

૧૮૮૪

卐

કાર્તિક

卐

પાટીદાર

卐

વર્ષ ૧૫

卐

અંક ૧

પાટીદાર યુવક, આજે આપણે નવા વર્ષમાં પગલા માંડીએ છીએ. આખું જગત નવે તેજે અજવાળાય છે, ત્યાં આપણે સોડ તાડીને સપ્ત રહે પાવયશે ભક્ષા? પાટીદાર યુવક, આજે સુમંગળ પ્રજાને જડીને ઉભો થા, આજમ અખેરી નાખ પ્રાચીન ઇતિહાસમા ભૂલવા જેવું ભૂલી જન, સંવત્સ જેવું મધ્ય; પાટીદારના દુર્ગુણને અખેરી નાખ, સદ્ગુણને જોપાન. તારે 'પાટીદાર' મરીતે 'દિદુ' થનાવું છે, અન્ને 'દિદુ' મરી માનવી થવાવું છે, શાગરગા મરિતા ભળી મળ્ય, તેમજ માનવમમાજગા આપણે લળી જવું છે. પાટીદાર' આજ સુધી નાતના દુર્ગુણ ઉપર જે પ્રદાર કરે છે તે એજ બા હેતુએ. આપણે પાટીદાર નાતના સાકડા કુડગા નથી ભગાઇ ગયેવું, મૃતમનના ને ધર્મપથના વાડા નોડી આપણે આપણું સૌન્દર્ય લેધને. તુષાળ માનવમમાજના શાગરને જઇ મળવું છે 'પાટીદાર' નાતના દુર્ગુણ ઉપર જે કડો પ્રદાર કરે છે, તે એજ શુભ હેતુએ. બાઇમેનો સમજે:

મુલમા. પુરુષા રાજન્ સતત પ્રિયવાદિન ।

અપ્રિયમ્ય ચ વમ્પસ્ય વચ્ચાપ્રોક્તા ચ દુર્લભા ॥

❧

❧

❧

તન્ની. નરસિંહલાલ ઇન્દિરલાલ ખેરલ

‘પાટીદાર’મન્દિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં બે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ

છટક. નકલના ત્રણ આના

સમાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
પ્રિય ભાઈએન,	‘પાટીદાર’મંદિર	૧
સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન	એન વિમળાએન શાહ	૨
જ્યોતિર્ધનું પ્રદર્શન	‘જ્યોતિર્ધર’	૮
પ્રચલિત વિવાહપદ્ધતિ	ભાઈ રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૧૦
ખેડાજિલ્લા ખેડૂતમંડળ:		
પ્રમુખનું ભાષણ	,, કાળિદાસ કલ્યાણભાઈ પટેલ	૧૬
કરાવો	મંત્રીઓ	૨૧
પત્ર	ભાઈ ચિમનભાઈ મૂ. અમીન	૨૬
અર્થાપત્ર	વિવિધ	૩૪
પ્રસંગકથા	‘પાટીદાર’મંદિર	૪૧

ખેતોને ધનામ

આપણી એનો સ્ત્રી જાતિની અને એકંદરે સમાજની સામાજિક ઉન્નતિ થાય તેનું વિચારતી થાય, માટે તેઓ એ પ્રકારના લેખો લખે તે હજી માનીએ છીએ. એટલા માટે જલ્દેર કરવામાં આવે છે કે ‘પાટીદાર’ માસિકના સં. ૧૬૬૪ના ૫૫ના અંકમાં એનોએ લખેલા બધા લેખોમાં જે એનનો લેખ ઉત્તમ ઠરશે, તેને શ. ૨૫નું અને તે પછી આવનાર એનને શ. ૧૫નું ધનામ પાટીદાર જાગિનીસમાજ તરફથી આપવામાં આવશે. આ લેખો નાતજાતના કે ધર્મના ભેદ સિવાય કોઈ પણ એન લખી શકશે. પોતે લખેલા લેખો બારોબાર ‘પાટીદાર’મંદિર આણંદ, એ સરનામે મોકલી આપે એવી આજ્ઞા રાખવામાં આવે છે.

મણિએન મધુભાઈ પટેલ

મંત્રી, પાટીદાર જાગિનીસમાજ

૨૨

જોઈએ છે વિધવા અથવા કન્યા

ચરોતરના અગ્રગણ્ય ગામના, આફ્રિકામાં વસતા, માસિક શ. ૧૭૦ની આવકવાળા, સુશિક્ષિત પાટીદારને લગ્ન માટે વિધવા અથવા કન્યા જોઈએ છે. પત્રવ્યવહાર તદ્દન આનગી રહેશે.

લેખો નીચેને સરનામે:

શિક્ષિત C/o ‘પાટીદાર’મંદિર, આણંદ

આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોનાભાઈ મથુરભાઈ પટેલે છાપ્યું અને
જીજ્ઞા નરમિદભાઈ પટેલે આણંદમાં પ્રકટ કર્યું. તા. ૪:૧૧:૨૭

પાટીદાર

उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य चरान्निबोधत ।

धुरस्य धारा निशिता दुरत्यया दुर्गमपथस्तत् कवयो वदन्ति ॥

સં. ૧૯૮૪ }
વર્ષ ૧૫ }

આણંદ

{ કાર્તિક
અંક ૧

પ્રિય ભાઈબેન,

નવા વર્ષને શુભપ્રભાતે આત્માનાં અને શરીરનાં મૌ
ખેનઅન્ધુઓ સમેત આપ આત્માએ ને શરીર કુશળ હશે.
સારા વર્ષમાં એમજ હો! અહીં અમે સૌ કુશળ છીએ.

આપણે સૌ નવા વર્ષના 'સગ-રસ' શ્રીલીએ: અસત્ય-
માંથી સત્યમાં, અન્ધકારમાંથી પ્રકાશમાં, મૃત્યુમાંથી અમૃતમાં,
પરાધીનતામાંથી સ્વાધીનતામાં, દ્વેષમાંથી રોહમાં, હિંસામાંથી
અહિંસામાં, આસક્તિમાંથી અનાસક્તિમાં, વિરોધમાંથી એક્યમાં,
અદ્વિતમાંથી દ્વિતમાં, અશુભમાંથી શુભમાં: એકંદરે નરક-
માંથી સ્વર્ગમાં પગલાં માંડીએ, એ આપણી અભિલાષા હો!

પાટીદારસમાજના, અને તે દ્વારા માનવસમાજના,
હત્યાણુ માટે કંઈક કંઈક પ્રવૃત્તિ કરીએ; એ ઉદ્દેશે આપના
પ્રિય વિષય સંગઘે કંઈ ને કંઈ શુભ વિચાર આ વર્ષે આ
માસિક માટે લખી મોકલવા આપને આમંત્રણ આપું છું.

ત્રેયસ્ વિના ત્રેયસ્ નિર્થક છે, અનેક અંશે અનર્થક
પણ છે, એમ જાણી ત્રેયસ્ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને મેં ગયે
વર્ષે કંઈ કંઈ લખ્યું હતો અને તેથી આપને માફ લાગવાનું
કારણ પણ આપ્યું હતું; પણ એ સૌ શુભ શુદ્ધિએજ હતું,
એમ માનીને ક્ષમા આપશો, એવી મારી નામ પ્રાર્થના છે.

સંવર્ભિન્ન

'પાટીદાર' મંદિર, આણંદ
નવવર્ષ, ૧૯૮૪

નરસિંહભાઈ પટેલ,
તન્ત્રીનાં રોહપંદન

સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન

સમાજમાં પુરુષ અને સ્ત્રીનું સ્થાન સરખું જ હોવું જોઈએ, તેને જાહેર અત્યારે સ્ત્રીનું સ્થાન એકદમ ઊંચી ગયું છે. સ્ત્રીઓ પોતે પણ એમ સમજતી થઈ ગઈ છે કે અમે પુરુષો કરતાં ઊંચાં છીએ, અમારી શી કિંમત છે? પણ એવી નિર્જાતા માની લેવામાં સ્ત્રીઓ ચોક્કસ બૂલ ખાય છે. જો સ્ત્રીઓ એમ સમજતી રહેશે, તો પુરુષો તો ચોક્કસ તેમને ગુલામડી સમજે છે જ ને સમજશે. પુરુષો કરતાં સ્ત્રીનિતિ તેમજ તેઓનું કાર્યક્ષેત્ર જરાયે ઊંચું નથી. પુરુષોને ત્યારે પૈસા ઉપાર્જિત કરવાના હોય છે, તેમજ જવારનાં સઘળાં કામકાજ કરવાનાં હોય છે, ત્યારે સ્ત્રીઓને જનનકાર્ય, જાળવિહાર, સોંપ વગેરે આખા ઘરની વ્યવસ્થાનાં મધ્યમાં કામકાજ કરવાનાં હોય છે. જોકે સ્ત્રી યોગ્ય રીતે કેળવાય તો તે પૈસા પણ કમાઈ શકે, અને ન કમાય તો પણ કરકસરથી ઘરનો વહીવટ કરી, પ્રેમ પ્રીતિ લાઈ છે, એ સાબિત કરી આપે. અમુક દેશોમાં સ્ત્રીઓ પોતે પૈસા કમાય છે, ને જવારનાં સઘળાં કામકાજ પણ કરે છે. કુદરતી રીતેજ સ્ત્રીપુરુષના કાર્યની યોગ્ય વહેંચણી થયેલી છે. સ્ત્રી ગૃહસ્ત્રી છે. તે ન હોય તો આ સૃષ્ટિ જ ક્યાંથી હોય? સંસારમાં પુરુષની જેટલી જરૂર છે, તેટલીજ સ્ત્રીની જરૂર છે. અસંતોષના વળતરમાં સ્ત્રીઓ દેવીઓ તરીકે પૂજાની લેતી. પ્રાચીન મમયનાં સ્ત્રીપુરુષોના આદર્શો, વિચારો, વગેરે ધણા સારા હતા, તેથી તે મમયનાં સંતાનો ધણાં સુદૃઢ તેમજ બુદ્ધિશાળી પાત્રતાં ને મોટાં થયે મહાન નાગના મેળવનાં. અત્યારે પણ સ્ત્રીઓ જો સારી રીતે કેળવાય તો સારી પ્રજા ઉત્પન્ન થઈ શકે. મમય પડાતાનો ગયો, તેમ તેમ પુરુષો વિચિત્ર અને વિલસી થતા ગયા, તેથી કરીને પ્રજા પણ નિર્જા અને નિરતેજ જનતી ગઈ.

આજે તો છોકરીઓ ત્યારથી જન્મે ત્યારથી સમાજમાં ભારે તેમજ પત્યંક મનાય છે. તેમના વડીલો તેમની ઉછેર પાછળ જિજ્ઞાસુ ધ્યાન આપતાં નથી. છોકરીઓને તે શા યા પઢવાના છે, એમ મનાય છે. તેમની કેળવણી પાછળ પણ જિજ્ઞાસુ ધ્યાન આપતું નથી, તેથી કરીને તેમનો અજ્ઞાન રૂપી અંધકાર નાશ પામતો નથી. તે અજ્ઞાન રૂપી અંધકારથી છોકરીઓને ધણાં ધણાં દુઃખો વડવા પડે છે. ધણાં માથાપો એમ કહે છે કે છોકરીને ક્યાં કમાવા જવું છે કે અમારે તેમનું રજેલું ખાવું છે, જેથી કરીને તેમને લજવાવવાની જરૂર પડે? છોકરાની કેળવણી પાછળ ત્યારે લગભગ અર્થ કરે છે, ત્યારે છોકરીની કેળવણી પાછળ નાણાં અર્થ કરતાં પણ અચકાય છે ને એમ સમજે છે કે કોલું જાંબું અર્થ વ્યર્થ જશે. પણ માથાપો બૂલ ખાય છે. છોકરીની

આખી જિંદગીનો સવાલ જ કેળવણી ઉપર ઝાંખો છે. જે છોકરી બાણેલી અને કેળવણીથી દૂરે તે તે તેના ભાગી પતિને પોતાથી જાનવી યોગ્ય મદદ આપી શકશે, તે આદર્શ મંત્રી, ગૃહિણી અને માતા જાની શકશે, તેમ જ પોતાની ભાગી પ્રગ્ન ઉપર આગ સંસ્કારો પાડી શકશે. કેળવણીથી માતાને હાથે ઊછરેલાં બાળકો આગળ જતાં જરૂર સાગં નીવડી શકે. દરેક માળાપની ફરજ છે કે પોતાની છોકરીઓને ગૃહવ્યવસ્થાનું, આરોગ્યશાસ્ત્રનું, બાળઉછેરનું, પાઠશાસ્ત્રનું, સંગીતનું, સંસારવ્યવહારનું, સીવણભરત આદિ કળાઓનું ઉચ્ચ નહિ તો જરૂર પૂરતું તો જ્ઞાન આપવું જ જોઈએ. તેમ જ સાથે સાથે શારીરિક તાલીમ પણ આપવી જોઈએ, જેથી તેઓનું શરીર સુદૃઢ તેમજ મજબુત થાય. આજકાલ કેળવણીને અભાવે ઘણી સ્ત્રીઓ અડીઅલ, વહેંચી, તેમજ અજ્ઞાન હોય છે, તેથી તેમની પ્રગ્ન પણ તેથી જ પાકે છે અને તેથી કરીને દિવસે દિવસે ક્રમાંગત સમાજની પડતી દયા થઈ છે ને થાય છે. હાલમાં સેંકડે હપ ટકા સ્ત્રીઓ નિર્ભય, બીકણ, નિરાંતજ ને અદ્વિપાયુષ્ય હોય છે, તેનાં કારણો શોધવા દૂર જવાની જરૂર નથી.

સમાજમાં સ્ત્રીને ગિલકુલ સ્વતંત્રતા નથી. સમાજમાં તેનું સ્થાન નો કેવળ ગુલામડીનું જ છે. તેને સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની પણ છૂટ હોતી નથી. તે પોતાની ઇચ્છાથી કંઈ પણ કામ કરી શકતી નથી. મનુષ્યદારાજે કહ્યું છે કે

વિતા રક્ષતિ કૈમારે, મતો રક્ષતિ ચૌવને

• રક્ષન્તિ સ્થિરિરે પુત્રા, ન સ્ત્રો સ્વાતંત્ર્યમર્હતિ । ૧ : ૬ ।।

સ્ત્રીઓને દળાએલી રાખવાના જ વિચારથી આગ લખાયું દશે ને? ગૃહરાસી ગણાતી સ્ત્રી કેટલાં તો પગારદાર નોકરો પણ સારી સ્વતંત્રતા ભોગવી શકે છે ને વધારે સુખી હોય છે. પુરુષો સ્ત્રીને કપડાં, દાગીના, તેમજ ખાવાપીવા સાટે ખરીદેલ ગુલામડી જ સમજે છે. જે સંધવાની જ આવી દશા છે, તો વિચારી વિધવાના દુઃખની તો વાન જાણી? તેની તો ફૂતરા કરતાં પણ ચોક્કસ બૂંડી દશા થાય છે. વિધવાને અપશુકનીઆમ ગણવામાં આવે છે એ શું ઓછો જુલમ છે? તેનાથી પોતાની દુઃખદ ક્ષમની વડીલોની ધાકથી કોઈ પાસે રજુ કરી શકતી નથી. તેને તો ફક્ત ખૂણે બેસી રહ્યા ગિવાય બીજો ઉપાય જ નથી. સમાજમાં તેની તો કોઈ વહાર કરનાર જ નથી. જ્યાં સુધી સમાજમાં સ્ત્રીઓ ઉપર આવા સીનમો ગુજરશે ત્યાં સુધી તેનો ઉદ્ધાર ક્યાંથી થશે?

જે સ્ત્રી આજે ધનવૈભવને ભોગવનારી, વાડીગંગલામાં રહેનારી, તેમ જ મોટરમાં ફરનારી હોય ને સ્ત્રી કાલે વિધવા થતાં રસ્તાની રણડની લિખારણ

કરતાં પણ બૂડી હાલત બોગવે છે. વિધવાને નેના પતિની મિલકતનો વારસો મળતો નથી. તેો તેો ફક્ત તેનાં ઔલાજકંઠણ ઉતારવાનો, તેમજ અને કમને સયગાં શારીરિક તેમજ માનસિક સુખોનો ત્યાગ કરીને વૈધવ્ય પાળવાનો ને સમાજમાં દડધૂત થવાનોજ વારસો મળે છે. કદાચ પુત્ર સુપુત્ર હોય તો ગટલો ખચરાવે, કુપુત્ર હોય તો લાત મારે; અને કદાચ વિધવા અપુત્ર હોય તો તેનો વારસો ખાનાર તેના સામું પણ જોતા નથી. તે જિંદગી આપો દિવસ તેમની ગજૂરી કરે, તાળેદારી ઉઠાવે, ત્યારે માંડ વધું ઘટયું ખાવાનું પામી શકે. સમાજમાં પતિ જીવતાં રાણીની પેઠે મહાલનાર સ્ત્રી વિધવા થતાં તેની ઉપર જતાવી તેવી દયા થાય છે એ જોતાં સમાજમાં વિધવાનું કોઈ છે ખરું? અને કાચી તંમજ નાની ઉંમરે વૈધવ્ય પગાવવાની ફરજ પાડી સમાજે છૂપાં પાપો તેમજ અત્યાચારો અને બીજા અવર્ણનીય જુદાંજુદાં જન્મ નથી આપ્યો?

કુમારિકાઓની રિયતિ પણ સમાજમાં ખગળજ છે. તેમને તેમના વડીલો ઘરૂંથી કેદમાં ગોંધી મૂકે છે ને તેમના ઉપર પ્રતિજ્ઞા મૂકે છે. તેમનાથી છૂટથી બહાર જવાય નહિ, કોઈ પુરુષ સાથે વાત થાય નહિ, બ્યાં પુરુષો બેઠા હોય ત્યાં દસાય નહિ કે બોલાય પણ નહિ, સમાન વયની બેનપણીઓ સાથે બહાર ફરવા પણ જવાય નહિ. બ્યારે છોકરીઓ ઉપર આવા કડક પ્રતિજ્ઞા વડીલો મૂકે છે, ત્યારે પોતાના તેજ ઉમરના છોકરાને ત્રણે સર્વ કંઈ કરવાનો દક્ક તંમજ પરવાનો હોય તેમ વર્તવા દે છે. પણ માળાપોએ મમજપુ જોઈએ કે પ્રભુને ત્યાંથી છોકરો અગર તો છોકરી સર્વ કોઈ સરખા દક્ક તેમજ પરવાના લેઈને જન્મ્યું છે. સરખા સંગકાર પામેલાં તંમજ સરખા વાતાવરણમાં ઊછરેલાં છોકરાછોકરીઓને સરખી છૂટ અપાતી હોય તો કંઈ અગળ પગિણામ આવવાનો સંભવ નથી. પણ પાડાને વાકે પખાલીને ડામ દેવો એ સમાજનો તેમજ માળાપોનો સ્ત્રીગતિ પ્રત્યેનો અન્યાયજ છે. પિતાનો વારસો બ્યારે પુત્રને અંધા મળે ત્યારે તેજ ઘરમાં જન્મેલી તેજ માળાપની પુત્રીને કંઈજ ન મળે. જે ઘરમાં તે ઊછરેલી હોય તે ઘરની સ્ત્રીજ ઉપર પણ તેનો કંઈયે અધિકાર નથી. ઘરની અંદર સક્ષમમાં સક્ષમ વરણ પણ બ્યારે લાઈ અથવા તો માળાપ જાણે દયાદાન કરતાં હોય તેમ ઉદારતા જતાંયે ત્યારેજ તે લાઈ શકે છે. ખરી રીતે પુત્રીને પણ પિતાની મિલકતનો દિરસો મળવો જોઈએ.

સ્ત્રીગતિ પ્રત્યે જતાવાની કેજવણીની બેદરકારીથી સમાજમાં અજ્ઞાનતાની જાદી ફેલાઈ રહી છે. એ અજ્ઞાનતાને લીધે સ્ત્રીઓ કંઈ છૂટ લેઈ શકતી નથી, તેમજ તેમને જોઈતી કંઈ છૂટ મળી શકતી નથી. તેમને ઘરકામ તેમજ

બાળઉછેરનાં કામમાં કોઈ મદદગાર હોવું નથી કે જેથી કરીને તેઓ 'જિયું' માથું કરી શકે. સમાજમાં સામુઓ તેમજ નાણાંદો છવતીં ડાકણો કરતાં પણ ખરાબ હોવાની ગરજ સારે છે. તેઓ તો વહુને લગનરૂપી જાનરગાંથી ખરીદેલ ગુલામડીજ સમજે છે. તેને તેઓ વધુ ઘટયું ખાવાનું આપે છે, અપમાન કરે છે, ગાળો દે છે, તેનાં છિદ્રો શોષ્યા કરે છે, તિરસ્કારે બેસાડે છે ને તિરસ્કારે ઉકાડે છે. વળી મારે પણ મારે છે. તેથી પણ ન ધગતાં પોતાના દિવ્યકામ પુત્ર પાસે પણ એ મરાવે છે. પણ સામુઓ પોતાના પાછળના દિવસો ભૂલી નવ્ય છે કે અમે પણ એક દિવસ વહુઓ હતી અને નાણાંદ પણ ભૂલી નવ્ય કે હું પણ કોઈ ધરની વહુ છું કે યદ્યપિ. આવી રિયતિમાં સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ ઇચ્છનારાઓએ જોયું જોઈએ કે ઉન્નતિ તેમજ બુદ્ધિવિકાસ ક્યાંથી થાય ?

અત્યારે તો સ્ત્રીઓને ધરનું સંવર્ણ કામકાજ, બાળઉછેર ને અન્ય સાંસારિક વ્યવહારનાં કામકાજે કરવાનાં હોય છે. સ્ત્રીઓની રિયતિનું વર્ણન ઉપર કરી ગયાં, તે જોનાં આ કાર્યો કેવા ઉત્સાહથી તેમજ કેવી સમજણથી થતાં હશે તેનો ખ્યાલ સહેજે આવે તેમ છે. તેમજ અચાન દશા ભોગવતી સ્ત્રીઓ પાસેથી આદર્શ કામની આશા વ્યર્થ છે. અને તેથીજ આપણે જોઈએ છીએ કે સમાજમાં સ્ત્રીઓ પોતાનું કામકાજ પોતે સંપૂર્ણ કરી શકતી નથી, ને કરે છે તે પણ ત્રાસથીજ. તેઓ ઘરકામમાં દ્વિસાળ રાખી શકતી નથી, ખરીદી પણ કરી શકતી નથી, પોતાના કામની યોગ્ય વ્યવસ્થા પણ નથી કરી શકતી.

સમાજમાં લગ્ન વળતે છોકરીની સંમતિ બિલકુલ લેવાતી નથી. માથાપ તથા વડીલોએ પસંદ કરેલા વરની સાથે, મરજી હોય કે ન હોય છતાં, તેણે પરણવું પડે છે. કદાચ છોકરી વિરોધ કરે તો તે ગણકારવામાં આવતો નથી. સમાજમાં છોકરીને જેની સાથે પોતાની નિંદગી જોડવાની છે, તે સાથીની પસંદગી મારે તેને જગ્યાએ દક્ષ તેમજ અવકાશ આપવામાં આવતો નથી. વાલીઓએ કુળને કે ધનને લોભે પસંદ કરેલો વર ચલાવ તો વૃદ્ધ હોય, કુરૂપ હોય, રોગી હોય, નાનો હોય, દુર્ગંધવાળો હોય કે ગમે તેવો હોય પણ છોકરીએ નેને માન્ય કરવોજ જોઈએ એવી સમાજમાં પ્રથા છે. એ શું સ્ત્રીનતિ પ્રત્યે જોઈએ જુલમ છે ?

વરકન્યા પોતાની મેળેજ વિવેકથી સમજીને યોગ્ય વયે યોગ્ય સાથીની પસંદગી કરે એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે. ત્યારે આવાં સમજણપૂર્વકનાં યોગ્ય લગ્નો થશે ત્યારે સમાજ સુખી થશે ને અત્યારની જે વિપત્તિ રિયતિ છે તેના અંત આવશે.

સમાજમાં અયોગ્ય લગ્ન નીચે પ્રમાણે છે: વર વૃદ્ધ હોય ને કન્યા નાની હોય, કન્યા મોટી હોય ને વર નાનો હોય, એવાં વયનાં કળેડાં. ખરું જોતાં તો વરકન્યાની ઉમર સરખી હોવી જોઈએ. વૃદ્ધલગ્નોને પરિણામે કુમળી વયની સ્ત્રીઓની શી સ્થિતિ થાય છે ને કાર્મથી અગ્નિપ્રયુ નથી. વૈધવ્યનાં દુઃખો તો તેમને માથે તાકી જ રહ્યાં હોય છે. “કુર્મને” કે ધનને લોકો ખરીદાએલા વરમાં ગુણ ન હોય ને કન્યા ગુણવાન હોય તો તે ગુણનું કળેડું છે. તેવી જ રીતે રૂપનું પણ કળેડું હોય છે. કુળવાનોને તેમજ ધનવાનોને તેમના કુળના તેમજ ધનના મદમાં એક ઉપર બીજી કે ત્રીજી અગર ચોથી કન્યા દેનારા મળે છે. એવાઓને ત્યાં સ્ત્રીઓની શી દિમન છે? એવી રીતે પરણાવેલી કન્યાઓની લગ્નયા પછી શી સ્થિતિ થાય છે તે વર્ણવવું બહુ દુઃખદાયક છે.

નાનો, પેટાનાનો વગેરેના નાના નાના વાડા પડી ગયા, કન્યાની આપણે કરવાનું ક્ષેત્ર બહુ નાનું થઈ ગયું. રૂપ, ગુણ, ને ઉમરનાં કળેડાં થશે તેની દરકાર ક્યાં સિવાય એ દૂંધાં ક્ષેત્રમાં લગ્નો કરવામાં આવે છે, અને એને લીધે જ કન્યાવિક્રય, સાટાં, તેમજ વરવિક્રય વગેરે થાય છે. તેમાં પણ કન્યા-વિક્રયનું લગ્ન ના ખરાબમાં ખરાબ છે. પૈસાને લોકો છોકરીઓના વાલીઓ નથી જોતા કે વરના મોંમાં દાંત છે કે નહિ, ને રોગિષ્ટ છે કે સારો છે, લંગડો છે કે કાણો છે; તેમને નગદ-નારાયણ મળે એટલે તો તેઓ ગાય રૂપી છોકરીને ફવામાં ધકેલવાનું જ સમજે છે. છોકરીનું શું થશે તેનો તેઓ ખ્યાલ કરતા નથી. જે છોકરીને પહેલાં સારું સારું ખરાબનું હોય ને હુટપુટ બનાવી હોય, તેજ છોકરીની લગ્ન પછી શી સ્થિતિ થશે તેનો વિચાર પૈસાને લોકો છોકરીને વેચનાર એ વાલીઓએ કર્યો છે?

લગ્ન ન્યારે પુરુષને મરજિયાત છે ત્યારે સ્ત્રીને ફરજિયાત છે. સ્ત્રીને પોતાને કૌમાર્ય પાળવું હોય તોપણ તે પાળી શકતો નથી, તેના વડીલો તેને ફરજ પાડીને પરણાવે છે. પુરુષોને ન્યારે એક ઉપર બીજી, ત્રીજી, અગર ચોથી સ્ત્રી કરવાની ટૂટ છે, ત્યારે સ્ત્રીને પરણ્યાં એ શી ચીજ છે તેનું જ્ઞાન પણ ન હોય તેવી નાની ઉમરે ને વિધવા થઈ પડે તોપણ તેને પુનર્લગ્ન કરવાનો દક્ક હોતો નથી. તેને તો તેની મરજી હોય કે ન હોય છતાં પણ સધળાં મુખો તજવાં પડે છે ને ફરજિયાત વૈધવ્ય પાળવું પડે છે પુરુષ તો વિધુર થતાં જ પુનર્લગ્ન કરે છે. પુરુષો સ્ત્રીને લગ્નરૂપો ખમરમાથી ખરીદેલા રમણું સમજે છે. લગ્નની પવિત્ર વેદીને આંવા અર્થ થાય તે શું સૂચવે છે?

સમાજમાં સ્ત્રીઓ ઉપર તેમના પનિદેવા બહુ જ ત્રાસ વરસાવે છે. તેઓ

નેમના પ્રત્યે એવકા રહે છે, તેમને માર મારે છે, તેમજ પોતાની સંપૂર્ણ સંતામાં તેમને સીતમના કારડા નીચે રાખે છે. અમુક પાશવી વૃત્તિના માણસો આપણી કલમથી લખ્યા ન, પણ તેવા અત્યાચારો કરે છે. કામલોદ્રુપ પુરુષ પોતાની સ્ત્રી કાષ્ઠ રાગને કાંચે કે વધારે જાળકોને જન્મ આપ્યાથી નિર્જળ તેમજ નિસ્તેજ થઈ ગઈ હોય તોપણ તેને-અલ્પચર્ચ પાળવા દેતા નથી ને પોતાની કામલોદ્રુપતા સંતોષવા ખાતર તે સ્ત્રીનું શું યશ તેનો પણ વિચાર કર્યા સિવાય તેના શરીરની ઝરણાદી કરી મૂકે છે. પરિણામે તો વિનાશજ છે. સાસુઓ તેમજ નણ્ણદો પણ પોતાથી અને તેટલો ત્રાસ આપવામાં ગાફી રાખતાં નથી.

આ બધાં કારણોથી આપણે છાપાંઓમાં વાંચીએ છીએ તે પ્રમાણે સ્ત્રીઓ દુઃખથી તેમજ ત્રાસથી કંટાળી જઈને જીંજે ઉપાય ન સૂઝવાથી કૂવે પડીને, જળી મરીને, ગળેફાંસો ખાઈને, ઝેર પીને, વગેરે અનેક રીતે આપઘાત કરે છે. કાષ્ઠ કાષ્ઠને તેમના પનિદેવે અગર તો ખીન્ન વડીલોએ મારી નાખવાના દાખલા પણ જોઈએ છે. પિંથવા નેમજ અણુઅણુ કુમારિકાઓને કામલોદ્રુપ પુરુષો પોતાની શબ્દમળમાં ફેરી કપટગાજી કરીને દુઝાવે છે ને ખીજી મળતાં તેની ફેરી દશા કરે છે તે વિશે ઘણા પ્રસંગો સમાજમાં જાણીતા છે. સરકારના કાયદામાં પણ સ્ત્રીગતિ પ્રત્યે હાડોહાડ અન્યાયજ જોવામાં આવે છે. જે સમાજમાં સ્ત્રીગતિ ઉપર આવ્યા આવ્યા અત્યાચારો થાય તે સમાજનો ઉદ્ધાર ક્યાંથી સંભવે? સ્ત્રીગતિને સમાજનું શું ગમાડયું છે તે તો કાષ્ઠ કહેશે?

સમાજમાં જ્યાં માતૃગતિની આવી અધમ પરિસ્થિતિ છે, ડગલે ને પગલે તેની અવગણના થાય છે, ત્યાં દેશના ઉદ્ધારની આશા રાખવી વ્યર્થ છે.

સ્ત્રીગતિ પ્રત્યે જ્ઞાનની તેમજ સન્માનની લાવના, એ એ ઉપર દેશની તેમજ મનુષ્યગતિની ઉન્નતિનો આધાર છે.

સ્ત્રીઓની પુરુષોને કંઈ પડી નથી. તેઓ તો વર્ષો થતાં સ્ત્રીગતિને દગાવતા આવ્યા છે. માટે એનોએ પોતેજ પોતાના ઉદ્ધાર માટે, જગ્યાં ત્યાંથી સવાર ગળી, કટિગદ્ધ થવું જોઈશે ને વર્ષોથી ચાલી આવતી જુદમી ને નિંદનીય મેંડેલી રૂઢિને ફગાવી દઈ નવેસરથી સમાજરચના કરવાને તૈયાર થવું જોઈશે. નેમ કરતાં પુરુષોનો સામનો કરવો પડે તો તેમ પણ કરીને આત્મોદ્ધાર માટે સમજીને યોગ્ય પગલાં લેવાં જોઈશે. એનો જો નીડર ને હિંમતવાન થશે ને પુરુષગતિ સામે જળવે કરશે, નોજ એકપીગની ગદતા શી છે તે સમજશે ને સંસારમાં સ્વર્ગ ઉતરશે. સ્ત્રીઓ કંઈ નિર્જળ ને બુદ્ધિ વિનાની નથી. અગલના મહાપુરુષોએ તેમની (સ્ત્રીઓની) બુદ્ધિની કસોટી કરીનેજ

સ્ત્રીઓને કાર્યેષુ મંત્રીના વિશેષણથી નવાજી છે. ગૃહસ્થાશ્રમ રૂપી જે રથ છે, તેનાં સ્ત્રી તેમજ પુરુષ એ ચક્રો છે. તે એ ચક્રો સર્વ રીતે સમાનજ નોંધાયે. તે સરખાં ન હોય તો રથે ચાલી ન શકે. તેમજ સ્ત્રીપુરુષ સમાન ન હોય તો આદર્શ ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલી ન શકે, તે જાગ્યન અત્યારની પરિસ્થિતિ દરેક દરેક રીતે સાબિત કરી આપે છે. સ્ત્રીઓ સ્વતંત્રતાને યોગ્ય નથી તે તેમણે પોને જૂલી જતું નોંધાયે ને ત્યારેજ તેઓ પોતાને માટે યોગ્ય સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી શકશે. સ્ત્રીઓએ પોતાના ઉદ્ધાર માટે સરકારની મંદદ લેવી પડે તો તે પણ ખોટું નથી. પણ એવ ન જૂલતું ન નોંધાયે કે ત્યાં કાયદા કરનાર પણ પુરોષોજ છે, તેઓ તો કાયદામાં અન્યાય કરતા આવ્યા છે એ જાણીતી વાત છે; અને હજી પણ નહિ કરે તેની શી ખાતરી? કાયદા ઘડવામાં પણ સ્ત્રીઓની સંગતિ લેવાની નોંધાયે.

ઉપરમાં, સ્ત્રીઓએ પોતેજ પોતાની મેળે પ્રવૃત્તિઓ ઉપાડી લેવી નોંધશે ને હાથ ભગિનીમમાત્રે, પરિપક્વ વગેરે જે શૌભાશ્રય મંડળો છે તેમને પક્ષટાવીને યોગ્ય સ્થિતિમાં લાવી મૂકવાં નોંધશે, ત્યારેજ તેઓ અસરકારક પ્રચાર કરી શકશે; અને સાચો પ્રચાર થશે તોજ ઉદ્ધાર જલદી થશે.

એક મહાપુરુષે કહ્યું છે કે હાલ વર્નો છે તેનાથી બાહરી રીતે વર્નો એટલે ગાંધુ'ય બગાડર થઈ જશે. આનો અર્થ એજ થાય કે સ્ત્રીઓએ પોતાની હાલની પરિસ્થિતિમાંથી છૂટવા અને આદર્શ સ્થિતિએ પહોંચવા માટે કટિબદ્ધ થવું નોંધશે અને જે ખામીઓ, અડચણો, અન્યાયો, અત્યાચારો વગેરે ત્રાસો વર્ણુઆ તેને માટે યોગ્ય અને દૃઢ ઉપાયો યોજી માતૃગતિનો ઉદ્ધાર થાય એવું કરવું નોંધશે.

મુખ્ય

વિમળાબેન શાહ

જ્યોતિસંઘનું પ્રદર્શન

ગયા વર્ષની માધક આ વર્ષે પણ ગાંધીસત્તાદને પ્રસંગે જ્યોતિસંઘ તરફથી સ્ત્રીઓના દુનિરઉદ્ધોગનું એક નાનું, પણ એ જાગ્યનનો સારો ખ્યાલ આપતું, પ્રદર્શન યોજાવામાં આવ્યું હતું. સ્ત્રીઓના ભરતચુંચણ, સીવણ તથા હસ્ત-ઉદ્ધોગના નમુના ઉપરાન્ત કન્યાશાળાનાં જાગકોએ કરેલા કેટલાક નમુના તથા જ્યોતિસંઘની જાગ્યોએ દોરેલાં ચિત્રો, ગાંધીજીના નમુના વગેરે સારી સંખ્યામાં રજૂ કરવામાં આવ્યાં હતાં. આ ઉપરાંત નકામી ગણાતી અને નાખી

દીધેલી ફેટલીક ચીજોમાંથી ઉપયોગી વસ્તુ જનાવીને પ્રદર્શનમાં મૂકવામાં આવી હતી તે ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવી હતી. કોલસાનાં નથા ચાકનાં ગટન, ફાટેલાં કપડાં, સાડીઓની ફાટેલી કાસે તથા ચીંચરાનાં રમકડાં, ગાલીચા, આસનો ચાંકળા વગેરે અને દિવાસળીનાં ખોખાંની જનાવેલી ચીજો, ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવાં હતાં. નવરાશના વખતમાં નિરુપયોગી ગણાતી ચીજોમાંથી, ખાસ ખર્ચાળાં સાધન વગર, નિરક્ષર અગર ગ્રાધારણ ભણેલી સ્ત્રીઓ ધરણાચારની અને ગૃહઉપયોગની ફેટલી બધી ચીજો ઉક નજીવી કિંમતે જનાવી શકે છે તે આ પ્રદર્શનમાં ખાસ જતાવવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ એ પ્રદર્શનમાં સ્ત્રીઓનાં ઉદ્યોગ અને ધધારણાચારની આર્થિક તપાસને પરિણામે રજૂ કરવામાં આવેલા આંકડા અને તે આંકડા મનમાં સારી રીતે ફસાવવા માટે જનાવેલાં મુયોગ્ય ચિત્રો તથા નકશાનો જે વિભાગ પ્રદર્શનમાં રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો તે પ્રત્યે અમે ખાસ લક્ષ દેરવા માગીએ છીએ. આપણા શહેરમાં સ્ત્રીઓને હાથે થતાં કાર્યોમાંનાં લગભગ અઢીસો કામોના આંકડા, વિગતવાર હકીકત, તેમને મળના પગાર, કમાણી, કન્નાકે મળતા દર, પતિની આવકમાં વધારો, મહેનતના પ્રમાણમાં મળતું મળતર, તાલીમની આવશ્યકતા વાળા અને તાલીમ વિનાના ધધા, શારીરિક શ્રમ વાળા અને બુદ્ધિબળના ધધા-એમ અનેક દૃષ્ટિગિદ્યથી અને અનેક પ્રકારના ઉપયોગોની દૃષ્ટિએ આ હકીકત રજૂ કરવામાં આવી હતી. શિક્ષિકા, નર્સ અને ટેલીફોન ઓપરેટરથી માંડીને રસ્તામાં ઝાડુ વાળનાર અને જાજર ચાક કરનાર સ્ત્રીઓના સર્વ પ્રકારના ધધાની આર્થિક દૃષ્ટિએ તપાસ - economic survey - કરીને આ આંકડા રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા. આ સર્વ આંકડા તથા હકીકતનાં પાટીયાં અને ચિત્રો જોતાં જે પ્રશ્ન ખ્યાલ સ્પષ્ટ રીતે ઉપસ્થિત થાય છે. (૧) સ્ત્રીઓ પાસે અથાગ શારીરિક શ્રમ કરાવ્યા છતાં તેમને આર્થિક જલ્લો પ્રમાણમાં જલ્લુ જૂજ મળે એવી સમાજની સ્વર્થા યોજના છે. (૨) સ્ત્રીઓ શારીરિક શ્રમ અને બુદ્ધિબળ ખર્ચે છતાં તેને પરિણામે મળતી આવકથી માટે ભાગે કુટુંબની આવકમાં વધારો કરવામાં આવે છે, પણ સ્ત્રીઓની પોતાની ધધાહીદી મિલકત તરીકે એ મળવામાં આવતી નથી. (૩) સરખાજ પ્રકારના ધધા અને ઉદ્યમ કરનારાં સ્ત્રીપુરુષનાં વેતન અને મજુરીના દરમાં અન્યાયી ભેદ રાખવામાં આવેલો છે. (૪) સ્ત્રીઓ કુટુંબની આવકમાં સારો વધારો કરતી હોય, કુટુંબનો લગભગ બધો આર્થિક ભોજો ઉઠાવતી હોય, તોપણ સમાજમાં અને કુટુંબમાં તેમને દરજ્જો જાંતરતા પ્રકારનો જ મળાય છે - કુટુંબમાં રજતા દીકરાનું સ્થાન, ગાનપ્રતિષ્ઠા અણકમાઉ દીકરા કરતાં વિશેષ હોય છે,

પણ રેણતી સ્ત્રીનું સ્થાન તો એ ને એજ હંસકી પંક્તિનું ગણવામાં આવે છે.

સાગ, યોગ્ય, આચરણ અને કમાણીવાળા ધંધા ન મળવાને કારણે, તે ધંધામાં જોઇતી આવડત અને તાલીમની અનુકૂળતા ન હોવાને લીધે અને યોગ્ય માર્ગદર્શન કરાવનાર કોઇ સદાચક્ર ન હોવાને લીધે, આર્થિક વિઠંબણામાં આવી પડેલી કેટલીયે દુર્ભાગી સ્ત્રીઓ યતન પામી સ્વચ્છંદાચારી થઇ અધમ માર્ગે—ધન પ્રાપ્ત કરવાને માર્ગે ધસડાય છે, તેઓની સ્થિતિનો અને એ જીવનમાં ધસડાવાનાં આર્થિક અને ભીત્તિ કાણોનો ખત અને કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કરી ને અધમ માર્ગેથી એવી નિભાંગી સ્ત્રીઓને યોગ્ય માર્ગે વાળવાનું કાર્ય જ્યોતિર્ધનના કાર્યકર્તાઓ ઉપાડી લે એવી અમે વિનંતી કરીએ છીએ.

માત્ર એ પૈસા જેટલી જૂજ શીમાં આવું શિક્ષણદાયી અને વાસ્તવિક સ્થિતિનું જ્ઞાન કમવનારું પ્રદર્શન થોડું શહેરનાં લગભગ પચાસ હજાર સ્ત્રી-પુરોએ તેનો લાભ આપવા માટે તેમજ પ્રદર્શનમાં મુગ્ધવરયા અને ગોડવણીને માટે જ્યોતિર્ધનના મત્સ્યકેતને અમે ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

તા. ૧૬ : ૧૦ : '૩૭

‘જ્યોતિર્ધર’

પ્રચલિત વિવાહપદ્ધતિ

આધુનિક પરિસ્થિતિ તપાસતાં આપણી વિવાહ કરવાની પદ્ધતિ કેવળ હાસ્યાસ્પદ તેમજ સંકુચિત બની ગઇ છે. દરે નેમાં તાત્કાલિક પક્ષે આણવાની જરૂર છે એમ દરેક સમજી, વિચારશીલ વર્ગ સમજે પણ છે. માત્ર તેના ઉચ્છેદ માટે જોઇએ તેવાં ઉચ્ચ પગલાં લેવાતાં નથી. જે વર્ગ પછાત—કુળહીણ છે, જે વર્ગ પોતાને અન્યાય યથાનો પોકાર કરે છે, તે વર્ગ પણ સીધી કે આડકતરી રીતે એ રૂઢિને સાથ આપી રહ્યો છે, માત્ર અંધ અનુકરણે ક્રમાંક કુળવાનશાહીનો પૂજક બન્યો છે!

પ્રચલિત વિવાહ કરવાની પદ્ધતિ જેટલી તો ભયંકર છે કે તેમાંથી નીપજતાં પરિભ્રામે સમાજનું પતન કરી સમાજને છિન્ન ક્ષિન્ન કરી નાખે છે. વિવાહ કરનાર આજની કન્યાનો પિતા ગઇ કાલનેજ પંથે આવી ‘કુળ’ને પ્રથમ મહત્ત્વ આપે છે, બાકે તે પિતા પછી પોતે કુળવાન હોય કે કુળહીણ!

અમુક કુટુંબોને જાદ કરતાં લગભગ ગધાંતી આ સ્થિતિ છે. અને શોચનીય તો એ છે કે મુધાદક માનસનો યુવાન વર્ગ પણ તેમાંથી ભાગ્યેજ છૂટવા પામે છે. પ્રથમ કુળ, ત્યાર જાદ આર્થિક સ્થિતિ અને પછી જ વરનું શરીર તે ગુણ! વિવાદમાં આ મુખ્ય વસ્તુઓ જોવામાં આવે છે. અન્નવજ

યવાં જોવું એ છે કે 'કુળ' સર્વશ્રેષ્ઠ હોય તો 'વર' નામનું પ્રાણી ભલે ને બુદ્ધિમાં પૂર્ણવિરાગ હોય, ભલે ને તેનામાં સખ્યતા, સદાચાર કે તેવું કોઈ તત્ત્વ ન હોય, તોપણ પેલું જૂત તેને પાસ કરે છે! આ રિયલિટી રૂઢિચુસ્તોની જ છે એમ નથી, આજનો શિક્ષિત સુધારક વર્ગ પણ દબ્બુ આગળ ધપ્યો નથી. શિક્ષિત સુધારકની સુધારક સૃષ્ટિ માત્ર કદપના ને આડંબરમાં જ સમાઈ ગય છે. આચારમાં તો તે રૂઢિ તરફ જ દષ્ટિ રાખીને વર્તે છે, ત્યાં સુધારાની શી આશા રાખી શકાય?

લગ્ન એ પવિત્ર ધાર્મિક ક્રિયા હોઈ દરેક કુટુંબે તેની પવિત્ર ફરજો પાળવી જ જોઈએ અને તેમ કરી તેણે પોતાની જાતની ઉન્નતિ માટે દિનપ્રતિદિન કટિબદ્ધ થવું તે તેની પ્રથમ ફરજ ગણવી જોઈએ. અત્યારની આપણી રિયલિટી ભલે આપણને પ્રગતિશીલ લાગે, પણ દયાજનક ઘટ પડી છે. સમાજને જે આ પડાવાં આપ્યાં છે તે માત્ર આમ ખેસી રહેવાથી ઉઘડવાનાં નથી જ.

યુદ્ધામો જ યુદ્ધામી નિવારી શકે, તેમને શાહીવાદીઓ રવાનગ્ય ન જ મેળવી આપે. તેઓ કંઈ ન કરે તો પરિણામે નેમણે યુદ્ધામીમાં જ સડવું રહ્યું! અને જગતનો ઇતિહાસ તેની સાખ પૂરે છે.

કુળના ભયંકર ચક્ર નીચે કેટલાંયે જીવન વ્યર્થ વેડફાઈ જતાં હશે, કેટલાંયે કરુણ કદપવાન્ત કરતાં હશે અને કેટલાંયે પ્રચલિત સમાજને શાપ આપતાં હશે, પણ વ્યર્થ! આ સમાજ જ્યાં છે ત્યાંથી તમને પસંદ માગતો નથી!

હમેશાં કન્યા આપનાર દરેક પોતાના સંગોવડિયાને જ વધુ પસંદગી આપવી જરૂરી છે. પોતે પોતાને કુળહીણ કદપવાથી જ આ પરિસ્થિતિ વધુ જગડી છે. અને ત્યાં જ કુળહીણોઓએ કુળવાન-કુળહીણનો ભેદ માની, મનાવી સ્વીકારી લીધો છે. હજી પરિસ્થિતિ દિનપ્રતિદિન વધુ જગડતી ગય છે. અને તે એટલે સુધી પહોંચી છે કે કુળહીણોએ કન્યા આપવા કોઈ તૈયાર થવું નથી! હજી તો માત્ર આ પ્રથમ દર્શન છે; ભવિષ્યમાં તો, તેમને અત્યારે પૈસા આપતાં કામ સરે છે તે પણ અસંકય થતાં પરિણામે, તેમના પુત્રો જીવનભર વાંઠા રહે તો નવાઈ નહિ! આ વિપત્તિ પરિસ્થિતિના ઉત્પોદક અગાઉ હતું તેમ કુળહીણો પોને જ છે, અને તે પરિસ્થિતિ સુધારવા પણ તેમણે જ કટિબદ્ધ થવું જોઈએ.

કન્યાવિક્રયનો પ્રશ્ન પણ કુળહીણોની જ ગણી શકાય. અને નાનું સત્ય કહીએ તો કન્યાવિક્રયના પોષક ને ઉત્પાદક પણ કુળહીણો જ છે. દાખલા તરીકે, એક નિર્ધન કન્યાનો પિતા ધન લોભી હોય, તોપણ તેને તેની કન્યા

માટે કોઈ ધન આપનાર ન મળે તો? અર્થાત્ તે બધી પણ કુળહીણાઓને કાળે જાય છે. આ વસ્તુ સચોટ સત્ય છે ન. હાલે તેનાં કારણો તેનો અચાવ કરતાં હોય, પણ તે કારણોમાં જુદાણું જ જણાયો.

ઉપરની બધી વસ્તુચિતિ કુળહીણાઓ જાણે છે. માત્ર તેમને દોરનાર તેમના મુડીસર જે ‘આગેવાનો’ છે તે જ નરપિશાચો છે. અને એ આગેવાનો કુળદીણા હોવા છતાં તેમની આગેવાનીમાં અંગ્રાહ્ય દુસાઈને તેમને તેઓ કન્યા આપે છે. હવે તેઓ પેલા પીડિત વર્ગને, નીચલા વર્ગને કેમ અનર્થશાસ્ત્ર ન શીખવે! આગેવાનો પેલા નીચલા સમૂહને કેવા પાઠો શીખવે તે તો માત્ર ને પીડિતો જ મગજ શકે. આ રિચિતિ કોઈ એક ગામની નથી, પરંતુ ચરોતરનાં મુખ્ય કુળવાન ગામોથી લેઈ નાના નાના એકડાનાં ને ગોળનાં ગામડાં સુદર્માં ધર ધારી બેઠી છે.

અત્યારની વિવાહપદ્ધતિ તદ્દન અચાની ને અમરકારી ભયંકર બધી છે. તેમાં કુળવાન કે કુળહીણ અંકન વર્ગનું ક્ષેપ નથી. કુળહીણનું તો એકંદરે ક્ષેપ નથી જ, પણ કુળવાનોનુંયે નથી. માત્ર કુળવાનો વર્તમાન રિચિતિ જોઈ કુસાય છે. પણ તે તેમની જૂલ છે. જો તેઓ આ જૂલ સમજે તો અત્યારથી જ આ બધો નાશ કરવા તત્પર થાય. તે જૂલ આજે ગણવી જણાવી દશે, પણ કાલે ભયંકર બનશે. સમક્ષ જણાતો લાલ પેદાક્ષ દાનિને ગોતરે છે, તે તેઓ નાદિ સમજે, તો તેમના વારસોએ તો સમજવું પડશે જ.

હવે આ ‘કુળ’ વિષે આપણે વિચારીએ: ‘કુળ’ની પસંદગી છેક વંદકાળની હોય તેમ મનુરમ્ભિત વગેરેનાં પ્રમાણ જોતાં જણાય છે. પરંતુ તે ‘કુળ’ની વ્યાખ્યા તે આજના જેવી નહિ! ત્યારે ‘કુળવાન કુટુંબો’ એટલે ‘સદાચારી કુટુંબો’ થતો, કાળે ફરી જન્માનું બન્યું તેમ ‘કુળ’નુંયે પરિવર્તન થયું અને ‘કુળ’ વંશપરંપરાનો વારસો મનાવા લાગ્યું, કુળવાનોએ એમ માન્યું અને અગાઉ હતું તેમ કુળહીણાઓએ પણ ‘કુળ’ની આ નથી વ્યાખ્યા સ્વીકારી. અસજત તેઓને આ અનર્થશાસ્ત્ર શીખવનાર તેમના સત્તાધારી આગેવાનો જ દતા. આમ ‘કુળ’ રૂઢિચુરન બની થયું! અને તે એટલે સુધી પહોંચ્યું કે તેમાં છપેલી ભયંકરતાએ સમાજને અવ્યવસ્થિત કરી મૂક્યો!

આધુનિક કુળવાન વર્ગ હાલે પછી અસિદ્ધિત હોય કે દુરાચારી હોય, ભલે પછી તે સબ્ય હોય કે અસબ્ય હોય, પણ કુળનો વારસાદક્ષ તેને કુળવાનમાં ગણાવે છે! પરિણામે કુળવાન ગણનાં કુટુંબોમાં કેટલીક જગ્યાએ કુળની વેદી ઉપર નિર્દોષ કુળની કન્યાઓનું જલિ દેવાય છે. તે ગિચારી હોમાંય છે!

કોરણ કે 'કુળધેસા'ની આપણા સમાજમાં ક્યાં જુડી છે? અરે, આ બંદીનાં દષ્ટાન્તો. નોંધવા બેસીએ તો પુરતો ભરાઈ જાય! આધુનિક સમાજ તો હવે 'કુળ'નાથે વિકાસ પાડે છે. હવે કુળમાં 'નિર્ધન' કે 'કુળહીણ' ગણાય છે અને તેમને કાંઈ કન્યા આપવું નથી! તેમની સ્થિતિ પણ કુળહીણથી વિશેષ વિષમ છે. ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ તે વર્ગને પેલા શ્રીમંત વર્ગ સાથે પગલે ધસડાવું પડે છે! તે નિર્ધન વર્ગથી કુળહીણમાં કન્યા ન અપાય, જોટલું જ નહિ પણ પુનર્ધન કે તેવું કાંઈ તરત સ્વીકારતાં પેલા કુળવાનો - તેમના બાધ્યો તેમને ત્રાસ આપે છે!

અને એ ઉપર કશું તેમ આજના કુળવાનોની સ્થિતિ પણ તેમના આજના નિર્ધન ભાઈઓની જેવી જ થવાની છે. લક્ષ્મી કાંઈની યદ નથી, યશે નહિ. હવે આજની પરિસ્થિતિ કેમ જાણ્યું કાલે રહેશે? અને મમજુ કુળવાન વર્ગ આ જાણું સમજે છે. માટે પ્રથમ આધુનિક 'કુળ'વદ્ધતિનો તો સત્વર નાશ થયે જોઈએ. એ જાણું છે, કે આ જાણું ઉતાવળે થવાનું તો નથી જ, પરંતુ અત્યારથી જ તે આમે જૂઝવાની જરૂર છે.

ઘણી જગ્યાએ 'કુળ'ની રીકીટ ઉપર ચૂંટાએમ લગ્નનો ઉમેદવાર 'પુરુષ' કહેવરાવવાનો થે લાપક હોતો નથી. પરંતુ આ સ્થિતિ અધકારમાં વધુ વખત છૂંપી ન જ રહી શકે, તે સ્વાભાવિક છે. અને ખરી સ્થિતિથી જાત યદને થે ઘણાં માળાપો કન્યાને આજના ખૂરખા, જોડાડવા ધમકાવે છે! ઘણી જગ્યાએ ગિયારી નિર્દોષ કન્યા લગ્નનથી પોતાનાં માળાપોને કાને આ વસ્તુ પહોંચાડી શકતી નથી. જો પહોંચાડે તો રૂઢિચુસ્ત માળાપો તેને ધમકાવે! આ શું જતાવે છે? આ સ્થિતિનો ઉકેલ તો માત્ર 'છૂટા છેડા'ની પ્રસાદે જ આવી શકે. અને ત્યારે જ પેલા અર્ધા પુરુષોએ સત્ય વસ્તુ પહેલાં ન જાહેર કરેલી, તે પછી દુનિયા સંમક્ષ ખુલ્લી જાહેર કરી શકાય, જેથી તેની સ્થિતિના પુરુષો પછી ઉમેદવારી જ ન નોંધાવે.

એક ઉપર બીજી આપનાર પણ ક્યાં જોઈ છે? તેના પિતાઓને તો કહેવું જ શું? બીજી, ત્રીજી કે ચોથી વાર થોડે ચઢનારાને પોતાની કુમળી કન્યા આપનાર મૂર્ખ તો ખરેખર આપણા સમાજમાં ઠેર ઠેર નજરે ચડે છે!

વસંત બેસતી કન્યાની કલ્પનામૂર્તિ કેવી હોય? તેની વિચારસૂક્ષ્મિતી કલ્પનામાં તેણે કેવીમે સુંદર કૃતિ ધરી હોય, તેને ઉરે તો નવયુવાન મુખ રમવું હોય, ત્યાં જ તેનાં નૂતન સ્વપ્ન અને અભિવ્યક્તિઓને તોડી નાંખનાર પેલા પત્થરનો પાળિયો તેને કપાળે કુટાય! ત્રણ ત્રણ વાર થોડે ચઢેલાને કન્યા આપવી

તે તો અમુર હૃદય પણ પસંદ ન કરે! ત્રણ કે ચાર પતિને વરેલી પત્નીને પુરુષે પરણવાનું હોય તો? નિષ્કુર, માથાપોએ વિવાહ જેવા ગંભીર વિષયમાં આમ છેક અજ્ઞાનતાનું પ્રદર્શન કરવું શું યોગ્ય છે?

કેટલાક દાખલાઓમાં તો ‘વર’ શ્વસુરથીયે ઉમરમાં મોટો હોય છે! ખરેખર યુવાન હૃદય તો આ સાંભળીને જ કમકમે! અત્યારની પરિસ્થિતિ એટલી નો વિષય થઈ ગઈ છે કે કેટલાંયે જીવન અકાળે છુટા પડે છે! કેટલીયે કન્યાઓ પોતાનાં માથાપો ઉપર શાપ વરસાવતી હશે!

હમણાં હમણાં તો ચરોતરનાં મુખ્ય ગામેથી માંડી નાનાં નાનાં ગામડાંમાં એક નવો ચેપી રોગ લાગુ પડ્યો છે! અને તેયે વિવાહ સંજયે જ.

તે ચેપી રોગથી ચેનવા હું દરેક કન્યાના અનભિષ્ટ પિતાને ચેનવણી આપું તો તે અસ્થાને નહિ જ ગણાય. આ રોગ એટલે ‘આફ્રિકાના યુવાનો પ્રત્યેનું તેમનું અજ્ઞાન.’ આફ્રિકાનું નામ સાંભળી અજ્ઞાન ભોળા ખેડૂતો ગાંડા-ધેન્ના થઈ જાય છે! કોણ જાણે તેમાં શું ગદુ છે? અરે, ધણા તો આફ્રિકાનું નામ સાંભળી હર્ષવેશમાં પોતાની વદાલસેઈ પુત્રીનો હાથ ગમે તેવા અશિક્ષિત દુરાચારીને આપે છે! તેઓ ગિયારા જાણતા નથી હોતા કે આફ્રિકામાં વસતા યુવાનોનો ધણે મોટો ભાગ માટીની ચાર દિવાલો વચ્ચે જીવન વ્યતીત કરે છે, અરે અસાન્તિમય અધકારમય જીવન જીવે છે! ધણા તો સ્વપ્ન ન કરવાને લાયક જીવનજી રોગોની કસોટીમાંથી પસાર થતા હોય છે! ધણાને ખાવાનાયે સાંસા પડે છે! કેટલાયે બેકાર રખડે છે! અને ધણા તો આફ્રિકાનું સર્ટિફિકેટ માત્ર લઈ માટે જ લેવા આવેલા હોય છે!

આમાં ધણી વખત તો કન્યાનાં માથાપોના જ હોય હોય છે. કન્યાને પરદેશમાં વસતા સાથે પરણાવીએ તો ‘દુગંધલતા’નું ખર્ચ ન થાય, તે તેમની મુખ્ય સ્વાર્થી વૃત્તિ છે!

ખરેખર આ રીતે વિવાહનો પ્રશ્ન ચેનવરથી ચર્ચારખંડ જાય છે. અને તે તપાસતાં તેનાં ધણાં કારણો જણાઈ આવે છે. ધણી જગ્યાએ ‘વર’ની અજ્ઞાન જાણ છે, જેકે તેનું કારણ તો ‘કુળ’ની સંકુચિત મનોદશા જ છે. ધણી જગ્યાએ ધણને ‘વહુ’ વિના વાંદાજીવન પિતાવત્રાનાં આકરાં વન દમ્ભજાએ કે અનિચ્છાએ લેવાં પડે છે? ‘આવો અન્યાય શા માટે?’ તેઓ ગિયારા પૂડે છે! મગાજ આનો શો ઉત્તર આપે છે? આવા અર્ધદૃષ્ટ સમાજમાં પવિત્રતા શોધવા જતાં આપણે નસીબીયે જાયાર ચોમેર ફર્યાદો જણાય છે.

ન્યાં ને ત્યાં ખૂણે ખૂણે ફરગિયાત વૈધવ્ય પાળતી પેલી બેનોનો પ્રશ્ન તો હજુ સામેજ છે. ખરેખર ભારતવર્ષ પતિવ્રતાના ઉચ્ચ આદર્શ માટે પ્રખ્યાત હતો. આજે તે ક્યાં બિભો છે? આપણે વિચારીએ છીએ ‘શાં કારણે?’ કારણ આ છે: આપણાં સામાજિક અનિષ્ટો ને આપણું અધકારમય જીવન!

વિવાહનાં અનિષ્ટો જોઈ રહ્યા જાદે આપણે વિચારદોહન કરીએ. તેમ કરતાં આપણે આધુનિક પ્રચલિત રિવાજને જાન્યુમાં ગ્રાખવાનો છે.

પ્રથમ તો ‘વર’ માટે કન્યાના પિતાએ વિદ્વાન શિક્ષિત વર્ગને સાથે લેઈ જવાની જરૂર છે. ત્યાં તેમણે ‘વર’ના ગુણોની પ્રથમ તપાસ કરવાની છે. ગુણોની સાથેજ ‘વર’નાં શારીરિક લક્ષણોની પણ ઝીણામાં ઝીણી તપાસ કરવીજ રહી. જેઉનો મુમેળ જોઈ તેની આર્થિક સ્થિતિ તપાસવી. આમાં કુળ કે તેવું કાંઈ તરવ જરૂરનું જ નથી. ગુણમાંજ તેનું આરિત સમાઈ જાય છે, તેનાં શારીરિક લક્ષણમાં સૌન્દર્ય વગેરેના સમાવેશ મધ જાય છે. ત્રીજું, તેની આર્થિક સ્થિતિ. અને છેવટે ત્રણેમાંથી જે શ્રેષ્ઠ હોય તોય તે ‘વર’ને પસંદગી આપવી. યુવાન હૃદયો જૂઝ ન કરી એમ્રે માટેજ આ જાણું તો માત્ર ટૂંક દર્શન માય છે. ઉપરની પરીક્ષા જાદ વરકન્યાનાં માતાપિતાઓએ પરણનાર યુવકયુવતીને તેમની પસંદગી ઉપર સ્વતંત્ર છોડી દેવાં. યુવકયુવતીના મિત્રનની ખાસ આવશ્યકતા છે. જને વિચાર કરતાં જની જન્ય તેટલો સમય યોગ્ય સહમિત્ર સાથે તેમને આપવો. આટલા ટૂંકા સમયમાં એક હૃદય ખીજા હૃદયને સહજમાં તો નજ આગળ શકે, તોપણ અમુક અશે એક ખીજાનો આન્તર ધ્વનિ જરૂર સાંભળી શકે.

માળાપોએ જાદ ગણવું જોઈએ કે આ જાણું માત્ર ‘નાટકી’ હોય ન ચવું જોઈએ; જો તેમ જને તો ‘હતા ત્યાં ને ત્યાં’ જેવી સ્થિતિ કાયમ બિભીજ રહે. હવે ધણાં શરમાળ લક્ષ્મણ હૃદયો આવી પ્રાસંગિક ગિલનપજોમાં હૃદય ખોલી માળાપોને કહી શકતાં નથી. તે માટે માળાપોએ તેમના સહમિત્રને - સહવાસી મિત્રને - પૂછી સત્ય વસ્તુનું દોહન કરવુંજ જોઈએ. આ જાણું સમજુ વિચારશીલ વર્ગ તો જાણે છેજ, પણ અજ્ઞાન માળાપોએ સમજવાની જરૂર છે. એ જ્યાં સુધી નહિ જને ત્યાં સુધી આ વિગમ પરિસ્થિતિ અટકવાની નથીજ.

બુદ્ધેશ્વર, પૂર્વ આફ્રિકા

રાવજભાઈ સોમભાઈ પટેલ

ખેડાજિલ્લા ખેડૂતમંડળ^૧

ખેડૂત અંબુએ,

ખેડૂતમંડળની આ સલાતું પ્રમુખપદ લેતાં મને ઘણો મંકાય યાય છે. કારણ કે આ કાર્ય જેટલું ઉપન્યાસી સહેલું દેખાય છે, તેટલું જ ન્યાયે ખેડૂતના પ્રશ્નો અને ખેડૂતોની ગિચાનિગો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે મહાન અટપટીવાળું અને ભારે લાભ છે. વળી ખેડાજિલ્લો ગૂંજગતના જિલ્લાઓમાં ખેતીપ્રધાન જિલ્લો હોવાથી એના પ્રશ્નોનો વિચાર કોઈ અભ્યાસી અને રાતદિવસ ખેડૂતોની જિંદગીથી વખાણ મચો હોય એવા કોઈ પ્રમુખને હાથે છણાયો હોત તો વધુ સુન્દર ગણાત. હું તો એક સિપાહી છું. જે ખેડૂતો વધુ મેવા કરી શકે તે પ્રમુખ થવાને લાયક છે. માનમા ઘણી બેજુપો છે એ મને ખબર છે, છતાં કેટલાક મંત્રિઓને લીધે મને પ્રમુખપદ આપવામાં આવ્યું છે તે બદલ હું આપ સંવનો અંતઃકર્મજૂર્વક ઉપકાર માનું છું. ઘણાંમે મંડળો સ્થપાય છે અને ર્થગા એકાદ વખત ઉપરએટીઉં કામ કરી બેસી જાય છે, એવું આ મંડળ ન બને તે માટે તેના વ્યવસ્થાપકોને માથે ભારે જોખમદારી છે એ સમજવું જોઈએ. મદાત્માજીના યુગમાં કોઈ પણ મંડળ જો તે સતત કાર્ય કરનારું મંડળ ગણ્ય રીતે ન નીવડે, તો તે કાંઈ કાર્ય કરી શકવાનું નથી. તેમ જ ખેડૂતમંડળ પણ જગતી નહિ અને ઊંઘતો રહેશે તો ‘ઊંઘનાનો પાડો અને જગનાની પાડી’ એ કહેવત આપણને બરાબર લાગુ પડશે.

હિન્દ આજે ગામડાંની દૃષ્ટિએ વિચારતું યાય છે ‘એ શુભ ચિહ્ન છે. પશ્ચિમના મપર્ડથી આપણે ભૂલી જ ગયા હતા કે હિન્દ ગામડાંઓનું અનેકું છે. પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિએ કેળવણીએ આપણે એમ માનતા થઈ ગયા હતા કે શહેરનાં મુખ્યમંડળો ગામડાંમાં દાખલ કર્યેથી જ આપણે આજળ વધીશું; પણ અનુભવને પરિણામે આપણે હવે સમજતા થયા છીએ કે આપણી મુક્તિનો ફક્ત એક જ રસ્તો ગામડાંને સમૃદ્ધ બનાવવામાં જ સમાજેલો છે.

હિન્દુસ્થાન દેશ જ એવો છે કે જેમાં ગામડાંઓ તરફ દુર્બલ રાખ્યું પરવડે જ નહિ. કારણ કે ઓછામાં ઓછી ૯૦ ટકા વસતિ ગામડાંમાં જ વસેલી છે. અને તેમાંથી લગભગ ૮૦ ટકા લોકો કાચો માલ પેદા કરે છે. આ પરિસ્થિતિ હોવાને અંગે કોઈ પણ રાષ્ટ્રીય સંસ્થાને ગામડાંઓનો પશ્ચ

હાથમાં લીધા સિવાય ચાલેજ નહિ. આપણા આખા ગે રાષ્ટ્રજીવનનું મધ્યમિદુ ગાંગડાં છે. શહેરો તો ફક્ત ગામડાંમાં પેદા કરવામાં આવેલી વસ્તુઓને જુદી જુદી જગ્યાઓએ પહોંચાડવાના સાધન રૂપે જ છે. . . .

જ્યારે ગામડાંઓનાં પુનરુદ્ધાર તરફ જ પુરતું લક્ષ આપવું છે, તો આપણે પણ જનજીવનની ખાસ જરૂર છે કે આપણું પ્રાગજીવન કયા સિદ્ધાન્ત ઉપર રચાયેલું છે. જ્યાં સુધી સિદ્ધાન્તો પૂરેપૂર્ણ આપણા સમજવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી તદ્દતુસાર આપણે કાંઈ પણ કાર્ય કરી શકીશું નહિ. અત્યંત સિદ્ધાન્તો સમજ્યા પછી આપણી કાર્યપદ્ધતિ હાલના સંજોગોને અનુકૂળ ઘડવી પડશે.

. સમાજની દરેક વ્યક્તિને પૂરતું લગણપોપણ તો મળવું જ જોઈએ. આ માટે મજૂરવર્ગને તેનાં કામના જલ્દાગાં તેને જરૂરની વસ્તુઓ જ આપવામાં આવતી. આથી સંગઠિત શકાંગે કે કોઈ પણ વ્યક્તિને કોઈ પણ વખત ભૂખે મરવું પડે નહિ. સંયુક્ત કુટુંબની પદ્ધતિ પણ આ જ હેતુથી રચાયેલી પદ્ધતિ છે.

. દરેક દરેક ગામડાંને સ્વાસ્થ્યી જનાવતું. આને પરિણામે ગામડાંનો દરેક ઉદ્યોગ-ખદારની કોઈ-પણ જાતની દખલ વગર સપીને ચાલતો. આટલું જ નહિ પણ દરેક ગામડું પોતાનો કારભાર અસાધ્ય પોતાની જ પંચાયતોને લીધે મોટે ભાગે સ્વરાજ્ય ભોગવતું.

. હાલની વેપારી-રાજ્યનીતિના ખાસ કારણને લીધે ગામડાંનો મુખ્ય ધંધો ખેતી, જે ઉત્તમ મળાતો હતો, તે લગભગ નષ્ટ થવા પામ્યો છે. તે જોટલી જાંબી અધોગતિએ પહોંચ્યો છે કે કનિષ્ઠ મનાતી ગોકરી હાલ તે રથાન ભોગવે છે. જોકે જમાનામાં જે ખેડૂત જગતનો તાત મનાતો તે ચાલુ જમાનામાં કંગાલિયત ભોગવી રહ્યો છે. એ પણ જમાનાની જલિદારી નહિ તો ખીજું શું છે!

ખેડૂતોની હાલની કંગાલિયત મિટાવવા દેશની રાષ્ટ્રીય મહાસભા યોગ્ય દિશામાં પ્રયાસ કરી રહી છે. પણ વર્ષોજૂની કંગાલિયત કાંઈ એકને દાગે દૂર થઈ શકે નહિ. તેમાં સરકાર, ગ્રામીણ અને જમીનદારોએ પણ પૂરતો સહકાર આપવો જ પડશે. તેની સાથે સાથે ખેડૂતોએ પણ કેટલીક સામાજિક કુરિયોને પ્રથમ તિલાંજલિ આપેજ છૂટકા છે. આ ગંધાનો વિચાર કરતાં પ્રથમ ખેડૂતોનું સંગઠન કરવાની જરૂર છે. આંધ્રા સંગઠન સિવાય કોઈ વર્ગ પોતાની ઉન્નતિ સાધી શકે નહિ. કોઈ પણ જોતનું ઢાંગ વ્યક્તિગત કરતાં સંઘગણથોહજર ગણું થઈ શકે છે. એ સંઘગણને આપણે કેળવી શક્યા નથી. જે સંસ્થાઓ અને જે દેશો સંઘગણ કેળવી શક્યાં છે, તેઓ અનેક ઉપાયો કરી પોતાનાં ડુંગો ટાળીને પોતાની ઉન્નતિ સાધી શક્યાં છે.

ખેતીવાડીના હાલમાં મુખ્ય આગમ પડતા દેશોમાં અમરચાન ગ્રાપાનું છે. તે મિત્રાચ અમેરિકા, ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લિશ પણ ખેતીવાડીમાં આગમ પડતા છે. ફ્રીઆની પહેલાંની ખેતી આ દેશના જોતીજ હતી, પણ રાજ્યે સત્તાની રૂઢિએ સુધાન કરવાથી અત્યારે ત્યાં પણ ખેતી આદર્શ બની છે.

જમીનદારો, ઇનામદારો અને મૂડીવાદીઓથી કાંઈ કાળે દેશનો ઉદ્ધાર થવાનો નથી, પણ ખેડૂનો અને મજૂરોના સંગઠન દ્વારાજ દેશનો ઉદ્ધાર થશે એમ આપણા હાલના રાષ્ટ્રપતિ વગેરે દેશનેતાઓ પણ માને છે. મજૂરોનું સંગઠન આખા દેશમાં લગભગ થઈ ગયું છે. અને ખેડૂતોના સંગઠનની પ્રવૃત્તિ હાલમાં ચાલી રહી છે. દિંદના ઘણા પ્રાન્તોમાં ખેડૂતસંગઠનને અંગે ખેડૂતસંઘો અને મંડળો સ્થાપવામાં આવ્યાં છે. ગુજરાતમાં પણ કેટલાક જિલ્લાઓમાં આવ્યાં મંડળો સ્થાપવામાં આવ્યાં છે. અને જ્યાં જ્યાં તેમાં મંડળો સ્થાપવાં છે, ત્યાં ત્યાં ને પોતાનું કામ કરી રહ્યાં છે.

આવા કામથી મંડળની આપણા જિલ્લામાં પણ ખાસ આવશ્યકતા છે. છેલ્લાં ૧૦ વર્ષથી રેલ, હિમ, દુષ્કાળ, અતિરુદ્ધિ, વગેરે કારણોથી ખેડૂતોના ખેતીના પાકને દર સાલ કાંઈ ને કાંઈ નુકસાન થાય છે અને વરસ વરસને ખાતું આવે છે; તેને વખતે અને કામગીરી ખેડૂતોની જગૃતિ માટે મુશીબતોને પહેાંચી વળવા મંડળની ખાસ જરૂર છે. ગયા શિષાળામાં નડીઆદ મુકામે થી સંતરામ મહારાજના મંદિરમાં જિલ્લાના ખેડૂતોની સભા મળેલી, તેમાં ખેડૂતોની ને ખેતીની ઉન્નતિ સાધવા ખેડૂતમંડળ સ્થાપવાનો કરાવ કરવામાં આવેલો.

એ ખેડૂતમંડળે જંધારણ કરવાનું અને જીવન સભ્યો ઉમેરવાની સત્તા માથે પ્રવૃત્તિ શરૂ કરવાનું સ્વીકાર્યું હતું; જ્યાં આપણે આરંભે શૂરા છીએ, એ જતાથી તે મંડળ પણ સૂઝ ગયું હતું.

વળી હાલમાં દેશના કેટલાક ભાગમાં મહાસમાવાદી પ્રધાનમંડળ રચાયાં છે, આપણા ઇલાકામાં આવું પ્રધાનમંડળ રચાએલું છે. તેમની દ્વારા આપણી મુશીબતો ટાળવા વ્યક્તિગત રીતે માગણીઓ કરી તેમનું કામ મુરદેલ નહિ કરતાં તેમને બને તેટલો સહકાર આપવા, ગયા ઓગસ્ટ માસની શરૂઆતમાં ગુજરાત પ્રાન્તિક સમિતિની સભામાં સરદાર વલ્લભભાઈએ પણ સૂચવેલું છે, તે જોતાં પણ મંડળની અગત્ય પૂરતાર થાય છે.

આપણા પ્રધાનોને આપણા જિલ્લાના ખેડૂતોનાં દુઃખની પૂરેપૂરી રિયતિથી વાકેફ કરી આમનસામન મુશીબતો દળવી કરવા સાથે મંડળની રચના કરવાની ખાસ જરૂર છે.

ખેડૂનોએ સમગ્રવું ભોળાં છે એમાં જમાનો વીગમી સહીનો છે. આજસ
કે બેદરકારી આલે નહિ. આપ મુલા વગર સ્વર્ગે ન જવાય તે કહેવંત અનુસાર
ખેડૂનોએ પોતાની ઉત્પત્તિ સાધવા પોતેજ કટિગદ્ધ થવું પડશે.

દિંદુરયાન એ ખેતીપ્રધાન દેશ છે; કુલ વસ્તીના સેંકડે ૯૦ ટકા ભાગ ખેતી
ઉપર આધાર રાખે છે. દેશની સ્થિતિ પરદેશી રાજ્યની ખૂંસરી નીચે હોવાથી
ખેતી સુધારવાની ભેદબેદ તેના યોજનાઓ થઈ નથી; કારણ કે સરકાર તો
આપણને અગામી રાખી જોડલા ચૂંટી સકાય તેટલા ચૂંટી લેવા ઇચ્છા રાખે છે.
સરકાર અને શાહુકાર ઘણી બાજુઓમાં એક થઈ જઈ આપણને યુગ્મજમાં લાવી
હેરાન કરે છે. હાલમાં આપણાં પ્રધાનમંડળો અને ખાસ કરીને આપણા મહેસુલી
ખાતાના પ્રધાન ઓન. શ્રી. મોરારજીલાલ ખેડૂનોના પ્રશ્નો હાથ ધરીને જની
સકતી તમામ રાહતોના વિચાર કરી રહ્યા છે, ને ખેડૂનોને માટે એક શુભ ચિહ્ન છે.

ખેતીવાડીની હાલની અધોગતિ મુખ્યત્વે નીચેનાં કારણોને આભારી છે:

૧. રાજ્યનીતિ વેપારી હોઈ ખેડૂતની પરાધીનતામાં વધારો થયો છે.

૨. ખેડૂતવર્ગે ખીનસાધનદાર છે અને પારકી દયા ઉપર તેનું જીવન
અવલંબી રહ્યું છે.

૩. ખેતી લાપક જમીનના ટુકડા કાયદાકારક ખેતીને આડે આવે છે.

૪. ચરીઆણુ જમીન ઢોરના પ્રમાણમાં ઘણી જ ઓછી છે.

૫. વર્ષાઋતુ યાદુ જમાનામાં ઘણી કંટાળી છે.

આ ઉપરાંત અહીં પ્રથમ તો ખેતીના ધંધાને ઉત્તેજન મળતું નથી.
ખીજું આપણી કેળવણી સોળે સો ટકા ગોડરો ઘડવામાં રોકાઈ પડેલી છે.
વેપારીઓ, શાહુકારો અને સંસ્કારે પચ્ચ ખેડૂતોને ચૂસી લીધા છે અને હજી પણ
ચૂસ્યા કરે છે. અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, દિગ્, તીડ, વગેરે કુદરતી કોપ સામે
કોઈ દિવસ સંસ્કારે પોતાની આંખ ઉઘાડી જ નથી. અહીંનાં સુધરેલા ખેડૂતને
સ્વતંત્ર દેશો માફક હાથે મજૂરી કરવી પાલવતી નથી. છેવટ સ્વતંત્ર દેશો
કરતાં અહીંનાં બધું બિલટું જ છે. કારણ કે ત્યાં લોકોની પોતાની મતા છે,
ન્યાયે અહીં પરદેશીઓની મતા છે, જેનો ઉપયોગ રાતદિવસ તેમનો પોતાનો
સ્વાર્થ સાધવામાં કરાય છે. સ્વતંત્ર દેશોમાં પોતાનાં ધંધાનાં વિકાસને અગ્રી
રાજ્ય તરફથી કેળવણી, સંશોધન અને પ્રયોગો પાછળ અદ્ભુત નાણાં વપરાય છે.

આપણા દેશમાં ખેડૂતોની દેશ સુધારી તેમનાં પેટો ખોડો પૂરવાની જાગત
ખાસ અગત્યની છે. આ ખોડો કંઈ જમીનમહેસુલ ઓછું કરવાથી પુરાશે
એમ માનવું બૂલ ભરેલું છે. હાલની સરકાર તો પોતાથી જનતું કરશે, પંચ

તેથી કાંઈ ખેડૂતોની દશા પૂરેપૂરી સમજે એમ નથી. ખેડૂતોના પીમામાંથી ઘણું ધન ચાલુ રાખ્યું છે. તેમાં આપણો પોતાનો દોષ પણ ઘણો છે. સામાજિક કુરૂદિઓ, દેવાં કરીને ખર્ચ કરવાની પદ્ધતિ, નજીવા કુટુંબોમાં માટે કોર્ટો દ્વારા ખર્ચાતું અદાલત ધન, નાના મોટા અમલદારોની આમ જનતાને થતી કનડગત, શાહુકારો તરફનું ચૂસણ અને દુર્ઘટનોમાં નાણાંની થતી જરૂરિયાદી; આ જાણું જાણ થાય, તો જ ખેડૂત મુખી થાય. દાક્ષની સરકાર આ જાગૃતમાં અનુકૂળતા આપે, પણ તે કાર્ય તો મોટે ભાગે પ્રગતિ જ કરવાનું હતું.

આ મંડળની જે વિશિષ્ટતા છે તે આપને જ સ્પષ્ટ થશે. કારણ કે આ આપણું પોતાનું મંડળ છે. આપણે જાતે મુખ્યત્વે નદિ કડીએ અને જે બદીઓ કાઢવાની છે તે નદિ કાઢીએ, તો શું વળવાનું છે? આપણે જે ખેડૂત મંડળમાં જોડાઈએ, તે સંજોગે તો અનિષ્ટ રિવાજોને નિષ્કારિત આપવા કટિગદ્ધ થવું જોઈએ. ખાલી થુક ઉડાડવું સું થવાનું છે? આપણી પસંદગાળીની રીત જુઓ, આપણે તો આકુરની કેરી પેડે તેની જાગર કિમત કરી નાખી દિનપ્રતિદિન ભાવ વધારે જઈએ છીએ. ચૂગણનીતિને વળાડનારા આપણે જો આપણી પોતાની રીતભાંત નદિ મુખારીએ અને અંદર અંદર ચુસાતાં નદિ અટકીએ તો, શું રિયતિ થશે, તે વિચાર્યું છે? પાગમાલ થશે, પાપમાલ!

આપણા હાથમાં તો સ્વરાજ્ય છે. દુષ્ટ રિવાજોને વચ થઈ ગુલામી ન સ્વીકારીએ, તો શાહુકારને ઘેર જવાની આપણને કરી જરૂર પડે નહિ. 'જે ખેડૂત તું ખરે જગતનો તાન ગણાયો; આ સઘળો રાંસાર પાળતો તું જ મનાયો.' - એ ભણી ગએલી કવિતા બૂલી ગયા અને આપણે બૂલા પડ્યા છીએ.

આ જેવી નજીવી વીચની જાગૃતમાં પણ આપણે ભારે ગુલામી વહેરી છે, એનો અભ્યાસ કરીએ તો આપણી છાતી ફાટી જાય તેમ છે. આપણે ૯૦ ટકા ગણાઈએ તેમાં આપણો ચાહેલીનો ફાળો એટલો જ હશે. દરેક તાલુકાને ગામે એક એક લાખની ચાલ વપરાય છે. એ પૈસા કેના જાય છે? વળી ચાલનો જે ઉકાળો થાય છે, તેથી - સારીરિક તાકાત જતી રહે છે. હોટેલોથી પાગવાર નુકશાન થતું જાય છે અને આપણી પાપમાલીનો એક મોટો ભાગ આર્થિક રીતે ચાલમાં વપરાતા પૈમામાં હોમાઈ રવાદા થાય છે.

મદાગભાનો મુખ્ય પ્રશ્ન ખેડૂત અને મજૂરોનો છે. ગામડાંઓમાં લાખો કરોડો બૂબે મરે છે ને તેમને પૂરતાં કપડાં પણ મળતાં નથી અને એકાર પડેલાં છે.

ખેડૂતો રાષ્ટ્રધ્વજને પૂજે છે. આપણા જિલ્લાના અનેક ખેડૂતોએ પોતાનાં વદાસાં વ્રતન એને ચરણે ધર્યાં છે. મૂળે મોટે અચાગ પરિશ્રમ અને સંકટ

વેંકચાં છે અને મહાસભાનેજ શ્રદ્ધાપૂર્વક પોતાની મુક્તિ અને દેશની સ્વતંત્રતા મેળવી આપનારી એક પવિત્ર સંસ્થા માની રહેલા છે. શુદ્ધ અને શાન્તિમય ગાગે મુક્તિ સાધવાની મહાસભાની નીતિમાં આજે ખેડૂતોની અવિચળ શ્રદ્ધા જોવામાં આવે છે. તેમાંથી તે નાણે એવું ધ્વજ પાસે યાચીએ છીએ.

આપે મને શાન્તિથી સાંભળ્યો છે, તે માટે ફરીથી ઉપકાર માની માફ લાપણ પૂર્ણ કરવાની રમ-લેઉ છું. અમ્નુ.

કાગિદાસ કલ્યાણભાઈ પટેલ

પ્રમુખના ઉપરનાં લાપણ પૂછી ખેડૂતમંડળની સભામાં થએલા ઠરાવો :

૧. ખેડા જિલ્લાના ખેડૂતોની આ સભા મુજબતના પ્રચારકર્તા શ્રી. મણિલાલ કાઠારી તથા ગાજરયાની કાર્યકર્તા શ્રી. મણિચંદ્ર ત્રિવેદીના દુઃખદ અવસાનની ગાંધ લે છે અને તેમનાં કુટુંબને દિવાસાનો પત્ર લખવા પ્રમુખશ્રીને સત્તા આપવામાં આવે છે.

૨. મુંબઈ સરકારના હાલના મહાસભાવાદી પ્રધાનમંડળે આજ સુધીમાં ખેડૂતોને જે જે શક્યતા આપી છે, તે માટે આ સભા પ્રધાનમંડળનો આભાર માને છે અને પ્રધાનમંડળમાં પોતાનો મંપૂર્ણ વિશ્વાસ જાહેર કરે છે.

પ્રમુખસ્થાનથી

૩. આ સભા જિલ્લાના ખેડૂતોની આર્થિક, સામાજિક અને ખેતી વગેરેની ઉત્તતિ સાધવા ખેડાજિલ્લા ખેડૂતમંડળ આપવા ફરવ કરે છે.

દરખાસ્ત : મણિલાલ સોમાભાઈ રોકા : બાબાજી લલુભાઈ

૪. ખેડા જિલ્લામાં જમીનમહેસૂલની આકાશી જે વરસે કરવામાં આવી હતી તે વરસ કરતાં હાલમાં ખેતીના પાકના જમ્મરભાવ ધણા ઘટી ગયા છે; માટે હાલના ઘટી ગયેલા અનાજના ભાવના પ્રમાણમાં જમીનમહેસૂલમાં વળતર કાપી આપવા આ સભા ના. મુંબઈ સરકારને વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત : મુળજીભાઈ નાથાભાઈ રોકા : અંબાલાલ ગોતમભાઈ

૫. જમીનમહેસૂલની સાથે આકાશીઆ, પાતાળીઆ, અને દિમાયત વગેરે કર ચડેલા હોય તે વધારેના કર માફ કરવા આ સભા ના. મુંબઈ સરકારને વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત : સોમાભાઈ શનાભાઈ રોકા : તુળસીભાઈ દાભાઈ

* ૧. સ્થાનને અમારે આ અંકમાં મંડળને અંધારણ કાર્ય નંબી — નંબી

૬. ખેડા જિલ્લાની અંદર લુંટકાટ, ધાડ, ચોરીગો, વગેરે ગુના ધણી વધી ગયા છે અને જિલ્લાની પ્રગતિ રક્ષણ ખેડા જિલ્લાની પોલીસ-કરી ચકની નથી; માટે ખેડા જિલ્લાની પ્રગતિ રક્ષણ માટે સખ્નાખ્યાં પગલાં લેવા આ સભા ના. મુજબ સરકારને ખાસ આગ્રહપૂર્વક વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત: તુષારસીતાઈ ઘાઝાઈ ટેકા: પ્રમુદાસ બીખાભાઈ રાય

૭. ખેડા જિલ્લામાં દોરની સંખ્યાના પ્રમાણમાં ગોચર જમીન રાખવામાં આવી નથી. એટલું જ નહિ પરંતુ જે ગોચર દનાં તેમાંથી ફેટલીક જમીન સરકારે કમી કરી છે; માટે જે જે ગામે દોરની સંખ્યાના પ્રમાણમાં ગોચર જમીન ન હોય તે તે ગામે સરકારને ખર્ચે ગોચર જમીન લેઈ આપવા આ સભા ના. સરકારને વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત: પ્રમુદાસ બીખાભાઈ રાય ટેકા: નાયાભાઈ વેણીભાઈ અમીન

૮. ખેડૂનો પાસે જમીનદારોએ અજોતની રકમ લેવાનું ધોરણ નક્કી નહિ હોવાથી જમીનદારો ખેડૂનો પાસેથી અજોતની વધારે પડતી રકમો લેના હોવાથી ખેડૂનોને માથે વધારે બોલે પડે છે; માટે તે રાફ સાંધનું ધોરણ નક્કી કરવા આ સભા ના. મુજબ સરકારને વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત: શિવાભાઈ વાધજીભાઈ ટેકા: જેઠાભાઈ ભુત્તાભાઈ

૯. ધનામી અને તાલુકદારી ગામોમાં ખેડૂનો પાસેથી સાંધ ઉપરાંત વેડ, કર, નજરાણાં, પાણડી વગેરે લેવાય છે અને તે પૈકી ફેટલીક ચરતો અજોતમાં લખાવી લેવામાં આવે છે; તે પ્રથા રદ કરી તેમ કરનાર માગે કાયદેસર પગલાં લેવા આ સભા ના. મુજબ સરકારને વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત: શિવાભાઈ વાધજીભાઈ ટેકા: જેઠાભાઈ ભુત્તાભાઈ

૧૦. ઓનરરી માગિસ્ટ્રેટોની પદ્ધતિને કારણે પ્રગ્ન ખરબમાં ઊનરી પાવમાલ થાય છે તેમજ પ્રગ્ન ઉપર તેમની સત્તાનું આક્રમક રીતે દબાવ થાય છે; માટે ઓનરરી માગિસ્ટ્રેટોની પદ્ધતિ વહેલામાં વહેલી તકે તદ્દન નાબૂદ કરવા આ સભા ના. મુજબ સરકારને વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત: પુરુષોત્તમ નાયાભાઈ ટેકા: બજવાનદામ કાશીભાઈ

૧૧. હાલમાં ન્યાય અને કારોગારી ખાતું બેથું હોવાથી વસ્તુલાત કરવામાં અમલદારોનું ખેડૂનો ઉપર ખોટું દબાવ થાય છે; માટે ન્યાય અને કારોગારી ખાતું જુદું કરવા આ સભા ના. મુજબ સરકારને વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત: મોતીભાઈ ઓનમલાઈ ટેકા: જેઠાભાઈ ભુત્તાભાઈ

૧૨. ગયાં દશ વરસમાં ખેતીના પાકના ભાવ ઘણા ઘટી ગયા છે અને

ખેડૂતોને ખરચ જેટલી પણ આવક આવતી નથી; માટે ખેડૂતોને આપેલી તકની અને સોસાયટીઓની પાછલી બાકી માફ કરવા આ સભા ના. મુંબઈ સરકારને વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત : નાયાભાઈ કાળિદાસ   ટેકા : લાલશંકર જગન્નાથ જોષી
૧૩. ડિસ્ટ્રીક્ટ લોકલ બોર્ડોમાં ગામડાંમાં લોકોપયોગી કામ કરવા ગામ-મદદ લેવાનો ગિરાજ હોવાથી જે જે ગામો સમૃદ્ધ હોય છે તે તે ગામો ગામમદદ આપી લોકલ બોર્ડની જામી રકમ ખેંચી લે છે અને નાનાં ગામોની આર્થિક સ્થિતિ સારી નહિ હોવાને લીધે ગામમદદ આપી ન શકવાથી તેવાં ગામોમાં લોકોપયોગી કાંઈ કામ થઈ શકતું નથી; માટે જે જે ગામનું લોકલ સેસ મળતું હોય તે તે ગામના લોકલ સેસનો અમુક ભાગ તે તે ગામે ખરચવા અનામત રાખવા લોકલ બોર્ડ એક્ટમાં મુધારો કરવા આ સભા ના. મુંબઈ સરકારને વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત : વેણીભાઈ પ્રભુદાસ   ટેકા : હીરાભાઈ લાલાણ
૧૪. ના. દિંદી સરકારે સને ૧૯૩૦માં હાંડીઆમણનો દર વધારી ૧૬ પેનીને બદલે ૧૮ પેનીનો રૂપીઓ કર્યો, ત્યારથી ખેતીના પાકના જનરલવાય તંદુન ઘટી જવાથી ખેડૂતોને ખેતીનાં ખરચ જેટલી પણ રકમ ખેતીના ધંધામાંથી મળતી નથી, તેથી ખેડૂતો પ્રતિવરસે પાપભાલ થતા જાય છે; માટે હાંડીઆમણનો દર ઘટાડી ૧૬ પેનીનો રૂપીઓ કરવા દિંદી સરકારને ભલામણ કરવા આ સભા ના. મુંબઈ સરકારને વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત : રાવજીભાઈ નાયાભાઈ   ટેકા : હિમેશભાઈ લાલલાલભાઈ
૧૫. કરજના ભારણમાં દગાવાથી ખેડૂતોની આર્થિક સ્થિતિ ખરાબ થઈ ગઈ છે, તેથી ખેડૂતો ખેતી કરી શકતા નથી; માટે ખેડૂતોનાં દેવાં પૈકી મુદલ રકમ કરતાં ખેવડી રકમથી વધારાનું દેવું રદ કરી; સરકારે ત્રણ ટકાના બ્યાજથી લોન આપી ખેડૂતોનાં દેવાં પતાવવા માટે કમીટી નીમવા અને ત્યાં સુધી કરજની વસુલાત જંમ કરવા આ સભા ના. મુંબઈ સરકારને આગ્રહપૂર્વક વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત : ભાઈલાલભાઈ જેઠાભાઈ   ટેકા : લાલશંકર જગન્નાથ જોષી
૧૬. સરકારે મહુડાં એક્ટ કર્યાથી ખેડૂતોને પોતાના ખેતરમાં પાકેલાં મહુડાં, જે ચોગાસાની શરદીની મોસમમાં ખેડૂતોને, અને ખેડૂતોનાં ઢોરને, ખાવાના ઉપયોગમાં આવતાં, તે જામ થવાથી ખેડૂતોની અને ખેડૂતોનાં ઢોરની તંદુરસ્તીને નુકસાન થાય છે; માટે મહુડાં એક્ટ રદ કરવા આ સભા ના. મુંબઈ સરકારને વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત : વેણીભાઈ પ્રભુદાસ   ટેકા : જીવાભાઈ સોમાભાઈ

૧૭. ખેડા જિલ્લામાં રોઝ અને બુંડ નામના જંગલી જનવરો ધર્મી વધી જવાથી ખેતીના પાકને આછો, વાટીને, કરડીને અને ભાગીને તેના ૨૫થી ૪૦ ટકા જેટલો અને કોઈ કોઈ પાકનો પૂરેપૂરો નાશ કરે છે; માટે ખેડા જિલ્લામાંથી તેવા જનવરો અને તેટલી પહેલી તકે દૂર થાય તેવા પગલાં ભરવા ના. સરકારને આ સભા આગ્રહપૂર્વક વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત: રાવજીભાઈ મણિભાઈ   ટેકા: વેળીભાઈ પ્રમુદાસ

૧૮. ખેડા જિલ્લામાં ગણે દય વરસથી વેંછટેગલ ધીની આવક વધી વધી જવાથી સોકો દોરના અસલ ધીની અંદર વેંછટેગલ ધી સેગભેગ કરી વંચે છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ દોરના માલિકો પણ વેંછટેગલ ધીને માખખૂની અંદર ભેગરી ધી ખનારી દોરના અસલ ધી તરફ વંચી જનસમાજને છેતરપિંડી કરવા લાગ્યા છે, વળી આ જિલ્લામાં જેટલું વેંછટેગલ ધી આવે છે તેનો, જૂજ અપવાદ સિવાય, દોરના ધીમાં સેગભેગ કરવા માટેજ ઉપયોગ થાય છે. આથી જિલ્લાની પ્રજાનું આરોગ્ય ગમડવાનો સંભવ છે; તેથી ખેડા જિલ્લાની દહની અંદર વેંછટેગલ ધી આવતું અટકાવવા અસલ ધીના જેટલો તેનો ભાવ રહે તેટલા પ્રમાણમાં ભારે જરૂરત તેના ઉપર નાખવા અગર નો વેંછટેગલ ધીને ખાસ રૂંઠ કર્યા સિવાય મુંગઈ જલાકાની દહની અંદર વંચી સશલ નહિ તેવો બંદોબસ્ત કરવા આ સભા ના. મુંગઈ સરકારને વિનંતી કરે છે.

પ્રમુખરચાનેથી

૧૯. ખેડા જિલ્લામાં જમીનના નાના નાના ટુકડા થઈ જવાથી તે ટુકડા વાળી જમીનમાં ખેતી કરતાં વખતની જરૂર પડે થાય છે, જ્યાં જોખમી તેવા માક પડવી સકાતો નથી; માટે ખેડા જિલ્લાની દહની અંદર નાના નાના જમીનના ટુકડા ભેગા કરવા જરૂરી ઉપાયો લેવા આ સભા ના. મુંગઈ સરકારને વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત: શિવાભાઈ વાવજીભાઈ પટેલ,   ટેકા: સોમાભાઈ ચનાભાઈ

૨૦. ખેડૂતો જે જે જમીન ગણોતે ખેડે છે તે જમીન ગીજે વરસે જમીનદારો ગણોતે નહિ આપે તે બીકથી જમીનમાં તે સુધારો કરી સકતા નથી. તેમ જાડ વગેરે ઉછેરતા નથી, તેથી જમીનનો ઉપયોગ કમી થાય છે; માટે જે જમીન ગણોતથી ખેડવામાં આવતી હોય તેવી જમીન માટે ખેડૂતોના ખેડકના રક્ષણ માટે મહેસૂલી કાયદામાં સમાવેશ કરવા આ સભા ના. મુંગઈ સરકારને વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત: ડોટાભાઈ મધુરભાઈ   ટેકા: સોમાભાઈ ચનાભાઈ

૨૧. ખેડા જિલ્લામાં દુષ્કાળ વખતે પાણીની અગવડને લીધે ખેતીના પાક પકવી શકતો નથી; માટે ખેડા જિલ્લામાં નહેરવી યોજના કરી આખા ખેડા જિલ્લામાં ખેડૂતોને હમેશાં ખેતીના પાકને પાણી મળે તેવી યોજના કરવા આ સભા ના. મુંગઢ સરકારને આગ્રહપૂર્વક વિનંતી કરે છે.

૨૨. ખેડા જિલ્લાના ખેડૂતો શાદુંકારના વ્યાજના દરને પહેંચી શકતા નથી; માટે ખેડા જિલ્લામાં ખેડૂતોને માટે સરતા વ્યાજના દરની બેંક કરવા આ સભા ના. મુંગઢ સરકારને વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત: ગોકળભાઈ કાળિદાસ ટેકા: પુરુષોત્તમ નાથાભાઈ

૨૩. સામાજિક બંધનોને લીધે ખેડૂતો લગ્ન અને મરણ પાછળનાં ખર્ચો પાછળ સેંકડો રૂપિયા ખર્ચ કરી પાપમાત્ર ચઇ ગય છે; તેમાંથી જ્યાવવા માટે નામદાર સરકારે રૂઢિ બંધનોનાં ખર્ચો ઉપર કાયદાથી અંકુશ મૂકવા આ સભા ના. મુંગઢ સરકારને વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત: પ્રભુદાસ બીખાભાઈ રાય ટેકા: ગણિભાઈ સોમાભાઈ

૨૪. ખેડૂતોની અંદર અંદરનાં બંધા ગામની લવાદ મારફત પતાવવા અને કોઇ સંજોગોમાં ગામના લવાદથી નિવેડો ના આવે તો ખેડૂતમંડળના કાર્યવાહક મંડળ મારફત પતાવવા આ સભા ખેડૂત ભાઈઓને આગ્રહપૂર્વક વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત: શાન્તિલાલ નાનાલાલ દવે ટેકા: ભાઈલાલ જોડાભાઈ

૨૫. બાળકોને કરવાયાં ખેડૂતોના શારીરિક, માનસિક અને આર્થિક શક્તિનો નાશ થાય છે; તેથી આ સભા જિલ્લાના ખેડૂતોને ગાળંલગો નહિ કરવા વિનંતી કરે છે. પ્રમુખસ્થાનેથી

૨૬. હરિજનો હિન્દુ સંમાજનું એક અંગ છે; માટે તેમને કોઇ પણ સંજોગોમાં હાથૂત નહિ કરતાં અરપરચતાનું આપણા ઉપરનું કલંક નાબૂદ કરવું આ સભા ખેડૂત ભાઈઓને વિનંતી કરે છે. પ્રમુખસ્થાનેથી

૨૭. ખેડૂત ભાઈઓ લગ્ન, મરણ, શ્વત્કિયા, ગંગાપૂજન વગેરે નિમિત્તે નાતવરાં કરી સેંકડો રૂપિયા ખર્ચે છે. તેથી દેખાદેખી બધા ખેડૂતોને રૂઢિચિવાજ કરવાની દરજ પડે છે; માટે ખેડૂતોએ આવ્યાં રૂઢિબંધનોનાં ખર્ચ પહેલી તકે બંધ કરવા આ સભા ખેડૂતભાઈઓને વિનંતી કરે છે. પ્રમુખસ્થાનેથી

૨૮. દારૂની બીધી ખેડૂતોની અને ખેતીની અનહદ પાપમાલી થાય છે; તે ખૂરી બીધોને સદતર નાશ કરવાના ના. મુંગઢ સરકારના હરાવને આ સભા

સહી વધાવી છે.

દરખાસ્ત : હાથાઈ નાથાભાઈ

ટેકા : ગામઠીય શુક્ત

૨૬. પોલીસ ખાતાની અરમખોશીને લીધે ખેડા જિલ્લામાં આંકડરકની અને જુગારની નાશકારક જદી વધી જવાથી ખેડા જિલ્લાની પ્રગ્નની નૈતિક અને આર્થિક અધોગતિ થાય છે; માટે તેવી જદીને સત્વર નાબૂદ કરવા માટે સખન પગલાં લેવા આ સખા ના. સરકારને વિનંતી કરે છે અને પ્રગ્નને આ જદીમાંથી મુક્ત થવા માટે હુદયપૂર્વક વિનવે છે. પ્રમુખરથાનેથી

૩૦. ખેડા જિલ્લામાં અત્યારે મહેસૂલના ને દમ્મા લેવાય છે, તેને ઝેક ઝેક મલિનો મોડા કરવા આ મુખા ના. મુખાઈ સરકારને વિનંતી કરે છે.

દરખાસ્ત : ભગવાનદાસ દાશીભાઈ

ટેકા : ગાવાઈ લઘુભાઈ

૩૧. મનુષ્યનો આખાર ખેતી ઉપર છે, ખેતીનો આખાર જગદ ઉપર છે, જગદ આપનાર ગાયમાના છે; માટે જિલ્લાના ખેડૂતમંડળના દરેક સભ્યને ૧૨ દીક ઝેક ઝેક ગાય પાળવા આ સખા વિનંતી કરે છે. પ્રમુખરથાનેથી

પત્ર

૧. 'પાટીદાર'ની લેખનીતિ

વિ. આ આસો માસના 'પાટીદાર'માં મારા લેખ અને વસોનાં વડ જાગતની પત્રિકા જાગત આપે કેટલાક મુદ્દા ઉભા કર્યા છે અને હજુ કેટલાક થઈ શકે ઝેમ છે. તે જાગત મારા જવાજ આપવાનું જરૂરી લાગવાથી આ લખી મોકલું છું. તે ફીક લાગે તો આવતા અંકમાં પ્રસિદ્ધ કરવા વિનંતી છે. 'પાટીદાર'નાં ધ્યેયને ઘણી જાગતમાં મળેલો હોવા છતાં એની ફાલની નીતિમાં કંઈક ફેરફાર થવાની જરૂર છે ઝેમ હજુ પશુ હું માનું છુંજ. નાતના જીગ્ન ભાઈઓ અને ખાસ કરીને સમાજસુધારાની પ્રવૃત્તિમાં રસ ધરાવનાર જીગ્ન ભાઈઓ આ નીતિ જાગતમાં શું માર્ગે છે તે સમજવાનો પશુ મારો આમાં મુશ્કો છે. એટલે આ જાગતને હજું છેડવામાં વધુ ચર્ચા ઉભી થશે ઝેમ માનવા છતાં આ પ્રકરણને જરા લંબાવ્યું છે. મને પોતાને ફાલની નીતિમાં દિસા દેખાય છે. એ સારી નથી, મૂળ હેતુને વિધાતક છે ઝેમ લાગે છે. જીગ્ન ભાઈઓ શું માને છે એ જાણવાની મને ઇચ્છા છે. એટલે આનાથી કંઈ ચર્ચા થાય તો લલે થાય. મારે, તમારે અને જીગ્ન ધણુને માટે આવી જાગતોમાં આપણામાંથી જીગ્ન મોટા વર્જના લોકોનું શું વલણુ છે તે જાણવાનું મજશે.

હવે યત્ર જાગતની-પત્રિકાની થોડી વાતો:—

૧. કુળવાનશાહીને^૧ દેંભુ આપ જેવા પ્રખર વિચારક પણ વિસરી નથી શકતા, વેણીશાહ જાણશાહના વસોમાં ગરીબાઈ અને અજ્ઞાન ન હોઈ શકે, અને છે એવું કોઈ કહે તેમાં તમને વસોની લાજ જતી દેખાય છે, એ જોઈ મને નવાઈ લાગી છે.

૨. બહારગામના લોકો અમારા ગામમાં દીકરીઓનો વિવાહ કરવા આવે તેને આ ગરીબાઈની વાતો જણાવશો? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવવાનું કે અમે જંહેર રીતે જ અમારી આર્થિક અને બીજી જાગતોની ખરી રિયલિટીને એકત્રાર કર્યો છે એટલે હવે ફરી કંઈ જણાવવાનું રહેતું નથી. વસો ગામ એકલું જ આવી-દશામાં છે એમ હું માનતો નથી.^૨ હિંદુસ્તાનનાં બધાં ગામડાંમાં લગભગ આવી જ દશા છે એમ હું માનું છું. અને છતાં જ ગામમાં અમારા ગામની છે તેવી દશા ન હોય—એટલે કે જે ગામમાં—એ પત્રિકામાં જતાબ્યા મુજબની કંઠાળ દશાના કોઈ જ માણસો ન હોય, તે ગામના લાઈઓ અમારી આવી દશાના કાગળે અગાંશ ગામમાં કંન્યા આપવાની ના પાડે તેમાં કશું જોટું નથી એમ હું માનું છું, અને ગરીબાઈ અને અજ્ઞાન બીજકુલ ન હોય એવાં

*
^૧ કુળવાનશાહીનો મને કેટલો મોહ છે એ તો 'પાટીદાર'માં આવતી મારી પ્રસંગકથાઓ ને બીજા લેખો જ કહી આપે છે. વળી લાઈ ચિમનભાઈએ આં પત્રને અંતે પોતાના ગામના પોતાના “એક પૂન્ય મુરખીનો પત્ર” ટાંક્યો છે તે જ જણાવે છે કે ‘પાટીદાર’ને હિસાબે “મોટાં ગામોનો કુલીન વર્ગ...એ બધા મોંઘા પિનાના” છે. મેં તો વ્યંગમાં કહેલું કે વેણીશાહ જાણ-શાહના જ સૌંદર્યથી પ્રાપ્ત થએલી ‘અમીન’ની પદ્ધતિ પોતાને વ્યર્થ લગાડી દેઈ કુળવાનશાહીનો રૂઆંજ રાખતા વસોના જ યુવકો આમ ‘મુક્લીસનું એકત્રારનામું’ અર્જ સ્વેચ્છાથી દાખલ કરી નાખે છે! લાઈ ચિમનભાઈ આટલો વ્યંગ પણ નથી સમજી શક્યા, “એ જોઈ મને નવાઈ લાગી છે.” —તંત્રી

^૨ પત્રિકામાં વસોની ગરીબાઈ જતાબ્યા પછી જ હવે એ જાણ બીજા સૌ ગામને લેતા પડે છે! —તંત્રી

^૩ “કંઠાળ દશાના કોઈ જ માણસો ન હોય,” એવું શહેર કે ગામ હું તો સમૃદ્ધ યુરોપ કે અમેરિકામાં પણ નહિ હોય. સમૃદ્ધિ તો વ્યક્તિની સરેરાશ પેદાશ ઉપર ગણાય. એટલે લાઈ ચિમનભાઈને હિસાબે તેમનો ગામમાં કંન્યા આપવાની ના પાડવાનું કોઈ ગામને કાગળ નથી! —તંત્રી

આગાદ અને સમૃદ્ધ ગામોના લાહઓની કન્યાઓ અમારે ત્યાં ન આવે તે માટે આપને કંઈ પ્રચાર કરવો હોય તો તેમ કરો છો તો મારા માનવા મુજબ વસોના યુવકોને આગે અન્યાય કર્યો છે એમ નહિ ગણાય.

૩. યદ્ય પછવાડે દદ ઉપરાંતનો ખર્ચ કરવા તૈયાર થએલા લાહઓને ખર્ચ કરવાના ખીમ્મ રચના જનાવવાનો અમારો પ્રયત્ન હતો અને છે. જે મદારાજને જાની અને ત્યાગી માની તેમની ઇચ્છાથી કે પોતાના ઉમળકાથી - ગમે તે કારણે - તેમની પાછળ ધમાલ કરવા અમારા લાહઓમાંના ધણાજાહઓ તૈયાર થયા છે - તેમને અમારે જણાવવું છે કે જે તેમણે જાની માનેલા મદારાજ ખરેખર જાની ને ત્યાગી હોય તો તેમને માટે આંવો ખર્ચ અને ધમાલ ન શોભે. તેમનું એથી અહિંત થશે અને એ જ રીતે એ મદારાજ જાની છે એમ અમારા લાહઓમાંથી ધણા કહે છે તો તે મદારાજને અમારે જનાવવું હતું કે તેમની પાસે બોધ લેવા આપનારની દશાનો વિચાર કરતાં તેમની પાછળ તે લોકો કરે છે તે ખર્ચ કરવું શોભતું નથી. દુકંમાં, મદારાજ જે ખરેખર જાની હોય તો આ દશામાં તેમની પાછળ થતું ખર્ચ અયોગ્ય છે તે સમજવવા અને યોજી તરફ આ પ્રસંગે ખર્ચ કરવા તૈયાર થએલા લાહઓને ખર્ચ કરવાના ખીમ્મ ગોચ માગો જતાવવાનો જ અમારો હેતુ છે.

૪. અગે આપે સલાહ આપી છે કે એ મદારાજને છાતી કાઢી કહી દો કે ... “આવા વહેમને માર્ગે એક પાછ પણ અમારે આપવાની નથી, ખાલી કરો ગામ તમારા હાથી સાથે તુરત જ!” યદ્યને વહેમ માનનાર અમારામાંના કેાઈએ એ માટે એક પાછ પણ આપી નથી એ જણાવવાનું ન હોય. પણ અમારે કષુલ કરવું જોઈએ કે ગામમાં વૃદ્ધો અને સ્ત્રીઓ - અને કેટલાક યુવકો પણ - આ બાબતને ગ્રહેમ નથી માનતા. આ વહેમ છે એવું સમજવવા અમે પહેલાં કદી પ્રયત્ન નથી કર્યો. એટલે એ લોકો યદ્ય કરવા પડે છે. ગામ જેટલું અગાડું છે તેટલું જ તેમનું છે. એ લોકોને ન ગમતા હોય એવા અમારા મહેમાનો ગામમાં કેટલીય વખત આંવે છે. અને એ જ રીતે અમને ન ગમતા તેમના મહેમાન કે મદારાજ આવ્યા છે. એમની મનોદશા પલટાવ્યા સિવાય અમે એમણે પૂનઃ માનેલા મદારાજને ગામમાંથી પરાણે બહાર કાઢવા મથીએ તો અમને ગમતા અને એમને નહિ ગમતા મહેમાન

* —————
૪ ‘વસો ગામના કેટલાક યુવકો’એ પોતે જ એ પ્રચાર કરવો શરૂ કરી દીધો છે, એટલે હવે એ પોતે જ ચાલું રાખે એ કષ્ટ છે. એમના જેવી સહિષ્ણુ બાપા તો મને આવડતી જ નથી એમ તો આ લાહ પોતે જ કહે છે. —તંત્રી

આવે ત્યારે તે લોકો અમારા મહેમાનને પરાણે ગામ બહાર કાઢે એ અમારે સ્વીકારવું પડશે.⁴ તે ઉપરાંત જો આ પ્રસંગેજ અમે આપે ગંતાઓ છે એ રસ્તો લઈએ તો પરિણામે અમારે લાઈએ લાઈને માથાં ફેડવા સિવાય બીજું પરિણામ નજર આવે.⁵ ગામના તમામ લાઈઓના સહકારથી અમારે ગામની અનેક પ્રવૃત્તિઓ નલાવવી છે—અને આ એકજ પ્રસંગે સફળતા મળવી જ જોઈએ એવો દુરામલ્હ કરી જળજળગરી કરવાથી આખા ગામનું અદિત છે એમ અમને લાગે છે. તે સિવાય—સ્વરાજવાદી યુવકો આ રીત અખત્યાર કરે તો તેનો અર્થ એજ થાય કે અમે અમારા પુરતું જ સ્વરાજ માગીએ છીએ—બીજાને માટે નહિ. આપના જેવા સ્વતંત્રતાના પ્રખર પુજારી પણ પોતાના લાઈઓ ઉપર આવી બળ જબરી કરવાની સલાહ આપો છો⁶ એ જોઈ મને પોતાને બહુ નવાઈ લાગી છે.

આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે આપણા લાઈઓમાંનો મોટો વર્ગ હજુ સારી રીતે વાંચી શકતો નથી. એ દશાને લઈને તથા બીજી અનેક માન્યતાઓને લઈને લોકોને કથાકારતા અને જ્ઞાનની વાતો આંજળવાની પોતાની ભૂખ કથાકારોની કથાઓથી સંતોષવી પડે છે. સારા અને ઉચ્ચ લાવનાવાળા કથાકારોની પુરતી છત નથી. પણ ખાવાનું ન હોય તે દમરો આપણી ભૂખ મટી જતી નથી. તેજ રીતે સારા કથાકારોના અભાવને લઈને એ લોકોની આ બાબતની

⁴ તમને ગમતા અને એમને નહિ ગમતા મહેમાન આવે તે જો ગામનું અદિત કરવા આવતા હોય તો તે લોકો જેવા તમારા મહેમાનને પરાણે ગામ બહાર કાઢે એ તમારે સ્વીકારવું જ રહ્યું, એમાં 'લાઈએ લાઈનાં માથાં ફેડવા'નો પ્રસંગ ક્યાં આવ્યો? અંગ્રેજ જેવા હિંદુસ્તાનના ચઢ ખેડેલા, પણ દેશને હાનિ કરનાર મહેમાનને દેશમાંથી કાઢવા તો ગ્રાંધીજી અને તેમની મદાસત્તા પ્રયત્ન કરે છેજ, પણ એમાંજ લાઈ લાઈનાં—વિનીતોનાં ને ઉદ્દામેનાં—માથાં ફેડવાનાં છેજ ક્યાં? અને પેલાના લાઈઓ ઉપર બળજબરી છેજ ક્યાં?

—તંત્રી

⁵ દારૂબીના આ દિવસોમાં હાંલની સરકાર દારૂ અટકાવવા કાયદો કરે છે, ત્યારે કેટલાક આમજ કહે છે: “સ્વતંત્રતાની પ્રખર પૂજારી મદાસલાવાદી સરકાર લોકની દારૂ પીવાની સ્વતંત્રતા ઉપર આમ જળજળગરી વાપરે એ જોઈ અમને બહુ નવાઈ લાગે છે!” પણ તેમણે સમજવું જોઈએ કે સ્વતંત્રતાને નામે ફરજના લાન વિનાની સ્વચ્છંદતા આંચરવા મૌને છૂટ આપો તો તે આજનો દોષદારી કાયદો બાળી નાખવો પડે!

—તંત્રી

જૂખ નજર મટે - નથી જ મટી. એટલે જે મળે છે તેવા કયાકારથી નક્કી લે છે. અને જે લોકો તેમની આ જૂખ યમાવવા ચાલ કરે છે તેમને તે પૂજા ભાવે પેાષે છે - અજ્ઞાનને લઈને વધુ પડતા પૂજે છે. એમાં એમની જૂલો ચની જ દશે. પણ જે રીતે તેમને જજ્ઞાની આપણી જૂલો મટે તે આપણી ઉપર જોર જુલમ નથી કરતા, તે રીતે આપણે તેમના ઉપર જોર જુલમ કરી નજ ચક્રીએ. જોર જુલમ કરવા જતાં વેર ઝેર જ વધે. એવી દશા છે - એ વાત આપણે સમજી લેવી જ જોઈએ. અને તેથી આપણે તેમની મનોદશા જલ્લવા પ્રયત્ન કરીએ તે જ દષ્ટ છે. સારી જાતના કયાકારો પાકે તો આ કામ સહેલું બને. બાકી આવી જાગતમાં એક પક્ષ બીજા પક્ષ ઉપર જાગ જખરી કરવા જાગ તો વિષદિત પરિણામો જ આવે એમ - દુઃ માનું છું.^૭

૫. ગાંધીજીની રીત તરફ જોવા નિર્દેશ કર્યો છે તે મુજબ એ જાગત પણ મેં થોડો વિચાર કરી જોયો છે. મને એમનું એક તાકા વાદ આવ્યું "On bended knees I asked for bread and received a stone instead!" અર્થાત્ ધુટણીએ પડીને મેં શેરકાની માગણી કરી પણ મને પથર મળ્યો!^૮

જે ગાંધીજી આ દેશની ગરીબાઈનો તાદશ ખ્યાલ આપી દેશના લોકો માટે શેરકાની સમગ્ર મામલા પરદેશી સરકારને ધુટણીએ પડી આજીજી કરી એમનો હક પક્ષો કરવા માથે, જે મહાત્માજી હરિજન પ્રતિ જાગતમાં અનેક વર્ષોથી અનેક રીતે ધીરજ, સંવમ અને વિવેકી ભાષાથી લોકોની મનોદશા પલટી નાખવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં હજી છેવટનું 'ધારેલું' પરિણામ નથી આવ્યું તે માટે ઉદ્દેશવા નથી, ધીરજ ખોલ બેઠા નથી - તે ગાંધીજીની નીતિ અને આવે જે રીતે 'હાથીમરા મહારાજને' જ ગામ ખાલી કરી દેવાનું કહેવા જણાવ્યું છે તે રીતને ક્યાં મેળ ખાય છે? મેં પ્રથમ જણાવ્યા મુજબ અમે આ જાગત લોક માનસ જલ્લવાનો પહેલાં કદી પ્રયત્ન નથી કર્યો તેથી આ જાગતમાં આ પ્રયત્ન જ આવી 'જેલુકમી' કરવાની આપની સલાહ કેટલી *

^૭ અજ્ઞાન પ્રજાની દારૂની જૂખ કાપવાને બળે પરાણે પણ કાઢવા આજની સરકાર પગલાં લેવા તૈયાર થઈ છે, એ વાત ભાઈ ચિમનભાઈ એમના આ પેરેઆફ સાથે સરખાવી જોશે. અને સૌનો જ સહકાર તો કયામતને રોજ! - તંત્રી

^૮ અને એમ નિરાશ થતાં એ જ ગાંધીજીએ એ અન્યાયી સરકાર સામે સત્યાગ્રહનું શસ્ત્ર ઉગામ્યું હતું એ કેમ જૂલો છે? તમારી પત્રિકાથી તમે નિબંધ જઈને તમે એવો સત્યાગ્રહ કરવાનું વિચારેલું? — તંત્રી . :

વ્યાજની છે - ગાંધીજીની નીતિને કેટલી મળતી છે તેનો વિચાર કરવાનું હું
આપને ને ખીજા વાંચકોને સોંપું છું. મને પોતાને આ બે રીતોમાં આસમાન
પાતાળ જેટલો તફાવત લાગે છે. છતાં આ જામતમાં મારી વિચાર સરણીમાં
કંઈ જૂલ હોય તો તે તરફ આપ ધ્યાન ખેંચશો તો ઉપકાર માંથે હું એ
ખાંગન વિચાર કરીશ.૯

હવે મારા લેખની વાત :—
સૌથી પ્રથમ, એ લેખ છાપવાની આપે જતાવેલી ઉદારતા મટે હું આપનો
આભાર માનું છું.

ખીજું, આપ કેટલાયને અનેક રીતે “ધધડાવી નાખનાર” લેખો કે ચર્ચાઓ
લખે છે. એટલે મેં માગેલું કે એ લેખમાં આપને કંઈ ખાસ ગરમાવો નહિ
દેખાય. છતાં એ લેખમાંજ મેં આપને ધધડાવ્યા છે એમ આપને લાગે છે
એ જોઈ મને નવાઈ લાગી! ૧૦ આપના જેવાને આવા લેખમાંય આટલો જધો
ગરમાવો દેખાય છે, તો આપનાં કેટલાંક અંગત રીતે લખાતાં લખાણો વાંચી
જોમને મટે એ લખાતાં હોય છે એવા જાણ્યોને શી લાગણી થતી હશે - તે
આપ મંજીરપંથે વિચાર કરસો તો આ અને પેલા લેખથી હું શું કહેવા
માગું છું તે આપને તુર્તજ સમજાશે!

એ લેખની ખામતમાં મને મળેલા મારા જામના મારા એક પૂજ્ય મુરબ્બીનો
પત્ર મળ્યો હતો - તેમાંનાં થોડાંક વાક્યો અહીં ઉતારીને હવે પતાવીશ. એમાં
મારી કેટલીક વાતોને ટેકા મળે છે - મારી કેટલીક જૂલો જતાવાઈ છે. એવી
રીતે ખીજા ચર્ચાઓ થશે તો હું પોતે અભ્યાસીની દષ્ટિએ તેનો વિચાર કરવા
તૈયાર છું.

૯ એ સૌમ્ય મૂર્તિએ પણ અંગ્રેજ રાજનીતિને Satanic કહેલી, એ
વાત ન ગંજીતા હોય તો જાણ ચિમનજાણ-જાણે, જોકે એ મહાત્માની
સૌમ્યતાનો લાખમે અંશ પણ મારામાં નથી, એટલે એમના જેવું કાંઈ કાણે
અવાની મારામાં ગોઝતા કે રાક્યતા નથી, એ હું તુરત સ્વીકારી લેઉં છું.
અને વળી કહું છું કે ગાંધીજી જેવાજ મને આવો ઉપદેશ આપી શકે. પોતાને
ગાંધીજીનું અનુકરણ લાગેજ કરવું અને ખીજને ગાંધીજીનું અનુકરણ કરવા
ઉપદેશ આપવો, એ ઉપદેશનું કેટલું મૂલ્ય! — તંત્રી

૧૦ મને તો તમે ‘ધધડાવી નાખનાર’ માની લીધેજ છે, પણ મહિધ્યુ-
તાનો ઉપદેશ આપનાર તમે મહારાજને વિનવ્યા છે ને મને ધધડાવ્યો છે “એ
જોઈ મને નવાઈ લાગી” અને તેથીજ એ વાક્ય મેં લખેલું છે. — તંત્રી

હવે એ પત્રનાં વાક્યો લખું :
 “વસોનાં યુવકો સંગ્રહનો તમે જે ઉત્તર આપ્યો છે તેની સાથે હું ધન્ય મોટા ભાગે મળ્યોં થાઉં છું. પરંતુ મોળા દલીલી જેમ દાંત પડના નથી તેમ ધૂણી વંચન સખન જાપા સિવાય લોકો ઉપર અમર પજુ થતી નથી.”^{૧૧} ‘પાટીદાર’ માસિક માને છે કે પાણીનો ધોધ મોટો હોય ત્યારે તેનો ગ્રંથ પજુ પ્રમાણમાં એવડોજ મોટો હોવો જોઈએ.^{૧૨} અને એ દૃષ્ટિએ એ લખ્યા કરે છે : ...
 “યોડકે અંશે એમના કહેવામાં સત્ય રહેલું છે. અંગત અને અપ્રામાણિક રીકાઓ તેમનાં લેખમાં આવે છે તેની સામે મારો વિરોધ છેજ. પણ એ તો એમનો સ્વભાવ પડી ગયો છે, અને મદાત્માજની માફક વિનયવાળાં ભાષામાં સખતમાં સખત આટકણી કાઢી નાખવાની આવડ તેમની ક્ષમમાં નથી, એ એ જળ તો મદાત્માજની ક્ષમમાંજ છે.”^{૧૩}

“ભાઈ નરસિંહભાઈ તપાસ કર્યા વિના લખે છે એ વાત મારી નથી.”
 “યજ્ઞ કરનાર મહારાજ વિશે તેમણે લખ્યું છે. પરંતુ યુવકોને માટે જે લખ્યું છે તે કેવળ અરથાને છે. એમ કહેવામાં તમારી સાથે હું સંપૂર્ણ સંમત થાઉં છું. તમે તો એમ પજુ કહી શકો કે જાદરણ, ધર્મજ, નાર, કરમસદ, (સોંછના?) વગેરે જગાએ મહારાજ ધામા નાખી પડ્યા. તેમની સામે જાહેરમાં એક સબ્દ પજુ કોઈએ ઉચ્ચાર્યો નહિ તે કરતાં વસોમાં તો તેનો જાહેર રીતે વિરોધ કરવામાં આવ્યો. એ પ્રમાણમાં કીટ મળ્યાવું જોઈએ.”^{૧૪}
 “યજ્ઞ રોકવાનું” તો કોઈના હાથમાં હોય નહિ. ગામમાં જેમ ગંગા પૂજન થાય છે, લગ્નને પ્રસંગે ગામ પણ જમાવવામાં આવે છે અને વલ્લભાચાર્ય મહારાજની પધરામણીઓ થાય છે અને લખડુટ ધન અપાય છે તેમ યજ્ઞમાં પણ લોકો અર્ધ શ્રદ્ધાથી અર્ચ કરે. તેમને કોઈ અટકાવી શકે નહિ.”

*

^{૧૧} ‘પાટીદાર’ની નીતિનું આ સાચું પૃથક્કરણ છે. —તંત્રી

^{૧૨} મારી નોંધ ૯ સાથે આ સરખાવશો. —તંત્રી

^{૧૩} ભાઈ મોતીભાઈએ ‘અરોતર’માં એ વિશે ઉલ્લેખ કર્યો ત્યારેજ, મને એ મહારાજની તે એમના યજ્ઞની ખચર પડી, ત્યાં સુધી બીજાં ગામોમાં યજ્ઞ થવાની મને ખચર નહોતી. એ ઉલ્લેખથી મેં તપાસ કરી ને તેથી જે ખચર મળી તે મેં મારી તે પ્રસંગકથામાં જણાવીજ છે. વસોમાં યનાર યજ્ઞ વિશે ભાઈ મોતીભાઈએ ‘અરોતર’માં ઉલ્લેખ કર્યો તેને માટે તેમને અરેજ ધન્યવાદ ધરે છે, પણ ત્યાં સુધી વસોનાં યુવકોએ શું કરેલું તેજ મારે જાણવું છે.

—તંત્રી

“દર” તથાદસ અથવા થીમતિ લક્ષિતમદમી પશુ આતી ગામતોમાં શું કરી દેવે બેથોગ્ય લગનના વહેવારો થયે જાય છે તેમ આ અયોગ્ય થત પશુ યશીચ્ચવકોશિલિન યુવકો માટે થત વિરુદ્ધ લોકમન કેળવવાનો નંવો વિષય ઉભો. યથો એ તમારું કહેવું જરોજર છે.”

“પાટીદાર” મધ્યમ વિચારનું વાજું રહ્યું નથી. અને કડક કદમ વપરાય છે માટેજ તે જીવે છે એમ ધણા માને છે. મને પોતાને તો ધણા વખતથી લાગ્યું છે કે ગામડાનો વર્જ, અકુલિન વર્જ અને મદાસભાવાદી-એ ત્રણ ‘પાટીદાર’ના માનીતા. એ સિવાયના એટલે મોટાં મામોનો કુર્લીન વર્જ, દેશ પુરદેશની કેળવણી લેનાર પદવીધરા, અને રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં આગળ પડતો ભાગ નહિ લેનાર-એ જધા માંત્ર વિનાના.” ૧૪

“લેખનો પહેલો ભાગ તમે તેમને જાનગી રીતે મોકલો અને પ્રગટ ન કરો તો તમારો લખવાનો હેતુ સરસે એમ હું માનું છું. . . . યતની આજન પશુ છોડી દો તો હાનિ નથી. છતાં ઘણી વખત વસોના યુવકોને ઉદ્દેશીને અધર્મિન દીકાં યાય છે ૧૫ તેટલા પુરતું તમને લખવાનું જરૂરી લાગે તો તે સામે મારો વિરોધ નથી.”

✽

૧૪ મત્તનો આભાસ આપતા આ વાક્યમાં સત્ય કંઈયે નથી. સામાન્ય રીતે પહેલો વર્જ ‘કસાપ. હક વિનાનો નાના લોક’નો ને બીજો વર્જ ‘શ્યાપિત હક વાળો મોટા લોક’નો મનાય છે. પણ પ્રસંગ પડ્યે તેમાંના કોઈ પણ વર્જની યોગ્ય સ્તુતિ કે નિંદા કર્યા વિના હું રહ્યો નથી. ઉદાહરણ આપું : એમના વસોમાંજ ભાઈ મજનભાઈ અગયાલાઈને મરણપ્રસંગે પ્રેતભોજન નહિ કર્યા માટે એમના સંજમીએને અને “એકંદરે વસો સમસ્તને ધન્યવાદ” સં. ૧૯૯૨ના પોષના અંકની પ્રસંગકથામાં આપ્યો છે. અને પછી થોડોક માસે ભાઈ મજનભાઈના પુત્ર “ભાઈ અંજાલાલે પિતા મજનભાઈની પાછળ માસિયાને નામે પ્રેતભોજન જમાડ્યું. તે પ્રસંગે પ્રેતભોજન ન જમાડવાનો આમલ કરનાર યુવક ભાઈ અનુસાધએ પણ આ પ્રસંગે પિતા અંજાલાલને હાર્દિક સાથ દીધો.” ત્યારે એ જ વર્ષના અંખાઈના અંકની પ્રસંગકથામાં લખવું પેશુ પડ્યું કે “વસોએ આ વિષયમાં મેળવેલી આગર ઉપર આ પિતાપુત્ર પાણી ફેરવી દીધું છે.” આમ એમાંના ગમે તે વર્ગની સ્તુતિનિંદા કરવામાં ‘પાટીદાર’ ભેદભાવ રાખતું નથી, એ તો ‘પાટીદાર’ને નિયમિત વાંચનાર-કોઈ પણ કહી શકશે. દેશની કેળવણી લેનાર પદવીધરા માટે કવિવર રવીન્દ્રનાથ, સર તેજ ય. સંપ્ર, મ. ગાંધીજી વગેરે

“વસના પ્રશ્ન મારી ખાતરી કરી આપી છે કે ચરે... લોકમન
કેળવવા માટે ખૂબ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. વરો માટે... જરૂર
રહે છે... ધીમે ધીમે આ દિશામાં પ્રયત્ન શરૂ થયેલો તમે... શક્યો.”
બસ ત્યારે, રામ રામ. વળી કરી કાષ્ટ વખત મળીયું.

પડોદરા

ચીમનભાઈ મુ. અમીન

ચર્યાપત્ર

૧. વસોમાં વિશ્વશાન્તિ મોટે મહાયજ્ઞ

‘રામનાથ મદાદેવમાં વિશ્વશાન્તિ માટે મહાયજ્ઞ’ થઈ ચૂક્યો હશે. આ પત્ર
માટે ‘પાટીદાર’માં ફીક ફીક જે વિવેચન થયેલું છે. ‘સુધારક લેખકો, સદિપ્ત્યના
કેળવો’નો લેખ લખનાર ભાઈ ‘કાલી સામરે ન જન્ય અને માંડીને શિખામણ
દેવા’ નીકળ્યા હોય એમ લાગે છે. અસંગત નન્નિદભાઈની લેખિણી પ્રદારક
છે, કાષ્ટ છે, તીવ્ર છે. પણ એ અંતઃકરણની ગતિરત્ની છે, લાગણીવશ
થઈ પડકારે છે, દામેશ અનુભવીના ઉદ્ગારો છે.

વસોના પાટીદારોમાં ૧૮૬૮ના પ્લેગમાં પહેલપહેલાં બારમાં બંધ કરનાર
અમારું કુટુંબ છે. ‘બારમાના બંધિયા’ ખાનારાઓએ અમારા ઉપર જે વિનાશી
છે તે દશ અમો બૂઝ્યા નથી. બારમાં ન કર્યાને સીધે અમારી બેનદીકરીઓના
ચાંદાના, ચીકીના, બારસના રૂપીઆ પણ બંધ કરી દોષા છે. નોંધમાંથી નામો
પણ કાઢી નાખ્યા છે. આમાં બી. એ. અનેકા યુવકો પણ ભાગ લેવા, ‘ગોડકું
માથું’ કરી જમવાના સાહવા લેવા બદાર પડેલાના દાખલા મોજુદ છે.

ફક્ત બારમાં—પ્રેનમોજન ન કર્યાને સીધે એક આખા કુટુંબને જાણે
અલગ જ કરી દેવાનો જેઓ દાંત કરે તેવાઓ ઉપર દદાય મારા જેવો કલમનાં
તીર છોડે તો અરથાને શું છે? વસોના યુવકોને ગારો સીધો સવાલ છે કે
તેમણે સુધારાને નામે અત્યાર મુખી શું ઉકાળ્યું છે? વસોની વસતી પ્રશ્નમાં,
પાટીદારોમાં પહેલાંના કરતાં કેટલાંક રિયલિસ્ટાઈક બનાવ્યા છે? અવહારોએ

દેશનેતાઓ કેવો અભિપ્રાય આપે છે એ અગત્યનું નથી, અને આજે વર્ષમાં
દેશસમસ્તતા કેળવણીકારોની સજ્જા ભરાઈ છે, તે જ એ બાગત આંખો ઉઘાડે છે.
‘પરદેશની કેળવણી લેનાર’ વિષે તો મેં નહિ પણ અનુભવીઓએ જ જે લખેલું
તેના ઉત્તાર ગયા અંકની પ્રસંગિકતામાં આપ્યા છે. અને એ બંને વર્ગમાંના,
જનસેવા કરનારની મેં સ્તુતિ પણ કરી છે.

—તંત્રી

પૈસે પરમાનંદ ભોગવનારા, હાથમાં કંગોળા લેઈ ગામમાં ફરનારા નિરલભી લોકોએ-યુવકોએ ગામની આર્થિક સ્થિતિ સુધારવા શું શું કરેલ છે? છેલ્લાં પચીસ વરસનું સરવાળું કાઢી જતાવશે કે?

વસોમાં વિશ્વશાન્તિ માટે મહાપક્ષમાં પાંચ સાત હજારનું પાર્શ્વી કરનારા સાધનસંપન્ન વર્ગને હું પૂછું છું કે મહાત્મા ગાંધીજીએ વિશ્વશાન્તિ માટે ભારતભાતાની મુક્તિ માટે ૧૯૩૦-૩૨માં મહાપક્ષ આદર્યો, ત્યારે કેટલા એમાં હોમાયા છે કાંઈ જતાવશે કે? દરજાર મુલેજને, ભક્તિમાને ને નારાયણભાઈને છોડી દેઈને જવાબ આપજો.

જગતની શાન્તિ માટે નિષ્કામ કર્મયોગી મહાપક્ષ આદરે ત્યારે આત્મભોજ નહિ, તેને માર્ગે જઈ વસોના ઉદ્ધારમાં ફાળો નહિ અને મહારાજોને નામે મોટા મહાપક્ષ આ તો અધશ્રદ્ધાજ છે.

ક્યા અને ધર્મ ઉપર વ્યાખ્યાનો આપ્યાં એ તો ધર્મનો ટુકડો લેઈ ફરનારાઓની ફરજ છે. પછી યત્ન કયાં? શું વસોમાં કરેલો યત્ન વિશ્વમાં શાન્તિ ફેલાવી શકશે? આજના-જંપાનનાં હથિયાર હેઠાં મુકાવી શકશે? પેલેસ્ટાઈનનો અઝડો, સ્પેન-ઇટલીનો વિખવાદ, રશીઆ-જર્મનીના જંગવાદ શમાવી શકશે?

વસો ગામના યુવકોએ પ્રસિદ્ધ કરેલી પત્રિકામાં પોતાની કંગાલિયત એક રીતે જતાવી છે. એક તો ૫૩ કારણ છુપાવી નં. ૧થી ૧૧ સુધીની કલ્પમેમાં પોતાની ગરીબાઈ જતાવીને અને બીજી રીતે અધશ્રદ્ધાને લીધે એ મહાપક્ષ સામે એકા જગવાના મોરચા ન માંડવાની નગજાઈ જતાવીને. તો પછી નરસિંહ-બાઈની ભાષામાં જ કહું કે આકુમ્મની કેરીજો? વેચવી હોય છે ત્યારે ઘરમાં દૂધ નથી, સારાય વખતમાં કરતા નહોતા અને હજીયે દીવોપ કરતા નથી, દોરનેય પાળી શકતા નથી, વડીલોએ બાંધેલાં મંદિરો જીર્ણોવરણમાંથી નતીન અવરચામાં

૧ આ સંખ્દને જન્મ આપવાનું પુણ્ય, ભાદરણનો રહીશ અને વડોદરાના વકીલ સદ્ગત પુરુષોત્તમ બીખાભાઈ પટેલને લાગે-ગળ્યું છે. પરજીની પ્રયાતો જ્યાં કરતાં એ ભાઈએ 'પાટીદાર'ના સં. ૧૬૮૦ના પોપના અંકમાં પૃષ્ઠ ૭૪ ઉપર લખેલું કે "એ તેને જોઈ પહેરામણી આપવી હોય તો તેણે બીજો માર્ગ અહણ કરવો જોઈએ. મારે આકુમ્મની કેરી જોઈતી હોય ને તેની કિંમત આઠ આના હોય તે એક દોઢીઆમાં શી રીતે મળી શકે?" અને એ ભાઈને પુણ્યપ્રતાપે બીજા લેખકોએ એ સંખ્દ વધાવી લીધો! —તેની

લાવી શકતા નથી, ગરીબ લાંગી જેવાને પોથી શકતા નથી, તો પછી આવનારે કન્યા માટે એનાં નેતાં પણ પેચાના મુશીની માગણી શા માટે કરે છે? તે વખતે સદિપ્ત્યુતા, સુધારો ક્યાં ગય છે?

ધર્મને નામે, મોક્ષ અને મુક્તિને નામે દોંગી ધર્માચાર્યોએ દિંદને બિંખારી કરી મૂક્યો છે, કંગાલ અવસ્થામાં મૂકી દીધો છે. સુતેદા અને શાન્તિને નામે, કાવદા અને કાનુનથી અંગેજોએ ભારતને ધન-મન-તનહીનું બનાવી દીધો છે. ધર્માચાર્યોએ પોતાનાં વર્ચસ્વ સંભાળવા શાસ્ત્રો, સ્મૃતિઓ, શ્રુતિઓનો ઉપયોગ કર્યો છે અને ગોળી ભાવિક ભક્તગનતને વિચાર કરતી થવા દીધી જ નથી. ત્યાં દગ્ગરો મદાપત્રથી પળવાનું શું છે? કર્મવૃત્તમાં પડ્યા મિત્રાય ખરા પત્તની ખુશી સમગ્રવાની નથી.

કુળવાન ધરોની ચાલ ન કદાવવી એ જ હિંદ છે. બાકી દહાડે વસોમાં એવાં કહેવાતાં કુળવાન ધરો નીકળશે, કે જેને મેર વદ્ધ અને વર કે છોકરાં-છેલાં-અતિથિ-નોકરમાકર કે રમેવાળ શાફે ભુદા ચોખ્ખા કે રોટલા થતા હશે. એક જ જનની રસોઈ જમનાર-જમાડનાર કુળવાન શામે? એને તો ખેડૂત કહી વખોડો! કુળવાન ગણાતા ધરનાં છોકરાં છાંટા દૂધ માટે ટળવળતાં મેં મારી મોંધપોથીમાં નોંખ્યાં છે. દલેલીઓને નામે ઝોળખાનાં કુળવાનની હાથ નીચે રળી ખાતાં ધરાંગાંય વદ્ધવાડોએ ધી-દૂધ ભાવતાં જ નથી, કહી નહિ અપાયાનું દહાડે મારી મમજપોથીમાંથી ગયું નથી. એવાં જ ધરોના વરો હગ્ગરોની કિંમતે વચાયા છે. અને પરણી લાગ્યા પછી આવનાર બેનના ભાષ્વે ભાવેય પુછાયો નથી, એ તો વીતી હશે તે જાણે છે પણ ખરા.

ધર્મને નામે-કુળવાનને નામે જે લુટ ચાલી છે તેને ઉધાડી પાડે તેઓના ઉપર વકદરિ રાખવી એ ચોગ્ય નથી. રામ-હરિશ્ચંદ્રના ઉપરથી શ્રધ્ધા ઉઠાવી દેવાનો આરોપ કરવો એ નકામે છે. સતી સીતા શીલવતી છે, પતિવ્રતા છે એ જાણુવા છતાં, લક્ષ્મણે તેની સાખ પુરવા છતાં, ભગવાનપણ્યનો દાવો કરનાર રામ લોકાના કહેવાથી જો ધરમાંથી તેને કાઢી મૂકે ત્યારે એને શું કહેવું? રામમાં શ્રદ્ધા રાખનારાને હું એમ પૂછું છું કે તમારા ઉપર એવી વીતે તો તમે અત્યારે શું કરો?

✽

૨ ભયંકર યુદ્ધમાં રાવણને હણ્યા પછી રામે સીતાને પોતાની પાસે બોલાવી. પ્રથમદર્શને જ રામે સતી સીતાને સંભળાવી દીધું, કે: "આ મહા-યુદ્ધનો પરિશ્રમ . . . કાંઈ તારે માટે નથી કર્યો, પરંતુ તારું હૃદય થયાથી

હરિશ્ચંદ્ર જેવા સત્યવાદીને રામનું નાટક જોઈને ગાંધીજીને સત્યસોધનનો પારો ચઢ્યો. એ પારા એના લક્ષ્મણાદી 'મુખમે' રાગ, બગલમે 'હુરી' જેવા ટોંગી લક્ષ્મણે અને 'ધર્માચાર્યો'ને જગજગતીસીએ ચઢાવવા એમાં જ જનસેવા સમાજેલી છે એ વાત, શિખામણુ દેનાર ન ભૂલે તો સારું.

અનિષ્ટો સમાજમાં નબે છે એ વાત સાચી છે 'તો' તેને કાઢવા કોઈ કલ્પનો ચલાવે, ભાષણો આપે, લેખો લખે, એમાં ખોટું શું છે? કડક ભાષાને બદલે નરમ ભાષા વાપરવાનું કહેવું, એટલે વરસેની કગજઆત ભોગવનારને ૦૧ ગોળી આપવાનું કહી વેખતની, પેસાની ને તંદુરસ્તીની ખરખોટી કરવાનું કહેવા જેવું છે. એને તો નેપાળાનો જુલાખજ આપવો રહ્યો. એ સિવાય કોઈ સારું થઈ શકતો નથી. દિંદી પ્રજામાં હજારો વરસથી ધર્મને નામેની ચાલતી અંધશ્રદ્ધાથી સર્વસ્વ ખોધ ખેડો છીએ, છતાં હજી એ ને એ યથાચા, એ ને એ પૂજા, એની પાછળ એ ને એ ખર્ચા, એ ને એ લજનો ને લૂંટાવાના એ ને એ માર્ગ! હવે તો એવા યાત્રી નરર છે કે ગામમાં કોઈ ભૂખ્યું

મારા ઉપર તથા રઘુકુળ ઉપર આવેલું કલંક દૂર કરવા માટે જ ક્યો છે." (આ વાક્યમાં પણ કુળવાનશાહીનું અભિમાન અને માતૃગતિ પ્રત્યેની અવમાનતા સ્પષ્ટ તરી આવે છે.) "હે સીતે, તારા ચારિત્રમાં મને સદેહ થયાથી તું અમારે મને પ્રતિદૂષણ થઈ પડી છે. હે ભદ્રે, હે સીતે, હું મારા કર્તવ્યોનો નિષ્ઠા કરીને જ તને કહું છું કે કાલે તો લક્ષ્મણ પાસે કે ભરત પાસે તને મુખ મળે ત્યાં જ રહે. અથવા તો હે સીતે, હું તારા મુખ માટે શત્રુ, સુમીવ કે રાક્ષસરાજ વિભીષણ પાસે રહે. તારા જેવી દિવ્ય સ્વરૂપવાળી ગંગોરમા સ્ત્રીને પોતાના જ ઘરમાં જોઈ રાવણ ધણો સમય ધીરજ રાખી શક્યો નહિ હોય" (રામાયણ, સુદકાંડ ૧૧૫: ૧૫-૨૪). આ કલંકમાંથી મુક્ત થવા માટે, સમાજમાં પુરુષ કરતાં હંલકી ગણાતી સ્ત્રીએ, ગિચારી સીતાએ અગ્નિપરીક્ષા આપી ને નિષ્કલંક થઈ. છતાં લોકના કહેવાથી તે ગિચારીને સગર્ભાવસ્થામાંયે પ્રયજન પુરુષે-તેના પતિ રામે ઘરમાંથી હાંકી કાઢી, એ વિષયના અવતાર! —તંત્રી

૩ સત્યવાદી થવાને પોતાનું દેવું વાળવા આજે કાણ બેરી વેચવા તૈયાર થાય એમ છે? અને દેણદારને 'બેરી વેચી પૈસા ભરી દે' એમ કહેનાર દેણદારને, દેણદાર જો આનંદ વાળો હોય તો, દુરત જ તેનું કોડું કાપીને તેના હાથમાં દેવા પેટે પરખાવી દે!

—તંત્રી

સહ ન રહે, ગામમાં કાંઈ વસ્ત્રહીન ન હોય, ગામમાં સૌ જ્ઞાતાત્રીનાં હોય, રહેણીકરણીએ આચારવિચારે નીતિએ ઉચ્છ્રાં હોય, કાંઈ દોર વિના ન હોય. કાંઈ વીધા જમીન વિના ન હોય, કાંઈને માથે પૈ પૈસાનું દેવું ન હોય. એવા યશ કરવાની કરાવવાની દિમન છે કાંઈનામાં? ત્યારે તો મદારાગેને પગે પડનારા, જામે પગે માળા ફેરવનારા, આડું જામું ડીકું કરી લાંગા યહ દંડવત્ કરનારા વીધોટી, સોંધ, ભાડું વગેરે માટે લેણી ચૂસવામાં જાડી રાખતા નથી! એવાઓને પૈસે દગ્ગરો મદાવતો થયે તો ય વિશ્વની તો નાદિ. પણ ગામનીયે યાન્તિ જ્યાંય થવાની નથી એ ગોંધી રાખતો.

કેમ્પ : પુના

: મગનભાઈ ઉદિરભાઈ પટેલ*

૨. 'જીવન્ત જ્ઞાતા'ની લેખિકા કોણ?

ભાદરવા મહિનાના 'પારીદાર'ના અંકમાં " 'જીવન્ત જ્ઞાતા'ની લેખિકા કોણ?" એ પ્રશ્નના નીચે શ્રી રણછોડચાલ શાસ્ત્રીનું ચર્યાપત્ર અને તેની નીચેની આપની ગોંધ વાંચી. આ જાગ્યનમાં કેટલીક ચોક્કસ માહિતી મારી પાસે હોવાથી તે ગ્રંથે પ્રગતી અને તેમાંથી સાહિત્યકારોની મજા તેમજ વિચારણા માટે રજુ કરું છું.

અમદાવાદમાં પ્રગટ થતા દૈનિક 'સંદેશ'માં 'કુ. કુંજયાળા'ના નામથી પહેલાં સ્ત્રીઓને ઉપદેશાત્મક લેખો આવતા. આ લેખમાળાની શરૂઆત 'ન્યોતિસંધ'ની 'ન્યોતિપૂર્તિ'ની શરૂઆત પડીજ યહ. અને એની શૈલી તેમજ વિચારમાળા આકર્ષક રીતે પ્રગતિશીલ સ્ત્રીપ્રવૃત્તિની સામે પ્રગ્નમાનસને ઘડનારી લાગી. તે લેખમાળામાં પુરુષગતિ સામે એમુમાર વિરોધ દાખવવામાં આવતો. સ્ત્રીઓને જે અન્યાય થયો છે તેનો ઉકેલ પુરુષોને વખોડવામાં જ ન રહ્યો હોય એવું માનસ એમાં જણાતું. ક્યારેક 'ન્યોતિસંધ'ની 'ન્યોતિપૂર્તિ'માં આવતા વિષયો જ વિદ્યુત પશુ સ્વતંત્ર રીતે એમાં ચર્ચાતા. ક્યારેક એ લેખ-માળાને ઝીણવટથી વાચતાં લેખકે પોતાને વિષે પુરુષવાચક સંબોધનાં વાપરેલાં મળી આવતાં. એટલે એક પુરુષ 'પ્રગતિશીલ' સ્ત્રીને નામે પુરુષોને વખોડીને

* —————

૪ આ ભાઈ વસોના જ છે. હાલ પૂનામાં રહે છે અને 'પૂના કંઈટો-મેંટ કોંગ્રેસ કમિટી'ના, 'પૂના કંઈટો-મેંટ ઐન મર્ચન્ટ એસોસિયેશન'ના તથા 'પૂના કંઈટો-મેંટ ઐન એડ ઓસરી મર્ચન્ટ એસોસિયેશન'ના પ્રમુખ, 'આલ ઇડિયા કંઈટો-મેંટ એસોસિયેશન, લાહોર'ની વર્ડિંગ કમિટીના સભ્ય અને પૂનામાંથી પ્રસિદ્ધ યતા સરસ 'લોકમત' સાપ્તાહિક પત્રના તંત્રી છે. —તંત્રી

સ્ત્રીઓની પ્રગતિશીલ પ્રવૃત્તિની સામે છૂપી રીતે સમાજમાનસ ઉશ્કેરતો હોવાનો શક. મને પક્ષો હતો. એવામાં શ્રી. વિનોદિનીબેન અને શ્રી. મનુભાઈનો લગ્ન-પ્રસંગ જન્મ્યો. એ વખતે ખાનદાનીની સીમા હોડીને માત્ર શ્રી. વિનોદિનીબેન ઉપર જ 'કુ. કુંજગાળા'એ જે ટીકાઓ, નેમની લેખમાળામાં કરી, તે બોતાં એ 'બેન'ની તપાસ કરવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો. એ સ્ત્રી હોય તો એમને મળવાની મારી ઇચ્છા હતી. એ 'બેન'ને C/o 'અદિષ્ટ કાર્યાલય', એ રીતે લખેલા પત્રો દ્વારા ખાતામાંથી 'Not known' થઈ પાછા આવ્યા હતા. અને છેલ્લા વર્ષ કે દોઢ વર્ષથી એ લેખમાળા બંધ થતાં વધુ તપાસ ન કરી. છેવટે 'પાટીદાર'ના 'અંધપરિવ્રાય'માં બ્યારે 'જીવંત જ્વાલા' ઉપરની નોંધ વાંચી ત્યારે મેં આપને પત્ર લખ્યો અને એ, પુસ્તકના પ્રકાશકને પણ લખી પુછાવ્યું. પૂરી તપાસને અંતે પૂરાવા સાથે મને ખાતરી થઈ છે કે 'કુ. કુંજગાળા' કોઈ સ્ત્રી છે જ નહિ, પણ પુરુષ છે. એ પુરુષને હું ગણી છું. એના દાંધા એ છે કે 'કુ. કુંજગાળા' હયાત સ્ત્રી છે, પણ તેનું કૌટુંબિક વાતાવરણ એવું કૃદિ-ચુરત છે કે તે જે વિચારો ધરાવે છે તેનાં લેખિકા તરીકે તે છે તેવી માહિતી તેનાં કુટુંબી જનોને પડે તો તેના ઉપર સીતમ ચુરે. અને તે ઘર છોડવા તૈયાર નથી, વિરોધનો સામનો કરવા ઇચ્છતી નથી. એટલે હું ખાનગી રાખવાની ખાતરી આપું તોપણ 'કુ. કુંજગાળા'ને મેળવી આપવા એ લાઇ તૈયાર નહોતા. મળવાની મારી માગણીનો સંદેશો 'કુ. કુંજગાળા'ને પહોંચાડી તેનો જવાબ મને પહોંચાડવાનીયે એ લાઇએ ના પાડી.

પુરુષોના અન્યાયોની સામે થઈ સ્ત્રીઓને ઘર છોડવાની સલાહ આપતાં એ 'ઉદામ', 'જંડખોર' કહેવાતાં 'બેન' મારા જેવી સ્ત્રીને ખાનગીમાં પણ ગળવા તૈયાર નથી. મારાથી પણ પડેનશીન રહેવા ઇચ્છે છે! વળી બે 'કુ. કુંજગાળા' પોતાને સાચે નામે લેખો લખતાં હોય તો તેમનાં કુટુંબી જનો તેમના વિચારોથી આવ અત્રાત રહી શકે એ અસંભવિત છે.

પુરુષ સ્ત્રીને નામે અને સ્ત્રી પુરુષને નામે લેખો લખે એ પ્રકારની જૂટ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં લેવાતી આવી છે. કોઈ પણ જાતિનું ઉપનામ ધારણ કરી લેખો લખી શકાય છે. પણ એ લેખિકા બે-બે જાતિને નામે ઉપદેશાત્મક, માર્ગદર્શક અને પ્રેરણાત્મક સલાહ આપવા માટે એ નામ ધારણ કરે અને એ જાતિનું વિકૃત જીવન રજૂ કરે તો એ દ્રોહ જંગલોનો બોધક, સાહિત્યમાં હમોશ ગણાતો આવ્યો છે. એટલું જ નહિ પણ એવા સાહિત્યની સામે સખ્ત વિરોધ પણ થયો છે.

ઉદામવાદી જંડખોર સ્ત્રીના વિચારોને વિકૃત રીતે રજૂ કરતી એક ચોપડી

પુરુષે લખી છે એ જાણવા છતાં પ્રકાશકોએ એને ‘શ્રીસાહિત્ય’ના ક્ષેત્રમાં રજૂ કરવાનું કરતી અધ્યાત્મિક સંસ્થા આપ્યું છે. આ રીતે શ્રીઓની સેવા કરીને સતોષ તેઓ મેળવવા ઇચ્છતા હોય, તો તેમણે જાણી લેવું ઘટે છે કે તેઓ સેવા નથી કરતા, બલકે પોતાનું નામ ‘નવચેતન’ રાખી તેઓ સમાજને ભ્રમમાં નાખે છે અને પ્રગતિશીલ સમાજને પાંડે દહાડી રજૂ છે. તેઓ સમાજસેવકોના ટેકાને પાત્ર નથી.

અંરી ખોટી રીતે પશુ જાહેરાત છત્કે, એવું એ ‘લેખિકા’ મહાશયનું માનસ હોવાથી એ મહાશયના નામને જાહેરાત આપવા ગોચર નથી. એટલે જનતાને અને સાહિત્યકારોને તેમજ સાચી રીતે સમાજસેવકોના ક્ષેત્રમાં પડેલી પ્રકાશક સંસ્થાઓના સંચાલકોને નીચેની વિનંતી કરું છું:

પુરુષો અને પ્રકાશક સંસ્થાઓ ‘શ્રીસાહિત્ય’ જેવું કહેવાતું સાહિત્ય શ્રીઓ આગળ મૂકવાનું કોડી દે શ્રીઓની સાચી વિચારસરણી એમાં ભાગેજ રજૂ થાય છે. એ સાહિત્ય શ્રીઓ મોટે ભાગે નથી લખતી. પુરુષે સ્ત્રીને નામે લખેલું ‘શ્રીસાહિત્ય’ વંચાવવાની જો પુરુષોની તૈયારી હોય તો ઉઘાડી રીતે પુરુષના નામથી લખાતું ‘શ્રીસાહિત્ય’ શા માટે ન વંચાવી શકાય? એમ થાય તો વાચક કમીય તો નહિ! આજે ‘શ્રીસાહિત્ય’માં સ્ત્રીને નામે શ્રીવિચાર-માળાના કોણાસમાં પુરુષોના વિચારો રજૂ કરતી, પુરુષસેવકોની ચોપડીઓ શ્રીઓ આગળ રજૂ થવાથી શ્રીઓને જે હાનિ થાય છે તેના કરતાં પુરુષને નામે પુણી રીતે લખાએલું ‘શ્રીસાહિત્ય’ શ્રીઓ આગળ રજૂ થતાં શ્રીઓને જોડી હાનિ થશે.

શ્રીલેખિકાઓ ગુજરાતી ભાષામાં જૂજ એટલી છે, તેથી પ્રકાશક સંસ્થાઓને મૂંઝવણમાં મુકવું પડે છે, એવી એક દલીલ છે, પણ એ વજુદ વગરની છે. સાહિત્યનું ક્ષેત્ર એવું છે કે જ્યાં જાતીય વિભાજો નથી. એટલે શ્રીઓને ઉપદેશાત્મક કાંઈ કહેવું હોય તો સ્ત્રીનું નામ ધારણ કરવું જોઈએ એ પ્રથા રદ થવી ઘટે છે. પ્રગતિશીલના સમુદાયમાં લગવા ઇચ્છતી પ્રકાશક સંસ્થાઓ આ દિશામાં જો ચીવટ ન રાખે તો શ્રીઓએ અને શ્રીમંત્રીઓએ તે સામે વિરોધ ઉઠાવવો જ જોઈએ. તેમને ટેકા આપવો બંધ કરવો જોઈએ.

સાહિત્યમાં ચાલતી આવી દગાઈને અને બેજવાળદાર શૈલીથી પ્રજાને ખોટી રીતે ઉશ્કેરવાની રીતિઓ ધારણ કરતા લેખકોને જાહેરાત ન મળે એ રીતે ઉઘાડા પાડવાનો આરંભ ક્યારે થશે?

પ્રસંગકથા

“પતિઓ ચેતે

“હાલમાંજ મુખ્યમાં એક વીસ વર્ષના ગુજરાતી યુવકે તેની તેર ચૌદ વર્ષની પત્નીને પવિત્ર આસનીઆ ઉપર એકા માટે ખૂબ અત્યાચારી વર્તન સલામતું, તેથી ત્યાંના માનિસ્ટ્રેટે તે યુવકને એક માસની સાદી કેદ અને દોઢસો રૂપિયાના દંડની સજા ફરમાવી છે. માનિસ્ટ્રેટે આ સંજોગે કડક ટીક કરનાં જણાવ્યું હતું, કે ‘હિંદુ પત્નીઓ ગરીબ ગાય જેવી અને અરક્ષિત હોય છે. હિંદુ સમાજમાં આવા દાખલાઓ ઠેરઠેર જાને છે, તેથી કડક દંડની સજા આવા ફૂર પતિઓ માટે પૂરતી નથી. એમને એવી સજા થવી જોઈએ કે જે સજા પોતાની પત્ની ઉપર ત્રાસ ફેલાવતા અન્ય પતિઓ માટે દાખલા રૂપ નીવડે.’ માનિસ્ટ્રેટે આ યુવકને જે સજા ફરમાવી છે તે તદ્દન વ્યાજબી છે. આવી શિક્ષાઓ સિવાય જુનવાણી વિચારવાળા યુવકો ચેતવાના નથી અને ગરીબ ગાય જેવી નિર્દોષ પત્નીઓને હેરાન કર્યા કરશે. પતિને જાણે તેની પત્ની ઉપર ગમે તેવું ફૂર વર્તન ચલાવવાનો પરવાનોજ મળ્યો ન હોય તેમ તે માને છે. તેમની ભૂલભરેલી માન્યતા તોડી પાડવા માટે આ સજા ઠીક દાખલારૂપ છે. તેની પત્નીએ માનિસ્ટ્રેટ આગળ હિંદુ પતિવ્રતા નારી તરીકે તેના પતિનો ખ્યાલ કર્યો હતો. બહાર પોતાના પતિનું જોતું દેખાવ તથા ગમે તેવો તોયે પોતાનો પતિ છે એમ માની તેના પ્રત્યેના પોતાના પ્રેમને લીધે તે માનિસ્ટ્રેટ આગળ તેના પતિનો ખ્યાલ કરવા પ્રેરાઈ હતી. આટલી જાંધી ઉદારતા હિંદુ પત્નીઓમાંજ હોઈ શકે. પોતાને ગમે તેટલો માર પડે છતાં મૂગે મોંએ સહન કરવાની ધીરજને લીધેજ પતિરાજોની સત્તા બહુ વધી ગઈ છે, તેથી પત્નીઓએ પણ હવે એવા પતિઓની ખજર લેઈ નાખવાનો વખત આવી લાગ્યો છે” (‘નવયુગરાત,’ તા. ૧૮:૧૦:૧૯૩૭). પત્નીઓએ હવે સમજવું જોઈશે કે અતિનમ્રતા એ કાયરતા ને ગુલામી છે, અને પતિઓના જુલમ સામે જાંડ ઉઠાવી તેમને માનિસ્ટ્રેટને આધીન કરી દેવા જોઈશે. તે વિના એમને લાન આવવાનું નથી. પતિઓએ પણ હવે સમજવું જોઈશે કે પતિને બહા ને વિષય માનનાર હિંદુ પત્નીઓ કંઈ ગાય જેવું માલકીનું ટોર નથી ને તેમના ઉપર જુલમ ગુજારનારની હવે ખૂંડી દશા થવાની છે, એમણે સમજવું જોઈશે કે સ્વતંત્રતાને નામે મનાતી તેમની સ્વચ્છંદતા હવે નષ્ટ થવાની છે.

લેવાખાવા માટે સામુનો વાહુ ઉપર જીલમ

“કગંગી, તા. ૨૨મી ઓક્ટોબર. એવું જણાય છે કે રોહરી ખાતેની એક યુવાન ગાળાના પિતા સંનેગાનુસાર પોતે આપવા કરેલ દેહવળી રૂઝ જમાઈને વખતસર આપી નહિ શક્યાથી, કહે છે કે, સામુ એ બેનને ગદુજ સંતાપતી અને દેહવળી રૂઝ માટે વારંવાર રોકાં કરતી. આથી, કહે છે કે, કંટાળી જઈ પરમ દિને આ બાળાએ લામ જોઈ પોતાને સરીરે આસનેલ છાંટી જળી ગઈ. આડોશીપાડોશીઓ તેણીને જ્યાંથી લે તે પહેલાં તે તેણી સજ્જત રીતે ઢાઝી ગઈ હતી અને પાછળથી મરણ પામી હતી. આમિત્ર કામમાંની આ દેનીલેતીની પ્રથા નાણુદ કરવા સમાજસુધારકો વર્ગોથી કાચીચ કરી રહ્યા છે, પણ એ પ્રથા તો જણાવવામાં આવ્યા પ્રમાણે કમની યવાને ગદસે વધતીજ ચાલી છે. એટલે હવે એને અટકાવવા સિંધ ધારાસભામાં ડૉ. હેમનરામ નાગને મળ્યે એક બીલ પેશ કર્યું છે, જે આવતી બેઠકમાં રજુ થશે,” (“મુંગલ સમાચાર,” તા. ૨૬:૧૦:૧૯૩૭). સિંધતી આમિત્ર જેતીજ શુજરાતમાં પાટીદાર કામના કુળવાનો પોતાના કુળહીન વેવાઈઓને લેવાખાવા માટે પગલ્યા કરે છે અને એ પરજીવો વગેરે લેનીકેતોની ગદી અનેક ઉપદેશો છતાં ઘટવાને બદલે વધતીજ જાય છે. અને ત્યારે તો એ સહેલા અંગને કાપદો કચીતે પશુ કાપવુંજ નહયે, એને દવાઓ ચોપડે કંઈ નહિ વગે, પછી બાંહે લાઈ ચિમનલાઈના સંપ્રદાયને એમાં અસદિધ્વના લાગે, દિશા લાગે, પંખ મૃત્યુ થના સુધી તો વાટ જોઈ શકાયજ નહિ.

આત્મહત્યાનો રોગ

પોતાને માટે જગતમાં કોઈ સ્થાન નથી, જગતમાં પોતાનું કોઈ નથી, જગતમાં પોતાના દુઃખની કોઈને પરવા નથી. એમ જ્યારે માણસને લાગે ત્યારે એ આત્મહત્યા કરે, એમાં એનો ગદુ દોષ નથી. આત્મહત્યામાં નિષ્કળ નીવડે તો કાપદો એને સજ્જ કરે! કાપદાનો એ કૂરતા છે, એ માણસો સાચી રીતે દવાપાત્ર છે. પણ એવા માણસોએ જ માણસું ધરે કે આત્મહત્યા એ છેક કાચરતા છે. એણે તો જગત મામે લડવુંજ નહું. આજની કેળવણી માણસને એવો લાગણીવશ જનાવી મૂકે છે કે જરા જગ નિરાશ થતાંમાં આત્મહત્યા કરી બેસે છે. બીજા તો ભલે, પણ મહાત્માજીના એક શિષ્ય છોટલાલ જૈન જેવાજ આમ આત્મહત્યા કરી બેઠા એ એનું સગળ પ્રમાણુ છે. સિંધતી આમિત્ર કન્યાઓ ખૂજ કેળવણી પામી છે, એટલે ખૂજ લાગણીવશ જનીને આત્મહત્યા કરી બેસે છે. શુજરાતની પાટીદાર કન્યાઓ એટલી કેળવણી પામી

નથી, જોટલે આત્મદત્ત કરવા જોટલે જવા જોટલું માંદગ મોટે ભાગે જો કરતી નથી. પણ તેથી જોમ સમજવાનું નથી કે જો પરમમુખમાં ગહોલે છે. જો દુઃખી કન્યાઓએ નિગ્રહ યદને આત્મદત્ત કરવા જોટલું કાપર ચવાની કંઈ જરૂર નથી, જોમણે સદા આશા રાખીને જુવમગારો મામે લઢવું જ જોઈશે. ત્યાર વિના તેમના દુઃખનો આરો આર્યવાનો નથી. પીડકોએ પોતાની ખુશીથી પીડિતો ઉપરની પીડા ઉઠાવી હોય, જોવું એક પણ ઉદાહરણ ઇતિહાસમાં નથી, જો નક્કી ચગન્ને.

ભાવનગરમાં અયોગ્ય લગ્ન માટે સજા

ભાવનગર રાજ્યમાં આવેલા ત્રાપજના લક્ષાધિપતિ શેઠ નંદલાલ મોતીલાલે પોતાની ૫૦-૫૫ વર્ષની ઉમરે સિંહોરના મહેતા જમનાદાસ બાપાલાલનાં ૧૩-૧૪ વર્ષનાં પુત્રી જેન લલિતાજેન સાથે, કપોળ નાતના રિવાજ વિરુદ્ધ પોતાને જ ઘેર કન્યાને લાવીને લગ્ન કર્યા. લગ્નરો રૂપિયા ઉઠાવીને ખૂબ ધૂમધામ કરી. હવે ભાવનગર રાજ્યમાં કાયદો છે કે ૪૫ વર્ષથી મોટી ઉમરનો કોઈ પણ પુરુષ પોતાનાથી અધીર ઉમર કરતાં નાની કન્યા સાથે લગ્ન કરી શકે નહિ. કાયદા વિરુદ્ધનું આ લગ્ન યનાં સમાજના એક વચોટું કાર્યકર્તા શેઠ વલ્લભદાસ ત્રિભુવનદાસે તળાજની ન્યાયાધીશીમાં ફરિયાદ નંધાવી. તે ફરિયાદ ગઈ તો. ૧ : ૬ : '૭૩થી ચાલી ને. આરેક મુદતો પડ્યા પછી ન્યાયાધીશે ચુકાદો આપ્યો : વરરાજા શેઠ નંદલાલને રૂ. ૨૫૦ દંડ અને દંડ ન ભરે તો ત્રણ માસની આસાન કેદની સજા કરી. જો લગ્નમાં આગળ પડનો ભાગ લીધા માટે કન્યાનાં માતા જેન કમળાજેનનો રૂ. ૩૫૦ દંડ અને દંડ ન ભરે તો ત્રણ માસની આસાન કેદની સજા કરી. લગ્નક્રિયા કરાવનાર ગોર મામે આરોપ સાબિત ન થયાથી તેમને છોડી દીધા હતા. સહિષ્ણુના અને ધીરજ રાખે સમાજની આવી જાદીઓનો કદાપિ નાસ ચવાનો નથી, એના ઉપર તો ધગધગતા ડોમજ ચોઢવા પડશે, જેમ વડોદરા રાજ્યના જાળજનનિષેધક કાયદા પ્રત્યે જો રાજ્યની સહિષ્ણુના અને શિથિલતા સાબિત કરી આપે છે.

‘આઘ અંત્યજોદ્ધારક રાજવી’ના રાજ્યમાં

વડોદરા રાજ્ય સમાજસુધારણાના સુંદર કાયદા કરીને યુરોપ, અમેરિકા સુધી તાળીઓ પડાવે છે. પણ તેનો અમલ કેવો થાય છે, જો તો તેના જાળજનનિષેધક કાયદાની શિથિલતા વિષે આ પત્રમાં વારંવાર દીકા છે તે ઉપરથી જ જાણી સકાશે. હાલ વળી જીજ્ઞ એક કાયદાની ભયંકર અવમાનનાનો પ્રસંગ બહાર આવ્યો છે : તા. ૭ : ૨ : ૧૯૭૨ને રોજ હજુર હુકમ નં. ૬૧૧

દાસના જ દિવાન શ્રી. વી. ટી. ધૂબ્જમાળાની સહીથી આગ પ્રસિદ્ધ થયો છે: “શ્રીમંત સરકાર મદારાગલ સાહેબ એમની આજ્ઞા થઈ છે કે સરકારી માલિકીનાં દેવમંદિરો ગતિબેદ મિત્રાય તમામ દિલ્હીમાં ગાંઠે ખુલાં મુક્યાં જોઈએ અને ખાનગી મંદિરોના માલિકોને તેમ કરવા સમમનવવા અને દાખલો બેસાડવો જોઈએ કે પ્રબુને સૌ સરખા છે.” આ હજુર દુકમનો દાખલો અદુલ્લા એ રાજ્યના એક સરકારી અમલદાર ખૂબ ગજેદારીથી બેસાડીને એ હજુર દુકમની ગજેદાર મરકરી કરી છે! વાન એમ બની કે અખિત દિલ્હી દરિજન સેવાસંઘનાં કામચલાઉ પ્રમુખ શ્રીમતી રામેશ્વરી દેવી અને હકુર બાપા હરિજનસેવાનો પ્રચાર કરતાં દારકા પહોંચ્યાં. ત્યાંના દારકાધીશના મંદિરમાં એમને પેસવા ન દીધાં. શ્રીમતી રામેશ્વરી દેવી જણાવે છે કે “અમે બેઠમાં ગયાં અને મંદિરમાં પ્રવેશ કરવા માગ્યાં હતાં. પ્રવેશ અંધ થાય એવી રીતે દરવાજા ઉપર માણસોની દરોળ ઉભેલી મેં જોઈ. એક સરકારી મદાલકરીએ અમને જણાવ્યું કે સરકારમાંથી એવી સૂચનાઓ મળી છે કે તમને પ્રવેશવા ન દેવાં. વધુ સવાસ પૂછ્યાં તેણે જણાવ્યું કે મંદિરની મેનેજિંગ કમિટીએ ગઈ કાલે સાંજે એવા ઠરાવ પસાર કર્યો હતો કે તેમને મંદિરમાં પેસવા ન દેવાં, અને મરકારે તેને દુકમ કર્યો હતો કે એ ઠરાવને મદાલકરીએ માન આપવું” (‘નવયુગરાત’, તા. ૧૮ : ૧૦ : ૩૭). શ્રીમતી રામેશ્વરી દેવી અને હકુર બાપા જેવાં સાહસીઓએ સાહસજનને એ મંદિરોમાં પેસવા દેવામાં ન આવે તો ખૂદ અરપૂરગોત્ર તો પૂછવું જ શું? એ રાજ્ય પોતાના ધાર્મિક નિવેદનમાં, સમાજસુધારણાના પોતાના કાયદા કેટલે અંશે અમલમાં મુક્યા છે તેની હકીકત, દર વર્ષે જાણે તો રાજ્યની શુભ-નિશાનું પ્રમાણ જડે. એ મંદિરો સરકારી ન હોય, ખાનગી હોય તો નેને મળતી મદદ તુરત જ કેમ અંધ ન કરવી? એ મદાલકરીને આ કાયદાભંગ માટે સજા કેમ ન કરવી? વડોદરામાં દિવાન સાહેબને પ્રમુખપદે બેસાડેલી સભામાં શ્રી રામેશ્વરી દેવીએ એ વિષેની આપવીતી સંભળાવી, પણ દિવાન સાહેબ એ વિષે એક અક્ષર પણ બોલ્યા નથી! વડોદરા ધારાસભાના અંત્યજ સભ્ય ભાઈ નાગજીભાઈએ પોતાના ‘આર્થસંદેશ’ના તા. ૨૬ : ૧૦ : ૩૭ના અંકમાં એ બેનું અભ્યુદ્ધાપણ જણાવ્યું છે, તેમાં એ વાત જાણી છે, જતાં એમણે પણ એ વિષે રાજ્ય સામે ટીકોનો એક અક્ષર પણ લખ્યો નથી! દવે-જોઈએ છીએ એ ભાઈ ધારાસભામાં શું કરે છે તે એમણે નક્કી સમજવું જોઈએ કે ‘આઘ અંત્યજોદારક રાજવી’ જેવા ખેડામદના શબ્દોથી કંઈ પળવાનું નથી.

એ રાજ્યના વહીવટનો બીજો નમુનો

એ રાજ્ય પોતાની મુધરાઈએને (મ્યુનિસિપાલિટીઓને) પૈસાની મદદ આપી, તેમના સૌ પૈસા અમુક નિયમે વાપરવાની કૃલ સત્તા આપી છે. છતાં તેના અમલદારો એ સત્તા ઉપર કેમ તરાપ મારે છે એનો અદુલ્લાહ એક દાખલો બન્યો છે. “સોજીરા (બ) વર્ગ મુધરાઈના વોટર વર્કસના બાંધકામ સંબંધમાં આશરે રૂ. ૧૮૦૦૦ની રકમ સરકાર તરફની તેમજ મુધરાઈની પરવાનગી વિના બાંધકામ ખાતાએ ગેરકાયદેસર રીતે ખર્ચેલી છે.” “તે સંબંધમાં સોજીરા મુધરાઈએ મે. રા. રા. વડોદરા પ્રાન્ત સુળા સાહેબને હકીકત સાંભળવા તથા નેકનામદાર દિવાન સાહેબ પાસે લેઈ જઈ હકીકત સાદર કરવા રીતસર દગાવ કરી માગણી કરેલી, તે સંબંધમાં કંઈ દાદ મળી નથી. અને મુધરાઈના મલામદોએ આ સંબંધમાં આજ દય વર્ષથી કરેલા કરેલા વમાગ દરાવો રદ કરી મે. રા. રા. મહાલના સરમુખ સાહેબે ઉપરની રકમ મુધરાઈના હંડમાંથી વસુલ કરવા દગાવ કર્યો છે. ઉપર મુજબના દગાવને નામદાર (કાઉન્સિલ) મંત્રીમંડળે મુધરાઈની હકીકત સાંભળ્યા સિવાય મંજૂરી આપી તે રકમ મુધરાઈના હંડમાંથી વસુલ કરવા હુકમ આપ્યો છે.” પોતાને ગળે આંટી આવે એવી સત્તા પ્રગતે આપતાં રાજ્યે સો વાર વિચાર કરવો જોઈએ. પણ શોભાને ખાતર એક વાર સત્તા આપી તેમાં અયોગ્ય રીતે દાખ નાખવાં એ સો પ્રગતુ સ્પષ્ટ અપમાન છે. એવું અપમાન પ્રગત્યે મૂત્રે મોંએ ગળી જવું ન ધોરે અને સોજીરાની પ્રગત નથી ગળી ગઈ એને માટે એને ધન્યવાદ ધોરે છે. “સોજીરા (બ) વર્ગ મુધરાઈના સર્વ લોકલ સભ્યોએ આ પગલાના વિરોધ તરીકે રાજીનામાં આપ્યાં છે.” અને સમરત પ્રગત્યે તા. ૪ : ૧૦ : '૩૭ને રાજ સાહ શિવાસાહ ગિરધરભાઈ પટેલને પ્રમુખપદે સભા ભરી તેમાં વિરોધ જાહેર કર્યો હતો ને ઠેક મુધી લદવા નિધય કર્યો હતો. સોજીરાની પ્રગતમાં પાછી હોય તો સરકારને કાયદેસર ચલાવે ને ત્યાં મુધી મુધરાઈને તાળમાં વાસેલાં રહેવા દે, સરકાર કરી ચૂંટણી કરે તોય કોઈ ઉમેદવાર બિભો ન થાય.

એટલેની બાકી મહેસૂલ માંડ

“મુજબ, તા. ૪. એક વર્ષ કરતાં પહેલાંની સામાન્ય ખેતીવાડી જમીન મહેસૂલની બધી સત્તાવાર બાકી માંડી વાળવી જોઈએ એવો સરકારે નિર્ણય કર્યો છે એવી જાહેરાત હાલમાં જહાર પડેલી સરકારી વાદીમાં કરવામાં આવી છે. એમાં જલ્લાવતમાં આન્યુ છે કે દલોકટરેને એ અનુસાર તેમના પોતાના વિભાગોમાં બધાં ખાલસા ગામોમાં એવી બાકી માંડી વાળવાના હુકમો જહાર

પાડવાની સૂચના આપવામાં આવી છે. ખેતી, ગામના, સંબંધમાં તેમજ સરકારી અને તાલુકાદારી ગામો સહિતનાં જુદાં પાડેલાં ગામડાંઓ સંબંધમાં કલેક્ટરોને, ઇનામદારોએ આપવાની સરકારી લહેણી રકમની ગાફી પાછી આપવાના હુકમો થયા છે, પણ એ શરત સાથે કે કલેક્ટરને આવી થવી જોઈએ, કે ઇનામદારોએ તેમનાથી હાથ નીચેના જમીનવાળાઓને પૂરતા પ્રમાણમાં એ વર્ષોના ભાડામાં રકમ પાછી આપી દીધી હોય અથવા ઇનામદારોએ તે પ્રમાણે રકમો ન આપી હોય તો ઇનામદારો તેઓને સતોષકારક રીતે એ રકમ પાછી આપવા સંમત થતા હોય “(‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૫:૧૦:’૩૧). એવી રીતે ખેડૂતોને જે ઇનામદારોએ લીધેલી રકમ પાછી આપી ન હોય કે પાછી આપવા સંમત ન હોય તેવા ઇનામદારો પાસેથી પૂરી જમીનગહેસૂત સરકારે વસૂલ કરીને ખેડૂતોને પાછી આપવી ઘટે.

દેશની સંપત્તિમાં વધારો કેમ થાય?

એક બાબુથી દાર, જન્મગરબુનાં ખર્ચ વગેરેથી પ્રગતી સંપત્તિનો નાશ થતો અટકાવવો અને બીજી બાબુથી સંપત્તિ વધારવા પગલાં લેવાં. ત્યારેજ દેશધનમાં વધારો થશે. અત્યારે જમીનમાં જે પાક થાય છે તેના ગુણમાં ને પ્રમાણમાં વધારો થાય એમ કરવું ઘટે. જમીનના આજે નાના નાના ટૂંકડા યથા ગયા છે, એટલે એમાં લાભગતક એતી યથા શકતી નથી, માટે એ ટૂંકડા એકઠા કરી ખેતર મોટાં બનાવવાં. વડોદરા રાજ્યમાં એવો કાયદો છે, પણ ખામતા અમુક ટકા ખેડૂતો એ કાયદાને સંગત યથા સરકારને અરજી કરે તોજ સરકાર એવી વ્યવસ્થા કરી આપે એવી કલમ છે. આજનાં ઝેરવેરથી ખવાઈ ગયેલાં ગામડાં એમ લાગેજ સમગ્ર યથા શકે અને તેથી વર્ષો થયાં વડોદરા રાજ્યમાં એ કાયદો હોવા છતાં એક પણ ગામે એનો લાભ લીધો જનપથમાં આવ્યું નથી. માટે એ કાયદો ફરજિયાત થવો જોઈએ. અને કે.ષ પણ ખેતર ઉનાથામાં વ વાવેતર વગરનું કેમ રહેવું જોઈએ? બેશક, આજે પાણીની તાણને લીધે એમ પડતર રહે છે, માટે સરકારે નહેરોની વ્યવસ્થા કરવી ઘટે. તોજ ખેતીની પેદાશ વધી શકે. એવીજ રીતે બીજા ઉદ્યોગોની પણ પેદાશ વધારવાના ઉપાય લેવા ઘટે.

અંગ્રેજ કેળવણી

સરકાર અત્યારે જે લાભ આપી રહી છે ને લેવાનેજ માટે નહિ, પણ તેની યોજનાઓને સાચો સહકાર આપવાને માટે પણ ખેડૂને ને મમસ્ત પ્રગ્નએ તૈયાર થવું જોઈએ. એવો સહકાર આપી શકે એવું પ્રગ્નનું માનસ આજે ધડાએલું નથી, કારણ કે એને સાચી કેળવણી મળી નથી. અંગ્રેજોનો સ્વાર્થ સાધવા

લોડ મોકલેએ હિંદુસ્થાનને આપવા ફેળવણીની જે યોજના થડેલી, તેમાં દૃષ્ટિ એજ હતી કે સરકારને જોઈતા કારકુન મળે, અંગ્રેજી સંસ્કાર મામડાંને ખૂણે ખૂણે ફરી વળે અને તેથી અંગ્રેજી માત્ર પણ મામડાંને ખૂણે ખૂણે પહોંચી ગય ને ફેળવાએલા લોક ખીજી રીતે નિરુદ્ધમી ગને. ફેળવણીની એ યોજના ગરાબર સફળ બનરી છે ને તેણે કારકુનો એટલા ગધા તૈયાર કર્યા છે કે વધારે પડતા બેકાર ગન્યા છે. અંગ્રેજી સંસ્કાર એટલા ઊંડા બન્યા છે કે એમનું માનસ છેક ગુલામ થઈ ગયું છે. બેકાર માણસો બળવો કરે, દેશમાં મજૂરો ને ખેડૂતો આજે મંગડન કરી સરકાર સામે શિંગડા માંડવા તૈયાર થયા છે, પણ એ ભણેલા તો છેકજ લાચાર ગની ગયા છે, બેકાર ગનીને દેશની સંપત્તિ ઉપર ભારરૂપ ગની ગયા છે, દેશને બારે મારી રહ્યા છે.

સાચી ફેળવણી

ત્યારે આ સ્થિતિમાંથી નીકળવા માટે દેશનાં બાળકોને સાચી ફેળવણી આપવી જોઈશે. તેમને સર્વજ્ઞાતથીજ સક્રિય ફેળવણી આપવી જોઈશે. એને ઔદ્યોગિક ફેળવણી કહેવામાં આવે છે, એથી કેટલાક લોક ખુલાવો ખાય છે. તેઓ એનો અર્થ 'ઉદ્યોગની ફેળવણી' કરે છે; ના, ઉદ્યોગ દ્વારા બાળકની સૌંદર્યો સક્રિય બને અને કાંઈ મણુ શ્રમનું કાર્ય કરતાં શરમ નહિ પણ આનંદ પામે એવી ફેળવણી આપવાની છે. આવી ભાવના વિના તો ખેડૂત અને મજૂર શ્રમ કરે છે, છતાં જડ ગની ગયા છે. આવી ફેળવણી વિશે વિચાર કરવા દાઢજ વર્ષામાં પરિપક્વ ભગમ ગઇ. ગાંધીજી માને છે કે ગાંધી ફેળવણી સ્વાશ્રયી બનવી જોઈએ. મને એ વસ્તુ અશક્ય લાગે છે. બાળકની પરોક્ષ ફેળવણી તો માતાના ગર્ભમાંથી શરૂ થાય છે તે શાળામાં બેસના સુધી ચાલે છે. પણ પ્રત્યક્ષ ફેળવણીની વાત કરીએ તો ત્રણેક વર્ષનું બાળક બાળમંદિરમાં જતું થાય ત્યાંથી દરેક વર્ષનું થાય ત્યાં સુધી તો એ કંઈ પણ ઉત્પાદક ઉદ્યોગ ન કરી શકે, ત્યાં સુધી તો તેની ઉદ્યોગ ને ધારણ-શક્તિ ફેળવાય એટલીજ ફેળવણી પામવાનું છે. એ કાળની ફેળવણી સ્વાશ્રયી નજ નીવડે. અને પછીયે એ જે વસ્તુઓ બનાવે તે ચોટામાં મારી રીતે ન પોપાઈ શકે. તેના જવાબમાં કહેવામાં આવે છે કે શાળાએનો તૈયાર થએલો ગધો માત્ર સરકાર ખરીદી લે. પણ એ જગતમાં ના પોપાય તો સરકારે પણ એ બેકારડેજ નાખવાનો ને એ શાળાઓને સરકારે પોપવાની જ. બેશક; માલ ધીરે ધીરે મારો કરવાની દૃષ્ટિ તો ગાંધીવાની જ, પણ ફેળવણી ખાતું સ્વાશ્રયી બને એ સ્વપ્નમાં મને સાચાં નથી લાગતાં. એમ એ ખાતાની દૃષ્ટિ સરસ્વતી-પૂજનમાંથી ખરી લક્ષ્મીપૂજન તરફ વળશે ત્યારે તો ઓલામાં ચૂલામાં પડવાનું

યવાનું છે, માટે દવાખાનાં, પુસ્તકાલયો વગેરે અનુત્પાદક સંસ્થાઓની પેઠે સરસ્વતીમંદિરને પણ ઉત્પાદનની આશા વગર રાખે પોષવાં જ રહ્યાં.

મોટાંને કેળવણી

આવી સક્રિય કેળવણી તો પ્રગ્નના એકે એક માણસને મળતી જ નોંધ્યો. વળી મોટી ઉમરનાં જે માણસો અક્ષરજ્ઞાન ન પામ્યાં હોય તેમને માટે પણ - પુરુષો માટે રાત્રીશાળાઓ અને સ્ત્રીઓ માટે દિવસવર્ગોની યોજના કરવી નોંધ્યો. વડોદરા રાજ્યમાં, આજની ખગર નદી પણ બેઠું વર્ષો ઉપર, સ્ત્રીઓ માટે વડોદરાની અનેક પોળોમાં અનાનોવર્ગ હતા. નાનપણમાં ચાર ધોરણનો અભ્યાસ કરીને મારા પત્ની વડોદરામાં ઝોડીપોળના અનાનાવર્ગમાં સ. ૧૯૦૦ - ૦૧માં પાંચમું અને છઠ્ઠું ધોરણ ભણ્યાં હતાં. ટૂંકામાં, પ્રગ્નના એક એક માણસને કેળવણી મળતી જ નોંધ્યો, કેળવણી વિનાનું કાંઈ પણ ન રહેતું નોંધ્યો: આજુબાજુમાં પ્રેતભોજન

આજુબાજુની મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રમુખ ભાઈ પુરુષોત્તમ ગાગરભાઈ પોરૂષ મોઢાક માસ ઉપર ગુજરી ગયા. તે પ્રસંગે તેમના રાજ ઉપર ઝોડાડવા પ્રથમ તો સાદું કફન આણેલું, પણ પછી કાંઈ દિતરાત્રીની સલાહથી સાત ઝોડાડેલી, એટલે તેમની પાછળ મોટું પ્રેતભોજન થયું એમ ત્યારે જ મનાઈલું. ગયા માસમાં જો મોટું પ્રેતભોજન થયું ને તેમાં પચાસેક માણ ઘઉં વપરાયા! પણ એમ મોટાં અર્થ કરે જ આખરે જમીની મનાતી હોય તો જો જ અરસામાં આજુબાજુના પારિવા નારંગ કાળિદાસ પાછળ પ્રેતભોજનમાં સાંકેક માણ ઘઉં વપરાયા! આજે પારિવા ભાઈજો પૂછી રહ્યા છે કે આવું કરવાનું પારિવારનું તે ગમતું? એ બંને જાતિના ભાઈજો સમજે કે આમ જ આપણે લિખારી ને રાજગતા બેકાર બની ગયા છીએ. હવે તો બાપુ, કંઈક સમજે અને પૈસા વધારે હોય તો કેળવણી વગેરે ધર્મસંસ્થાઓમાં આપો. આ લોક ન સમજે તો સરકારે તેમને સમજાવવા રહ્યા ને ગયા અંકમાં મેં સૂચના કરી છે તેમ આવા વરા કરનાર પાસેથી, વરા પાછળ જેટલું અર્થ કરે તેટલો જ કર - અર્થ ઉપર ૧૦૦ ટકા કર - સરકારે લેવો નોંધ્યો.

મુધારો

ગયા અંકમાં ભાઈ મણિલાલ જ. દિવેદીનો 'સાહિત્ય વિષે બે બોલ' લેખ છે, તેમાં પૃષ્ઠ ૫૩૮ ઉપર, ઇશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર જેવા "વિદ્વાન આગળ મારા જેવા અને સામાન્ય મનુષ્યોનાં મસ્તક ઝુકી રહ્યાં છે," એવું જે વાક્ય હપાયું છે તેમાં 'અને'ને ગદ્દે 'અનેક' વાંચવાની એ ભાઈ સૂચના કરે છે.

પાટીદાર

અત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ક્ષુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૪ }
વર્ષ ૧૫ }

આશુ'ંદ

{ માગશર
અંક. ૨

લગ્નવિધિ ને વ્યવહાર સંબંધે એક સૂચના

લગ્નવિધિમાં અને લગ્નને અંગે આજના સામાજિક રીતરિવાજોમાં ફેરફાર કરવાની વાતો આજ કેટલાંક વર્ષથી મંડળાવાય છે; અને કોઈ કોઈ પ્રાણુવાન વ્યક્તિઓ 'ઝાતિનું' હિત લક્ષ્યમાં લેઈ પોતાને યોગ્ય લાગે તેવા સુધારા તેમાં કરે છે પણ ખરા. એને પરિણામે ત્રણને ગદ્ગદે એ દિવસની જન રાજવાની પ્રથા, જનમાં ગોઝા માણસ લેઈ જવાની પ્રથા, વગેરે કેટલાક સાર્વજનિક સુધારા પણ થયા છે. છતાં જે સુધારા થયા છે તે હજુ પાશંચામાં પહેલી પૂણી જેવા છે; હજુ ઘણા ફેરફાર કરવાના જાણી છે એની કોઈ ના પાટી શકે તેમ નથી.

ઘણા ફેરફાર કરવા જેવા છે; પણ કયા રીતરિવાજ કમી કરવા જેવા છે ને કયા ઉમેરવા જેવા છે, કયામાં સહેજ ફેરફાર કરવા જેવા છે ને કયામાં ઘણો ફેરફાર કરવા જેવા છે ને તે પણ કેવી જાતનો, એની જ્યાં સુધી લોકને સ્પષ્ટ સમજ ન પડે ત્યાં સુધી વ્યક્તિગત સુધારાની અમર વહેલી થતી નથી. આ માટે હાલના લગ્નવિધિની અને પાટીદાર ઝાતિમાં તે અંગે આજના રીત-રિવાજોની ઝીણવટથી જાણવટ કરી, તેમાં કરવાના ફેરફારની સ્પષ્ટ ને વિગતવાર માહિતી તૈયાર કરી પ્રગટ કરવામાં આવે તો હાલની પ્રથામાં શા માટે ને કેનો સુધારો કરવાની જરૂર છે તે સૌ કોઈને સમજાવ ને વ્યક્તિગત થતા સુધારા સાર્વજનિક જાની જમા પ્રવલ્ન એકજ દિશામાં વહી સુધારો સફળ જશે.

આ કામ એક વ્યક્તિનું નથી. પાટીદાર મંડળ જે એ પ્રશ્ન હાથ ધરે ને પાટીદાર ઝાતિનાં શુભેચ્છકો એ સંબંધે પોતાના વિચારો જણાવે તો તે ઉપરથી તારવણી રૂપે એક સંહિતા તૈયાર કરી શકાય. પંદરેક વર્ષ ઉપર ઝાતિહિતેન્દ્રુ થી. મોતીલાલ નાસિંહલાલ અમીને 'પાટીદાર પત્રિકા'માં એ પ્રશ્ન હાથ ધર્યો

હતો, ત્યાર પછી તો વખત થયો જદ્વાઓ છે અને સત્યાગ્રહની લડને યુવકોને લાડીના ધા ઝીંજવાની અને કેદ સહન કરવાની પણ શક્તિ આપી છે, એટલે નવેસરથી ને આ પ્રજા હાથ ધરી મુખારનો રપટ રૂપરખા જાતિભાઈઓને સમજાવવામાં આવે તો તેને અનુસરનાર જરૂર મળે

એ તો અર્થ કોઈ રસીકારે છે કે લગ્નના વિધિમાં અને રૂઢિમાં યુગપરંપરે દેશર થવાની જરૂર છે. જે વિધિ અને વ્યવહાર પ્રાચીનકાળમાં જરૂરનાં જાણ્યાં દશે ને આજની જદ્વાઓથી રિયતિમાં જરૂરનાં છે કે કેમ તે વિચારવા જેવું છે. પાટીનાર યુવક મંડળે આ માટે આર્થિક દૃષ્ટિએ ધેરીક પ્રતિજ્ઞા લેવાનો ખરડો પ્રકટ કર્યો છે, પણ આખા સમાજ તેનો લાભ લેતો નથી. એટલે લગ્ન મંબંધે મુખાર કરવા માટે નીચેની ગોળના પાટીનાર મંડળ તરફથી હાથ ધરવામાં આવે તો કેટલક અંશે જરૂર લાભ થાય.

લગ્ન સંબંધે જે જે ચાલ, રૂઢિ, વ્યવહાર કે જે કંઈ હાલ પ્રચલિત હોય તેની વિગતવાર માહિતી એકત્ર કરી કમવાર પ્રકટ કરવી. આમાંથી કંઈ કંઈ વસ્તુઓ આજની જદ્વાઓથી રિયતિમાં જરૂરની છે, કંઈ નથી, અને કંઈ નથી ઉમેરવા જેવો છે, તે માટે સકારણ અભિપ્રાયો મેળવવા માટે એ આખી યાદી 'પાટીનાર'માં પ્રકટ કરવી અને જુદા જુદા ગોળના તે તડના આગેવાનો તેમજ સમાજમુખારણ્યામાં રસ લેના જાણેલા યુવકોને તે યાદી મોકલી આપવી. આ ઉપરાન્ત પરનાતના જે માણસો આવી ગાગતોમાં રસ લેના હોય તેમના પણ અભિપ્રાય માગવા. આ અપેક્ષા અભિપ્રાયમાંથી તારણ કરી હાલના યુગને માફક આવે તેવા લગ્નવિધિ, રૂઢિ, વ્યવહાર, આદિ કેવાં હોવાં જોઈએ તે નક્કી કરવા પાચેક પ્રતિષ્ઠિત અનુભવીજાની એક સમિતિ નીમવી. આ પ્રમાણે જે તારણ થાય તે ફરીથી અભિપ્રાય માટે પ્રકટ કરવું. આ ઉપરથી જે અભિપ્રાયો આવે તે અને પહેલાંના તારણ સંબંધે વિચાર કરી છેવટનો નિર્ણય કરવા માટે પહેલાંની સમિતિમાં બીજા ખંચ અનુભવીઓ ઉમેરી નવી સહિતા તૈયાર કરાવવી તે આ પ્રમાણે નાત સમક્ષ લગ્ન સંબંધે કરવાના વ્યવહાર માટે રજુ કરવી.

આ પ્રમાણે તૈયાર થએલી પત્રિકા એકે એક વ્યવહારની માહિતી આપતી હોવી જોઈએ. આ સહિતામાં લગ્નના ખર્ચ સંબંધે પણ વિચાર થાય તો તે ઉપયોગી થઈ પડે. એ માટે, અને તો વખવાયને કેટકેટલાં દાખાં જુદે જુદે પ્રસંગે આપવાં તે પણ નક્કી થાય તો નાતને જરૂર લાભ થાય. આવી રમૂતિ રચાય એમાં નવીનતા નથી. યુગે યુગે હિંદુ ધર્મમાં રમૂતિ રચાઈ છે અને

ખદ્વાએલી સ્થિતિ મુજબ ચાલતી આવેલી ફઢિઓમાં ફેરફાર પણ થયા છે.

આ કામ કડાકૂટનું છે એટલે કાલુ કરે તે એક પ્રશ્ન છે. પણ પાટીદાર મંડળ આવું રચનાત્મક કામ ઉપાડી લે તો જ્ઞાનિસુધારણામાં તેણે જરૂર એક પગલું આગળ ભર્યું ગણાશે. આવી રમૂતિ દાક્ષની ફેરવાએલી સ્થિતિમાં સૌ કોઈને દિશા જુતાવશે અને તેને અનુસરનાર પણ ગણશે. સુધારો પણ સમાજ પચાવે તેવો થાય તો ધણા તેનો લાલ લે. આ માટે શરૂઆતમાં પહેલાં ૧૦ વર્ષનો કાર્યક્રમ નક્કો થાય. ૧૦ વર્ષ પછી સુધારાની થએલી અસર તપાસવા અને જીર્ણ ૧૦ વર્ષ માટે કરવાના સુધારાની રમૂતિ રચવા બીજી એક સમિતિ નિમાય. આમ જને તો છૂટકે છૂટકે થતા દાક્ષના પ્રયત્નોમાંની શિથિલતા જતી રહે અને નવસુવકાને ફેરફાર કરવાની દિશા જડે.

ચરોતરઃ એન્યુકેશન સોસાયટી, } આશાભાઈ નરસિંહભાઈ પંટલ
આણંદ, શરત્પૂર્ણિમા, ૧૯૯૩ }

કુમારકુમારિકાઓને

(સ્વતંત્ર વિચાર અને આત્મવિકાસ)

પ્રિય બેનો અને ભાઈઓ!

સ્વતંત્ર વિચારોની કેળવણીથી થતા આત્મવિકાસ વિષે આજે તમને થોડું કહેવાની હિજ્જા થાય છે. સત્ય પ્રત્યે પ્રીતિ અને સમાનતા તથા ન્યાયના પાલન અર્થે આ જીવન છે એ સિદ્ધાન્તને અનુસરી તમારા સ્વતંત્ર વિચારોને વિવેકબુદ્ધિથી કેળવવાનો પુરુષાર્થ તમારે આદરવાનો આ સમય છે એ કદાપિ ભૂલવું ન જોઈએ. તમને જે સત્ય ભાસતું હોય તે તમારાં વડીલ, ગાઆપ, શિક્ષક, ધર્મશુરુ અને સમાજ- કે જ્ઞાતિ-નેતા આગળ રજુ કરતાં જરા પણ આયકો ખાશો નહિ. જો તે પ્રમાણે નહિ વર્તો તો તમારામાં રહેલી દિવ્ય શક્તિ દબાઈ જશે. તમને પૈસાટકાનો લાલ થનો હોય તો તે પણ જતો કરજો. આજના વાતાવરણ મુજબ કામ કરવાથી કીર્તિવાન બનવાના હો, કુશળ અને ડાહ્યા લેખાવાના હો, તો તે પણ જતું કરજો. આત્મવિકાસ સાધન ઓછાં થતાં હોય તો જલે ઓછાં થાય. તમારો આત્માજ તમારો ઈશ્વર છે, તેને તમારા દેહનું પોષણ કર્યા સિવાય છૂટકો નથી. તમારા વિચારોને સ્વતંત્રપણે કેળવવાનો આ ઉત્તમ ઉપાય છે. અને આ ઉપાયથી તમારો આત્મા સંતુષ્ટ રહેશે એ નક્કી માનજો. ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાંથી આત્મોન્નતિ કરવી

એ માનવકર્તવ્ય છે, એટલું વિચારી સમજીને મનુષ્યમાત્રે પોતાની પ્રગતિ માટે સ્વતંત્ર જાનવું જોઈએ. સ્વતંત્ર વિચારને અમલમાં મૂકવા લાગશે ત્યારે જ તમને સત્ય ધર્મ હાથ લાગશે. સત્ય ધર્મની પ્રતીતિ વિના તમારો આત્મવિકાસ થવા અશક્ય છે એ નક્કી માનજો.

આજે તમને મારો જ દાખલો આપું. જ્યાં સુધી સામાન્યપણે પ્રવાસનાં પુસ્તકો હું લખતો હતો ત્યાં સુધી મારાં પુસ્તકોના કીક કીક સ્વીકાર થતો મેં જોયો છે. પરંતુ જ્યારથી ‘હૃદયની ખરી મોટગોટા તળી વાદ આપી ખરું એમ જોલે’ એ સૂત્રને અનુસરી મારા જીવનઅનુભવો સ્વતંત્ર વિચારથી પુસ્તક રૂપે લખવા શરૂ કર્યા, તરીન પ્રવાસપુસ્તકો તથા લેખો પણ એ દૃષ્ટિબિંદુથી લખવા માંડ્યા ત્યાંથી મારાં પુસ્તકોનો યોગ્ય સ્વીકાર કે સત્કાર થતો અટક્યો છે. કેટલાક કહેવાતા સિદ્ધિ ભાઈઓને મારા વિચારો રુચતા નથી. ત્યાગભાવનાના મારા વિચારો આ જમાનામાં ગ્રાહ્ય થઈ શકે તેમ નથી એવું શાશ્વા ગણાતા વિદ્વાનોએ કહીને મારાં પુસ્તકો તરફ ઉદાસીનતા પ્રગટ કરી છે. પણ તેથી જો હું મારી સ્વતંત્ર વિચારશક્તિને દાખી રાખું અને મારા અંતરને રચે ને નહિ, પણ સમાજના ગાડરીઆ ટોળાને ગમતું લખીને અન્ય લેખકોની જેમ કીર્તિ અને પૈસા પ્રાપ્ત કરવાના હેતુને અપનાવી લેઉં તો મારા આત્માની શી ગતિ થાય? આ વસ્તુને મારે વિચારવાની રહે.

શ્રીમંત રામ કે ગાદ્યાદત્તી સુલામીભરી મોટરીયાકરી અથવા તેમની પ્રશંસાપુક્ત સેવાથી તમારું પોષણ કરવાની કલ્પનાને સ્વસ્થ પણ તમારા અંતરમાં રથાન આપશે નહિ. તેઓથી તમારો ઉદ્ધાર થવાનો નથી. કાઈ ધર્મગુરુ કે શાસ્ત્ર પણ તમારો ઉદ્ધાર નહિ કરે. તમારી આંતર શક્તિઓને ઉત્તેજિત કરવી એ તમારું પોતાનું જ કર્તવ્ય છે. આંતર શક્તિની પ્રમણના વિના તમે એક પણ ડગલું આગળ નહિ જાશો. કુદરતે તમને મનુષ્યજીવન બદ્યું છે એના મર્મને વિચારો, સમજો અને પ્રગતિને પંથે પડો. એ પ્રગતિ તે ભૌતિક વૃત્તિઓને પોષણ આપી જીવન નહિ, પણ ત્યાગના સિદ્ધાન્ત સાથેનું સ્વાશ્રયી અને વિવેકી જીવન.

આજે તમારો વડીલ કે નાનો ભાઈ હોય તેની સાથે વડીલોપાર્જિત મિલકતની વહેંચણી માટે કદી લલ્લો નહિ. તમે જાતે જ ઉદાર દિલથી નાના કે મોટા ભાઈને તે મિલકતનો ઉપયોગ કરવા દો. અંતઃકરણથી તમે તેમ કરવો ખુશી છો એવું સ્પષ્ટ જાહેર કરો. જાતે અમ કરીને જો કંઈ મેળવે તેના ઉપર જ તમારો વારસવિક હક છે એ સિદ્ધાન્તને હૃદયમાં લખી રાખો. પંચ

ને આપી ઊલટી રીતે વર્તશે અને મિલકત માટે લાંડુઓ સાથે ત્રડવા લાગશે તો કુસંપનાં ખીજ વવાશે અને તમારી સંતતિને એ દુષ્ટ વાંરસો પ્રાપ્ત થશે; એટલું જ નહિ પણ તમારા એ પ્રકારના કર્તવ્યથી દેશની અન્ય જનતાને પણ નુકસાન પહોંચશે. કુસંપ એ એવો ચેષી અને પ્રાણુધાતક રોગ છે કે તે ધરમોથી જ્ઞાતિમાં, જ્ઞાતિમાંથી સમાજમાં અને સમાજમાંથી દેશ સમગ્રમાં ફરી વળે છે. પૂર્વજોની સ્વાર્થ વૃત્તિઓને લીધે કુસંપનાં રાખાએલાં ખીજ હજી ખસતાં નથી એટલું શું આપણે આજે નથી અનુભવતા? દેશ બધો આજે મરણને કાંઠે આવી રહ્યો છે તેવે સમયે સિક્ષિત અને ડાહ્યો કહેવાતો વર્મ દેશસેવાના કાર્યમાં પણ પોતાથી અન્ય પ્રાન્તના લોકોમાં બેદલાવ રાખીને વર્તતો આપણુ સૌ જોઈ શકીએ છીએ. જ્યાં સ્વાર્થ જેવી દુષ્ટ વૃત્તિએ વાસ કર્યો હોય ત્યાં સ્વતંત્ર વિચારોની ફળવણી અટકી પડે એ સ્વાભાવિક છે. સ્વતંત્ર વિચારની ફળવણી વિના ધર્મશાસ્ત્રના ગર્ભને તમે કદી નહિ સમજી શકો.

સ્વાર્થ ધર્મોચારોએ તથા પંડિતોએ ધાર્મિક શ્લોકોના આડાઅવળા અર્થ કરીને તેમજ પોતાને લાભકારક કહીને ધર્મગ્રંથોમાં દાખલ કરીને આપણને અંધારામાં રાખ્યા છે, તેને સમજવા માટે સ્વતંત્ર વિવેકબુદ્ધિની બહુ જરૂર છે. બાંધવો અને ગુરુજનોને મારીને રાજ્ય ભોગવવાની અનિચ્છા અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણ આગળ બતાવી હતી તે એક હતી, કુસંપમાંથી છૂટવાનું તે શુભ કાર્ય હતું, પણ તેની એ નિર્મળ વૃત્તિઓને માન આપીને કૌરવખંડવો આપણમાં સંપીને રહેવા તૈયાર નહોતા. કૌરવખંડવાના મંડળમાં વ્યાવહારિક વેદાન્તને સંગ્રહને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે તેવો એકલો અર્જુન જ હતો. સુંદર આદર્શ સાથેનાં તેનાં આચરણ જોઈને શ્રીકૃષ્ણે તેને આત્મધર્મનો ઉપદેશ આપવો શરૂ કર્યો. અર્જુનના આત્મ નિર્મળ ત્યાગના સિદ્ધાન્તને ગીતાભાષ્યકારે સ્પષ્ટ કરી બતાવ્યો નથી. એક જ શ્રુતિવાક્યને પકડી રાખી આન્તર વિચારોને દાબી દેવાની દુર્મતિ પ્રમાદી જોવા બાહ્યજોને સુખી. પરિણામે મહાભારતના સમય પછી દેશની જનતામાં દિનપ્રતિદિન કુસંપ વધતો ગયો. ગીતાના લક્ષક જન્યા હોય તેમ રાજપ્રજ સૌ સ્વાર્થમાં અને મોહમાં લપટાઈ મગાંમગાંધીમાં, જ્ઞાતિ-જનતિમાં ને પ્રાન્તે પ્રાન્તમાં બેદલાવ રાખીને જીવન વિતાડવા લાગ્યા. કુટુંબથી માંડીને દેશ આખામાં લડાઈ ટંટા કરીને કુસંપનું સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું! કળ એ આગ્યું કે રાજ્ય અને લક્ષ્મી ગુમાવ્યાં. દેશને સંપૂર્ણપણે આમ પરાધીનતામાં આણીને ભારતીય ગૌરવને કલંકિત કરી નાખ્યું!

આ વિષયો તમને સમજવા કંઠણ લાગે છે એમ ધારીને તમને કોડી દેશે

નહિ. તમારા ઘરમાં જે દ્રાહ વિચારશીલ વડીલ હોય, તમારા સંસ્કારી શિક્ષક હોય, તેમની પાસેથી આ વાતનો ખુલાસો મેળવી લેવા યત્ન કરશો. સાચે જ આ વિષયો મોટાંઓ માટે પણ છે. તમારાં માતાપિતા અને વડીલો માટે પણ છે, પરંતુ તેમનામાંના ધણીની શક્તિઓ કચરાઈને ધૂળધાણી થઈ ગયેલી છે. પણ તમે સંસારમાં હજી હવે પ્રવેશ કરતા હોવાથી દેશ આખો તમારામાં જળમૃતિની ઉમેદ રાખીને આતુરતાથી સુખશાન્તિની રાહ જોઈ રહ્યો છે. તમને અત્યાર સુધી જે કંઈક કહેવામાં આવ્યું છે તેનો ટૂંકા સાર એટલો જ કે ત્યાં સુધી તમે વિવેકબુદ્ધિને કેળવી તમારી વિચારશ્રેણીને સ્વતંત્ર નહિ જનાવો ત્યાં સુધી તમારી જ્ઞાનને સ્વતંત્ર જનાવવા માટે શક્તિમાન થઈ શકશો નહિ. તાત્પર્ય કે જૂનકાળમાં જની મએલી જ્ઞાનને ન રોચનાં વર્તમાન સમયની આપણ સૌની પરિસ્થિતિને વિચારી કર્તવ્યપટાપણ જાનવા માટે પુરુષાર્થ આદરો. એ પુરુષાર્થ એકવામાં સ્વતંત્ર વિચારની અને આત્મવિદ્યાસની પ્રથમ જરૂર છે. પરમાત્મતત્ત્વ રૂપ આપણ સૌનો આત્મા પૂણ પટ્ટે જામન થાયો અને દેશ સગમમાં ફરી એક વાર ઉપનિષદકાળના આત્મધર્મની સંરચાપના થાયો!

વડોદરા

મણિલાલ જ. દ્વિવેદી

સમાજની હોળી

(૧)

(આ હોળી તે ફાગણ સુદ પુનમે આવતા આપણા તહેવારની નહિ, પણ આપણા સામાજિક સદામાં લેવાએલાં કેટલાંક નિર્દોષનાં અભિદાનમાંથી બચાવતી આગ! એકે અનુભવેલી નહિ પણ અનેકે. અસત્ય કે કલ્પના નહિ, પણ ચરેતરનાં પ્રતિષ્ઠિત ગણાતાં જામેમાંથી આવ્યાં કેટલાંય ઉઠાદરણોમાંથી કંઈક, મારા અપ્રકટ પુસ્તક 'પાટીદાર-પોત્ર પ્રકાશ'માંથી. —લેખક)

કૃષ્ણ પક્ષની એક રાત્રીએ જ્યારે સર્વ આણી નિદ્રાધીન હતાં, ચોગેર તિમિર પથરાયું હતું, ત્યારે એક જૂની ગાંધણીની ઇમારતના ગજસા ઉપર એક ઝીણો પ્રકાશ આ તિમિરને છુપાવવા મથતો હતો. આજુબાજુ સર્વજન, માનવી માનવીને જે જોઈ રોકે નહિ તેવું ઘેર નિગિર પથરાયું હતું. અચાનક પેલો દીપક છુટાયો. ત્યાર બાદ ઘેડી વારે એક તીણી ચીસ સંભળાઈ અને આજુબાજુનાં પાડોશીઓ ચોંકી ઊઠ્યાં. પણ 'શું થયું એ?' એમ સર્વેએ સ્વગત જમડી મોન સેવ્યું. ઘણાં તો 'ખાલી ભ્રમ થયો,' એમ મનાવી નિદ્રાધીન થયાં!

સંસારમાં ઘણીયે વખત આજી સગી આંખે 'જોજોલું' 'માત્ર બ્રમ છે,' માની દુઝાઈએ છીએ. નગરે જોજોલાં દરેયો જુદાં ભાસે છે. તે કમ, તેયે સમજી શકાઈ નથી. આવા, આપણે 'જની આંખે આંખળા' છીએ!

બીજે દિવસે સવારે એક નવયૌવના, અરે! એક વિધવા, એક વૃદ્ધ બાઈ પાસે રહી રહી હતી. રડનાર તે રાત્રીએ ચીસ પાડનાર હતી, જેની ચીસને પાડોશીઓએ માત્ર 'બ્રમ' માન્યો હતો. પાપાણી હૃદયેય પીગળે એવું આ ગિચારી દરુણ કંઈપાન્ત કરી રહી હતી. તેની આંખોમાંથી સરતાં ગિન્દુઓ સમાજનાં સર્વ પાપો ધોઈ શકે તેટલી શુચિતા ધરાવતાં જ જાણે ન હોય, તેવાં ખરેખર નિર્મળ હતાં.

"પણ તું કહે તો ખરી બેન, શું હતું?" વૃદ્ધાએ પેલીને આશ્વાસન દેતાં કહ્યું.

"કાંઈ નહિ." અને વિધવાએ આંખો ઉપર પાલવ ઢાંકતાં પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

"મારો સમ ના કહું તો, જા હું કાંઈનેય નહિ કહું." હવે વૃદ્ધાની મિહાસા વધતી હતી.

'કાંઈ જ નહિ.' અને એટલું જોલીને એ ત્યાંથી બિબી થઈ ચાલી ગઈ, તેના પિયેરમાં. પેલી વૃદ્ધાએ નિરાશ થઈ ચાલી ગઈ.

પેલી વિધવાનો પતિ તેવું સૌભાગ્ય લેઈ દેઠ વર્ષથી આ લોક છોડી ગયો હતો. એ ધરમાં અત્યારે એ વિધવા, તેનો જેઠ ને દિયેર, એમ ત્રણ જણ હતાં.

*

*

*

"પણ, અમારે ખાવાપીવાની જાડું જ મુશીબત પડે છે, અને વળી ચોખ્ખાં રહું. માટે જ સૂરજને તેડવા આવ્યો છું."

સૂરજ એટલે પેલી વિધવા. તેને અહીં આવ્યાં હજી તો એક માસ જ ચલે હતો, ત્યાં તો પેલો જેઠ તેને તેડવા આવ્યો. શાણી સૂરજે પેલી વાત (?) કાંઈનેય હજી કરી નહોતી. માત્ર તેણે પોતાના પિતાને 'મારે ત્યાં જવું નથી,' કહી પોતાની જગ્યા પ્રદર્શિત કરી હતી. એટલે સૂરજના પિતાએ તેડવા આવેલ સૂરજના જેઠને 'હમણું નહિ મોકલીએ' એમ કહ્યું. તેના અચાવમાં પેલા જેઠે ઉપરની દલીલ સંભળાવી. અને સામાજિક રીતરિવાજો અનુમાર પિતાએ પુત્રીને પરણે સાસરે ધકેલી!

*

*

*

પેલી ગતિ જેવી જ આ રાત્રિ હતી. માત્ર પેલાં પાડોશીઓ હજી નિદ્રામીન થઈ નહોતાં ત્યાં જ તે દિવસના જેવી ચીસ સંભળાઈ. પાડોશીઓ અગચ્છો. 'શું છે એ?' 'કાણે એ?' વગેરે સૂર શાન્ત વાતાવરણમાં અશાન્તિ ફેલાવવા

લાગ્યા, એક પછી બીજું એમ એવાર બેઠાં થઈ ગયાં, ને સર્વ આગ્યાં પેત્રા ધરને આંગળે.

વિષવા સૂરજ બહાર આવી બધાને કહેવા લાગી: “એ તો હું આલી ભડકી હતી, અંધારામાં જતાં ગિલાડી પગમાં અથડાવાથી મેં જાણ્યું કે સાપ દશે!” ગિયારાં પાડોશીઓની કૂતૂલસદ્વસિ આ રીતે શાન્ત થઈ. બધાં વિખેરાયાં.

બીજે દિવસે મવારે પેલી વૃદ્ધા સૂરજને મળવા આવી. તેને જોઈ સૂરજની આંખોમાંથી આસુ ટપ ટપ સરવા લાગ્યાં!

“પણ તું કાંઈ કહેતી નથી ને આમ રજા કરે એથી શું થશે?” વૃદ્ધાએ જોયી કહ્યું.

“ત્યારે કહું? પણ... તમે આ વાત કોઈનેય કહ્યો નહિ.”

“તું કંઈ માંડી થઈ? એવું તે અને?”

“જુઓ, હું તો જાણે આ જીવનથી કંટાળી છું. મને આ જિંદગી એટલી લાગે છે. મારે જીવીનેય શું કરવું? પણ હું શું કરું?” ગિયારી સૂરજ આટલું બોલતાં જ રડી પડી. ફરી સૂરજ થઈ તેણે કહ્યું: “હું હવે આપ-વાત કરવાની છું.”

“શા માટે?”

“કારણ જાણવું છે? તો સાંભળો: મેં ત્યારે પહેલી વખત ચીસ પાડી ત્યારે મારા જોડે મારી પાસે અયોગ્ય માગણી કરી. છેવટે બળાતકાર...”

“હેં! હેં! શું કહે છે?”

“હા! હા! કર્યો.” સૂરજે વાક્ય પૂરું કર્યું.

“અને આ ગઈ કાલે હતી ગિલાડી તે મારો દિયેર! તેણે પણ તેની ઇચ્છા પૂરી કરી! તેણે મને કહ્યું: ‘વહાલી, તારે શું દુઃખ છે? એ મુંઠા તો હું ક્યાં નથી? આપણે લીલાલહેર છે.’” આટલું બોલી ગિયારી સૂરજ ધવાગેલે હૃદયે બિડી ચાલી ગઈ.

ત્રીજે દિવસે જ્યારે જ્યારે ખેડૂતો સૂરજનાં કિશોરના અસહ્ય ભારથીયે ન ડરતાં જીવનનિર્વાહ અર્થે નિત્યકર્મે લાગી રહ્યા હતા, ત્યાં જ તે મંડેએ ‘નાસો! દોડો! દોરડાં લાવો!’ની જૂઓ સાંભળી, અને સાંભળીને જ તેઓ દોડતા આગ્યા. ગિયારા કાંઈ દવાળુએ છેક ઉપરથી કૂવામાં પડતું નાખ્યું. ઉપર દોરડું હાલ્યું. અને કાંઈ ચીજનો તે ખેંચી લેઈ ઉપર આવ્યો. તે હતી સૂરજ. પણ તેમાં તેનો આત્મા ન હતો, માત્ર તે તો સ્થૂલ શરીર હતું! સમાજની જલિદાનપ્રથા આ રીતે ફલિત થઈ.

જેનો ચહેરો હજીયે લોકો સંભારે છે, તેવા એક યુવાનની આ કસ્ટી કંઠાણી છે. જાણવી હોય તો તે આ રહી:

“આમ કેટલા દિવસ રખજા કરીશ? ઘરમાં ને ઘરમાં શું ભરાઈ રહ્યો છે? આ તારા જેવાં તો મદિને દલાડે ત્રીસ પાંત્રીસ લાગે છે, અને તું? ઘરમાં ને ઘરમાં. હું ખરું કહું છું, આ મને નહિ પોપાલ. ને પેલા... તેનાં માંગાપતું પોપાલ કરે છે, તારાથી તો ઉમરેય નાનો.” પિતાએ પુત્રને શિખાંમણનાં કંકણ વેણ સંભળાવ્યાં.

જિયારો યુવાન સ્તબ્ધ ઉભો રહ્યો. હજી દમણાંજ આવેલી તેની નવોઢા પત્ની ઘરમાં છુપાતી છુપાતી તે જાનુ આવી, કમાડની તરાડમાં છુપાઈ રહી, પિતાપુત્રનો વાર્તાલાપ સાંભળત્યા લાગી. અને પેલા યુવાનની વ્યથા પણ આજ હતી: ‘રખે પત્ની આ સાંભળી જાય!’ અને આખરે નેણે જાણ્યું કે તે જાણુંય સાંભળી ગઈ છે.

માથે લાલ પાઘડી મૂકી, ખભે ખેસ નાખી, હાથમાં ‘ડંગોરો’ લેઈ યુવકના પેલા પિતા ઘર બહાર નીકળ્યા કે તરતજ પેલા યુવાન પોતાની પત્ની પાસે આવ્યો. નવોઢાએ નવણાં ઉપર નવીન ભાવ આપ્યા અને મુખ મરડી તે બીબી બીબી પૂછવા લાગી: “જાણુશું શું કેતા’તા?”

“એ તો અમરતાજ, એમને તો એવું જાણવાની ટેવ પડી છે.”

“હોવે! અમને શાન નથી? જોડું કેતા’તા?”

“તું શું સમજે એમાં?”

“હારતો, ના સમજીએ અમે.” મધુરરવ કરી તે ત્યાંથી ખસી મેડે ગઈ.

શિક્ષિત યુવકનું હૃદય પત્નીનાં મર્મવચનથી ધ્રાવ્યું, પણ તેના સૌન્દર્યે તેને આશ્વાસન આપ્યું.

પિતાના અનિઆમદને વશ થઈ આખરે યુવાન કોઈ શહેર તરફ નોકરી શોધવાં નીકળી પડ્યો. તેના પિતાએ ઓળખીતાને અગાઉથી પત્ર દ્વારા પુત્રની ભલામણ કરી હતી.

ઘરમાં નવોઢા ને સસરા સિવાય કોઈ હતું નહિ. પેલા યુવકની માતાને આ સંસાર હોડયે પાંચ વર્ષ થયાં હતાં.

“સાંભળો છો કે વહુ? આજે મારી પથારી નીચેજ કરજો.” સાંજે વાળુ કરી સસરાએ હાથ ધોતાં કહ્યું. અને નવોઢા તે સાંભળી મૌન ધારી રહી.

“આજકાલ કોણ લાજ કાઢે છે? અને હું તો જાજનો કદરે વિરોધી છું.”

વડુ, મારી લાજ કાઢવાની જરૂર નથી.” ગરગરાજીએ ટકુકો કરી પોતાની સુધારક વૃત્તિથી વડુને જબ્બાવ્યું.

ખરું કહો તો વડુ પણ ખાસ સરમાજ નહોતીજ. ખાસ એટલે કે તે એકની એક પુત્રી હોવાથી પિતાએ તેને વાણીસ્વાતંત્ર્યની છૂટ આપી હતી.

નવોદાને સસરા ઉપર પૂન્યભાવ તો તે દિવસનો જ વધેલો, ત્યારે સસરાએ પોતાના પતિને ધધે ચઢાવવા કંઈ સિખાગણ આપેલી.

કેટલાક દિવસો રંગડી પેલો યુવાન નિરાશ થઈ ઘેર પાછો આવ્યો. અને ઘેર આવતાં પ્રથમ ના પત્નીને જોવાની તેની પ્રગળ ઉત્કંઠા, તેને ન જોતાં, સમી ગઈ. પણ તરત જ પત્ની બદારથી આવી પહોંચી. પતિને જોઈ કુતૂહલ-વૃત્તિથી તેણે પૂછ્યું: “કેમ દીવાઈ આવ્યા ને?”

જિવારો યુવાન! તેને આ સાંભળી સખત આઘાત થયો. તેને પત્નીની આવી તોછડાઈથી ખૂબજ ખેદ થયો. પણ વળી તેને તેણે પત્નીનું અચાન ગણી લીધું.

એ અંકે પૂરો થયો ન થયો ત્યાં તો રણવીર રણમેદાનમાંથી છૂટે તેમ તેના પિતાએ ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. “કેમ અડ્યા, ઢેકો ના નમ્યો કે?” જેમ પાછડી ઉતારતાંજ તેમણે પુત્રને લેવા માંડ્યો: “કેમ શું થયું?”

“જડુ જડુ તપાસ કરી, પણ ક્યાંય પત્તો ન લાગ્યો. એક ઢેકાણે લાગ્યો ત્યારે પગાર જડુ જુજ.”

“પણ કેટલો?” વચ્ચેજ તેના પિતા બોલી ઉઠ્યા.

“એમાં અમારા જેનું શું પૂરું થાય? માત્ર વીસ!”

હવે પિતાના ગુસ્સાની સીમા ન રહી. ‘જેનું શું પૂરું થાય?’ તે વાક્યે તો તેમનું મસ્તક તદ્દન ફરી ગયા જેનું થયું.

“અડ્યા, તારે વળી નવાઈની જાવડી હશે? વીસ શા ખોટા? ચરખી ચઢી છે! તારે ઢેકો નહિ નમે તે તો હું પહેલેથી જ જણુતો હતો.”

પછી તો આજે અહીં, કાલે ત્યાં, એમ એક પછી એક જગ્યાએ પિતા પુત્રને ધકેલવા લાગ્યો. હજી તો જિવારો પાછો આવ્યો ન હોય ત્યાં તેને માટે ખીજ તૈયારી કરી જ હોય. તે દરમિયાન પેલા યુવાને અવગવા ફેરફાર અનુભવ્યા. પોતાની પત્ની હવે પિતાની લાજ કાઢતી નથી! પિતાની ઢાજરીમાં તે હચોક હસે છે. અને પિતા પણ એ પત્નીની હાજરીમાં પોતાનો રોફ પૂરો કરે છે! ખીજજ પણ તે પોતાને ઠગાવેલો માને છે: ‘આ અધું ખોટું છે, હાલમાં વિકાર ન હોય, અને પિતા ખરેખર કેટલા સિક્ષિત? તેમની દષ્ટિમાં વિકાર સંભવે કેમ?’

“આજે કાંઈ સ્વામી આવ્યા છે, તેમનું પ્રવચન મંદિરમાં થવાનું છે.

સારા વક્તા છે. બે ઘડી એવું સાંભળવું જોઈએ, તું જાણે.” રાત્રે પ્રવચન થવાનું હોવાથી યુવાન પાળુ કરી મંદિર તરફ વળ્યો.

માનવમેદની શાન્ત ચિત્તે સ્વામીનું પ્રવચન સાંભળી રહી છે. પણ પેલા યુવાનનું હૃદય અસ્થિર હતું. તેને વિચાર થયો : ‘પિતાજી કેમ નહિ આવ્યા?’ આ વિચારમાળાએ તેને દિશાસૂચન કર્યું. તે ઘર તરફ પાછો વળ્યો. વિચાર મંથન કરતો તે ઘેર આવ્યો. ઘરમાં દીવો જળતો હતો, પણ તેનો અંખો પ્રકાશ કેવળ અંધકારમય જ લાસતો હતો. બીજીજ પળે તે પાછો ફર્યો, બાજુના મકાન ઉપર થઈને તે પોતાના ઘરના મંજલા ઉપર પહોંચી ગયો અને ત્યાંથી નીચે ઊતર્યો. વિશાળ ખંડની દીવાલમાં એક જાળિયું હતું, ત્યાં આવી યુવાન થઈ્યો. તેણે અંદર નજર નાખી. જે દરમિયાન નજરે પડ્યું તે તેને બેભાન કરવા પૂરતું હતું. તે સ્વસ્થ રહ્યો. તેણે આ પાપી પિતૃતે પૂરી મજા આપવા, તેના પાપનો પ્રતિકાર દેવા દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. પણ, બીજીજ પળે તે શાન્ત થયો અને આવ્યો હતો તેજ રીતે પાછો વળ્યો. ક્યાં ગયો? જાણવું છે?

ત્રીજો દિવસે તેનું શબ ગામના તળાવમાં તરતું જણાયું. મામલોકાએ તેને બહાર કાઢી અંગેષ્ટિ સંસ્કારવિધિ કર્યો. પેલા પિતાને આ માલ ગયાથી કેટલો આનંદ થયો હશે! જગતને તો તેણે મહાદોષ કરી આપાદ બનાવ્યું ને બિધાં ચર્યામાં પ્રવેશી લોકોએ તેના આપદાનનું કારણ ન શોધ્યું.

કમલાએ આ વસ્તુ યુવાનની એક દિવમત્રી એ નવોદાએ જગને ચરણે ધરી : આ સત્ય પ્રગટ કરીને જુએ પ્રાપ્તિ ન કરતી હોય તેમ પોતાના સંસારના સંસર્ગથી રહેલો ગર્ભ એક નીચ જાતની ગણાતી બાઇ પાસે પડાવ્યો. કહેવાય છે કે આવા મર્મો પાડના પહેલાં ગર્ભવતીએ સત્યનો એકરાર કરવો પડે છે. અને પેલી નીચ કામની સ્ત્રીએ જગતને કહ્યું : ‘જણો છો?’ ‘એસ્તો!’

શુદેખા (પૂર્વ આફ્રિકા)

રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

યુવકો સમાજસુધારામાં કેવી રીતે ભાગ લે?

સમાજ એ જુદી જુદી વ્યક્તિઓનો ગતેલો મનુષ્યસમૂહ છે. આ સમૂહમાં સંસ્કારી, શિક્ષિત, શુદ્ધિમાન, ચારિત્ર્યશીલ અને વિચારવંત વ્યક્તિઓ હોય છે તેમ અસંસ્કારી, અશિક્ષિત વગેરે વિરુદ્ધ પ્રકારની વ્યક્તિઓ પણ હોય છે. જુદા જુદા સમાજમાં આવી વ્યક્તિઓનું પ્રમાણ ઓછુવતું હોય છે, તોપણ પરિણામે સમાજમાંની ઉપર જણાવેલી અસંસ્કારી વગેરે વ્યક્તિઓના

અદિત્યને કારણે સમાજમાં દોષો પ્રવેશે છે. આ દોષો દૂર કરવાના કૃત્યને મુખ્યત્વે સમાજસુધારો કહી શકાય.

જુદી જુદી માતિ અનુસાર સમાજ જુદા જુદા છે. પરંતુ આ નાનકડા લેખનું કર્તવ્ય તો પાટીદાર સમાજના સુધારામાં પાટીદાર યુવકો કેવો અને કેટલો ફાળો આપી શકે તેટલું જ જતાવવા પૂરતું મર્યાદિત રહેશે.

દરેક સમાજની પેઠે પાટીદાર સમાજ પણ પ્રગતિશીલ છે અને તેથી વૃદ્ધો અને યુવકોના વિચારમાં ઘણું અન્તર જાણી હોય છે. વૃદ્ધો ધણીખર્ચે વિધનિયુક્ત, જૂના રીતરિવાજને વળગી રહેનારા અને રૂઢિના દાસ હોય છે; ત્યારે યુવકો છૂટછાટ લેઈ રૂઢિ સામે જડ ઉદ્ઘાવનાર હોય છે, એટલું જ નહિ પણ દરેક રૂઢિના મૂળમાં દિન રહેતું છે કે અદિન રહેતું છે તેનો વિચાર કરી અદિત્ય કરનારી રૂઢિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ એવું માનનારા હોય છે. પરિણામે સુધારાની આશા જેટલી યુવકો પાસેથી રાખી શકાય, તેટલી વૃદ્ધો પાસેથી રાખી શકવાનું જનતું નથી.

પરંતુ જધાય વૃદ્ધો રૂઢિચુસ્ત હોય છે અને જધાય યુવકો રૂઢિની વિરુદ્ધ અંડ જમાવનાર હોય છે એમ કહેવાનો આશય નથી. ધણીયે વખત જર્જરિત શરીરમાં સુધારાની ધગશ અને યતનનતું લોહી વહેતું જોવામાં આવે છે; ધણીયે વખત યૌવનથી પ્રકુક્ષિત શરીરમાં વૃદ્ધત્વની ટાઢાશ અને અકર્મકતા (coldness and inertia) જોવામાં આવે છે; મતલબ કે યુવકો એટલે યૌવનયુક્ત શરીરવાળા લોકો, એવી મર્યાદિત વ્યાખ્યા જાંધી શકાય એમ નથી. પરંતુ યુવકો એટલે નવયુગની નૂતન ભાવનાથી રંગાઈ તેને ઝીલી પોષી સંવર્ધી શકે એવા, અદિત્ય અને સહ સામે ઝડુમનારા, અયોગ્ય રૂઢિ સામે જેઠાદ પોકારનારા પ્રાણુવંતા પુરુષો, એવો વ્યાપક અર્થ કરવાનો છે; માત્ર વયને પ્રધાનપણું ન આપતાં, ગુણ અને ધગશથી જરૂર પુરુષોને યુવકો માનવાના છે.

ત્યારે આવા યુવકો સમાજસુધારામાં ઘણો ફાળો આપી શકે એમ છે એટલું જ નહિ, પણ અચારકાર્ય કરીને પોતાની ભુદ્ધિ અને શિક્ષણને જાળે જે સદ્વિચારો પોતે સેવતા હોય તેની જીમ્ન ઉપર સારી છાપ પાડી શકે એમ છે અને સમાજના કલેવરમાં નવજીવન અને નવા પ્રાણ પૂરી શકે એમ છે. સમાજ એવા યુવકોનો મહાન્નક્ષણી યથ તેમની પાસે જેટલાની આશા રાખી શકે તેટલી ઓછી છે.

પરંતુ આ યુવકો સમાજને કેવી રીતે અને કેવે માર્ગે તારી શકે તેનો વિચાર કરતા પહેલાં સમાજની આધુનિક દશાનું વર્ણન કરવું જરૂર છે.

આધુનિક દશાના એ ચિત્રમાં મુવકો કેવી રીતે ફેરો રંગ પૂરી તેને પૂર્ણ અને હવંત બનાવી સકે તેનો વિચાર તેમ કર્યા પછી સહેલાઈથી થઈ શકશે. ત્યારે હાલના પાટીદાર સમાજમાં મુખ્યત્વે નીચેના દોષો તજરે પડે છે :

(ક) લગ્નક્ષેત્રમાં (૧) બાળલગ્ન, વૃદ્ધલગ્ન; (૨) વિકૃત-કન્યાનો અને વરનો; (૩) વિધુરવિવાહ, નંદીલગ્ન; (૪) વિધવાવિવાહ; (૫) કન્યા-વધવા, બુદ્ધિનો, સંસ્કારનો, વિદ્યાનો અને ધનનો.

(ઘ) ઇતર ક્ષેત્રમાં (૧) ગરબપંચમના ધોષ નાખના અર્થો-સાતિવરા ખગેરે; (૨) કુમારધતા; (૩) જાળજોકડા; (૪) પડો.

ઉપર જણાવેલા દોષોએ ત્યારે સમાજના શરીરમાં વાસ કરીને તેને કેવી રીતે ફાલી ખાધું છે તે જોવું જરૂરું છે.

સૌ કોઈ જાણે છે કે પુરુષ એકલે હાથે સંસાર ખેડી શકતો નથી, સ્ત્રી પણ એકલી કરું. ફરી શકતી નથી. સંસારરથ સરખી રીતે ચાલે એટલા સારૂ સ્ત્રી અને પુરુષ એ એ એકોની જરૂર પડે છે, એટલું જ નહિ પણ એ બંને એકો સરખાં રાખવાં પડે છે. પરિણામે સ્ત્રી અને પુરુષને બેલડીરૂપે એકજીવ થવું પડે છે અને સંસારમાં કર્યા પડતાં અનેક સામાજિક અને ધાર્મિક કાર્યોની ધૂંસરી જાણે એકસાથે વહેવી પડે છે. મંત્રારધૂંસરીનું આ વદન મુગ્ધ કરવા અર્થે સ્ત્રી અને પુરુષ એકબીજા સાથે જે ગાંઠથી જોડાય છે તેને લગ્ન કહે છે.

ઉપર જણાવેલા હેતુની દૃષ્ટિએ લગ્ન એટલે પુખ્ત ઉમરનાં સ્ત્રીપુરુષે સમજણપૂર્વક, સંવેદનાથી કરેલો જીવનભરની મૈત્રીનો કરાર, એમ માની શકાય. આદર્શદૃષ્ટિએ આ કરાર પવિત્ર અને દ્રવ્યની આપલેથી પર હોવો જોઈએ. આ આદર્શદૃષ્ટિ જોટલે અંશે ભુંલી જવાય તેટલે અંશે સમાજમાં મૂકે પેસે, તેટલે અંશે લગ્નના આમજ બતાવેલાં દોષોનો જન્મ થાય.

આ દોષોની સમાજ ઉપર કેવી ઘાતક અસર થાય છે તે જોઈએ :

(૧) જાળલગ્ન, વૃદ્ધલગ્ન : સૌ કોઈના અનુભવની વાત છે કે મૈત્રી સરખી ઉમરની અક્તિઓ વચ્ચે બંધાય છે ને ટકે છે. કારણ કે વિચાર અને વર્તનનું સામ્ય સાંધારણ રીતે સરખા વધની વ્યક્તિઓમાં જ જોવામાં આવે છે. અને તે જ કારણે સમાનશીલવ્યસનેષુ સહ્યમ એમ ગવાએલું છે. છતાં જીવનભર દરેકની રાખવાની મૈત્રી બાળપણમાં-મૈત્રી બાંધનાર જીવોની અજ્ઞાન દશામાં-માથાપો ફરી નાખે છે. માથાપોએ બાંધી આપેલો આ સંબંધ લગ્નને નામે કોઈ પણ રીતે ઓળખી શકાય એવો હોતો નથી અને મોટપણે વિદ્યા અને

આરિત્ર્યમાં અંતર પડવાને કારણે ઘણી વખત કટુ અને અસહ્ય બને છે. કારણ કે નાનપણમાં મરણાં અને સાગ્રં દેખાનાં જાળકો મોટાં થતાં ઘણી વખત જુદા જ રવરૂપનાં ઘડાઈ જાય છે—કદરતનું ઘડતર બનેના ઘાટ જુદા જુદા ધડે છે, તેજ પ્રમાણે વયની અસમાનતાને કારણે વૃદ્ધત્વ પણ દુઃખદ નીવડે છે અને બનેલા રવભાવનો મેળ કદી પણ ખાતો નથી.

આમ જાળલગ્ન અને વૃદ્ધલગ્ન બંને લગ્નોમાં સમગ્રજીવનપૂર્વક મૈત્રીનો જલ્દુધા અભાવ હોય છે અને બંને પ્રકારનાં લગ્નોમાં સુસાધ્ય મેળ અને શાન્તિ જોવામાં આવતી નથી. આ દૃષ્ટિએ જાળલગ્ન કરતાં વૃદ્ધલગ્ન વધુ ઘાતક અને પાતકી છે, કારણ કે જાળલગ્નમાં સ્ત્રી અને પુરુષ બંને મોટાં થતાં સંજોગ મીઠો થવાની થોડી ઘણી પણ આશા રહે છે. પરંતુ વૃદ્ધલગ્નને પ્રસંગે તે આશા પણ રાખી શકાય એવો સંભવ હોતો નથી.

વળી જાળપણ અને ધડપણમાં મરણપ્રમાણ ધારૂં હોય છે, ને તે કારણે પુરુષનું મૃત્યુ થયે સ્ત્રી દુઃખના દરીઆમાં ડૂબી જાય છે, સ્ત્રીનું મૃત્યુ થયે પુરુષને બીનું લગ્ન કરવાની જાંજલમાં બેસવું પડે છે. વળી પાટીદાર જાતિમાં મુખ્યત્વે વિધવાવિવાહની મનાઈ હંદાસથી જાળપણમાં અચેતી વિધવાને જીવનભર દુઃખ અને કષ્ટની બદીમાં જગવાનો અંત મરવાનો પ્રસંગ બિરો થાય છે. આ વિધવાઓના પોષણનો ભાર સમાજને માથે આવી પડે છે. વળી જોગના અસ્તિત્વથી સમાજની નીતિ પણ ભયમાં આવી પડે છે અને લંપટ પુરુષોના પાશમાં ફસાઈ વિધવાઓને અર્થપાતનાં પાનક વઢોરવાં પડે છે.

પરંતુ એક બીજી દૃષ્ટિએ જાળલગ્ન વૃદ્ધલગ્ન કરતાં પણ વધુ ભયંકર છે. જાળલગ્નો સમાજની જીવનશક્તિ ઉપર જલ્દુજ માડી અસર કરે છે, અને સમાજની વ્યક્તિઓની આયુષ્યમર્યાદા ટૂંકી કરે છે. જાળલગ્નને કારણે સ્ત્રી અને પુરુષનો શારીરિક સંજોગ વહેલો જંધાય છે ને તેમનાં કાયાં શરીર સંજોગની ઘાતક અસરથી તૂટી જાય છે. આની અસર ભાવી પ્રજા ઉપર પણ થાય છે—પ્રજા નળજા બાંધાતી, ગાયકાંગલી અને નિસ્તેજ બને છે. આમ જાળલગ્ન સમાજનું સત્ત્વ ચુસી લે છે, જીવન દરી લે છે.

ત્યારે જાળલગ્ન અને વૃદ્ધલગ્ન એ બંને પ્રકારનાં લગ્નો વયનાં કળોડાં ઉત્પન્ન કરે છે અને સમાજ ઉપર કાયમની માડી અસરની છાપ મારે છે.

∴ (૨) વિકલ્પ—કન્યાનો અને વરનો લગ્નમંજો મૂળે તો પવિત્ર અને ધાર્મિક છે, પણ તે ઘણી વખત દ્રવ્યની આપલેથી કલુષિત બને છે. પ્રાચીન સમયમાં નવીન સંજોગથી જંધાઈ નવું ઘર સ્થાપનાર દંપતીને મદદરૂપ થઈ

પડે તે અર્થે લગ્નપ્રસંગે કેટલીક વસ્તુઓ આપવાનો રિવાજ પ્રથમ ઉત્પન્ન થયો અને તેણે લગ્નની પવિત્રતાને કલુષિત કરી. વસ્તુઓની આવી આપલે પાછળથી દ્રવ્યની આપલેમાં પરિણમી, અને તેણે એ કલુષિતતામાં વધારો કર્યો.

લગ્નનો આનંદિક હેતુ તો અમાન જૂમિકા ઉપરનાં સ્ત્રીપુરુષને એક ગાંઠથી ગાંઠી બેડવાનો જ હતો. પરંતુ એક વાળીને કારણે અસમાન જૂમિકા ઉપરનાં કુટુંબો એકબીજા સાથે લગ્નસંજ્ઞથી બેડવા તત્પર થતાં આ અસમાનતાનું સાદું દ્રવ્યની આપલેથી વાળી દેવાની પ્રથાનો જન્મ થયો.

મૂળે બુદ્ધિ, ધન, સંસ્કાર અને રાજસંજ્ઞનાં કારણોએ કુળનો જન્મ થયો અને વખત જતાં કુળ વલગજડ થયાં. આ કુળવાનપણાએ વરવિકલ્પને જન્મ આપ્યો અને કન્યાઓનો પ્રવાહ કુંડીન કુટુંબો તરફ વહેવાથી કુળહીન કુટુંબો માટે કન્યાની અછત જણાતાં કન્યાવિકલ્પનો જન્મ થયો.

આમ સ્ત્રી અને પુરુષ દિવ્ય અને સંસ્કારી જીવ મટી જઈ દ્રવ્યથી મુલવાયા, તેમના પવિત્ર સંજ્ઞને દ્રવ્યનું કલંક ચોટ્યું.

આ જલ્દી પ્રકારના વિકલ્પો પાટીદાર સમાજમાં ત્રિપુલ પ્રમાણમાં નજરે પડે છે એટલું જ નહિ, પણ વરવિકલ્પે તો કાળો કેર વર્તાયો છે! વરવિકલ્પ કરનાર માળાપ પૈસા લેતાં શરમાતાં નથી, બિલ્લટ થોડા પૈસા લીધા હોવા છતાં વધુ લીધાની ગહેરાત કરવામાં આનંદ માની રાગે છે. કેળવણીનો વધારો થતાં પુત્રને લાણ્યાત્માના પૈસા પણ વરવિકલ્પ કરી પાછા મેળવવાની તરફીઓ પણ કરાય છે અને લગ્નના પવિત્ર સંજ્ઞ ઉપર ચોંટાડેલું કલંક વધુ ને વધુ કાળા રંગથી ચિતરાય છે. વરવિકલ્પને કારણે પુત્રીનો જન્મ કન્યાના પિતાને એક મહાન ચિન્તાનો વિષય બની જાય છે અને પરિણામે કન્યાઓને ઘણીયે વાર દૂધપીની કરવામાં આવે છે. આમ સંગ્રામમાં પુત્ર અને પુત્રીની સરખી જરૂર હોવા છતાં સમાજના એક ઉપયોગી અંશનો નાશ કરવામાં આવે છે એ વરવિકલ્પનું અતિમાહુ પરિણામ છે.

આ વિકલ્પને પરિણામે વર અગર વધુ એક વેપારની ચીજ બની જાય છે, અને ધનને અભાવે અગર સગવડ ખાતર માથા સાટે માથું આપવાની પ્રથા પણ કન્યાવિકલ્પને કારણે ઊભી થાય છે. સાડાં અને તેજડાં એ આધુનિક લગ્નજીવનનું એક અતિસ્થાગ પાસું છે.

(૩) વિધુરવિવાહ, નંદીલગ્ન: સ્ત્રીના મરણથી જ્યારે લગ્નસંજ્ઞ વૂટે છે ત્યારે પુરુષ અતિશય મેજરાગદાદીથી વર્તે છે, સંતતિના અને રોટલા તૈયાર કરનારના અભાવનું જહાનું બતાવી ફરી લગ્ન કરવા બહાર પડે છે.

મારે કરમે કળેકું લાલ કેમ કરીએ

મારે જુગમાં વગોણું

મારે સદિયરનું મહેલું " " " "

વયનું મદાન અંતર સ્ત્રીની રિયનિ કેવી રીતે દંદારી કરી મૂકે છે તે આપણે જોઈએ. તેજ પ્રમાણે શુદ્ધિ, સંસ્કાર અને વિદ્યાની વિગમના પાશુ તેમના મંગારમાર્ગમાં કાંટા વેરવા જસ છે. તેજ પ્રમાણે ગરીબ પુરુષ ધનવાન પિતાની પુત્રીને પરણ્યા પછી, અગર ગરીબ પિતાની પુત્રી ધનવાનને ઘેર પરણ્યા પછી કેવી યાતનાઓમાં યાત્ર પસાર થાય છે અને પરિણામે એ નિર્દોષ દંપતીના જીવનમાં કેવું ઝેર રેડાય છે એનું વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. વ્યવહારુ જગત ધનનાં મૂલ જીત્ત સર્વે મુજો કરતાં વધારે આંકતું હોવાથી આર્થિક વિગમતાપાશું કળેકું કવચિત્ પ્રમંગેજ સુખી થાય છે.

આમ કળેકાને કારણે સંસારની સ્ત્રીશક્તિ અને પુરુષશક્તિ વેડફાઈ જાય છે, જીવન દખાપ છે અને વૈયગનો ઉદ્ભાગ અને ઉત્સાહ, કુષ્ઠિન જાને છે. દંકામાં જ્યારે જીત્ત લમદોષોને કારણે એકજ જીવનું અસિદ્ધાન દેવાય છે ત્યારે કળેકાને કારણે લમવંદિ ઉપર જાને જીવનું અસિદ્ધાન દેવાય છે.

આમ લમસ્રેયતા દોષો આપણે જોયા. તે ઉપરાંત ઇતર દોષના દોષો અને તે સર્વ દોષોમાંથી નીકળવાના માર્ગો આપણે કહેના અંકમાં જોઈશું.

મહેસાણા

રેણુમિત્ર જા. પટેલ

—*—

લગ્નજીવન સુખી કેમ થઈ શકે?

લગ્ન જેવી સંસ્થા ક્યારથી શરૂ થઈ એ માટે પુરાણો કે ઇતિહાસોમાંથી કંઈ ચોક્કસ સમય મળી શકે નથી. મદાલાસ્તમાં માત્ર એ માટે એક વાર્તા છે. એક ઋષિપત્ની પાસે તે ઋષિના મિત્રે દેહસંજ્ઞા માટે માગણી કરી. ઋષિપત્નીએ પતિના એ મિત્રની માગણી સંતોષી. પણ ઋષિપુત્રે જ્યારે એ સંજ્ઞા જોયો, ત્યારે તે માટે તેને ઘણુંજ ખરાબ લાગ્યું; અને પોતાના પિતા પાસે તેણે તે જાજતની ફરિયાદ કરી. પિતા તરફથી પુત્રને જવાબ મળ્યો, કે મિત્રની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવી એ મિત્રપત્નીની ફરજ છે, એટલે એમાં કંઈયે ખરાબ થઈ નથી. પણ પુત્રને આ પ્રમાણેની ફરજ અચોગ્ય લાગી અને તેણે પોતાની પુખ્ત ઉમરે લગ્ન જેવી એક સંસ્થાની સ્થાપના કરી. પછી ઠરાવવામાં આવ્યું, કે પતિ અને પત્ની સિવાયના જીવ જધાય દેહસંજ્ઞા ધર્મવિરૂદ્ધ છે અને તેમ કરનારને મુનેગાર ઠરાવવામાં આવશે.

આ વાર્તા ઉપરથી લગ્નસંસ્થા તે વખતથીજ જન્મ પામી એમ માનવાને પૂરતી શ્રદ્ધા એમની નથી. છતાં એમ માની લેઈએ કે તે વખતથીજ એ સંસ્થા અસ્તિત્વમાં આવી, નો તેમાં ક્યારે ને કેમ ફેરફાર થયા એ વાતનો ખુલાસો આગળ મળતો નથી. પણ કાળાન્તરે સ્વયંવરની પ્રથા અસ્તિત્વમાં આવી એવી ચોક્કસ જાતથી મળી રહે છે. અમુક પુરુષનું શારીરિક જળ કે સૌન્દર્ય જોઈ તેના તરફ સ્ત્રીને પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય અને તે તેને પોતાના જીવનસાથી તરીકે પસંદ કરી લે એ ઘેઘાઘા જો ખરી લાગતી હોય, તો પ્રવર્તી ગએલી એ પ્રથા સાચીજ માનવી રહી. ઇતિહાસ તો આપણને એ જાણત ઉપર એ ચાર દાખલાઓ આપી મૌન સેવે છે; ઉપરાન્ત એ દાખલાઓ પણ રજવાડાઓમાંથીજ ટાંકેલા છે. પ્રગજીવનમાં એ પ્રથા હતી કે નહિ તે જાણતનો કંઈએ ખુલાસો મળતો નથી. અને એ પ્રથા ક્યારે અસ્તિત્વમાં આવી તથા ક્યાં કાળે તેનો નાશ થયો તે માટે હજી કાંઈ જગ્યાએ ઐતિહાસિક કે પૌરાણિક સૂચનો મળતાં નથી.

એકંદરે એમ માની લેવું પડશે કે સ્વયંવરની પ્રથામાં કંઈ ગૌરવ નહિ હોય, લોકજીવનને તે રચિકર નહિજ નીવડી હોય એટલે ધીમે ધીમે તેનો નાશ થવા પામેલો.

કેટલીક જગ્યાએ એવા દાખલા પણ ગળે છે, કે લડાઈમાં વધુમાં વધુ મનુષ્યોનો સંહાર કરી, જાદાદુરી જતાવનાર વીરનરોને સ્ત્રીઓ વરમાળા આરોપતી. પણ તે પ્રથા ક્યારે અસ્તિત્વમાં આવી, શા માટે, ક્યારે તેનો નાશ થયો, અને શા માટે તે અસ્થિકર નીવડી, એ જાણત ખુલાસો કરવા ઇતિહાસ કે પુરાણો દરકાર નથી કરતાં. ત્યારે એટલું નક્કીજ થયું કે એ પ્રથા પણ સમાજને અનુકૂળ નહિજ આવી હોય અને તેથી તે પડતી મુકાઈ હોવી જોઈએ.

ઇતિહાસ અને પુરાણ બંને માત્ર રજવાડાંનીજ વાતો વધારે પડતી કહે છે; એ સંઘર્ષની પ્રગતી જીવંત પ્રથાઓ અને પરિણામો માટે જાંને મૌનજ સેવે છે.

પાશ્ચાત્ય દેશેતો ભૂતકાળ પણ એવોજ છે. અમુક દૃષ્ટિએ સ્ત્રીપુરુષો પ્રેમનાં કાકડાં વાળતાં અને પરણતાં; પણ એમનેય એ રુઢિ છોડવી પડી છે. એકજ દૃષ્ટિબિંદુથી ચતાં લગ્નની પ્રથા સર્વ સઘળ માટે અનુકૂળ હોઈ શકેજ નહિ. પૂર્વના અને પશ્ચિમના દેશોએ આજ પર્યંત અનુભવ ને વિચાર ક્યાં કયો છે, કે લગ્ન પછી પ્રેમ કે પ્રેમ પછી લગ્ન? પણ હજી જાંનેમાંથી એક પણ નિર્ણય ઉપર નથી આવી શક્યા, જેમાંથી અમુક સિદ્ધાન્ત તરી આવે.

પશ્ચિમના અને પૂર્વના દેશોમાં હાલ યનાં પ્રેમસંબંધોની નિષ્ફળતા આપણે જોઈ શક્યા છીએ. માત્ર હૃદયના ઉભરાઓને જ વશ થઈ, લગ્નથી જોડાઈ જવામાં પાતે ક્યાં ભૂલ કરી છે, તે એ ઉભરાઓ શાન્ત પડનાં પ્રેમસંબંધોની જોડાનાર જોઈ શકે છે. 'ટ્રાયલ મેરેજ'ની અસરના પણ અનુભવે સાગિત થઈ છે.

આજ પર્વતની ગંધીએ લગ્નપ્રથાઓના પ્રયોગો ગાદ આધુનિક દ્વિદુ સમાજમાં આપણે જે લગ્નપ્રથા અનુભવી રહ્યા છીએ, એ પ્રથાની અપૂર્ણતાઓ દર્શાવવાથી અનુભવી નથી જ. માતાપિતાની પસંદગીથી અથવા કાંઈ સ્વાર્થથી ગંધાતી તેમનાં પુત્રપુત્રીઓની બેલડીઓ ક્યું સુખ ભોગવી શકે? આપણી આ પ્રથાથી કંટાળી, કેટલાક 'સીવીલ મેરેજ'ની પાશ્વર્ય પ્રથાને પસંદગી આપે છે. પણ એ દેશો જ પોતાની લગ્નગ્રંથાની રિથરના નથી લાવી શક્યા, તો આપણે એ પ્રથાનું અનુકરણ કરવા લાગી જઈએ એ આપણી અજ્ઞાનતા બતાવે છે.

પણ વાર આપણે શાસ્ત્ર, ઇતિહાસ, પશ્ચિમ કે પૂર્વ, ગર્ભુષ એક જાણુએ મુકાને વિચાર કરવા બેસીએ તો લગ્નનો પ્રશ્ન એક વા ખીછ રીતે દરેક દેશમાં અને જાતિમાં અમરોતોપભરેલો જ છે એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. જગત આજે આગળ વધે છે, સંસ્કૃતિનો સર્જક મનની પણ પોતે આગળ વધે છે, એમ કહેવાય છે. ત્યારે માનવજીવનનો આ મહાપ્રશ્ન આ આગળ વધતી સંસ્કૃતિમાં પણ મૂંઝવણોએ જ કેમ રહ્યો છે? એકલું આર્થવર્ત નહિ, દેશદેશની પ્રજાઓ આજે એક જ પ્રશ્ન પૂછી રહી છે : 'લગ્નજીવન સુખી કેમ થઈ શકે?'

એક દર્શક કદાચ યહ શકે : મનુષ્યે એકબીજાને સદન કરી લેવાની કૃપા શીખવી જોઈએ. આ કૃપા કાંઈને કહેવા જોઈતી જ ને સાધ્ય હોય તો પછી કંઈ જાણી જ ન રહે. પણ અનુભવ જુદું જ કહે છે. વાસ્તવિકતાને આદર્શ માનવા જોઈએ માનવહૃદય ઉદાર નથી જન્યું. અને વાસ્તવિકતાને જ જો આદર્શ માને તો આદર્શની કિંમત શી? માનવહૃદય એમ માની લે એવું બોલું પણ ક્યાં છે? આર્થધર્મના સૃષ્ટિઓએ પત્નીધર્મની યાદી બનાવી. પુરુષને સત્તાધીશ અને સ્ત્રીને એ સત્તાના હાથ નીચે ગણનાર રગકડું બનાવી મૂક્યું. પણ વખતની સાથે સ્ત્રીના માનસમાં પણ ફેર પડ્યો અને આજે આર્થસ્ત્રી એ બોલે ફગાવી દેવા નીકળી છે. સ્વનંત્ર વિચાર કરવાની છૂટ મળતાં જ સ્ત્રીને એ પ્રમાણે રમકડું બની રહેવામાં હીણપત લાગવા માંડ્યું. અને લગ્નજીવનની પેલી ઝેંકતરશી શાન્તિમાં લંબાણ પડ્યું. પેલા દેશદેશના સાદમાં હિન્દે પણ સાદ પૂર્યો : 'લગ્નજીવન સુખી કેમ થઈ શકે?'

પૂર્વની દરેક રીતે યોજનારને મૂર્ખા કહી આપણે આપણી મૂર્ખતા

જનાવીએ છીએ, કારણ કે તેમની રૂઢિમાં તેમણે જે તરવ મૂક્યું હતો તે તરવ તેમના જમાના માટે જરૂર ઉપયોગી તો હતોજ. વળત સાથે એ રૂઢિનાં તરવોને 'પદ્ધતિ' બૂદ્યા છીએ એ મૂર્ખતા આપણી જ છે.

આવાં ડગમગતાં આન્દોલનોમાં કંઈ પ્રથા સફળ થઈ શકે એ ચોક્કસ કહેવું મુશ્કેલ છે. પણ થોડાં વર્ષો પૂર્વે અમેરિકામાં શરૂ કરેલો એક પ્રયોગ જાણવા જેવો છે. અને એ પ્રયોગ અર્ધસામાન્ય સિદ્ધાન્ત જાની જન્ય તોપણ ગેરફાયદો કરે એમ માનવાને ઘણુંજ ઓછું કાન્સો મળશે.

એ પ્રયાને સહચારી લગ્ન—Companionate Marriage—કહેવામાં આવે છે. આ પ્રથા આર્યવર્તમાં કોઈ વખતે હતી કે નહિ એ જાણવા માટે કોઈ સાધન મળી શકતું નથી. છતાં અત્યારની આર્યપ્રજાને એ માફક ન આવે એવી તો નજ કહી શકાય. એ પ્રયાના નિયમો જોઈ જૂનાં મગજો ભડકી ઉઠે તો નવાઈ નહિ,

અમેરિકાની પ્રજા આ પ્રયાને ઘણુંજ ઉત્સાહપૂર્વક અનુસરે છે. અને ઉચ્ચ શિક્ષણીય કુટુંબોએથીજ એની શરૂઆત થઈ હોવાથી, સામાન્ય અને ગરીબવર્ગ પણ સહર્ષ તેને અનુસરે છે. અમેરિકાના એક અનુભવી ન્યાયાધીશે—જેનું સિંક્સેએ—એ વિષય ઉપર 'Companionate Marriage' નામનું એક પુસ્તક પણ લખ્યું છે. અને આ પુસ્તક અમેરિકાના ધગધગતા પ્રશ્નો—સંતતિનિયમન અને છૂટાછેડા—માટે ઘણુંજ ઉપયોગી થઈ પડ્યું છે.

જલ્દજ દુકાણમાં એ પુસ્તકનો ભાવાર્થ આપણે જોઈ જઈએ: સહચારી લગ્ન એટલે અન્યોન્ય સહકાર—જીવનની નાનામાં નાનીથી ગમે તેવી મોટી જાજતમાં પતિએ પત્નીને અને પત્નીએ પતિને સહકાર આપવોજ જોઈએ. જીજી વસ્તુ મહનશીલતા—સંપૂર્ણ મહનશીલતા મનુષ્યો માટે ભાગે ફળવી શકે તેમ નથી, પણ સહકાર સાધવા માટે જેટલી સહનશીલતાની જરૂર હોય એટલી તો ફળવવીજ જોઈએ અને જીજી વસ્તુ સમભાવ—પોતે જીમન કરતાં જરા પણ અધિયાતું છે, એ ભાવનાનો પતિ અને પત્ની જાનેમાંથી સંપૂર્ણ નાશ થવા જોઈએ અને જાનિએદ બૂલી જઈ સરખાપણું જાળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સહચારી લગ્નમાં આ ત્રણ જાજતોનો મુખ્ય સમાવેશ છે.

આ પ્રમથોના સહચારી કાઢને કાંઈ ઉપર આર્થિક અવલંબન રાખવાનો વંખન આવવોજ નથી. જોકે સંપૂર્ણ સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યના આદર્શો ઉપર આ પ્રથા ન ઘડાઈ હોવા છતાં સ્ત્રી અને પુરુષ જાને તેમાં સરખી સ્વતંત્રતા જોગવી શકે છે. પ્રેમના તોફાનમાંથી તેની ઉત્પત્તિ ન થઈ હોવા છતાં જાનેનાં

હૃદય પ્રેમથી ભરપૂર જ રહી શકે છે. કામવૃત્તિનો નિરક્કાર ન કર્યો હોવા છતાં તેમાં એક બીજાની વૃત્તિઓ કચડાઈ જતી નથી.

સંતતિનિયમન માટે તેને વિરોધ નથી, છતાં સંતતિનિયમન હોવાનું જોઈએ એમ તે કાનુન તરીકે સ્વીકારવા તૈયાર નથી. છૂટાછેડા માટે તેને વિરોધ નથી, પણ અમુક સંજોગોમાં જ તે છૂટ આપે છે: સ્ત્રી સંતતિરીન હોય, સ્ત્રી કે પુરુષમાં જો કંઈ—Sexual defect—મંત્રાનો પાદન માટે ખામી હોય, તો જ છૂટાછેડા થઈ શકે, અને તે પણ જાનેની સંમતિથી જ.

અનેક દેશોની અનેક લગ્નપ્રથાઓમાંથી કંઈ પ્રથા લગ્નજીવન સુખી કરી શકે છે, તે પ્રથાનો જ્ઞાપ્ય હજુ કંઈ જાતી દેશને તો આપી શક્યું જ નથી. દરેક માત્ર અમુક માર્ગ સુચરી ગાત્રુએ ખરી નથી છે. અને જે જાતી દેશને કહે છે, તે માત્ર અશક્યતાભર્યા આર્દ્ર જ રજુ કરે છે.

આપણા દેશની અમુક પ્રથાઓ તો એવી જ છે, કે તેમાંથી આપણે દુઃખી લગ્નજીવનના પડાવા પહેલેથી જ જોઈ શકીએ છીએ. આ સંજોગોમાં સહચારી લગ્નપ્રથા આર્વાચન સ્વીકારે તો લગ્નજીવન સુખી ન થઈ શકે?

એડોર્ડેટ (કેન્સા)

ઉમેદભાઈ ત્રિભુવનદાસ પટેલ

બાળલગ્નથી નીપજતાં અનિદ

બાળલગ્ન જોઈલે શું એ તો સૌ મારી રીતે સમજી શકે છે.

હમ્ય જ્ઞાતિમાં બાળલગ્નનો વિચાર નજીબાચ થતો નથી છે. પરંતુ અધ્યાત્મ જ્ઞાતિઓ અનેક અંશે આમાંથી મુક્તિ મેળવી શકી નથી!

લગ્ન એ આપણા જીવનનો સૌથી અગત્યનો વિષય છે. જન્મ અથવા મરણ કરતાં પણ લગ્ન વધારે ગંભીર વિષય છે. એક જગ્યાએ લખ્યું છે કે, "Death itself to the reflecting mind is less serious than marriage." (વિચારવંત માણસોને ખૂદ મરણ પણ લગ્નથી ઓછું ગંભીર લાગે છે.) લગ્નથી ઘણી જગ્યાઘટ્ટીઓ અને ફરજો આવે છે. પરંતુ આપણા સમાજમાં બાળલગ્ન વિશેષ પ્રમાણમાં હોવાથી સ્ત્રીપુરુષો આમાંનું કંઈ સંપૂર્ણ રીતે સમજી શકતાં નથી. આથી આસ્વાચર્યમાં જ તેમની શારીરિક શક્તિઓ સંપૂર્ણ રીતે વિકસવાને બદલે તેમની પહેલાંની તન્દુરતીનો પણ નાશ થાય છે. આસ્વાચર્યમાં લગ્ન થતાં હોવાથી સ્ત્રીપુરુષો ગિરજી પર્યંત દુઃખ સહન કરે છે, અને તેઓ જલદી મરણને આધીન થાય છે. વળી તેમની સંતતિ પણ

નળી અને ગિનતંદુરસ્ત અને તે સ્વાભાવિક છે. આવી પ્રજાથી સમાજ પણ નળી પડે છે. આપણી જિંદગીમાં ઘણાં અસહ્ય દુઃખો પેદા કરનાર મેટે ભાગે જાળસગન છે.

જાળસગન ચરાથી જાળાઓ ફેળવણી લેઈ શકતી નથી, અને લે છે તો તેમને ફેળવણી લેવામાં આ શક્તિથી પ્રયાયી ખાસ મુશ્કેલી પડે છે. તેઓ પૂરતી ફેળવણી લેઈ શકે તે પહેલાં તેઓએ સંસારમાં જોડાવું પડે છે. પરિણામે તેઓ દૂંઢ સમયમાં નળી અને ગિનતંદુરસ્ત સંતતિની માતા બને છે. જેટલાં નુકસાન સ્ત્રીને થાય છે તેટલાં જ નુકસાન પુરુષને પણ થવાનાં જ.

અસહનના વખતમાં દિન-દુરયાનમાં ભાગ્યે જ જાળસગન જેની વસ્તુ જોવામાં આવતી. આપણે પ્રાચીન પુસ્તકો વાંચીશું તો માલમ પડશે કે તે વખતે છોકરીઓ પુખ્ત વયે પહોંચતી ત્યારે જ તેમને તેમની સમ્મતિથી પરણાવવામાં આવતી. છોકરાઓને પચીસ વર્ષની ઉંમર સુધી ઝાપિઓને ઘેર બંધાયેલા પાળવા માટે અને અભ્યાસ માટે મૂકવામાં આવતા, અને જ્યારે તેઓ પુખ્ત ઉંમરે પહોંચતા ત્યારે જ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરતા. પરંતુ અત્યારે તો જાણે કે કોઈ મદાન ધરતીકંપ ચલાવી લગ્નના ઉપજ્ઞા રીતરિવાજો પાતાળમાં પેસી ગયા હોય અને તેની જગ્યાએ જાળસગનો એવી રાગ ઉભરાઈ આવ્યો હોય એમ દરેક જણ પોતાની જ આંખે જોઈ શકશે.

લખતાં દિવસીરી ઉપજે છે કે જાળસગનો આ એવી રાગ પાટીદાર સમાજમાં વધારે પડેલો ભાગ લગ્નને છે. જાળસગન કરવું અને કરાવવું એ જ અત્યારે પાટીદાર જ્ઞાતિનો મુદ્રાલેખ યદ્યપિ પડ્યો છે. પાટીદાર પોતાની કુળવાન-શાહી સાચવવા માટે હુલા તો વિવાહની પ્રથાને અનુસરીને જાળસગન કરવામાં આનંદ માને છે. આમ હોવાથી છોકરાને જાળપણમાંથી જ લક્ષ્મી વળગે છે. આ જાળતમાં તેમનાં માથાપોજી દબકાને પાત્ર છે.

અજાત પાટીદાર જ્ઞાતિ પહેલાં અલગ હતી ત્યારે જાળસગન થતાં એમાં નવાઈ નથી. પરંતુ અત્યારે સમાજ કેટલેક અંશે ફેળવણીમાં ઉન્નતિ પામતા બન્યો છે, તોપણ જાળસગન ઘણી જગ્યાએ ચાલે છે. પાટીદાર જ્ઞાતિ જેમાં તે નેમાં આગળ ભાગ લે છે, તેણે ઘણા કુધારા અટકાવ્યા છે અને અટકાવે છે.

૨. —————

૧. આ નિયમ સર્વસામાન્ય નહોતો. સમાયણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે રામ અને તેમના ભાઈઓ કોઈ શરુકુદર્માં ચલા નહોતા અને એ બધા સોળ વર્ષની કે તેથી વેળાની ઉંમરે પરણ્યા હતા.

—તંત્રી

છતાં આ બાળલગ્નમાં તે આંખ આગ કાન મરે છે, અને આત્મ શું પરિણામ આવશે એ વિચારવાનું મુલતવી રાખે છે. અલગન કેટલાક બાળલગ્ન ન કરવું એવો વિચાર સેવ્યા કરે છે, પણ અમલમાં મૂકવા દિમ્બ કરતા નથી. ઘણા વફાઓ, બેરિસ્ટરો, ડોક્ટરો, ન્યાયાધીશો અને પ્રોફેસરો મોટા મોટા લેખ લખી કે ભાષણ કરી પીગમને ઉપદેશ આપ્યા કરે છે, છતાં પોતે વખત આવ્યે પોતાની જેન કે પુત્રીનાં બાળલગ્ન કરી સમાજને ઊંધા લાખલાડપ થવાની દિમ્બ ગતાવે છે! હિન્દુ સમાજમાં અગાન પાટીદાર કુટુંબો બાળલગ્નથી બાલકબાલિકા ઉભયની ગિંદગી જરૂર કરે છે.

પાટીદાર જાતિમાં બાળલગ્ન થયેજ જાય છે. સરકારના કાયદાઓ ઉમે લટકે છે અને સર્વ પોતપોતાના સ્વાર્થમાંજ મમેલા રહે છે. જાતિના આગેવાનોએ દેવભાવ બાલુએ મૂકી એકત્ર થવું જોઈએ, નહિતર જાતિ ઘણીજ અધમ દશાને પહોંચશે એવો સંભાવ છે. બાળલગ્નનો કુધારો સમાજમાંથી નાબુદ કરવા અને કરાવવા દટિગદ થવું જોઈએ. જાતિના આગેવાનોની અને ખાસ કરીને યુવકોની આંખ ક્યારે ઉઘડશે?

સિદ્ધવાડા

મણિલાલ અંબાલાલ પટેલ

‘ખેડાજિલ્લા ખેડૂતમંડળનું બંધારણ’

‘નામ: આ મંડળનું નામ ખેડાજિલ્લા ખેડૂતમંડળ રાખવામાં આવે છે. ઉદ્દેશ: ખેડા જિલ્લાની ખેડૂત પ્રગતિને મદાસલાના સિદ્ધાન્ત અને નીતિને અનુકૂળ રહીને સર્વ પ્રકારના આર્થિક અને રાજકીય શોષણમાંથી મુક્ત કરવાનો અને ખેડૂતોની સામાજિક, શારીરિક, નૈતિક અને ખેતી વગેરે સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિ સાધવાનો આ મંડળનો ઉદ્દેશ છે.

‘સલાસદની લાયકાત:

૧. જે માણસની ઉંમર ૧૮ વરસ ઉપરાંતની હોય,
૨. જે માણસ જાતે ખેતી કરતો હોય અથવા જનિદેખરેખથી ખેતી કરાવતો હોય,
૩. જે માણસ ખેડૂતમંડળના સિદ્ધાન્તને માન્ય રાખતો હોય અને કાર્યવાહક મંડળ તેની સલાસદ થવાની માગણી મંજૂર કરે તો, તે

*—

‘૧. જયા અંકમાં રચાવે અભાવે આ બંધારણ નહોતું છાપી શકાયું’, તેથી તે અહીં છાપ્યું છે. —તંત્રી

૪. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૦-૧-૦ આપીને આ મંડળનો સભ્ય થઈ શકશે.

૫. આ મંડળને સલાહસૂચના આપી શકે તેવા માનદ સભ્યને કાર્યવાહક મંડળ સલાસદ નીમશે.

અધારણુ :

૧. મંડળનું વર્ષ કાર્તિક સુદિ ૧થી શરૂ થયેલું ગણાશે.

૨. દરેક તાલુકામંડળનું કાર્યવાહક મંડળ તે તે તાલુકાના ખેડૂતમંડળના નોંધાએલા સભ્યોમાંથી ૧૫ ચૂંટાએલા સભ્યોનું જનશે અને તે સભ્યો પોતાનામાંથી જિલ્લામંડળને ફાળે આવતાં સભ્યો ચૂંટી કાઢશે.

૩. જિલ્લા ખેડૂતમંડળના કાર્યવાહક મંડળના સભ્યોની સંખ્યા ૩૦ની રાખવામાં આવશે અને તે સંખ્યા દરેક તાલુકામાં ખેડૂતમંડળના સભ્યો નોંધાયા હશે તેના પ્રમાણમાં વહેંચી નાખવામાં આવશે.

૪. તાલુકા અને જિલ્લા ખેડૂતમંડળના બધા હોદ્દાદારોની નીમણૂકા, એક વર્ષ માટે જે તે મંડળના સભ્યોની જાહેરમતથી કરવામાં આવશે.

૫. જિલ્લાના અને તાલુકાના ખેડૂતમંડળની ઝોડીસો જે તે મંડળની કાર્યવાહક સમિતિ નક્કી કરે તે તે ગામે લાગુ રહેશે.

૬. મંડળના સભ્યોની વાર્ષિક શીની રકમમાંથી અર્ધી રકમ તાલુકા-મંડળમાં રહેશે અને અર્ધી રકમ જિલ્લામંડળમાં રહેશે.

૭. દરેક મંડળ પોતપોતાનો વાર્ષિક હિસાબ રાખશે અને વર્ષ આખરે ઓડીટ કરાવી જે તે મંડળ પાસે પસાર કરાવી પ્રસિદ્ધ કરશે.

૮. દરેક તાલુકામંડળે પોતાનો ત્રિમાસિક હિસાબ દર ત્રણ મહિને જિલ્લા-મંડળમાં મોકલાવવો જોઈશે.

૯. જિલ્લામંડળ એક ઓડીટર નીમશે અને તે તાલુકામંડળનો અને જિલ્લામંડળનો હિસાબ તપાસશે.

૧૦. ખેડૂતમંડળના હરફોઈ સભ્યે મહાસભાના સલાસદ થવું છુટ છે, પણ તાલુકાના અને જિલ્લાના કાર્યવાહક મંડળના સલાસદોએ મહાસભાના સલાસદ અવશ્ય થવું જોઈશે.

૧૧. મંડળના ખોયની વિરુદ્ધ વર્તનાર સભ્યને કાર્યવાહક મંડળના સભ્યોની કે જાહેરમતથી મંડળમાંથી કમી કરી શકાશે.

૧૨. આ અધારણમાં જિલ્લા ખેડૂતમંડળ સુધારા વધારા કરી શકાશે.

૧૩. જિલ્લાના તથા તાલુકાના મંડળની સામાન્ય સભા વરસમાં એક વખત ઝોઝામાં ઝોઝી બોલાવવામાં આવશે.

૧૪. જિજ્ઞાસા તથા તાલુકાના કાર્યવાદક મંડળની સહાયો વર્ષમાં ત્રિમાસિક ગાંધીમાં આવશે.

૧૫. જિજ્ઞાસા તથા તાલુકાના મંડળના કાર્યવાદક મંડળની સહાયના કામકાજ માટે ૬ મહિનાની દાન્ટરી મોઝય મળ્યુશે.

૧૬. જિજ્ઞાસા તથા તાલુકા કાર્યવાદક મંડળની મહા બોલાવવા માટે જે તે મંડળના મહિનાની લેખી માગણીથી ૧૫ દિવસની અંદર તેને બોલાવવી જોઈશે.

ગ્રામસેવા

હિંદી યુવાનો, તમને રાષ્ટ્રસેવાની ધ્યેય હોય, તમને રાષ્ટ્રસુધારણાની તમજા હોય, તો આજે કચ્છમાં, પિસાનાં ને સુસાનાં ગામડાં તરફ તમારી નજર ફેરવો. ત્યાંની કચ્છાળ પશ્ચિમનિધનિનું નિરીક્ષણ કરી જોના ઉદાર કાજે કાંઈ અણુકિંકર્યો નહીં શોધી કાઢો. તમને લાગશે કે આમોદારથી શું દેશોદાર થતો હશે? પણ હું કહું છું કે આમોદાર એટલેજ દેશોદાર. શહેરોમાં તો અનેક વિધિ પ્રવૃત્તિઓને લીધે સંદરી પ્રગતિ સુધારાને મીસે ચલી છે, અજ્ઞાન ને અસંસ્કારી તો ગામડાંજ છે ને આજે જ દેશોદારની પ્રવૃત્તિ કાજે તમને જાની રીતે પોદાર કરી બોલાવ છે કે “અહીં આવો ને અમારી પશ્ચિમનિધિમાં પસંદો કરો. અમે નહિ સુધરીએ ત્યાં સુધી તમારો દેશ નહિ સુધરે.” આજાદી દાંમજ કન્યાનું પ્રથમ પગથિયું ત આમોદાર છે. આમોદાર કરવાને માટે શ્રી. મહાસાગર દેસાઈએ ‘ગ્રામસેવા’માં કહેલા અશ્વિનના જેવા જીવંત અશ્વિનોની વડર આજે દેશના એકે એક ગામડાં છે.

હિંદી યુવાનો, તમને વખતે આજાદી કે ગામડાંનો ઉદાર કર્યા વિના બીજી પ્રવૃત્તિઓથી દેશોદાર થશે. એવી આજાદી ન રાખતા. એવી આજાદી નો એનો વહેલી ને પહેલી નક નાચ કરજો. કારણ કે હિંદ જ ગામડું છે. હિંદ એવો દેશ છે, જ્યાં રથજે રથજે એકલાં ગામડાંજ નજરે પડે છે. હિંદમાં શહેરોનો અભાવ છે. આજે હિંદમાં રથજે રથજે શુદ્ધ, અજ્ઞાન ને અસંસ્કારી જીવાના આધારરૂપ ગામડાંની પ્રતિમાઓ ઠેર ઠેર નિર્જીવ પૂનળીઓ માફક પડી છે. ત્યાં કાલ નથી જનન, નથી નવચેતન ને નથી શિક્ષિત યુવાન વર્ગ. માટે આજે પહેલી તકે આમોદાર માટે તૈયાર થવી ગ્રામસેવાના પાક પડો. અને એ સેવાના ચેતનનું જળ આજાવતા હિંદી યુવાનોમાં મિત્રી તેમનામાં ગાંધીવાવ પેદા કરો.

હિંદી યુવાનો, ધ્યાન રાખજો. સખનારાઓ પોતાની સક્તિ લખવામાંજ

વાપરશે, લાપણકર્તાઓ પોતાની શક્તિ લાપણ કરવામાં જ વાપરશે. પણ તમારે તો સઘળું કરી જતાવવાનું છે. પણ તેથી લેખકો ને લાપણકર્તાઓ નંદામા છે એમ ન ધારના. તેઓ તમને સત્ય રાહ જતાવશે. તમારે એ રાહે ચઢી આગળ વધવાનું છે. તેઓ માર્ગમાં આવતાં સંકટો દૂર કરવાનો રાહ પણ તમને જતાવશે, તમારે એ મદલ્ય કરવાનું છે. છતાં ચાદ રાખજો કે મોટા પણ ભૂલ કરે છે. એટલે એ રાહ સત્ય છે કે નહિ તેનો વિચાર કરજો. અમત્ય લાગે તો છોડી દેઈ નવીન રાહ મદલ્ય કરજો, પણ આગસેવા કરવાનું ન ભૂલતા.

ગામડામાં અણુવિદ્યુતી લક્ષ્મી પડી છે. અને એ લક્ષ્મી ને ગ્રામઉદ્યોગો છે. એ ઉદ્યોગો ખીલવવાની ખાસ જરૂર છે. વળી ઉદ્યોગોને લીધે ગામનો પૈસો ગામમાં જ રહેતાં ગામ સમૃદ્ધ બનશે. એ પ્રમાણે જનતાં તેમની લાવિ પ્રગ્ન શાહીવાદીઓના જુલમથી કચડાવું કદી પસંદ નહિ કરે. અધાં ગામોમાં આવું ચશે તો પછી તો આપણો દિંદ સ્વતંત્ર છે જ ને?

હસ્તઉદ્યોગો : હિંદી ઇતિહાસનાં પાન ઉચ્ચતાવતાં માત્રમ પડશે કે પ્રાચીન હિંદ સમૃદ્ધ હતું. કાલ શાને નથી? પ્રશ્ન અતિ મહત્વનો છે. એ પ્રશ્નના ઉકેલ ઉપર જ લાવિ આમોદ્ધારની સર્વ યોજના અવલંબી રહેલ છે. હાલનાં ગામોમાં પ્રાચીન હસ્તઉદ્યોગો નથી. આજે જ્યાં ત્યાં એ ઉદ્યોગો અસ્ત થયેલા જણાય છે. પરિણામ આપણે આપણી પોતાની જ આંખોએ જોઈએ છીએ કે આપણે દિનપ્રતિદિન ગરીબ થતા જઈએ છીએ.

હસ્તઉદ્યોગોને લીધે ગામનો પૈસો ગામમાં જ રહેતો ને ગામ સમૃદ્ધ થતું, જ્યારે આજે હસ્તઉદ્યોગો નાશ પામતાં જે તે વસ્તુઓની ખરીદીથી તેનો પૈસો પરદેશ મોકલી પરદેશીઓની તિજોરીઓ તર કરીએ છીએ! જો જોએ મોજમજાદ માણના હોય તો તેઓ ખીન્ન કાઢીને લીધે નહિ, પણ આપણા હસ્તઉદ્યોગોના નાશને લીધે જ છે. જે મજૂરવર્ગ હસ્તઉદ્યોગોને લીધે ઘેર બેઠે કમાણી કરતો, તે મજૂરવર્ગ આજે બેકાર બન્યો છે. એ બેકારી ટાળવાને હસ્તઉદ્યોગોની આવે સમયે ખાસ જરૂર છે. જો એનો પુનરુદ્ધાર નહિ થાય તો હિંદના લોકો ગુલામ જ રહેશે.

પ્રાચીનકાળે ખાદીનો હસ્તઉદ્યોગ કેટલો સરસ હતો? ગામમાં જાનેલ કપડાં ગ્રામજનો પહેરતા. આનાથી ગામને કેટલો લાભ થાય! ખેડૂતના ખેતરમાંથી કાપાં આવે તે ફાલતાં તેમાંથી કપાસ બને. આ ફાલવાનું પણ ગ્રામજનો પાસે જ. પછી ગામમાંના ચરખાઓમાં આ કપાસ લોદાતાં રૂ બને. વળી ગામનો પીંજનારો એ રૂને પીંજે અને પછી તેની પૂણીઓ વણાય. આ પૂણીઓ

ખેડૂતના ઘરમાં વગાય અને ગામનાજ વજૂર તેમાંથી કપડું વગે. ગામના સીવનારાઓ (દરજીઓ) એનાં કપડાં રીંધે. એ રીતે ગામમાંજ તૈયાર થએલ કપડાં આગળનો પહેરે ત્યારે એમને કેવી સ્વમાનની લાગણી થતી હશે, તેની કલ્પના સરખી પણ આપણે ન કરી શકીએ. આ રીતે ફક્ત એક ખાદીના ઉઘોગથી (૧) ખેડૂતો, (૨) કાલાં ફાલનારા, (૩) ચરખાવાળા, (૪) પિંજનારા ને પૂણી વણનારા, (૫) કપડાં વણનારા ને (૬) સીવનારાને ફાયદો થતો. એકલા આ જગતજસ્ત ઉઘોગથી આગળનોગાંના ઘણાને પૂરતું પોપણ મળતું. આજે ધનવાનોની મિલો ચાલુ થતાં એ ઉઘોગો નાશ પામ્યા. એ ઉઘોગો નાશ પાગતાં ધનવાનોની નિબેરીઓ તર થવા લાગી.

ગરીબ ગઢૂરવર્ગ જેની પાસે જમીન નહોતી તે ગઢૂરી કરતો, એટલે એ ગામનો કામગાર. વર્ગ ગણાતા. એને એ વખતે પેટપૂરતું ખાવાનું મળતું. એ વખતે એમને કાંઈ રીતે સુસાવાનું નહોતું. હાલ એને જદલે એ ગઢૂરને કચડાવાનું, પિસાવાનું અને સુસાવાનું છે. પ્રાચીન સમયમાં કાપણી ચાવણી વગેરે સમયે ત્યારે ખેડૂતોને મઢૂરોની જરૂર પડતી, ત્યારે મઢૂરવર્ગ તરફથી તે પૂરી પાડવામાં આવતી. ખેડૂતો મઢૂરને કામના જદલામાં દાખ્યા અગર પૈસા આપના, જેથી એ ગઢૂરો ગુજરાન ચલાવતા. આ રીતે ગામનો પૈસો તેજ ગામની જગતા વાપરતી. ગરીબ કામગાર વર્ગના ઘરની સ્ત્રીઓ ઘેર ગામનાં દળણ્યાં દળી કમાણી કરતી, કારણ કે એ વખતે દળવા માટે યાંત્રિક મંથા નહોતા. આ રીતે ગરીબ ગઢૂરવર્ગને કમાણી થતી. હાલ તો ગામે ગામ યાંત્રિક મંથાઓ ચંદ પડ્યા છે, જેને લીધે ગરીબ ગઢૂરવર્ગની કમાણી તૂટી પડી છે. આથી એ વર્ગ વધારે ને વધારે બેકાર થતો જાય છે.

ત્યારે સુવાનો, તમારે આમસેવા કરવી હોય તો તે નષ્ટ થએલ ઉઘોગોને તમારે ફરીથી સજીવન કરવાના છે. તમારે તેમને માર્ગદર્શન કરાવવાનું છે.

હાલના દિંદી ખેડૂતની સ્થિતિ દયાજનક છે. ભણેલાઓ સમજે છે કે ખેતીમાં ધાતું ઉપજાવી શકાય તેમ છે. એ વાન સત્ય છે, પણ દરેક વસ્તુની સફળતા માટે અનુકૂળ વસ્તુઓની ઘણીજ અપેક્ષા હોય છે. હાલના ખેડૂત પ્રત્યેની દયાલુનીતિ જાતાં ખેડૂત તમને ખેતી કરવાની કાંઈ કાળે સમમતિ નહિ આપે. કારણ કે એના બોળા હૃદયમાં એમ છે કે એથી બધાનું અમારા જેવુંજ સત્યાનાશ વળશે, એમને અમારી પેઠે રિખાવું પડશે.

જોઈતા ગુણો : હાલની આમજનતામાં જોઈતા ગુણો નથી. નથી એમનામાં ખંત, નથી ઉદ્યમ, નથી સાહસિકતા, નથી આગાહિકતા, નથી સ્વમાન,

નથી સ્વાશ્રયની લાવના, નથી સંપીલાપણું ને નથી પરોપકારની વૃત્તિ. આ મુણોમાનો ઝોંકેય ઝોંકો નથી, જે ખરા માણસ જનનારને ન જોઈએ. બધાની એને જરૂર પડે તેમ છે.

જગતમાં ખંત વિના કોઈ પણ નવીન કાર્યમાં પ્રગતિ કરાતી જ નથી. ખંત સિવાય કામ કરવું એના કરતાં એ કામ ન કરવું તે વધારે સારું છે. હું કહું છું કે પ્રેમ વિના લખવું એના કરતાં ન લખવું સારું છે. કારણ એ છે કે ભલે એને લખાવવામાં આવે, પણ એનું ચિત્ત અભ્યાસમાં ન પરોવાય ત્યાં પરિણામે નિરાશ જ હોવાની. એટલે ખંત એજ કાર્યની ચાવી છે. આપણે કાર્યને વશ ન થતાં કાર્યને આપણે વશ કરવાનું છે ને એમ તો ખંત, ઉદ્યમ સાહસિકતા, પ્રામાણિકતા, સ્વમાન, સ્વાશ્રય, સંપ ને પરોપકાર વિના કદી સફળ નહિ થાય તે ધ્યાન રાખવું.

વળી જગતમાં સ્વમાન વગર જીવવું તે કરતાં મરવું ગહેતર છે. જીવન ખાઇપી ખેડવા માટે નથી એ વાત ગ્રામજનતાના હૃદયમાં ઉતારવાની છે. મરણાન્તે પણ સ્વમાનની લાગણી કદી છોડવી ન ઘટે. જીવન જય, પણ સ્વમાન ન જય એવી પ્રતિજ્ઞા જગતમાં ચોથી ઉત્તમ છે. આ સિદ્ધાન્ત ગ્રામજનોએ શીખવાનો છે. પ્રાચીન હિંદીઓ જેટલા સ્વાશ્રયી હતા તેટલા જ આપણે પરાશ્રયી થયા છીએ. જે સ્વાશ્રયથી પ્રગતિને આધાર મળે છે તે જે સ્વાશ્રયથી સુધામ સ્વતંત્ર બને છે તે સ્વાશ્રય આજે કમલાગી દિલમાં નથી. આજે પરાશ્રયની જગમાં સપડાતાં વધુ ને વધુ તરીય તથા વધારે સુધામ જનતા જઈએ છીએ. તે સ્વાશ્રયનો મુણ ગ્રામજનતામાં મિલવાનો છે.

સંપનું પણ એવું જ છે. સંપ ત્યાં જંપ. વળી સંપ એ જગતનાં મુણોની ચાવી છે. માટે સંપ કેળવવાની પણ ખાસ જરૂર છે.

સેવાભાવી જનતાં તેમને શીખવવાનું છે. કારણ એટલું જ કે જે યુવાનો દેશાન્નતિ પાછળ ઘેસા થયા છે તે સેવાભાવી નથી તો ખીલું શું છે? એ યુવાનો સેવાભાવી છે. સેવાનો મંત્ર શીખી એ સેવા કરે છે ને ખીનને એ મંત્ર શીખવે છે, જેથી ખીન પણ સેવા કરવા પ્રેરાય છે. એ ખેડૂતોમાં આ લાવના દાક્ષિણ્ય થતી જાય છે, તે પાછી જિલ્લવડી જોઈશે. કોઈ પણ માણસને મદદની જરૂર હોય ત્યારે તેને ઉપર ઉપરથી (દેખાડવાની) નહિ પણ હૃદયથી મદદ કરવા જવું જોઈશે. ટાણું આપ્યે સામો માણસ તમને જરૂર મદદ કરશે જ, એ માટે બે મત નજ હોઈ સકે.

આ મુણો કેળવવાથી ગ્રામોદ્ધારમાં મદદ થશે. એમ થતાં ગામે ગામ સુધારકો

મળી જતાં આગે સુધરવા માંડશે. આમ ધીરે ધીરે દેશોદ્ધાર નિઃશંક થશે જ. માટે આમજનતામાં એ ગુણો રેડવાના છે. એના સિચનથી નિર્જીવ પાપાત્મ-સૃષ્ટિ સમાં આમડાંઓમાં જીવંત જોત પેદા થશે. એનું થશે ત્યારે આપણો દેશ સ્વતંત્ર જ છે. પણ એ બધું લખો, વાંચો, સાંભળો કે દેશે નહિ થાય. એને માટે અખંડ પ્રયત્નો જોઈશે, સુવર્ણોએ તે આજે જ શરૂ કરવાના છે.

માનસિક શિક્ષણ : શિક્ષિત યુવાનો, તમે સૌ જાણો છો કે આમડાંના મોટા ભાગ અજ્ઞાન હાવાથી તેને શિક્ષણની જરૂર છે. આ કાર્ય તમારે ઉપાડી લેવાનું છે. એને માટે તમારે વખત પણ છે. તમારી પાસે યોજના પણ છે. વેકેશનમાં ગામડાંમાં જઈ આમજાળડોને શિક્ષણ આપવું એ જોઈતું નથી. સળ્યા દો ને શ્રીમંત દો તો એક દેશજન્યુની ફરજ તરીકે એકાદ આમડામાં તમારે નિશ્ચય ઉઘાડી જોઈએ. તમને તમારા રાષ્ટ્ર પ્રતે પ્રેમ હોય, એની આજ્ઞા માટે તમને હોય, તો જોઈશું તો કરજો જ, એ ફરજ આપણે નહિ જાનવીએ તો કેણુ બજાવશે? યુરોપીઓનો કે અમેરિકનોનો? એ કાઈ કરવા નહિ આવે, એ તો આપણે જ કરવાનું છે. નહિ કરીએ તો દેશસમસ્તને હાનિ છે.

વધારે નહિ તો તેમને જોજામાં જોણું સામાન્ય દિસાળી જ્ઞાન તો આપવું જ જોઈએ, જેથી કાંઈ વેપારી કે વ્યાજખાઉ તેમને છેતરી ન શકે. આમજનતાને આ જાગૃતમાંથી બચાવવાને જ એ શિક્ષણ આપવાનું મુખ્ય ક્ષેત્ર છે. તેમને જોવા જનાવવાના છે કે એમને છેતરતા પહેલાં છેતરનારને પોતાની જાતે જ છેતરાવું પડે. આમજનો વધારે છેતરાય છે, કારણ કે તેઓ અજ્ઞાન છે અને જોળા છે. તેમના અજ્ઞાનનો નાસ કરવા ઘટે; જોળા ભણે રહે, પણ છેતરાય એવા મૂર્ખ તો ન જ રહેવા જોઈએ.

ભણતાં તેમનામાં કંઈક સંસ્કાર નો જરૂર આવશે જ, અને સંસ્કારની જ ખાસ જરૂર છે. સંસ્કાર વિના નેપોલિયન બોનાપાર્ટ, જ્યોર્જ વોશિંગ્ટન, લેનીન, કે ગેરીઆદી કંઈ ન કરી શક્યા હોત. એટલે સંસ્કારની ખાસ જરૂર છે. કળવણી તેમને અવિનિતમાંથી વિનિત ને અસંસ્કારીમાંથી સંસ્કારી બનાવશે.

શારીરિક શિક્ષણ : જગતમાં કહેવાય છે કે ‘પંદરું સુખ તે જનને નથી.’ શારીરિક ઉત્તમતા વિના માનસિક ઉત્તમતા મળતી નથી. માટે શરીર સારું રાખવું જોઈએ. જોકે ગામડાંની આમજનતાને કુદરત તરફથી શારીરિક તંદુરસ્તી બક્ષાએલ હોય છે. છતાં એનો દુરુપયોગ કરવામાં આવતાં તે ક્ષીણ થાય છે. ગામડોળો પણ અત્યારે મોજમજાદમાં સપડાયા છે. એમને મોજમજાદ માટે જ જીવન હોઈ એમ લાગે છે ને એ મોજમજાદનાં દુર્વ્યસનોથી હાથી જેવા

પણ તે પ્રશ્ન વાંચે ને વિચારે, તે અર્થે આ પ્રમાણ છે.

શ્રીમાન નરસિંહભાઈએ 'લગ્નપ્રપંચ'માં વરકન્યાની ઉંમર ૨૦:૨૦ લેને ગોચ ગણી હોય, તેપણ સ્વતંત્ર દૃષ્ટિથી જોનાં તે નિર્ધારક છે. જો ખરું કે વાચકવર્ગ વિના વિના દૃષ્ટિકાણ ધરાવતા હોવાથી સર્વસામાન્ય અભિપ્રાય એકજ ન આવે.

ત્યારે આપણે ક્યું પ્રમાણ સ્વીકારવું તે આપણે જ રચમત અનુસાર સ્વતંત્ર સિદ્ધાન્ત રાખવો તેજ ઇષ્ટ છે.

આથી રબે કોઈ શાગત્તઅન્-દિમાયતી તેમ કરવાને સ્વતંત્ર છે તેમ માની લે.

મારો વિરોધ સમયનો છે. સંમય ઇંગ્લેન્ડ ઉત્પન્ન કરનાર અને સમાજને નુકસાનકર્તા છે. 'લગ્નપ્રપંચ' અને ફેરી કેળાં માફક પુરૂષે પકડી નાખ્યાની વાત માને છે, તો આજના યુવકોની પજુ તે રિયતિ ક્યાં નથી? યુવકોનેયે કુત્રિમ ઉપાયે શું પકવવામાં નથી આવતા! જે પરિરિયતિ ઓની છે તેજ પુરુષની છે.^૧

ચારીરિક અપવાદોને જાણુ પર રાખતાં માત્ર વેદક દૃષ્ટિએ પણ તે પ્રમાણ (૨૦:૨૦ વર્ષનું) અદિનકારી અને અસાચીય છે. સાચીય સ્વીકાર મનએક માગી લે છે; પણ વેદક દૃષ્ટિ તો જરૂર સર્વકોઈ માની લેજ.^૨

અને મનુએ કહ્યું છે માટેજ હું આ આગ્રહ—કુરામદ દરે છું તેમ નથી. મારી અને તમારી તેજી દલીલો—સ્વતંત્ર દૃષ્ટિથીજ આપણે આ પ્રશ્નતા ઉકેલ માટે ચર્ચાએ છીએ તે ભૂલવું ન જોઈએ.

પરિવર્તન જરૂરનું છે તે હું સ્વીકારું છું, પણ પરિવર્તન પ્રામાણિક હોવું જોઈએ. અને તેમ ન હોય તો સુધારાને નામે સુધારો—અનિષ્ટ તત્ત્વો ઘૂસી જવાનો ભય સમાજને છિન્નવિન્ન કરી નાખે છે.

દાખલા તરીકે, કોઈ દેરાકાલ એવાજ ઉપરિચિત થાય કે ત્યાં ગંધા બાળ-
-----

૧. અને એમ યુવકોને વહેલી ઉંમરે પકવવામાં આવતા હોય ત્યારે તો લગ્નની વરકન્યાની ઉંમરમાં તફાવત ઓછો થતોજ જરો, અને ત્યારે તો વરકન્યાનાં લગ્ન સમાન વયે કરવાની અનુકૂળતા જીવદી વધશે. ચચાપત્રીની આ દલીલ તો જીવદી અને ટેકો આપે છે.
—તંત્રી

૨. શું હજી છે તે તરફ નહિ, પણ સમાજમાં શું પ્રચલિત છે, તેજ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને વેદક અને બીન્દ શાસ્ત્રોએ વિધાન આપ્યાં છે. એમાં હજી દૃષ્ટિએ કદાપિ ફેરફાર થાય જ નહિ એમ તો નથીજ. સમાજરચનામાં કાળે કાળે ફેરફાર થરોજ ને તેને અનુસરીને શાસ્ત્રો ને સ્મૃતિઓ રચાયો.
—તંત્રી

૨. દિનેશ [‘સીમાધ’ની બેટ, ૧૯૩૭] : લેખક-દિગ્ગજાલ સુ. શાસ્ત્ર; પ્રકાશક-જીવનકાલ અગરશ્રી મહેતા, અમદાવાદ અને મુંબઈ ૨; પૃષ્ઠ ૩૫૬, કિંગ્મટ રા. ૨-૦-૦. ‘દિનેશ’નું મુખ્ય દષ્ટિગિન્દુ ગ્રામસુધારણાનું છે. દિનેશ એક શહેરી જાનકાન જુવાનિયો છે, પણ જાણું ત્યજી એ અને એના સાથીઓ ગામડામાં આવી પસે છે અને ગ્રામસેવક બને છે, સાથે સમાજસેવક પણ બને છે. ‘સમાજસુધારકોને મહેતું પડે છે, તેમ દિનેશને પણ મહેતું પડે છે. ગામડાંની ને ખેતીની અવસ્થા, અંત્યજનોની દીન દશા, અંત્યજનોની પાસે ત્રાસજનક વેક કેવી ફરજિયાત કરાવાય છે, એનો સારો ચિતાર આપ્યો છે. ગામડાંના લોકોને વાણીઆ લોકો વાળે ચૂસી ખાય છે, ખેડૂતોને દેવામાંથી દહીયે ઊંચા આપવા દેતા નથી, અને વ્યાજનાં વ્યાજ ભરીને એ લોકો ગરીબ ને ગરીબ રહે છે, એમની વધારે દિનેશ ચહે છે અને સદકારી બેંકની યોજના કરે છે. વળી ગામડામાં શું જોઈએ અને શું ન જોઈએ, ખેતી અમુક રીતે કરવાથી મારો પાક આવે, વગેરે ગ્રામજનતાને સમજાવે છે. મુખી અને વાણીઆને પણ સમજાવે છે, એ લોકો સમજતા નથી અને ગુમાનમાં સૌ ખુબો છે. એ મુખી પોતાની દીકરી પાટીદારના કુળવાળને ઘેર પરણાવે છે, ત્યાં દીકરી ખૂબ દુઃખી થાય છે એટલે મુખી પરતાય છે. દેવાદાર પણ ખૂબ બને છે. છેવટે મુખી એટલા બધા પરતાય છે કે આત્મદત્તવા કરે છે. વાણીઆની પણ એ જ રિયલિટી થાય છે. એ બે પાત્રોને લેખક સરસ રીતે ચીતર્યા છે. વાણીઆને ગંગાગર વાણીઓ ગનાયો છે. પાટીદારમાં દેવા શિવાજી હોય છે તેનો પણ થોડો ધણો ખ્યાલ આપ્યો છે. વધારે તો ગામડાં કેમ સુધારવાં અને આદર્શ કેવી રીતે બનાવવાં, ગામડાંની જરૂરીયાતો, અંત્યજનોની રિયલિટી, વગેરેનો સારો ચિતાર આપ્યો છે. આદર્શ ગામ બનાવી, સ્ત્રીપ્રવૃત્તિ ચાલુ કરી દિનેશ ત્યાંથી ચાલતો થાય છે. દુકાનમાં ચાલુ જમાનામાં જે જે પ્રવૃત્તિઓ ચાલી રહી છે તે બધાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. બાપા સારી છે, પણ અંદર બૂલો ખૂબ રહી ગઈ છે. એકંદરે આ નવલકથા સારી છે. શાન્તા

૩. દુલારી અને બીજી વાતો : લેખક-“સ્નેહકુંજ”; પૃષ્ઠ ૨૬૦, ક્રિ. ૧-૦-૦. આ પુસ્તક ‘જેડા વર્તમાન’ની ૧૯૩૭ની બેટ છે. ‘જેડા વર્તમાન’માં ‘દુલારી’ વિના બીજી બધી વાતો છપાઈ ગઈ છે. બધામાં ‘દુલારી’ વાર્તા સારી છે. એમાં પ્રેમની વેદી ઉપર બલિદાન અપાય છે, એટલે આ નવા યુગમાં જરા વધારે વંચાય એવી છે. બાકી બીજી બધી વાર્તા તો ‘ગજરા માફ’ અને ‘સુંદરીઓના શણગાર’ વગેરે ચોપડીઓમાં અપે એવી છે. આ યુગ નેવી

નવલકથા માગે છે એવી જો નથી. આમાં તો બધું નાગકન્યા, પાતાળી, અપ્સરા વગેરે કલ્પનાકથાઓ, જે વાંચનાં આપણે સાચું માની શકીએ નહિ એવી છે. ખરી રીતે પુસ્તકોનું લખાણ તો એવું હોવું જોઈએ કે આપણે વાંચતા હોઈએ, ત્યારે એમ ન લાગે કે આ બધું જનાવડી છે, સાચું જ છે એમ લાગવું જોઈએ. આનું વાંચન તો પહેલાં ગદ્ય વંચાતું, અને તેમાંથી થોડું ભણેલી એનો ખાસ રસથી વાંચતી, પણ હવે તો જમાનો આગળ ધપે છે, તેમ પુસ્તકોનું વાંચન પણ આગળ ધપે છે. એટલે હવે આવું, જે દૈવી શક્તિથી બધું બનાવું વર્ણવવામાં આવે છે, તે રસપૂર્વક વંચાતું નથી. વાંચીને કાંઈ જાણવાનું પણ મળે એમ નથી. હા, એટલું છે કે એનો પોતાના શિષ્યગરક્ષણ માટે પોતાનો જીવ તેમજ પતિનો પણ ત્યાગ કરે છે એટલી દિમતવાળી હોય છે એ જાણવાનું મળે છે, પણ એ બધું લેખક-દૈવી શક્તિથી ગતાવી આપે છે, જ્યારે આજકાલની એનો પોતાની દિમતથી શિષ્યગરક્ષણ કેમ કરે એ સમજવાનું છે. પણ તેવું કંઈ આમાં ખાસ સમજાવ્યું નથી.

શાન્તા

૪. ઘર ભણી : લેખક - ઇન્દ્ર વસવાડા; પ્રકાશક - જમનાદાસ માણેકચંદ રવાણી; પ્રાસિરચન - નૂતન સાહિત્ય ભંડાર, રમકડાં મારકેટ, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૨૪૮, કિ. રૂ. ૧. આ પુસ્તક મૂળ હિંદીમાં ઇન્દ્ર વસવાડાએ 'ઘર ફી રાહ' એ નામે લખેલું છે અને તેનું આ ગુજરાતીમાં લાપાન્તર 'નવરચના'નું એટ પુસ્તક છે. લાપાન્તરકારની ખૂબી એ છે કે જ્યારે આ પુસ્તક વાંચીએ છીએ ત્યારે આ લાપાન્તર હોવાનો સહેજ પણ ખ્યાલ આવતો નથી. આ પુસ્તકમાં હરિજનને પડતી વિટંબણાનું સુંદર ચિત્ર આલેખેલું છે. હરિજન લઘરાને ગામનાં છોકરાં પણ પગલે છે. દાકતર તેને ઉગારે છે. ત્યાંથી તે નાસી જાય છે. શહેરમાં જાય છે, ત્યાં એક નાની હરિજનજાળા મળે છે. ધવાતાં ખ્રિસ્તીનાં દવાખાનામાં જાય છે. ખ્રિસ્તી થતાં જાય છે. ગાંધી આશ્રમમાં રહે છે, હરિજનજાળા પણ તેજ મિશનમાં ખ્રિસ્તી થાય છે. આર્પસેવાશ્રમ મોરક્ષ-પાછી હિન્દુ થાય છે. બંનેનાં એકાએક મિલન થાય છે અને પરણે છે. દાકતરને મળવા માટે ધણીજ શોધ કર્યા પછી જંગલમાં મળે છે. મને એક વાત ખૂબ છે કે પુસ્તકનું મથાળું 'ઘર ભણી' છે, પણ ઘેર જવાની વાત જ નથી આવતી. દાકતરનું ઘર તે તેનું પોતાનું ઘર ન ગણાય. આવી હૃદય-રંપણી નવલકથાઓ વાંચનીય છે. આપણી હરિજન પ્રત્યેની નિર્જાળતા ઉપર માર્મિક ટીકાર કરતી આવી નવલકથાઓને અમે વધાવીએ છીએ. શાન્તિ

૫. વિરાટ જંગ ત્યારે (નવમૌરંગપૂરનું એટ પુસ્તક) : લેખક - ગુણવંતરાય

આચાર્ય; પ્રકાશક-યુગધર્મ મંડળ, ગ્રન્થાપોગ્ર રોડ, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૨૫૮, કિંગ્મન અટી રૂપિયા. આ ઐતિહાસિક નવલકથા વનરાજ આવડાના સમયનું દિગ્દર્શન કરાવે છે. પરદેશીઓએ ગૂજરાત ઉપર આક્રમણ કરી ગૂજરાત જીતી લીધું અને વનરાજ આવડાને રાજાનો કર્મી. અણ્ણદીક્ષ ભરવાડની મદત્તવા-કાંક્ષાથી વનરાજ પકડાય છે, પણ ત્યાંથી નાસ્તી છૂટે છે. દેશમુખની શ્રીદેવી ઉપર ખૂબી નજર પડે છે, પણ તે તણિકપુત્ર લલિત જોડે નાસ્તી છૂટે છે. અત્રાટની મેના માગે શ્રીદેવીને બચાવવા ૫૦ બ્રાહ્મણો લડે છે. લડાઈ દરમિયાન શ્રીદેવી નાસ્તી છૂટે છે. મુસ્લિમો વટારતાં આંખા વાળવાને મળે છે. અણ્ણદીક્ષ બ્રાહ્મણોનું યુદ્ધ જુએ છે, તેથી તેના હૃદયમાં મંથન થાય છે કે પારકા મારે જીવ આપવો એ ધર્મ કે પોતાને મારે પારકાનો જીવ લેવો એ ધર્મ? ફરીથી લશ્કર તેની પાછળ પડે છે. આંખાના મામ આજળ મુખી વગેરેને લશ્કર ભેદાટ માર મારે છે. અણ્ણદીક્ષ શ્રીદેવી વગેરેને ખતાવે છે. મુખી જોડે વાત કરતાં બ્રાહ્મણની વાત કહે છે. મુખીની આંખમાં તેજ આવે છે. યુદ્ધ કરી શ્રીદેવી વગેરેને છોડાવે છે. ગીરના જંગલમાં વનરાજને મળે છે. અણ્ણદીક્ષ પણ આ ટોળીમાં જોડાય છે. ઉંચે યુદ્ધ કરી મત્ત પાછું મેળવે છે. પણ અંતે પૌરિક અજ્ઞાનથી અણ્ણદીક્ષને લાકડીઓથી ડીપી નાખી મારી નાખે છે. વનરાજને અતિ ખેદ થાય છે અને ભરવાડની મદત્તવાકાંક્ષા પરિપૂર્ણ કરવા પોતાની રાજધાનીનું નામ અણ્ણદીક્ષપુર રાખે છે. ખરેખર, આ પુસ્તક ગૂજરાતનું ગૌરવ દર્શાવે છે, ગૂજરાતીઓના શૌર્યનું યથાર્થ વર્ણન કરે છે. પુસ્તકમાં મોગ્ય જોડણી મત્તવાઈ નથી અને ઘણી જગ્યાએ અક્ષરો જોડી ગયા છે. એકંદરે ગૂજરાતની ગૌરવગાથા ગાતી આ નવલકથા વાંચવા જેવી છે. શ્રી. ગુણવંતરાય આચાર્ય ગૂજરાતનાં શૌર્યાદિ ઉત્તેજે એવી બીજી અનેક નવલકથાઓ લખે એવી અપેક્ષા સહિત આ પુસ્તકને આવકાર આપીએ છીએ.

શાન્તિ

૬. નવા યુગની સ્ત્રી: લેખક-સારદાપ્રમાદ વર્મા; પ્રકાશક-યુગાન્તર કાર્યાલય, સુરત; પૃષ્ઠ ૧૬ + ૧૨૮, એક જાગિ, કિંમત પાકું પૂકું એક રૂપીઓ, કાચું પૂકું બાર આના. લલિત, વર્તમાન અને ભૂતકાળ એ ત્રણ કાળપરિ-માણના પ્રતિનિધિ હાંચ તેવા, સ્ત્રીજીવનનો આદર્શ રજુ કરે અને સામાજિક પ્રશ્નો ઉકેલે એવી વિચારણા સ્પષ્ટ કરે તેવા, ત્રણ નાના દ્રશ્ય પ્રયોગો-એક 'નવા યુગની સ્ત્રી' (જે લાંબા અને સફળ પ્રયોગ ઉપરથી આ પુસ્તકનું નામ પાડવામાં આવ્યું છે તે), બીજો 'ચંદનદાર' (પેલા 'કાઠિયાવાડી કબુતર' ગાએલ અને રેકર્ડમાં ઊતરેલ 'જટ બન્ને ચંદનદાર લાગે' ગીતથી જાણીતો થયેલ એ જ વિષયનો આ પછી), તેમ જ ત્રીજો 'મીરાંબાઈ'.

પહેલો પ્રયોગ નારીજીવનના ભાવિનું ચિત્ર દર્શાવે છે. બીજો પ્રયોગ વર્તમાન સ્ત્રીની પલટાટી મનોદશા વ્યક્ત કરે છે, અને ત્રીજો પ્રયોગ ભૂતકાળના અંતિદામિક વસ્તુને ચમત્કારની દૃષ્ટિએ નાદિ પરંતુ વાસ્તવિક જગતના તથ્ય તરીકે વર્ણવવામાં આવેલો છે. પુસ્તકની પ્રસ્તાવના આપણાં સુવિખ્યાત નવલકથાકાર બાઈથી રમણલાલ દેસાઈએ લખી છે. આ દૃશ્ય પ્રયોગો (કારણકે આમને નાટકો કહેવાં તે અગત્ય નથી. નાટકમાં જો પૂરી વસ્તુગૂંથણી જોઈએ અને અંકક્રમાનુસાર ખિલવટ, વિકાસ અને પૂર્ણતા હોય એમાંનું આમાં અદ્વિતીય આત્રી રોકે.) કન્યાઓ અને સ્ત્રીઓ એકઠી પોતા મેળે લજવી રોકે એ માટે પુરુષ પાત્રો વગરના છે, એ એક રીતે સવડ જેવું છે. આમ છતાં પુરુષપાત્રોવાળા પ્રયોગો લજવામાં કન્યાઓ પુરુષપાત્ર લે છે એ, આજે રંગ-ભૂમિ ઉપર લજવાતાં નાટકોમાં પુરુષો સ્ત્રીપાત્ર લે છે તેના જેટલું બેહુકું કે અસ્થિવાળું લાગતું નથી; છાત્રકું કંઈક કીક અને રમ્ય લાગે છે. પુસ્તકનું અર્પણ મુજરાતના શિષ્ટ સાહિત્યવિવેચક પ્રો. વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદીને થયું છે. આ પ્રકાશનનાં આર્થિક ફેટલાંકે મુલક્ષણો છે.

આ પ્રયોગોના વિષયવિચારની પરંપરા વિવિધ પાત્રોને 'મુખે રજુ થઈ છે; એટલે બર્નાર્ડ શો જે નિર્બંધાત્મક વાર્તાલાપની દળે નાટકો થયે છે એવી શૈલી લેખકે કેટલેક અંશે સ્વીકારી જણાય છે. અંવાદની કથા અને તર્કપરંપરા તાજગીભરી અને સ્વચ્છ ખીલે છે એમ કહેવું જોઈએ. Dramatic Actionની નજરે પડેલા પ્રયોગ સારી પેઠે ચક્રણ થયો છે. શ્રી સારદાપ્રસાદ વધુ શિષ્ટ અને સંપૂર્ણ નાટકો લખે એ ઇચ્છયા યોગ્ય છે. પુસ્તકના પ્રમાણમાં તેની કિંમત કંઈક ઓછી ગણી હોત તો આજે હતું.

આજની કન્યાઓની ને સ્ત્રીઓની પલટાટી મનોદશામાં સ્ત્રીજીવનનો પ્રશ્ન જેટલો સ્પષ્ટ છે તેટલો જ તે કાલ્પકા અરખો છે. નૂતન મુગની જીવનવિદ્યુત સ્ત્રીમાનસને પ્રેરક ગતાવે એ તરત સુંદર છે; પરંતુ એથી તેઓ મામડાંની સ્ત્રીઓમાં છે તેવી જીવનસમતા બોધ નાખે અને Over-sentimental પતંગીઓ થઈ બેસે એ પોતાય તેમ નથી; છીકટી રીતે, એમના હૃદયની મુકામગતા અને અચળ ચિત્તની તીવ્રતા જોડે તેઓ દૃઢ શરીરઆરામ તથા ધીર ચિત્તરવાસ્થ્ય જાળવી રાખે એ જરૂરું છે.

દે. પ.

૭. જ્વાહિર-જયોતિ, થીમદ કૌનાચાર્ય પૂજ્યશ્રી જ્વાહિરલાલજી મહા-રાજનાં સામાજિક તહેરવ્યાખ્યાનો: પ્રકાશક-મહાત્મ જૈન ગાનોદય સોસાયટી, રાગકોટ; પૃષ્ઠ ૬ + ૧૭૮ + ૩૧, કિંમત ૭ આના. રથાનકવાસી જૈન સમુદાયના

પૂજ્ય શ્રી. જ્ઞાપિરલાલજી મહારાજ સંવત ૧૯૮૨માં રાજકોટમાં ચાતુર્માસ રહેલા તે વખતે તેમણે આ વ્યાખ્યાનો આપેલાં. વ્યાખ્યાનો મૂળ દિંદીમાં અપાએલાં, તેનો મુગ્ધગ્રંથી અનુવાદ થી. શાન્તિલાલ વનમાળી એકે કર્યો છે. આ વ્યાખ્યાનો પ્રાર્થના, જનસેવા, ગાનવધર્મ, સ્વદ્યયર્થ, સંતતિનિયમન અને ખાદી જેવા સામાજિક વિષયો ઉપર છે. સરદાર વલ્લભભાઈએ મહારાજશ્રીની દાગરીમાં એક વ્યાખ્યાન આપેલું તેનો પણ સંમદમાં મુમાવેશ કર્યો છે. પ્રાર્થના અને જનસેવા વિષેનાં વ્યાખ્યાનો ઊંડી ધર્મભાવનાનાં ધોતક છે. ‘શુદ્ધલીલા’માં વર્ણવેલા મધના જન્મમાં જોધિસૂત્રે ‘સીલપારમિતાનું’ અનુસીલન કર્યું હતું તેના દૃષ્ટાન્તદ્વારા મહારાજશ્રીએ જનસેવા કેમ કરાય એ જાણત તેમજની અને માર્મિક નિવેચન કર્યું છે. શુદ્ધ જીવો ઉત્પન્ન થવા ન દેવા અને મંદકી દૂર કરવી; લોકો પર જેવું સાફ કરે છે તેવી શ્રેરીઓને સાફ રાખતા નથી એમ જણાવી સામુદાયિક સ્વચ્છતા તરફ એમણે જનતાનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે. ગાનવધર્મ, સ્વદ્યયર્થ અને સંતતિનિયમનના લેખો ચોખ્ખા દિગ્દશ્યક છે. ‘ખાદી અને જૈનદૃષ્ટિ’ એ વ્યાખ્યાનમાં મહારાજશ્રીએ મહારાજ કરતાં અકપારાંજી સારો, એમ જણાવીને ચરત્રી લાએલા મીત્રકાષઢ કરતાં રેટિયો અને ખાદી રચીકારવા ઉપદેશ કર્યો છે. “ખાદીમા તો જૂ પડે છે અને ખાદી ધોવા માટે વધારે પાણી વાપર્યું પડે છે. આ દૃષ્ટિથી તો ખાદી પહેરવાથી વધારે દિસા થાય છે. બીજી દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં જૈનદર્શન રાગદ્વેષ ન કરવાનું કહે છે, ખાદી પહેરવી અને વિલાસની કાષઢ ન પહેરવું એ શું રાગદ્વેષ નથી?” આવી સામગ્રિક માન્યતાનું મહારાજશ્રીએ કીક નિરૂપન કર્યું છે. મહારાજ અને અકપારાંજીની દૃષ્ટિ કરતાં ગ્રમભાવ, સર્વ કામોની એકતા, દરિદ્રનાગણજનું અનુસંધાન, સંવેદ્ય-એ ભાવોના બાહ્ય ચિત્ત તરીકે રેટિયાના વિચારો ખિન્નવત્તામાં આવ્યો હોત તો અદિસાની દૃષ્ટિએ એ વ્યાખ્યાન વિશેષ ઉપયોગી થાન. છતાં આ વ્યાખ્યાનોમાં ક્યાંયે સામ્પ્રદાયિકતા નથી. દૃષ્ટાન્તો આર્થિક વિષયને ઉપયોગી અને સહેલી બનાવ્યો છે. ભાષાશૈલી સદી, સરલ અને રાચક છે. મહારાજશ્રી ઉપર ગાંધીજીના જીવનની અને વિચારોની છાપ છે એમ વાચક સહેલાઈથી આ વ્યાખ્યાનોમાંથી જોઈ શકશે.

૨. મોઃ

૮. સત્પંથ-રહસ્ય : લેલક વ પ્રચલક-સોનુ તુલ્કારામ પાટીલ, જલ્દગાંવ, પૂર્વ જ્ઞાનદેશ; પૃષ્ઠ ૧૪+૧૫૬, છપ્પિ ૫, કિંમત એક રૂપિયો. દિંદુલોકોને કરવી રીતે દેસલાવીને અને યુક્તિઓ કરીને મુસલમાન ધર્મના પીરાણા પંથનો પ્રચાર કર્યો છે તે સર્વ જાણી આ મરાઠી પુસ્તકમાં વર્ણવ્યું છે. એ પંથને ‘સત્પંથ’નું

નામ અપાયું છે. સત્પંચી લોકોના રીતરિવાજ અર્ધા મુસલમાન અને અર્ધા હિંદુ છે. તેમના રીતરિવાજો ઉપરથી એ લોકોને હિંદુ કહેવા કે મુસલમાન કહેવા એ અશક છે. ખાનદેશ તરફના અનેક મૂળ હિંદુ લેઉવા-પાટીદારો પણ સત્પંચ સમાજના આચારપિચાર પાળે છે, તેટલા માટે સનાતની પંડિતોએ અને શંકરાચાર્યે આ સમાજ વેદસંમત નથી એવો નિર્ણય આપ્યો છે; આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરનાર લેઉવા પાટીદાર છે અને દેશના આગેવાન હિંદુઓને તે આચાર્યોને આશ્રયપૂર્વક વિનંતી કરે છે. કે આ ભાનંભૂલેલા પીરાળાપંચીઓને આવી સમજ આપી આવા હિંદુ બનાવે. પીરાળાપંચીઓ ઇતિહાસ ને આજની તે લોકોની સ્થિતિ જાણવા ઇચ્છતાં આ પુસ્તક જરૂર વાંચવું ઘટે. ગદ્ય

૯. મારી જીવનકથા—જવાહરલાલ નેહરુ: મૂળ અંગ્રેજીમાંથી ગુજરાતીમાં ઉતારનાર—મહાદેવ દરિયાઈ દેસાઈ; પ્રકાશક—નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, ગાંધી સ્તો, અમદાવાદ; ૫૪ ૩૦+૧૦૩૫, છપિયો ૬, કિંમત ત્રણ રૂપિયા. આ પુસ્તકનો પરિચય થયા ચૈત્રના અંકમાં આપ્યો હતો, ત્યાર પછી આ તો આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ છે. આ આવૃત્તિમાં ૫૧ પૃષ્ઠો અને તે મોટે ભાગે મુદ્રિત વધારો થયો છે અને “પહેલી આવૃત્તિ ઉતાવળે બહાર પાડવામાં અનેક ગાના મોટા દોષો રહી મળેલા આ આવૃત્તિમાંથી દૂર થયા છે.” આ પુસ્તક વિશે ચૈત્રના અંકમાં જે પરિચય આપ્યો હતો તેથી કંઈ વિશેષ આ આવૃત્તિ વિશે લખવાનું નથી. પણ મૂળ અંગ્રેજી પુસ્તકની થોડા જ માસમાં સાત આવૃત્તિઓ ચઢેલી, ત્યારે આ છેક મસ્તા ગુજરાતી ભાષા-તરની આ ૭ માસમાં જે જ આવૃત્તિ થાય એ આપણા લોકોની વાચનવૃત્તિની સિધ્ધિતા જ મજાવ. આપણા આ નરપુંગવની જીવનકથા જેમ બને તેમ આપણે વધારે વાંચવી ને તેમાંનું રહસ્ય જેમ બને તેમ આપણા જીવનમાં ઉતારવું ઘટે.

૧૦. દક્ષિણી સંવેણકળા, સ્ત્રીશક્તિ ગ્રંથમાળા ૬૫: લેખિકા—શ્રી મુલોચના દીવે; પ્રકાશક—સ્ત્રી સાહિત્ય મંદિર, સુરત; ૫૫+૪૪. કિંમત રૂ. ૦.૩૦-૦. આ નાનકડા પુસ્તકમાં અનેક પ્રકારની સ્વાદિષ્ટ વાનીઓ બનાવવાની રીતો આપી છે. આપણામાં એમ મનાય છે કે રાજ્યમાં રાષ્ટ્ર તો આપવી જ નોંધાયે, પણ આ પુસ્તકમાં ‘આદુનું રાયતું’, ‘ચણાની દાળતું રાયતું’ અને ‘દામેદાનું રાયતું’ બનાવવાની આપેલી રીતોમાં રાષ્ટ્ર બાળવાનું સૂચવ્યું નથી, એમ કેમ હશે? એકંદરે આ પુસ્તક વાંચતાં જણાય છે કે તે સુખી લોકો માટે છે, બાકી ગરીબને રોટલાનું ઠેકાણું નથી, ત્યાં આવી વાનીઓનાં એમને દરનિય ક્યાંથી હોય? આ વસ્તુને માનિત કરે છે કે આપણું સાહિત્ય મોટે

ભાગે ગરીબો માટે નથી. હવે ખીજ એક વાત આપણું આગળું સાક્ષ્ય જીવનક્રમમાં મારે નહિ, જોગવામના માટે જ હોય એવું દેખાય છે. આ પુસ્તક પણ શરીરરચના તરફ નહિ, પણ રસનાવિજ્ઞાન તરફ દૃષ્ટિ રાખીને લખાએલું છે. આપણું જીવન અને તેથી સાક્ષ્ય પણ કદ દિશાએ દોડે છે એવું આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે.

પ્રગતિશીલ જાપાન—(પૂર્વાર્ધ): લેખક ત્રિભુવનદાસ રમણદાસ પટેલ; પ્રકાશક—ગૂર્જર અંતરિક્ષ કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૧૫૬. કિંમત પાકું પૃષ્ઠ રૂ. ૧-૦-૦, કાચું પૃષ્ઠ રૂ. ૦-૧૨-૦. ભારતવર્ષમાં સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય, ધાર્મિક, વગેરે જીવનનાં અનેક ક્ષેત્રોમાં આજે વિચારની તત્ત્વજ્ઞતા આવી છે તે વખતે જાપાન વિષેનું આ પુસ્તક ઘણું જ આવકારદાયક છે. જાપાનના રાષ્ટ્રીય ઉત્થાનની જે વિગતો આમાં આપેલી છે તે વાંચતાં આપણા દેશમાં ચાલી રહેલી અતરજીવિતી દિલચાલનું સાચું નજરે આવશે. જાપાનના ઉપસા અને સત્તાધીશ વર્ગેજો રાષ્ટ્રના વિકાસને અર્થે પોતાનાં રમાપિત દિતોનું જે બલિદાન આપ્યું અને જનસમુદાય એકત્રિત થયે એ ઘટના ઉત્સાહવર્ધક છે. જાપાને કરેલી આંતરિક પ્રગતિનો અને દુનિયાના રાજ્યોમાં પ્રાપ્ત કરેલા ગૌરવભરેલા સ્થાનનો ઇતિહાસ આ પુસ્તકમાં છે.

પોતાની પ્રગતિ કરવા માટે જાપાનીઓએ જે સદકાર, સંગઠન, કાર્યદક્ષતા, આત્મભોગ, ઉદ્યોગધંધાઓની ખીજવણી, વગેરે ગુણો વિકસાવ્યા તેનું આ પુસ્તકમાં વર્ણન છે. જાપાનની પરંપરાની આત્માન્યતા છે અને તે પોતાનું લક્ષ્ય કરી બળ અમર્યાદ રીતે વધારે છે. અત્યારે તો ચીનને એકિયાં કરી જવા ચારે પગે ખડું થયું છે. યુગપ અમેરિકાનાં રાજ્યો પણ એક બીજાનો નાશ કરવાને પથે અદ્યતન સંપત્તિનો વ્યય કરે છે. આપણો હિંદ ગાંધીજીને માર્ગે આ બધું શાન્ત પાડવા સાધના કરી રહ્યો છે. એમાંથી જાપાન પોતાની દૃષ્ટિ કેળવે એવી શ્રદ્ધા રાખીએ. તે દિવસે જાપાનમાં સત્તાવાન ભુદ્ધના જીવનના અને તેમનાં શિક્ષાન્તોના પાલનનું પુનર્જીવન થયું હશે. જાપાનના રાષ્ટ્રવિધાયકોનું પ્રકરણ જુવાનોને બળ આપનાર ધશે. દક્ષિણમૂર્તિ વાળા શ્રી. નાનાભાઈએ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખીને એને વિશેષ રસાયક ને રસમય કર્યું છે. જાપાન વિષેનું ભાષ્ય ત્રિભુવનદાસનું આ પ્રથમ પુસ્તક છે, ખીજું પુસ્તક હવે પ્રમિદ્ધ થનાર છે. ત્યારે એમાં આપેલી વિગતોથી ગુજરાતી જનતાને ઘણું જાણવાનું મળશે.

*

(૧) શ્રી વડોદરા સહકારી લેન્ડ માર્કેટિંગ બેંક લિમિટેડનો અને

૧૯૩૬-૩૭ની માત્રનો ચોથો વાર્ષિક રિપોર્ટ. (૨) ચરોતર વિદ્યાર્થી-સહાયક સહકારી મંડળ, સિમિટેડ, વડોદરા: અવરુદ્ધાપક મંડળનું ૧૭મા વર્ષનું નિવેદન. (૩) ખેડાગિરિ હરિજન નફામુક્તિ મંડળનું બંધારણ અને હિસાબ. (૪) તાલુકા હરિજન સેવકસંઘ, ધોરસદ: તૃતીય નિવેદન, ૧, જુલાઈ ૩૫થી ૩૦મી સપ્ટેમ્બર ૩૭ સુધીનું. (૫) નડીઆદ હિન્દુ અનાથાશ્રમ (૨૭૨૮૩): સંવત ૧૯૯૨નો હિસાબ તથા અહેવાલ. (૬) વસો વાર્ષિક પત્રિકા ૧૩મી. (૭) શ્રી સમાજસેવા મંડળ, ભાદરણ: સર્વે ૧૯૩૬-૩૭નો અહેવાલ તથા હિસાબ. (૮) અહેવાલસંગ્રહ (વાઘોડીઆ મહાત્મનાં વિધવિધ મંડળોના વિગતવાર વૃત્તાંતો): આઠમું વર્ષ, સંવત ૧૯૯૩. (૯) શ્રી ધર્મજી બંધુસમાજનો ૭૬ વર્ષનો અહેવાલ (તા. ૧:૮:૩૬થી તા. ૩૧:૮:૩૭ સુધી). (૧૦) શ્રી સાધી બંધુસમાજ: પાંચમો ત્રિવાર્ષિક રિપોર્ટ (સન ૧૯૩૪-૩૫, ૩૫-૩૬, ૩૬-૩૭).

પ્રસંગકથા

વિધિપુર:સર લગ્ન

હિંદુ સમાજમાં માળાપો પોતાનાં બાળકોનાં લગ્ન જોડવે છે અને તેથી મોટે ભાગે બાળલગ્ન થાય છે. આવાં બાળકોના ગુણસ્વભાવની ખામીઓ નાનપણમાં સ્પષ્ટ રૂપે દેખાતી નથી અને સ્પષ્ટ રૂપે પ્રકટ થએલી હોય છે તોપણ બાળકનું ઠેકાણું પાડવા માટે માળાપ એ ખામીઓ સામા પક્ષનાં માણસોથી સંતાડી રાખે છે ને ઝટપટ લગ્ન કરાવી નાખે છે. પરિણામે પરણનાર જોડું દુઃખી થાય છે અને એ દુઃખમાંથી છૂટવાનો તેમને માર્ગ નથી. કારણ કે હિંદુ લગ્ન નિરર્થક થતું નથી, એક વાર હાથ ઝાલીને વિધિપુર:સર લગ્ન કર્યું એટલે પત્ની ગયું, પછી એ તો વજ્રદોષ સમાન સજ્જડ બની જાય છે. આવે પ્રસંગે સ્ત્રીમાં જો ખામી હોય તો એના જીવતાં પુરુષ તો રામે તેવે જહાને ગમે ત્યારે ફરી પરણી આવે છે, કારણકે તેને એક ઉપર ખીછું પરણવાનો હક્ક સમાજે આપ્યો છે, કાયદાએ પણ આપ્યો છે. પણ પુરુષમાં ગમે તેવી ભયંકર ખામી હોય તો એ જીવંતો હોય ત્યાં સુધી તેની સ્ત્રી ખીચી સાથે પરણી શકતી નથી, કારણ કે કાંડાબળિયા પુરુષસમાજે અને પુરુષવચિત કાયદાએ નિર્જાળ નારીના એ હક્ક ખૂંચવી લીધા છે, એણે તો ગિચારીએ એવે પ્રસંગે ભીંતે માથું દેધ રાવાનું ને શેષ શેષને અભાંગિયો જન્મારો પૂરો કરવાનો!

અમદાવાદની કેદનીા સુકાદો

થોડાક વખત ઉપર મુરતમાં એક ગાંડાને તેનાં માથાપે એનું ગાંડપણ છુપાવીને એક કન્યા સાથે લગ્ન કરાવી દીધું હતું. કન્યા ઉમરે આવતાં જાણી ગઈ કે આ તો ગાંડો છે, એટલે પોતાને અને પોતાનાં માથાપને છેતરીને કરાવેલાં એ લગ્ન ફેક કરાવવા સરકાર દરજારે ચઢી ને ન્યાયાધીશે એ કેસ તપાસીને એ લગ્ન ફેક દર્શાવી આપ્યું ને એમ કરીને એ જિલ્લાની વજ્જલેપ હિંદુ લગ્નપિંચરમાંથી મુક્ત કરી. પણ અદુણાજ અમદાવાદમાં એક કેસ ઝામટીજ રીતે સુકાવ્યો છે. જશોદા નામે એક યુવતીનું લગ્ન બાલાશંકર સાથે થયેલું. લગ્નપ્રસંગે બાલાશંકર મૌંડો છે એ વાત ગુપ્ત રાખેલી. પણ પછીથી એન જશોદાને ખબર પડી કે આ તો ગાંડો છે અને પછી તો એને એના પિતાએ ગાંડાની દોષીપટલમાં મૂકેલો પણ. એન જશોદાએ એ કપટલગ્નને ફેક કરાવવા અમદાવાદની ન્યાયાધીશીમાં ફરિયાદ કરી. પણ આ પ્રસંગે બાલાશંકરની સ્થિતિ છેક ગાંડા જેવી નહિ દત્તી ને લગ્ન વિધિપુરઃસર થયેલું, એમ માનીને ન્યાયાધીશે એ લગ્ન ફેક ત કરી આપ્યું ને જશોદાને બાલાશંકરને પાસવે વળગાડી!

વડોદરા રાજ્યમાં ધૂટાછેડા

આવી વજ્જલેપ જડ લગ્નઅંધન પ્રાચીન હિંદુઓમાં તહેતાં, એ પ્રાચીનતાના પૂનરીઓએ તો ખાસ સમજતું ઘટે. પરંતુ પોતાની સ્મૃતિમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે નષ્ટે મૃતે વ્રજિતે ક્ષીવે ચ પતિતે પત્ની, પંચધાવત્સુ નારીણામ્ પતિરન્યો વિધીયતે ॥ ‘પતિ નાશી ગયો હોય, મરી ગયો હોય, સાધુ થઈ ગયો હોય, કલીંગ હોય કે વટલી ગયો હોય તો એવી પાંચ આપત્તને પ્રસંગે સ્ત્રી બીજો પતિ કરી શકે.’ પણ પ્રાચીનોને ડાહ્યા માની એ વિશે અભિમાન લેનાર આજનો હિંદુ સમાજ વ્યવહારમાં પ્રાચીનોને મૂર્ખ માને છે ને પોતાને તેમના કરતાં ડાહ્યો માને છે: આવે પાંચ આપત્તપ્રસંગે પણ સ્ત્રીને બીજો પતિ કરવા દેતો નથી, અને એવા મમાજને રાજી રાખવામાંજ પોતાતા રાજ્યની સ્થિરતા માનનાર અંગ્રેજ સરકારને તો જિલ્લાની હિંદુ નારીની પડીયે શી હોય? એને તો પોતાનું રાજ્યતંત્ર સરળતાએ ચાલે એટલે જસ. પણ વડોદરા રાજ્યે પોતાની પ્રગ્ન માટે છૂટાછેડાનો કાયદો કર્યો છે. જોકે તેમાંયે પુરુષના જેટલા અધિકાર સ્ત્રીને આપ્યા નથી, છતાં એ કાયદાથી વડોદરા રાજ્યની હિંદુ સ્ત્રીને કંઈક તો શક્ત મળીજ છે. એ કાયદાનો લાભ અદુણાજ પાટણના એક પાટીદાર દંપતીએ લીધો છે. “પાટણ, તા. ૧. અત્રેની સાળવી કેમના એક દંપતીએ

પરંપરતી સંગતિથી વડોદરા રાજ્યના કાયદા પ્રમાણે છૂટાછેડા નોંધાવ્યા છે. એમ જણાય છે કે જો પક્ષો વચ્ચે લાંબા સમયથી ભારે આશુચનાવ હતો અને તેને પરિણામે આ પગલું લઈવામાં આવ્યું છે; સાળવી (લેઉઆ પાટીદાર) જાતિમાં છૂટાછેડા કે પુનર્લગ્ન થતાં નથી, તેથી કાયદાર્થી છૂટાછેડાનો આ પહેલો જ પ્રસંગ હોઈ લોકોમાં ચર્ચા જતી છે” (‘શુભરાત સમાચાર,’ તા. ૩:૧૧:’૩૭).

મુસલમાનોનો ઉદાર કાયદો

પણ હિંદુઓના કરતાં મુસલમાનોને કાયદો સ્ત્રીજન પ્રત્યે વધારે ઉદાર છે. એમનામાં નો ગાળપણમાં થએલાં લગ્ન જાણા મોટી થતાં નિર્ઘટક કરી શકે છે. અંબુણા જ મુંબઈની ન્યાયાધીશીમાં એવો એક કેસ ચુકવાયો છે. અમદુલ કાદર અલીકે “એક મેરલીમ છોકરીને મુંબઈમાં જુલાઈ ૧૯૩૪માં પરણ્યો હતો અને તેની સાથે થોડાક વખત રહીને ને કર્ગચી ગયો હતો. છોકરીને તેનાં વાલીઓ સાથે રાખી ગયો હતો. ૧૯૩૫માં તે મુંબઈ પાછો ફર્યો ત્યારે તેને માલમ પડ્યું કે તે છોકરી કાંઈ અમદુલ રહેમાનકની નામના પુરુષ સાથે પરણી હતી. તેટલા માટે તેણે તે છોકરી સામે, હયાત વર છતાં ખીછ વાર પરણ્યાના આરોપ માટે, ફરિયાદ નોંધાવી. વળી તેને પરણનાર અમદુલ રહેમાનકની, છોકરીના સાવકા પિતા અને લગ્નક્રિયા કરાવનાર મુલ્કાં સામે પણ ફરિયાદ નોંધાવી. જણાવ પક્ષનું કહેવું એમ છે કે છોકરીનાં લગ્ન અરજદાર સાથે તે કાયદેસર ઉમરમાં આવી તે અગાઉ થયાં હતાં અને તેથી તેણે તે લગ્ન રદ કર્યાં હતાં અને પછી ઉમરમાં આવતાં તેણે ફરી લગ્ન કર્યાં હતાં, જે શરિયત મુજબ હતાં. નાગદાર મેજિસ્ટ્રેટ પોતાના ચુકાદામાં જણાવ્યું કે જે વેળાએ પ્રથમ લગ્ન અરજદાર સાથે થયાં હતાં તે વેળાએ છોકરી ઉમરમાં આવી હતી નહિ અને તેથી તે લગ્ન કાયદેસર નહિ ગણાતાં તે રદ થયેલાં ગણાય છે, અને તેટલા માટે જવાબદારોને છોડી મેલવામાં આવે છે.” (‘મુંબઈ સમાચાર,’ તા. ૨૩:૧૧:’૩૭) એ ચુકાદા ઉપર અરજદારે હાઈકોર્ટમાં અપીલ કરી, પણ હાઈકોર્ટ એ અપીલ કાઢી નાખી.

હિંદુ સ્ત્રીની ઉત્પત્તિ વિષે કાયદો

લગ્ન વિષેની હિંદુ સ્ત્રીઓની આ દુરવસ્થા દૂર થવી જ જોઈએ, કાયદાર્થી એને શક્તિ ગળવી જ જોઈએ. હાલ હિંદુસ્થાનના સાત ઇલાકામાં—મુંબઈ ઇલાકામાં પણ—મહાસલાના પ્રધાનમંડળોનું રાજ્ય ચાલે છે. અને મહાસલાએ સ્ત્રીપુરુષના સરખા હક સ્વીકાર્યા છે, ત્યારે તો મહાસલાને પ્રધાનમંડળ

પરાધીન માનસે પાછલે દરવાજોથી કેમ નીકળી પડે છે એનું આ જ્વલંત ઉદાહરણ છે. એમણે આપેલી સલાહનો મૂળમૂત અર્થ એ કે પત્ની એ મિત્ર-માલેક રૂપે ધર-મિત્રનો માલેક છે, પત્ની ધરકામ કરનારી દાસી-મિત્રની મજૂરણી છે! આકર.૧૮ પગાર તો મારે ને? પુરુષ તે પોતાના કામનો પગાર પત્ની પાસે માગવાનો હતો? અને રૂઝવેટમાં પત્ની પોતાને દાસી ન માને તો પોતાના ધરકામ માટે રૂઝવેટ પાસે પગાર માગવાનું એમના મનમાં આવે જ ક્યાંથી? એમણે ને સગરત સ્ત્રીશક્તિએ સમજવું જોઈએ કે એથી તો માત્રી સ્ત્રીસ્વતંત્રતા ને માત્રી સ્ત્રીશક્તિ નહિ જાગે. એશક મિત્રમાલેક ને મજૂરો વચ્ચે જાગે છે એવા અધકા અમશે; પણ મિત્રગણ્યતાએ દબા તો એવી છે કે મિલોની મિત્રક્રતમાં પોતાનો સદલાગ થાય. ત્યારે ધરમાં પત્નીપત્નીના સદલાગ છે તેને જ બેવડિયન ને રૂપે કેમ કરી ન લેવા? પાછી દાસીની પરાધીનતા ફરી રૂપે શા માટે સ્વીકારવી? દાસી મદ પગાર માગવાને માર્ગે જળવા કરવાને બદલે સદલાગિની યદ મિલકત ઉપર સરખા દક મેળવવાને માર્ગે જળવા કરવામાં જ સ્ત્રીવર્ગનું નેત્રી સમાજનું દલ્યાજ છે. એશક જળવા વિના પુરુષ સ્ત્રીને એ અધિકાર નહિ આપે એ તો દીવા જેવું રૂપ છે.

“યુવતીએ શુંડાને સોટીના ફટકા લગાવ્યા

“અમદાવાદ, રવિવાર. ચાર દિવસની વાત છે. એલીસ ધીજ-પ્રીતમ-નગરના રસ્તા ઉપર ૨૦૦-૩૦૦ જેટલા માણસોનું ટોળું જામ્યું હતું એ ટોળાની મધ્યમાં એક સુશિક્ષિત તરણી એક લાહેરી લાલા જેવા મુસ્લીમને હંટર-સોટીએથી ફટકારતી હતી. પેલા મુસ્લીમ જેમ જેમ અપશબ્દ બોલતો હતો, તેમ તેમ તેના પર સોટીનો જોરથી ફટકો પડતો હતો. દટીકત એ હતી કે માર ખાનાર મુસ્લીમ યુવાને પેલી સોટીથી મારનાર સાઇકલિસ્ટ યુવતીની એલીસ ધીજ ઉપર છેડતી કરી. તેની સાઇકલ સાથે સાઇકલ અચડાવી પકેચર પાડ્યું હતું. આ મુસ્લીમ પેલી યુવતીનો ફેટલાય વખતથી પીછો પકડી રહ્યો હતો. અને જ્યાં સમય મળે ત્યાં તેને હેરાન કરવાનું ચૂકતો ન હતો. આ ઉપરથી તેને પાંચરો કરવા માટે પેલી યુવતી પોતાની સાથે હંટર લેઇ આજે ઘેરથી બહાર પડી હતી અને તેને પોતાની છેડતીનો બદલો લેવાનો મોકા મળતાં તેણે પેલા યુવાનને સોટીના મારથી પાંચરો કર્યો હતો. એમ જણાય છે કે માર ખાનાર દિલી દરવાજા બહાર કોલમાની દુકાન ધરાવે છે ને માર મારનાર યુવતી પ્રીતમનગર પાસે રહે છે” (“ગુજરાત સમાચાર,” ના. ૧:૧૧:’૩૭). અમુક મતામત પુરુષોને આમાં પોતાનું

આવશે" ('એક વર્તમાન,' તા. ૨૪:૧૧:૩૭). સરકારનો આવો દૃઢ નિર્ણય જાણ્યા પછી તો, દેશસેવાને માટે આત્મભોગ આપનાર એકોનોની જમીન ઉપર ધોડેખાં ઉડાવનાર એ નવા માલેકો હવે દડ નહિ જ કરે એમ ઇચ્છીએ, કારણકે તેમની હડ હવે આસથિ નહિ એ નો દીવા જેવી વાત છે.

સરકારની રાહતનો લાભ કેને મળે?

સરકારે સં. ૧૯૩૭-૩૮ના અંદાજપત્રમાં રૂ. ૧૦ લાખ ગામડાંની પીવાનું પાણી પૂરું પાડવા માટે, અને એવી બીજી રીતે પ્રગતિ રાહત આપવાની યોજના કરી છે. પણ સાથે જ દાવ કરેલો જોઈએ કે જે ગામ દારનાં પીણું ઉઠાવી લે, દરિયાનો સાળામાં, કુચા ઉપર કે બીજાં જગેર રચણાં સંરખવડે પ્રવેશ આપે અને પ્રાથમિકધારણાની સરકારની યોજનામાં સાથ આપે તે જ ગામને એ લાભ મળે; જણા જે ગામમાં દરિયાનો વસતિ હોય છતાં તેમનાં આજકા સાળામાં ન હોય તો તે ગામની સાળાને અપાતી આજકા પણ જથ્થે થાય.

“શોકજનક અવસાન

“મૂળ અસલાહીના વતની પણ ધણા વખતથી અત્રે વસેલા શ્રી. ભુલાલાલ પ્રાગજીભાઈ પટેલ તા. ૨૯:૧૦:૩૭ને રોજ ૮૦ વર્ષને વયે ગુજરી ગયા છે. મહાંગ દશકોશીના એક નામાંકિત અદ્યદરથ હતા, તેમજ સૌથી પ્રથમ ડેરીનો ધંધો ખીલવનાર તેઓ હતા. ‘લેઉઆવિજય’ નામનું પ્રથમ પાટીદાર માસિક તેઓએ કાઢ્યું હતું તથા કેળવણી માટે પણ ઉત્સાહી હતા. લોકલ બોર્ડ અને ધારાસભામાં અગ્રાઉ તેઓ સભ્ય હતા. અને અમદાવાદના સ્વામીનારાયણની ગાદીના આચાર્ય શ્રી. વાસુદેવપ્રસાદજીના દૂરદી હતા” ('ગુજરાત સમાચાર,' અમદાવાદ, તા. ૪:૧૧:૩૭).

*

જોઈએ છે જમ થયેલાં પુસ્તકો

જમ થયેલાં પુસ્તકો ઉપરથી જમી ઉઠાવી લેવાનો ઇરાદો સરકારે જાહેર કર્યો છે ને તેવાં પુસ્તકો સાથે લખી મોકલવાનું લેખકોને સૂચવ્યું છે. ત્યારે એમ મોકલવા માટે ‘ઝેરિઅદ્દી,’ ‘વીર ગર્હિલ્ડ,’ વગેરે ગામ જમ થયેલાં પુસ્તકોની નકલ જેવી પાસે હોય તે અહીં ગારા ઉપર મોકલશે તો ઉપકાર માનીશ.

નરસિંહભાઈ પટેલ

‘પાટીદાર’ મંદિર, આણંદ

પાટીદાર મંડળ

‘યુવકો સમાજસુધારામાં કેવી રીતે લાગ લે?’ એ વિષય ઉપર ઇનામી નિબંધ લખી મોકલવા વૈશાખ માસના ‘પાટીદાર’ના અંકમાં જાહેર સૂચના યુવકોને આપી હતી. આ વિષય ઉપર કુલ ૧૧ લાઇઓએ નિબંધો લખી મોકલ્યા હતા. સૌથી શ્રેષ્ઠ નિબંધ લખનારને રૂ. ૨૫૦ અને બીજો નંબરે આવનાર નિબંધના લખનારને રૂ. ૧૫૦ ઇનામ આપવાનું જાહેર કર્યું હતું; નિબંધો તપાસીને પરીક્ષકે પહેલું ઇનામ મહેસાણા વાળા લાઇ રેણુમિત્ર ગોકળલાઇ પટેલને આપવાનું ઠરાવ્યું છે અને તેમના નિબંધનો એક ભાગ આ અંકમાં ૫૪ પૃથ્વી છપાયો છે, બીજો ભાગ આવતા અંકમાં છપાશે. બીજું ઇનામ આપી શકાય એવો કોઇ નિબંધ પરીક્ષકને ગોચ ન લાગ્યાથી કોઇને આપી શકાયું નથી.

પણ જ્યાં નિબંધોમાંથી નીચેની સર્વસામાન્ય સૂચનાઓ તારવી શકાય :

૧. વરવિક્રય અને કન્યાવિક્રયનો નાશ કરવો જોઇએ.
૨. જાળલગ્ન, વૃદ્ધલગ્ન અને નંદીલગ્ન અટકાવવાં જોઇએ.
૩. શરીરનાં, છુદ્ધિનાં, સંસ્કારનાં, વિદ્યાનાં કે ધનનાં, સૌ પ્રકારનાં કળેડાં અટકાવવાં જોઇએ.
૪. વિધવાલગ્નને પ્રોત્સાહન આપવું જોઇએ.
૫. વિધુરે વિધવાની સાથે લગ્ન કરવું જોઇએ.
૬. સંહલગ્નને ઉત્તેજન આપવું જોઇએ.
૭. કુલીન-અકુલીનના મોદ ને બેદ નાડવા જોઇએ.
૮. મરણ પાછાની કાળમાઝબૂની ને રાવાકુટવાની લૌકિક ક્રિયાઓ તથા જમાણુ બંધ કરવાં જોઇએ.
૯. સ્ત્રીકેળવણીને વેગ આપવો જોઇએ.
૧૦. લાજપડનાં રિવાજ બંધ કરી દેવો જોઇએ.
૧૧. ધર્મનાં ધર્તિગતો નાશ કરવો જોઇએ.
૧૨. અરપૂરપતાનો પણ નાશ કરવો જોઇએ.

આ બધું તો યુવાનોજ કરી શકે, વૃદ્ધોને તો એ કરવાની વૃત્તિયે નથી ને શક્તિયે નથી. ત્યારે હવે પ્રશ્ન એજ છે કે આજે આત્મવિલાસમાં રાખતો ને સમાજહિતમાં નિષ્ક્રિય થઇ બેઠેલો યુવાન વર્ગ અગત્ય થઇને આ સમાજસેવામાં મંડી પડ્યા કેમ કેડ બાધે? આનો નિર્ણય કરવો પણ યુવાનોનાજ હાથમાં છે. યુવાનો, જાગો, તમારી માગે પીડિત ગ્રામજનનો મીટ માંડીને બેઠાં છે.

‘ પાટીદાર મંડળ ’ ફંડ

શ્રી. સોમાભાઈ વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ,	બાંધણી	રૂ. ૨૫
„ નરસિંહભાઈ વેણીભાઈ	„ નાગજીપુરા	૧૧
„ બહેચરભાઈ હરિભાઈ	„ માલસર	૫-૮-૯
„ ગોવિંદભાઈ ચુનીલાલ	„ બાંધણી	૫
„ કુલાભાઈ જવેરભાઈ	„ રામપુરા	૫
„ કુલાભાઈ દ્વારકાદાસ	„ બાંધણી	૫
„ મગનભાઈ શંકરભાઈ	„ સોનિત્રા	૫
મંડળની ઓશીસમાં વડોદરે આપ્યા		૬૧-૮-૯

શ્રી. બીખાભાઈ કુબેરભાઈ પટેલ,	કરમનદ	
પુત્રને લગ્નપ્રસંગે		રૂ. ૧૧
„ ભુલાભાઈ પ્રાગજીભાઈ પટેલ,	અસલાલી	૧૦
„ શ્રીજીભાઈ જીજીભાઈ	„ પોરડા	૫
„ બળદેવભાઈ મયુરભાઈ	„ સોનિત્રા	૫
‘ પાટીદાર મંદિરમાં આજુદ આપ્યા		૩૧-૦-૦
ગયા વૈશાખના અંકમાં સ્વીકારાએલા		૩૯૮-૧૦-૦
પાછલા સરવાળામાં બૂલ		૧૦-૦-૦
		૫૦૧-૨-૯

અકાર પાટીદાર મંડળની પરિષદમાં જોગણે ફંડમાં લખાવેલા, તેમાંથી નીચેના ભાઈઓના પૈસા હજુ નથી આપ્યા, તે દરે મોકલી દે એવી આશા છે :

છટાલા ગામ સમરત તરફથી, શ્રી. મોતીભાઈ જોડાભાઈ પટેલ રૂ. ૫૧ ; શ્રી. ગણાભાઈ લઘુભાઈ પટેલ, વધારી, ૨૫ ; શ્રી મણિભાઈ મયુરભાઈ ગુપ્ત, છટાલા, ૨૫ ; શ્રી. ગંગાદાસ કેશુરભાઈ પટેલ, કરમાલીઆપુરા, ૧૧ ; શ્રી. રાવજીભાઈ ધર્મદાસ પટેલ, દંડારી, ૧૧ ; શ્રી. બહેચરભાઈ હરિભાઈ પટેલ, માલસર, ૫-૭-૩ ; શ્રી. છોટાભાઈ કુલાભાઈ પટેલ, પશુસોરા, ૫ ; શ્રી. જવેરભાઈ કેશુરભાઈ પટેલ, અજુપુરા, ૫ ; શ્રી. ગણાભાઈ કુલાભાઈ પટેલ, બાંધણી, ૫ ; શ્રી. રણછોડભાઈ કાળિદાસ પટેલ, અકાર, ૫ ; શ્રી. વિઠ્ઠલભાઈ શંકરભાઈ પટેલ, સેગવા, ૫ ; શ્રી. શંકરભાઈ જોર્જિદભાઈ પટેલ, સાવલી, ૫ ; શ્રી. શંકરભાઈ કુલાભાઈ પટેલ, ઝોડ, ૫ ; સોમાભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ, છટાલા, ૫.

શિવાભાઈ ૨. પટેલ

ચ. પ્રિ. પ્રેમ-આજુદ

મંત્રી, પાટીદાર મંડળ

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામતં પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ધુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૪ }
વર્ષ ૧૫ }

આણંદ

{ પોષ
અંક ૩

યુવકો સમાજસુધારામાં કેવી રીતે ભાગ લે?

૨

ગયા અંકમાં ક્ષત્રક્ષેત્રના દોષો જોયા હતા, હવે ઇતર ક્ષેત્રના દોષો અને તે સર્વ દોષોમાંથી નીકળવાના માર્ગો આ અંકમાં જોઈએ.

(૧) મરણપરજીનાં ધોષનાખતાં ખર્ચો, જ્ઞાતિવશ વગેરે: થોડાક જમીનદારો, નોકરો અને વેપારીઓ જાદ જતાં પાટીદારો મુખ્યત્વે ખેતી કરે છે. છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી ખેતી કરનાર વર્ગ ઉપર અનેક પ્રકારનાં સંકટો ઊતર્યાં છે ને તેમની દશા અતિચ્છાદ્ય હીન થઈ ગઈ છે. છતાં શોકની વાત તો એ છે કે આ પાટીદારો પોતાને ત્યાં 'અવસર' આવતાં અમોઘ પ્રમાણમાં ઉદાર થઈ જાય છે અને આખા જીવનની પરસેવો પાડી કરેલી કમાણી કુલજીવન ચર્ચ એક બે દિવસમાં ઉડાવી દે છે, અગર દેવામાં ડૂબી જાય છે. કેટલાક તો પોતાના નિર્વાહનું એક પૂરું સાધન—જમીન, અગર રક્ષણનું એક પૂરું સાધન—ઘર પણ ગીરો કે વેચાણ મૂકીનેય આ 'અવસર'પ્રસંગે કુલજીવન ધવાનું પસંદ કરે છે—તેમ કરીને અભિમાન લે છે.

આખું જીવન પેટે પાટા ખાંધી, કંજૂસની પેઠે વર્તી ગયાવેલું ધન એક બે દિવસના ઉત્સવમાં ઉડાવી મૂકવું એ મૂર્ખાઈ છે એટલું જ નહિ, પણ આવું ગયાવેલું ધન ન હોવા છતાં દેવું કરીને આવે અવસરે ખર્ચ કરવો એ મૂર્ખાઈની પરિસીમા છે.

આવો ખર્ચ સાધનસંપન્ન લોકો પોતાની મોટાઈ દેખાડવા જેટલા પ્રમાણમાં કરે છે તેટલા જ પ્રમાણમાં સાધનહીન લોકો તથાઈને પણ, પોતે જ તેટલા જ મોટા છે એમ દર્શાવવા, કરે છે અને દેવાદાર બને છે.

આવે પ્રસંગે ચંતો ખર્ચ જ્યાં સુધી મરજિયાત હોય ત્યાં સુધી તે સામાન્ય રીતે જાદુ જાધકારક ગણી શકાય નહિ. પરંતુ આનો ખર્ચ મરજિયાત રહી શકતો નથી, જોડી પાદપાદના અને મોટાઈ પ્રાપ્ત કરવાના લોકાથી પ્રેરાઈ ધનવાનનું અધોગ્ય અનુકરણ કરી ધનદીન પણ તેવો ખર્ચ કરી પોતાની અને પોતાની લાલિષ્યની પ્રગતી પામવાલીતે આવકારે છે.

લગ્નપ્રસંગે ચતા આવા ખર્ચની એક સીધી અને ધાતક અગર સમાજના સ્ત્રીશ્ચય ઉપર થાય છે અને તે એ કે લગ્નપ્રસંગે કરવા પડતા ખર્ચમાંથી ખચવા મારે કન્યાઓને દુઃખીની કરી પડે છે, એક માથે એકથી વધુ કન્યાને પરભાગી દેઈ જાળલગ્ન કરવાં પડે છે. અને પ્રસંગે સમાજનું સ્ત્રીશ્ચય અનેક રીતે બેજમાય છે.

(૨) કુસાન્ધતા: આગળ જણાવ્યું છે તેમ મૂળે ભુદ્ધિ, સંસ્કાર વગેરે ગુણો ઉપર રચાએલું કુળ સમય જતાં જન્મજડ થયું અને કુળવાન પિતાનો પુત્ર દુર્ગુણી હોવા છતાં પણ કુલીન મનાવા લાગ્યો એટલું જ નહિ, પણ કુળહીનો ગમે તેટલા ગુણવાન હોવા છતાં કુળહીન કુટુંબમાં જન્મેલા હોવાને જ કારણે કુળહીન મનાવા લાગ્યા.

આમ કુળ જન્મજડ થવાથી કુસાન્ધતાનો જન્મ થયો. વિદ્વામી કુળવાન વર્ગ કુળહીનની મહેનત ઉપર શ્રવણ લાગ્યો. આ કુળવાનપણાને કારણે વર-વિક્રયની પ્રયા અસ્થિત્યમાં આવી અને તેના પારિણામિક (Consequential) દોષસમૂહને નોતરતી આવી.

વરવિક્રયથી શ્રવનનિર્વાહ પામતો આજનો કુળવાન પાટીદાર અનેક કારણે ફરી પરણે છે અને પ્રથમની પરણેતરને શ્રવનખરની સળગતી લટ્ટીમાં દહસેલી મૂકે છે. લણ્ણતરના પૈસા પૂરા કરવા, જાપનું દેયું ભરપાઈ કરવા, ઘરનો ખર્ચ કાઢવા, પોતાની એનદીકરીના લગ્નનો ખર્ચ કાઢવા, પોતાને ત્યાં આવેલા 'અવસર' ખર્ચના પૈસા મેળવવા, એમ અનેક કારણે આજનો કુળવાન 'નાવલીઓ' એક ઉપર બીજા કરે છે અને 'હરાયું દોઃ' અને છે, અનેક સ્ત્રીઓનાં શ્રવન છૂટે છે અને પોતાના શ્રવનમાં એર રેડે છે.

અને છતાંયે કુળનો મોહ આજના પાટીદારોમાં—કુલીન કે કુળહીન પાટીદારોમાં—એટલી ઊંડી જડ ધાલીને બેઠો છે, એ કુળમોહ એમની ભુદ્ધિને એવાં ઘેન ચઢાવ્યાં છે કે પોતાની એનદીકરીના સુખને ભોગે પણ એ કુળવાનને ઘેર સંજંઘ જાંધવા તેઓ તલસે છે. આવો સંજંઘ જાંધીને પોતે કુળવાન થવા મથે છે, પણ અન્તે કુળવાનની લાતો ખાય છે. અને છતાંયે કુળના મોહને છોડી શકતા નથી.

આ કુટુંબનાને કારણે કન્યાનો પ્રવાસ કુળવાન કુટુંબો તરફ વળે છે અને અનેક કુળહીન યુવકોને કન્યા વગરના અંગે નેત્રી ફરગિયાત બદલચર્ચા પાળતા કરી મૂકે છે. એક પક્ષે કુટુંબના ફરગિયાત વંધન પાળતા વિધવાદળને ઊંચું કરે છે, બીજા પક્ષે ફરગિયાત બદલચર્ચા પાળતા યુવાનોને ઊંચા કરે છે. સમાજનાં ઉચ્છિદ્ર આ બંને દબો સમાજની નીતિને લયમાં લાવી મૂકે છે.

(૩) ગોળઝોકડા: લગ્નનો ઉદ્દેશ જીવનભરની મૈત્રી માટે અનુકૂળ સાથી મેળવી લેવાનો છે. આનો અનુકૂળ સાથી સ્ત્રીને અગર પુરુષને જ્યાંથી મળે ત્યાંથી શોધી લેવો. એ લગ્નની વિશાળ અને સરળ ભાવના છે. છતાં જ્ઞાતિનાં બંધનો કાઢીને તોડવાં ન હોય તો એ સાથીની પસંદગી માટે પોતાની જ્ઞાતિમાં પણ વિશાળ ક્ષેત્ર હોયું અત્યંત જરૂરનું છે. પરંતુ શોકની વાંત એ છે કે કુટુંબના જેવાં અનેક કારણોએ જ્ઞાતિમાં તડ અને ઝોકડાની દીવાલો ઊભી કરી હોય છે ને લગ્નનું ક્ષેત્ર સંકુચિત બનાવી મૂક્યું હોય છે.

પાટીદારની સાગરનાતને પણ ગોળઝોકડાએ અને કુટુંબનાએ અનેક ખામોશિયાંમાં વહેંચી દીધી છે. પરિણામે તેનું બંધિયાર અને સિધર પાણી અધાધ બદબદી ઊંચું છે.

પાટીદાર સમાજમાં આજે કુલીનતાએ જાર ગામનો ગોળ ઊભો કર્યો છે. આ ગોળના લોકો સ્વાર્થસ્ત હોય તેમ પોતાની દીકરીઓને ગોળમાં જ આપે છે અને એમ પોતાની પુત્રી માટેનું લગ્નક્ષેત્ર અતિશય સંકુચિત કરી મૂકે છે. તેજ પ્રમાણે બીજા જુદા જુદા ગોળના લોકો પોતપોતાના ગોળમાં જ પોતાનો જીવનવ્યવહાર ચલાવે છે અને ગોળ બદારના પોતાની જ જ્ઞાતિના બીજા લોકો તરફ ઉદાસીનતા સેવે છે.

આમ, ગોળઝોકડાથી સમાજના બંધ તૂટી જઈ, જ્ઞાતિના ભાગલા પડી ગયું છે અને લગ્નક્ષેત્ર સંકુચિત થાય છે. ગોળઝોકડા આમ સ્ત્રીપુરુષને અનુકૂળ સાથી મેળવી લેવામાં અન્તગ્રાસરૂપ નીવડે છે અને લગ્નના મૂળગત હેતુને હાનિ પહોંચાડે છે, રાટીના વ્યવહાર કરતાં પણ ખેડીનો વ્યવહાર વધારે સંકુચિત કરી મૂકે છે.

આમ, ગોળઝોકડાથી પાટીદારોનું જીવન એકધારું અને એકલવાયું થઈ ગયું છે, જગતના વિશાળ ઝોકમાં જગતના સર્વ પ્રકારના માનવો સાથે પરિચય સાધી એકરૂપ થવાને બદલે ઊંચો માર્ગે જઈ પાટીદારનું સમાજજીવન જગતના એક ખૂણામાં લપાઈ ગયું છે.

(૪) પડો: પડો એ મુસલમાની સંમર્ગે આપણામાં જન્માવેલું એર છે. દેશ ઉપર મુસલમાનોએ ત્યારે આક્રમણ કર્યું ત્યારે દેશ, ધર્મ અને સમાજ -

ખાસ કરીને નારીસમાજ - ભયમાં આવી પડ્યા. તે સંકટસમયે નારીસમાજના બચાવને અર્થ પડાનો જન્મ થયો.

ત્યારે પ્રશ્ન એ થાય છે કે તે સમયે સ્ત્રીકાર્યોત્તેજો આ સંકટધર્મ સંકટ પૂરું થતાં કેમ વિરામ ન પામ્યો? ઉત્તર એક જ છે, અને તે એ કે દ્વિદાસોની ગુલામી મનોદશા. એક વખત સારી કે નરસી રૂઢિનો જન્મ થઈ તે વર્તનમાં મૂકાય તો તેને નાણુદ કરવા ભગીન્ય પ્રયત્નની જરૂર પડે છે. પડાના સંગ્રામમાં એવું જ કાંઈક જન્મ્યું છે.

પાટીદાર સમાજમાં જોકે પડો એટલો બધો સખ્ત નથી, તોપણ તે નારીસમાજને મૂંઝવવા જેટલો સખ્ત તો છે જ. પડાને કારણે પૂરતી ચોકખી દવાને અને સ્વતંત્ર દસનચક્કનને અભાવે શરીર કંતાઓનાં અને દુગળાં માલુમ પડે છે; અને સમાજનું જોકે પાસું નગણું પડ્યાં આખો સમાજ પાંગળો થયો છે. સમાજની હવનશક્તિ આજે કુદિત થઈ ગઈ માલુમ પડે છે, તેનાં અનેક કારણોમાં પડો પણ એક કારણ છે.

જોકે પડો પાટીદારોમાં સર્વવ્યાપી છે, તોપણ તેનો અમલ દુગળાન કુટુંબોમાં સખ્તપણે કરવામાં આવે છે. પેતાની દરિપત મોટાઈ સરી જતી અટકાયવા માટે દુગળાન કુટુંબો દલુ પણ કેટલાક દોષોને સખ્તપણે પકડી રહ્યાં છે. પડો એ દોષો પૈકી એક છે. એક જ દૃષ્ટાન્ત બસ છે: સાવલીનાં દેસાઈ કુટુંબોમાં પડો એટલો સખ્ત છે કે એક વખત માસરે આવેલી મલરૂ નવવધુ આગલી ખડકીનો ઉમરો દેખવાજ પામતી નથી. પરગામ જવાને પ્રસંગે એ નવવધૂને સર્વ બાજુએ ખાસા ગઠા પડાથી આચ્છાદિત ગાડીનો આશ્રય લેવો પડે છે. ઘરની ચાર દીવાલોથી સુરક્ષિત પાંગરામાં જ પેતાનું હવન એ વ્યતીત કરે છે.

દેશાટનથી પાટીદારના પડા ઉપર કાપ મુકાયો છે એમ કહી શકાય ખરું. પરદેશમાં જુદી જુદી નાતગતના લોકોના મહવાસથી ગુણવિનિમય થાય છે ને તેને પરિણામે પડા ઉપર પણ કાપ મુકાયો છે ખરો. તોપણ એ કાપ ક્ષણિક અને ભૌગોલિક હોઈ, પેતાને સ્વદેશ આવ્યાને પ્રસંગે પડાનો આશ્રય લેવાતો જોવામાં આવે છે. આફ્રિકામાં પુરુષોની શરમ તોડી છૂટથી દરતીદરતી સ્ત્રી સ્વદેશમાં તેજ પુરુષોનો પડો પાળે છે એ વાત સુવિદિત છે.

આમ પડાની અમેઝ્યતા અને બીનજરૂરીપણા વિશે ખાતરી થયા છતાં રૂઢિનું જોર પડાને ચિરાતો અટકાવે છે.

ત્યારે આજના પાટીદાર સમાજની દશાનું ચિત્ર આપણે દોરું, અને તેમાં

રહેલા દોષોની આપણે સમીક્ષા કરી. ટૂંકામાં આજના પાટીદાર સમાજમાં,

(૧) વિધવાઓ અને જાળવિધવાઓનો સુમાર નથી, રોટલા માટે તેઓ વલખાં મારી રહી છે.

(૨) ફરજિયાત બ્રહ્મચર્ય પાળતા વાંદાઓનો, જીવનમાં કોઈ પણ વખત પરિણીત જીવન માગવાની આશા ન રાખી ચકનારાઓનો તોટો નથી.

(૩) વિલાસી કુળવાનો કુળહીનની મહેનતનાં ફળ ચાવી નય છે, કુળહીન વર્ગને પેટે પાટા ગાંધી મજૂરી કરી કુળવાનનાં ઘર ભરવાં પડે છે.

(૪) ધમંડી અને પથરસમા હૃદય વાળા અનેક કુલીનોના ઘરમાં મજૂરોની પેઠે કામ કરતા છતાં રોટલાના ટૂંકડા માટે વલખાં મારનાર અનેક વધુઓ જીવનથી કંટાળી,

‘ઉડતા પંખીડા સંદેશો લઈ જાજે જો,

માડીને કહેજે જે દીકરી ફરે પડી.’

એવો સંદેશો પાઠવી જીવન ટૂંકું કરી રહી છે.

(૫) અનેક ઘરમાં,

‘લાઇ તો જીવોગ ને જીવોગમાં ઘૂમે છે,

જાઇનું તે ચિત્ત ચૂલામાંથી રે.’

એવી સ્થિતિ નજરે પડે છે.

(૬) વર્ગવિક્ષય જેવી અનિષ્ટ પ્રયાને કારણે સંસારને પુત્રની અને પુત્રીની સરખી જરૂર હોવા છતાં પુત્રીના જન્મ તરફ ધૂણાની નજરે જોવાય છે: પુત્રજન્મ સાકર અને પેંડા વહેણી ઉજવાય છે, પુત્રીજન્મ ‘દાપ! પથર જન્મો’ના નિસાસાથી ઉજવાય છે.

પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ દોષોનું નિવારણ કેવી રીતે કરવું? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ સમીક્ષાથી સરળ જન્મે છે.

એ દોષોનું નિવારણ કરવાનો કર્તવ્યભાર યુવકોને માથે છે, એ દોષોને સમાજમાંથી ખખેરી કાઢવા એ કર્તવ્ય યુવકોનું છે. એ કર્તવ્યમાર્ગ કઠિન અને કાંટાળો છે એ વાત સાચી, પરંતુ તે માર્ગે ગયા સિવાય છૂટકો નથી એ વાત પણ તેટલી જ સાચી છે.

સમાજસુધારો કરવાની એ રીત મૂળથીજ પ્રચલિત છે: (૧) ધીમે અને પ્રાકૃત જનસમાજ ચોડે વિરોધે ઝીલી શકે એવો સુધારો અને (૨) ઉત્કટ, બંડખોર વૃત્તિકર્મો અને પ્રાકૃત જનસમાજનું દિલ દયમયાવી નાંખનારો સુધારો. આ બંને પ્રકારના સુધારા દોષનિવારણ કરે એવા છે, પરંતુ ઉત્કટ

સુધારાથી દોષો જલદી દુર થઈ સમાજની શુદ્ધિ જલદી થઈ શકે છે. ધીમે સુધારો આપ્યાનો અને લેખી પ્રચારકાર્યથી લોકમાનસને કેળવી તૈયાર કરીને સક્રિય ભાગ ભજવવાનું શીખવે છે; ઉત્કટ સુધારો ભરવા મોઝ પગલું ભરીને સક્રિય ભાગ ભજવી લોકને ચિચારતા કરી મૂકે છે.

આ અને સુધારા પેટી આજના પાટીદાર યુવકે ઉત્કટ સુધારાનો આશ્રય લેવો જરૂરનો છે. સમાજના દોષોને પંખાળી પોથી, બાદ દૂર કરવા કરતાં તેને તેને એક જ સપાટે વાળીઝૂંઠી દૂર કરવા એજ પરિણામે દિનાવદ છે.

ત્યારે આ ઉત્કટ સુધારાની દૃષ્ટિએ આજના યુવકાનું કર્તવ્ય શું હોય છે તેનો ઉપર અનાવેલા દોષવાર વિચાર કરીએ:

(અ) લજ્જાલેશના દોષો:

(૧) બાળલજ્જ, વૃદ્ધલજ્જ: સુધારક યુવક પોતે જો અપરિણીત હોય તો મોટી ઉંમર થયે પોતાના પત્ર ઉપર લખે રહી, પોતાનું અને પોતાનાનું ગુજરાન કરી શકે એવો થાય ત્યારે જરૂર લાગે તો પોતાની જાતિ જદારથી અગર પ્રાન્ત જદારથી પણ અનુદૂળ માથી મેળવી લેઈ તેને પરજીવાની પ્રતિષ્ઠા તેણે લેવી જોઈએ. સુધારક યુવક પોતે જો બાળલજ્જમાં ફસાએતો હોય તો પોતાની પરજોતર પોતાના જીવનવહેણને અનુદૂળ થાય તેવી રીતે તેના જીવનને લડવા તેજી ઉમર ફસાવી જોઈએ.

સુધારક યુવક પરિણીત હોય અને અનુદૂળ સાથી પણ તેને મળી ગયો હોય તો તેણે અને તેની પરજોતરે પોતાની આસપાસ થતાં બાળ- અને વૃદ્ધ-લગતો, જરૂર લાગે તો ન્યાયાધીશીનો આશ્રય લેઈને પણ, અટકાવવાં જોઈએ. વૃદ્ધલજ્જના ફાંસામાં ફસાતી બાળા જો પુખ્ત ઉંમરની હોય અને લગ્ન અટકાવવા તેને બાલ્ય મદદની જરૂર હોય તો તેને પૂરતી મદદ આપવા તેમણે તત્પરતા દર્શાવવી જોઈએ.

બાળલજ્જ અને વૃદ્ધલજ્જ કરવા તત્પર થએલા વડીલો શાન્ત સમજાવટથી ન માને તો લજ્જ વખતે શાન્ત પણ નિશ્ચય રીતે ચોટી (Picketting) કરી થતા લજ્જ પ્રત્યે વિરોધ દર્શાવવો જોઈએ.

સુધારક પક્ષિત (Grey-haired) યુવક હોય તો સંનતિ અને 'રાટલા કરી આપનાર' ન હોય તોપણ પિરતાળીસ વર્ષથી મોટી ઉંમરે ન પરજીવાની પ્રતિષ્ઠા લેવી જોઈએ.

(૨) વિકૃત-કન્યાનો અને વરનો: સુધારક યુવક અપરિણીત હોય અને પોતાના ગોળમાં કન્યાનો કે વરનો વિકૃત થતો હોય તો પોતે દોરની પેડે ન

મુલવાયા દેવાની પ્રતિષ્ઠા લેવી જોઈએ. અગર જીવનભર કુંવારા રહેવું પડે તો ભલે, ખચ પેસા આપીને ન પરજીવાની પ્રતિષ્ઠા લેવી જોઈએ.

સુધારક પોતે પરિણીત હોય તો બીજાને યતો વિકૃત અટકાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કન્યાવિકૃત કરવામાં મદાપાપ છે એવી સમજૂત કરી લોકોને કન્યાવિકૃત કરતાં અટકાવવા જોઈએ. તેમ વરવિકૃત કરવાથી કન્યાઓ દુઃખપીતી થાય છે અને કન્યા વગર કુળહીનને જીવન પૂરું કરવાના પ્રસંગો ઊભા થાય છે એવી સમજૂત કરી દેવાની સામજીના તેમનામાં જન્મ કરાવવો જોઈએ, તેમ આપા લગ્ન ઉપર ચોટ્ટી રાખી વિરોધ બતાવવો જોઈએ.

(૩) વિધુરલગ્ન, નંદીલગ્ન: સુધારક યુવકને સંતતિ ન હોય અને સંતતિ ખાતર અનેક દહેવાતા દિનચિંતકો (?) ને ફરીથી પરજીવવા જીયાનીયા થાય તોપણ નંદીલગ્ન ન કરવાનો દૃઢ આગ્રહ યુવકે રાખવો જોઈએ.

સુધારક યુવક વિધુર થાય તો જેમ સ્ત્રી એક વાર વિધવા થયે ફરીથી પરણી શકતી નથી તેમ તેણે ફરીથી ન પરજીવાના પોતાનો નિશ્ચય મનહર કરી દેવો જોઈએ, અગર તેનાથી તેવી રીતે અપરિણીત રહી શકાય તેમ ન હોય તો પોતાની જ ઉમરની અને પોતાને અનુકૂળ વિધવાનો પવિત્ર હાથ પકડી પોતાનું અને એક અનાથ અસહાય વિધવા બાળાનું દિત ગ્રાહનું ભંધજો, તેને અપનાવી પોતાની કરી લેઈ તેના ઉપર યતો જુલમ અને અન્યાય દૂર કરવો જોઈએ.

(૪) વિધવાવિવાહ: સમાજ પોતાના આ પુનિત અંશને 'અપશુકનિવાળ' માનતો મંદી નામ તેવું પ્રચારકાર્ય કરવું, એ પુનિત અંશને પુરુષબળે જ સમાજ દષ્ટિ દ્વારા છે એવું સમાજવતું, એ પ્રત્યેક સુધારક યુવકની વિધવા પ્રત્યે મુખ્ય ફરજ છે.

દેહલગ્નની કાષ્ટ વિધવા પાસે સમાજ ફરજિયાત વૈધવ્ય પગાવનો હોય, તેની મરજી વિરુદ્ધ તેની પાસે પાપાચાર કરવાની રીતિમાં તેને મૂકતો હોય તો તે વિધવાને પુનર્લગ્ન સાથે અનુકૂળ સાથી શોધવામાં મદદ કરવી અને તેના સાથી મળતાં જાનેના માર્ગ સરળ કરી આપી બનેને લગ્નગાંઠથી જોડી દેવાં, જાનેના જીવનમાં મુખનો સૂર્ય જોગે એવો પ્રયત્ન કરવો એ સુધારક યુવકની મુખ્ય ફરજ છે.

આજનો પાટીદાર સમાજ એક બાજુ અનેક વિધવાઓથી અને બીજી બાજુ અનેક પાંદાઓથી ખદબદે છે. જાનેને અસહ્ય પાતનાઓ ભોગવવી પડે છે, જાનેનાં જીવન સમાજના રીતમની લાઠીમાં બળા રહેલાં હોય છે. એ જાનેનાં જીવનમાં મુખનો જન્મ થાય એવી વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર છે.

સમાજની આવી અસમાન અને વિષમ વ્યવસ્થાથી અનેક નિર્દોષનાં જીવન એજે જાય છે. તે સ્થિતિ દૂર કરી, દરેકને કન્યા મળે તેવો પ્રયત્ન કરવાની ખાસ જરૂર છે. આવા વાંદાઓ આ વિધવાઓને અપનાવવા આગળ આવે તેવી સમગ્ર તેમને કરવી જોઈએ.

આ અસમાન અવ્યવસ્થા ઝાંઝા રીતે દૂર થઈ શકે એમ છે. આજે કુળવાન નાણાં ખૂટતે ફરી પરજો છે, પુત્ર ન થયે ફરી પરજો છે, ઘરમાં કંકાસ થયે ફરી પરજો છે, વિધુર થયે ફરી પરજો છે અને સમાજની કન્યાઓના મોટા ભાગને રાફી લેઈ કન્યાની અજીત કરી મૂકે છે. તેમ ન થાય અને એક વખત પરજોલા કુળવાનને એક ઉપર બીજી કાંઈ ના દે અને તે કુળવાન વિધુર થયે વિધવાનેજ પરજીવાની તેને ફરજ પડે તો વિધવાઓને ને વાંદાઓને જાતેને સુખ કરી આખી સકાય એમ છે.

સમાજની નજર સમક્ષ આવાં દષ્ટાન્તો ઊઠાં કરી ખર્ચેને સુખ કરી આખી સકાય તેવી સ્થિતિ લાવવા માટે સુધારકે લગીરય પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે.

(૫) કન્યા-વયનાં, બુદ્ધિનાં વગેરે: સમાજે જ્યેષ્ઠાં આ કન્યાને પોતાને લગ્નમાંકે હોવામાં મદદ કરવી, તેમ કરતાં સમાજ તેમનો ગદ્દિધાર કરે તો તેમને પડખે ઊભા રહી તેમને મદદ કરવી, તેમના કષ્ટમાં ભાગ લેવો અને લગ્નમાંથી છૂટી થએલી સ્ત્રીને બીજાં અનુકૂળ સાથી મેળવી આપવામાં મદદ કરવી એ સુધારકનું કર્તવ્ય છે.

સમાજે ઊઠાં કરેલાં આ કન્યાં લગ્નને નભાવી લેવાની ઇચ્છા રાખતાં હોય તો તેમનું હતભાગી જીવન સદા જાને, જાને જણુ એકબીજાને અનુરૂપ થતાં રીખે, એવું પ્રચારકાર્ય કરવાની યુવકની પ્રથમ ફરજ છે. યુવક પોતે કન્યાનો ભોગ થઈ પડ્યો હોય તો તે નભાવી લેઈ પોતાની જીવનસાથી પોતાને અનુરૂપ જાને તેના પ્રયત્નો તેણે કરવા જોઈએ. તેમ કરવા જતાં સદન કરવું પડતું હોય તો સદન કરવા તૈયારી જતાવવી જોઈએ.

(ભા) ઇતર ક્ષેત્રના દોષો:

(૧) મરણપરણના ધોષ નાખતા ખર્ચો-શાંતિવરા: મરણપરણ વગેરેને પ્રસંગે શાંતિવરા વગેરેમાં થતા લખલૂટ ફરજિયાત ખર્ચને અટકાવી દેવા એ દરેક સુધારક યુવકની ફરજ છે. પોતાને ત્યાં આવા પ્રસંગ આવે ત્યારે ગમ્મ ઉપરાંત ખર્ચ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેઈ અને બીજાને પણ તેમ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાની આવા ખર્ચ ઉપર અંકુશ મૂકવાની જરૂર છે. પોતાને ત્યાં લગ્નપ્રસંગ આવે ત્યારે પોતાની મોટાઈ અને આર્થિક સ્થિતિનું

પ્રદર્શન કરવા મનુષ્ય ઉડાઉ જની જઈ થયેજી વર્તે છે-પોતાની નાણાં-કાંચણીનું તણિયું આવતા સુધી ખર્ચ કરવામાં પાછી પાની કરતો નથી અને ખુવાર થઈ જાય છે. આ યેજંછામાંથી લોકોને ગયાથી લેઈ આવે પ્રસંગે પોતાની વિવેકશક્તિ ન ખૂએ એવો પ્રગંધ કરવાની નેની ફરજ છે. પોતાને ત્યાં પ્રસંગ આવે ત્યારે લોકાપવાદનો ડર ન રાખતાં સંપૂર્ણ સાદાઈથી પ્રસંગ ઊગ્ધવી પ્રાકૃત જનસમાજ સમક્ષ પદાર્થપાઠ રજુ કરવો એ તેની ફરજ છે.

(૨) કુલાન્ધતા : સમાજમાં કુળમોહનું સામ્રાજ્ય નજણું પડે એવી રિયતિ કરી મૂકવાની દરેક સુધારકની ફરજ છે. કુલાન્ધતાને કારણે આખો એ સમાજ કેવો પાંગળો જની ગયો છે અને કુળહીનને પણ કુળવાનતા ધરમાં પોતાની કન્યા ખોસી આવી કુળવાન જની જવાની કેવી તાલાવેલી લાગી રહેલી હોય છે તે આપણે ઉપર જોયું. કુળહીન અને કુળવાન જાનેનો આ કુળમોહ કુળવાનને ફાયદાકારક હોવાથી કુળમોહનું જોર તોડવા કુળવાન કાંઈ કરવાનો નથી. એ તો પીડિતોએ જ દુઃખ દેનારની સામે જાંડ ઉઠાવવું પડશે.

ત્યારે કુળહીનને દુઃખે દુઃખી થઈ સુવારકે કુળમોહ તોડવા મથવું જરૂરનું છે. પોતાનાથી વખારે કુળવાનને ઘેર કન્યા દેખને નહિ, પણ 'જેની લેવી તેને દેવી' એ ન્યાયે સરખી માથાવટીએ કન્યા દેવાથી જ પોતાનું ગૌરવ અને કન્યાનું સુંખ સોંચવી શકાય એમ છે એ વાત સમજવા દરેક અંશના મન ઉપર હસાવવાની પ્રયત્ન જરૂર છે. સુધારકે પોતે પોતાની કન્યા સરખી માથાવટીએ આપી પદાર્થપાઠ શિખવવાં જોઈએ.

(૩) ગોળએકડા : આ વસ્તુએ લગ્નનું ક્ષેત્ર સંકુચિત જનારી દીધું છે, જાતિના અનેક ભાગ પાડી દીધા છે, લગ્નનો મૂળ હેતુ વિસારે પાડી દીધો છે, છપનભરનો અનુકૂળ સાથી જ્યાંથી મળે ત્યાંથી શોધી લેવાની મૂળ લગ્ન-ભાવનાને છૂંદી નાંખી છે. લગ્નને માટે જરૂર પડે તો જાતિની કે ભૌગોલિક પ્રદેશની સીમા વટાવવામાં હરકત હોઈ શકે નહિ, તેને જાહેરે ગોળએકડાએ લગ્નક્ષેત્ર સંકુચિત કરી નાખ્યું છે. આવા ગોળએકડાનું અસ્તિત્વ સમાજ ન સ્વીકારે અને એ ગોળએકડાને તોડી નાખે એવી રિયતિ કરી મૂકવી જરૂરની છે. તે સાથે પોતાની પુત્રીથી જ સુધારકે પહેલ કરવી જરૂરની છે.

(૪) પડદો : પડદાનાં અનિષ્ટો મુમજની બેનો પડદાનો ત્યાગ કરે એવી સમજૂત કરવી એ સુધારકની ફરજ છે. પોતાની પત્ની પાસે પડદાનો ત્યાગ કરાવી સુધારકે તેનું દષ્ટાન્ત સમાજ સમક્ષ ધરી ખીજી બેનોને તેમ કરવા પ્રેરવી જોઈએ.

જે બેન દુરાચારી થઇ પડેા પાળે તે બેનને નેમ ન કરવા પોતાની પત્ની દ્વારા સમજાવવાથી જો બેન પડેા છાડી દેવા તત્પર થશે, કારણકે મૂળેય બેનને પણ પડેા ગમતો તો નથીજ, પરંતુ રૂઢિનો ભંગ કરતાં લોકાપવાદનો ભય લાગવાથી, નૈતિક દિમનને અભાવે તે મરજી વિરદ્ધ પણ પડેા પાળે છે.

આમ ત્યારે આજના પાટીદાર સમાજનું ચિત્ર આપણે આલેખ્યું. અને તે સંપૂર્ણ અને દોષગ્રહિત બને તે અર્થે કેવા પ્રયત્નોની જરૂર છે તે આપણે જ્ઞેયું, સુધારકનો કર્તવ્યમાર્ગ કયો અને કેવો છે તે નિર્દાશ્યું.

આ કર્તવ્યમાર્ગ કદિન અને કાંટાળો છે તે પણ ઉપર કહેવાઇ ગયું છે. શ્રેયસ્ શું છે અને તેની સાધના અર્થે કેવે માર્ગે જવાની જરૂર છે તેનું નિરૂપણ આપણે કર્યું છે અને તેમ કરીને નજર સમક્ષ આદર્શ ધર્યો છે, જો આદર્શ નજીક જેટલા આપણે જઈશું તેટલે અંશે સમાજના દોષો દૂર થશે, જેટલો પ્રયત્ન કરીશું તેટલો પ્રયત્ન પણ સમાજસુધારાની દૃષ્ટિએ ધન્ય મનાશે.

મારું આજનું કર્તવ્ય તો, માત્ર સેવાભાવી ધમશયુક્ત યુવકોને સમાજસુધારા કરવો હોય તો તેમણે કયે માર્ગે જવું જોઇએ તે, ખતાવવાનું હતું ને તે ઉપર ખતાવ્યું છે. સંભવ છે કે જો માર્ગ આકરો પડે, પણ જો માર્ગ જ સાચો છે જો વિષે જે મત હોઇ શકે એમ નથી.

પીલાછગંજ, મહેસાણા

રેણુભિન્ન ગા. પટેલ

‘પાટીદાર’

તેની નીતિ, લેખો, પ્રસંગકથા, વગેરે

‘પાટીદાર’ના ગયા આસોના અંકમાં “સુધારક લેખકો, સદ્વિધ્વૃતા કેળવો” એ શીર્ષકથી વરોદરાથી ભાઈ ચીમનભાઈ મુ. અમીને એક લેખ લખ્યો છે. એના સમર્થનમાં અથવા તો પરિત્રિયે વળી બીજે લેખ “‘પાટીદાર’ની લેખનીતિ” એ શીર્ષકથી એમણે આપ્યો છે અને તે ગયા કાર્તિકના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે. ‘પાટીદાર’ના તંત્રીએ આ લેખ પ્રગટ કર્યા છે એ ધણું સારું કર્યું છે. સમાજની પ્રગતિ ઇચ્છતા મવાળપક્ષના અનેકનો એ પ્રભાવે મત છે. અને આવા લેખથી તેમને શું કહેવાનું છે તે પ્રગટ થાય છે. તેમનો મતભેદ ક્યાં અને કેટલો છે તે આથી ખબર પડે છે. ‘પાટીદાર’ સૌને પહોંચવા પ્રામાણિક પ્રયત્ન કરવા જ જોઇએ. ધરંમાં જોમ વડીલોને વિનયપૂર્વક સમજાવવા પ્રયત્ન કરવો આવશ્યક છે તેમ સમાજમાં પણ સમાજના પત્રે દરેક પક્ષને સમજી તેને પોતાનું દૃષ્ટિબિંદુ સમજાવવા, સત્યપથ ખતાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. એક વખત રાજકીય પ્રશ્નોમાં

ધિનંતીઓ, અરજીઓ અને ઠરાવોના ચતા; ત્યારે પ્રગતિ નહિ જોવી જ હતી. પાછળથી જરૂર (અત્રણત, અર્થિક) હપાચો લેવાયા અને ત્યારે સારા ચે દેશમાં નવું ચેતન યાગ્યું. સામાજિક પ્રશ્નોમાં ચે હવે મવાત્રપણાને સ્થાન નથી. અત્રણત, રાજકીય પ્રશ્ન કરતાં ચે. છેકજી જિજ્ઞ પ્રશ્ન છે, છતાં સુધારો તથા પ્રગતિ આપો-આપ થઈ જશે એમ માનવું ચે મોટી ભૂલ છે. કેળવાએડા યુવકોમાં મવાળ કરતાં ચ પાછળ રહેવા ઇચ્છતો એક વર્ગ છે. ચે તો એમ માને છે કે “ચાલે છે તેમ ચાલે તે જ બરાબર છે. ‘પાટીદાર’ નેવાં માસિકાચે પાટીદાર જ્ઞાતિને બૂંડી ચીતરી ગેરસમજૂતી લેલી કરી છે. એણે સમાજનું બારે અહિત કયું” છે,” વગેરે. આવા વર્ગને શું કહેવું? ધીરજ અને વિવેકબુદ્ધિથી આવા અનેક માણસો સાથે મેં ચર્ચા કરી છે, એટલેજ કહું છું કે ભાઈ ચીમનભાઈ અને એમના જેવા બીજા અનેકના લેખાને ‘પાટીદાર’ના તંત્રીએ સ્થાન આપવું અને સંપૂર્ણ ચર્ચા થવા દેવી. ભાઈ, ચીમનભાઈ તેમના બીજા લેખમાં બીજા ઘણાનો મત જાણવા આશા રાખે છે. તે સુજળ જે આ વિષય ઉપર મન મોકળાં મૂકી લખાય તો એકંદરે લાભજ છે. સરત એ રાખવાની છે કે અંગત આદેષો કરવામાં ન આવે અને બધું પ્રામાણિકપણે લખાય. વળી પ્રામાણિક મતભેદ સહન કરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ.

આ દૃષ્ટિએ મેં જરા વિસ્તારથી આ લેખમાળા લખવી શરૂ કરી છે. સામાન્ય રીતે અખબારોની નીતિ, પાટીદાર જ્ઞાતિને માસિકની આવશ્યકતા, ‘પાટીદાર’ માસિક, તેની લેખનીતિ, લેખનું ક્ષેત્ર, પ્રસજકયા વગેરે વિષયો ઉપર આ લેખ-માળામાં મેં મારા વિચારો જણાવ્યા છે.—લેખક)

૧

‘પાટીદાર’ હિંદુઓની એક પેટાજ્ઞાતિનું માસિક છે. એમાં પાટીદારોની ‘મુખ્યત્વે અને હિંદુઓની સામાન્યપણે સામાજિક, આર્થિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ માટે પ્રયાસ કરવો એ તેની નીતિ છે. આ નીતિનું જરા વિસ્તારથી અવલોકન કરતા પહેલાં આપણે દૈનિક, સાપ્તાહિક અને માસિક અખબારોની સામાન્ય નીતિ ઉપર ટૂંકમાં વિચાર કરીએ, જેથી ‘પાટીદાર’ની નીતિની બરાબર તુલના થઈ શકે.

રાષ્ટ્રનાં પ્રતીક સરખાં અખબારો રાષ્ટ્રની ગરીબ અને અજ્ઞાન પ્રજા-એડો, ગજૂરો અને તમામ પીડિત વર્ગનો પક્ષ લે છે, તેમને ચતા અન્વાયો અને તેમને પ્રડતાં દુઃખ જાહેરમાં લાવે છે, સ્થાપિત કે પરદેશી સરકારની આ દૃષ્ટિએ તે ઝડતી લે છે, પોતાના અજ્ઞાનથી પ્રજા હાથે કરીને દુઃખી હોય છે તો તે અજ્ઞાનના નિવારણ માટે લોકમત કેળવવા પ્રયાસ કરે છે અને તેમાં રાજ્ય પાસે કાયદાની મદદ મેળવવા માટે પ્રયંડ આન્દોલનો જગાવે છે. સરકારી કે અર્ધસરકારી તંત્રો સરકારની તંત્રનીતિનો પક્ષ લે છે. કાસીઝમ,

સામ્યવાદ કે એવા કોઈ વાદથી એ સરકારનું તંત્ર ચાલતું હોય છે તો આવાં પત્રો એ વાદોના પ્રચાર કરે છે. આ સિવાયનાં અન્ય અખબારો પોતાની ચોક્કસ નીતિ મહત્વ કરી તે પ્રમાણે ચાલે છે. એવાં અખબારો કોઈ એક સ્થાપિત પક્ષ કે મંડળનાં મુખપત્ર હોય છે. કોઈ મજૂરપક્ષનું તો કોઈ મૂડીવાદીઓનું, કોઈ ગરમ પક્ષનું તો કોઈ નરમ પક્ષનું મુખપત્ર હોય છે. આ જ્યાં અખબારો રાજનીતિ સંદિત તમામ પ્રશ્નોમાં ઉઠે બિતરે છે. પોતાની નીતિ પ્રમાણે જ લેખોને રચાવે આપે છે અને તંત્રીસ્થાનેથી અમલેઓ તથા નોંધો લખે છે. આ વર્ગમાં કેટલાંક પત્રો સ્વયંત્ર રીતે નિષ્પક્ષપાત અર્થાં પણ કરે છે.

આ સિવાય વિવિધ વિષયનાં ગોખાં અખબારો પણ પ્રગટ થાય છે. કેળવણી, વિજ્ઞાન, ખેતીવાડી, યુગ્મનરવ, મહાગ્રસ્ત્ર રમનગમતો, વેપારઉદ્યોગ અને એવા અનેક વિષયો ઉપર અનેક અખબારો પ્રગટ થાય છે. તે સૌની નીતિ પોતપોતાના વિષયમાં નથી શોધો, નવા વિચારો, જૂની પદ્ધતિઓના દોષો, ભુલાઈ ગયેલી છતાં સારી એવી જૂની પદ્ધતિઓની દિમાયન અને પોતાના વિષયને લગતા અભાવો આપવાની હોય છે. આવાં અખબારો જે તે વિષયના વિકાસ માટે સુંદર કાર્ય કરે છે.

ધર્મના અનેક મતમતાન્તરો પોતપોતાનાં અખબાર ચલાવે છે. તેઓની નીતિ પોતાના મતનો પ્રચાર કરવાની હોય છે. આ દિશામાં પ્રથમ પ્રયાસ ખ્રિસ્તી ધર્મના પાદરીઓનો છે. તેમણે ધાર્યા કરતાં પણ વધારે ફત્તેહ મેળવી છે. ચાહુ જગાનામાં સારી અથવા ખોટી વસ્તુઓના વિસ્તાર માટે પ્રચારકાર્ય એ એક મોટું સાધન છે. તેનો અદુપયોગ થયો છે તેમજ દુરુપયોગ પણ થયો છે. આવાં અખબારોમાં કેટલાંક કેવળ આધ્યાત્મિક સંશોધનો કરનારાં પણ હોય છે, કેટલાંક ધાર્મિક મુદ્દાઓનાં દુરમાન હોય છે, કેટલાંક ઐક્ય અને સંગઠન માટે હસ્તી ધરાવે છે, ત્યારે કેટલાક ધાધળ મચાવી લોકોની હક્કી વૃત્તિઓને ઉશ્કેરવાનું કાર્ય કરે છે.

જ્ઞાતિ અને પેટાજાતિઓનાં મંડળોનાં અને સહાજનોનાં પણ અખબાર હોય છે. એ સૌ પોતપોતાની જ્ઞાતિ કે મંડળની ઉન્નતિ માટે પ્રયાસ કરે છે.

આ જ્યાં-રાજકારણ, સમાજ કે ધર્મનાં, વેપાર, ઉદ્યોગ કે વિજ્ઞાનનાં, વાદ, પ્રતિવાદ કે મધ્યસ્થનાં, જ્ઞાતિઓ, સંસ્થાઓ કે મંડળોનાં અખબારો યાને દૈનિક, સાપ્તાહિક, પાક્ષિક કે માસિક પત્રો એક સામાન્ય નીતિ જાળવે છે અને નથી પણ જાળવતાં. હરેક અખબાર સત્ય વસ્તુનો નીડરતાથી પક્ષ લેવાની નીતિ જાહેર કરે છે, પણ થોડાંજ તેને ચુસ્તપણે વળગી રહે છે અથવા જાણ્યે અજાણ્યે અસત્યોનો કે અર્ધસત્યોનો પક્ષ લે છે. આવું મૂળ કારણ

તપાસીએ તો જણાશે કે સત્ય કરતાં ખીજ કાંઈ ખાસ હેતુને તે વરલાં હોય છે. કેટલાંક રાષ્ટ્રવાદમાં અંધ હોય છે, કેટલાંક ધર્મમાં અંધ હોય છે, કેટલાંક પોતાના કાંઈ ખાસ વાદમાં અંધ હોય છે અને એવા અંધાપામાં તેઓ સત્યને ઠોકર મારે છે તેની તેમને ઘણી વખત ખબર પડતી રહેતી નથી. કેટલાંક પત્રો તો ધરાદાપૂર્વક અને ખુલ્લી રીતે એમ વર્તે છે, તેમ છતાં પોતાને પક્ષે સત્ય બતાવવા શબ્દગ્નણ પાથરે છે, એમનો ઉદ્દેશ ચેન કેન પ્રકરેણ પોતાનો હેતુ પાર પાડવાનો હોય છે.

દરેક અખબાર કાંઈ એકાગ્ર હેતુપૂર્વક પ્રગટ થાય છે, પણ સત્યની હિસોટીએ જે ટકી શકે તેને જ ઉમદા ગણી સકાય અને તેને જ સરવાળે કલ્યાણકર્તા ગણી સકાય. કાંઈ ઉદાત્ત હેતુ, કાંઈ ઉચ્ચ આશય અખબારની સાથે હોવો જોઈએ જ અને તે હોવા છતાં તે સત્યને વળગી રહી શકે; એક અખબાર પ્રમનું ભલે રહ્યું, પ્રમ જો સૂઝ કંતી હોય, ખીજાં રાષ્ટ્રો ઉપર દમન કરવા જતી હોય, ખીજી પ્રમને લૂંટી પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માગતી હોય તો નીડર રાષ્ટ્રવાદી પત્ર પોતાની તમામ શક્તિ તેની સામે પ્રચાર કરવામાં ખર્ચશે. વળી એવી જ રીતે પોતાના ધર્મમાં અપ્રયત્ન અભિમાન લેનાર, પોતાના ધર્મનું શિક્ષણ અને પ્રવૃત્તિઓ વર્ણવતું કાંઈ નીડર પત્ર હશે તો તે આડે રસ્તે જતા પોતાના ધર્મજંદુઓને રોકવા પ્રયત્ન કરશે અને સત્ય માર્ગ બતાવશે. આમ કરતાં તે પોતાના હેતુને એવકા થાય છે એમ માનવું તે ભ્રમ છે. ઉલ્લટું આમ વર્તીને જ તે પોતાની નીતિને, પોતાના ધર્મને પ્રામાણિકપણે અનુભરે છે તેમ જ પ્રમના ઉત્થાનમાં સુંદર ફાળો આપી શકે છે. ત્રાસનીતિના દિમાપતીઓમાં આંધળો રાષ્ટ્રપ્રેમ હતો; કવિવર ટાગોરે ‘ધરે ઓ જાહિર’ અને ખીજા લેખો લખીને કુમાર્ગે જતા રાષ્ટ્રવાદને સુમાર્ગ બતાવી રાષ્ટ્રની સાચી સેવા કરી છે. અસ્પૃશ્યતા દિંદુ ધર્મનું મોહું કલંક છે. પોતાને સુસ્ત વૈષ્ણવ, સુસ્ત દિંદુ કહેવડાવવા છતાં આ કલંકના નિવારણ માટે ગાંધીજીએ આપણને પોતાના વિચાર, વાણી અને વર્તનથી અસ્પૃશ્યતાનિવારણનો ધર્મ સમજાવ્યો છે. એ હેતુએ પ્રગટ થતા ‘હરિજન’માં અને ‘હરિજનજંદુ’માં લખીને સુંદર પ્રચારકાર્ય કરી રહ્યા છે. વાણી અને વર્તનના સહકારને લીધે એમના લખાણમાં કદીક ઉમતા હોય છે, તોપણ તે માન ઉપજાવે છે. એમના લખાણમાં હૃદયની વેદના હોય છે, છતાં તેમની કલગમાં અસાધારણ સંયમ હોય છે. એમનું લખાણ, એમની નીતિ, એમનું અખબાર, અન્ય અખબારો માટે આદર્શરૂપ છે.

અહીં એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે અસ્પૃશ્યતાને નિવારવાનો કે તેને જાળવી

રાખવાનો—જેમાંથી ગમે તે હેતુ અખચારનો હોય, તેજે ગમે તેમ મારીમચરડી ખોટા અદેવાસોથી કે અર્ધસત્ય દફાકતોથી પોતાનો પક્ષ મજબુત કરવા મથવું ન જોઈએ; પણ અફસોસની વાત છે કે ચુસ્ત સનાતનીઓમાં આ વાત સામાન્ય છે.

જાતિને લગતાં સામાજિક માસિકની નીતિ તો રપટ છે. જાતિમાં જો પક્ષ કે તડ હોય, ઉચનીચના ભેદ હોય, કુલીન અકુલીનના ભેદ હોય તો તેજે એકપક્ષી ન થવું જોઈએ. સમાજમાં થતા અનર્થ, અત્યાચાર અને ખરાબ પ્રથાઓ પ્રગટ કરી, તેના પ્રત્યે ધૃષ્ટા ઉત્પન્ન કરી લોકમન ફેળવવો જોઈએ. સમાજ કંગાલ હોય, દરિદ્ર હોય તો તેની આર્થિક અવદશાનાં કારણો તપાસી તેને નિવારવાના ઉપાયો શોધવા જોઈએ. સમાજનો મોટો ભાગ ધનિક હોય, આગાદ હોય તો ને જેમુમાર વ્યાગવટાઉથી પોતાની કે બીજી જાતિઓને ચૂસતો હોય તો તેની સામે વિરોધ ઉઠાવવો જોઈએ. સમાજનો મુખ્ય અવગ્રામ ખેતી, હુન્નરઉદ્યોગ કે વેપાર હોય તો તેના દોષો તપાસવા જોઈએ અને તે સંબંધે માહિતીઓ લેખાને સ્થાન આપવું જોઈએ. ખેતી અને ઉદ્યોગોમાં વેરફાઈ જતી શક્તિઓ તપાસવી જોઈએ. નેના ઉપર શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી વિચાર કરવો જોઈએ. સમાજનું નીતિનું ધોરણ કેવું છે તે તપાસવું જોઈએ. તે નીચું હોય તો તેનાં કારણો શોધી સત્ત્વ માર્ગ બતાવવો જોઈએ. આ સિવાય જાતિને લાગતા વળગતા અનેક પ્રશ્નોનો વિચાર કરવો જોઈએ. જાતિના જૂના ઉત્સવો અને પર્વ પણ તપાસવાં જોઈએ. કેટલાક વિશાળ પ્રશ્નો આખી જાતિને કે પેટાજાતિને લાગતા વળગતા હોય છે. દિંદુઓના જે સામાજિક રિવાજો છે તેજ પેટાજાતિઓના પણ છે, તકાવત નહિ જેવો હોય છે. જાતિની આર્થિક, સામાજિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિમાં એ દિનકર્તા છે કે અદિનકર્તા છે તે જોવું જોઈએ. અદિનકર્તા રિવાજો ઉપર મુક્ત કલમે પ્રદાર કરવાનું રહ્યાં. તેની સામે પ્રયત્ન આન્દોલન જગાવી લોકમન ફેળવવો જોઈએ. એ બધું કરતાં છતાં તેની નીતિ સત્યને વરેલી હોવી જોઈએ.

આ દષ્ટિએ ‘પાટીદાર’નો વિચાર ચલો છો.

દારેસલામ, પૂર્વ આફ્રિકા.

હાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ

બાળલગ્નનો વિદ્યાર્થી

મહેસાણા પ્રાન્તની કડવા પાટીદાર કોમમાં બાર વર્ષમાં એકજ દિવસે, એકજ વખતે કોમનાં તમામ કુંવારં બાળકોને પરણાવી દેવાનો રિવાજ હતો,

તે વળતે નિશાળમાં શીખતા લગભગ તમામ છોકરાઓ પરણેલા જ હોય તેમાં શી નવાઈ?

આવાં લગ્ન પછી કન્યાઓ ઉમરલાયક થાય ત્યારે જ તેમને સાસરે મોકલવામાં આવે, ત્યાં સુધી તેઓ પિયરમાં જ રહે. એવા એક યુગલની આ કથા છે :

પાટણના એક જાત્રાલય આગળ એક અગાધી જુવાન ગાઈ કરતી કરતી આવી ચઢી. તે ગાઈ સીધી રેશન ઉપરથી જ પૂછપરછ કરતી કરતી ત્યાં જઈ પહોંચી હતી. ગાઈની ઉમર અઢાર વર્ષની હતી. શરીરે હાથપુટ, કંઠાવર અને ખુલામાં કામ કરવાની ટેવને લીધે ખૂબ તંદુરસ્ત હતી.

કેવિઓની ભાષામાં કહીએ તો તે 'કિશોરાવસ્થાનું' આંગણું ઓળંગીને ચૌવનને ઉપરે ઊભી હતી. એનાં રોમેરોમમાંથી ચૌવન છત્રકાઈ રહ્યું હતું. તેનો પડછંદ દેહ લલલલાનું ખાન એવે તેવાં હોને જ્યારે તે પગલું ભરતી ત્યારે ધરણી ધ્રુજ રહેતી, અને જો તે દોષે ભરાતી તો તેનાં નવનોગાંથી છૂટતાં વિદ્યુત-શરો ગમે તેવા મર્દનીયે જાતીને વીધી નાખતાં.

આમ છતાં તે સીધી, આદી, ભોળી, નિરક્ષર પાટીદાર યુવતી હતી.

'અંગરેજી લખનારા છોકરાઓ આંહી રે' છે?' જાત્રાલયને આંગણે ઊભાં ચઢીને તેણે પૂછ્યું.

એક નોકરે દા પાડી તે તેને પૂછ્યું: 'તમારે કેનું કામ છે?'

'જગન પટેલના છોકરાનું, એ આંહી ભણે છે?' એ શબ્દો બોલતાં તેને સહજ સંદેશ થયો, પણ બીજી જ પગે તે સ્વસ્થ થઈ ગઈ.

નોકરને એ ગાઈનો પ્રશ્ન સમજાયો નહિ, એટલે તે જાત્રાલયના નિરીક્ષક પાસે તેને તેડી ગયો.

ત્યાં પણ એ ગાઈએ એજ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

નિરીક્ષકે કંઈક વિચાર કરીને કહ્યું: 'જગન પટેલના છોકરાઓ તો અહીં એક કરતાં વધુ છે. તમારે કયા છોકરાનું કામ છે? નામ દો તો સમજાય.'

પેલી યુવતીના મુખ ઉપર સરમતા રોરડા પડી ગયા, તે બોલી શકી નહિ. જરા મૂંઝાઈ અને પંજના અંગુઠાથી જમિ ખજૂતી ઊભી રહી.

નિરીક્ષક સમજી ગયો. તેણે મીઠાશથી પૂછ્યું: 'એન, ગભરાયો નહિ, તમે જગન પટેલના છોકરાની બીજી કાઈ રીતે ઓળખાણ આપી શકશો?'

અને સહેજ વિચાર કરીને તે ગાઈએ કહ્યું: 'મેંદાપરાના જગન પટેલ...'

'અંબાલાલ જગનલાલ પટેલ ને? જે અંગ્રેજી જઢા ધોરણમાં અભ્યાસ કરે છે?'

‘મને ઝોમના લાગુતરની ખજાર નથી, પણ નામ તો બરાબર જોઈ છે. મારે ઝોમનું જાદુજી બહારી કામ છે.’

‘જો તો હવે છેક સાંજે સાકાપાંચ વાગે આપશે.’

‘પણ મારે ચારની આડીમાં તો પાછું જવું છે.’

‘તો તમે ઝોમને નિશાળમાં મળો.’

‘જો નેહાજી મ્યાં આવી? હું પાટબુમાં પહેલીજ વખત આવી મું...’

નિરીક્ષકે છાત્રાલયના એક મોકરને નિશાળ ગતાવધા મોકલ્યો. તે નિશાળ અને છઠ્ઠા ધોરણનો વર્ગ જનાવીને પાઠો મળો.

કાંઈ પણ જાતના ભય કે સંકામ વિના તે બાઈ સીધી ચાલતા વર્ગની અંદર ઘૂસી ગઈ અને શિક્ષક તેને કંઈ પૂછે તે પહેલાંજ તેણે લગભગ આખો વર્ગ માંભળે એવુંકે મોટે અવાજે કહ્યું : ‘મારતર સાહેબ, મેંકાપરાના છાત્ર પટેલનો છોકરો તમારે અહીં લાણે છે?’

શિક્ષક વિચારમાં પડી ગયો...

પણ ચોતાની પત્નીને ઝોળાખી ચૂકેલો અંબાલાલ ચોતાની વધુ મસ્કરી થાય તે પહેલાં વર્ગમાંથી કીડીને જદાર આપ્યો.

પટલાણી તુર્તજ તેની પાછળ જદાર ગઈ.

‘અહીં શું કામ આવી છે?’ અંબાલાલે જાણુ વિપર ગવા પછી તેને ધીમેથી પૂછ્યું.

‘તે તમારે હવે મ્યાં દુધી લણ્ય લણ્ય કરવું છે? હું મારા બાપને ઘેર હવે મ્યાં દુધી રહું...!’

પટલાણી એટલે મોટે અવાજે બોલતી હતી કે અંબાલાલ ગમરાઈ મંચે. ને બીજા છોકરાઓ જો વાત સંભળી ગય તો તેનો લપાડો થાય એનો તેને ડર લાગ્યો.

‘જરા ધીમેથી બોલ.’ તેણે કહ્યું.

‘મને છેત્રે બોલતાં નથી આપણું. મારા જેવડી મોટી છોકરીઓ એટલી વેળા હાકરી જઈ આવી...’

‘જરા ધીમે બોલ તો...’

‘તમે હમણાંજ હેંડો, આપણે ચારની આડીમાં જવાનું છે.’

અંબાલાલે વધુ બોલવામાં લાલ ન જોયો, અને ચોપડીઓ પણ લીધા વિના તે ચોતાની કરતાં છ મહિને મોટી સુવાન પત્નીની પાછળ પાછળ દોડાયો.

સુવાવડ

સ્ત્રીઓ મજૂરી કરીને પૈસા કમાય છે એ જોઈને નહિ, પણ સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરે, બાળકને સ્તનપાન કરાવે, તેમને ઉછેરે, વાસણ ધસે, રસોઈ કરે, છતાં માંદી હોય તોપણ તેણે આ કામો કરવાં પડે છે, અને પુરુષો આરામખુરશીમાં પડ્યા પડ્યા સિગારેટો ફૂંક્યા કરે છે તે જોઈને કમકમાટી થાય છે.

સુવાવડનો વિષય બહુ મોટો કરી નાખવામાં આવ્યો છે. નારોગ કાયાને સુવાવડ ગિલકુલ્લ લયકર હોતી નથી. ગાગડીઆ માણસોમાં સુવાવડ એ વિભાત વિનાની ગણાય છે. ગર્ભ ધારણ કરેલી સ્ત્રીઓ હેવટ લગી પોતાનું કાર્ય કર્યે જાય છે, અને બચ્ચું અવતરતી વેળા તે ગિલકુલ્લ ઇન પામતી નથી. એવા દાંખલા પણ જાણવામાં આવ્યા છે કે ભરવાડની સ્ત્રીઓ જન્મ આપ્યા પછી તુરત કામે વળગી રહે છે. બીજા પ્રાણીઓમાં તો આપણે જોઈએ છીએ કે તેઓ દુઃખ ભોગવતાં નથી.

ત્યારે શહેરી ઐગં કેમ દુઃખ ભોગવે છે? જન્મ આવવાના કાળ પહેલાં અને પાછળના કાળમાં કેમ તેમની ખાસ માવજત કરવી પડે છે?

શહેરી ઐગંની રહેણીકરણી તદ્દન અસ્વાભાવિક છે. તેઓનો ખોરાક, તેઓનો પહેરવેશ કુદરતના નિયમોની વિરુદ્ધ છે. પણ મોટામાં મોટું કારણ જુદું જ છે. બાળક ઉંમરની છોકરી ગર્ભ ધારણ કરે છે, ગર્ભ ધારણ કર્યા પછી પણ પુરુષ તે સ્ત્રીનો સંગ ન મેલે અને જન્મ અવતર્યા બાદ સુવાવડની પથારીમાંથી છૂટી કે તુરત સ્ત્રીની તરફ એવી વર્તણૂંક રાખવામાં આવે કે થોડીક મુદતમાં તે ફરી ગર્ભ ધારણ કરે, તો એવી સ્ત્રી કેમ દુઃખ ન ભોગવે? આ ગિલામણી ને દયામણી સ્થિતિ આ દેશમાં લાખો છોકરીઓની જોવામાં આવે છે. આવી શહેરી જિંદગીમાં ને નરકમાં કશો તફાવત નથી. ઘણાં પુરુષો સ્ત્રીનો દોષ કાંઠે છે. પણ દોષ ભલે ગમે તેનો હો; દોષ છે એ જોયા પછી માથાપોએ, બાળપતિઓએ ને બાળચલીઓએ એતવાનું છે. જ્યાં લગી બાળવિષય, ગર્ભ ધારણ થયા પછી થતો વિષય તથા જન્મના જન્મ પછી તુરત થતો વિષય અટકે નહિ, ત્યાં લગી સુખી સુવાવડ થાય જ નહિ.

ઉપરનો વિચાર કરી ગર્ભવતી સ્ત્રીની સાથે પુરુષે તદ્દન સંગ જાંધ કરવો. બાળકની વર્તણૂંકનો આધાર માતાના ગર્ભધારણના નવ માસના વર્તન ઉપર ઘણો રહે છે. મા રોમવાળી હોય તો જન્મ પ્રેમવાળું થશે, મા ક્રોધવાળી હોય તો જન્મ ક્રોધવાળું થશે, એટલે આ નવ માસમાં સ્ત્રીની આન્તર વૃત્તિ ઘણી જ ઓડખી રહેવાની જરૂર છે. સ્ત્રીએ તે વખતે પુણ્યકર્મોમાં રોકાવું.

લેઈએ. ગુરસામાં ન રહેવું, દયાનો ભાવ વધારવો, ઉદાર દિલનાં થવું, ઝિના-
ને ભય-રહિત રહેવું, મનમાં પણ પશુભાવ આવવા દેવો નહિ, નકામી વાર્તાઓમાં
રોકાવું નહિ અને અસત્ય બોલવું નહિ. આ બધા નિયમો પાળે તો સ્ત્રીને
થતું જાણક તેજસ્વી થવા પિના નજ રહે.

ગર્ભાવસ્થામાં માતાએ વધારે શાસ્ત્ર લેવા પડે છે, જોટલે વધારે ચોકખી
દવા મળે તેવી સ્થિતિમાં રહેવું જોઈએ. અનાજ નિયમસર પચે જોટલું ને
સરસ ખાવું જોઈએ, મસાલા, મરચું વગેરે આ નય માસ તો તજવાંજ જોઈએ.

પતિની દુરુજ છે કે આ ગ્રમ્યે લેજો પત્ની સાથે તકરાર કરી તેને
ગભરાટમાં નાખવી નહિ, ને ખુશ અને મુખી રહે તેમ કરવું, ઘરકામમાં ઘણા
બોલો રહેતો હોય તો જોાછો કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, સ્ત્રીએ દમેશાં થોડા
વખત ખુશી દયામાં કરવા જવું એ જરૂરનું છે. ગર્ભ વળતે માતાના પેટમાં
કંઈ પણ દવા ન લય જોવી સંભાળ રહેવી જોઈએ.

પસાણા

રાવજીભાઈ લલિતભાઈ પટેલ

છૂટાછેડા

છૂટાછેડાનો પ્રશ્ન વિવિધ પ્રકારે અનેકવાર ચર્ચાઈ ગયો છે અને ચર્ચાય છે.
જુદા જુદા દષ્ટિકોણથી સર્વકોષ તેની આવશ્યકતા સ્વીકારે છે, પણ તે ગંધામાં
મતભેદ છે. અમુક વર્ગ અમુક સંન્નેજોમાજ તેનો સ્વીકાર કરે છે, બ્યારે અમુક
વર્ગ તેનો નિરંકુશ અગલ ધ્રંજ છે. આમ તે પ્રશ્ન મતભેદનો હોવા છતાં,
તેની આવશ્યકતા જેઠ પક્ષ સ્વીકારે છે.

હિંદુ સમાજમાં છૂટાછેડાની આવશ્યકતાનું મૂળ કારણ તેની પ્રચલિત જડ
ફઠિ છે. એ ખરું કે હિંદુ સમાજ સિવાયના ખીજ સમાજોમાંયે છૂટાછેડાનો
પ્રશ્ન હસ્તીમાં છે; પણ હિંદુ સમાજ કરતાં તેઓની વિવાહપદ્ધતિ જુદી હોવાથી,
સંવનનમિદ્ધાન્તને અનુસરી ચાલતી હોવાથી, હિંદુ સમાજથી તેઓ આગળ
ધવી નય છે.

છૂટાછેડાનો પ્રશ્ન છેક આજનો નહિ, પણ જુગજૂનો છે. શાસ્ત્રીય ગ્રંથોમાંયે
અમુક સંન્નેજોમાં પતિપત્નીને છૂટાછેડા ને પુનર્લગ્ન કરવાની સંમતિ દર્શાવી
છે. તેમાં મુખ્યત્વે છૂટાછેડા સ્વેચ્છાચારથી કરવા તે અપવાદ રૂપ કરાવ્યું છે.
પણ અત્યારની નાજુક પરિસ્થિતિ તો હવે હદ ઓળંગી ગઇ છે.

પ્રચલિત ફઠિઓજ આ પરિસ્થિતિ માટે જવાબદાર અને કારણભૂત છે.

અને જ્યાં સુધી આ રૂઢિઓનો નાશ નહિ થાય ત્યાં સુધી આ પરિસ્થિતિમાં જોઈતો સુધારો આવવો મુશ્કેલ છે. આ રૂઢિઓનો નાશ થતાં અત્યારની છૂટાછેડાની આવશ્યકતા પૂર્ણ નહિ તો અમુક અંશે પણ ઘટશેજ.

જો છૂટાછેડા કરવા ઇચ્છતાં યુગલોની ગણના કરવામાં આવે, તો સેંકડે પચીસથી પચાસ ટકા યુગલો તેમ ઇચ્છતાં જણાશે! હા, તેમાં શુદ્ધ હૃદય-પરિતાપથીજ છૂટાછેડા ઇચ્છતાં યુગલો માત્ર પાંચથી દશજ ટકા નીકળે.

કેટલીએક વખત ‘રસ નીચોવીને નાખી દેવામાં આવતાં ફેરીનાં ઝાડાં ગોટલી’ માફક કેટલાક યુવાનો-નવીન રસ માટે ‘છૂટાછેડા’ કરી નાખવાના વિચારના હોય છે! અને આધુનિક યુવતીઓ પણ તેજ પ્રમાણે નવીન સ્વપ્ન સેવતી હોય તો નવાઈ નહિ! આમાં આશ્ચર્ય જેવું કશું નથી.

પણ શુદ્ધ પરિતાપવાળાં ગિચારાં કેટલાંયે યુગલો માટે ‘છૂટાછેડા’ જેવા કાયદાની અગિયાર્થ જરૂર છે. તેઓ મોટે ભાગે રૂઢિનાં ભોગ બન્યાં છે. તેમનો પ્રશ્ન તો વિચારેજ છૂટકો. તેઓ માટે અત્રે વિચાર કરીએ.

આવાં યુગલોની પરિસ્થિતિનું મૂળ કારણ, ઉપર કહ્યું તેમ, રૂઢિ છે. તેમાં મુખ્યત્વે આ કારણો ગણી શકાય: સંવનનપદ્ધતિનો અભાવ તે મુખ્ય છે. અને તેને અભાવે અત્યારે કળેડાં, તેમજ ‘સુશિક્ષિત-અશિક્ષિત’નાં ધર્ષણ, વિસંવાદ, સ્વૈચ્છિકભાવ તથા વિચાર અને એવાં અનેક પેટાકારણો એટલે કે ગદીઓથી કેટલાંયે જીવન કલદમાં વીતતાં હશે! ત્યારે શું આવાં દુઃખી યુગલોને આ સ્થિતિમાં રાખી મૂક્યાં? તે વિચારજ કેટલો ગંભીર છે? અને આવી નાજુક પરિસ્થિતિજ ‘છૂટાછેડા’નો પ્રશ્ન માગી લે છે.

કેટલાક કહે છે: ‘છૂટાછેડાની છૂટ મુકાતાં અગર તેને કાયદાની ગહાલી મળતાં પશ્ચિમની માફક અહીં પણ દિનપ્રતિદિન ‘છૂટાછેડા’ કરનાર યુવકયુવતી તેનો શુભ હેતુ ભૂલી નહિવાં કારણોસર છૂટાછેડાનું રક્ષણ લેશે. અને તેથી પશ્ચિમનું ત્રાસદાયક અધાનુકરણ સમાજને હિતભિન્ન કરી નાખશે!’ આ વિચાર-વાળાઓને સનાતની વિચારના કહેવાની ઉતાવળ કરવાની જરૂર નથી. તે વિચારોમાં શુભ હેતુ છુપાયો છેજ. પણ તે વિચારવાળાઓને ટૂંકમાં એકજ હકીકત કહું: ‘છૂટાછેડા’ને કાયદાની સંમતિ મળશે તોપણ ભાગ્યેજ દુઃખી યુગલો પણ તેનું રક્ષણ લેવા દોડશે. કારણકે આપણામાં ધાર્મિક પ્રભાવ એટલો તો સગડ બેસી ગયો-છે કે ‘છૂટાછેડા’નું રક્ષણ લેવા જતાં હૃદય કંપ અનુભવે! અને સુધારકો અંગેય હિંસાની આવાં દુઃખી યુગલોને સ્વતંત્ર વિચાર કરતાં બનાવશે ત્યારેજ તે દુઃખી યુગલો છૂટાછેડા કરવા બહાર પડશે.

‘મગે તેવા સંક્રાન્તિકાળમાંયે પશ્ચિમ જોષી રિયનિ અહીં યત્રાની નથીજ. તેનું મુખ્ય કારણ આપણી ઉચ્ચ સંસ્કૃતિ અને ધાર્મિક પ્રભાવ છે. આપણને કુદરતી રીતેજ પશ્ચિમના વિચારો પ્રત્યે ઘણી વખત અનુકંપા આવે છે. તેનું મૂળ કારણ પણ ઉપર કહ્યું તેમ આપણી આદર્શ સંસ્કૃતિ છે. જો તેમ ન હોત તો અંગ્રેજોના સદવાસ પછી આપણે જ્યાં કદાચ ખિસ્તી થઈ ગયા હોત, એમ કહેવું અતિશયોકિત ભયું ન ગણાય.

દરે ‘છટાછેડા’ કેવા ને કયા સંજોગોમાં અનિવાર્ય છે તે તપાસીએ: (૧) વ્યભિચાર; (૨) વિશંવાદ, સ્વૈરવર્તન, વ્યતિક્રમ, સ્વભાવ, વિચાર; (૩) ગેપી રોગ, હૃપલેષ્ય રોગ, નપુંસકતા, અમુક વર્ષથી વધુ સમયનો વિરદ, કોઈ વ્યક્તિ સંન્યાસ લે, કોઈ યુગ ધર્મ ગત્ય ને અમુક સમય વીનતાં પણ ન આવે તેવે સમયે, અને એવા અનિવાર્ય સંજોગોમાં; (૪) અને છેલ્લે વંધ્યત્વ; આમાં સ્ત્રીપુરુષ એક વર્ગને સમાવવાયે છટાછેડાનો દર મળેલાં જોઈએ, કારણકે બન્નેના દિન, પણ સમાન છે.

ઉપરનાં ચાર કારણો મિત્રાણ પણ, આમળ જણાવ્યા પ્રમાણે, સંવનન-પદ્ધતિને અભાવે અત્યાર અગાઉ યએલાં લખવાણાં યુગોને માટે છટં હોયો જોઈએ, કારણકે સવનનપદ્ધતિને અભાવ અને તેનાં પેટાકારણોને ક્ષીણે કંટાળા ગિચામાં કેટલાંયે યુગો કલદમાં અત્યવરિયત હવન વિનાયતાં. દુર્લભ: ખરેખરે તેઓ દયાને ને ક્ષમાને પાત્ર છે. તેમને માટે તો ‘છટાછેડા’ની કાયદાની જારી એક શુભ આશીર્વાદ નીવડશે, એટલુંજ નહિ પણ કેટલાંયે શાન્તિનો છટકારો જોયશે.

ઉપર કહ્યાં તે ચાર કારણોમાં ‘વ્યભિચાર’નું સ્થાન પ્રથમ હોવું જોઈએ અને પછી અનિવાર્ય સંજોગો, અને તે જાદ ‘સ્વભાવવિચાર.’ સંવનનપદ્ધતિ હોવા છતાંયે સ્વભાવવિચારનો ઝણડો તો જેમ ને તેમ કાયમ રહેવાનોજ. તે માટે તો નિષ્પણ્ણિયો યુવકયુવતીના માનસનો ત્રીજીવટથી અભ્યાસ કરવો રહ્યો.

ઉપર મુજબ કાયદામાંયે બે વિભાગ પાડી સકાય: (૧) કાયદો યતા અગાઉનાં યુગો અને (૨) યવા પછીનાં.

ભવિષ્યનાં યુગો માટે તો પૂર્ણ સાવચેતી રાખવી પડશે. તે યુગોને ‘છટાછેડા’ના કાયદાનું રક્ષણ આપતાં કેટલીયે મર્ષદા બાંધવી પડશે. તેમ નહિ જનતાં છટાછેડાનો પ્રશ્ન સાધારણ અને અર્થહીન બની જશે. એક સુધારાને નામે ભયંકર તરવ ઘૂસી જવા પામશે. અને તે તો વિચાર કર્યા. અગાઉ આગળ પગલું ભરવું એટલે મનસ્વીપણાનું પ્રદર્શનજ ગણાય.

પ્રથમ તો 'છૂટાછેડા'નાં મૂળ કારણોમાંથી જુની શકે એટલાંને નિવારવા પ્રયત્ન કરવો જોઈશે. તે માટે પ્રથમ ઝુંબેશ ઉડાવવાની આવશ્યકતા છે. અને તે પ્રયાસ સિવાય માત્ર કાયદો ફરી ન્યાયવાદી કચુંગે શુભ પરિણામ નહિ નિપજવી શકાય. તે માટે એક જાજુ.જડ ફિદિઓ ઉપર પ્રહાર કરો જ છૂટકો!

સ્ત્રી અને પુરુષ બેઉ અત્યારે 'છૂટાછેડા'ની આવશ્યકતા સમજતાં, જાય છે. તેમની માનસિક વૃત્તિઓ ઉચ્ચ ધોરણ ઉપર જેમ જેમ પ્રેરાય છે તેમ તેમ તેઓ પ્રયત્નિત ફિદિઓને તિરસ્કારે છે.

પણ આ બધું વિચારતાં આપણને 'છૂટાછેડા'માંથી નીપજતી વ્યક્તિઓની દયા આવે છે તેઓનું શું? તેં પ્રશ્ન પાછો ઉભો થાય છે અને તેને માટે થોડાં અને શક્ય તેવા ઇલાજો જ્યાં સુધી ન મેળવવામાં આવે ત્યાં સુધી 'છૂટાછેડા'ની વાત કરવી તે વિચાર જ વિવેકશૂન્ય ગણાય. એક ત્યજ્જોલી સ્ત્રીને આધુનિક સમાજ શું કહેશે? તેનું સ્થાન ક્યાં? તેવી જ રીતે ત્યજ્જોલા પુરુષનું પણ? જો કે ત્યજ્જોલા પુરુષ માટે સમાજે એક રીતે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. પણ સ્ત્રીજાતિ ગિયારી પ્રથમથી જ કચડાતી આવી છે તેને આ અન્યાય?

પુરુષોની ચિંતા સમાજે ન કરતાં ત્યજ્જોલી સ્ત્રીઓની જ ચિંતા કરવી જોઈશે. પુરુષો તો ગમે ત્યાં ગાયું મારી પોતાનું સ્થાન મેળવી લેવાના જ. પણ ગિયારી સ્ત્રીઓ! તેમનું શું? એક તો તેઓ ત્યજ્જોલી હોવાથી તેમનો સ્વીકાર કરતાં પુરુષવર્ગ આનાકાની કરશે. બીજી રીતે તેમના નિર્વાહ માટે પણ કાયદાઓ ધ્યાન રાખવું પડશે. આ વિચારો અનિવાર્ય છે: પ્રથમ તો એક ત્યજ્જોલી સ્ત્રી જો પુનર્જન્મથી જોડાવા નાખુશ હોય તો તેના પતિએ તેનું જીવન-બાર વેતન આપવું, ફરી તે લગ્ન કરે એટલે બંધ કરવું. આમ કરો જ છૂટકો.

અને એથીયે આગળ અનિવાર્ય સંજોગોમાં-જેવા કે, ત્યજ્જોલી પુનર્જન્મથી ન જોડાઈ હોય, ન જોડાવા ઇચ્છી હોય, અને તેનો પતિ ગુજરી જાય ત્યારે? તેવે સમયે તેને 'વારસાહક' પણ મળવો જોઈએ, અગર તો મરનારના વારસે તેને ફરજિયાત 'વેતન' આપવું જોઈએ!

આ સગવડોથી પૂર્ણ નહિ તો અમુક મંત્રવણો તો ચોક્કી થશે. હા, જો અમં કે, 'છૂટાછેડા'ની પ્રથમાં ઘણી વખત નિર્દોષને અન્યાય ન થાય તે માટે હજુ કેટલીયે ઝીણી વિગતોમાં ઊતરી તે દરેકને મદત્ત આપવાની જરૂર પણ છે જ. આ બધું વિચારતાં ત્યજ્જોલા સ્ત્રીપુરુષોની દયાનો પ્રશ્ન પણ હૃદયદાયક છે. પણ તે પ્રશ્નોમાં રહેલી મહત્તા, મોટા વિભાગનાં ગિયાગં દુઃખી યુગલોની કસબના સામે ઢંકાઈ જાય છે. અનેમાંથી છેવટે છૂટાછેડાની અનિવાર્યતા સ્વીકારવાની પવિત્ર કરમ અવસ્થાને છે. નિષ્કાંતે આ વિચારો

‘છૂટાછેડા’નો પ્રશ્ન જાણે મૂંઝવણ ભરેલો ને કાંટાળો છે. તેની આવશ્યકતાની અતિવાર્ધ જરૂર પડે છે. આવે કટોકટીને પ્રસંગે ‘છૂટાછેડા’ મારે શ્વસનિવ શ્રી મુનશીનું ‘ધ્યાન ખેંચવું’ લેઈએ. મહાસાગરના રાજ્યની પ્રગતિમાં આપણે આટલું તો જરૂર ઇચ્છીએ જ. સુધારકો તેને અપનાવી લેશે?

છુટેઆ, પૂર્વ આફ્રિકા

રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

કાળચક્રના પલટા

એક કાળ એવો હતો, સનયુગ કદીએ છીએ જોને આપણે. તે વખતે સ્ત્રીને પુરુષ દેવી શક્તિ ગણતો, દેવી માતી સ્ત્રીને પૂજ્ય માનતો. ગૃહી તે રાણી ગણાતી, પુરુષ તેના પ્રત્યે માનની પરમભાવનાએ જોતો. સ્ત્રીનું હૃદય કુખયવું તે મદાપાપ ગણાતું. સ્ત્રીની છેડની કંદવામાં મોટા ભયની આગાહી પુરુષનાં ચક્ષુ સામે આવી તેની ગિતરણી મૂકતી. સ્ત્રી તે વખતે સતી હતી—સીતા યવાના દરેક સ્ત્રીને કોડ દતા. પુરુષ તેને અનુમોદન આપી, પોતે રાગ યવાના પ્રયત્નો અવિરત ચાલુ રાખતો. પારકી સ્ત્રી સામે કુદૃષ્ટિ કરવી એ મદાન પાપ ગણાતું—એવા વિચાર સરખા કરનાર માણસ અપ્રમ ગણાતો.

અને સ્ત્રી? તેને મારે એ કાળમાં પતિ જો જ પરમાત્મા હતો, તેનું હૃદય તે કષુલ હતું. પતિશક્તિ તેના જીવનનું અંતિમ ખેડ હતું. પતિપરાયણતા તેનો મુદ્રાલેખ હતો. પતિ સિવાયના જમ્યાય પુરુષો તેને મન ભાઈ ને ગાપ હતા. હૃદયની શુદ્ધ પવિત્રતાની તે સાક્ષાત્ પ્રતિમા હતી. છતાં તે કાળમાં તે દારી નહોતી. સ્ત્રીની પ્રતિભા અતુલ્ય રીતે જળવાઈ રહી હતી. તેની પવિત્રતાની જ્યોત પુરુષવર્ગને આંજ નાખતી હતી.

તે કાળમાં સ્ત્રી અને પુરુષ જોને સમાન હતાં. જોને સુખી હતાં. તેમના જીવનના અણુએ અણુમાં તે વખતે આતંદની સુરભિ વજાઈ ગએલી હતી.

વખત વલ્લો, કાળચક્રે પલટો લીધો. માનવજાતિની જુદી પલટાઈ. પુરુષોએ સિદ્ધાન્તો બાંધ્યા માંડ્યા: ‘સ્ત્રી દૂંડી દૃષ્ટિથી જોનાર’ એક પ્રાણી છે, તેનું હૃદય ઘણું જ સંકુચિત છે, વિકાસ સાધવાની તેનામાં શક્તિ નથી, કલહ તેને અતિપ્રિય છે, પગની પાનીએ જ તેની જુદીનો વિકાસ અટકી ગય છે, સંરક્ષણની તેનામાં શક્તિ નથી, આત્મજળનો તેનામાં અભાવ છે. તેના મનની સ્થિરતા વિશ્વાસપાત્ર નથી,’ વગેરે.

જાણી પુરુષો તેને ધિક્કારી. પોતાના ચરણમાં જ તેનું સ્થાન છે એમ નક્કી કરી દીધું. અનેક રીતે તેને ઊતારી પાડી. સ્ત્રીના સ્વમાનનો નાશ કર્યા

ખંડી પુરુષ જગજાગતે જાતી સ્ત્રીને સતી સીતા થવાનો ઉપદેશ આપવા માંડી પડ્યો. પોતાને માટે બંધનમુક્ત વાનાવરણ રચી સ્ત્રીને પિંગ્લામાં પૂરવા માંડી. પોતે ગમે તેમ વર્તે, પણ સ્ત્રીએ તો પતિવ્રતા જ રહેવું, એમ સ્ત્રીને જરૂરેરીથી દસાવી દેવામાં આવ્યું. પોતે દુરાચારી હોય, પણ સ્ત્રીએ સદાચારી જ રહેવું જોઈએ એવી તેની ફરજ થઈ પડી. ધીમે ધીમે સ્ત્રીને પુરુષની ગુલામ, તેથીયે વધુ નીચ દસામાં મૂકી દીધી. સ્ત્રી માટે માન હોય એક જ નહિ એમ પુરુષે નક્કી કર્યું. અને ધરની ચાર બાજી દીવાલોની બહાર નીકળવા સ્ત્રી માટે ત્રિરોધ થયો. નેનું મોં બંધ કરી દેવામાં આવ્યું. અનેક સામાજિક બંધનોથી તેના દાયપગ બાંધી લેવામાં આવ્યા. અને પોતે પતિ છે, પૂજ્ય છે, માંગનીય છે, સ્ત્રી માટે પોતે ઈશ્વર છે, એ પાક પુરુષે પગલે સ્ત્રીને શિખવવા માંડ્યા.

સ્ત્રીએ તો સ્ત્રીસ્વ ગોઠ પુરુષની બધીયે સરતો કબુલ રાખી. તેની પાસે કોઈ જાનની સ્વતંત્રતા ન રહી. 'સ્વમાનહીન અનેલી સ્ત્રી ધરના ખૂણામાં જ બસાઈ, નિશ્વાસના ઊંડા શ્વાસ લરી રહી.

એ કાળમાં પુરુષ આનંદી દેખાતો. રૂઝના લખંડરે નૃત્યજ્વલિ જેવું તેનું હાસ્ય સ્ત્રીજનિતિને બક્ષી રહ્યું હતું. સ્ત્રી ઝર ઝર આંખે રોષ ફેલી હતી.

વળા વખત વલ્લો. કાળચક્રે તો પત્રટા લીધા જ કરંતું હતું. માનવીની ભુદ્ધિ પત્રટાતી જતી હતી. ચાર દીવાલો વચ્ચે આંખ સારતી સ્ત્રી ગૂંચળાઈ બિડી. તેની સદનચક્રિતએ માંઝા મૂકી અને દોડતી તે ધર બહાર નીકળી પડી.

સ્ત્રીમક્ષી પુરુષનો હાથ પકડી તેણે તેને રોક્યો. જુલમની ખેડીએ ફગાવી, પુરુષની આંખમાં તેણે આંખ પડાવી. કંઈક નવું જ તેજ પુરુષે એ આંખમાં દીકું, સ્ત્રીના આત્મામાં તેને નવીન ન્દેમ આવતું લાગ્યું. તેને જીક લાગી કે રૂંધે સ્ત્રી દાયથી જાય! તે પણ સ્વસ્થ થવા લાગ્યો, એટલામાં જ સ્ત્રીએ પડકાર કર્યો: 'અમારા દક્કો અમને પાછા સોંપી દો.' સ્ત્રીને મૂર્ખ ગણી કાઢી પુરુષ ખડખડ દરચો. પણ સ્ત્રી એમ છોડે તેમ નહોતી. તેણે પુરુષ સામે લડત શરૂ કરી. પુરુષે પણ કટિબદ્ધ જાતી પોતે છીનવી લીધેલા હક્કોને સાચવવા સામા થયા.

આજે સ્ત્રી અને પુરુષ બંને જોસભેર લડી રહ્યાં છે. કોઈ નમતું આપવા તૈયાર નથી. અને લડાઈઝઘડામાં કદી સુખશાન્તિ હોય? આજે એ બંને દુઃખી જાતી રહ્યાં છે.

ખેતીનો ધંધો ઉત્તમ કેમ?

‘પાટીદાર’ના ગયા ભાદરવા માસના અંકમાં ભાદશ્રી દરજ્જામાં લીરાભાઈ ખેડે સર્વ ધંધામાં ઉત્તમ ખેતીની કહેવન કાઢે, ક્યારે અને શા કારણે ઉપજતી હશે એ સંબંધે ચર્ચાપત્ર આપેલું છે. ખેતી કરનારની આર્થિક સ્થિતિ ધણી ખરાબ દેખાય છે, છતાં કહેવનમાં એ ધંધાને ખીજા સર્વ ધંધા કરતાં ઉત્તમ શા કારણે વર્ણવ્યો હશે એ શંકા કહેવનની સત્યતા માટે સદને બેપત્રે એમ છે. હું માનું છું કે ભાદશ્રી દરજ્જામાં આ કહેવન માટે ચર્ચા ઉપરિચિત કરવાનું કારણ પણ આજ હોયું નેપ્રત્યે.

મારી માન્યતા પ્રમાણે કહેવનમાં અસત્યને સ્થાન છે જ નહિ. ખેતીકારની આર્થિક સ્થિતિ તરફ દૃષ્ટિ કરતાં કદાચ આપણને એમ લાગે કે ‘ઉત્તમ ખેતી’ એ વસ્તુ અત્ય નથી. જો ઉત્તમ હોય તો ખેડૂત એ ધંધામાંથી સારી પ્રાપ્તિ મેળવી સંધન કેમ જાતો નથી અને ગરીબાઈમાં કેમ રાજા કરે છે? આની આવી શંકાઓ ઉદ્ભવે એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ મારી માન્યતા પ્રમાણે ગરીબાઈને આવાહન કરનાર ખેતીનો ધંધો નથી, પણ ખેડૂતના જીવનની અથોગ્ય રહેણીકરણી, એ ધંધો ઉપરના રાજ્યના અથોગ્ય કર, કુદરતની પ્રતિકૂળતા અને એ પ્રતિકૂળતાને પહોંચી પળવામાં ખેડૂતની અણુઆવડત તેમજ દર્તવ્યમંદતા. આ વસ્તુઓ ખેડૂતની આર્થિક અવધ સ્થિતિને જવાબદાર છે.

ખેતીના ઉત્પન્નને અનુકૂળ જીવન જીવતાં ખેડૂત શીખ્યો નથી. પોતાના કુટુંબનો જીવનનિર્વાહ ચલાવતાં વર્ષ આખરે ખેડૂત રૂ. ૧૦૦ ખચાવી શકતો હોય અને એ રીતે ૫૦૦ કે ૧૦૦૦ રૂપિયા એકત્ર કર્યા હોય તો છોકરાંના લગ્નને કે વડીલના મરણને પ્રસંગે જયત કરેલી રકમથી ચાર ગણું ખર્ચ કરવાં તે ચૂકતો નથી અને દેવાદાર બને છે. છેવટે વ્યાજના રામ ચઢતાં ધરજમીન ગીરા મૂકવાનો પ્રસંગ આવે છે. થોડા પ્રમાણમાં ખેતી કરતો ખેડૂત ન ખચાવી શકતો હોય, છતાં લગ્નને અને મરણને પ્રસંગે દેવું ફરી ખર્ચ તો તે કરવાનોજ. એટલે ઉત્પન્ન ખર્ચનાં બે પક્ષાં સમતોલ રાખવાનું તે શીખ્યો નથી. વળી ઘણે અંશે જાતમહેનત કરતાં પણ તે ભૂલ્યો છે. ૨૦ વીધાંની ખેતી કરનાર પણ જાતે હળ ન હાકે એવી આપણી સ્થિતિ યદ્ય છે. જાતમહેનત કરવી તો જાણ્યો રહી, પણ જાતદેખરેખ પણ તે ભૂલ્યો છે. અમેરિકામાં સેંકડો એકરની માલિકી ધરાવનાર ખેડૂત પણ લેંઘી અને માથે હેટ પહેરી હાથમાં કાદળી કે પાવડો લેઈ ખેતરમાં કામ કરવા બિતરી પડે છે. સ્વામી સત્યદેવ વિદ્યાબાસં કરવા. અમેરિકામાં રહેતા તે વખતે ૪૦૦ એકર જમીન ધરાવનાર એક ખેડૂતના

ખેતરમાં મજૂર તરીકે કામ કરવા રહેતા. એ ખેતરનો માલિક ગતે કામ કરવામાં કેટલો રસ લેતો તેનું વર્ણન સ્વામીજીએ એક પુસ્તિકામાં કરેલું છે. ખેતરથી દૂર આવેલા ખેતાના ગામથી દરરોજ રેલ્વે માર્ગે તે ખેડૂત ખેતરની સંભાળ રાખવા આવતો. સ્વામીજી એક દિવસ નીચા વળી ખેતરમાં કામ કરતા હતા તે સમયે તેમની પીઠ ઉપર પાછળથી કાંઈએ હાથ મૂક્યો. સ્વામીજીએ પાછળ જોયું તો હાથમાં કાંદાળી લેઈ ખેતરના માલિકને ઊભેલો જોયો. હાથમાં કાંદાળી લેઈ કામ કરવા તૈયાર થઈ ઊભેલા માલિકને જોઈ સ્વામીજીને આશ્ચર્ય થયું. ‘પાટીદાર’ના લાદરવાના અંકમાં અમેરિકાના ખેડૂતનું વર્ણન આપતો એક પત્ર છે. તેમાં તે કૃષિકારના જીવનનું અને કર્તવ્યપરામણતાનું વર્ણન છે. એ ખેડૂત કામ કરવાને સમયે મહેમાન સાથે ઘર આગળ ગરખાં નહિ મારતાં મહેમાનને ખેતરમાં સાથે લેઈ જઈ ત્યાં કામ કરતાં કરતાં તેની સાથે વાર્તાલાપનો આનંદ જોગવું છે. અમેરિકાનો આ તત્વગર શ્રમજીવી ખેડૂત! આપણા ખેડૂતની મનોદશા આથી છેક ભિન્ન છે.

ખેતીના ઉત્પન્નના પ્રમાણમાં જમીનમહેસૂલની આકારણી પણ ધણી ભારે છે. આ વસ્તુ સમર્થ આંકડાશાસ્ત્રીઓએ પૂરવાર કરી છે. અતિભારે કર લેવા છતાં રાજ્ય એ ધંધાની ખીલવણી માટે અને ધંધો કરનારના ઉત્કર્ષ માટે જોઈએ તેવું લક્ષ આપી કરનો ગંદલો વાળવા તૈયાર હોતું નથી. રાજ્યના અધિષ્ટિત કરની આકૃત ઉપરાંત કુદરતી આકૃતો તો ઝમૂમી રહેલી જ હોય છે. આ આકૃતોમાંથી બચવા માટે ખેડૂતમાં વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન નથી, તે મેળવવા માટે તેને શક્તિ કે ઇન્ટેલિજન્સ નથી અને સરકારની મદદ નથી. આ અનેક પ્રકારની આકૃતો દિલના ખેડૂત ઉપર છે. અને તેથી જ તે ગરીબાઈના પ્રતીક રૂપ બન્યો છે.

આ ગરીબાઈથી એમ ન કહી શકાય કે ખેતીનો ધંધો અધમ છે. કાંઈ પણ ધંધાની ઉત્તમતા તેમાંથી થતા અટળક આર્થિક ઉપાર્જનને અવલંબી અંકાતી નથી, પરંતુ તે ધંધામાં રહેલી નિર્દોષતાના અને સ્વાવલંબનના તત્ત્વ ઉપર તેની કિંમત અંકાય છે. ખેતીના ધંધામાં નિર્દોષતા અને સ્વાવલંબન રહેલાં છે. કસાઈના ધંધાથી મનુષ્ય ધનાઢ્ય થતો હોય, છતાં તે ધંધાને ઉત્તમ કાણુ કહી શકે? સોફ્ટવેસ્ટિને દારૂ પાવામાંથી રાજ્ય ધણું જ ઉત્પન્ન કરતું હોય, છતાં રાજ્યના એ કારોણ્યને કાણુ ઉત્તમ કહી શકે? શુદ્ધ ખાદી સસ્તી અને ખરબચડી છે, મીઠાનું રેશમી કાપડ મુલાયમ અને કીમતી છે. પરંતુ ખાદીમાં પવિત્રતા, રાષ્ટ્રપ્રેમ અને સ્વાવલંબન રહેલાં છે. રેશમી કાપડમાં તે નથી. એટલે રેશમી કાપડ કરતાં ખાદી કિંમતમાં અને કુમાસમાં હલકી હોવા

છતાં તે ઉત્તમ છે. તાત્પર્ય કે ઉત્પન્નની દૃષ્ટિએ ધંધાની ઉત્તમતા યા અધમતા અંકાતી નથી. ખેતીના ધંધાથી ખેડૂત ભણે નવંમર ન જાને, છતાં તે ઉત્તમ છે. કૃષિકારનો ધંધો એ નિર્ભય ધંધો છે, એમાં લુચ્ચાઇને સ્થાન નથી. ખેડૂત ધારે તો સમાજના કોઇ પણ વર્ગ કરતાં ખેતીમાં રહી વધારે પવિત્ર જીવન જીવી શકે એમ છે. ખીમ્મ ધંધામાં વધુ ઉત્પન્ન મેળવવામાં લુચ્ચાઇલગાડીને સ્થાન હોય છે, જ્યારે ખેડૂતને કુદરત પાસેથી મેળવવાનું છે, તેમાં લુચ્ચાઇ-લગાડીને સ્થાન નથી. તેમાં વધારે પ્રાપ્તિ કરવી હોય તો તેને પડસેવો ઉતારવાની અને શુદ્ધિગળ સમાપવાની જરૂર રહે છે, નહિ કે લુચ્ચાઇલગાડીની.

દુનિયામાં સાલતા અનેક પ્રકારના ધંધારોજગારનું મૂળ જોઇશું તો તે ખેતી છે. તેથીજ તેને દુન્યરમાત્રની જાનેતા કહેલી છે. ખીમ્મ ધંધામાં એકના ખિરગાની ખોટ તે ખીમ્મના ખિરગામાં નફો જાને છે, પણ ખેતીનો ધંધો એવો છે કે કુદરતના અદ્ભુત અપૂર્વ ખમ્મનામોથી તેને અખવાનું-મેળવવાનું હોય છે. એટલે તેમાં ખીમ્મને ખોટ યા નુકસાન કરવાનો પ્રશ્ન જ નથી રહેતો. બધાય ધંધાનું ઉત્પત્તિસ્થાન ખેતી છે. મોટી મોટી મીલો, કારખાનાં અને ખીમ્મ વ્યાપારરોજગારનું મૂળ સદૃશ દૃષ્ટિથી જોતાં ખેતી સિવાય ખીનું નહિ જડે.

ખેતીથી ઉત્પન્ન થતા અન્ન ઉપર મનુષ્યનું જીવન ટકેલું છે. દવા, પાણી અને અન્ન એ મનુષ્યને જીવન ટકાવવા ખાસ આવશ્યક વસ્તુઓ છે. દવાપાણી કુદરતે મનુષ્યને મફત પૂરાં પાડેલાં છે. અન્ન મેળવવા માટે તેણે શ્રમ કરવો પડે છે. શ્રમ કરી જમિમાંથી ખાદ્ય પદાર્થ મેળવવાનો પ્રયાસ એનું જ નામ ખેતી. વળી શરીરની મર્યાદા જાળવવા માટે સંસ્કૃત મનુષ્યને વસ્ત્રની જરૂર રહે છે. આ વસ્ત્ર પણ ખેતીમાંથીજ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અન્ન અને વસ્ત્ર મનુષ્યને પૂરતા પ્રમાણમાં મળે તો પછી એને ખીજી વસ્તુની જરૂર નહિ જોવી જ રહે છે. અને જરૂર રહે તો તે આ બે વસ્તુના ગદલાથી મેળવી શકે છે. આ બે વસ્તુ ખેતીમાંથીજ મેળવી શકાય છે. ખીમ્મ બધાય વર્ગને અન્ન અને વસ્ત્ર માટે ખેડૂત તરફ દૃષ્ટિ કરવી પડે છે. જીવનની આ બે ખાસ જરૂરી વસ્તુઓ માટે ખેડૂત ધારે તો ખીમ્મ વર્ગો તરફ એને દૃષ્ટિ કરવાની રહેજ. નહિ. ખીમ્મ બધાય વર્ગો ખેડૂતની આખાદી ઉપર અવલંબી રહેલા છે. અને તેથીજ તેને જગતના તાતની ઉપમા અપાએલી છે. ખેડૂત ધારે તો પોતાનું જીવન સ્વાવલંબી બનાવી શકે એમ છે. ખીમ્મ વર્ગ તેમ ન કરી શકે.

મહાત્મા ગાંધીજીને સંત્યાગ્રહ સમયે જ્યારે જ્યારે કોર્ટમાં એમના ધંધા વિષે પૂછવામાં આવેલું ત્યારે ત્યારે પોતે ખેડૂત અને વણકર હોવાનું જણાવેલું.

આજ ખેતીના ધંધાની ઉત્તમતા પૂરવાર કરે છે. એ ધંધો નિર્દોષ છે. તેમાં ભારેભાર સ્વાવલંબન ભરેલું છે. તેથીજ તેને યધા ધંધામાં ઉત્તમ લેખ્યો છે.

આ ગાંધીયુગમાં ખેતીમાં સારી પ્રાપ્તિ થતી નહિ હોવા છતાં જે કારણોથી તેને ઉત્તમ લેખવામાં આવે છે તેવાંજ કારણોથી ભૂતકાળમાં પણ દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળા અને વિચારક મહાપુરુષોએ તેને ઉત્તમ ગણી આ કહેવતને જન્મ આપેલો હોવો જોઈએ. ભૂતકાળનો ખેડૂત પણ હાલના કરતાં વધારે પવિત્ર અને સ્વાવલંબી હતો એ નિર્વિવાદ વાત છે.

અંતમાં એટલું જ કે ભાઈશ્રી દગ્ગલાઈ ઉત્પત્તની દૃષ્ટિએ ખેતીને અધમ ન આંકે, પણ તેમાં રહેલાં નિર્દોષતા અને સ્વાવલંબનની દૃષ્ટિએ તેની ઉત્તમતા આંકે એવી વિનંતિ છે.

સેગવા

પુરુષોત્તમભાઈ નારાયણભાઈ પટેલ

અર્થાપન

૫. નિયોગનો હેતુ?

આસો ૧૯૯૧ના 'પાટીદાર'માં 'ત્યજ્યક્ષીનું શું?' એ વિશે મારા અર્થાપનમાં ૫૪ પૃષ્ઠ ઉપર, આર્થસમાજના સ્થાપક સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીનું આ વચન (હિંદીનું ગુજરાતી ભાષાન્તર) ટાંક્યું છે: "ગર્ભવતી સ્ત્રી સાથે એક વર્ષ સુધી સમાગમ ન કરવો તે દરમિયાનમાં જો પુરુષથી (જીતેન્દ્રિય) નજ રહી શકાય, તો નિયોગ કરી સંતાનોત્પત્તિ કરી લેવી તેમજ દીર્ઘરોગી પુરુષની સ્ત્રીએ પણ તેવા સંજોગમાં નિયોગ કરી લેવો" ('સત્યાર્થપ્રકાશ,' ૫૪ ૯૯). અને પછી ઉમેરેલું કે "રૂપદ્રી રીતે જોઈ શકાશે કે સ્વામીજીના આ વિધાનમાં કામવાસનાજ મુખ્ય છે, પુત્રોત્પત્તિ તો ગૌણ જ છે અથવા બહાનું જ છે. એટલે એમનું આ વિધાન આર્થશાસ્ત્રને અનુકૂળ નથી."

તે ઉપરથી કાર્તિક ૧૯૯૨ના 'પાટીદાર'માં મારા 'જનનું નિવારણ' કરવા માટે શ્રી રેવાશંકર સિદ્ધાન્તરત્ને અર્થાપન લખ્યું. તેમાં તેમણે મારા ઉપર માત્ર પ્રહારોજ કર્યા છે, સ્વામીજીના કયન માટે કોઈ આર્થશાસ્ત્રનો આધાર તે આપી શક્યા નથી.

પણ તેવામાંજ એ વિશે ચર્ચા કરતાં પંડિત મયાશંકરે તો કોઈ આર્થશાસ્ત્રનો આધાર આપવાને બદલે સ્વામીજી જેવા "મહાપુરુષ માટે... મહિન ભાવના પહાર, પાડડા ... માટે વેળાસર પ્રાયશ્ચિત્ત કરી" લેવાની મને આજ્ઞા કરી!

પણ આપેનું 'સંગ્રહપત્ર' પુસ્તક દાઢ મારા જોવામાં આવ્યું. તેમાં 'નિયોગ' વિષેના અધ્યાયમાં પૃષ્ઠ ૩૦૦ ઉપર નારદમૃતિનું ટીકણું વાક્યે આમ જોયું: "કુળોમાં તે જોડેલી ન જાણી હોય તો સંતાનને અર્થે તેણે નિયોગ કરવો, પણ કામચામનાથી નહિ." સ્વામીજીના કથનથી આ વાક્ય કેવળ વિરુદ્ધ જોવાથી મેં નારદમૃતિ ઉઘાડી, તો ૨૫૪ રીતે તેમાં આ વાક્ય જોયું: કુલે સંવેદિષ્ટે કુ સન્તાનાર્થમસમતઃ । આ સંસ્કૃત વાક્યનો અર્થ આપે જે દર્શો છે તે જિલકુલ સાચો છે. અને આમ સ્વામીજીનું કથન આર્યશાસ્ત્રની કેવળ વિરુદ્ધ સિદ્ધ થાય છે.

પણ જો પં. મંવાસંકરે કે જીજ્ઞે કોઈ વિદ્વાન નારદમૃતિને અનાર્ય દર્શાવી આપે ને સ્વામીજીના કથનને કોઈ આર્યશાસ્ત્રનો આધાર આપે તો પં. મંવાસંકરની મૂચનો કે આતાં પ્રમણે સ્વામીજી જેવા "મદાપુરુષ મારે... મહિન ભાવના બદાર પાડવા... મારે વેળાસર પ્રાપ્તિ કરી" લેવા હજી જે હું તૈયાર છું.

હરિપ્રસાદ મ. શાસ્ત્રી

૬. સુધારકો સહિજ્યુતા કેળવો -

અને પાર્ટીદારની લેખ નીતિ-બાબત

વિ. ઉપરમા લેખો બાળનમાં આપે આપેલા ખુલાસા અને આ કારતક માસમાં આવેલા લેખ જાગત થોડી વાતો લખવાની રજા લઉં છું.

૧-સુધારકોને તેમની ભાષામાં વિવંક અને પ્રસંગને ઉચિત વાતોનું લખવાની મેં કરેલી મુચનાથી કંઈક ગેન્સમજ થઈ લાગે છે. મારો લેખ તથા પત્ર આપ તથા જીજ્ઞ કરીથી ધ્યાન પૂર્વક વાંચી જશો. તો આપને જણાશે કે મારો વિરોધ સમાજ સુધારાની પ્રવૃત્તિ સામે નથી. પણ એ પ્રવૃત્તિ આગળ ધપાવવામાં આજે કેટલાક માણસો જે રીત રમણત્વાર કરે છે તેની સામે છે. મારા નમ્ર અભિપ્રાય મુજબ સુધારાનું કામ આગળ ધપાવવા લેખો લખનાર કે લાખણો વિ. કરનાર અવિવેકી અપ્રાસંગિક અને સામા માણસને ઉરકેરી મૂકે એવી વાતો કરવાની ટેવ નહિ છોડે તો તેમની એ નીતિને લઈને જ એ પ્રવૃત્તિ આગળ નહિ ધપે. અને કદાચ એક દિશામાં આગળ વધશે તો પણ આવી નીતિયા જીજ્ઞને ખરાબ દાખલો બેસશે-અને અચોક્કસ વાતો લખવાની કે બોલવાની ટેવનો ચેપ જધે ફેલાશે. એથી સમાજનું અહિત થશે.

૨-પત્રની બાબતને આપે સરકારની 'દારૂખી'ની વાત જોડે સરખાવવા

પ્રયત્ન કર્યો છે તે વ્યાજબી છે? દારૂ સામે સંગઠનને જોટલી સૂઝ છે? તેટલી સૂઝ યત્ન અને ઝોના જેવી બીજી પ્રવૃત્તિઓ સામે, તેના વિરોધીઓએ સંગઠનમાં જગાડી છે? અમે તો જાણીએ છીએ કે આ પ્રસંગ પહેલાં અમે કદી 'આવી બાબતમાં પ્રચાર કાર્ય કર્યું' નથી, એટલે આ પ્રસંગે જ આમાં 'ધારુ' 'ચલું' નોંધએ એમ માની અમે જલદ પગલાં લેવાનું ક્રિયા માન્યું નથી.

કોંગ્રેસ સરકારની વાત લોને? દારૂ સામે કોંગ્રેસે કેટલાં વર્ષથી પ્રચાર-કાર્ય કર્યો પછી જ આજે કાયદો કરવાની વાત થાય છે? કાયદો કરીને પણ તેનો પુરો અમલ કરવા માટે અમુક વર્ષ અખતરો અને પ્રચાર કાર્ય કરવાં માટે ગ્રામ્યાં છે. એ બધું નોવાં છતાં પહેલો જ પ્રસંગ હોવાથી અમે યત્ન સામે લોકમત કેળવવાના પ્રયત્નોથી જ સંતોષ માનવાનું થોડું માન્યું તેમાં આપને ક્યાં નજાણાઈ જણાય છે તે હજુ સમજાવું નથી.

૩-મારા લેખના ક્લેવર રૂપે પુનાથી શ્રી મગનલાલ જે લેખ લખે છે તે બાબત શું કહ્યું? મને એ લાગતો બીજકુલ પરીચય નથી. પણ એ લેખ ઉપરથી જણાય છે કે ભૂતકાળમાં તેમના કુટુંબ પ્રત્યે તેમના કુટુંબીઓએ કંઈક અન્યાય કર્યો હશે તેનો ડાંગ તેમના મગજમાં હજુ ખૂંચતો હશે. અને તેથી જ તે આટલા ઉશ્કેરાટથી એ લેખ લખવા પ્રેરાયા છે? એ લેખમાં કપી દલીલો આપી તે શું પુરવાર કરવા માગે છે? "સમાજ સુધારાના કામે આપણને ગમતા ફેરફાર કે સુધારા નહિ કરનાર સમાજના અમુક વર્ગ કે માણસો સામે તિરસ્કાર પૂર્ણ, અપ્રાસંગિક અને વિવેક શુન્ય ભાષા વાપરવાનો સુધારકોને હક્ક છે" એવું તો એ કહેવા નથી માગતાને? "કુળવાનો કુલીનતાને છાજે એવું વર્તન રાખતા નથી માટે તેમને પ્રસંગે કે અપ્રસંગે હલકી રીતે

✽

૧. દારૂ પીનારને, તેથી આખી નાતોને કે યુરોપની નતિઓને દારૂ સામે સૂઝ નથી. નહિ પીનાર સમાજને જ એ સૂઝ છે. —તંત્રી

૨. સ. ૧૯૩૦ના સત્યાગ્રહ સંચાલન વખતે દારૂનાં પીઠાં ઉપર પિકેટિંગની ચોરી બેસાડી દીધી હતી, તે પૂર્વે કેટલું પ્રચારકાર્ય કર્યું હતું તે જણાવશો? અને અમે જ સરકારે બાળકઅનિયેધક કાયદો કર્યો, ત્યારે કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે લખેલું કે "લોકમત કેળવવામાં તો કંઈ જમાના વહી જશે, વખતે મારા જન્મભારમાં તો એવો કેળવવાનો નથી. સમાજસુધારણામાં લોકની જડવૃત્તિઓ જોતાં તો લાગે છે કે આવી કુરિટિઓને દૂર કરવાનો એકમાત્ર ઉપાય તો કાયદો જ છે" ('મોટર્ન રિવ્યુ,' સપ્ટેમ્બર, ૧૯૨૬). અને ત્યારે એ કવિવર પણ અસહિષ્ણુ થયા, એમ જ ને? —તંત્રી

હિતારી પાડ્યા જોઈએ” એવું તો તે કહેતા નથીને? ત્યારે ને શું કહેવા માગે છે તે મને નથી સમજાયું. મારા પોતાના મન પ્રમાણે દબ્બ પાટીદાર સમાજ એટલેા સંસ્કાર હીન અને અધોગતિમાં નથી આવી પડ્યો કે જે આવા અધીરા અને અવિવેકી માણસોને, સમાજ સુધારક-સામાજિક જાગૃતોમાં સમાવડે દોરનાર-માની બેસે. ઈશ્વર કૃપાએ દબ્બ પાટીદાર સમાજને ધણા સબ્ય અને સહિષ્ણુ આગેવાનો મળી રહે એમ છે. એ બાઈને તો હું એકજ વાત કરીશ “બાઈ, તમે જલ્દી સુધરી ગયા હો તો તમારી ફરજ છે કે તમારા મનથી નહિ સુધરેલા તમારા બાઈઓ સુધરે તે માટે તમારે ધીમે ધીમે યોગ્ય રસ્તે તે તેમની બૂલો સમજે ને સુધરે તેવા રસ્તા લેવા. જાકી તમારી ઝડપે દોડી ન શકનારને તમે આ રીતે માનભંજ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગશો તો તમારો સંબંધ તૂટી જશે, અને તમારો હેતુ નિષ્ફળ જશે. એટલું જ નહિ પણ એવી તમારી રીતનું તમારા એ બાઈઓમાંથી બીજા અનુકરણ કરશે. અને તમારી અતિ અધીરાઈને લીધે તમે સમાજને સુધારવાને જરૂરે જગાડી મૂકશો, માટે જરા ધીરા થાઓ, વિવેકી થાઓ. ‘સાચું’ જોતો, પણ અપ્રિય ન જોતો.”

૪-કુલીન ગણાતાં ઘરો ત્રિમે જલ્દી વાતો ન કરવાની હિચ. જતાવવા છતાં બાઈથી મનભાઈએ એ જાગૃત જલ્દી અધરિત અને અપ્રસ્તુત વાતો કહી પાડી છે એ જોઈ કુલીનતા જાગૃત રહેજ ત્રિવેચન કરવાનું મને પણ મન થઈ આવે છે.

છોકરા છોકરીનાં લગ્ન કરતી વખતે, પરણનારની ઉમર, શારીરિક સંપત્તિ, કુટુંબનો મોહો, ફળવણી અને સંસ્કાર તથા બીજા અનેક જાગૃતો જોઈ વિચારીને સંબંધ બાંધવાની જરૂર છે. અને સંજોગો પ્રમાણે દરેક માળાપ થોડે વત્તે અંશે આવી જાયતો ઉપર વિચાર કરવા મથે છે. પણ પોતાની આજરના વધુ પડતા ખ્યાલને લઈને માળાપો કુટુંબની વાતને વધુ પડતું મહત્વ આપી કેટલીય વખત પરણનાર છોકરાંનું કિત કરવાની હિચ છતાં તે સાચવી શકતાં નથી. અને કુલીનને ઘેર કુલીનતાને કારણેજ કન્યા આપે છે. આમાં પરણનારનું અદિત યાય છેજ. તે ઉપરાંત માળાપોને પણ દુઃખી થવાનું યાય છે-અને સમાજમાં અસંતુષ્ટ જોડાંની સંખ્યા વધવાનો સંભવ પણ છે, એટલે આખા સમાજનું પણ ઘણું અદિત યાય છે એ વાત ખોટી નથી. પણ આ મનોદશા કુલીન ગણાતાં ઘરોમાંજ છે એમ નથી. મેં તો જોયું છે કે વધુ પૈસા આપીનેય કુળવાનને ઘેર કન્યા આપનાર પોતાના જાળમાં કુલીન ગણાવાના મોહને લઈનેજ આમ કરે છે. પોતાની કન્યા લેવાના જલ્લામાં

પૈસા માંગનારે કુલીન તરફ અણગમો' હોવા છતાં કુલીનને ઘેરજ-પૈસા આપીને ય-કન્યા આપનાર ઘણે મોટે ભાગે પોતે પણ પોતાના ગોળગાં કુલીન ચર્મ ખેસવાનો મોહ મનમાં સેવતા જ હોય છે. એટલે આ રીતે આપણા તેમ જ ખીન ઘણા સમાજમાં ઘણાં મોટા ભાગના માણસો કુલીનતાના મોહમાં દસા-જોલા જ છે. સારા સારા સુધારકો પણ આ મોહમાંથી મુક્ત હોય એમ જણાયું નથી. કુળવાન ગણાતા લોકો સામે પ્રચાર કરનારામાંથી ભાગ્યે જ કોઈ પોતાની કન્યા પોતાની સરખામણીમાં અકુલીન ગણાતા ઘરમાં રાજી ખુશીથી આપે છે. અને તેથી કુલીનતા સામેનો જથ્થો જ પ્રચાર લગભગ નિષ્ફળ નીવડે છે. આ દસામાં પોતાની સરખામણીમાં અકુલીન ગણાતાં ઘરોમાં કન્યા આપનાર સુધારકો સારી સંખ્યામાં જદાર આવે તો આ મોહ અને તેનાથી નીપજતાં અનિષ્ટ પરીણામોનો વહેલો અંત આવશે, અથવા તો છોકરા છોકરીઓનાં લગ્ન મોટી વયે થવા લાગશે, છોકરીઓમાં કેળવણીનો પ્રચાર થવાથી તે તેમના લગ્ન આગતમાં પોતાના હિતની વાત વિચારી તે મુજબ લગ્ન કરવાનું જળ મેળવશે ત્યારે આ મોહ જશે. જાકી આજે ચાલે છે તેવી ચર્ચાઓથી ભાગ્યે જ કંઈ વળે એમ લાગે છે. જ્યાં સુધી આપણામાંથી લગભગ તમામ માણસો આ મનોદસામાં છીએ ત્યાં સુધી ભાષ મગનભાષએ જે વાતો કરી છે તેવી વાતોથી સમાજનું હિત કેવી રીતે થશે? આવી વાતો કરવાનો ચેપ ખીનને લાગશે તો અહિં ઘણું થશે એ ગોઠસ છે.

૫- 'પાટીદાર'ની લેખનીતિ સામેના મારા વિરોધની વાતો કરી જણાવી નહ. અવિવેકી, અંગત, અપ્રસ્તુત અને સામાને ઉસ્કેરી મૂકે એવી રીતે સામાજિક વાતોની ચર્ચા કરવી સારી નથી. સમાજનું એક માત્ર માસિક આવી નીતિ અપત્યાર કરે તો બે રીતે અહિંત થશે-એક તો આવી રીતથી સુધારાનો વિરોધી વર્ગ નકામો ઉસ્કેરાઈ જઈ સુધારા જાગતની સાંભળવા જેવી વાતો તરફ પણ પોતાના કાન જાંધ કરશે. અને એ રીતે સુધારાના કામની ગતિ મંદ પડશે. ખીલું, આજેવાન ગણાતા માણસોને આણું કરતા જોઈ ખીન એવી રીત અપત્યાર કરવા મથશે. અને એ રીતે સમાજના

૩. તમે આસોના અંકમાં તમારા લેખમાં જણાવ્યું છે કે વસોમાં યજ્ઞ અટકાવવા "સદ્ગ નહિ નીવડીએ તો અમે કામ કરવાનાં અમારાં ક્ષેત્રમાં આ એક નવીન ક્ષેત્ર વધું જળીશું." પણ ત્યારે આ કુળવાનસાહીના કિંદા તોડવાના આ વહા ક્ષેત્રમાં તમારા અહીં દર્શાવેલા વિચારો પ્રમાણે તમે અને વસોના યુવકોએ કેટલું પ્રચારકાર્ય કરેલું તે જણાવશો?

—તંત્રી

ઉતારી પાડવા જોઈએ" એવું તો તે કહેતા નથીને? ત્યારે ને શું કહેવા માગે છે તે મને નથી સમજાયું. મારા પોતાના મન પ્રમાણે દબ્બ પાટીદાર સમાજ જોટલો સંસ્કાર લીધે અને અધોગતિમાં નથી આવી પડ્યો કે જે આવા અધીરા અને અવિવેકી માણસોને, સમાજ સુધારક-સામાજિક જાગૃતોમાં સમાજને દોરનાર-માની જોસે. ઇશ્વર કૃપાએ દબ્બ પાટીદાર સમાજને ધણા મહત્વ અને સહિષ્ણુ આગેવાનો મળી રહે એમ છે. જે બાઈને તો હું એકજ વાત કરીશ "બાઈ, તમે જાણુ સુધરી ગયા હો તો તમારી દુરગ્ગ છે કે તમારા મનથી નહિ સુધરેલા તમારા બાઈઓ સુધરે તે માટે તમારે ધીમે ધીમે યોગ્ય રહે તે તેમની બૂલો સમજી ને સુધરે તેવા રહના લેવા. જાણી તમારી ઝડપે દોડી ન શકનારને તમે આ રીતે માનભંગ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગશો તો તમારો સંબંધ તૂટી જશે, અને તમારો દેવુ નિષ્ફળ જશે. જોટલું જ નહિ પણ એવી તમારી રીતનું તમારા જે બાઈઓમાંથી બીજા અનુકરણ કરશે. અને તમારી અતિ અધીરાઈને લીધે તમે સમાજને સુધારવાને જાહેરે જાણી મૂકશો, માટે જરા ધીરા યાઓ, વિવેકી યાઓ. 'સાચું જોલો, પણ અપ્રિય ન જોલો.'

૪- કુલીન ગણતાં ઘરો વિશે જાણુ વાનો ન કરવાની ઇચ્છા. જતાવવા છતાં બાઈથી મનભાઈએ જે જાગન જાણુ અપદિત અને અપ્રસ્તુત વાંતો કહી પાડી છે એ જોઈ કુલીનતા જાગન રહેજ વિવેચન કરવાનું મને પણ મન થઈ આવે છે.

હોકરા હોકરીનાં લગ્ન કરતી વખતે, પરણનારની ઉમર, ચારીરિક સંપત્તિ, કુટુંબનો મોભો, કેળવણી અને સંસ્કાર તથા બીજી અનેક જાગનો જોઈ વિચારીને સંબંધ બાંધવાની જરૂર છે. અને સંજોગો પ્રમાણે દરેક માળખે થોડે વતે અંશે આવી જાગતો ઉપર વિચાર કરવા મથે છે. પણ પોતાની આજરના વધુ પડતા ખ્યાલને લઈને માળખે કુટુંબની વાતને વધુ પડતું મહત્વ આપી કેટલીય વખત પરણનાર હોકરનું હિત કરવાની ઇચ્છા છતાં તે સાચવી શકતાં નથી. અને કુલીનને ઘેર કુલીનતાને કારણેજ કન્યા આપે છે. આમાં પરણનારનું અહિત થાય છેજ. તે ઉપરાંત માળખેને પણ દુઃખી થવાનું થાય છે-અને સમાજમાં અસંતુષ્ટ જોડાંની સંખ્યા વધવાનો સંભવ પણ છે, જોટલે આખા સમાજનું પણ ઘણું અહિત થાય છે એ વાત ખોટી નથી. પણ આ મનોદશા કુલીન ગણતાં ઘરોમાંજ છે એમ નથી. મેં તો જોયું છે કે વધુ પૈસા આપીનેય કુળવાનને ઘેર કન્યા આપનાર પોતાના જોગમાં કુલીન ગણવાના મોહને લઈનેજ આમ કરે છે. પોતાની કન્યા લેવાના જલ્દામાં

કાંમતોમાં મદદ કરવાનો જ છે. અને જ્યાં કોઈ સુધારક ભાઈને આવી વાતોથી તેમની નીતિને ધરાદાપૂર્વક હલકી પાડવાનો જ મારો હેતુ છે એમ જણાય તો તેવાને આથી સ્પષ્ટ બીજી ક્ષત્રી વાતથી સમજાવવા એ મને સમજાતું નથી. આમ જતાં કોઈ ભાઈ હું જે નીતિનો વિરોધ કરું છું તે નીતિ સારી છે અગર મેં કહી છે તેવી નીતિ ‘પાટીદાર’ કે ‘કેટલાક સુધારકો’ અખત્યાર કરતા જ નથી—એટલે મારે વિરોધ કરવાનું કારણ જ નથી—એવું સમજાવવા પ્રયત્ન કરશે તો હજુ પણ હું ફરી વિચાર કરવા તૈયાર છું. બાકી ભાઈ મગનભાઈએ તો મને ફરી વિચારવાનું કશું નથી આપ્યું; ઉલટું મને એમ જ થયું છે કે “આંવા સુધારકો” પોતાની જાતને સુધરી ગયેલી માનવાને બદલે પોતાની જાતને હજુ વધુ તપાસે તો સારું. તારીખ ૮-૧૧-૩૭. મુ. વડોદરા
લી. આપનો

ચીમનભાઈ મુ. અમીન

૭. કુળના કટકા

ચરોતરનાં બાર ગામના તેમાંથી વળી ૭ ગામના તો કુળવાનપણાનો દાવો કરતા આવ્યા છે. એ ૭ ગામ પૈકી નડીઆદ, વસોવાળાઓ તો કુળવાનશાહીનું કુમતું લેઈ ફરનારા જણાયા છે. દીકરી આપવી હોય તો મૂઠ, આછા ભણતરવાળો હોય તો ૫૫૧ને ભોગે મરખું માથું ખોળશે. પણ કોઈની દીકરી વધુ તરીકે ધરમાં ધાવવાની હશે ત્યારે સામાનાં નળિયાં વેચાવશે! કુળવાનશાહીનો દાવો ફરનારા એ નરખુંગોને મારો સિધ્ધો મવાલ છે કે કુળ તમો દીકરી દેવામાં જુઓ છો અને લેવામાં નથી જોતા એવું કારણ? ધનસોલુપતાની લાલચે ગામડાની પાછલી પરવાડેય ઊતરવા જેઓને શરમ નથી આવતી, તેઓને તેવાં જ ગામના સારા ભણેલાગણેલાને દીકરી દેતાં કેમ આવકો આવે છે એનો કંઈ ઉત્તર છે?

બહારગામના જ્યારે મોટા ગામમાં, તેમાંથી વળી કુળના કટકાને ખરીદવા આવે છે ત્યારે પારકું ઘરેય પોતાનું કહી જતાવાય છે, દેવાના કુંગર માથે હોવા ઊંતાંય આવકના દગ ખડા કરવામાં આવે છે. “હમણાં તો છોકરો ભણે છે, તેની મરજી નથી, એ પોતે પોતાનું ફાડી લેશે.” એમ કહેવામાં આવે છે. છોકરાને પૂછો તો કહેશે: “મારો બાપ મળે, એ વાત એમના હાથની છે.” આમ ટાલે ચલાવશે. લાગવગ મટે આશાઓ સેવશે, પછી એપાંચ કે દમ્પતીસથી ગમ પ્રમાણે (કુળ પ્રમાણે) સોદો જમાવશે. પરણાવવાની વાત વખતે—લમનાં મુહૂર્ત જોવાવતી વખતે ‘છોકરો પરદેશ જવા માગે છે, વગેરે બહાનાં કાઢી દીકરીના બાપને રાતાવશે, વળી પાછા જસો પાંચસો પડાવશે.

કર્મ ધર્મ મંગોગે પરણ્યાં તો પછી 'આ નથી, પેલું નથી; આનું રહ્યું, પેલાનું રહ્યું;' કહી સનામળીઓ ચાલ છે ને જુદી. આવે વખતે કુળના કટકોનો ભાવ થતો હોય છે ત્યારે વસોના-ચરોનરના ચાર છ ગામના-યુવકો કેમ એકો જળવે જગાડતા નથી? પણ તેમનામાં જોઈ શકિતને કારણે, કમાઈ આવના આત્મવિશ્વાસને અભાવે, પોતાના પગ ઉપર બિભા રહી નિર્વાહ ચલાવવાના કમકોવતપણાએ, પદુચારના પિયેરથી આવે તેના ઉપર તાગડખિત્તા કરવાના મળતા હોય તો શા માટે ઉપાધિઓ વધારી, એમ જ ને?

ગામડાના કહેવાતા કુલદીનો વિવાદ કરવા આવે છે ત્યારે તેને તો ગૂંગળાવી નાખવામાં આવે છે. વસોના યુવકોએ પત્રિકામાં જતહર દરેલી ગરીબાઈની ગંધ તો તેને કાને અથડાએલી પણ ફોતી નથી. જેઓ જતહર કહેલી ગરીબાઈ અનુભવે છે, જાણે છે, જુઝે છે તેઓ તો કુળવાનચાલીના સોટા ખાવા સામું જ નેના નથી. પ્રશ્ન તો એ છે કે ગિચારા ગામડીઓ, જેઓ ખારાખડીથી ચાર માઉ દૂર છે, પણ જેઓને મોટા ગામનો મોદ છે, એમને માટે શી જતહર ખગરો કરી છે તે કોઈ કુળવાનનો કટકો જણાવશે? વડીલોએ કહેલાં પરકમેને નામે 'કુળના કટકા છીએ. જાપાની ખડકીના મુઆ છીએ,' કહીને પેટ ભરવાનાં સ્વપ્નાં સેવનારાને 'પડીદાર'ની દક્ષિણે અને એનાં કાલમે કાલિલ અંતે એવાં લાગશે, પણ ઉપાય નથી. પગ ઝાલી દસાગ્યા, માથાં ફાળી જગાડ્યા, દઢાળ્યા, પણ નથી જામના, એટલે દવે કમમના ગોદાએ કાઈ જગાડે તો તેની લેખનીનિ ઉપર ડીકનો વરસાદ!

ધર્મ એટલે ફરજ એવો માનવોપયોગી અર્થ કરીએ તો એ દાધીપેણા મદારાજોને મહાવચ સા? એમની ફરજ નો માણસો ખોઈ બેઠા છે તેવી માનવો પ્રત્યે માણસાઈ લાવવાની છે. લગોટીઓ વાળી ફરજું તેમને દાધી શા માટે નેહજો? તેમના દાધીનું અને તેમનું પોષણ સમાજને માથે શા માટે? જલ્લામાં સમાજને એ શું આપે છે? આજ સુધીના ધર્માચાર્યોએ ધર્મને નામે જનતાને નમાલી બનાવી દીધી છે, ગાયલી બનાવી દીધી છે. કયા ધર્માચાર્ય રાજ્યના ને સમાજના જુદામી કાપલ સામે મોરચા માંડ્યા છે? કયા ધર્માચાર્ય લક્ષ્મીને પરદેશ જતી અટકાવવા કોશિસ કરી છે?

છેલાં ગસો વરસથી જે 'કૃષ્ણ કૃષ્ણ' કરી લગ્નન છે તે તો લંડનમાં જઈ બેઠો છે. કારણકે જ્યાં કૃષ્ણ ત્યાં લક્ષ્મી! સ્ટીમરોમાં ને વિમાનોમાં લક્ષ્મી રોજ ત્યાં ચાલી જાય છે. એ સિંચારી દેશ કૃષ્ણ પાછળ લક્ષ્મી ગયાથી ધનાઢ્ય બન્યો. ધનાઢ્ય-ઋદ્ધિમિદ્ધિવાળો-આ દેશ રંક, કંગાલ, બિશુક બન્યો. એનાં કારણ હિંદના ધર્માચાર્યો પણ છે. ફરજ હતી એમની જનતાને જગાડવાની!

ફરજ હતી એમની કૃપણને લાંડન જતા અટકાવવાની! આજ ધર્માચાર્યોની કસોટી કરવી હોય તો કરી જુઓ. તેઓ સોનાચાંદીની મૂર્તિ હશે તો તે લેવા રહેશે. પત્થરની હશે તો મૂકી ભાગી જશે. સોમનાથના ઉપર હુમલો થયો ત્યારે એ ક્યાં સૂઈ ગયા હતા? આપા ડરપોક ધર્માચાર્યોને પગને પત્થરમાં પેસાનું અલિદાન એ અલિદાન નહિ, પણ જરગાદી છે. કુળના કટકાઓ એવા ધર્માચાર્યોના સાગરિતો હોય છે. તેમની પાછળ ગિયારા બીજનો ધસડાય છે અને મોક્ષ ને મુક્તિ તો રહી, પણ ખાવાનું ચ ખુએ છે.

ગાંધીજીના નામનો ઉપયોગ ડહાપણુ આપવામાં જેઓ કરે છે, એમને ક્યાં ખબર છે કે એમણે ઘૂંટણીએ પડીને રાટલાની માગણી કરી, પણ પત્થર મળ્યો ત્યારે શાન્ત, અદ્વિસાતમક ગેઠો જળવો જગાડી લિલટા ઘૂંટણે નમના કર્યા. રાટલાને જલ્દે રાટલી ને ચોપડ એઉ લીધાં! ગાંધીજી જ'પીને બેઠા નહોતા. ઉરકેરાયા નહોતા, ધીરજ ખોષ બેઠા નહોતા, એજ ગાંધીજીએ પડકાર કર્યો 'કે રહેતું' હોય તો દિંદીઓ સાથે લાછયારે રહી શકો છો, નહિ તો ગાંસડાં પોટલાં બાંધી ચાલતા થાઓ (Be ready with bags and baggages). તો પછી 'હાથીમરા મહારાજ'ને ગામ ખાલી કરી દેવાનું કહેવામાં મર્યાં શા માટે લાગે છે. તેજ સમગ્રતું નથી.

“‘પાટીદાર’ મધ્યમ વિચારનું વાજું રહ્યું નથી. અને કડક કલમ વપરાય છે માટેજ તે છ'વે છે એમ ધણા માને છે. ...” અકુલીનને લૂંટનારો કુલીન વર્ગ ‘પાટીદાર’નો વિરોધી હોય તે સ્વાભાવિક છે, મહાસભાવાદીનો વિરોધી મવાલ વિચારનો હોય એ સંલપિત છે. ગામડાનો વર્ગ શહેરનો વિરોધી હોય તે ઇચ્છવા જોગ છે અને એમાં અમને કંઈ ખાટું પણ દેખાતું નથી. જગતમાં નિર્ગળ-અગળ રહેવા કોઈ જન્મ્યું નથી. કુલીનનો ભોગ થઈ પડ્યા અકુલીનોનો જન્મ નથી. મવાલોથી ડરવાનો મહાસભાનો ધર્મ નથી. અને ફરજમાથી સ્થુત થવાનું ‘પાટીદાર’નું કર્તવ્ય નથી.

‘પાટીદાર’ ઉપર મને મોદ છે એમ નથી, જતે પાટીદાર હોવાથી એનો પક્ષ લેતો નથી. અવસાયજ'ધુ તરીકે તેઓ પોતાની ફરજ જતાવે છે એમ કહેવામાં હું ખોટો ચ નથી. જસો વરસથી ખૂટની ઠાકરોએ, તનમનધનની 'લૂંટે, પરંવશતાએ, પાટુપ્રહારોએ જેઓ ટેવાઈ ગએલા છે તેઓને સીધી સાદી ભાષા પણ કડક ને કડકજ લાગવાની. મવાલ મનના માનવોને ઉદ્દામવાદીઓના ગાયાના વાળ પણ ખૂંચવાના; કલમના ધા લાગવાના, સમજવાના, ચરચરવાના. આ જ'ધું ખોટો જથ્થા કરવા માટે કલમ પકડનારાથી અગ્રણ્ય હોતું જ નથી. અને સાચી વાતો જાણનારા તો પોતાના વિચારોના મજબૂત કિલ્લામાં રહી કલમના

બાળ્ય માર્ગે જ જવાના છે, જેથી આગનો યુવાન અંગ ખંજેરી ઉભો થઈ ગય.

નૂનવાણીના વમળમાંથી નીકળવાનો 'પરોપદેશ પાણિત્ય'ના જેવો ઉપદેશ કરનારાને, જે કોના યગિઆમાં આરામખુરદી ઉપર બેઠેલાઓને કલમની તીક્ષ્ણ ધારથી ધવાતા હોય તો ધવાવા દે. અમને તેવા આરામી ટીકાકારો કરતાં મામડાના માનવધર્મ માટે વધારે માન છે. નિરૂઘમી લોકાત્મી નિંદાઓ કરતાં સૂચનાઓ વધારે આદરણીય છે, પણ તેઓ કર્તવ્યપદાવળ્ય હોવા જોઈએ. 'પાટીદાર'નો વૃદ્ધ તંત્રી ભલે કંઈ લખે તો, લાકડીના ટેકાનો દંડમારી ભલે ટીકા કરતો હોય, પણ તે ટીકાઓ ને લખાણો પ્રમાણે તે પોતે તો વર્ન છે ને! દાથીના દાંત તો તેના નથી ને! દોંગ કરવા ખાતર તો 'પાટીદાર' ચલાવતો નથી ને! આ ગદ્યાનો વિચાર કરવાનો છે.

મામમાં આવતા મદારાજોની અને નંમના દાથીઓની ચંદો પૂરી પાડવી એટલે 'વાદવાદ' કહેવાની અને બીજાં મામમાં મામના અમુક કુળના કટકાનો ઉલ્લેખ કરી મહંદરાત કમચી, એ સિવાય એના આગરિનો અને ભક્તોને શું મળે એમ છે? તેમાંય ને કોઈ મોંઢા ઉપર ફેંકનારો હોય તો વસો મામના ઓછા નથી - પૂછો જાંઈએ એ વસોનિવામીઓને કે તમારા વહીવંચાના ચોપડા તમારા પૂર્વજો 'નાથાકૃત'માં શા માટે નાખી દીધા? જવાદો એ વાત! દરગાર સાહેબ ગોપાળદાસ અને લાલજીભાઈની ખડખડો એકાદ જણ્યુ આર તેર પેટીએ લાગતો હોય તોય એમના કુટુંબનો કુળવાન અને પેલો અકુલીન! અકુલીનની દીકરી માંમડી ગાંધીને ઘેર આવતી હોય તો પ્રથમ લખ્યા પ્રમાણે મામડાની પાછલી પરવાડનો હોય તોય ચાલશે. એના ધરતું પાણી ભલે શુદ્ધ હોય તોય ન ચાલે, પણ પેસાની માંમડીએ ગાંધેલી દીકરી ચાલે! આવા કુળના કટકાને ઉચાડ પાડવામાં ને 'પાટીદાર' અમ લાગ ભગવતું હોય તો તે મૂડીભર કુળવાનોતું દિન સાચવવા કરતાં દગ્ગરો પાટીદારોતું સાચવે છે. એ ટીકજ કરે છે એમ પાટીદારો સમજે, એમાંજ તેમનું ક્ષેપ્ત છે.

કેમ્પ, પૂના

મગનભાઈ ઇન્દરભાઈ પટેલ

૮. અમીન ચીમનભાઈને ચેલેંજ

વસોના અમીન ચીમનભાઈએ 'સુધારક લેખકો, સહિષ્ણુતા કેળવો' એ વિષે લેખ ગયા આસોના 'પાટીદાર'માં લખ્યો છે, તેમાં 'સહિષ્ણુતા'નો આડો આંક વાળ્યો છે!

ભાદરવાના 'પાટીદાર'માં અમદાવાદના શ્રી. ઇન્દરભાઈ સોમાભાઈ પટેલનો 'કુળવાનશાહી' ઉપર લેખ છપાયો છે, તેના ઉપર ટીકા કરવા અમીન

ચીમતભાઈ એ લેખમાંના નીચે આપેલાં બે વાક્યો ઉતારે છે :

૧. “તેમના ઘરના સ્ત્રીવર્ગની પાની મુઠ્ઠાં પરપુરુષની દૃષ્ટિએ ન પડે, તેની પૂરતી કાગજ રખાય છે. જેમ આ નિર્વંશ કડક તેમ કુલીનતાની ઐશી ભાંચી.”

૨. “તે ઘરેમાં અતિથિઓ માટે સંગ્રહ હાર્દિક આવકાર થોડો જ હોય છે.”

આ વાક્યો પોતાના લેખમાં ઉતારી અમીન ચીમતભાઈ આપેલા કાઠીને પૂછે છે : “આ બે વાતો સાચી છે? આ ભાઈ કયા કુળવાન ઘરની આ વાત લખે છે? મને તો આ વાતો કદપનાજ લાગે છે—એમાં અતિશય જુઠાણું છે. કુલીનતાની માન્યતાને કારણે પરકુળ આપવા લેવાનો અને શ્રીમં કદલાંક અનિષ્ટ મમાજમાં નભે છે—એ વસ્તુ સાચી છે—પણ તે નાણુદ કરવા આવી ખોટી વાતો લખવી એ ગેરવ્યાજબી છે—આવું લખનાર ને બોલનાર લોકોજ ને અમારાં સમાજનું ભાવિ ઘડવાના હોય તો પ્રભુ! આવા લોકોથી સમાજને બચાવો—”

વળી અમીન ચીમતભાઈ ‘પાટીદાર’ની ને તેના લેખકોની ‘ખાનદાની’ની વાતો પોતાના લેખમાં કરે છે. પણ ગયા કાર્તિકના ‘પાટીદાર’માં વસોનાજ શ્રી. મગનભાઈ ઇશ્વરભાઈએ અગોન ચીમતભાઈના વસોનીજ ખાનદાની ઉઘાડી પાડી છે. અને ત્યારે ત્યાંની ખાનદાનીને એમણે ઉઘાડી ન પાડેલી એવી એક વાત કહું? છપનીઆ દુકાળમાં પાદરી લોકોએ દયા કરીને દોઢ દોઢ રૂપિયાની આદર ગરીબ લોકને અર્ધી કિંમતે વેચવા કારેલી. વસોના કાંઈ કુળવાન કુટુંબનાં નજીરાઓએ પોતાતા ગરીબ દેખાવના આકરોને મોકલી એવી આદરને અર્ધી કિંમતે ખરીદેલી!

અમીન ચીમતભાઈ કહી શકે છે કે આ બધી વાતો કદપનાવાળી, જુઠાણું ભરેલી ને ખોટી છે? શ્રી મગનભાઈ કહે છે તેમ ગામડેથી આણેલી વહુઓને એ લોક દૂધનો જાંટો ન દેખાડે ને પિયરથી પ્રેસા લાવવા કનડગત કરે, ત્યારે અમે એ ગામત દુરિયાદ કરવા એ અમીનોને ઘેર જઈએ. ગાપા અમને ડેલીમાંજ રોકી દે અને અમે મોકલેલી માંટલીઓનું ખોડું થઈ જએ છું ખાવું અમને મેમાનગીરીમાં ધરે. દીકરીના ઘરનું અમને તો પાણીયે ના ખપે, તો અમે મોકલે છું ખાવું ખાઈએ જ કેમ? પછી તેમનાં ઘરનાં ભૈરાંએ અમારી દીકરીએને કરેલી કનડગત વિશે વાત શઢીએ ત્યારે ગાપા કાને હાથ દેખ બોલે : “ના ભાઈ, અમારાં ભૈરાં એવાં નથી.” અમે હાખલો કરાવવા તેમને રૂગરૂ કરવા કહીએ ત્યારે કહે : “ના ભાઈ, અમારા ઘરનાં ભૈરાં બહાર ન નીકળે.” હારતા, ‘તેમના ઘરના સ્ત્રીવર્ગની પાની મુઠ્ઠાં પરપુરુષની દૃષ્ટિએ ન પડે,’ એ તો ઇશ્વરભાઈએ લખ્યું જ છે.

અને અમીન ચીમનભાઈ તો ઉદ્વેગ ચોર કાટચાળને દડે છે. ને આ વાતોમાં કંઈપણ ને જુઠાણું છે, ને ખોટી છે, એમ કહે છે. વળી પૂછે છે કે “આ બાઈ ક્યા કુળવાન ઘરની આ વાત લખે છે?” શું નામ દેવડાવતાં છે?

પણ નામ દીધા વિના આ વાતો સાચિત કરવા તૈયાર છું. અમીન ચીમનભાઈ એક વાત કરે: કોઈ ગામડાનો, પણ બુદ્ધિશાળી ને વિવેચી પાટીદાર તેમના ઓળખાણનો ને વિશ્વાસનો હોય, પણ વસોમાં જોને કોઈ ઓળખતું ન હોય, તેને મારી સાથે આ વાતની તપાસ કરવા એ દિવસ મોટે વસો મોકલે અને ત્યાં જઈ આવ્યા પછી ચીમનભાઈ તેમની જુથાની લે ને પત્રિણામ ‘પાટીદાર’માં છપાવે. આ વાત સ્વીકારવા અમીન ચીમનભાઈ તૈયાર હોય તો એ દિવસ અઠાઉથી ‘પાટીદાર’ગદિરમાં ખગર આપે ને ત્યાંથી ખગર મળતાં લું તે બાઈની સાથે વસો વ્હારા.

અમીન ચીમનભાઈને આ માફ એકંજર છે, પોને માયા હોય નો આ એકંજર જો સ્વીકારે.

તા. ક.: આ ચર્ચાપત્રમાં અમીન ચીમનભાઈને અવિવેક, અમુદિષ્ટતા અને ખાનદાનીતી ખામી દેખાતી હોય નો તેનો દોષ એ અમીન સાહેબને જ માથે છે, કામજુ કે જો કુળવાન શુદ્ધ પોતાની કુળવાનચાહીના મદમાં અમ ગરીબ કુળદીનોના મોંમાં આંગળીઓ ઘાલીને પરણે બોલાવે છે.

અમદાવાદ

મધુરભાઈ મનોરભાઈ પટેલ

૧. બાઈ ચિમનભાઈના લેખો વિરુદ્ધ બીજું પણ એક ચર્ચાપત્ર વસોના એક બાઈ તરફથી આવ્યું છે, પણ તે છાપું નથી. આમ વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ આરોપોની અને દીકાની દૃષ્ટિએ ન લખાતાં સિદ્ધાન્ત તરફ દૃષ્ટિ રાખીને લખાય એ ઠીક છે. અને બાઈ ચિમનભાઈએ જેમને સારા લેખકોની કાટિમાં મૂક્યા છે એવા બાઈ ટાલાભાઈ મનોરભાઈ પટેલે ‘પાટીદાર,’ તેની નીતિ, લેખો, પ્રસંગિકતા, વગેરે સંબંધે લેખમાળા આ અંકથી જ લખવા માંડી જ છે, ત્યારે તો આ પ્રકારની આરોપો વાળી ચર્ચા બંધ થાય એ જ ઠીક છે.

—તંત્રી

અંતરિચય

૧૨. પ્લાઈવુડ: લેખક અને પ્રસિદ્ધ કર્તા—રવિરાંકર હરિરાંકર પંડ્યા, હાજી કેમ્પ રોડ, કરાંચી; પૃષ્ઠ ૬+૬૨, કિંમત રૂ. ૧૦૦ (આના બાર). આ પુસ્તક ઘણું ઉપયોગી છે. તેમાં કારીગર વર્ગને ઘણી સમજુતી આપી છે. પ્લાઈવુડનાં પાટીઆં કેટલી જાતનાં આવે છે ને કઈ સાધકનાં મળે છે, તેની જગડાઈ અથવા પહોળાઈ કેટલી આવે છે કે કેટલા મીલીમીટર આવે છે

તે સમજૂતી ઘણી ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે. એ લોકો વાપરવાની જે હકીકતો લખી છે તે ઘણી જ જરૂરી ને આસ નળ્યવાળોગ છે તથા ઘણી લાલકર્તા છે. ફરનીયર જનાવનારને એ લોકો કેવી રીતે વાપરવું તથા તેમાંથી શું શું જાને છે તે પણ જાણવા એ ઉપયોગી છે. આ લોકોના ફરનીયર કામ ઘણું સરવું ને વાપરવા લાયક થાય છે, દાગીનો પણ લલકરે જાને છે ને સુંદર પણ દેખાય છે. લાલના જમાનામાં પ્લાસ્ટીકની વપરાશ ઘણી વધી છે ને તેનું કામ પણ જલદી થાય છે. પુસ્તકમાં એ વિષે જે જે વિગતો લખી છે તે ઘણી જાણવા ળોગ છે, તેમાંથી ઘણી જ કીમતી સમજણ લેવા ળોગ છે. — મિસ્ત્રી છગનલાલ

૧૩. વૈદ્યોનું વાર્ષિક, આયુર્વેદના રસજ્ઞો અને વૈદ્યવિદ્યાના વિચારકાનું વાર્ષિક, ગ્રંથ પહેલાં, વિ. સં. ૧૯૯૪: તંત્રી ને પ્રકાશક — પ્રતાપકુમાર પોપટ-ભાઈ વૈદ્ય, વૈદ્યભુવન, ભૂલેશ્વર, મુંબાઈ નં. ૨; આ એક વાર્ષિક હોઈ તેનો પ્રથમ ગ્રંથ છે, ડેમી ૮ પેજ સાદજનાં પૃષ્ઠ ૩૭૬, કિંમત રૂ. ૩-૦-૦. લેખો મનનીય છે ‘આયુર્વેદનું શિક્ષણ’ કેવી રીતે અપાવું જોઈએ એ લેખમાં શિક્ષણ આપતી સંસ્થાઓને લેખકને અનુભવો ઉપયોગી છે. ‘ત્રિદોષવાદ’ વૈદ્યોએ વાંચવા યોગ્ય છે. ‘હસ્તદોષ’ ઊછરતા યુવાનો જેના ળોગ થઈ પડે છે તેના ઉપાયો સહિતનો એ લેખ દરેક વાંચવા લાયક છે. ‘કુળનાં લગ્ન,’ ‘આયુર્વેદ અને વિજ્ઞાન’ વગેરે લેખો વિચારકને માટે સારા છે. ‘આયુર્વેદપ્રેમીની રાજનીતી,’ તેમજ લેખકપરિચયની નોંધ ઠીક અપાઈ છે. ‘૨૦ વર્ષો પહેલાં’ એ લેખમાં આયુર્વેદ અને મુંબઈ કાઉન્સિલનો ઇતિહાસ છે, સને ૧૯૧૫માં ડો. પોપટ ઉપર ‘નિન્દા વર્તણૂક’નો મેડીકલ કાઉન્સિલ આરોપ મૂકે છે, તેજ અરસામાં વાઇસરોય લોર્ડ હાર્ડિંગ દિલ્હીમાં આયુર્વેદિક તિજ્જી કોલેજનો પાયો નાખે છે. આમ ઊલટાસૂલટી જાને છે. ડો. પોપટ સખ્ત લડત ચલાવી સને ૧૯૧૭માં નિર્દોષ કરે છે. આવા આયુર્વેદપ્રેમી પિતાના પુત્ર અને આ વાર્ષિકના તંત્રી પ્રતાપકુમારભાઈ નવીન આદર્શવાદી, ઉત્સાહી યુવાન છે. આ વાર્ષિક ઉત્તેજનને પાત્ર છે, જેથી આયુર્વેદપ્રેમીઓએ ખરીદીને તેમજ લેખોથી ઉત્ત્રાદ દેવો ઘટે છે.

પુરુષોત્તમ વૈદ્ય

૧૪. પારેવાં, બાલગીતો: સંગ્રહકો — છોટુભાઈ પટેલ અને શાન્તાબેન પટેલ; પ્રકાશક — છોટુભાઈ ખુરાલભાઈ પટેલ, મનુરજાલગૃહ, મીરજાપુર રોડ, અમદાવાદ; પૃ. ૪૦ કિ. ૦-૩-૦. બાલમંદિરમાં ગવાનાં જુદા જુદા કવિઓનાં બાલગીતોનો આ સંગ્રહ છે. ગ્રંથલક્ષ્મી બાલમંદિરમાં કામ કરે છે એટલે બાળકોની પાસે ગવડારીને બાળકોને જે ગમ્યાં એ ગીતો એમણે પસંદ કરી આમાં મૂક્યાં છે.

દરેક ગીતની હેઠળ એનો પ્રકાર છે એ સારું છે. જાતગંદિર અને પ્રાયગિક સાંજાઓ માટે સંગ્રહ સારો થઈ પડશે. સંગ્રહમાં જોડણીની ઘણી જૂલો જોવામાં આવે છે એ તરફ સંગ્રહકર્તાનું ખાસ ધ્યાન જોવાં જોઈએ. સો.

૧૫. સરળ બાળપોથી: રચનાર ને પ્રસિદ્ધ કરનાર - જાવસાર શિવસાલ જનસાલ ચાંલેયા, લાવસાર વાક, નડીઆદ; પૃષ્ઠ ૪૪, કિંમત ૦-૨-૦. રચનાર લાંબાં બાળપોથીને નવી રીતે રચી કરવા મહેનત લીધી છે, પંખુ એમાં તદ્દન નિષ્કૃષ્ણ નીવડ્યા છે. રચનાર પાઠોના વિષય ને રચના જાનેને જાળમાનસોચિત કદીને ધરે છે, પંખુ નાનીન કેળવણીના આગળના સિદ્ધાન્તો પ્રમાણે એ કેમ આપવા અને કદી રીતે આપવા એ વાત એમના ધ્યાનમાં હોય એમ લાગતું નથી. બાળપોથીમાં ગણિતને રમાન આપી બાળપોથીનું મહત્ત્વ વધારવા પ્રયત્ન કર્યો છે, પંખુ ગણિતના પાઠો લાંબા સાથેજ ન આપતાં એને જૂદા આખા હોત તો કાંઈ જોડું ન હતું.

‘મોહટેસોરી’ શિક્ષક

*

૧૧. ખેડાજિલ્લા હરિજન સેવક સંઘ, નડીઆદ: ૧૯૩૫-૩૬ તથા ૧૯૩૬-૩૭ના કાર્યનો અહેવાલ. ૧૨. શ્રી સાર્વજનિક કેળવણી મંડળ - સિનોર: વાર્ષિક નિવેદન, ૧૯૩૬-૩૭.

—*—

જાણવાએગ

સહાનુભૂતિ માટે આભાર

નવજીવન કાર્યાલયને આગથી થયેલા નુકસાનના સમાચાર ફેલાતાં કાર્યાલયના સંખ્યાબંધ દિતસ્ત્રીઓ અને મિત્રો તરફથી સહાનુભૂતિના અનેક પત્રો આવ્યા છે. આ સર્વને વ્યક્તિગત ઉત્તર આપવાનું જેની શકે તેમ નહિ હોવાથી વર્તમાનપત્ર દ્વારા એ સહાનુભૂતિદર્શકોનો અમે આભાર માનવાની તક લઈએ છીએ. સાથે સાથે એ જાણાવવા ઇચ્છીએ છીએ કે હવે નવજીવન કાર્યાલયને વ્યવસ્થિત સ્વરૂપમાં ચાલુ કરી દેવામાં આવ્યું છે અને તે અંગેના બધા વ્યવહાર ગાંધીરાડ, અમદાવાદ, એ સરનામે કરવો.

અમારી જાણમાં એમ પણ આવ્યું છે કે આગથી કેટલાંક પુસ્તકોનો નાશ થઈ ગયો છે, તેથી કેટલાંક પુસ્તકો માટે વચનારાઓ વધુ કિંમત માગે છે. આવી સ્થિતિમાં એવાં પુસ્તકો વિષે કાર્યાલયને પુછાવી લેવા પ્રયત્નને અમારી વિનંતિ છે.

ગાંધીરસ્તો, અમદાવાદ,

તા. ૨:૧૨:૩૭

જીવજીવ દેસાઈ

વ્યવસ્થાપક, નવજીવન કાર્યાલય.

પ્રસંગકથા

યુવકનું નંદીલગ્ન

ગામ ગાકરોલના લાઇ નાગજીભાઇ શિવાભાઇ પટેલ દ્વારા ૩૦ વર્ષના યુવક છે, મેટ્રીકની પરીક્ષામાં પાસ થયેલા છે, જેએક વર્ષ સુધી અગદાવાદમાં ચરખાસંઘમાં કામ કરેલું છે, આફ્રિકા ને કલકત્તા પણ રહી આવેલા છે. તેમને એક પત્ની હયાત છે. છતાં કોણ જાણે શુંય વાંકું લાગ્યું કે ફરી લગ્ન કરવા તૈયાર થયા! આવા લોકને પોતાની કુમળી કન્યા દેનાર હૈયાકુટા દૂર લોક મળી પણ આવે છે. વાલવોડના લાઇ દાધીભાઇ લાલાજી પટેલે આ યુવકને ઝડપી લીધા. બંને પક્ષને આ પાપથી દૂર રહેવા સંજ્ઞાઓએ પ્રયાસ કર્યા, પણ પાપનો ખાડો એવો વિશાળ હોય છે કે તેમાં સહેલાઈથી પડ્યા વિના રહેજ નહિ. આખરે ગઇ સુદી ૧૦મને રોજ લાઇ દાધીભાઇએ પોતાની કુમળી બાળા બેન વિમળાબેનને આ પાપજગની વેદી ઉપર હોમી!

આધેડનું નંદીલગ્ન

ગામ ડભોહિના લાઇ સોમાભાઇ ગોક્ષળભાઇ પટેલ આશરે ૪૫ વર્ષના - આધેડ વયના - છે. તેમનાં પ્રથમ લગ્ન ખીપલગ ગામે થયેલાં, ને તે બાઇ પોતાની પાછળ ૩ પુત્રો, મૂઢી ગુજરી ગયાં. ત્યાર પછી લાઇ સોમાભાઇએ આશુદમાં લગ્ન કર્યું, તે બાઇને પણ પાંચેક વર્ષની પુત્રી છે. એમ છતાં કોણ જાણે કેમ લાઇ સોમાભાઇને ફરી બિલ્લવાતું મન થઇ આવ્યું. આવાને ૫ કન્યા આપનાર સ્વાર્થાંજીની કંઈ ખોટ પડી છે? ગાકરોલના લાઇ લાઇ અંબાલાલ અવચળભાઇ તો ગુજરી ગયા છે, પણ તેમનાં ત્રિધવાએ પોતાની કુમળી કન્યા બેન ડાહીબેનને આ આધેડ સાથે ઝીકવાનો નિશ્ચય કર્યો. પિત્રાઇએ વખતે આ લગ્નનો વિરોધ કરશે એમ ધારીને કે કોણ જાણે કયેય હેતુએ એ બાઇએ પોતાની દીકરીને બેચાસણમાં લેઇ જઈ ત્યાંના મંદિરમાં એ આધેડ વર લાઇ સોમાભાઇ સાથે પરણાવી દીધી!

પંચમાં કંઈ ન્યાય છે?

જાંધણીના લાઇ ગોરધનભાઇ વાઘજીભાઇ પટેલ એક પત્ની હયાત છતાં ફરી લગ્ન કરવા તૈયાર થયા, ત્યારે તે ગોળના કેટલાક યુવકોને તેની ખચર પડતાં તેમણે ગોળનું પંચ એકઠું કર્યું. પંચે હકીકત સંલગ્નીને ઠરાવ કર્યો કે જો એ લગ્ન થાય તો બંને પક્ષને અને એ લગ્નમાં ભાગ લેનારને પણ નાત બહાર મૂકવા. છતાં એ લાઇ ગોરધનભાઇએ લગ્ન કર્યું જ. આ વિષે ગયા અષાઢ માસના અંકમાં પ્રસંગકથા લખાઇ ગઇ છે. પછી પંચે પોતાના ઠરાવ

પ્રમાણે એ લગ્નના બંને પક્ષને અને તેમાં ભાગ લેનારને નાત બહાર મૂક્યા કે કેમ તે ખબર નથી. પણ એ ફરાવ અન્યાયભર્યો હતો એમ જણાવતું. ચર્યાપત્ર ભાઈ રેવન્દાસ બકારભાઈ પટેલે મોઢલેલું અને તે શ્રાવણના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે. જોકે તેનો જવાબ એક ભાઈએ આપેલો અને તે ભાદરવાના અંકમાં છપાએલો છે, છતાં એટલું સ્પષ્ટ છે કે પંચને આવાં ચતાં એકે એક લગ્નનો એકધારો ફરાવ ન કરે, અમુક વિશે કંઈક ફરાવ કરે અને અમુક વિશે આંખ મીચે, તો સહેજે પ્રશ્ન થાય કે પંચમાં કંઈ ન્યાય છે? ખરી વાત તો એ છે કે આ પંચો આત્મા વગરનાં મુઠ્ઠાં થઈ પડ્યાં છે. એકએ તો એ મુઠ્ઠાંમાં જીવ ફૂંદાંવાં જોઈએ, નહિ તો એમને ચિતા ઉપર ચઢાવી ફૂંટી દેવાં જોઈએ.

એક પ્રકારે કન્યાવિકચ

નાતોના ગોળ એવે સ્વાર્થે જંધાયા છે કે જહારની કન્યાઓ ગોળમાં લાવવી, પણ ગોળની કન્યા બહાર ન આપવી. પરિણામ એ આવે છે કે જહારની કન્યાઓ ગોળમાં આવે તે ઉપરાંત ગોળની કન્યાઓ તો હોયજ, એટલે તેમની સંખ્યા વધી પડે. ગોળના વરની સંખ્યામાં કંઈ વધારો થવાનો નહિ. આથી વરની સંખ્યા કરતાં કન્યાની સંખ્યા વધી પડે. પરિણામે વરનો જખરભાવ ચઢી ગય તે કન્યાનો કીનરી નય, એટલે કન્યાને પરણાવતાં મોટી પરકણુ ભરવી પડે. પણ જોણે પરકણુ ન ભરવી હોય અથવા એાછી ભરવી હોય તેણે ખોડીલાં વર શોધી કાઢવો. જીવની પત્નીએ ફરી પરણવા હિસા થતા વર પણ એક પ્રકારે તો ખોડીલાજ છે, કારણ કે પોતાની કન્યા વઢાલી હોય તો શોક ઉપર દેવા—એવા વરને પરણાવવા ક્યાં નિષ્કુર માગાપ રાજ હોય? પણ આવા વર પરકણુ એાછી માગે અગર ન પણ માગે. પૈસાનો આમ જથ્થાવ કરવા નિષ્કુર માગાપ પોતાની કન્યાને આવા સાથે લગ્નવેદી ઉપર હોમે છે. એટલે પૈસા મેળવવા નહિ નો જથ્થાવવા આવાં લગ્નમાં કન્યા દેવી એ ન દેખાઈ આવે તોયે એક પ્રકારે કન્યાવિકચજ છે.

રાત્ર્યનું રક્ષણ

આવી કન્યાઓનાં રાત્ર્યનું રક્ષણ ગળતું જોઈએ. એમનાં માગાપ નો પૈસાને સ્વાર્થે કસાઈની પેડે તેમના જીવન ઉપર છરી ફેરવે છે, ત્યારે એ નિર્દોષ કુમળી કન્યાઓનો ખેલી કાણુ? પ્રગલ્ભિતચિત્તક રાત્ર્ય હોય તો અનાયનો નાથ રાત્ર્ય છે. ત્યારે આજે રાત્ર્યે કાપડો કરવો ઘરે કે નંદીલગ્ન કરનારે ફરાવનારને ફેદખાનાની સૂગ થાય ને એ લગ્ન તો ફેકડા થાય. કન્યારક્ષણના આવા અંગદ કાપડા નહિ થાય ત્યાં સુધી સમાજની કન્યાઓ રહેંઆયે જવાની.

બાળલગ્ન વિરુદ્ધ ફરિયાદો

સરકાર કાયદો કરે, પણ લોકે ત્યાં સુધી તેને અનુકૂળ રહી સહકાર ન આપે ત્યાં સુધી એ કાયદો પણ શું કરે? બાળલગ્નનિષેધક કાયદો સરકારે કર્યો છે, છતાં લોકે બાળલગ્ન કર્યે જાય છે. તે માટે કચેરીમાં દેડાય છે છતાંયે કર્યે જાય છે. પાટીદાર મંડળના મંત્રી ભાઈ વેળીભાઈને પાછી અટ્ટહાજ આર. ફરિયાદો કરવી પડી છે: (૧) હેરંજી તા. નડીઆદના ભાઈ લલુભાઈ નાથાભાઈના ૧૧ વર્ષના પુત્રનું લગ્ન આશીપુરા તા. આણંદના ભાઈ દેસાઈભાઈ બાપુશની ૭ વર્ષની પુત્રી સાથે થયું, તે જાગૃત વરના તથા કન્યાના પિતા અને લગ્ન કરાવનાર લીંગડાના ગોર કાળિદાસ નાથાલાલ ઉપર; (૨) પાળજના ભાઈ કકરીભાઈ સોમાભાઈના ૧૧ વર્ષના પુત્રનું લગ્ન નાપાડના ભાઈ ગોકળભાઈ જોશિભાઈની ૫ વર્ષની પુત્રી સાથે થયું, તે જાગૃત વરના તથા કન્યાના પિતા અને નાપાડના ગોર મણિલાલ જોશિભાઈ ઉપર; (૩) ભોરીઆવીના ભાઈ કુળાભાઈ જીજીભાઈનું લગ્ન નાપાના ભાઈ દરમાનભાઈ રણજીડભાઈની ૩ વર્ષની પુત્રી સાથે થયું, તે જાગૃત વર, કન્યાનાં માતાપિતા અને ગોર મણિલાલ માણેકલાલ અને શંકરલાલ બેચરલાલ ઉપર; અને (૪) ભેટાસીના ઠક્કર જયેશલાલ મોતીલાલના ૧૪ વર્ષના પુત્રનું લગ્ન કાનવાડીના ઠક્કર ત્રિભુવનદાસ ગરગડદાસની ૧૩ વર્ષની પુત્રી સાથે થયું, તે જાગૃત વરનાં માતાપિતા, કાકા અને કન્યાનાં માતાપિતા ઉપર અર્થ તા. ૨૧ : ૧૨ : '૭૭ને રોજ બેઝનિહા ડિ. મેજિસ્ટ્રેટની કચેરીમાં ફરિયાદો દાખલ કરી છે. તેની પ્રાથમિક તપાસ પણ શરૂ થઈ છે. આ બધી ફરિયાદોમાં અમદાવાદના વકીલ ભાઈ જામનથરામ પંડ્યા સેવાભાવે ફરિયાદ પસે બિલા રહ્યા છે.

વડોદરા રાજ્યની શિથિલતા

અંગ્રેજી રાજ્યમાં કંઈક આકરી સુનઝો થાય છે તોય લોકે પોતાની ત્રણ ત્રણ વર્ષની દીકરીઓ પરણાવતાં ડરતા નથી, તો વડોદરા રાજ્યમાં એ કાયદો છેક શિથિલતાથી અમલમાં મૂકાય છે ત્યાં તો શીયે સ્થિતિ હશે! ત્યાંની શિથિલતાનો એક દાખલો અટ્ટહાજ મળી આવ્યો છે. પેટલાદના વકીલ અંબાલાલ જીવાભાઈ અને ચાંગાના બેરિસ્ટર સુનીભાઈ ભાઈલાલભાઈ, એ બંનેએ પોતાની પુત્રીઓનાં બાળલગ્ન કરેલાં. તેમાં ભાઈ અંબાલાલનો રૂ. ૨ અને ગોરનો રૂ. ૨ દંડ થયેલો; ભાઈ સુનીભાઈ વિરુદ્ધ તો ફરિયાદજ નહિ થયેલી! આવી શિથિલતા માટે 'પાટીદાર મંડળ' તરફથી એ રાજ્યના દિવાન સાહેબ તરફ પ્રતિનિધિમંડળ ગએલું ને તેમને આ કેસ ખતાવેલા. એમણે એ

કેસ ફરી હાથ લેવા હુકમ કર્યો અને ત્યાર પછી આવા કેસમાં સખ્તાઈથી કામ લેવા રાજ્યના પણ યત્ન. પરિણામે ભાષ અંગાલાલનો રૂ. ૧૦૦ અને ગોરનો રૂ. ૨૦ દંડ કર્યો. ત્યારે ભાષ સુનીભાષ તો આફ્રિકા ગયા છે એટલે એમને વિષે કોણ જાણે શું થયે કયું હશે અને ગોરનો રૂ. ૧૫ દંડ કર્યો! અગ્રેજ રાજ્યમાં તો ગોરનેજ વધારે મન થાય છે, જેથી કોઈ ગોર આવાં લગ્ન કરાવે નહિ અને હિંદુ લોક એવા વહેમી છે કે મૂર્ખ ગણે તોય લગ્ન કરાવવા ગોર જ જોઈએ. આંગાના કેસમાં આંગાના મુખીએ વરની ખોટી ઉમર નોંધેલી, એને સજા કરવી જોઈતી હતી. પણ એ રાજ્યમાં કાયદા કરવા અને પાળવા વચ્ચે આલજમીનનો ફેર છે!

પોરબંદરમાં કન્યાવિદ્યાલય

પણ કોઈ પીડિત જાતિનું દુઃખ જીનું કોઈ દેડવાનું નથી, એ તો એણેજ જાતે જીડીને દેડવું જોઈશે. 'જેના પેટ ઉપર સાપ પડે તેણેજ ઉછાળવો રહ્યો.' આમ જોગતિનાં દુઃખ કોઈ પંચ, ગડગ કે સરકાર નહિ દેડે; એ તો એણે જાતેજ જીડીને દેડવું જોઈશે. અને, કન્યાઓના લગ્નના અધિકાર તેમનાં માળાપ દયાવી ખેડાં છે, તે તેમણે પોતાના હાથમાં લેવા જોઈશે. કન્યાઓએ એવા પ્રકારની કેળવણી લેવી જોઈશે અને પોતાની સમજ થયે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે લગ્ન કરવાં જોઈશે. આવા પ્રકારની કેળવણી માટે કામકામ કન્યાવિદ્યાલયો સ્થાપવાં પડશે. ચંગેતરના કેન્દ્રસ્થાન નડીઆદમાં આવું વિદ્વલ કન્યાવિદ્યાલય જેએક વર્ષથી ચાલે છે. હાલ પોરબંદરમાં આવું એક કન્યાવિદ્યાલય સ્થપાયું છે. ત્યાંના શેઠ નાનજીભાઈ કાળિદાસ મહેતા આફ્રિકામાં જઈ ખૂબ ધન કમાઈ લાવ્યા છે અને દેશોત્તરિ માટે ખૂબ ઉદાર હાથે પોતાનું ધન વાપરે છે. તેમનાં પત્ની બેન સતોકબેનનો તેમાં સંપૂર્ણ સહકાર છે. તેમણે પોરબંદરમાં કન્યાવિદ્યાલય માટે રૂ. ૩,૦૦,૦૦૦ જેવડી મોટી રકમ કાઢી ને તે વિદ્યાલયની સ્થાપના ગઈ સુ. ૧ને શુભમુહૂર્તે યત્ન. ખીજે દિવસે પોરબંદરના મહારાણા સાહેબ શ્રી નટવરસિંહજીને હાથે તેની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા યત્ન. આવાં વિદ્યાલયોમાંથી તેજસ્વી ને જોજસ્વી કન્યાઓ નીકળે, સ્ત્રીજાતિનો ને એમ પુરુષજાતિનો તથા સમસ્ત સમાજનો ઉદ્ધાર એમને હાથે ચાઓ ને દેશનું કલેવર સર્વાંગમુદર જતો!

વડોદરાની ધારાસભામાં

આગ કન્યાઓ કેળવણી ને લાવિ પ્રગ્નનું જ્ઞાનસ જલલાશે ત્યારેજ જાતિની ઉન્નતિ થશે. આટલી દરેક વિષયમાં સરકાર સામે તાકી રહેવાની વૃત્તિ તો પ્રગ્નની

ગુલામગીરીની છાપને જોડે ને જોડે દગ્ગાવતી જાય છે ને છતાંયે રાજ્ય તો અંગને અપરીએ ઉડાવે જાય છે. વડોદરા રાજ્યની પોષણ શેલા રૂપ ધારાસભામાં ત્યાંના એક આગેવાન સહાસદ ભાઈ મગનભાઈ પટેલે વૃદ્ધજનનું અટકાવવાનો પ્રસ્તાવ આપ્યો, તેને બીજા સહાસદ ભાઈ જાપુભાઈએ અને ભાઈ છોટાભાઈએ ટેકા પણ આપ્યો, છતાં ન્યાયમંત્રીએ ઉત્તર આપ્યો કે “મારું તો માનવું એવું છે કે જે તે માળાપે પોતાની દીકરીનું દિત સાચવવું જોઈએ.” અને દિવાન સાહેબે કહ્યું કે “સમાજ કાયદાથી સુધરશે એમ કેમ કહી શકાય? સામાજિક કાયદા ક્રોધમંદ થવાનો આધાર ભણેલા માણસો જે પ્રયત્ન કરે તે પર રહેલો છે.” એમ કહીને એ પ્રસ્તાવ ઉડાવી દીધો! જાણજનનો કાયદો એ રાજ્યે કર્યો ત્યારે અમલદારોએ આવી દલીલ કરી હતી? કે પછી પોતાને પાલવે ત્યારે પીપુડી આ છેડેથી વગાડવી અને ન પાલવે ત્યારે પેલે છેડેથી વગાડવી એમાંજ પોતાનો ધર્મ સમાજેલો એ સમજે છે? ભણેલા નથી પહોંચી શકતા ત્યારે તો તેઓ રાજ્યની મદદ માગે છે એટલું પણ અમલદારો ન સમજે?

અરુપરચોની અવદરશા

અને ખાસ ખૂબી તો એ છે કે એ રાજ્યમાં અરુપરચોની અરુપરચતા તોડવા માટે તો કરાવ થઇ ગયા છે: (૧) “શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબ એમની આજ્ઞા થઇ છે કે સરકારી માલિકીનાં દેવમંદિરો જાતિભેદ સિવાય તમામ હિંદુઓ માટે ખુલાં મુકવાં જોઈએ, અને ખાતગી મંદિરોના માલિકોને તેમ કરવા સમમનવવા અને દાખલો જોસાડવાં જોઈએ કે પ્રભુને સૌ સરખાં છે. (સહી) વી. ડી. કૃષ્ણમાયાર્, દિવાન; તા. ૨૧:૧૦:૩૨.” (૨) “દફતરી લુકમ અંક ૫૨/૩૬, અને ૧૯૩૬-૩૭. અંત્યજ્ઞેને ગામોત કુવેથી પાણી ભરવા દેવા હરકત ન થાય તે જાગત. ગામમાં આવેલા સરકારી કિંવા સાર્વજનિક કુવાઓમાં પાણી લેવા લંબીને છૂટ છે. શ્રીમંત સરકાર તરફથી કંઈ પ્રતિજ્ઞા રાખેલો નથી. તેમજ નવીન કુવા કરવાના પ્રસંગે અંત્યજ્ઞેને પાણી ભરવા દેવા અગર પાણીની સોંપ કરી આપવા જાગત ગામલોકોની કબુલત લેવા રામનજા અંક ૪, તા. ૧૦:૧:૩૧ની ચએલી છે. એટલે ગામોમાં સંતત્ર અંત્યજ્ઞ કેમ માટે કુવા ન હોય ત્યાં ગામના કુવેથી પાણી લેવા છૂટ આપેલી છે. છતાં ગામલોકો અંત્યજ્ઞેને પાણી ભરવા દેવા હરકત કરે નહિ તે મંજૂરમાં ધરિત રીતે જાંદોજસ્ત થવા પ્રાન્ત વા પ્રાન્તપંચાયતમાંથી તજવીજ કરવી. . . . તા. ૨૬:૧૦:૩૬. (સહી) સ. પ્ર. મુકજી, ગા. સરમુગા.” આગ છતાં દારકાનાં અને એટનાં મંદિરોમાં હક્કરજાપા. અને

રામેશ્વરી દેવી દર્શન કરવા ગયાં, ત્યારે તેઓ અસ્પૃશ્ય નહિ, પણ બ્રાહ્મણનાં જે બ્રાહ્મણ હોવા છતાં એ જ રાજ્યના સરકારી અધિકારીએ શી અવદશા કરી હતી તે તો એ રાજ્યના દિવાન-સાહેબને એમણે ભરસલામાં મંલળાવી દીધું હતું અને છતાંયે એ અધિકારી વિષે શાં પગલાં ભર્યાં તે કાંઈને ખગર પળ નથી. આથી તો ત્યાંની ધારાસભામાં અસ્પૃશ્યોની સ્થિતિ સુધારવા માટે એક સભાસદ ભાઈ નાગજીભાઈએ પ્રસ્તાવ આપ્યો હતો. દુર્ભાગ્યે એ ભાઈ તે સભામાં હાજર ન રહી શક્યાથી તે પ્રસ્તાવ મુલતવી રહ્યો છે.

ધનીઆવીનું શિકારખાનું

એ રાજ્ય સામે વળી હાલ ધનીઆવી ગામની આબુગાબુના ખેડૂતોનો પોકાર બીકચો છે. અંગ્રેજી રાજ્યમાં રોજ ખેડૂતોના પાક ભેલાડે છે, એટલે એ જનવરોનો નાશ કરવાની યોજના રાજ્ય કરી રહ્યું છે, પણ વડોદરા તાલુકામાં ધનીઆવીની આસરે ૧૩૦૦ વીધાં જમીન ગાયકવાડના શિકારખાના માટે અનામત રાખી છે અને ત્યાં હજીની વસતિ વધવા દેવામાં આવે છે. એ હરણો આબુગાબુનાં ગામોની ખેતી ભેલાડે છે. ખેડૂતોને એ હરણો મારવાની મનાઈ છે, એ હરણો ખેતી ભેલાડે નહિ એટલા માટે સરકારે ચોકી બેસાડી છે. પરિણામ એ આવ્યું છે કે હરણો ખેતી ભેલાડે ને ખેડૂત તેમને હાંકવા જાય તો ચોકીઆન બિલ્ટો એને હેરાન કરે. આમ એ ચોકીઆત રક્ષક મરી બિલટા લક્ષક બન્યા છે. આ ત્રાસને નિવારવા આબુગાબુનાં ૨૭ ગામના ખેડૂતોએ સરકારને, એ શિકારખાનાની આબુગાબુ વાળાની બિચી વાડ કરી લેવા, અરજી કરી છે. પણ ધારાસભામાં તો બિલ્ટો જ જવાબ દેવાય છે. એટલે ખેડૂતોએ હવે તો સત્યાગ્રહ જ કરવો રહ્યો. મુસાફર મહારાજ સાહેબ પોતાની મુસાફરી કરી યુરોપ તન્દ્ર ચાલતા યાવ, તે પહેલાં રાજ્યમહેલને આંગણે બેસી, સત્યાગ્રહ કરીને દાદ મેળવવી એ જ હવે તો છેલ્લો ઉપાય ખેડૂતો માટે રહ્યો. પાછું હિમ પડ્યું—ખેડૂત મર્યા!

ગયા પખવાડિયામાં ગુજરાતમાં દામદામ હિમ પડ્યું ને ખેતીનો પાક—ખાસ કરીને તમાકુ, કપાસ ને તુવેરનો પાક—બળી ગયો. ખેડૂત હવે તો પોક મુકીને રૂએ છે કે ‘હવે ફરીશું? આપશું? ને સરકારને ભરીશું?’ સરકારે હવે આ વિષે તાત્કાલિક પગલાં લેઈ ખેડૂતને રાહત આપવી રહી.

આપણા મુવકનો ધર્મ

આજે મહાસભાની સરકાર વહીવટ કરે છે. એને હૈંડે પ્રજાનું હિત અવશ્ય છે જ. પણ તેને દારૂનિષેધ વગેરે અનેક સુધારા એવા કરવાના છે કે તેમાં

ઉપજ જતી કરવાની છે તે તેથી જોટમાં ત્રહીવટ ચલાવવાનો છે. એવી સ્થિતિમાં પ્રજાને નાણાંવિપયમાં ધીરજ રાખવી રહી. સરકાર આપણીજ છે તે એ સરકારને મૂંઝવીને એને નિષ્ફળ કરવામાં પ્રજાની જ નિષ્ફળતા છે. પહેલાંની સરકાર પ્રજાની જે દિલચાલ વિષે સખ્ત ખજાર લેછે લેતી, તેવી દિલચાલ આજે જાણી જોઈને ચલાવીએ અને સરકારને મૂંઝવીએ. એવાં લાડ આપણને ના શોભે. આ વાત એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે આજે આપણા કેટલાક લાખોએ એવી દિલચાલ ચલાવી રહ્યા છે. એ લાખોને હેડે પ્રજાનાં હિત હોય તો એમણે પ્રજાસેવા કરી દેખાડવી જોઈએ. યુવાનોનો ધર્મ

ચીનનો એક નેતા ચિયાંગ કિચાંગ ઉપદેશ છે: “પ્રજાને સન્માર્ગે દોરવી એ જુવાનોનો - ખાસ કરીને વિદ્યાર્થી જુવાનોનો - ગંભીર ધર્મ છે. એ ગહસ્તના ધર્મમાંથી કોઈ પણ યુવાન પાછાં પગલાં ભરી શકે નહિ. સદ્ગત નેતાએ (ડૉ. સુન્ યાત્ સેને) કહેલું કે ‘જીવનનો હેતુ સત્તા નહિ, પણ સેવા છે.’ યુવાનો વિદ્યાર્થીઅવસ્થામાં સમાજનો રાટલો ખાય છે. જો તેઓ માત્ર ખાઈ જાય અને સમાજના કાવિ હિતને માટે તૈયાર ન થાય તો તો એ સમાજનું લોહી ચૂસનાર જલો જેવાં થવાનાં છે. ત્યારે શાળાપાઠશાળાઓમાં ભણતાં સ્ત્રીનનાં વિદ્યાર્થીજનોએ પ્રથમ તો જીવનના શુદ્ધ હેતુનો નિર્ણય કરવો, પછી ચીનાઈ સમાજની પરિસ્થિતિ અને તેની ખામીઓ નિહાળી લેવી અને સમાજસુધારણામાં અને ગ્રામપુનરચનાના પ્રયત્નોમાં પોતાના અવકાશનો સમય આપવો ઘટે .... આપણે સમજવું ઘટે કે ગ્રામસેવા એ ગ્રામપુનરચનાનું પહેલું પગથિયું છે. યુવાનો વિદ્યાર્થીઅવસ્થામાં દેશસેવા ન કરી શકે એમ માનવું જરૂરરહેલું છે. દેશસેવાના ઘણા માર્ગ છે એ આપણે સમજવું જોઈએ .... જો વિદ્યાર્થીઓ રૂઝઝોના દિવસોમાં ગ્રામસેવા કરતા થઈ જાય તો એ પણ ગ્રામી દેવસેવા છે.” (‘મોડર્ન રિવ્યુ,’ ઓક્ટોબર, ૧૯૭૭, પૃષ્ઠ ૪૫૦).

મહેમદાવાદમાં મહાપદ

પેલા હાથીગરા મહારાજે વસોમાં પેલાનો મહાપદ નિર્વિધિ સફળ કર્યા પછી, તે મહેમદાવાદ ગયા છે અને ત્યાં આવતી પૂતેએ યત્ન કરવાની તૈયારી કરી રહ્યા છે એવા સમાચાર મળ્યા છે. એમની સામે જ્યાં સુધી યુવકો પ્રયત્ન મેરચા નહિ માડે અને એમનું કામ સફળતાએ ચાલવા દેશે ત્યાં સુધી એ તો વહેમી ને બોળા લોકની કમાણી ઉપર તાગડધિના કર્યા કરશે! યુવકો, ચેતશે ને આ જમાનાને પ્રતિકૂળ એવા આ વજો અટકાવશે?

સરનામાં જોઈએ છે

કાર્તિકનો અંક જે આહોકોને વી. પી. કરી મોકલેલો, તેમાંના નીચેના આહોકોનાં વી. પી. 'માલેકોનો પત્તો નથી' એવી ગતવ્યનો ટપાલખાનાનો શેરો થઇ, પાછાં આવેલાં. તે આહોકોનાં દાલનાં સરનામાં જે કાછને માલમ હોય તે અહીં લખી મોકલશે તો તેનો ઉપકાર માનીશ. (૧) બેન દિવાળીબેન ધર્મશરભાઈ શંકરભાઈ, ડિંગારસદ; (૨) બેન મણિકાન્તા શુભાભાઈ પટેલ, C/o પુરુષોત્તમ ભગવાનદાસ મતાદાર, મેવાડ ક્ષણિયુ, અંકલેશ્વર; (૩) બેન મણિબેન ડાહ્યાભાઈ મૂળાશાઈ, સ્ટેશન ઉપર, વિરાર; (૪) ભાઈ સી. એમ. પટેલ, સિવિસ હોસ્પિટલ, માટુંગા; (૫) ભાઈ જેઠાલાલ એમ. પટેલ, રિયલ ટાયર શોપ, પન્નાલાલ ટેરેસીઝ સામે, ગ્રાણ્ટ રોડ, મુંબઈ ૭; (૬) ભાઈ ભાઈલાલભાઈ બૂલાભાઈ અમીન, ઘર નં. ૧૧૫૫, ચોગાનના ફૂવા પાસે, તળીઆની પોળ, સારંગપુર, અમદાવાદ; (૭) Maganbhai S. Patel, Esq., Electrical Engineer, 288, Esplanade Road, G. T., Madras; (૮) ભાઈ રસિકલાલ કે. પટેલ, સ્નાઈ મર્ચન્ટ, રાયપુર ચકલે, અમદાવાદ; (૯) ભાઈ રામભાઈ પુરુષોત્તમદાસ અમીન, ગણેશભુવન, શ. આઈ. પી. રેલ્વે, માટુંગા; (૧૦) શ્રી મંત્રી, સાર્વજનિક પુસ્તકાલય, બહાદુરપુર, (પ્રાન્ત વડોદરા); વળી (૧૧) ભાઈ ડી. બી. પટેલ, ત્રીજે માળ, ટોપી વાળાની ચાલ, સેંદ્રલ બેંકની સામે, સેંડરર્ટ રોડ, મુંબઈ, એમને મોકલેલો માગશરનો અંક પાછો આવ્યો છે.

૨

જોઈએ છે વિધવા અથવા કન્યા

અરોતરના અગ્રગણ્ય ગામના, આફ્રિકામાં વસતાં, માસિક રૂ. ૧૭૦ની આવકવાળા, સુશિક્ષિત પાટીદારને લગ્ન માટે વિધવા અથવા કન્યા જોઈએ છે. પત્રવ્યવહાર તદ્દન ખાનગી રહેશે.

લખો નીચેને સરનામે:

શિક્ષિત C/o 'પાટીદાર'મંદિર, આણંદ

શ્રી વિદુલ કન્યાકેળવણી મંડળ

મંડળ સમાચાર: મંડળની સામાન્ય સભા તા. ૨:૧:૩૮ને રોજ ગયોરના બે વાગ્યે મળનાર છે, તે વખતે મંત્રીઓની ચૂંટણીનાં, તે જાંધા-રણમાં સુધારાવધારા કરવાનાં કામ થશે. મહેસૂલ માસી માટે કરેલી અરજીનો હજી સુધી નિકાલ થયો નથી; ખાતાએ તેને માટે કરવી જોઈતી તપાસ થઈ ગઈ છે. મંડળની જમીનમાં જાંધાએલાં મકાનો માટે ખેતી સિવાયના ઉપયોગના બુદ્ધિ નંગરો પાડવા સાડ માપણી થઈ ગઈ છે, ને તેમાં હદ નિશાન પણ નંખાઈ ગયાં છે, એટલે હવે એ જાળવતી સનદો જલદી આવી જશે.

વિદ્યાલય સમાચાર: દિવાળીની રમતો તા. ૧૦:૧૧:૩૭ને રોજ બિઘડી ગઈ છે. હાલ વિદ્યાલયમાં ૧૮૦ની સંખ્યા છે, તેમાંથી ૧૩૫ છાત્રાઓ છે. આ વખતે છાત્રાલયમાંથી રસોઈઆ કાઢી નાખી સ્વયંપાકી રસોડાં શરૂ કર્યાં છે. છાત્રાઓને આઠ ટુકડીમાં વહેંચી દઈ આઠ રસોડાં કર્યાં છે, તેમાં છાત્રાઓ પોતેજ પોતાની રસોઈ રાંધે છે. મુખ્ય રસોઈઆ શ્રી વિદુલદાસ રસોઈના અધ્યાપક તરીકે કામ કરે છે, અને મુખ્ય ગૃહપતિ તથા વિભાગીય ગૃહપતિઓ વગેરે પ્રત્યેક ટુકડીમાં શામિલ રહે છે. છાત્રાઓને સ્વયંપાકમાં ખૂબ મજા પડે છે, ને તેઓ ઉત્સાહથી કામ કરે છે.

મહા ગાંધીજીવંતી વખતે તા. ૨૫:૯:૩૭થી તા. ૨:૧૦:૩૭ સુધીના આઠ દિવસ ખાસ કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો હતો. વિદ્યાર્થીનીઓએ જાત-મહેનતથી પાંચ રૂપિયાની કમાણી કરી-હતી, અને તેપૈસા હરિજન ક્ષાળામાં આપ્યા હતા; કુલ ૧૨,૨૯,૬૩૬ વાર સુતર કંતાયું હતું.

આગામી મહાસભામાં ૯૦ વિદ્યાર્થીનીઓ અને ૧૨ શિક્ષકો સ્વયંસેવકો તરીકે કામ કરવા જવાનાં છે.

કેવે વિદ્યાપીઠની વડોદરાની મહિલાપાઠશાળનાં અધ્યાપિકા શ્રીમતી સુલદ્રાબેન શ્રીક વિદ્યાલયમાં શિક્ષિક તરીકે કામ કરવા માટે તા. ૧લી ડીસેમ્બરથી આવી ગયાં છે.

ફંડ

વાર્ષિક લવાજમના, સને ૧૯૩૭-૩૮ના

શ્રી. જગન્નાથ શંકરભાઈ પટેલ,	ધર્મજ	રૂ. ૧૨-૦-૦
„ ડો. ભારકરરાવ રામભાઈ પટેલ,	સોજિત્રા	૧૨-૦-૦
„ ગણેશલાલ ચુનીલાલ પરીખ, ખાસી હતા તે,	નડિયાદ	૧૧-૦-૦
„ શાન્તાબેન ભારકરરાવ પટેલ,	સોજિત્રા	૬-૦-૦
		<hr/> ૪૧-૦-૦

પાટીદાર

उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान्निबोधत ।

क्षुरस्य धारा निशिता दुरत्यया दुर्गन्धस्तत् कवयो वदन्ति ॥

સં. ૧૯૮૪ }
વર્ષ ૧૫ }

આણંદ

{ માહ
અંક ૪

છ ગામવાળાની ભયંકર ભૂલ

મારા ગામની-ભાદરણની-કન્યાઓની તથા વહુઓની અધમ દશા જોઈને મને આ લેખ લખવાનું સૂઝી આવ્યું. તેમ કરવામાં હું પોતે છ ગામવાળાની ભૂલ કાઢવામાં મોટાદ નથી ગાનતી, પરંતુ એક નાગરિક તરીકેની મારી ફરજ ખમવું હું. આ ભૂલ મોટામાં મોટી તેમજ અત્યંત દુઃખજનક છે. આ ભૂલથી કેટલીયે સ્ત્રીઓ ભગ્ન હૃદયે આત્મઘાત કરતી દર્શો. ઉપર ઉપરથી જોનાં નજીવી જણાતી, પરંતુ પરિણામે ભયંકર એવી આ ભૂલ જોતાંજ એ ત્રાસ ઉપજાવે છે. માટે આ ભૂલ મુધારવા જયે ગામના લાખોએ પોતે ખગતા ઉપાયો કરશે, એમ હું આશા રાખું છું. કારણ કે જે દુઃખ ટાળવાની સત્તા પોતાના હાથમાં હોય તે દુઃખ શા માટે વેડ્યા કરવું?

વાત એમ છે કે ભાદરણ, ધર્મજ, કરમસદ, વસો, સોજીત્રા અને નડીઆદ, આ જયે ગામના પાટીદારોએ એવો ઠંરાવ કરેલો છે, કે પોતાની કન્યાઓ જો છ ગામમાંજ આપવી. તેમાં પોતાનું ગામ બાદ જતાં પાંચ બાકી રહે છે. બહારથી કન્યા લાવવા માટે તો તેઓએ છૂટ રાખેલી છે, એટલે કે ગમે ત્યાંથી કન્યા લાવી શકે-પોતાના પુત્રોને ગમે તે ગામે પરણાવી શકે. આ ઠંરાવ એવો તો કડક છે કે તેનું ઉલ્લંઘન કરનારને તેઓ માતિ બહાર પાડી મૂકે છે.

પરમેશ્વર તો પુરષો અને સ્ત્રીઓને ગરબા પ્રમાણમાંજ ઉત્પન્ન કરે છે, એટલે સર્વજન તે જાનેનું પ્રમાણ લગભગ સરખુંજ રહે છે. છ ગામની અંદર પણ તેમજ હોય. પરંતુ તેઓ બહારથી કન્યાઓ લાવે છે અને પોતાની કન્યાઓ બહાર આપતા નથી. પરિણામે સ્વાભાવિક રીતેજ છ ગામની અંદર સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ વધી પડ્યું છે, કન્યાઓ ગંધેડે ગવાય છે. આ તે કાંઈ ન્યાય કહેવાય? આવો અન્યાય કરવાની છ ગામવાળાને શી જરૂર છે? તેઓ

આવી ભૂલ કરે નહિ તેવા ડાહ્યા તો છેજ, પરંતુ લક્ષ્મીને લોભે તેઓ લલચાય છે. છ ગામની અંદરથી કન્યાઓ લાવવાની મૂકીને તેઓ ગામડામાંથી લાવે છે, ને ભારે પરકણ લેવાના હેતુથીજ. ગામડાવાળાની પાસેથી તેઓ મનમાનતા પૈસા લે છે—પુત્રવિક્રય કરવામાં આનંદ માને છે! તેઓએ વિચાર કરવો જોઈએ કે જ્યારે અધાય ગહારથી કન્યાઓ લાવશે ત્યારે તેમની પોતાની કન્યાને કાણ લેશે? વસ્તુતઃ થાય છે પણ તેમજ. પરિણામે (છ ગામની અંદર) કન્યાઓની કિંમત ઘટી જાય છે અને છોડરાઓની કિંમત વધી પડે છે.

છ ગામવાળામાં જેઓને કન્યાઓ છે તેઓનો તો મરેજ છે. જેઓને છોડરાઓ છે તેઓ પૈસાદાર જની જાય છે. કન્યાના પિતાને જોશિયાળું થવું પડે છે ને કાલાવાલા કરવા પડે છે. કન્યાનો પિતા જેટલો નરમ થાય છે તેટલોજ છોડરાનો પિતા કડક થાય છે. છેવટે ભારે પરકણ અને જાણસે લેવાની શરતે દા પાડે છે. પુત્રના પિતાને તો ગામડાવાળાઓ તૈયારજ છે, એટલે તેને છ ગામની અંદરની કન્યાઓની શી ગરજ પડી હોય?

આ તરફ છ ગામમાં જ્યારે સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ વધી પડ્યું છે ત્યારે પેલી તરફ ગામડાંમાં પુરુષોનું પ્રમાણ વધી પડ્યું છે. કારણ કે ગામડાના લોકો આજરૂને લોભે છ ગામમાં કન્યાઓ આપી દે છે, પરંતુ છ ગામની કન્યાઓ તેમને મળતી નથી. તેઓ માને છે કે છ ગામની અંદર કન્યાઓ આપીને અમે અમારી આજરૂ વધારી છે. પરંતુ તેઓ પોતાને હાથેજ પોતાની આજરૂ ખૂએ છે. કન્યાઓને અલાવે કેટલાકને કૂંવારાજ રહેવું પડે છે. પોતે કૂંવારો રહીને, પોતાની જોનંડ પરકણ ભરીને મોટાં ગામોમાં પરણવાને ‘અમે આજરૂ વધારી છે’ એમ માનનારા શું ડાહ્યો ગણાશે?

ગામડાવાળાને કન્યાઓ મેળવવા અને આપવા માટે પૈસા ખર્ચવા પડે છે, છ ગામવાળાને કન્યાઓ આપવા પૈસા ખર્ચવા પડે છે. આમ જને પીડાય છે.

એણક, લક્ષ્મીને પ્રભાવજ કંઈક એવો છે. વસિષ્ઠ જેવા ષ્ઠ્ઠર્ષિનો પણ ગાથાએ—લક્ષ્મીએ—પગભય કર્યો, તો તેની આગળ છ ગામવાળા સંસારી ને કાણ માત્ર? પરંતુ આમ છેક આંધળા ન થવું જોઈએ. તેઓ એટલી ભારે ભારે પરકણો લે છે, કે સામે ચોકળો ચર્મ જતા મુધી તેની સ્થિતિનો વિચાર પણ કરતા નથી. અરે! એવા પાપભૂલદશને દયા પણ નથી આવતી કે તેનું શું થશે. બે ત્રણ વર્ષ ઉપર મારા વિવાહની વાત થએલી, ત્યારે એક માણસે કહેલું, કે “જો મારા હાથમાં એ કન્યા આવે તો ભગતને ઘેર બીંડા વાવે તેવું કરી મૂકું!” મારા દાદા જેવાને પણ ચોકખા કરવાની ઇચ્છા કરી તો

ગરીબનો તો ગિચારાનો ધાણુજ કાઢી નાખે! આના નિર્દય લોકોના હાથમાં સપડાયા કરતાં મેં તો પ્રતિજ્ઞાજ કરી છે કે “જ્યાં સુધી મારા ગામની કન્યાઓની—મારી બેનોની—આવી કસ્ટોજનક સ્થિતિ છે ત્યાં સુધી મારે મારા વિવાહ સંબંધે મનમાં સંકલ્પ સરખો પણ ન કરવો. મારી બેનોના સુખને માટે મારા સુખનો હું ભોગ આપું છું.”

કોઈ બુદ્ધિમાન શંકા કરશે કે જ્યારે ‘હ ગામમાં કન્યાઓનું પ્રમાણ વધારે છે તો તે કમ છે ક્યાં? હજી સુધી કોઈ કન્યા વરને અભાવે કુંવારી તો મરી ગઈ નથી જ.’ તે શંકાનું સમાધાન આમ છે: એ ગામના પાટીદારોને પુત્રનો જન્મ થતાં જોડલો આનંદ થાય છે તેટલોજ શોક કન્યાનો જન્મ થતાં થાય છે. કન્યાઓની કાળજી પણ તે પ્રમાણેજ રખાવાની. કાળજીને અભાવે કેટલીક કન્યાઓ ગાત્રપણમાંજ મરણ પામે છે. કેટલીક વહૂઓ પોતે અત્યંત દુઃખથી આત્મઘાત કરે છે. વળી વહૂઓને તો લક્ષ્મીના લોભથી પરંપરાક્રમા પણ પહોંચાડી દેવામા આવે છે. ધિક્કાર છે પૈસા માટે સ્ત્રીહત્યા કરનાર એવા પાપાણુહ્રદય નરપશુને!

સ્ત્રી જોડલે માતા. પ્રજા સારી નરસી થવાનો ધણોખરો આધાર તેના ઉપરજ છે. જેમની સ્ત્રીઓ દુઃખેપાત્રે શોકમાં દહાડા કાઢતી હોય તેમની પ્રજા ઉત્તર ક્યાંથી થાય? સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સારી હશે તો પ્રજા પણ સારી થશે. સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સુધારવી એ સમાજસુધારણાનું પહેલું પગથિયું છે.

જગતમાંથી ગુલામી કદાચ ગંધ થઈ હશે, પરંતુ હ ગામમાં તો સ્ત્રીઓની ગુલામી પૂરજોશથી ચાલી રહેલી છે. ખરેખર કેટલીક વહૂઓની તો ગુલામ કરતાં પણ ઘણી અધમ દશા છે. આવા સુધરેલા જમાનામાં પણ ગુલામી આમ કાયમ રહે તે શું? હ ગામના આગરદાર સજ્જનોનું હતાપણ ગણાય? તે દુઃખ ટાળવાનું તેમના પોતાનાજ હાથમાં છે. માટે તેઓ પોતાની જૂઠ્ઠા સમજીને, પોતાના સ્વાર્થરૂપી અધિકારમાંથી જતીને, સ્ત્રીઓની આવી અધમ સ્થિતિ ટાળવા જનતા ઉપાયો લેશે, એમ હું આશા રાખું છું.

હ ગામના બુદ્ધિમાન સજ્જનો, જોલો આ સંબંધમાં તમે શો જવાબ આપો છો? સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સુધારવા—સમાજને ઉન્નતિને શિખરે ચઢાવવા કાંઈ પગલાં લેશો કે?

લગ્ન અને વંશવૃદ્ધિ

માનવી સંપૂર્ણ નથી જન્યો ત્યાં સુધી તેને કામવાસના રહેવાની જ, અને વંશવૃદ્ધિ પણ થયે જ જવાની. જીવન જીવવામાં મનુષ્યને પોતાની કામનાને—ઇચ્છાને સિદ્ધિસ્વરૂપ આપવાનો જ હેતુ હોય છે. એ ઇચ્છાઓ પછી ભલે કંઈ પ્રાપ્ત કરવા માટે હોય કે અધ્યાત્મવાદમાંથી જિતરી આવેલી કંઈક ઝંખનાઓ હોય. મનુષ્યની દરેક ઝંખના પૂર્ણ તો નથી જ થતી, અને તેની પછવાડે તે વધુ ને વધુ પ્રયત્ન કરી રાખે છે. આવી અપૂર્ણ, ખગલણી ઉઠેલી અતૃપ્તિઓને શાન્ત કરવા માનવી કામને સ્વીકારે છે. આ કામવૃત્તિને ક્યારે રાખી હેતુપૂર્વક તેમાં જિતરનાર પોતાની સિદ્ધિને માર્ગે રહી શકે છે, જ્યારે અતૃપ્તિઓથી કંટાળી તેમાં યડનાર પોતાની સિદ્ધિનો માર્ગ ચૂકેલો હોય છે.

હેતુપૂર્વક તેમાં જિતરનાર મનુષ્ય કામવૃત્તિ સાથે પોતાની અતૃપ્તિઓને, પોતાના મરણ શાદ પણ પૂર્ણ કરનારની—પછી ભલે તે ન કરે—ઉત્પત્તિની આશા રાખે છે. કોઈને આ હેતુથી કે કોઈને પશુબુદ્ધિથી, પણ દરેક મનુષ્યને કામવૃત્તિની અમુક દૃઢ સુધીની ઇચ્છા તો હોય છે જ એ વધુ ચર્ચારૂપ નથી. અને જે મનુષ્ય તે દશાની શકે છે, તેનો લય થતાં સુધી તેને બહાર આવવાનો મોક્ષ નથી આપનો, તે તો ચોગી જ ગણાય. જગતનાં બધાં જ મનુષ્યો ચોગી ન હોય, જગતનાં બધાં જ મનુષ્યો ચોગી ન થઈ શકે.

એક વસ્તુ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ, કે પચીસ ત્રીસ વર્ષ સુધી મનુષ્યે ઉપરની વસ્તુઓથી ગૂંચવાઈ સંતતિની ઉત્પત્તિ પાછળ જીવનનું જ્યાહીર વંડી દેવું એ ઘણું જ નિષ્ઠ ગણાય. કારણ કે એમનાં જીવન દુજી ચિરસ્થાવી હોય છે એમ ગણી શકાય; પોતાની અતૃપ્તિઓને સિદ્ધ કરવાની શક્તિ મેળવવાનો એમને પૂરતો વખત હોય છે.

દાંવે થે ડી આડી વાત પર જવું પડશે. આધુનિક લગ્નોમાં હેતુ કે ધ્યેયનું દેઠાણું હોતું નથી. આવી જગ્યાએ સંતતિની ઉત્પત્તિ પણ હેતુસર થતી નથી. પોતાની વાસનાઓને સંતોષવાં જો સંતાન થઈ નય તો વાધો નહિ. આ ભાવનાથી જ જો પરિણીત વ્યક્તિઓ કામવૃત્તિ કરતી હોય તો તેનો હેતુ આગળ જણાવ્યા પ્રમાણેનો નથી. લગ્નનો હેતુ આવી જગ્યાએ લુપ્ત થઈ નય છે. પણ પોતાની અતૃપ્તિઓને સિદ્ધ કરનાર સંતતિ પોતાને જોઈએ છે, એટલા માટે પોતાનો વંશ આતુ રાખવાની પોતાને ઇચ્છા હોય; અને એ હેતુ પાર પાડવા કામવાસનાને એક સાધન તરીકે જ જો એ વ્યક્તિઓ વાપરે તો તે

શુદ્ધ ધ્યેયને ગાંધ ખેમતું આવે, કારણકે લગ્ન એ સંતાનોત્પત્તિ માટે જ છે એમ સમજવું જોઈએ.

સંયમ એ જીવનમાં મહાન, ખાસ અગત્યની વસ્તુ છે. સંયમ વિનાની વાસનાતૃપ્તિ તો સંતતિનિયમન જેવી અળવજો જ ઊભી કરી શકે, હેતુસિદ્ધિ નહિ.

કુદરતી અને શારીરિક નિયમોનું પાલન કરવાની ખૂબ અગત્ય છે, માણસને વહેલામાં વહેલી એ ૬૨૭ રૂપ વર્ષને વગે ઉત્પન્ન થઈ, મોડામાં મોડી ૪૦ વર્ષને વગે તે ઉપર સંયમ કેળવી લેવાય તો જ તે ઇષ્ટ છે. અને તે માટે ત્રેવીસથી નાની વયમાં થતાં લગ્નો નિંદ્ર ગણવામાં જોઈએ. તે પહેલાંની વિગતીય સહવાસ માટેની ઝંખના—૬૨૭ ઉપર પૂર્ણ કાષ્ટ રાખતાં શીખવું જ જોઈએ. છતાંય સામાજિક જીવન વચ્ચે વિગતીય સહવાસ આવી જાય, અને તે સંયમથી કેળવાતો રહે તો તેમાં કંઈ ખરાબ ન ગણાય.

લગ્નનું ધ્યેય વાસનાતૃપ્તિ ન જ હોઈ શકે. લગ્ન એ સાધના છે. એમાંથી જીવન માટે ધણી ધણી વસ્તુઓ સાધવાની છે. જીવનનો એકાદ અમોલ મંત્ર એ લગ્નસાધનામાંથી જ ગળી જાય છે. આજનાં લગ્નોમાં આવી જતની કોઈ લાવના જણાતી જ નથી. શા માટે? એનો જવાબ એ જ હોઈ શકે, કે આપણે એટલા અજ્ઞાન છીએ. ખીજું, સ્ત્રીને પુરુષ સાથે એવી રીતે વળગાડી દેવામાં આવે છે કે તે એટલી પડતાં તદ્દન નિરાધાર બની રહે છે, એટલી હોય છે ત્યારે અનેક જાતની પરતંત્રતાઓથી જાંધાએલી હોય છે.

વંશવૃદ્ધિની જાળતમાં પુરુષના જોડેલો જ હક સ્ત્રીને પણ હોવો જોઈએ. સ્ત્રીને એ ન ગમતી વાત હોય, પોતે તે જાળતથી કરીનેય લાગતી હોય, છતાં પુરુષ પોતાની તૃપ્તિ માટે જે આવશ્યક—આકર્ષક—કરે તેને જુદાગજ કહી શકાય. એમાં નથી સ્ત્રીનો હેતુ સચવાતો કે નથી પુરુષનો સચવાતો. તે સંજોગોમાં સંતતિ એક અકસ્માત જોડો થઈ પડે છે. સ્ત્રીને તેની અનિચ્છાએ લાદવામાં આવેલ જોગન માટે તે સહજ બેદરકાર બની જાય તો તે સ્વાભાવિક લેખાય. અને એ સંતતિનાં પરિણામ વિપરીત આવે તો તેમાં પુરુષ જ જવાબદાર હોઈ શકે. અને એવી જ રીતે, પુરુષ ઉપર હકુમત ચલાવી (લાગે જ કોઈક દાખલો મળે) સ્ત્રી પોતાની કામતૃપ્તિ કરે અને સંતતિ ગાયકાંગલી પાડે તો તેમાં સ્ત્રીને જવાબદાર લેખવી રહી.

સ્ત્રીની પરતંત્રતાની વાત લાંબી ચર્ચા કરતાં એને અનિવાર્ય વસ્તુઓમાં સ્વતંત્રતા આપવાની વાત કરીએ, તો સ્ત્રીને પહેલામાં પહેલી સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની છૂટ હોવી જોઈએ. અને તે પ્રમાણે સ્ત્રીના યોગ્ય વિચારોને પુરુષે

સંગત થયું જ નોંધજો, અનિચ્છા છતાં તેના ઉપર ચર્તા આક્રમણ પહેલીમાં પહેલી તકે બંધ થવાની આવશ્યકતા છે. પુરુષે પોતાની કામતૃત્તિ માટે પહેલાં સ્ત્રીની સંમતિ લેવી એ એક અનિવાર્ય વસ્તુ છે, અને તે પહેલાં પ્રજોત્પત્તિનો હેતુ તેને સમજાવવો જ નોંધજો. આવી રીતે સમજાવ્યા પૂર્વક ઉત્પત્તિ થતી સંતતિ જ અતૃપ્તિઓની સિદ્ધિના ખોળે કંઈક અંશે સફળ કરી શકે.

એડ્ડોરેટ (કન્યા)

ઉમેદભાઈ ત્રિભુવનદાસ પોલ

સુખી થવું છે?

આ રોગ્યની ધણી ચાલીઓ છે અને ગંધી ચાલીઓમાં મુખ્ય ચાલી બહારચર્ચાની છે. આપણે જોઈએ પૈસો મેળવીએ તેટલો ઉઝાડીએ તો આપણી પાસે કંઈ બચતું નથી, તેમ જ જોઈએ આરોગ્ય મેળવીએ તેટલું ઉઝાડીએ તો કંઈ બચતું નથી. માટે સ્ત્રીને અને પુરુષને આરોગ્યથી ધન સામયવાને શાફ બહારચર્ચાની સંપૂર્ણ જરૂર છે. જેણે પોતાનું વીર્ય સાચવ્યું છે તે જ વીર્યવાન-બળવાન કહેવાય છે.

બહારચર્ચા તે શું? પુરુષે સ્ત્રીનો ભોગ ન કરવો અને સ્ત્રીએ પુરુષનો ભોગ ન કરવો, એ બહારચર્ચા છે. ‘ભોગ ન કરવો’ જોઈએ વિગત ન કરવો, જોઈએ જ નહિ પણ તે બાબત ઉપર વિચાર પણ ન કરવો, તેનું સ્વપ્ન પણ ન હોવું નોંધજો. પુરુષે સ્ત્રીને નોંધ મેલા ન થવું અને સ્ત્રીએ પુરુષને નોંધ મેલા ન થવું નોંધજો. આપણને ઈશ્વરે શુભ શક્તિ આપી છે તેને દાખી આપણા શરીરમાં જ ગંમદ કરી, તેનો ઉપયોગ આપણું આરોગ્ય બધારવામાં કરવો.

ગંધા સ્ત્રીપુરુષો ધણે ભાગે આ મોદમાં દુએલાં પડ્યાં છે. આપણે ને વખતે ગાંડાતુર જાની જઈએ છીએ. આપણી ભુદ્ધિ ઠેકાણે રહેતી નથી, આપણી આંખને પડદા આવી જાય છે અને આપણે કામાન્ધ જાનીએ છીએ. આમ એક રતીભાર રતિ(મુખી)ને શાફ આપણે એક મળ્યુંથી વિશેષ બળ એક પળમાં ગુમાવી ગેરીએ છીએ. જ્યારે આપણો મદ બનર છે ત્યારે આપણે રંદ દાસતમાં આવી પડીએ છીએ. બીજે દિવસે સપાદમાં શરીર ભારે રંદ છે, સાચું એન પડતું નથી, મન ઠેકાણા વચરતું દેાય છે, ને બધું ઠેકાણે લાવવા દુધના ઠાકા પીએ છીએ, અને વૈષ્ણવી પાસે શક્તિને દયા લેવા જઈએ છીએ. આમ દિવસે દિવસે આપણી ભુદ્ધિ મજેલી રેતવામાં આવે છે.

આમ વિચાર કરીએ તો જંબનમાં મોજમાન, અદેખાઈ, મોટાઈ, આડંબર,

મુસ્લો, અધીરાઇ, એર વગેરેનું મૂળ આપણે સ્વહત્યર્થનો ભંગ કરીએ છીએ તેજ છે.

જેમ હીરાને મેળવતાં પૃથ્વીનાં આંતરડાંમાં હજારો મજૂરોને મોંઘાઈ રહેવું પડે છે અને ત્યાર પછી પણુ પર્વત જેટલી કંકરીઓમાંથી એક મુઠી જેટલા હીરા હાથ આવે છે. ત્યારે સ્વહત્યર્થ જેવા હીરાને શોધવાને સારું કેટલો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ તે સૌએ ત્રિરાશિ ગાંધીને જવાબ શોધી કાઢવો.

ઉપરના વિચારો જંગમળી ગાણસો કેમ અમલમાં મૂકી શકે? પરણેલાં શું કરે? જેને જાળકો છે તે શું કરે? જેનાથી કામને વશ નજ રાખી શકાય તે શું કરે? આ પ્રશ્નો અનેકને મૂંઝવી નાંખે છે. કુદરતનો કાયદો છે કે સ્ત્રીપુરુષને પ્રગ્નની ઇચ્છા થાય ત્યારેજ તેઓ સ્વહત્યર્થ જોડે. આમ વિચારપૂર્વક સ્વહત્યર્થ જોડે તે તદ્દન ગાંડાં નહિ અને, અને તેઓની પ્રગ્ન બળવાન અને તેજસ્વી થશે.

નગળી, પાંગળી, ત્રિપરી, નમાલી પ્રગ્ન આપણને થાય એને આપણે ઇશ્વરી કાપ કેમ માનીએ? એમાં આપણો પોતાનોજ હોય છે. બાર વર્ષના જાળકને પ્રગ્ન થાય એમાં આપણે શું સુખ માનવાનું હોય? એમાં ઉત્સવ શો હિજવવાનો હોય? બાર વર્ષની જાળા માતા થાય એને મહાત્રિપરીત કેમ ન માનવું? તુરત ત્રાંચેલા ઝાડમાં ફળ થાય તો તે નગળાજ થાય. પરુ આપણા કરતા સારાં છે કે જ્યારે તેઓને પ્રગ્ન ઉત્પન્ન કરવાની પ્રેરણા થાય છે ત્યારેજ નરમાદનો મેળાપ થાય છે.

ઉપરના લખાણ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે જેઓ પરણ્યા નથી તેઓએ આવા કંકણ કાળમાં પરણવુંજ ન જોઈએ અને જેમને પરણ્યા વિના નજ ચાલે તે પુરુષોએ પત્નીસ કે ત્રીમ વર્ષની ઉંમરે પરણવું જોઈએ.

જે માથાપો આ લખાણ વાંચે તેમણે એટલું જાણવું ઘટે છે કે તેમણે પોતાના છેાકરાંને જયપણુમાં ના પરણાવવાં જોઈએ. જેઓ પરણાવે છે તેઓ ધાનકી અને સ્પર્ધા હોવાં જોઈએ.

દરે પરણેલાને સ્વહત્યર્થ પાળવાના ઉપાય વિચારીએ. તેઓએ પોતાની સ્ત્રી સાથેની એકાન્ત તજવી જોઈએ. વિચાર કરતાં દેખાશે કે વિષય ભોગવવા સિવાય સ્ત્રીપુરુષને એકાન્તની જરૂર હોય નહિ. રાત્રીએ સ્ત્રીપુરુષે જુદા ખંડમાં સૂવું જોઈએ. દિવસના જાંનેએ સારાં કર્મોમાં અને સારા વિચારોમાં નિરંતર રોકાએલાં રહેવું જોઈએ. પોતાના સુવિચારને ઉત્તેજન મળે એવાં પુસ્તકો વાંચવાં જોઈએ, અને સારાં જીવનચરિત્ર વિચારવાં. ભોગમાં જે દુઃખ રહ્યું છે એનો વિચાર વારંવાર કરવો. જ્યારે જ્યારે વિષયની ઇચ્છા થઈ આવે ત્યારે ત્યારે

તેમણે કંડા પાણીથી નાહી લેવું. આમ કરવાથી શરીરમાં જે મહાન અગ્નિ રહ્યો છે તે બીજું અને સાફ રૂપ પકડી પુરુષ અને સ્ત્રી બંનેને ઉપકારી યશ પડશે અને તેઓના સુખમાં વધારો કરશે. આવું કરવું મુશ્કેલ છે; પણ આપણે મુશ્કેલીઓ છતવાને તો જન્મ્યા છીએ; આરોગ્ય મેળવવું હોય તો આ મુશ્કેલીઓ છતવી જ જોઈએ.

પદ્માણુ

રાવજીભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ

સગર્ભા સ્ત્રીને સલાહ

૧. સગર્ભા સ્ત્રીએ જાણવું જોઈએ કે તમારી હાલત કુદરતી છે અને કુદરતના નિયમ પ્રમાણે ચાલશે તો કાંઈ પણ હનકત આવશે નહિ.

૨. ખોરાક સારો, પુષ્ટિકારક અને જલદી પાચન થાય તેવો લેવો. પેટ પંપાળીને ખાવું નહિ. દારૂ વગેરે માદક પદાર્થ પીવા નહિ. દારૂથી કમુવાવડ ચલાવો સંભવ છે.

૩. ઝાડો કળગિયાત રાખવો નહિ અને ઝાડો લાવે તેવી વસ્તુ ખાવી; દાખલા તરીકે દ્રાક્ષ, અંજૂર, વગેરે.

૪. ઝાડો ન ચાપ તો ફક્ત એરંડિયાનો જુલાળ લેવો, બીજો સખ્ત પ્રકારનો જુલાળ લેવો નહિ.

૫. ગુરદાની હાલત તરફ ધ્યાન આપવું. પેશાબ કમી ચાપ તો તુરત તબીબી સલાહ લેવી.

૬. દરરોજ સાણુ લગાડીને નાહી શરીર સ્વચ્છ રાખવું.

૭. કપડાં ઢીઠાં પહેરવાં, પટાપટી કે કોરસેટ બાંધવા નહિ. પેટ લગતું અને ચરબીથી ભરેલું હોય તો જ તબીબી સલાહ પ્રમાણે એક પાટો પેટ ઉપર બાંધવો. પણ પાટો તાણીને હરગીઝ બાંધવો નહિ, ફક્ત પેટને ટેકા મળે તેમ કરવા માટે જ પાટો બાંધવાનો છે.

૮. સાધારણ હરવા કરવાની કસરત કરવી. ચક્રી નાખે તેવી કસરત કરવી નહિ. પરંતુ જે પ્રયત્ન કોઈ વખત રક્તસ્રાવ થયો હોય તો ગર્ભ ધારણ કર્યા પછી બાળકનો જન્મ થાય ત્યાં સુધી આસાએશ લેવી. બનતા સુધી સમ રહેવું.

૯. ગર્ભ રહ્યા પછી સંગ કરવો નહિ. જેને આગળ કમુવાવડ થઈ હોય તેણે સંગ બિલકુલ કરવો નહિ.

૧૦. એકદમ ખીક લાગે તેવા લપાનક દેખાવો જોવા નહિ.

૧૧. જો સ્તન પરની ઓટણી અંદર દબાઈ ગઈ હોય તો દહાડામાં જો ચાર વખત સ્વચ્છ આંગળાંથી સરખી કરવી. પરંતુ જોર કરવું નહિ.

૧૨. છેલ્લા ત્રણ મહિના સ્તનનો દિવસમાં જો વખત કાલન વોટર અને પાણી મુરખે લાગે મિથ કરી ધોવાં.

૧૩. ખૂશ વિચાર રાખવો. મનમાં ગંભીર વા લપના વિચારો લાવવા નહિ. પૂરતા પ્રમાણમાં નિદ્રા લેવી.

પ્રસૂતિ પછીની માવજત

૧. પ્રસૂતિ પછી સુવાવડી સ્ત્રીએ શાન્તિથી ચતું સૂઈ રહેવું જોઈએ, જે કલાક પછી જાળકને છાતીએ લગાડવું, જેથી ગર્ભસ્થાન કુદરતના નિયમ પ્રમાણે જરાજાર સંક્રમણો.

૨. જન્મ આપ્યા પછી જો સ્ત્રી ઘણી થાકી ગઈ હોય તો તેને ત્યાહ પીવા આપવી. આ પછી તેણે થોડો વખત ઊંચ લેવી. ત્યાર પછી તેના શુદ્ધ લાગો ફરીથી ધોઈ તેને સાફ સફેદ કપડાની ચડી વા લાંગોટ કરી બાંધવા. ચડી અંદર છુપા લાગો પર સાફ રૂના કપડાની ગાદી મૂકવા પછી બાંધી લેવા. આ પ્રમાણે પહેલા પાંચ દહાડા તો દહાડામાં ચાર પાંચ વખત શુદ્ધ લાગ ધોવા કરવા.

૩. ઓરડો સ્વચ્છ અને હવાવાળો રાખવો. સુવાવડીને સરદી ન લાગે તે સંભાળવું.

૪. સુવાવડી પાસે તરુકનાં સગાં સિવાય બીજા કોઈને પહેલા પાંચ દિવસ જવા દેવાં નહિ. ખાસ કરીને ચોપી રાગવાળા દર્દીના સમાગમમાં જે આવ્યું હોય તેને સુવાવડી આગળ મુદ્દલ જવા દેવું નહિ.

૫. છોકરું જન્મ્યા બાદ ૧૦ કલાક પછી સ્ત્રીને સૂતાં સૂતાં જ પેશાબ-દાનીમાં જ પેશાબ કરાવવો. જો આમ કરતાં પેશાબ ન થાય તો હાથ અને ઘૂંટણ ઉપર સુવાડી પેશાબ કરાવવો. જો આમ કરતાં પણ પેશાબ ન થાય તો પેટ નીચેના ભાગ અને શુદ્ધ ભાગ ઉપર ગરમ પાણીમાં ભીંજવેલા કપડાને નીચેની તે વતી શેક કરવો. આથી પેશાબ છૂટશે જો આમ કરવા છતાં પણ પેશાબ ન આવે તો ડોક્ટરને બોલાવી સળી વારે પેશાબ કરાવવો.

૬. ઝાડો સાફ આવે તે જોવું. પ્રસૂતિ પછી બીજા દિવસની સાંજ અથવા ત્રીજા દિવસની સવાર સુધીમાં ઝાડો ન થાય તો એક ચમચો ઓરડિયું અથવા સોનામુખીના ઉકાળાનું એક ખાણું પાછ દેવું. જો ઝાડાગા ઝાડો જણાય તો ગરમ પાણી અને સાબુનો 'એનીમા' આપવો.

૭. પહેલાં જે દિવસ દૂધ કાંઈ વગેરે સાદો ખોરાક આપવો. ત્યાર પછી સુવાવડીની મરજી મુજબ થોડો થોડો ખોરાક આપવો. જાતતા સુધી પાંચ દહાડા પછીજ સાધારણ ખોરાક ચરૂ કરવો.

૮. પ્રસૂતિ થયા બાદ અર્ધે કલાકે જરા દુખાવો થઈ આવે છે. આ વખતે કદાચ લોહીના કાળા ગદ્દા પડે છે. સ્ત્રાવ પહેલાં રાત્રી રંગનો હોય છે અને અંદર લોહીની ગાંઠો હોય છે. પછી તે પાણી જેવો થઈ જાય છે અને રંગ ગદ્દલાઈ દિલ્લો લીલો થાય છે. ત્યાર પછી ગંદા પાણી જેવો દેખાય છે. સ્ત્રાવનો વાસ કાષ્ઠકમાં થણો સખત આવે છે, કાષ્ઠકમાં સ્ત્રાવ આવતાં હમેશાં દુખાવો થાય છે. આ નયનાઈની નિશાની છે. આવી વખતે વધુ કાળજીથી ચુલ્લ લાગે સાફ રાખવા.

૯. સાધારણ રીતે બાર કલાક પછી સ્તન ભરાવા માંડશે અને તેમાં કાંઈક દુખાવો થશે. વળી કાષ્ઠક વખત તાવ પ્રચુ ભરાઈ આવે છે. આવી વખતે પિલાયની મીઠાનો જુલાબ સારો થઈ પડશે.

૧૦. સાધારણ વખતે પાંચ કે છ કલાક પછીજ બાળકને ધવાડવું.

૧૧. જો બોટણી ટૂંકી હોય અને બાળકના મોંમાં પકડાય નહિ તો તેને બ્રેસ્ટ પંપથી ખેંચવી.

૧૨. બાળકને ધવાડાયા પછી સ્તનની બોટણીઓને ગરમ પાણીથી ધોઈને સાફ કરવી.

૧૩. પહેલાં અકવાડિયા સુધી માતાએ બાળકને સૂતાં સૂતાંજ ધવાડવું. એક અકવાડિયા પછી ઉશીકાને ટેકે અડધાં બેઠાં થઈ દૂધ ધવાડવાથી બાળકને વધુ સહેજું પડશે.

૧૪. પહેલાં બાર દિવસ સુધી સુવાવડીએ ગિજાના પરજ રહેવું. ત્યાર પછી ગિજાના ઉપર ઉશીકાને અટકવી આડા પડવા હરકત નથી; પણ સુવાવડીએ ઘડી ઘડી અને એકદમ ઊડી બેસવું નહિ. અને બહુ સ્ત્રાવ ગમે હોય તો મુદ્દા બેસવુંજ નહિ.

૧૫. સુવાવડી બાળકને સ્તનને ટેકા મળે એવાં કપડાં પહેરવાં.

૧૬. જો ગમે તે વગર વિચાર્યું આવું નહિ, ફારણ કે તેથી ધાતણ ઉપર ખરાબ અસર થશે.

૧૭. ખોરાકમાં દૂધ ભાજી તરકારી વધુ પ્રમાણમાં ખાવી.

અ. મા. દિધે,

ના. આ. ર. અ.

('અરોતર,' ડીસેમ્બર ૧૯૩૭)

નિ. વિ. પંડિત,
આરોગ્યરક્ષણ અધિકારી,
વડોદરા રાજ્ય

અધશ્રદ્ધા

આ જો ચોમેર અધશ્રદ્ધાનાં પૂર ફરી વળ્યાં છે, અને તે એટલે સુધી કે હવે જો આ પરિસ્થિતિ ચાલુ રહેશે તો તેનું કેવું પરિણામ આવશે તે પણ કહી શકાય નહિ. એટલું તો ચોક્કસ છે કે જ્યાં સુધી આ અધશ્રદ્ધાનાં તિમિર-પડો ન ઊઠાવવામાં આવે ત્યાં સુધી આપણા રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ અસંભવિત છે.

આજે 'અધશ્રદ્ધા' ઉપર ઝીણી દૃષ્ટિથી જોઈએ :

શ્રદ્ધા જરૂરી છે, અત્યંત જરૂરી છે. પણ તે શ્રદ્ધા ધણી વખત મનુષ્યને ઊંધે માર્ગે - પતંગ તરંગ ધંગડી મળે છે! ગમે તેવી, ગમે તે પ્રકારની શ્રદ્ધા, શ્રદ્ધા કહેવાય નહિ. જોમં તે અર્થનો અનર્થ નીપજે. વિવેકબુદ્ધિથી જ્યાં ને જ્યારે શ્રદ્ધાનો વિચાર કરવાનો હોય, ત્યાં ને ત્યારે આપણે બુદ્ધિને કમવાની જરૂર રહી. ધણી વખત આપણા હૃદયને જભૂતી શ્રદ્ધા ઝેરકંદેર અધશ્રદ્ધા હોય છે! આપણે અંતે વિચારી માર્ગ કાપવો જોઈ. અને જ્યારે આપણે તે શ્રદ્ધાને તે અધશ્રદ્ધા જ છે તેમ જાણીએ, પણ તેના ઉચ્છેદ માટે કાંઈ પણ ન કરતાં માત્ર ફરિસ્તેત રહેવાનો નિર્જાતા ગતાવીએ ત્યારે આપણી બુદ્ધિ માટે શું કહેવું?

આપણે જોઈશું તો અત્યારે શ્રદ્ધાને નામે કેટલાંયે મંદિરોના રૂપમાં નર-કાગિરી પોળાય છે, કેટલીયે પાપહીલોઓ શ્રદ્ધાના કૃતિસ દધિયાગે દાથે અને છે!

કંકડકતી ટાંદમાં, ખરા ગધ્યાદમાં, મુસળધાર વરસાદમાં રાત્રિદિન વિશ્રાન્તિનોય મુક્ત શ્વાસલીધા સિવાય શ્રમ કરનાર જિયારા ખેડૂતના શ્રમનું ફળ આજે ધર્મને નામે અધર્મમાં, પ્રભુને નામે પાપમાં, શ્રદ્ધાને નામે અધ-શ્રદ્ધામાં જતું જોઈ 'કોનું' હૃદય નહિ ધવાતું હોય?

ધર્મને પવિત્ર નામે આજે ચોમેર 'નરકાલયો' ધમધોકાર ચાલે છે. ફરજિયાત વૈધવ્ય પાળતી જેતને પ્રભુને નામે ચાલતાં આ મંદિરોમાં જઈ પ્રભુસંક્રિતમાં તેમના દિવસો પસાર કરવાની સમાજ સત્તા આપે છે. ધણીખંડ આ પથે કેટલીયે આગ્રિત્રબદ્ધ થાય છે! નવાઈ થવા જેવું તો જો છે કે સમાજ આ બધું જાણે છેજ. આ પાંખેડલીલાઓથી ચેતવાની હવે તો અનિવાર્ય જરૂર છે. આશ્ચર્ય જો છે કે આ બંધી અધશ્રદ્ધાને શ્રદ્ધાનું નામ આપવામાં આવ્યું છે!

નાની ને છેક હલકી જાતની અધશ્રદ્ધાને આપણે 'વહેમ'ને નામે જોળણીએ છીએ. આ વહેમોથી કાંઈ અગમ્ય નથી, જેવા કે :

હવનઝર સ્વહવર્થ પાળનાર નૈષ્ઠિક વીર હનુમાનને નામે તેની શિક્ષા ઉપર, સંતતિની ઇચ્છાએ ધણી અધશ્રદ્ધાણુ તેજ ચઢાવવાની શ્રદ્ધા સેવે છે,

જે તેલનો ઉપયોગ મિઠાઈની દુકાનો દ્વારા સૌ કોઈ કરે છે!

આજનો દિંદુ 'દીકા એટલા દેવ'ની પૂજા કરતાં ધરણો ન હોય તેમ ઇસ્લામ ધર્મના 'પીર'ને પૂજવા લાગ્યો છે! અને તેયે માત્ર અધાનુકરણે અધશ્રદ્ધાથી જ.

દેવ મહાદેવને એક આનાની કિંમતનું નાળિયેર વધેરી ધણું અધશ્રદ્ધાળુ દગ્ગર ગણા નફાની આશાનાં નૂતન સ્વપ્ન સેવે છે!

મરનારને વેગવતી નદી (જે સ્વર્ગપંથમાં આડી આવે છે એમ ભૂદેવો અને તેમનાં પુરાણો માને છે) તરાવવા તેનાં સંગ્રાવદાલાંએ આ દુનિયાના પ્લાહણને ગોદાન કરવું, જેથી મરનાર પેલી નદી ગાવનું પુછકું પકડી પાર જિતે!

'વાસ' નાખવાથી મરનારને તે અન્ન પહોંચે છે!

ગમે તેટલાં પાપ કરી ગંગામાં નાહવાથી મનુષ્ય શુદ્ધ જને છે!

સ્વર્ગમાં વિરામવાની અધશ્રદ્ધાએ કેટલાંક આત્મઘાત કરે છે!

ગિચારો ખેડૂત આજો દિવસ અતીવ પરિશ્રમ કરી જ્યારે ઘેર પાછો આવે છે, ત્યારે ઘણી અધશ્રદ્ધાળુ પત્નીઓ દેવમંદિરે એખા વેરવા ધૂમતી હોય છે! આને ક્યા પ્રકારની ભક્તિ કહેવી?

જેના ધગમાં ટંકપૂર ખાવાનાયે સાંસા છે, તેના ઘરમાં 'સત્યનારાયણ'નું ભક્તિપૂર્વક, કહો કે અધશ્રદ્ધાપૂર્વક, પ્રદર્શન કરવામાં આવે છે! અને આસૌકિક ચમત્કાર જણાવેલ તે 'સત્યનારાયણ દેવ' ગિચારા કંગાલના ચાર પાંચ રૂપીઆનો નકામો વ્યય કરાવી પતંગની માફક પલાયન કરી જાય છે!

સરકાર મહેસૂલ લે છે, એ નિમિત્તે કે પ્રાપ્તનું રક્ષણ ને કાયદાની વ્યવસ્થા થાય. પણ આજના ભૂદેવો કોઈ પણ જાતનું તેવું વગતર કે વ્યવસ્થા સિવાય માત્ર પ્લાહણનું માનવંતુ ગિરદ પોતાને વંશપરંપરા માની; પોતાને 'દેવના દીકરા' માની મનાવી ગિચારા અધશ્રદ્ધાળુ ખેડૂતોને લૂંટે છે! આને દાન કહેવું કે લૂંટ?

આજે અધશ્રદ્ધાને નામે કેટલાંયે કુર્કો પડ્યા પાછળ જોણાય છે. પુત્ર મેળવવાના મનોરથોએ કેટલીયે, કુળવાનથી લઈ સાધારણ વર્ગની સ્ત્રીઓ નાનાં મોટાં પાપ કે પુણ્યનાં દાન કરે છે. ઘણી ચારિત્રવ્રષ્ટ જાને છે! કોણ કહે છે સમાજ આ બધું નથી જાણતો?

આજે ગામડાંઓમાં ખૂણે ખૂણે શિશુકાનાં ટોળે ટોળાં ધૂમતાં જણાય છે. વિનાપરિશ્રમ તેઓ આ રીતે મોજ ઉડાવે છે. અધશ્રદ્ધાળુ જનતા તેમને રાત્કારે છે. પોતાનાં વહાલસોયાં છોકરાંને જે માખણો ધીનો એક છાંટાયે આપવા

તૈયાર નથી તે માઆપો દેવદેવીઓની દીપમાળ ઝગાવવાની ચિંતા રાખે છે!

અને પેલા લુચ્યા પૂજારીઓ તો આખો દિવસ લહેજતથી પાનપટ્ટી ચાગે જાય છે ને સીગારેટ ફૂંકે રાખે છે! તે છે આપણા ઉદ્ધારકો!

પતિવ્રતાનો દોંગ કરતી આજની સન્નારીઓ ગમે તેવા જગવાધારીના પગનું 'ચરણામૃત,' કહે ક ગંદું પાણી પીવામાં પુણ્ય ગાને છે!

જેમને સંસ્કૃત તો શું પણ પ્રાકૃતનું ચે પૂરું જ્ઞાન નથી તેવા લગોટિયાઓને 'મહારાજ' કહેવામાં અધ શ્રદ્ધાળુઓ ગૌરવ ગાને છે! અન્યથા થવા જેવું તો એ છે કે તેઓ માત્ર 'સીતારામ, સીતાગ્રમ,' 'હરિ, હરિ' ને 'નારાયણ, નારાયણ' કહે રાખે છે! તેમને માટે લખતાં વિવેકશુદ્ધિ ઉપર પણ પરાણે અંકુશ રાખવો પડે છે. આ કાંઈ કાંઈ એક વ્યક્તિના તેમ કાંઈ પણ પંથવાદીના અનુયાયીની લાગણી દુલ્લવવા નહિ, પણ અધશ્રદ્ધાનાં પ્રવર્તી રહેલાં લાયકર આન્દોલનો ઉપર માત્ર નિર્દોશ દરવાજ લખવું પડે છે.

સાચું કહીએ તો આપણે હિંદુ ધર્મ કરુણ સ્થિતિમાં પંથ કાઢ્યે જાય છે. યોગીશ્વર કૃષ્ણના જીવનને જાણવા તેની જયંતી 'હિંદુ' ધર્મ જીજ્ઞે છે. તે પર્વને 'ગોકુલાષ્ટમી'નું બિરુદ આપવામાં આવ્યું છે, જન્માષ્ટમીના આ પર્વનો ફેજ કેટલો કરુણ થઈ પડ્યો છે, તે વિચારતા ગ્ધાનિ ઉપજે છે. તેના જીવનનાં શુભ કાર્યોમાંથી શુભ પ્રેરણા મેળવવાને બદલે આજે તે યોગીશ્વરની જયંતી જુગાસથી ને ગદિગ્રપાનથી લોકો જીજ્ઞે છે! આ પર્વને હિંદુઓ 'ગોકુલાષ્ટમી'ને નામે શું કામ ઓળખતા હશે? કૃષ્ણ જનવાનું તો કયાં :લું, પણ તેના આ પર્વને નામે આજના વામ માર્ગ જેવે નરકપ થે પળી રહ્યા છે! હિંદુનાં એ લાગીર, એ મુસદ્દીની જયંતીનો આ ફેજ?

પણ કાંઈ ટ્રેન્યુએટ મુધારક યુવાન જ્યારે આજ અધશ્રદ્ધાઓમાં ફસાય ત્યારે તેના શિક્ષણ વિષે માનવું શું? તેના શિક્ષણનો અર્થ શો? ખરેખર તે શિક્ષણની કિંમત કાઢીનીયે નજ ગણાય!

ગંજનંત્રનાં ને ભૂતાદિનાં ધર્મિયો લખવા એસીયે તો પારજ ના આવે! ખરેખર કેટલાક વહેમોને વિચારતાં તેમાં સ્પષ્ટ અધશ્રદ્ધા નજરે ચડે છે. 'દોરાખાગા,' 'નજર-ટાક' વગેરે માન્યતાઓમાં માનતા-કેટલાયે ટ્રેન્યુએટો મેં જોયા છે. અરે કાંઈ વસ્તુ ગૂમ ચતાં તરતજ દેવ મહાદેવ કે અન્ય ભૂતને એક નાળિયેર વધેવાની સરતે વિનયવામાં આવે છે, ત્યારે શુદ્ધિનો હાસ કરવા જેવી આ માન્યતાને વિષે હસવું આવે છે. અને એવી અધશ્રદ્ધા રચળે રચળે અદ્યપિ મોટું છે!

ધર્મેને પવિત્ર નામે આજે ચોતરફ 'નરંકાલ્યો' ધંધલોકાર ચાલે છે: અંધશ્રદ્ધાળું જનતાનો તેમને સખળું ટેકા છે. હવે આ કુકર્મોના નાશની અનિવાર્ય જરૂર છે: પણ તે ક્યારે અને? કાલકાલી તો આમાં કંઈયે ન અને, પણ ખોષકં ભાપણો ને રચનાત્મક લોકમનપ્રચારથી જ કંઈક અને. પ્રથમ લોક-મત ફળવવાની અનિવાર્ય જરૂર છે. જેને માટે ત્યાંગી ઉપદેશકોની જરૂર નહી.

'આપણે સુધરી ગયા છીએ,' એવું ધણાનું માનવું છે. પણ તે એક દંભ છે: એટલું તો ચોક્કસ છે કે કોઈ રૂઢિચુસ્ત અંધશ્રદ્ધાળુ આપણે એમ સુધરી જનાર નથી. તે માટે તેમની ઇચ્છાઅનિચ્છાનો વિચાર રવીકારાય જ નહિ: એમ તો સમાજનો સડો નીકળી જ ક્યાંથી શકે?

મહેસૂલમાણીથી ખેડૂતોનો સાચો ઉદ્ધાર થવાનો નથી. તેમો ચોર્મેથી છૂટવામાં આવે છે. માત્ર સંસ્કારનું મહેસૂલ એ એક જ વસ્તુ આપણી સંમક્ષ આપણે રાખીએ છીએ, જ્યારે તેના અંદાનથી ને ઘેરાયો હોવાથી તેને શાન્તિ છે જ નહિ. ખેડૂત અભણ છે તેમ માનીએ નોપણ આ ભરકર પેડુઓ-અંધ શ્રદ્ધાઓ, કુરિવાનો ને રૂઢિઓની ઇદ્રગમમાં તે ફસાયો છે. આજના શિક્ષિતો પણ તે જ પથે જતા આપણે જોઈએ છીએ. એ જોતાં આપણાં ધાર્મિક વિચારોમાં કાન્તિ લાવવાની જરૂર છે. અને જ્યાં મુધી આ વિષય પરિચિતિ અટકશે નહિ ત્યાં મુધી ખેડૂતનો ઉદ્ધાર થવાનો જ નથી તે નિઃશક છે.

વિનિયોગની જરૂર છે, સામાજિક કલ્યાણાર્થે કોઈ પણ વ્યક્તિ વિનિયોગ કરે, જેથી મમાજની ઉન્નતિ થાય તે ઇષ્ટ ને આદરણીય ગણાય. પણ જ્ઞાનને નામે આજે વેપારક્ષેત્ર જેવાં એ ખૂણાં અગરો ધોળે દિવસે જનતાને છૂટે ત્યારે તેને વિનિયોગ શી રીતે કહેવો? ત્યાગ કે દાન તો એ મથી જ.

કર્મયોગને તો ખેડૂત પહેલેથી જ માનતો આવ્યો છે જ, પણ તેને વિનિયોગ શીખવવાની 'અનિવાર્ય' જરૂર છે. સાર્વજનિક હિતના કલ્યાણાર્થે વિનિયોગ કરવો તે મનુષ્યનો સ્વાભાવિક ગુણ હોવો જોઈએ: પણ તે માંત્ર ફરજથી જ નહિ કે એક ગિયમ રૂપે કે માત્ર વેક રૂપે કે અંધશ્રદ્ધાની વેદી ઉપર.

બાલકોએ ખેડૂતોને અર્ચસાસ્ત્ર નહિ પણ અનર્ચસાસ્ત્ર શીખવ્યું છે, તેથી જ તે આજે આ કંગાલ રિયંતિમાં મુકાયો છે. અને ખેડૂતને જ વધુ અજ્ઞાન - અંધશ્રદ્ધાળુ હોવાથી તેની ચોર્મેર તિમિરનાં પડો ફરી વેળ્યાં છે. ગાંમડાંમાં અંધશ્રદ્ધા વિશેષ પ્રમાણમાં હોવાનું કારણ પણ એ છે. એન્લ્યુએટ થયેલા આપણાં યુવાન બંધુઓ અંધશ્રદ્ધાળુ અને છે તેમું કારણ પણ ગામડાંના સંસ્કારો હશે કે શું? અરુ જોતાં તેવું નથી, પણ તે ગિચારા 'લાગણી' કે

કાષ તેજ તરવથી જે સાતા હોય તો નવાઈ નહિ! પણ દરેકે સમજતું જોઈએ કે તેવી લાગણી તે લાગણી નહિ, પણ હૃદયની નિર્ગળતા છે. પણ આ ગધું કાષની પણ લાગણી દુભવવા લખ્યું નથી, સમાજની શિથિલતા ઉપર એક ઉડતી નગર નાખી છે.

પુટેશ્યા, પૂર્વ આફ્રિકા

રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

નાતવરા ને વરઘોડા

આ મૂર્ખાઈભરેલી રૂઢિઓથી ચતા ગેરફાયદા વિશે વ્યાખ્યાન આપવાનો કાંઈ અમારો વિચાર નથી. એ રૂઢિઓ દેશમાં ઘણા વખતથી અર્થાય છે. અને અર્થાઈને તેનો કુચો કુચો થઈ ગયો છે. એ પ્રાણત હનરો લાપણો અપાઈ ચૂક્યાં છે, હનરો વાર તેના પર નેસભેર ફિટકાર નાંખવામાં આવ્યા છે, અને હનરો વાર તે થઈ કરવાના વિચારો થયા છે. એના ગેરફાયદા સમજવામાં જાકા રહ્યું નથી. હાલ નાના ગાળકને પૂછ્યો તો તે પણ કહેશે કે એ રૂઢિઓ માંડી, નુકસાન કરતા, અને દેરામાંથી કાઢી નાખવા જોગ છે. અથગા જતો છે કે નાતવરા અને વરઘોડાના ખર્ચ કરવાને માટે પોતાની આખી નિંદગી હિંદુ દુઃખમાં અને કંગાલિયતમાં ગુળરે છે. તે આખી નિંદગી પોતાનું પેટ બાળે છે, ચીંચરેલાઈ ફરે છે, ધિક્કારવાલાયક કરકસર કરે છે, સંસારમાં મુખ શું છે તે તરફ આડી નજરે પણ જોતો નથી, અને એટલાથી પણ ન ધરાતાં અનેક કાળાંધોળાં દરે છે, ઈશ્વરનો ચોર થાય છે, રાત્રીનો ચોર થાય છે, કોઠમાં બેઆગર થાય છે, અને આ ગધું કરે છે તેની મતલબ એ જ છે કે નિંદગીમાં એવા બે ચાર મસંગો આપે ત્યારે ન્યાતો જમાડવામાં અને વરઘોડા કાલવામાં પોતે લખલૂટ અર્થ કરી શકે ખરો. હિંદુ આ સંસારમાં પરમ પદાર્થ નાતવરા અને વરઘોડાને જ માને છે. નાતવરા કર્યા અને વરઘોડા કાલવા એટલે આપણે કૃતકૃત્ય થયા એમ જ તેઓ ગ્રમજો છે. જેમ માણસને સારૂ ખેતી કરવા પ્રાણને સરજ્યો છે તેમ જતો તેઓને નાતવરા કરવા અને હાલ વગડાવવા સારૂ જ પરમેશ્વરે સરજ્યા હોય એમ તેઓ વર્તે છે. જે જાતે પાકનું શાક ન ખાય, જૂને મરનારને મોટે એક પણ દાણો ન નાખે, અને પોતાનો એકનો એક હોકરો મરવા પડ્યો હોય તો પણ ક્રોધે એક રૂપિયા ન આપે, તે માણસ ત્યારે કાંઈ વેળા હનરો માણસને ઉમણી આપવામાં, અથ વરઘોડા કાલવામાં જનમની કમાઈ ઉડાવી દે, ત્યારે તેને શું કહેવું તે

અમને રૂઝતું નથી. એને કસગિયો કહેવો કે નિર્દય કહેવો? દયાવાન કહેવો? કોડીલો કહેવો? કે સૂમ કહેવો? એને કાંઈજ કહી શકાતું નથી. એટલુંજ કે એતું ચિત્ત ઠેકાણે નથી, એ દીવાનો છે, પશુમાં જેટલી વિવેકબુદ્ધિ હોય હોય છે તેટલી પણ એનામાં રહી નથી. એ કેવળ રૂઢિવશ જડ પૂનશું છે. એનામાં કાંઈજ એતન નથી. જિંદગીમાં બે ચાર ટાણે ફૂલભૂજી યજ્ઞ કરવાને સારૂ આખી જિંદગી દુઃખ વેકવું એના જેવી બીજી ગાંડાઈ કઈ?

આ પ્રમાણે હાલ સૌ બોલે છે અને સમજે છે. છુટ્ટાઓને પણ લાગે છે કે આ નકામા ખરચમાં ઘટાડો ચવાની હાલ દેશકાળ બેતાં ખરેખરી જરૂર છે. પણ કોઈથી કાંઈ યજ્ઞ શકતું નથી. સુધારા રૂપી જાળકને આપણા દેશમાં ન્યારથી કાંઈ પણ જીલ આવી ત્યારથી તેણે આ રૂઢિઓને નામે પૌક મૂકવા માંડી છે. પણ શમવત્ દિદુમંડળના કાન ઉપર તે હજી કાંઈ અસર કરી શકી નથી. એમાં ધર્મ મૂળથી જરાયે બદલાવું કાઢી શકાય એવું નથી. ગારમા તેરમા વગેરે કેટલીક જમણવારોમાં તો જમવું એજ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે. ગોસાંઈજ મહારાજ જેવા રાજાવાન ધર્માધિકારી વરા ગંધ કરવાની ભક્તિમય તથા આરા કરે છે, તો પણ એ રૂઢિ જરાયે ઝગતી નથી. પુનર્વિવાહ જેવા કેટલાક સુધારામાં ધર્મનો વહેગ તથા નાત ગહાર મૂકવાની ઘણી દહેશત હતી છતાં તે કેટલેક દરજ્જે આગળ આદવા છે, પણ નાતવરા ને વરઘોડાની મૂર્ખાઈએ તો ભિન્નરી દિન પર દિન વધતીજ જાય છે.

આ જાગત લોકોમાં આટલી બધી જડતા કેમ બાપી રહી છે? બીજા સુધારા કાંઈ પણ થાય છે અને આ મહેત્તામાં મહેલો તથા પ્રત્યક્ષ કાયદા ભરેલો સુધારો શા માટે યજ્ઞ શકતો નથી? આ નાશકારક રૂઢિઓનું જળ તોડવામાં કઈ કઈ જાતની હરકતો નડે છે? જાતિભેદનો એ મુખ્ય કાટ છે એજ આ હરકતોનું અંદરખાનેથી મુખ્ય કારણ કોં ન હોય? એને તોડવાને સારૂ કેવા કેવા ઉપાયો અને કઈ કઈ રીતે કામ લગાડવા જોઈએ? વગેરે ઘણી જાનના સવાલ એક લગનસરાની ધામધૂમ જોઈને વિચારવંત માણસના મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ તે વિષે પણ આ રચણે કાંઈ વિવેચન ન કરતાં આવા દુકાળના સગામાં એ ધામધૂમ કેવી કઢંગી, નાદાની લાગેલી, અને પાપિષ્ઠ દેખાય છે તેજ માર્ગ અમે દેખાડીએ છીએ.

૧૮૭૬ના વરસથી આપણા ગુજરાત પ્રાંતમાં ભારે મોંઘવારી ચાલે છે અને ગયા વરસથી તો દુકાળ કહેવાય ચૂક્યો છે. હાલ ગુજરાતના સઘળા ભાગોમાં લોકો ઘણાજ હેરાન છે. મોટા મોટાને પણ કાળ વિષમ લાગે છે.

કેટલાક માણસો દહાડામાં એકવાર ખાઈને જ ચલાવે છે. હજારો માણસનાં ટોળાં ભૂખનાં મર્યાં ગામેગામ રખડે છે, તેઓનાં દુર્જન અને રોગિષ્ઠ શરીર જોઈને સઘળા દયાળુ જીવમાં કંપારી છૂટે છે, ગંધાના મોંમાંથી દુકાળનો પોકાર ઊડી રહ્યો છે, ભૂખમરાથી કેટલાક લોકો ઇંડેચોક લૂટફાટ કરવા નીકળી પડ્યા છે, રાજકીય પુરુષો પણ આ દર વરસે પડતા દુકાળને જોઈ ઊંડા વિચારમાં પડ્યા છે, અને દુકાળમાં હાલ દુકાળ એ મોટામાં મોટો સાર્વજનિક વિષય થઈ પડ્યો છે, સઘળા લોકો પોકાર કરે છે કે દેશમાં અટલ નિર્ધનતા પેસી ગઈ છે અને હવે આગળ શું થશે તેનો ત્રિચાર કરતાં ઊંડો નિશાસો મૂકી ગંભીરતાથી માથું ધુણાવે છે.

પણ ખીજી તરફ હાલ સુરત અમદાવાદ જેવાં શહેરોમાં અથવા નાનામાં નાના ગામડામાં પણ લગનગાળાને લગતા ખર્ચો થતા જોઈએ છીએ, ત્યારે મનમાં એમ લાગે છે કે આ દુકાળનો પોકાર ગિલકુલ જોડો છે અને દેશ હાલ ધણી જ મુખી રીયલિટીમાં છે. વરઘોડાનો શો કાઠ! સામેલાઓ શું મનથી ઝંઝાંઝળાં થઈ રહ્યાં છે! રોશનીનો શો ભપકો! જગીઓ અને ઘોડાઓના સોનેરી રૂપેરી સાજનો શો અગ્નિ અમકાર! વાગ્ગોમાં શું સુંદર રાગરાગણીઓ ધુમી રહી છે! સ્ત્રીપુરુષોની શી મહાલામહાલ! આ જોઈને કાણ કહી શકશે કે આ દેશમાં દુકાળ છે? દુકાળ? દુકાળ તો દુષ્ટના મોંમાં જ રહ્યો. આ દેશ તો મહા સુખમાં નિમગ્ન થયેલો જણાય છે. ભૂખે મરવાની કાણ વાત કરે છે? અહીંયાં તો હજારો માણસની પંગત જમાડનારા પડ્યા છે અને તે જગણ તે કેવાં? ઘેજર ને ખાંખાં, જલેજી ને લાડવા, પાંચે પકવાન, સાતે પકવાન, બાસદી પૂરી, શિખંડ પૂરી, ગરરી પૂરી ને ઉપર ગિરંજ ને દૂધ, શાક તરકારી અને ભજિયાંની તો આટલી ગંધી ભૂક્તિ કે ગર્જિયા પત્રાળી પણ હાલ નાની ગણાય છે. અને આ પ્રમાણે જંગાડનારા કાંઈ વિરલા જ હશે એમ ધારણો માં. એવા ઉદાર પુરુષો તો હાલ શેરીએ શેરીએ અને ઘેર ઘેર દેખાય છે. ધન્ય છે એ પુરુષોની ઉદારતાને, અને ધન્ય છે આ દેશને તથા ધન્ય છે આ જમાનને કે જ્યાં આવા ઉદાર પુરુષો ઉત્પન્ન થયા છે! પેલું આળસુ કંગાલ ટોળું શા માટે ભૂખ ભૂખ કરી રહ્યું છે? હજી પણ તમે ધણતાં નથી? આવાં રૂડાં બોજનો છતાં પણ અભાગિયાઓ તમે કેમ દુર્જન જણાઓ છો? શું તમારા પેટમાં જ દુકાળ રૂપી અગ્નિએ આવી વાસ કર્યો છે કે તમે પુષ્ટ થવાને બદલે લેવાતાં જ મળો છો? પેલાં નાનાં છોકરાં કેમ મરવા જેવાં દેખાય છે? પેલો ઘરડો ડાસો કેમ આસતાં લથડી પડે છે? પેલી અભાગણી બાવડી

પોતાના ગાળકના હાથમાંથી કોહેલા રોટલાનો કકડો ખૂંચીને આટલી આતુરતાથી શા માટે ખાય છે? ભૂખે મરે છે? જાઓ, સામી પોળમાં ધનપાળશા રોકેને ત્યાં એ હજાર માણસ જન્મે છે. નહિ તો પાછલી રેરીમાં ફરીર ભટ્ટ પોતાના આપની પાછળ અરોષ કરે છે. જવાળ મળે છે કે અમને તો એક દાણો પણ એમાંથી મળનાર નથી; અમે તો ભૂખે મરી ચાલ્યાં! ધર છેલ્યાં, ગાર છેડ્યાં, ધરમ છેડ્યા, છેડ્યાં છેલ્યાં, તો પણ અમને ખાવાનું મળતું નથી. અમારામાંનાં ધણાં મરી છૂટ્યાં, અને અમે પણ મરીશું ત્યારે જ આ પાપી ભૂખના દુઃખમાંથી છૂટીશું.

ગંબીરાઈથી વિચાર કરીએ તો આ પ્રસંગે એક સુકા રોટલાને માટે માણસો ટળવળી મરે છે તે વેળા તેની સામે નજર ન કરતાં જે આવા જમાણવારોમાં તથા વરઘોડામાં પૈસા ખરચી નાખે છે તે કેવા નિર્દય અને દુષ્ટ પતરાઈખોર જાણુવા. આ જખા પૈસાનો એક દશમે ભાગ પણ ભેગો કરી જે દુકાણિયાની મદદમાં આપ્યો હોય, તો કેવું રૂકું તથા ધર્મનું કામ ચાય? પોતાના દેશી ભાઈઓ દુકાળથી મરવા બેઠા છે તે વેળા આવાં જમાણ કામગી માણસના મોંમાં જાય છે જ કેમ, એ મદા આશ્ચર્યની વાત છે. મુઠાંનાં ગાથાં ઉપર બેસીને ઉમળકી કરવા જેવું આ રાક્ષસી દર્મ છે. જે પૈસા આવે પ્રસંગે આ ગાપડાં નોધારાને જિવાડવાને સાર વાપરવા જોઈએ તે પૈસાના નાતવરા જમવા એ તેમનાં લોહી તથા ગાંસ ખાવા ગરાગર છે. જમનાર અને જમાડનાર જાને જલુ જ દુષ્ટ તથા પાપી કરે છે.

પણ આ વાંચી કદાપિ કાષ્ઠ કહેશે કે જનમમાં કાષ્ઠ વાર ગારણે પગરણ આવે અને ને વેળા ધરડાવરડાની આગર પ્રમાણે ખર્ચ કર્યા વિના કેમ ચાલે? પછી રજ્યું ખમ્યું શા અર્થે આવવાનું છે? આવે વળતે એ દુકાણિયાનો કાણુ વિચાર કરે? તે મરે છે તો બોગ તેના! આપણે કોને કોને પાળવા જોઈએ? તેને માટે આપણે વરા ન કરીએ તો એ કેવી હસવા જેવી વાત છે? આવી રીતનું નિર્દય બેલનારને ધર્મપણે કાંઈ કહેવાનું નથી. ધર્મશૂન્ય બુદ્ધિવાળાની આગળ દયાધર્મની વાત કરવી એ બહેરા આગળ શંખ ફુંકવા ગરાગર છે. માટે દવાની વાત આવી મૂકી આપણે તેમને એટલું પૂછીએ છીએ કે તમે મોંઘવારીની શા માટે ખૂસ મારો છો? મરનાર મરે છે, પણ તમે તો જાતે મુખી છો. તમે શા માટે કહો છો કે અમારાથી લાઇસેન્સ ટેક્સ અપાતો મરી? શું આવે દેકાણે દગ્ગરો રૂપિયા ખર્ચવા મળે છે અને સરકાર જ્યારે એ ચોર રૂપિયા માગે છે ત્યારે તે તમને નથી મળતા? તમે કદાપિ કહેશો કે આ ને

અમે મોં પર તમારો મારીને લાલ રાખીએ છીએ. એ વાત ખરી. કે તમે મમતે મુસલમાન થાઓ. જો. ઘરમાં વાંચ કરે છે એ વાત સચળી ખરી છે. અમે જાણીએ છીએ, સચળા દેશીઓ જાણે છે, પણ આવી તમારી સ્થિતિથી ગિલકુલ વિરુદ્ધ ચાલ નોંધને તમારું કંઈ પારકાથી કેમ મનાવ? સરકાર શી રીતે માને? તમે ગમે એટલો ગભરાવ્યાટ કરો, ગમે એટલાં એસોસિએશનો મેળવો અને ગમે એટલી અરજ કરો, પણ જ્યાં સુધી તમે આવાં નકામાં ઉડાઉ ખર્ચ કરો ત્યાં લગી સરકાર કદી પણ માનનાર નથી કે તમારામાં નાનો સરખો કોઈ કર આપવાની શક્તિ નથી. જે લોકો આવા મોટા ખર્ચ કરે છે છે તે લોકો છેક નિર્ધનતામાં ફૂલી ગયા છે એ વાત અમલદારને હસતો સરખી જ લાગે. પંદેશીઓ ઘણા કાગથી તમારો ખાલી ઠાંક નોંધને કમાતા આગ્યા છે અને હજી પણ કમાય છે. તેમાં તેઓનો કાંઈ વાંક નથી. રાત ને દહાડો, હા ને ના, પાપ ને પુણ્ય જેમ જોડે રહી શકતાં નથી, તેમ નિર્ધનતા અને આવો વૈભવ જોડે કોઈ શકે નહિ એમ જો તેઓ માને તો તે ખરેખરે સ્વાભાવિક જ છે. પતરાણમાં આપણું બધું મળ્યું છે અને કંઈ સરખું કાંઈ હશે તે પણ છેક જ જશે. આખરે આપણા હાલ અમેરિકન ઇંડિયનો જેવા જ થનાર છે અને તેમાં મુખ્ય વાંક આપણો પોતાનો જ જણાય છે. આપણે છતી આંખે આંધળા થઈ ફરીએ છીએ, આપણે છતે કાને બેઠેરા જ થઈ બેઠા છીએ, અને આપણે પ્રત્યક્ષ દૂધને દેખી અને જાણી તેમાં અપેક્ષાથીએ છીએ અને પછી ફૂળતી વેળા નકામો પોકાર ફરીએ છીએ. તેથી શું વળે? તે વેળા પણ કોઈ કાઢવા ભિતરે છે, તો તેને માળો દબાવે છીએ, લાનો મારીએ અને તે ઉપર ખેંચવાને જોટલું બળ કરે છે તેથી દશગણું બળ કરીને આપણે ઊંચે ન આવતાં તેને પણ નીચે જ પાડવાની તજની જ કરીએ છીએ. હવે આપણે શી રીતે તરીએ? તરવાની આશા જ રાખવી જોઈએ નહિ.

આવી રીતની જ્યાં આપણા મનની સ્થિતિ થઈ રહી છે ત્યાં શું કરવું તે કાંઈ સૂઝતું નથી. જોધનો અસર થતી નથી, મર્મ વચનના પ્રહારથી અસર થતી નથી, લાલાલાલ સમગ્રવ્યાથી અસર થતી નથી, જતે સમજ્યા છતાં કાંઈ અસર થતી નથી. એ જડતા કેમ દળે? અમે ધારીએ છીએ કે શાણા અને વિચારવંત દેશીઓએ મળીને સરકારને વિનવી એવો કાયદો કરાવવો જોઈએ કે નાતવરા અને વરથોડા ઉપર ભારે કર મુકાવો. અમે તો ધારીએ છીએ કે એ કર કોઈ રીતે જરવાજીપી કહેવાશે નહિ. જે માણસ આટલા બધા પૈસા નકામી પતરાણના ખર્ચમાં ફેંકી દેવા નીકળ્યો તે દેશમાં જનમાલ સચવાય

છે તેની કિંમત આપવાને સક્તિમાન હોવો જોઈએ. બીજા કેટલાક કર ગરીબો ઉપર પડે છે તેમ ન ચર્તા આ કુ પૈસાવાળા તથા ઉડાઉ લોકો પર જ પડશે. હાલ સરકારને નાણાંની ઘણી તાણ છે તેમાં જો કંઈની ઊપજ ધણી જ મદદ લાગશે. વળી જો આમ થવાથી લોકો પોતાની મેળે પોતાનાં આવાં ઉડાઉપણાં ઝોઝાં કરતા જશે તો તે પણ ફાયદો જ છે, કેમકે આ કરની મુખ્ય મતલબ જ એ છે કે આવાં ઉડાઉપણાં દૂર થાય. કોઈ વેળા સરકાર આપોઆપ જ આવો કર મૂકશે; પણ દેશહિનેચ્છુઓ પોતે એ પ્રમાણે કરવાનો જશ લે અને પોતે પોતાનું નામ સાર્થક કરે તો વધારે સારું અને કર ઝોટલો જોઈએ. (જાણે મેં કંઈ ૨૫ ટકા) કે લોકો નાતવરા અને વરઘોડામાં પૈસા જમાડતા પોતાની મેળે જ અટકે; થોડો હોય તો અર્ચમાં માત્ર વધારો થશે અને તેથી લોકોનો પોઠાર વધારે જિંદો. પણ ઘણો હશે તો તે ઘણો છે એમ ઠહી તેઓ માંહે માંહે સંપ કરી એવા કરકરિયાવર નાતના ઠગવથી જ બંધ કરશે. અને એમ થશે તો ભાપજોથી જે થયું નથી, સારાસાર સમજવવાથી થયું નથી, ધર્મગુરુની ભક્તિગણથી નથી થયું તે પોતાની મેળે જ થશે અને દેશમાંથી જે મોટી ખરાબ ફિટિઓ નાખૂદ થશે એટલું જ નહિ પણ તે જવાથી બીજા પણ ઘણી જાતના મુદ્દારામાં મદદ મળશે.

૧૮૭૫

‘નવલચંધાવલિ’

—*—

‘પાટીદાર’

(૨)

પ્રથમ આપણે પાટીદાર જ્ઞાતિને પોતાના સ્વતંત્ર માસિકની જરૂર છે કે કેમ તે જોઈએ.

પાટીદારની વસતિ મુખ્યત્વે ગૂજરાતમાં છે. ગૂજરાત બહાર હિંદમાં તેઓ જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં ત્યાં ધર કરીને રહ્યા. એવાં કેટલાંક કુટુંબ મહારાષ્ટ્રમાં ચેવલા, ભુરહાનપુર, જલના અને ઔંગાગાદમાં વસેલાં છે. છેલા કેટલાક દશકાથી મોટી સંખ્યામાં તેઓ ગદાર ગયા છે, પણ જ્યાં ગયા છે ત્યાં કરીને — ધર કરીને રહ્યા નથી. કેટલાંક વર્ષને અંતરે તે નિષ્ક્રિય વતનમાં આવી જાય છે, જ્ઞાતિના વ્યવહાર પ્રમાણે વર્તે છે અને મિલકત બીજી કરે છે.

પાટીદાર મૂળે ઉત્તર દિરંગો ખેડૂત હોય. ગૂજરાતના અણુખેડાએલા પ્રદેશોમાં વસી તેમને ફળદ્રુપ જનાવી ગુજરાતની નવી દિશા શોધવા તે ગૂજરાતમાં

માનીને વસેલા અને જતે દિવસે ધર કરીને રહેલો. મોગલામના વખતમાં 'મતી સંસ્કૃતિનું' કેન્દ્ર અમદાવાદ હતું તે ખસીને હવે ચરોતર જન્યું છે. ચરોતરનાં છ ગામનાં કેટલાંક પાટીદાર 'કુટુંબો' આખી જાતિમાં શિરોમણી રૂપે વિરાજે છે. ત્યાંથી ઉતરતે કમે તેઓ આખા જૂદા જૂદા ગામમાં વતન કરીને રહ્યા છે. તેમની વસતિનો અંદાજ સાતેક લાખ ગણાયો છે.

મૂળે જેઓ કુટુંબી અથવા કુળી હતા તેઓ જ આજના પાટીદાર છે. આજે કહેવાતા કુળી આજે કહેવાતા પાટીદારથી ભિન્ન નથી. તદ્વાત માત્ર સામાજિક દૃષ્ટાંતનો છે. કારણ કે આજે કહેવાતા કુળી પાછળથી આવીને વસેલા અને મુખ્યત્વે તેમની પાસે વેઠ કમવવામાં આવતી. આજે એ રિયલિટી ઓછી થવા લાગી છે. સાહસનું ક્ષેત્ર સર્વને માટે સરખું ખુલું હોવાથી જાને વચ્ચેનું અંતર ઝપાટાબંધ લાગવા લાગ્યું છે; પણ તે આર્થિક દૃષ્ટિએ, સામાજિક દૃષ્ટિએ જો અંતર જેવું ને તેવું જ કાયમ છે.

પાટીદાર ધર્મે વૈશ્ય છે. કૃષિગૌરવવાળિયું વૈશ્યકર્મ સ્વમાવજમ્। ગીતા ૧૮ : ૪૪. તે ખેડૂત છે, દોરનો પાલક છે અને વેપારી પણ છે. આમ છતાં તેનામાં ક્ષત્રિયના ગુણો સ્પષ્ટ છે, જ્યારે વાણીઆના ગુણો બહુ થોડા છે અથવા નથી કહીએ તોપણ આલે. વાણીઓ પૈસો મંઘરી માણે છે, જ્યારે આ તો માત્ર ખર્ચી જાણે છે! ધર્મે વૈશ્યનો અને સ્વભાવ ક્ષત્રિયનો! આ બહુ વિચિત્ર ગિથણ છે. આમ કેમ? વિચાર કરતાં મને આમ સમજાય છે : મધ્યયુગમાં લડાયક કેમો (Martial Races) લડાઈનો સમય ન હોય ત્યારે ખેતીનો ધર્મે કરતાં કાયમનું લશ્કર તો રાજ્યના વિસ્તાર પ્રમાણે રક્ષણ પૂરતું અમુક હજાર ચોરસોનું જ રહેતું; પણ જમીને લડાયક કેમોના લોક વારસાથી લડાઈની તાલીમ મેળવના. તેઓ રાજ્યના અનામત બળ તરીકે સદા તૈયાર રહેતા. લાખોના લશ્કરને રાજ્ય પોલી શકે નહિ. આથી તેમને જમીન આપવામાં આવતી. એ જમીનને 'નરવા' કહેવામાં આવતી. લડાઈનું રણશિયુ વાગતાં તેઓ કામધંધો મગેટી સેનામાં જોડાઈ જતા. આથી લડાયક ખેડૂત કેમો તે આજનો પાટીદાર એમ માઈ માનવું છે. તલવાર, ખંદક અને લાલો તો ધણા પાટીદાર રાખતા. એના અવશેષો તો આપણામાંના ધણાએ જોયા હશે. વળી શસ્ત્રજંધીનો કાયદો ના હોત તો હજુ મે હજારો પાટીદાર પાસે હથિયાર હોત. પણ શસ્ત્રજંધીના કાયદાને લીધે હવે તો હથિયાર વાપરવાની આવડત પણ પાટીદારમાં રહી નથી! માત્ર તેની વાણી અને સ્વભાવમાં લડાયકપણું રહ્યું છે. ઊગતા પાટીદાર યુવકોને કદાચ ખજર નહિ હોય કે ૧૮૫૭ના યજવામાં

પાટીદારોએ પેશ્વાઓને મદદ કરેલી અને તેને પરિણામે કેટલાકને કાળાપાણીની સન્ન થએલી એનાં અનેક દષ્ટાન્ત મોજુદ છે.

એટલે ખેડૂત પાટીદાર સાહસિક અને નિહર હતા અને આજે પણ છે. તેનું કાળજું દુનિયાના જેવું કંકળુ છે, વાણીયાના જેવું પોચુ નથી. તેનો સ્વભાવ દાતાર છે, વાણીયાના જેવો મંત્રહરીત્ર નથી. આ સદ્ગુણોની સાથે વીરત્વની વિકૃતિરૂપ મિથ્યાભિમાન પણ તેનામાં છે. એકંદરે પાટીદાર ગરીબ છે. સામાન્ય રીતે ૨૫ ટકા મધ્યમ અને ૭૫ ટકા ગરીબ ગણી શકાય. ચરોતરમાં કદાચ આ પ્રમાણમાં થોડો ફેર પડે એટલું જ. ચરોતર બહાર ગરીબાઈનું પ્રમાણ તેનું ટકા જેટલું હશે એમ કહી શકાય. ગરીબાઈનું આવું પ્રમાણ છતાં જીવનની બધી કમાણી તે મિથ્યાભિમાનમાં જ ખર્ચી નાખે છે અને પોતાના વારસોને કરજનો બોલે આપતા જાય છે.

પાટીદાર જ્યાં વસે ત્યાં તેની પાછળ તેને આધારે ધર્મક્રિયાઓ માટે બાંધણી, વેપાર માટે વાણીઓ, સામાન્ય જરૂરીઆતો પૂરી પાડવા કારીગર અને મજૂરી માટે અન્ય કોમો વસી. આમાં મુસલમાનોનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. કેટલાક જગાતકારે વટલાઈને પણ મુસલમાન થએલા. આ જગ્યામાં પાટીદાર કન્દરૂપે વિરાજતો; કારણ કે તે પાટી-દાર ઉર્ફે જમીન-દાર (Land-lord) હતો. સૌ તેને સન્માન આપતા. રાજ્યની જમીનમહેસૂલ અથવા ચોયાઈ પણ તેજ ઉધરાવી આપતો. ગ્રામનો અગ્રણી-મુખી પણ તેજ હતો. રાજ્યનિષ્ઠા અને વફાદારીને લીધે તેણે દેસાઈ અને અમીન જેવા ઈર્ષકાળ પણ મેળવ્યા હતા. આજે પણ જે કામ તે હાથમાં લે છે તેમાં હેવટ લગી વફાદાર રહે છે. ખાનદાની અને પરોણાગત એ તેના વારસાના ગુણ છે.

સામાન્ય રીતે દિંદુઓના જગ્યા રીતરિવાજો થોડા ફેરફાર સાથે પાટીદાર જ્ઞાતિમાં પણ છે. આર્યોના સોળ સંસ્કારમાંના જદુ થોડા સંસ્કાર તે પાળે છે; છતાં લગ્નમાં સપ્તપદી અને ખીન ત્રિધિ તથા મરણ પછી શ્રાદ્ધયુક્ત ઉત્તરક્રિયા તે ગરામર સાચવી રહ્યો છે. દિંદુઓની એક પેટાજ્ઞાતિરૂપ તે દિંદુઓના રિવાજોથી પર નથી. ધૂમટો, રોષુ-કૂટનું, જગાતકારે વૈધવ્ય, મોટાં જ્ઞાતિભોજન, અને બારમાં જેવા રિવાજો હતર દિંદુઓ કરતાં વધારે મુકમળયે તે પાળી રહ્યો છે.

સમાજમુધારાની પ્રવૃત્તિ એ વીસમી સદીની અનેક ત્રિશિષ્ટતાઓમાંની એક છે. દિંદુઓ પોતાના દોષ જોવા લાગ્યા છે. પાટીદારને પણ તેની અસર થઈ છે. તે પણ પોતાની જ્ઞાતિનું તજિયું તપાસવા લાગ્યો છે. જાનિની આર્થિક,

સામાજિક અને નૈતિક રીતિનો વિચાર કરવા લાગ્યો છે.

તેના રિવાજો અને પ્રથાઓ ધર્મ જ્ઞાતિઓ કરતાં કંઈક જુદાં છે. ધર્મ જ્ઞાતિઓ સગવડ પ્રમાણે રિવાજો પાળે છે, સગવડ પ્રમાણે ફેરફાર કરે છે અને પ્રકૃત પ્રમાણે ખર્ચે છે; એટલે એમનામાં ફરજિયાતપણા કરતાં ગરજિયાતપણા વિશેષ હોય છે. પાટીદારના સ્વભાવમાં જ આ વસ્તુ નથી. જે રિવાજો ગ્રહણ કર્યા તેને અગવડને લીધે હળવા કરવા કે ગંભીરપણે લીધે ખર્ચ ઓછા કરવા એ તેના સ્વભાવની અમીરાતનો ખૂંચે છે. એટલે દુઃખી થવા છતાં તે તેને પકડી રહ્યો છે.

પાટીદાર મુખ્યત્વે ખેડૂત હોઈ ખેતીનો પ્રશ્ન પણ તેણે વિચારવાનો છે. એ પ્રશ્નનો વિચાર કરતાં તેણે પોતાની આર્થિક અવસ્થાનો વિચાર કરવો પડે તેમ છે. આ વિચાર તેને સામાજિક અને ધાર્મિક ખર્ચના વિચાર ઉપર લેઈ જાય છે. તે ઉદાર છે, પણ તેની ઉદારતાનો સાલ લેઈ પાછાણ અને ખીજ વણી તેને ગળે પડી છે, ત્યારે વાણીઓ તેનો શ્રવ લેવા બેઠા છે. અર્ધી રહી પહેલાં આ નબી શકે તેમ હતું, પણ હવે તે નબી શકે એમ નથી.

તેમની સ્ત્રીઓની અવસ્થાનો પાર નથી. કેળવણીનું પ્રમાણુ તો છેક જ ઓછું છે. ચરોતરના કેટલાક ધર્મિક અને જમીનદાર તથા પરદેશમાં વસી કમાણી કરતા પાટીદારો આખી જ્ઞાતિમાં નરી આવે છે. અને તેથી સમગ્ર જ્ઞાતિ કીક પ્રમાણમાં આગાહ અને કેળવણીથી છે એમ માનવા મનાવવાની શૂલ થાય છે. હકીકત આથી બિલ્લટી છે. સમગ્ર જ્ઞાતિનો વિચાર કરીએ તો તે છેક જ દરિદ્ર, કુપ્રથાઓથી હાથે કરીને દુઃખી થતી અને અજ્ઞાન છે.

આવી આ જ્ઞાતિએ પોતાના ઉત્કર્ષ માટે જાતે કટિબદ્ધ થવાની જરૂર છે. તેને પોતાના મધ્યસ્થ મંડળની જરૂર છે, એવું મંડળ તેની પાસે આજે એક દશકથી છે. તે આજે પ્રગતિશીલ નથી, પણ તેનો હેતુ જ્ઞાતિમાં પ્રચંડ આન્દોલનો જગવવાનો છે અને તે કાષ્ટક વખત તો કૃણીભૂત થશે જ.

ત્રીસમી સદીમાં દરેક નવી વસ્તુ, નવો સુધારો, નવો મત, નવો વિચાર પ્રત્યાયકાર્યથી લોકમત કેળવીને દાખલ થાય છે. જૂના વખતમાં પણ ઉપદેશકો આવું જ કાર્ય કરતા. અને ઉપદેશો અથવા ભાષણો ઉપરાંત અખબાર એક નવું સાધન છે. ખરાબ હેતુઓ પાર પાડવા માટે પણ તેનો ઉપયોગ થાય છે, છતાં યારા કાર્ય માટે જ તેનો વિશેષ ઉપયોગ થાય છે. સમાજસુધારાના પ્રશ્નો, ખેતીના પ્રશ્નો, રોગના પ્રશ્નો, ધાર્મિક પ્રશ્નો, આત્મોદ્ધારના પ્રશ્નો, મૃતપ્રાય આત્મઉદ્ધોગના પ્રશ્નો અને રાજદ્વારી પ્રશ્નો માટે ઉપરના મંડળને પોતાના

અખગારની અનિયંત્રિત જરૂર છે. જાતિને માટે આવું અખગાર માસિક હોય તો ગમ છે. આવું માસિક મંડળની હયાતી પહેલેથી જ — આજ ચૌદ વર્ષથી પ્રાયે નગરસિંહભાઈ પ્રગટ કરે છે અને મંડળની સ્થાપના પણ એમની — એમના માસિકની પ્રેરણાથી જ થઈ છે એમ કહેવામાં વાંધો નથી. આથી મંડળ માસિક ચલાવવાના બોમ્બથી મુક્ત છે. જાતિને આ માસિકની જરૂર હતી જ અને હજીયે છે, તેને માટે સુધારકમાં બે મત નથી. જેઓ તેની વિરુદ્ધ છે તેઓ સુધારાની જ વિરુદ્ધ છે એમ કહી શકાય. કેટલાક તેની નીતિ સાથે મતભેદ ધરાવે છે અને તેથી કેટલાક તટસ્થ પણ છે. એ સંગ્રહે આગળ વિચાર કરીશું.

હવે આપણે ‘પાટીદાર’ની નીતિ તપાસીએ. એ સંગ્રહે તંત્રીશ્રી સાથે મારે કદી વાત થઈ નથી, પણ પ્રથમથી જ તેના દરેક અંગને હું જોનો આજો છું, એટલે મારી દૃષ્ટિએ થોડી સમાજોચના કરું છું.

‘પાટીદાર’નો ઉદ્દેશ જાતિની સામાજિક, આર્થિક અને નૈતિક પ્રગતિ કરવાનો છે. આથી આ પ્રગતિને રૂંધનાં કારણો શોધી તેના ઉપર મુક્ત કક્ષમે પ્રદાર કરવા એ તેની સ્વીકૃત નીતિ છે. કાંઈ પણ સુધારક માનસ ધરાવનારને આ નીતિ સામે વાંધો નહિ હોય. નૈતિક અને આર્થિક અવદશા સામાજિક કુરિવાલોને વિશેષ આહારી છે. આથી સામાજિક પ્રશ્નો મુખ્યત્વે તેમાં ચર્ચાય છે, તેના મિથ્યાભિમાનથી પોપાતાં ગળ ઉપરાંતનાં અસાધારણ જાતિભોજન અથવા નાતવરા તેને આર્થિક અવદશામાં લાવી મૂકે છે. તેનો અસમાન કન્યાવહેવાર અને લગ્નક્ષેત્રમાં ગોળની મર્યાદા એક જાણુથી વાંઢાઓની ફેજ ખડી કરે છે અને જીજી જાણુથી જળાત્કારે વૈધવ્ય પગાવી વિધવાઓની સેના બની કરે છે. આ સ્થિતિ તેના નીતિના ધોરણને ભાંગીને ભુસ્ત્રા કરી નાખે છે. વળી જાળસગ, વૃદ્ધસગ, અને જ્ઞાતિવિજ્ઞાનનું (કામશાસ્ત્ર — Sexual knowledge) ઉકેલ અજ્ઞાન તેના નૈતિક ધોરણને હજીકું બનાવે છે અને શારીરિક તથા માનસિક દુર્જનતા વધારે છે. ધાર્મિક ત્રિધિઓ ‘સાપ ગયા ને લીસોટા રહ્યા’ જેવા થઈ ગયા છે. મંદિરો અને મદારાજો ભટ થઈ ગયા છે; બ્રાહ્મણો મોટે ભોગે ધૂર્ત બની ગયા છે એટલે અધ્યવ્રદ્ધાથી તેને વળગી રહેનાં તે કુદ્ર અને દરિદ્ર બનતો જાય છે. આમ આધ્યાત્મિક, નૈતિક અને આર્થિક અવદશાનું મૂળ સામાજિક અનિષ્ટો સાથે મંડળાએલાં છે. આથી ‘પાટીદાર’માં સામાજિક પ્રશ્નો જ વિશેષ ચર્ચાય છે.

જીન પ્રશ્નો ઉપર જાણુ ઓછું લખાયું છે એમ સ્પષ્ટતા ખાતર કહેવું નોંધ્યે. ખેતીના પ્રશ્ને તેમાં જરાબર સ્થાન હોવું નોંધ્યે. એવા લેખ માટે

તેનાં પૃષ્ઠ ખુલાંજ છે તે પણ કહેવું જોઈએ. પણ લેખોને અભાવે એ વિષયનું લખાણ જોઈએ તેટલું પ્રગટ થયું નથી. હેઠાં ઝાંઝ જે વર્ષથી ખેતી અને દોરની ઓલાદ ઉપર છૂટુંછવાયું લખાણ જોવામાં આવે છે, પણ દવે એ વિષય ઉપર વધુ વિચાર થશે એમ હેઠાં કેટલાક અંકો ઉપરથી આશા જાંધાય છે.

જે પ્રશ્નો મીઠી રીતે પાટીદાર જ્ઞાતિને લાગતા વળગતા ના હોય, પણ સમસ્ત હિંદુજ્ઞાતિને લગતા હોય અને પાટીદારનો તેમાં સમાવેશ થઈ જતો હોય તે પ્રશ્નો ઉપર સમસ્ત હિંદુઓને નામે તેમાં વિચાર થાય છે અને તે જ ઇષ્ટ છે. એથી તેનો લાભ ઇતર જ્ઞાતિઓને પણ મળવાનો સંભવ છે; ધણાખરા સામાજિક રિવાજો, કેળવણી, સ્વચ્છતા, આરોગ્ય, સ્ત્રીઓના રોગો, મરણપ્રમાણ, ખેડૂનનાં કંજ, ગૃહઉદ્યોગો અને એવા અનેક વિષયો ઉપર પાટીદાર જ્ઞાતિને સંબોધીને નહિ, પણ વિશાળ હિંદુ જ્ઞાતિને નામે અને જ્યાં કોમી પ્રશ્ન ન હોય ત્યાં હિંદી સમાજને નામે વિચાર થવો જોઈએ અને તે અપ્રસ્તુત નથી એમ મારું માનવું છે. લેખકો આ દૃષ્ટિ રાખે એ ઇષ્ટ છે. જો તે દિવસે 'પાટીદાર' 'હિંદુ'માં પરિભ્રમે, નાપણુ તે ઇષ્ટ ફેરફાર દશે.

આ દૃષ્ટિએ 'પાટીદાર'માં પ્રગટ થતા અને થવા જોઈતા લેખોનો વિચાર થવો ઇષ્ટ.

એમ. એમ. કરાન્જી

ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ

—*—

યુવકો સમાજસુધારામાં કેવી રીતે ભાગ લે?

૧

આપણી પરિસ્થિતિ

આ પ્રકારના નિબંધમાં 'સમાજની અધોગતિ,' 'એ સમાજમાં યુવકનું સ્થાન,' 'આધુનિક સમાજમાં વસતા યુવકનું માનસ' અને 'સમાજસુધારા પ્રત્યે તેનું વલણ,' વગેરે વિષયોની ચર્ચા અનિવાર્ય થઈ પડે છે અને એ ચર્ચામાંજ 'યુવકો સમાજસુધારામાં કેવી રીતે ભાગ લે?' એ નિબંધનો અંતર્ગત રીતે સમાવેશ થઈ જાય છે. આ દૃષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખીનેજ નિબંધ લખવાનો પ્રયાગ કર્યો છે.

આપણે આદર્શ સમાજ કોને કહીશું? જે સમાજ વ્યક્તિના વિકાસ માટે અવકાશ અને સાધન પૂર્ણ પાડે, જે તેના નૈતિક આર્થિક અને સામાજિક વિકાસને સહાયરૂપ અને, જે તેની શક્તિઓને શોધી કાઢીખીલવે તે. આદર્શ સમાજ એટલેજ વિકાસ.

સમાજની અધોગતિ: આધુનિક સમાજને 'સમાજ' કહેતાંય શરમ ઉપજે, એનાં અસંગત છવનધોરણોના અને દંભી રૂઢિચઢંધોના પાશમાં પ્રાચીન આર્ય સમાજની આર્યત્વની ઉન્નત ને સંસ્કારી ભાવનાનો સદંતર લોપ થયો છે. લગ્ન ને મરણ જેવા સામાજિક વ્યવહારોના પાયા ઉપર ચણાએલા સમાજના વાડાઓએ પ્રાચીન સંસ્કારી સમાજ ઉપર વર્ચસ્વ જમાવ્યું છે. આ મૃદુચિત સમાજમાં માનવીને પોતાનું અસ્તિત્વ વધુ લાભજનક અને ઓછું જવાબદારીભર્યું ધાર્યું, પોતાની મર્યાદિત અને કુંકિત શક્તિઓના વિદાસની જાનગમ્યાંથી એને મુક્તિ મળી. વિશાળ આર્ય સમાજની ઉન્નત અને ખાનદાન ભાવનાઓ પોપવાની ગડમથકમાંથી એણે છૂટકારો અનુભવ્યો અને સમાજના મૃદુચિત વાડાઓ જાંધી કેવળ લગ્ન, મરણ ને જમણ, વગેરે વ્યવહારોમાં ખાનદાની તળણી 'ખાનદાન' થવા લાગ્યો. 'ખાનદાની' જતાવતી સરળ થઇ પડી. આજની ખાનદાની એટલે સમાજના વ્યવહારોમાં લાજોના ધુમાડા કરી એકંદરું ભમકનું પ્રદર્શન. સામાજિક વ્યવહારોમાં જેટલી ધામધૂમ, જેટલી ભભક, એટલે અંશે 'ખાનદાની'ના પારો ઉંચે ચઢવાનો. આમ, લગ્નછવનની જાદુ મગાજછવનની મદત્તા અને ઉચ્ચ હેતુ વિસરાઇ ગયો અને એ શુદ્ધ હેતુને ભોજે દંભી અને પોકળ ખાનદાનીએ ઘર ઘાડ્યું. સામાન્ય જનતાની અજ્ઞાનતાએ એ દંભને અને પોકળ ખાનદાનીની ભાવનાને પોપણ આપ્યું. 'ખાનદાની'ના કૈલામ શિખર ઉપર ચઢી એકેલા કુળાભિમાનીઓ આધુનિક સમાજનાં ધારધોરણો રેવેન્જાએ ઘડતા ગયા. લગ્ન, મરણ ને જમણ જેવા સામાજિક વ્યવહારોમાં ચતા ધુમાડાથી સમાજનો અન્ય વિકાસ રુધોવા લાગ્યો. મનુષ્યમાનના છવનનું સાદૃશ્ય એવા વ્યવહારો સાચવી રાખવામાં જ સંપૂર્ણ થયું. પરિણામે, સમાજ દિનપ્રતિદિન અધોગતિને પામ્યો. લગ્નવ્યવહારમાં સ્ત્રીપુરુષની યોગ્યાયોગ્યતાને ગૌણપદ મળ્યું અને એવા વ્યવહારોમાં ખર્ચોના ધુમાડાને જ પ્રધાનપદ માંપડ્યું. સમાજમાં અજ્ઞાનતા વધતી ચાલી. સમાજની નૈતિક તેમજ આર્થિક સ્થિતિ જગડતી ચાલી.

સુધારાની પ્રવૃત્તિ: પ્રગતિને પંથે દોડી રહેલા જગતના દેશોમાં કેવળ દિલ્લીજ સમાજ 'પોતાને પાપે' અધોગતિના ખાડમાં મગડી રહ્યો છે. પરંતુ દરે કેમવણીના પ્રારંભથી પ્રકાશનું કંઈક આશાકિરણ દેખાયું અને પાશ્વર્ય પ્રગ્નનાં છવનધોરણોની આછી આછી ત્વજ થવા લાગી.

વળી, સમાજના ઉચ્ચ કહેવાના વર્ગના કુળવાનસાહી કારકાથી પિડાતા નીચલો વર્ગ, જેમ દુ:ખી માણસ ગરાડ પાડી ઉઠે તેમ, શરમાતો શરમાતો

ધોર નિદ્રામાં પડેલા સમાજને પડકાર કરવા તૈયાર થયો. ‘કુળવાનો’ના શોષણથી ટવાઈ ગયેલો અને ‘કુળવાનો’ની વાહવાહમાંજ પોતાની વાહવાહ છે એમ માની બેઠેલો અત્યંત સમાજ આ ઓર્થિના પડકારથી ચમકી બિડ્યો. એ જૂનવાણી સમાજે નવીન પડકાર સામે ઝુંબેશ જમાવી. એ સમાજસુધારાને પડકારે લગ્ન ને મરણ પાછળનાં ખર્ચો તેમજ અન્ય ખર્ચાળ રૂઢિઓ સામે પડકાર કરી સમાજને અધોગતિના કાળમુખમાંથી જત્યાવી લેવા અંટલાજ નેરથી કમર કરી. અન્ય દેશોની હારે દોડવાના ક્રોડ સેવતા યુવાનોએ એ નવીન સુધારાનાં ઝમક અને હેતુ ઝડપી લીધાં. આ પડકારની શુભ અસર જૂનવાણી રૂઢિઓથી રૂઢ બની ગયેલા વડીલ વર્ગ ઉપર થાય એનો બહુજ ઓછો સંભવ હતો, એટલે આ પડકારની પ્રથમ નેમ બિગતા, બિછરતા અને ભાવિ સમાજનું ઘડતર ઘડનારા યુવાનોના હૃદયમાં એ સુધારાની જ્યોત પ્રગટાવવાની હતી. યુવાન એ તો સમાજનું ‘કૂટણ’ અપ્રતિમ અંગ. યુવાનનું ઘડતર એટલે ભાવિ સમાજનું ઘડતર. યુવાનવર્ગની જનૃતિ જૂનવાણી વડીલ વર્ગને ભડકાવી મારે એ સ્વાભાવિક છે. યુવાનવર્ગના ભાવિ જીવનની ચાવીઓ (લગ્ન જેવી) પચાવી બેઠેલો વડીલ વર્ગ પોતાનો હક છીનવી લેવાતો કેમ આંખી શકે? પરિણામે, પરાપૂર્વથી ચાલી આવતા વડીલ વર્ગના વર્ચસ્વથી દળાઈ ગયેલો યુવાનવર્ગ દિમ્ભતભેર સામે ન ચક શક્યો. જ્વાળામુખી પર્વતો જેવા યુવાનો અંદર અંદર ગૂંગળાયા લાગ્યા, ધૂધવાયા લાગ્યા. પણ હાંકપો જ્વાળામુખી ક્યાં મુઠી લાજ વાળી બેસી રહે? કેળવણીના પ્રચાર સાથે તે હવે દુનિયાના સમસ્ત દેશોની પ્રગતિથી અલગ નથી. એ પ્રગતિને અપનાવવા એનું હૃદય તણસાટ કરી રહ્યું છે. સમસ્ત દુનિયાની જનૃતિ એને એની ધોર નિદ્રામાંથી જાગવે છે. યુવાનીનું લોહી એનાં ચેરીમાં બિછાળે છે ને? એનો ચ અભિગાન થાય કે ‘હું’ કેણું?’ ‘હું યુવાન!’ અને એ શબ્દના રણકાર સાથેજ એની કલ્પના આગળ દોડે છે. યુવક એટલે ચઢનાં પાણી. એની આંખોમાં ભાવિ ઉજ્જવળતાનાં તેજ જરચક ભર્યાં છે, એના ખિડાયેલા હોડ ઉપર આધુનિક જિંદગીના પહોડો તોડી ફાડી રણવગડા ખૂંદી વળા જીવનને પલટાવી નાખવાની મક્કમતા જડાયેલી છે, એના પગમાં ભાવિ જીવનની લાંબી વાટો ખૂંદી વળવાની અદ્ભુત તમન્ના ભરચક ભરી છે, એના હૃદયમાં ઉત્તત જીવન જીવવાના અનુપમ ક્રોડ ઉભરાય છે. રાતદિન એનું ઉજળાતું હૈયું આશામાં ને ઉર્મિઓમાં ઝખાળાતું રહે છે, કલ્પના સ્વપ્નો ને તરંગો એ એનું જીવન છે, એના રામરામમાંથી ‘કાન્તિ’નો પોકાર પોકરાય છે. એની કાન્તિ કેની સામે? રૂઢિચુસ્ત સમાજ સામે, જેણે એના હાથપગ જકડી લીધા છે એની

સમાજની અધોગતિ: આધુનિક સમાજને 'સમાજ' કહેતાંય શરૂ થયેલ છે. એનાં અસંગત છવનધોરણોના અને દંભી રૂઢિચઢંધોના પાશમાં પ્રાચીન આર્ય સમાજની આર્યત્વની ઉન્નત ને સંસ્કારી ભાવનાનો સદંતર લોપ થયો છે. લગ્ન ને મરણ જેવા સામાજિક વ્યવહારોના પાયા ઉપર ચલ્યાએકા સમાજના વાડાઓએ પ્રાચીન સંસ્કારી સમાજ ઉપર વર્ચસ્વ જમાવ્યું છે. આ સંકુચિત સમાજમાં માનવીને પોતાનું અસ્તિત્વ વધુ લાક્ષણિક અને ઓછું જવાબદારીભર્યું લાગ્યું, પોતાની મર્યાદિત અને કુંડિત શક્તિઓના વિદાસની જાગૃતગાંથી એને મુક્તિ મળી. વિશાળ આર્ય સમાજની ઉન્નત અને ખાનદાન ભાવનાઓ પોપવાની ગમચણમાંથી એણે છૂટકારો અનુભવ્યો. અને સમાજના સંકુચિત વાડાઓ આંધી કેવળ લગ્ન, મરણ ને જગણ, વગેરે વ્યવહારોમાં ખાનદાની ગળવી 'ખાનદાન' થવા લાગ્યો. 'ખાનદાની' જતાવથી સરળ થઈ પડી. આજની ખાનદાની એટલે સમાજના વ્યવહારોમાં લાભોના ધુમાડા કરી ગોઠવેલું ભમકનું પ્રદર્શન. સામાજિક વ્યવહારોમાં જેટલી ધાગધૂમ, જેટલી ભભક, એટલે અંશે 'ખાનદાની'ના પારો ઊંચે ચઢવાનો. આમ, લગ્નછવનની ગરકે સમાજછવનની મદત્તા અને ઉચ્ચ હેતુ પિસરાઈ ગયો અને એ શુદ્ધ હેતુને ભોગે દંભી અને પોદળ ખાનદાનીએ ઘર ઘાડ્યું. મામાન્ય જનતાની અજ્ઞાનતાએ એ દંભને અને પોદળ ખાનદાનીની ભાવનાને પેલણ આપ્યું. 'ખાનદાની'ના દૈવામ શિખર ઉપર ચઢી એકેકા કુળાભિમાનીઓ આધુનિક સમાજનાં ધાગધોરણો સ્વેચ્છાએ ઘડના ગયા. લગ્ન, મરણ ને જગણ જેવા સામાજિક વ્યવહારોમાં થતા ધુમાડાથી સમાજનો અન્ય વિકાસ રૂધાવા લાગ્યો. મનુષ્યમાત્રના છવનનું સાદૃશ્ય એવા વ્યવહારો સાચવી રાખવામાં જ સંપૂર્ણ થયું. પરિણામે, સમાજ દિનપ્રતિદિન અધોગતિને પામ્યો. લગ્નવ્યવહારમાં સ્ત્રીપુરુષની યોગ્યયોગ્યતાને ગૌણપદ ગણ્યું અને એવા વ્યવહારોમાં ખર્ચોના ધુમાડાને જ પ્રધાનપદ સાંપડ્યું. સમાજમાં અજ્ઞાનતા વધતી ચાલી. સમાજની નૈતિક તેમજ આર્થિક સ્થિતિ જમડી ચાલી.

સુધારાની પ્રવૃત્તિ: પ્રગતિને પંથે દોડી રહેલા જગતના દેશોમાં કેવળ દિંદીજ સમાજ 'પોતાને પાપે' અધોગતિના ખાડમાં મગડી રહ્યો છે. પરંતુ હવે કેવળશીના પ્રારંભથી પ્રકાશનું કંઈક આશાકિરણ દેખાયું અને પાશ્વર્ય પ્રગ્નનાં છવનધોરણોની આછી આછી જાણ થવા લાગી.

વળી, સમાજના ઉચ્ચ કહેવાતા વર્ગના કુળવાનશાહી કારકાથી પિડાતી નીચલો વર્ગ, જેમ કુખી માણસ જરાડ પાડી ઉઠે તેમ, શરમાતો શરમાતો

ધોર નિદ્રામાં પડેલા સમાજને પડકાર કરવા તૈયાર થયો. ‘કુળવાનો’ના શોષણથી ટેવાઈ ગયેલો અને ‘કુળવાનો’ની વાલ્લવાલ્લમાં જ પોતાની વાલ્લવાલ્લ છે એમ માની બેઠેલો અજ્ઞાન સમાજ આ ઓર્ગેનિટા પડકારથી ચમકી ઊઠ્યો. એ જૂનવાણી સમાજે નવીન પડકાર સામે ઝુંબેલ જગાવી. એ સમાજસુધારાને પડકારે લગ્ન ને મરણ પાછળનાં ખર્ચો તેમજ અન્ય ખર્ચાળ રૂઢિઓ સામે પડકાર કરી સમાજને અધોગતિના કાળમુખમાંથી ગચાવી લેવા એટલા જ નેરથી કમર કરી. અન્ય દેશોની હારે દોડવાના કોડ સેવતા યુવાનોએ એ નવીન સુધારાનાં ઝમક અને હેતુ ઝડપી લીધાં. આ પડકારની શુભ અસર જૂનવાણી રૂઢિઓથી રૂઢ બની ગયેલા વડીલ વર્ગ ઉપર થાય એનો ખલુજ ઓછો સંભવ હતો, એટલે આ પડકારની પ્રથમ નેમ ઊગતા, ઊછરતા અને ભાવિ સમાજનું ઘડતર ઘડનારા યુવાનોના હૃદયમાં એ સુધારાની જ્યોત પ્રગટાવવાની હતી. યુવાન એ તો સમાજનું ‘ફૂટુ’ અપ્રતિગ અંગ. યુવાનનું ઘડતર એટલે ભાવિ સમાજનું ઘડતર. યુવાનવર્ગની જનગૃતિ જૂનવાણી વડીલ વર્ગને ભડકાવી મારે એ સ્વાભાવિક છે. યુવાનવર્ગના ભાવિ જીવનની ચાવીઓ (લગ્ન જેવી) પચાવી બેઠેલો વડીલ વર્ગ પોતાનો હક છીનવી લેવાતો ‘કેમ સાંખી શકે? પરિણામે, પરાપૂર્વથી ચાલી આવતા વડીલ વર્ગના વર્ચસ્વથી દગાઈ ગયેલો યુવાનવર્ગ દિમતભેર સામે ન થઈ શક્યો. જવાળામુખી પર્વતો જેવા યુવાનો અંદર અંદર ગૂંગળાવા લાગ્યા, ધૂધવાવા લાગ્યા, પણ ઢાંક્યો જવાળામુખી ક્યાં મુઠી લાજ વાળી બેસી રહે? કેળવણીના પ્રચાર સાથે ત હવે દુનિયાના સમસ્ત દેશોની પ્રગતિથી અનળ નથી. એ પ્રગતિને અપનાવવા એનું હૃદય તલસાટ કરી રહ્યું છે. સમસ્ત દુનિયાની જનગૃતિ એને એની ધોર નિદ્રામાંથી જગવે છે. યુવાનીનું લોહી એના મે શરીરમાં ઉછળે જ છે ને? એનેય અભિમાન થાય કે ‘હું કોણ?’ ‘હું યુવાન!’ અને એ શબ્દના રણકાર સાથે જ એની કલ્પના આગળ દોડે છે. યુવક એટલે ચઢતાં પાણી. એની આંખોમાં ભાવિ ઉજ્જવળતાનાં તેજ ભરચક ભર્યાં છે, એના બિડાએલા હોઠ ઉપર આધુનિક જિંદગીના પલાડો તોડી ફાડી રણવગડા ખૂંદી વળી જીવનને પથટાવી નાખવાની મક્કમતા જડાએલી છે, એના પગમાં ભાવિ જીવનની લાંબી વાટો ખૂંદી વળવાની અદમ્ય તમન્ના ભરચક ભરી છે, એના હૃદયમાં ઉન્નત જીવન જીવવાના અનુપમ કોડ ઉલટાય છે. રાતદિન એનું ઉજળાતું હૈયું આશામાં ને ઉર્મિઓમાં જબાળાતું રહે છે, કલ્પના સ્વપ્નો ને તરંગો એ એનું જીવન છે, એના રોમરોમમાંથી ‘ક્રાન્તિ’નો પોકાર પોકરાય છે. એની ક્રાન્તિ કોની સામે? રૂઢિચુસ્ત સમાજ સામે, જેણે એના હાથપગ જકડી લીધા છે એની

એ જાણે છે કે હું આ સમાજમાં ભરાઈ પડ્યો છું, પણ એને તોડીફાડી ભાગી નીકળવાની એનામાં હામ નથી, આવડત નથી. પણ, યુવાની એટલે જૂત જીવન અને ભાવિ જીવન વચ્ચેનો સંક્રાન્તિકાળ; યુવકના ભાવિ જીવનની ધમારત આ યુવાનીના પાયા ઉપરજ ચઢવાની, તો પછી જૂનવાણી રૂઢિચુસ્ત સમાજ ઉપર પલટાનાં પાણી ફેરવી નૂતન સમાજ ઉપરની કાઢવાની જાહેરમત યુવાનોજ હાથવાળી છે ને! પણ આજે તો યુવાન હારી એકો છે.

આજે આ આપણી પરિસ્થિતિ છે.

નરસંહ

જશભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ

ગામઠાણનો વિસ્તાર

શ્રી મંત સરકાર મહારાજ સાહેબના હીરક મહોત્સવ નિમિત્તે. પ્રમુખીય આમોદ્ધાર બંડોળ અવરથા નિયમ વગેરે અસ્તિત્વમાં મુકાઈ, ગામડાના ઉદ્ધાર માટે પાણી પીવાના ફવાની યોજના, ગામઠાણ વિસ્તાર યોજના, વગેરે યોજનાઓનો કાર્યક્રમ ઘડાઈ અમલમાં મુકાય તજવીજ ચાલે છે. ચેટલાદ ભાદરણ તાલુકાઓનાં ગામઠાણમાં વસતિ ઘણીજ ગીચ હોવાથી ગામઠાણનો વિસ્તાર કરવાનું કામ ત્યાં પ્રથમ સડ ચાય તે ઇચ્છ્યા જેવું છે.

૨. આ તાલુકાઓમાં ગામઠાણની સંકડાઈ ઘણી છે, તેવીજ રીતે ખેતીની જમીન પણ પૂરતી નથી. જમીનના નાના નાના ટુકડાઓ રાખવા ખીમ ભાગ કરતાં આ ભાગમાં ઘણાજ વધારે છે અને લોકોને ખેતીની પૂરતી જમીન નહિ હોવાથી નિરુપાયે તેમને વતન છોડી દિંદમાં અને દિંદ બહાર ધનર ધંધાઓને માટે જવું પડે છે.

૩. જે લોકો ખેતીના ધંધાને વળગી રહ્યા છે, ખેતીની ઉપરજ જોગનો નિર્વાહ છે, તેવા લોકોની રિયનિ રાખવા ખીમ ભાગના લોકો કરતાં ખરાબ છે. ખેતીના ઉપરજ જીવન ગુજરનાર ખેત દેવા વગરનો આ ભાગમાં પણ ભાગ્યેજ જણાશે, જદંક ખીમ ભાગના કરતાં આ ભાગના લોકો દેવાદાર વધારે હશે એમ મારું માનવું છે.

૪. ગામઠાણના વિસ્તારની યોજના હીરક મહોત્સવ નિમિત્તે હોવાથી સરકારે તો કોઈ પણ મતના સ્વાર્થની ઇચ્છા નજ દોષ. લોકોની અડચણ દૂર કરી, લોકો સંકડાઈમાં ગીચોગીચ રહેતા હોવાથી દવાઅજવાળા વાળાં, ચારે તરફથી ખુફાં મકાનમાં રહેતા થાય એજ હેતુ શ્રીમંત સરકારનો હોવો જોઈએ. એટલે

હીરક મહોત્સવને અંગે ગામઠાણના વિસ્તારની યોજનાને અંગે જે જમીન સંપાદન કરવામાં આવે તેનું કિરાયું ન લેવામાં આવે તો હીરક મહોત્સવ અંગેની યોજનાનું નામ સફળ થયું. એમ મળ્યા. કિરાયું લેવાનું જ હોય તો જે જમીન સંપાદન કરવામાં આવે તેના ખેતીના ધારા જેટલું જ ફાળવી નાખવું જોઈએ. કિરાયાને માટે ગામોના ત્રણ વર્ગ મુકરર કરવામાં આવ્યા છે: પહેલા વર્ગને માટે દર ચોરસ વારે બે પાઈ કિરાયું લેવામાં આવે છે, બીજા વર્ગનાં ગામો માટે દર ચોરસ વારે એક પાઈ અને ત્રીજા વર્ગનાં ગામો માટે દર ચોરસ વારે અર્ધી પાઈ કિરાયું લેવાનું હોય છે. ગામઠાણના વિસ્તારને કામે ખેતીની જમીન સંપાદન કરી આ ધોરણે કિરાયું લેવામાં આવે તો રૂ. ૨૫૬૦૦ ચોરસ ફૂટનું એક વીધું, એટલે લગભગ ૨૮૪૪૬ ચોરસ વારનું એક વીધું થાય, તે ધોરણે અંદાજે પહેલા વર્ગનાં ગામો માટે એક વીધા જમીનનું લગભગ રૂ. ૨૬-૧૦-૦, બીજા વર્ગનાં ગામો માટે રૂ. ૧૪-૧૩-૦ અને ત્રીજા વર્ગનાં ગામો માટે રૂ. ૭-૬-૬ કિરાયું થાય. એટલે ખેતીની જમીનના આકારના નિદાન અંત્યપટ કિરાયું આપવું પડે.

૫. હીરક મહોત્સવ નિધિ અંગેના ગામઠાણના વિસ્તારના ગામોદ્ધારના કામમાં શ્રીમંત સરકાર ફાયદો લેવા છઠ્ઠે અમર નફો કરવા છઠ્ઠે એમ માનવા જેવું નથી, જેથી ગામઠાણના વિસ્તારની યોજના પેટશાદ ભાદરણ તાલુકાના લોકો વધાવી લેશે અને તેનો સંપૂર્ણ વિચાર કરશે એમ આશા રાખવામાં આવે છે.

કાડી નજીક, વડોદરા

વકીલ હાથીભાઈ અમથાભાઈ પટેલ

ખેડૂતની ગરીબાઈ ક્યારે મટે?

ચુરો પના ૧૯૧૪ના વિગ્રહ પછી ખેડૂતના પાકના ભાવનો તે માલની આવકનો વધારો દેખાવાથી ખેડૂત ઉમંગમાં આવી જઈને પોતાની રિયલિટીનું ભાન જૂલતો જાનવા લાગ્યો અને દિનપ્રતિદિન મોજશોખમાં પડતો ગયો તથા ખેતે જાળુના સરવાળા જૂલવા લાગ્યો. કુલજુલ જાનતો ગયો, નોકર ચાકરથી ખેતી કરતો ગયો અને દિનપ્રતિદિન આગમુ જાનતો ગયો. આગ ૧૨ વરસ મુધી ચાલ્યું; પછી દેવમંકટ આવ્યું, હિમસંકટ આવ્યું, દિનપ્રતિદિન ભાવ ઘટતા ગયા. ખેડૂત જાનથી અને મિલકતથી ઘસાતો ગયો અને ખેડાલ જાનતો ગયો. હતાં સારા ભાવના જમાનાની નાણાંની રેલછેલ વખતના અર્થ, એકબીજા

કરતાં આગળ પડતા ગણાવાં સાડુ, વધુ ને વધુ કરતો ગયો. મૂળ કરતાં ચાર ગણો અર્થ કરતો ગયો, અને વડીલોની રિયતિ કરતાં આગળ પડતો થવા પ્રયત્ન ચાંલુ રાખવા જતાં હમેશાં સપડતો ગયો. પરિણામે તે દિનપ્રતિદિન કંગાલ થતો ગયો છે, એ વિષેનો વિચાર કરવાનું જ્ઞાન ભૂલતો ગયો છે.

હવે કુલણજીના અર્થ આણુ રાખવા પોતાનાં વહાલાં આજીવો વેચીને પણ પોતાનું ગૌરવ આણુ રાખતો ગયો છે. જેડૂતને પાંચ ગાસની મહેનતની અચત માંથી બાર માસ ખાતું રહ્યું. બીજો ઉઘમ તો હવે છેજ નહિ. જીવન બીજાં ઉપર આધાર રાખતું થયું. છેલ્લાં પાંચ વરસથી મહાકષ્ટે પણ જેડૂત, આવતી સાલે પણ વરસ માફ આવશે એમ, દિનપ્રતિદિન વિચારમાં ચાલતો રહ્યો. પણ નિદાન એક પછી એક વરસ નગળાં નીચડતાં ગયાં, ત્યારે જેડૂત માથે હાથ દેધને રહે છે કે 'લાખ મળવાના નથી અને લખેસરી થવાનાય નથી. હવે તો સરકાર કંઈ ઉદારતા બતાવે તો સાફ.' એ માટે એ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, પણ એને ખચર નથી કે એકાદ વરસ કુચેર લંડારી દવા કરી સમૃદ્ધિ આપે તોય એનું પૂરું થવાનું નથી અને બીજો વરસે પાછો હતો તે ને તે થવાતો છે. પાછલા દાયકાના વધેલા અર્થનું બચાવ પણ તેની આણુ પેદાશમાંથી ભરાવાનું નથી, એ ચોક્કસ હોવા છતાં જેડૂત પાછો હડંપા ખુશી નથી. કદાચ સેંકડે એકાદ ટકા આ રિયતિમાંથી મુક્ત થવા હમ્જનો હશે, તો તેનો કરોડો આગળ દિસાય શો છે? તેણે ફરજિયાત ખર્ચ ધણો કરવો પડે છે: લગ્નની નાતો, માળાપના મરણની નાતો, સીમંતની નાતો, વગેરે પાછળ ધણો ખર્ચ કરવો પડે છે. જેડૂત આ વિઘ્નજમાનાને ઓળખતો નથી અને દિનપ્રતિદિન ચીંચેલાલ થતો જાય છે. તે રિયતિ ટાળવાના ઉપાય તેને બિલકુલ સજ્જા નથી. તેને ત્રિદાય થયો છે તે મટાડવા વૈભ કે ડોકટર કંઈ કરી શકે એમ નથી. તેને તો સરકારના આવા પ્રકારના કંઈક અંકુશની જરૂર છે:

૧. સરકારે સગળ કારણ સિવાય માશી આપવી નહિ.

૨. સરકારે દરેક જાતની હદ ગાંધી વધુ પડતા ખર્ચ માટે અંકુશ રાખવો જોઈએ.

૩. ઉત્પત્તના પ્રમાણમાં અને આવકનું વેરો ભરનારને અમુક સીમા બહારનો અર્થ કરનારને કરેલા અર્થ જેટલો દંડ કરવો અને તે દંડ સાર્વજનિક કલ્યાણને માટે વાપરવો જોઈએ.

૪. જે જેડૂત હદ જહાર વરા કરતો હોય તેને સરકારે તગાવી કે મહાત્મી મંડળીઓ મારફત કોઈ પણ જાતની રાહત આપવી નહિ.

૫. લગ્નપ્રસંગે અને મરણપ્રસંગે યત્તા બંદાર ખેડે કરવામાં લાગ-લેનાર પ્રત્યેકને પણ સરખા ગુન્દેગાર ગણીને સજા કરવી.

૬. આવા અપકૃત્યના ગુન્દા માટે જે મંડળ ફરિયાદ કરે તેને સંકડે દસ ટકા સુધી, આગકારી નિર્બંધ માફક, બંદીસ આપવી જોઈએ.

ખેડૂતના ઉદ્ધાર માટે ઉપર પ્રમાણે સરકારે અંકુશ રાખવા ઉનાવળે પગલાં લેવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. આ માટે વડોદરાની સરકારે જમણ અંકુશ નામનો કાયદો ઘડી રાખ્યો છે, પણ તેનો અમલ કરવા સરકાર હજી દગાં કરતી નથી. ખેડૂત ચીંથરેલાલ થયો છે અને મરણની પથારી સેવવાની તૈયારીમાં છે, છતાં તેને માટે કાણ વિચાર કરે લગા? ખેડૂત-પ્રજાને ઉપરથી આકાશવાણી થાય તોપણ તે કાયદાની યત્તા ને દંડ સિવાય માને તેમ નથી. આ માટે કમીશનની બક્ષાગણથી પણ કામ પાર પાડી શકાય તેમ છે. બ્રિટીશ પ્રાન્તિક સરકાર અને દેશી રાજ્યની સરકાર ખેડૂતના પ્રશ્નમાં થોડાં તે વિચાર કરશે તો જ ખેડૂતનું હિત સચવાશે.

કંડારી

મથુરલાલ મગનલાલ અમીન

ચર્યાપત્ર

૬. ખેડૂતનો મુખ્ય પ્રશ્ન

૧૯૨૪ની કાર્તિક માસના 'પાટીદાર' માસિકમાં ખેડા જિલ્લા ખેડૂતમંડળ સંબંધેની લેખ વાંચી આનંદ થયો. ખેડૂતને જે માધનો દ્વારા જાણે લાવવા પ્રયત્નો થાય છે તેમાં એક મુખ્ય પ્રશ્ન તો રહી જ નતો હોય તેમ લાગે છે. ખેડા જિલ્લો (અરોતર) તમાકુનું વાવેતર ઘણા પ્રમાણમાં કરે છે એ તો દેખીતું છે; તેમાં ખેડૂતે ખરા પંડસેવાથી પકવેલા માલના વેચાણથી તેને કેટલા ઘટાડા સાથે નાણાં મળે છે તે સૌ ખેડૂત લાદ્યો જાણે છે. તમાકુના તોલ અને વટાવમાં લૂંટાંતા ખેડૂતની વહારે ખેડૂત મંડળ અદશે એવી આશા રાખી તો અરથાને નહિ ગણાય. આ જાગત જે સક્રિય પગલાંથી ખેડૂત મંડળ તુરંત હાય ઉપર લે તો તે સુંદરમાં સુંદર કાર્ય છે. આ રીતે લગભગ સો મણ તમાકુ પકવનાર ખેડૂતને તેના ખરા તોલ અને વટાવમાં લગભગ રૂ. ૫ (પચીસ) મણ તમાકુની કિંમત જેટલી એટલે સરેરાસ આઠ રૂપિયાને લાવે ડા. ૨૦૦ની ખોટ હોય છે. ખેડૂતો આવી હાનિને મણ તમાકુ વેચે તેમાં હાનિ રૂપિયાની ખોટ તેમને સોસવી પડે છે, જિયારે ખેડૂત મૂળે ગોટ્ટે એ સહન કરે છે, કારણકે એ જાગત સર્વ ખેડૂત લાદ્યો હાય ઉપર લે તો જ હાનિ રૂપિયાની ખોટમાંથી ગરીબ ખેડૂત બચી શકે. જિયારા ગરીબ ખેડૂતોની આ (તોલ અને વટાવ રૂપે)

લૂંટાઈ જતી પેદાશ ખેડૂત મંડળ અટકાવશે એવી આશા છે. આશા છે કે ખેડા જિલ્લો સુધરેલો સમગ્ર વિદ્વાન હોઈ તેનું ખેડૂત મંડળ આજુબાજુના પ્રદેશને દાખલા રૂપ થશે. ભાવજોથી નહિ, પણ કાર્યથી ખેડૂતને હાથે લાવવાં જોઈતી ઉદારતા ‘ખેડા જિલ્લા ખેડૂત મંડળ’ જરૂર દાખવશે તો સમાજોના અને ભાવજોના અર્થ સંગશે.

અન્નેસર, તા. માતલી ભાઈલાલભાઈ ધેરીભાઈ પટેલ

૧૦. નિયોગનો હેતુ—દષ્ટિ-દેર?

મેં આપેલું અર્ચાપત્ર ‘પાટીદાર’ના પોષના અંકમાં છપાયું છે તેનો સીધો ઉત્તર ન આપતાં ‘અર્ચાપ્રદાશ’ના તંત્રીઓએ, વખતે તેમાંના એક તંત્રી પં. મયાશંકર શર્મા પોષના પોષ મુદ્દ ૮, ૧૯૯૮ના અંકમાં અત્ર લેખ લખીને દંછક વિનંતાવદ કર્યા છે. આર્થશાસ્ત્રોમાં નિયોગનું વિધાન છેજ, એ મેં ના પાડી નથી. ૧૦ નવરત્નો પ્રમાણે આપીને તે સાગિત કરવાની જરૂર નહોતી. પણ મતનું નિર્ણય અર્થેજ નિયોગ હોય, કામતૃત્તિને માટે કદાપિ નહિ, એ મેં ના પાડી રહે છે.

પણ ૧૦ માર્ચ ૧૯૯૮ રહે છે કે “ગર્ભવતી સ્ત્રી માથે એક વર્ષ સુધી નમાગમ ન કરે તો નંદિયાનમાં જો પુરુષથી (જીતેન્દ્રિય) નજ રહી શકાય, તો નિયોગ કરી મતાંગોત્પત્તિ કરી લેવી તેગજ દીર્ઘરાગી પુરુષની સ્ત્રીએ પણ તેવા મંજોગામાં નિયોગ કરી લેવો.” આ વાક્યમાં કામતૃત્તિ એજ હેતુ છે, મતાંગોત્પત્તિ નહિજ. અને જતાં પંડિતજી પૂછે છે કે “આમાં શું નથી જોઈ શકાતું કે જો પુત્રોત્પત્તિ ન કરવી હોય તો નિયોગ ન કરે.” ના, નથીજ જોઈ શકાતું, કારણકે ‘જીતેન્દ્રિય નજ રહી શકાય’ તેણે શું કરવું? એ પ્રશ્નના જ ઉત્તરમાં સ્વામીજીએ ઉપરનું વિધાન આપ્યું છે. ત્યારે “સ્વામીજીના આ વિધાનમાં કામવામનાજ સુખ્ય છે, પુત્રોત્પત્તિ તો ગૌણજ છે અથવા બહાનું જ છે, એટલે એમનું આ વિધાન આર્થશાસ્ત્રોને અનુકૂળ નથી,” એમ જે મેં લખેલું તેમાં ખોટું શું છે?

અને સ્વામીજીના વિધાનને કાંઈ આર્થશાસ્ત્રનો આધાર હોય તો જતાવવાની મેં પંડિતજીને માગણી કરેલી, તે ન આપતાં આમ ગણાંતણાં શાં? આ વિનંતાવાદ શો? અને હજીયે હું તો એજ ઈચ્છું છું કે પંડિત મયાશંકર, જીતેન્દ્રિય નજ રહી શકાય તેવું પ્રસંગે નિયોગ કરી લેવો, એવા કાંઈ આર્થશાસ્ત્રનો આધાર આપે, તો એમની ચચના કે આજા પ્રમાણે સ્વામીજી જેવા “મહાપુરુષ માટે... મહિન લાવના બહાર પાડવા... માટે વેળાસર પ્રાયશ્ચિત કરી” લેવા હજીયે હું તો તૈયાર છું. દુરિપ્રસાદ મ. શાસ્ત્રી

જાણવાળેગ

૨. બ્રિટિશ ગુજરાતમાં કેળવણીની સ્થિતિ

	શાળામાં જતાં બાળક	શાળાવાળાં ગામ	શાળાચિનાનાં ગામ	કુલ ગામ	શાળા ચોરસ માપસોએ
અમદાવાદ	૬૦૬	૩૮૮	૪૬૩	૮૮૧	૧૧૦૪
ખેડા	૮૦૮	૩૭૫	૨૦૫	૫૮૦	૪૦૩
પંચગહાલ	૫૦૧	૧૬૧	૪૬૨	૬૫૩	૬૦૮
ભરૂચ	૧૦૦૩	૨૫૭	૧૫૧	૪૦૮	૫૦૭
સુરત	૧૧૦૮	૫૦૮	૨૭૭	૭૮૫	૩૦૨
		<u>૧૬૮૯</u>	<u>૧૬૧૮</u>	<u>૩૩૦૭</u>	

આગ અર્ધેઅર્ધ ગામેમાં શાળાઓ છે જ નહિ, એ સરકારની ઉપેક્ષાનું પ્રમાણ છે.

કુલ વસતિનાં સરેરાશ ૧૫ ટકા બાળકો નિશાળે જવાં જોઈએ તેમાં ૯ જાય છે, એટલે બાકીનાં ૬ ટકા બાળકોને કંઈ કેળવણી મળતી નથી. આમાં ૪૬૪૬૩ છોકરા છે અને ૨૦૧૪૮ છોકરીઓ છે, એટલે ભણનાર છોકરા કરતા છોકરીઓની સંખ્યા અધીરું પણ નથી, દર ૯ છોકરે ૪ જ છોકરી ભણે છે. કન્યાકેળવણીની આપણા લોકની ઉપેક્ષાનું આ પ્રમાણ છે.

૩. પારસી લાઇઓની દાનની ઉદારતા

આજી વર્ષમાં પારસી લાઇઓએ નીચેની સંસ્થાઓમાં નીચે પ્રમાણે દાન આપ્યાં છે:

બી. ડી. પીટીટ હોસ્પીટલ જ્યુનિલી ફંડ	રૂ. ૩,૨૩,૭૨૫
એફ. ઇ. દીનશા મેમેરીઅલ લાઇબ્રેરી	૩,૦૦,૦૦૦
એન. એમ. વાડીઆ ચેરીટીઝ	૨,૬૮,૨૩૫
મી. મંચેરશા હીરજીભાઈ વાડીઆ પોરબંદરમાં સુવાવડખાનાં ગાદે	૨,૫૦,૦૦૦
સર કાવસ જહાંગીર	
દવાખાના માટે અને નિરાધાર લિખારી ગાદે	૨,૦૦,૦૦૦
તેહેરાનમાં રતનજીંઘ જામજી કન્યાશાળા માટે	૧,૮૦,૦૦૦
સુરતની પારસી પંચાયત	૧,૬૧,૦૦૦
દાદર વાડીઆ કન્યાશાળા (લેડી હીરાબાઈ, સી. રેડીમન્ટી મારફત)	૧,૫૦,૦૦૦
અરદેશર સોરાજી પટેલ ચેરીટી	૧,૨૬,૦૦૦

ખા. ખા. હોરમસજી સો. ભાભા હોરપીટલ માટે, અંધેરી	૧,૧૦,૦૦૦
કામા હોરપીટલ જ્યુબીલી ફંડ	૯૦,૨૬૧
જનમે જમશેદ આલ, દાદર પારસી કોલોની	૭૫,૦૦૦
દાદર પારસી કોલોનીમાં આરોગ્યગૃહ માટે, અરવેશ્વર ખારીઆ નેરફથી	૫૨,૦૦૦
સર રતન-ટાટા ઇન્સ્ટીટ્યુટ માટે	૪૧,૪૮૧
ખાધ શીરીનખાધ કામા એમેરીઅલ ફંડ	૩૯,૦૪૫
કારંજઆવાળા એમેરીઅલ બીલ્ડીંગ, અમદાવાદ	૩૫,૦૦૦
મંદાર નોશીરવાન કન્સાશાળા પૂના માટે	૨૭,૧૪૧
નવસારીની શાળાના મકાન માટે, સર જે. જે. ચેરીટી ફંડ	૨૫,૦૦૦
સાર્વજનિક દવાખાતું, દવીઅર	૨૪,૫૬૩
કુરલામાં દવાખાતું ખાંધયા માટે, ખા. ખા. હોરમસજી કે. ભાભા	૨૦,૦૦૦
રૂ. ૨૦૦૦૦૦થી નાની રકમોને ગણેતાં એકંદરે સરવાળો રૂ. ૨૭,૦૩,૭૮૪નો થાય છે.	

૪. પોપાક - આભૂષણ

પ્રાચીન દિંદુઓ - પુરુષો તેમજ સ્ત્રીઓ - વગર સીવેલાં કપડાં પહેરતા જાહેતા. કાળિદાસનાં સંસ્કૃતભાષ્યે સ્ત્રીઓ પહેરેલી. મોગલોના વખતમાં દિંદુઓ જનમાં અને પાંજનમાં અથવા ઇન્દર પહેરતા થયા. જમ્મીની - અંગરખાની કસ દિંદુઓ કાપી (?) અને મુસલમાનો જમણી (?) બાજુએ ખાંધના. કેડ ખાંધના. પાઘડીઓ પહેરાતી થઈ. જોડા પ્રાચીન કાળથી પહેરાતાં મુઘલમાંનો આવ્યા પછી તેમની કંડા મુલકની ટેવના અનુકરણથી દિંદુઓમાંથી જિનેનો પોપાક વધારે વપરાતો થયો, જોકે કાશ્મીરની ચાલો પ્રાચીન કાળથી, જહુ પ્રખ્યાત હતી. સ્ત્રીઓ સુરવાળની નાડીનાં ટુમનાંએ હીંગમોતી લટકાવતી.

પ્રાચીન કાળથી સ્ત્રીઓ કર્ણકુંડળ (ear-ring) પહેરતી. નાકની વાળી મુસલમાનો આવ્યા પછી થઈ. પ્રાચીન ગ્રામમાં અનેક પ્રકારનાં આભૂષણ સ્ત્રી-પુરુષો પહેરતાં. અકબરે ઇ. સ. ૧૫૮૬માં દાદી જોડેલી નાખવાનો સાર્વજનિક દુકમ કાઢ્યો. જહાંગીરના વખતમાં પણ તે પળોનો રહ્યો. પછી પછી દાદી રખાતી થઈ. પણ ઔરંગઝેમે દુકમ કાઢ્યો કે કોઈ પણ માણસની દાદી ૪ તમુથી વધારે હોય તે કાપી નાખવી. ઇ. સ. ૧૬૧૫ની માંદગીમાંથી બિંધ્યા પછી જહાંગીરે દુકમ કાઢ્યો કે દરબારીઓએ કર્ણકુંડળ પહેરતાં. અકબરના વખત પછી જનમે લાંબો યતે યતે પગની પાનીએ પહેાંચ્યો. (ગ્રે. ખુશાલ ત. શાહના The Splendour That was 'India' પૃષ્ઠ ૨૧૦-૨૧૧ ઉપરથી)

૧૬. મહાવીર સ્વામીના અંતિમ ઉપદેશ (શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનો અર્થાનુવાદ) : પૃષ્ઠ ૩૦ + ૨૮૮, કિંમત એક રૂપિય. આ પુસ્તક જૈન ધર્મના છે અને મહાવીર સ્વામીએ પોતે આપેલા ઉપદેશનો સંગ્રહ છે એમ મનાય છે, એ ધર્મમાં ચાર મૂલસૂત્ર મનાય છે : (૧) ઉત્તરાધ્યયન (ઉત્તરજ્ઞાન), (૨) આવસ્થક (આવસ્થય), (૩) દશવૈકલિક (દશવૈકલિક) ને (૪) પિણ્ડનિર્ણયકિત (પિણ્ડનિર્ણયકિત). આમાં આ પુસ્તક મૂલસૂત્રમાંનો ધર્મગ્રંથ છે. એનો આ અર્થાનુવાદ જૈનોને અને જૈનેતર અભ્યાસીઓને બહુ ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે. એમાં જૈન ધર્મના સિદ્ધાન્તોનો કથાઓ, દષ્ટાન્તો, ઉપમાઓ, સંવાદો અને ઉપદેશો આપી સમજાવેલા છે. જૈનેતરને પુસ્તકમાંના પાંચભાગિક શબ્દો સમજવા બહુ દુષ્કર પડે એવા છે, પણ અનુવાદકે સ્થળે સ્થળે નોંધો આપીને સરળતા કરવાનો મરસ પ્રયત્ન કર્યો છે, એકે તેમાં આપેલાં કેટલાંક સૂત્રોનો શોધવાં મુશ્કેલ પડે છે. સત્ય અને અહિંસા માટે એ ધર્મનો ખૂબ આગ્રહ છે, પણ એમની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યાઓ કરવી અશક્ય નહિ તો અશક્યવત્ છે. જૈનધર્મનો દિગંબરપંથ તો સ્ત્રીઓને મોક્ષ મળે એમ માનતો નથી, સ્વેતાશ્વરપંથ માને છે અને એટલે સુધી ઉદારતા જતાવે છે કે ૧૯મા તીર્થંકર મહાનાથ પુરુષ નહિ પણ સ્ત્રી હતા એમ માને છે. છતાં આ પુસ્તકમાં તો જાણે પુરુષોને જ ઉપદેશ આપતો હોય એમ વારંવાર સૂચના આવે છે એવું (૧૨) પરિપદો, (૧૬) અહિંસા, (૩૨) પ્રમાદસ્થાનો વગેરે પ્રકરણો ઉપરથી જણાય છે, જાણે સ્ત્રીને મોક્ષ નોંધતો જ ન હોય. આ ગ્રંથમાંના ભાગો પ્રસંગિક થયા (એમ મનાય છે કે ઇ. સ. ૩૦૦ના અરગમાં ખાટલીપુત્રમાંથી મળેલે સુધે જૈન ગ્રંથોનો સુવ્યવસ્થિત સંગ્રહ કર્યો), ત્યારે તો આપણામાં અસ્પૃશ્યતા દાખલ થઈ મધ દત્તી એમ (૧૩) 'એ દરિજન ભાઈઓ'ના પ્રકરણથી સમજાય છે, એથીયે એ પાપ ને દુષ્ટક જૂનું જણાય છે.

૧૭. શ્રી. કુંદકુંદાચાર્યનાં ત્રણ રત્નો : પૃષ્ઠ ૭ + ૧૪૯, કિંમત આઠ આના. શ્રી. કુંદકુંદાચાર્ય જૈનધર્મના દિગંબર સંપ્રદાયના પ્રખર વિદ્વાન આચાર્ય હતા. તેઓ ઇ. સ.ની શરૂઆતમાં થઈ ગયેલા જણાય છે. એ સંપ્રદાયના આચાર્યોએ પોતાના સંપ્રદાયના ગ્રંથોને ચાર વર્ગમાં ગોઠવ્યા છે : (૧) પ્રથમનુયોગ - ઇતિહાસ, (૨) કરણનુયોગ - વિશ્વવ્યાખ્યાન, (૩) દ્રવ્ય નુયોગ - તત્ત્વજ્ઞાન અને (૪) ચરણનુયોગ - નીતિ અને ક્રિયાકાણ્ડ. શ્રી. કુંદકુંદાચાર્યના પચાસિકા, સમયમાર, પ્રવચનસાર અને નિયમસાર એ ચાર ગ્રંથોનો ત્રીજો

વર્ગમાં સમાવેશ થાય છે. એમાંના પહેલાં ત્રણ અંકોનો એકત્રિત સારાનુવાદ આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યો છે. શ્રી. કુંદકુંદાચાર્ય કંઈક અંશે સાંખ્ય અને વેદાન્તના આદ્ય સિદ્ધાન્તોને પણ સ્વીકારે છે. આ પુસ્તક પણ જોતોતો અને જોતોતર અભ્યાસીઓને જાદુ ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે. આ પુસ્તકમાં આવતા પારિભાષિક શબ્દોનું વિવેચન તેમાં આપ્યું નથી, પણ ઉપરના પુસ્તકમાં (ઉત્તરાખ્યનસૂત્રમાં) જોઈ લેવાની સંપાદક સૂચના કરે છે.

ઉપરનાં જાને પુસ્તકોને અતિ જોન સુભાષિતો અને સૂચિ આપેલાં છે. સૂચિથી અને નોંધાથી પુસ્તકોની ઉપયોગિતા ખૂબ વધારી મૂકી છે. સંપાદકો જોનધર્મ વિગેરેના અભ્યાસ ખૂબ ઉઠા છે, એમ આ બંને પુસ્તકો જોવાથી જાણાય છે. વળી શુદ્ધગતી અનુવાદની ભાષા પણ સરસ અને સરળ છે.

એ જાને પુસ્તક 'શ્રી. પૂર્ણભાષ જોનઅંતરિક્ષ'નાં અનુક્રમે ૧૩મું અને ૧૪મું પુસ્તક છે: તેમના પ્રકાશક-ગોપાલદાસ છવાભાષ પટેલ, મંત્રી-શ્રી જોનસાહિત્ય પ્રકાશન સમિતિ, C/o નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ.

૧૮. આખ્યાદ હિંદુસ્તાન! આચાર્ય ગિદવાણી રમારક અંતરિક્ષ-૨: પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૨૦ + ૨૪૫, કિંમત એક રૂપિયો. હિંદને દુર્ભાગ્યે તેને માથે અંગ્રેજી રાજ્ય ઠોકારું અને પછી 'તો અંગ્રેજોનો આ દેશમાંના પોતાના વહીવટનાં યજ્ઞોગાન ગાવામાં કંઈ જાડી રાખી નહિ: 'આખી દુનિયામાં એવો એક પણ દેશ નથી જ્યાં આવી ઉત્તમ અને સુધરેલી રીતે રાજ્ય ચલાવવામાં આવતું હોય,' 'આખી દુનિયામાં હિંદુસ્તાન જોવો જોહામાં જોહો કરે ભરનારો એક પણ દેશ નથી,' 'અંગ્રેજો હિંદુસ્તાનની પ્રજાના હિતને માટે ચિંતાતું હૃદયે સદૈવ તત્પર રહેલા છે.' અને આવાં પોતાનાં યજ્ઞોગાન ગાવા છતાં દિલ નો દિનપ્રતિદિન ગરીબજ થતો જતો હતો. ત્યારે ગયા સૈકાને અતિ રમેશચંદ્ર દત્ત, દાદાભાઈ નવરોજીએ અને ડિગ્ગીએ સરકારી દફતરોના આંકડા તારવીને સાબિત કરી બતાવ્યું કે 'આસીના પુરૂ પછી અંગ્રેજોના હાથમાં થોડીઘણી રાજસત્તા આવતાં વેંતજ તેમણે ઉઘાડે છોગે લૂંટાફોગે ધધો સર ફરી દીધો,' 'હિંદુસ્તાન અંગ્રેજોને માટે લૂંટી ખાવાની વસ્તુજ છે અને તેઓ તેને નિગતે લૂંટે છે,' 'હિંદુસ્તાનમાં વધી ગયેલા દુકાળ, લુપ્તગરથી થતાં મરણો અને બેહદ ગરીબાઈ એ અંગ્રેજ રાજ્યતું સીધું પરિણામ છે.' આ વસ્તુસ્થિતિ સાબિત કરવા અને પોતાના જાતભાઈઓ સામે રજુ કરી તેમની આંખો ઉઘાડવા ડિગ્ગીએ-મદ્રાસ હજારાના એ અંગ્રેજ પાદરીએ-Prosperous British India નામે મોટું પુસ્તક લખ્યું અને બ્રિટિશ રાજ્યની છત્રછાયા નીચે હિંદીઓ કેમ દિનપ્રતિદિન ગરીબ

ચતા ને ચુસાતા મન્ય છે એનું પ્રમાણભૂત વર્ણન ઝોમાં આપ્યું. એ પુસ્તકનો સાગંસ આ ગ્રંથમાં આપ્યો છે. અંગ્રેજી રાજ્ય નીચે આપણી શી અવદશા થઈ રહી છે એ જાણવા માટે એક એક લાઈએને આ પુસ્તક વાંચવું ઘટે, એકે એક પુસ્તકાલયમાં રાખવું ઘટે. ગુજરાતી ભાષા સરસ ને સરળ છે.

ઉપરનાં ત્રણે પુસ્તકોના સંપાદક-ગોપાલદાસ જીવાભાઈ પટેલ.

૧૯. મરુકુંજ (રાજરોગનું નિવારણ) : લેખક-મથુરાદાસ ત્રિકમજી; પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૧૪+૧૫૮, કિંમત આઠ આના. આ પુસ્તકમાં ક્ષયરોગની દવાઓ નથી જતાવાંછ, પરંતુ ક્ષયરોગમાં અતિ ઉપયોગી જાગતો-દવા, પાણી, આદાર, વિહાર, વસ્ત્ર, પ્રકાશ, સંપૂર્ણ આરામ, ગંદી ટેવો, જેમકે કચરો ગમે ત્યાં ફેંકવો, થૂંકવું, વગેરે વિષયો ઉપર લેખકે અનુભવનો ચિતાર સારો આપ્યો છે. આ પુસ્તક કોઈ અંગ્રેજીનું ભાષાન્તર નથી, પરંતુ લેખકના વાચન, અનુભવ અને નિરીક્ષણનું પરિણામ છે. દૂધ, ઘી, માખણ, માંસ, કોડલીવર આદિ, વગેરેમાં પૌષ્ટિક તરવો હોય તે પસંદ કરવામાં અનુભવ જણાવ્યો છે. તંદુરસ્ત માણસે પણ જીવનશક્તિ (Vitality) વધારવી જોઈએ, જે તરફ ક્ષય જેવા રોગમાં ધ્યાન આપવાની વિશેષ જરૂર છે. દરેક ક્ષયરોગી તેમજ તેની સારવાર કરનાર આ પુસ્તક મનન-પૂર્વક વાંચી આચરણ કરે તો દર્દીને લાભદાયી થઈ પડે. પુસ્તકનો પરિચય ડૉ. જીવરાજ મહેતા જેવા સમર્થ અનુભવી ડોક્ટરે આપ્યો છે અને આ પુસ્તકની આ બીજી આવૃત્તિ છે તેજ તેના લોકપ્રિયતા સાબિત કરે છે.

પુરુષોત્તમ વૈદ્ય

૨૦. આજ-કાલ, ગૃહલક્ષ્મી ગ્રંથમાળા, પુસ્તક ૧૩મું : લેખક-પુરુષોત્તમ વાઢેખ; પ્રકાશક-નવચેતન સાહિત્ય મંદિર, ૨૪૫૬ ભાદ્ર, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૧૬૨, કિંમત કાચું પૂઠું ૧-૦-૦, પાકું પૂઠું ૧-૪-૦. જે ઉપરથી પુસ્તક આખાને નામ, મળ્યું છે, તે 'આજ-કાલ' લેખ કહો કે આત્મ-સંભાષણ, પીડિત વર્ગની સંવેદના વ્યક્ત કરે છે. આ ઉપરથી કહી શકાય કે લેખકને કચડાએલ વર્ગ તરફ સમભાવ છે. ભાવ છે કે એ સમભાવ વર્તમાનપત્ર વાચનગત્ય હોય. જે શબ્દાંકિત થયું તે સાહિત્ય, તેવેજ ન્યાયે કહીએ કે જે વાર્તા લખાઈ તે નવલિકા; તો અહીં આ ૨૧ નવલિકા 'આજ-કાલ' લેખ ઉપરાન્ત છે. પણ નવલિકા જે સદ્ગ પ્રશ્નજાણવટ અને કવિહૃદય માગી લે છે, તેની ખામી અહીં લાગ્યા વિના રહેતી નથી. વસ્તુવિધાનમાં કચાસ અને અપમાર્થ તેમજ અસ્વાભાવિક સંવાદ, એ લેખકની કાવ્યશાસ્ત્ર જેને 'વ્યુત્પત્તિ' કહે છે તેની ખામી જતાવે છે. ઉપરાન્ત અહીં જોડણીની અક્ષમ્ય

અરાજકતા સામે વાંધા ઉઠાવ્યા વિના ચાલે એમ નથી જ. ગૃહલક્ષ્મી અંધમાળાનું
આ પુસ્તક રૂપરંગે તો સારું છે, ગૃહલક્ષ્મીને રૂપરંગ જ ગમેતા હશે? નિવેદી

૨૧. આમોદ્ધાર યાને જીવનપ્રભાત: લેખક-નાથભાઈ મનોગ્લાંષ
પટેલ; પ્રકાશક ઈશ્વરભાઈ મનોરભાઈ પટેલ; પ્રાપ્તિસ્થાન-શ્રી નારાયણ પ્રિન્ટિંગ
પ્રેસ, ભદ્ર, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૩૨૮, સાત છબિઓ, પાકું પૂકું, કિ. ૨-૮-૦.
પ્રસ્તુત જનવલંકથામાં લેખકે આગજીવનનું ચિત્ર દોરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.
આમડાનો હોવાતા આગેવાનો પોતાની આગેવાની દર્શાવવાને કેવી અટપટ કરે
છે અને પાડોશીની મિલકત પડાવી લેવાને કેવાં કાળોધોળાં કરે છે, એ લેખકે
બરાબર જતાવી આપ્યું છે. લૂંટાતો ખેડૂત, એ પ્રકરણમાં શાહુકાર, મુખી,
તલાટી, સિપાઈ, મહેતાજી, જોષી, માગણ અને વસવાવાં વગેરે ખેડૂતનું લોદી
કેવી રીતે ચૂસે છે, એનું આખેડુળ વર્ણન કર્યું છે. એ પ્રકરણ આખા પુસ્તકમાં
કલગીરૂપ બન્યું છે. પુસ્તકમાં રહેલાં પ્રકરણોમાં આમજનોનું અજ્ઞાન, આગસ,
અસ્પૃશ્યતા અને બીજી કુરૂદિઓ ટાળવાને જે સૂચનો કરેલાં છે. તે આગ-
સુધારણાના આ યુગમાં ઉપયોગી થઈ પડે એવાં છે. આમડાની ભોળી જનતાને
ધર્મજ્ઞો કેવી રીતે ફસાવે છે, એ દર્શાવી તેમની ચૂસમાંથી બચવાને લેખકે
આડકતરી સૂચના કરી છે, તે પણ આવકારપાત્ર છે. ભાષા સાદી અને
જુરસાવાળી તથા વસ્તુમંદલના ગૂંચવણ વગરની હોવાથી સાચક વાર્તાપ્રવાહમાં
સહેલાઈથી આગળ ને આગળ ખેંચાયે જાય છે. આથી પુસ્તક એકંદરે
સુવાચ્ય બન્યું છે. આગપુતર્ધટનાના આ યુગમાં આવું માર્ગદર્શક પુસ્તક
પ્રકટ કરવા બદલ લેખકને અભિનંદન ઘટે છે. બૃહદ્ ગુજરાતની જનતા તેને
સારી રીતે આવકારશે એવી આશા અરથાને નહિ જણાય. મ. કા. પટેલ.

૨૨. કમળ-દળ: લેખક અને પ્રકાશક-નારાયણજીભાઈ પુરુષોત્તમદાસ
મુખડીઆ, શિરસ્તેદાર, ફર્સ્ટ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટ કોર્ટ; તાલુકા (ઉત્તર ગુજ-
રાત); પૃષ્ઠ ૩૬, કિંમત ૦-૪-૦. આમાં મોટે ભાગે લક્ષિતરસનાં કાવ્યો
સંગ્રહાં છે, જે લેખકે લખીને જુદાં જુદાં માસિકામાં આપેલાં, તથા જે
કેટલાંક અપ્રકટ રહેલાં. જેમને લક્ષિતરસની વૃત્તિ હોય તે પોતે એ વાંચી જુઓ.

૨૩. શ્રી દિલ્હી ગુજરાતી સમાજ: સંવત ૧૯૬૨-૧૯૬૩નો વાર્ષિક
અહેવાલ. ૧૪. ભારત વિદ્યાલય, કચ્છડી (વિ. સં. ૧૯૬૩નું વાર્ષિક નિવેદન.
૧૫. સેવાસંઘ, કપડવાંજ, સંચાલનો સંપૂર્ણ અહેવાલ, સંવત ૧૯૬૪.

પ્રસંગકથા

“ધણી તો સ્ત્રીનો હોય”!

હિંદુઓમાં એવી માન્યતા છે કે અદ્વારે પુરાણો વ્યાસ એકલાએ જ રચેલાં છે. વિષ્ણુપુરાણ લખતાં એમણે વિષ્ણુનાં જ સ્તુતિગાન ગાયાં છે, બીજા સૌ દેવોને—શિવ મુદ્ધાને—ઉતારી પાડ્યા છે. શિવપુરાણ લખતાં એમણે શિવનાં જ સ્તુતિગાન ગાયાં છે, બીજા સૌ દેવોને—વિષ્ણુ મુદ્ધાને—ઉતારી પાડ્યા છે. અને એ અદ્વારે પુરાણોની રચના એ જ પ્રકારની છે. ત્યારે શંકા થાય છે કે એક જ માણસ જુદે જુદે સમયે જુદા જુદા વિષયોનાં આખ્યાન કરતાં પરસ્પર વિરોધી વચનો કેમ લખતો દશે? અને આજે પણ—આ બુદ્ધિગણના જમાનામાં પણ—એવું નથી જનતું એમ નથી. મરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ સ્ત્રીઓની સભામાં સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય વિષે બોલે, ત્યારે સ્ત્રીપુરુષોની સમાનતાને ખૂબ સમર્થન આપે. ગયા માસમાં દુબળાઓની સભામાં તેમની ગુલામગીરી તોડવાનો ઉપદેશ આપતાં મરદાર બોલ્યા: “ધણી તો સ્ત્રીનો હોય, માણસનો ધણી માણસ કેમ હોય?” (‘હરિજનનંધુ,’ તા. ૨૬ : ૧૨ : ૩૭) આમ માણસ જુદે જુદે પ્રસંગે અસંગત વાતો બોલે છે ત્યારે બૂલી જાય છે કે હું શું બોલું છું.

એક બેનની ઉત્તત પ્રતિજ્ઞા

માણસ પોતે ગમે તેટલા ઉત્તત સંસ્કાર ધારણ કરે, પણ પોતાની સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં પોતાની સ્વભાવસહજ ભાવનાઓ પ્રકટ કરી દે. અનેક અપરાધીઓ જત્રત અવસ્થામાં ખૂબ પ્રયત્નથી પોતાના અપરાધ છુપાવી રાખે, પણ સ્વભાવસ્થામાં એ અપરાધની બધી વાતો, કંઈ પણ છુપાવ્યા વિના, બહાર નાખે. મરદારના ઉપલા વચનથી સ્ત્રીસમાજે સમજી લેવું ઘટે કે પુરુષવર્ગ સ્ત્રીવર્ગને માટે ગમે એટલી બધી ભાવનાઓ સેવે, છતાંયે સ્ત્રીની ગુલામી—પુરુષ સ્ત્રીનો ધણી છે એ પ્રકારની સ્ત્રીની ગુલામી—તેના હૃદયના ઊંડામાં ઊંડા ખૂણામાં પણ ભરાઈ બેસી છે. અને તેથી જ મેં વારંવાર કહ્યું છે કે પીડિતોએ પોતાની પીડા હણવાને માટે તેમણે જાતે બીડવું નોંધશે, પીડકો તેમની પીડા નિવારણે એ બ્રમમાંથી તેમણે નીકળી જવું નોંધશે. અને આજે જગતના સૌ પીડિત વર્ગો પોતાની પીડા હણવા જાને જ બીડ્યા છે, સ્ત્રીજાતિ પણ બીડી છે એ સુભ ચિહ્ન છે. સ્ત્રીજાતિની જાગૃતિનાં ઉદાહરણ હવે આજાં આજાં પણ પ્રકટ થવા લાગ્યાં છે. આ અંકમાં પહેલો જ લેખ ‘છ ગામવાળાની ભયંકર બૂલ’ જે બેનના છે, તે બેન કમલાબેન પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે “ન્યાં સુધી મારા ગામની કન્યાઓની—મારી બેનોની—આવી કરુણાજનક સ્થિતિ છે ત્યાં સુધી

મારે મારા વિવાદ સંગઘે મનમાં મંદસ્થ મરખો પણ ન કરવો. મારી બેગોના મુખને માટે મારા મુખનો હું બોગ આપું છું” (પૃષ્ઠ ૧૪૭). આવી ઉન્નત પ્રતિજ્ઞાને માટે ખરેખર એ બેન ધન્યવાદને પાત્ર છે. જ્ઞાતિની સૌ નવયુવતીઓ આમ જુદી જુદી પ્રતિજ્ઞાઓ લે, ને અક્ષરશઃ પાળે તો નારીજ્ઞાતિની—એ માતૃજ્ઞાતિની—શુભામગીરીની બેડીઓ તડોતડે તૂટી પડે.

કન્યાકેળવણી

અને સ્ત્રીઓ પોતાની શુભામગીરીની જડ બેડીઓને તોડી પુરુષોની સાથે સમાનતા પ્રાપ્ત કરે જોટલા માટે તેમને માત્રી કેળવણી મળવી જોઈશે, એવાં કન્યાવિદ્યાલયો દેશમાં હામ હામ રચપાવાં જોઈશે. આજે રચપાયાં છે એ તો હજી પાશ્વરમાં પહેલી પૂણી છે, ‘હામ હામ રચપાવાં જોઈશે ને’ તેને માટે ધનવાનોએ પોતાના ધનભંડારો દાનવી દેવા જોઈશે. આનંદની ગાત છે કે હવે ધનવાનોની દૃષ્ટિ એવાં દાન તરફ વળી છે. “જાણીની એચ. શ્રેહામ બેલ કંપનીના મેનેજર અને નારના મ્હીરા શ્રી. ચતુરભાઈ કાશીભાઈ પટેલે પોતાના વતન નાર ગામે કન્યાશાળા જાંધવા માટે રૂ. ૭૫૦૦ની મદદ આપવાની માગણી સ્વીકારવા ના. દિવાન સાહેબને વિનંતી કરી છે” (‘ચરનાર,’ ડીસેમ્બર, ૧૯૩૭). આપો આપો, ખૂબ ધન આપો, ‘એ ધનના ધણી ધર્મ તમારો.’

ગાંધીજી અને કેળવણી

અને ધનવાનો તરફથી ધન ન ગળે તોય કેળવણીનો રથ અટકી તો નજ પડવા ઘટે, તે માટે સરકારે ધન આપવું ઘટે. “‘સ્વાયત્તંત્ર’ એ કેળવણીની ચર્ચાતાની દ્રોણી છે, એ ગાંધીજીની ઉકિત મુધી અમે જન શક્તા નથી. કેળવણી માટે—ખાસ કરીને પ્રાથમિક અને ઉચ્ચ કેળવણી માટે—જોઈતાં નાણાં મોટે ભાગે રાજ્યની તિજોરીમાંથી જ નીકળવાં જોઈએ—કારણ કે ‘કેળવણી’ એ રાજ્યનો મોટામાં મોટો ધર્મ છે—એમ અમારું દૃઢ માનવું છે. અને એ નાણાં સરકાર પૂરાં ન પાડે તો કોએસે પ્રધાનપદ સ્વીકારવાની ઉતાવળ કરી છે એમ કહેવામાં પણ અગને આપ નથી. કેળવણી પરત્વે આ રાજ્યનીતિ ઘોડે ઘણે ભાગે પૃથ્વીના ધણા દેશોમાં પ્રચલિત છે. મ. ગાંધીજી જે ગોળના મંદુ કરે છે તેને રાજ્યખર્ચની દૃષ્ટિએ તપાસીએ તો રાજ્ય ઉપરથી એ ખર્ચનો મોટો ભાર ઉતરી જાય છે! પ્રાથમિક કેળવણી સ્વાયત્તંત્રી થાય, માધ્યમિક કેળવણી નો જીડી જ જાય, અને ઉચ્ચ કેળવણી પ્રગતના ધનિક વર્ગો ઉપાડી લે—પછી કેળવણી સંજોગી રાજ્યખર્ચ કેટલું રહ્યું? અત્યારે કેળવણી ઉપર રાજ્ય તરફથી જોટલું ખર્ચ થાય છે તે કળાં ધણું ધણું વધારે થવું જોઈએ એ શિક્ષાન્તને સ્વરાજ્યના મૂલ્યવાર તરફથી ધક્કો વાગશે એમ કોણ ધારી રહે?”

આ શબ્દો આચાર્ય ધ્રુવ જેવા અનુભવી અને સમર્થ કેળવણીકારે 'વસન્ત'ના ગ્રંથ લેખમાં લખ્યા છે ('અરોતર,' ડીસેમ્બર, ૧૯૭૭). અને છતાંયે ભેદ એટલું તો ખરું જ કે અત્યારે અનુભવક સાહિત્ય દ્વારા કેળવણી અપાય છે, તેને બદલે ઉત્પાદક સાહિત્ય દ્વારા કેળવણી અપાય તો જ કેળવણી લેનાર ઇન્દ્રિયોની સંપૂર્ણ કેળવણી તો પામે જ અને વળી તેઓ નિષ્ક્રિય વૃત્તિનાં થાય છે તેને બદલે સક્રિય વૃત્તિનાં થાય, તેમ જ શરીરશ્રમમાં આજે જે શરમ મનાય છે તે શરમ પણ આપોઆપ ચાલી જાય.

ખેડૂતોને કરજમાં રાહત

આચાર્ય ધ્રુવ કહે છે કે કેળવણી માટે "નાણાં મરંકાર પૂરાં ન પાડે તો કોંગ્રેસે પ્રધાનપદ સ્વીકારવામાં ઉતાવળ કરી છે એમ કહેવામાં પણ અમંત બાધ નથી." પણ એમ કહેવું છેક સાચું નથી. પ્રધાનપદ સ્વીકારીને જ પ્રધાનોએ મદનિપેઢ વગેરે પ્રગાહિતનાં અનેક કાર્યો કરવાં શરૂ કર્યાં છે. ધારાસભાની ચાલુ બેઠકમાં, નહેરુના પાણીયા જેની ખેતી થતી હોય, તેવી પાંચ એકર જમીન અગર બીજી પંદર એકર જમીન ધરાવનાર ખેડૂતોને એક વર્ષ માટે કરજરાહતનું બીજ પ્રધાનો સાવનાર છે. "તેમાં એવી ભેગવાઈ રાજ્યમાં આવી છે કે આ કાયદાની શરૂઆતની તારીખે જાણી રહેલાં તમામ દેવાંને લગતા કેસ અગર તો કાયદો અમલમાં રહે (તા. ૩૧ : ૩ : '૭૬) તે દરમિયાન દેવાં વસુલ કરવા ખાતર નાના ખેડૂતની જમીન વેચાવવા માટેના દાવા અગર તે અંગેના હુકમનામાની અવગણી અરજી કરીને અટકાવી શકાયે. આ મુદત દરમિયાન કરવામાં આવેલો જમીનબદલો કાયદેસર નહિ ગણાય, સિવાય કે તે કલેક્ટરની અગાઉથી સંગતિ લેખને કરવામાં આવ્યો હોય, અને જે કોઈ પણ ગણતિવાળે તા. ૩૦ : ૬ : '૭૮ને રાજ પૂરા થતા વર્ષની પૂરી ગણત લરી દીધી હશે તેને જમીનમાંથી કાઢી મૂકી નહિ શકાય. દેવાંની પતાવટ માટેના ચનારા કાયદા, જેના હેઠળ સમાધાન ખોડો નીમાયે, તેનો અમલ થાય તે પહેલાંના સમયનો ગાળો પૂરવા માટે આ બીજ કરવામાં આવ્યું છે. આ સિવાય સરકાર તરફથી નાણાંની ધીરધાર કરનારાઓનું એક દફતર પણ રાજ્યમાં આવશે અને તેમની ધીરધારમાં ફરતી રકમના પ્રમાણમાં પરવાનગી ફીનું ધોરણ રહેશે. બીજી બાજનો સાથે આ બીજ એમ કહેવું છે કે લેણદાર, જે તેની મુદત કરતાં વ્યાજની ચઢી ગએલી રકમ વધારે થતી હોય તો તે કદીયે વસુલ કરી શકે નહિ. આ બીજમાં વ્યાજના દરો પણ આંધેધરીવાળા દેવા માટે ૯ ટકા અને વગર આંધેધરીવાળા દેવા માટે ૧૨ ટકાનો દર નક્કી કરે છે" ('ગુજરાત સમાચાર,' તા. ૧૬ : ૧ : '૭૮).

હરિજન મંદિરપ્રવેશ

વળી હરિજનોના મંદિરપ્રવેશ ખીલ વિષે સ્પષ્ટતા કરતાં, કાયદો અને વ્યવસ્થા ખાતાના મુજબ સરકારના પ્રધાન શ્રી. કનૈયાલાલ બાણેકલાલ મુનશીએ જાહેર કર્યું છે કે: “આ ખીલ કેવળ પરવાનગી આપનારું છે. જે દ્રસ્ટીઓના મનમાં હરિજનોનો હક ન્યાય્ય હોવા વિષે ખાતરી થઇ ગઇ હોય અને જેઓ પોતાનાં મંદિરો હરિજનો માટે ખુલાં મૂકવા માગતા હોય તેમના માર્ગમાંથી કાયદાની સર્વ મુસીબતો દૂર કરવી એ આ ખીલનો ઉદ્દેશ છે. દ્રસ્ટના દસ્તાવેજમાં, અથવા સ્થાપનાની શરતોમાં, અથવા અધિકારવાળી અદાલતના ચુકાદામાં, અથવા કોર્ટના પચ્ચડિ, અથવા કે કાયદામાં કંઇ પણ લખેલું હોય તે જતાં, તેઓ ચોખ્ખા અદાલતની આગળ જાહેરનામું નોંધાવીને મંદિર ખુલ્લું જાહેર કરી શકે એવા અધિકાર આ ખીલમાં આપેલો છે” (‘હરિજનખંધુ’ તા. ૧૬:૧:૩૮). સાથેસાથે એમ પણ ઉગાવતું જોઇએ જે મંદિર હરિજનોને પ્રવેશ ન આપે તેને સરકાર તરફથી એવટ મળતી હશે તો તે બંધ થશે. વળી જે કૂવા, તળાવ, ધર્મશાળા વગેરે જાંધવામાં સરકારે મદદ આપી હોય તેનો ઉપયોગ હરિજનો કરી શકે એવી વ્યવસ્થા થવા ધરે અને એજ શરતે એવું જાંધવા સરકાર મદદ કરી શકે. વળી જે શાળાઓ હરિજનોને પ્રવેશ ન આપે તેને પણ સરકાર તરફથી એવટ મળતી હશે તો તે બંધ થશે.

હિંદુ મહાસભાનો ધર્મદ્રોહ

રાષ્ટ્રીય મહાસભાને યીન પ્રત્યે મિત્રતા નથી કે જનપાન પ્રત્યે શત્રુતા નથી; એ તો સામ્રાજ્યવાદ પ્રત્યે ઘૃણા અને પીડિતો પ્રત્યે અનુકંપા દર્શાવે છે. આજે જનપાન સામ્રાજ્યમદમાં આવી જઇ યીનને પીડી રહ્યું છે, તેનાં નિરાધાર સ્ત્રીઓને વિગાનમાંથી જોખમ નાખીને સંદારી રહ્યું છે, માટે જ રાષ્ટ્રીય મહાસભાને યીન પ્રત્યે અનુકંપા અને સહાનુભૂતિ છૂટી રહી છે. પણ રાષ્ટ્રીય મહાસભા જે કરે એથી ઊલટું જ કરવાનું વ્રત જાણે હિંદુ મહાસભા લેઇ બેઠી હોય એમ તેના મંત્રી પદ્મરાજ જ્યેને ૨૫ કરોડ હિંદુઓના પ્રતિનિધિનો સ્વાય રાષ્ટ્રી જનપાનની પ્રગતને હાલ સદેશો મોકલ્યો છે કે: “નવંજર મહિનાના અંત ભાગમાં કલકત્તામાં મળેલી અખિલ હિંદુ રાષ્ટ્રીય મહાસભાની કારોબારી સમિતિએ યીન ઉપરના જનપાનના આક્રમણને અને એની યુદ્ધની રીતનીતિઓને સખત રીતે વખોડી કાઢતા અને હિંદુસ્થાનની પ્રગતને જનપાની માલતી બદિષ્કાર કરવાની નિનાંતી કરતા કરાંવા પસાર કર્યા છે. પણ અમારી હિંદુ મહાસભાને એની સાથે કંઇ જ સંબંધ નથી. . . . જનપાનની પ્રગતની ઉત્તતિ અને એની ચદની આગાહી માટે હિંદુસ્થાનના હિંદુઓ ગર્વ લે છે.” મંત્રીના માનસ પ્રમાણે

તો જોમ પણ ઉમેરવું જોઈતું હતું કે “નિર્જળ સ્ત્રીનને કચરી નાખવા માટે નેનનાં નિનાધાર સ્ત્રીબાળકોને બોમ્બથી ઉડાવી દેવાને માટે જાપાનને અભિનંદન આપે છે”! કેવું ભયંકર ને ખારીકું માનસ! અને વળી દેશના ૨૫ કરોડ હિંદુઓના પ્રતિનિધિ રૂપે એ ભયંકર મંદિશા! મદાતમાણ, રાષ્ટ્રપતિ જવાહરલાલ અને બીજા અનેક રાષ્ટ્રીય મહાસભાના આગેવાનો ને સભ્યો જે હિંદુ છે તેમને નામે! અથવા તો એ જાધા જાણે અહિંદુ જ હોય, અથવા તો સમસ્ત મહાસભા પણ અહિંદુઓની જ હોય! આ જાધા હિંદુઓના પ્રતિનિધિ એ મંત્રીને નીચા કાળે? રાષ્ટ્રીય મહાસભાનો વિરોધ મુસ્લીમ લીગ તો કરી રહી છે, પણ હિંદુ મહાસભા તો તેનાથીયે એક પગલું આગળ મઠ છે, અને કાલે સવારે અંગ્રેજ સરકાર મહાસભા સામે જોળીયારનો દુકમ છોડશે ત્યારે હિંદુ મહાસભાના મંત્રી અને એ માનસના એના સભ્યો હાથમાં પિસ્તોલો લેઈ રાષ્ટ્રીય મહાસભા સામે જોળીઓ તાકવા અંગ્રેજ સરકારના સ્વયંસેવકો થઈને નીકળી પડશે, એમના આ માનસ ઉપરથી જોતાં તો! કેમ જોમ જ ને? કેવો ધર્મદ્રોહ! સોજીયામાં પ્રેતબોજન બંધ

ભાઈ શંકરભાઈ બીખાભાઈ પટેલ સોજીયાના છે, મુંબઈ યુનીવર્સિટીના ટ્રેન્યુએટ છે, સેવાભાવી યુવક છે, મહાત્માજીના નિષ્ઠાવાન ભક્ત છે, સાચરમતી આશ્રમમાં રહેલા અને દાંડી દૂયમાં મહાત્માજી સાથે નીકળેલા. સામાજિક વિચારોમાં મુધારક છે, પોતાની જે પુત્રીઓને તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે - જાતિ બહાર પણ - લગ્ન કરવાની પરવાનગી એમણે આપેલી. તેમના પિતા ભાઈ બીખાભાઈ શામળાભાઈ માગશર માસમાં ગુજરી ગયા. તેમની પાછળ રોવાદૃટવાનું, કાવ્યમાકણ, સરાવવાનું, સરવણી, બારમું વગેરે કાંઈ પણ વ્યવહારિક કે ધાર્મિક મનાતી વંદમી ક્રિયાઓ કરવામાં આવી નથી. ખરે, ભાઈ શંકરભાઈ એવું કંઈ ન જ કરે. આ માટે, એમણે પોતાની વિદ્યાને ને સંસ્કારને અનુરૂપ જ વર્તન કર્યું છે એ માટે, એ ભાઈને ધન્યવાદ ધો છે.

મોટા કરાળામાં પ્રેતબોજન બંધ

મોટા કરાળાના ભાઈ કાલાભાઈ કલ્યાણભાઈનાં માતા ગંગાબા ગયા માસમાં ગુજરી ગયાં. તેમને ચાર પુત્રો છે. તેમના કુટુંબના ભાઈ ઝવેરભાઈ વૃક્ષસીદ્ધાન્ત ગયે પોતાનાં માતા પાછળ પ્રેતબોજન ગિલકુલ જમાડવું નહોતું, નેમના કાકાના પુત્રોએ પોતાના પિતા બેચરભાઈ નેનસિદ્ધભાઈ રાય પાછળ પ્રેતબોજન ગિલકુલ કર્યું નહોતું. તેવી જ રીતે આ પ્રસંગે ભાઈ કાલાભાઈએ પોતાનાં માતા પાછળ પ્રેતબોજન નહિ કરવાની હિંમેત કરી છે. આ માટે એ ભાઈને ધન્યવાદ ધો છે. મોટા કરાળામાં આમ પ્રેતબોજન નહિ જમાડનારની

સંખ્યા દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે એ કાનગની ઉત્પત્તિનું શુભચિહ્ન છે.

મરણપ્રસંગે દાન-મહેળાવમાં

પોતાના નિર્ગળ લાઘ્યોને ફરજિયાત અનુકરણ કરવું ન પડે એટલા માટે સધન લાઘ્યોએ શુભાશુભ પ્રમગોએ અનિષ્ટ ઘાતિભોજનો જાંધ કર્યાં એ તો એમનો ધર્મ રહ્યો. પણ તેવે પ્રસંગે પોતાના ધનનો ઉપયોગ સાર્વજનિક કલ્યાણને અર્થે કરવો એ પણ તેમનો ધર્મ રહ્યો. અંશે હવે એવો ધર્મપ્રવાદ વહેવા લાગ્યો છે એ જ્ઞાતિનું શુભચિહ્ન છે. “મહેળાવના પા. લઘુલાઘ્ય જેથરલાઘ્ય ગત કાર્તિક સુદિ પને સોભવારે સ્વર્ગવાસી થતાં તેમના પુત્રો મહીજીલાઘ્ય અને પ્રભુદાસે પ્રેતભોજનનું ખર્ચ તદ્દન જાંધ કરી સાર્વજનિક વ્યાયામમંદિરનું મકાન જાંધાવયા રૂ. ૫૦૦ આપ્યા છે. અને બીજા ત્રણ ગૃહસ્થોએ પણ દરેકે આ કામ ખાતે રૂ. ૧૦૦ આપવાનું સંકલ્પ્યું છે. બીજી મદદો મળી રૂ. ૧૫૦૦ની રકમ થઈ જશે. જમીનની પસંદગી પણ થઈ ગઈ છે. વ્યાયામનું કામ પણ શરૂ થયું છે, એટલે આશા રખાય છે કે સરકાર પંચાયત મદદ મળતાં મકાન વેળાસર થઈ જશે” (‘અરોતર,’ ડીસેમ્બર, ૧૯૩૭).

પ્રિયજનને સ્મરણાર્થે દાન-ઠાસરામાં

“ઠાસરાના દેસાઈ ત્રિકમલાલ જેઠાલાલે તેમનાં સદ્ગત પત્ની મહાલક્ષ્મીના સ્મરણાર્થે રૂ. ૧૩૦૦૦ તેર હજારને ખર્ચે જાંધવેલા કન્યાકેળવણી માટેના શાળાના મકાનની તા. ૨૭:૧૨:૩૭ને રોજ ખેડા જિલ્લાના કલકેટર સાહેબને શુભ હરતે ઉદ્ઘાટનક્રિયા થઈ હતી. થોડાંજ વર્ષો પહેલાં શ્રી. ત્રિકમલાલે પોતાના પિતાના સ્મરણાર્થે ધી જેઠાલાલ મનોરદાસ દેસાઈ ઇંગ્લીશ સ્કૂલનું મકાન રૂ. ૧૦૦૦૦નું ખર્ચે જાંધાવી આપેલું. આવાં દાનો માટે તેમને ધન્યવાદ આપીએ છીએ.” (‘અરોતર,’ જાન્યુઆરી, ૧૯૩૮).

બીજાં દાન.

“મહેળાવ તા. પેટલાદના શાહ ચિમનલાલ ભાઈલાલભાઈ તથા રતિલાલ ભાઈલાલભાઈનાં તરફથી પોતાના પિતાશ્રી શાહ ભાઈલાલભાઈ મકનદાસનું નામ સાર્વજનિક પુસ્તકાલય સાથે જોડવાની શરતે રૂ. ૩૨૦૦ આપવાની માગણી તા. ૬:૧૨:૩૭ને રોજ ખાસ આધારણ સભાએ સ્વીકારી છે” (‘અરોતર,’ ડીસેમ્બર, ૧૯૩૭).

“રામમિત્ર ભાઈલાલભાઈ દાજીભાઈ અમીને પેટલાદ મદાલ કેળવણી મંડળ તરફથી ભરાતા વાર્ષિક ચિત્રકલા પ્રદર્શનને અરોતર ચિત્રકલા પ્રદર્શન જનાવી તેને ઉત્તેજન આપવા માટે અરોતર એન્થ્રોપોલોજી સોસાયટીને રૂ. ૧૦૦૦ એક હજારનું ટ્રસ્ટફંડ આપવાનું તા. ૨:૧:૩૮ના રોજ વસો મુકામે ભરાયલા

ચિત્રકલા પ્રદર્શન વખતે જાહેર કુર્ચી છે. લલિતકળાના ઉત્તેજનાથે તેમણે આપેલી રૂકમ માટે તેમને પણ અભિનંદન." ('ચરોતર,' જાન્યુઆરી, ૧૯૩૮).

"ભાદરવમાં તા. ૧:૧:૩૮થી સ્ત્રીહુન્નર ઉદ્યોગાલય શરૂ કરવામાં આવ્યું છે. અને ઉપહુન્નિકા નિમિત્ત ધધેા શીખી કામ કરવા ઇચ્છા રાખનાર બેતોને ગધી અનુદાનના આપવા યોજના રાખી છે. વડોદરા મહારાણી શ્રી. ચિમનાબાઈ સ્ત્રીહુન્નર ઉદ્યોગાલયમાં તૈયાર થયેલાં એક-બેનને આ કામ માટે ખાસ રોકવામાં આવ્યાં છે. શરૂઆતમાં સીવજી-કામના વર્ગો શરૂ થયા છે. અને આ ઉદ્યોગાલયના શરૂઆતના ખર્ચમાં શ્રી. મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલે રૂ. ૬૦૦ આપ્યા છે." ('ચરોતર,' જાન્યુઆરી, ૧૯૩૮).

આપો આપો, સાર્વજનિક કલ્યાણ માટે જેટલું અપાય એટલું ધન આપો, 'જો ધનના મણી ધર્મ તમારો.' પારસી ભાઈઓની દાનની ઉદારતા કેટલી પ્રચંડ છે તે આ અંકમાં પૃષ્ઠ ૧૭૯થી જોશો. એક જ વર્ષમાં રૂ. ૨૭,૦૩,૭૮૪! દાનનો કેવો પ્રચંડ ધોધ!

દેશવીર વિદ્વલભાઈનું સ્મારક

દેશવીર વિદ્વલભાઈ દેશસેવામાં કાયા ધસી નાખીને પરદેશમાં યુજરી ગયા તે પ્રસંગે તો દેશમાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો, કામ કામ સ્મારકો બિલાં કરવાના ઠરાવ થયા! પણ જો ગધા ઠરાવ પોલા નીવડ્યા. માત્ર તેમની જન્મભૂમિ ગડિયાદમાં તેમના સ્મારકરૂપે 'વિદ્વલ કન્યાવિદ્યાલય'ની સ્થાપના થઈ. સમસ્ત દેશમાં આજે જો એકલું જ એમનું છવતું જગતું સ્મારક છે. આજે દરિયુરામાં રાષ્ટ્રીય મહાસભા ભાગ્ય છે તે સ્થાનને 'વિદ્વલનગર' નામ આપી તેમનું કંઈક આણું સ્મારક કરવામાં આવ્યું છે, પણ આજે ઇંદ્રજાળ પેઠે ફૂટી નીકળેલું જો નગર તો 'ચાર દિવસ ચાંદરણું' કરીને જૂંસાઈ જવાનું છે. જો દેશવીર પોતાની પાછળ લગભગ સવાલાખ રૂપિયા દેશકલ્યાણમાં વાપરવા મૂકી ગયા છે, તેય આજે તો મુંબઈને એક ખૂણે વ્યાળે કે વગર વ્યાળે ભરાઈ રહ્યા છે. ત્યારે જો દેશવીર માટે જેને જેને લાગણી હોય તે કમમાં કમ જો પૈસા તો કઢાવેજ અને એમના એકના એક સ્મારકને—વિદ્વલ કન્યાવિદ્યાલયને—આપી જો દેશવીરને અણે શીશ નમાવે એવી દેશસેવિકાઓ તૈયાર કરવામાં મદદ કરે તોય ધણું છે.

આપણી હીનવૃત્તિ

પણ આપણામાં કેટલાક હીનવૃત્તિ લોક પેશા છે, જે સાર્વજનિક સંસ્થાઓમાં પૈસા આપે તો નહિજ, પણ તેવી સંસ્થાઓના પૈસા ખાઈ પણ મતય: એક નાનું જ ઉદાહરણ આપું: અમદાવાદની 'યુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી'.

સાર્વજનિક સંસ્થા છે. જે પુરુષ રૂ. ૫૦ અને જે સ્ત્રી રૂ. ૨૫ એક વાર આપે તે તેમાં લાઇફ મેમ્બર થઇ શકે છે અને તેને સોમાયટી તરફથી દર વર્ષે દશેક રૂપિયાનાં પુસ્તકો ઉપરાંત ત્રૈમાસિક 'બુદ્ધિપ્રકાશ' ભેટમાં આપે છે. એ લાઇફ મેમ્બર હોવે ત્યાં સુધી એ ભેટ તેને મળી શકે. છતાં એ લાઇફ મેમ્બર ગુજરી જતે પણ તેનાં કુટુંબીજન સોમાયટીને ખચર આપનાં નથી, ગુજરી ગયેલા લાઇફ મેમ્બરને મળતી ભેટ હવે સ્વીકારે છે એવાં પણ દાખલા છે, એમ તે સંસ્થાના લાઇફ મેમ્બરોની યાદી તપાસતાં અહુણાજ માલમ પ્રકૃત છે. આપણી આં કેવી હીનવૃત્તિ!

આપણી કાયરતા

આજે એકા ગ્રંથામાં હામકામ લૂંટો થયાના પ્રસંગો સાંભળીએ છીએ. પોલીસ તેની જાડુ પરવા કરતી દેખાતી નથી એ તો દીવા જેવી વાત છે. પણ પ્રમ પોલીસ સામે કે સરકાર સામે હાથ જોડી બંસી રહે એમાં આપણી શે કાયરતા છે. આપણે પોતે—આપણા યુવકોએ—હિંમત કરીને એ લોકને હડાવી દેવા તૈયાર થવું ધટે. હથિયાર વાપરતાં શીખવું ધટે. અને ત્રામસોફે ખપપૂરતાં હથિયાર મેળવવા સરકારને મળવું ધટે. સરકારે વિશ્વાસપાત્ર શ્વસ્યોને ગામના રક્ષણને માટે, એ માટે એટલાં હથિયારના પરવાના, તેમની જવાબદારી ઉપર, આપવા ધટે. આવી રીતે લૂંટારા સામે હથિયાર વાપરવાં એને હું હિંસા માનતો નથી, હિંસા હોય તો તે ધાર્મિક હિંસા છે. જાંફી તેવે લાયને પ્રસંગે ધરમાં પેશા જવું એ તો અહિંસા નહિ, પણ રૂપિય રીતે કાયરતા—ગાયત્રા-વૃત્તિજ છે. પણ વળી એ લૂંટારાઓને લૂંટો થાથી કરવી પડે છે એનાં કારણો શોધી તે કારણોનો નાશ કરવાના પણ પ્રયત્ન કરવા જોઈશે. જૂખમરો એ એક મુખ્ય કારણ છે. જ્યાં સુધી જૂખમરો છે ત્યાં સુધી તેને અનુસરતા ગુના જન્યે જ જવાના. માટે જૂખમરોનો પણ નાશ કરવા જ જોઈશે.

લાઇ ચન્દ્રશંકર ગયા!

“નડિયાલના જાણીતા, સાક્ષર શ્રી. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યાનું તા. ૨૭ : ૧૨ : '૩૭ને રોજ અવસાન થયું છે. તેઓશ્રી સ્વદેશપ્રેમી હોઇ હોમરૂલ ચળવળમાં, સાહિત્યપ્રેમી હોઇ સાહિત્ય પરિપદોમાં, સરસ વક્તા હોવાથી સ્વદેશોત્થતિ માટે પ્રેરક વ્યાખ્યાનો આપવામાં અને ગુણપૂર્ણ હોવાથી જાણીતી વ્યક્તિઓના ગુણને જનસમાજ સમક્ષ રજૂ કરવામાં, પોતાને દમનો વ્યાપિ હોવા છતાં સારા પ્રમાણમાં શ્રમ ઉઠાવતા હતા.” (“ચરિત્ર,” જનન્યુસ્પારી, ૧૯૩૮). પાછળ મૂકી ગયેલા શોકમસ્ત કુટુંબને એમનું ઉજ્જવળ જીવન, એ જ આશ્વાસનરૂપ છે.

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ક્ષુરસ્ય ધારા નિશિતા, દુરત્યયાં દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૮૮૪
વર્ષ ૧૫

આણંદ

ફાગણ
અંક ૫

અનુભવનવનીત

છ. વર્ષ ઉપરની આ દરખાસ્ત છે.

એક દિવસ સંખ્યાકાળને સમયે લગભગ પિસતાળીશેક વર્ષનાં એક ઊંચો, ઠાળો, કઢાવર પુરુષ અને ઓગળીમ વીમ વર્ષની એક જાળા મારે મકાને આવી ગાડીમાંથી ઊતર્યાં. તે પુરુષે માથે મેલું ધોળું ફાળાઈ, સુસી જેવા એકનો ફાટ અને ટુંકું મેલું ધોતિયું પહેરેલું હતું.

“આને આપના આશ્રમમાં મૂકવાની છે, અત્યારે સીધાં અમે ગાડી ઉપરથી આઘ્યાં આવીએ છીએ. હું આશ્રમમાં આતી સાથે જવા માગતો નથી એટલે આપ કાંઈ માણસ સાથે ચિઢી લખી આપી આને, આશ્રમમાં મોકલી આપો એટલી અરજ કરવા હું આગ્યો છું.” પેલા પુરુષે ધગમાં પેસતાં જ મને કહ્યું.

“આ બેનને મૂકવા આવનાર તરીકે તમારું નામ લખ્યું? તમારું નામ કોણે મને જણાવશે?” મેં પૂછ્યું.

“ના ભાઈમાહેણ! કોઈનું નામ લખવાની જરૂર નથી. આજા કાળાં કામમાં તે વળી નામ શાં ને ઠેકાણું શાં? એને આશ્રમમાં રાખજો—સદાને માટે ત્યાં જ રાખજો. હવે અમારે એ ધર્મેયે ન ખપે, અમારે મન હવે એ મરી ગઈ એમ સમજવાનું, એને ફાવે તે કરે, સુએ તો ફૂવામાં પડે. આ તો અમે જોતો એટલે જીવની હિંસા ન ચાલે તે માટે એને અહીં લાવ્યા. જાકરી એને તો ઝેર આંખીને કે ગળું દાખીને મારી નાખી હોય તોયે જરવાજખી ન ગણાય. અમારી સાત પેઢીનું એણે તો નાકેકાપ્યું, અમારી ખાંનદાની ને આખરે ધૂળ મેળવી. અમારે ગામમાં મોં જતાવવાનું ન રહ્યું. હવે એ મરે કે જીવે એની અમને કાંઈ પડી નથી.” પેલા માણસે ખૂબ આવેશથી બોલવા માંડ્યું.

“તમારી એ પુત્રી છે?” મેં પૂછ્યું.

“અરે સાહેબ, મારા દીકરાની એ વિધવા છે. દીકરો ચાર વર્ષ ઉપર પાછો થયો, પરણીને આવી તે બીજે જ વર્ષે મારો જુવાનલેખ એકનો એક દીકરો, ચાર દિવસના તાવમાં ચૂંચરી ગયો. એ વર્ષ ઉપર એની સાસુ પણ દીકરા પાછળ ઝૂરીઝૂરીને સ્વધામ સીધાવી. મારી દશ વર્ષની દીકરી, હું અને આ કપગલાની એટલાં ઘરમાં રહ્યાં. એનો બાપ ભિખારી જેવો છે, ગાગડામાં પડાણુ પેટનું પૂરું કરે છે, ભાષ દેવું કરી નાસી ગયો છે તેનો પત્તો નથી અને મા તો એને જીવરસનો મૂટ્ટી મરી ગઈ છે, એટલે એ કાળમુખી અગારે માથે પડી. મારે દુકાનનું કામકાજ, ઘરગદાર રહેવાનું, ઘરમાં એકલી દશ વર્ષની છોકરી અને આ લક્ષણની પાધરી નહિ એટલે શે સચવાય? ચાર મહિના ઉપર મને ગાંતંબી મળી કે આણે તો નખખોદ વાલ્યું છે અને અમારા ઘરની આગરે ઉપર પાણી ફેરવ્યું છે, ત્યારે મેં એની દૂરની કાકીને બોલાવી બધી દર્શાવત કહી. કાકીએ ત્રણ મહિના એને પોતાને ઘેર રાખી, પણ લોકોના કંઠથી એને મારે ઘેર આવી પાછી સોંપી ગઈ, એટલે નહટકે હું એને આપના આશ્રમમાં રાખવા લેઈ આવ્યો છું. એના ખાવાપીવાનો ને બીજા ખર્ચનો જોગબસ્ત હું કરીશ, પણ આપ દરે એનાં માંગાપ, એને જન્મારો પાળવાની તમારે. દરે એ માંદો થાય કે મરી જાય તો મેં મારે એના સમાચાર જાણવાની જરૂર નથી સાહેબ, મને તો એને અહીં લાવતાં મેં બોંધ ભારે થઈ પડી. આ નાની દશ વર્ષની છોકરી ન હોત તો હું તો આપઘાત કરતં એવું થાય છે.”

જાઈ ગિરારી, માયાનો છેડો ઓળો ઓઠી, નીચું જોઈ સાંભળ્યા કરતી હતી. પાતળી દુગળી ઢાવાની, નાનાં કદની એ જાળા હતી. અમરાનાં આટલાં બધાં તિરસ્કારનાં વાક્યો મૂગે મોઢે એ સાંભળી રહી હતી.

આશ્રમની મુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ જાઈ ઉપર ચિઠ્ઠી લખી મારા માણસ નેડે ગાડીમાં આ જાઈને મેં આશ્રમમાં મોકલી દીધી. પેલો પુરુષ પાંચેક મિનિટ પછી વિદાય થયો.

ચાર મામ પછી એક દિવસ હું આશ્રમમાં ગયો ત્યારે “એક જિમાર જાઈ આપને ખાસ મળવા માગે છે” એમ મુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટે કહ્યું. હું અંદર ગયો તો પેલી જ જુવાન જાઈ એક હાલદુવાલ થએલી, મરણપથારીએ પડી હતી. ધરપીતાલમાંથી એ બે ત્રણ દિવસ ઉપર આશ્રમમાં આવી હતી.

“મારા મરણને આપ તાર કરી બોલાવશો? મને નથી લાગતું કે હું બચું. આપ એટલું મારું કામ જરૂર મંદેરજાની કરીને કરશો.” તે મૃત્યુપથારીએ પડેલી જાઈ બોલી.

“પણ હું તારા સમરાનું નામકામ જાણતો નથી. અહીં તે લખેલું પણ નથી. ક્યાં, કેને તાર કરે?” મેં કહ્યું. “આપને હું એમનું નામ, ગામકામ બધું લખાવું છું.” બાઈએ લખાવ્યા મુજબ મેં તેના સમરાને કાઢીઆપાડના એક ગામમાં તાર કર્યો.

બીજે દિવસે માંજે તે માણસ મારે મકાને આવ્યો અને અમે બંને આશ્રમમાં ગયા.

મૃત્યુશય્યા ઉપર સૂતેલી એ જાળાએ મદામુરફેલીએ જરા તકિયા ઉપર બેસી માથું કરી બેસવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

એની આંખોમાં કાંઈક અપૂર્વ ચમકારો જણાયો. એનું મોઢું લોચ થવા માંડ્યું અને હાંત પીસીને તે બોલવા મંડી.

“જુઓ, હું તો આ ચાલી, તમારે પાપે ચાલી. તમારા જેવા ચંડાળનો સાત લેવે પણ છટકા થવાનો નથી. સાહેબ, મારી આ દશા કરનાર આ રાક્ષસ છે, મને નિરાધારને ફસાવી એણે મારી ગિંદગીની આ દશા કરી.” આટલું બોલી એણે ડોકી નાખી દીધી.

હંટરથી ફટકા મારવાની સૂઝ કર્યોનું કોઈ પણ વખતે વાજખી હોય તો આ નરાધમને માટે એ વાજખી ગણાય એમ મને લાગ્યું.

(‘જ્યોતિર્ધર’, તા. ૨૬:૧:૭૮).

ગ. ગો. છુ

‘પાટીદાર’

(૩)

‘પાટીદાર’માં આવતા લેખોના ત્રણ વિભાગ પાટી શકાય: (૧) લેખ, વાર્તા, અહેવાલ, વગેરે (૨) પત્ર, ચર્ચાપત્ર, મનુષ્યજાતિ, મંથપરિચય, વગેરે અને (૩) પ્રસંગકથા.

લેખ મુખ્યત્વે સામાજિક હોય છે. સરવ્યાતનાં વર્ષોમાં વિદ્યાર્થીઓની સજામાં ચર્ચાના હોય તેવી ભાષામાં સામાજિક કુરિવાજો ઉપર પ્રહારાત્મક લેખો પ્રગટ થતા, એમાં ગંભીર વિચારપૂર્વક લખાતા લેખો થોડા હોતા. આજે પણ થોડેઘણે અંશે એ જ સ્થિતિ છે. હિંદુ સમાજશાસ્ત્રમાં ઊંડે ઊતરી ગંભીર ચિંતનપૂર્વક લખનાર સમસ્ત ગૂજરાતમાં જ ગણ્યામાંડ્યા છે ત્યાં પાટીદાર સરખી પેટાત્તાતિમાં એવા વિચારકોની આશા ક્યાંથી રાખી શકાય? ‘પાટીદાર’ના તંત્રીને યાદ કરતાં એવાં અવ્યક્ત સ્ત્રીપુરુષો ભાગ્યે જ નગર

ચઢ્યે. જ્યાં આવી સ્થિતિ હોય ત્યાં સારા લેખો, લેખોમાં વિવિધતા, અને મર્મસ્પર્શી સંભારણિયોની આશા ક્યાંથી રાખી શકાય? પ્રથમથી જ તંત્રી-સ્થાનેથી પ્રમંગલકથા આવે છે. તે ઉપરાંત નેઓ કદીક લખે છે. છૂટક છૂટક પ્રગટ થયેલા ‘લગ્નપ્રપંચ’માંના કેટલાક અધ્યાયોએ ઝોમના અભ્યાસનો અને ચિંતનશક્તિનો વાચકને સારો ખ્યાલ આપ્યો છે. પણ તંત્રી પોતાના જ લેખોથી આખું માસિક ભરી શકે નહિ. સમાજનું પ્રતીકરૂપ માસિક સમાજનાં અનેક નરનારીઓના લેખોથી ફૂલીફૂલી ‘સમૃદ્ધ’ થવું જોઈએ. તો જ તેના અસ્તિત્વને તે લાયક કરે. એટલે જેવા મળે તેવા લેખોથી તેણે સતોષ માનવો જ રહ્યો. આથી જ અનેક વખત અનેક યુવકોના અવ્યવસ્થિત વિચારો વાળા લેખોને એમાં સ્થાન મળતું જોવામાં આવે છે; અને તે ચોખ્ખા છે. યુવકોમાં સમાજસાક્ષના અભ્યાસની, સચિ ઉત્પન્ન કરવી, તેમના સામાજિક વિચારોને અમુક પંક્તિ આપવું, એ આવા જાતિના માસિકનું એક લક્ષ્ય હોવું જ જોઈએ. અનેક યુવકોએ પોતાના હૃદયની વગગ માંડીધેલી રીને એમાં ઠાસી છે, એમાંના ધણા જીવનને ધક્કે ચઢતાં ક્યાંક ભરાઈ પડ્યા છે અને ફરીથી જોવામાં પણ નથી આવ્યા. એમ છતાં તેઓ ‘પાટીદાર’ને આહે છે અને તેના નિકટના પત્રિચયમાં આવે છે. ‘પાટીદાર’ તેમના હૃદયની જ્યોત નવસિત રાખવા પ્રયત્ન કરે છે.

કેવળ સામાજિક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો ‘પાટીદાર’ને જાતિનું દર્પણું કહી શકાય. તેના લેખો તેના સ્વરૂપને સંપૂર્ણતઃ વ્યક્ત કરે છે. એ દર્પણના ઢગ વળી ગયા છે, કારણ કે એ ને એ જ ત્રિપથો ઉપર ફરી ફરીને લેખ આપ્યા કરે છે. આથી રોજ રોજ એક જ પ્રકારનું પોતાનું મુખ જોઈ અને વળી સમજવા છતાં તેમાં ફેરફાર કરવા અસક્ત હોવાથી હવે તેને એ દર્પણ પર જ ચીઠ ચઢે છે. તેઓ કહે છે: “આ શું રોજ એ ને એ વાત! એમાં વિવિધતા ક્યાં છે? પાંચ વર્ષ થયાં, દસ વર્ષ થયાં, કાલે પંદર થશે, પણ એ ને એ જ વાત, એ ને એ જ પ્રશ્નો. અને છતાં આજે કુચ કરતાં પીછે દડે થતી દશે એમ જ લાગ્યા કરે છે. આનો શો અર્થ? હવે તો કંટાળો આવે છે.” આ કથનમાં ધણું વજુદ રહેલું છે એ સ્વીકારવા છતાં કહેવું પડે છે કે એ સ્થિતિ અનિવાર્ય છે. એનાં કારણ ઉપર વર્ણવ્યાં છે. અસોસની સાથે એ પણ કહેવું જોઈશે કે ‘પાટીદાર’ને મળતા સ્વરૂપમાં સમસ્ત હિંદુ સમાજનું કાંઈ માસિક ગૂંજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થતું નથી. એમ હોત તો ‘પાટીદાર’નો - પાટીદાર જાતિના પ્રશ્નોનો - કેટલેક અંશે એમાં સમાવેશ થઈ જાય છે એમ માનત અને એટલે અંશે ‘પાટીદાર’ના દેહનો વિચાર શક્ય જનત. આ સંબંધમાં મારા મિત્ર-

વાચકોના વતી મેં 'પાટીદાર'ના તંત્રીને લખેલું. તેના જવાબમાં તેમણે લખેલું: "ત્યાં સુધી સામાજિક પ્રશ્નો જોગ ને તેમ જોવા છે ત્યાં સુધી તેને ફરી ફરી જણીને, વિવિધ રીતે પ્રકારે ફરીને લોકમત ફળવવા, લોકમનગૃતિ ઉત્પન્ન કરવા પ્રયત્ન કરવા જ રહ્યા. મારી અવરથાએ હું આખા હિંદુ સમાજને માટે ખીજ માસિકનો જોતો ઉકાવવા અશક્ત છું, તેમજ 'પાટીદાર'ને બંધ કરવામાં ધણાં મિત્રોનો વિરોધ છે, એટલે એ ચક્રાવલું ઉચિત માનું છું." આ જવાબ ઉપર વાચકોએ વિચાર કરવો રહ્યો.

આમ છતાં વર્ષપ્રતિવર્ષની 'પાટીદાર'ની કાષ્ઠલેખ તપાસીએ તો એમાં ફીક સુધારો થયો છે એવું માન્ય પડી આવે છે. સામાજિક પ્રશ્નો વધુ ગંભીરનાથી વિચારાધ રહ્યા છે. પાટીદાર જ્ઞાતિને જલ્દે સમસ્ત હિંદુ સમાજને ઉદ્દેશીને વિશેષ લખાય છે. ખેડૂતના પ્રશ્નોનો પણ ફીક ફીક વિચાર થઈ રહ્યો છે. કઠીક વાર્તાસાહિત્ય પણ જોવામાં આવે છે. લેખવિભાગમાં હમેશને માટે જો એક સારી વાર્તાને—ચાલુ અથવા ટૂંકી વાર્તાને—પ્રગટ કરવાનું અને તો 'પાટીદાર' માટે વધું માગણી થાય. વાર્તાનો પ્રસંગ વાચકહૃદયને સીધી અસર કરે છે, શરદ્વાણુની સામાજિક વાર્તાઓ એની સાખ પૂરે છે.

લેખ વિભાગમાં કટાક્ષ લેખો ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપે તેવા હોય છે, પણ તેવા લેખ મળવા મુશ્કેલ હોય છે.

હિંદની અન્ય ભાષાઓમાં હિંદુ સમાજશાસ્ત્રના જોડા અભ્યાસથી લખાએલા એકાદ લેખનું ભાષાન્તર દરેક અંકમાં પ્રગટ થાય એ પણ ઇચ્છ્યા યોગ્ય છે. પણ એના લેખ માટે 'પાટીદાર'નું ક્ષેત્ર પૂરતું નથી. 'પાટીદાર'નું તંત્ર જલ્દુ નાના પાયા ઉપર રચાયેલું જણાય એટલે એને એ ન પોષાય.

એકંદરે 'પાટીદાર'માં લેખો નિર્જઘાતમક આવે છે. એ લેખ કોઈ પ્રતિષ્ઠિત અભ્યાસી લેખકોના નહિ, પણ પાટીદાર જ્ઞાતિમાંથી મળી આવે તેવી અણુજણી વ્યક્તિઓના. સામાન્ય રીતે વાચકો અમુક જણીતા લેખકના લેખ વાંચવાનું પસંદ કરે છે. આ ક્ષિતિમાં 'પાટીદાર'ના આદકો મોટે ભાગે પ્રમુગ્ધકથા વાંચવાની ઉત્કંઠાથી જ આદક તરીકે ચાલુ રહે છે એમ કહેવું જોઈ નથી.

એકજ પ્રકારના વિચારો વિવિધ રીતે વર્ણવી શકાય છે. નિર્જઘાત, પેટ પડીને હમાવે અથવા રડાવે એવા કટાક્ષલેખોથી અને વિશ્વકર્માના સર્જન સમાં પાત્રોના જીવનચાપાટથી. આ બધી રીતે વિચારો દર્શાવાય તો માસિકમાં વિવિધતા આવે અને વાચકો આકર્ષાય. 'પાટીદાર'માં કેવળ નિર્જઘાતમક લેખો આવે છે એમાં તંત્રીનો કે ખીજ કોઈનો દોષ નથી. પાટીદાર જ્ઞાતિમાં

એવા વાર્તાકાર પ્રાપ્ત નથી એ કમજાગ્યની વાત છે. કંઈક મહેનતાણું આપતાં પણ જો આ શક્ય બનતું હોય તો નેમ કરવું જરૂરનું લાગે છે.

હવે ખીન્ન વિભાગનો વિચાર કરીએ. આ વિભાગમાંની એકાદ બે વાનગી ‘પાટીદાર’માં દર વખતે જોવામાં આવે છે. પત્રો સાચા તેમજ ઉપખતી કાઢેલા પણ હોઈ શકે. સમાજના કોઈ એક ખૂણામાં બનેલી માચી કથનીનો અહેવાલ કે વાર્તારૂપે પત્ર લખાયો હોય તો તે વાચકને ફીક અસર કરે છે. પોતાનાં વીતકોનું વર્ણન આત્મકથારૂપે પત્ર દ્વારા કરી શકાય. ઘણી વખત આવા પત્રો ભારે સનસનાટી તેમજ દિલસોછા ઉપખતે છે. નિર્ગંધામક વિચારોને પત્રનું સ્વરૂપ આપવાથી ઉપખતી કાઢેલો પત્ર થઈ શકે છે. કેટલીક વખત નિર્ગંધ કરતાં એ વધારે અસરકારી બીવડે છે. વાર્તાને પણ ઉપખતી કાઢેલા પત્રનું સ્વરૂપ આપી શકાય. આવા પત્રો મામિકમાં આવકારપાત્ર છે.

ચાલિના પ્રશ્નોનો વિસ્તાર જોતાં ચર્ચાપત્ર જાહુ ઓછાં જોવામાં આવે છે. જેમ વાદવિવાદમાં ચર્ચાથી તત્ત્વ હાથ આવે છે તેમ લખાણમાં પદ્ધતિસર ચર્ચાપત્રથી તત્ત્વ હાથ આવે છે. એથી વાચકોના વિચારોની પરસ્પર આપસે થાય છે. વાચકોની ચર્ચાશક્તિનો તેમજ સમાજ કષ્ટ દિશામાં પ્રયાણ કરી રહ્યો છે, મનભેદવાળા પ્રશ્નોમાં સમાજનું વલણ વિશેષે કષ્ટ તરફ દોળે છે તે એથી નક્કી થાય છે. બન્ને પક્ષે ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં સત્ય હોય, જૂની અને નવી સંસ્કૃતિની અયગમણ ઊભી કરના હોય, તેમજ બંધાની દિલસોછા મેળવતા પણ ઉકેલવામાં મુશ્કેલ હોય તેવાં પ્રશ્નો ચર્ચાપત્રથી જાહુ સારી રીતે ઉકેલી શકાય છે. લખવિષયના બંધા પ્રશ્નોમાં જો પક્ષે ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં સત્ય હોવાનો સંભવ છે. ધાર્મિક વિધિઓના પ્રશ્નોમાં જૂના અને નવાની અયગમણ જોવામાં આવશે અને પ્રેતભોજન, વિધવાવિવાહ, ખેડૂતોનાં કરજ, વગેરે પ્રશ્નો ખીન્નઓની દિલસોછા છતાં એનો ઉકેલ હાથ આવતો નથી. કમજાગ્યે ‘પાટીદાર’ જેવા મામિકમાં ભાગ્યેજ ચર્ચાપત્ર જોવામાં આવે છે. ઘણી વખત કોઈ ખૂણેથી ચર્ચાપત્રનો જવાજમ હોતો નથી, એટલે તેના લેખકની સાથે તે અનંતમાં લીન થઈ જાય છે!

ચર્ચાપત્રમાં એક વસ્તુ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી છે: એમાં બહિર્ગત આલેખો ન આવવા જોઈએ. કોઈ વખત એવો નિર્દેશ કરવાની આવશ્યકતા જણાય તો તે દ્વેષબુદ્ધિથી નહિ પણ નટલ્ય બુદ્ધિથી અથવા સમબુદ્ધિથી જ થવો જોઈએ, મનભેદ હમેશાં પ્રામાણિક હોવો જોઈએ. ચર્ચાપત્રીએ આ કદી ન ભૂલવું જોઈએ. સ્વમન મારે જતાથે દુરામદ, ગમતા કે અહંભાવ ન રાખવો

જોઈએ. વળી અકિતગત દ્વંષભાવ કે ધરના ઝથડા ચર્ચાપત્રમાં ન આવવા જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ એવાં કારણોએ વેરવૃત્તિથી પણ ન લખાવું જોઈએ. શુદ્ધ તર્કબુદ્ધિથી પોતાનું પ્રામાણિક મતન્ય જણાવી તેને શુદ્ધ દલીલોથી દઢ કરવા હમેશાં તત્પર રહેવું જોઈએ. કદી જો પોતાની જ ભૂલ ચતી માલમ પડે તો તે સ્વીકારી લેવાં અચકાવું ન જોઈએ, એથી પ્રતિષ્ઠાહાનિ ચતી હોય તો તેને ભોગે પણ. સંસ્થાઓમાં અને સભાઓમાં આવા પ્રશ્નો ઘણી વખત ઊભા થાય છે અને એમાં જ્યારે, ઉપર કહ્યું તેમ, અંગત વેરઝેર દુરામદ અથવા ખરો કે ખોટો પોતાનો જ કક્ષો સાચો ઠરાવવાની વૃત્તિ ઊપજે છે ત્યારે તે બહુ નુકસાન પહોંચાડે છે. પ્રતિષ્ઠા અને પ્રભાવ ખાતર કેટલાક ગળણીતા નેતાઓએ પણ પોતાની શુદ્ધ પકડી રાખ્યાનાં દૃષ્ટાન્ત મળી આવે છે. ચર્ચાપત્રને વિષે પણ આ વસ્તુ લાગુ પડે છે. આથી આલું કોઈ ખરાબ તરફ ચર્ચાપત્રમાં ન ધૂસે તે લક્ષ્યમાં રાખવું જોઈએ. આમાં ખાસ તો વાચક તથા લેખકનાં મન દુભાનાં હોય તો દુભતીને પણ તંત્રીએ એને સ્થાન ન આપવું એ જ સાચી અખ્યાતનીતિ છે.

જાણવાંજોઈ અને અંધપરિચય સંજોગે ખામ કંઈ લખવાનું ન હોય. ‘પાટીદાર’માં જો સારી વિવિધતા ઉમેરે છે. અંધપરિચય મુખ્યત્વે તંત્રીશ્રી જ આપે છે. એમનું અવલોકન ટૂંકું અને સ્વતંત્ર હોય છે. અવલોકન વાચકો નરકથી મજે તો તે પણ આવકારપાત્ર છે. એટલું જ કે તે બહુ ચર્ચાસ્પદ, અતિશયોક્તિયુક્ત, કોઈને ખોટી રીતે ઉતારી પાડનારાં કે અતિ લાંબાં ન હોવાં જોઈએ. તંત્રીશ્રીનાં પોતાનાં અવલોકનો માર્ગદર્શક ગણી શકાય.

પ્રસંગકથા વિષે જીજ્ઞ લેખમાં વિચાર કરીયું.

એસ. એસ. કરન્જી

ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ

યુવકો સમાજસુધારામાં કેવી રીતે ભાગ લે ?

૨

ગયા અંકમાં આપણે સમાજની અધોગતિ, યુવકનું વિકૃત માનસ અને સમાજસુધારામાં ભાગ લેવા જતાં ક્યાં ક્યાં કારણો એને આડે આવે છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું. અને હવે તે કારણોમાંથી જ, યુવકો સમાજસુધારામાં કેવી રીતે ભાગ લે ને આપણને જડી આવશે. પરંતુ યુવકો સમાજસુધારામાં કેવી રીતે ભાગ લે તેના અપૂર્ણ આધાર તેની સમક્ષ કેવા પ્રકારનો, કેટલી

જવાબદારીભર્યો સમાજસુધારાનો કાર્યક્રમ મૂકી શકાય એના તારણ ઉપર હોઈ શકે. માટે હવે એ દષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખીને જ વિષય ચર્ચા સું.

યુવકને સમાજસુધારામાં લાગ લેના અટકાવતાં પાછળ જણાવી દીધેલાં મળળ કારણો દૂર થાય તો યુવકો સમાજસુધારામાં કેવી રીતે લાગ લે એ પ્રશ્ન બહુ ઓછા મહત્ત્વનો બની જાય છે. પરંતુ આપણે જણાવે છીએ કે અત્યારના મંજોગોમાં એ સળળ અને જડ ઘાલી એકેલાં કારણોને ઉખેડીને ફેંકી દેવાં અશક્ય છે; માટે એ કારણોને ઝાઝાં છંદેલા મિયાપ જુદો જ રાહ લેવો એ જ યોગ્ય લેખાય.

પાછળ જણાવ્યા મુજબ યુવક, જેના હૃદયમાં અસતોયની ને કાન્તિની જ્વાળાઓ લમૂકે છે, તેને આપણે નાસીપાસ કરી સમાજસુધારાના કાર્યક્રમથી વંચિત રાખવો તે સુધારક સમાજને માટે આપઘાત કરવા સમાન લેખાય. માટે તેને યોગ્ય અને માફક આવે એવો કાર્યક્રમ તેની સમક્ષ મૂકી સમાજસુધારાનો તેનો રાહ સરળ કરવો તે જ યોગ્ય ગણાય.

યુવાનીનો સમય એ સામાન્ય રીતે વિદ્યાર્થીઅવસ્થાનો સમય ગણાય. એના ક્રમળા અને માનસિક કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થએલા ગગજ ઉપર સમાજસુધારાના ઉદ્દામ કાર્યક્રમનો બોલો મૂકી દેવો એ સાદસતું કામ છે. તે ઉદ્દામ કાર્યક્રમને અપનાવી લેવા જેટલી એનામાં શક્તિ નથી ને આવડત પણ નથી, તો પછી તેની પાસેથી એવા ઉદ્દામ કાર્યક્રમની અપેલા રાખવી એ તે યુવકને નાસીપાસ કરી પીઠેહક કરાવવા બરાબર છે. વળી પાછળ જણાવી દીધેલાં મળળ કારણો મુજબ (ગયા અંકમાં એ કારણોનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે એટલે અહીં યુનરાવર્તન કરવાની જરૂર નથી રહેતી) એ અસતોયી ને સંરકારી યુવક સમાજસુધારામાં નીડરતાથી ને સ્વતંત્રતાથી લાગ નથી લેઈ શકતો. અને તે છતાંય એ કારણોની સામે આંખ આડા કાન કરીને સમાજસુધારાનાં ઉદ્દામ કાર્યક્રમમાં લાગ લેવા તેને દમડી લાવવો એ ઘોડા આગળ ગાડી મૂકવા બરાબર જ લેખાય.

આ વસ્તુ ટાળવી હોય અને યુવકે સમાજસુધારામાં પીઠેહક ડોડી દેઈ, થોડો ઘણોય સક્રિય લાગ લેવાં હોય તો પછી ઉદ્દામ કાર્યક્રમનાં ગણનાં ડોડી દેઈ સમાજસુધારાના હળવા કાર્યક્રમને અપનાવવામાં જ ઐય છે. આપણે અત્યાર મુદ્દીમાં જોયું છે કે આરંભે શૂરા થઈ ઉદ્દામ સુધારાની હિમાયત કરવાથી ઝાઝી પ્રગતિ નથી જ થઈ ને પરિણામે મુજરાત પાડીદાર મંડળ જેવા યુવક-મંડળને પણ સલાસદે લેવાની પ્રતિદાઓ તદ્દન હળવી કરી નાખવી પડી છે. એટલે હવે ઉપરનાં તમાગ કારણો ધ્યાનમાં લેઈ યુવકો સમાજસુધારાના હળવા

કાર્યક્રમમાં ભાગ લે તો જરૂર તેઓ કંઈક સક્રિય પગલું ભરી શકે. હળવા કાર્યક્રમમાં કાણુમાકણ, ગાનનું જમનું જમાડવું, ગંગાનો નીચો દિવસ, આગાહગ જેવા વ્યવહારોના સુધારાનો સમાવેશ થઈ શકે. સુધારાનો માંગી દેડી વાન ક્યો સિવાય આ કાર્યક્રમથી આરંભ કરવામાં આવે તો યુવકોને નારીપાસ થવું ન પડે અને એમનાં મન પણ ઊંચાં ન થાય. આગળ ઉપર જણાવેલાં કારણો સુજન પરત્વે યુવકને વડીલો સાથે ઓચિંતું ખંડ ઉઠાવે આ માંદીના જંગાનામાં પાલવે. તેમ નથી અને એટલેજ યુવકો વ્યક્તિગત રીતેજ ઉપરના હળવા કાર્યક્રમના સુધારા કરી શકે. વધુ પડતી આશા રાખેલા જનાં પીછેહઠની ખીક મોઝુંદજ છે. યુવકોની આર્થિક પત્તંવતા, એકારી અને વડીલોની હૃદયભેદી લાગણીઓ તે વદાસ તેમને ઉદામવાદી સુધારક થતાં જરૂર અટકાવે છે. પરિણામે, તે મરાસ સુધારક ગની જતાં જો તેને જીંદગીમાં આવ્યો તો જરૂર તે નારીપાસ થઈ વધુ ને વધુ પીછેહઠ કરવાનો. આવે સમયે સમયસૂચકતા વાંપરી જો તેને ચોગ્ય ને માફક આવે તેવા હળવા કાર્યક્રમ તેની સમક્ષ મૂકી દોષો હોય અને ફક્ત તેટલાજ કાર્યક્રમ માટે તેને ઉત્તેજન આપ્યું હોય તો સમાજસુધારાનું ગાહું ધાંચમાં પડતું અટકવાનું.

આપણે યુવકોની વડીલો પ્રત્યેની પગતગતા અને લાચારી વિષે ચર્ચા કરી. આપણે જાણીએ છીએ કે યુવક રૂઢિચુસ્ત સમાજમાં જીજ્ઞેસો છે અને રૂઢિચુસ્ત સમાજના જે અંગમાં તે જીજ્ઞેસો છે તે અંગને નંતી પ્રવૃત્તિઓની અસરે જરૂર થવાનીજ. યુવકની સુધારાની જલદ પ્રવૃત્તિઓથી તેના કુટુંબને અને સમાજના જે ભાગ સાથે તેને લાગેવળગે છે તેને મામાજિક વ્યવહારોમાં શોષવું પડે છે જો અનુભવમિદ્ધ છે, કારણ કે રૂઢિચુસ્ત સમાજ તે યુવકની સુધારક પ્રવૃત્તિથી ભડકી ઊઠે છે અને તેને પરિણામે યુવકના આખા કુટુંબને અને તેને લાગેવળગે છે તે ભાગને લગ્ન જેવા મામાજિક વ્યવહારોમાં શોષવું પડે છે. એટલું વધુ પડતો જલદ સુધારો કરતા યુવકને આવા પરિણામથી નારીપાસ થવું પડે છે અને પરિણામે જો પીછેહઠ કર્યો જ નય છે જો અનુભવ-સિદ્ધ છે. મારેજ લંગાવા કાર્યક્રમ પ્રારંભમાં ઇચ્છવા ચોગ્ય છે.

હળવા કાર્યક્રમથી યુવકો મવાલ જની જશે જો ભય અસ્થાને છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે હળવા કાર્યક્રમને અપનાવી સમાજસુધારામાં વ્યક્તિગત રીતે ભાગ લીધા સિવાય ખીજે કોઈ-લાભકારક રસ્તો સમાજને કે યુવકને નથી. હળવા સુધારામાં ભાગ લેતો યુવક ક્રમે ક્રમે ઉદાગ સુધારા તરફ જરૂર વળગે, કારણ કે જગતના અન્ય દેશોની પ્રગતિ તરફ જો શિક્ષિત યુવકની દૃષ્ટિ

મંડાએલી જ છે અને જ્યારે સમાજની લગામો તેના હાથમાં આવશે, જ્યારે તે સમાજનો વડીલ થશે ત્યારે જગતની સાથે દોડવા ધમ્મજીતું તેનું સંસ્કારી માનસ ઉદ્દામ સુધારો અપનાવી લેનાં પાછું નહિ જ જુએ. હાલના રૂઢિચુસ્ત સમાજમાં રૂઢિપાલન જેમ અનિવાર્ય થઈ પડ્યું છે તેમ તે સમયમાં સુધારો પણ એક ‘રૂઢિ’ જેવો જ થઈ પડશે અને સમાજનું ધોરણ એટલું ઉચ્ચ જનશે. માટે દળવા કાર્યક્રમમાં યુવકો આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે વ્યક્તિગત રીતે લાગ લેતા થાય તો જ તેઓ કાંઈ સક્રિય ફાળો સમાજસુધારામાં આપી શકે. જાકી ઉદ્દામ કાર્યક્રમ તો હાલના અંગ્રેજોમાં યુવકો માટે કેવળ અશક્ય વાત છે અને તેથી તેનાં બધાં અટકાવવાં જ રહ્યાં. ઉદ્દામ સુધારો જરૂર થઈ શકે, પણ સમાજથી દૂર રહેવાની દિશા ને શક્તિ હોય તો આ વસ્તુ આધુનિક પરંતંત્ર યુવકોમાં શક્ય નથી જ.

હવે યુવાન, જેને હું એ અસતીષની ને કાન્તિની જવાળાઓ ‘ભમૂંકે છે, તેનામાં હૈયું અને શુદ્ધિ હયમચાવી મૂકે તેવી પ્રેરણાઓ રેડ્યે જ જવી. એનાથી એની શક્તિઓ સંતેજ રહેશે. પરંતુ સક્રિયતાની બહુ જ ઓછી આશા રાખવી. સક્રિયતા કરાવવા જતાં એને પીછેહઠ કરવી પડે છે. એની ચર્ચા આપણે પાછળ ભેંઈ, માટે એથી તો દૂર જ રહેવું.

પણી, આગેવાન સુધારકોએ ઉપર જણાવી ગયા પ્રમાણે દળવા સુધારાની દિશા બતાવવી રહી. યુવકોની અરુપિત અને અવ્યવસ્થિત ઊર્મિઓને ને તરંગોને વ્યવસ્થિત કરવાનો પ્રયત્ન પણ તેઓએ કરવો ભેદ્ય છે.

યુવકોએ પણ જાણવું ભેદ્ય છે કે દળવા સુધારાને અપનાવવા જેટલી દિશાત એમણે કેળવવી જ રહી. અને હું માનું છું કે આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે હાલના યુવકોની સ્થિતિ ડામાડોળ અને ત્રિસંકુ જેવી છે, તેથી તેઓ દળવા કાર્યક્રમને અપનાવી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સમાજસુધારામાં લાગ લેશે તો પીછેહઠ જરૂર અટકશે ને ઉત્કટ કંઈક સક્રિય ફાળો તેઓ સમાજસુધારાના ખાતામાં નોંધાવશે. તથાસ્તુ.

લગ્નવિધિ

લગ્નવિધિ અને તેને અંગે ચાલતા રીતરિવાજોમાં ફેરફાર કરવાની આવશ્યકતા હાલ જૂના અને નવા વિચારના જઘાય માણસોને સમજાઈ છે. વ્યક્તિગત રીતે એ ફેરફારો કેટલીક જગ્યાએ થવા પણ લાગ્યા છે, છતાં એવાં વ્યક્તિગત દષ્ટાન્તો સામુદાયિક રીતે કબુલ કરી લેવા સમાજ તૈયાર નથી. તે માટે એક નોખા નવા જંધારણની આવશ્યકતા છે. એ જંધારણ કોઈ એક જ વ્યક્તિ ધડે તે પણ યોગ્ય નથી. રાતિનાં મંડળો અને સુધારક સભાઓએ તે કામ ઉપાડી લેવા જેવું છે.

જૂના જંધારણમાં ક્યાં અને કેટલો ફેરફાર કરવો, તે માટે પ્રથમ તેઓએ સમાજના અભિપ્રાયો લેવા ઉચિત છે. અને તે અભિપ્રાયોમાંથી તારવણી કરી તેના સ્વરૂપ જંધારણ સમાજ સામે ધરે તો ધણું જ પ્રશંસનીય અને આવકાર-પાત્ર થઈ પડે.

૧. આવા જંધારણની એક રૂપરેખા દોરવાનો આ લેખ દ્વારા હું આશય રાખું છું. મારા જઘાય વિચારો કદાચ ઉપયોગી ન પણ થઈ પડે. પણ તે રૂપરેખા દોરતા પહેલાં હું જૂના જંધારણને જાને તેટલું દૃઢાવીને ચર્ચાવું યોગ્ય ધારી પહેલું તે કાયમાં લેઈશ. જૂના જંધારણની ઉપયોગિતા અને ખીનઉપયોગિતા જોયા બાદ નવું કેમ રચવું તે વધારે સુગમ થઈ પડશે. જૂનું જંધારણ ખામીઓ સાથે જ અસ્તિત્વમાં આવ્યું છે એમ નથી તે સમજાવવા પૂરતો દરેક વિધિના ઉપયોગી ઉદ્દેશ પણ જનરો ત્યાં સમજાવીશ.

વિવાહ કરવાની પદ્ધતિ, એક જુદો જ લેખ માગી લે છે તેથી તે મુલતવી રાખી, ચાલુ જમાનામાં વિવાહ કેવી રીતે નક્કી થાય છે ત્યાંથી શરૂઆત કરી આરંભાર નીકળી જઈએ. પછી તેમાંથી હાલ આપણને કેટલું ઉપયોગી છે તે લેઈ લેઈએ.

જૂનો વિધિ સારો છે કે ખરાબ તે જાણતવું વિવેચન ઘણું લાંબું હોવાથી, તે છે અને શા માટે છે, એ બે જ વસ્તુની કસોટી ઉપર દરેકને પસાર કરી દેઈએ.

હવે ક્રમવાર વિધિઓ હાથમાં લેઈએ:

૧. માતાપિતા પોતાને યોગ્ય લાગે તે જગ્યાએ તેઓ પોતાનો દીકરો કે દીકરી પરણાવવા તૈયાર થાય છે. પરણનારને એકબીજાને જોવાની તક પણ ભાગ્યે જ આપવામાં આવે છે. અમુક જગ્યા ગમી ગયા પછી વિવાહસંગઘ નક્કી કરવા કન્યાનો પિતા પોતાના અમુક માણસો સાથે વરને ઘેર જાય છે. વરપક્ષ

તરફથી પણ તેના કુટુંબીઓને એકઠા કરવામાં આવે છે. કમુગાપાણી થાય છે અને તે ગધાની રૂબરૂમાં કન્યાનો બાપ વરને ચાંલો કરી પોતાની કન્યા તેને આપવા વચનથી બંધાય છે. આ દિવાની નિશાની માટે કેટલીક જગ્યાએ નાળીએર અને રૂપિયા, તો કોઈક જાતિઓમાં દાગોના આપવાનો રિવાજ પણ છે. અને પક્ષના માણસોની હાજરી એટલા જ માટે આવશ્યક ગણાય છે, કે પાછળથી એમથી ગમે તે પક્ષ કરી બેસે તો પેલા હાજર રહેલા સાક્ષીઓ તેમને પોતાનું વચન પાળવા સમજાવે, તેમ ન જની શકે તો છેવટે આપેલી રકમ કે દાગીના તો પાછા અપાવેજ.

૨. તે પછી અમુક દિવસ બાદ કન્યાનો પિતા વરને ઘેર માટલી મોકલે છે (અમુક જ જાતિઓમાં આ રિવાજ છે). યથાશક્તિ એક વાસણમાં સાકર, ઉપર એક મારું કપડું અને અને તો એક દાગીનો વરને ઘેર મોકલાવે છે. આ પ્રધાનો અર્થ, અને પક્ષો એકબીજાને સદાનુભૂત ને સાનુકૂળ છે એ જતાવવા પૂરતો જ છે. કન્યાનો પક્ષ આપીને અને વર પક્ષ સ્વીકારીને એ બંને અક્ત કરે છે. બાળસગની સરખાતથી આ પ્રથા આવી હોય તેમ જાણે છે, કાન્ય કે વિવાદ પછી બાળસગમાં હોદસે હોદરી પરણે એવડાં થાય ત્યાં સુધી સગની રાહ જોવાની હોય, તો તે દર્મિયાન અને મક્કમ છે કે નહિ તે જોવા માટે માટલી મોકલવાની પ્રથા આવેલી હોવી જોઈએ.

૩. દપાસ ખાતાની મહેરજાનીથી આજે, સગન ક્યારે નક્કી કરવું તે પત્ની જ નક્કી થઈ જાય છે. આગળના વખતમાં આ ખજાર કન્યાને ઘેરથી વરને ઘેર પહોંચાડવાનાં બોલે બુદ્ધવને માથે હતો. નક્કી કર્યા બાદ મંડપારોહણનું મુહૂર્ત પાંચ કે ત્રણ દિવસ અગાઉ જ્ઞાતવમાં આવે છે. ઘરના ચોકમાં અમુક માપથી ચાર દિશાએ ચાર ચથંલ ચોડી (મમડીના ચથંલ પરિવ્રજ ગણ્યા છે) તે ઉપર છાંયો કરવામાં આવે છે. તેની મધ્યમાં ચોડી જનાવી વિધિની ગીછ કિચાઓ એ ચોડીમાં કરવામાં આવે છે. આ મંડપારોહણ બહુ જ જૂના જમાના માટે ઉપયોગી હતું, કાન્ય કે તે વખતમાં યજ્ઞો કે બીજાં એવાં શુભ કાર્યોમાં રાક્ષસો બહુ જ હેરાનગતિ આવતા, એટલે આ હેરાનગતિથી બચવા માટે ઉપયોગી જગ્યાને મંત્રોથી ખાંધી લેવામાં આવતી, જ્યાં મંત્રપ્રભાવને પરિણામે રાક્ષસોનું કંઈ આગ્રહનું નહિ. અત્યારના જમાનામાં રાક્ષસો હશે—દેખાતા નથી—તો મંત્રોને તે ગાંઠે તેમ નથી. અને ને આથે બીજા અર્થ થાય છે તે તો જરાય ઉપયોગી નથી.

૪. ગણપતિની સ્થાપના ઘરની એકાદ બીંત ઉપર કરવામાં આવે છે. દરેક

કાર્યની શરૂઆતમાં ગણપતિનું સ્થાપન એ ફતેહને અપાવનાર ગણાય છે, એટલે જો કાર્યની શરૂઆતમાં જ એમની પૂજા થાય તો ફતેહ મળે છે એમ મનાય છે. અચળ શ્રદ્ધા હોય તો આ ક્રિયા નિષ્ફળ નથી.

૫. પીડી ચોળવાનો રિવાજ સાચીય તેમ જ વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ ઉમેગાયો હોય તેમ લાગે છે. કારણ કે પીડીમાં આવતા પદાર્થો શરીરને તેજસ્વી, સૂવાળું અને સુગંધમય બનાવવામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. તેથી લગ્ન વખતે વર ને કન્યા, તેઓ હોય તેનાથી વધુ દેખાવડાં દેખાઈ શકે. પણ આ સૌન્દર્ય કૃત્રિમ છે અને અમુકજ વખત ટકી શકે છે. એક બીજાને કૃત્રિમ રીતે દેખાવડાં બનાવી છેતરપંડીની ક્રિયા દાસ તો રિવાજ તરીકે જ ટકી રહી છે.

૬. પીડી ચોળ્યા ગાદ વર અને કન્યાને ધરની ગદાર ફરવાની મનાઈ કરવામાં આવે છે. ઉપરાંત ત્યારથી તેમના હાથમાં લોખંડની વસ્તુ (સુડી, ચપ્પુ અથવા કટાર) આપવામાં આવે છે. આ રિવાજ મૂળ રજપુતાણામાંથી કિતરી આવેલો. (અત્યારે તો નજર ન લાગે કે ભૂનાવળ ન વળગી પડે તે માટે એમ થાય છે.) અમુક જાતિઓમાં તે નથી. તેનો ખરો ઉદ્દેશ એમ છે, કે અસહના વખતમાં કન્યાનાં હરણ થતાં, અથવા વરને છતી કે રંગડી કન્યા ઉપર પોતાનો દક્ક લગાડાં. આ હેરાનગતિથી ગતવા માટે ધરની ગદાર ન નીકળવું તે યોગ્ય ગણાતું, અને તેમ છતાંય જો આકૃત આવે તો પોતાનું રક્ષણ કરવા માટે હથિયાર રાખવું તે પણ ઉપયોગી ગણાતું. પણ અત્યારે તેમાંનો એકેય ભય વર કે કન્યાને માથે લાગ્યે જ હોય છે, હોય તો સાગનો ફરવાની તેમનામાં દિગ્ભ્રમ નથી. પહેલાં જ્યારે જન ગાડાંથી જતી અને રસ્તામાં લૂંટારૂઓનો ભય હતો ત્યારે હથિયાર પાસે રાખવું યોગ્ય ગણાય, પણ અત્યારે ગાડીના સેકંડ ક્લાસમાં જતા વરને રેલ્વેની પોલીસ જ સાચવી લે છે ને સરકાર પણ સાચવે છે, તેથી હવે હથિયારની લાગ્યે જ જરૂર રહે. અને કન્યાનું હરણ કરી જવાની દિગ્ભ્રમ અને મર્દાનગી અત્યારે જુવાનોમાં ક્યાં રહી છે?

૭. પરણવા જવાને આગસે દિવસે વરને વરધોડામાં ફેરવવામાં આવે છે. વરગદારાય આવતી કાલે ધાડ મારવા જવાના છે તેની માત્ર એ જાહેરાત જ છે. લોકો ગાણતા હોય, છતાંય ઢોલવાજ્ઞ વગાડીને કહેવું કે પોતે પરણવા જવાના છે, એમાં નરી ખેશરમી જ છે.

૮. તે જ દિવસે કન્યાનો પિતા વરને ઘેર ભૂદેવ સાથે લગ્નપડીકું મોકલાવે છે. આ પડીકામાં આમંત્રણપત્રિકા એ મુખ્ય વસ્તુ છે. કન્યાનો પિતા પોતે તૈયાર છે એ જણાવવાનો આનો મુખ્ય હેતુ છે. અત્યારના જમાનામાં તો

સંબંધીઓને આમંત્રવા છપાવેલી પત્રિકાથી પણ કામ ચલાવી લેવાય છે, પણ આગળ તે પ્રમાણે નહોતું. કન્યાનો પિતા પોતાના હાથથી લખી તે પત્રિકા મોકલાવે. તેની સજ્જદરચના જાણવા જેથી છે: 'તમારા કુળને અને મારા કુળને શોભે તેમ તથા મારી અને તમારી રિયતિને પોષાય તે રીતે જન જોતરી મત્વર પધારજો.' આ સજ્જદો પ્રમાણે જ એ આગળ વર્તાતું હોય તો તે વખાણુયોગ્ય છે. અત્યારે તો, 'સહકુટુંબ મિત્રગંડણ સહિત યધારી શોભામાં અભિવૃદ્ધિ કરશોજી,' એમ જણાવાય છે. જે લગ્નપડીકું અમલના રિવાજ પ્રમાણે અને હેતુ સચવાય તે રીતે મોકલાય નહિ તો તેની કરીયે જરૂર નથી.

૯. અદશાન્તિ(ગૃહશાન્તી કે ઘરાંસાંતક)ની આવશ્યકતા ધાર્મિક દૃષ્ટિએ પહેલાં ઉમેરાયેલી. લગ્નના કાળ દરમિયાન વર કે કન્યા ઉપર જે મહો પોતાને અમલ ચલાવતા હોય તે મહો નેમને હેરાનગતિ કરે તેવા હોય તો તેથી અચર આહુતિઓ આપી પ્રસન્ન કરવાનો પ્રયત્ન છે. ખીજા દેવોને પણ એ જાનેતી રક્ષા માટે ત્યારથી આમંત્રણ અપાય છે. આ પૂજનવિધિ વર કે કન્યા કરતાં તેમનાં માતાપિતા અથવા ખીજાં સગાંવડાંનાં કરે છે, કારણ કે સજ્જદો તે પૂજન થાય એમ જુદેવા કહે છે. આ સિવાય આહુતિઓથી યજ્ઞના પાત્ર ખીજા ઉદ્દેશો સચવાય છે. ધાર્મિક ભાવનાથી આ વિધિ ખરાબર રીતે થાય તો ખરાબ ન કહેવાય, પણ તેને અંગે ખીજાં જે કારસ ઘૂસી ગયાં છે તેને ત્યજ્યાં જોઈએ.

૧૦. જન લેષ જવાનો રિવાજ આગળ અમુક હેતુસર જ ચળેલો છે, નવિ કે જે ત્રણ દિવસ બધાને જમવાનું મળે તે માટે. પહેલાં, ન્યારે આલીને કે ગાડા વાટે જન જતી, ત્યારે લૂંટારાનો ભય હોવો શક્ય છે અથવા ખીજા હેરાનગતિઓ નડે એ સ્વાભાવિક છે. આવે વંખતે થોડાજ માણસોથી ન ચલાવી લેવાય, અને કન્યાના પિતાની શક્તિ પ્રમાણે માંજુસો લેષ જંવાય તે અયોગ્ય ન ગણાય. આ જાનેયા ધાનેયા નહિ, પણ વરના રક્ષકો તરીકે જતા અને દરેક હથિયારથી સજ્જ જાનેલા રહેતા. આજની જેમ ચેલીમાં ધોનિયાનો ફૂલો મારી, બદ્ધ તો હાથમાં નાજુક સોટી લેષ, બનીકનીને જનાર જાનેયા કરતાં તો જન ન મંવા, અને તેમને જાહેર ઉપયોગીજ અમુક માણસો દોવાં તેજ વધારે યોગ્ય છે. કારણ સિવાયનો કન્યાના પિતાને જોગમાં ઉતારવો એ જોશરમ ગણાય.

૧૧. લગ્નને દિવસે ખાંસ કરીને ચાર જણ ઉપવાસ કરે છે: વર, કન્યા અને કન્યાદાન આપનાર જોડું. ઉપવાસની પ્રથા એકંદરે ધણી મારી છે. કારણ કે ઉપવાસથી શરીરમાં ગણાડ થવાનો સંભવ જોડો રહે છે, તેમજ આંતરડાં

અને હોજરી સાફ રહેતાં હોવાથી વિચારોમાં પણ શુદ્ધિ આવે છે. જો ઉપરનાં કારણો યોગ્ય હોય તો તે દિવસે ઉપવાસ કરવાથી શું નુકસાન છે? પણ વરનો મામો 'લાડકાલાડુ' લાવે કે કન્યા અને બીજાં પણ ગિજાનજ જમી શકે, તેવું અત્યારની પેઠે થાય તો તે ઉપવાસ ન દહેવાય; તેનાથી કાંઈયે અર્થ સરતો નથી. એનાથી દાળભાત કે ખીચડી જેવો દલકો, જોરાક ખાઈ લેવો તે વધારે સારું છે.

૧૨. કલવો ધરાવવાની પ્રથા લગભગ બધી જે શાંતિઓમાં છે. અસલમાં જન આલીને કે ગાડા માર્ગે લાંબી મજલ કરતી. આવે સમયે વર ને બીજા જનૈયા પણ ચાકી ગયા હોય ને ભૂખ્યા પણ થયા હોય, (યાકે ઉતારવા માટે ગોળનું પાણી જનને પાવાના રિવાજના લિસોટા હજીયે કાઢિયાવાડ તરફ છે.) એટલે જનનીવાસેજ તેમને આરામ લેવા દેઈ કન્યાપક્ષ તેમને માટે ખાવાનું મોકલતો. આ રિવાજ ધસાતાં ધસાતાં હવે વર એકલાનેજ—અને તે પણ ઘઉંનો કાચો આટો, અંદર ઘી ખાંડ અને કાચો પાપડ વગેરે—ધરવામાં આવે છે. વર ભૂખ્યો હોય તો ય આ કાચો આટો શી રીતે ફાકે? અને હવે તો લાંબી મજલ પણ થોડા કલાકમાંજ કપી ચકાય છે, તો કલવાની શી આવશ્યકતા?

૧૩. ખૂંપ નાખવાનો રિવાજ થોડીજ શાંતિઓમાં છે. રાજપૂતો પહેલાંના વખતમાં સાકામાં ફૂલનો તોરો શુકન માટે લટકાવતા. પણ કાંઈકે તે તોરાનો ખૂંપ બનાવી દેવામાં ચાલાકીભરી હુચ્ચાઈ વાપરી છે. માથાથી તે પગ સુધીનું 'ખધું' અંગ ઢાંકી દેતાં ફૂલોમાંથી વરનું મોં પણ દેખાતું નથી અને તેથી તે જો કાણો, કુખડો, છુચ્ચો કે હોદતૂટલો હોય તો તે હસ્તમેળાપ સુધી સારી રીતે છુપાવી ચકાય છે. ખૂંપનો આ ઉદ્દેશ પણ અત્યારે તો નથી રહ્યો. રૂપાળા અને જોડ વિનાના છોકરાને પણ ખૂંપનો પાંચ રતલનો બોળો નાખી વિના ઘુને અકળાવી મારવામાં આવે છે.

૧૪. જનનીવાસેથી બનીદનીને વર વાજતે ગાજતે કન્યાના ઘર તરફ નીકળે છે; પણ મંડપના દ્વાર પાસેજ તેને રોકવામાં આવે છે. મંડપની અંદરની બાજુએ કન્યા અને બહારની બાજુએ વર બિભો રહે છે. અંતેની વચ્ચે ખેસ કે બીજા કાંઈ કપડાનું અંતરપટ કરવામાં આવે છે. કન્યા પેલા અંતરપટ ઉપર, મોંમાં લાવેલા રંગની પિચકારી મારી પાછી દોડી જાય છે. (પાટીદારોમાં આ રિવાજ નથી.) ત્યાર ગાદ કન્યાની માતા આવે છે. વરનું પૂજન કરી તેને આવકારે છે. પછી જુદેવ એક થાળમાં વલોણી, ચાટવો વગેરે ચાર ચીજો લેઈ કંઈક ગજુગણાટ કરે છે. આ ગજુગણાટ નજર ન લાગે તે રક્ષાનો હોય છે. કન્યાની

માતા ચારે દિશાઓના દેવને પોતાના લાવિ જનમાત્રની રક્ષા કરવાની વિનંતી કરે છે. દ્વારસ સિવાય આમાં કોઈ અર્થ જણાતો નથી. અર્થ હોય તો ને સમજ્યા વિનાજ દરવામાં આવે છે તેથી તે સરતો નથી. તે વખતે વરના ખૂંપનું ફૂલ તોડી કન્યાને ખવરાવે તો ઘરમાં કન્યાનું ચક્ષુ ધાય એમ માન્યતા હોવાથી તે માટે પણ પડાપડી ધાય છે. ખૂંપનું ફૂલ ખાવાથી જ જો ચક્ષુ ધતું હોય તો વર પોતેજ પહેલો શા માટે ન ખાઈ લે? વરને મંડપમાં પેસતા પહેલાં સંપુટ લાગવાનો પણ એક રિવાજ છે. આ રિવાજમાં પણ દ્વારમજ છે. જૂદેવો મંત્રથી વરના દુશ્મનોને એ સંપુટમાં પૂરે છે અને વર મંડપમાં પેસતાં સંપુટને કચડી નાખી તે દુશ્મનોનો નાશ કરે છે. આથી વરના દુશ્મનો કચડાઈ મૃત્યુ છે કે નહિ તે એક પ્રશ્ન છે, જૂદેવો દુશ્મનોને સંપુટમાં પૂરી રાકે છે કે નહિ તેજ એક શંકા છે.

૧૫. ત્યાર બાદ, બનીકનીને વરે મોંયરામાં બેસવાનો રિવાજ-ખાગ પાટીદારોમાં-છે તે પણ ઘણો ખરાબ છે. શાસ્ત્રીય અને વૈજ્ઞાનિક જાને રીતે તે નિંદ્ય છે. બધાંય કપડાં અને ખૂંપ સાથે બેઠેલો વર માણસોની મેદની વચ્ચે અદ્વિજાઈ મૃત્યુ છે. તે પસીનાથી રેજાજે નદાઈ રહે છે. કન્યાની પણ આજ દશા છે. આવા ગભરાટમાં પૂજન કે બીજા કોઈ વિધિમાં વરકન્યા ધ્યાન ન આપી શકે એ સ્વાભાવિક થઈ રહે છે.

૧૬. કન્યાને મોંયરામાં લાવતા પહેલાં કન્યાનાં માતાપિતા વરનું પૂજન કરે છે. કન્યાનાં માતાપિતા હર વખતે વરનું પૂજનજ કર્યા કરે તેનો કંઈ અર્થ?

૧૭. પૂજન બાદ કન્યાદાન આપવાની ક્રિયા શરૂ થાય છે. કન્યાદાન વખતે બધાય દેવો ત્યાં હાજર રહે છે એવી માન્યતા છે. અને દેવોની હાજરીમાં દાન આપવાનો આ વખત ઘણોજ સારો ગણાય છે. કન્યાનો પિતા વરને પોતાની દીકરીનો હાથ સોંપે છે. અને તે સાથે-કન્યાના દાન પછી ઉપરથી-દક્ષિણા આપે છે. (દાન ઉપર દક્ષિણા આપવાનો રિવાજ જ્યારે થએલો ત્યારે ઘણા વિચારપૂર્વક કરવામાં આવેલો.) આ વખતે વર ને કન્યા પક્ષના માણસો પણ બેઠ સોગાદો પામે છે.

૧૮. બાદ, વરકન્યાને મંગળદેરા ફેરવવામાં આવે છે. આ ફેરાની સમપટ્ટી સાથે સંબંધ મરાંવ છે. ફેરા ફેરવાનો હેતુ જાગિની પ્રદક્ષિણા છે. એ ફેરા કર્યા બાદ સમપટ્ટીના મંત્રોથી વરના જોડાના અંગો આ મંત્રો અથવા તેનો અર્થ વરકન્યાને મોંજો નેહાંજો. (જો)

ખોલી જવાની કે એકલા વરને ખોલાવવાની ક્રિયા નકામી છે.) આ મંત્રીની-
પ્રતિજ્ઞાઓની-ખાસ આવશ્યકતા છે.

૧૯. ચોરીમાં જ કંસાર જમાડવાનો એક રિવાજ પ્રચલિત છે. કન્યાની માતા
પોતાને જ હાથે પીરસે છે. વર તે કન્યા જને ઉપર પોતાનું વાતસલ્ય દાખવવા
તે ત્યાં આવે છે. પછી વર કન્યાને ને કન્યા વરને પોતાને હાથે કાઠિયા દેઈ
જમાડે છે. (ખાલી કાઠિયા બતાવે છે.) ઉભયનો એકબીજા પ્રત્યેનો પ્રેમ
આ રીતે માનવમેદની વચ્ચે તેઓ એટલા માટે પ્રદર્શિત કરે છે, કે આગળ
ઉપર ઉભયમાંથી એકાદ પ્રેમહીન અને તો તે વખતના સાક્ષીઓ તેમને ઉપલા
પ્રસંગની યાદ આપી શકે. જાદુ સામુનો પાલવ પકડી, દાણું પડાવવાની ક્રિયા
ઉઘાડી બેસરમી છે.

૨૦. પછી, ચોરીમાંથી વરકન્યાને ગણપતિના સ્થાપન પાસે લેઈ જવામાં
આવે છે. જતેના શુભનંદી શરૂઆતને પ્રથમ પગલું જ તેઓની પાસે ગણપતિની
પ્રાર્થના કરાવે છે. દરેક કાર્યની શરૂઆતમાં જ ગણપતિ પૂજનનો જે ઉદ્દેશ છે, તે જ
ઉદ્દેશથી વરકન્યાના સાંસારિક જીવનની શરૂઆતમાં ગણપતિનું પૂજન થાય છે.

લગ્નનો વિધિ અહીં લગભગ પૂર્ણ થાય છે. માતાને પગે લગાડવાનું અને
એથી જે ક્રિયાઓ બાકી રહી જાય છે, તે માત્ર રિવાજ ખાતર જ થાય છે.
લગ્નવિધિ તે માટે દજાણુ નથી કરતો. કન્યાનો પિતા પહેરાગણી આપે છે.
'ધોળે દહાડે ધાડ પાડવા' સિવાય આમાં કાંઈને કંઈ બીજો હેતુ જણાય છે?
સમગ્રવે તો માનવા હું નૈયાર છું. તે સિવાય એકીએકી રમાડે છે તેમાંય
કયો હેતુ છે?

કન્યાના પિતા પાસેથી માયામાટલાં, દાણાં, પરકણુ વગેરે ક્રિયાઓ લગ્નવિધિ
સાથે સંબંધ નથી ધરાવતી. આપણા વ્યવહારનાં એ અનિષ્ટ તત્ત્વો જ માત્ર છે.
વ્યવહાર માટે ફરીથી કાઈ વખત.

હવે આપણે આધુનિક સમયને અનુકૂળ લગ્નવિધિ ઉપર વિચાર કરીએ.
આપણો જૂનો વિધિ, જે મહિતાઓ સુધી ચાલે છે, તેમાંથી આપણને જે
ઉપયોગી છે તે પહેલું વીણી લેઈએ; પછી ઉમેરવાનું ક્યાં છે તે જોઈએ.

(૧) છોકરા છોકરીને જે સ્વતંત્ર રીતે પોતાના જીવનસાથી પસંદ કરવા
દેવામાં વાંધો લાગતો હોય તો છેવટે જતેની સંગતિ પછી જ વિવાહ જોડાય.
માત્ર વચનથી જ જતે પક્ષે જોડાવું જોઈએ, સાક્ષીની જરૂર નથી. અને જે
માણસ માટે સાક્ષીની જરૂર લાગે, વિશ્વાસપાત્ર ન લાગે તેને ત્યજ દેવો ઉચિત છે.

(૨) માટલી મોઝલવાના રિવાજની ધમાલ પણ પછી ઉપયોગી નથી રહેતી.

(૩) મંડપારોહણની આ જમાનામાં કોઈ જરૂર નથી. કાયદો જ રાક્ષસોથી રક્ષણ કરે છે! અને અત્યારે ઉઘાડે છેએ હેરાન કરે તેવા રાક્ષસો પણ ક્યાં છે? મંડપ સિવાય ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવામાં આ જમાના માટે વાંધા જેવું નથી લાગતું.

(૪) ગણપતિની સ્થાપનામાં જેને અચળ શ્રદ્ધા હોય તે ભયે કરે, બાકી દેખાદેખી કરવાથી કાંઈ લાભ નથી.

(૫) પીઠી ચોળાને એકાદ દિવસ માટે મૃતિમ સૌન્દર્ય પ્રાપ્ત કરવા કરતાં, છેતરપંડીનો એ ધંધો ન કરવો એ વધારે સારો છે.

(૬) પીઠી ચોળ્યા પછી જહાર કરવાનો હક્ક અને કટાર ઝાલવાનો રિવાજ ન હોય તો અત્યારે કયા જહાદુરો હરણ કરી જાય કે મારી જાય તેવા છે? કાળાંતર થતાં આજે હવે આ રિવાજની જરૂર નથી રહી.

(૭) વરઘોડા જેવું કારમ આજનો યુવાન કદી પસંદ નહિ કરે. લગ્ન એ કંઈ કારમની પરંપરા નથી.

(૮) લગ્નપડીકાનો ઉદ્દેશ ત્રણ પૈમાના કાર્ડથી પણ સચવાઈ શકે છે. પણ જો તેનો ઉદ્દેશ-અત્યાર માફક-મચવાતો ન હોય તો તેની જરૂર નથી.

(૯) અદશાન્તિની પૂજા પણ અચળ શ્રદ્ધાળુઓ માટે છે. તેમાં જે વખત જગાડવામાં આવે છે અને જીર્ણ કારસ કરવામાં આવે છે તે ઉપયોગી નથી. પૂજા કરવા માટે એક કલાક પૂરતો છે.

(૧૦) લૂંટારૂઓનો ભય અત્યારે તો નથી અને મગવડો એવી ચંદ્ર ગઈ છે કે લૂંટારૂઓ હેરાન કરી શકે જ નહિ. આવેં સમયે રક્ષકોની-જનની કોઈ જરૂર નથી. વર, વાળંદ, જરૂર હોય તો પાલણ્ય અને મદવાસ માટે એકાદ એ મિત્રો કે સગાંવડાં, આટલા જ માણસોની જન નોનગાય તો જમાનાને અનુકૂળ ગણી શકાય.

(૧૧) ઉપવાસ કરવામાં હું સંમત ચાઉં છું.

(૧૨) કલ્પવાની આવશ્યકતા નથી, કારણ કે ગમે તેટલો લાંબો પંથ સપાટામાં કાપીને વર આવ્યો હોય છે. માટે કલ્પવાની મશ્કરી અંધ રહે તો ખરાબ નથી.

(૧૩) ખૂંપ નાખી ફૂલ જગાડવાની ક્રિયા પણ અત્યારે કોઈ અર્થ સારની લાગતી નથી.

(૧૪) મંડપના દ્વાર આગળ વરની પૂજા કરવાનો, નજર માંધવાનો જે સંપ્રદાય તોડવાનો રિવાજ ન હોય તેથી લગ્નવિધિ જુદી થવાનો સંભવ નથી.

(૧૫) મોવરામાં ગનીકનીને બેસવાથી પસીનાથી કોણ નથી હેરાન થતાં? ઉપરાન્ત ગભરાટમાં મનની ચિથરતા પણ નથી રહેતી. ત્યારે અને તેટલાં આજાં અને સાદાં વસ્ત્રોમાં જ લાલ નથી?

(૧૬) હમેશાં દાન લેનાર કરતાં આપનારજ વધુ પૂજ્ય ગણી શકાય. કન્યાનાં માતાપિતા વરતું પૂજન કરે તે અયોગ્યજ ગણાય, કારણ કે તેઓ પોતાની દીકરીનું દાન આપવા બેડાં હોય છે. જ્યારે વર દાન લેનાર તરીકે હોય છે. દાન લેનાર દાન આપનારથી ઊંચો હોઈ શકે એ સંભવિત નથી.

(૧૭) કન્યાદાનની ક્રિયાના જૂના વિધિને હું સંગત થાઉં છું. પણ દાન ઉપર દક્ષિણાનો જે રિવાજ છે તે આ જમાના માટે ઉપયોગી નથી.

(૧૮) અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી સપ્તપદી પ્રમાણે વરકન્યા પ્રતિષ્ઠાઓ કરે તેમાં પણ હું સંમત થાઉં છું. પણ જે તેઓ સંસ્કૃત ન સમજી શકતાં હોય તો તે શ્લોકો ગુજરાતીમાં બોલાવવા બેઠાં.

(૧૯) ચોરીમાં કંસારના કોળિયા એક બીજા તરફ ધરી ખેંચી લેવા કરતાં, તે કારસ મુક્તથી રાખવું વધારે સારું છે. સામુનો પાલતુ પકડવાનો રિવાજ તો નિષેધ છે.

(૨૦) ગણપતિની સ્થાપનાનું પૂજન કરવામાં નુકશાન નથી. પણ તે સમગ્રજીવપૂર્વક થાય તે વધારે સારું છે. જ્યાં કાનુન તરીકે તે સ્વીકારવું હીક નથી લાગતું.

આ પ્રમાણે જૂના રિવાજોમાંથી હું ૪, ૯, ૧૧, ૧૭ અને ૧૮, એટલાને સંગત થાઉં છું. વિધિની શાસ્ત્રીય ક્રિયા તેમાં આવી જાય છે, તેથી જૂના વિચારના માણસો પણ જે વિચારોને આગળ વધારવાનો ઇરાદો રાખે તો સંમત થાય. ધાર્મિક ક્રિયાઓને તુરંજકારી સમવડિયા વિધિ બનાવવા જતાં ધણાંનાં દિલ દુખાય તે હીક નથી.

હવે ઉમેરો એટલેજ કરવાનો રહે છે, કે વિધિના જે શ્લોક સંસ્કૃતમાં છે તે ગદ્યાની અનુકૂળતા અને સમજણ માટે તેજ હંદમાં ગુજરાતીમાં ઉતારવા બેઠાં. બાહ્યોએ ‘સંસ્કૃતમાં પરણાવવા’ કરતાં સમગ્રજીવપૂર્વક વિધિ કરાવવો બેઠાં. અને આખોય વિધિ અને તેટલા ટૂંકા સમયમાં જ પતી જવો બેઠાં.

સુખપાલ નિકળી જાય એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે. માણસને ખલે બેસીને ફરવાની એ દિસકે વૃત્તિ ગાંધીયુગના ગુજરાતીને કેમ મમતી બેઠાં? અને તેને ખદસે મોટર કે ગાડીનો નકામો ખર્ચ પણ નિષેધ છે. વર પણ બીજા જાનવા પેડે ચાલીને ફરે તો ખરાબ શું છે?

લેખ ઘણો લાંબો થઈ જતો હોવાથી ટૂંકાવવા મેં પ્રયત્ન કર્યો હોવાથી કેટલીક જગ્યાએ વસ્તુને અપૂર્ણ રીતે ન સમજાવી શક્યો હોઈ તે માટે દિલગીર છું. મારા આ લેખ ઉપર હું ચર્ચાપત્રો આમંત્રુ છું. મને ને ચર્ચાપત્ર લખનારને એ ચર્ચાપત્ર દ્વારા કંઈક નવીન વિચાર મળે તેવાં ચર્ચાપત્રોના જ હું જવાગ આપીશ. માલો ભાંડવાના અને ઉતારી પાડવાના હેતુથી જ લખાએલ ચર્ચાપત્રોના જવાગ આપી, 'પાટીદાર'ની જગ્યાનો ને મારી મહેનતનો દુરુપયોગ કરવા હું તૈયાર નથી.

એડિટોરેટ, કેન્યા

ઉમેદભાઈ ત્રિભુવનદાસ પટેલ

બાળસગ્નપ્રતિબંધક નિબંધ અને સુધારો

વડોદરાનરેશે તા. ૨૩ : ૧૨ : '૩૭ને રાજ 'બાળસગ્નપ્રતિબંધક નિબંધ'ની કક્ષમ ૧૨ સુધારીને, પોતાના રાજ્યમાં બાળસગ્ન થતાં અટકે તે હેતુથી, અમલદારોને નેનો સખ્તાઈથી અમલ કરવાની ઉમદા તક આપી છે. આ કક્ષમ અનુસાર હવેથી કોઈ સખસ બાળસગ્ન કરે અગર તેમાં મદદગારી કરે નો તેને (૧) એક માસની આમ્નાનકેદની, અગર (૨) રૂપીઆ ૧૦૦૦ સુધીના દંડની, અથવા (૩) બન્ને શિક્ષા થશે.

બ્રિટિશ દિંદમાં 'શારદા એક્ટ' અમલમાં આવ્યો તે પૂર્વે વડોદરાનરેશે પોતાની ભાગી રૂયતનું દિવ ધ્યાનમાં લેઈ કેટલાંક વર્ગોથી આ નિબંધ પસાર કર્યો હતો. પરંતુ હેલાં દશ વર્ષથી તે કાયદો સમાજમાં કેવો ભાગ ભજવી રહ્યો છે ને બાળનના બાળસગ્નના આંકડા નેક નામદાર દિવાન સાહેબ પાસે રન્ટુ કરીને 'પાટીદાર યુવકમંડલે' કાયદાનો વધારે સખ્તાઈથી અમલ કરવા તરફ ધ્યાન દોર્યું હતું. રન્ટુ કરવામાં આવેલા આંકડા ઉપરથી વડોદરાનરેશની ખાત્રી થઈ હોવી જોઈએ કે જે કાયદો પ્રગ્લહિતની ખાતર કરવામાં આવ્યો છે તેનાથી પ્રગ્લ ઉપર જોઈએ તેવી અસર થઈ નથી. તેથી કક્ષમ ૧૨માં સુધારો કરી તેનો સખ્તાઈથી અમલ કરી બાળસગ્નો અટકે એવો શુભ હેતુ તેની પાછળ હોવો જોઈએ એ નિઃસંદેહ વાત છે.

બાળસગ્નથી થતા ગેરકાયદા તરફ ઘણા વિચારકો અને સુધારકો પોતાના વિચારો દર્શાવી ચૂક્યા છે, તેથી તે ઉપર કંઈ લખવાનું રહેતું નથી. પરંતુ વડોદરા રાજ્યમાં, ત્યાં કાયદાનો હાંસી રહેલી છે ત્યાં, આ કાયદાનો કેવી રીતે અમલ કરવામાં આવે તો તેથી પ્રગ્લ ઉપર જોઈતી અસર ઉપગમવી બાળસગ્નો અટકાવી શકાય તે તરફ લાગતા વળગતાનું ધ્યાન ખેંચવાનો ખાસ દરોહો

છે. કાયદાથી જે અસર પ્રજા ઉપર થવી જોઈએ તે થતી નથી તેનાં કારણો મુખ્ય એ છે: (૧) સમાજની અસાનતા અને (૨) કાયદાને અમલમાં મૂકવામાં થતું મોળાપણું.

સમાજ એ વ્યક્તિઓનો જનલો સમૂહ છે. દરેક વ્યક્તિ પોતાની પ્રજાનું દિન ધ્યાનમાં લેઈ છોકરાછોકરીઓને મોઝા ઉગરે લગ્નગ્રંથાથી જોડે તો રાજ્યને વચ્ચમાં આપવાનું કારણ રહેતું નથી. પરંતુ હિંદુ સમાજમાં એટલી જાંધી અસાનતા પ્રસરી ગઈ છે કે પોતાનાં જાળકોનાં લગ્ન જાલ્યાવસ્થામાં થાય તેમાં જ તેમની કુળવાનશાહી રહેલી છે એમ મનાય છે. આપણા સમાજમાં ખોટે આડંબરે પ્રાધાન્ય મેળવ્યું છે. જેમનાં જાળકો નાનપણમાં લગ્નાવસ્થા ભોગવનાં થઈ જાય છે, તેવાં માળાપો પોતાને ભાગ્યશાળી સમજે છે. આ કુળવાનશાહીને ખોટે આડંબરે જાળલગ્નોને ઉત્તેજન આપ્યું છે. અને સમાજમાં જ્યાં મુઘી કુળવાનશાહીનું ભૂત ચાલુ રહેશે ત્યાં મુઘી હિંદુસમાજ આવા આડંબરાથી મુક્ત થઈ શકનાર નથી. કેટલાંક માળાપો એવી દલીલ કરે છે કે જો પોતાનાં જાળકોનો વિવાહ નાનપણમાં ન કરવામાં આવે તો મોટાં થતાં તેઓ રખડી પડે. પણ અત્રે વિચારવું જોઈએ કે જો આખો સમાજ એમજ માનતો થઈ જાય કે પોતાનાં જાળકોને નાનપણમાં પરજાવવાં નહિ તો આ જીક સમાજમાંથી આપોઆપ ચાલી જશે. પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સમાજ વ્યક્તિઓનો જનલો સમૂહ હોવાથી અને તેની અંદર ખોટા આડંબરાએ પ્રાધાન્યપદ મેળવેલું હોવાથી આ આશા રાખવી ફાકટ છે.

ત્યારે આવાં જાળલગ્નો જાંધ કરવા સુધારકોએ અને સમાજહિતેચ્છુઓએ શું કરવું જોઈએ એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક આવી જશે રહે છે. વડોદરા રાજ્યમાં જાળલગ્નની ફરિયાદ નોંધાવવાનું કામ જે તે ગામના પટેલ તલાટીને અધિકારથી આપવામાં આવ્યું છે. આ પટેલ તલાટીઓ એક અથવા જીજ્ઞે કારણે જાળલગ્ન થયું હોય છતાં તેવી ફરિયાદો ઘણી વખત કરતા નથી. એનો તાજેજ દાખલો આંગાના વતની અને આફ્રિકામાં વકીલાત કરતા બેરિસ્ટર ભાઈ સુનીલાઈનો મોજુદ છે. 'પાટીદાર મંડળ'ના મંત્રી તરફથી કેટલીયે અરજીઓ થઈ ત્યારે તે ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી. સમાજ આ દશાથી પરિચિત હોવા છતાં આ કાયદાને આધારે કંઈ કરી શકતો નથી. સમાજની કોઈ પણ વ્યક્તિને સમાજના હિતની ખાતર ફરિયાદ દાખલ કરવાનો અધિકાર, સ્થિતિ રાજ્યમાં મળે છે એમ, વડોદરા રાજ્યમાં મળતો નથી.

ત્યારે આવા વખતમાં પ્રજાએ શું કરવું જોઈએ તે પણ એક પ્રશ્ન

વિચારવા જેવો છે. જેઓ સમાજના દિનમાં અરેખરો ભાગ લેઈ રહ્યા છે તેઓ ગામે ગામ એકેક યુવકમંડળની સ્થાપના કરે અને તે ન્યાં ન્યાં બાળશબ્દો અને ત્યાં ત્યાં તેની સ્થિતિ તોંધે રાખે. જે પટેલ તલાટી તરફથી ફરિયાદ કરવામાં ન આવે તો આ યુવકમંડળોએ કાયદાથી શક્ય તેટલાં પગલાં લેવાં જોઈએ. અને આવી રીતે જે બંધારણીય પગલાં ભરવામાં આવશે તો બાળશબ્દો સહેજે અટકાવી શકાશે. ખીજી બાજુ પ્રશ્ન એ પણ મુખ્ય આન્દોલનો ઊભાં કરવાં જોઈએ. જે પટેલ તલાટી તરફથી ફરિયાદ નોંધાવવામાં ન આવે તો તે વખતે સમાજની કોઈ પણ વ્યક્તિને તેનો અધિકાર મેળવવા બાબત ધારાસભામાં જણાવવા લોકલ સભામંદા પાસે ફરિયાદ મુકાવવા જોઈએ. પ્રશ્ન એ સદર અધિકાર મેળવવા શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પાસે તેવી વિનંતી કરી અરજીઓ સાર કરવી જોઈએ. આવી રીતે આન્દોલનો દ્વારા પ્રશ્ન સ્વિકર અધિકાર મેળવી આ કાયદાનો જોઈતો લાભ ઉઠાવી શકે એ નિર્ણય લેવા છે.

છતાં રાજ્યમાં બાળશબ્દો જેવી વસ્તુ ન જ રહેવા દેવી હોય તો અમલદારો તરફથી ચતા તેના અગત્ય ઉપર તેનો ધણેખરો આધાર રહેલો છે. સમાજના દરેક અંગની યોગ્યતા અયોગ્યતા લક્ષમાં રાખીને જે તેનો અમલ કરવામાં આવે તો બાળશબ્દો આપોઆપ બંધ થઈ જાય. ઉચ્ચ શાળાની જ્ઞાતિઓ ગમે તેટલો દંડ ભરીનેય બાળશબ્દો કરવાની ખુશી ખનાવે છે. પરંતુ જે તેમને એક દિવસની સજા ભોગવવાનું કહી બાળશબ્દો કરવાનું કહેશે તો તેઓ ચોકખીના પાડશે; કારણ કે જેલમાં જવાથી પોતાના કુળને કલંક લાગશે એમ તેઓ માને છે. આવી જ્ઞાતિની કોઈ પણ વ્યક્તિને બાળશબ્દોમાં કલમ ૧૨ની પેટા કલમ (૧) અગર (૩) મુજબ શિક્ષા કરવામાં આવે તો તેને થયેલી શિક્ષા જોઈ તે જ્ઞાતિના ખીજા તેનો દાખલો લેઈ આપોઆપ બાળશબ્દો કરતા બંધ થઈ જશે. કોઈ જાગ્યે જ એવી વ્યક્તિ ઉપરની સજા ભોગવી બાળશબ્દો કરવા નીકળશે. આથી ઉચ્છેદ જે જ્ઞાતિઓ પછાત વર્ગની ગણાય છે, તે જ્ઞાતિઓને કલમ ૧૨ની પેટાકલમ (૨) અગર (૩) પ્રમાણે શિક્ષા કરવામાં આવે તો જોઈતી અસર ઉપજવી શકાય. કારણ કે આ જ્ઞાતિઓના લોકો જેલ જવામાં હીલુપત માનતા નથી. પરંતુ તેમની આર્થિક સ્થિતિ એટલી બધી નબળી હોય છે કે તે ખણીખરી વખત જૂજ સરખો પણ દંડ ભરવાને અશક્ત હોય છે. આવી જ્ઞાતિનો દંડ વસુલ કરવા માટે કાયદાથી શક્ય હોય તે બધા ઉપાયો લેવા જોઈએ. આમ કરવાથી આ જ્ઞાતિઓ ઉપર પણ જોઈતી અસર ઉપજવી શકાશે. આથી બાળશબ્દો આપોઆપ રાજ્યમાંથી બંધ થશે.

ઉપરની બે જુદી જુદી દલીલો રજુ કરી છે તે રાજ્યના શુભ કાયદાનો ફેવી રીતે અવગણ્યા તો આખા સમાજ ઉપર ભોળાની અસર ઉપજાવી શકાય તે બતાવવા પૂરતો જ છે. તેથી એમ સમજવાનું નથી કે રાજ્યની જુદી જુદી ઝાતિઓ માટે જુદા જુદા કાયદા હોવા જોઈએ. આખી પ્રજા એક જ રાજ્યની રૈયત હોય તેમને માટે એક જ કાયદો હોવો જોઈએ તે ચોખ્ખા અને હિતાવહ છે. તેમાં રાજ્ય અને પ્રજા બન્નેની શોભા છે. પરંતુ સમાજનાં જુદાં જુદાં અંગો ધ્યાનમાં લેઈ કાયદાનો જુદી જુદી રીતે અમલ થાય તો શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનો શુભ હેતુ બર આવે તે દેખીતી વાત છે. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના શુભ હેતુને બર લાવવા માટે પ્રજા અને અમલદારોમાં ચેતન આવે એવી પ્રયત્નપ્રાર્થના કરી વિરમું છું.

મહેસાણ

મણિભાઈ ગોકળદાસ પટેલ

કુળવાન પાટીદાર સમાજને

પાટીદાર સમાજ એટલે આખી ઝાતિનું એક જ બળ, વિચારોનું અથવા કાર્યનું સંઘન. વિચારોની મનુષ્યતા એટલે સમાજનું ચેતન, નહિ કે સમાજનું કુળવાનપણું. અમુક કહેવાતા કુળવાન કુટુંબમાં દેવ ધારણ કર્યો તેથી આ જમાનામાં કુળવાન કહેવાય છે. એ શબ્દનો ખરો અર્થ તો એ કે જે માનવ પોતાના વ્યક્તિગત ઉન્નત વિચારો આચરણમાં મૂકી સમાજને સુધારાની વેદી ઉપર લાવે તે. સમાજ જરૂર આવે સત્ય અર્થ સમજીને આગળ પ્રગતિ કરે. સમાજ કોઈને કુળવાન બતાવતો નથી, તે કોઈનો ઈશ્વરી હક્ક પણ નથી. પણ અમુક માણસો 'અહમ્'ના સેવનથી ને કુળવાનપણાના સ્થૂલ વિચારોથી પોતે કુળવાન કહેવાવાનો હક્ક સિદ્ધ માને છે. કુળવાનનો ખરો અર્થ પોતે પોતાની જાતને સુસંસ્કારી બનાવી બીજાને તે પ્રભાસે પ્રાણ રેડી બનાવે તે જ ખરો કુળવાન કહી શકાય. એટલે કુળવાનશાહી ભોગવવાનો હક્ક પાટીદાર સમાજની દરેક વ્યક્તિને છે. કુળ સારા આચારવિચારોના સેવનથી ને આદર્શોથી બંધાવું જોઈએ. સારા આચારવિચારોની શૂન્યતા હોય તો પછી સમાજમાં ઉત્કર્ષ ક્યાંથી હોય? ને તેવાને કુળવાન પણ કંઈ રીતે કહી શકાય? કુળવાન કહેવાયતો હક્ક ઉન્નત વિચારોના સેવનથી જ થઈ શકે.

બીજી આવેલા કહેવાતા સમાજના વિભાજનો અથવા દામ્ભિક વિવેકથી કુળ શોભતું નથી. આથી ક્યાં મનની પ્રૌઢતા થાય છે? અમુક હલકા કુળનો છે. એટલે તેના પ્રત્યે અભ્યુત્થાન ઉપજે એ અનિષ્ટ છે. જનતાની દષ્ટિએ

ખેડૂતની અવદશા

હિંદુસ્થાનની વસતિના પ્રમાણમાં ખેડૂતો ૮૦ ટકા છે, એટલે જાડીના ૨૦ ટકા ખેડૂતોની પેદાશ ઉપરજી જીવે છે. છતાં આજના ખેડૂતની દશા જોઈને ક્યાંટાં ઊભાં થઈ જાય છે, કાચા કાજી ઉઠે છે! આટલી હદે ખેડૂતોની પાપમાફી થવાનું કારણ તો એ છે કે તેમણે પેદા કરેલા પાકના ભાવોમાં દિવસે દિવસે ઘટાડો જ થતો જાય છે. પકવેલા માત્ર મારે લાગેલી ખરાબજન જેટલું જ તેમને ઊપજતું નથી એ મુખ્ય કારણ છે. છેલ્લાં દસ વરસમાં સરકારી મહેસૂલ ભરવા, શાહુકારને મૂડી કે વ્યાજ આપવા, તેમજ જીવન ખર્ચ માટે જે દાણો વેચવો પડતો હતો તેને જાદલે આજ એજ મારે ખેડૂતને જમણો દાણો વેચવો પડે છે. રૂપિયામાં જે દાણા—ચીજ દસ વરસ પહેલાં ખરીદાતી હતી, આજ તેટલા જ રૂપિયામાં તેથી જમણા દાણા કે ચીજ મળી શકે છે. ગોઠરીઆટ વર્ગ, જેઓને રૂપિયા સાથે સોજત છે, તેઓને જમણો કાપડો થયો છે; ન્યાયે ખેડૂત, જે પેદા કરનારો છે, તેને જમણું નુકસાન થયેલું છે. તે નુકસાન એટલી દદ મુઠી પહોંચી ગયું છે કે નેચો પાપમાફીને પગથીએ બેઠો છે. મદ્રાસ, મુંબઈ, બંગાળ, મધુક્ત પ્રાંત, પંજાબ, ગર્ગા, બિહાર, ઓરિસા અને મધ્ય પ્રાંત દક્ષિણગોમા ૧૯૨૮-૨૯માં ખેતીવાડીની પેદાશની એકંદર કિંમત ૧૦ અબજ ૧૮ કરોડ ૫૧ લાખ રૂપિયાની હતી, તે ૧૯૩૧-૩૨માં ધરીને ૫ અબજ ૩૬ કરોડ ૮૯ લાખ ઉપર આપીને અટકી; એટલે લગભગ ૫૨ ટકા ભાવો ખેતીની પેદાશમાં ધરી ગયા અને ખેડૂતાને સરકાર મહેસૂલની અને શાહુકારને ભરવાની રાકડ રકમો તો એ ને એ રહી. પછીના ચાર વરસનાં ગાળામાં જે પેદાશના ભાવ ગગડી ગયા છે તેનું વર્ણન ખેડૂતની આંખે આવજી ભાદરવો વરસાવ જોવું છે! આ રીતે ચાર વરસની ગણતરીમાં ખેડૂતોને પારાવાર નુકસાન છે તે કષ્ટ કંઈ જ પડશે. છતાં તે તરફ સરકારનું ધ્યાન જતું નથી એ નવાઈ છે. આવી પરિસ્થિતિ હોવા છતાં જ નમીનમહેસૂલ ૧૯૨૩-૩૪ કરતાં ૧૯૩૪-૩૭ના અરસામાં સરકારે વધારે વસૂલ કરેલ છે, ન્યારે બીજી તરફ સંકારની આવકમાં પંચ મોટા ઘટાડો બનાવેલો છે. ૧૯૨૩-૨૪માં વડી સરકારની કુલ આવક ૧ અબજ ૩૩ કરોડ રૂપિયા હતી તે ૧૯૩૩-૩૪માં ૧ અબજ ૧૯ કરોડ ઉપર આવી અટકી હતી. છેલ્લાં દસ વરસમાં રૂપિયાની કિંમતમાં જેટલો માત્ર દેશ જદાર જતો હતો તેટલી જ કિંમતમાં જમણો માત્ર જવા લાગ્યો. એટલે મહેનત, મજૂરી, ખરાબજત વધી અને પૈસાની કિંમત વધી, પેદાશની કિંમત ઘટી. આ નીતિથી હિંદના ખેડૂતો પાપમાત્ર થઈ ગયા છે.

ઉપરાંત પેદાશના ભાવ ઘટ્યા ને કરે વધ્યા. આવકવેરા વધ્યો. ૨૦૦૦ની આવક ઉપરથી ૧૦૦૦ની આવક ઉપર કર ભેરો. મછ સાત પાછો ૨૦૦૦ ઉપર લેઈ જવાયો. સુપરટેક્સ ઠોકરી જેસાડવામાં આવ્યો. આવકવેરા ઉપર સરચાર્જ વધારે લેવામાં આવ્યો. જકાતમાં વધારો કર્યો. એટલે ખરીદ કરવા પડતો માલ મોંઘો કર્યો. સાકર વગેરે વીજે ઉપર અંતરગત જકાત વધારી. પોસ્ટેજ, તારના દરોમાં ઘટાડો કરવાને ગદલે વધારો કરવામાં આવ્યો. પૈસાના કાર્ડ માટેની માગણીઓને સ્વાર્થાનંધ સરકારે ઠોકરે મારી. સ્ટાંપ ડ્યુટીમાં વધારો કર્યો. ટૂંકમાં આવકમાં ઘટાડો થયો તેમ તેમ પ્રમાણમાં કંગા-જકાતના વધી. ખેડૂતો પાપમાત્ર થયા, મૂડીબર દલાલોને ખેડૂતોને ભોંઠે ધી કળાં થયાં

હુડીઆમણની નીતિ જે બદલવામાં આવી હોત અને ૧૮ને ગદલે ૧૬ પેનીનો રૂપીઓ ગણ્યો હોત તો હજી ખડૂતોનો પેદાશના માલ ઉપર પજ્યો તેટલો માર ન પડત. હુડીઆમણને ધોરણે દિંદમાંથી ૧૯૪૨ની સાલમાં લગભગ બે ત્રણ કરોડનું નુકશાન રોકડમાં પહોંચાડ્યું હતું તે બૂલી જવાયું નથી. જ્યાં સુધી ઓસ્ટ્રેલીઆના ઘઉં દિંદમાં દરીફાઈ કરવા લાવવા અંધ કરવામાં ન આવે અને દિંદના ઘઉં દેશાવર ચઢાવવાના અંધ ન થાય ત્યાં સુધી ઘઉં પકવનારને પણ સારા ખાવા મળવાના નથી. પાકની ઋતુના ફેરફારને લીધે લાખો ટન ઘઉં અન્ય દેશોમાં પેદા થતા હોવાથી તેની આયાતને કારણે આપણા દેશના ઘઉંની પેદાશના ભાવ ઊપજતા નથી. અન્ય દેશોની ખનાવટનો માલ સસ્તો પડવાથી આપણા દેશની ખનાવટના ભાવ ઊપજતા ન હોવાને કારણે ગૃહઉદ્યોગ આગળ વધતો નથી એટલે ખરીદ કરવાની શક્તિ મરતી જાય છે એ કોઈનાથી ના પાડી શકાય તેમ છે જ નહિ. છઠ્ઠેકડ આજ માલેતુમર - માતશર બન્યું હોય તો તે દિંદને ભોંઠે જેટલું તે ગરીબાઈમાંથી ધનવાન બનતું જાય છે તેટલું જ દિંદ ધનવાનમાંથી ગરીબ બનતું જાય છે તે 'દિંદુસ્તાનની પાપમાલી'ના વાચકો સમજી શકે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં એક હતો ખેડૂતોને આશરો શરફોનો. પણ એકા થયાથી ગામડાનાં નાણાં એકત્ર કરી લાગનાવળગતા, ઝોળખીતા પાગખીતા સલાસદોની જમીનગીરીમાં ખેડૂતોને મળવું જોઈતું નાણું વેપારી વર્ગ વાપરવા લાગ્યો, ગામડાંમાં નાણાંની અછત કરી. એકઠાં થએલાં નાણાં ચાલુ ખાતામાં વગર વ્યાજે ભરાઈ, પડેલી રકમોતું વ્યાજ ઉપજવવા ઉપરની એકામાં રોકાણ થયું. ગામના બેપાંચ લાખ રૂપીઆ ગામમાં ફરવા જોઈએ તેને ગદલે ઉપરને ધોરણે શહેરની એકામાં ફાજલ નાણું પડવા લાગ્યું અને ઝોણા વ્યાજને દરે વ્યાપારીવર્ગને નાણાંની સગવડ

કરી આપવામાં આવી. ખેડાના ઊધજાથી શરૂદેના ધંધાને ધોકા પહોંચ્યો અને તેમની પાસે વગર વ્યાજે કે જોજે વ્યાજે પડી રહેતી મૂડી ઉપર આઠ બાર રામથી વ્યાજે કરતાં ખેડૂત અને શરૂદે બેઠિનું સચવાતું હતું તે ખંધ થયાથી શરૂદેએ વ્યાજના દર વધાર્યા. ખેડૂત ગરીબ રહ્યો એટલે તેનો કાષ્ઠ જામીનગીરી આપે નહિ. તેને ખેડમાં નાણાં મળે નહિ એટલે તેણે જિંચે વ્યાજે નાણાંની માગણી કરી. આંટ ઉપર ચાલતો નાણાંનો વ્યય ખંધ થયો એટલે જામીનગીરીઓ મંગાઈ. તેને અણાવે ઊભા પાક ગીરો મુકાયા અને જિંચે વ્યાજે રકમો કઢાઈ. વેંચાઈ ગએલા માલનો ભાવ ન કરે નારાયણ તે સંયોગ-વશાત્ સારો આવે તેમ હોય તોપણ પડતા ભાવમાં ભાવ ખાંધી આપવા કરેલા માલમાં ખેડૂત ખુવાર ચતો ચાલ્યો જાય છે. વ્યાજખાઉધરા દેશમાં ગૃહઉદ્યોગના નેમજ જોડતા પ્રમાણના ધંધાનો હેન્ડેરના અભાવમાં નાણાં ખેડા દ્વારા ફેરવવાં એ મહાન નૈતિક અધઃપતન નહિ, તોપણ દરિદ્રતાને અધોર્ગાતનનો પન્કાકાણો પહોંચાડવાની નીસાની છે. ખેડા એ મેલાં કપડાંવાળાની જાયતનો - ગાયબજનો ભાગ ઊજળાં કપડાંવાળાઓને સગવડ કરી આપનારાં જાલીમ કારખાનાં છે. ઇન્ડસ્ટ્રીયલ બેંકિંગ હિંદના બેંકિંગ કરતાં જુદું જ છે, તે 'પાટીદાર'ના ચાચકો આગળ તંત્રી પરવાનગી આપશે તો અવસરે મુકીશજ. હિંદના પોલીમ રક્ષક નહિ પણ ભક્ષક છે, તેમ હિંદનું બેંકિંગ રક્ષક નહિ પણ ભક્ષક જ છે તે પુરવાર કરીશ.

અત્યારે તો મુલાકાત એ છે કે શરૂદેના ધંધાને ખેડા દ્વારા મારી નાખીને, હવે કાયદા દ્વારા રહ્યા મલ્યાને મારી નાખીને, બેંકેતિ નાણાંનો વલીવટ મોંપીને આડકતરી રીતે નાણાં ઉપરનો કાશુ અમુક વર્ગના હાથમાં લેઈ જવા પિચાર છે. હિંદમાં મૂડીને ગજૂર જેવા પક્ષ નહોતા, તેને હસ્તીમાં લાવી મૂડીવાદની સરકાર સ્થાપી મજૂરો ઉપર ચાલતું ચંદ્ર દિવાકરી રાજ્ય કરવાનાં સ્વપ્નાં ૧૯૩૦ મુધી મેંવડાં છે. તેનાં એ સોનાનાં સ્વપ્નાંમાં કોએસે લોખંડના ખીક્કા મારીને નાગરોપ કરેલ છે. પૈસાદાર વર્ગે જેન કેન પ્રકારેન પરદેશના માલને ઉત્તેજન આપીને સ્વદેશી માલને આગળ વધતાં અટકાવવાનું પાપ વહોધું છે, ખેડૂતને પાપમાત્ર કર્યો છે. એક કણના અનેક કણ પકવનાર, એક મણના ખીજાવામાંથી ગાડું ભરી માલ પકવનાર બૂખે મરે, દેવામાં હૂબે, ખીજન પાસે જોળા પાયરે, જગતનો તાત ગોશિયાળો અવતાર બોખે, એનો અર્થ એ જ કે હિંદમાં વ્યવસ્થાનો ખામી છે, રાજકીય મુદ્દાનાની અનદદ આવશ્યકતા છે. ખેતરમાં પાક થાઓ કે ન થાઓ, દુકાળ પડે કે

સુકાળ થાઓ, વર મંડે કે કન્યા મરે, પણ ગોરાનાં તરલાણાં ભરેજ
ભરે, એ ન્યાયે મહેસૂલ ભરવું જ રહ્યું. ન્યારે આધુનિક સુધારાને લીધે
વીજળી, રેલ, તારટપાલ, ટેલીફોન, વિમાન, જહાજ, ડામરના રસ્તા, નળનાં
પાણી, વગેરેનો વધારે ઉપયોગ કરનારા મૂડીવાદી વેપારીઓના ચોપડા જોવાય,
રૂ. ૨૦૦૦ મુઠ્ઠી નફો થયો હોય તો આવકવેરા માફ થાય અને ઉપગ્રાંત
પેદાશ દેખાય તો રૂપીએ આર પાંચ આવક વેરા ભરવો પડે. ન્યારે જિયારા ખેડૂતને
વીધાગાં આર મહિનાની મહેનતે, સો રૂપિયાને ખર્ચે પાંચેરેય પાકયું ન હોય,
તો યજ્ઞ સાત રૂપિયા વીધોટી ભરવી પડેજ. એટલે ઓની મહેનત ગણ, ખેતરમાં
નાખેલું ખાતર જી વગેરે ગયુંજ ગયું ને ઉપરથી મહેસૂલના તમાદા જિભાજ
રહ્યા. વ્યાજુકાં નાણાં કાઢીને દેવાં અદા કરવા પણ જીવવું તો જોઈએજ,
એ આધખોરાકી ખરીદવી તો રહીજ, એટલે શાહુકાર ખોળવો પડ્યો. મહેસૂલ
માટે વગર આંટના ખેડૂતોને વીધા જમીન કે પડી રહેવાનું ધર શરાફ શાહુકારને
ધેર મૂકવું રહ્યુંજ. આમ ખેડૂત મહેસૂલની અસહ્ય પદ્ધતિને લીધે મરતો ચાલ્યો
છે. શરાફોના ઉપર અંકુશ મૂકવાના કાયદાથી તો ઉત્ક્રાંત રાહતને જાહેર વધારે
ચૂમ જીભી થશે. ન્યારે કાયદો ત્રહોનો તે વખતે જુગાર જેટલો ખેલાતો હતો
તેના કરતાં કાયદાના આશરા હેઠળ બેદાશ ખેલાવા લાગ્યો છે. ગામડાંમાં
જોણે પોતાનાં થાણાં જમાવ્યાં છે. એમ આ કાયદામાં જનવાનું છે, કારણ કે
આંટ વગર જોણે વ્યાજે નાણાં મળશે નહિ. બેંકાએ શાહુકાર શરાફો ઉપરથી
આડકતરી રીતે વિશ્વાસ ઉઠાડી લેવાયો છે એટલે સસ્તે દરે એમને નાણાં
મળે એમ છેજ નહિ. અને ખેડૂતો બેંકા સુધી તો પહોંચી શકે એમય નથી,
ત્યાં એમની દાદ લાગવાની પણ નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં ખેડૂતોએ પોતાની
સંઘશક્તિ ઉપર જીવવાનોજ નિરધાર કરવાનો છે. પાકની કિંમત ઉપર
ખર્ચ તેમજ ગિલાવરકમ બાદ કરી ગ્રામીણ નફાની પેદાશ ઉપર આવકવેરા
લેવાની પદ્ધતિ મહેસૂલી કાયદામાં થવાની જરૂર છે. કરના પ્રમાણમાં મોટામાં
મેટી આવક સરકારનો તીન્નેરીમાં મહેસૂલની છે. જમીનની વીધોટી કહો કે
જમીનનું ભાડું કહો, પણ એ વીધોટી-ભાડાની પદ્ધતિ ફેરવ્યા વગર ખેડૂતોની
અવદશા સુધરે એમ નથી.

પૂના, કેમ્પ

મગનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ

આજનો ખેડૂત આવતી કાલનો બેકાર

હિમાળો દાદ્યો છે, ઠંડીનું માપ વધી ગયું છે; તાપણીની આસપાસ હોળી જમી છે, મપાટા ચાલે છે: ખજાર ન દત્તી કે આવો ખૂરો વખત આવશે. સ્વપ્નામાં ના આવે અને કલ્પનામાં ના જીતે એવી ખેડૂતની પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ કોઈને ન હોય, નહિ તો દેવું કરી જીંચી કિંમતે જમીનો ના ખરીદત, ખોટા સામાજિક અર્થ ના કરત અને ઝૂંપડી તોડી રહેવા જેવું મકાન ના બંધાવત. આવી આવી નિસાસાની વાતો આજનો ખેડૂત પોતાના મિત્રમંડળમાં લમણે હાથ મૂકી કરે છે. તેના મુખ ઉપર દાસ્યની, ઉમંગની કે આશાની એકે રેખા નથી. જીવન જીવવાને જલ્દે દત્તાશ થઈ, જીવનમાં ધસડાય છે.

આજના ખેડૂતની રહેણીકરણીનું અને ખેતીનું અંદાજ ચાલુ દમકા પહેલાનાં સારાં વરસોના યુગમાં ધડાયું છે. તે ધોરણથી ગિચારો કામ કરે છે અને કરવું પડે છે. જીંચી રિથિતિમાંથી ગરીબીમાં ધકેલાવું એ કેટલું દુઃખદ છે? આજનો ખેડૂત ગરીબ અને દેવાદાર છે. દરસાસના નિયમિત પાક અને જીંચા બાવળે હિસાબે કરેલું દેવું બ્યાજ ભરી ભરીને યાકોયો, પણ એક તમ્મ જોટલું ફાટું નથી, ઉલટ આગળ ધપે છે. કેવી રીતે દેવું ઘટે? સાલ દરમિયાન આરગાની આફતોની ઠરણાજનક પરંપરાઓ અને માલના વીચા બાવ. અનાજ પાકે ત્યારે બાવ જોડો. કપાસને દિમ ખાય. એક ભાર (૨૪ ગણ) કપાસ પકવતાં રૂ. ૮૦ અર્થ થાય અને આજે એક ભારની કિંમત રૂ. ૭૦ બોલાય છે. સાથે દિમનો વીગો પણ કોણ ઉતારે છે? દિમની ખૂમો તો ખેડૂતની આસપાસ અને જીંચે નીચેના વાતાવરણમાં ગુંગરવ કરી રહી છે. એક વરસ, નિષ્ફળ જાય તો ત્રણ વરસો સારે પાકે તે નિષ્ફળતાનો ખાડો પુરાય, પણ એવાં સાત નિષ્ફળ પાકનાં વરસો ગયા દસકામાં ગયાં છે. ખેડૂત બ્યાજ આપતો નથી, જમીનમહેસુલ માટે પાક અટકાવાય છે એવી ખૂમો મંભળાય છે. પણ ખેડૂત શું કરે? વેપારીને આવી પરિસ્થિતિ હોય તો કપારતું વ એણે દેવાળું નંધાવ્યું હોય. ગિચારો ખેડૂત તો જે પાકે તે ધરે છે, આજીજી કરે છે. પણ ખેડૂતના આ દુઃખની વાતનો ઉકેલ કેમ આવે તેની કોઈને પડી નથી. દિંદની એંસી ટકા ખેડૂતની આ રિથિતિ છે, ત્યારે તેની સમૃદ્ધિ કેટલી? દિંદનાં શહેરોમાં પુષ્કળ ધન છે, પણ તે એંસી ટકાને શા કામનું? શહેરના એ વીસ ટકાને ધનનો બોલો ઉધવા દેતો નથી. નાના પાયા ઉપર કે મોટા પાયા ઉપર ખેતી કરનાર, અનાજ કે કપાસનો ખેડૂત, ગ્લાસિયરની ઠંડીમાં કરી જનાર ખેડૂત અને સફર એરેજના તાપમાં તપી મરનાર ખેડૂત, સર્વ દુઃખી દેવાદાર છે.

તેની કન્નમુક્તિ મિલાય હિંદની ખરીદશક્તિ વધે નહિ, અને હિંદની આગાહી થાય નહિ. સિદ્ધા અગર આડકતરા તંમાગ કર ખેડૂતોને માથે પડે છે અને તેને મળતર કંઈ નથી. ત્યારે તેનો નિર્વાહ, જાળોકોની કેળવણી, દેવું, વ્યાજ, અને ભારે દરનાં ગહેમુલ, એ ઝોનું શું થશે?

મિત્ર ખેતી, દોરની સારી ઝોલાદ, ગ્રામસુધારણા અને ગ્રામલક્ષ્મીના ઉપદેશોથી, આંખો આંજી નાખે તેવી જાહેરાતોથી, લાંબાં ભાષણોથી, શું વળે? સક્રિય યોજનાની જરૂર છે. પણ તે કરશે કાણ? પ્રભુ! પણ પ્રભુ છે ખરો? ફાંચ તો હિમ કેમ પડે છે, અનિયમિત વરસાદ કેમ પડે છે? સક્કરના ખંધથી કે મુગેજની નહેંધી? તેમ હોય તોપણ કુદરતનાં તત્ત્વો ઉપર પ્રભુનો કાબુ નથી? પણ પ્રભુ જ લક્ષ્મીનારાયણ છે! એને તો લક્ષ્મીપતિ-મૂડીપતિની પડી છે, ગરીબોની નથી પડી! તે કામ તો પ્રભુએ પરાપકારીઓના પુણ્યને માટે અનામત રાખ્યું છે. ત્યારે રાજધુરંધરે કરશે? તેમને કુદસદ નથી. મહામહાવાદી પ્રધાનો તો સોએ સો ટકા પ્રગતીય કામ કરવાના છે, પણ તેમને સમય અને સત્તાની ખામી છે. પુરતક્રિયા જ્ઞાન ધરાવનારા અર્થશાસ્ત્રીઓને ખેડૂતસંરક્ષણ કાયદો અનુચિત લાગે છે. એવા કાયદાની આવશ્યકતા ગણવા કે લડાઈના સમય માટે છે એમ કહે છે. પણ લડાઈ કે ગણવા કરતાં વધુ ભયંકર પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ અનુભવજ્ઞાન મિલાય, ખેડૂતની સ્થિતિ નજરે જોયા મિલાય શી રીતે જણાય? ખેડૂત અત્યારે તેવી સ્થિતિમાં છે. ખેડૂતના માથા ઉપર ચઢેલા દિવાળા ખાકી અને અધિક માસ સુદાંતના વ્યાજના થરના થરો નાણુદ કંવાના છે, તે ક્યારે થશે? ખેડૂતે આ જમાનામાં પકવંસો માલ જાપદાદાના જમાનાને ભાવે વેચાય છે, તે માટે કરંટમરક્ષણ કે રૂપીઆની કિંમતની વધઘટ થઈ શકે એમ છે? નથી, હજુ ખેડૂતના સુખની પણ માટે દિલ્હી દૂર છે.

તાપણી ટાઢી પડે છે, ટાઢ વધે છે, હિમ પડે છે. સવારે ખેતરો કાળાં ધૂળ દેખાય છે. શાહુકાર ઉઘરાણી આવે છે. વાપદો છેલ્લો દતો. જવાળ જડંતો નથી. શાહુકાર તપે છે. ખેડૂત ઉસ્કેરાય છે. ખોલાચાલી થાય છે અને મામલો દરગારે જાય છે. ખેડૂતનો જગ્યા નથી, જગ્યા કરે એવો કાયદો નથી. હુકમનામું થાય છે. ખેડૂતની રહી મહી મિલકત, જમીનનો હુકડો, બાપદાદાનો વારસો, વતન લીલામ થાય છે. અને ખેડૂત, ગઈ કાલનો ખેડૂત આજે જિયારો ખેડાર બને છે. જગત હસે છે, નસીબ ખેડૂતનું!

પાકની ફેરવદલી

ગુજરાતમાં છેલ્લાં પાંચ સાત વરસથી દિમ યાને સખન હાડીનું મોઢું ફરી વળે છે, જેથી શિયાળુ પાકને પારાવાર નુકસાન થાય છે. પહેલાં દિમ પોષ અને માહ માસની વચમાં અને તે કોઈકજ વખત પડતું. પરંતુ જ્યારથી સપ્તરે બેરેજ યાને સિંધની જાગી નહેરની યોજના શરૂ થઈ છે ત્યારથી શિયાળામાં દિમ અનિયમિત રીતે પડે છે. અને આ સાલ તો છેક માગસર મહિનાની અધવચમાં પડ્યું છે.

ગુજરાત કાસું સોનું પકવે એવો પ્રદેશ છે. હિંદમાં સોનું રચાન અનોખું છે. ગુજરાતનો ખેડૂત હિંદના બીજા ભાગોના ખેડૂતો કરતાં વધુ મહેનતુ અને ખંતીસો છે. દૂકમાં ગુજરાત હિંદનું એક નંદનવન છે. પણ એ કાસા સોનાનો કુદરતની આફત-દિમ-ફરીથી માટીમાં મેળવે છે: ગુજરાતને ઉત્તર વન ફરી મૂકે છે, ખેડૂતને આંશુ સારતો ફરી મૂકે છે. પરંતુ જો ખેડૂત કુદરતની અનુકૂળતા અને પ્રતિકૂળતાને ઓળખવા મહેનત કરે અને તે પ્રમાણે ખેતીમાં ફેરફાર કરે તો જરૂર કુદરતી આફતોથી થતા નુકસાનને નહિ જેવું અગર ઓછું ફરી શકે.

ગુજરાતના જુદા જુદા જિલ્લા યાને ભાગોના પાક જુદા જુદા છે: અરોતરમાં કોષ્ટ પશુ જાતનો પાક લેઈ શકાય છે, પણ મુખ્ય પાક તમાકુનો છે. કાનમનો કપાસ, ભાલનો ઘઉં, દસકોઈનો કપાસ અને ડાંગર, સુરત તરફ ડાંગર, કપાસ અને શેરડી છે. તેમાં શિયાળામાં થતા પાકોને જરૂર એવી રીતે ફેરવવા જોઈએ, જેથી વધુ હાડીથી થતું નુકસાન ઓછું થાય અને ઉત્પન્નમાં ફેર ના પડે.

ખેડા જિલ્લો તમાકુનો પાક ઝાંઝો ફરી તેની જગ્યાએ દૂધાના પાણીથી થતા ઘઉં અને બાગાયતી પાક તેમજ ફળજાડનો વધારો કરે અને ખાદ્ય પદાર્થોના ઉત્પન્નમાં રસ લે છે. તમાકુની મહેનત વરસમાં અગિયાર મહિના છે, ત્યારે બીજા ખાદ્ય વાવેતરોની ત્રણથી પાંચ મહિના હોય છે. તમાકુની બરાબર અગર તેથી વધુ ઉત્પન્ન લેવા માટે પાક એક વર્ષમાં બે મોસમ લેઈ શકાય, જેમકે, કુવેતરોમાં (૧) ગાજરી, ઘઉં ને જુવાર; (૨) ચીણો, ઘઉં ને જુવાર; (૩) ગાજરી, (અજો) જરૂર ને જુવાર; (૪) તલ અને કપાસ (બૂરી નંબર ૧૦૭); (૫) ચીણો-કપાસ.

મધ્ય પ્રાન્ત અને વરાડના ખેડૂત અખતર કરે છે કે બૂરી નંબર ૧૦૭ની જાતનો કપાસ હિંમોની સામે બીજા જાતના કપાસ કરતાં વધુ ટકારે શીલે છે, હિમ લાગવા છતાં બીજા કપાસ કરતાં પાક ઘણો સારો આપે છે.

ઉત્પન્નની દૃષ્ટિએ ઓગળ કપાસ કરતાં ઉનાર, ઉત્પન્ન અને નાર સારા નીકળે છે. આ ખાજતમાં કપાસની જાત ભૂરી નંગર ૧૦૭નાં વાવેતર તરફ ખેડૂત ધ્યાન આપે તો અને મુંગધ સરકારનું ખેતીવાડી તથા પ્રયોગ ખાતું વખતોવખત યોગ્ય દોરવણી આપે તો ખેડૂત પોતાની આવક અને ખેતીને જરૂર સુધારે. કપાસ ભૂરી નંગર ૧૦૭નું ઓગળ સાથે મધ્ય પ્રાન્તની સરકાર પુલ્લીંગની રીતથી કાઢી ખેડૂતોને તે પ્રાન્તમાં વહેંચવાની છે, તો મુંગધ સરકાર અને ગુજરાતના ખેડૂત તે ઓગળ માટે મહેનત કરે અને ખેડૂત પોતાનાં દૃષ્ટિગિદ્ધોને જરૂર અખતરા અને અનુભવથી જલાર પાડે તો ક્ષયદો થઈ શકે.

ભુસાવળ

શંકરભાઈ જી. પટેલ

પ્રદર્શન અને ગાંધીજી

હરિ પુરામાં આમોલોગ અને ખાદી પ્રદર્શનની ઉદ્ઘાટનક્રિયા કરનાં ગાંધીજી નીચે પ્રમાણે પણ બોલેલા:

“જ્યારે પ્રથમ પ્રદર્શન લખનઉમાં ખૂલ્યું ત્યારે મેં કહેલું કે દરેક પ્રદર્શન એ આપણે સારુ એટલે આપણા કરોડોને સારુ શિક્ષણનું રચાન હોવું જોઈએ. એ આપણું એક ફરતું વાર્ષિક વિદ્યાલય છે. આક દસ દિવસમાં અહીં કરોડો માણસ તો આવી શકે નહિ, પણ કેટલાંક લાખ માણસો તો અહીં આપીને પોતાને માટે વર્ષનું લાભ લઈ જઈ શકે છે. અનેક ગરીબ માણસો રોટલો, દાળ, શાક, ઘી અને દૂધ આક કલાક મજૂરી કરીને મેળવવાની કળા આ પ્રદર્શનમાંથી શીખી શકે છે. હું તો તમને જાણાવતી આપી શકું છું કે ગમે તેવા મૂઠ માણસ કે ગમે તેવી નિરક્ષર જાહેન આ પ્રદર્શનનું નિરીક્ષણ કરીને એક વર્ષને માટે પોતાની કમાણી કરવાનું સાધન શોધી લઈ શકે છે. હું પ્રદર્શનમાં એક કલાક ગાળી આવ્યો. ચરખા સંઘનો હું પ્રમુખ રહ્યો અને ઉદ્યોગસંઘનો સલાહકાર રહ્યો એટલે તમને એમ લાગશે કે મારે માટે તો આ પ્રદર્શનની જાધી વસ્તુઓ હસ્તામલકવત હોવી જોઈએ. પણ હું એવા ભોળો નથી કે મારે વિષે એવું જાણું માની લઉં. મારે માટે તો આ પ્રદર્શનમાં ૬૯ વર્ષની ઉંમરે પણ નવું શીખવાનું રહેલું છે. પણ એ શીખીને હું મારું ગુજરાન નહિ પેદા કરી શકું. અત્યારે તો હું લિક્ષાન્ત ખાઈને જીવું છું, પણ મજૂરી કરીને મારો નિર્વાહ મેળવી શકું એવી નવી કાંઈ વસ્તુ કદાચ હું ન મેળવી શકું. પણ મારું કહેવાનું એ છે કે જરોજર અભ્યાસ કરનાર

એક સામાન્ય માણસ એક વર્ષને માટે મજૂરી કરીને ગુજરાન મેળવવાનું સાધન આ પ્રદર્શનમાંથી શીખી લઈ શકે. એણે અનેક વસ્તુ પસંદ કરવાની જરૂર નથી, કાંઈ પણ એક વસ્તુ પસંદ કરવાની વાત છે.

“શંકરજીને મને કંઈક ખામીઓ જતાવવાની સૂચના કરી હતી. એ જતાવવાનું તો મારું કામ છેજ. એક તુરી હું એ જોઈ ગયો છું કે આપણે જેટલું એક વર્ષમાં અહીં સાધીએ છીએ તેને પુરતકાકારે મૂકીને સાચવી નથી મૂકતા. મને લાગે છે કે ચિત્રો અને પૂરતાં વર્ણન દ્વારા આપણે નથી નથી શોધો અને નવા પ્રયોગોને પુરતકાકારે સાચવી રાખવા જોઈએ કે જેવા ચંચળ અને અનુભવી શિક્ષક એ પુરતકામાંથી ઘણું શીખવી શકે. એ કરવાની આપણી શક્તિ હોવી જોઈએ. અનેક ઉદ્યોગોનું એકીકરણ કરીને એ પ્રગતી પામે આપણે મૂકવું જોઈએ. એ વાર્ષિક પાકાય પુરતક જતાવતા જવાની કળા હજી આપણે મેળવી નથી તે મેળવવી જોઈએ.

“આપણે અહીં દરેક વસ્તુ કેમ મને છે તે પૂરી રીતે કદાચ નથી જાણી શક્યા. મેં કંઈ કે દિંદુરનાનનાં ૭ લાખ મામોને જીવવું હોય તો, અને ખરી સમજવાનું મૂળ જે શાંતિ છે તે સ્થાપવી હોય તો, ઉદ્યોગોની મધ્યમાં રેટિયાને રાખવાની જરૂર છે. રેટિયાના મારા આટલાં વર્ષના સ્તવન પછી એને વિષેની મારી શ્રદ્ધા દિવસે દિવસે વધતી જાય છે. મેં રેટિયાને સૂઈ કહ્યો છે, એની આમપાસ કરતા ઉદ્યોગો એ નક્કરો અને ઘરો છે. અને જેમ નક્કરો અને ઘરો તો નવા નવા નિત્ય જડતાજ જાય છે, તેમ ઉદ્યોગો પણ અગણિત છે અને નિત્ય નવા જડતાજ જવા જોઈએ.

“જારડોલીમાં લગાઇ મેં સૂચવી હતી. મારી પાસે તો એવી ખજાર હતી કે જારડોલીના લોકો સત્યાગ્રહ કરવાને માટે તૈયાર નથી, પણ વિદ્યુત્સાધના આગ્રહથી હું એમાં પડ્યો. એ પછી શું શું થયું તે નમે જાણો છો. આજે પણ અહીં આવેલાં ૪૫૦ જારડોલીનાં જાહેનો અને જાહજો ખાદીધારી છે એમ મેં હું નથીજ જોતો. એમને સૌને હું કહું છું કે રેટિયો એ સૂઈનાગણ છે. વીદ્યુત મેળવવાને માટે તમારે તમારી ખેતીની સાથે રેટિયો ચલાવવાં જ જોઈએ.”

‘દરિદ્રતાગંધુ,’ તા. ૧૩:૨:૩૮.

૧૩. નિયોગનો હેતુ—૫. મયાશંકર

‘આર્યપ્રકાશ’માં નિયોગના હેતુ વિષે કરેલી ચર્ચા સંગ્રહ મેં પોષના ‘પાટીદાર’માં ખુલાસો માગ્યો હતો, તેના જવાબમાં હજી ૫. મયાશંકર ગદ્યાંતરમાં કર્યા કરે છે। તા. ૩૦:૧:૩૮ના ‘આર્યપ્રકાશ’માં એ પંડિતજી આમ લખે છે: “‘જિતેન્દ્રિય નજ રહી શકાય તો નિયોગ કરી મંતાનોત્પત્તિ કરી લેવી.’ આ સ્વામી દયાનંદજીના વાક્યમાં એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જે મંતાનોત્પત્તિ ન કરવી હોય તો જિતેન્દ્રિય જ રહેવું.” પણ ‘જિતેન્દ્રિય નજ રહી શકાય’ તો શું કરવું એ પ્રશ્નના જ ઉત્તરમાં સ્વામીજીએ ઉપરનું વિધાન આપ્યું છે, નહિ કે મંતાનોત્પત્તિ ન કરવી હોય તો શું કરવું, એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં. ત્યાં વળી પંડિતજી પોતાનું ઉદાહરણ ડાળે છે કે ‘જિતેન્દ્રિય જ રહેવું.’ એટલે વસ્તુસ્થિતિ આમ યથા: “‘જિતેન્દ્રિય નજ રહી શકાય તો શું કરવું’ એ સ્વામીજીને પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સ્વામીજીના ઉત્તર વિરુદ્ધ પંડિતજી ઉત્તર આપે છે: ‘જિતેન્દ્રિય જ રહેવું’! આનું નામ ગદ્યાંતરમાં નહિ તો બીજું શું

સ્વામીજી સ્પષ્ટ લખે છે કે: “ગર્ભવતી સ્ત્રી સાથે એક વર્ષ સુધી સમાગમ ન કરવો તે દરમિયાનમાં જે પુરુષધી (જિતેન્દ્રિય) નજ રહી શકાય, તો નિયોગ કરી મંતાનોત્પત્તિ કરી લેવી તેમજ દીર્ઘશિશી પુરુષની સ્ત્રીએ પણ તેવા સંજોગમાં નિયોગ કરી લેવો.” આ વાક્ય દ્વિતી સત્યાર્યપ્રકાશના ગુજરાતી ભાષાન્તરની પાંચમી આવૃત્તિના પાન ૬૬ ઉપર સ્પષ્ટ રીતે છપાયું છે, છતાં આર્યસમાજના એ પ્રખર પંડિત અને આખુંદ ગુરુકુલના આચાર્ય શ્રી. મયાશંકર મારા ઉપરના વાક્યમાંથી થોડા સખ્દ બાદ કરીને અપૂર્વ શોધ કરી મૂકે છે કે “શાસ્ત્રીજી લખે છે કે ‘જિતેન્દ્રિય નજ રહી શકાય તેવે પ્રમંજે નિયોગ કરી લેવો ...’ છતાં, આનું સ્વામીજીએ ક્યાંય લખ્યું નથી.” ત્યારે શું ઉપરનું મહા અક્ષરે છાપેલું વાક્ય સ્વામીજીએ નથી લખ્યું?

પણ હવે એવાં ગદ્યાંતરમાં છોડીને, સ્વામીજીએ ઉપર જે વિધાન આપ્યું છે તેને કોઈ આર્યશાસ્ત્રનો ટેકો છે કે કેમ એટલું જ પંડિતજી ગતાવધા કૃપા કરશે તો જસ થશે અને ત્યારે એમની સૂચના કે આજ્ઞા પ્રમાણે સ્વામીજી જેવા “મહાપુરુષ માટે ... મલિન ભાવના જહાર પાડવા ... માટે વેળાસર પ્રાયશ્ચિત કરી” લેઈશ.

જાકી હવે તો આવાં ગદ્યાંતરમાં જે વિતંડાના જવાબ દેઈ ‘પાટીદાર’નાં ગોષ્ઠ પાન જમાડવા ઇચ્છતો નથી.

ગ્રંથપરિચય

૨૩. જીવનભારતી (સાહિત્યવિષયક લેખો) : લેખક-દત્તાત્રેય ગાંધીજી કાલેજકર; પૃષ્ઠ ૨૦ + ૭૬૯, કિંમત અઢી રૂપિયા. કોઈ મદારાષ્ટ્રીય સાહિત્ય-સેવકે ગુજરાતી સાહિત્યની આટલી વિપુલ સેવા કરી હોય તો શ્રી. કાલેજકર જ છે. એમણે ગુજરાતી ભાષાને પોતાની માતૃભાષા જેવી કરી મૂકી છે. આ ભાષાનું એમનું જ્ઞાન ગંભીર છે. એમણે ગુજરાતી ભાષામાં 'ગ્રીન્ન' અનેક પુસ્તક લખ્યાં છે. આ પુસ્તકમાં (૧) સાહિત્યવિવેચન, (૨) સાહિત્યપરિચય, (૩) ભાષાસર્યા, (૪) રાષ્ટ્રભાષા અને (૫) એક ત્રિપિ વિષે એમણે પ્રસંગોપાત્ત જો અનેક લેખો લખેલા તેમનો સંગ્રહ છે. એમની ભાષા સરળ અને શુદ્ધ છે. મદારાષ્ટ્રીય લેખકને આવી મિદ્ધિ થવી એ રમત વાત નથી. ગુજરાતી સાહિત્યની એમણે કંઈક સેવા મારે ગુજરાત ખરેખર એમનો ઋણી છે. સાહિત્યના અભ્યાસીને આ પુસ્તકમાંથી ઘણું મળી આવશે.

૨૪. નામાનાં તત્ત્વો - ગુજરાત વિદ્યાપીઠ મંથાવલી પુ. ૭ : લેખક-કિશોરલાલ ધનસ્યાગલાલ મશાફવાળા અને જેઠાલાલ જીવજીલાલ ગાંધી વા. વિ., અધ્યાપક, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ; પૃષ્ઠ ૨૦ + ૪૫૨, કિંમત અઢી રૂપિયા. આ પુસ્તક આપારી નામાને લાગતું છે. કોઈને આશ્ચર્ય થશે કે ભાઈ કિશોરલાલ જેવા તત્ત્વચિંતક લેખકને નામા જેવા માગાન્ય જીવહારતા વિષય સાથે શી લેવાદેવા હોય! પણ એ પોતે જ પોતાની નિવેદનપૂર્તિમાં જણાવે છે તે ખરું છે, કે “અધ્યાત્મવિષયક ભ્રમોમાં આપણા દેશમાં એક એવો ભ્રમ ધર કરી બેઠો છે કે આધ્યાત્મિક જીવન માળવા ઇન્જીનાર લોકોએ દિસાળી કામ મારે બેઠેકારી રાખવી અને જતાવવી જોઈએ. દિસાળ રાખવો, આપવો કે મેળવવો એ અધ્યાત્મદષ્ટિએ હીન કામો છે અને આધ્યાત્મિક વૃત્તિના માળુમ પાસે દિસાળ માગવો કે નં આપી શકે ત્યારે તેને કપકો દેવો એ તેની આધ્યાત્મિકતાની બેકદર છે. આવા વિચાર અશુદ્ધિના છે, આધ્યાત્મિક નથી એમ કહેતા મને સંકાય થતો નથી. માળુમ આધ્યાત્મિક વૃત્તિનો હોય કે દુનિયાદારી વૃત્તિનો, એ જો પાછનીયે લેવડદેવડમાં પડે અને તે લેવડદેવડ સાથે બીજનઓનો સંજંધ હોય તો તેણે દિસાળી ચોકસાઈ રાખવી જ જોઈએ. એ બાજતમાં જો બેઠેકાર છે તે સમાજ પ્રત્યે જ નહિ પણ પોતાના આધ્યાત્મિક વિકાસ પ્રત્યે યુગેય છે.” અને આ પુસ્તકમાં પાછળે પાછળે દિમાગ કેવી રીતે સ્વચ્છ રાખી શકાય એનાં ચૌ તરંગ, ઉદાહરણો મહિન, કુશળનાચે ચર્ચા છે એમ વિષયના કંઈક અનુભવી તરફિ કહી શકું છું, કારણકે સરકારી

કચેરીમાં તથા યુરોપિયન તેમજ દિંદી પેટ્ટીમાં પણ દિસાગનીસ તરીકે મેં કામ કરેલું છે. સફળ થવા છત્તનાર ખંતીલા સૌ દિસાગનીસોએ આ પુસ્તકનું અધ્યયન જરૂર કરવું જોઈએ.

ઉપરના ગ્રંથે પુસ્તકોના પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ.

ફારમ : (૨૫) ૧લી લહરી, નરવીરો : પૃષ્ઠ ૨૪, કિંમત દોઢ આના. (૨૬) ૨જી લહરી, સાધુસંતો : પૃષ્ઠ ૩૨, કિંમત બે આના. (૨૭) ૩જી લહરી, દેશનેતા : પૃષ્ઠ ૩૬, કિંમત અઢી આના. (૨૮) ૪થી લહરી, તેજરેખા : પૃષ્ઠ ૫૬, કિંમત ૪ આના. આ ચારેય લહરીઓના લેખક - ચારદાપ્રસાદ વર્મા; પ્રકાશક-યુગાન્તર કાર્યાલય, સુરત. ૧લી લહરીમાં સ્વામી રામતીર્થ, ગોવર્ધનરામ ત્રિપાડી, સ્વામી ત્રિવેકાનંદ, ધોંડો કેશવ શર્મા, પં. ઇશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર, મહાત્મા ગાંધીજી, મહાદેવ ગોવિંદ રાનડે, કવિ નર્મદાશંકર અને દાદાભાઈ પાંડિયા; ૨જી લહરીમાં સ્વામી સહજનંદ, દેવેન્દ્રનાથ ટાગોર, કેશવચંદ્ર સેન, રામકૃષ્ણ પરમહંસ, દયાનંદ સરસ્વતી, સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ અને નાગ મહાશય; ૩જી લહરીમાં મહાદેવ ગોવિંદ રાનડે, ગોપાલ કૃષ્ણ ગોખલે, સર શીરોઝશા મહેતા, સર સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી, લોકમાન્ય ટિળક, લાલા લાજપત રાય અને દેશબંધુ ચિત્તરંજનદાસ; અને ૪થી લહરીમાં મહાત્મા ગાંધીજી, શ્રી અર્ચિદ્ર ઘોષ, રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, રાજા રામમોહનરાય, જાકિમચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય, પં. વિષ્ણુ દિગંબર, મર જગદીશચંદ્ર ગોઝ, સર પ્રફુલ્લચંદ્ર રાય અને સી. વી. રામન; એટલા આપણા દેશના સમર્થ પુરોનાં બહુ ટૂંકામાં જીવનચરિત્રો આપ્યાં છે. જાણવાચકોને માટે આ જીવનચરિત્રો લખાયાં છે તે તેથી ભાષા પણ જાળભોગ્ય છે, છતાં કેટલેક સ્થળે ભાષા સાથે કાલાં કાઢ્યાં છે, ધિનાજરે નાના નાના-એક એક લીટીના પ્રેરેઆફ પાડ્યા છે, 'ને', 'વળી' જેવા શબ્દોનો અતિરેક થયો છે તથા કોઈ કોઈ જગાએ ભાષાની જોડણીમાં તે નામોનાં જનિવચનનાં રૂપોમાં ભૂલો કરી નાખી છે, એ કંઈક ખૂંએ છે. છતાં ચારેય લહરીઓ જાળભોગ્ય છે એમાં તો શંકા નથી.

૨૯. ગુરુને કાળે : લેખક અને ચિત્રક-ઉમિયાશંકર ઠાકર : પ્રકાશક-શ્રી મીનમંજરી ગ્રન્થાવલિ કાર્યાલય, ધોરી ફળાઉ, આણંદ; પૃષ્ઠ ૮૦, બે ચિત્રો, કિંમત ૭ આના. ગુરુભક્તિ એ આર્યસંસ્કૃતિનો સુંદર વારસો છે. બહુ શ્રદ્ધાપૂર્વક ગુરુભક્તિ કરનાર શિષ્યોની ટૂંકી ટૂંકી ૨૩ કથાઓ આ પુસ્તકમાં છે. એમાંની થોડીક કથાઓ પૌરાણિક કાળની છે, થોડીક આધુનિક કાળની છે. એ જાળકોને ઉદ્દેશીને લખાએલી છે, પણ એક વાત ખૂંચી છે : ૧૪-

‘લાદિનાની પરીક્ષા’માં મરેલા પ્રાણીના માંસની મિકાઈ થઈ ગય છે, ૧૬-
 ‘વાધણું દૂધ!’માં ગુરુનું દુઃખ ટાળવા આવેલા શિવાજીને ખીજવાએડી વાધણ
 પોતાને દોહવા દે છે, ૧૬-‘ભોજાનાયની ભક્તિ’માં ભોજાનાયના કપાએડા
 મસ્તકને ધડ ઉપર મૂકી ગુરુ તેને સાંજે કરી દે છે, વગેરે જેવા અમાનુષિક
 ચમત્કારો પૌરાણિક કથાઓમાં તો હોય, પણ આધુનિક કથાઓમાં ન સંભવે;
 વળી એવા અમાનુષિક ચમત્કારો જાગૃતના કુમળા મનમાં અંધશ્રદ્ધાનાં ખીજ
 વાવે, એ વસ્તુ અનિષ્ટ જ છે. વૈશ્વવ્રજાવના અંગ્રેજોએ પોતાની ગતિના સ્વાર્થને
 હેતુએ, મસગલ વજાના દાકાના વખરેના અંગુઠા કાપી લીધેલા; એમજ
 બ્રાહ્મચરવ્રજાવનાય દ્રોણાચાર્યે પોતાના શિષ્યના-અર્જુનના-સ્વાર્થને હેતુએ
 બીજશિષ્યનો-એ પરમ શિષ્યનો-અંગુઠા કાપી લીધેલો! આમ આજની
 પેઠે પ્રાચીન આર્યોમાં પણ ગતિવિદ્વેષ પ્રચંડ રૂપે હતો એ હકીકત તરી આવે
 છે. જાગૃકો હોંસે હોંસે વાંચે જેવી આ કથાઓ છે, બાપા સરગ ને જાગજોગ છે.

૩૦. એકાકી: લેખક-શ્રી નર્મદાસંકર દામોદર ગુક્ત, એમ. એ; (૩૧)
 વહ્લક: લેખક-શ્રી જસવંત દાકર, ‘ગૃહજલ્પી અંથમાળા’નાં આ પુસ્તક અનુક્રમે
 વર્ષ ૨૭, પુસ્તક ૬૬ અને વર્ષ ૩૧, પુસ્તક ૧૬; જાનેના પ્રકાશક-
 નવચેતન સાહિત્ય મંદિર, ૨૪૫૬, બદ, અમદાવાદ; દરેકનાં પૃષ્ઠ ૧૫૨, કિંમત
 કાચું પૃષ્ઠ ૦-૧૨-૦, પાકું પૃષ્ઠ ૧-૦-૦. ‘એકાકી’માં નાની નાની ૧૫
 વાર્તાઓ છે અને પદેલી વાર્તાના નામ ઉપરથી જ આખા પુસ્તકનું નામ રાખ્યું
 છે. ખીજ પુસ્તકમાં આખી એક સગંગ વાર્તા છે. એકેય પુસ્તકમાં કોઈ હિંમતી
 જાવના નથી; વાર્તાઓનાં મૂલ સગંગ નથી, વારંવાર તેમાં માંડો ને ગાલા
 આવે છે; વસ્તુ સમજતાં ને યાદ રાખતાં પરિશ્રમ પડે એવું અંથપરિચય,
 અસંગત અને અટપટુ છે; પાત્રો બધાં હિર્મિત અને વેવલાં છે; બાપા પણ
 ઢંગધડા વિનાની છે. ત્રિરાગચિહ્નો તો પાત્રવે તેમ મુકાયાં છે; શબ્દોની જોડણી
 માટે તો નવો ‘જોડણીકાશ’ જતાવવો પડે! અને પુસ્તકમાંનાં શરૂઆતનાં
 પૃષ્ઠના શબ્દો ઉદાહરણરૂપે જોડણી: ‘એકાકી’માં ‘ગજાની’ (૫૩ ૧૫),
 ‘સોણમા’ (૧૬), ‘ચિરૂદ’ (૧૭), ‘સ્થીર’ (૧૮), ‘આસિવાદ’ (૧૯),
 ‘સગિતમય’ (૨૧), ‘હાની’ (૨૩), ‘વિહિત’, ‘સાંતી’ (૨૫); ‘વહ્લક’માં
 ‘ભિતિ’, ‘વિહ્વળતા’ (૪), ‘વિહ્વળતા’ (૨૬), ‘રૂપક’ ‘ચિન્દ’ (૭),
 ‘આતૂર્ય’ ‘નિપૂણતા’ (૮), ‘સન’ (૧૩, ૧૮), ‘નિરવતા’ (૧૪, ૨૦,
 ૨૧), ‘નિહ્ન’, ‘અહવારિક’ (૧૮), ‘અહવારિક’ (૧૯), ‘હિર્મિ’
 (૨૦, ૨૧, ૨૨, ૨૩), ‘પત્નિ’ (૨૩), ‘વિહ્વળતા’ સર્વત્ર; અને આવી

ગોડી જોડણી તો ગને પુસ્તકોમાં પાને પાને છે. હવે જરા વાક્યરચના જોઈએ: 'ઝેંકાકી'માં 'પાણીનું' વિશાળ રૂપેરી પટ દેખાતું હતું....તે રૂપેરી પટ હેલે ચઢતું.' (પૃષ્ઠ ૧), 'આવાંજોત્રી સમાજ બનેલી છે' (૧૮), 'ધમકાવતા ફૂર તેના માલિકો તેણે ગળ્યાયા.' (૬૮), 'શેઠાણી પહેરવેશે તેને શું અપ્પરાઓ આપી હશે? (૬૯), 'જાગણું કાછક વખત પવન ઠાકી જતું' (૯૧). ઝેંકંદરે આખા પુસ્તકમાં ભાવનાઓનું કે વિચારોનું, ભાષાનું કે જોડણીનું કે કરાનું ઠેકાણું નથી. બેસક પૂકાં ઉપર ચિત્રોનો ભપકો છે. આવા માહિત્યને ગંભીર તો નજ કહેવાય, બેસક છીછરું જ કહેવાય; અને છતાંય એવું સહિત્ય 'ગૃહલક્ષ્મી ગ્રંથમાળા' રૂપે પ્રકટ થાય છે એ પણ આપણા નવસર્જક યુગની ગલિદારી ગણાય! આવાં પુસ્તકો ગૃહલક્ષ્મીઓ વાંચતી હશે? ને વાંચતી હશે તો કેવીક નવસર્જક ભાવનાઓ પામતી હશે?

૩૨. શેક્સપીઅરનાં કથાનકો: લખનાર રમણલાલ નાનાલાલ શાહ, તંત્રી, જાલજીવન; પ્રકાશક-જાળજીવન કાર્યાલય, જાળવાડા, વડોદરા; પૃષ્ઠ ૧૦ + ૧૫૮, ચિત્ર ૧૬ કિંમત ૧-૦-૦. જગવિખ્યાત અંગ્રેજ નાટકકાર શેક્સપીઅરનાં પ્રખ્યાત નાટકોમાંની સાત વાર્તાઓનો આ સંગ્રહ છે. મૂળે તો દરેક લાંબું નાટક છે, પણ એના ઉપરથી લેખકે ટૂંકાવી જાળકિ માટે વાર્તા તૈયાર કરી છે. પરભાષાના મારા મારા લેખકોની લાંબી વાર્તાઓનો પરિચય આ રીતે જાળકોને કરાવવાં એ હિતજવાનું છે. અને એ રીતે આ સંગ્રહ આવકારપાત્ર છે. પણ એની સાથેસાથજ સંગ્રહકારે જાળકોની સમક્ષ મૂળ વાર્તાના કયા ભાગને ગહરવ આપવું અને કેને છોડી દેવું એ જાલમાનસની દષ્ટિએ વિચાર્યું હોય તો ઉત્તમ, અને જાળકોને તે પરિચયરૂપે ઉપયોગી પણ નીવડે. સંગ્રહકારની પાસે એ રીતે આપણે જીવન કથાનકોની આશા રાખીએ. સો.

૩૩. આઈંતે મદાઈ: રૂપાન્તર કરનાર-શ્રી. જાલકૃષ્ણ સુનીલાલ જ્ઞેશી; પૃષ્ઠ ૧૮૭, કિંમત ૧-૦-૦. પકાણપ્રદેશનું ચિત્ર રજુ કરતી આ વીરકથામાં ગજપૂતવીર હરભમ પંચગમાં ફરવા જતાં જાટ લોકોના હાથમાં સપડાય છે ને ત્યાંથી પકાણોના હાથમાં સપડાય છે. પકાણોના હાથમાંથી જાટકવા ભગીરથ પ્રવલન કરી નાસી જાય છે. પણ એક અંગ્રેજ જાળો એમિલિ પકાણોના કળગમાં મૂકી ગઈ હતી, તેથી રાજપૂતધર્માનુસાર, તેને છોડાવવા તે પકાણો સામે મૃત્યુને મૂકીમાં રાખી ફરી ઝડપે છે ને ત્યાંથી આખરે તેને છોડાવી લાવે છે. આ આધુનિક રોમાંચક સાહસકથા એકજ બેકે પૂરી કર્યા વગર છોડવાનું ગન થતું નથી, એજ તેની રસિકતા સાબિત કરે છે.

વાનાનો રસ ઠેક મુધી જળવાઈ રહ્યો છે. વળી તેનું ગુજરાતીમાં રૂપાન્તર કરતી વખતે મૂળ અંગ્રાણી લેખક શ્રી. ગૌરી-પ્રમોદન મુળોપાધ્યાયના મુખ્ય પાત્ર અંગ્રેજ કુમારની જગ્યાએ ગુજરાતી રાજપૂત હરભમ મૂકી ગુજરાતી વાચકને માટે વધારે રસયુક્ત ગનાવ્યું છે.

૩૪. મોતના પંજામાં: અંગ્રાણીમાંથી ઉતારનાર-ગાલકૃષ્ણ સુનીલાલ જોશી; પૃષ્ઠ ૯૩, કિંમત આઠ આના. આફ્રિકાની આછી ઝાંખી કરાવતી આ સાદસકથામાં સુગન ને કરાગ વિમાન તૂટવાથી આફ્રિકા ખંડમાં પડે છે. ત્યાં હજસીના હાથમાં સપડાનાં ત્યાંથી નાસી છૂટે છે અને વિનુભાઈ નામના ગુજરાતીનો અને વિલિ નામના અંગ્રેજ બાળકનો ભેટો થાય છે. વિલિનું દરજ્જુ થતાં, તેને હજસીઓના હાથમાંથી છોડાવવા જતાં ત્રણે જણા હજસીઓના હાથમાં આવે છે. ત્યાંથી તેમને અંધારા કૂવામાં નાખવામાં આવે છે. ત્યાંથી નાસતાં પાદરીના હાથમાં જાય છે, પણ ત્યાંથી પણ તેઓ નાસી જાય છે. આથી રોમાંચક વીરકથા એક જ સપાટે પૂરી કર્યા સિવાય રહેવાય નહિ. રમ ઠેક મુધી જળવાઈ રહ્યો છે. અંગ્રાણીમાંથી આ કથા ઉતાર્યા છતાં તેનો સહેજ પણ ખ્યાલ આવતો નથી. આ પુસ્તક જરૂર કુમારોમાં પ્રિય થઈ પડશે.

૩૫. ચીણુગારી: અંગ્રાણી ઉપરથી તૈવાર કરનાર-શ્રી. ભાનુપ્રમાદ બામ; પૃષ્ઠ ૧૩૬, કિંમત ૦-૧૨-૦. લૂંટારાના હાથમાં સપડાએલી બાળા અને તેના ભાઈની હમદર્દી શૈર્ષિકથા છે. ગાળાની નિર્દોષતા ભયંકર લેખાતા એક લૂંટાગનું હૃદય પીગળાવી નાખે છે તેમજ પલટાવી નાખે છે, અને તેથી જ ગમે જણાં જાયી જાય છે. આ કથામાં કારુણ્ય ઘણું છે, તેથી કાચાંપોચાંનો તો અરેરાટી છૂટે. ભાપા સાદી, રસિક ને સચોટ છે, તેથી કુમારને ને કિશોરને તરત જ ગમશે તેમાં કંઈ શંકા નથી.

ઉપરનાં ત્રણ પુસ્તક 'ગાંડીવની કુમારમાળા'નાં અનુક્રમે ૮, ૯, ૧૦ પુસ્તક છે; પ્રગટકર્તા-ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, હવાડિયો ચક્રલો, મુરત. આ કુમાર-માળાએ જે સાદસકથાઓ આપવા માંડી છે તેને માટે તેના સંચાલકોને ધન્યવાદ ઘટે છે. આથી પણ રસયુક્ત, ભાવવાદી ને સુંદર સાહિત્ય ઉપર્યુક્ત કુમારમાળા કિશોરજગતના હાથમાં મૂકશે એવી અપેક્ષા સહિત આ પુસ્તકોને આવકારીએ છીએ તેમજ કિશોરને તે વાંચવાની ભલામણ કરીએ છીએ. શોભિ

પ્રસંગકથા

“સ્વ. ખરેશાસ્ત્રી

“ભાઈ શંકરલાલે પંડિતજીના મરણથી થયેલી ખોટનો ઉલ્લેખ કર્યો. પંડિતજીનો અવાજ અને પંડિતજીનો ચહેરો એ અત્યારે નથી એ મને કે જે એમાં નવાઈ જ ન હોય. આશ્રમની જ્યારે રચાપના થઈ ત્યારે મગનલાલ પંડિતજીના ગુરુ પંડિત વિષ્ણુ દિગંજર પાસે પહોંચ્યા દના અને તેમની પાસે આશ્રમને છાજે એવા કોઈ સંગીતશાસ્ત્રીની માગણી કરી હતી. દિગંજરશાસ્ત્રી પણ સમજી ગયેલા કે અમને કેવા પ્રકારનો માણસ જોઈએ છે, અને તેમણે આશ્રમના જીવનને અનુરૂપ એવા પંડિત ખરેશાસ્ત્રીને શોધી આપ્યા. તેમણે પોતાનું પદ જેવી રીતે શોભાવ્યું તેવી રીતે ને પદને શોભાવનારા દિલ્લુસ્તાનમાં આજે મારી નજરે કોઈ જ નથી. એમની ખોટ હમેશને માટે ગહેશે”

(‘હરિજનબંધુ,’ તા. ૧૩:૨:’૩૮)

ગાંધીજી

વિદુલનગરમાં આંતરજાતીય લગ્ન

“દરિપુત્ર, તા. ૧૧. મદ્રાસમાં ગાંધીજીની કુટિર આજે સવારે એક સાદાઈભર્યા લગ્નસમારંજનું દસ્ય જતી રહી હતી. અત્રે સાયંમની આશ્રમના એક જૂના આશ્રમવાસી અને ઠાંડીકૂચ વખતે મદ્રાસમાંજની સાથે ઊપડેલા ૮૦ સૈનિકોની ટુકડી પૈકીના એક સૈનિક શ્રી. પુરાનન ખૂચનાં લગ્ન શ્રી. લક્ષ્મીદાસ આશરનાં પુત્રી કુ. આનંદી આસર સાથે કરવામાં આવ્યાં હતાં. આ શુભ પ્રસંગે મદ્રાસમાં ગાંધીજી ઉપરાંત સંસ્કાર વલ્લભભાઈ પટેલ, શ્રી. મહાદેવ દેસાઈ, દરબાર શ્રી. ગોપાળદાસ અને અન્ય વ્યક્તિઓની હાજરી હતી. કુ. આનંદી ભાટિયા કામનાં છે અને શ્રી. પુરાનન ખૂચ નાગર બ્રાહ્મણ છે. પંડિત નારાયણગવ ખરેના અવસાનના શોકને કારણે આ સમારંજને અંગે કરી ધામધૂમ કરવામાં આવી નહોતી” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૧૨:૨:’૩૮).

“સમાજવાદી કાર્યકર્તાનાં લગ્ન

“અમદાવાદ, બુધવાર. ગુજરાતના જાણીતા સમાજવાદી કાર્યકર્તા શ્રી. બોગીલાલ ગાંધીનાં લગ્ન વડોદરાની કર્વે કોલેજમાં શિક્ષણ લેતાં શ્રી. સુભદ્રા પટેલ સાથે તા. ૨૮:૧:’૩૮ની રાત્રે ૬ વાગ્યે સુતરિયા બીર્હિડગમાં ગુજરાત સંસારસુધારા સમાજના આશર હેઠળ તેના પ્રમુખ શ્રી. ડોક્ટર સુમંત મહેતાને હસ્તક ઉજવાયાં હતાં, જે પ્રસંગે રાજકીય તેમજ સાહિત્યરસિક મિત્રોએ સારી સંખ્યામાં ભાગ લીધો હતો” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૩:૨:’૩૮).

એ બેન મુલદ્રાબેન પટેલ કોણ ?

કરમસદનાં બેન શાન્તાબેન પટેલે એ વર્ષ ઉપર અમદાવાદમાં ભાઈ ચંદ્રવદન શુક્લ સાથે આન્તરજાતીય લગ્ન કર્યું હતું, ને વિષે સંપત ૧૯૯૨ના પોષના 'પાટીદાર'માં પૃષ્ઠ ૧૩૮ ઉપર પ્રસંગકથા આવી છે. એ બેન શાન્તાબેનના સગા દાદા ભાઈ પુરુષોત્તમ મોનીભાઈ કરમસદકરનાં પુત્રી તે આ બેન મુલદ્રાબેન પટેલ. ભાઈ પુરુષોત્તમ સુસ્ત આર્થસમાજ છે અને તેથી બેન શાન્તાબેનની પેઢે આ બેન મુલદ્રાબેને પણ વડોદરાના કારેલી બાગ આર્થ કન્યાવિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કરેલા. આર્થ કન્યાવિદ્યાલયમાં તેમને ન ફાળ્યાથી તેમના પિતાએ ત્યાંથી ઉણડી લીધેલાં અને પછી થોડો વખત પોતાની સાથે નૈરાળી-પૂર્વ આફ્રિકા-લેઈ ગએલા. પછી એ ભાઈએ પોતાનાં બાળકોની કેળવણી માટે પોતાનાં પત્નીને અને સાથે સૌ બાળકોને વડોદરે રાખ્યાં. બેન મુલદ્રાબેને વડોદરામાં અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. પણ ત્યાર પછી ઉપરનાં જ બેન શાન્તાબેનની સક્ષાદ્મુચનાથી એ અમદાવાદ ભળવા ગયાં. ત્યાં શાન્તાબેનના સમાજવાદી મુદ્દચરણના પરિચયમાં એ આવ્યાં અને ભાઈ ભોગીલાલ ગાંધી સાથે રોદ-સંગઠિત બંધાવાથી લગ્ન કરવાના નિર્ણય ઉપર આવ્યાં. પણ માતાને આ વાતની જાણ થતાં જ, તેમને એ સંગઠિત અસ્થિર લાગ્યાથી બેન મુલદ્રાબેનને પાછાં વડોદરે બોલાવી લીધાં.

માતાપિતાની ધ્રુષ્ટા વિરુદ્ધ સ્વયંવર લગ્ન

એમ જુનાં પછા છતાં એ જાનેનો રોદસંગઠિત ને પત્રવ્યવહાર ચાલુ જ રહ્યો. એવામાં એ બેનના પિતા ભાઈ પુરુષોત્તમ આફ્રિકાથી વડોદરે આવ્યા. એ ભાઈ મંતાનોની પણ સ્વતંત્રતાના પૂજક છે, પણ પોતાની પુત્રી બેન મુલદ્રાબેનનો રોદસંગઠિત તેમને છટ લાગ્યો નહિ ને તેથી એમને વાર્યાં. પણ બેન મુલદ્રાબેન તો પોતાના રોદસંગઠિતમાં દૃઢનિશ્ચય હતાં. હવે વિલંબ કરીશ તો માતાપિતા એ લગ્નમાં વિરોધ નાખશે એવી શંકા પડ્યાથી ગઈ તો. ૨૮મીને રોજ પોતાનાં માથાપ ઉપર એક પત્ર લખી સાંજની ગાડીમાં અમદાવાદ ચાલતાં થયાં અને ઉપર જણાવ્યું છે તેમ તેજ રાત્રે એમણે ભાઈ ભોગીલાલ સાથે લગ્ન કરી નાખ્યાં. એ જાનેનું લગ્નજવન તેમને પોતાને અને સમાજને દૃષ્ટાબ્જનક હો!

આવાં લગ્નમાં ભયસ્થાન

— પોતાનાં બાળકોને ઉચ્ચ કેળવણી આપ્યા પછી માથાપોએ એમને એમની જીવનવ્યવસ્થામાં સ્વતંત્રતા તો આપવી જ જોઈએ, અનિષ્ટ લાગતી રિયતિમાં

તેમને વારવાં પણ જોઈએ જ. ભાઈ પુરુષોત્તમે પણ તેજ પ્રમાણે જોન સુભદ્રા-
જેનને વાર્યાં, પણ એ જોને ધાર્યું ક્યું એટલે ભાઈ પુરુષોત્તમ ગઈ બોટમાં
પાંછા આંક્રિકે આલ્યાં ગયા છે. સંચારસુધારા સમાજ જેવી સંસ્થાએ પણ
કંઈ પણ તપાસ વગર આવાં ઘડીઆં લગ્ન નહિ કરાવી નાખવાં જોઈએ.
કાંઈએ આવાં રતેલલગ્નમાં—કહેા કે મોહલગ્નમાં—અનેક લયકથાન છે. તુરંતનો
મોહ એમસરી જતાં જોઈખીજની બીચુપો ને ખામીઓ તરી આવે છે અને
ત્યારે એમનું લગ્નજીવન કથળી જાય છે, બળી જાય છે. અને તેવું પ્રસંગે
આપણા બ્રહ્મ દિંદુ સમાજમાં સ્ત્રીનેજ વધારે સહન કરવું પડે છે, પુરુષ તો
છેડો ખંખેરી ચાલતો થાય છે ને કોઈ નવાનો વળી લાવ અગાડવા તૈયાર થાય
છે. ત્યારે આવાં લગ્ન તો સિવિલ મેરેજ એક્ટ કે એવા જે લગ્નવિધિથી
લગ્નવિચ્છેદના હક અંગેને મળતા હોય, એવા વિધિએજ લગ્નક્રિયા થવી
જોઈએ. એથી સ્ત્રીને કંઈક રક્ષણ મળે છે. સિવિલ મેરેજ એક્ટથી લગ્ન કર-
નારની ૨૧ વર્ષની ઉંમર હોય તોજ તંત્રો સ્વતંત્રતાએ લગ્ન કરી શકે, પણ
જેન સુભદ્રાજેનની ઉંમર પૂરાં ૨૧ વર્ષની નથી, એટલે એ વિધિએ તેમનાં
લગ્ન નથી થયાં.

ભાઈ ભોગીલાલનું પુરુષમાનસ

‘પાટીદાર’ના ૧૯૯૨ના શ્રાવણના અને ભાદરવાના તથા ૧૯૯૩ના કાર્તિકના
અંકોની પ્રસંગકથાઓ જોશે તો ભાઈ ભોગીલાલનું પુરુષમાનસ તરી આવશે.
૧૯૯૨ના અષાઢ માસમાં અમદાવાદમાં ગુજરાત યુવક પરિષદ ભરાયેલી તેમાં
યુવકો એક પત્ની હોવા છતાં રોહલગ્નને ને પ્રેમલગ્નને નામે બીજી પત્ની પડે
તે સામે વિરોધ કરતો અને સિવિલ મેરેજ એક્ટ અનુસાર લગ્ન કરવાની
હિમાયત કરતો ઠરાવ જેન મુદ્દલાએને મુક્યો હતો, ત્યારે એજ ભાઈ
ભોગીલાલે એ ઠરાવનો વિરોધ કર્યો હતો ને બોલ્યા હતા કે: “માખાપોએ
બાળપણમાં કરેલાં લગ્નને આજના યુવાનોએ માન્ય કરવાં જોઈએ એવું બંધન
ગાંખી શકાય નહિ.” અને જેન મુદ્દલાજેનનો એ હજ અને સુંદર ઠરાવ
પુરુષોની મળેલી યુવક પરિષદે ઉડાવી મેલેલો! હવે માનો કે કાલે સવારે એમાંથી
ગમે તેને દોષે ભાઈ ભોગીલાલના અને જેન સુભદ્રાજેનના લગ્નજીવનનો મેળ
ન ખાધો, ગંભીર વિશેષ પડ્યો, તો ભાઈ ભોગીલાલ તો ખરો ખેસ ને હાથમાં
લાકડી કે બેગ લઈ ચાલતા થાય અને બીજી રોહમદ બાળાને પડણી ખેસે,
અને ત્યારે એવી પણ દલીલ કરી શકે કે: “બૂલ સુધારવાનો યુવાનને હક્ક
છે, બૂલ ખાઈને યુવાનોએ પોતે પણ કરેલાં લગ્ન માન્ય કરવાં જોઈએ એવું

પણ આ પ્રસંગકથા છાપખાનામાં જતી વખતે ખજાર પડે છે કે કન્યા એન શાન્તાએન કોઈક રીતે ગૂમ થયાં છે અને ભાઈ મણિભાઈ પણ ગઈ વદિ ૧ મને રોજ ક્યાંક આગતા થયા છે. બીજેજ દિવસે મુંબઈથી ઉપડતી બોટમાં તે તથા એન શાન્તાએન આક્રિષ્ટ તરફ ઉપડી ગયાની લોકવાયકા છે! બાળસન્નિધિવેંક કાયદામાં મુધારો

નારીગતિની આવી પરાધીનતા નાશ જ થવો જોઈએ. એ વિના એનો, પુરુષ-ગતિનો ને સમસ્ત સમાજનો ઉદ્ધાર નથી. હિંદુ સમાજ તો નારીગતિને હજી પરાધીન જ રાખવા ઇચ્છે છે, ત્યારે સરકારને માથે એ કડવી દ્રવ્ય આવી પડે છે. એ વિશે કાયદા કરીને પ્રજાને દુલ્લખી એમાં તો પરદેશી રાજ્યનંદને સ્વાર્થદાનિ લાગે છે, અને જ્યારે મુધારક પ્રજાજનો ધારાસભામાં પોકાર કરે છે ત્યારે નેમનોજ હાથે કાયદા પસાર કરાવે છે; અને એ કાયદા પણ મોટે ભાગે શિથિલ હોય છે. બાળસન્નિધિવેંક કાયદો પણ એવો શિથિલ છે. અગ્રેજ રાજ્યના માણસો દેશી રાજ્યમાં બાળસન્ન કરીને પાછા આવે તોય એમને કાયદો કંઈ કરી શકે નહિ. પણ ગયા માસની વડી ધારાસભામાં એમાં હવે મુધારો થયો છે અને હવે એ કાયદો અગત્યમાં મુકાશે ત્યારથી દેશી રાજ્યોમાં બાળસન્ન કરી આવનાર પણ મુનેશાર ગણાશે. એ મુધારો વડી ધારાસભામાં લાવવા માટે શ્રી લાલચંદ નવજીવને ધન્યવાદ ધટે છે. પણ હજી ને એ કાયદો સ્પષ્ટ કરેલા ધટે છે. એવાં બાળસન્ન કરાવનારને કંડની નહિ પણ કેલ્લીજ સજા થવી ધટે છે અને વળી અધા પ્રકારનાં બાળસન્ન નિરર્થક-ફોક થવાં ધટે એવો મુધારો કરવાની જરૂર છે.

હરિજન મંદિરપ્રવેશ

ગયા અંકની પ્રસંગકથામાં (૫૪ ૧૮૮) 'હરિજન મંદિરપ્રવેશ'ના બીજા વિષેની શ્રી કનૈયાલાલ મુનશીએ કરેલી રજૂતા આખી હતી. એ બીજા ગયા માસમાં મુંબઈ ધારાસભામાં આચ્યુ' ને પસાર થયું. પણ એટલામાં તો મનાતની કચુનરખાનામાં ફડફડાટ થઈ બિડ્યો છે. ગામડાંના નહિ પણ શહેરોના મનાતનીઓએ સભાઓ ભરીને એ બીજા સામે પોતાનો વિરોધ જાહેર કર્યો છે. અને અમદાવાદના વૃદ્ધ મનાતની ભાઈ નગીનદાસ સંઘવીએ તો સાપ દીધા છે કે એ બીજા પસાર થશે તો સુરોપમાં ધરતીકંપ થઈ ત્યાંની પ્રજાનો નાશ થશે! બીજા લાવનાર અને પસાર કરાવનાર દિલ્હી મદામગાવાદી પ્રધાનમંડળ ને ધરતીકંપ થશે તો સુરોપમાં! ખરા મનાતની મદાપુરુષ! પણ એમને ખબર તો હશેજ સુસ્ત મનાતનીઓ પણ માંદા થતાં ખિસ્તી દવાખાનામાં જઈને પડે છે ને 'દેડા' કહીને જેમને ખિસ્કારે છે તેમનોજ હાથે તેમજેજ તપાર

કરેલી દવાઓ ગટગટાવે છે! અહીંનાં ખિસ્તી દવાખાનાંમાં સ્વામીનારાયણ અને જ્યેન સંપ્રદાયના સાધુઓને એ 'દેડા'ને હાથે દવા ગટગટાવી ખાટલે પડી મોજ માણતા મેં જોયા છે અને ગયાજ માસમાં અહીંની વૈષ્ણવ સંપ્રદાયની એકઠના પૂજારીનાં સ્ત્રી એક ખિસ્તી દવાખાનામાં ગુજરી ગયાં. આ બધું જોવાનપણ છતાં આવે પ્રસંગે સનાતનીઓ કેમ ફફડી ઊઠતા હશે તે સમજાતું નથી.

યુવકોની ફેરજ

મહાસભાવાદી પ્રધાનમંડળના લિંબુઉઠાળ, રાજ્યમાં એવા તે કેટલાક કાયદા થશે? અને ગરકારના એવા કાયદાથી તે આપણું કેટલુંક ભણું થવાનું? એ તો આપણે માને સમાજનાં અનિષ્ટોનાં મૂળ ખોદીને કાઢવાં જોઈશે. પણ આજે સૌ યુવકોની દષ્ટિ રાજકીય સુધારણામાં ખેંચાઈ રહી છે. એશક રાજકીય સુધારણા ઝોઝા મદત્તની નથી, પણ સમાજ સુધરશે નહિ તો સ્વરાજ્ય આવશે તોય સાચવી શકાશે નહિ. સાચવી શકાશે તો ભોગવવા જેવું હશે નહિ. મારેજ દેશદિત્તી સ્વર્ગ પ્રવૃત્તિઓને સાચસાચેજ પ્રગળ કરવી જોઈશે. જ્યાં સુધી આપણા યુવકો આ વસ્તુ સમજશે નહિ ત્યાં સુધી આપણી પરાધીનતા સમૂળી ટળશે નહિ. સામાજિક સુધારણામાં યુવકો શિયિત્ત છે એ આપણું હીનભાગ્ય છે. 'પાટીદાર યુવકમંડળ' શિયિત્ત દેખાણું ત્યારે તેને ફેરવીને ગયેજ વર્ષે 'પાટીદાર મંડળ' બનાવ્યું, પણ તેમાંયે પ્રાણ ફૂંકાયો નહિ. પ્રચારકાર્ય કંઈ થતું નથી. ગયા માસમાં ભાઈ પ્રભુદાસ રાયે, બીજા ભાઈઓએ અને એક મંત્રી ભાઈ ચતુરભાઈ પટેલે સિનોર તાલુકામાં પ્રચારકાર્ય કર્યું, પણ તેમાં જાદું સફળતા ન મળી. ત્યારે હવે તો યુવકોએ જાગવુંજ જોઈશે ને સમાજને જગવડાંજ જોઈશે. એ વિના આપણો ઉદ્ધાર નથી, ના નથીજ. સાહિત્યેચોર લેખકો

ગયા અષાઢના 'પાટીદાર'ની પ્રસંગકથામાં (પૃષ્ઠ ૪૩૧, ૪૩૨) મેં આમ લખ્યું હતું: "કેટલાકને લેખક યદ જવાનો ભારે ઉગળકો યદ આવે છે, પણ શું લખવું ને કેમ લખવું એનો એમને કમ્પોય આવડતો નથી, એટલે જીગ્મના લેખોમાંથી ચોરી કરીને, તે લેખકોનાં નામનિશાન આપ્યા સિવાયજ, પોતાને નામે એ નકલો છપાવી દે છે. છાપનાર તંત્રીઓ કંઈ સર્વજ્ઞ હોતા નથી, તેમણે કંઈ બધુંય સાહિત્ય વાંચ્યું હોતું નથી, એટલે એમને તો ખજાણે ન પડે કે એ ચોરીના લેખ છે અને તેથી એ ચોર લેખકને નામે એવા લેખ પોતાના પત્રમાં છાપી દે. એવીજ એક ફરિયાદ અહીં આવી છે." અને એમ જણાવીને તે પ્રસંગે હાથ આવેલા ચોર લેખકનો ચોરીનો માફ મુદ્દા સાથે

પ્રકટ કરી દીધો હતો. આજે એવો બીજી ફરિયાદ આવી છે. અમદાવાદથી એક ભાઈ જાતભી આપે છે કે: “‘પારીદાર’ના માદ ૧૯૯૪ના અંકમાં રાવજીભાઈ લક્ષુભાઈ પટેલ નામના ભાઈનો ‘સુખી થવું છે?’ નામનો લેખ છપાયો છે. લેખ પર નજર નાખનાંજ એ પૂ. ગાંધીજીનો છે, ગેંચી મારી ખાત્રી થઈ. વધુ ચોકસાઈ કરવા ‘આરોગ્ય વિશે સામાન્ય જ્ઞાન’ જોયું. એમાંનું ‘શુદ્ધ પ્રકરણ’ થોડી ઘણી કાપકુપ અને નજવા ફેરફાર સાથે એ ભાઈએ આખું ને આખું ઉતારી લીધું છે.” મારી પાસે ‘આરોગ્ય વિશે સામાન્ય જ્ઞાન’ પુસ્તક તો હતું નહિ, પણ એ ‘શુદ્ધ પ્રકરણ’ આખું ને આખું ગાંધીજીના ‘નીતિનાશને ગાર્જ’ પુસ્તકમાં લીધું છે, એ ખ્યાલ આવનાં એ પુસ્તક જોયું અને ત્યારે એ ભાઈએ આપેલી હકીકત જિલકુલ સાચી જણાઈ. આવા ચોર લેખકોને શું કહેવું તે સૂઝતું નથી. લેખક થવાનો ખૂબ ઉમંગો થઈ આવનાંકોય નો એવાએ સાહિત્યનો ને કૃષ્ટ વિષયોનો યથાવિગ્ન અભ્યાસ કરવો ઘટે. ખેડુતનાં દુઃખ

ખેડુતનાં દુઃખ કેનાથી અગ્નણ્યાં છે? એ દુઃખનું નિરાકરણ કરવાનું કામ મહાસભાએ પોતાના હાથમાં લીધું છે અને મહાસભાનાં પ્રધાનમંડળ પોતાથી જાગે તેટલું કાર્ય તે દિશામાં કરી રહ્યાં છે. પણ તેમને તો રાજ્યનીતિના બીજા અનેક મહાપ્રશ્ન રહ્યા, એટલે ખેડૂતોનાંજ પ્રશ્નો તરફ ધ્યાન આપી શકે નહિ; તેમજ તેમનાં દુઃખોનો પૂરો અભ્યાસ કરી પણ શકે નહિ. આથી કાગકાગ ખેડૂતમંડળો રથપાથ અને પોતાનાં દુઃખ વિવેચન સહિત એ પ્રધાનમંડળો તેમજ મહાસભા મમલ રડુ કરે તો તે કામ અવરિચત ને સરળ થાય. એવાં મંડળ રથપાથ લાગ્યાં પણ છે. અખિલ હિંદ કિશાન સભા એ આખા દેશમાં એવું પ્રચંડ મંડળ છે. ગુજરાતમાં પણ એવાં અનેક ખેડૂતમંડળ રથપાથ છે. ‘હાસરા કપડવંજ તાલુકા લાટ ખેડૂત મંડળે’ પોતાની રિયલિટી કેમ સુધરે એ જાણવા માટે એક સમિતિ રચાવી હતી. એ સમિતિની તપાસ અને તેની અક્ષામણુનો અહેવાલ હાલ પ્રસિદ્ધ થયો છે. તે વાંચી જવા જેવો છે. તેમાં સરકારને ને જાગીનદારોને જે લક્ષમણો કરી છે તે એક મહત્વની છે; પણ ખેડૂતોનાં પોતાનાં જે સૂચનાઓ ને લક્ષમણો કરી છે તે વધારે મહત્વની છે, એટલા માટે કે તે પાળતી તો ખેડૂતોના પાનાનાંજ હાથની વાન છે. સરકારે પણ ખેડૂતોના દિન તન્દ્ર ધ્યાન આપ્યું એ એની મોટામાં મોટી ફરજ છે, કારણ કે ખેડૂત ને ખેતી ઉપર તો રાજ્ય નબે છે. જ્યાંજ પખવાડીઆમાં પાણું આપ્યા ગુજરાત ઉપર દિગ્ગમ્ય મોજું આવી ગયું ને કંઈક નુકસાન કરી ગયું! ખેડૂત આમ મરે તો રાજ્ય ક્યાં સુધી જીવે!

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્યુ વરાન્નિબોધત ।

ક્ષુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૪
વર્ષ ૧૫

આણંદ

જ્યેષ્ઠ
અંક

હરિપુરાની મહાસભા

૧

ગુજરાતમાં ખાદીકામઃ મહાસભાને અંગે ભરાયેલા ખાદી ને આમોઘોગ પ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન કરતાં ગાંધીજીએ જે ભાષણ આપેલું તે તો ગયા અંકમાં અપાઈ ગયું છે. પ્રદર્શનમાં એમને ફેરવાને વિવિધ વિભાગો જતાવવામાં આવ્યા. ગુજરાતનાં રાષ્ટ્રીય શાળાઓ અને આશ્રમોનાં જાળકો કાંતીને રોજના ત્રણથી ચાર આના કમાઈ શકે છે એ જતાવનારો વિભાગ જતાવવામાં આવ્યો. ગાંધીજી કહે, “એ તો કંઈજ નથી. આવી નિશાળોમાં તો તમારે એમ જતાવવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ કે જાળકોને હાથઉઘોગ — દાખલા તરીકે કાંતણના — દારા જધા વિષયો શીખવી શકાય છે. અક્ષરજ્ઞાનની કેળવણી ઉપરાંત હાથઉઘોગની કેળવણી એ કંઈ નવી કલ્પના નથી. નવી કલ્પના તો હાથઉઘોગને અક્ષરજ્ઞાન આપવાનું મુખ્ય સાધન જતાવવાની છે. મજૂરીની જાગતમાં તમે આદર્શને પહોંચ્યા છો એમ તમે માનતા હો એ તમારી ભારે ભૂલ છે. આદર્શ તો કલાકના એક આનાનો છે, અને જ્યારે ગરીબ મહારાષ્ટ્ર ત્રણથી ચાર આનાના સરેરાશ મજૂરીના દરે પહોંચ્યું છે ત્યારે સધળા ગુજરાત એની કાંતનારીઓને એટલી મજૂરી આપીને સંતોષ ન માની શકે. તમારે તમારા પ્રાંતમાં મજૂરોને સામાન્ય રીતે જે મજૂરી મળતી હોય તેની દૃષ્ટિએ વિચાર કરવો જોઈએ, અને જોછામાં જોછા આંક આનાના દરે ન પહોંચે ત્યાં લગી સંતોષ ન માનવો જોઈએ.”

“પણ તો તો ખાદીની કિંમત એટલી વધી ગય કે એ પરવડે નહિ,” એક ખાદીસેવકે કહ્યું.

ગાંધીજી: “એ તે કંઈ જવાબ છે કે? ઝોઝામાં ઝોઝો મજૂરીનો દર આઠ આના રાખવો જ છે એવો નિશ્ચય તમારે કરવો જોઈએ, અને એ હરે ન પહોંચાય ત્યાં લગી જંપ વાળીને ખેસવું ન જોઈએ. વહીવટનો જે ખર્ચ થતો હોય એમાં ઘટાડો કરો, રૂઝવણી આંક વધારતા જાઓ, પણ આ ધ્યેયને પહોંચવું જ છે એવો દૃઢ સંકલ્પ કરો. એ ખાદી નહિ વેચાય એમ માનવું એ તો વહેમ છે. જ્યારે કાંતણુનો નવો દર દાખલ કર્યો ત્યારે પણ એ જ બીક જતાવવામાં આવી હતી, પણ એ બીક ખોટી પડી છે એ આપણે કાંઈએ છીએ.”

પ્રદર્શનમાંથી પાછા વળતાં રસ્તે સરદાર વલ્લભભાઈને ગાંધીજીએ નિસાસો નાખીને કહ્યું, “કેટલી દુઃખની વાત છે કે ખાદીની જાગતમાં આપણે બીજા પ્રતિના કરતાં જલ્દી જ પાછળ છીએ. અને એને માટે આપણી પાસે જલ્દી કંઈ જ નથી. આપણે હિંદુસ્તાનમાં સારામાં સારો કપાસ પેદા કરીએ છીએ, તો આપણે ઝોઝામાં ઝોઝી મજૂરીનો વધારેમાં વધારે દર કેમ ન આપી શકીએ ને ગુજરાતને ખાદીથી કેમ ન લાંકી શકીએ?”

સાચી મહાસભા સેવા: હરિપુરાની મહાસભામાં મુંદર વસ્તુઓ તો અનેક છે. એમાંની એક તો મહાસભાની સફાઈ કરવા ભેગી થયેલી સ્વયંસેવકાની મોટી સેના છે. એના આગેવાનો શ્રી. મામા સાહેબે રૂડે અને શ્રી. જુગતરામ દેવે છે. અને બ્રાહ્મણો છે. મામાસાહેબે હરિજનોની સેવાને ને જુગતરામ રાની પરજની સેવાને જીવન અર્પણ કરેલું છે. આ સફાઈના કામમાં આશરે દોઢ હજાર જુવાન ભાઈએતો રોકાયેલાં છે. અને એમનાં આ કામ કરવાનાં જોમ ને ઉત્સાહ જમણાં થાય એટલા સારા એક દિવસ ગાંધીજીને એ સેવકો ને સેવિકાઓને ઉદ્દેશીને બે બોલ કરવાને જોવાયા હતા. ગાંધીજીએ કહ્યું: “તમને ખબર હશે કે જે કામ મને સૌથી વધારે પ્રિય છે તે કામ તમે કરી રહ્યાં છો. હરિજનોમાં પણ ભંગી સૌથી વધારે તિરસ્કૃત ગણાયો છે, કેમકે એનું કામ સૌથી નીચું ગણાયું છે. પણ આપણે જુલ્મ જઈએ છીએ કે આપણે જાળક હતાં ને આપણને સ્વચ્છતાનું કશું જાન નહોતું ત્યારે આપણી માતાઓ એ જ કામ કરતી હતી. જો એ કામ હલકું હતું તો ભંગીનું કામ પણ હલકું છે, પણ એ કામ ઊંચા પ્રકારનું હતું તો ભંગીનું કામ પણ ઊંચા પ્રકારનું છે. પણ માતાઓ આપણું મેલું સાફ કરતી હતી કેમકે આપણે એમનાં જાળક હતાં, તેમનો મેલું સાફ કર્યા વિના છુટકો નહોતો, તેઓ આપણામાં એતપ્રોત હતી ને આપણામાં રહેલી એમની પોતાની જ પ્રતિકૃતિને પૂજતી હતી. એટલે એમનું

કામ સ્વાર્થનું હું. પણ ભંગી સ્વયંસેવક કે સેવિકાનું કામ શુદ્ધ નિઃસ્વાર્થ છે ને તેથી માતાના કામ કરતાં એમાં પુણ્ય વધારે છે. અને જો હું મારી માતાને ને તેથી આખી સ્ત્રીજાતિને પૂજું, તો મારે ભંગી સ્વયંસેવક સેવિકાની વધારે પૂજા કરવી જોઈએ એ દેખીતી વાત નથી?

“જોડલે તમે આ પુણ્યકાર્ય માથે લીધું છે તેથી મને ખુબ આનંદ થાય છે. પણ જો કામ કેવી રીતે કરવું એ તમને આવડતું જોઈએ. જો કામ પ્રેમપૂર્વક ને શુદ્ધિપૂર્વક કરવું જોઈએ. પ્રેમપૂર્વક જોડલા માટે કે જેઓ ગંદકી કરે છે, કચરો જ્યાં ત્યાં નાખે છે એમને પોતે શું કરે છે એની ખબર નથી હોતી. અને શુદ્ધિપૂર્વક જોડલા માટે કે એમને એમની દેવો સુધારવામાં ને આરાગ્ય સુધારવામાં આપણે મદદ કરવાની છે. આદર્શ ભંગીને તો યુક્તાદારના નિયમોની ખબર હોવી જોઈએ, ને માણસના મળ પડથી તેની તગિયત કેવી હશે એની એને ખબર પડવી જોઈએ. એ રીતેજ તમે આ ધંધાને પવિત્ર બનાવી શકશો. આ હું તમને કહું છું કેગરે હું આ કામ પાંત્રીસ વરસથી કરતો આવ્યો છું, ને મેં એ કામ સાચી ભાવનાથી કરેલું છે. જોડલે હું તમને કહું કે તમે સૌની સાથે ગાયાથી ને આદરથી બોલજો, ખાસ તો જોડલા માટે કે તમને ઘણા અજ્ઞાન ને સ્વચ્છતાના ઓછા ભાવનાના લોકોનો ભેટો થશે. તમે એમની સાથે નરમાશથી બોલજો ને એમને સમજાવજો કે તેમણે મહાસભાના નિયમો પાળવા જોઈએ અને તોજ આ નગરમાં સ્વચ્છતા રહી શકે. તમે આ કળા સાધી હશે તો હું તમને મહાસભાના પ્રતિનિધિ કરતાં પણ સારા ગણીશ. આમ કહેવાનો આશય મહાસભાના પ્રતિનિધિઓને ઉતારી પાડવાનો નથી, પણ મહાસભાનું ખરું કામ કેવું કરવું એ તેમને સમજાવવાનો છે. મહાસભામાંથી મેં નિવૃત્તિ લીધી તે અમસ્થી નહોતી લીધી. મેં જોયું કે મારે જોડલી જરૂર મહાસભાના પ્રતિનિધિ બનવાની નહોતી તેટલી મહાસભાનું કામ કરવાની હતી. અને જ્યાં સુધી મારી મૂંઝી સેવાનો પ્રશ્ન સ્વીકાર કરે ત્યાં સુધી હું એ ક્યાં કરીશ. મારે મન તો રેડિયો ફ્રેન્ચેસ, ધીમ્મ હાથકોરોનો કામ કરવું, પાવખાનાંની સફાઈ વગેરે મહાસભાની ભાવનાથી કરવી એ બધું મહાસભાનું જ કામ કરવા જરોર છે, અને ઈશ્વર જ્યાં સુધી મને જિવાડવા માગતો હશે ત્યાં સુધી હું ગામડામાં દટાઈ રહેવામાં સંતોષ માનીશ.

“આ કામમાં નથી અક્ષરજ્ઞાનની જરૂર, નથી પદવીઓની જરૂર, એમાં શુદ્ધ ને કેમળ હૃદયની અને સ્વચ્છ ને મજબૂત હાથની જરૂર છે. એ એ તમારી પાસે હોય ને તમે આ કામમાં જોડાઓ તો તમારા જેવાં દોઢ હગ્ગર

યુવક યુવતીઓ સ્વરાજ્ય-મેળવવાને જસ થઈ જાઓ. આ વાત મેં વરસો પાંડણાં કરેલી ને આજે ફરી એ કહેતાં મને સંકાય થતો નથી. પણ તમારી પાસે એને માટે જે શુદ્ધ હૃદયની જરૂર છે તે છે ખરાં?”

સાચી ગોસેવા : હરિપુરાની મહાસભા એ ગુજરાતના સર્વ સેવકોનો — સરદાર વલ્લભભાઈથી માંડીને નાનામાં નાના સ્વયંસેવક સુધીનો — ગાંધીજીનાં અનેક સ્વપ્નેા કૃષ્ણભૂત કરી જતાવવાનો એક મદાપ્રયાસ છે. એમાં એમને કેટલી સફળતા મળી છે એ તો મહાસભાને અતે આપણે જોઈ શકીશું. પણ એમણે સૌએ જ્ઞાનપૂર્વક એ પ્રયત્ન કર્યો છે એની તો કોઈ ના નકિ પાડે. એનું એક દર્શન સફાઈના સ્વયંસેવકોની સેનાનું હું આપી ગયો. મહાસભામાં આવનાર હમ્મરો પ્રેક્ષકોને કેવળ ગાયનાં જ દૂધથી પૂરાં પાડવાનો જે નિશ્ચય એમણે કરેલો છે એ ખીલું દર્શન છે. જ્યાં ૫૦૦ ગાયોનું ધન્ય રાખેલું છે એ ગૌશાળાની નજીકમાં જ ગોપાલન અને દુધપાલનને લગતું એક નાનકડું પ્રદર્શન ગોડવેલું છે. એ પ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન ૧૩મી તારીખે સરદાર વલ્લભભાઈને હાથે થયેલું. ગાંધીજી વિદ્વલનગરનો એકે એક ભાગ ફરીને જુએ છે, એટલે એમણે આ ઉદ્ઘાટન સમારંભમાં હાજરી આપેલી, એકે એક વિભાગ ફરી ફરીને જોયેલો, અને ગોસેવા વિષેના પોતાના વિચારો એ પ્રસંગે ફરી સંભળાવ્યા હતા. એમણે કહ્યું : “ગોસ્વા એ શબ્દ જરાજર નથી. આપણો આદર્શ તો ગોસેવાનો છે. આપણા અજ્ઞાનને દારણે આપણી દુઃસ્થિતિ થયેલી છે, એ અજ્ઞાનના મૂળમાં આપણું આજમ રહેલું છે. કાપડના શુદ્ધ જ્ઞાનનો વિચાર કરીએ તો ખાદી ને રેટિયો જ આવશ્યક જણાય. એ જ રીતે દૂધના ધાર્મિક અર્થશાસ્ત્રનો વિચાર કરીએ તો દિદુસ્તાનમાં તો ગાય સંભાળ આવશ્યક જણાય, દૂધશાસ્ત્રના અભ્યાસથી ને એ શાસ્ત્રના નિષ્ણાતો જોડે વાતચીતો કરતાં મેં જોયું કે ગાય અને બેંસ એ બંને પ્રાણીને પાળવાનું આપણને પોષાય એમ નથી. સંભવ એવો છે કે ગાયનું પાલન કરતાં કરતાં બેંસને થોડે ઘણે અંશે જત્યાવી શકાય. પણ જો બેંસને ગાયની સાથે હરીફાઈ કરવા દઈએ તો બેંસ અને ગાય બંનેનો નાશ થઈ જશે. ખરી વાત એ સમજવાની છે કે ગાય બેંસના કરતાં ખરે-ખર વધારે કમાતલ છે. આપણા પૂર્વજો એ સમજ્યા હતા કેમકે એમણે રાજ્યોને ગૌષાહણપ્રતિપાળ એ નામ આપ્યું હતું. પણ એમણે ગાયનું નામ પહેલું મૂક્યું છે, કેમકે શાહાણની પણ હસ્તી તો ગાયની હસ્તી પર જ નિર્ભર છે. તમે જારડોલીના લોકો એવા વહેમમાં પડેલા છો કે ગાય રાખીને કમાણી ન કરી શકાય ને બેંસ જ તમારો ખરો આધાર છે. હું તમને કહું છું કે

એ ખોટી વાત છે, અને તમે ભેંસની જોટલી માવજત કરો છો એટલી ગાયની કરો અને ગોસેવાનું ખર્ચ અર્થશાસ્ત્ર શીખો તો તમે જોશો કે ભેંસનાં કરતાં ગાયને પાળવામાં હાંમે કાળે વધારે આર્થિક લાભ રહેલો છે.

“અત્યાર સુધી આપણે ગાયને કસાઈના હાથમાંથી બચાવવાના જ પ્રયત્નો કર્યા છે ને એમાં આપણી શક્તિ એજે ગુમાવી છે. ગાયને કસાઈના હાથમાંથી બચાવવાનો પ્રયત્ન શો કરવો? કમાઈને તો એનો ધંધો કરવો રહ્યો. કસાઈનો વાંક કાઢવો એ આપણા તાવને સારુ ડાકડરનો વાંક કાઢવા જેવું છે. આપણે એની બયાનક ઉપેક્ષા કરીને એને ‘કસાઈના હાથમાં જવા દીધી છે, અને એની કતલને માટે કેવળ આપણે જ જવાબદાર છીએ. ગાય કમાઈને ‘વેચવાનું’ આર્થિક દૃષ્ટિએ પરવડે જ નહિ ને અશક્ય થઈ જાય એવી રિથિતિ પેદા કરવી એ આપણા હાથની વાત છે. આ પ્રદર્શન અને મોટા પ્રદર્શનમાંનું ચર્માલેખ તમને ખતાવશે કે એવું કરવું શક્ય છે.”

(‘હરિજનગંધુ,’ તા. ૨૦:૨:’૩૮).

૨

ગયે વર્ષે દ્વિજપુરમાં પ્રથમવાર મામમહાસલા જોઈને ગાંધીજીને આનંદ થયેલો અને તળિયત પણુ સારી હતી એટલે બોલેલા કે ‘હું’ જ્યાં રહેવાને તકસીલો હતો ત્યાં રહેવાનું મળવાને લીધે મારું શરીર પણુ સરસ સ્વાસ્થ્ય બોગવે છે.’ ‘૩૭ની સાલમાં શું એમને સેગાંવમાં રહેવાનું નહોતું મળ્યું? ‘૩૬માં તો માંદા પણુ પડ્યા હતા, ‘૩૭માં તો માંદા નહોતા પડ્યા એટલે કે તાવે કદિ નહોતા પડ્યા, છતાં ‘૩૭ના આરંભમાં જે શક્તિ હતી તે ‘૩૮ ના આરંભમાં એમનામાં નથી. આનું કારણ એ છે કે પરસેવાનાં ટીપાં પાડી જે નિર્મિત છવન સામાન્ય ગામડિયો માને છે તે નિર્મિત છવન આદર્શ વાતાવરણુ છતાં ગાંધીજીને નથી મળી શક્યું. તેમાં પ્રધાનોએ પ્રધાનપદાં લીધાં ત્યારથી તો દુદ વળી. હરિપુરા તો જવાનું છોડી ચકત તો છોડવા સુધીની ગાંધીજીની તૈયારી હતી. પણુ સરદાર એમને છુદ્દી કેવી રીતે આપે? ગાંધીજીનું પોતાનું મન તો હરિપુરા જવાને ઉત્સુક હતું જ.

હરિપુરામાં સરદારના અપાર પ્રેમે ગાંધીજીને માટે ઉત્કૃષ્ટ રથાન ઉપર તેમની ઝૂંપડીની રચના કરાવી હતી. પણુ સવારની કડકેડતી ટોંઠ, સખત વાવાઝોડાં અને ધૂળથી એ ઝૂંપડી વસમી થઈ પડી. તેમાં પ્રધાનોનાં રાજનામાંથી ઉપરિચિત થયેલી પરિસ્થિતિએ એમના કામને બોળે વધારી મૂક્યો. લોકોનાથી રક્ષાને માટે પણુ સરદારે તો કોટકિલા રચ્યા હતા એમ કહેવાય.

પણ અમે કેટલાને ‘ના’ પાડીએ? ગાંધીજીને સારી પેઠે શરદી ઉધરસ થયાં, લોહીનું દવાણુ વધ્યું, પણ પરિશ્રમ ઓછો ન થયો. એમણે ઉગ્ર ઇલાજ લીધો એટલે બધા અને તાવનો ખાટલો લીધા વિના પાછા આવ્યા. ઉગ્ર ઇલાજ એટલે અર્ધઉપવાસ—દૂધ અને સંતરાનો રસ, તે પણ હમેશના કરતાં ઓછા પ્રમાણમાં લેવા ઉપરાંત બીજું કશું નહિ, અને ઉધરસ માટે ગરમ પાણી અને મીઠું. પણ આવા ઇલાજને પણ ક્યાં સુધી કામ આવે? શરીરની સાથે તે કેટલે અંશે છૂટ લેવાય?

ટાળાંઓના ત્રાસનું વર્ણન કરું? ખરી રીતે તો ટાળાંઓનો ત્રાસ ન હતો—કારણ ‘ટાળાં’ને કેાઈ આવવા દે એમ ન હતું. વળી ગુજરાતના કાર્યકર્તાઓએ તો જાણે ગાંધીજીની પાસે જીલ્લેટ્યુકે પણ ન ફરકવાના સોગંદ લીધા હતા. પણ જહારના કાર્યકર્તાને શી રીતે સમજાવાય? એક દિવસ ત્રણ ચાર કલાક અને વૃદ્ધ સંજ્ઞનોએ તો સ્વયંસેવક સેવિકાઓને કરાતી ધમકારી ધમકારો કર્યો. આવીને મને કહેવા લાગ્યા, ‘જૂલ થઈ છે, પણ શું થાય? એ છોકરીઓ આવા જુનરગને પણ રોકે એટલે અમારે કાયદો અમારા હાથમાં લેવો પડ્યો.’

ગાંધીજીએ એ લોકો સ્વયંસેવિકાઓની માફી ન માગે ત્યાંસુધી તેમને મળવાની ના પાડી. આ ઉપર મારે એમની સાથે કડવી દલીલોમાં ઊતરવું પડ્યું.

“થોડી મિનિટ અમારી સાથે વાત કરવાથી એમનું સ્વાસ્થ્ય બગડી જશે કે?”

“થોડી મિનિટ લેનારાની સંખ્યાથી મિનિટનો ગુણાકાર કરો, અને જુઓ કે શું થાય?”

“પણ જેઓ જેલમાં ઉપવાસ કરી ક્ષણે ક્ષણે રિજાઈને મરી રહ્યા છે તેના કરતાં તો ગાંધીજીની તબિયત વધારે ખરાબ નથી ના? મોટા માણસની મોટી માંદગી. નાના માણસની મોટી માંદગી પણ તમારે મને નાની માંદગી?”

મને જાણ દુઃખ લાગ્યું. મેં વિનયથી કહ્યું: “એ ક્ષણે ક્ષણે રિજાઈ રહેલાઓને માટે ચોવીસે કલાક એમના પ્રયત્ન ચાલે છે અને એઓ પોતાને ઘસી નાંખી રહેલા છે તે જાણો છો?”

“તો પછી તેઓ પંજાબ સા માટે આવતા નથી?”

“એઓ જીવતા આવે એમ તમે ધ્રુષ્ટો છો કે મરીને આવે?”

પેલા કાંઈક કંડા પડ્યા. મેં કહીએને માટે સંદેશી મોકલવાનું કહ્યું એટલે પાછા ફર્યા. આપણે ત્યાં એક વિચિત્ર ખ્યાલ એવો લાગે છે કે માણસ ખાટલાવશ ન થાય અને કામકાજ કરતો ન એટલે ત્યાં સુધી ખીમારજ ન કહેવાય.

સાત લાખનો ધુમાડો? ફેબ્રુઆરી જ્યારે મહાસભાનું અધિવેશન થયું ત્યારે શ્રી. નંદલાલ ખોઝ અને શ્રી રામદાસ ગુલાટીએ રવેલા નગરની કેટલાક આમીશ્વતાઓની ઠેકડી કરવાનું 'ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા'ને સૂઝવું હતું. પણ જગાનો કેવો ફરી ગયો છે! આ વર્ષે એજ પત્રે અહીંની વ્યવસ્થા અને રચનાનાં ગુણગાન ગાયાં છે, અને કેવળ ભવ્ય શોભા અને વ્યવસ્થા માટે બારડોલીના સરદારને કોઈ પહોંચી ન શકે એમ સાબીત થયેલું જાહેર થયું છે. મહાસભાને ગામડાગાં ભરવાની કલ્પના જે એકવાર હાંસીપાત્ર હતી તે આજે સ્તુતિપાત્ર થઈ છે, કારણ એ સફળ થઈ છે. પણ એનો હેતુ સફળ થયો છે ખરો? એવો પ્રશ્ન સહેજે થાય છે.

મહાસભાના આમ-અધિવેશનનો હેતુ મહાસભાનો ગામે ગામે પ્રવેશ કરાવવાનો હતો, અને તે તો અદ્ભુત રીતે સફળ થયો, એમ એજ પત્રકાર કહે છે. પણ તમાશો દૂર કરી અમલી કામ વધારવાનો પણ ગાંધીજીનો હેતુ હતો તે સફળ નથી થયો એની તે ફરિયાદ કરે છે. હજારો તો કેવળ એક સલેહગાદ માટેજ તાપી કિનારે ઊલટયા હતા, અને પ્રમુખનું સરઘસ નીકળ્યું તે દિવસે હજારોને પાછા જવાને 'ખસ' ન મળી એટલે તેઓ તોફાને ચઢ્યા, મોટરો રોકી.

પણ આ તો ક્ષણિક હતું. એ પ્રકારના દેખાવ ફરી પાછા નજ થયા. રસ્તાની ધૂળ ઓછી કરવાનો ભગીરથ પ્રયત્ન સરદારે પબ્લિક વર્ક્સ ખાતાના સહકારથી કર્યો હતો, અવરજવરની વ્યવસ્થા અને નિયમે એવા કડક કર્યા હતા કે લાખો માણસ ઊભરાતાં પણ અકસ્માતો ભાગ્યેજ થાય, સ્વચ્છતાની સેનાએ એટલું કડક નિયમપાલન કર્યું અને કરાવ્યું, અને પાણીની એટલી તો છૂટ અને સગવડ હતી કે રોજ ફાટી નીકળવાનું અસક્ય થયું. રાતદિન હજારો સ્વયંસેવક અને સ્વયંસેવિકાઓએ આ લાખોની મેદનીની સુખસગવડને પહોંચી વળવાને માટે જે અથાગ પરિશ્રમ કર્યો તેનાં કોણ સુકત કંઈ વખાણુ નહીં કરશે?

પણ આટલા આટલા માણસની મેદની, એ મેદનીને માટે આટલાં માણસોને રોક્યાં, અને પાણીની જેમ પૈસો વાપરવો એ ક્યાં સુધી યોગ્ય ગણાય? આવશ્યક હતું એ વિષે તો કોઈને શંકાજ નથી. હલ્લે દિવસે સરદારે પોતાની

ભાષણમાં આવશ્યકતા તો સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ કરી આપી. પણ એવી રીતે મહાસભા ભરવાનું ચાલુ રાખવું એ ક્યાં સુધી શક્ય છે, યોગ્ય છે? મહાસભા ગામેગામ પ્રવેશ કરે એ તો ગાંધીજીના અનેક હેતુઓમાંનો એક હતો. પણ જે મુખ્ય હેતુ હતો તે તો એ હતો કે પ્રત્યેક મહાસભાવાદીનું હૈયું આમ-મયતાથી રંગાય, પ્રત્યેક મહાસભાવાદી આમવાસીઓની સાથે એકતા અનુભવે, એનાં સુખદુઃખનો સહભાગી થવાનો લાહલો મેળવે, એના હિતની દૃષ્ટિએ પ્રશ્નો વિચારતો થઈ જાય, અને એના તરફનું પોતાનું કર્તવ્ય વિચારતો થઈ જાય. આ મહાન ઉદ્દેશ કેટલે અંશે પાર પડ્યો કહેવાય?

કિંચિત્ અંશે પાર પડ્યો, કારણકે આખી નગરરચના આમવાસીઓના ખીસામાં થોડા પૈસા ઉમેરાય એ દૃષ્ટિએ થઈ, એની મજૂરીનો જેટલો અધિક ઉપયોગ થાય તેટલો અધિક ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો, ગામડામાં મળતાં સાધનોનો જ ઉપયોગ કરવાનો ઠીક પ્રયત્ન થયો. ગાંધીજીમાંથી આમવાસીઓના ખીસામાં કેટલા ગયા એનો હિસાબ તો આપણે સહેજે કાઢી શકશું, કારણ આપણું હિસાબ ખાતું એટલું ચોખ્ખું છે કે સહેજે એ વસ્તુ કાઢી શકાય. વળી ગામડાંમાંથી આવેલા સેંકડો સ્વયંસેવકોને આવી વિરાટ સભાના અધિવેશનની રચનાનો અનુભવ મળ્યો, સહકાર અને તાલીમ મળ્યાં, એ બધું ખીજી રીતે ન મળત. ઘણાએ તો દેશસેવાની ભખૂત હરિપુરાની એ પૂણ્યભૂમિની ધૂળથી પ્રથમવાર જ ચોળી હશે.

પણ છતાં પ્રશ્ન થાય છે કે આપણો જે મુખ્ય હેતુ હતો તે કેટલો સર્યો? આમ આટલા લાખ ખર્ચાને આપણે જે લાભ મેળવ્યા તે મેળવવાનું આપણને પરવડશે કે? લાભની સામે ગેરલાભોનું ત્રાજવું વધી જાય એમ ન હોય? આપણે આમમયતાથી રંગાવાને ગયા પણ આપણે ગામડિયાઓને એથી ઊંચકા જ રંગે નહિ રંગી આવ્યા હઈશું? આપણી મોટરો અને આપણી વિજળીની દિવાળી, આપણી શહેરી આદતો અને શહેરી શેખીઓ, શહેરી શેકાઈ અને શહેરી અપલક્ષણોનો આપણે એમને એપ તો નથી લગાડી આવ્યા?

અચાગ પરિશ્રમ અને કુશળતાનું જે દર્શન થતું હતું તેની કિંમત ઝાણી કરવાને માટે આ નથી લખાઈ રહ્યું. આપણે જે ભવ્ય ઉદ્દેશ પાર પાડવાનો છે—અહિંસા દ્વારા આપણી સિદ્ધિ મેળવવાનો અપૂર્વ પ્રયોગ જે પાર પાડવાનો છે—તે કસોટીએ આપણે ચઢવાનું છે. એ કસોટી અસાધારણ છે, એ હેતુ સાધવાને અર્થે જ આપણે હરિપુરા જઈ આવીને અધિક આત્મનિરીક્ષણ કરતા થઈ જઈએ તોપણ ધણું છે, તો આપણે સાત લાખ ભડે ખર્ચા.

ખાદીનો મંત્ર : એટલું જ આપણને ટોણ વગાડીને કહેવા માટે, એ વસ્તુ આપણને આપોઆપ ઊગી જાય એ માટે, આપણાં હૈયાં ખોલવા માટે ગાંધીજીએ ખાદીનો મંત્ર અજાજ રીતે સંભળાવ્યો. ફૈજપુરમાં પણ એમણે એવી જ રીતે એ મંત્ર સંભળાવીને ત્યાંની માનવમેદનીને ઘેલી કરી હતી અને કેટલાક ઉદ્દગારો એવા કાઢ્યા હતા કે જેના અનેક અર્થ ઉદ્દેશવાનો ધણીને રસ થયો હોત. કેટલાક તો આ વેળા પણ ભાષણમાં જતા પહેલાં પૂછતા હતા : “ગાંધીજી આ વર્ષે પણ કંઈક એવું જોડશે કે? વાઘસરોયને વિષેના ગયા વર્ષના ઉદ્દગારો તો ભવિષ્યવાણી જેવા થઈ પડ્યા. આ વર્ષે પણ કંઈ નવી ભવિષ્યવાણી ભાખશે?” ભવિષ્યવાણી ભાખી કે ન ભાખી તે તો ભગવાન અને ભવિષ્ય જાણે, પણ એ વાણીમાં ફૈજપુર જેટલો વેગ અને ભુલંદપણું ન હતું છતાં, સત્યનો એટલો જ ઘેરો રણકાર હતો, અને અંતરના ઊંડાણમાંથી નીકળતું કંઈક આપી દેવાની એટલી જ ઊજાગતી ધગશ હતી—જે ધગશ એમની ક્ષીણ થઈ જતી શક્તિના લોકોના જ્ઞાનને લીધે કંઈક અધિક ભેરફાર જનતી હતી. ફૈજપુરમાં આખું ભાષણ “સખી ભોમ ગોપાલકી”ના મંત્ર ઉપર ભાષ્ય થઈ પડ્યું હતું. હરિપુરમાં હરિના જન ભક્ત નરસૈયાના “જ્યાં લગી આતમા તત્ત્વ ચીન્યો નહિ” એ પરભાતિયાના રંગે આખું પ્રવચન રંગાયું હતું, એ આપણે ગયા અંકમાં જોઈ ગયા.

હરિપુરમાં આવ્યા તે જ દિવસથી તેમને હરિપુરના અધિવેશનની મનોહર રચનામાં કંઈક ખટકતું હતું તેને તેમણે પ્રદર્શનમાં કરેલા ૧૬મીના પ્રવચનમાં પ્રગટ રૂપ આપ્યું. પોતાની ઝૂંપડી જહારથી જોવાનો અવસર એક દિવસ ફરવા ગયેલા ત્યાંથી આવતાં એમને મળ્યો. પોતે અને પોતાના સાથીઓએ ખીજના કરતાં દશગણી જગ્યા રોકી હતી તે પણ તેમની આંખે ચડી, અને બોલ્યા : “મારે માટે આ ખાસ સગવડ શી? મારા ઝૂંપડા ઉપર તરસાડાનું ખાસ છાપરું શા માટે, અને ભેવડા ટટ્ટા અને અંદર ખાદીની ચંદની શા માટે?” સરદાર કહે : “એટલી તરસાડ જધાને માટે લાવું તો મારે હજારો રૂપિયા ખીજ ખરચવા પડે, કારણ તરસાડ અહીં એટલી સસ્તી નથી મળતી. અને મારે તો તમારી તજવિજ્ઞતાના વિચાર કરવાનો પણ રહ્યો ના?” સરદારે તો એમના પ્રેમની અતિશયતામાં અને ગાંધીજીની સાથે આવનારાઓની ‘શિવજીની બરાત’ની સંખ્યા ધ્યાનમાં રાખીને બધું કરેલું. ટોળાંઓ ધસારો ફાઈ પણ રીતે ન કરી શકે એટલા માટે કુદરતી ખાદના કિલાવાળું રચાઈ પસંદ કર્યું, અને ટોળાંથી અલગ રૂઢીને પોતાના ઝૂંપડાની આસપાસ જ ફરી

શકે એટલા માટે એક વિશાળ પટ પણ આપ્યો. આ સગવડ તો હતી પણ એક રીતે કેદ પણ હતી. પણ ટીકા કરનારની દૃષ્ટિ આ જુઓ? ટીકા કરનારે લખ્યું:

“હે ગાંધી! તું મહાપાખંડી છે. રાતના હજારો સ્ત્રીપુરુષો બહાર ડંડીમાં થયે છે છતાં તું તારી સુંદર જૂંપડીમાં મગ્ન કરે છે. તું મહાત્મા છે તો દરેકની દરકાર રાખ. અરે ઈશ્વરની પ્રાર્થનામાં આવવાની પણ તેં ફી રખાવી તો તારામાં ને દામોદરલાલજીમાં શો ફેર? અહીં તો કિસમોને ૧૧૧ આને લાણું અને અમને છ આને અને નેતાઓને કોણ નજીકે કેટલે આને હશે કે મરૂત? પણ નેતાઓને નાન્યુકડી સ્વયંસેવિકાઓ અનેક વાનીઓ પીરમે અને અમને ભાતના ફૂથા ફેંકવામાં આવે! નેતાઓમાં દૂધની નદીઓ વહે અને અમને આ જોટલું પણ ન મળે. નેતાઓ મોટરમાં મહાસે અને અમારી આંખ અને ગળાં એ મોટરની ધૂળે રૂંધાય. આ તે તારી સમદૃષ્ટિની બહિષ્કારી જ ના? હું મદો પડ્યો, ઇરિપતાલમાં લઈ ગયા, મારે માટે આવેલ દૂધ બિરકિટ પણ કોઈ બીજા જ હડાવી ગયા. મને તો એક જ પરમાત્મા હરિપતાલમાં જોવામાં આવ્યો. એ પરીક્ષિતલાલ ખરેખર એક દેવ છે. બીજા ધણાખરા પાખંડી છે. એ લોકોને દૂર કરીને તું અમર થા.”

અનેક દાનવોમાં પરીક્ષિતલાલ એક દેવ આ ટીકાકારને મળ્યો. એ પણ આપણું સુભાગ્ય છે. પણ એ ટીકાકાર તો એક ખાતાની વાત કરતો હતો. બીજાં ખાતાંઓમાં પણ પરીક્ષિતલાલો પડ્યા હતા એની એને શેની ખબર હોય? છતાં એની તીખી કટારોમાં ઘણું સત્ય નથી શું? ખાદી જો અદ્વિસાની મૂર્તિ હોય તો ખાદી રંગ્રાચને એક કરનારી પણ છે. એ ખાદીની છત્રછાયા તળે થતા અધિવંશનમાં રંગ્રાચના અને નેતાવર્ગ અને આમવર્ગના ભેદ શા? ભાવનાશીલ અને ભક્ત હૃદયમાં આ ભેદો ન ખૂંચે—કેટલાય માણસો કેવળ માનભાવે ‘નેતાનિવાસ’ અને ‘ગાંધી કુટીર’નાં દર્શન કરવા આવતા હતા—પણ ટીકાકારને એ ખૂંચે, અને પ્રગતિ મહાસેવકો હોવાને લીધે નેતાપદને પહોંચેલાઓએ એ ટીકાનો વિચાર કરવો રહ્યો. નેતાઓમાં વૃદ્ધો હોય, અતિશય કામના જોગ્યને લીધે બીજાં કામોને માટે જોમને સમય ન હોય, એવાની ખૂબ સેવા અવશ્ય કરીએ. સ્વયંસેવકોમાંથી લાયક સેવકોને એવી સેવા સોંપાય, પણ કેવળ નેતા જ હોવાને કારણે એ વધુ સગવડ ન ભોગવે કે સિરજોરી ન કરે.

ફેબ્રુઆરીમાં ગાંધીજીએ કહેલું: “અહીં તો તમને ગામડિયાઓ જે સુખ-સગવડ આપી શકે છે એ જ મળશે. આ તો યાત્રાનું ધોમ છે, આપણાં કાશી મથુરા અને મક્કા છે, જ્યાં આપણે આપણા સ્વરાજને માટે પ્રાર્થના કરવાને અને દેશસેવાની દીક્ષા લેવાને માટે ભેગા થયા છીએ. ગરીબ ખેડૂતો ઉપર સિરજોરી કરવાને માટે નહીં, પણ તેમની પીઠ ઉપરથી નાચે ઊતરી તેમની

સાથે મહેનત મજૂરીમાં લાગ લેવાને માટે, લાંગીકામ કરવા માટે, કપડાં ધોવા માટે, જતે જાંઘું કામકાજ કરી લેતાં શીખવાને માટે આપણે ભેગા થયા છીએ.”

જો આ શબ્દો જીવન મહાસભાવાદીઓને લાગુ પડે તો નેતાઓને શા સારુ ન લાગુ પડે? મહાસભાનું સ્થાન એ એક પવિત્ર તીર્થ હોય તો ત્યાં તો જગન્નાથપુરીની જેમ રાયરંદે, હરિજન હરિજનેતરે, નાના મોટાએ એક મહાપ્રસાદમાંથી ખાવું ઘટે. આપણા મહાભેગાઓ યાય છે ત્યાં અનેક દુષ્ણો અને અનિચ્છનીય વસ્તુઓ જોવામાં આવે છે, પણ ત્યાં એક પ્રકારની જગન્નાથપુરી જન્મે છે એ તો અનુકરણ કરવા જેવી છે. સાત આઠ દશ દિવસ માટે આપણે સહુ ભેદો ભૂલી એક ન થઈ શકીએ તો મહાસભાનો ઉદ્દેશ પાર પડતાં જાહેર લાગવાની.

આ જાંઘું યુજરાતનો હોષ, યુજરાતના સેવકોમાંનો એક હું મને માનતો હોષ, આત્મનિરીક્ષણની દૃષ્ટિએ લખી રહ્યો છું. હરિપુરાનાં અનેક મીઠાં સ્મરણો, અનેક સંધરવા જેવી વાતો તો હવે પછી.

‘હરિજનજાંઘું,’ તા. ૨૭:૨:’૩૮

મહાદેવ હરિલાલ દસાઈ

—*—

‘પાટીદાર’

(૪) પ્રસંગકથા—આકરી ભાષા

“જહોર પત્રકાર જનસમુદાયનો શિક્ષક છે. એના પ્રભાવની નીચે જે જે કાંઈ વ્યક્તિ આવે એ સૌને શિક્ષણ આપવું, એમને જાણે લેવી અને પ્રકાશમાં દોરવી એ એનો ધર્મ છે અને એ ધર્મને લીધે જ વર્તમાન જગતમાં સાચી જ રીતે પત્રો એક મહાસત્તારૂપ થઈ પડ્યાં છે. અનિષ્ટ અને જંગલી રિવાજોને ઉઘાટા પાડવા અને ધિક્કારી કાઢવા, નૈતિક પવિત્રતાને અને સામાજિક પ્રગતિને જે રૂઢિચિવાજ અનુકૂલ નથી તેમના ઉપર પ્રહાર કરવા એ પત્રકારનો અત્યંત આવશ્યક ધર્મ છે.”

—ન્યાયાધીશ જોસેફ આર્નોલ્ડ

ઉપરના શબ્દો કપારે, ક્યાં અને કોને માટે બ્રોજાયા હશે તેની સાથે આપણને નિસ્પત નથી; ‘પાટીદાર’ની લેખનીતિને એ સંપૂર્ણતઃ લાગુ પડે છે એ આજે પૂરાં ચૌદ વર્ષની એની હવાની પછી નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકાય છે. પાટીદાર જાતિમાં અને બને તો હિંદુ સમાજમાં અનિષ્ટ અને જંગલી રિવાજો પ્રત્યે ધૂણા ઉપભવથી અને કલ્યાણપથ જતાવશે એ ‘પાટીદાર’નો એકમાત્ર હેતુ છે. લોકશિક્ષણની દૃષ્ટિએ જ લેખ અને પ્રસંગકથા પ્રગટ થાય છે. માસ દરમિયાન જોવા અગત્યના પ્રસંગોની ટૂંકમાં હકીકત આપવામાં આવે છે. એ હકીકત

સમાચારની ગરજ સારે છે, તેની સાથેજ તાણાવાણાની જેમ. પ્રસંગને અનુકૂળ ટીકા પણ આવી જાય છે. અનેક વાચકહૃદયોને આ પ્રમાણે લખાએલી ‘પાટીદાર’ની પ્રસંગકથા પ્રત્યે આદર છે. અનેક બાળમાનસને એ નિશ્ચયનું બળ આપે છે. અનેક કર્તવ્યમૂઢ ભાવનાશાળી યુવકોને એ પથપ્રદર્શક થઈ થઈ પડે છે. અનેક જૂનવાણી યુવકવૃદ્ધોને અને વૃદ્ધોને એનો તાપ સહન ન થવાથી જાનાં ડગ ભરવાં પડે છે. એમાં આવતી ખેતીના પ્રશ્નોની ચર્ચા, એમાં આવતી રાજકારણની ચર્ચા તો નિરપવાદ સૌને લાવે છે. માત્ર સામાજિક પ્રશ્નોની ચર્ચામાં કેટલાકનો મતભેદ છે. જેનો એમાં મતભેદ છે તે આખી ચાતિની દૃષ્ટિએ સંખ્યામાં કંઈ વિસાતમાં નથી. હમરો ગામડાંમાં વસી રહેલી આ પાટીદારોની સાગરનાતમાં થોડાંક ગ્રામોમાં વસતા કહેવાતા કુળવાન પાટીદારોની સંખ્યા શી વિસાતમાં? સંખ્યાની દૃષ્ટિએ કંઈ નહિ, પણ કુળાભિમાનની દૃષ્ટિએ વિસાતમાં ખરા. કહેવાતા કુળવાનો કુળાભિમાનને જોરે પોતાને સમગ્ર ચાતિના પ્રતિનિધિ કહેવડાવી શકે છે. અને કેન્દ્રરૂપે તેઓ છે એટલે બહારના માણસને પણ એમજ લાગે. કુરિવાળેની જડ-ભાવકર નાગની ચૂડ જેવી જડ-પણ આજ વર્ગને વિશેષ લાગુ પડી છે. ચૌદ વર્ષની પ્રસંગકથા જુઓ અને જોશો કે ન્યાયાધીશ જોસેફ આનોદેડે સૂચવ્યા છે તેવા પ્રહાર એ વર્ગ પ્રત્યે વિશેષ કરવામાં આવ્યા છે. લોકદૃષ્ટિ એ વર્ગ પર ચોંટેલી છે. એ વર્ગમાં થતો સુધારો બીજો તો આપોઆપ થાય છે. એટલે ધર્મજના પટેલ અંગાશાલ કાળિદાસ સરખાનું વૃદ્ધલગ્ન કે વસોના અમીન શાન્તિલાલ અને સોશ્વત્રાના પટેલ ડાહ્યાભાઈ ઈશ્વરભાઈ સરખાનું નન્દીલગ્ન એમાં વિશેષે ચર્ચાય છે; એના ઉપર કાનીલ પ્રહારો ચાલે છે; અને એમ જો લોકજત્રીસીએ ચઢે છે. શું આ લોકશિક્ષણ માટે નથી? અનિષ્ટ પ્રસંગને તેના ઉધાડા સ્વરૂપમાં સમાજ સામે મૂકવામાં આવે અને ભાષાની મર્યાદા અટકાવે ના ત્યાં સુધી તેને વગોવવામાં આવે, વખોડવામાં આવે તો એથી અનેકને એવા પ્રસંગ ઉપર ધૂણા બિપજો અને સન્માર્ગ જડે. એમાં શંકા નથી.

પણ આ વર્ગથી આ કાલીલ પ્રહારો સહન નથી થતા એટલે તેઓ ‘કેટલીક વખત હકીકતનેજ જુદી કહી વગોવે છે; કેટલીક વખત અસબ્યતાનો અને અવિવેકનો દોષ આપે છે; કેટલીક વખત નનામા પત્રો લખી તંત્રીને ધમકાવે છે અને પૂજ્ય ગાંધીજીનું ખતાવેલા એકમાત્ર શસ્ત્ર ‘અસહકાર’નો ઉપયોગ કરે છે-તેઓ ‘પાટીદાર’ના આહુત રહેતા નથી અને પોતાનાં બાળકોને ‘પાટીદાર’ વાંચતાં રોકે છે. આ રિયતિ અત્યંત ખેદજનક છે.

પ્રસંગકથાની ભાષા કડક છે એની તો કોઈ ના નથી પાડતું. એ કડક જ હોવી જોઈએ એમ પણ ધણા માને છે એ વાત નરમપક્ષે જાણી લેવી ઘટે છે. અને તેઓએ એ પણ જાણી લેવું ઘટે છે કે આજે નરમપક્ષને દુનિયામાં જીલા રહેવાનું સ્થાન નથી. ક્યું કામ તમે નરમ રહીને કરી શકશો? મહાસભામાં વિનીતોની જ દશા જુઓ: ૧૯૧૭ સુધી એમના હાથમાં મહાસભાનું સુકાન હતું, ત્યારની અને આજની મહાસભાની સ્થિતિ જુઓ. અને આજે - વીંશ વર્ષ પછી - એક પક્ષ તરીકે જીલા રહીને નન્મ પક્ષે શું ઉકાળ્યું છે? આજે તેમને આગજનતા ઓળખે છે ખરી? પણ આ વિષયનું તર શા માટે? આપણો જ દાખલો લોને. આપણા પૂજ્ય મોતીલાલ પંદર વર્ષ ઉપર 'પાટીદાર પત્રિકા' પ્રગટ કરતા હતા. એના બધા અંક જોઈએ. એમણે કેવળ લગ્નનો જ પ્રશ્ન ઉપાડ્યો હતો. લગ્નના પ્રશ્નમાં જે જાન વગેરેનો જ - વિધવાઓનો કે વાંઢાઓનો નહિ. સમાજનું એ કેટલું હિત કરે તેમ હતી? કન્યા માટે વર મેળવવાની મુશ્કેલી કે દીકરી પંચાલવાનું ભારે ખર્ચ; અને એવા નાના નાના મામુલી સુધારા અને તેવે સૌને રુચે તેવી મીઠી વાણીમાં! હા, એથી સમસ્ત સમાજના જટિલ પ્રશ્નોનો ઉકેલ થાય ખરો કે? મર્મસ્થળમાં મોઢું નાઈ પડ્યું છે, અને તેમાં પરુ થવાથી એર આખે શરીરે વ્યાપી ગયું છે, તેના ઉપર મલમપટ્ટા કરવાથી શરીર સુધરશે કે? ન્યાં અણુએ અણુએ શુભો મોંકાઈ રહી છે ત્યાં થોડીક શુભો કાઢી થોડાક અણુઓ ઉપર તેલસિંચન કરવાથી આરામ થશે કે? પાખંડી પુરુષ ન્યાં લગ્નને નામે ભયંકર પ્રપંચ રમી રહ્યો છે, નારીને અસહાય, અનાથ કરી રહ્યો છે ત્યાં કહેવાતા કુળવાતોના થોડા અનિષ્ટ રિવાજોમાં સુધારો કરવાથી સમગ્ર ઝાતિનું શું દળદર શીટવાનું હતું? એ ઝેરનિવારણ માટે મલમપટ્ટા નહિ, પણ મૃત્યુને હાથમાં લેઈ જીવનની ઉચ્ચ આશા રાખી નિર્દય હસ્ત વડે છરી ચઢાવી નરતર મૂકવું પડશે. ન્યાં ન્યાં શુભ જોવામાં આવે ત્યાંથી ત્યાંથી તેને વીણી કાઢવી પડશે. ન્યાં ન્યાં નારીને શ્રદ્ધ કરતી પુરુષની અધમતા જોવામાં આવે ત્યાં ત્યાં તેને બળતા અગ્નિ જેવી ભાષામાં વખોડી કાઢવી જોઈશે. એમાં નરમાશ ને દિલાશ કેમ ચાલશે?

દીકાઓ ગમે તેટલી કડક હોય, કડવી હોય, પણ તેનો હેતુ જોનાર તટસ્થ માણસને તે ગોઝ લાગ્યા વિના રહેશે નહિ. એની ખાતરી કહેવાતા કુળવાન પાટીદારને નહિ થાય; કારણકે એના ઉપર ઘા થાય છે, એને તો એ શાના રુચે? પણ ઇતર ઝાતિના અથવા કહેવાતા કુળહીનને પૂછશે તો તમને એની ખાતરી થશે. ઇતર ઝાતિના પ્રૌઢ વયના નીચેના ભાઈનો અભિપ્રાય જુઓ:

“શ્રી. ‘પાટીદાર’ તંત્રીમહોદય,

“આપના તરફથી આપનું માસિક મળે છે. અને તે હું નિયમિત ઘણા આનંદથી વાંચું છું. ગુજરાતીમાં એક શિષ્ટ સાતિમાસિક તરીકે એની કિંમત કંઈ ઓછી નથી, બદલે જેટલાં સાતિમાસિકા નીકળે છે તેમાં પ્રમુખપદે એને હું તો મૂકવા લલચાઉં, એ મારો નિષ્પક્ષ અભિપ્રાય છે.

“તા. ૪-૧૨-૨૬ ઉમીઆશંકર જેશંકર મહેતા, ખી. એ.”

આવા અનેક નિષ્પક્ષ અભિપ્રાયોની હાંફ સાતિજનોના કડવા અભિપ્રાયો સામે ઊભા રહેવાની શક્તિ આપે છે. એ સાતિજનોને ઉદ્દેશીને તંત્રી લખે છે :

“ચરોતરનાં કુલીન ગામોના ઘેર બેઠેલાનો આ પત્ર સામે અણગમો જણાય છે, પણ તે સાચી? મુખ્ય કારણ તો એ જ જે આ પત્રમાં આવતા અભિપ્રાયો એમના સ્વાર્થ વિરુદ્ધ જતા એમને જણાય છે. એમણે જાણવું જોઈએ જે આપણી નાતનાં સુખમાં આપણું સાચું સુખ સમાયેલું છે. વળી કેટલાક લાઠીઓ મિતરૂપે મને સૂચવે છે જે તારા વિચારો તો સારા છે, પણ તારી ભાષા બહુ આકરી છે, તેથી તારા પત્ર પ્રત્યે લોકોનો અણગમો છે. મહાત્મા ગાંધીના જેવી કાગળ અને સ્તેહાળ ભાષા લખે તો લોક ચિદાય નહિ. x x x પણ આથી મારે બચાવ નથી કરવો. મારી ભાષા આકરી હશે, કઠોર પણ હશે, પણ નાતમાં ગરીબોનાં અને કુળહીનોનાં (એટલે કુલીન સ્ત્રીઓનાં તથા વિધવાઓનાં સુદાં)¹ દુઃખ એટલાં ભારે છે, આપણે આપણા સ્વાર્થમાં એટલા આધિના બની ગયા છીએ કે એ વાતો સ્પષ્ટ કરવાને એવી ભાષા મહેજે નીકળી પડે છે, લાઠીઓ (અને બેતો)² પ્રત્યેની લાગણીને કીધે બળતા હૃદયમાંથી એવી ભાષા મહેજે નીકળી પડે છે. પણ સૌ એટલું તો નક્કી માનજો કે કાંઈ લાઠીને જાણી જોઈને બોલું લગાડવા માટે હું એવું નથી જ લખતો” (વર્ષ ૧, પૃષ્ઠ ૩૮૭). વળી એવા લાઠીઓને એ ત્રિનવે છે : “તમારા અભિપ્રાયો પણ આમાં છપાય તો લોકને બે જાણુના અભિપ્રાયો વાંચી તુલના કરવાનું સારી રીતે રહે” (૩૮૬).

અને આમ પ્રહાર કરતા છતાં—પત્રકારનો ધર્મ બજાવવા છતાં, તંત્રીને કાંઈના ઉપર દ્રેષ નથી. એ જણાવે છે, કે “માણસ માત્ર ભૂલને પાત્ર છે, એટલા માટે પાટીદાર કુળવાન પર સ્તેહની દૃષ્ટિ રાખી એને સુધારવો ઘટે; દ્રેષ આપણને પોતાને જ બાળી દેશે. પાટીદાર કુળવાન સુધરશે એવી આશા કદી ન છોડવી ઘટે. એનું હૃદય શુદ્ધ બન્યું એટલે જગ જીત્યા” (વર્ષ ૧, પૃષ્ઠ ૧૦૮).

✽

૧. કોંસમાં મેં ઉમેરેલું છે.

—લેખક

‘પાટીદાર’ વાંચતાં રોકતા બાળકોના પિતાને ઉદ્દેશીને તેમણે લખ્યું છે :
 “હા, ‘પાટીદાર’ તે તમારાં કુટુંબોમાં સત્ય-અસત્ય વચ્ચે યુદ્ધ જમાવનાર,
 અગ્નિ ઝરાવનાર અગ્નિચક્ર છે; હા, હું જાણું છું કે તેથી ધણુંયે ધર ગળીને
 ભરમ થઈ જશે, પણ ત્યારેજ સત્ય વિજયવન્તું થઈને તરી આવશે. હા, હું જાણું
 છું કે તમારા હાથમાં રાજસત્તા હોત તો, સરકારે મારાં કેટલાંક પુસ્તકો જપ્ત
 કર્યાં છે તેમ, તમે ‘પાટીદાર’ને જપ્ત કરવાના હુકમ છોડ્યા હોત ! પણ ‘મીમાંસા
 પાત્ર’માં ‘ઐસી જુતી’ આવશે ત્યાં સુધી તો ‘પાટીદાર’ એવાં સ્વાર્થલાડીલાં
 કુટુંબોમાં સત્ય-અસત્યનું યુદ્ધ મચાવનાર, અગ્નિ ઝરાવનાર, વિજયવન્તું અગ્નિ-
 ચક્ર ફેરવેજ નશે. એ એની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા છે” (વર્ષ ૫, પૃષ્ઠ ૧૧૪).

આજે દસ વર્ષ પછીયે આપણે જોઈએ છીએ કે એની એ પ્રતિજ્ઞા દૃઢ
 છે, આપણે ઇચ્છીશું કે એ હમેશાં દૃઢ રહે.

આણંદ

ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ

સમાજહિતેષ્ટુ ભાઈએને

હિંદુ સમાજ બાળલગ્ન, કન્યેડાં, વૃદ્ધલગ્ન, નંદીલગ્ન, કુળવાન અકુળવાનના
 ભેદ, ફરજિયાત વૈધવ્ય, વગેરે અનેકવિધ કુરિવાજોથી ઓટલો બધો સળગી
 રહ્યો છે કે જ્યાં ત્યાં નજર નાખતાં તેની ચિત્તગારીઓ માલમ પડે છે. આ
 ચિત્તગારીઓને છુટાવવા ચારે મેરઘી લેખો, લાપણો અને ગણીગાંડી વિરલ
 વ્યક્તિઓનાં કૃત્યો દ્વારા પ્રયાસો થઈ રહ્યા છે. છતાં સમાજમાં જોઈએ તેવાં
 પરિવર્તન થયાં નથી. વધુમાં જો સમાજમાં ઊંડે ઊતરીને તેનો ખારીકાદથી
 અભ્યાસ કરવામાં આવે તો માલમ પડશે કે તે કુરિવાજોનો નાશ થવાને બદલે
 તેનાં મૂળ ઊંડાં ને ઊંડાં ઊતરતાં જાય છે. આનું કારણ શું? કારણ તપાસીએ
 તો અનેકવિધ છે. પરંતુ નીચેનાં કારણો મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. આ કારણોને
 લેખકો, વિચારકો, સુધારકો અને સમાજહિતેષ્ટુઓ અપનાવે, પંચાવે અને તે
 પ્રમાણે વર્તન કરે તો હાલમાં સમાજસુધારાને નામે જે બગીચા પ્રયત્નો કરવા
 પડે છે તે કરવાની જરૂર રહેશે નહિ અને સમાજ જે સુધારો માગી રહ્યો
 છે તે રૂઢિ તરીકે આપોઆપ દાખલ થઈ શકશે. હવે તે કારણો તપાસીએ :

(૧) વિચારોને આચારમાં મૂકવાની નિર્જાળતા :— સમાજની ઘણીખરી
 વ્યક્તિઓ અમુક રિવાજ ખરાબ છે અને તે નાશુદ્ધ કરવા જોવા છે, એવું
 વિચારો દ્વારા પ્રદર્શિત કરતી હોવા છતાં જ્યારે તે વિચારોને અમલમાં મૂકવાનો
 વખત આવે છે ત્યારે તેઓ પીછે હઠ કરે છે અને પરાપૂર્વથી ચાલતા આવેલા

ચીલામાં ઘસડાઈ સમાજ ઉપર ખોટી અસર પેદા કરે છે. પરંતુ દરેક વિચારક પ્રસંગ આવ્યે પોતાના વિચારો આચરણમાં મૂકી દે, તો એ રિવાજોને નાશુદ્ધ કરવા અત્યારે જે હિલચાલ કરવી પડે છે તેની ખિલકુલ જરૂર રહેશે નહિ અને તેમનાં આચરણોથી સમાજ ઉપર જોષ્ઠએ તેવી અસર ઉપજાવી શકાશે.

(૨) યુવકોમાં કામ કરવાની ધગશનો અભાવ: સમાજમાં ચાલતા રિવાજો તરફ આધુનિક યુગનો યુવક તિરસ્કારયુક્ત નજરથી નિહાળે છે, પરંતુ જ્યારે તે રિવાજો તરફ ખંડ ઉઠાવવાનો તેને સુયોગ મળે છે ત્યારે તે હતાશ થઈ વીલે મોઢિ તે રિવાજને આધીન થાય છે. આવી રીતે તે કુરિવાજોનો પાયો મજબુત કરવામાં મદદગારી કરે છે. જારમા જેવા કૂર અને નિંદ્ય રિવાજોને જે યુવક સમાજમાંથી હાંકી કાઢવા માટે હમેશા તત્પરતા જતાવતો માત્રમ પડે છે, તેજ યુવક જારમાનો પ્રસંગ પોતાને હાથે ઊજવતાં સહેજ પશુ અચકાતો નથી. આને ખદલે દરેક યુવક પોતાના કુટુંબમાં જારમાનો પ્રસંગ આવે તે વખતે તે અટકાવવા ગમે તે જોખમે પણ કમર કસે તો તે સહેજે નાશુદ્ધ કરી શકાય તેમ છે. આવી રીતે કુરિવાજોને અટકાવ્યાના દાખલા સમાજમાં મોજુદ છે. મહેળાવના લાઈ પ્રભુદાસ લલુભાઈ સમાજસુધારાના સાચા હિમાયતી છે. વિચારોને સિદ્ધાન્ત તરીકે સ્વીકારીને વડીલોની ખફગી વહેરીને આચરણમાં મૂકતાં સહેજ પશુ અચકાયા નથી. તેમના લગ્ન સંબંધે અનેક માગાં આવેલાં. પરંતુ ચાલતા આવેલા રિવાજ પ્રમાણે લગ્ન કરવાનું ન સ્વીકારતાં, પોતે પોતાને સ્વજનોથી બે ચાર મિત્રો સાથે જઈ લગ્ન કરવાની તત્પરતા દેખાડેલી. તે પ્રમાણે વર્તવા કોઈ કન્યાનો પિતા તૈયાર થતો નહિ હોવા છતાં પોતે પોતાના વિચારોમાંથી સહેજ પશુ ડગતા નથી. તે પ્રમાણે ન થાય તો આજીવન અપરિણીત રહેવાના પોતાના વિચારને વળગી રહ્યા છે. બીજો દાખલો: હમણાંજ તેમના પિતા ગુજરી ગયેલા. તેમના પિતાની હયાતીમાં જારમું નજ કરવું તે સંબંધે ઘણી વખત પોતાના વડીલ લાઈઓ સાથે ટપાટપી થતી હતી. તે લાઈને પિતાશ્રીના મરણના સમાચાર અમદાવાદ મળતાંજ પોતાના વડીલ લાઈને પત્ર દ્વારા લખી દીધું કે જે પિતાશ્રી પાછળ જારમા સંબંધે કોઈ પણ જાતની હિલચાલ કરશે તો હું આજીવન ઉપવાસ આદરી મારી નિંદગીનો ભોગ આપીશ. આવી રીતે દરેક યુવક પ્રસંગ આવ્યે કામ કરવાને તૈયાર રહે તો સમાજનું નવું ચણતર આપોઆપ ઊભું થઈ જાય.

(૩) ખોટા આડંબરને મળતું પ્રાધાન્ય: સમાજની ઘણીખરી વ્યક્તિઓ ખોટા આડંબરને ઉત્તેજન આપવામાં સહેજ પશુ અચકાતી નથી. પ્રથમ

સત્તાવીશ ગામના ગોળામાં, વિવાહ કરતી વખતે એક જ માટલી મોકલવાનો રિવાજ હતો. તેને ઠેકાણે ગયાં, એ ત્રણ વર્ષથી એ માટલીઓ મોકલવાની સરખાત યદુ મધ છે. કન્યા આપનાર તેમજ લેનાર વિવાહ નક્કી કરતી વખતેજ આ એ માટલીઓ આપવાનું તેમજ લેવાનું નક્કી કરે છે. ભલે સમાજની એકાદ વ્યક્તિએ જીવિહીન યદને એ માટલીઓ લીધી હોય અને આપી હોય, પણ તોયે સમાજની બીજી વ્યક્તિઓએ તે પ્રમાણે આચરણ કરતાં અચકાવું જોઈએ. આવી રીતે સમાજ સુધારવાને જદલે કુરિવાજોમાં વધારે ને વધારે જકડાતો જાય છે. માટે સમાજમાં જ્યાં એક માટલીની પણ પ્રયા નાશુદ્ધ કરવાની વાત ચાલી રહી છે ત્યાં આવા ખોટા આડંબરને કોઈ ઉત્તેજન ન આપે, તો-તેથી પણ સમાજસુધારાને સારો વેગ મળે, આવા ખોટા આડંબરને તોડીફાડી નાખી દફનાવી દેવાનો સમાજમાં અભાવ રહેલો છે.

(૪) સમાજસેવકોનો અભાવ : સમાજસુધારાનો ખર્ચ ચોમેરથી સંભળાયા કરે છે, પરંતુ આમજનતા ઉપર તેની અસર ઉપજાવી શકે તેવા સાચા સમાજસેવકોનો સદંતર અભાવ રહેલો છે. માટે જેઓ સર્વ વાને સુખી હોય અને સુધારાના સાચા દિમાયતી હોય તેઓ આમજનતાને સુધારવાનું કાર્ય ઉપાડી લે તો રસ્તો ઘણો જ સુલભ અને તેમ છે. જ્યાં સુધી આવા સેવકો સમાજને નહિ મળે ત્યાં સુધી આખા સમાજને સુધારવાની વાત સ્પષ્ટ થતી છે.

(૫) સત્ય અને પ્રામાણિકતાનો અભાવ : સમાજની ઘણીખરી વ્યક્તિઓ બીજાઓને અમુક કુરિવાજોને તિલાંજલિ આપવા ઉત્તેજન આપે છે અને તે પ્રમાણે તેની પાસે આચરણ કરાવે પણ છે. પરંતુ તે વ્યક્તિઓને પોતાને તે પ્રમાણે વર્તન કરવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે તેઓ પોતાનાં મોં છુપાવી જૂના ચીલામાં ઘસડાય છે. આમ ચત્રાથી સમાજની બીજી વ્યક્તિઓ આ ગાણુસો ઉપર ભરેસો રાખવાનું છોડી દેઈ જૂના રિવાજને વળગી રહે છે અને તેથી કરીને સમાજસુધારાનું કામ અટકી પડે છે. આને જદલે જોને જો સત્ય અને પ્રામાણિક લાગણું હોય તે પ્રમાણે પોને વર્તન કરી બીજાઓ પાસે તેવું વર્તન કરાવે તો સુધારાને સારો વેગ મળે, અને સુધારકોમાં સંગઠન થઈ તેમનાં જૂથ જામવા માંડે.

(૬) સંગઠનનો અભાવ : સુધારકો પોતાનાં કાર્યો ને સહકાર દ્વારા બીજાઓને ભેગવી, પોતે અંગીકાર કરેલા સુધારા તેઓ અપનાવી લે તે માટે તેઓએ આયુ સંગઠન કરવું જોઈએ. આને જદલે સમાજમાં સંગઠનનો અભાવ નજરે પડે છે, જેથી કરી આમજનતા દિવસે દિવસે સુધારાથી દૂર ખસતી જાય છે.

ઉપર જણાવ્યાં તે અને તેવાં બીજાં અનેકવિધ કારણો સમાજસુધારાની સાચી પ્રગતિને ગૂંચળાવી રહ્યાં છે. સમાજ જ્યાં સુધી કાર્યો દ્વારા કામ કરવાને મંડી નહિ પડે ત્યાં સુધી લેખો ને લાખણો દ્વારા સમાજસુધારાનો ગમે તેટલો પ્રચાર કરવામાં આવશે તોપણ સુધારો દાખલ થઇ શકશે નહિ. માટે દરેક સમાજહિતેચ્છુ ઉપરનાં કાગળો અપનાવે, પચાવે અને ને પ્રમાણે આચરણમાં મૂકી સંગઠન જમાવે તો સુધારો હાયવંતમાં છે તે દીવા જેવી સ્પષ્ટ વાત છે.

માટે હે યુવક અને યુવતી, તમારે જે સાચો સુધારો દાખલ કરવો હોય, સમાજમાં ને ઘરમાં સ્વર્ગ ઉતારવું હોય, ભાવી પ્રજાને સુખસાગરમાં મહાલતી કરવી હોય તો સમાજમાં ચાલતા આવતા કુરિવાજોને છૂવને જોખમે પણ તિલાંજલિ આપી સાચું કાર્ય કરવાને મંડી જવું જોઇએ. કાર્યો દ્વારા સમાજને પણ ગતાવધુ જોઇએ કે અમો મોંઢાના નહિ પણ કાર્યો દ્વારા સુધારા માગીએ છીએ. વિચારોથી પર રહી તેમને આચરણમાં મૂકવામાં નહિ આવે તો સાચો સુધારો દુર જ છે તે નક્કી માનજો. માટે હે યુવકયુવતી, આજે જ તત્પર થાઓ અને પ્રતિજ્ઞા કરો કે ચાલતા આવતા કુરિવાજોને વશ નહિ થતાં સમાજના દિતકર રિવાજોને ઉત્તેજન આપીશું ને, તુર્તનમાં મૂકીશું. દરેક યુવકયુવતી સમાજમાં આ ધમશ ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ બને એ જ અભ્યર્થના.

મહેળાવ

મણિભાઈ ગોકળદાસ પટેલ

શ્રી. દાદાભાઈ અમીનને માનપત્ર

[સામાન્ય રીતે માન અને માનપત્રના ગેળાવડા મોટા મોટા અમલદારો માટે થોળય છે, શિક્ષકો વા અધ્યાપકો માટે નથી થોળવતા. પણ જ્યારે શિક્ષકને તેમની શિષ્યાઓ પિતા વા માતા તરીકે જોળજો, તે પ્રમાણેના જ સંબંધ હૃદયમાં રાખે અને તે સંબંધ જલ્દર રીતે સ્વીકારે ત્યારે તેવા શિક્ષકનું આત્મ, તેની જ્ઞાતિ કે તેનો પ્રદેશ મગરૂર બને એ સ્વાભાવિક છે. ભાઈ દાદાભાઈ પેટલાદ જોડિંગ હાઉસના એક સારા વિદ્યાર્થી હોઈ તેમને એક સેવાભાવી શિક્ષક તરીકે વર્ષો થયાં હું જોળજું છું. પણ ચરોતરના વાચકો પણ, તેમણે સતત 'સુંદર વર્ષ' સુધી વરોદરા મહિલા પાઠશાળાના મુખ્ય સંચાલક ને અધ્યાપક તરીકે કેવું સુંદર કામ કર્યું છે તે જાણે અને તેમના સફળતા દ્વારા તેમને સાચી રીતે પિછાને તે માટે નીચેની હકીકત પ્રગટ કરવામાં આવે છે.

— મોતીભાઈ અમીન]

* * *

તા. ૨૭:૧:૧૯૮૬ને રોજ સાંજના ધોંસ વાગ્યે શ્રી મહારાણી ગર્લ્સ હાઈ સ્કૂલના મકાનમાં શ્રી મહારાણી ગ્રીમનાથાઈ મહિલાપાઠશાળાની જૂની તથા

હાલની વિદ્યાર્થિનીઓ તરફથી શ્રી. દાદાભાઈ અમીનના વિદાયમાનમાં શ્રી. શારદાબેન મહેતાના પ્રમુખપદ નીચે સન્માનસમારંભ યોજવામાં આવ્યો હતો.

આ પ્રસંગે પાઠશાળાની જૂની તથા હાલની વિદ્યાર્થિનીઓ, પાઠશાળાના જૂના તથા હાલના પ્રોફેસરો તથા સ્ટીફનવણી મંડળના સભ્યો આવ્યા હતા.

શરૂઆતમાં શ્રી. સરોજ પટેલની દરખાસ્તથી તથા પ્રો. હાંડેકરના ટેકાથી શ્રી. શારદાબેન મહેતાએ પ્રમુખસ્થાન સ્વીકાર્યું હતું.

ત્યાર બાદ શ્રી. વિમલ પરલીકરે, ઈંગ્લીશમાં લખેલું માનપત્ર વાંચી સંભળાવ્યું હતું. તેમાં પાઠશાળાનું વહાણ શ્રી. દાદાભાઈએ એક નિષ્ણાત કપ્તાન મુજબ તોફાની દરિયામાંથી નીડરપણે સલામત રથાને લંધર્યા ગયાતનો અને વિદ્યાર્થિનીઓને જ્ઞાન તથા સેવાની ભાવનાથી રંગી પ્રેરણા આપી પિતા તરીકે દરહમેશ કીમતી સલાહ અને મદદ કર્યા ગયાતનો ઉલ્લેખ કરી, તેમના જવાબી થતા દિલગીરી સાથે જહોળા ક્ષેત્રમાં જવાનો આનંદ વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો હતો; શ્રી. અમીન તરફ આભાર, માન તથા પ્રેમ દર્શાવવામાં આવ્યાં હતાં, તથા તેમને તેમના નવા ક્ષેત્રમાં સફળતા હસ્તીવામાં આવી હતી.

શ્રી. વત્સના ચિત્રેએ, જે ખાદીના કક્કડ ઉપર સુંદર રીતે ઈંગ્લીશમાં છાપેલું આદીની ફેમમાં મટેલું માનપત્ર શ્રી. દાદાભાઈને અર્પણ કર્યું હતું, જે શ્રી. દાદાભાઈએ સહર્ષ સ્વીકાર્યું હતું.

ત્યાર બાદ શ્રી. સુભદ્રાબાઈ પગારે શ્રી. અમીન સંબંધે ગરહીમાં બોલતાં જણાવ્યું હતું કે “મને તો એમજ લાગે છે કે અમીન એટલે પાઠશાળા અને પાઠશાળા એટલે અમીન. એ શબ્દો એકબીજામાં એટલા બધા એકત્રિત થઈ ગયા છે કે પાઠશાળા સંભારીએ એટલે તરત અમીન વાદ આવે અને અમીન સંભારીએ એટલે તરત પાઠશાળા વાદ આવે. આ જે સંબંધો એટલા બધા સંકળાએલા છે કે તેઓને છૂટા પાડવા અશક્ય છે એમ હું માનતી અને તેથી શ્રી. દાદાભાઈ અમીન પાઠશાળામાંથી વનય છે એમ જ્યારે મેં જાણ્યું ત્યારે ખરેખર મને જહુજ નવાઈ લાગી.

“સૌથી પહેલાં જ્યારે કોલેજ શરૂ થઈ ત્યારે અમે ગણુજ વિદ્યાર્થિનીઓ હતી. તે વખતે શ્રી. દાદાભાઈ તનતોડ મહેનત કરીને અમને ઘણા વિષયો શિખવતા હતા. તેમને કોઈ વખત કંટાળો કે નિરાશા લાગી હોય એમ અમે જોયું નથી. એ જ્યારે શિખવતા ત્યારે પૂર્ણ ઉત્સાહથી અને ખૂબ આનંદથી શિખવતા.

“પી. એ.ના વર્ગો પાઠશાળા તરફથી આજ્ઞતા નથી, છતાં પણ તેઓ અમારા

તરફના પ્રેમને લીધે તેમના કુરસદના વખતમાં અમને ત્યારે ત્યારે મદદ જોઈતી ત્યારે ત્યારે મદદ કરતા અને હજી પણ કરે છે.”

શ્રી વતસલા ચિત્રેએ જણાવ્યું હતું : “દાદાભાઈ કદવ ઋણિ જેવા છે અને સંસ્થા એ શકુંતલા છે. જેમ કદવ ઋણિએ શકુંતલાને પાળીપોષીને મોટી કરી હતી અને ત્યાર પછી જગન પછી તેને સામરે મોકલતાં કદવ ઋણિને ખૂબ દુઃખ થયું હતું, તેમ શ્રી. દાદાભાઈએ પાઠશાળાને નાનપણથી ઉછેરી તેને ચૌદ વર્ષની કરી અને હવે તેજ શકુંતલાને છોડીને તેમને જવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે, તેથી અમને દુઃખ થાય છે; પણ ગહોળા ક્ષેત્રમાં કામ કરશે તેથી આનંદ થાય છે.

“અમારા બધા સાથે શ્રી. દાદાભાઈનો ગુરુશિષ્યા જેવો સંબંધ નહોતો, પણ પિતાપુત્રી જેવો સંબંધ હતો. એમણે કોઈ વખત ઉચ્ચ નીચનો ભેદ ગ્રાખ્યો નથી. અમારે કોઈ પણ આજનમાં તેમની સલાહ જોઈતી હોય તો તેઓ ખુશીથી અમને આપતા.”

ત્યાર બાદ સ્ત્રીકેળવણી મંડળના પ્રમુખ શ્રી. તામ્બેએ બોલતાં જણાવ્યું હતું : “શ્રી. દાદાભાઈના જવાથી પાઠશાળાને તેમજ અમારા સ્ત્રીકેળવણી મંડળને ભારે ખોટ પડશે, કારણ કે તેમના જેવા મહેનતુ, નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી કામ કરનારા, બધા વિષયો જાણનારા અને ન જાણતા હોય તો શીખીને તાજડોળ તૈયાર થઈ જનારા માણસો જહુ ઝોછા હોય છે.

“શ્રી. દાદાભાઈ અહીંયા જશે એટલે સંસ્થાને ભારે ખોટ પડશે, પરંતુ તે ત્યાં ગહોળા ક્ષેત્રમાં કામ કરી તેમના જ્ઞાનનો લાલ હગ્ગરો વિચાર્યાંઓને આપશે જાણી મને આનંદ થાય છે. તેમને તેમના નવા ક્ષેત્રમાં ખૂબ સફળતા મળે એમ હું ઇચ્છું છું.”

શ્રી. બાપટે બોલતાં જણાવ્યું હતું કે “શ્રી. દાદાભાઈ પાઠશાળાની મા હતા. જેમ મા તેનાં બાળકોને પાળીપોષીને મોટાં કરે છે તેમ શ્રી. દાદાભાઈએ પાઠશાળાને પોળીપોષીને મોટી કરી છે. તેમના માર્ગમાં અડચણો હતી, પણ તેમણે ગભરાયા વગર તે બધી મુશ્કેલીઓને દૂર કરી.”

શ્રી. કાન્તા ગોશસ્ત્રિયાએ જણાવ્યું હતું કે “સ્કૂલમાં અમે ગૂંગળાએલી હાલતમાં રહેતાં હતાં. ત્યાં અમને સ્વતંત્ર વાતાવરણ ‘લાગ્યું’ નહોતું. પણ પાઠશાળામાં આવ્યા પછી અમને અહીંનું સ્વતંત્ર વાતાવરણ મળ્યું છે અને અમને જાણે ઓક્સીજન-પ્રાણ મળ્યો હોય એમ લાગે છે.”

શ્રી. શારદાબેને પ્રમુખસ્થાનેથી બોલતાં જણાવ્યું હતું કે : “આ સંસ્થાની

સરૂઆત થઈ ત્યારથી જ શ્રી. મોતીલાલ અમીને શ્રી. દાદાલાલને અમને સોંપ્યા હતા, અને તે વખતે ત્રણ જ વિદ્યાર્થીનીઓ હતી, છતાં તેઓ કંટાળ્યા વગર પોતાનું કામ કરતા. તે વખતે અમારે મકાનનું ઠેકાણું નહોતું અને ચંડોદરા કોલેજના સત્તાવાળા પોતાની સગવડે જે સગવડ કરી આપતા તેનો લાભ લેતાં.

“એક વખત એવો આવ્યો કે નાણાંની ભારે મુશ્કેલી બિંબી થઈ. શ્રી. દાદાલાલએ મહિનાઓ મુઠી પગાર ન લીધો. હું અને સ્વ. મહુલાઈ કંટાવાળાં એવા નિર્ણય પર આવ્યાં કે હવે કોલેજ ખર્ચ કરવી પડશે. તે વખતે શ્રી. દાદાલાલએ દહતાપૂર્વક જણાવ્યું કે કોલેજ ખર્ચ કરવી નથી. હું ગમે તેમ કરીને ચલાવીશ અને એ દહતાને પરિણામે કોલેજ આજે આટલી ઉત્તમ અવસ્થાએ પહોંચી છે.”

તે પ્રસંગે રા. બા. ગોવિંદલાલ દેસાઈ, શ્રી. સી. બી. બોધી તથા શ્રીમતી કમળાબાઈ લેલે તરફથી શુભેચ્છના સંદેશ આવ્યા હતા, જે શ્રી. સારદાબેને વાંચી સંલગ્નાવ્યા હતા.

શ્રી. દાદાલાલએ વળતો જવાબ વાળતાં જણાવ્યું હતું કે : “હું ત્રિશાળ ક્ષેત્ર માટે જતો નથી તેમ મને અન્યાય થયો છે માટે જઈ છું. એમ પણ નથી. હું કેમ જઈ છું તે હું જાણતો નથી, પણ હું જઈ છું એટલી વાત ખરી છે. હું કેમ જઈ છું તે જાણવા તમે વ્યર્થ પ્રયત્નો કરશો નહિ.

“આજને પ્રસંગે મને ખૂબ આનંદ થાય છે, કારણ કે ચૌદ વર્ષથી મારા સમાગમમાં આવેલા બધા પ્રેક્ષકો તથા વિદ્યાર્થીનીઓને મળવાનો યોગ આજે પ્રાપ્ત થયો છે.”

વિદ્યાર્થીનીઓને ઉદ્દેશી તેમણે જણાવ્યું હતું કે : “જે પાઠશાળામાં તમારા ઘડતરનો પાયો ચણાયો છે તે પાઠશાળાને હરહમેશ યાદ રાખજો. માણસો જલ્દાયા કરે છે પણ સંસ્થા જલ્દાતી નથી. માટે જ્યારે જ્યારે પ્રસંગ આવે ત્યારે ત્યારે પાઠશાળાને મદદ કરજો અને ‘અગારી પાઠશાળા’ એટલું હૃદયમાં કોતરી ગ્રાખજો, અને લાલ દેશપાંડેને સાથ આપજો.

“તમે બીજાં એન્યુએટો કરતાં બિતરતાં છો એમ માનશો નહિ. તમે બીજાં યુનિવર્સિટીનાં એન્યુએટોથી જગા પણ બિતરતાં નથી, પણ તેથી તમે જ સૌથી ડાહ્યા અને હોશિયાર છો એમ માની અભિમાનમાં કુદાશો નહિ.”

પ્રમુખને દરતે શ્રી. દાદાલાલ અમીનને, તેમનાં પત્ની સૌ : કાશીબા અમીનને તથા મીસ નીડહેમને કૂલદાર થયાં હતાં.

(‘નવયુગરાત,’ તા. ૩૧ : ૧ : ૩૮ ઉપરથી) ‘ચરોતર,’ માર્ચ ૧૯૩૮

પ્રહલોજન

‘પ્રેતભોજન’ ને નામે પ્રખ્યાત થયેલું મરહૂમ વ્યક્તિનું સ્મારકસંમેલન આજ પહેલાં નિંદ્રા ગણાંધ ચૂક્યું છે. મરહૂમની સ્મારકભક્તિ એવાં ખર્ચાળ ને ઉડાઉ પ્રેતભોજનોથી નહિ, પણ કન્યાવિદ્યાલયો, વાચનાલયો ને શુભ સામાજિક કલ્યાણસંસ્થાઓને પોતાની આર્થિક સ્થિતિ મુજબ દાન દેવાથી મરહૂમનું સાચું સ્મારક થાય છે. એમ કરી-ધનનો સદુપયોગ કરવો તે સૌની નૈમિત્તિક ફરજ ગણાવી જોઈએ. આ સિદ્ધાન્ત સર્વમાન્ય બનવો જોઈએ.

પણ આપણે તો એક પ્રેતભોજનજ નહિ, પણ તેવાં કેટલાંય વ્યર્થ ભોજનોમાં ધનનો વ્યય કરીએ છીએ; પ્રહલભોજન, ચોરાસી, ગંગાપૂજન, પર્વણીભોજન અને એવાં અનેક પ્રહલભોજનો ધર્મને નામે આજે આપણા ધનનો અપવ્યય માત્ર આપણી અંધશ્રદ્ધા ઉપરજ કરી રહ્યા છીએ!

પ્રાચીન કાળમાં ‘પ્રહલ-પ્રાહ્મણ્ય’ની વ્યાખ્યા આજના કહેવાતા લેલાગુ પ્રાહ્મણ્ય જેવી ન હતી; આધુનિક પ્રાહ્મણ્ય હવે વેધધારી રહ્યા છે, ‘સાપ ગયા ને લિસોટા રહ્યા’ જેવી તેમની સ્થિતિ છે. અને પ્રાહ્મણ્યની વ્યાખ્યામાં તો આધુનિક અરપૂસ્ય ગણાતો ચમાર પણ, જે તે પ્રહલત્વ ધરાવતો હોય તો, પ્રાહ્મણ્ય છે. પણ આજના અંધશ્રદ્ધાળુ મનુષ્યોને જાનજ નથી. તેઓ આ ‘દેવના દીકરા’ને ઉર્દે પ્રાહ્મણ્યને માટે પોતાનું સર્વસ્વ આપવા તૈયાર છે. કૃણવાએકા માંહેનો પણ એક વર્ષ એવો છે, જે આ અંધાનુકરણ કરે છે! આધુનિક પ્રહલજંધુઓ આજે પ્રમાદી જનતા જાય છે અને તેમને અંધશ્રદ્ધાળુ-ઓએ નિરુદ્ધમી બનાવ્યા છે.

આજે ગામડાને ખૂલે ખૂલે ખર્ચે ઝોળી લટકાવી ફરતાં પ્રહલલિસુઓનાં ટોળેટોળાં નજરે ચડે છે, તે ઉપરથી પણ સમજી શકાય છે કે તેઓ નિરુદ્ધમી બની ‘ખુદાગણ’ લહેજત ઉડાવી રહ્યા છે, ત્યારે ગામડાનાં અંધશ્રદ્ધાળુઓનાં લાડકવાયાને જાણતો જાંટોયે મળતો નથી! આવી મૂર્ખ જનતાનો ઉદ્ધાર એમ સહેજે થવાનોજ નથી. તેઓએ જાતે વહોરી લીધેલાં આવાં કેટલાંયે અનિષ્ટોમાંથી તેઓ જ્યાં સુધી મુક્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેમની આ સ્થિતિ લેશમાત્ર સુધરવાની નથી. તેઓને રાહત આપતા ભલે પછી હિતચિંતકો નવા નવા કાયદા ધડે, ભલે સહકારી બેંકો ખોલવામાં આવે કે ભલે પછી તેમના ઉદ્ધાર માટે શક્ય તેવા ગધાચે ઇલાજો લેવામાં આવે, તે બધું તેમની આ અજ્ઞાનતા ટાળ્યા સિવાય નકામું છે.

સનાતનીઓ એટલા તો ધર્મચુસ્ત બન્યા છે, અરે ધર્માંધ બન્યા છે કે

તેઓ પોતાની આર્થિક સ્થિતિનો લેશમાત્ર વિચાર કર્યા સિવાય ચોરાશી ને ગંગાપૂજન જેવાં બ્રહ્મભોજનોમાં નિઃસંકાય ખર્ચો કર્યો જાય છે! તેમને પોતાની સ્થિતિનું ભાન જ હોતું નથી. પ્રભુને નામે આજે નરકાગારો પોંપાય છે તેનું આ પણ મુખ્ય કારણ છે.

બ્રાહ્મણોને જમાડવાથી જો પાપનો નાશ થતો હોય ને બ્રાહ્મણોને જમાડવાથી જો પુણ્ય મળતું હોય તો પરાયાં પાપ ને પોતાનાં પુણ્ય આમ ભિન્ન ન રહ્યાં હોત, અર્થાત આ વિશ્વ-આ રમ્ય સંસાર આજે આમ 'મરુભૂમિ' જેવો શન્યવત્ ન હોત! આજે ભાઈ ભાઈ ઉપર દ્વેષ રાજે છે, પાડોશી પાડોશી ઉપર ઇર્ષ્યા રાજે છે, તે સઘળું ન હોત! અને એક રીતે આ ભાવના ત્રિશ્વનો સંહાર કરનાર આપણને બાસે છે તે પણ ન હોત, કારણકે પુણ્ય ને પાપ નિવારનાર એ આત્માઓ સ્વચ્છંદી ને કર્મવિમુખ તો નજ યાત.

પણ પાપ ને પુણ્ય નિવારણ એ તો ખુદ પ્રભુના હાથનીયે વાત નથી! અને જો પ્રભુ એમ નિવારતો હોય તો તે પ્રભુ પણ સ્વાર્થી છે! પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરતાં કાંઈ મનુષ્ય એમ કહે કે: 'હે પ્રભુ, તું' મારા દુશ્મનનો નાશ કર,' સામી વ્યક્તિ પણ તેજ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરે તો પ્રભુ તેઓની પ્રાર્થના સાંભળતો નથી અને જો સાંભળે તો તે પ્રભુ માનવબક્ષી રાક્ષસજ ગણાયને!

આમ આવી સાવ સહેલી વસ્તુ પણ ધર્માન્ધો માનવા તૈયાર નથી, એ તેઓની અધોગતિની નિશાની છે. અત્રે પ્રશ્ન એ ઊઠે છે કે આ ધર્માન્ધતા આવી ક્યાંથી? આ વિચાર યોગ્ય છે તેમ વાસ્તવિક પણ છે. જૂના કાળમાં નિરુપવાર્થ બ્રાહ્મણો સમાજની સેવા કરતા, વિદ્યાદાન દેતા અને તેમ કરી પૂજનીય ને વંદનીય મનાતા. તેઓ જનતાને ઊંધે રસતે ન લેઈ જતાં ધર્મ-પંથ તરફ દોરતા. અને તે કાળે તેઓ માટે 'બ્રહ્મ'નું માનવંતું' ગિરદ મથામોગ્ય હતું. પણ કાળે કાળે પરિવર્તન થતું ગયું તેમ તેમ બ્રાહ્મણો કર્તવ્યવિમુખ બનવા લાગ્યા ને છેવટે બ્રહ્મ માનસના સમાજદ્રોહી બન્યા! અને તે એટલે સુધી કે તેઓ પ્રમાદી, આળસુ, નિસ્તેજ ને નિરુદ્ધમી બની ગયા, એટલે તેમણે આસપાસ નજર દોડાવી ને પોતાની સ્વાર્થવૃત્તિને પોષવા તેમણે ધર્મગ્રંથોમાં પોતાને કાવતી કેટલીએક વસ્તુ ઘુસાડી દીધી! તેને પરિણામે આજે આપણે પણ તેમની સાથે નિર્માલ્ય બની પરાધીન બન્યા!

✽

૧ મરુભૂમિ જેવો, અર્થાત્ મનુષ્યો હોવા છતાં, તે મનુષ્યો આદર્શજીવન ન જીવતાં હોવાથી તેમની હસ્તી હોવા છતાં, ન હોવા બરાબર છે. —લેખક

તેમણે લોળી ને અજ્ઞાન ધર્મશ્રદ્ધાણુ પ્રખતે એટલી તો અંધકારમાં ધકેલી દીધી કે જ્યાંથી તેમને પ્રકાશનું એક પણ કિરણ મળે નહિ! વિદ્યાનો એક-હથ્થુ ઇન્દ્રો આહ્મણોએ પોતાને માટે જ ઇલાયદો અનામત રાખ્યો. સ્ત્રીઓને અને શૂદ્રોને વિદ્યાનાં અનધિકારી ગણ્યાં. ધાર્મિક કે અધાર્મિક પ્રગલ્ભોમાં પણ તેમણે પોતાનું વ્યક્તિત્વ મજબૂત બનાવ્યું. તેમનું વર્ચસ્વ આવશ્યક ને ધર્મયુક્ત ગણાવા લાગ્યું. આહ્મણો એટલે દેવ! આહ્મણો એટલે 'દેવના દીકરા,' અહ્મના પુત્રો! આવાં અનેક જુઠાણાં હસ્તીમાં આવ્યાં!

ચોરાશી, ગંગાપૂજન અર્થાત્ અહમ્મલોજનો વિષે ઉપર કહ્યું તેમ શાસ્ત્ર-અધીએ ઉપજાવી કાઢેલી કલ્પનાનાં સ્વાર્થી શોષણસૂત્રો! શ્રદ્ધાણુ ધર્માન્ધો પ્રસંગાનુસાર કોઇ એક પ્રકારનું પાંપ કરી પાંચ આહ્મણોને જમાડવાનું પુણ્ય લે છે; જત્રાએ જઇ આવેલાં ગંગામાં નાહવાનું પુણ્ય અહમ્મપુત્રો જમાડી પૂરું કરે છે! આ બધું વિચારતાં આપણી ઉન્નતિ ગ્રાટે શી આશા રાખી શકાય?

અજ્ઞાનથી તો એ છે કે અહમ્મપુત્રોને જમાડી ઉપરથી દક્ષિણા આપવામાં આવે છે! કંગાલો ખીજું કરે પણ શું? હિંદુ ધર્મ, આજે છેક જ અંધકારમાં ડૂબી કર્તવ્યવિમુખ થયો છે. આ સ્થિતિ એક પણ ધડી ચલાવી લેવાય તેમ નથી.

આપણે સમાજ આવાં અનેક જમણો દ્વારા, ધનનો, દુરુપયોગ કરે છે. ગામડાનો ખેડૂતવર્ગ આમાં મુખ્ય ભાગ ભજવે છે, અને તેમ કરી આજે ખેડૂત પાલમાલ યથ ગયો-છે. આમ ખેડૂતને ચોમેરથી વિવિધ પ્રકારે લૂંટવામાં આવે છે, તેનું મુખ્ય કારણ ખેડૂત હજી અજ્ઞાનમાં ને અંધકારમાં ડૂબેલો છે!

પણ આ સ્થિતિ આમ સહેજમાં અટક્યાની તો નથી જ. તે માટે તો ઉત્સાહી ઉપદેશકો ને નિઃસ્વાર્થી સ્વયંસેવકો વ્યવસ્થિત પ્રચાર કરે તો જ આ વિષમ પરિસ્થિતિનો વિનાશ કરી શકાય. કાયદાથી આવાં અજ્ઞાનો દૂર કરી શકાય નહિ. કાયદાથી કરેલું ફરજિયાત દગાણુ માનવહૃદય ઉપર જોઇએ તેવી અસર કરી શકતું નથી.

મુસ્લીમ બાદશાહો જે ધર્મનીતિને ન ફેરવી શક્યા, તે ધર્મનીતિ આમ કાયદાથી સુધરશે તે આશા હાર્યારૂપદ ગણી શકાય!

માત્ર હિંદુ ધર્મમાં જ આવા અનર્થો છે તેનું મેં નથી. દુનિયાનો દરેક ધર્મ, આદિમાં શુદ્ધ યથ અતે અશુદ્ધ બનેલો આપણે જોઇએ છીએ. અને આવાં અનેક અનિષ્ટો, અનેક કુકર્મો, ભયંકર ને ભીષણ હતાકાણ્ડો ધર્મને નામે આજ સુધી યજ્ઞેલા આપણે ઇતિહાસને પાને વાંચ્યા પણ છે. તેને પરિણામે આજે રશિયાનાં નારિતકમંતવાદ તરફ ફરી ગયું છે! યુગે યુગે મહાત્માઓ આ પૃથ્વી

ઉપર આવી અધર્મનો નાશ કરી ગયા છે, પણ અધર્મનો નાશ થવાને બદલે તે વધતો જ ગય છે!

કોઈ પણ ધર્મની નિંદા ન કરવી તે સર્વ ધર્મનું એક સૂત્ર છે. પણ ધર્મને નામે આજ્ઞતા અધર્મ ને પોષાતા 'વાંમમાર્ગ'ને ધર્મ ગણવામાં આવે તો તેના ઉપર પ્રકારો ન કરવા તે જાને જ કેમ? અને તેમ આજ આપણે ત્યાં ધમધોકાર આજ્ઞતા આ પ્રચલિત 'વાંમમાર્ગ'થી આપણે સંવેગો સ્નેહી અધર્મમાં ન ધસડાતાં ધર્મ તરફ વળીશું તો જ આપણો ઉદ્ધાર થઈ શકશે. દરેક સમજૂ ભાઈએનું આ વિચારશે?

આ લેખમાં કોઈ પણ ધર્મિજની લાગણી દુભાવવાનો હેતુ નથી, પણ સત્ય પથે સર્વ કોઈ જઈ શકે તે વિચારી શકે તે માટે આ નમ્ર પ્રયાસ છે તેમાં કોઈ એક ધર્મની નિંદા કે કોઈ એકની પક્ષપાતનીતિ નથી એટલું સર્વ ભાઈએન સમજે.

ભુરેશ્વર (ઉગાણા)

રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પરેલ.

યુવકો સમાજસુધારામાં કેવી રીતે ભાગ લે?

આપણો સમાજ એક મોટા મહાસાગર જેવો છે. એક હાથે જેમ તાળી પડતી નથી તેમ એકલે હાથે આ મોટા મહાસાગરને પાર ઊતરવો પણ ધણો જ મુશ્કેલ છે. મહાસાગરને પાર ઊતરવાને માટે વહાણ વિગેરે સાધનો છે. આ સંસારરૂપી મહાસાગરને યુવકોની મદદથી પાર ઊતરી શકાય. પરંતુ જેમ મહાસાગરમાં ધણી જ જાતની અડચણો હોય છે, તેમ આ સમાજમાં પણ ધણી જ જાતની અડચણો છે. મહાસાગરની અડચણો જેવી રીતે આપણે દૂર કરી છે, તેવી જ રીતે આપણા સમાજની અડચણો યુવકો દૂર કરી શકે.

જાળસળ, લગ્નપ્રથાઓ, મરણક્રિયાઓ અને પ્રેતભોજન; કુલીન અકુલીનના ભેદો, અસ્વચ્છતા, કુસંપ, વગેરે સામાજિક અડચણો દૂર કરવા યુવકોએ પ્રયત્ન કરવા જોઈએ.

ધરની મજબુતાઈ તેના પાયા ઉપર આધાર રાખે છે. આ સૂત્રને અનુમરીને આપણા સમાજરૂપી ધરના પાયા જાડુ જ મજબુત હોવા જોઈએ. જાળકો આ સમાજના પાયા છે. તેમને આપણે મજબુત જતાવવાં જોઈએ, કારણ કે જાળકો ઉપર જ સમાજનો બધો આધાર છે. હવે આ જાળકોને યુવકો કેવી રીતે સુધારી શકે તે જોઈએ.

૨૬૬ યુવકો સમાજસુધારામાં કેવી રીતે ભાગ લે?

પ્રથમ યુવકોનો તેમના તરફ સંપૂર્ણ પ્રેમ હોવો જોઈએ. આ પ્રેમ દર્શાવવામાં તેમને એક પાછળ પછી ખર્ચ કરવાનું નથી હોતું. રસ્તે જતાં જતાં પણ તેમને સુધારી શકાય. ધારે કે આપણે ચોકમાં બેઠા છીએ. સ્વાભાવિક રીતે જાણકા તો ત્યાં રેમનાં હોયજ. તેમને કાંઈ રમુજ સારી વાર્તા કહેવાના ઉદ્દેશથી આપણી પાસે બોલાવવાં જોઈએ. ધીમે ધીમે તેમનામાં જે જે ખામીઓ હોય તે બધી પ્રેમપૂર્વકે જત.પીએ, એટલે તે બધું તેમના મનમાં ઠસે. દાખલા તરીકે, તેમના નખ કાંપવાની શરૂઆત કરીએ અને હાથ તથા મોઢું સ્વચ્છ રાખવાનું કહીએ તો તેટલું તો તે ચોક્કસ કરશે. પછી તેવીજ રીતે દાંત, કપડાં, વાળ વગેરે પણ સ્વચ્છ રાખતાં શીખશે. આ બધું આપણે તેમને કરી બતાવવું જોઈએ એટલે તે પછી જતે કેરતાં શીખશે. ભવિષ્યમાં આ બધી સારી ટેવાને લીધે તેઓ આગળ વધી શકશે.

કુમળું ઝાડ જેમ વાળીએ તેમ વળે, તે પ્રમાણે જાણકા કેળવણી લે તેટલી ઉમરનાં યાવ ત્યાંથી તેમને આપણે એવી રીતે કેળવણી આપવી જોઈએ, કે ભવિષ્યમાં તેઓ સમાજહિતનાં કામ કરે. એક ખડકીમાં એકજ યુવાન હોય અને તે કક્ષા પોતાનો સાંજનો એકજ કક્ષાક તેમને સારી સારી વાર્તા કહેવામાં માળે તો તે ધોરે તે દિશામાં તેમને વાળી શકે. થોડી રમતો રમાડે તો એક વા બીજે રસ્તે તેમનાં શરીર પણ મજબુત થાય.

પરંતુ જાણકાને નાનપણમાં પરણાવી દેવામાં આવે છે. માટે સમાજમાં ધર કરી બેઠેલી જાણલગ્નની એ લપકર બદીનો મદંતર નાશ કરવા યુવકોએ શક્તિ તેટલા બધાય પ્રયત્નો કરવાની પહેલી જરૂર છે. શારદા એકંદ પછી કંઈક અંશે આપણા સમાજમાંથી જાણલગ્નો યતાં ઓછાં થયાં છે, પરંતુ હજુ તેનો મદંતર નાશ થયો નથી. જાણલગ્નથી ઘણા ગેરફાયદા આપણને થાય છે તે બધા આપણે જાણીએ છીએ, પરંતુ થોડા વખતના લાહવાને માટે આપણે તે બધું બૂલી જઈએ છીએ. પાછળથી જાણકાની શી દશા થશે તેની કોઈ ચિંતા કરતું નથી. અને માટે આગમાં સારો ઉખાય એ છે કે યુવકોએ દરેક ગામમાં યુવકમંડળો સ્થાપવાં જોઈએ. થોડે થોડે દિવસે ગામલોકને ભેગા કરી બધાએ હળીમળી પ્રથમ તેનાથી ચતા ગેરફાયદાનું વિવેચન કરવું જોઈએ. ધીમે ધીમે તેમના મનમાં આ ઠસાવવું જોઈએ અને આખરે બધાનો વિશ્વાસ મેળવી જાણલગ્નો યતાં અટકે તેમ કરવું અને આપણી સમજાવટની ચચેલી અસર તેમનામાંથી જતી ન રહે તે માટે કાર્ય તો ચાલુ જ રાખવું અને દિવસે દિવસે મજબુત કરતા રહેવું, જેથી પરિણામ ધાર્યા કરતાં ઘણું સુંદર આવે.

હવે બાળલગ્નો અટકાવવાનું કાર્ય સારા પાપા ઉપર આવી ગયું કે પુરતજ સ્ત્રીકેળવણીનું કાર્ય શરૂ કરવા યુવકોએ ધણીજ જરૂરિયાત ઉકાવવાની છે. 'જે હાથે બુલાવે પાગલું' તે જગત પર શાસન કરે,' આ સૂત્રને આધારે આપણે સ્ત્રીઓને કેળવણી આપેજ છૂટકા છે. યુરોપ અમેરિકામાં નોંધાયું તો ત્યાંની સ્ત્રીઓ કેળવાયેલી છે. એ દેશ પણ તેટલાજ આગળ પડતા છે. હવે સ્ત્રીઓને યુવકો કેવી રીતે કેળવી શકે તે જોઈએ. આ ક્ષેત્રમાં કામ કરતો યુવાન કેળવાયેલો હોય એટલે તેની પત્ની પણ ધણું ખર્ચે કેળવાયેલી હોય. હવે આ પત્ની દ્વારા યુવાન કામ લઈ શકે. શરૂઆતમાં 'તો' તે લાપચેરીમાંથી છાપુ લાવી અપોરના કે માંગના કુરસદને વખતે દુળીઆની જેનોને ભેગી કરી વાંચવાની શરૂઆત કરે. આ પ્રમાણે તે દરેકજ વાંચે અને તેમને આનુષાંગિકતા વાતાવરણથી વાકેફ કરે. તેમનામાં વાંચવા લખવાની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરે. અને નવરાસના વખતનો સદુપયોગ કેમ કરવા તે સમજાવે. સાધારણ લખતા વાંચતા આવડવાથી તેમને છાપા દ્વારા વાંચવાનો વધારે મહાવરો પાડે. સાથે સાથે સારાં પુસ્તકો લાવી વંચાવે. આ રીતે યુવકો ધણું કરી શકે. આ કેળવણીથી ખાસ જો કાપડો છે કે બેતો, જે ભવિષ્યની માતાઓ છે તે, પોતાના બાળકોને સારી રીતે કેળવણી આપી શકે.

આપણી ચાલ્યારની રિયતિ જેતાં લગ્નપ્રથાઓ બહુજ ખરાબ છે. તેની અંદર ન કરવાનાં કામો તથા ન કરવાના અર્થો કરી નાખવામાં આવે છે. કેટલાક કન્યાવિક્રય કરે છે, તો કેટલાક વરવિક્રય કરે છે. કેટલાક જમણવરામાં પુષ્કળ ખર્ચ કરે છે. આ બધું જોડી કીર્તિને માટે છે. આવી જાતની લગ્નપ્રથાઓ જે નાબૂદ કરવી હોય તો યુવાનોએ કમર બાંધી કામ કરવાની જરૂર છે. યુવકે પોતેજ સાદી રીતે લગ્ન કરવું જોઈએ અને જો પ્રમાણે કરી સમાજમાં દાખલો બેસાડવો જોઈએ. ધીમે ધીમે તેણે પોતાના અનુયાયીઓ વધારવા જોઈએ અને તેમને પણ પ્રમગ્નવી લગ્ન સાદી રીતે કરવાનું કહેવું જોઈએ. લગ્ન કરનાર જને પક્ષને આપણે સારી રીતે સમજાવી શકીએ. યુવાનો આ કામ તો ઘણી સહેલાઈથી કરી શકે. આમાં ફક્ત તેમને સારી અને સચોટ ફીલો કરવાની હોય છે અને લોકોનો વિશ્વાસ મેળવવાનો હોય છે.

કુદરતી નિયમ પ્રમાણે જે જન્મ્યું છે તે મરણ પામવાનું છે એમાં કોઈ પણ પ્રકારની શંકા નથી. માયા રૂપી ગંધનથી આપણે બંધાયેલા છીએ એટલે સહેજ છૂટા પડતી વખતે આપણને લાગી આવે. પણ તેથી શું? આપણે અહીં તો, કોઈ મરી ગયું કે તેની પાછળ રડવાફૂટવાનું શરૂ થાય છે. રડવાની વાત બાળુએ રહી જાય છે, પણ માણસ ચિંતા ઉપર જળતો હોય

ત્યાં તો જન્મેવાની વાત શરૂ થાય છે. તેના સગાંવહાણને ગમે તેમ સમજાવી કળે કે બળે તેની પાસે લાડુ કરાવવાની 'હા' બાજુએ છે. વર્ષોનાં વર્ષોથી આ 'ખોટી' રીતોને જે ચાલી આવે છે, તેને અટકાવવા પ્રથમ યુવકે પોતાને ધેરથી જ શરૂઆત કરવી જોઈએ. પોતાના ઘરનાં સમજાવીને તે દૂર કરી શકે. ધીમે ધીમે તે કુટુંબમાં બદલ કરાવે. ગામના બીજા યુવકોના સહકારથી ગામમાં પંચ સુધારો કરી શકે. પ્રથમ લોકો વાંધો ઉઠાવે ખરા, પરંતુ તે વાંધાને ન ગણીકારતાં મૌનઅપમાન સહન કરીને તેમને સમજાવવા જોઈએ. સમજાવતાં ધણી વખત લાગશે, પરંતુ તેથી હિંમત ન હારતાં ધીમે ધીમે કામ કરતા જવું જોઈએ. ધીરજનાં ફળ મીઠાં હોય છે એમ માની કામ કરવાથી આખરે તેનું સારામાં સારું પરિણામ લાવી શકે.

'પહેલું મુખ તે જતે નર્ગી,' એ સૂત્ર સ્વચ્છતા ઉપર ખાસ આધાર રાખે છે. હમેશાં ગંદકીમાં પડી રહેવાથી માણસોની સુખાકારી ઓછી થાય છે. આખરે પ્લેગ ફાટી નીકળે છે અને ગામોનાં ગામોમાં ફરી વળે છે. સ્વચ્છતાથી આપણે ધારીએ તો પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગ ઉતારી શકીએ. આની શરૂઆત યુવક પોતાને ધેરથી કરી શકે. મારી, સ્વચ્છ, અને ચોક્ખી વસ્તુઓ જોવી તથા વાપરવી દરેકને ગમે છે. પોતાના જ ઘરમાં પાણીઆં, વાસણ, કપડાંક્ષતાં વગેરે સ્વચ્છ હોવાં જોઈએ. દેખાદેખીથી બેનો આ કામ કરી શકે છે. આંગણું પણુ દરેકજ આપણે પોતે જ બે સાફ કરીએ તો થોડા વખત પછી ત્યાં કોઈ ગંદકી કરતાં શરૂઆવશે. આપણું આંગણું સ્વચ્છ જોઈ બીજાં માણસો પણુ પોતપોતાનું આંગણું સ્વચ્છ રાખતાં શીખશે. આ પ્રમાણે જ દરેક ઘરના ચોક સાફ થાય તો તેમાં આખી શેરીનો પ્રશ્ન સમાઈ જાય છે. ફૂલો ઉપર પણુ ધણી ગંદકી હોય છે ત્યાં આપણે પોતે જ જઈ, જે વખતે બેનો પાણી ભરતી હોય તે વખતે તેમની પાસેથી એક એક ઘડો પાણી લેઈ સાફ કરવા મંડી પડીએ તો એક બે દિવસ પછી ત્યાં આગળ ગંદકી કરતાં તેઓ શરૂઆશે અને પોતે જ અન્યોઅન્ય તે સ્વચ્છતાનું કામ કરી લેશે. આમાં તો ફક્ત એક ચિનગારીની જરૂર છે. આવી જ રીતે તથાવ ઉપર પણુ સ્વચ્છતા જાળવી શકાય.

છેવટમાં 'સંપ ત્યાં જંપ,' એ કહેવતને અનુલક્ષીને આપણા બધા યુવકો તથા સમાજની અંદરના માણસો એક બીજાને સહકાર આપી સમાજ-સુધારણા માટે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કામ કરીએ તો નજીકના ભવિષ્યમાં સમાજ કોઈ જુદા જ સ્વરૂપમાં ફેરવાઈ જાય.

સેવાઆશ્રમ, ઉનાવા (જાલવા) રણછોડભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ

ખેડૂતની અવદશા

હિંદુસ્તાન ખેતીપ્રધાન દેશ છે. હિંદમાં કાચો માલ પાકે છે. તેને તૈયાર કરવા પરદેશ મોકલવા ફરજ પડે છે. પાણીને લાવે તે, ખરીદાય છે અને કીમતી થઈ પાછો ફરે છે. જગતભરમાં હિંદ અતિ રસાળ અને રસકસથી સંપૂર્ણ જગીચો લેખાય છે. જો તે પોતાનું જ સંભાળી રાખે તો ખડુ છે, બીજા તરફ દયાગણી દષ્ટિ રાખી કંગાલપણું ખતાવવાની જરૂર નથી. પરંતુ તેને અભાવે હાલ હિંદ પરદેશીઓને ત્યાં વેચાણ થયું છે. ખેડૂત ખેડૂત મરી ખેતીનો મજૂર થઈ રહ્યો છે. ત્યારે હિંદ પરદેશ સાથે ઝાંઝા સંબંધમાં નહોતો આગ્યો. ત્યારે કેહીએા દાણાઓ તરફ હતી, - દોર ખૂજ હતાં અને તે કારણે થી દૂધ સાગ્ર પ્રમાણમાં મળતાં. મન ઉદાર અને સંતોષી હતાં, છવ કૃપણ નહોતા. સાદાઈ અને આળાદી દીસતી હતી.

જ્યારથી દેશ પરદેશીના પંગમમાં ફસાયો ત્યારથી ધન અને માલ આગબોટમાં આલતો થવા લાગ્યો છે. નાદિરશાહની લૂંટ તો લૂંટ તરીકે જાણખાઇ, પણ આપણે અગથી પકવેલો આ ગાલ આગબોટો ભરી આમ લેઇ જવાય તેને લૂંટ કેહી સકાય કે નહિ તે માટે ત્રિચાર કરી ચોગ્ય તે જવાબ આપી. વાચક વેર્ગ શાહીવાદને ઇન્સાફ આપશે. પહેલાં તો ખેતીમાં જે પાકતું તેમાં જ સરકારનો હિસ્સો હતો. જો પાકે તો લે, ન પાકે તો ન લે. સરકારે માંખાપને આ બધી કડાકૂટ ન પાલવી તેમજ ઉપજ પણ ચોક્કસ નહિ, તેથી તેને બદલે શેકડ વિધોટી દાખલ કરી. અસલના રામજો છદ્દો લાંગ લેતા. આજ તેવું કાંઈ રહ્યું નથી. ખેડૂત જો ખેતીમાં સુધારો કરે, ફૂલો ખોદાવે ને પાક વધારે તો વિધોટી વધે, ત્યારે સુધારાવધારા કરવાનું ખેડૂતને ગન થાય જ કેમ? આથી આર્થિક સ્થિતિ જગડતી આવી અને કાંઈ આધાર ન રહ્યો, એટલે દુકાળ સામે ટકવાની શક્તિ ધરી ગઇ. ખેડૂત તેથી દેવાદાર બન્યો. જેમ તેની આંટ ઝોઢી અને સ્થિતિ લાચાર તેમ વ્યાજ વધારે ભરવું પડે. ફરજ વધવા માંડ્યું. અત્યારે ખેડૂતોને ગળે ફરજનો પત્થર એવડો મોટો છે કે તે પ્રશ્ન ધણો જ મહત્વનો થઈ પડ્યો છે.

ખેડૂતને પૈસા જોઈએ જ અને તે સાંડે જેમાંથી પૈસા વધારે મળે એવો પાક તેણે કરવો જ જોઈએ. તેને અને છોકરોને ખાવા દાણા જોઈએ અને દોરને ખાવા ઘાસ જોઈએ. તેવું સૌ થઈ પડશે, પણ સરકારનું અને કાણુલીનું (શ્રીમંત શેકશાહકારનું) મોંઢું તેણે ભરવું જ જોઈએ, પેટમાંથી દૂર કરી આપે જ છૂટકો. પેટનાં દૂર કરી પારકાં જિવાડવા ફરજ પડે છે. હમો ચૂકવાની

ખીકથી પકવેલો માંસ સોંધે વેચી જરૂર પડે મોંઘા ભાવથી ખરીદવો પડે છે. આમ ખેડૂત પૈસાની મારામારીમાં જેવડો કુટાય છે. કાંઈ ખેડૂત પાસે બળદ હોતા નથી, માગી તાગીને ભાડે ચલાવે છે; તે કાંઈ પાસે એક જ હોય છે તે ખીજાને ભાગિયો કરી ચલાવે છે, અને જેનીની વરાખની તક તેનાથી સંચવાતી નથી. કાંઈ સારા જ ખેડૂત પાસે એક જોડ બળદ હોય છે. દોરની સોરી જાત દિવસે દિવસે ઘટતી જાય છે, પરંતુ ના. વાંધસરોય સાહેબનું તે પ્રત્યે વલણ હોવાથી ભાવિના ફળ માટે ખેડૂતને આશાવાદી બનવું પડે છે. જે ગુજરાત ખગીચો હતો અને જેમાં જોયરનાં વન હતાં અને જેનાં દોર વખણાતાં તે હાલ ખેડાણ થઈ પડેલો જોઈ કાનું હૃદય અનુકંપા નહિ અનુભવે? ધામની તંગીને કારણે દોર ફુગળાં બન્યાં, જેથી કાચ આપવામાં અશક્ત થવાથી કતલખાનાંમાં કપાવા મોકલાય છે. હવે ઘી દૂધ ખાવાનું ક્યાં રહ્યું? હિંદનાં ખાંડકા દૂધ વિના ટળવંજે છે. જાડુ તો દૂધની સેપેરેટ ખાવા મળે, જેથી કુમળાં બાળક શક્ત અને તંદુરસ્ત હોવાનો દાવો કરવો ભૂલી જાય. દિનપ્રતિદિન સ્લામીની જજીરમાં વધુ સંપડાં તેને નિર્માલ્ય બનાવી કદી પણ માથું ઊંચું ન કરવાનું માનસ કેળવવા પગલાં ચોંચાય છે.

સાધારણ નિયમ છે કે જમીનમાંથી જેટલું લેવાય તે ખીજા રૂપમાં જમીનમાં પડવું જોઈએ. હવે એરંડો, સરસી, તેલી ગિયાં, આમડાં, હાડકાં, ઘઉં ઇત્યાદિ વસ્તુઓ લાખો ટન પરદેશ રવાના થાય છે તેના બદલામાં જમીનમાં શું પડે છે? કાંઈ જ નહિ. ઊલટું ખેડૂતોને પોતાને બળતણ ન મળવાને કારણે તેઓ દોરના છાણનાં છાણાં બાળે છે, અને આવી રીતે સોના જેવું કામતી ખાતર નાશ પામે છે. આ પ્રમાણે ચવાથી દેશનો ફળદ્રુપતા ધણી ઘટતી જાય છે. આટઆટલી હાડમારીમાં પણ હિંદના ખેડૂતે જમીન ખેડીને પોતાની જાતને તથા પુત્રનેદથી પાળેલાં મડદાલ દોર ઉપર અમાનુષી કેર વર્તાવી કટલાયનું ભરણપોષણ કરવું પડે છે. એ જ તેની વિશિષ્ટ ઉદારતાનો નમુનો છે. ટાઢતડકો, માંદાસાજ, ઇત્યાદિનો વિચાર ન કરતાં રાતદિવસ તેના ડરાવનારને વશ રહી તેમની દયા ઉપર જીવતો ખેડૂત છુટકારો મેળવવા ધોર નિદ્રામાંથી કદી જાગત થવા પ્રેરાયો નથી!

આ બધા પીંજણની મતલબ એ છે કે આ દેશ નિષ્ક્રિયો થઈ પડ્યો છે. જેને જેમ કાવ્યું તેમ તે પોતાનું દોલકું વગાડે છે અને તેમાં ગરીબ ખેડૂત મરણપથારીએ આમ અને હાડના માળા રૂપ પડેલ છે, તેમાંથી છુટકારાનો શ્વાસ શી રીતે લેવાય એ જ વિચારવાનું છે.

૨. પુણ્યશાળી . . ગામ

મહાશય તંત્રીજી, પાટીદાર માસિક, આણંદ . . .

નીચે પ્રમાણે આપણા માસિકમાં છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવાથી પાટીદાર કેમને શિખાગણ આપવાનો મારો ઇરાદો છે. તો તે તમને ઠીક લાગે તો આપના માસિકમાં છપાવશો.

હું અત્રે ટાંગાનીકાં ટેરીટરીમાં લગભગ તેર વરસથી રહું છું. મારો એક ચિ. નામે . . . લાંછ લગભગ સાત વરસની ઉંમરના થઈ ગયા છે અને ચાલુ સાલના એપ્રિલ માસમાં આડમું વરસ બેસશે. અત્રે હું જે જગ્યાએ રહું છે તે જગ્યા લગભગ જંગલ જેવી છે. જે ચાર ઇન્ડિયન ખોળલાઈઓની વસતી છે. લગભગ મારી આફ્રિકાની ઘણીખરી છદ્મી આવી જગ્યાએ મળેલી છે. જેથી મારે મારા મોટા ચિ. . . . લાંછને કેળવણી મેટે ઇન્ડિયા મોકલવા પડ્યા છે. મારા ચિ. . . . લાંછનું મોક્ષાળ પુણ્યશાળી . . . ગામમાં થાય છે. ને તેમના મામાશ્રી કેળવણી ખાતામાં સિદ્ધ કરીકે ઘણા વખતથી કામ કરે છે. લગભગ ત્રણ વરસ પહેલાં હું ઇન્ડિયા આવ્યો તે વખતે મારા મોટા ચિંજીવીને લગભગ પાંચ વરસની ઉંમરની તૈયારી હતી. એટલે મારે વિચાર તેજ વખતે તેમને તેમના મામાને ત્યાં ઇન્ડિયામાં રાખવાનો હતો. હું મારા પત્ની તથા ચિંજીવી વિગેરેને ઇન્ડિયા રાખીને આવ્યો હતો. કારણકે મારે વિચાર હતો કે ચિંજીવી થોડાં વખત પછી સ્કુલમાં જવાને લાયક થશે. અને તેમના મામા તેમની કેળવણી સંબંધી તપાસ કરશે. પણ પુણ્યશાળી . . . ના વતનીને ક્યવુ નહતું. કારણકે જાર મહિને દસ પંદર રૂપિયાનું અનાજ લાણાના પેટમાં જાય તો તેમની કમાણીનો અમુક ભાગ ઓછો થાય. જેથી ચાંત્રાકીબેર કાગળ લખીને મારાં પત્નીને તથા ચિંજીવીને આફ્રિકા મોકલી દીધાં. આફ્રિકે મોકલવાને એકએક પાછીના ખર્ચ મેં મોકલી આપ્યો ત્યારે તેમણે ત્યાંથી આણંદ સ્ટેશન સુધી મુકી ગયા. તે વખતે મેં ધાતું કે. હજુ એક બે વરસ પછીથી ચિ. સ્કુલમાં જઈ શકશે જેથી મન વાળી લીધું. પણ લગભગ છેલ્લા છ મહિનાથી ચિ. કેળવણીના સંબંધમાં ઘણી જ શીકર થયા કરતી હતી. જેથી મેં તેમના મામાશ્રીને એક બે કાગળ લખ્યા. પણ ચાલાક મામા ઘણા જ કાબેલ છે તેઓ દરેક બાબતનો આગળથી વિચાર કરનારા છે. જેથી કંઈ પણ જવાબ આપે તો સપડાય જેથી કંઈપણ

જવાબ આપેજ નહિ. છેવટે તેમના નાના ભાઈ જે મારી સાથે લગલગ દશ વરસથી રહે છે, તેમણે તેમના મોટા ભાઈને કાગળ લખ્યો કે ચિ. . . ભાઈને કેળવણી માટે ઇન્ડિયા મોકલવાની જરૂર છે. ને તેઓ . . . રાખવાને ગોઠવણ ચવી જોઈએ. આ કાગળનો જવાબ મહાશયે એરમેલથી આપ્યો. કાગળ કે મેં અહીંયાં તા. ૨૫-૧-૩૮ના રોજ ઉપડતી સ્ટીમરમાં ચિ. . . ભાઈની ગોઠવણ કરી હતી. મહાશયનો જવાબ તા. ૨૩-૧-૩૮ના રોજ મલે છે. તે જવાબ ચાકાકીભેર છે: આ કાગળનો હેતુ એજ છે કે ચિ. . . ભાઈ . . . રહી શકશે નહિ. કાગળ કે બાર મહીને ભાણે કંઈ નહિં તો પાંચ પચીસ રૂપિયા ખાડો પાડે અને તે ખર્ચ મારી પાસે માગતાં તેમને શરમ આવે. જો કે ચિરજીવીના ખર્ચના બદલામાં તેનાથી ક્યાલ બીજે કાંઈ રસ્તે આપવાંને . . . હું ખુશી હતો. પણ મુદત દાઝ દેવી નહિ એવો મામાનો ધરાદો છે.

અરોતરના પાંડીદાર આવા વિચારો તમારી અધોગતિ જણાવે છે, આપણા વડીલો બીજાની મેમાનગીરિમાં પંડાએલા હતા. પણ હવે આપણી અધોગતિ ચએલી છે. જીવી-સ્વાર્થ સિવાય કંઈ પણ ખર્ચ કરતા નથી. ફક્ત હાથ પેસો પેસો કરી રહ્યા છે. હિંદુ ધર્મમાં બેન અને ભાણાને દાન કરવું તે પવિત્રમાં પવિત્ર કાર્ય ગણાયું છે. પણ . . . ગામના પાંડીદાર પોતાની બેનનાં કપડાં વેચીને પેટ ભરે તેવાં છે. તેમનો સ્વાર્થ હોય તો બંગીઆને પણ સક્ષાત્ બરે છે. નહિ તો બીજે તેમનો ગંમે તેવો એળખીતો હોય તેના માટે લેશ પણ ચિંતા કરતા નથી. આ મામા ભાણાને અને તેનાં બેનને દુઃખી જુએ તો મદદ કરે તેવા નથી પણ તેમની પાસે કંઈ બોકી રહ્યું હોય તે લઈ લેવાનો ધરાદો રાખે તેવા છે. તેઓ કેળવણી ખાતામાં કામ કરે છે. જો કાંઈ પણ ગાયકવાડ સરકારના વિદ્યાર્થીકારી ખાતાનો માણસ તેમને બે રૂપિયા વધારે પગાર કરી આપવાનું કહે તો અધિકારીના છોકરાનું સંક્રામ ગએલ પણ સાફ કરે તેવા મારા ચિરજીવીના મામા છે. પ્રજુની જલિહારી છે કે આવા મનુષ્યો દુનિયામાં પેદા કરે છે.

પાંડીદાર કામ સંભાળ. . . ના એક લવસાર જેની સાથે મારો ધણોજ ટુંક સ્નેહ છે. તેણે મારા જાળકને આફ્રિકેથી પુરતી સંભાળ રાખીને ઇન્ડિયા લઈ ગયા છે. અને મારા ચિરજીવીની કેળવણી માટે પુરતી વ્યવસ્થા કરવાને બંધાયો છે. હાલમાં મારા ચિરજીવી . . . તે મહાશયનાં છત્ર તરે છે. ધણોજ ટુંક વખતનો સ્નેહ છે છતાં લાગણી કેટલી છે. તે જોવી હોય તો તમો ગતે જશો. ને તપાસ કરશો કે તે કેટલી સંભાળ મારા ચિરજીવી માટે રાખે છે.

.. ગામના પાટીદાર બંધુઓ આપસ આપસમાં કહ્યા કરીને કાટ ખર્યા અને વધીલ ખર્યા કરીને ખુશી થાઓ છો. અને એક પાછ પણ શુભ કાર્યમાં વાપરતા નથી. પાટીદાર કામ આ તારી અધોગતિ કે બીજું કંઈ તે તારી મેજે વિચારી લે.

પુણ્યશાળી મામા નામે ... (અહીં તેમનું કામઠેકાણું લખ્યું છે.)

લી. સેવક

.....

—*—

અર્થાપત્ર

૫. ગૃહશાન્તિ

ગયા અંકના 'લગ્નવિધિ'વાળા લેખમાં 'લગ્નપડીકું' અને 'ગૃહશાન્તિ' વગેરે જાજતમાં જરા વધારે ખુલાસો કરવાનો જણાવાથી તે નીચે આપું છું:

આજનાં ગાડીનાં તેમજ ટપાલનાં સાધનોને લીધે કદાચ આવાં 'લગ્નપડીકાં' લેખને ગોરમદારજીને ન મોકલવામાં આવે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ જ્યાં ગામડામાં કે શહેરમાં 'જીવવા'ની અને 'જીવવા દેવા'ની આપ-લેની પદ્ધતિએ સમાજરચના ચાલતી હોય ત્યાં એવા એપીઆઓ ઉપયોગી હતા. 'લગ્નપડીકા' માટે આવતો જતો ગોર એ સીધો ધરને આંગણે ન જતાં, મહેલાના - ખડખીના - ચોકના (ધરના આંગણા) જહાર આવી જિભો રહે અને કહેવરાવ કે અમુકને ત્યાં લગ્નપડીકું લેઈ આવ્યો છે. આનો અર્થ એટલો જ હતો કે લગ્નપડીકું મોકલનાર જાણવા મળે છે કે વરપક્ષના ધરનારે કાંઈ સામાજિક વાંધો તો નથી ને? આથી ત્રણ પૈસાના પત્રરૂપી લગ્નપડીકા કરતાં રૂઢિને સમજવાની જરૂર છે.

રેલ્વેની ગાડી પ્લેટફોર્મ ઉપર નથી આવતી, જ્યાં સુધી છેડેનું (Distance) નિશાન (દાય) પાડવામાં ન આવે ને હોમ (Home Signal) સીગ્નલ ન જતાવવામાં આવે. આ નિશાનો એટલા માટે છે કે પ્લેટફોર્મ ઉપર આવનાર ગાડી માટે લાઇન ક્લીઅર થાય. એવી જ રીતે લગ્નપડીકું લેઈ આવનાર વરપક્ષવાળાઓ તરફનું 'લાઇન ક્લીઅર' લેવા આવે છે, આવતો હતો. આમ રૂઢિમાં પણ કંઈક ઉદ્દેશો સમાવેલા છે. જો વરપક્ષવાળાને વાંધો (સામાજિક) હોય તો પેલા ગોરને લગ્નપડીકું વધાવી લેવા સિવાય પાછો જ મોકલે. ગોરમદારજી પોતે જ આવાં લગ્નપડીકાં લેઈ જતા પહેલાં અર્થ ન સમજે ત્યાં બિચારા બીજાઓને શું સમજાવે?

'ગૃહશાન્તિ-ધર્મસાંક' : આમાં રૂઢિ પ્રધાન થઈ છે, તે અર્થ વગરની છે.

અદ્ધ (તારામંડળના) નહિ, પણ ગૃહ-ધર શબ્દ સમજવાનો છે. ઘરમાં કલેશ, કંકાસ, હિંગે, અણખનાવ જેવું વિવાહ જેવે શુભપ્રસંગે ન રહે તે માટે ઘરમાં શાન્તિ કરવાની હોય છે. તેને બદલે અહોની શાન્તિ કરવાનો રિવાજ પડી ગયો છે. પછી લલેને પોતાનો સગો ભાઈ પણ વિવાહમાં ન આવે. દશ્ય ગૃહમાં- ઘરમાં જીવતા નડતા અહોની-ભાઈભાંડુઓની શાન્તિ કરવાને બદલે અદશ્ય અહોને સંતોષવા હોમયજ્ઞાદિ કરાવી ચેન કેન પ્રકારે જોરમદારાજોનાં તરલાણાં ભરવાનાં રિવાજ સિવાય અત્યારની અદશાન્તિમાં બીજો કંઈ અર્થ નથી. વરકન્યા ઉપર અદશ્ય અહો કરતાં ગૃહના-ઘરના અહો કેટલીક વખત એવા જગદસ્ત હોય છે કે તેમને જો શાન્ત કર્યા વગર લગ્ન ઉકેલાઈ ગયું હોય છે તો એમની (સામાજિક) મનોતૃપ્તિને અભાવે બિચારાં નિર્દોષના ઘરમંસાર ધૂળધાણી થઈ જાય છે, જન્મારાનાં મહેણાંટૂણાંના ટચકા ખાવા પડે છે. એટલે વરકન્યાનાં ઉભયનાં માળાપોને માથે તથા નજીકનાં સગાંવડાલાંને માથે વરકન્યાના પક્ષનાં ઘરોમાં કૌટુંબિક શાન્તિ પ્રથમ કરવાની હોય છે, નહિ કે અહોની.

‘ગણપતિ’: ગણપતિની પૂજનું પણ રહસ્ય સમજવા વગરનું છે. ગણપતિ કદરૂપા થઈ ગયા પછી તેમનું અપમાન થતું લાગ્યાથી પૂજાઓમાં પ્રથમ સ્થાન એમને આપવામાં આવેલું છે એમ કહેવાય છે. પણ નહિ; મનુષ્યગણ, પશુગણ, જીવજંતુગણ, વગેરે ગણોનો જે પતિ તે ગણપતિ એમ અર્થ લેવાય અને એ દષ્ટિએ પૂજન થતું હોય તો ઠીક છે. નહિ તો બીંત ઉપર રંગના આડાઅવળા હાથ મરાવી ગણપતિનું સ્થાપન કરી કૃતાર્થ મનાય એ ઇચ્છયા જોગ નથી જ.

આમ અનેક રીતે રૂઢિરિવાજોના અર્થ સમજ્યા સિવાય ‘સાપ ગયા ને લિસોટા રહ્યા,’ એ નીતિએ સમજ્યા વગર સમાજ ફક્ત આંધળું અનુકરણ કરે છે, તેથી તે રૂઢિરિવાજોના અર્થોનાં સ્પષ્ટીકરણ થવાની વધુ આવશ્યકતા છે. પ્રતિકૂળ-અનુકૂળ દષ્ટિએ ફેરફાર કરવાનો સૌને હક્ક છે.

ધુના - કેમ્પ

મગનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ

જાણવાજોગ

૬. શ્રી. ગિજુભાઈનાં બે પુસ્તક

શ્રીયુત ગિજુભાઈએ લખેલાં બે પુસ્તકો, પ્રાસંગિક મનન કિંમતે રૂ. ૦-૮-૦ અને શાંત પગોમાં કિંમત રૂ. ૦-૬-૦, એટલા બધાં ઉત્તમ

કોટિનાં મને સમગ્રજ છે કે અરેતર પ્રદેશમાં આ પુસ્તકોનો પ્રચાર કરી લોકોને એ પુસ્તકો વાંચવાની અનુકૂળતા કરી આપવી એ મને ખાસ જરૂરનું લાગ્યું છે; માટે 'દક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર'ની અને ખીજા એક સદ્ગૃહસ્થની હિદાયતાથી એ બંને પુસ્તકો અર્ધી કિંમતે પેટલાદ, ભાદરણ તથા વસોનાં સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોમાં અને આણંદ અરેતર એન્જ્યુકેશન સોસાયટીની ઓફિસમાં વેચાનાં મળે તેવી વ્યવસ્થા કરી છે. તા. ૨૭-૩-'૩૮થી તા. ૩૦-૪-'૩૮ સુધીમાં જ ઉપરની કિંમતે આ પુસ્તકો ઉપરને રથળે મળી શકશે, માટે જેમને શિષ્ટ, સંસ્કારી અને પ્રેરણાત્મક વાચનની અભિરુચિ હોય તેમણે એ મુદતની અંદર સદરહુ પુસ્તકો ખરીદવા તબ્બીજ કરવી.

વસો, તા. ૧૫-૩-'૩૮

મોતીલાલ ન. અમીન

૭. વિમાન ટપાલ (Air Mail)

વિમાન ટપાલ પહેલ વારકી સં. ૧૯૯૧માં શરૂ થઈ હતી અને તેના દર, વખતપત્રક વગેરે માદિતી આ માસિકના ૧૯૯૧ના કાર્તિકના અંકમાં પૃષ્ઠ ૩૮ ઉપર આપી હતી. એમાં તા. ૧:૩:૩૮થી જે મહત્વના ફેરફાર થયા છે, તે જાણવાનું હોવાથી નીચે આપ્યા છે:

(૧) વિમાન ટપાલના દર:

ક. એડન, બર્મા અને સિલોન સિવાય હિંદુસ્થાનમાં કોઈ પણ સ્થળે મોકલવાના કાગળ ઉપર તેના સાધારણ દર ઉપરાંત એક આનો વધારો અને કાર્ડ ઉપર અર્ધો આનો વધારો. એડનમાં એર મેલની ટપાલ મોકલી શકાતી નથી, અને એર મેલને માટે બર્મા અને સિલોનનો સમાવેશ હિંદુસ્થાનમાં થતો નથી.

જ. બર્મા અને સિલોન સુદ્ધાં અંગ્રેજી રાજ્યના ખીજા કોઈ પણ પ્રદેશમાં કાગળો અને પેપરો ઉપર દર ના ચૌસે અઢી આના સ્ટેપ ચોઢવા જોઈશે, પોસ્ટ કાર્ડ ઉપર એ આનાના સ્ટેપ ચોઢવા જોઈશે. જોથી વધારેના, એટલે કે આજ સુધીના ભારે દર કાઢી નાખવામાં આવ્યા છે.

ગ. ઉપરના એ વર્ગના કાગળ ઉપર એર મેલની ખૂરી ટિકિટ ચોઢવાની જરૂર નથી ને તે ટપાલ પેટીમાં જ નાખવાના છે.

ઘ. અંગ્રેજી રાજ્ય સિવાયના ખીજા પ્રદેશો માટે વિમાન ટપાલના દાતા જે દર છે તેજ આણુ રહેશે.

ઙ. વજન પ્રમાણે ઉપરને દરે પોસ્ટલ સ્ટેમ્પ ચોઢવા હશે તે કાગળો વિમાન ટપાલમાં જશે ને જાડીના કાગળ સાધારણ ટપાલમાં જશે.

લીલોતરી પાક, મનુષ્યમળ વગેરે) એ જમીનનો પ્રાણ છે. જ્યાં સુધી જમીનની આ ખાતર માટેની જૂળ મટે નહિ ત્યાં સુધી જમીન સુપાક થાય નહિ. આ ખાતરોમાં રહેલાં ખોરાકનાં તત્ત્વો છોડને પૂરું પાડવા ઉપરાંત જમીનમાં રહેલા ખાદ્ય પદાર્થો પાક માટે તૈયાર કરવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. વળી જ્યાં સુધી જમીન સારી ખતરાયલી નહિ હોય ત્યાં સુધી બનાવટી ખાતરોનો ઉપયોગ છોડ સારી રીતે કરી શકશે નહિ. એકલાં બનાવટી ખાતરોનો ઉપયોગ જમીનનું પોત બગાડે છે. એ વગેરે મુદ્દાઓ દરેક ખેડૂતભાઈને સારી રીતે જાણવા જોઈએ.

પુસ્તકમાં કેટલાંક વિધાનો છે, જે ફરીથી તપાસવા જેવાં છે. દાખલા તરીકે, (૧) “વળી શેરડી પણુ આપણે તેને ખાતર મારફતે જેટલો નાઇટ્રોજન આપીએ તેટલો બીજો નાઇટ્રોજન હવામાંથી લે છે” (પૃષ્ઠ ૭), (૨) “પાંચખાનાં ખાતર ૭-૪ ટકા નાઇટ્રોજન, માણસનું મૂત્ર ૪-૮ ટકા નાઇટ્રોજન” (પૃષ્ઠ ૧૧), (૩) “આ સિવાય તળાવની માટીમાં પણ ખાતરનાં ત્રણે તત્ત્વો હોય છે એટલે તે પણ એક સંપૂર્ણ ખાતર છે” (પૃષ્ઠ ૧૩). (તળાવની માટી એમાં સમાયેલાં રજકણો વડે જમીન સુધારવા માટે મુખ્યત્વે કરી વપરાય છે.) (૪) “દસથી પંદર ટકા હુમસ હોય તેવી જમીન ફળદ્રુપ કહેવાય છે” (૩૭), (૫) “આ જમીનમાં હુમસ જો દસ ટકાથી ઓછો હોય તો તેવી જમીનને હુમસ વધારવા માટે લીલું ખાતર આપવું જોઈએ” (પાન ૩૮), વગેરે વગેરે.

લેખકે સંપૂર્ણ ખાતર એટલે નાઇટ્રોજન, ફોસ્ફરીક એસીડ અને પોટાશનું બનેલું છે, તેના ઉપર જહુ ભાર મૂક્યો છે. આપણી જમીનમાં સાધારણ રીતે હુમસ અને નાઇટ્રોજનની વધારે પ્રમાણમાં ખામી હોય છે, ફોસ્ફરીક એસીડની કંઈક અંશે અને પોટાશની નહિ જેવી.

ચોમાસુ તૂલોને જમીન અને પાકના પ્રમાણમાં ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં કુદરતી ખાતરની પહેલી જરૂર છે. વરસાદની અનિયમિતતાને લીધે તથા હાલના ભાવમાં રાસાયણિક ખાતરોનો ઉપયોગ ઘણાખરા ચોમાસુ પાકોમાં પરવડતો નથી. પીતના પાક માટે કુદરતી ખાતર ઉપરાંત પાકની મગફળ પ્રમાણે રાસાયણિક ખાતરો નાખવાં પરવડે. રાસાયણિક ખાતરોમાં ફક્ત નાઇટ્રોજન વાળાં ખાતરો આર્થિક દૃષ્ટિએ પરવડે છે. ફોસ્ફરીક એસીડ અને પોટાશનાં ખાતરો જો કે ઉત્પન્ન વધારે છે, પણ આર્થિક દૃષ્ટિએ એનો ઉપયોગ હાલના ભાવમાં પરવડતો નથી. આ મુદ્દો ખાતર વાપરનાર ભાઈઓએ ધ્યાનમાં રાખવાનો છે.

‘ખેડૂત’

પ્રસંગકથા

ગુજરાતના બે વૃદ્ધ સાક્ષરનાં અવસાન

આ મારામાં ગુજરાતને બે સાક્ષરને જોવા છે. શ્રી કેશવલાલ ધ્રુવે ગુજરાતના ઉત્તમ શિક્ષક અને પ્રોફેસર તરીકે તો સારી સેવા કરી જ છે, પણ સાહિત્યની તેમની સેવાએ તેમને લોકપ્રિય ને લોકપ્રિય કર્યા છે. ભાષાશાસ્ત્રનાં તેમનાં વિવેચન તજજ્ઞપણી છે. વળી તેમણે કરેલાં મંદિર નાટકોનાં ભાષાન્તરો ને સાહિત્યનાં ખીન્ન વિવેચનો પણ ઉત્તમ છે. ખીન્ન સાક્ષર શ્રી ડાહ્યાભાઈ દેરાસરીએ પણ કેટલાંક વિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો લખ્યાં છે, એટલું જ નહિ પણ કેટલાંક સરસ કાવ્યો પણ લખ્યાં છે. એ બંને સાક્ષરો અમાનવયે—૮૦ વર્ષને વૃદ્ધ વયે—અનુક્રમે તા. ૧૩:૩:’૩૮ને અને તા. ૧૫:૩:’૩૮ને રોજ ગુજરી ગયા છે. વૃદ્ધ સાક્ષરો એકે એકે ચાલતા થાય છે.

મહાસલાતો મહાવિજય

ગુજરાતને આંગણે—હરિપુરામાં—તા. ૧૯, ૨૦, ૨૧:૨:’૩૮ના દિવસોએ આપણા દેશની એકમાત્ર રાષ્ટ્રીય મંસ્થાન—મહાસલાત—૫૧મું અધિવેશન અપૂર્વ ઉત્સાહથી થયું. અનેક રાજકીય પક્ષોએ પોતાના મતજેઠ ભૂલીને એકમ રચાઈને અધિવેશનને સમર્થ રીતે સહન જનારું. અને આ પ્રમંડે ગુજરાતે પોતાના આતિથ્યસત્કારથી તથા સ્વયંસેવકોએ ને સ્વયંસેવિકાઓએ પોતાની અવરચાશક્તિથી તો સૌને આશ્ચર્યચકિત કરી મૂક્યાં. બજાબના કલાધર નંદ-બાણુએ ને ગુજરાતના કલાધરોએ આપણી સાચી કળાનાં દર્શન કરાવ્યાં. આમોઘોગ પ્રદર્શને આપણી કારીગરીનાં દર્શન કરાવ્યાં. અધિવેશનનું વિદ્યલ-નગર તૈયાર કરવામાં તે વિભાગના કેટલાય ગરીબ મજૂરોને સારી રીતે મજૂરી મળી, એમ હમરો રૂપિયા એમને મળી રહ્યા. ખરે જ પ્રત્યક્ષ દેખનાર સૌ એના ખાલ દર્શનથી તો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયાં, એ અધિવેશનમાં આવેલા લોર્ડ સેમ્યુઅલ પણ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા!

મહાત્માજીનું દર્દ

પણ આન્તર દૃષ્ટિએ ઊંડે કિતરીને જોનાર મહાત્માજીને તો એ અધિવેશનની વસ્તુચિત્તિથી જહુ દર્દ થયું છે. ત્યાં ભરાએલા આમોઘોગ પ્રદર્શનમાં એમણે આ શબ્દોમાં પોતાનું દર્દ ઠાલવ્યું હતું: “અહીં હરિપુરામાં મહાસલાત રી છે તેનું ખરે સાદાસાત લાખ રૂપિયા થયું છે. એમાં ઘણી વસ્તુઓ મને સારી લાગી છે. પણ એમાં ખાલીને આત્મા ભરેલો નથી. સરદાર અને મારામાં

તો ભેદ નથી, અમે એકદિલ છીએ. પણ સરદાર કદાચ ખાદીનું રહસ્ય પૂરું ન સમજ્યા હોય એમ જાને. ત્યાં ખાદીની સાધના હોય ત્યાં સાડાસાન લાખનું ખરચ શું? મેં તો કહેલું કે ગામડામાં મહાસભા ભરાય તેમાં પાંચ હજારનું ખરચ થવું જોઈએ. ફ્રેન્ચ પુર વખતે દેવને પણ મેં કહેલું ને પાંચ હજારથી વધારે ખરચ થશે તો તમે નકામા દરશો, ને નકામા ઠ્યાં પણ ખરા. એ વાત મારા મનમાંથી ગમ નથી. એટલું ન થઈ શકે તો આપણે સાચા સ્વરાજ્યના સેવક નથી બન્યા, સાચા દેહાતી નથી બન્યા. દેહાતી ભાવના હોય ત્યાં વળી વીજળી શી? મોટર લોરી ક્યાંથી? ફ્રેન્ચ પુરમાં મને મોટરમાં લઈ ગયેલા. અહીં પણ મોટરમાં લાગ્યા. મને ચાલવા ન દીધો. બળદગાડીમાં તો એસાણા સુલાપગાણુને, મને નહીં. મને અહીં આવતાં વાર લાગત તો શું બગડી જત? હવે તો સૌ શાદમદ થઈ ગયા છે, અને કહે છે કે મોટર ન મળે, તો અમે દંગો કરશું. અહીં સાડાસાત લાખનું ખરચ થયું એમાં ખાદીની ભાવના નથી. હું તો ખેતરમાં કપાસ પેદા કરું ને એમાંથી ખાદી પેદા કરું. અહીં નો બધી વસ્તુઓ બદારથી મંગાવેલી છે. કામિની હરે ઓપલ અને દૂધ પાઉડર પણ આવેલાં છે. દેહાતીનો દૂધ પાઉડર તો ફાલસા ને મીઠું હોય. પણ અહીં તો લોકોને દાતણ નહીં પણ દૂધચથ જોઈએ મીઠું નહીં પણ પાઉડર પેસ્ટ જોઈએ. કાંસકી પણ ગામડી ન ચાલે, એ પેરીસની જોઈએ યા યંત્રની જોઈએ, મોટર જોઈએ અને બાકીનો બધો સામાન વિદેશી જોઈએ!" ('હરિજનપ્રધુ,' તા. ૨૦:૨:૧૯૩૮)

જમાઉધારના તરસાળા

અને એ અધિવેશનના ખર્ચના જમાઉધારના તરસાળા કાઢીએ તો મહાત્માજીની એ હૃદયવેદક વાતોનો અક્ષરે અક્ષર સાચો લાગ્યા વિના નથી રહેતો. શ્રી મદાદે'લાઈએ પણ સાતલાખના ધુમાડા વિષે જિહાવોહ કર્યો છે. ('હરિપુરાની મહાસભા' વિષેના એમના લેખ બહુ વિચારવા જેવા હોવાથી આ અંકથી આખા ઇતારવા માંજ્યા છે.) પણ પગવાર માની લેઈએ કે સાત સાત લાખનું વળતર થઈ ગયું હશે, તોય એ વળતર કરનાર કાણ? દૂરથી અને પાસેથી ત્યાં આવનાર ત્રણ લાખ માણસની મેદનીમાંના જણુદીકને સરેરાશ દશ રૂપિયા ખર્ચ થયું માનીએ તોય એકંદરે ત્રીસ લાખ રૂપિયા ખર્ચાયા હશે. એમાંથી કેટલાય પૈસા રેલવે ને મોટરવાળા કમાઈ ગયા હશે, કેટલાય પૈસા શહેરી ને પરદેશી બનાવટની વસ્તુઓમાં વેડાયા હશે! ગરીબ ગામડીઆના ગજવામાં એમાંથી કેટલો પૈસો ગયો તે તો હિમાજ બહાર

મહાસભાનાં પ્રધાનમંડળનો વહીવટ સ્વીકારવો પડ્યો છે. મહાસભાનો આ સ્પષ્ટ વિજય છે. યુરોપમાં ઇંગ્લેન્ડની સ્થિતિ આજે વિકટ થઇ પડી છે તેવે પ્રસંગે હિંદુસ્થાનને—અર્થાત્ તેની એક માત્ર પ્રતિનિધિ મહાસભાને—ન દુભવવી એ તો આ પીછેહઠનો મર્મ નહિ હોય?

હિંદુ-મુસલમાન એકતા

દેશની સમસ્ત પ્રજામાં જો સારી એકતા હોય તો આથી જે મોટા વિજય મહાસભા કરી શકે એમાં કશી શંકા નથી જ. પણ આપણે દુર્ભાગ્યે કેટલાક મુસલમાન આગેવાનો—આમજનતા નહિ, પણ આગેવાનો જ—પોતાનું હિત સાધવા માટે, કામને નામે કેટલાક લાભો ઉઠાવી લેવા માટે, મહાસભા સામે ઝગડી રહ્યા છે. તેમનું મન મનાવી લેવા મહાસભાએ અને મહાત્માજીએ અનેક પ્રયાસ કરી જોયા છે. તુર્કોના જ જે ખલીફા જોઇનો ન હોય તે એમણે જોને પાછળથી લાંકી કાઢ્યો હોય, તે ખલીફાને માટે હિંદુસ્થાનના મુસલમાનોએ ખિલાફતનું યુદ્ધ આરંભ્યું ને તેમાં મહાસભાએ તેમને પૂરો સાથ આપ્યો. (પેલેસ્ટાઇનના લાગલાને આ પ્રસંગે મહાસભાએ એવો ઝગડો વહોર્યો નથી એ સાફ જ કહ્યું છે.) હિંદુ-મુસલમાન એકતાને માટે મહાત્માજીએ ૨૧ ઉપવાસ કર્યો, મુસલમાન ભાઈઓને કારા એક આપવાની વાતો થઇ, પણ કૌ નિરર્થક! શ્રી. ઝીણાના ૧૪ મુદ્દામાંથી તો એક થતો નથી, ઉલટા એમાં વધે જાય છે. લાઇ-આપા કરવાની મહાસભાની આ નીતિથી પરિણામ શું આવ્યું છે?

હિંદુઓને અન્યાર્થ

એથી પરિણામ એ આવ્યું કે મુસલમાનોને રીઝવી શકાયા તો નથી જ, પણ હિંદુઓને ખીજવી શકાયા છે. વંદે માતરમ્ જેવા શુદ્ધ દેશભક્તિના ગીતમાં પણ મુસલમાનોએ હિંદુત્વનું ને મુસલમાન ધર્મ વિરોધી તત્ત્વ ઝેળી કાઢ્યું. ધારાસભાઓમાં એ ગીત ગવાય ત્યારે તેમણે વાંધા ઉઠાવ્યા. ‘કળિયાનું મોં કાળું’ કરવા મદ્રાસની ધારાસભામાં ગવાતું એ ગીત પડતું મુકાયું. પણ હવે તો ચિયેટરોમાં ને સિનેમામાં પણ એ ગીત સામે વાંધા ઉઠાવવામાં આવે છે. હવે તો નજીવે કારણે પણ એ જે કોમો વચ્ચે ભારાભારી થઇ પડે છે, એનો પુરાવો આ વર્ષે ખૂબ મળ્યો છે. મહાસભાની નમતું મૂકવાની નીતિથી ચુસ્ત હિંદુઓનાં દિલ ધવાય છે, અને તેથી તેઓ મહાસભાવિરોધી નીતિ ગ્રહણ કરે છે. સમવાયતંત્રમાં દેશી રાજ્યોનાં પુતળાંપ્રતિનિધિ આવીને દેશહિતમાં આડખીલી નાખે, માટે એ સ્વરૂપના સમવાયતંત્રનો મહાસભા વિરોધ કરે છે, મુસલમાનો પણ પોતાની દૃષ્ટિએ વિરોધ કરે છે, ત્યારે હિંદુ મહાસભા

તેને સ્વીકારવાનો હસાવ કરે છે, કારણ કે દેશમાં હિંદુ રાજ્યો વધારે છે, એટલે ગમે તેવા તોય તેગના હિંદુ પ્રતિનિધિઓ ધારાસભામાં આવી શકે ને ત્યાં હિંદુ તત્ત્વ વધારી શકાય. આમ એક બાબુથી-મુસ્લીમ લીગે મહાસભા સામે મોઝા માંડ્યા છે, ત્યારે બીજી બાબુથી હિંદુ મહાસભાએ મોઝા માંડવા શરૂ કર્યા છે. આ અધિવેશનને પ્રસંગેજ આર્યસમાજ તરફથી ફરિયાદ બીડી છે : 'આર્યપ્રકાશ'નો 'પરિષદ અંક' (તા. ૬ : ૩ : '૩૮) ફરિયાદ કરે છે કે "આર્યસામાજિક વર્તમાનપત્રોએ પત્રપ્રતિનિધિ તરીકે, રાષ્ટ્રીય મહાસભાના મંત્રીજી પાસે પાસ મેળવવાની માગણી કરી હતી," ત્યારે તેમને કોમી પત્રો માની પાસ આપવામાં ન આવ્યા, પણ "કોમીવાદના રંગથી પૂર્ણ રીતે રંગાએલાં મુળમંત્રી 'હિન્દુ' જેવાં પત્ર"ને પાસ આપવામાં આવ્યા હતા (પૃષ્ઠ ૨૨). આ વાત માની શકાતી નથી, પણ જો સાચી જ હોય તો બેશક આર્યસમાજનાં એ પત્રોને અન્યાય જ થયો લેખાય. મહાસભાએ તો ધર્મરંગથી પર રહીને સૌ પ્રત્યે સમાન દષ્ટિ રાખવી ધટે. સારું થયું છે કે આ અધિવેશનમાં મુસ્લીમ લીગ સાથે બાંધછોડ કરવાના કંઈ કરાવ થયા નથી. લીગે બાંધછોડ કરવી હોય તો રાષ્ટ્રીય મહાસભા સાથે નહિ, પણ હિંદુ મહાસભા સાથે કરી લેવી ધટે અને એ બંનેએ દેશહિત તરફ દષ્ટિ રાખીને સંયુક્ત યોજનાઓ ઘડી કાઢવી જોઈએ. રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ તો સમસ્ત દેશના સર્વજનહિત તરફ જ દષ્ટિ રાખવી ધટે. ઇંદોરમાં હરિજનોનો સત્કાર

"ઇંદોર, તા. ૨. ઇંદોરના મહારાજાએ એક ઢંદેરા બહાર પાડી જાહેર કર્યું છે કે રાજ્યની માલીકીનાં તમામ મંદિરો હરિજનોને દર્શન માટે ખુલાં મૂકવાં. હરિજનોને તમામ જાહેર ફાવો, જાહેર સ્થળો, હોટેલો, વાહનો વગેરેનો નિર્બાધિત ઉપયોગ કરવા દેવો અને હરિજનોને બીજી કોમોને માટે ખુલાં એવા વિસ્તારોમાં મકાનો બાંધવાની છૂટ આપવામાં આવી છે. આ જાહેરનામામાં અન્ય બાબતો સાથે એમ પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે મહારાજા હોદ્દકરને એમ લાગે છે કે હિંદુ કોમના મોટા વિભાગને ધાર્મિક ગાન્યતાઓને આધારે દાખી રાખવામાં આવેલાં ન જોઈએ તેમજ તેમની એ રિયલિટીને નૈતિક માન્યતાને આધારે પણ ટકાવી રાખવી ન જોઈએ" ('ગુજરાત સમાચાર,' તા. ૪ : ૩ : ૩૮). વડોદરા તો ચું, ત્રાવણકોર રાજ્યના કરતાં પણ આ જાહેરનામું ઉદાર છે.

જાહેરનામાનો લાભ ને હિંદુઓનો ફંડકાર

"ઇંદોર, તા. ૧૦મી માર્ચ. ઇંદોરનરેશના ઢંદેરા પછી આજરોજ સવારે ૬મ્મરો હરિજનોનાં ટોળાઓએ રાજ્યના મુખ્ય ગોપાલમંદિર તરફ દર્શન અર્થે

કુચ કરી ત્યારે શહેરમાં જોવા લાયક દેખાવ થઈ રહ્યો હતો. હરિજનોનાં આ ટોળાંઓમાં ભંગીઓ અને ગંદકી સાફ કરનારી કલકી ગણાતી ડામનો પણ સમાવેશ થતો હતો. સવર્ણ હિંદુઓમાં આ મામે ભારે વિરોધ ફાટી નીકળ્યો હતો અને હિંદુઓનું એક પ્રતિનિધિમંડળ વડાપ્રધાન સર સુરજભાઈ બાપનાને મળવા ગયું હતું અને આ સરઘસ રોકવાનો તેઓને આગ્રહ કર્યો હતો. હરિજન સેવક સંઘના પ્રેસિડેન્ટ રામ જહાદુર ડો. પંડિતે તાત્કાલિક નિર્ણય માટે માગણી કરી હતી, જે ઉપરથી પ્રધાનમંડળની તાત્કાલિક સલામતી મળી હતી અને તેણે મંદિરપ્રવેશનો નિર્ણય જાહેર કર્યો હતો. . . . એમ જણાય છે કે ફિટિયુસ્ટ હિંદુઓ ના. મહારાજા ઉપર એક કેળવ સંદેશો મોકલીને તેઓએ કરેલી મંદિરપ્રવેશની જાહેરાત રદ કરવા માટે આગ્રહ કરનાર છે.

“હરિજનોનું પ્રચંડ સરઘસ

“મુખ્ય બજારો બંધ રહ્યાં હતાં અને હરિજનોના સરઘસને જોવા માટે હજારો માણસો રસ્તાની બંને બાજુએ ટોળે વળીને બેસી રહ્યા હતા. હરિજન સરઘસમાં સવર્ણ હિંદુઓ પણ જોડાયા હતા. સરઘસની આગેવાની ડો. પંડિત, લાઇ કોટવાલ, પ્રો. જોગડીયા અને બીજા જાણીતા શહેરીઓએ લીધી હતી. સરઘસને મોખરે મહારાજા હોદ્દાની લગ્ય પ્રતિજ્ઞા લેઈ જવામાં આવતી હતી. મોટી પોલીસ ફોર્સની રક્ષણ હેઠળ મંદિર તરફ જવા માટે સરઘસ શહેરના મુખ્ય રસ્તા ઉપર થઈને પસાર થયું. કેટલાંક સ્થળોએ સરઘસના માર્ગ ઉપર ફૂલો વેરવામાં આવ્યાં હતાં અને સરઘસ ઉપર પતથરો ફેંકવાના માત્ર એક જ નજીવા બનાવો જન્મ્યા હતા. પોલીસના ઇન્સ્પેક્ટર જનરલ મી. ડી. જી. વેસ્ટનની તેમજ ડિસ્ટ્રીક્ટ મેજિસ્ટ્રેટ મી. કે. એન. અગ્નિહોત્રીની દેખરેખ હેઠળ મંદિરનો માર્ગ લાડીધારી પોલીસની હાજરીમાં ખુલ્લો રાખવામાં આવ્યો હતો. હરિજનોનું સરઘસ સાંજે મંદિરે જઈ પહોંચ્યું હતું અને તેમાં પ્રાર્થના પછી બેસી કરવામાં આવેલા સલામંડપ તરફ વળ્યું હતું. ત્યાર બાદ મંદિરના પૂજારીએ નાતમનતના કોઈ પણ બેદલાવ રાખ્યા વગર પ્રસાદની વહેંચણી કરી હતી” (મુંબઈ સમાચાર, તા. ૧૧ : ૩ : '૩૮).

નાપામાં બાળસગ્ન કરનારને સજા

“આણંદ, તા. ૬મી માર્ચ, ગુજરાત પાટીદાર મંડળના મંત્રી શ્રી. વેણીલાલ પ્રભુદાસે જેડા મે. ડી. મા. સાહેબની કોર્ટમાં કરેલી ફરિયાદમાં નીચે મુજબ દંડ કરવામાં આવ્યો છે : જોરીઆવી તા. આણંદના પા. ધુળાલાઈ જીભાઈના ૧૭ વર્ષના દીકરા હરમાનલાલનું લગ્ન નાપા તા. જોરસદના

પા. દરગાનભાઈ ગણુછોડભાઈની રાઠા વર્ષની દીકરી જળણી ઉર્ફે કમળાની સાથે નાપામાં તા. ૧૩:૫: '૩૭ને રાજ કરેલું તે કામમાં આજ રાજ નાપા મુકામે મે. ડી. મા. સાહેબ મી. વૈદે નીચે મુજબ દંડ કર્યો છે: (૧) વરના જાપને રૂ. ૧૫૦, (૨) કન્યાના જાપને રૂ. ૧૦૦, (૩) કન્યાની મા કાશીને રૂ. ૧૦૦ અને (૪) ગોર મણિલાલ માણેકલાલને રૂ. ૧૦૦, મળી કુલ રૂ. ૪૫૦ દંડ કર્યો છે, તેમાંથી રૂ. ૪૦ કર્પાદીને કપેન્સેશનના આપવા હુકમ કર્યો છે.

મિત્રાલમાં બાળલગ્ન કરનાર સામે ફરિયાદ

“પોરડા તા. ખેતરસદના પા. મોતીલાલ દેસાઈભાઈના દીકરા ગોરધનભાઈના ૧૬ના વર્ષના દીકરાનું લગ્ન મિત્રાલના પા. માધાલાલ તળસીભાઈની ૧૭ વર્ષની કન્યા સાથે તા. ૨૩:૬: '૩૭ને રાજ મિત્રાલમાં થયેલું. આ કામમાં વરના જાપ આદિકા રહેતા હોવાથી (૧) વરના દાદા મોતીભાઈ, (૨) વરની મા ઝવેરબેન, (૩) કન્યાના જાપ માધાલાલ તથા (૪) કન્યાની મા કસણ ઉપર તા. ૫:૭: '૩૮ને રાજ પાટીદાર મંડળના મંત્રી શ્રી વેણીભાઈએ શારદા એક્ટના ભંગ બદલ નાપા મુકામે મે. ડી. મા. સાની કોર્ટમાં ફરિયાદ કરી છે. મેજિસ્ટ્રેટ સાહેબે ફરિયાદ દાખલ કરી પ્રાથમિક તપાસ માટે નડીઆદના મે. ર. ફ. મા. સાની કોર્ટમાં મોકલવા હુકમ કર્યો છે.” (‘મુંજાઈ સમાચાર,’ તા. ૯:૩: '૩૮).

બેન શાન્તાબેનની ‘જાહેર સૂચના’

જાંધણીના ભાઈ મણિભાઈ લઘુભાઈ પટેલ સાથે, તેમને એક પત્ની જીવતાં જતાં મહેબાવના ભાઈ કુલાભાઈ કાશીભાઈનાં પુત્રી બેન શાન્તાબેનને, તેમના પિતાથી છાતામાના એ બેનના મામા ભાઈ બીખાભાઈ લઘુભાઈએ ગાડામાં પરણાવી દીધેલાં, તેના ઝઘડા એ ગોળને પંચે ચઢેલાં; પંચે એ લગ્નનું નિર્ણયક ગણેલાં. એ સૌ હકીકત ગયા અંકની પ્રસંગકથામાં પૃષ્ઠ ૨૩૭ ઉપર જણાવેલી ને છેવટે જણાવેલું કે એ “બેન શાન્તાબેન કાષ્ટક રીતે ગૂચ થયાં છે.” પણ હાલ એ બેન તરફથી ‘જાહેર સૂચના’ આમ પ્રકટ થઈ છે: “હું જાણ ચંચળ ઉર્ફે શાન્તા તે જાંધણીના પા. મણિભાઈ લઘુભાઈની પત્ની આ સૂચનાથી જણાવું છું કે મારા જાણપણમાં મારી મા મરી ગયેલી હોવાથી, અને મારા જાપને ત્યાં મારાં આરમાયાં ભાઈબેન હોવાથી, મારા મામાએ મને ઉછેરી મોટી કરી છે. પુખ્ત ઉમરે પહેંચતાં લગ્ન માટે મારા જાપને કહેવરાવ્યા જતાં તેમણે ગણુધાધુ નહિ તેથી મારી ઇચ્છાથી મારા પતિ પા. મણિભાઈ લઘુભાઈ સાથે તા. ૫:૧: '૩૮ જુલવારને રાજ ગાડા મુકામે મારું લગ્ન

યયું છે. મારો કળને લેઈ મારાં ગાપનો ગને બીજા કોઈની સાથે ફરીથી પરણાવવાનો ઇરાદો છે. પણ હું બીજો લગ્ન કરવા ખુશી નથી. તે મહેર થવા આ સૂચના પ્રસિદ્ધ કરી છે. તા. ૧૩ માર્ચ ૧૯૩૮. શાન્તાબેન ગણિત્રાસ દા. પોતે” (‘નવગુજરાત,’ તા. ૧૪:૩:૩૮).

રોઝનો નાશ કરવાની યોજના

ખેડા જિલ્લાની સીમમાં પંદર વીસ હજાર રોઝની વસતિ છે, તે દર વર્ષ ખેતીના પાકનો પારાવાર નાશ કરે છે. આ ત્રાસ દૂર કરવા ખેડૂનો વર્ષોવર્ષ પોકાર કરે છે. પણ આ વર્ષે મહાસલાના પ્રધાનોએ એ સંબંધે બચરચા કરી છે. “ખેડા જિલ્લાના કલેક્ટર સાહેબે ગ્રામમુધારણા યોજનાને અગ્રિ મુંબઈ ઇલાકાના ખેતીવાડી ખાતા મારફત રોઝ મારનાર જંદુકધારી એ શિકારી પાર્ટી બોલાવી છે. આ પાર્ટી નડિયાદ, આણંદ, બેરસદ તાલુકામાં, જ્યાં રોઝનો ત્રાસ વિશેષ છે ત્યાં કામ શરૂ કરશે. આ પાર્ટી માર્ચની તા. ૮મીથી એક માસ મુધી કામ કરશે અને બનશે તેટલાં રોઝને બિલકુલ ઠાર કરશે” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૧૫:૩:૧૯૩૮). ખેડૂનો એ શિકારી પાર્ટીને પૂરો સાથ ને સાચી સહાયતા આપી પોતાનું દિન સાધશે એવી આશા છે.

બનેવીનો સાળા ઉપર હુક!

પરદેશથી મળેલો એક પત્ર અક્ષરશઃ આ અંકમાં પૃષ્ઠ ૨૭૧થી છાપ્યો છે. લખનારે સાળાનું પૂરું નામકામ આપ્યું છે, છતાં પોતાનું પૂરું નામ કે ગામ આપ્યું નથી. ‘અને એમ સ્વાર્થભાવે એ સાળાને ફળેત કરવા ઇચ્છે છે, હું એમાં અન્યાય માનું છું’ તેથી કોઈનું નામ નથી આપતો. પત્ર વાંચવાથી સમજાશે કે પોતાના પુત્રને લણાવવાનો બોલે સાળા ઉપર નાખવો છે અને તે પણ “જાર મહિને દસ પંદર રૂપીઆ” કે “પાંચ પચીસ રૂપીઆ” જેટલો જ! અને “તેનાથી ડગલ બીજો કોઈ રસ્તે આપવાને” એ ખુશી હતા! આમ જ્યારે હવું ત્યારે ચ. જી. સોસાયટી કે એવી કોઈ સાળામાં કેમ પુત્રને લણાવવાનો જદોજરત ન કર્યો? સ્ત્રી પિયરમાં હોવાથી હાથે રોટલા બાળી ખાતા સાળા ઉપર આવડો શો હક્ક! પોતાના પિતા પાસે એ પુત્રને કેમ ન મૂક્યો? પરદેશમાં કમાતા પાર્ટીદારને આ જમાનામાં ચ સાસરિયાં ઉપર દલા કડાવવાનો હક્ક સાબુત રાખવો છે, બાણે ત્યાં ઘી વેચી આવી આબ્યા હોય ને! અને વળી તે પણ નાતને ઉદારતાના પાક શીખવીને! લખનારનું માનસ કેવું બ્રહ્મ ને સ્વાર્થભર્યું છે તે એ કામળને શબ્દે શબ્દે વંચાય છે.

પાટીદાર

उत्तिष्ठत जामत प्राप्य वरान्नबोधत ।

क्षुरस्य धारा निशिता दुरत्यया दुर्गन्धस्तत् कवयो वदन्ति ॥

સં. ૧૯૮૪
વર્ષ ૧૫

આણંદ

{ વૈશાખ
અંક ૭

હરિપુરાની મહાસભા

૩

વિશાળ પાયા પર: હરિપુરામાં એકેએક વસ્તુની રચના વિશાળ પાયા પર થયેલી હતી. અહીં માદલ લંબાઈની પાઘડીપને આવેલી નગરરચના, પ્રેક્ષકો નેં પ્રતિનિધિઓ માટેનાં હળ્લરો મૂંપડાં, વિશાળ રસોડું, મહાસભાનો ભવ્ય મંડપ, વિસ્તૃત પ્રદર્શનભૂમિ, અને આ માનવગેદનીને માટે દૂધ પૂરું પાડનાર મોટું ગાયોનું ધણુ, એ બધું આ મહાસભાની ભવ્ય યોજના અને કલ્પનાને અનુરૂપ હતું. ત્યાંનાં જુદાંજુદાં ખાતાંના આંકડા આવવાની હું વાટ જોઈ રહ્યો છું, એટલે અદ્ધર કરી વાત નહિ કરું. પણ આટલું તો હું જાણુંજ છું કે પહેલે દિવસે મહાસભાના મંડપ માટે રૂ. ૫૬,૦૦૦ની ને બીજે દિવસે રૂ. ૬,૦૦૦ની ટિકિટો વેચાઈ હતી. તે ઉપરાંત હળ્લરો માણસો તો મંડપની બહારના અંડાયોકના વિશાળ યોગદાનમાં બેઠેલાં, ને ખર્ચિવર્ધકની ગોઠવણુ એટલી સરસ હતી કે ત્યાં બેઠાં પણ તેઓ મંડપમાં ચતાં ભાપણો જરાખર સાંભળી શકતાં હતાં. પ્રદર્શનમાં પ્રવેશીના રૂ. ૨૯,૫૮૬-૧૦-૦ આપ્યા, તે બતાવે છે કે ૨,૩૬,૬૯૮ માણસોએ પ્રદર્શન જોયું (છેલે દિવસે હળ્લરો કાર્યકર્તાઓ અને સ્વયંસેવકોએ મફત જોયું એ તો જુદું). ખાદીનું છૂટક વેચાણ રૂ. ૯૬,૫૦૫-૧૨-૦નું થયું. ને જયાજાંધ વેચાણ રૂ. ૨૨,૫૦૮નું થયું. આ બધા આંકડા અગાઉના કાર્મ પણ વરરાના આંકડા કરતાં વધારે હશે, અને એ બતાવે છે કે જનસમૂહના માનસ પર મહાસભાનો કેટલો બધો પ્રભાવ જાગેરો છે.

કલાકારોનો હાથ: વિદ્વત્તનગરની સાદી ને સુંદર રચનાની એકેએક

વિગતમાં કલાકારોની કળા ઝળાટી બિહતી હતી. શ્રી. નંદલાલ ખોઝ અને શ્રી. ગુલાટીએ ફેજપુરમાં જે વાંસની નગરી બનાવેલી, તે જોઇને સૌ મુગ્ધ થઇ ગયેલા. એ એ સજ્જનો હરિપુરમાં પણ હતા, ને અહીં તેમને ગુજરાતના કલાકારો શ્રી. રવિશંકર રાવળ અને શ્રી. કનુ દેસાઇ ને કલાની અભિરુચિવાળા ખીજન અનેક સેવકોની મદદ હતી. એ મહુએ મળીને કેવળ વાંસમાંથી જે ઉત્કૃષ્ટ કલામય રચના કરી તે જોઇને એકેએક પ્રેક્ષકની આંખ ઠરતી હતી. નગરમાં ૫૧ દરવાજા હતા ને એને જુદાજુદા દેશનેતાઓનાં નામ આપેલાં હતાં. એ દરવાજા વાંસ ને લાકડાના બનાવેલા હતા, પણ એમાં કલામય દેખાવ કરવાને સારુ વાંસની એકમરખી ચીપો પસંદ કરીને તેની આડી બિહો ત્રાંસી એવી સુંદર રીતે ગોઠવેલી કે એ આખી એક કલાકૃતિ જ બની જતી હતી. એને મથાળે માટીનાં નાનાં મોટાં કુલડાં ઊંધાં ગોઠવેલાં હતાં. નંદ-લાલજીએ ગાગડોલીનાં ગામડાંમાં ફરતાં ફરતાં દરેક ગામડાને પાદરે ઝાડ નીચે આવી માટીનાં વાસણ ને કુલડાં ભેગાં કરેલાં જોયાં હશે. એમની કલાકારની નજરે એ વસ્તુ ઝડપી લીધી ને એનો ઉપયોગ એમણે કરી લીધો. પ્રદર્શનમાં ગાંધી દરવાજા ને મગન દરવાજા (જેને સ્વ. મગનલાલ ગાંધીનું નામ આપેલું હતું) એ વિદુલનગરમાં મોટામાં મોટા દરવાજા હતા, અને આ વરસે આ દરવાજાની બાજુમાં ને મથાળે ને કટલાક નેતાઓની કુટીરા પર સુંદર વિવિધ રંગીન ચોરસ આકારનાં ચિત્રો ચોડેલાં તેથી શોભામાં કંઈ અગેરી વૃદ્ધિ થતી હતી. મહાસભાના શંડપમાંનો વ્યાખ્યાનગચ્છ એ એક અતીવ સુંદર કલાકૃતિ હતી, ને એની રચના કેવળ વાંસની ચીપો જુદી જુદી રીતે ગોઠવીને કરેલી હતી. કચરો નાખવાના કરંડિયા એ પણ વાંસનાં ટટાંને ગોળ વાળીને કાઢીના આકારના બનાવેલા હતા, એના ઉપર કલાકારનો હાથ ફરેલો દેખાતો હતો. ઘોળીને બનાવેલી શુભ્ર પાર્શ્વભૂમિ પર પાણીમાં પડેલું નીલકમલનું પ્રતિબિંબ ચીનરેલું હતું. કમળ કાદવ ને પાણીમાંથી પોપણ મેળવે છે છતાં કાદવ ને પાણીથી અલિપ્ત રહે છે એટલે સ્વચ્છતા ને નિર્મળતાનું કમળ કરતાં સારું પ્રતીક બીજું શું હોઇ શકે? નેતાનિવાસના મધ્યભાગમાં તેમજ કાર્યાલય વિભાગના મધ્યભાગમાં નાના સુંદર જગીયા બનાવેલા હતા, તેની રચના એક સેવાલાવી ગુજરાતી નિખજાતે કરી હતી. રસ્તે ચાલનારાઓ અને પ્રેક્ષકો માટે લખેલી સૂચનાઓમાં પણ કલાકારનો હાથ સ્પષ્ટ દેખાતો હતો. એવી સૂચનાઓ ઠેરઠેર મૂકેલી હતી. એને માટેની લિપિ શિરોરેખા વિનાની દેવનાગરી પસંદ કરેલી હતી, જેથી ગુજરાતી કે દિંદી ગમે તે લિપિ જાણનાર એ વાંચી શકે. ઘણી-ખરી સૂચનાઓ ગુજરાતી ને દિંદી બંને ભાષામાં હતી, એટલે ગામડાના

લોકો મહેજે જરાજરા હિંદી શીખી શકે એવી સંગવડ હતી. સ્વચ્છતા જાગૃતની સૂચનાઓ ગામડાંના લોકોને ઘેર લઈ જવા માટે પણ અપાઈ હોત તો સારું થાત. ઉર્દૂ પણ બુલાઈ નહોતી. દરવાજાનાં નામો દેવનાગરીમાં ને જોડાઓડ ઉર્દૂમાં આપેલાં હતાં.

સફાઈ સેના : સફાઈની વાત કરતાં સફાઈ સેનાની વાત પર અવાય છે. વ્યવસ્થા ને સંગઠનની દૃષ્ટિએ હરિપુરા મહાસભામાં સૌથી સફળ વસ્તુ તે આ સફાઈ સેના હતી. એ કામ શ્રી. જુગતરામ દવે, ગામાસાહેબ ફડકે અને સુરેન્દ્રજી જેવા જૂના જોગીઓના હાથમાં હતું. એમની એ સેનામાં ૧,૨૦૦ જણ હતાં — ૨૦૦ તો બહેનો હતી — અને તેઓ દિવસરાત ગમે ત્યાં વખત કામ કરતાં હતાં, અને વિઠ્ઠલનગર આદિ જાગૃત દિવસ સ્વચ્છ રહ્યું, ક્યાંયે કચરાના ઢગલા પડેલા દેખાયા નહિ, કે ક્યાંયે દુર્ગંધ સરખી આવી નહિ, એ બધું એમની એ અવિરત સેવા ને ચોકી વિના ન જની શકત. પાંચબાનાં ને મુતરડી ટેરડેર રાખેલાં હતાં, ને એનો સતત ઉપયોગ થયો હોવા છતાં દુર્ગંધ કે માખી ક્યાંયે જોવામાં આવી નહિ. ગુજરાતની ત્રણ ચાર કન્યાશાળાઓએ (દા. ત. નડિયાદનું વિઠ્ઠલ કન્યા મંદિર) પોતાની બધી છોકરીઓને સફાઈ સેનામાં ભરતી થવા મોકલી હતી, અને આ સ્વચ્છ શુભ વસ્ત્રમાં સજ્જ થયેલી બહેનો નગરના દૂરદૂરના ખૂણા મુઠાં વાળી ઝાડીને સાફ કરતી હતી એ દેખાવ ખરેખર જોવા જેવો હતો. એક દિવસ હું તાર ઓફિસમાં તાર આપવા ગયેલો હતો. તાર ઓફિસની પાછળ એની અને યોગાનની ફીવાલની વચ્ચે નાની સરખી જગા હતી તેમાં આ સેવિકાઓ એ વખતે કામ કરતી હશે એવી કલ્પના મેં રાખેલી નહિ. પણ પાંચ છ જણેનો ખરેખરે તડકામાં ત્યાં કામ કરતી હતી, ને તેમણે થોડીવારમાં યોગાન વાળાં સાફ કરી નાંખ્યાં. એમને માટે શુભ વસ્ત્રોની યોજના કરી હતી એ બહુ જ ચોખ્ખું હતું, કેમકે જેમને સ્વચ્છતા માયવવી હોય તેમણે પોતે સ્વચ્છ રહેવું જોઈએ, પોતાનાં શરીર કે કપડાં પર એક ડાઘ સરખો ન રહેવા દેવો જોઈએ. અને રંગીન વસ્ત્ર હોય તો તેમાં ઘણો મેલ ઢંકાઈ શકે. પુરુષોમાં કેટલાક ૧૨-૧૩ વરસના છોકરાઓ હતા, તેમણે બહુ હોંશ ને પ્રસન્નતાથી પોતાનું કામ કર્યું. એમને હોંશનું એક કારણ એ હતું કે શ્રી. જુગતરામ દવેએ રાજ સાંજે જુદીજુદી છાવણીઓમાંથી નેતાઓને બોલાવીને સ્વયંસેવકો આગળ તેમનાં પ્રવચન કરાવવાની યોજના કરી હતી. આમ આખી સ્વયંસેવક છાવણી એક પ્રકારની શાળા જની ગઈ હતી. મારી પાકી ખાતરી છે કે આ સ્વયંસેવકોએ ત્યાં ભેગા થયેલા

લોકો પર એક પ્રકારનો સરસ નૈતિક પ્રભાવ પાડ્યો હતો, ને ઘણા પ્રેક્ષકો સ્વચ્છતા કેમ સચવાય એનો પાઠ શીખીને ને એ સારી ટેવ લઈને ઘેર ગયા હશે.

સેવિકા દળ : પણ સૌનું ધ્યાન વધારેમાં વધારે કોઈ દશ્યથી ખેંચાતું હોય તો તે કેસરિયા સાડીવાળી સ્વયંસેવિકાઓ હતી. એમાં સાતથી માંડીને મિતર મુધીની બધી વયની એનો હતી, ને તેઓ ઠેકઠેકાણે ગોઠવેલી હતી ત્યાં ચપગતાથી પોતાનું કામ કરતી હતી. એ સેવિકાઓનાં નેત્રી શ્રીમતી મૃદુલા બહેને આખા ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં ફરીને આ કામ માટે બહેનોને ભેગી કરી હતી. મૃદુલાએન અહર્નિશ સ્ત્રીસેવાના કામમાં મચેલાં છે, ને એમનું નામ ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગમાં ઘેરેઘેર ઝળેણીતું છે. એટલે છેક કાઠિયાવાડનાં દૂરદૂરનાં ગામડાંમાંથી જે એનો કદી ઘર છોડીને બહાર નીકળેલી નહોતી એવી બહેનો પણ એમનું આ સેવાનું આમત્રણ સ્વીકારીને આવી હતી. વિઠ્ઠલનગરમાં સેવિકાઓની જાવણીનો દેખાવ અજબ હતો. એમાં પણ પાછી અનેક જાવણીઓ હતી, એક મૈટીસોરી બાળમંદિર ને એક ઘોડિયા ખાતું હતું, એક જાવણી બાળકો માટે ને એક પ્રૌઢ સ્ત્રીઓ માટે હતી. મૃદુલાએન કહે, “નાનાં બાળકોની મા મહાસભાની સેવામાં ભાગ ન લઈ શકે એવું શા સારુ હોતું નેહ્યું? અને એ એનાં બાળકોને લઈને આવે તો મારે એ બાળકોની પણ સંભાળ લેવી જ રહી.” એટલે ૧૧૫ બાળકોનું એક ઘોડિયાખાતું રાખેલું, ને એ બાળકોની માતાઓ કામ પર જપ ત્યારે બીજી પ્રૌઢ બહેનો એ બાળકોની મંભાળ રાખતી. એક મૈટીસોરી બાળમંદિર હતું તેમાં એક શિક્ષકના હાથ નીચે ૫૦ બાળકો શિક્ષણ મેળવતાં હતાં. મેં મૃદુલાબહેનને પૂછ્યું, “પણ આ સાત આઠ વરસની છોકરીઓને શા સારુ આણી છે?” તો કહે, “એ છોકરીઓ કામની નથી એમ તમે શા સારુ માનો છો? હું તમને કહું કે એટલી ઉમરના છોકરાઓ જેટલું કામ આપે એના કરતાં એ સારું કામ આપે છે, ને એવું એકે કામ નથી જે તેઓ ન કરી શકે. એમને ખાસ તાલીમ આપેલી છે. તેઓ તમારા સંદેશ લઈ જશે, તમારાં તાર ટપાલ તાર ને ટપાલ ઓફીસમાં લઈ જશે, ને એવાં બીજાં કામ કરશે.” અને એ કામે એમણે બહુ સારી રીતે કર્યાં એ મારે કહેવું નેહ્યું. પણ મેં એકવાર મૃદુલાબહેનને કહ્યું, “પણ એમને આખી ગત કામ પર રાખવી એ તો વધારેપડતું કહેવાય. એ કામ એમને ન આપ્યું હોત તો સારું હતું.” એમણે કહ્યું, “ના તમે ભૂલો છો. એમને આ કામનો અણગમો નથી. ને એમને રાતનું કામ શા માટે આપ્યું છે તે કહું. તમને ખબર હશે કે આપણી ઘણીખરી બહેનોને અંધારાની બહુ

ખીક હોય છે, ને તેઓ રાત પડ્યા પછી કદી ઘરની બહાર નીકળતી નથી. મેં એમના કાનમાં ઠાકીઠાકીને કહ્યું છે કે આ ખીક ખોટી છે, ને આ રાતના કામથી એમનામાં ઘણી દિમત આવશે.”

અને એ સહુ બહેનોએ પોતાનું કામ બહુ જ ઉત્સાહભેર—કંઈક વધારે પડતા ઉત્સાહભેર પણ—કર્ચું એમાં જરાયે શક નથી. એક દિવસ ડૉ. ગિલ્ડરે એમને ઉતારે જતા હતા ત્યાં એક સેવિકાએ એમને રોક્યા ને પૂછ્યું: “તમે નેતા છો? આ તો નેતાનિવાસ છે!” લાલા ડાક્ટર હસી પડ્યા ને બોલ્યા: “પેલો મારો ઉતારો છે. ત્યાં બહુ છે.” કેટલાયે લોકો કેવળ કૃત્તુહલથી ‘ગાંધીકુટીર’ અને ‘નેતાનિવાસ’ બેચાનેજ આવતા હતા. સેવિકાઓ એમને પૂછતી, “તમારે અહીંયાં શું કામ છે?” “કામ તો કંઈ નથી. અમારે નેતાનિવાસ ને ગાંધીકુટીર બેચાં છે.” “પણ તમને ખબર હશે કે જાને જગાએ જવાના પાસ હોય છે.” “પણ અમારી પાસે તો પાસ નથી. અમે ત્યાં જરા વાર જઈ આવીએ એમાં શું બગડવાનું છે? અમે ગાંધીજીનાં દર્શન કરીશું ને તરત પાછા આવતા રહીશું.” “પણ ગાંધીજીની તળિયત સારી નથી ને ત્યાં કોઈને પાસ વિના જવાની પરવાનગી નથી.” “જુઓ, બહેનો, એમ ના કરો. જરા આટલી મહેરબાની કરો.” “મહેરબાની કેવી? એમ કરવા જઈએ તો અમને રુખસદજ મળે. અમારાં સગાં અને જાણખીતાંઓને પણ અમે પાસ વિના જવા દેતાં નથી.” આખું ટોળું રોપભેર આલ્યું બધું.

પરંત્રાંતથી આવંઝા માણસો જોડે આ બહેનો કેટલીકવાર ગુજરાતીમાં ને ભાંગીતૂટી હિંદીમાં દલીલ કરતી એ જોઈને રમૂજ પડતી હતી. એક દિવસ એક મોટું ટોળું આવ્યું ને ગાંધીજીની કુટીરમાં પેસવા માટે ધસારો કર્યો. એટલે ત્યાં ચોક્કી પર ઊભેલી બહેનોએ જૂમ પાડી બીજી બહેનોને બોલાવી ને તેઓ ટોળાની સામે હાર કરીને અડગ ઊભી રહી. ટોળામાંના લોકો કહેવા લાગ્યા, “પણ અમે કેટલે દૂરદૂરથી ગામડાંમાંથી આવ્યા છીએ એની તમને ક્યાં ખબર છે?” તમને સેવિકાઓને એ વાતનો વિચાર જ નથી લાગતો.” સેવિકાઓ કહે, “અમે પણ દૂરદૂરનાં ગામડાંમાંથી આવેલાં છીએ. ગાંધીજી અહીં પાસે જ રહે છે, તોયે અમે પણ એમનાં દર્શન કરવા નથી જતાં તે! અમારી જગાએ તમે છો એવો ખ્યાલ કરો. તો તમને અમારી કેવી દશા છે એ સમજશે.”

પણ આટલું કહ્યા પછી મારે કહેવું જોઈએ કે મહાસભાની સ્વયંસેવિકાઓની ઓવણીમાં ધોડિયાળાવું કે મોટીસોટી બાળમંદિરને સ્થાન નથી. માતૃત્વની જે

લોકો પર એક પ્રકારનો સરસ નૈતિક પ્રભાવ પાડ્યો હતો, ને ઘણા પ્રેક્ષકો સ્વચ્છતા કેમ સચવાય એનો પાઠ શોધીને ને એ સારી ટેવ લઈને ઘેર ગયા હશે.

સેવિકા દળ: પણ સૌનું ધ્યાન વધારેમાં વધારે કોઈ દશ્યથી ખેંચાતું હોય તો તે કેસરિયા સાડીવાળી સ્વયંસેવિકાઓ હતી. એમાં સાતથી માંડીને મિતરે મુધીની બધી વયની બેનો હતી, ને તેઓ ટેકઠેકાણે ગોઠવેલી હતી ત્યાં ચપગતાથી પોતાનું કામ કરતી હતી. એ સેવિકાઓનાં નેત્રી શ્રીમતી મૃદુલા બહેને આખા ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં ફરીને આ કામ માટે બહેનોને ભેગી કરી હતી. મૃદુલાબેન અહર્નિશ સ્ત્રીસેવાના કામમાં મગ્ન છે, ને એમનું નામ ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગમાં ઘેરઘેર ગૂંચીતું છે. એટલે છેક કાઠિયાવાડનાં દૂરદૂરનાં ગામડાંમાંથી જે બેનો કદી ઘર છોડીને બહાર નીકળેલી નહોતી એવી બહેનો પણ એમનું આ સેવાનું આમંત્રણ સ્વીકારીને આવી હતી. વિઠ્ઠલનગરમાં સેવિકાઓની જાવણીનો દેખાવ અગ્રજ હતો. એમાં પણ પાછી અનેક જાવણીઓ હતી, એક મૌડીસેરી બાળગદિર ને એક ધોડિયા ખાતું હતું, એક જાવણી બાળકો માટે ને એક પ્રૌઢ સ્ત્રીઓ માટે હતી. મૃદુલાબેન કહે, “નાનાં બાળકોની મા મહાસભાની સેવામાં ભાગ ન લઈ શકે એવું શા સારુ હોવું જોઈએ? અને એ એનાં બાળકોને લઈને આવે તો મારે એ બાળકોની પણ સંભાળ લેવી જ રહી.” એટલે ૧૧૫ બાળકોનું એક ધોડિયાખાતું ગાંધેલું, ને એ બાળકોની માતાઓ કામ પર ગય ત્યારે બીજી પ્રૌઢ બહેનો એ બાળકોની સંભાળ રાખતી. એક મૌડીસેરી બાળગદિર હતું તેમાં એક શિક્ષકના હાથ નીચે ૫૦ બાળકો શિક્ષણ મેળવતાં હતાં. મેં મૃદુલાબેનને પૂછ્યું, “પણ આ સાત આઠ વરસની છોકરીઓને શા સારુ આણી છે?” તો કહે, “એ છોકરીઓ કામની નથી એમ તમે શા સારુ માનો છો? હું તમને કહું કે એટલી ઉમરના છોકરાઓ જેટલું કામ આપે એના કરતાં એ સારું કામ આપે છે, ને એવું એક કામ નથી જે તેઓ ન કરી શકે. એમને ખાસ તાલીમ આપેલી છે. તેઓ તમારા સંદેશ લઈ જશે, તમારાં તાર ટપાલ તાર ને ટપાલ ઓફીસમાં લઈ જશે, ને એવાં બીજાં કામ કરશે.” અને એ કામો એમણે બહુ સારી રીતે કર્યાં એ મારે કહેવું જોઈએ. પણ મેં એકવાર મૃદુલાબેનને કહ્યું, “પણ એમને આખી રાત કામ પર રાખવી એ તો વધારેપડતું કહેવાય. એ કામ એમને ન આપ્યું હોત તો સારું હતું.” એમણે કહ્યું, “ના તમે ભૂલો છો. એમને આ કામનો અણગમો નથી. ને એમને રાતનું કામ શા માટે આપ્યું છે તે કહું. તમને ખબર દશે કે આપણી ઘણીજરી બહેનોને અધારાની થઈ

૪

હિંદી-હિંદુસ્તાની : હરિપુરાની મહાસભામાં હિંદી-હિંદુસ્તાનીનો વિજય ઠીકઠીક પ્રમાણમાં થયો એમ કહી શકાય. ત્યાં આવેલા લોકોને પત્રિકાઓ અને ધ્વનિવર્ધક દ્વારા દિંદીમાં સૂચનાઓ અપાતી એ તો હું અગાઉ કહી ચૂક્યો છું. પણ રાષ્ટ્રપતિએ સભાનું ગધું કામકાજ દિંદીમાંજ ચલાવવાનો નિશ્ચય કરેલો એ એક વિશેષતા હતી. ૨૧. વિદુલભાઈ પટેલના પૂતળાના અનાયરણ સમારંભ પ્રસંગે દિંદીમાં ભાષણ આપીને એમણે સરસ શરૂઆત કરી હતી. એ સમારંભમાં જતાં રસ્તામાં એમણે મને કેટલાક અંગ્રેજી શબ્દોના દિંદી પર્યાય પૂછી લીધેલા એ જ એમના નિર્ણયનું સૂચક હતું. એમના પ્રમુખ તરીકેના ભાષણનો દિંદીમાં થયેલો અનુવાદ મહાસભામાં વાંચતાં એમને ઠીકઠીક શ્રમ પડ્યો, પણ મારી ખાતરી છે કે અનુવાદક ને સારો મળ્યો હોત તો એ ભાષણ તેઓ વધારે સારું વાંચી શક્યા હોત. અનુવાદકની સફળતા એમાં રહેલી છે કે વક્તા જે કહેવા માગતો હોય તે તેની જ ભાષામાં ઉતારવું, ને એમાં વ્યક્તેણ સિવાય ખીજ કશા ફેરફાર ન કરવા. પણ સુભાષણાણુએ તો અડગ નિર્ધારપૂર્વક એ અનુવાદ વાંચ્યો, એટલું જ નહિ પણ સભાનું ગધું કામકાજ પણ દિંદીમાંજ ચલાવ્યું. આતાજનોને એ પ્રયત્ન ગમ્યો. ઘણાંઓ મૌનાના અણુસ કામ આઝાદનાં ભાષણોથી મુગ્ધ થઈ ગયા હેખાયા ને કહેવા લાગ્યા કે એ હિંદી-હિંદુસ્તાની સમજતાં એમને કરી મુસીબત ન લાગી. વ્યવસાયને વલ્લભભાઈ જેવા ગીતજોએ પણ પોતપોતાની હિંદી-હિંદુસ્તાનીમાં ભાષણો કર્યાં. એક નવી જ ઢંગની દિંદી અપાટાભેર રચાઈ રહી છે, ને થોડાં વરસમાં કરોડો કરોડો સમજી શકે એવી રાષ્ટ્રભાષા તૈયાર થઈ જશે એમ કહી શકાય. કરોડો હિંદુ અને મુસલમાન સરખી રીતે સમજી શકે એવી એ ભાષાને હિંદી-હિંદુસ્તાની કહો કે ઉર્દૂ એવી કશો ફરક પડતો નથી.

સંખ્યા : ગયે અઠવાડિયે મહાસભાની વિરાળતાની, ત્યાં આવેલી માનવ-મેદનીની, ને વિરાળ પાયા પર થયેલી વ્યવસ્થાની વાત મેં કરી ત્યારે મેં સ્વયંસેવકોની અને સેવિકાઓની સંખ્યાનો ઉલ્લેખ કર્યો નહોતો. સ્વયં-સેવકોની કુલ સંખ્યા ૭ હજાર હતી, ને એ ઉપરાંત ૪ હજાર કાર્યકર્તાઓ મળી મહાસભાને રસોડો મફત જગનાર ૧૧ હજાર માણસ હતાં. જે માણસ હિંચરણ તનોડ કામ આપે એને ખાવાનું મેળવવાનો હક તો છેજ, એટલે એ સેવકો ને સેવિકાઓને રાજ જમાડવામાં આવતાં એની ફરિયાદ તો કાઢ કરીજ ન શકે. પણ એટલો પ્રશ્ન યાદ છે ખરો કે સ્વયંસેવકોની આવડી

મોટી સેનાની ને તેને દિવસો સુધી રાખવાની જરૂર ખરી? અને એ સંખ્યાની વાત કરતાં એ પ્રશ્ન પણ મનમાં ઊભો થાય જ છે કે આ મહાસભાનું અત્યારનું રૂપ કાયમ રાખવું, એમાં આવનાર હજારો માણસોને ત્રણચાર દિવસ રાખવાં, ને એ વિશાળ સમુદાયની સમગ્ર સાચવવાને આટઆટલી જહેમત ઉઠાવવી એ યોગ્ય છે ખરું? આ ચોજનાંમાં ધરમૂળનો ફેરફાર ન થાય તો ગાંધીજી જે પાંચ હજાર રૂપિયાના ખર્ચમાં મહાસભા ભરાય એમ દાવ્ય છે એ હદને તો કદી પહોંચવાનો વિચાર જ ન કરી શકાય. અને એ મોટું વોટર વર્ક્સ, એ ઇસ્પતાલ, એ ખગીયા વગેરે ચાર દહાડાનું ચાંદરણું હતું ને એમાંની કરી નિશાની પણ એ જગાએ કાયમ રહેવાની નથી, એ વિચાર કરતાં તો ખરેખર વિષાદ થાય છે.

મારા પર એક કાગળ આવ્યો છે તેમાં જે વ્યવસ્થાને મેં પણ સંગઠનશક્તિનો એક વિજય કહી છે તેમાં દોષ જતાવવા માટે મને ઠપકો આવ્યો છે. અને એક 'સન્માન્ય' નેતા મને પૂછતા હતા કે 'તમે જધા ભેદભાવ નાખૂંદ કરીને મારા જેવા અપંગને માટે મહાસભામાં આવવાનું અશક્ય કરી મૂકશો શું?' પહેલી વાત તો એ કે મેં વ્યવસ્થાના દોષ જતાવવાને સારું કશું લખ્યું નથી, તો જે ભાષ્યજેતોએ એને સારું મહિનાઓ લગી સેવાભાવે તનતોડ પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો એમનો દોષ જતાવવાને તો ક્યાંથી જ લખ્યું હોય? મેં તો, લખ્યું તે એટલા જ માટે કે આપણે વિચાર કરના યજ્ઞએ કે હરિપુરાની પુનરાવૃત્તિ દરવી શક્ય છે ખરી, ને શક્ય હોય તોયે એમ કરવાથી લાભ ખરો? જે નેતાઓ અપંગ હોય ને જેમની સેવા વિના મહાસભામાં નહિ ચાલી શકે તેમને માટે બધી જાતની ગોઠવણ કરવામાં આવશે-તેઓ નેતા છે એટલા માટે નહિ પણ અપંગ છે એટલા માટે.

પણ આ વિષે વધારે તો ગાંધીજીના વિચારો વર્ણવતી એક નોંધ હવે પછી આપીશ તેમાં આવશે.

ગાંધી અને રસોડા: હરિપુરામાં સૌથી જુલંદ પ્રયોગ તો એ થયો કે સહુને ગાયનાં દૂધથી પૂરાં પાડવામા આવ્યાં ને મહાસભાના રસોડામાં કેવળ એનો જ વાપર કરવામાં આવ્યો. એ પ્રયોગ સફળ એ રીતે થયો કે એ પડી ભાંગ્યો નહિ, એકે પડી ભાંગવા જેટલી માણસોની જીડ તો હતી. અને ત્યારે રસોડામાં પ્રતિનિધિ કે પ્રેક્ષકો તરફથી કંઈ તકલીફ ઊભી થતી ત્યારે સરદાર એમની વિગોદની વાણીમાં કહેતા, "આ ૫૦૦ મૂગા પ્રતિનિધિ અમને કશી તકલીફ આપતા નથી!" અને એમણે ખરેખર કશી તકલીફ આપી

નહોતી, બિલકુલ રાજનું પાંચ હજાર રતલ દૂધ આપ્યું હતું. એ ગાયોને જે રીતે રાખેલી હતી, તે દુધાક્ષયના કામમાં રસ લેનાર આમવાસીઓને માટે ગાયોનું જે પ્રદર્શન ગોડવેલું હતું તેમાંથી ધણીજ ઉપયોગી માલિની મળતી હતી.

મદાસલાને રસોડે રઠ્ઠી રખ હજાર માણસો જમતાં. એટલી સંખ્યાને પહોંચી વળવું એ મદાસલજી કામ હતું, ને એ પણ બહુ અજગ સદગતાથી પાર બિતર્યું—એ અર્થમાં કે એની વ્યવસ્થા ભાંગી ન પડી. ગુજરાતના કેટલાક સારામાં સારા સેવકોને રસોડાની વ્યવસ્થામાં રોકેલા હતા, ને એમણે દિવસ ને રાત ખડે પગે કામ કર્યું. રસોડામાં જે અનાજ વગેરે વપરાયું તે બધું ગામડાંમાં બનેલું, ગામડાંનાં માણસોએ જ તૈયાર કરેલું, ને બહુજ સ્વચ્છ હતું. પણ ફ્રેન્ચપુરની પેઠે અહીં પણ, દરમ્યા અગ્નિપરે, ગુજરાતી ઢાળનીજ રસોઇ સર્વ પ્રાંતના લોકોને જમાવવામાં આવી; એટલે જેઓ અધીરા ને આકળા હતા તે ચિડાયા ને લડયા પણ ખરા. એ વિશાળ સમુદાયમાં ગરમ ગરમ ભાનજ ખાવા માંગનારા માણસો પણ હતા, ને ભાત ઠંડો જોયો એટલે એમણે એ સીધો પીરસનારનાં શરીર પર ફેંક્યો! સહુને માટે રાંટલી બનાવી ચકાચ એમ નહોતું, એટલે તેને બદલે વ્યવસ્થાપકોએ જાતજાતનાં મિષ્ટાન્નો આપ્યાં! દાળશાકમાં તેલ ને મરચાં મસાલાનો હલપારનો ઉપયોગ કરવામાં આવેલો, ને રાજનું પાંચ હજાર રતલ દૂધ નીકળતું અને ‘કેડેન્ડ’ દૂધના હજારો ડગ્લા રાખેલા હોવા છતાં, વધુ ઘોડાને દૂધ કે છાસ મળી શક્યાં. આ મુશીબત ટાળવાનો એક રસ્તો એ છે કે રસોડાની બહાર પાટિયા પર, રસોડામાં જાગેલી ચીજોની યાદી લખી રાખવી ને ચીજો કરાવેલા ભાવ લેવતી. સહુને ગમે તેમ એક કે અનેક ચીજ પૈસા આપીને લઈ જઈ શકે એવી ગોઠવણ રાખવી. આની સામે એ રીકા યશે ખરી કે ‘આમ કરવામાં તો ધનિક સારામાં સારી ચીજો લઈ જાય, ને ગરીબને ખરાબમાં ખરાબ ચીજોજ મળે.’ એવું કંઈ નથી. ગરીબો ધનિકતા કરતાં વધારે ડડાપણુ વાપરશે, કેમકે તેઓ શરીરને નભાવવાને ખરેખર જરૂરની હોય એવીજ ચીજો લેશે. સ્વચ્છતા જળવાય ને સુખડતાથી પીરસાય એને સારુ પીરસવાનું કામ સેવિકાઓને અપાવું જોઈએ. ફ્રેન્ચપુરમાં એ વ્યવસ્થા રચાશેલી તેથી સહુને સંતોષ થયો હતો.

પ્રદર્શન : અત્યારસુધી મદાસલાને અંગે જેટલાં પ્રદર્શનો થયાં છે તેમાં સૌથી સુંદર, સૌથી કલામય, સૌથી બોધપ્રદ, ને સૌથી વ્યવસ્થિત આ વર્ણનનું

પ્રદર્શન હતું. અમુક અંશે આ સ્વાભાવિક હતું, કેમકે પ્રદર્શન ગોઠવનારા કાર્યકર્તાઓ તો દર વરસે એના એજ હોય છે, ને તેઓ દર વરસના અનુભવે શીખતા જાય છે. પ્રદર્શનની એક નાનકડી માર્ગદર્શિકા પણ મળતી હતી, અને જેમને કાળજીપૂર્વક જોવું ને નીરખવું હોય તેમને માટે હરવા ફરવાની પૂરતી જગા પણ રાખેલી હતી. ખાદી વિભાગ પ્રદર્શનના મધ્યભાગમાં રાખેલો હતો એ યોગ્ય જ હતું. હમણાંનાં વરસોનાં પ્રદર્શનોમાં આ વખતે આ વિભાગ સાગમાં સારો હતો, ને એની યોજના ને ગોઠવણ એવી હતી કે ગમે તેવી કડક રચિયાળા માણ્યને પણ એથી સતોય થયા ત્રિના ન રહે. કલાકારોએ ખાદી વિભાગને પ્રદર્શનમાં સૌથી વધારે આકર્ષક યનાવવામાં પોતાની બધી કળા રેડી હતી, ને એમાંયે જો કંઈ ખોટ રહી ગઈ હોય તો તે પૂરી કરવા એ વિભાગના મુખ્ય પ્રદર્શક શ્રી. જેઠાભણી લગભગ આંખો વખત વાતો કરતા ને સમજવના ઊભા હતા. દરેક પ્રાંત પોતાની ખાસ યનાવટો યતાયોગે યીજનજોની જોડે સરમાઈમાં ઊતરવા માગતો દેખાતો હતો, અને એકવાર સંભાળપૂર્વક ખાદી વિભાગમાં ફરી વળ્યા પછી કંઈ દુકાનેથી સાર્વ ધોનિયાં, સાડી, પંડરણ્ણી ખાદી આદર કે જાપેલી ખાદી મળી શકે એ સહેજે જાણી શકાય એવું હતું. એક કાચના ચોરકાની અંદર ખાદીએ ૧૯૨૦થી અત્યાર લગી દરેકી ત્વરિત પ્રગતિ યતાવણી હતી અને બહારના અનેક વિભાગોમાં અત્યારસુધીના કરતાં વધારે સંપૂર્ણતાથી ખાદીઉત્પાદનની બધી ક્રિયાઓ યતાવેલી હતી. હિંદુસ્તાનના એક વિશાળ નકશામાં હિંદુસ્તાનનાં નર્વ ખાદીઉત્પત્તિકેન્દ્રો યતાવેલાં હતાં. અને સર્વ પ્રકારના સામાન્ય તેજજ સુધારેલા રેટિયા પર સામાન્ય તેમજ નિષ્ણાત કાંતનારાઓ કાંતતા યતાવેલા હતા. ગતિચક્રવાળા રેટિયા પર કલાકર્તા લગભગ ૬૦૦ વારની ઝડપે ૩૨ આંકનું સતર કતાવું હતું! સાત દિવસ સુધી રોજના નવ કલાક લેખે કાંત્યા પછી આ સરેરાશ ઝડપ કાઢેલી હતી! ભવિષ્યમાં આવા રેટિયા પ્રદર્શનમાં રાખવા જોઈએ, ને એના પર જેને આવીને કાંતવું હોય તે કાંતે. કેમકે, જોનારાઓ એવો ખ્યાલ લામને જાય છે કે સુધારેલા રેટિયા પર પણ વધારે ઝડપે તો નિષ્ણાતજ કાંતી શકે! વચ્ચેવાચકજન વિભાગમાં, જેઓ જાતે કાંતે છે તેમના સતરમાંથી જોલો ખાદી રાખેલી હતી, અને જેઓ કાંતામણનો દર ને ખાદીના ભાવ વધારવાની સામે છે એને એ ખાદી સચોટ જવાબ આપતી હતી. જાતે કાંતવાથી કેટલી બચત કરી શકાય એ યતાવનારા એ આલેખો આપેલા હતા :

કાંતનાર જાતે પૂણી અનાવે ત્યારે

૩ની કિંમત (મણની)	રૂ. ૩-૦-૦
કુટુંબીજનો ૩ સાફ કરે, પીંજે, કાંતે તેની કિંમત	,, ૦-૦-૦
૩૫ વાર ખાદી, ૪૫" પનાની, ૨૦ આંકના ૧૨	
રતન સુતરમાંથી વણેલી, તેની વણકરી	,, ૬-૧૨-૦

કુલ...રૂ. ૯-૧૨-૦

આ જ ખાદી, ખાદી લંડારમાં લેવા જાય તો
શું બેસે?

રૂ. ૨૭-૦-૦

કાંતનાર પૂણી વેચાતી લે ત્યારે

એક રતન પૂણીની કિંમત ...	રૂ. ૦-૧૦-૦
૩૦ આંકના સુતરમાંથી વણેલી ૩૫ વાર	
ખાદીની વણકરી	,, ૦-૧૪-૪

કુલ રૂ. ૧-૮-૦

આ જ ખાદી, ખાદી લંડારમાં લેવા જાય તો
શું બેસે?

... ૩-૮-૦

ખાદીનું ઉત્પાદન અને વેચાણ કેટલાં આગળ વધી રહ્યાં છે એ એક જ
પ્રાંત-ગિહાર-ને લગતા આંકડા પરથી જોઈ શકાયો:

	૧૯૩૬	૧૯૩૭
ઉત્પાદન	રૂ. ૬૮,૩૭૩	રૂ. ૭૮,૨૪૩
વેચાણ (ફૂટક)	,, ૧,૭૧,૦૭૪	,, ૨,૬૦,૪૦૨
,, (જયાગમ)	,, ૮૩,૦૪૩	,, ૧,૭૭,૫૫૬

પ્રયોગ વિભાગમાં જોટલી વિવિધતા દાખલા તરીકે લખનૌમાં હતી તેટલી
અહીં નહોતી. કાશ્મીરની કાંતનારીઓ ને ત્યાંના વણકરો, અને જંગાળની
રેશમની કાંતનારીઓ ને તે વણનારોએ કાશ્મીર અને જંગાળ જોટલે દરથી
આટલે સુધી ઘણું ખર્ચ કર્યા વિના લાવી શકાય એમ નહોતું. પણ ખીજ
પ્રયોગ વિભાગ-દાઠ તં કાગળનો, દળવાનો, ડાંગર ખાંડવાનો, બાણીનો,
સાશુ બનાવવાનો, અને ચર્માવનો-નો સંપૂર્ણ હતા. કાગળના વિભાગમાં
જુદી જુદી માતની ચીજોમાંથી માત્ર બનાવવાથી માંડીને અધી કિંયાઓ
પહેલી જ વાર જતાવેલી હતી. અને જો પોતાને ઊંચા વર્ણના માને છે

નેમને પણ કરવો હોય તો આમડાં કેળવવાનો ધંધો કેટલો શુદ્ધ ને સ્વચ્છ છે એ ચર્માલય વિભાગમાં સંપૂર્ણપણે હતું. કોમ આમડું કેળવવાનાં ને આમડાને ઓપ ચડાવવાનાં યંત્રો-ગામડી ગનાવટનાં ને ગામડાના ચમારને પોસાય એટલાં સરતાં હતાં. બનવરનાં શિંગડાં, હાડકાં, આંતરડાં, વાળ વગેરેનો ઉપયોગ કેમ કરી શકાય એની ક્રિયાઓ પણ ગતાવેલી હતી. ગ્રામઉદ્યોગ સંઘના એ માંડવામાં તારીનો ઝોળ ગનાવવાની ક્રિયા ગતાવેલી હતી. યુક્ત પ્રાંતની સરકારના એક માંડવામાં ઝોળને શુદ્ધ કરવાની ક્રિયા ગતાવેલી હતી. લોટ દળવાના અને ડાંગર ભરવાના વિભાગમાં ધંડીમાં થયેલા નવામાં નવા મુધારા ગતાવેલા હતા. બોલચાલમાંથી અને નકૂચા ને ખીલાવાળી ધંડી હતી તેમાં આ યુક્તિને લીધે પણ હળવું 'કચ્છું' હતું, ને કલાકે ૮ રતલ જેટલો લોટ દળાતો હતો. ગ્રામઉદ્યોગ સંઘે ગોઠવેલો ધાણી વિભાગ તેલી અનેલા એક એલ્યુએટના હાથમાં હતો. એ લાઇએ દિંદુરતાનની જુદી જુદી ગતની ધાણીઓનો ખાસ અભ્યાસ કર્યો છે, ને તે પછી જે ધાણી ગનાવે છે તેમાં વધારે ટકા તેલ ઊતરે છે, ને ગળદને ફેરવવી હળવી પડે છે, તેમાં માણસની શક્તિની અત્યંત યાવ છે, અને ધંડીની (? ધાણીની) કિંમત રૂ. ૩૦ ઓછી પડે છે.

મુરના જરીકાગના પ્રયોગ વિભાગમાં રૂપાની લગડીમાંથી ઝીણું તાર કાઢીને તેને જરીકામ માટે તૈયાર કરવાનું દેખાડવામાં આવતું હતું. એ પ્રદર્શનમાંનાં અંગેક આકર્ષણોમાંનું એક હતું. વાંસદા ને હૈદરાબાદ રાજ્યોએ પોતાના ખાસ વિભાગો રાખેલા. વાંસદાના વિભાગમાં વાંસની જુદી જુદી ગનાવટો કલામય રીતે ગોઠવેલી હતી અને લીધે એ વિભાગ ખુબ સુંદર બની ગયો હતો. હૈદરાબાદના વિભાગમાં કાગળ અને રમકડાંની ગનાવટની ક્રિયાઓ ગતાવતી હતી. મૈસુરથી એક ચંદન ને લાથીદાંત જડિત સોનાનું મિહાસન આવેલું હતું, તે ગનાવતાં ૧૦ કારીગરોને ૨૦ વરસ લાગ્યાં હતાં ને તેની કિંમત રૂ. બે લાખ ઉપર થઈ હતી. લાથીદાંત ૫૨ રાગાયણ ને મહાભારતના પ્રસંગો કાતરેલા હતા. તેમાં જે નિતાંતમુંદર કલા પ્રગટાવતી હતી તે ગતાવે છે કે હજુ પણ આપણે ત્યાં એ કારીગરી જીવતી રહી છે. એ વસ્તુ પ્રદર્શનમાં ખુબ આકર્ષક થઈ પડેલી એ સ્વાભાવિક હતું, જોકે એ મિહાસન હરિપુરા લઈ આવવાતો તેના માલિકોને એ હજાર રૂપિયાનું ખર્ચ થયેલું ને ભરપાઈ કરવા સારુ એ મિહાસન જોવાની એક આતો શી રાખેલી હતી.

નંદ્યાણુ અને શ્રી. રવિશંકર રાવળ તથા શ્રી. કનુ દેસાઈ નેમણે આપેલાં સર્વ ઉદ્યોગોને સુંદર ઉદ્ઘાટન રીતે ગતાવવાની યોજના કરી હતી તેમના

પોતાના કલા વિભાગો- પશુ પ્રદર્શનમાં હતા. નંદગાણુનું કલાભવન સાદી કલાગય રીતે ગોઠવેલું હતું, ને એમાં પ્રાચીન કાળથી આજ લગીની આપણી કલાની પ્રગતિ ને વિકાસ જવાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો હતો. શ્રી. રવિશંકર રાયળ અને શ્રી. કનુ દેસાઈના કલા અને કારીગરીનાં વિભાગમાં ગુર્જરાતની (૧) — એનાં વસ્ત્રાભૂષણ, રાચરચીલાં ને બીંતનાં પડદામાં પ્રગટ થતો — મત વૈભવ દેખાડેલો હતો. આ વિભાગમાં કેટલાક એવા હીંચકા હતા જેની સાંકળોની એકએક કડી એકએક સુભગ કલાકૃતિ હતી, અને બીજા કેટલાક હીંચકા એવા હતા જેની જનાવટમાં લોખંડનો એકે દુકડો વાપરેલો નહેતો. ભાગવતનાં ચિત્રોવાળા પડદા ગમેથી પશુ વધારે વરસના જૂના હતા, અને જરીકાગના, મણકાના અને સાલના ભરનકામના કેટલાક કલાના વિરલ નમૂના હતા, તે જોઈને ભૂતકાળની કલાનું ને ભૂતકાળના નષ્ટ યદ્ય મરેલા વૈભવનું સખેદ સ્મરણ થતું હતું.

પડિનજી ખરેના સ્વર્ગવાસથી એમનું સ્થાન તો બાહીજ પડ્યું હતું. એમની દીકરી મધુરીએ તેની સખીઓની સાથે પ્રદર્શનમાં દરરોજ રાતે સુંદર સંગીતનો કાર્યક્રમ પૂરો પાડેલો, ને કાલિયાવાડનાં ગાગડાંમાંથી આવેલા માણસોએ ગેસ કરી ખનાવેલા.

(‘હરિજનમધુ’ તો. ૧૩ : ૩ : ૩૮)

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

‘પાટીદાર’

(૫) પ્રસંગકથા — આકરી ભાષાના નમુના

‘પાટીદાર’ એ પાડિતોનું — સ્ત્રીઓ, ખેડૂતો અને હરિજનોનું વકીલ છે. ગુજરાતમાં હરિજનના વકીલ જો પરીક્ષિતલાલ છે, ખેડૂતના વકીલ સરદાર છે, તો સ્ત્રીઓના વકીલ શ્રી. નરસિંહભાઈ છે. સ્ત્રીઓનાં દુઃખે દુઃખી યદ્ય અગ્નિ જેથી ભાષામાં સમાજના સમજુ વર્ગ સામે તેમણે સ્ત્રીઓનો કેસ રજુ કર્યો છે. એ કેસ રજુ કરતાં એમણે આકરામાં આકરી ભાષા વાપરી છે એની ના પડાય તેમ નથી. ગુજરાતી ભાષામાં એવી આકરી ભાષા વાપરનાર પહેલાં કે આજે બીજે કોઈ હોય એવું મારી જાણમાં નથી. સરદારની ભાષા પશુ ત્રણવારની ધાર જેવી — એક ઘાએ બે દુકડા કરે તેવી — છે. એમની એ ભાષા એમનાં ભાષણોમાં જોવામાં આવે છે. એમનું ક્ષેત્ર જુદું છે. પત્રકાર અને લેખક પર્ગેમાં આકરી ભાષા વાપરનારોઓમાં શ્રી નરસિંહભાઈ સૌથી મોખરે છે. એમની ભાષામાં ચરોતરની જાડાઈ છે. મૂળે એ ચરોતરના ખેડૂત — પાટીદાર ને!

તે પ્રસંગ સાથે વિચારીને જોવા ઘટે. બીજા અનેક પ્રસંગોમાં સૌમ્ય, પ્રેરણાત્મક, અંતરની ઊંડી વેદનાએ લખાએલા શબ્દો જોવામાં આવે છે. કર્તવ્યકર્તવ્યના માર્ગમાં મૂંઝાતા યુવકને તંત્રીએ પ્રસંગકથામાં સુંદર રીતે પત્નીધર્મ, પિતૃધર્મ અને દેશધર્મ સમગ્રજ્યો છે. દેશ અથવા પ્રજાની સાધના માટે પત્નીને ત્યજવા તૈયાર થએલા યુવકને તેઓ આ પ્રમાણે શિખામણ આપે છે: “તારે સાધનાને માટે ‘કાષ્ઠ ગુપ્ત-સ્થાને’ જવું હોય, તો તારે ભાગે આવતું પાપ પ્રથમ ધોષ નાખી નિર્મળ થા. માતૃગતિની ભયંકર હત્યા કરવા સમાજ જે સાધના સાધી રહ્યો છે, તે સાધનાના—તે કુરૂદિપ્રયોગના—ભાગી તોડી ચુકા કરી નાખ. x x x તારી પત્નીને છોડી તું ગમે ત્યારે આવતો થાય એવો તું સ્વાધીન છે; તારી પત્ની તને છોડી ગમે ત્યારે ચાલતી થાય એવા તું એને સ્વાધીન કર. x x x પછી જ તારે જવું હોય ત્યાં. તે પહેલાં જઈશ તો તારી સાધના વિફળ છે. દેશના એ નવજુવાનો, તમે ગમે તે સાધના સાધતા હો, પણ જ્યાં સુધી દેશના કાષ્ઠ ખૂણામાં એક પણ પત્નીની કે માતાની આંખ તમે દીધેલા દુઃખની વેદનાએ આંસુતું એક પણ ગિન્દુ ટપકાવતી હશે, ત્યાં સુધી તમારી સર્વ સાધનાઓ મિથ્યા છે, સ્વાર્થમય છે,—ત્યારે તો તમારું સ્વરાજ્ય પણ મિથ્યા છે” (વર્ષ ૬: સંવત ૧૯૮૫, પૃષ્ઠ ૧૩૯). આ શબ્દો જતાવે છે કે ત્યજાએલીઓનાં હૃદયની જગ્યા ‘પાટીદાર’ને આંગણે કેટલી ઠંડવાઈ છે.

અને આવી વ્યથાના ભારથીજ એ “હું રાગ હોઉં તો” એ શીર્ષકથી તેઓ લખે છે: “હું શું કરું તે જણો છો? સમ્મતિયયનો કાયદો કાઢી નાખું, એની જરૂર નથી. સમ્મતિયયના કાયદામાં જે ઉમર કરાખી છે, તે ઉમર લગ્નની રાખું. લગ્નમાં વરકન્યાની ઉમર વચ્ચે ૧૦ વર્ષથી વધારેનો તફાવત ન રાખું. કારણકે રોટલાતુર, પ્રગતુર ને કામાતુર ‘લગને લગને કુંવારા’ થઈને નીકળે છે ને કંઈ કંઈ જહાનાં કાઢી એક છેવટીએ બીજી ને ત્રીજી પરણે છે, તેથી કુમળી કન્યાના લવ જમાડે છે! નાનાંને પરણાવનાર માળાપને એ વર્ષની સખ્ત મજૂરીની જેલમાં નાખું. લગ્નવિધિ કરાવનાર ગોરનો લગ્નવિધિ કરાવવાનો પોતા છીનવી લેઈ અને એ લગ્નપ્રસંગે જે પેટમાં મિષ્ટાન્ન ગળાયાં હોય એ પેટ ઉપર ત્રિશૂળના ડાગ દેઈ! દંડની સગા કાઢી નાખું. રાજ્યના જે અમલદાર કે રાજકુટુંબી એવાં લગ્નમાં મહાલ્યાં હોય તેની નોકરી ને સાલીઆણું પહેલું જય ને ઉપરાંત પ્રગ્નજનના જેવીજ સગા થાય” (વર્ષ ૬: સં. ૧૯૮૫, પૃષ્ઠ ૨૮૩).

કાષ્ઠને આ શબ્દોમાં રુશિયાનું બોલશેવીઝમ જણાયો. રુશિયામાં સમાજવાદના

સિદ્ધાન્તોનો અને સમાજસુધારાનો અમલ કાયદાથી અને જ્યાં પ્રતિકાર થયો ત્યાં લશ્કરી જળથી થયો છે. આપણે અહીં આવું નથી દર્શાવતા. પણ સમાજસુધારામાં કાયદાની મદદ ક્યારેય લીધા સિવાય તો છૂટકો નથી જ થયાનો. લોકમત ગમે તેટલો કેળવાયા પછી પણ સમાજના જડ ભાગ ઉપર કાયદાથી અમલ ચલાવવો પડશેજ. ભલે એને જળાત્કારનું નામ આપાય. આજે તો સમાજ મૂઢ છે, કર્તવ્યવિમુખ છે; રોજ ને રોજ સમાજની જળતી વેદીમાં કાઈ ને કાઈ જાળા વધેરાતી આપણે જોઈએ છીએ, ત્યારે સુધારક પત્રકારની કલમે ઉપરના અતિઆકરા શબ્દો લખાય તેમાં નવાઈ પામવા જેવું કે રોપ કરવા જેવું શું છે? એમાં ઉતાવળ અને અધીરાઈ જણાઈ આવશે, પણ જ્યાં પાપ છે ત્યાં ત્રિલોચનનું ત્રીજું નેત્ર ફરકે અને પાપ ભરમ થાય તો એ ભરમમાંથીજ સાચું નવસર્જન થશે.

‘લોકસમાજ અને સુધારો’ એ મુદ્દા ઉપર જોડતાં ખૂદ કંવિપર ટાગોર કહે છે: આ રીતે “લોકમત કેળવવામાં તો કંઈ જમાના વહી જશે, વખતે મારા જન્મકાળમાં તો એવો કેળવાવાનો નથી. સમાજસુધારણામાં લોકની જડ વૃત્તિઓ જોતાં તો લાગે છે કે આપી કુદ્દિઓને દૂર કરવાનો એકમાત્ર ઉપાય તો કાયદો જ છે” (‘મોડર્ન રિવ્યુ,’ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૨૯).

સુધારામાં કાયદાના અમલનો વિરોધ કરનારા અને વખત આવ્યે માણિયું કાઢી જનારા, કનિવરના આ અભિપ્રાય ઉપર વિચાર કરે એમ આપણે ઇચ્છીએ.

મુખ્ય

ડાહ્યાભાઈ મનુરભાઈ પટેલ

‘છોક જ વાડુંવેલો!’

મનહર અંગ્રેજ ચોયાં ધોરણમાં હતો ત્યાં તો લગ્નની વાતો ચાલી. મોટા કાકાના વિચારો જરા સુધરેલા એટલે તેમનો વિચાર પાછો, પણ મનહરની માને તો ઘરમાં વહુ ફરતી જોવાની પ્રજળ ઉતકંકા. મોટા કાકા વિધુર અને પુત્ર પણ પ્લેગમાં ચાલ્યો ગયેલો, એટલે સંન્યાસી જેવા. મનહરની માતાના વિચારોનો તેમણે વિરોધ ન કર્યો.

પાંચમા ધોરણમાં તે આવ્યો કે તરતજ તેનાં લગ્ન થઇ ગયાં. તે સત્તર વર્ષનો અને કમળા ચૌદ વર્ષની. કમળા સાસરે આવી એટલે મનહરની માને તો આનંદ આનંદ થઇ રહ્યો!

“મારી પયારી નથી કરી?” મનહરે પોતાની સુવાની જગાએ કયું ન જોતાં કહ્યું.

“મેડા ઉપર છે.” પાડોશમાં માતા એમવા ગએલાં એટલે તે જાન્યુથી દાદાનો અવાજ આવ્યો. વડીલોએ મર્યાદા રાખવી જોઈએ એ સૂત્રને અનુસરી માએ બીજાને મુખે જવાબ અપાવ્યો. દાદર ચઢતાં મનહરના મનમાં કંઈ કંઈ વિચારો આવ્યા. આજે તેને જધું નવું નવું લાગતું હતું. કમળા ઉપર બેઠી હતી. ખાટલા ઉપર જઈ તે બેઠો. જાણે કાંઈએ તેને ફરજિયાત બેસાડ્યો હોય તેમ દાદ્યા દાદ્યા વિના શાન્ત બેસી રહ્યો!

તે એક જાન્યુ સુધી ગયો. તેના હૃદયમાં કંઈ કંઈ વિચારો ઘોળાયા કરતા હતા. તેને લાગ્યું કે પોને લગ્ન કરવા લાયક ન હતો. તે વિદ્યાર્થી હતો અને વિદ્યાર્થી રહેવા માગતો હતો. લગ્ન કર્યા છતાં સંસારી જીવન માગવા તે તૈયાર ન હતો. બીજા દિવસે તેણે જણાવી દીધું કે તે મેડે સુવા જવાના નથી. સ્ત્રીમંડળોમાં કંઈ કંઈ વાનો ચર્ચ.

મેટ્રિકની પરીક્ષાનું પરિણામ પ્રસિદ્ધ થયું. મનહર પરીક્ષામાં સારે નંબરે પાસ થયા. પણ ‘શું કરવું?’ એ પ્રશ્ન દરેકને મૂંઝવે છે તેમ તેને પણ મૂંઝવવા લાગ્યો. આગળ અભ્યાસ કરવાનો વિચાર કરતાં તેને કમળા યાદ આવતી. આજે તે કમળાથી પંદરનાં જેટલો અગ્નિયો ન હતો, સંસારી પણ જાન્યો હતો. ‘હજુ ક્યાં સુધી લણવાનું છે?’ કમળાને એ પ્રશ્ન દરેક વખતે તેના ધાનના પડદા ઉપર અચડાતો હોય તેમ તેને લાગતું. કોલેજમાં જાય તો ઓછામાં ઓછાં ચાર વર્ષ લાગે, અને પાંચે લાગતાં બીજાં ચોડાં વર્ષ લાગે તે જુદાં. કમળા અધુરામાં પૂરું અક્ષરશૂન્ય, એટલે તેનો માનસિક વિકાસ પણ કેટલો? કાદા પણ લગભગ આજ વિચારથી કોલેજમાં જવાનું ના કહેતા હતા. માતાએ તો જાણે પુત્ર જધું લણી બન્યો એટલે હવે લણવાની જરૂર નથી એમ માન્યું. અને છેવટે મનહરને વધુ અભ્યાસ કરવાનું બંધ રહ્યું.

નોટરી જોવાઈ ગઈ હોય અને જોષતો હોય તેમ મનહર અમદાવાદના રસ્તા ઉપર ફરતો હતો. ‘શાની નોટરી પોતે કરી શકે?’ તેને પ્રશ્ન થયો. કાંઈ તેને અંગ્રેજી વર્તમાનપત્ર વાંચી સંભળાવવા રાખે તો તે વાંચી શકે ખરો? વેપારીને ત્યાં રહે તો અંગ્રેજીમાં કેટલો પત્રવ્યવહાર કરી શકે? મેટ્રિક એટલે ન અંગ્રેજી વાંચી શકે કે ન લખી શકે! પોતાની કંઈ લાયકાતે તે નોટરી જોધે છે તે વિચારજ નેને મૂંઝવી રહ્યો. દુનિયાના અનુભવ વિનાનો મનુષ્ય દરેકના સંજ્ઞામાં પિદાર કરે છે તેમ મનહરનું પણ થયું. તેને નોવેલ વાંચવાનો ઘણો શોખ હતો. તેણે પુસ્તકોની આવૃત્તિ અને કિંમત જોવા માંડી. ‘રાષ્ટ્રનો પર્વત’ યંદમી આવૃત્તિ, ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ એકામીમી આવૃત્તિ. તેનું મન ચક્રોએ

ચઢ્યું. નિશાળમાં શીખેલા નકતોટાના દિસાજ તેને અહીં કામ લાગ્યા. એક પુસ્તકની કિંમત બે અઢી રૂપિયા અને એકવીમ આટલિ: લેખક જલ્મીનંદન ચંદ જ્ય તેવો સામાન્ય મિદ્ધાન્ત તેણે તારવી કાઢ્યો.

‘કપડીનાં કારસ્તાન’ સવાસો પાનની વાર્તા મનહરે પંદર દિવસમાં લખી કાઢી. તેને લાગ્યું કે હવે પોતાને નોકરી કરવાની જરૂર નથી. સવાસો રૂપિયાનું ખર્ચ કરી તેણે તે પુસ્તક છપાવ્યું. પોતાની સાથેના બેચાર મિત્રો અમદાવાદની મીલમાં કારકુન હતા અને તે સો સો ચોપડીઓ વેચી આપશે એવી તેણે ત્રિગણી મૂકેલી. પુસ્તકો તૈયાર થયાં, પણ એકેય વેચાણ નહિ. તે મૂર્ખ જાન્યો. ઘેરથી કાગળ આવે, પણ તેને ઘેર જવાનું મગતું નહિ. ‘તમારાં પુસ્તક લેઈ જાઓ, અમારે અહીં મૂકી રાખવાની જગા નથી,’ પ્રેક્ષના મેનેજરના બે ત્રણ કાગળો તેને મળ્યા. ‘મારા પુસ્તકની આટલી જ કિંમત!’ આમ વિચાર કરતાં મનહરની આંખમાંથી બે આંસુ ખર્ચાં.

“મનહર! તારો કાગળ આવ્યો છે.” નટવરે કહ્યું. અમદાવાદમાં તેના કાગળો તેના મિત્ર નટવરને સરનામે આવતા.

“કોનો છે?”

“ખજર નથી.” નટવરે નકાર જણાવતાં કવર મનહરના હાથમાં મૂક્યું. સરનામાના અક્ષર જોતાં તેનું મન ચક્રોળે ચઢ્યું. વાંચવાની ઉત્કંઠા દાખી રાખી તેણે કવર ખિસ્સામાં મૂક્યું. નટવર ઓપીસનો વખત થતાં મીલમાં ચાલતો થયો. એકલા પડતાં તેણે કવર ફાડ્યું.

“વહાલા સ્વામીનાથ, મઝામાં હશે. તમને કમળા સાંભરતી નહિ હોય, પણ તમે તો મને રાતદિવસ યાદ આપ્યા કરો છો. મને અહીં ગિલકુલ મમતું નથી. તમારી પાસે આવવાનું મન થાય છે. આપણી સાથેનાં ગધાં તો ઠેકાણે પડી ગયાં, પણ મારું કરમ એવું છે કે આપણે સાથે રહેવાનું થતું નથી. ઘર સવિતાની જોડે રાખજો. જો હું તમને વહાલી હોઉં તો મને તરત જોલાવી લેશો. તમારું શરીર સાફ હશે. તમારી દાસી કમળાના પ્રજાગ. લી: ગીરગ્નજેન.”

કાગળ વાંચી મનહર આડો પડ્યો. તેની આંખમાં પાણી આવ્યું. કમળાને પોને દુ:ખી કરી રહ્યો છે. તેને વાંચતાં લખતાં શીખવતું જોઈએ એમ પણ તેને લાગ્યું. ‘સવિતા જોડે ઘર રાખજો’ શબ્દો યાદ આવતાં તેને દસવું આવ્યું. ‘કમળા અહીં આવે તો મને પણ મઝા પડે,’ સવિતા ઘણી વખત નટવરને કહેતી. પુરુષો પોતાની મુશ્કેલીઓ સ્ત્રીઓને ન કહે, પછી તે અજ્ઞાન રહે તેમાં શી નવાઈ! મનહરે એકદમ ઘેર આવવાનો વિચાર કર્યો. કંઈ કામ વિના અમદાવાદ પડી રહેવું તેને યોગ્ય ન લાગ્યું.

“ચોપડીઓનું શું થયું?” ગામ આવતાં જધા તેને એક જ પ્રશ્ન કરતા. જાણે કંઈ ખરાબ કામ થયું હોય તેમ તે ચરમાઈ જતો. કમળા તો તેની મા માંદી હતી એટલે હમણાં તે આવી શકે તેમ ન હતી. મનહર ઘેર કંઈ કરી શકશે નહિ એમ વિચાર કરી કાકાએ પોતાના એક લાઘ સાપ્તાહિક પત્રના મેનેજર હતા તેમને લલામણુ કરી. મનહર તેમના હાથ નીચે કારકુનમાં રહ્યો.

હવે કમળાને ને થોડા વખતમાં તેડી જશે તેવો પત્ર મનહરે તેને લખ્યો હતો. કમળાને પોને સેવેલાં સ્વપ્ન નજદીક આવતાં લાગ્યાં. જ મહિને મનહર દિવાળી ઉપર ઘેર આવ્યો. કમળાને આ વખતે સાથે જવાનું છે માની તે તૈયાર થઈ રહી હતી.

“ઘર ગળ્યું?” કમળાએ મનહરને પૂછ્યું.

“ના.” મનહરનો આ ટૂંકો જવાબ સાંભળતાંની સાથે કમળાની આંખમાંથી આંસુની ધારા આવી. તેને આશ્વાસન આપવા મનહર પાસે શબ્દો ન હતા. ને તેને વાપણ કરી ચાક્યો હતો.

“અહીંથી જઈ તરતે રાખીશ.” તેના આ શબ્દો કમળાના હૃદયને સ્પર્શ્યા નહિ. તે તો ડૂસકાં ભર્યે જ જતી હતી.

“પાંચ વર્ષ થયાં, દલુ ક્યાં સુધી ‘એકલી મૂકવી છે?’” કમળાએ રડતાં રડતાં કહ્યું.

“પંદર દિવસમાં બોલાવી લઈશ.”

“દજુ પંદર દિવસ!” કમળાને તો આટલા દિવસ પાસુ અસહ્ય લાગતા હતા.

મનહર રગ્નઓ ખલાસ ચતાં આલ્યો ગયો. જે કાકાના હાથ નીચે તે રહેતો હતો તેમને ઘર રાખવા વિષે તેણે કહ્યું. “હજુ એકાદ વર્ષ તો ચંચા દે. આક્રિકા જાય છે તેને ક્યાં એકલું નથી રહેવું પડતું?” કાકાએ ઘર રાખવાનું માંડી વાળતાં કહ્યું. મનહર તેમના આગળ શું બોલે?

વડોદરા ટ્રેનિંગ કોલેજમાં દાખલ થવાની જાહેર ખહાર પડી હતી. મનહરને મરકારી નોકરીમાં દાખલ થવાનું મન થયું. સમાજમાં કહેવાતા મોટેરાઓના શબ્દોમાં કહીએ તો તે ‘પંતુણ’ ચંચા તૈયાર થયો. કમળા જાણુરી તો તેને કેટલો આઘાત થશે? ઉંચટે તેણે દાખલ થવા અરજી કરી અને જવાનું નક્કી થઈ ગયું. ઉનાળાની રગ્નઓ પડી અને તે ઘેર આવવા નીકળ્યો. જાણે તેણે કમળાનો ગુનો કર્યો હોય નેમ તેને તેની ખીક લાગતી હતી.

“હવે તો મને મારી નાખો એટલે જમ.” કમળાએ નીચે પડતું મૂકતાં કહ્યું. મનહરથી આ શબ્દો સાંભળતાં રડી પડાયું. પતિ પત્ની આગળ રહે તો સમાજ

ને જાયલો કહે. મનહર જાયલો હતો? ના. તે પત્નીના હૃદયની વ્યથા સમજતો નો. આજનો સમાજ તો તેને જ મર્દ કહે છે, જે સ્ત્રીને સુગ્રામ તરીકે ઠાણે. પરંતુ પતિ પત્ની એટલે એકને સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી, એનું એને ક્યાં લાગે છે?

“કમળા, એમાં મારો દોષ છે?”

“હું તમારો દોષ ક્યાં કહું છું? એ તો મારા નસીબનો દોષ, પણ મારે એકલું ક્યાં સુધી રહેવું?”

મનહરના આસ્થાસનગર્ભા શબ્દોથી તે શાન્ત થઈ. વૈકેશન ખત્રાસ ચતાં તે ચાલતો થયો. કોલેજમાં તે મોટી ઉમરના લોકોએ પણ કેવી રીતે લજ્જાવતું તે સીખ્યો. ઘેર જઈ કમળાને પ્રથમ લજ્જાવતી એવો નિશ્ચય કર્યો. દક્ષિણામૂર્તિ તરફથી પ્રસિદ્ધ યજ્ઞેલી અક્ષરજ્ઞાન યોજનાનો તેણે જરાજર અભ્યાસ કર્યો. કમળા લખતી વાંચતી થશે તે વિચારથી તે હર્ષિલો થયો હતો.

પરીક્ષા પૂરી થતાં તે ઘેર આવવા નીકળ્યો. તેની ધારણા હતી કે કમળાં ઘેર હશે. પરંતુ ઘરમાં નજર ફેરવતાં તે ત્યાં હોવાનું એક પંજુ ગ્રિહ જણાયું નહિ. કમળાના પિતા સાથે વાંધો પડતાં તેને તેડવી નહિ તેવો વડીલોએ નિશ્ચય કર્યો હતો એવું તેણે જાણી લીધું. ‘કરડે માકળું ને માર ખાય ખાટલો’ એવો ન્યાય તે ચક્રાવી લેવા તૈયાર ન હતો. સમાજના અને કુટુંબના આવા કાવાદાવામાં ફસાવા તે તૈયાર ન હતો. ઘરનાં વડીલો સાથે તે આ જાળતમાં વાત કરવા માગતો હતો. સમાજ તો સ્ત્રીની વાત પુત્રકરે તે સદી ‘લેવા તૈયાર’ ન હોય. પરંતુ તે આવી બોટી મુસ્કેલીઓમાં પડી કમળાને દુઃખી રાખવા માગતો ન હતો.

“કમળાને તમે તેડવા કેમ નં મોકલ્યું?” ઘરમાં સર્વ બેઠાં છે ને મનહરે પ્રશ્ન કર્યો. વડીલો આગળ સ્ત્રીની વાત ન થાય એ વાત તો રહી, પણ તેણે સ્ત્રીનું નામ પણ દીધું!

“નાને મેરિ બોલતાં શરમાતો નથી? જાદુ લખ્યો તે જાણ્યો તને. તારે એ વાતમાં વચ્ચે પડવાની જરૂર નથી.” માતાએ તેના એ જાળતમાં કંઈ હક્ક નથી તેમ જણાવી દીધું.

“વડીલો વડીલપણું છોડે તો પછી નાનાઓએ શરમાવાનું શું? કમળાના પિતા સાથે વાંધો પડ્યો તેમાં તેને ન તેડવી એ તે ક્યાંનો ન્યાય? સહેજ તો બીજાંની દયા રાખો. ૭ વર્ષ સુધી એકલી રહી તોપણ તમને સતોષ નં થયો?”

“જદાર જા અડીચી, અમારી તો સહેજ મર્યાદા પણ ન રાખી.” બીજા

કાંઈના મુખમાંથી શબ્દો નીકળતા ન હતા એટલે માતાએ બોલવું જ રહ્યું.

“મોટાં મર્યાદા રખાવવા નજ માગતાં હોય, પછી મર્યાદા કેમની રાખે? પુત્ર જવાબદારી સમજે નહિ તે પહેલાં લગ્ન કરવા વડીલો તૈયાર, અને ન કાંવે એટલે તકરાર કરવા પણ તૈયાર. મોટાંની લડાઈમાં નાનાનો મરો, કેમ એમજ ને?” મનહરે અધું કહી દીધું. માતાને પણ હવે શું બોલવું તે ન જાણ્યું. દરેક સમજતું તો હતું જ કે તે ખરું કહેનો હતો.

કમળા આવી અને તેને ગાલમ પડ્યું કે પોતાને માટે મનહરે માતાપિતાને દુલબ્યાં હતાં. પોતાની ફરજ જાનવતાં કંઈ કરવા શબ્દો કહેવા પણ હતા માટે મનહરે વડીલોની માફી માગી. ધરનાં સર્વ સમજ્યાં હતાં કે મનહરે કંઈ ખોટું ક્યું ન હતું અને તેના તરફ તેમનો ભાવ સહેજ પણ ઓછો થયો ન હતો. આજે કમળા મનહર સાથે રહેતી હતી. તે પહેલાંના જેવી અક્ષરશૂન્ય ન હતી, હીક હીક લખી વાંચી શકતી. તેનાં માતાપિતા પણ તેને હાથેલખેલા કાગળ વાંચનાં ત્યારે, દીકરીને પ્રથમ દુઃખ પડ્યું પણ હવે મુખી છે એમ જાણી, આનંદ માનતાં.

પણ સમાજ મનહરની આ સ્વતંત્રતાને સ્વીકારવા તૈયાર ન હતો. ‘છોકરાને અંગ્રેજી બાણીની ધરમાં ગોઠવ્યમ ધાલ્યું તે આતું નામ,’ ધણાંના મુખમાંથી એ શબ્દો નીકળતા. કાંઈ કાંઈ તો કહેતું કે ‘જવા દો ને વાત, એ તો છેક જ બાયડીનો ચઢ ગયો, છેક જ વફૂધેલો!’

નેદ્રા, તા. ૫૬૨

ઈશ્વર પેટલીકર

સમાનતા

એક વસ્તુ તો દરેક માણસે કબુલ કરતીજ પડશે, કે અત્યારે પુરુષ અને સ્ત્રી જાનેની માનસિક શક્તિઓમાં ઘણું જ અંતર પડી ગયું છે. ન્યાયની દૃષ્ટિથી જોનાર દરેક મનુષ્યને એટલું તો સમજાશે જ, કે તે વસ્તુસ્થિતિમાં પુરુષોજ વધુ જવાબદાર છે. જોકે એમાં સ્ત્રીઓનો દોષ નથીજ એમ કહેવાનો હેતુ નથી, છતાં જાનેની મનોદશામાં જે અંતર પડેલું છે એમાં સ્ત્રી કરતાં પુરુષ વધારે જવાબદાર છે. કેટલીક જાજતોમાં પુરુષો પારંગત હોય છે, જ્યારે સ્ત્રીઓએ તેમાં ચંચુપાત પણ કર્યો હોતો નથી. પુરુષે એવી કેટલીય જાજતોથી સ્ત્રીને અગતીજ રાખેલી છે, કેટલીક જાજતોમાં સ્ત્રીએ પોતાની જાતે પ્રવેશવા પ્રયત્ન નથી કર્યો. તેવી જાજતોમાં સ્ત્રી પોતે પણ જવાબદાર છે.

પુરુષના નેટલી જ નવાગદારી સ્ત્રીને પણ સોંપવી જ નોંધએ એમ કહેવાનો આશય નથી. સ્ત્રીએ પુરુષ પેઠે ડોક્ટર, એરિસ્ટર, વેપારી કે ખેડૂત બની એકલે જ હાથે એ બોલે ઉપાડી લેવો નોંધએ એમ કહેવાનો પણ હેતુ નથી. સંપૂર્ણ સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યના સિદ્ધાન્તોના માનનારને આર્થિક સ્વતંત્રતા માટે કદાચ ઉપરના બોલ સ્ત્રી ઉપર નાખવાની ઇચ્છા થાય, પણ તે પ્રમાણે સ્ત્રીને માથે જ ને તે બોલે લાદી દેવામાં આવે, તો સ્ત્રી ને પુરુષ બને અત્યારે મૃતજીવનની જે મીઠાશ અનુભવે છે તે પુસ્તકોમાં જ રહે. પાશ્ચાત્ય દેશોનું અંધ અનુકરણ કરતાં આપણે આપણી એક અમૂલ્ય વસ્તુનો ભોગ આપી દેવો પડે. સંયુક્ત કુટુંબ નાવનાની જે મીઠાશ છે એ પછી વાનોમાં જ રહે. સ્ત્રી ને પુરુષ આમ વિષમ રીતે સ્વતંત્ર થતાં અત્યારે જો વચ્ચે જે સહચાર છે તે પણ સુમાવી બેસીએ. સ્ત્રીને પુરુષની અને પુરુષને સ્ત્રીની અમુક નવાગદારી હોવી એ આવશ્યક છે.

પુરુષનું કાર્યક્ષેત્ર વિશાળ સેવાક્ષેત્રમાં છે, બ્યારે સ્ત્રીનું ક્ષેત્ર કંઈક સંકુચિત—મૃદમાં ને બહાર કંઈક—સેવાક્ષેત્રમાં છે. સ્ત્રીએ પુરુષની અને પુરુષે સ્ત્રીની આવશ્યક સેવા ઉદાવવી એ બનેલી ફરજ છે. પણ એ સેવામાં કાર્યક્ષેત્રને ન બાંધી દેવું નોંધએ. સ્ત્રીએ જ પુરુષની સેવા કરવી અને પુરુષની વાસનાઓને પણ સંતોષવી એ જ નોંધએ તેનું કર્તવ્ય બનાવી દેવામાં આવે, તેની બુદ્ધિને એ જ ક્ષેત્રમાં જકડી તેને વિકાસ પામવાનો અવકાશ જ આપવામાં ન આવે તો તે પુરુષોનું પાપક્ષેત્ર બની રહે છે.

પુરુષે પોતાના ક્ષેત્રમાં સ્ત્રીને ગાળીદાર બનાવી બહારના જીવનથી માહિતગાર કરવી એ પુરુષની ફરજ બની રહેવી નોંધએ. છતાં એમ રળે માનતા કે પુરુષે તેની ઉપર બોલે નાખી નિવૃત્ત થઈ જવું.

સ્ત્રી પુરુષનું અર્ધું અંગ ગણાય છે. જે એ વાત સાચી હોય તો પુરુષનું અર્ધું અંગ જડ રહે એ તેને પાલવશે? ન પાલવે તો પુરુષે સ્ત્રીને પણ માનસિક રીતે પોતાની સાથે જ રાખવી એ તેની ફરજ છે. અર્ધું અંગ આગળ વધેલું અને અર્ધું જડ અવસ્થામાં હોય—એક પહોં આકાંક્ષામાં અને બીજું પાતાળમાં હોય તો સંસારની દાંડી કેવી રીતે સીધી રહે તેના આપણે પુરુષોએ જ વિચાર કરી લેવો પડે.

તમે તમારા બહારના જીવનમાં ગમે તે હો, પણ તમારી સ્ત્રીને તમે શું છો તે નહિ સમજાય ત્યાં સુધી તમારી માનસિક વૃત્તિઓને તે શી રીતે પિછાની શકશે? અને પિછાની ન શકે તો સત્તાથી તો શકે જ શી રીતે? સ્ત્રીને માટે નહિ નો પુરુષે પોતાને માટે પણ સ્ત્રીને પોતાની ગમાન બનવાની અનુકૂળતા

આપવી જ નોંધ્યો. પુરુષની ભાવનામાં લગી જનાર સ્ત્રી કેટલી હિતજનક બની રહે છે એ અનુભવથી નોંધ શકાયો.

તમારી ક્ષણો, મંડળો કે બીજી કોઈ સાર્વજનિક સંસ્થાઓમાં તમારી સાથે જ તમારી પત્ની, પોતાની મર્યાદાનું ભાન રાખી, તમારી પેઠે સર્વ પુરુષો કે સ્ત્રીઓ સાથે હળેમળે તો એમાં ખોટું શું છે? પછી સ્ત્રીઓનાં જુદાં મંડળો સ્વપાછ પુરુષો વિરુદ્ધ કરાવેો ખસાર કરવાની કંઈ જરૂર રહેશે કે?

પુરુષો અને સ્ત્રીઓનાં મંડળો ને સંસ્થાઓ એક જ હોય તે વધારે લાભદાયી છે. મંડળોમાં ભાષણો કે ઉચ્ચ વિચારોની ચર્ચાઓ થતી હોય, ને સ્ત્રીઓ પણ તે વખતે પુરુષો સાથે વિચારો ને યોજનાઓની આપ લે કરે તો સ્ત્રીના માનસને વિકાસ પામવાને અવકાશ ને વેગ જાને મળે. તેના આચારવિચારોમાં પણ તમારી સાથે બીજી રહેવાની અમુક શક્તિ તો તેને જરૂર પ્રાપ્ત થાય. આવી સંસ્થાઓનો ઉદ્દેશ, આનંદ સાથે સેવા અને જ્ઞાનવૃદ્ધિની ચર્ચાઓ જ હોવો જોઈએ. આધુનિક કેટલીક સંસ્થાઓમાં માત્ર બજેડા જ હોય છે તેનો સંપૂર્ણપણે નાશ થાય તો જ ઉપરના ઉદ્દેશને બર લાવી શકાય.

છતાં આધુનિક ક્ષણોમાં ને મંડળોમાં સ્ત્રીઓ સ્વતંત્રતાને નામે જે સ્વચ્છંદતામાં વિહાર કરે છે તે તો સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યનો કોઈ પણ હિમાયતી પસંદ નહિ જ કરે. પણ ઉપર જણાવેલ અવસ્થિત સંસ્થાઓમાં જો સ્ત્રીને પ્રવૃત્તિમય બનાવી સક્રિય ભાગ લેતી કરવામાં આવે તો જ સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યનું એકાદ પગથિયું ચઢી શકાય. પુરુષો સાથે સ્ત્રીઓ કોઈ પણ કાર્યમાં સક્રિય ભાગ લે તો તેમાં મીઠાશ અને હોંશ જરૂર વજાઈ જવાની.

ગૃહસ્થવનને જ દિપાવવાના ઉદ્દેશવાળા કદાચ દલીલ કરે કે સ્ત્રીનું પોતાનું જ ક્ષેત્ર એટલું વિશાળ છે કે તેને પુરુષોની પ્રવૃત્તિઓમાં ધ્યાન આપવાનો વખત જ ન મળી શકે. વરતુ તદ્દન સત્ય છે, પણ સ્ત્રીને પોતાનાં એ કર્તવ્યોનું જ્ઞાન જ ન હોય તેનું શું? એકલા ગૃહકાર્યથી સ્ત્રીના માનસનો વિકાસ નથી. પુરુષ-જાતિથી દૂર ને દૂર જ રહેવામાં તે પોતે પોતાના વિકાસનું બીજક ક્યાં છે તે નથી શોધી શકતી. એ શોધવાનો તેને ખ્યાલ પણ નથી આવતો. તેના એ કર્તવ્યનું જ્ઞાન આપવા માટે પણ તેના માનસના વિકાસનો અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. આવી સ્ત્રી ગૃહસ્થવનને સાત્વી રીતે દિપાવી શકે છે—ગૃહસ્થવનમાં મીઠાશ લાવી શકે છે. ગૃહસ્થવનની શીતળતાનો સાચો અનુભવ લેવા માટે પણ સ્ત્રીના માનસને વિકસવા દેવાની અનુકૂળતાઓ આપવી જ જોઈએ.

પાશ્ચાત્ય પ્રજાની પેઠે સ્ત્રીપુરુષને ગમે તેમ ભંટકવા દેવાની, કે આપણી

પેઠે સ્ત્રીને ઘરમાં જ ગાંધી રાખવાની કોઈ પ્રથાને સંમત થઈ અનુસરવું એ હાનિકારક નીવડે, પણ પુરુષે મંડપ અને સ્ત્રીએ વેલી જની એક ખીમનો શોભાવવાની પ્રથા હોવી લાભદાયક નીવડે. મંડપ વિના વેલી ને વેલી વિના મંડપ જેમ નથી શોભતાં તેમ પુરુષ અને સ્ત્રીની એકતા અને સમાનતા વિના નથી શોભતાં. સ્વતંત્રપણે વિહરતો પુરુષ સ્ત્રીને ટેકા આપી વંદનની પેઠે પોતાને વીંટળી રાખે તેમાં સૌન્દર્ય નથી? અને અન્ય સાથે દળવામળવામાં બ્રજતાનો વહેમ દૂર થાય તે પણ ઉચિત નથી? આપણી વ્યાવહારિક જાગૃતિમાં સ્ત્રી ને પુરુષ ઘણી વખત મિશ્ર થઈ રહે છે, તેવી જ રીતે જીવનના આખા ક્ષેત્રમાં સ્ત્રીને સાથે રાખવામાં નુકસાન થું છે?

ગૃહજીવનની સુંદરતા વધારવી એ આર્થ સ્ત્રીની ફરજ મનાય છે. પણ ગૃહજીવનની સુંદરતા સ્ત્રીને મંકુચિત વાતાવરણમાં પૂરી મૂકવાથી શી રીતે મેળશે? તેના ગાનસને સમાનતાની હદ સુધી જવા જ ન દેવાય તો ને પુરુષના માનસને શી રીતે ઝોળખી શકે? અને સમાનતા ન હોય તો જાતેના ત્રિચાર મળે જ ક્યાંથી? વિચારોની ભિન્નતાવાળું ગૃહજીવન કેટલે અંશે સફળ થાય? સ્ત્રી ને પુરુષ ગાનસિક અને વ્યાવહારિક ક્ષેત્રમાં સમાનતા ન મેળવે ત્યાં સુધી જગજીવનની સાચી મીઠાશ મળવી મુંશ્કેલ છે.

કમ્પાસ

ઉમેદભાઈ ત્રિભુવનદાસ પુરેલ

ખેડૂતની અવદશા

ખેડૂતોની અવદશાનાં કારણોમાંનું એક મોટું કારણ હિંદની હુંડીઆમણની નીતિ છે. હિંદમાં કાચો માલ પેદા થતો હોવાથી અને યુરોપિયન દેશોને તેના વધારે ખપ હોવાથી તેની ખરીદી કરવી અને પાછો પાછો માલ જનાવી તેને પાછો આ જ દેશમાં વેચવો એ પરવડે, તેટલા મોટે હુંડીઆમણના કૃત્રિમ નિયમો જનાવીને ભારતને પાલંગાલ કરેલો છે. રૂપીઆ અને શીલિંગના સંબંધમાં જે ફેરફાર કરવામાં આવે છે તે હિંદના લાભાર્થે નહિ, પરંતુ બ્રિટિશોના લાભાર્થે જ હોય છે અને તે ફેરફાર કરવામાં વડી ધારાસભામાં આપણા દેશીઓ જ હુંડાડીના હાથા ખતે છે. આપણે ખેડૂત માલ વેચે તે રૂપીઆ - આના - પાંચમા વેચાતો દેખાય છે, પણ હુંડીઆમણના ધોરણને લીધે તેને ઘણું જ સહન કરવું પડે છે.

હિંદમાંથી જતો માલ પૌંડ - શીલિંગ - પેન્સમાં વેચાય છે. આવતા માલનાં નાણાં પણ પૌંડ - શીલિંગ - પેન્સમાં ભરવાં પડે છે. એટલે જતો

માલ પૌંડ-શીલિંગ-પેન્શને ધોરણે એક રૂપિયાની મળુ ગાજરી હોય તો ખેડૂતને ૧૮ શીલિંગને ધોરણે મળુ દીક્ર જે આનાની ગાજરી વધારે આપવી પડે છે, અથવા કામેજી વાણિયો જે આનાની કમરને હિસાબે લાવમાં જ કાપીને મળુનો લાવ કરે છે; એટલે દર રૂપીએ હિંદના ખેડૂતને નસિબે શીલિંગને ધોરણે જે આનાનો માલ કાં તો વધારે આપવો પડે છે અથવા તો જે આનાના માલની કિંમત મળુને લાવે ઝોછી ઉપજે છે.

આવી જ રીતે હિંદમાં આવતા માલનાં નાણાં પરદેશી ધોરણને હિસાબે પેનમાં, પૌંડ-શીલિંગ-પેન્શમાં કે કોલરમાં ભરવાનાં હોય છે. ૧૮ પેનીનો કપાળો હોવાથી હિંદમાં આવતા ધરણેણના માલ ઉપર જે આના વધારે ભરવા પડે છે, મોળ પેન્શનો રૂપીઓ હોય તો પૌંડને હિસાબે લેવડદેવડમાં ફરક પડે નહિ, પણ અહીં નો, 'કાશીનું કરવત' જતું અને આવતું જેઉં તરફ કાકર હોવાથી જેઉ ગાજુ વહેર કાઢે છે તેમ, જતા અને આવતા માલ ઉપર લેવા-વેચવાના વપારમાં દર રૂપિયે જે આના હિંદને નુકશાન થાય છે. આ નુકશાન સીધી-પ્રત્યક્ષ રીતે નહિ તો આડકતરી-પરોક્ષ રીતે હિંદના ખેડૂતને જ જાય છે એમાં ના પાડી શકાય તેમ નથી જ.

૧૯૩૧-૩૨થી ૧૯૩૫-૩૬ સુધીના આવક જનકના આંકડા જોતાં આ પાસાવાર નુકશાની આંખો આગળજં તરી આવે છે. હિંદમાં ઉપર દર્શાવેલાં પાંચ વસ્તુ દરમ્યાન એકંદરે ૧ અગ્ર ૧૫ કરોડ ૩૮ લાખ ૬૧ હજારની કિંમતનો માલ દેશાંતર ચઢ્યો. આટલા રૂપીઆનો માલ ચઢાવવામાં હિંદને દર રૂપીએ જે આનાનો માલ વધારે આપવો પડ્યો અથવા માલની અસલ કિંમત હોવી જોઈએ તેના કરતાં ૧૮ પેનીને હિસાબે માલનો લાવ ઘટાડ્યો, એટલે જનક ઉપર હિંદને રૂપીએ જેઆના લેખે, ૧૨૧૧ ટકા લેખે ૧૪ કરોડ ૪૨ લાખ લાખ, ૩૨ હજાર, ૬૨૫ રૂપિયાનું નુકશાન થયું, અર્થાત્ એટલાનો માલ વધારે જોખવો પડ્યો અથવા એટલા કિંમતમાં ઝોછા મળ્યા. તેવી જ રીતે હિંદમાં નેજ અરમામાં ૧ અગ્ર ૪૬ કરોડ ૩૧ લાખ ૬૬ હજાર રૂપિયાનો માલ આવ્યો. આ માલનાં નાણાં ૧૮ પેનીને હિસાબે ચુકવવાનાં હોવાથી ૧૨૧૧ ટકા લેખે વધારે નાણાં ખેડામાં ભરી માલ ઊઠાવવો પડ્યો એટલે ૧૮ કરોડ ૨૭ લાખ ૭૫ હજાર ૭૩૫નું નુકશાન થયું. આમ હિંદને જતા અને આવતા માલ ઉપર ભારે નુકશાની હિંદના હુંડીઆમળુને સીધેજ બોલવવી પડે છે. પાંદો માલ હિંદમાં ૧૬ પેનીને હિસાબે લેવાય તો રૂપિયે રૂપિયા થયો. પણ જે આનાના ફેરમાં કરોડો રૂપિયા વરસોથી લૂંટાય છે જ.

આ સિવાય દેઝરી જીલ્લામાં ભરાતાં નાણાં, રાકડા વેપારમાં ચની પારાવાર નુકશાની ગણીએ તો, દિંદમાંથી નાણાં ખેંચી થગડી જવાનો ધોરી માર્ગ એ હુંડીઆમણની કુટિલ નીતિ છે.

આંત્રાં કાયદેસરના હાંટના ધંધા તો ત્યારે જ ગંધ થાય, જ્યારે વડી સરકારનું આર્યે તંત્ર આપણા હાથમાં આવે. ખેડૂતના મહેસુલમાં પાંચ દસ ટકાનો ઘટાડો કર્યો કે ગામડાંમાં નિશાળો ઉઘાડી અથવા લાઇબ્રેરીઓનો પ્રચાર કર્યો, તેં રાહતને-વાચનને દિસાળે કદાચ ફાક કહેવાય, પણ સ્પિટિશોની ખાળે દાટા રાખી દરવાજા ઉઘાડા રાખવાની દિંદ માટેની કુટિલ નીતિને ઝાગખવાની છે. દિંદના હુંડીઆમણના સવારને આવવાનો અધિકાર-જકાત નાંખવાની સત્તા હિંદવાસીઓના હાથમાં ન આવે ત્યાં સુધી દિંદના મુધારા મૂગજળ જેવાજ છે એમ ધારવામાં જરાય ખોટું નથી.

અંગ્રેજોના કાનુનો ખેડૂતોને તેમજ વેપારીઓને કેવી રીતે મારે છે, તેનો દાખલો હુંડીઆમણ સિવાય ખીન્ને આપું તો અરથાને નહિ ગણાય. દીવામણીની પેટીઓ ઉપર જે જકાત હતી તે જકાત તેટલીજ રહેવા દેઇને પેટીની અંદરની સળીઓની સંખ્યા ઉપર આંકણી કરી. સો સળીની પેટીની જે કિંમત આહકને આપવી પડતી હતી તેટલીજ કિંમતમાં પેટી ખરી, પણ તેમાં સળીઓ ૧૦૦ને બદલે ૫૦-૬૦ જ! સરકારને આવકમાં ખેવડો ફેર પડ્યો. આહકને ખેવડો માર પડ્યો. આવી નાની નાની ચીજોમાં કાયદાથી કેમ માર મારે છે એનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. કેટલાકાએ એમ કહે છે કે આવી જકાતી પદ્ધતિ વેપારીઓને નુકશાનકર્તા છે, ખેડૂતને નહિ. આપું કહેનારા સ્વાર્થીજ છે એમ સમજવું.

કાર્મ પણ વેપારમાં નફો કે નુકશાન તે માલની પેદાશ ઉપર રહે છે. સોંધું કે મોંધું પેદાશ ઉપર આધાર રાખે છે, વેપારી પોતાના ઘરનું ઘાસનો નથી. ગએલી નુકશાની, 'નવટાંક ઘડે ધાગડે, નવટાંક છેડે છાગડે, નવટાંક ઓછો શેર છે, નવટાંક પામંગ ફેર છે.' એમ કહેતો જન્ય છે અને ખાગામાંથી નેખતાંજ કાઢતો જન્ય છે. અને એક કણના અનેક કણ પકવનાર-ગાડે ધનધાન્ય ભરનાર-બૂખે મરે છે.

આ કારણો ઉપરાંત મહેસૂલની પદ્ધતિ પણ ખેડૂતો માટે નુકશાનકર્તા છે. મદાસભા સરકારના સમયમાં ધોરણમાં ખેડૂતો ફેરફાર કચ્છે એ સ્વાભાવિક છે. નોકરને ઉધારે ધીરેલું વસુલ કરવાનો વખત જેમ એના પગારનો સમય હોય છે, તેમ ખેડૂતોના કર વસુલ કરવાનો સમય પેદાશનો સમય હરાગ્યો છે એ ખેડૂતોને માટે શ્રવણેજી નીવડ્યો છે.

દાણો ખજાગાં પડેલો હોય છે તે વળતે મહેસૂલ ભરવાનો સાદ પડતો હોવાથી તે ભરવા માટે સસ્તે ભાવે માલ કાઢવો જ રહ્યો. વાણિયો પણ એમ ચમકે છે કે જેડૂત ગવાનો કયાં છે. દેવું ને મહેસૂલ સાથે ભરવાનું હોવાથી મુંઝવણના ગમનરના ભાવો કરતાં, પડતર કરતાંય, નીચા ભાવ રાખી જેડૂતોને નિયોજે છે. આમાં જેડૂતોને રાહત આપવા દણ એકાએક કંઈ પણ પગલાં ભર્યાં નથી. એને નો વ્યાજ ખાવું છે અને લાગતાવળગતાઓને નાણાંની મદદ કરવી છે. જેડૂતોના માનના કાંઠારે ભરી, જિંદગી ભાવે વેચાણ થાય તેવી જોગવાઈ કરવાની તેને પડી નથી. અત્યારના ભાવતાલ માલની પેદાશ ઉપર આધાર રાખે, તેના કરતાં વધારે ગરજ ઉપર આધાર રાખે છે, લડાઈની અફવા ઉપર - ફીફ્લર, મુસોલોની કે રુઝવેંટના વલણ ઉપર - આધાર રાખે છે. આવી વધધટનો કાલ જેડૂતને તો મળતો જ નથી. એને તો પાક ખેતરમાંથી નીકળતા પહેલાં જ વેચી દેવો પડે છે. પાકની મોસમ વળતે જ્યાંય ગમનરો એમને નસીએ (?) જાણે એસી જ જાય છે (એમ નથી કહેતા કે એસાડી દેવામાં આવે છે), અને જેડૂતોના ધરમાંથી માલ વેચાઈ ગયા પછી વેપારીને નસીએ ભાવ વધે છે! આવાં અનેવાં કાણોને લીધે આજનો જેડૂત, જેડૂત રહ્યો નથી, પણ આવતી કાલનો એકાર જનનો જાય છે. એકારી વધવાથી કેવાં અનેવાં પેરિણામો આવેલાં છે એ રૂશિયા તરફ નજર નાખવાથી માલુમ પડશે. ઝારશાહીની જડો ઉગાડી નાખવામાં કાઈ કારણબૂત હોય તો તે એકારી જ હતી, જુલમ જ હતો. એકારી ને જુલમ એકત્રી મેળાપ થાય એટલે, દેવતાને દારુ ભેગો થતાં ભડકે જ થાય તેમ, દેશમાં દાવાનળ જ મળે - ગળવો થાય. આની જવાબદારી એકારોને માથે નથી, પણ એકારો જનાવનારાને જ માથે હોય છે.

લક્ષ્મીનંદનો, મૂડીવાદીઓ ને જમીનદારો જેડૂતોને એકારો જનાવતાં, છૂંટતાં, માતગર થતાં આનંદ પામે છે; પણ એઓના લોગ ચંદ પડેલા એકારોના અંતઃકરણમાં રોજ બૂખની સળગતી હોળીઓથી તેમને ભસ્મીભૂત થઈ જવાનું છે એ તેઓ તાત્કાલિક લાભને લીધે સમજી શકતા નથી, એમાં જ એ એમની પાલમાલી નોતરી રહ્યા છે.

આમ જેડૂત ચારે તરફથી સમાજનાં પડ્યંત્રોમાં સપડાયો છે. એની સંકટમણી કેટલીક એણે હાથે કરીને જિલ્લી કરેલી છે, જે હું આગળ જતાવીશ જ, તે તેણે પોને કાઢવાની છે. ખીજી સમાજની, શાહુકારની, ને સરકારની શોષણ-નીતિમાંથી પણ તેણે પોતાને જ જાળે નીકળવાનું છે. ઉપરના વર્ગ તેને તેવું હિત જતાવતા હોય તો તે પોતાના કાલાર્થે છે, જેડૂતના કાલાર્થે નથી.

ખેડૂનોએ જ પોતાનો માલ ક્યારે ને કેમ કાઢવો તેને માટે યોજનાઓ ઘડવી પડશે. કેટલો ને કયો માલ કેવી રીતે પકવવો તે તેણે જ શોધવું પડશે. લાખોનું ખર્ચ કરતાં ખેતીવાડી ખાતાં તેને ઉપયોગી થઈ પડ્યાં નથી ને પડવાનાં નથી. એમને તો સરકારે બંધ કરી, તેને જલ્દી ખેડૂતોને સહત - મદદ કરવામાં તેટલો ખર્ચ કરવાની જરૂર છે. . . .

કેમ્પ, પૂના :

મગનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ

પત્ર

સંપ ત્યાં જંપ

(તા. ૨૪:૩:૭૮ને રોજ મે. સ. સ. વિદ્યાવિકાસી ભાટ સાહેબને વરદ હસ્તે નારમાં 'વિદ્યુત્ત વિજ્ઞાનમંદિર' ખુલ્લું મુકાયું તે વખતે વંચાએલો પત્ર)

શ્રી મંત્રીશ્રી,

આપના તરફથી 'વિદ્યુત્ત વિજ્ઞાનમંદિર'ને ખુલ્લું મુકવાની ક્રિયાને શુભ પ્રસંગે હાજર રહેવા સંગઠિત આમંત્રણ મળ્યું. હું આ પ્રસંગે હાજર રહેવાનો હતો જ, પરંતુ અન્ય જરૂરી કામે મારે એ જ દિવસે સુરત જવાનું થવાથી હું હાજર રહી શકતો નથી, એટલે આ પત્ર દ્વારા જણાવું છું કે:

નાર ગામે અંદર અંદર લડાલડી કર્યાના કડવા અનુભવ પછી બે હાથ સૂકીએ ઓકત્ર કરી સંઘર્ષણ અને ગહકારને ધોરણે જે સુંદર કામ કરવા માંડ્યું છે અને બાલમંદિર પણ જે રીતે કરી દીધું છે એ માટે નાર ગામના સદ્ગૃહસ્થોને હું અભિનંદન આપું છું. આશા રાખું છું કે કુટુંબના, નાતગતના કે પાડપાડોશીના ખાનગી ઝગડાને કારણે, ગામના સાર્વજનિક હિતનાં કાર્યોમાં દવે પછી કદી ભંગાણુ પડશે નહિ અને હાલને ધોરણે જ મુલાતો અને વૃદ્ધો સર્વ ઓકરાગથી, ઓકસપથી અને ઓકનિષ્ટાથી સેવાનાં કામ કર્યો જશે.

નારનું ભવિષ્ય ઉલ્લસજન છે એમ હું માનનારો છું. પાટીદારની જ વસતિથી ભરપુર એવું કોઈ એક ગામ ચરોતરમાં હોય તો એ નાર છે એવી મારી માન્યતા છે. સાંકો ઉલોગી છે અને વિદ્યાર્થીઓ શુદ્ધિશાળી તેમજ ઉદ્યમી છે, એટલે જો ગામના આગેવાનો પ્રામાણિક, સંપીતાં તથા સેવાભાવી જીવન જીવતાં રીતે તો તેમની છાપ મુવકા ઉપર સુંદર પડે અને નાર ગામ એટલી પ્રગતિ કરે કે ચેટલાદ તાલુકાનાં બીજાં ગામોને તે આદર્શરૂપ થઈ પડે.

જેમની વિરલ અને જહાદુરીભરી સેવાઓને માટે સમગ્ર હિંદ, ખાસ કરીને

મુજરાત અને ચંરોતર, સાચી મગફરી લેઈ શકે એવા કરમસદવાસી વીર વિઠ્ઠલભાઈનું સ્મારક, નડિયાદ અને ભાદરજીની માફક, નાર મામના નાગરિકો, 'વિજ્ઞાનમંદિર' સાથે તેમનું પવિત્ર નામ જોડીને કરે છે એ યનાવ નામની ભાવિ પ્રજાને હમેશને માટે પ્રેરણા આપ્યા કરશે. હું આશા રાખીશ કે નડિયાદમાં જેમ 'વિઠ્ઠલ કન્યાવિદ્યાલય,' ભાદરજીમાં જેમ 'વિઠ્ઠલ બાલમંદિર,' નારમાં જેમ 'વિઠ્ઠલ વિજ્ઞાનમંદિર,' તેમ વિઠ્ઠલભાઈના પોતાના વતનમાં પણ એ દેશદીપક માનવંતા વિઠ્ઠલભાઈના નામ સાથે કરમસદની હાથ રફૂલનું અથવા તો બીજી કાંઈ સંસ્થાનું નામ જોડાશે.

મે. રા. રા. વડોદરા રાજ્યના વિદ્યાધિકારી ભાટે માહેજને શુભ હસ્તે ખુલ્લું મુકાતું 'વિઠ્ઠલ વિજ્ઞાનમંદિર' એકલા વિદ્યાર્થીઓ માટેજ વિદ્યામંદિર ન બને, પરંતુ હાઈ રફૂલના વિજ્ઞાનના શિક્ષક દ્વારા નારનાં સમગ્ર સ્ત્રીપુરુષોમાં પણ વિજ્ઞાનનો પ્રચાર કરવામાં મોટો ફાળો આપે, એવી આશા રાખવી એ આ વીસતી સદીમાં વધારે પડતી નહિ ગણાય.

વસો, તા. ૨૩:૩:૩૮

મોતીભાઈ ન. અમીન

બાણુવાજેગ

હિંદની વધતી વસતિનો ઉકેલ

(દિનપ્રતિદિન કુદકે અને ભૂસકે વધતી જતી હિંદની વસતિના ભયંકર પ્રશ્નોના ઉકેલ કઈ રીતે થઈ શકે? કઈ ધરતી આ માનવ-જીવિયારાંનો ભાર ઝીલશે? કયા માર્ગો દ્વારા આ ભૂખ્યા જીવાંનાં પેટ ભરાશે? આ નીચે મનનીય લેખમાં દીનબંધુ એફ્સે હિંદની વધતી જતી વસતિ સામે લાલ જતી ધરી એક માર્ગ સૂચવ્યો છે: એ માર્ગ તે પરદેશગમન. ભૂપાનવાસીઓ જેવી સાદસવસિ કેળવી વસતિ-પ્રશ્નોના ઉકેલ કરવાની હિંદીઓને એ અખીલ છે. નવી દુનિયાના સૌથી વધુ ફળદ્રુપ દેશ આઝીલનો અણુખેડાએલો પ્રદેશ, જ્યાં દુનિયાની સૌથી ઓછામાં ઓછી વસતિ વસે છે, ત્યાં જઈ વસવાટ કરવાની એમણે સૂચના કરી છે.)

દક્ષિણ અમેરિકા ખનીજ અને કુદરતી પેદાશની દૃષ્ટિએ દુનિયાનો સૌથી વધુ સમૃદ્ધ દેશ છે એ ધણા ઓછા માણસો બાણુતા હશે. એ દેશમાં દુનિયાની સૌથી ઓછામાં ઓછી વસતિ છે. આઝીલની ફળદ્રુપ જમીન ઉપર માણસોનો સૌથી ઓછો વસવાટ છે. રાજપૂતાનાનું રણ બાદ કરતાં જે હિંદ સમાઈ ગય એવડો મોટો આ પ્રદેશ છે અને તે છતાં પણ ત્યાંની વસતિ માત્ર દરિયા કિનારા ઉપરજ વસી રહી છે, અંદરનો ભાગ ખાલી પડ્યો છે. ત્યાંની ફળદ્રુપતા

અને વરસાદનું પ્રમાણ અત્યારે છે તે કરતાં દશ ગણી વધુ વસતિનું ભરણપોષણ કરી શકે, કારણકે માનવીઓએ દરુ વસવાટ ન કર્યો હોય તેવો વિશાળ પ્રદેશ ખાલી પડ્યો છે.

આઝીઝમાં રહેવા માટે હું કરી ગયો નથી, પણ દક્ષિણ અમેરિકામાં આ દેશની નજીક હું રહ્યો છું અને તે દેશનું હું ધણું જ્ઞાન ધરાવું છું. આઝીઝ કરતાં અનેક ગણ વસતિપ્રમાણ ધરાવના દિંદની વસતિના પ્રશ્નનો અભ્યાસ કરવાની મને એક વખત ફરજ પડી હતી. જાપાનવાસીઓની માફક ચૂંટી કાઢેલા દિંદીઓને આઝીઝ ખાતે મોકલી આપી દિંદી વસતિનો પ્રશ્ન ઉકેલવાનું આપણે માટે શક્ય છે?

દિંદમાં અત્યારે શું જંની રહ્યું છે તેનો આપણને ખ્યાલ છે? વસતિ-ગણતરીને લમતા ઓરીસરાએ આપણને ચેતવણી આપી દીધી છે કે ૧૯૪૧ની સાલ આવી પહોંચનાં, દિંદની વસતિ વધીને ૪૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ થશે. આ ૪૦ કરોડ માનવીઓ કેવી રીતે પોતાનાં પેટ ભરશે? કંઈ ધરતી ઉપર આ માનવીઓ ઊભા રહેશે? અર્થશાસ્ત્રી આ ગંધા પ્રશ્નનો જવાબ આપી શકતો નથી. દરેક દિંદી વિચારે આ પ્રશ્ન ઉપર ગંભીર વિચાર કરવો જોઈએ. દિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના પ્રમુખે હરિપુરા મહાસભાના અધિવેશન દરમિયાન ભાષણમાં આ પ્રશ્ન ઉપર પોતાના વિચાર રજૂ કર્યા હતા. આ પ્રશ્ન એમની દષ્ટિએ કેટલો અગત્યનો છે એ આ ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

જાપાનવાસીઓ શું કરે છે એ આપણે તપાસીએ. કારણ કે એ પ્રજા દીર્ઘદષ્ટિ ધરાવે છે. હું કેપટાઉન(દક્ષિણ આફ્રિકા)માં હતો ત્યારે ટોળાળધ સાદસિક યુવાન જાપાનવાસીઓ આઝીઝમાં વસવાટ કરવા માટે અહીં આવતા હતા. દરેકના ચહેરા ઉપર દિંમત તરી આવતી હતી. જાપાનમાં વધી પડેલી વસતિનો ઉકેલ કરવા માટે તેઓ નવા પ્રદેશ શોધવા નીકળ્યા હતા. એમની અવરિચત વર્તણૂક માટે દક્ષિણ અમેરિકામાં તેઓનાં વખાણ થતાં હતાં એ મેં સાંભળ્યું છે. દક્ષિણ આફ્રિકાની ગોરી પ્રજામાં એશિયાવાસીઓ પ્રત્યે ધર કરી રહેલા પૂર્વમદ છતાં, આ જાપાનવાસીઓ જે રીતે પોતાના વસાહતની યોજના આમળ ધપાવી રહ્યા હતા એ જદલ તેઓનાં વખાણ થતાં હતાં.

દિંદમાં (જ્યાં સામુદાયિક ભાવના નજરે પડતી નથી અને દરેક પોતપોતાને માર્ગે આલ્પો જાય છે) પ્રભુત્વ જમાવી બેઠેલા વ્યક્તિવાદની જાપાનના વિદેશ-ગમનના આ અજ્ઞ પ્રયાસ સાથે-સરખામણી કર્યા વિના હું રહી શક્યો નહિ. વિદેશગમનના ભયથી હું પૂરેપૂરો વાકેફગાર છું અને કચ્છગામું તથા

ખતપત્રક કરાવી તેને જોરે હિંદીઓને પરદેશ લેઈ જવાની પ્રયા સામે હું છેક સુધી લઝો છું. પણ વસતિનો પ્રશ્ન હજુ અણકિડવ્યો રહ્યો છે અને દરેક દસ વરસનો અતિ આપણી વસતિમાં ત્રણથી ચાર કરોડનો વધારો થાય છે. કોઈ પણ દેશ આવો ભાર સહી શકે નહિ.

ખીજો એક મુદ્દો ખ્યાન રાજ્યવાનો છે. જે દેશના ઉગતા જુવાનોનું જૃદ્ધ દુનિયાની પ્રેરણા ન મળતી હોય તે દેશ હાલના સંજોગો વચ્ચે સમૃદ્ધિ મેળવી શકે નહિ. પરદેશમાં સાહસિકતા રહેલી છે. કોઈ પણ દેશનો યુવક એ સાહસવૃત્તિ ન ઝીલે તો એ દેશનો માનવસમૃદ્ધ પાછળ રહી જાય છે. અન્ય પ્રેમ પ્રગતિને પંથે આગે ધપે છે. વિખ્ખુ કડીગંધ અને સમશીનોખ્યુ કડીગંધમાં આવેલા દેશોમાં ખાસ કરીને આ ભય રહેલો છે, કારણ કે ગરમીને લીધે એ દેશોની ગરમ આબોહવાને અંજે આગસ અને એટીપણું માનવીઓને ઘેરી વળે છે. ઉત્તર ધ્રુવના પ્રદેશોમાં કંડીને ખાળવા માટે યુક્તિપ્રયુક્તિઓ યોજવામાં આવે છે, એ પ્રમાણે ગરમ દેશોની ગરમી દૂર કરવા ઉપાય લેવા ઘટે. સમુદ્ર ઝોળંગી પરદેશગમન કરવું એ પાપ છે એ માન્યતા દિંદમાં જે દિવસે ઘર કરી ખેડી હતી એ દિવસ દિંદ માટે ઘણો કમભાગી હતો. એ રીતે દિંદની પ્રગતિને સ્થગિત કરી મૂકી હતી. હાલની નિરાશાજનક સ્થિતિ થોડે અંશે તેનેજ આભારી છે.

આપણે ધ્વાજીલ તરફ ફરી નજર કરીએ. તાજેતરમાં દુનિયા ઉપર ફરી વળેલાં મંદીનાં મોજાંની કોણીના ઉદ્યોગ ઉપર માડી અચર યદ. ધ્વાજીલનો આ ઘણોજ નફાકરિક ઉદ્યોગ હોઈ, ઘણા લોકો એકાર બન્યા અને પરદેશ-ગમન સામે કાયદા ઘડાયા. જાપાનના કંવેટા ઉપર જંગી કાપ મૂકવામાં આવ્યો. પણ અત્યારે મંદીનું મોજું પાછું ફરે છે અને ધ્વાજીલની ફળદ્રુપતા ઘણીજ છે.

દુનિયાની સૌથી મોટી નદી, એમેઝોન, ધ્વાજીલના મોટા વિસ્તાર ઉપર ફરી વળે છે. આ નદી એટલી મોટી છે કે ૮૦૦૦ ટનની સ્ટીમર મેનાઓસ, જે દરિયાના મુખથી એક હજાર માઈલ દૂર છે ત્યાં, સુધી જઈ શકે છે. કોઈ પણ જાતના ભય વિના સ્ટીમર પોતાનો પંથ કાપી શકે છે.

દક્ષિણ અમેરિકામાં રંગબેદ નથી. દરેક કોમ આપસઆપસમાં આન્તરલભ કરી શકે છે. હળીમળી શકે છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ (ઉત્તર અમેરિકા) કરતાં અહીં જુદીજ પદ્ધતિ છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં રંગબેદની ભાવના છે. ધ્વાજીલમાં શીરંગી ભાષા બોલાય છે. દક્ષિણ અમેરિકાના ખીજા ભાગોમાં સ્પેનિશ ભાષા મુખ્ય છે. એથી સ્પેનિશ ભાષા આખી દુનિયામાં સૌથી બહોળા વિસ્તારમાં બોલાતી ભાષા થઈ પડી છે.

ઉચ્ચ કટીગંધ ઉપર આવેલા પ્લાઝીલમાં ઘણો વિસ્તાર ખાલી પડેલો હોવાથી અને તેટલી ઝડપથી હિંદે તેમાં શોધખોળ કરતી જોઈએ એમ મને લાગે છે અને પ્લાઝીલ ખાતેના હિંદીઓના 'પરદેશગમનનો પ્રશ્ન વહેલી' તકે વિચારવો જોઈએ. મુશ્કેલીઓ એટલી ગંધી છે કે વ્યક્તિગત પરદેશગમન હવે શક્ય નથી, પણ વસાહતની યોજના ઘડવામાં આવે તેની ઘણી શક્યતા છે. હિંદે આંધ્ર માર્ગ લેવાની ખાસ જરૂર છે.

('જન્મભૂમિ,' તા. ૧૦:૪:૭૮)

૯ ખેડા જિલ્લાના ખેડૂત ભાઈઓને સૂચના

આંખાવાડીઆ માટે સસ્તા દરથી મળતું મીઠાતું ખાતર ખેડા જિલ્લામાં દેશી તેમજ કલમી આંખાનાં ઝાડોને મીઠાતું ખાતર યુક્તકારી હોય એવું અનુભવવામાં આવ્યું છે. સરકાર તરફથી ખાવાના મીઠા કરતાં ઘણા સસ્તા ભાવથી ખાતરના ઉપયોગ માટે મીઠું આપવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

છેલ્લાં ચાર વર્ષથી ખેડા જિલ્લાના ખેડૂતભાઈઓએ ખેડા જિલ્લાના ખેતીવાડીના 'ઇન્ડરપેકટર, મુકામ આલ્પદ,' એમની મારફતે મીઠું મંગાવી પોતાનાં ફળાઉ આંખાનાં ઝાડોને ખાતર તરીકે આપ્યું છે. સારી રિયતિવાળા ઘણા ખેડૂતો ખાવાતું મીઠું મીઠું ખરીદી પોતાનાં ઝાડોને આપે છે, પરંતુ સસ્તા ભાવથી ખાતર માટે મીઠું મેળવવાની યોજનાની ખબર ઘણાને નથી. મીઠાતું ખાતર ફક્ત ફળાઉ આંખાના ઝાડોને અપાય છે. કુફળ (ફળ નહિ આપતા) આંખાને મીઠું આપવું નહિ.

આંખાને મીઠું આપવાનો વખત અને પ્રમાણ :

મીઠું યોગસ્ટ સપ્ટેમ્બર માસમાં દર ઝાડ દીઠ ૧૫ રતલ અપાય છે, પરંતુ તે નીચે જણાવેલાં ખાતરો સાથે મિશ્રણમાં આપવાથી વધુ ફાયદાકારક છે : મીઠું રતલ ૧૫, હાડકાંતો બૂકો રતલ ૧૫, રાખ રતલ ૧૫, છાણિયું ખાતર ૨-૩ ટોપલા. ઉપર જણાવેલું સર્વ ખાતર ભેળસેળ કરી ફળ આપતાં મોટાં ઝાડોને યોગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર માસમાં દરેક ઝાડ દીઠ આપવું. જેટલી જગ્યામાં ઝાડ ફેલાયું હોય તેટલી જગ્યામાં યડથી આશરે ૩ ફુટ દૂર નાખી ગોડ આપવો.

મોટાં આંખાવાડીઆં, જેમાં વચ્ચે પેટા પાક ગિલકુશ લઈ શકાતા ન હોય તેમાં વરસાદની સરખાતમાં વીધે મજૂરી દોઢ મંણ સુધી શણ વાવી દેવા અને તેને ફલ આવતા પહેલાં હળથી ખેડી જમીનમાં દાખી દેવા. આંખાવાડીઆંની જમીન વારંવાર ખેડી સાફ રાખવી.

ખાતર માટે મીઠું મેળવવા શું કરવું?

અગ્રિમ માસ આખર સુધીમાં 'એક જિલ્લાના ખેતીવાડીના ઇન્સ્પેક્ટર, મુકામ આણંદ,' એમને અરજ કરવી. મીઠું ફેટણું જોઈશે તે જંગાળી મણમાં જણાવવું. પછી એઓ તરફથી મીઠું મેળવવાનો પાસ વિના મૂંઝે મોકલી આપવામાં આવશે. મીઠાની કિંમત નીચે પ્રમાણે છે :

૧. એક મણ જંગાળી મીઠાની કિંમત રૂ. ૦-૮-૦.

૨. એક મણ જંગાળી મીઠાના ચારદાન અર્ચના રૂ. ૦-૧-૧૦.

(એક ગુણમાં ૩ મણ જંગાળી મીઠું માપ છે).

૩. એક જંગાળી મણે મજૂરી, માફત વગેરે અર્ચના રૂ. ૦-૦-૮.

મીઠાનો પાસ મળેથી તે પાસ ટપાલથી તથા ઉપર જણાવેલે હિસાબે દર જંગાળી મણે રૂ. ૦-૧૦-૬ પ્રમાણે નાણાં ગની ઓર્ડરથી નીચે જણાવેલે સંરનામે મોકલી આપવાં.

મે. મેનેજર સાહેબ, મેઇન સોલ્ટ સ્ટોર, ખારાધોડા

(‘ગુજરાત મગાચાર,’ તા. ૨૫:૩:૧૯૩૮).

૧૦. વિમાન ટપાલના (Air Mail) દર

ગયા અંકમાં પૃષ્ઠ ૨૭૫ ઉપર વિમાન ટપાલના દર આપેલા છે, તેમાં કેટલીક ભૂલો રહી ગઈ છે, માટે તેમાં નીચે પ્રમાણે સુધારીને વાંચવું :

ક. “હિંદુસ્થાનમાં કોઈ પણ સ્થળે મોકલવાના કાગળ ઉપર તેના સાધારણ દર ઉપરાંત એક આનો વધારે...” એમ જણાયું છે, તેને જદ્દલે “હિંદુસ્થાનમાં કોઈ પણ સ્થળે મોકલવાના કાગળ ઉપર તેના સાધારણ દર ઉપરાંત દર તોલે એક આનો વધારે...” એમ વાંચવાનું છે.

તેજ દલમમાં જણાયું છે કે “એર મેઇલ માટે જર્મા અને સિલોનનો સમાવેશ હિંદુસ્થાનમાં થતો નથી.” પણ સિલોનને માટે એવું કરાવવામાં આવ્યું છે કે “કાગળો ને પેકેટો ઉપર સાધારણ દર ઉપરાંત દર તોલે એક આનો અને પોસ્ટ ટાઈ ઉપર અર્ધો આનો વધારે પડશે.”

અને પછી તો જર્મા માટે પણ એમ કરાવવામાં આવ્યું છે કે “કાગળો ઉપર સાધારણ દર ઉપરાંત દર તોલે દીઠ દોઢ આનો અને ટાઈ ઉપર અર્ધો આનો વધારે પડશે.”

ઢ. “હિંદુસ્થાનમાં જે કાગળો ઉપર વજન પ્રમાણે ઉપરને દરે પોસ્ટલ રેટ્સ ચોઢ્યા હશે તે કાગળો વિમાન ટપાલમાં જશે ને ગાડીના કાગળ સાધારણ ટપાલમાં જશે.” આમ સુધારી લેઈ નીચેનો ભાગ એ દલમમાં ઉમેરી

લેવો: “હિંદુસ્થાન, સિલોન, ગર્મા સિવાય સમસ્ત અંગ્રેજી રાજ્યની ગંધી પ્રથમ વર્ગની ટપાલ-એટલે કે પત્રવ્યવહારના કાગળ, પોસ્ટ કાર્ડ અંગે કાગળને દરે પોસ્ટલ સ્ટેમ્પ ચોટલા આટીકેન્સ-નિગાની ટપાલમાં જ જશે (એટલે કે સ્ટીમર ટપાલમાં નહિ જશે), અને તેના ઉપર દર અર્ધો ઓસે અઢી આનાના સ્ટેમ્પ ચોટલા જોઈશે.”

“ખીનો વર્ગની ટપાલ-એટલે કે છાપેલા કાગળો, વ્યાપારી કાગળો, સેમ્પલો, પેકેટો, પાર્સલો વગેરે દાલની પેઠે સ્ટીમર ટપાલમાં જશે ને તેના પોસ્ટલ દર દાલ છે તે જ છે.”

૧૧. બ્રહ્મદેશના (Burman) જમીન ટપાલના દર

ગઈ તા. ૧ : ૪ : ૧૯૩૮થી બ્રહ્મદેશ (Burma) જનારી જમીન ટપાલના દર આ પ્રમાણે ઠપા છે: કાગળના પહેલા એક તોલા ઉપર દોઢ આનો અને પછી દર તોલે એક આનો વધારે. કાર્ડનો એક આનો. છાપેલા કાગળો, વ્યાપારી કાગળો અને પેકેટો ઉપર પહેલા પાંચ તોલા ઉપર પોણા આનો અને પછીના દર પાંચ તોલા દીઠ અર્ધો આનો. રજિસ્ટર્ડ વર્તમાનપત્રોની દરેક નકલ ઉપર દરેક દર દર તોલે અર્ધો આનો.

અંત્યપરિચય

૩૮. ખરી કેળવણી: લેખક-મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી; પૃષ્ઠ ૧૪ + ૪૫૮, કિંમત નાર આના. થોડા જ સમય ઉપર કંઈ વાતો કરતાં એક લાહને મેં પૂછ્યું: “આ નવી લાવનાઓ વાળી કેળવણીને ‘રાષ્ટ્રીય’ કેળવણી શા માટે કહેતા હશે? શું ઇરાન, ઇરાક કે આફઘાનિસ્તાનમાં આ જ કેળવણી, અનુકૂળ થોડાક ફેરફાર સાથે, અપાય તો તે છટ નથી? ત્યારે એને કોઈ એક દેશ ‘રાષ્ટ્રીય’ કેમ કહી શકે? હું તો માનું છું કે સમસ્ત માનવજાતિને છટ આ કેળવણીને ‘રાષ્ટ્રીય’ નહિ, પણ ‘સાચી’ કેળવણી કહેવી જોઈએ.” અને ત્યાર પછી થોડે જ દિવસે, આજે આ ‘ખરી કેળવણી’નું પુસ્તક આપણા હાથમાં આવી પડે છે. સર્વ પ્રકારની કેળવણીને પ્રત્યક્ષ કેં પરોક્ષ રીતે પણ સ્પર્શતા, ગાંધીજીના સમસ્ત લેખોનો ને લાખણોનો આ પુસ્તકમાં સંગ્રહ છે. કોઈ કોઈ સ્થળે એમાંના વિચારો સાથે મતભેદ પડે પણ બરા, પણ ગાંધીજી એવા સમર્થ વિચારક છે કે તેમના એકે એક વિચારનો ગંભીર અભ્યાસ કરવો ધોરે. દેશમાં કેળવણીનું કલેવર ફેરવી નાખવાના આજે સમર્થ પ્રયાસો થઈ

રહ્યા છે તેવે પ્રસંગે પ્રકટ થએલું આ પુસ્તક આપણ સૌને સદાયક થઇ પડશે. કેળવણી સંગ્રહે વિચાર કરનાર એકે એક ભાઈબેને, પાણીને મૂલે લેવાતું આ પુસ્તક ખરીદીને, એનો ગંભીર અભ્યાસ કરવો ધટે.

૩૮. આમલજનમંડળી : સંપાદક-જુગતરામ દવે; પૃષ્ઠ ૮+૯૪, કિંમત બે આના. ગામડાંમાં દહી રાત્રે ભજનમંડળીઓ ભેસે છે ને ભજનો ગાય છે. આ નવજુગને અનુકૂળ થઇ પડે એવાં જૂનાં અને દેશનાં પુનરુત્થાન માટે ચાલી રહેલી વર્તમાન હીલચાલને પ્રસંગે રચાએલાં નવાં, એમ જાને પ્રકરિનાં ભજનોનો આમાં સંગ્રહ છે. ચોજના એવી છે કે રાજનાં દશ, એમ સાત દિવસ ભેસનાર મંડળી માટે ૭૦ ભજનો ગોઠવ્યાં છે, ભજનમંડળીઓને ખડુ ઉપયોગી છે.

ઉપરનાં બે પુસ્તકના પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ.

૪૦. મહાસલાના પ્રમુખો : લેખક-સોમભાઈ પટેલ; પ્રકાશક-સુંદર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર, ન્યુ દર રફલ, મુંબઈ ૭; પૃષ્ઠ ૧૬+૨૦૪, કિંમત રૂ. ૧. દિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસલાનાં આજ સુધીમાં ૫૧ અધિવેશન થયાં, તે દરેક અધિવેશનના પ્રમુખની છબિ સાથે તેમનાં ટૂંકાં જીવનચરિત્ર આ પુસ્તકમાં આપ્યાં છે. પુસ્તક એટલું સરસ રીતે લખાયું છે, કે તેની ખીજી આવૃત્તિ નવજી દિવસમાં કાઢવી પડી છે. આપણા ગુજરાતી સાહિત્યમાં આવું આ પ્રથમજી બને છે એમ માનું છું. દરેક વિદ્યાર્થીએ તો આ પુસ્તક જરૂરજ વાંચવું ધટે, ખીજા સજી વાંચે.

૪૧. જ્યોતિસંઘ : પ્રકાશક-લીલાવતી દેમાઈ, જ્યોતિસંઘ, મગનભાઈની લંબલી, રાયપુર, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૩૬, કિંમત ત્રણ આના. હરિપુરા મહાસલાને પ્રસંગે નીકળેલી કાર્યગોધની આ પુસ્તિકા સૌ સમાજસેવકોએ વાંચવી ધટે છે. સંઘની સંચાલિકા એનો ગુજરાતના નારીસમાજની કેવી સુંદર સેવા આપતી રહી છે તે આ પુસ્તિકાને પાને પાને પ્રકટ થાય છે. એનોના કાર્યપ્રદેશના એકે એક વિભાગ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને સંઘ કેવું સુંદર કામ કરી રહ્યો છે તેનું પુષ્કળ ચિત્રો આપીને દર્શન કરાવ્યું છે. સૌએ આ સુંદર પુસ્તિકા વાંચવીજ ધટે, એટલુંજ નહિ પણ સંઘને સૌએ યથાશક્તિ ધનની તો સહાયતા આપવીજ ધટે, 'એ ધનના ધણી ધર્મ તમારો.'

૪૨. ઇલેક્ટ્રોકલચર એ શું છે? આગોત્રતિ પુસ્તક માળા, પુસ્તક ૧૯ : લેખક-સોમાભાઈ કીશાભાઈ પટેલ, સુણાવ (વાયા આણંદ); પ્રકાશક-જૂહાભાઈ અમરશી શાહ, હરિજન આશ્રમ, સાગરમતી; પૃષ્ઠ ૨૮, કિંમત ૦-૨-૦

(ટપાલખર્ચ માફ). વિજળી લગાડીને શરીરના રોગ દૂર કરવામાં આવે છે એ તો આપણે જાણીએ છીએ. પણ ડૉ. નેહરુ નામે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીએ અનેક પ્રયોગોથી સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે એવી રીતે જીવમાનના અનેક રોગ દૂર કરવામાં આવે છે અને નિર્જળને સળગા કરવામાં આવે છે. આનો લાભ ખેતીમાં જલુ સારી રીતે લેઈ શકાય એમ છે. એથી ગાયમેંસનું દૂધ વધે છે તેમજ ગુણે સમૃદ્ધ થતે છે. શેરડી, કપાસ, ઘઉં, કેએજ, ટમેટા, ખટાટા, હળદર, કુંચળી, મકાઈ, ગરમી, ખાજરી, ઝગેર વગેરે સૌ એાહે પાણીએ વધારે ઉપજ આપે છે. વળી વિજળી આપેલું પાણી પાકના જીવજંતુનો પણ નાશ કરે છે. અને સૌથી સારી વાત તો એ છે કે કોઈ પણ ખેડૂત પોતેજ, શરૂઆતને થોડે ખર્ચે, વિજળી આપવાનું કામ કરી શકે છે. એક જ ઉદાહરણ: વાયવ્ય પ્રાન્તોના ખેતીવાડી ખાતાના ક્ષેત્રમાં એકરે સરેરાશ ૨,૮૪,૩૮૯ રતલ ઘઉં થતા, પણ વિજળી આપેલાં ખીજ વાવ્યાથી ૩,૪૨,૧૯૭ રતલ પાક્યા! સારા સારા વિદ્વાનોએ પ્રયોગો કરીને આપેલા અભિપ્રાયો પુસ્તકમાં ટાંક્યા છે તે ઉપરથી ખાત્રી થાય છે કે વાત સાચી જ છે. ગાયુસના અને પશુના શરીરને પણ આ પ્રકારે વિજળી આપવાથી અનેક લાભ થાય છે. સૌ ખેડૂતોએ આ સસ્તું ને નાનું પુસ્તક વાંચી જલું જોઈએ ને પછી વિશેષ માહિતી જોઈએ તેમણે ઉપર જણાવેલા જોમાંથી કોઈ પણ સ્થળેથી માહિતી મેળવવી.

૪૩ ખેતીનાં મૂળતત્ત્વો, ભાગ ૧ (જમીન, પાણી, ઓગર): લેખક અને પ્રકાશક—ગાર્ત્લ સિવભદ્ર પંડ્યા, બી. એચ., બી. એસસી., સરકારી ક્ષેત્ર, ભરૂચ; પૃષ્ઠ ૮૮, કિંમત રૂ. ૦-૬-૦. આ પુસ્તકમાં જમીનની ઉત્પત્તિ, રચના અને પૃથક્કરણ સંબંધે લેખકે પ્રાથમિક શિક્ષણ માટે ઉપયોગી થઈ પડે તેવી માહિતી સ્પષ્ટ અને સરળ ભાષામાં લખાણથી રજૂ કરી છે. જમીન સંબંધે પ્રાથમિક જ્ઞાન મેળવવા જે કોઈ ઇચ્છતું હોય તે આ પુસ્તકના વાચનથી સારો લાભ ઉઠાવી શકશે. જમીનની પરીક્ષા એ જલુ અધરી જાણત છે. આજુબાજુની પરિસ્થિતિનો અનુભવ, જમીનના નાના મોટા રજકણોનું પ્રમાણ, રાસાયણિક પૃથક્કરણ, વગેરેની પરીક્ષા માટે જરૂર રહે છે. આ દિશામાં ઠીક ઠીક જાણવાનું આ પુસ્તકમાંથી મળી રહે તેમ છે. છોડ કેવી રીતે પાણી લે છે અને તેથી પાક સારો લેવો હોય તો કેવી રીતે જમીનને પાણી આપવું જોઈએ તેનો વિચાર કરનારે આ પુસ્તક વાંચવું ઘટે. ખેતીઉપયોગી ઓગરો સંબંધેની દ્રષ્ટિકોણ પણ લેખકે પ્રાથમિક શિક્ષણ માટે ઉપયોગી થઈ પડે તેવી રીતે રજૂ કરી છે. લેખકે ખેતીનાં મૂળતત્ત્વો રજૂ કરવામાં એકંદરે ઘણો સારો

પ્રયત્ન કરેલો છે. ખેતીવાડી શીખવતા વર્ગોમાં આ પુસ્તક પાઠ્યપુસ્તક તરીકે પણ દાખલ કરી શકાય.

શિ. જે. પટેલ

૪૪. બાલભાગવત, શ્રી સયાજી બાલજ્ઞાનમાલા, પૃષ્ઠ ૭૮, વાર્તાગુચ્છ : લેખિકા-અ. સૌ. મંજુદેવી માર્તંડરાવ પંડ્યા, રામજી મંદિરની પોળ, વડોદરા; પૃષ્ઠ ૧૬ + ૬૨, અંખિ ૫, મૂલ્ય આઠ આના. ભાગવતમાંથી જુદી જુદી વાતો સરળ અને સ્પષ્ટ ભાષામાં ગાળેકાને માટે વિતારી છે. પ્રયત્ન સારો છે. પુસ્તકની આ બીજી આવૃત્તિ છે, તે એની લોકપ્રિયતા સૂચવે છે. સૌ. ભા.

૪૫. આમદેવતા : લેખક-મહીજીભાઈ ઠાણિદાસ પટેલ, (નાપાડ, તા. આણંદ) હાલ દારેસલામ; પ્રકાશક-દુર્લભદેવ વ્રજલાલ પરીક્ષક, દારેસલામ; પાકું પૂકું, પૃષ્ઠ ૮ + ૪૫૬, કિંમત રૂ. ૧-૮-૦ (૩ શિલિંગ). ગામડાંના ઉદ્ધાર માટે યોગ્યતી અનેક યોગ્યનાઓના આ યુગમાં આમજીવનનાં સારાં સારાં તરવોનો ખ્યાલ આવે તેવી વાર્તાઓ લખાય એ જરૂરું છે. આ દિશામાં 'આમજીવની' અને 'દીનેશ'ના લેખકોએ પોતાની સિદ્ધ શૈલીથી વાચકોને ગામડાંના જીવન માટે સારો રસ ઉત્પન્ન કર્યો છે. 'આમદેવતા' પણ તે દિશામાં એક ઉમેરો છે. શહેરી વાતાવરણમાં ઉછરેલો સેવાપરાયણ સિદ્ધાન્તવાદી નવલચન્દ્ર ગામડાંના ઉદ્ધાર માટે પોતાનું ઉજ્જવળ લાવી છોડી ગામડાંમાં જઈ સામાન્ય ખેડૂતની માફક આખું જીવન જીવે છે, તેમજ તેની સેવાથીજ મુગ્ધ બનેલી શ્રીમંતુ નવલિકા તેને પરણી ગામડાંમાં જઈ સામાન્ય ખેડૂત સ્ત્રીઓના જીવનમાં કરવાં પડતાં બધાં ધરકામ જતે કરવામાં જીવનની કૃતકૃત્યતા સમજે છે, એ આ નવલિકાની વિશિષ્ટતા છે. પણ ગામડાંના લોકો માટે લખાએલી આ કથામાં કોઈ જગાએ ધૂણા ઉપજાવે તેવો શૃંગાર વાંચતાં સૂઝ ચડે છે! નવલિકાની દૃષ્ટિએ તેનું મૂલ્યાંકન કેટલું છે તે ચર્ચવાનું આ સ્થળ નથી, છતાં ગામડાંમાં કામ કરનારને ડગલે ને પગલે જે પારાવાર મુશ્કેલીઓમાંથી પોતાનો માર્ગ કરવો પડે છે તેવી મુશ્કેલીમાંથી આ કથાના નાયકને પસાર થવું પડતું હોય અને નાયકની કસોટી થતી હોય તેવું જણાતું નથી. વાતોની ગૂંથણીમાં મંજૂરોનો પ્રશ્ન, દારૂનિષેધ, હરિજનોનો પ્રશ્ન, લોકશિક્ષણ વગેરે જેવા હાલના યુગમાં ચર્ચાતા પ્રશ્નો અલાઉદ્દીનના જાદુઈ જ્ઞાનસંની મદદથી ઝપાટાગ્રથ સફળ થતા હોય તેમ હાથ ધર્યા છે. કેટલેક અંશે ગામડાંના જીવન માટે રસ ઉત્પન્ન કરે તેવું આ પુસ્તક છે અને તે રીતે લેખકનો આ પહેલો પ્રયત્ન, ઘણી તુટીઓ હોવા છતાં, આવકારને પાત્ર છે.

આ. ન.

૪૬. કિસાન (મહેરનામું) : પૃષ્ઠ ૨૭, કિંમત એ પૈસા. આમાં અખિલ

હિંદ કિસાનસભાનું જાહેરનામું—સભાનો ઉદ્દેશ અને કિસાનોનું હક્કપત્રક, ચોજના અને ગંધારણ—આપ્યું છે. (૪૭). બિહાર કિસાન : પૃષ્ઠ ૫૪, કિમન એક આનો. આમાં બિહાર કિસાન સભાની પ્રવૃત્તિઓનું વર્ણન છે. ત્યાંની ધારાસભામાં મહાસભાવાદી પ્રધાનો કિસાનોનું હિત સાધવા નિષ્ફળ નીવડ્યા છે અને એકંદર મહાસભા તરફથી પણ એ કિસાન સભા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ મળી નથી, કંઈક વિરોધભાવ થયો છે, એવી આ પુસ્તિકામાં ફરિયાદ છે. બેસક, દેશે અને મહાસભાએ કિસાન—સભાઓની—સંઘોની અવગણના કર્યો હવે નહિ જ પાસવે. એ સભાઓએ ને સંઘોએ પણ જાણવું જ જોઈશે કે આજે તો ધીકનો અશ્વ દેશની સ્વતંત્રતાનો છે, એ મળ્યે કિસાનોનું ને સમસ્ત પ્રંજનું હિત ઉકેલનાં ચાર નહિ લાગે; માટે આજે તો તેમણે પોતાની સૌ પ્રવૃત્તિઓ મહાસભાને જળવાન કરવામાં અને એમ કરીને દેશને સ્વતંત્ર ગનાવવામાં જ કામે લગાડવી ધટે.

ઉપરનાં બે પુસ્તકના પ્રકાશક : લોકનાદ કાર્યાલય, દીક્ષી ચક્રા, અમદાવાદ.

૪૮. માંગલિક ગીતમાળા : કર્તા અને પ્રકાશક—શ્રી. લવજી કરશન ભક્ત, શ્રી. કુતેપુર. બોમ્બે ભક્તની જગ્યા, અમરેલી; પૃષ્ઠ ૧૩ + ૧૧૨, કિમ્મત ૦-૧૦-૦. માંગલિક પ્રસંગોએ ગાવાનાં નૂતન ભાવવાદી ગીતોને જરૂર અવકાશ છે. કર્તાએ એવા પ્રયત્નની શરૂઆત કરી છે, એ ઇચ્છવાનું છે; પણ ગીતોના લય ધણાખરા કાકિયાવાડી હોઈ ગુજરાતની બેનોને મોટે ચઢવામાં તે કંઈક પંડે. કેટલીક જગ્યાએ ગીતનો પ્રાસ મેળવવાને માટે શબ્દોને થોડાક વળાંક આપવાં પડ્યો છે, અને ગાતાં પણ ક્ષતિ અનુભવાય છે. પૃષ્ઠ ૧૦, ગીત ૧૦માં પૂર્વ તરફનું મુખ કરાવીને સાયંસંધ્યા કરાવે છે તે યોગ્ય નથી; એ રીતે આપું ગીત વિરોધસૂચક અને છે. થોડાંક ગીત ભાવવાદી છે. કર્તાએ ભાષાશુદ્ધિ ને જોડણીશુદ્ધિ સાચવી હોત તો સારું યાત. 'ઉરેન્દ્ર'

૪૯. રાસનલિની : ગૃહલક્ષ્મી ગ્રંથમાળા, વર્ષ ૧૯૬૩, પુસ્તક ૩૬ : પૃષ્ઠ ૩૦ + ૧૮૪, કિમ્મત વાર્ષિક રૂાં ૦-૧૨-૦ ટપાલખર્ચ માફ, છુટક ૧-૦-૦ ટપાલખર્ચ જૂદું. રાસજગતમાં હવે તો ભાઈ કેશવ હ. શેકનું નામ એટલું જાણ્યું જાણીતું છે કે એમની ઝાળખાણ આપવા જેવું રહ્યું નથી. એમના રાસો ગૂજરાતની જગતમાં વધાવી લીધા છે એ જ ખતાવે છે કે એમના રાસ કેટલા સારા હશે. રાસનલિની આપીને ભાઈ શેક વળી એમાં વધારો કરે છે. રાસનલિનીમાં ભાઈ શેકે 'સમ્બોધન,' 'કન્યાવેલ,' 'ફૂલધારી,' 'બાલવાડી,' 'વગડો,' 'નવોવન,' 'મામ્બલીલા,' 'સમ્પર્ણ' અને 'વ્હાલું' વતન' એમ ૯ ભાગમાં એમના રાસોની વિભાગવાદ વહેંચણી કરી છે. ભાઈ શેકનો સંગ્રહ સારો છે.

૫૦. મંદારમાંલા: ગૃહલક્ષ્મી અંથગાળા, વર્ષ ૧૯૬૦, પુસ્તક ૮૫: પૃષ્ઠ ૬+૧૬૪, કિંમત વાર્ષિક ફાળે ૦-૭-૦ પોસ્ટેજ માફ, છુટક ૦-૧૨-૦ ટપાલખર્ચ જુદું; ભાષા કેશવ હ. શેઠની ટૂંકી નવલિકાઓનો આ સંગ્રહ છે. એમાં જુદી જુદી ૧૨ વાર્તાઓ છે. બધીયે વાર્તા નારીજીવનને લગતી છે. ગૂજરાતી સાહિત્યમાં હમણાં હમણાં ટૂંકી નવલિકાઓ મારા પ્રમાણમાં લખાય છે. ટૂંકી નવલિકાઓ વિષે હમણાંજ વડોદરામાં શ્રી. સયાજીરાવના જન્મદિવસના અગસામાં ગોકવાગેલી વ્યાખ્યાનમાળામાં 'પ્રસ્થાન'ના આદ્ય તંત્રી શ્રી. રામનારાયણ પાઠક બોલ્યા હતા કે ટૂંકી નવલિકાઓમાં લેખક એ સાવચેતી રાખવાની છે કે નવલિકાનું લખાણ આજુબાજુને નહિ સ્પર્શતાં સીધે સીધું પોતાની ગતિમાં ચાલ્યું જવું જોઈએ, એમાંજ નવલિકાની ખૂબી છે. એમણે બીજા, લખકના વિષે પણ ઉલ્લેખ કર્યો હતો. એ રીતે જોતાં આ સંગ્રહ આવકારદાયક છે.

ઉપરનાં બે પુસ્તકોના લેખક-શ્રી. કેશવ હ. શેઠ; પ્રકાશક-નવચેતન સાહિત્યમંદિર, ૨૪૫૬, ભદ્ર, અમદાવાદ. સો. ભા.

૫૧. તપોવન: લેખક-મોર્ચિદ હ. પટેલ, 'ધર્મજ'; પ્રકાશક-પટેલ ગોરધનભાઈ કિશોરભાઈ, એડવોકેટ, નંદાનંદ, અમકાપુરી, વડોદરા; પૃષ્ઠ ૨૮+૧૧૦, એક છબિ, કિંમત બાર આના. 'તપોવન' અને 'યસશિખા' નામનાં બે લાંબાં કાવ્યોનો આ સંગ્રહ છે. 'તપોવન'માં 'સોવિત્રી અને યમ'ના પ્રસંગની કથા છે, 'યસશિખા'માં શીખ ગુરુઓમાંના એકના બલિદાનની કથા છે. રજુ કરવાતી રીત સામાન્ય છે, છતાં કર્તાની એની પાછળ દૃષ્ટિ છે એમ જણાઈ આવે છે. પરિચયમાં ભાષા શાન્તિલાલ ઠાકરે લખ્યું છે તેમ સાચેજ કવિ વારે વારે આધ્યાત્મિકતા તરફ ઢળી જાય છે. કેટલાકને એમાં કવિતાની ખૂબી જણાશે અને કેટલાકને કદાચ એ દોષપાત્ર લાગશે. પણ બધીય રીતે બંને કાવ્યો વાંચવા સરખાં છે અને એ રીતે ગૂજરાતી જગતને આવાં કાવ્યો આપવા જદલ લેખકને ધન્યવાદ ઘટે છે. સો. ભા.

૫૨. નવાં ઉખાણાં, નરોત્તમ બાલં અંથાવલી, પુસ્તક ૧૯૬૦: લેખક-વલ્લભજી સુંદરજી કવિ; પ્રકાશક-શ્રી બાલવાચન પ્રકાશન મંદિર, ગાંધીકોટ; પૃષ્ઠ ૩૨, એક છબિ, કિંમત ત્રણ આના. ચોપડી સારી છે. ઉખાણાં બાલોચિત છે. ઉખાણાં પોતેજ એવાં છે કે તે બાળકના હૃદયમાં કુતૂહલ ઉત્પન્ન કરે છે, તો પછી સંપાદકે સમજૂતી શા માટે આપી હશે એ સમજણ પડતી નથી. સમજૂતી ન આપી હોત તો ચોપડી વધુ સુંદર લાગત અને એ રીતે એનો હેતુ વધુ પોર પડત. બાંકી બાળકોને ઉખાણા વાંચતાં મગ્ન પડશે. સો. ભા.

૧૬. હાસરા કપડવંજ તાલુકા જાત ખેડૂત મંડળની તપાસ સમિતિનો અહેવાલ-૧૯૩૮, ડાકોર. (૧૭) ગુજરાત હરિજન સેવક સંઘ: પાંચમા વર્ષનો હેવાલ, ૧૯૩૬-૩૭. (૧૮) ચરોતર પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ (દાદાભાઈ નવરોજી વાચનાલય): સંચાલક-ચરોતર એન્સુફેશન સોસાયટી, આશુદં. (૧૯) જ્યોતિસંઘ, મગનભાઈની હવેલી, અમદાવાદ: આભારનોંધ, દિસાળો, કાળાઓની નોંધ, ૧૯૩૬-૩૭.

પ્રસંગકથા

હરિજનોની વહારે સરકાર

“મુંબઈ, તા. ૨૪. ‘સરકારની એ ગાન્યતા છે કે શેડ્યુલ્ડ જાતિના પ્રાથમિક સામાજિક હક્કોને સંરક્ષવા વધારે કડક પગલાં લેવાનો અમલ હવે આવી પહોંચ્યો છે.’ હરિજનોને આ હક્કો આપવા માટે પગલાં લેવાની જરૂરિયાત ઉપર ભાર મૂકતી સરકારની યાદીમાં ઉપર પ્રમાણે જણાવવામાં આવ્યું છે. યાદીમાં પ્રધુ જણાવવામાં આવ્યું છે કે સરકારના બધા અમલદારોને આ સંબંધમાં, જ્યાં શેડ્યુલ્ડ વર્ગોને આ હક્કો ભોગવતા અટકાવવામાં આવે એ બધા કેસોમાં, સખ્ત હાથે કામ લેવાનું જણાવી દેવામાં આવ્યું છે, ખાસ કરીને સરકારે નીચેનાં પગલાં લેવા જણાવ્યું છે: (૧) કેસ માંડનાર સત્તા ધારીઓએ શેડ્યુલ્ડ વર્ગો માટે ખીવાના પાણીના જગાડના કેસોમાં ગુના માટે સખ્ત-સખ્ત માટે કોર્ટમાં દખાલુ કરવું. (૨) એક રથાનિક સંસ્થા આ બનાવમાં પૂરતી ચેતવણી આપવા છતાં સરકારની આ નીતિને અમલમાં મૂકવા નિષ્ફળ નીવડે તો એવા જનારોમાં રથાનિક અમલદારોએ એવી સંસ્થાઓને સરકાર તરફથી અપાતી વોલન્ટરી ટ્રેડમાં કાપ મૂકવાની અથવા રદ કરવાની ભલામણ કરતાં ખચકાવું જોઈએ નહિ. (૩) જે રથાનિક સંસ્થા જાણીબુજીને અને ચાલુ આ જાગતમાં સરકારના હુકમોની અવગણના કરે અને જાહેર દુવાઓ અને તળાવો બધી જાત અને વર્ગ માટે ખુલા મૂકવાની તેની ફરજ જાનવવામાં નિષ્ફળ જાય તો રથાનિક અમલદારોએ વિલંબ વિના આવા કેસો સરકારને લખી જણાવવા અને સરકાર આવા સામે ચલા કેસોમાં રથાનિક સંસ્થાને નિષ્ફળ કરાવી વિખેરી નાખવી અથવા જાહેરી નાખવા ખચકાશે નહિ. યાદીના અંતમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે સામાજિક ગદિબકાર અને ખીજા પ્રકારની સત્તામણીઓ સામે જાહેરમત કેળવવા માટે સરકાર સાથે

જ્યાં સહકાર કરવા અપીલ કરવામાં આવી છે, જે વિના કારોબારી એકલી આ જાગૃતીને સંપૂર્ણ અટકાવી શકે નહિ. જ્યાં સુધી તે જાહેર અને આગામિક હક્કોને લાગેવળગે છે ત્યાં-સુધી અસ્પૃશ્યતા ટાળવાની એ સરકારની નીતિ છે અને આ હેતુ સાધવા જ્યાં શક્ય પગલાં લેવા ધારે છે” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૨૫:૩:૩૮). આવા સખ્ત કાયદાની આશુકિ આપણને ચલાવવાની સરકારને ફરજ પડે એ આપણે અને સ્થાનિક સંસ્થાઓ માટે શરમભરેલું છે. જાહેર રૂવા તળાવો ઉપર, તેમનો ઉપયોગ સર્જને કરવા દેવાનાં, જાહેર પાટીઆં મૂકવાના હુકમો થયા છતાં જાહુજ એછે સ્થાને મુકાયાં છે. એ સંસ્થાના પ્રમુખો જ હરિજનોને એ સંસ્થાઓનો ઉપયોગ કરાવવા પોતાની સાથે લેઈ જાય એવા હુકમો હવે છૂટવાની તેઓ વાટ જીએ છે?

આળસગ્ન નિષેધ કાયદો વધારે સખ્ત

“આળસગ્નનો મદતર નાશ હજી આપણા દેશમાં થયો નથી તે શોકજનક છે. આળસગ્નના પ્રતિબંધ માટે થોડાં વર્ષો ઉપર ‘શારદા’ કાયદો નામે ઓળખાતો કાયદો પસાર થયો હતો; પરંતુ તેમાં એટલી જધી છૂટવા બારીઓ હતી, કે એ કાયદાથી આળસગ્નની અટકાવત થઈ શકી નથી. આ કારણથી હમણાં એ કાયદાની અંદર સુધારા કરવાનો ઠરાવ વડી ધારાસભાએ કર્યો છે. તેને અનુસરીને હવે એ કાયદાનો અગલ સખ્તાઈથી થશે. અત્યાર સુધી કાયદામાં એમ છે, કે આળસગ્ન માટેની ફરિયાદ કોઈ ખાનગી સખ્તસજ કરી શકે અને ફરિયાદ સીધે એને રૂ. ૧૦૦ ડીપોઝીટ મૂકવા જોઈએ. હવે આ રકમ જમે મૂકવી પડશે નહિ; તેમજ સરકાર પોતે પણ ફરિયાદ નોંધાવી શકશે. વળી આ ગુન્હા માટે સ્ત્રીઓ સિવાય બીજા સર્વ ગુન્હેગારોને કેદની સજા પણ કરી શકાશે. વળી લગ્ન કરનારાં આણુ રહેવાસી સ્થિટિશ હતાં હોય તો દેશી રાજ્યમાં લગ્ન કરવા છતાંયે તેઓના ઉપર કેસ માંડી શકાશે. આ રીતે આળસગ્ન પ્રતિબંધક કાયદાનો અમલ હવે વધુ સખ્તાઈથી અમલમાં મુકવાની આશા રહે છે” (‘સ્ત્રીઓધ,’ એપ્રિલ ૧૯૩૮). દરેક લગ્નની વીગતવાર—મિતિ, લગ્ન કરાવનાર જને પક્ષ—વગેરે હકીકત સરકારમાં નોંધાવવાની ફરજ જોર ઉપર નાંખાવી જોઈએ, એટલે એ જાહુ ફરિયાદ કરતા કચેરીમાં સાળિત કરવું, હાલમાં જેમ કડક ને ખર્ચાળ થાય છે, તેમ ન થાય.

આળસગ્ન વિરુદ્ધ નોટીસો

“નરસંઘા, તા. ૨૦. ભરૂચ જિલ્લાના આમોદ ગામના પા. કરસન હીરાભાઈના સાત વર્ષના પુત્રનું લગ્ન જાહુસર તાલુકાના ગજેરા ગામના પા. હાથીભાઈ

હીરાભાઈની પાંચ વર્ષની પુત્રી ડાહી સાથે તા. ૨૪:૩: '૭૮ને રાજ ગજેરા ગામમાં થવાનું હોવાથી ગુજરાનના પાટીદાર મંડળના મંત્રી વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલે સદરહુ જાળવળ નહિ કરવા કરાવવા વરકન્યાનાં માગ્યાપો અને કન્યાપક્ષના ગોર શંકરલાલ અંબાલાલને તા. ૧૮:૩: '૭૮ને રાજ નોટીસો મોકલી છે" ('ગુજરાન સમાચાર', તા. ૨૨:૩: ૧૯૭૮). જાળવળ થવા પછી લોકને કોર્ટે ખેંચવા, તેનાં કરતાં અગાઉથી સૂચના આપવી એ સાચું છે.

જાળવળ માટે સજ્જ

બેટાસીના હમ્મર જવેરલાલ મોતીલાલના ૧૬ વર્ષના દીકરા પૂર્વગંલાલનું જાળવળ કદાનવાડીના હમ્મર ત્રિભુવનદાસ ગરગડાસની દીકરી છત્રી સાથે ચએધું. ભાઈ વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલે એ જાળવળમાં (૧) વરના પિતા જવેરલાલ, (૨) વરનાં માતા રેવાબાઈ, (૩) વરના કાકા નાથાલાલ મોતીલાલ, (૪) કન્યાના પિતા ત્રિભુવનદાસ અને (૫) કન્યાનાં માતા ચંચળબાઈ વિરુદ્ધ ખેડા-ડિસ્ટ્રીક્ટ કોર્ટમાં તા. ૨૧:૧૨: '૭૭ને રાજ ફરિયાદ દાખલ કરેલી. પ્રાથમિક તપાસ થઈ ગયા પછી આખુંદ મુકામે તા. ૩:૩: '૭૮ને રાજ ડિ. મેજિસ્ટ્રેટ શ્રી. વૈલની રૂબરૂ કેસ ચાલ્યો. ફરિયાદી તરફથી અમદાવાદ વાળા શ્રી. સુરજત જોષીતારામ ભટ્ટ અને આરોપીઓ તરફથી નડીઆદ વાળા સુપ્રસિદ્ધ રા. સા. સોમાભાઈ શાહ વકીલો હતા. ફરિયાદી પક્ષે શારદા એક્ટ વિરુદ્ધ આ જાળવળ થવાનો પુરાવો રજુ કર્યો. આરોપીઓ તરફથી શ્રી. સોમાભાઈએ દલીલ કરેલી કે (૧) કાયદો થવા પહેલાં આ વિવાહસંબંધ બંધાએલો અને (૨) કન્યા મોટી થઈ ગઈ હોવાથી ને તેને ઋતુકાળ જતો હોવાથી આ લગ્ન કરવાની ફરજ પડેલી. મેજિસ્ટ્રેટ આ બંને દલીલોને ફેંકી દીધી. અને તા. ૫:૩: '૭૮ને રાજ નાપા મુકામે (૩) વરના કાકા નાથાલાલ સિવાયના ચારેય આરોપીને—દરેકને રૂ. ૩૦૦નો મળી—કુલ રૂ. ૧૨૦૦નો દંડ કર્યો. જયાવપક્ષના વકીલે વાંધો લીધા છતાં કૅપેન્સેશનના રૂ. ૩૫ ફરિયાદીને આપવાનો કોર્ટ હુકમ કર્યો. આવા દંડ બાધા છતાં અને સરકારની ને લોકની દૃષ્ટિએ નાલેશી પામ્યા છતાં આપણા-લોક ક્યાં સુધી આવાં જાળવળ કરીને જાળવળનું અદિત કર્યા કરશે?

“પરદાનશીન સ્ત્રીઓનો બળવો

“હમણું નહાન (પંચજ) ખાતે પરદાનશીન હિંદુ સ્ત્રીઓએ ભારે ધાંધલ મચાવી એક વૃદ્ધલગ્ન અટકાવી દીધું છે. એ વૃદ્ધ વેપારી પોતાની પત્ની હયાત હોવા છતાં ખીજું લગ્ન કરવા તૈયાર થયો હતો. આ લગ્ન અટકાવવા ‘જારેક’

પરદાનશીન સ્ત્રીઓ પોતાના ભુરખાઓ ફેંટી દેઇ જહાર પડી. લગ્નમંડપ આગળ તેમણે વરધેડાને ‘શરમ! શરમ!’ અને ‘વૃદ્ધલગ્નનો નાશ હો!’ એવા પોકારોથી વધાઓ; પણ વરરાજાએ તેમના તરફ કંઈ ધ્યાન ન આપ્યું ત્યારે તેમણે મત્યાગ્રહ કરવાની ધમકી આપી. જોકે વરરાજા તો અડગ રહ્યો, પણ કન્યા ઉપર તેની ભારે અસર થઈ અને પોને એ ભૂટાને કોઈ પણ સંજોગોમાં પરણનાર નથી એમ તેણે આનંદના પોકારો વચ્ચે જાહેર કર્યું.” (‘પ્રમળધુ,’ તા. ૧૦:૪:૩૮). સત્તાપ્રિય પુરુષોને સ્ત્રીઓના આવા જળવાથી પોતાની લાગમવ્યાદા હણાતી લાગતી હશે, પણ એક જાણાને જ્યાંથી લેવા માટે જળવો કુનાર એ બધી બેનોને અને છેલ્લી પણ સમજીને જતી જનાર એ જાણાને પણ ખરેખર ધન્યવાદ ઘટે છે.

જળવાના અનેક પ્રસંગ

અને બેનો જગે તો જળવો કરવાના અનેક પ્રસંગ આપણી નજર સામે આવી પડે છે. એ જુદે જુદે રથોથી અહુણા જ મને સમાચાર મળ્યા છે કે “સોશવાના પટેલ જુગલભાઈ શિવાભાઈ ધર્મજના પટેલ લાલાજી તુળશીભાઈની પુત્રી બેન કમળા સાથે લગ્ન કરવા આવનાર છે. કન્યાની ઉંમર કરતાં વરની ઉંમર ત્રણ ગણી એટલે કે ૪૫થી ૫૦ સુધીની છે.” આવે પ્રસંગે એવી કુમળી જાળાઓને જ્યાંથી લેવાને માટે બેનોએ જળવો ઉઠાવે જ રહ્યો. આપણા યુવકો તો શિયલ ચઈ બેડા છે, એમને તો લહેર જ ભોગવવી છે, એટલે એમના ઉપર વિશ્વાસ રાખીને બેસી રહે હવે બેનોને નહિ ચાલે. પોતાની જાતિના ઉદ્ધાર માટે એમણે તો હવે જાતે જ બિલ્લું બેધરો.

લુહાણા યુવતીના આપઘાત

જો બેનો વેળાસર જાગીને પુરુષોના જુલમ સામે જળવો નહિ ઉઠાવે તો તેમની અવનતિનો પાર નથી. રાજકોટની “નર્મદા નામની લુહાણા યુવતીએ પોતાનાં એ જાળકો સાથે આપઘાત કર્યાના ખજર આવી ગયા છે. એ ખૂન અને આપઘાત પાછળની કારણી સામાજિક સમસ્યાઓ આજે જાણવા મળે છે. આપઘાત કરનાર બાકીને આઠ વર્ષની છોકરી હતી. તે પછી તેને બીજી પણ એક જાળકી જ અવતરી હતી. હજુયે લુહાણા જાતિમાં છોકરીનો જન્મ નારાજી મનાય છે, કારણ કે લુહાણા જાતિમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન જૂના જમાનાં જેટલું જ કચડાતું રહ્યું છે. બીજી જાળકીના જન્મથી તેને કુટુંબે તેના ઉપર સ્થાનત વરસાવવી શરૂ કરી દીધી. એ પહેલાં પણ તેના ધણીનો ને સાસુનો વર્તાવ ત્રાસરૂપ હતો. નર્મદાને લાગ્યું કે તેનો પતિ હવે બીજી સ્ત્રી કરશે, અને,

તેને ભરણુપોષણ વગર હાંકી કાઢવામાં આવશે. હુહાણા જાતિમાં સ્ત્રીઓને આ રીતે હાંકી કાઢવાના જનાવો નવાં નથી. અને આ રિયતિમાં નર્મદાએ જીવવા કરતાં મરવું 'પશંદ ક્યું' અને પોતાની છોકરીઓનું પણ મૃત્યુ જીવન કરતાં તેણે વધારે માફ ગણ્યું હોય એ સ્વાભાવિક છે." પ્રચંડ વેદના અસહ્ય યજ્ઞ પડે ત્યારે માણસ પોતાને હાથે પોતાના પ્રાણ કાઢી નાખે! પણ એવી રિયતિમાં આવી પડેલી બેતોએ સમજવું ઘટે કે એવી રિયતિનું સાચું નિવારણ આપવાત નથી; પણ જીવમગારો મામે જાંડ ઉઠાવવું એ જ છે; અને પેલી પંજાબી બેતો પડે અનેક બેતો સહકાર કરે તો જાંડ સુસાધ્ય છે ને સફળ પણ છે.

પત્નીને ડામ દેવા ખદલ

“પાટણ તા. ૯. અત્રેના ચંદુલાલ વાડીલાલ સડિસરા નામને એક માણસે ગયા ઓગસ્ટ માસમાં પોતાની સગીર વયના સ્ત્રીના શરીર ઉપર સંખ્યાબંધ ડામ દેધને વ્યયા નીપજતી હતી. પોલીસે સદરહુ ચંદુલાલની મામે કેસ કર્યો હતો. તા. ૮મીએ તે કેસનો ચુકાદો આપતાં પાટણ મહાલ વહીવટદાર શ્રી. ધેમરભાઈ દેસાઈએ સદરહુ ચંદુલાલને એક માસ સખત કેદ અને ૧૦૦ રૂંડની સજા ફરમાવી છે” (‘ગુજરાત સમાચાર’ તા. ૧૧ : ૨ : ૩૮). આવા કૂર પતિઓને આ સજા હજીએ ઓછી છે. પણ સનાતન હિંદુ ધર્મના પતિપત્નીના ખાનગી વ્યવહારમાં આગે હાથ નાખી, પત્ની ઉપરના પતિના કુલમાલકી હકનો સરકાર નાશ કરે છે, એટલા માટે પાટણનું ને સમગ્રત હિંદુસ્તાનનાં સનાતની હિંદુ મહાજનો પોતાના દૂષિતા ‘સનાતન હિંદુ ધર્મ’ને તારવા સરઘસો કાઢે ને સભા ભરી વિરોધ જાહેર કરે તો નવાઈ નહિ! આમ હિંદુ પતિના હક્ક લૂંટી લેવાય તો આલ તૂટી પડે ને!

વડી ધારાસભામાં શરિયત ખીલ

લઘુમતિના હક્કનું રક્ષણ કરવાને નામે કેટલાક મુસલમાન અગ્રેસરો આકાશપાતાળ એક કરી રહ્યા છે. હિંદુ-મુસ્લીમના ઐક્યની આશાએ મહાસભા એ અગ્રેસરોનાં આક્રમણો સહન કર્યો જાય છે તેમ તેમ તેઓ અવનવાં આક્રમણ કર્યો જ જાય છે. અહુણાંજ વડી ધારાસભામાં મી. કાઝમી નામે એક મુસ્લીમ સભ્યે શરિયત ખીલ (Muslim Women Apostasy Bill) રજૂ કર્યું છે. એ ખીલનો હેતુ એવો છે કે “કોઈ પચ્છેલી મુસ્લીમ સ્ત્રી ધર્મ ખદને તોય તેના ઉપર તેના મુસ્લીમ પતિનો હક્ક કાયમ રહે, પણ જો કોઈ પચ્છેલી હિંદુ સ્ત્રી મુસલમાન ધર્મ સ્વીકારે તો ત્યાર પછી તે પોતાના હિંદુ પતિને પણ મુસલમાન થવાનું કહે અને છતાં તે મુસલમાન થાય નહિ તો તે

ઓ ઉપરથી તેના હિંદુ પતિના હક બિડી ગયો!" વાહ! આપણામાં કહેવત છે કે 'તારૂં મારૂં સદિયારૂં, મારૂં મારૂં આગવું.' એ કહેવત સાચી પાડવાનેજ મારૂં મી. કાઝમીએ આ બીજા ધારાસભામાં આણું હશે! અને વળી હિંદુ-મુસ્લીમ એકબીજા આ એક પ્રયાસ હશે અથવા તો લઘુમતી કામના સંરક્ષણનો પ્રયાસ હશે! અને વળી બીજામાં એમ પણ સૂચવ્યું છે કે "આ કાયદા અનુમાર કંઈ વધો પડે તો એવા કેમ મુસ્લીમ ન્યાયાધીશ સમક્ષ આવે." એટલે કે કેસના સુકાદામાં પણ મુસલમાનનેજ લાભ આપે! એસકે ઓને કે પુરુષને પોતાનું-લગ્નજીવન, અસલ્લ થઈ પડે તો તેમને કાયદાથી લગ્નવિરોધની પરવાનગી મળવી જ જોઈએ, પણ આમ એકતરફી ને મુસ્લીમ લાભનેજ ખાતર કાયદા ઘડાય ત્યારે તો એવું આક્રમણ હિંદુઓને અસલ્લ થઈ પડે. આસા છે કે વડી ધારાસભાનાં સર્વે અમુસ્લીમ સભ્યો અને મહાસભાના સભ્યો આ બીજા ઉડાવી દેશે. હિંદુઓ પોતેજ અંતેક રીતે પોતાનો ધર્મ હુગાવી રહ્યા છે, તેમાં વળી આપોં જવારનાં આક્રમણ થાય તો હિંદુ ધર્મનો નાશ જ છે.

પેટલાદ તાલુકા પ્રજામંડળ પરિષદ

તા. ૩ : ૪ : '૩૮ને રોજ ગાકરોલમાં દરગાહશ્રી ગોપાળદાસને પ્રમુખપદે પેટલાદ તાલુકા પ્રજામંડળ પરિષદ ભરાઈ. પ્રજા જનગત થઈ છે એ અતિ આનંદનો વિષય છે. પણ તેવું દૃષ્ટિમિત્રુ હજી વધારે વિશાળ થવાની જરૂર છે. પરિષદમાં જે ઠરાવો પસાર છે તે મોટે ભાગે ખેડૂતોના હિતના છે, સમસ્ત પ્રજાના હિતના બહુ ઓછા જ છે. સ્થાથી કોઈને એમ જ લાગે કે આ તો 'પ્રજામંડળ'ની નહિ, પણ 'ખેડૂતમંડળ'ની પરિષદ છે. વળી ઠરાવોમાં મોટે ભાગે રાજ્ય પાસેની માગણીના છે, પ્રજાએ પોતે પોતાનો ધર્મ કેમ જાળવવો એ વિષે એક પણ ઠરાવ નથી: નથી તો અસ્પૃશ્યતાનિવારણ વિષે કોઈ ઠરાવ કે નથી તો સામાજિક ખર્ચ ઘટાડવાનો કોઈ ઠરાવ, જોકે પ્રજા મરીમ થતી જાય છે એમ કહીને સરકાર પાસે રાહત માગવામાં આવે છે! પોતે પોતાને કંઈ સહાયતા કર્યા વિના જે પ્રજા સહાયતા માટે હમેશાં સરકાર મામે જ નજર માંડીને બેસી રહે તેને તે સમસ્ત જગતમાંય કાણુ સહાયતા કરી શકશે? ત્યારે ખેડૂતે પોતે જનગત થઈ જવું જોઈશે.

બાર માસની ખેતી

અને વળી ખેડૂતોના હિતના જે ઠરાવ એ પરિષદમાં થયા છે, તેમાંય ટૂંકી દૃષ્ટિથી રાહતો માગી છે, વિશાળ હિતના ઠરાવ નથી થયા. ખેડૂતની ખેતી બારેય માસ આવે એટલા માટે નહેરો-તળાવો થવાં જોઈએ, ખેતીનો પાંક

સારે ને કિંગ્મતી ઊતરે એવી યોજનાઓ ઘટે; આજનું ખેતીવાડી ખાતું તો નિષ્ક્રિય અને જાણે પેન્શનખાતું કે પાંજરાપોળ હોય એવું જાની ગયું છે, તેને જાહેરે તે સક્રિય જાને અને ખેડૂતોને પ્રેરસાહન મળે એવી યોજનાઓ થવી ઘટે. આ અને આવા કેટલાક કરાવેલો પરિપક્વમાં આવવા જોઈતા હતા. માનવીને વસ્ત્રની જરૂર કરતાંયે અન્નની જરૂર વધારે છે—તે નામો જીવી શકે, ભૂખ્યા ન જીવી શકે. આમ વસ્ત્રઉત્પાદનની કરતાં અન્નઉત્પાદનની જરૂર વધારે છે. છતાં પરદેશી સરકારની રાજ્યભીતિને પરિણામે ખેડૂત ભેદાર થઈ ગયો છે, ખેતી પશુ સતત નથી કરી શકતો અને માટે જ નિરાશ થઈને ખેડૂત નવરો પડે છે ત્યારે તેણે કાંતીને પશુ બે પૈસા મેળવવા પ્રયત્ન કરવો એમ મહાત્માજીએ સૂચના કરી પડે છે. જાકી આજાદ ખેડૂતને નવરા પડવાનો ને કાંતવાનો અવકાશ ક્યાંથી જ હોય?

ભેંસ વિરુદ્ધ ગાય

વળી મહાત્માજી અને બીજા દેશનેતાઓ ખેડૂતોને ભેંસને જાહેરે ગાય રાખવાની સૂચના કરે છે. આર્યો આ દેશમાં આવ્યા ત્યારે ગાય જ પળાતી. જોટલા જ માટે રાખતે પશુ 'ગોધાલ્લયપ્રતિપાલક' કહ્યો છે. વળી આપણી ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં પશુ ભેંસ નહિ પણ ગાય જ પૂજાય છે. ત્યારે ખેડૂતોએ અને ખાસ કરીને ગુજરાતના ખેડૂતોએ ગાયને તરછોડી ભેંસને કેમ સ્વીકારી હશે એ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. સમાજનેતાઓએ આ પ્રશ્નનો અભ્યાસ કરવો ઘટે અને તે ખેડૂતો સામે મૂકી તેમને સમજાવવું જોઈએ કે આપણે અમુક મતિ-જમતી ભેંસને સ્વીકારી, પણ આખરે સરવાળે તો ગાય જ ભેંસના કરતાં વધારે આર્થિક, શારીરિક અને માનસિક લાભ આપે છે. પણ વળી અત્યારે તો ગાયની વિરુદ્ધ પરિસ્થિતિ ઊભી થતી જ જાય છે: માત્ર ખેતી ઉપર જાળવતી જોડે રાખવી પાલવતી નથી, બીજા મોસમમાં ખેતીનો પાક લેઈ જવા જાડે પણ ફેરવાય ત્યારે જ પાલવે. પણ હવે તો જ્યાં માલ મોટરોથી જાય છે, એટલે એ રીતે જાળવ રાખવા ને તેથી ગાય રાખવી ખેડૂતને પાલવે નહિ. આથી ગામડાંનો માલ મોટરોએ નહિ વહેવો એવો પણ કાયદો થવાની જરૂર છે.

વરજુઆમાં પ્રેતભોજન બંધ

પણ આગળ જણાવ્યું જ છે કે આપણે જાતે જ જામત થઈ જયું જોઈશે. રાજ્ય તે કેટલા કાયદા કરશે? અને રાજ્યને કાયદે આપણું તે શું? દળદર શીટવાનું હતું, જો આપણે પોતે જ સમજીને નહિ ચાલીએ તો? સારી વાત છે કે આ નવજુગમાં ક્યાંક ક્યાંક સુવકા જાળતા થયા છે અને નિર્ચયક ખર્ચ

કરતા અટકતા ચલા છે. “વરણામા સેવાસમાજનો એક કાર્યકર્તા ભાઈ આશા-ભાઈ પ્રભુદાસ પટેલનાં માતૃશ્રી ગં. સ્વ. કેસનબા ગઢ ફાગણ વદ ૩૦ને રોજ ગુજરી જતાં એમના સંસ્કારી પુત્રોએ બારમાતું અનિષ્ટ જમણું જમાડ્યું નથી. માત્ર અનાયાશ્રમ તથા કેળવણીના કાર્યમાં યથાશક્તિ દાન કરી ગામમાં એક વધુ સારો દાખલો બેસાડ્યો છે. કાનમના ભાઈઓ બારમાના અનિષ્ટ અર્થથી પાયમાલ થતા જાય અને મોતનાં તેમજ ભાઈ-પાડોશીનાં ગાળોકા કેળવવા તરફ પ્રેરાય અને એ રીતે અજ્ઞાનતા દિટાડે તો કેવું સારું?”

લાંબી રજાઓમાં વિદ્યાર્થીઓનાં ધર્મકાર્ય

ઉનાળાની લાંબી રજાઓ આવે છે. પરીક્ષાઓનો થાક લાગે, પણ યુવક વિદ્યાર્થીઓ યાદથી લોથ ચઢતે આખી રજામાં પડ્યા રહે તો એમની જુવાની લાજે! વિદ્યાર્થીઓ કર્તવ્યહીન બને અને રજા જેવો અવકાશનો પ્રસંગ ગળે તોય ધર્મકાર્યનો લાભ ન ઉઠાવે તો તેમનું બહુતર લાજે! તેમણે સમાજહિતનાં કંઈ કંઈ ધર્મકાર્ય શોધી કાઢ્યાં ઘટે અને સંઘ બાંધીને, પ્રસંગે એકલા પણ, એ ધર્મકાર્ય સાધવા યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરે. આ માસમાંજ ભાઈ મોતીભાઈ અમીને એક ધર્મકાર્યનો અંશુલિનિર્દેશ કર્યો છે. એમણે ચરોતર એન્યુકેશન સોસાયટી દ્વારા આજુદ તાલુકામાં ‘કેળવણીદીન’ ઊજાઓ. અગાઉથી આખા તાલુકાની ગુજરાતી શાળાઓના શિક્ષકોને આમંત્રી આ દિન ઊજવવા પ્રેરણા કરી અને ગઈ તા. ૧૦મીએ તાલુકાનાં લગભગ સર્વે ગામોએ દા. નં. હાઈ સ્કૂલની વિદ્યાર્થીઓ જઈ પહોંચ્યા. કેટલેક સ્થળે એ હાઈ સ્કૂલના શિક્ષકો પણ ગએલા. દિવસ એકજ રાખેલો ને દાનની રકમ પણ પાંચ રૂપિયાથી એક આના સુધીની જ હતી. પણ એ એકજ દિવસમાં આખા તાલુકામાં, શાળાઓના શિક્ષકોની સહાયતાથી, ત્રણેક હજાર રૂપિયા મળ્યા. એ પૈસા કેળવણીની જુદી જુદી શાખાઓમાં વપરાશે. સમાજનો યુવક વિદ્યાર્થીવર્ગ યોજના ઘડી, રજાઓમાં તે પ્રમાણે કાર્ય કરવા મંડી પડે તો થોડાજ સમયમાં સમાજનું કલેવર ફેરવી નાખે. ત્યારે વિદ્યાર્થી બધુઓ, સત્કિષ્ત જામત પ્રાપ્ય વરાધિવોધત।

શ્રી વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળ

મંડળ સમાચાર

દાવા વગેરે સરકારી કાગકાજમાં મંડળના પ્રતિનિધિ તરીકે મંડળના પ્રમુખે કામ કરવા હુકમ છે. આલુ વર્ષ માટે મંત્રી તરીકે શ્રીમતી શરદાબેન મજમુદાર અને શ્રી. રાવજીભાઈ મણિભાઈ નિમાયાં છે. શ્રી. સુભદ્રાબેન શ્રોત્ર અને શ્રી. સુમતિબેન વૈદ્ય ઉમેદવાર સ્વયંસેવક થયાં છે. શ્રી. હનમાનભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલને શિક્ષક તરીકે કાલગ કરવામાં આવ્યા છે. નવો અધ્યાસક્રમ નક્કી થયો છે. કાયમી કર્મચારીઓ માટે વેતન તથા પ્રોવિડન્ટ ફંડની યોજના સુધારવામાં આવી છે.

કન્યાકેળવણીમાં રૂ.૨૫ લેનાર એક ભાઈએ વિદ્યાલયના મકાન માટે સરદારશ્રી વલ્લભભાઈ દ્વારા રૂ. ૨૫૦૦૦ આપ્યા છે. તેથી રૂ. ૫૫૦૦૦ના ખર્ચના અંદાજવાળા બે મળેલી મકાનમાંથી પહેલો મળેલો રૂ. ૩૦૦૦૦માં બાકીના કામ શરૂ થઈ ગયું છે. એન્જિનિયર તરીકે શ્રી. હરિભાઈ શિવાભાઈ પટેલ અને મકાન દેખરેખ રાખનાર તરીકે શ્રી. નારણભાઈ દેસાઈ કામ કરે છે. હજી છાત્રાલયના મકાન માટે રૂ. ૨૫૦૦૦ની અને વિદ્યાલયના મકાન માટે રૂ. ૨૫૦૦૦ની જરૂર છે. એટલા મળે તો જ કન્યાઓને પૂરતી સવજ મળે અને વધારે કન્યાઓ લેઈ શકાય.

વિદ્યાલયમાં પાણીની કાયમી સગવડ માટે દેસાઈ જોકળભાઈ ગાપુજીભાઈ તરફથી તેમનાં માતૃશ્રી સદ્ગત લાડગાઈજાના સ્મરણાર્થે રૂ. ૨૦૦૦ મળ્યા છે.

વિજળીનાં દીવાજત્તીની સગવડ માટે મુંબઈના મદાનન એસોસિએશને રૂ. ૧૦૦૦ પ્રમુખશ્રી દાદુભાઈ દેસાઈ દ્વારા આપ્યા છે, અને કામ શરૂ કરી દીધાં છે.

ઉપરનાં ત્રણે દાતાઓનો ઉપકાર માનીએ છીએ.

મંડળની વાર્ષિક સભા : તા. ૧૪ : ૫ : '૩૮ને રોજ બપોરે ત્રણ વાગે મળનાર છે.

વિદ્યાલય સમાચાર

હરિપુરા મહાસભામાં સ્વયંસેવક તરીકે કામ કરવા ૧૧૦ વિદ્યાર્થીનીઓ, ૧૪ શિક્ષકો, ને પરિવારમાંથી પાંચ મળી કુલ ૧૨૯ જણ મયાં હતાં.

તા. ૬થી ૧૩ એપ્રિલ સુધીનું રાષ્ટ્રીય સપ્તાહ કાંતીને અને રોજ અર્ધો કલાક દેશનેતાઓનાં જીવન સંગ્રામે વિદ્યાર્થીનીઓએ અને કાંઈ ને કાંઈ કહીને બિજાનું હતું. સપ્તાહમાં ૨,૭૬,૮૭૦ તાર કંતાયા હતા. ઉપરાન્ત ઘણી વિદ્યાર્થી-નીઓએ આવતા સપ્તાહ સુધીમાં અમુક સૂતર કાંતવાનો નિર્ણય કર્યો છે.

૧૦મી એપ્રિલે વિદ્યાર્થીનીઓની એક દુકડી નરમંડા ને ખીજ દુકડી ચક્રવારી ચાલતી ગઈ હતી. તે આખો દિવસ ત્યાં ગાળી સાંજે પાછી ફરી હતી. નરસંડામાં ભંગીભાઈઓની હડતાલને લીધે થએલી ગંદકી તેમણે સાફ ફરી હતી. નેમનું જોઈને ગામલોકે પણ સહકાર આપ્યો હતો અને ભંગી-ભાઈઓએ પણ સહકાર આપ્યો હતો.

શ્રી. ગિજુભાઈ ગધેકા, શ્રી. ચંદુલાલ કાશીરામ દવે અને જાત્રાલયનાં મકાન માટે રૂ. ૫૦૦૦૦ની સખાવત કરનાર સદ્ગત શેઠશ્રી મનસુખલાલનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી હીરાવંતીબેન વિદ્યાલયમાં આવીને સહવાસનો લાભ આપી ગયાં. ૧૨મી એપ્રિલે સરદારશ્રી વલ્લભભાઈએ પધારીને શાળાનું શાંધકામ તથા રવળપાકી સોડાનું કામ નિહાળી, વિદ્યાર્થીનીઓ સાથે વાતચીત કરી બોજન લીધું હતું.

વિદ્યાર્થીનીમંડળ પોતાનો વાર્ષિક ઉત્સવ તા. ૧૪:૫:૩૮ને રોજ ઉજવશે.

તા. ૧૫:૫:૩૮થી ૧૫:૬:૩૮ સુધી વિદ્યાલય બંધ રહેશે. નવરાં દાખલ થવા ઉચ્ચતારાંએ ૩૧:૫:૩૮ સુધીમાં પ્રાર્થનાપત્ર ભરીને આચાર્યને મોકલી દેવાનાં છે. જાત્રાલયમાં નવી જાત્રાઓ ફક્ત પચીસ લેવાની છે.

સુધારેલા અભ્યાસક્રમની અતિસંક્ષિપ્ત રેખા નીચલી કક્ષા

ગુજરાતી ત્રીજી ચોપડી પૂરી કરીને આવનાર માટે ચાર વર્ષનો આ અભ્યાસ છે. તેમાં નીચેના વિષયોનો સમાવેશ થાય છે.

ક. ઉદ્યોગ તથા (જાત્રાલય માટે) શૃદ્ધાર્થ.

સ. (૧) ગુજરાતી; (૨) ગણિત: અંકગણિત, નામું અને વ્યાવહારિક ભૂગિતિ; (૩) સામાજિક વિષયો: ઇતિહાસ, ભૂગોળ, સમાજશાસ્ત્ર, અને વ્યવહારનાં સાધનો તથા સંસ્થાઓ; (૪) સામાન્ય વિજ્ઞાન: સૃષ્ટિજ્ઞાન, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, પ્રાણીશાસ્ત્ર, શરીરશાસ્ત્ર, રસાયણશાસ્ત્ર, સજ્જાતશાસ્ત્ર, આકાશ-

દર્શન, ગૃહવ્યવસ્થા; (૫) આલેખન; (૬) સંગીત; (૭) હિન્દી.

ધ્યેયો ઝાકીર હુસેન કમિટીના નિવેદન મુંજળ છે.

ગ. શરીરવિકાસ : બાગકામ, સંઘવ્યાયામ, ક્રિયાત, દંત્યાદિ.

ઉપલી કક્ષા

નીચલી કક્ષા પૂરી કરનાર આ અભ્યાસ કરી શકશે.

વિષયો :

ક. (૧) ઉદ્યોગ ને (૨) ગૃહકાર્ય (જાત્રાલય માટે).

સ. (૧) મુંજરાતી; (૨) અંગ્રેજી, હિન્દી ને સંસ્કૃતમાંથી ગમે તે એક;

(૩) સામાજિક વિષયો અને મણિતમાંથી એક; (૪) સંગીત અને આલેખનમાંથી એક; (૫) સામાન્ય વિજ્ઞાન.

ગ. શરીરવિકાસ.

ફંડ

લેટ તરીકે

રૂ. આ. પા.

કન્યાકેળવણીમાં રસ લેનાર એક મહાજન, મુંજળ

(વિદ્યાલયના મકાન માટે)

૨૫૦૦૦-૦-૦

દેસાઇ મોઢુશાહ બાપુશાહ, નડિયાદ

(તેમનાં સ્વ. માતૃશ્રી લાડબાઈજીના સમરજીયે

પાણીની કાયમી સમવડ માટે).

૨૦૦૦-૦-૦

શ્રી. મહાજન એસોસિએશન.લી, મુંજળ

(વિદ્યાલયમાં વિજ્ઞાનીની જતીની સમવડ માટે).

૧૦૦૦-૦-૦

શ્રી. ભાઈલાલભાઈ ફકીરભાઈ પટેલ, કિડુગાલો (આફ્રિકા)

(સ્વ. પુત્રી શાન્તાના સમારકમાં પુસ્તકોલય માટે).

૧૦૦-૦-૦

શ્રી. ફૂલાભાઈ હીરાભાઈ પટેલ, ધરોલા

૫-૦-૦

૨૮૧૦૫-૦-૦

શ્રી ચ. એ. સોસાયટી મારફતે

સ્વ. હરબાજી સમારક દ્વરદ્વંડના વ્યાજના.

૪૫-૬-૦

સૌ. મમજીયા ગોવિંદભાઈ દેસાઈ, કન્યાકેળવણી

હિસેબન દ્વંડના વ્યાજના.

૨૦-૦-૦

શ્રી. સૂરજભેન કન્યાકેળવણી દ્વંડના વ્યાજના.

૧૪-૧૨-૦

૮૦-૫-૦

તા. ૬થી ૧૩ એપ્રિલ સુધીનું રાષ્ટ્રીય સપ્તાહ કાંતીને અને રાજ્ય અર્થે કલાક દેશનેતાઓનાં જીવન સંગ્રહ વિદ્યાર્થિનીઓએ જાને કાંઈ ને કાંઈ કહીને ઊજાડ્યું હતું. સપ્તાહમાં ૨,૭૬,૮૭૦ તાર કંતાયા હતા. ઉપરાન્ત ઘણી વિદ્યાર્થિનીઓએ આવતા સપ્તાહ સુધીમાં અમુક સૂતર કાંતવાનો નિર્ણય કર્યો છે.

૧૦મી એપ્રિલે વિદ્યાર્થિનીઓની એક દુકડી નરસંડા ને જીજી દુકડી ચક્રવારી ચાલતી ગઈ હતી. તે આખો દિવસ ત્યાં ગાળી સાંજે પાછી ફરી હતી. નરસંડામાં ભંગીભાઈઓની હડતાલને લીધે થએલી ગંદકી તેમણે સાફ ફરી હતી. તેમનું જોઈને ગામલોકે પણ સહકાર આપ્યો હતો અને ભંગીભાઈઓએ પણ સહકાર આપ્યો હતો.

શ્રી. ગિજુભાઈ જધેકા, શ્રી. ચંદુલાલ કાશીરામ દવે અને જાત્રાલયનાં મકાન માટે રૂ. ૫૦૦૦૦ની સખાવત કરનાર સદ્ગત શેઠશ્રી મનસુખલાલનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી હીરાવતીબેન વિદ્યાલયમાં આવીને સહવાસનો લાભ આપી ગયાં. ૧૨મી એપ્રિલે સરદારશ્રી વલ્લભભાઈએ પધારીને શાળાનું આંધકામ તથા સ્વયંપાકી રસોડાનું કામ નિહાળી, વિદ્યાર્થિનીઓ સાથે વાતચીત કરી ભોજન લીધું હતું.

વિદ્યાર્થિનીમંડળ પોતાનો વાર્ષિક ઉત્સવ તા. ૧૪:૫:૩૮ને રાજ્ય ઉજવશે.

તા. ૧૫:૫:૩૮થી ૧૫:૬:૩૮ સુધી વિદ્યાલય અંધ રહેશે. નવ્રાં દાખલ થવા ઈચ્છનારાંએ ૩૧:૫:૩૮ સુધીમાં પ્રાર્થનાપત્ર ભરીને આચાર્યને મોકલી દેવાનાં છે. જાત્રાલયમાં નવી જાત્રાઓ ફક્ત પચીસ લેવાની છે.

સુધારેલા અભ્યાસક્રમની અતિસંક્ષિપ્ત રેખા નીચલી રૂઢા

ગુજરાતી ત્રીજી ચોપડી પૂરી કરીને આવનાર માટે ચાર વર્ષનો આ અભ્યાસ છે. તેમાં નીચેના વિષયોનો સમાવેશ થાય છે.

ક. ઉદ્યોગ તથા (જાત્રાલય માટે) શૃદ્ધાર્થ.

જ. (૧) ગુજરાતી; (૨) ગણિત: અંગગણિત, નામું અને વ્યાવહારિક ભૂગિતિ; (૩) સામાજિક વિષયો: ઇતિહાસ, ભૂગોળ, સમાજશાસ્ત્ર, અને વ્યવહારનાં સાધનો તથા સંસ્થાઓ; (૪) સામાન્ય વિજ્ઞાન: સૃષ્ટિજ્ઞાન, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, પ્રાણીશાસ્ત્ર, શરીરશાસ્ત્ર, રસાયનશાસ્ત્ર, સફાઈશાસ્ત્ર, આકાશ

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જાગ્રત પ્રાપ્ય વરાગ્નિવોદત ।

ક્ષુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૪ }
વર્ષ ૧૫ - }

આણંદ

{ જોડ
અંક ૮

હરિપુરાની મહાસભા

૫

‘મહાસભાનો રાજા’ : વિદ્વત્તનગરની રેવનામાં કામ કરનારાં રાનીપંચ સ્ત્રીપુરુષોને એ નગરને વિષે કશી ખબર હશે કે કેમ એમ મારા મનમાં થતુ હતું. એમાંનાં એક બે જણની જોડે મારી પેઠે વાતચીતો થઇ શકી હોત તો સારું થાત, પણ જો તક મને ન મળી શકી. મહાસભાના નામની તો ખબર એમને હતીજ, જોકે મહાસભા શાને સારુ છે ને શું કરે છે એની ખબર નહોતી. તેઓ અચાન ને બોળાં ભલે હોય, પણ તેમનામાં અક્ષત નથી હોતી એવું નથી. એમને એટલી ખબર તો હતીજ કે આંટલા જવા નેતા આવ્યા, ‘મહાભાણુ’ આવ્યા, પણ એમના સ્વાગત માટે કરી ધામધૂમ થઈ નહોતી. પણ એક નેતા એવા આવવાના હતા જેમને માટે ગાદશાહી દાકની તૈયારીઓ ચાલી રહેલી હતી, ને વાંસદા રાજ્યના રથને ૫૧ ખળદ જોડીને એ રથમાં એમને બેમાડીને લાવવાના હતા. એટલે આંભાઈજહેનોને થયું એ ‘મહાસભાનો રાજા’જ આવવાનો હશે. એ ‘રાજા’નું નામ તેઓ જાણતાં નહોતાં, જાણવાની એમને પડી નહોતી. ‘રાજા’ આવે છે એટલુંજ એમને માટે જમ હતું. એ રાજાને જોવાને એમણે ખાસેએક માણસેએ કામ મૂકી દીધું. એમને એમનીજ તળપદી બોલીમાં સમજાવી શકે એવા મેવડા ત્યાં હતા, તેમણે એમને સમજાવ્યાં કે ‘એ રાજાનું સ્વાગત સારું થઇ શકે એટલા માટે પણ તમારે કામ પૂરું કરવું જોઈએ.’ સરદારને પણ જાણને એમની જોડે વાતો કરવી પડી. પણ તેઓ એકનાં બે ન થયાં. “મહાસભાનો રાજા આવે છે એને તો અમે જોવાનાંજ. આજે કામ શાનાં કરીએ?” એ એમનો જવાબ હતો. એટલે સરદારે પણ

જોયું કે એમની જોડે વધારે દલીલ કરવામાં સાર નથી!

અજબ શ્રદ્ધા: ગાંધીજીને એમના 'મહાત્માપણા' ને ગાંધગી માટે સગા એ ભરતી પડેલી કે તેમને વિદ્વલનગરના ગાંધીના ભાગથી અલગ એવા એક સ્થાનમાં ગાંધીની જૂંપડીમાં ઉતારે આપવામાં આવેલો. માણસોની આવગળ પર કંઈક અંકુશ રાખી શકાય એ ગાંધીજીને પાસે રાખેલા. એ પાસે આવવાનું કામ બહુ અકારું હતું, કેમકે ઘણા લોકોને ગાંધીજી પાસે આવવાનો પૂરેપૂરો હક હતો, અથવા યોજામાં યોજો મારા જેટલો હક તો હતો જ, તેમને ત્યાં પ્રવેશ નહોતો મળી શક્યો. અને એક દિવસ ગાંધીજીની તજિબત વધારે બગડેલી હતી ને ડો. ગિલ્ડરે કાઢને ગાંધીજીની પાસે આવવા ન દેવાનો હુકમ આપેલો એટલે મારે સૌને આવવા દેવાની ના પાડવી પડેલી. એક દિવસ એવું ગન્યું કે ગપોરને વળતે હું ટપાલ ઓફીસમાં જતો હતો ત્યાં બે માણસો બેસા પર ને હાથમાં સામાન લઈને મારા તરફ દોડી આવતા દેખાયા. એમાંના એકને તો હું ઓળખી શક્યો. એ એક પંજાબના છુર્ગ હતા, ને અમે બે વરસ પર દિલ્હીમાં હતા ત્યારે તેઓ અચૂક પ્રાતઃકાળની પ્રાર્થનામાં આવતા. મેં કહ્યું, "તમે મહાસભા માટે આવ્યા છો? ક્યારે આવ્યા?" તેઓ કહે, "આજે સવારે આવ્યા છીએ." મેં પૂછ્યું, "તમને જગા મળી નથી?" પેલા વૃદ્ધ કહે, "જગાની કરી ઉતાવળ નથી. અમારે તો સૌથી પહેલાં મહાત્માજીનાં દર્શન કરવાં છે. અમે એમની કુટીર શોધવાનાં બહુ દાંડાં માર્યાં પણ જડી નહિ, એટલે હવે શું કરવું એની સમજ પડતી નથી. તમે જરાવાર અમને ત્યાં ન લઈ જાઓ?" મને ખબર હતી કે એમણે સવારનું કંઈ ખાધું નહોતું, ને ગાંધીજીનાં દર્શન ન કરે ત્યાં સુધી ખાવાના નહોતા તેમ વાસે બેસીને રહેવાના પણ નહોતા. મેં કહ્યું, "આ કાગળો ટપાલમાં નાંખી આવું ત્યાં સુધી બેસા રહો, પછી મારી જોડે ચાલો." તેઓ મારી જોડે ચાલ્યાં. ગાંધીજીની પાસે એમને હું લઈ ગયો ત્યાં ડોસાએ ગજવામાંથી ટપાલનું કાગળ પરખીડ્યું કાઢ્યું, ને જાતે કતિલા સતરની ખાદીનો કકડો ને આ પરખીડ્યું ગાંધીજીની આગળ મૂક્યું. ગાંધીજીને આશ્ચર્ય થયું કે કોરા પરખીડિયામાં તે શું ભરેલું હોય શકે? એમાંથી તો સો રૂપિયાનો નોટ નીકળી! રાજકુમારી અમૃતકુંવર ત્યાં હતાં, એમણે આ પંજાબી સજ્જનોને પંજાબી બોલીમાં પૂછ્યું, "આ પૈસા કોરા પરખીડિયામાં સંતાડીને શા મારુ લાવ્યા?" ડોસા કહે, "મારી પાસે બીજું પરખીડિયું નહોતું. ને સાંભળ્યું કે અહીં તો ખીસાકાતરુ ઘણા ફરે છે. એટલે વિચાર કર્યો કે હરિપુરા જઈને તરત જ,

ખીસું કંતરાઇ મળ્ય તે પહેલાં, આ જોળે ઉતારી નાખું! હવે મને નિરાંત વળી, ને હવે હું પંખગના પ્રેક્ષકોની છાવણીમાં રહેવાની જગા શોધવા જઇશ. મારું અહીં આવ્યું સફળ થઇ ગયું.”

ખીજે એક દિવસે રાજપુતાનાના એક ખેડૂત આવી ચઢ્યા. એમને ત્યાં વાડી હતી, એમાં પકિલાં દરેક જાતનાં ફળ ગાંધીજીને ભેટ આપવાનો સંકલ્પ કરીને આવેલા. ફળોનો એક મોટો થેલો જાતે ઉપાડી લાવેલા. એવાને મારાથી આવવા દેવાની ના શી રીતે પાડી શકાય? ગાંધીજીએ એમને પૂછ્યું, “ગાડીભાડાના કેટલા પૈસા ખરચ્યા?” પેલા સત્જન કહે, “સાનેક રૂપિયા ખરચ્યા. પણ એનો શો હિસાબ છે? હું તો અહીં આવીને મારી વાડીનાં ફળ આપને અન્ને ધરી શક્યો એજ લાગવાનતી મોટી કૃપા માનું છું.”

એક ત્રીજા લાઇ આવ્યા તે તો હરિપુરા બીજા કસા ઉદ્દેશથી નહિ પણ કેવળ ગાંધીજીને સૂતરનું એક મોટું પોટકું આપવાનેજ આવેલા. મહિનાઓ સુધી કાંતીને એમણે એટલું સૂતર ભેગું કરેલું. ને એ ત્રીજા કાઠને નહિ પણ ગાંધીજીનેજ આપવું એવો નિશ્ચય કરેલો. પોટકામાં સવા સાખ વાર સારું વળાદાર સૂતર હતું. એ સત્જન ખંભાતથી ખાસ આ માટેજ આવેલા, ને મને લાગે છે ખીજેજ દિવસે ચાલ્યા ગયા!

દાખલ ન થઇ શકનારા: આ ત્રણ ચાર જાણ તો ગાંધીજી પાસે આવી શક્યા, પણ આવવાની ઇચ્છા છતાં ન આવી શકનારનો સંખ્યા તો મોટી હતી. એક જિહારી ગુજરાતમાં વસેલા છે તેનો એક કુરુણ કાગળ મારા પર આવ્યો છે. એમને મારા પર અંચવા તો જમણે એમને ‘ગાંધીકુંડીર’માં પેસવા દેવાની ના પાડી તેમના પર રાય કરવાનો પૂરો અધિકાર હતો; પણ એમણે તો પ્રેમથી મને તરખોળ એવી વાણીમાં કાગળ લખ્યો છે. એને સારું હું એમને વંદન કરું છું. આ રહ્યો એ કાગળ:

“હું જિહારનો રંઠ કિસાન છું. મહેનતમજૂરી કરીને પેટ ભરું છું. અજ્ઞાન છું ને તુલસી રામાયણ સિવાય બીજું કશું મેં વાંચ્યું નથી. ગુજરાતમાં મહાસત્યાગ્રહની છે એમ જાણીને મારો હરખ માયો નહોતો. મને યથેક્ષ્ણ હવે ગાંધીજીના દર્શનનો લાભ મળશે ખરો. સત્યાગ્રહના દિવસોમાં હું એ વાર જેલ ગયેલો, પણ મેં મહાત્માજીનાં દર્શન કર્યાં નહોતાં. મેં લીન ખરીલું, એને સાફ ક્યું, જાતે કાંત્યું, ને એમાંથી મહાત્માજીને માટે એક જંડી ને દુપટ્ટો જૂંથી કાઢ્યાં. (મને ચૂંચતાં આવડે છે.) મને થયું કે મહાત્માજીને ચરણે ધરવો માટે એ સારી ભેટ થશે. તે ઉપરાંત મેં રૂ. ૧૫૦૦ બચાવી રાખેલા તે પણ એમને આપવા હતા. મારી પાસે ગાડીભાડાના પૈસા નહોતા, પણ એક ભલા સત્જનને મને રિટન ટિકિટ

ખરીદી આપી, અને હું હરિપુરા આવ્યો. આવતાં મારું હૃદય આનંદ ને આશાથી નાચતું હતું. પણ મહાત્માજીની પાસે પહોંચ્યું શી રીતે? હું સહમંત્રીની પાસે ગયો, તેમણે મારી વાત સાંભળી ને — પાસે જવાનું કહ્યું. તેમણે પણ મારી વાત બહુ ધીરમથી સાંભળી, પણ કહ્યું, ‘હું બહુ દિલ્લગીર છું. ગાંધીજી ગરમ કપડાં પહેરતા નથી, ને અત્યારે તો એમની તબિયત એવી ખરાબ છે કે કોઈને એમની પાસે જવાની પરવાનગી નથી. હું પોતેજ એમની પાસે ગયો નથી.’ હવે તો પાછા ક્યાં વિના રરતો જ નહોતો. મારું જ નસીબ વાંકું હતું. હું કોઈનો વાંક નથી કાઢતો. હું એ ચીજે લઇને ઘેર આવ્યો. હવે મારે એ ચીજે ક્યાં મોકલવી તે લખશો? ગાંધીજીનાં દર્શન કરવાની તક તો મને હવે કદી મળે એવું લાગતું નથી.”

આ સંજ્ઞાનની મારી વતી તેમજ એમને રોકનારાઓના તરફથી હૃદયપૂર્વક ક્ષમા માગું છું. પણ હું એમને ખાતરી આપું છું કે એમની ભેટ ગાંધીજીને અપાઇ નહિ તોયે અપાઇ ચૂક્યા જેવીજ છે, અને જેઓ ગાંધીજીની પાસે બેસે છે તેઓ ઈશ્વરને પ્રિય નથી, પણ જેઓ ઈશ્વરની ઇચ્છા પ્રમાણે યત્ન છે ને એનું કામ કરે છે તેઓજ એને પ્રિય છે.

(‘હરિજન’ છું’ તા. ૨૭:૩:૧૯૩૮)

૬

૨૬ આમવાસીઓ: વિઠ્ઠલનગરના અનેક નિવાસોની વાત હું અગાઉ કરી ગયો છું. એમાં જે ઊંચાનીચાનાં તફાવત હતા તે દૃષ્ટિએ છેલ્લો નંબર ખેડૂત નિવાસનો હતો. એમને માટે રોજના જમવાના ત્રણ આના ને માંડવામાં રહેવાના બે આના ઝૂખેલા હતા. એટલા પૈસા ભરવાનું પણ જેમનું ગંજું નહોતું એવા ઘણા હરિપુરામાં હતા એની ઘણાને ખજાર નહિ હોય. એક દિવસ સાંજે હું ફરવા નીકળ્યો હતો ત્યાં એક ડોસાએ મને આથેથી પ્રેમપૂર્વક બોલાવ્યો. હું એમને ઝોળખી ન શક્યો એનું મને દુઃખ થયું. પણ એ ચહેરો અપરિચિત તો નહોતોજ. ડોસાએ કહ્યું, “કેમ, તમને યાદ નથી, તમે ગારડોલી સત્યાગ્રહ તપાસ વખતે અમારે ગામ આવેલા તે? તમે અમને ભૂલી ગયા હશે, પણ અમે તમને ભૂલ્યા નથી.” આ ડોસા એમના દીકરાને લઇને મહાસભામાં આવેલા. વિઠ્ઠલનગરની હદ બહાર કેટલાયે ગાણસો ખુલામાં રહેતા હતા, તે ઈંટોનો ચૂલો બનાવીને ગંધી ખાતા ને રાતે નાની તાપણી કરીને ઠંડી ઉડાડતા. આ પાપદીકરો બાદશાહના જેટલા સુખી દેખાતા હતા, ને જે લોકો જુદા જુદા નિવાસોમાં પૈસા ભરીને રહેતા હતા એમની એમને જગ્યાએ અદેખાઇ નહોતી. પાપદીકરામાંથી એક વારાફરતી એવા આવતો ને એક ઉતારે રહેતો. ઘેરથી સીધું લાઇ આવેલા તે ગંધીને ખાઇ લેતા ને મોજ

કરતા હતા. દીકરાને વિદ્યલનગરમાં કંઈક કામ મળેલું હતું તેમાંથી ઠીક કમાણી પણ થતી હતી. આવા રંદ લોકો મહાસભા વિષે શું ધારતા હશે, મહાસભાએ એમને માટે શું શું ક્યું છે, ને એમને ‘ઊપલા’ વર્ગોની સમીપે આણવાને મહાસભાએ શું ક્યું છે, એના વિચારો કરતો કરતો હું પાછો ફર્યો.

એક રાત્રીપરજ બહેન: અમારા નિવાસમાં બારે કચરો કાઢવા, વાસણ માંજવા વગેરેમાં મદદ કરવા માટે એક રાત્રીપરજ બાઈ રાખેલી હતી. અમે પાછા આવવા નીકળ્યા તે દિવસે તે મારી પાસે આવીને પ્રમાણપત્ર—સારું કામ કર્યાનું નહિ, પણ આંટલાં દિવસ અમારા નિવાસમાં કામ કર્યું એટલું જ પ્રમાણપત્ર—માંગવા લાગી. મેં એને પૂછ્યું, “અહીં તને રાજના કેટલા પૈસા મળવાના?” એણે મલકાઈને કહ્યું, “છ આના.” આટલી મજૂરી એને જિંદગીમાં પહેલાં કદી મળી નહોતી, ને આટલા મહિનાથી રાજના છ આના મળતા હતા એથી એ હરખાતી હતી. મેં પૂછ્યું, “આ છ આના શાને લીધે મળે છે?” એણે ફરી હસીને કહ્યું, “મહાસભાને લીધે.” મેં પૂછ્યું, “પણ એ મહાસભા છે કાણ?” એના મનમાં મહાસભા વિષે કંઈક દ્રવ્યના તો હશે જ, પણ એ એણે મને જણાવી નહિ. એણે કહ્યું, “મહાસભા તે કાણ હોય? મહાસભા જ વળી!” પણ મેં એને પૂછ્યું, “આ બધી ખૂંપડીઓ છે એમાંની એકમાં તને રહેવાનું ગમે ખરું કે?” એટલે નિસાસો નાખીને કહે, “ના રે, તમે જશો એટલે આ બધું ઊપડી જશે, ને અમે અમારાં ખૂંપડાંમાં ચાલ્યાં જઈશું.”

એના અવાજમાં એક પ્રકારની દુઃખની છાયા હતી તેની મારા મન પર અસર થઈ, ને મેં પણ નિઃશ્વાસ મૂક્યો. મેં મનમાં કહ્યું, “આપણે અહીં પાછળ કશું મૂકી જવાના નથી? મહાસભા ભરાવાનું કંઈ પણ એધાણ આ જગાએ નહિ રહે? લોકો જે જોઈને ગર્વ કરે એવું કશું ચિહ્ન અહીં નહિ રહી જાય? મોહરોમાં બેસીને ફરનારું માણસો ને ગામડાંમાં ઝાઝમાળ કરનારી શહેરી રાજની એ સિવાય કશાનું સ્મરણ આ ગ્રામવાસીઓને નહીં રહે?”

એક કાર્યકર્તાના વિચાર: એક કાર્યકર્તા ત્યાં કામની ખરી બીડમાં હતા, ને પોને કંઈક સારું કામ—એ લેખ લખવાના કરતાં તો બેશક સારું—ક્યું એવો ગર્વ તેઓ લઈ શકે એવું હતું. તેમણે મને કાગળ લખ્યો છે તેમાં મેં પાછલા એક અંકમાં અંતરદષ્ટિ કરીને જે લખ્યું છે તે એમના વિચારોને બહુ જ મળતું આવે છે એને સારું આનંદ પ્રગટ કર્યો છે. તેઓ લખે છે:

“હરિપુરામાં હજારો માણસોનો સમુદાય ભેગો થયો હતો. મારે ગામથી પણ કેટલાયે માણસો દસબાર રૂપિયાનું ખર્ચ કરીને ગયેલા. એમને માટે તો એટલું ખર્ચ પણ ઘણું ગણાય. એ ગયા એથી તો હું રાજ થયેલો, પણ પાછા આવ્યા પછીની તેમની વાતો સાંભળીને મને નિરાશા થઈ. ‘વીજળીની રાશની કેટલી સરસ કરેલી! શાં માણસોનાં ટાંબાં! એવડું મોટું શહેર એ લોકોએ શી રીતે બનું કર્યું? જ્યાં બુઝો ત્યાં પાણીના નળ, ને કેટલી બધી મોટરો! આ ગાંધીવાળા જખરા તો ખરા!’ એમણે મહાસલામાં આટલું જ જોયું ને એટલું જ એમને યાદ રહેવાનું. તેઓ ત્યાં જઈને કંઈ શીખ્યા ખરા? એ તો ભગવાન જાણે. થોડાક વિદ્યાર્થીઓ ગયેલા તે આવીને કહેવા લાગ્યા: ‘અમે તો ત્રણ દહાડા મહાસલામાં ગયા, પણ અમને એક રાષ્ટ્રેય સમજાયો નહિ.’ આનું કારણ મોટે ભાગે બાબતું અજ્ઞાન અને મહાસલાના રાજકારણ વિષે અગાઉથી કશું જાણી નહિ રાખેલું એ જ હશે. તમે હિંદી બાબતો વાતાવરણ વિષે લખ્યું છે એ તો ઠીક છે, પણ દરેક ઠરાવ પસાર થાય તે પછી કોઈ રથાનિક નેતાએ એ ઠરાવ તે પ્રાંતના લોકોને પ્રાંતિક ભાષામાં વીગતવાર સમજાવવા નેહ્યે. જુલોબાઈએ ઠરાવો શુજરાતીમાં સમજાવેલા, પણ એટલું પૂરતું નથી. મહાસલામાં હાજરી આપનાર બહુ મોટો સમુદાય તો એ પ્રાંતમાંથી જ આવેલો હોય, એટલે એમને દરેક ઠરાવ પ્રાંતભાષામાં રપટ રીતે સમજાવવો જ નેહ્યે.....મેં વિરોધી ટીકા પણ સારી પેઠે સાંભળી છે. કેટલાક કહે: ‘અમારે ભાગે તો વૈતરું કરવાનું’, અમને તો નેતાનિવાસમાં રોકિયું પણ કરવા ન મળે! અમે મહામહેનતે રોજના છ આના કમાઈએ છીએ, ને આ લોકો તો રોજના છ રૂપિયા ખર્ચતાં પણ આવકો નથી ખાતા!’..... અને છતાં તમે કહ્યું છે તેમ જ્યાં હજારો માણસો ભેગાં થયાં હોય ત્યાં વીજળી વિના ને પાણીના નળ કે વોટર વક્સ વિના કેવી રીતે ચાલી શકે? પણ મહાસલા એક જ દિવસની કેમ ન કરી નાંખી શકાય? એટલે કે મહાસલાની ખુદી બેઠક એક જ દિવસ બરાબ. બધા માણસો પોતપોતાનું ખાવાનું સાથે લઈ આવે, અને તેજ દિવસે ઘેર પાછા આવ્યા જાય. હરિપુરામાં એક ક્ષણિક નગરી વસાવવાને ને પછી બધું સંકેતી લેવા માટે આપણા સારામાં સારા કાર્યકર્તાએ મહિનાઓ થયાં વૈતરું કરતા હતા ને હજી કરે છે. એ બધા પેસાનો ને શક્તિનો ઉપયોગ આથી સારા હાથમાં—એટલે કે બધારે અસરકારક રીતે મહાસલાનો સંદેશો ગામડાંમાં પહોંચાડવામાં કરી ન શકે?”

આ કાગળમાં કહેલા એકેએક રાષ્ટ્રમાં મારી સંમતિ છે. પરંતુ, આ કાગળમાં છેવટે કરી છે એના જેવીજ કંઈક સૂચના મેં કરી હતી, પણ ગાંધીજીને તે પસંદ પડી લાગી નહીં. ગાંધીજી આ પ્રશ્નો પર જાડો વિચાર કરી રહેલા છે. એકવાર તો એમણે એમ પણ કહેલું કે મુંબઈની પેલી કાળી રાતે જોમ એમને ઊંધ ન આવેલી તેમ હરિપુરાની વીજળીની રાશનીને લીધે એમને જાગતા રહેવું પડેલું. સંભવ છે કે તેઓ થોડાંક અકાઉચિયામાં બ્યારે

ફરી પાછા આ છાપામાં લખતા થશે ત્યારે તેઓ હરિપુરા મહાસભાએ આપણું
ગનમાં જગવેલા પ્રશ્ન પર વિસ્તારથી લખશે.

થોડીક ત્રુટીઓ : એક દિવસ તેઓ એક મિત્ર અને સાથીની સાથે
હરિપુરા મહાસભા વિષેના પોતાના વિચારોની ચર્ચા કરતા હતા. એ વખતે
એમણે પોતાના એ વિષેના વિચારો મહાકોશલમાં મહારાજા ભરનારાઓની
જાણ અને લાલ મારે અને એટલા વહેલા પ્રગટ કરવાનો વિચાર જણાવેલો.
પણ તે દરમિયાન, એ મિત્ર સાથેની વાતચીતમાં ગાંધીજીએ કહેલી વાતોનો
સાર એમની છાપામાં જ નીચે આપી દઉં છું. વાચક જોશે કે નીચે જણાવેલા
વિચારો જ એમણે સારરૂપે ૧૬મી ફેબ્રુઆરીની સભામાં ખાદી વિષે બાપજી
આપતાં પ્રગટ કરેલા :

“આ મહાસભાએ સરદારની ને તેમના સાથીઓની પ્રયત્ન વ્યવસ્થાશક્તિનું
તેમજ ધનિક મિત્રો પાસેથી દ્રવ્યની મદદ મેળવવાની સરદારની શક્તિનું શારે
દર્શન કરાવ્યું. પણ એવડા મોટા પ્રમાણ પર મહાસભા ફરીવાર ભરી ન
શકાય, ન ભરવી જોઈએ. પૈસાની હોળા ઝડતી હોય તોપણ એનો છૂટે હાથે
ઉપયોગ કરવો એ અયોગ્ય છે. વીજળી ને મોટરો ને મોટર લોરીઓને માટે
અમુક અંશે હું જાગ્રદાર છું. કેમકે દેવ અને દાસ્તાનેની વિનવણીને વથ
ચઢને મેં ફેબ્રુઆરીમાં એટલી છૂટ મૂકેલી. સરદારની દરેક કામ ચોકસ ને સંપૂર્ણ
કરવાની ટેવે ગને હરિપુરામાં જતાવ્યું કે ગામડાનો મહાસભામાં આ ચીજોનો
ઉપયોગ કરવો એ હાસ્યાર્પદ છે. મહાસભા તો મોટા ગામડા જેવી દેખાવી
જોઈએ, ગામડામાં મહાસભા ભરવાની પાછળ ધારણા જ હોતી, પણ અહીં
તો મહાસભાનગરને મુંઝવેના એક કટકા જેવું જ બનાવી દેવામાં આવ્યું હતું.

“ફેબ્રુઆરીમાં વર્ગબેદ રાજવામાં આવેલો. હરિપુરામાં એ વર્ગીકરણ તીવ્ર
જનાવવામાં આવ્યું. નેતાઓ, પ્રધાનો, પ્રતિનિધિઓ, પ્રેક્ષકો અને જેડૂતો
એવા અનેક વર્ગો પાડવામાં આવ્યા હતા. આ વર્ગીકરણ પ્રાંતના ભેદ પર
નહીં પણ ઉચ્ચાનીચાના ભેદ પર કરવામાં આવ્યું હતું. મહાસભા એ તો
આપણું રાજકીય કાર્ણ છે, મક્કા છે. મહાસભાનું પાર્થિવ અધિવેશન એ
તમારો કે મેલો નથી, પણ હજી છે, યાત્રા છે. ત્યાં તો ગરીબ અને તવંગરના,
માણસ અને અભણના, નગરવાસી અને ગ્રામવાસીના તમાગ ભેદો અદશ્ય થઈ
જવા જોઈએ. કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યોને ખીજાઓના કરતાં વધારે સગવડો
શા સારુ અપાવી જોઈએ? એમને ગ્રામવાસીઓના કરતાં નોખો ખોરાક
શા સારુ અપાવો જોઈએ? કોઈ ગ્રામવાસી કાર્યવાહક સમિતિનો સભ્ય
થાય ત્યારે તેણે પહેલાંના કરતાં જુદી જાતનો ખોરાક ખાવો જોઈએ ન

જુદી જાતના ઘરમાં રહેવું જોઈએ? અથવા તો જે પ્રતિનિધિ પ્રધાન હોય તેને માટે મોટું ઝૂંપડું શા માટે રાખવું જોઈએ? માણસ માંદો હોય કે એને જુદી જાતનો ખોરાક ખાવાની દેવ હોય તો સાવ જુદી વાત છે. એવા માણસોએ પોતાની નોખી ગોઠવણ કરી લેવી જોઈએ અથવા સ્વાગત સમિતિ જેડે અગાઉથી પ્રગંધ કરીને કરાવવી જોઈએ. જેમનાં શરીર નયણાં હોય તેમણે તેમની હાજરીની મહાસભાના કામ માટે ખાસ જરૂર હોય તે સિવાય, આવવું જ ન જોઈએ. નિવાસોના ઊંચાનીચાની દૃષ્ટિએ જુદાજુદા વર્ગો પાડવાથી મહાસભામાં આવનાર આમવાસીઓના વિશાળ સમુદાયનાં મન પર ખોટી અસર પડે છે. મહાસભાના વ્યવસ્થાપકોએ તો ખાસ પ્રયત્ન કરીને જતાની આપતું જોઈએ કે મહાસભાની આગળ કોઈ રાય નથી ને કોઈ રંક નથી પણ મહુ સરખા છે. આ કૃત્રિમ બેદો આવતે વરસે અલોપ થઈ જશે તો ધણું ખરચ જયી જશે.

“વીજળીના દીવાની કશી જરૂર નથી. પ્રેક્ષકો પોતપોતાનાં કાનસ લઈને આવે. મહાસભાના કામકાજ માટે અને નગરની રક્ષા માટે જેટલી જાગી જોઈએ તેટલીનો જ પ્રગંધ સ્વાગત સમિતિ કરે. અંધારું પડ્યા પછી ધણું કામ કરવાની આશા ન રખાવી જોઈએ.

“મોટરો અને મોટર લોરીઓ ઉપદ્રવરૂપ છે, આમવાસીઓને ખોટી કેળવણી આપે છે, ચાંતિમાં ખસેલ પાડે છે, કામનો યોગ્ય ઉદ્દેશ થતો અટકાવે છે, ને ધૂળ ઉડાડે છે. રેલ્વે સ્ટેશનથી દસેક માઈલનું કે ઓછું અંતર હોય તે તો માણસો પગે ચાલીને ને જળદગાડાંમાં બેસીને કાપે. મહાસભાના નગરની અંદર પગપાળા ચાલવાની જ છૂટ હોય, કોઈ પણ વાહનનો અવગજવર ખંધ કરવો જોઈએ.

“મહાસભાને માટે પસંદ કરેલી જગા જાનતા સુધી સમયોચિત હોવી જોઈએ. આને લીધે નગરના એક છેડા ને બીજા વચ્ચે લાંબાં અંતરો નહિ રહે. જે જગાએ ખુલ્લી એકેક ભરાવાની હોય તે યોગાનને કેન્દ્રમાં રાખીને તેની આસપાસ નગરની રચના કરી શકાય.

“મહાસભામાં એક સામાન્ય રસોડું હોવું જોઈએ. દરેક વીજળીનો ભાવ કરાવેલો હોય, એ ભાવે ત્યાં ખોરાક અપાય ને જમનારાઓ તે રસોડામાં બેસીને ન ખાતાં પોતાના નિવાસસ્થાન પર લઈ જઈને ખાય.

“આટલી સાવચેતી ન રાખવામાં આવે તો, સંભવ એવો છે કે આમવાસીઓને કેળવણી આપવા માટે, નગરવાસી ને આમવાસીની વચ્ચે ગાંઠ અને રાષ્ટ્રીય સંપર્ક સાધવા માટે આમવાસીઓની મહાસભા ભરવાની આખી કલ્પના જ વિફળ જશે.”

‘પાટીદાર’

(૬) ગુણદોષ :

હવે હું ‘પાટીદાર’ની લેખનીતિની ચર્ચાના મહત્ત્વના ભાગ ઉપર આવું છું. એને આખી ચર્ચાનું મર્મસ્થળ કહીએ તો પણ ચાલે. એ છે એના ગુણદોષની પરીક્ષા. અખબાર માટે આ કસોટી આકરી છે. એ કસોટીમાંથી પાર જિતનાર અખબારને જ જાણી કાઢીનું કહી શકાય. ‘પાટીદાર’ની લેખનીતિ માટે હલકો અભિપ્રાય ધરાવતો, તેની ભાષાને અવિવેકી અને અસમ્યક તથા તેની હકીકતને જુદી ને પક્ષપાતી માનતો એક વર્ગ છે. એ વર્ગ નાનોમૂનો નથી. સમાજમાં મોભો ધરાવતા કેળવાએલા અને કહેવાતા કુળવાન વર્ગની જ એ ફરીઆદ છે. આ મતભેદના પ્રશ્ને નિષ્પક્ષપતિ અને પ્રામાણિકપણે ચર્ચાએ એ ‘પાટીદાર’ની લેખમાળાના લેખકનો મહત્ત્વનો ધર્મ છે. તેને મટે પહેલેથી તે છેલ્લે સુધીનાં બધાં ‘પાટીદાર’ એટલે ચૌદ વર્ષની કામલો ઝીણવટથી તપાસી જવી એ અસકય નહિ તો નવરાસને અભાવે મુશ્કેલ તો ખરું જ. એમ છતાં ‘પાટીદાર’ની આજ સુધીની બધી કામલો અને તેને અગિયો સહાનુભૂતિવાળાઓનો અને વિરોધીઓનો પત્રવ્યવહાર ઉપલક્ષ્ય જોઈ ગયો છું. તેમાંથી જરૂરની કેટલીક નોંધ પણ કરી છે. એ નોંધને આધારે જ આ લેખમાળાનો ચોથો અને તે પછીના ક્રમાંક લખાયા છે.

કહે છે કે “સુધારકો વિવેકશૂન્ય ભાષા વાપરે છે;” ‘પાટીદાર’માં “અંગત અપ્રાસંગિક ટીકાઓ આવે છે;” એમાં “અવિવેકી, અંગત, અપ્રમુત અને સામાને ઉશ્કેરી મૂકે એવી રીતે સામાજિક વાતોની ચર્ચા કરવી મારી નથી;” એમાં “શંકારપદ વાતોને મહત્ત્વ મળે છે.” જુના અંકો જોઈને તેઓ કહે છે: “લાગણીના આવેશમાં અઘટિત લખવાનો મોહ ધણીને યતો લાગે છે” અને એમ “અસમ્યક અને જુદી વાતો” લખી નાખવામાં આવે છે. આથી તેમને “હાલની નીતિમાં હિંસા દેખાય છે.” એમના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે “સદિપ્લુતા” એ સુધારકોનો મોટામાં મોટો ગુણ હોવા જોઈએ. તંત્રીશ્રી પ્રત્યે “પૂર્ણ માન હોવા છતાં એમની ભાષામાં આવતી કડવાસ” તેમને ગમતી નથી, એટલે “સુધારકે જરા શાન્તિથી અને ધીરજથી કામ લેવાની જરૂર” તેમને જણાય છે. એમનો વિરોધ “સમાજસુધારાની પ્રવૃત્તિ સામે નથી,” પણ એ પ્રવૃત્તિમાં “હળવી અને વિવેકપૂર્ણ ભાષામાં ટીકા થાય તો એ અસહ્ય નથી.” એથી ઉલટું “અશ્લીલ ભાષા અને ન ગમતું કરનારને ઉતારી પાડવાની રીત બદલવાની જરૂર છે.” એમને હિંસાએ “કુદરતના ક્રમ અનુસાર સમય મુજબ” ને

બદલાનારનો નાશ થવાનો જ છે.” વાંત તો સાવ સાચી છે; આથી જ કદાચ આગળ જતાં તેઓ કહે છે : “એટલે આપણને ગમતી વાતો ન કરનાર કે માનનાર વર્ગની હાંસી વગેરે કરવી જરૂરની નથી—એમાં આપણી ખાનદાની અને સંસ્કારિતા ઉઘાડી પડે છે.” છેલ્લે તેઓ સિખામણ આપે છે : “જેઓ ખીજને સુધારવા એકા છે તેમણે કેટલીક જાગૃતોમાં સુધરવું જરૂરી છે.” ઉપરના વિચારો અનેક જણના છે. ભાઈ ચીમનભાઈ મૂ. અમીને અનેકના વતી તે રજુ કર્યા છે એમ કહીએ તોપણ સાલે. આથી જ મેં તેને એક વ્યક્તિના નહિ, પણ એક વર્ગના ગણીને ઉપર પ્રમાણે ટૂંકમાં નોંધ્યા છે. એમાં જે કંઈ અવધિત થતું હોય તો આશા છે કે ભાઈ ચીમનભાઈ મને સ્થમા આપશે.

મને લાગે છે કે આ કંઈ મોટો ઊઠાપોહનો વિષય નથી. માત્ર દરેકના અંગત મતભેદનો વિષય છે. આપણે ત્યાં અંગત મતભેદો જ બહુ ઊઠાપોહ મચાવે છે. પ્રામાણિક મતભેદ રજુ કરવાની અને પછી બહુમતીને વશ થઈ મૌનશ્લેષવાની ટેવ લાગ્યેજ જોવામાં આવે છે. મુખ્યત્વે તો એમાં દૃષ્ટિદુરનો સવાલ છે, એક ને એક દકીકત એકને સાચી લાગે, ખીજને જુડી પણ લાગે. એક ને એક ફકરામાં એકને ભાષા કડક હોવા છતાં કડવાશ ન જણાય, અવિવેક ન જણાય, ખીજને તે અમલ, વિવેકશૂન્ય અને કેવળ કડવાશ વધારતો જણાય. એક ને એક વસ્તુ પ્રસ્તુત અને મુખ્ય મુદ્દાનું સમર્થન કરનારી જણાય, ખીજને તો અપ્રસ્તુત અથવા અપ્રાસંગિક જણાય. એકને જેમાં દિસા દેખાય તેમાં ખીજને અદિસા દેખાય. ખીજને જેમાં દિસા દેખાય તેમાં પહેલાને અદિસા દેખાય. એકને સહિષ્ણુતા અને તેથી હળવી ભાષા પસંદ હોય; જહાગના જનાવોથી તેના હૃદયનાં પાણી હાલતાં ન હોય અને હાલતાં હોય તો સહિષ્ણુતાને નામે તેને દળાવી નરમ રહેવાનું તેને પસંદ હોય. ખીજને પોતાની કાર્યનીતિમાં પ્રચંડ આન્દોલન પસંદ હોય; અને તેથી તેની કંઠમ કાતિલ હોય, તેની વાણી તકવારની ધાર જેના હોય, જહાગના જનાવોથી તેના હૃદયનાં પાણી ઉધ્ધુ થઈ તેની જગતી જવાળા બહાર ધસી આવતી હોય; તે અનાપાસે ગરમ બને.

વળી કાળક્રમે કુદરત ફેરફાર કર્યે જશે એમ તો બન્ને પક્ષ માને છે; પણ એક પક્ષ તેને કેવળ કુદરત પર છોડી દેવા કહે છે. ખીજે કહે છે કે કુદરતના ક્રમમાં જે નૈમિત્તિક કારણ તો ભૌતિક હોય છે. જુલનાં પત્ર પાકી જવા છતાં વાયુનો ઝપાટો આવવાથી જ વહેલાં ખરી પડે છે, નહિ તો પડતાં પડતાં કંઈ સમય વહી જાય. મનુષ્ય પણ કુદરતની જડચેતન સૃષ્ટિનું અંગ છે. તેને તો સારાસારની તુલના કરવા વિવેકબુદ્ધિની જલ્દિય મળેલી છે. કુદરતના ફેરફારોમાં તે પણ

આજ સુધી થોડે ઘણે અંશે નૈમિત્તિક કારણ જનતો આવ્યો છે અને જનશે. અને એમ જ જર્જરિત થયોલી પોપલીલાઓનો માર્ગિન દુધરે હિમાલય જેવો અડગ સામનો કર્યો અને જ્વાલામુખી જેવી લાપામાં વિરોધનાં પ્રચંડ આન્દોલન જગાવ્યાં. અને એમ એ કેટલેક અંશે તેનો નાશ કરવામાં નિમિત્ત બન્યો. એને સહિષ્ણુ થવાનો ઉપદેશ આપવો એ કુદરતની જ અવગણના જ છે.

અનિષ્ટ અને જંગલી રિવાજોને ઉધાડા પાડવા, એમાં કેટલાકને નાતની આગર જતી લાગે છે, લખનારની જ “ખાનદાની અને સરકારિતા” ઉધાડી પડતી લાગે છે. જ્યારે ખીજ કેટલાક એમ માને છે કે સમાજે પોતાનાં દુષણોથી શરમાવાની કે તેને ઢાંકવાની જરૂર નથી. બિલકુલ એમ કરવું એ તો આત્મવંચના છે અને આત્મઘાત એ તેનું સીધું પરિણામ છે. જેમ વ્યક્તિઓએ ઉન્નત બનવા પોતાના દોષ જોવાની જરૂર છે, તેમ સમાજે પણ પોતાના દોષ જોઈ તેમાં સુધારો કરવો જોઈએ. તેની સાથે આંખમાં આમળાં કર્યો ઉન્નતિ નથી. સમાજના શિષ્ટ વર્ગને જો આ દોષ સમજાયો હોય તો તેને ઉધાડો પાડવો અને તેના નિવારણ માટે તેની સામે લોકગત ફેળવવો તે એની ફરજ છે. મનુ મહારાજના કથન મુજબ શિષ્ટ પુરુષો જે નીતિનિયમો ધરે છે તે જ ધર્મ છે. આજે જાહેર પત્રો એ લોકશિક્ષણનું મોટું સાહિત્ય છે. તેની દ્વારા લોકશિક્ષણ ખૂબ આગળ વધ્યું છે. આખરે તો સરકારનેય સમાજના કુરિવાજોમાં સુધારો કરવા કાયદાનાં કડક બંધન ધરવાં પડે છે. અલગત, લોકોનો તેમાં વિરોધ હોય છે અને તેઓ નાદાજારી ઝોષવા પ્રયત્ન કરે છે. તેનું કારણ લોકશિક્ષણનો અભાવ છે. સામાન્ય રીતે લોકતંત્રથી ચાલતા રાજ્યમાં બહુમતે ઘડાએલા કાયદા સર્વમાન્ય થવા જોઈએ, વિરોધો સમી જવા જોઈએ. વળી લોકો અંમનપૂર્વક કાયદાનો અમલ કરતા થાય તેટલા માટે ફેળવણી, અખબાર તથા જાહેર પ્રવચનો દ્વારા લોકશિક્ષણ અપાવું જોઈએ. જો આમ છે તો ‘પાટીદાર’ સરખા જાહેર પત્ર સામે આ વિરોધ શો?

અને કોણ જાતી ઠોણી કરે છે કે ‘પાટીદાર’ ધરાદાપૂર્વક જુઠાણું પ્રગટ કરે છે? પ્રસંગકથાની વાત કરીએ તો તે તપાસ કર્યા વિના લખતું જ નથી. માણસ માત્ર જૂઠાને પાત્ર છે, એટલે શરતચૂકથી કે કોઈ ઉપરના વિશ્વાસથી જોડી હકીકત લેવાઈ ગઈ હોય તો તે દીવંગીરી સાથે માફી માગે છે. જાણ સીમનજાણ મૂ. અમીનને સલાહ આપતાં વસોના પેલા પૂણ્ય મુરખીએ ‘સાચું જ કહ્યું છે, કે “જાણ નરસિંહજી તપાસ કર્યા વિના લખે છે એ વાત નથી” (ચાલુ વર્ષ, પૃષ્ઠ ૩૨). આમ પ્રસંગકથા વિષે છે, તો થું

ખીજ લેખકો જુડી વાતો લખે છે? અનવા: જોગ છે. દાલની ખીજ બાજુ પંજુ જોવી જોઈએ. કેવળ હડકડની જુડી હકીકતો નો તંત્રી નજ લેં જેમાં મતભેદને અવકાશ છે તે લેવામાં વાંધો નથી, લખનારના વિચારો સાથે તંત્રી સંગત ન હોય. ગિયાતા વાછરડાને મોતની સોય મરાયવામાં મહાત્માજીએ અહિંસા જોઈ, લોકોને એમાં પારાવાર દિસા દેખાઈ. અને તેઓ ગાંધીજી પર તૂટી પડ્યા. રખડતાં તેમજ હડકાયાં કૂતરાંને મારવામાં પણ એમજ એમને અહિંસાના સિદ્ધાન્તનો ભંગ થતો ના લાગ્યો, ખીજાં અનેકને તેમાં દિસા જણાઈ. આમ આ મતભેદનો વિષય છે, તેમાં કોણુ ન્યાય તોળશે? એટલે ખીજાને જણાતી સાચી વસ્તુઓને માત્ર પોતાનેજ તે જુડી જણાય છે તેટલા માટે ખોટી કહી તેના ઉપર ગુસ્સે યઇ અહિંજીતા ગુમાવવી એ ઉચિત નથી.

ભાઈ ચીમનભાઈએ સીધાં અવતરણો ઉપરજ વિચાર કરીએ: એમણે જુઠાણના સમર્થનમાં ગયા ભાદરવાના અંકમાં ‘કુળવાનશાહી’ એ મથાળા નીચે ‘લખાણેલા લેખનાં બે વાક્યો સીધાં છે. અહીં એ શરત રાખવાની જરૂર છે કે, એ વાક્યો ચર્ચાર્પદ છે અને તેથી તેમાં મતભેદને અવકાશ છે. અને તેથી એમ ફક્ત નથી થતું કે ‘પાટીદાર’ જુઠાણાંજ પ્રગટ કરે છે. એને સાચાં કે જુઠાં કહેતા પહેલાં નક્કર સાબિતીની જરૂર રહે છે.” એ લખનારે અનુભવ અને સાબિતી સિવાય માત્ર લાગણીના પૂરમાંજ એ લખી નાખ્યું હશે એમ માનવાને કારણુ નથી. ‘ભાઈ ચીમનભાઈને એલેન્જ’ એ મથાળા નીચે (અક્ષુ વર્ષ, પૃષ્ઠ ૧૩૨-૩૪) પ્રગટ થયેલા લેખમાં આપેલાં ઉદાહરણો એ વાક્યોની વાસ્તવિકતા સિદ્ધ કરે છે. એટલે બિલ્લો ચોર કાટવાળને દડે એવું ભાઈ ચીમનભાઈનાં માટે થયું. આગ છતાં ખીજ દષ્ટિએ એમાં દોષ પણ છે, કારણુ કે એ અર્ધસત્ય છે. વ્યક્તિઓના સારા માઠા અનુભવથી જેમ ‘કાઠીઆવાડી તો આવા છે અને અમુક તેવા છે,’ ‘અમુક ગામના કે નાતના લોકો આવા છે અને ફલાણા ગામના કે નાતના લોક તેવા છે,’ એમ કહેવું જેમ ખોટું છે તેમજ અહીં પણ છે. અવતરણવાળાં વાક્યો કહેવાતા કુળવાનોનું માનસ અમુક અંશે વ્યક્ત કરે છે એની ના નથી, પણ એ વર્ગમાં બધાંય એવા છે એમ કહેવું તે ખોટું છે. વળી ત્રીજી રીતે જોઈએ તો એ આક્ષેપ મૂકે મોઢે મહી લેવા જેવા ગણાશે. પાટીદારોમાં દૂધ પીતી થતી હતી અને હજુ પણ થાય છે, એના મારી પાસે પુરાવા છે. આંથી જોડે બધા પાટીદારો દૂધપીતી કરે છે કે તેને પથરાની પેઠે ઉછેરે છે એમ નથી, છતાં શાંતિનું ઝોંકંદર વલણ કન્યાઓ પ્રત્યે કેવું છે તે એથી વ્યક્ત થાય છે. અને

ત્યારે કોઈ પર-ગાતિનો કે -પ્રાન્તનો એમ કહે કે ‘પાટીદારો દીકરીઓને દૂધપીતી કરે છે,’ તો તેની સાથે ટંટો કરવા નહિ જવાય, પણ મૂંગે મોઢિ તે સહી લેવું જોઈએ. એટલે અપતરણગ્રાણાં વાક્યોને જુદાં કહી અસહિષ્ણુ થવાની કે જુદાણાની પુનરાવૃત્તિ કરવાની જરૂર નહતી. જો તેમાં જરૂર હોય તો તેને નાબુદ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તેમ કરવાની પોતાની શક્તિ ના હોય તો મૂંગા બેસી રહેવું સાફ. પરંતુ પોતે જેમાંના-એક છે તે વર્ગની વફાદારી કરવા જતાં નો જીજી હાનર વાતો જહાર આવે એમ છે, એ ન શૂંસવું જોઈએ.

ખીજો આક્ષેપ અવિવેકી અસભ્ય અને અસ્લીલ ભાષા વાપરવાનો છે. ઉપર જોયું તેમ આર્ગાં પણ દર્શાવે છે. ભાષા કડક હોય, ટીકા પ્રહારાત્મક હોય, શબ્દો શૂળ જેવા હોય, તેથી તે અસભ્ય નથી જતી જતા. સરદાર તલ્લભભાઈની ભાષાને આપણે તંત્રવાદની ધાર જેવી, એક ધા અને બે કડકા કરનારી કહીશું, પણ તેને અસભ્ય અને અવિવેકી કહી શકીશું ખરા? તેમનાં રાજકીય ભાષણો જાન્યુએ મૂકીએ તો પાટીદાર પરિપક્વ પ્રમુખ સ્થાનેથી નેમવું ભાષણ જાળતાં સાવા જેવું હતું, છતાં ક્યાંય અસભ્યતાનો અંશ સુદાં તેમાં ન હતો. પણ તેમના લત્તિગ્ગની દીકરીનાં લગ્નપ્રકરણ વળતે તેમણે મુંજાઈમાં આપેલું ભાષણ ચરોતરની જાડી જાપાસાહી ભાષામાં હતું. એને ઝીણવટથી જોઈએ તો એમાં અવિવેક હોવાનો સંભવ હતો. સંભવ એટલા માટે કે એ મતભેદની બાબત છે. ખરું કહું તો આપણી ચરોતરની ભાષા જ જાડી છે અને તેમાં જે જાપાસાહી ભાષા એટલે સુદર્શન થક જેવી અને છતાં જાડી. સરદારનાં ભાષણોમાં અને થી. નરસિંહભાઈનાં લખાણોમાં એ જાડી ભાષા તો છે જ, પણ પદ્ધતિસર નવા લેખાસમાં છે, એનો મૂળ અંશ ચોરે બેઠેલા જાપલીઆઓનો છે. તેઓની ભાષા અસ્લીલતા મિશ્રિત કઠોર હોય છે. ‘પાટીદાર’માં આવતી ભાષાનો મૂળ અંશ આવે જ છે, પણ તે એવી અસભ્ય નથી. જેના ઉપર એ ટીકા થાય છે તેનાં તો મૂળિયાં સુદાં જળી જાય છે, તેથી હકીકત જુદી કહેવી કે ભાષાને અસભ્ય કે અસ્લીલ કહેવી વ્યાજબી નથી. પ્રસંગકથાની ભાષા માટે તર્તી જવાબદાર છે અને અખંજારના કાયદા અનુસાર લેખો માટે પણ. લેખોમાં સુખ્યત્વે લાગણીઓના આવેશથી શુદ્ધ ચરોતરીઆ જાડી જાપાસાહી ભાષા વપરાયેલી જોવામાં આવે છે. કદીક પ્રસંગકથામાં પણ એમ બને છે, અંગત આક્ષેપોમાં તો ખાસ. આ ભાષા ખીજને અવિવેકી અને વળતે અસભ્ય પણ જણાય. એ મતભેદનો પ્રશ્ન છે. એ અસ્લીલ તો નથી જ. મને લાગે છે કે આ ચર્ચા નકામી છે, કારણ કે આપણી એ ભાષા છે. એને

ત્યજ તેને બદલે સંસ્કારી હિન્દુ ગુજરાતી ભાષા લખવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ એમ પણ હું માનું છું. તે માટે મહાત્માજીની ભાષા આદર્શ કહી શકાય. પણ એ તો મૂળે વાણીઆ રહ્યા, એમની ભાષામાં વાણીઆવિદ્યા તો હોય જ ને ! કાંઈને માફ લાગે એવી કઠોર ભાષા તેમને શીખવાજ મળે નહિ. આપણે રહ્યા કોશ, કોદાળો અને હળ ઝાલનાર ખેડૂત; આપણી ભાષામાંથી આપણને મળેલા સંસ્કાર એમ ઝટ જાય કે? અને જાય તોય મૂળ કઠોરતાનો અંશ તો એક નહિ તે બીજે સ્વરૂપે આવેજ. એમાં અપવાદ હશે, પણ મુખ્યત્વે તો વલ્લભભાઈની કોટીએ પહોંચેલા માણસમાં પણ એ ફેરફાર નથી થયો એ આપણે જોઈએ છીએ - મહાત્માજીનું સાન્નિધ્ય અને પ્રભાવ છતાં.

અનેક લેખો અશ્લીલ ભાષાને કારણે ‘પાટીદાર’માં સ્થાન પામ્યા નથી એ ટીકાકારોએ જાણવું જોઈએ. કેટલાય લેખો લેખકની પરવાનગીથી સુધારો પામ્યા પછીજ પ્રગટ થાય છે. કેટલાક લેખની હકીકત માટે ત્રાહિતને લખીને સાચી હકીકત મંગાવવામાં આવે છે. લાગણીના આવેશમાં લખાએલાં ગમે તેવાં આંકડાં લખાણ ‘પાટીદાર’ ઉપર આવે છે, પણ તે યોગ્ય ફેરફાર વિના, યોગ્ય તપાસ વિના કદી પ્રગટ થતાં નથી.

અત્રે ગયા પોપતા અંકમાં પૃષ્ઠ ૧૩૦ ઉપર છપાએલાં નીચેનાં વાક્યો ટાંક્યા સિવાય રહી શકતો નથી: “વડીલોએ કરેલાં પરાક્રમેને નામે ‘કુળના કટકા’ છીએ, જાપાની ખડકીના મુઝા છીએ” કહીને પેટ ભરવાનાં સ્વપ્નાં સેવનારને ‘પાટીદાર’ની કલમો અને એનાં કોલમો કાતીલ એર જેવાં લાગશે, પણ ઉપાય નથી. પગ ઝાલી હલાવ્યા, માથાં દાબી જગાડ્યા, ઢઢોળ્યા, પણ નથી જાગતા, એટલે હવે કલમના ગોદાએ કોષ જગાડે તો તેની લેખનીતિ પર ટીકાનો વરસાદ!” આમાં અવિવેક અને અસંજયતાની ગંધ તો છેજ, લાગણીનો આવેશ પણ છે, પણ અશ્લીલતા તો નથીજ. એકંદરે એ આપણી જાંપાશાહી ભાષા છે. લખનાર ભાઈ કેળવાએલા છે અને એમને આપણે વિનવીએ કે તમે કડક ભાષા જરૂર લખો; પણ લખવાની રીત બદલો, એ નવા જમાનાની સંસ્કારિતા માટે જરૂરનું છે. આપણે જોકે એમને રોષી શકતા નથી, માત્ર વિનવીએ છીએ. ભાષા અને કલમમાં સંસ્કાર લાવવા એ તો રાષ્ટ્ર માટે અતિઆવશ્યક વસ્તુ છે. આપણે કેળવાએલા યુવકો તો જાંપાશાહી ભાષામાંથી અનિષ્ટ તત્ત્વો કાઢી તેમાં નવાં ઉમેરી ભાષાને અને કલમને અગ્નિચક્ર સરખી બનાવી શકીએ છીએ. મને પોતાને ભાઈ ચીમનલાલ મૂ. અમીનની સરખી મુડાલ ભાષાને પસંદ નથી, તેમજ પૂના કેમ્પથી લખતા ભાઈ મગનભાઈની ભાષા પણ પસંદ

નથી. ખેર, આ તો અંગત પસંદગીનો સવાલ છે. પણ સામાન્ય રીતે 'આપણી આપણાની જાતી ભાષા અમર તથા' એમ તો કાંઈ નહિ જ કહે. મહાત્માજીની વાણી અને કલમને આદર્શ રાખી આપણે તેમાં સુધારો કરવો જોઈએ. આ પણ સુધારકોનું જ કર્તવ્ય છે.

ગુણદોષ સંગ્રહે વિશેષ વિચાર હવે પછીના અંકમાં કરીશું.

દારેસલામ, પૂર્વ આફ્રિકા

હાથાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ

યુવકો સમાજસુધારામાં કેવી રીતે ભાગ લે?

આ પરિવર્તનશીલ જગતમાં વસ્તુમાત્રમાં કાળચક્રની સાથે પરિવર્તન થયાં જ કરે છે, પરંતુ દરેક કાર્યના પરિવર્તનમાં કારણ હોય છે. તદ્દનુસાર હિંદુ સમાજમાં સુધારાના કાર્યમાં યુવકો જ કારણરૂપ થવાનું છે. સમાજ-સુધારાની પ્રવૃત્તિમાં યુવક વ્યક્તિગત અને વ્યવસ્થિત મંડળો મારફત, એમ બે રીતે ભાગ લઈ શકે છે.

પહેલી રીતે કામ કરવા માટે યુવક નીડર, દૃઢનિશ્ચય, સંયમી, વિનયી, શરીરે સુદૃઢ, પોતાની જાતને ન હેતરનાર, બીજાની ટીકા ન કરનાર અને બીજાની ટીકાઓ ભાવિના ગર્ભમાં પોતાને સુધારામાં પથપ્રદર્શક (Torch Light) સમાન થઈ પડનાર છે એમ માનનાર હોવો જોઈએ. જેમના મગજમાં આધુનિક પ્રચલિત કુરૂદિઓ વિષે જે જૂનવાણી વિચારો હોય તેના મૂળ નાખી અત્યાર સુધી પોષાઈ તેમની દૃષ્ટિએ અચળ થઈ ગયા છે, તેના વૃદ્ધોનો સામનો કરવો પડે. તેઓ ખખડાઈ જ શરીરે, પરંતુ જલદ શબ્દોમાં બોલી ઉઠે: "શું આપણા બાપદાદા મૂર્ખા હતા તે અત્યાર સુધી આમ કરતાં આવ્યા હશે?" તેમના આ વારંવાર પ્રયોગમાં લવાતા વાક્યનો જવાબ આપવા માટે તેમને સમજાવવા જોઈએ કે એક વસ્તુ અમૃત સમાન હોય છે, પરંતુ તે કાળના ઘસારાથી વિષ બની જાય છે. આ ભૌતિક સત્ય સુંદર રીતે અને લંબાણથી સમજાવતાં તેમની ટીકાઓ તેમના મોંમાં પાછી મૂકાઈ જશે.

હવે ઉપર જતાવ્યા તેના ગુણસંપન્ન યુવક પોતાના વ્યક્તિગત જીવનમાં સમાજસુધારાને કેવી રીતે અપનાવી શકે તે જોઈએ.

લગ્ન: આ પ્રસંગે પોતે વરવિક્રયને કે કન્યાવિક્રયને રથાન આપવું નહિ. બની શકે તેટલી સાદાઈથી લગ્ન કરવું. 'મોટા ભા' થવા માટે આગ્રહપૂર્વક

૩૫૨ યુવકો સમાજસુધારામાં કેવી રીતે ભાગ લે ?

લેવાદેવામાં આવતા દીપાં રૂપી લાગા બિલકુલ ખર્ચ કરવા. બંની શકે તેટલાં ઓછાં માણસ જનમાં લેવાં. કન્યાપક્ષ તરફથી તે પક્ષ પોતે મોટા થવા ખાતર આવતો હોય તેવી કોઈ ચીજ લેવી નહિ. વાજનો ગાલ્યાડંબર રાખવો નહિ. લગ્ન વિધિ અત્યારના કહેવાતા જૂદેવો દ્વારા નહિ, પરંતુ વિદ્વાનો દ્વારા કરાવવો જોઈએ.

સંતાનોનાં લગ્ન : છોકરા અગર છોકરીઓને જાળપણથી જ એ પ્રકારની જીવણી આપવી કે તેઓ કુરુદિઓ તરફ ધૂણાની નજરે જ જોતાં શીખે. આવી રિયતિમાં તેઓ પુખ્ત વયનાં થાય ત્યારે જ તેમનાં લગ્ન કરવાં. તે લગ્નોમાં તેમની પોતાની પસંદગીને અનુમોદન આપવું. અલગત તેમાં સલાહ જરૂર આપવી.

વિધવા : પોતાના કુટુંબમાં સામાજિક કુરુદિઓને ભોગે કોઈ જાળવિધવા થઈ હોય તો તેને ફરજિયાત વૈધવ્ય નહિ પળાવતાં તેની ઇચ્છા હોય તો તેને પુનર્લગ્ન કરવાની અનુકૂળતા કરી આપવી. દૈવસંભોગે કદાચ તે નીતિબ્રષ્ટ થઈ ગર્ભવતી થઈ હોય તો અત્યાર સુધી થતું આશ્ચર્ય છે, તેમ કાશીની યાત્રા ન કરાવતાં તેને પ્રસૂતિની સગવડ કરી આપી જાળકનું રક્ષણ કરવું. વાળ રાખવા હોય તો તેમ કરવાની છૂટ આપવી.

મરણ : મરણ પછીની ક્રિયાઓમાં જારમાંના જલસા, રાત્રુંફૂટવું, શ્રાધ કરવું, વગેરેમાંની કોઈ ક્રિયા કરવી નહિ. કારણકે તેમ કરવામાં માત્ર ઔદશી-આતું પોષણ થાય છે. જે સમાજ પોતાના ધરતી સ્ત્રીને ધૂમટો દૂર કરવાની છૂટ નથી આપતો તે સમાજ તેમની પાસે છાતીઓ ઉઘાડી કરી જંબર વચ્ચે ફૂટવાનું નિર્લજ્જ નાટક લજવાવે છે! આ નાટકનું સ્મરણ ઉચ્છેદન કરવું. મરણનો આઘાત તાજેજ હોય તેવે પ્રસંગે લાકુ ખવડાવવાની રિયતિ ન હોય, તોપણ તેમ કરવું જ પડશે એવે વિચારે મરનારના વારસોને શ્રુતપાય બનાવી દેતી એ રૂઢિનો નાશ જ કરવો.

ખીજી રીતે કામ કરવા માટે ઉપર જતાવ્યું તેમ પોતાના જીવનમાં સમાજસુધારાને અપનાવ્યો હોય તેવા યુવકોનાં વ્યવસ્થિત મંડળો રચાવવામાં આવે. હાલ જેમ મહાસભા ગામ, તાલુકો, પ્રાન્ત, જિલ્લો, એમ રાજકીય વિભાગોવાર સમિતિઓ રચાયે છે, તેમ સામાજિક કામ કરવામાં સાનુકૂળ થાય તેવાં ગામવાર, ગોળવાર અથવા ખીજી કોઈ રીતનાં મંડળો અને તે મંડળોનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતું એક મહામંડળ રચાવવામાં આવે.

તે મહામંડળનું મુખ્ય ખેય સમાજસુધારાનું રાખવામાં આવે. તે જાળલગ્ન વૃદ્ધલગ્ન, કન્યાવિક્રય, વરવિક્રય, દુનૌડાં, મરણ પાછળનાં ખર્ચ, પ્રેતભોજન, રાવાફૂટવાનો ગિર્વાજ, ફરજિયાત વૈધવ્ય, વગેરે કુરુદિઓનો સદંતર નાશ કરવાના

પ્રવર્તનો કરે. તેને લગતું સાહિત્ય પ્રસિદ્ધ કરે, એટલે કે સામયિકો અને પ્રમુખોચિત પત્રિકાઓ બહાર પાડે. શરૂઆતને માટે તેવાં ચાલુ સામયિકોને પ્રોત્સાહન આપે. કોઈ યુવકને વ્યક્તિગત જીવનમાં સમાજસુધારાને માર્ગે ચાલતાં મુશ્કેલીઓ ઉપસ્થિત થતી હોય તેવે પ્રસંગે તેને મદદ કરવા દોડી જવું. જેમ જેમ મંડળ સજળ થતું જાય તેમ તેમ અક્ષરજ્ઞાન પણ આપવા માંડે. નિરક્ષર હોવાને કારણે કેટલાક યુવકોને સમાજસુધારાનો સાચો ખ્યાલ આવી શકે નથી. તે આ મંડળ તરફથી બહાર પડતાં અગર એવાં જીજ્ઞ સામાજિક સુધારાની ચર્ચા કરતાં સામયિકો વાંચીને સુધારામાં મદદરૂપ થઈ પડે. પંચો બોલાવી તેમના દ્વારા શ્રદ્ધિવિનાશક ઠરાવો પસંદ કરાવવા. તે ઉપરાંત અત્યારે ચાલતા નાના નાના ગોળ તોડી લગ્નક્ષેત્ર વિશાળ જનાવવા પ્રવર્તે કરવા. આ પ્રમાણે તે મંડળ પોતાના કાર્યમાં સદાયમૂત્ત થઈ પડે તેવી રીતે સમાજને કેળવવા માટે જરૂર પડતી દરેક પ્રવૃત્તિ હાથ ધરે. આગ જો યુવકો વ્યક્તિગત રીતે તથા મંડળો સ્થાપી કાર્ય કરવા માંડી જાય તો સમાજને ચૂરી રહેલી તમામ અનિષ્ટ શ્રદ્ધિઓ ભંડેરીમૂત્ત થઈ ગયાં મિત્તાય રહેજ નહિ.

આજુબ

શંકરભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ

લગ્ન ને સ્ત્રીપુરુષ

ગામડામાં બિહરતી કન્યાઓમાં આજ પણ એક એવી સમજણ કે અજ્ઞ-સમજણ છે, કે કુંવારી મટી પરણવું એ તદ્દન સ્વાભાવિક વસ્તુ છે, ઉપરાંત જીવનના કદિપત આનંદોત્સવો અનુભવવાની એ અમૂલ્ય પળ છે; જોકે શહેરમાં બિહરતી ને થોડું ધણું ભણેલી કન્યાઓમાં પણ આવી લાંબે નજર નાખવાની શક્તિ બહુ નથી હોતી. પણ કૌમાર્યનો ઉજર જાળંગી લગ્નમંદિરમાં પ્રવેશ કરવો; એ વસ્તુ અધી કુમારિકાઓ ને કુમારો કદ્યે છે એટલી સરળ નથી. એ કદપતા પ્રમાણે સરળતા ન અનુભવી તેનું નામજ દુઃખ. લગ્નજીવન દુઃખી થતાં હોય તો તેમાં આ એક સજળ કારણ છે.

કૌમાર્યમાં સેવકાં સ્વપ્નોની સિદ્ધિ માટે સ્ત્રી તત્તપાયક થઈ રહી હોય છે; સાથે કૌમાર્યમાં ભોગેવલ સ્વાનંદનાં સ્વપ્નોને મનોરમ ચિત્રો સાથે વાસ્તવિકતામાં મૂકવાના તેના કોઈ પથ્ય જોછા નથી હોતા. અને તેજ વખતે પુરુષ પણ પોતાની સ્વમસૃષ્ટિને અગલમાં મૂકવા અંધીરો જનેલો હોય છે. સ્ત્રીના કરતાંય તે વધુ પ્રજળ રીતે પોતાનાં સ્વપ્નોને આગળ ને આગળ ધરે છે.

જીવનના ખરાબાનો પહેલો ખંડક અહીં ઉપસ્થિત થાય છે. કૌમાર્યની ભાવનાઓને કચડાતી જોતાં જને પક્ષ એક જાતની અકથ્ય મૂંઝવણમાં ઊતરી પડે છે. લગ્નજીવનમાં કાલ્પનિક ચિત્રો ને સ્નેહસ્વપ્નો નિરાશાથી ને પરાજયથી વીંધાઈ જાય છે. એક બીજા પ્રત્યેના સ્નેહમાં કે સ્નેહની ભાવનામાં પણ અહીંથી જ એક જાતની જુદાઈ ઉત્પન્ન થાય છે.

એટલું તો દરેક માણસ સમજી શકે છે કે જે મનુષ્યોની દૃષ્ટિમાં, કાર્ય-રીતિમાં, વિચારમાં કે આચારમાં તદ્દન સામ્ય હોતું જ નથી. દરેકને પોતાના જુદા જ આદર્શો, જુદી જ કાર્યભાવના ને જુદાં જ સિદ્ધિસ્વપ્નો હોય છે. એટલે પતિપત્નીમાં પણ આપણે ઉપરના સામ્યની આશા રાખી શકીએ જ નહિ. સાથે સાથે લગ્નજીવનની શરૂઆતથી જ જને પોતાનાં સ્વપ્નો ઉપર ઝડપે છે અને પતિને પત્નીનું તથા પત્નીને પતિનું વર્તન પોતાને અનુકૂળ લાગતું નથી. જાનેને પોતાની જ વસ્તુ પ્રિય લાગે છે, ને એ પ્રિય વસ્તુનો ત્યાગ ન કરવા જને સરખાં જ દૃઢ હોય છે. ઉપરાંત, જને એકીસાથે જ પોતાનાં સ્વપ્નો સિદ્ધ કરવા જોઈથી કમર કસે છે, પોતાની જ વસ્તુને સત્ય-ઉત્તમ કરાવવા મથે છે; પ્રયત્નો ચાલે છે ને ચર્ચાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. આ જ ચર્ચાઓ પાછળથી ટંટાનું સ્વરૂપ લે છે. ટંટામાં જને પોતાની વસ્તુને વધુ મજબુતાઈથી પકડી રાખે છે. એકેય પક્ષ ટીકું મૂકવા તૈયાર નથી હોતો. છેવટે સળંગ પક્ષ-જનનાં મુખી પુરુષ-પોતાનું ધાર્યું કરે છે, કરાવે છે. પ્રસંગ તો મુખ્ય કે દુઃખદ રીતે પોતાનો માર્ગ કાઢી પસાર થાય છે, પણ દામ્યત્વમાં કંકાસ ને અસંતોષનું વિષ ઢોળતો જાય છે. અનિચ્છાએ જ પ્રેક્ષે ભોગ આપ્યો હોય તે પક્ષ અસંતોષમાં એટલો વિદેષી જને છે, કે લગ્નજીવનનાં જને પક્ષનાં સ્વપ્નો, ભાવનાઓ ને આદર્શોને અશાન્તિની વેદીમાં હોમી મોટો ભડકો ચેદા કરે છે.

લગ્નજીવનની અશાન્તિનું એક કારણ, કૌમાર્યની ભાવનાઓના ને લગ્ન-ભાવનાના પ્રોત્સાહનની નિષ્ફળતા પણ છે. અને ને માટે જો એકલી સ્ત્રીને જ જવાબદાર ગણવામાં આવે તો તે હડહડતો અન્યાય છે, છતાં એકલો પુરુષ પણ તેને માટે જવાબદાર નથી. સ્ત્રી અને પુરુષ સરખે હિરસે તેનાં જવાબદાર ગણવાં જોઈએ, કારણ કે જીવનમાં જાનેને સરખો હક્ક છે. જાનેને હૃદય ને વિચારશક્તિ હોવાથી ભાવનાઓ ને આદર્શો હોય તે તદ્દન સ્વાભાવિક છે, તેથી જુનો એકને માથે ઢોળવો એ યોગ્ય ન ગણાય.

લગ્ન એ માત્ર પોતાના જ મિદાનનો સિદ્ધ કરવાનું ક્ષેત્ર ન મનાવું જોઈએ. લગ્ન એટલે પોતાના જ આત્માને સંતોષવા આદેશી મોજ મુસાફરી

-Pleasure Trip- નથી, કે લગ્ન એ સિદ્ધાન્તોના સજ્જનું ખોખું પણ નથી. લગ્ન એટલે આત્માની એકત્વતા સાધી એકત્ર જીવનની આગાદી ને સુખાર્દ્રતા સાધવા માટેનું સંયોજન છે. કેટલીક વખત લગ્ન એટલે સંયુક્ત જીવન સાધવા માટે આત્મસુખનું હર્ષભર્યું-ગણિદાન પણ છે. કૌમાર્યનાં સ્વપ્નો જેવું એ જીવન ચિત્રપટ સમું નથી. નાનપણની દુનિયા જેવી એ દુનિયા સરળ નથી. લગ્નજીવન જાને પક્ષ પાસેથી સ્વાર્થત્યાગ ને સ્વાર્પણની માગણી કરે છે, આત્મસંયોજન માટે જાને પક્ષને શેક મટી સેવક જનવાની ફરજ પાડે છે. વિશ્વાસ, જંધુત્વ અને સહચાર લગ્નજીવનની અનિવાર્ય આવશ્યકતાઓ છે.

પણ લગ્ન માટે જે સંસ્કાર સમાજ તરફથી આપણને મળેલા છે તેમાં ઉપરની એક પણ વસ્તુ આપણને સાચી રીતે હાવવામાં આવી નથી. નવા સંસ્કારો પણ આપણને લગભગ એકતરફી જ વિચારો તરફ પ્રેરતા લાગે છે. પાશ્ચાત્ય વિચારોને અંધપણે અનુસરતાં આપણી પાસે ઠંઠ સાઈ હશે તે પણ ગુમાવી દેવાનું છે. તો યાવ શું, એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થાય.

લગ્ન પહેલાં કૌમાર્યનાં સ્વપ્નો રચનાં કાઢનાથી કાઢને ખાળી શકાવું નથી. અંતે એમ ખાગવાથી ફાપદો પણ શો? પણ લગ્નને એ સ્વપ્નોની સિદ્ધિ માટેનું ક્ષેત્ર-પોતાના વિચારોને વાસ્તવિકતામાં મૂકવાની જ દુનિયા-મનાય છે, તે માન્યતા દળાઈ જતી જોઈએ. અને તે માટે લગ્નજીવનની સરખાતમાં જ પોતાના કક્કાને મૂકી દેઈ રોહાવિષ્ટ એ આત્માની એકત્વતા માટે, પોતાના ગમે તેવું ગણિદાન આપવા તૈયાર રહેવું જોઈએ. રોહ ને વિચારસામ્ય સાધવા જાને પક્ષોએ પ્રયાસો આદરવા જ જોઈએ. અને એકબીજાના આત્માની સમીક્ષા ફરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી, આત્મામાં ઊંડું સમ્માન ઊપજ્યા પછી, સહકાર ને ઐક્યનાં તપ કર્યા પછી, પોતાના વિચારોને યોગ્ય સમયે જ આગળ આવવાની તક આપી જોઈએ. છતાંય જો દજી ક્યાસ લાગે તો વધુ તપશ્ચર્યા પછી જ તે બહાર આવવા પામવા જોઈએ.

આત્મસમર્પણ સાથે જીવનમાં રોહ, સહકાર, સહચાર ને ઐક્ય ઉત્પન્ન થનાં વાર નહિ લાગે. યોગ્ય સમયની તૈયારી કર્યા પછી સ્વાતંત્ર્ય શોધનારને મુશ્કેલીઓ નોકવામાં પણ આનંદ આવે છે. સળંગત્રપત્નો હોય તો જરૂર તે પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પછી સ્ત્રીના સ્વાતંત્ર્યને દંભાવવા કોઈ તૈયાર નહિ હોય. મહાત્માજીનો શાન્તિભર્યો ને સચોટ-પંથ સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ માટે અમૂલ્ય થઈ પડશે.

સાત ગામના પંચના આગેવાનોને

નડિયાદ, વસો, સોજીત્રા, ધર્મજ, ભાદરજી, ઉત્તરમંડા, જોડા, એ ચરોતરનાં સાત ગામના અમુક ખડકીનાએ ભેગા મળી, પોતાને કન્યા આપવા મેળવવામાં અડચણ પડવાથી સગલગ મંવત ૧૯૭૦માં પોતાનો જુદો જથ બાંધ્યો. શરૂઆતમાં તો તે જથ સાધારણ ચાલ્યો, પણ વખત જતાં તેના ધારાધારણમાં અખ્તાઈ કરવાથી દિવસે દિવસે તે સાત પાયા ઉપર આવતો ગયો. અને છેલ્લાં દશેક વર્ષથી તે ગરામર ચાલે છે. તેમાં પણ અંદરના કુસંપોને લીધે અમુક વર્ષે એ તડ પડ્યાં, પણ છેવટે હાલમાં જથ એકત્ર થઈ ગયો છે. તેના કાયદાં કાનુનો બાંધેલ તે નીચે મુજબ છે:

૧. જથના કોઈ માણસે કન્યાવિક્રય કરવો નહિ.

૨. જથમાં સટાત્રેખડાં કરવાં નહિ.

૩. જથના કોઈ પણ માણસે પોતાના છોકરાના લગ્ન વખતે વિલાયતીં વાળ વગાડવાં નહિ, પણ તેને બદલે દેશી ઢળનાં તાછાં વગાડવાં. તે કાયદાનો ભંગ કરે તેનો રૂ. ૫૧ દંડ કરવો. કન્યાપક્ષવાળાને વાળ વગાડવાની છૂટ છે.

૪. જે માણસ પોતાની કન્યા જથ બહાર પરણાવે તેને પંચે નાતબહાર મૂકવો અને તેની સાથેનો બધો વહેવાર બંધ કરવો; તે માણસ પોતાની બીજી કન્યા જથમાં પરણાવે અને રૂ. ૨૦૦૦ દંડ આપે તો તેને જથમાં લેવો અને તેની સાથે બધો વહેવાર ચાલુ કરવો.

વખત જતાં કોઈ કોઈ ગામમાંથી અમુક માણસોએ જથની બહાર કન્યા આપી. તેને જથના ધારા મુજબ પંચે નાતબહાર મૂકેલ છે, પણ કન્યાવિક્રય તથા સટાત્રેખડાંને જે નિયમ હતો તે ઢીલો થઈ ગયો. અને જથમાં કન્યાવિક્રય તથા સટાત્રેખડાં ચાલુ થયાં, છતાં તે તરફ પંચના સભ્યોએ ધ્યાન આપ્યું નહિ અને પોતાના લાગતાવળગતા સંબંધીની કન્યાના પૈસા લેવામાં તથા તથા છોકરા પરણાવતાં પૈસા આપવામાં અગ્રેસર થઈ કામ કરવા લાગ્યા. પંચ તે જાણવા છતાં કંઈ કરી ન શક્યું.

સટાત્રેખડાંનો રિવાજ જો કે નિંદનીય છે, છતાં કન્યાવિક્રય જેટલો નહિ. તેના પ્રત્યે પંચના સભ્યોની ચારે બાજુ થઈ અને જ્યાં સટાત્રેખડાં થતાં હોય ત્યાં જાને જઈ અગર પત્ર દ્વારા વિરોધ નાંખવા માંડ્યો. અમુક કેસોમાં તો કન્યાના તથા વરના માગાપોનાં અને જનમાં જનાર માણસોના દંડ પણ કરેલ છે. પંચના કાયદાકાનુનો દરેક માણસ માટે સરખા હોવા જોઈએ, પણ અત્રે તેથી ઊલટું ગને છે; કોઈ સાધારણ માણસ સટાત્રેખડું કરે તો તેને

પંચ દંડ અગર ખીજી રીતે હેરાન કરે છે અને જો તેવુંજ કામ પંચના સભ્યોનાં સર્ગામંજીથી અગર લાગતાવળગતામાં થયું હોય તો પંચ તે નિભાવી લે છે. આ ખુલ્લી રીતે પંચના સભ્યોની આપખુદી છે. પંચનાં આવાં કામ પ્રત્યે જથના યુવકોએ વિરોધ કરવો જોઈએ, અને સભ્યોની આપખુદી ઉધાડી પાડી તેમની સાનંદેકાણે લાવવી જોઈએ.

જથનું હાલનું જાંધારણુ અવરિયત નથી, તેમાં કંઈક શિથિલતા આવી છે. તે શિથિલતા દૂર કરી નવું જાંધારણુ જાંધવું જોઈએ. જે કાયદા ઠીક લાગે તે કાયમ રાખી તેને વધારે ગજણુત કરવા અને ખીજી જે યોગ્ય લાગે તે ઉમેરવા; અને તે છપાવી તેની નકલો દરેક ગામમાં વહેંચવી, જેથી જથની દરેક વ્યક્તિને તેની જરોજર માહિતી મળે.

સમાજમાં કન્યાવિક્રય એ મોટામાં મોટું પાપ છે, તે જાંધ કરવા કડક પગલાં લેવાં જોઈએ. તે માટે અમુક દંડ તથા જે માણસ તેવા લગ્નમાં ભાગ લે તેને માટે પણ દંડ રાખવો ઠીક છે. તે જાંધ કરવા માટે ખીજી ઉપાય કરવો તે પણ યોગ્ય છે. જે માણસની આર્થિક સ્થિતિ ખરાબ હોય અને પોતાની કન્યા નાણાંને અલાવે પરણાવી શકે ન હોય તેને જોડે ખરચે પંચે પરણાવી આપવી, અને તે ખરચ રૂ. ૫૦થી વધારે ન હોવું જોઈએ. કદાચ તે માણસ પંચનાં નાણાંથી લગ્ન કરવા ખુશી ન હોય, તો તેના ગામના સભ્યોએ જોગ જાને તેમ જોડે ખરચે લગ્ન થઈ શકે તેવી દરેક સગવડ કરી આપવી જોઈએ. જમણવાર, જાન વગેરે ખોટા આડંબરનાં ખર્ચ કાઢી નાખવાં અને સાદાધર્મી, પાંચ દશ માણસથી લગ્ન પતાવી શકાય તેમ કરવું. તેથી નાણાંનો ખચાવ યશો અને તે વિવાજ નાણુદ યુગે.

જથની પાટાર જે કન્યા આપે તેનો રૂ. ૨૦૦૦ દંડ તથા ખીજી કન્યા જથમાં આપે તો જ તેને જથમાં લેવો તે મુજબ નિયમ છે. તેવા કાંઈ માણસને ખીજી કન્યા ન હોય તેણે સું કરવું તે જાણતો પંચે વિચાર કરવો, અને તેવા કેસોમાં કંઈક છૂટછાટ રાખવી જોઈએ. તેવા માણસો માટે કન્યાને જાહેરે ખીજી વધારે દંડ રાખવો ઠીક છે. આ કાયદાનો પૂરેપૂરો અગાલ કરવો, કાંઈ પણ સંજોગોમાં તેમાં શિથિલતા લાવવી નહિ, તો જ જથ જરોજર ચાલશે અને કાંઈ જથની બહાર જશે નહિ. આવાં કેસોમાં પંચ ખાતાં પડાવી લે છે તે ઠીક નથી. તે દંડ પેટે તો રોકડા રૂપિયા લેઈ તેનો ફેંસલો કરવો, નહિ તો ખાતાં તો નકામાં છે. કારણ કે પંચ કાંઈના ઉપર રૂપિયા માટે ફેસ કરવું નથી, જેથી યુનેગર પંચની પોલનો પૂરેપૂરો લાભ લે છે. માટે દંડ પેટે ખાતું પડાવવું તે દેખીતી રીતે મૂર્ખાઈ છે.

સાત ગામના પંચના આગેવાનોને

નડિયાદ, વસો, સોજીત્રા, ધર્મજ, ભાદરણ, ઉત્તરમંડા, ઝોડ, એ ચરોતરનાં સાત ગામના અમુક ખડકીનાએ ભેગા મળી, પોતાને કન્યા આપવા મેળવવામાં અડચણ પડવાથી સગલંગ સંવત ૧૯૭૦માં મોતાનો બુદો જય બાંધ્યો. શરૂઆતમાં તો તે જય સાધારણ ચાલ્યો, પણ વખત જતાં તેના ધારાધારણમાં સખ્તાઈ કરવાથી દિવસે દિવસે તે સારા પાયા ઉપર આવતો ગયો. અને છેલ્લો દરેક વર્ષથી તે ગરાજર ચાલે છે. તેમાં પણ અંદરના કુસંધોને લીધે અમુક વર્ષે એ તડ પડ્યાં, પણ છેવટે હાલમાં જય એકત્ર યથ ગયો છે. તેના કાયદાં કાનુનો બાંધેલ તે નીચે મુજબ છે:

૧. જયના કોઈ માણસે કન્યાવિક્રય કરવો નહિ.

૨. જયમાં સદાત્રેખડાં કરવાં નહિ.

૩. જયના કોઈ પણ માણસે પોતાના છોકરાના સગન વખતે વિલાયતી વાળ વગાડવાં નહિ, પણ તેને બદલે દેશી ઢબનાં તાછાં વગાડવાં. તે કાયદાંનો લંગ કરે તેનો રૂ. ૫૧ દંડ કરવો. કન્યાપક્ષવાળાને વાળ વગાડવાની છૂટ છે.

૪. જે માણસ પોતાની કન્યા જય ગહાર પરણાવે તેને પંચે નાતબહાર મૂકવો અને તેની માથેનો જધો વહેવાર બંધ કરવો; તે માણસ પોતાની બીજી ના જયમાં પરણાવે અને રૂ. ૨૦૦૦ દંડ આપે તો તેને જયમાં લેવો અને તેની માથે જધો વહેવાર ચાલુ કરવો.

વખત જતાં કોઈ કોઈ ગામમાંથી અમુક માણસોએ જયની બહાર કન્યા આપી. તેને જયના ધારા મુજબ પંચે નાતબહાર મૂકેલ છે, પણ કન્યાવિક્રય તથા સદાત્રેખડાંને જે નિયમ હતો તે ઢીલો યથ ગયો. અને જયમાં કન્યાવિક્રય તથા સદાત્રેખડાં ચાલુ થયાં, છતાં તે તરફ પંચના સભ્યોએ ધ્યાન આપ્યું નહિ અને પોતાના લાગતાવળગતા સંજંધીની કન્યાના મૈસા લેવામાં તથા તથા છોકરા પરણાવતાં મૈસા આમત્રામાં અગ્રેસર યથ કામ કરવા લાગ્યા. પંચ તે જણવા છતાં કંઈ કરી ન શક્યું.

સદાત્રેખડાંના ગિવાજ ને કે નિંદનીય છે, છતાં કન્યાવિક્રય જટલો નહિ. તેના પ્રત્યે પંચના સભ્યોની ચારે આંખ યથ અને જ્યાં સદાત્રેખડાં યતાં હોય ત્યાં જાતે જથ અગર પત્ર દ્વારા વિરોધ નાંખવા માંડ્યો. અમુક કેસોમાં તો કન્યાના તથા વરના માથાઓનાં અને જનમાં જનાર માણસોના દંડ પણ કરેલ છે. પંચના કાયદાકાનુનો દરેક માણસ માટે સરખા હોવાં જોઈએ, પણ અત્રે તેથી બિગડું ગમે છે; કોઈ સાધારણ માણસ સદાત્રેખડું કરે તો તેને

પંચ દંડ અગર ખીજી રીતે હેરાન કરે છે અને જો તેવું જ કામ પંચના સભ્યોનાં સર્ગાસંગધી અગર લાગતાવળગતામાં થયું હોય તો પંચ તે નિભાવી લે છે. આ ખુદ્દી રીતે પંચના સભ્યોની આપખુદી છે. પંચનાં આવાં કામ મળે જયના યુવકોએ વિરોધ કરવો જોઈએ, અને સભ્યોની આપખુદી ઉઘાડી પાડી તેમની સાન ઠેકાણે લાવવી જોઈએ.

જયનું હાલનું બંધારણ બંધારણ નથી, તેમાં કંઈક શિથિલતા આવી છે. તે શિથિલતા દૂર કરી નવું બંધારણ બાંધવું જોઈએ. જે કાયદા ઠીક લાગે તે કાયમ રાખી તેને વધારે મજબુત કરવા અને ખીજી જે યોગ્ય લાગે તે ઉમેરવા; અને તે છપાવી તેની નકલો દરેક ગામમાં વહેંચવી, જેથી જયની દરેક વ્યક્તિને તેની ખરોખર માહિતી મળે.

સમાજમાં કન્યાવિક્રય એ મોટામાં મોટું પાપ છે, તે બંધ કરવા કડક પગલાં લેવાં જોઈએ. તે માટે અમુક દંડ તથા જે માણસ તેવા લગ્નમાં ભાગ લે તેને માટે પણ દંડ રાખવો ઠીક છે. તે બંધ કરવા માટે ખીજી ઉપાય કરવો તે પણ યોગ્ય છે. જે માણસની આર્થિક રિયતિ ખરાબ હોય અને પોતાની કન્યા નાણાંને અભાવે પરણાવી શકતો ન હોય તેને જોઈ ખરચે પંચે પરણાવી આપવી, અને તે ખરચ રૂ. ૫૦૦૦ વધારે ન હોવું જોઈએ. કદાચ તે માણસ પંચનાં નાણાંથી લગ્ન કરવા ખુશી ન હોય, તો તેના ગામના સભ્યોએ જેમ અને તેમ જોઈ ખર્ચે લગ્ન થઈ શકે તેવી દરેક સગવડ કરી આપવી જોઈએ. જમણવાર, જાન પગેરે જોડા આડંગરનાં ખર્ચ કાઢી નાખવાં અને સાદાખર્ચી, પંચ દશ માણસથી લગ્ન પતાવી શકાય તેમ કરવું. તેથી નાણાંનો ખચાવ થશે અને તે ગિવાજ નાણુદ યશે.

જયની બહાર જે કન્યા આપે તેનો રૂ. ૨૦૦૦ દંડ તથા ખીજી કન્યા જયમાં આપે તો જ તેને જયમાં લેવાં તે મુજબ નિયમ છે. તેવા કાંઈ માણસને ખીજી કન્યા ન હોય તેણે શું કરવું તે જાણતો પંચે વિચાર કરવો, અને તેવા કેસોમાં કંઈક છૂટછાટ રાખવી જોઈએ. તેવા માણસો માટે કન્યાને જાહેરે ખીજી વંધારે દંડ રાખવો ઠીક છે. આ કાયદાનો પૂરેપૂરો અગલ કરવો, કાંઈ પણ સંજોગોમાં તેમાં શિથિલતા લાવવી નહિ, તો જ જય ખરોખર ચાલશે અને કાંઈ જયની બહાર જશે નહિ. આવા કેસોમાં પંચ ખાતાં પડાવી લે છે તે ઠીક નથી. તે દંડ પેટે તો શકડા રૂપિયા લેઈ તેનો ફેંસલો કરવો, નહિ તો ખાતાં તો નકામાં છે. કારણ કે પંચ કાંઈના ઉપર રૂપિયા માટે ફેસ કરવું નથી, જેથી યુનેગાર પંચની પોસનો પૂરેપૂરો લાભ લે છે. માટે દંડ પેટે ખાતું પડાવવું તે દેખીતી રીતે ખુબીય છે.

પંચનાં નાણાંપ્રકરણ તપાસતાં જણાય છે કે આશરે સાત આઠ હજાર રૂપિયા જમા હશે, પણ તેની કંઈ ચોગ્ય વ્યવસ્થા નથી. જેની પાસે તે જમા મૂકેલ છે તે લોકો દયાવી બેસી ગયા છે અને તેનો હિસાબ વગેરે ખરોખર નથી. તો તે નાણાં એકત્ર કરી કોઈ સદ્દર બેંકમાં જમા મૂકવાં. તેનો આજ સુધીનો ચૂકતે હિસાબ વીગતવાર બહાર પાડવો તથા દરેક વર્ષે વ્યાજ સાથે હિસાબ છાપીને બહાર પાડવાની પ્રથા રાખવી, જેથી જયના દરેક માણસને તેની ખરોખર માહિતી મળે.

પંચનાં નાણાં તથા તેના વાર્ષિક વ્યાજનો સારામાં સારો ઉપયોગ થઈ શકે તેમ છે. પણ તે તરફ પંચના મેમ્બરો ધ્યાન આપતા નથી. તેમનું ધ્યાન તો ફક્ત ન્યાં ત્યાં પંચ ભેગું કરી, લોકનાં એ નાણાંનો ઉપયોગ બેત્રણ દિવસ મિષ્ટાન્ન ઉડાવવામાં છે. બેત્રણ દિવસમાં નાહકનું સેા બસેાનું પાણી કદે છે અને હોલ પરિણામમાં શૂન્ય આવે છે. માટે સભ્યોએ નંકામું પંચ ભેગું કરવાની તથા મિષ્ટાન્ન ખાવાની મનોવૃત્તિ રાખવી ન જોઈએ. પંચની ખાસ જરૂર હોય તો જ ભેગું કરવું અને તેમાં ખોરાક સાદો રાખવો, અગર તો પોતાને ખરચે ભેગું થવું. ન્યાં મહાત્મા ગાંધી, જવાહરલાલ નહેરુ, વલ્લભભાઈ જેવા નેતાઓ દેશના લક્ષા માટે પોતાનો તન, મન, ધનથી ભોગ આપે છે, ત્યાં પંચના સભ્યો જયના લક્ષા માટે મિષ્ટાન્ન ન ખાવા જોડે ભોગ આપે તોય પૂરતું છે. જો તેટલો ભોગ ન આપી શકે તો તેમનું દેખીતું હલકટપણું છે; અને તેવા સભ્યો જયનું શું લાડું કરશે તે દરેક માણસ વિચાર કરશે.

પંચનાં નાણાંની નીચે મુજબ ઉપયોગ કરવો તે ચોગ્ય છે.

૧. કન્યાદાન: જે માણસની આર્થિક સ્થિતિ ખરાબ હોવાને લીધે પોતાની કન્યા પરણાવી શકતો ન હોય તેને પંચે પોતાને ખરચે પરણાવી આપવી.

૨. વિદ્યાદાન: જ્ય કેળવણીમાં ધણો જ પછાત છે, તો કેળવણી કેમ વધે તે તરફ પૂરતું ધ્યાન આપવું. જયના મેટ્રિક ક્લાસમાં તથા કોલેજમાં લણુતા વિદ્યાર્થી માટે અમુક સ્કોલર્શીપ આપવાની પ્રથા રાખવી. ધણા યુવકો પોતાનાં માળાપની આર્થિક સ્થિતિ ખરાબ હોવાને લીધે આગળ અભ્યાસ કરી શકતા નથી, તેવા યુવકોને તે ગામના સભ્યોની અનુમતિ લઈ શિષ્યવૃત્તિ આપવી. જયનો કોઈ વિદ્યાર્થી કોલેજમાં અગર આગળ અભ્યાસ કરવા ઇચ્છતો હોય, પણ નાણાંને અભાવે તે આગળ અભ્યાસ કરી શકતો ન હોય, તો તેવા વિદ્યાર્થીને પંચે લોન તરીકે નાણાં ધીરવાં અને તેનું અમુક વ્યાજ રાખવું. આ રીતે યુવકોને ઉત્તેજન આપવાથી તેઓ અભ્યાસ કરવા પ્રેરાશે અને એથી ઉત્તરોત્તર કેળવણી વધશે તથા જયની સારી આગાહી થશે.

પંચના સભ્યોએ નાણાં વગેરેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી અને જયની ખામીઓ હોય તે તાકીદે દૂર કરવી, નહિ તો પછી જયના યુવકોએ તેની સામે કુખેસ ઉઠાવવી અને જ્યાં પંચ ભેટું થાય ત્યાં જઈ સત્યાગ્રહ કરવો. જો તેઓ આ કામ હાથમાં લેશે તો જયમાં પ્રગતિ થશે. હાલમાં આપણો જય દરેક ગામમાં કિતરતી પંક્તિમાં છે, તેનું કારણ કેળવણીનો અભાવ તથા જયની લગામ અદારમી સદીના જૂના સભ્યોના હાથમાં છે તેજ છે. માટે યુવકોએ તે લગામ પોતાના હાથમાં લેઈ જયની ઉન્નતિના ઉપાયો યોજવા ઘટે. એથી પાંચ વર્ષમાં તે સારા પાયા ઉપર આવશે અને ખીન્ન જયોની હરોલમાં આવશે. માટે યુવકોએ સત્વર કામ હાથમાં લેઈ યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી જોઈ યોગ્ય છે.

જયના કાયદાકાનુનો તથા ખીજી ગાજતોની ગને પૂરતી માહિતી નથી, છતાં જે વાણું છું તે આ લેખ દ્વારા જણાવેલ છે. તેમ છતાં કોઈ ખાખત રહી જતી હોય અગર કોઈ વધારે દર્શાવેલ હોય તો પંચનો કોઈ પણ યુવક અંગર મુખ્ય, જેને જયની પૂરતી માહિતી હોય તેને આ માસિક દ્વારા અર્થ કરવા સૂચના કરું છું. હું આશા રાખું છું કે કોઈ પણ યુવક તેવી અર્થ કરશે તો મને તથા જયના ખીન્ન માણસોને કંઈક જણવાનું મળશે.

પાઉંડે, બ્રહ્મદેશ

મણિભાઈ બાપુભાઈ પટેલ

ચીનમાં ખેતી અને ખેડૂતો

આ પછી દેશની માફક ચીન પણ ખેતીપ્રધાન દેશ છે. ચીનની વસ્તી ૪૦ કરોડની છે. વસ્તીના જોસી ટકા ખેતી કરીને જીવન ગુજારે છે.

આપણા દેશના ખેડૂતોની માફક ચીન દેશના ખેડૂતો પાસે ટૂંકી ટૂંકી જમીનો છે, તેમની ખેતી કરવાની રીત પણ હિંદની ખેતી કરવાની રીત જેટલી જ પુરાતન છે. તેમનાં ખેતીનાં જોખરો પણ પ્રાચીન દળનાં અને સામાન્ય કોટીનાં હોય છે. ગધેડાંથી ચાલતો સગાર, (ડલનાં=વેલણુ જેવું?) લાકડાનું દળ અને ૧૩ ઇંચ લાંબી કોદાળી એટલાં એમનાં ખેતીનાં મુખ્ય જોખરો છે. ખાતર તરીકે તેઓ પોતાના જ હાથે તૈયાર કરેલું ખાતર વાપરે છે. વિદેશી રસાયણિક ખાતર તો જરાંક જોટલું પણ વાપરતા નથી. એને છતાંય પોતાની રીતે ખાતર વાપરી તેઓ પુષ્કળ પ્રમાણમાં અનાજ પકવે છે.

ચીનના ખેડૂતો તેમની ખેતી કરવાની રીતમાં કોઈપણ નવતનો નવીન સુધારો કરવા નાખુશ છે. આપણને કદાચ આ વિચિત્ર લાગશે, પણ તેમની આ

ગાંડાઈ જેવી વિચિત્રતા અને નવીન રીતના ફેલાવા સામેના અણગમો હેઠળ કેટલાંક ઠાંણે છૂપાયાં છે. ચીની સોફા ચાર હગ્ગર વર્ષથી સંકળતાપૂર્વક ખેતી કરતા આવ્યા છે. જે ખેડૂતો ૪૦ કરોડ જેટલી વસ્તીનું ભરણપોષણ હગ્ગર વર્ષથી કરતા આવ્યા છે તેમને ખેતીના વિષયમાં કે નવીન શીખવાનું હોય. ખેડૂં કે, એ પ્રશ્ન સહજ ઉદ્ભવશે. ચીનના ખેડૂતો આવી વિરાટ વસ્તીના આહારપાણી તેમજ વસ્ત્રની વ્યવસ્થા કેવી રીતે કરે છે તેનો આપણને એકદમ ખ્યાલ આવવો પણ મુશ્કેલ છે.

ઉત્તર ચીનના મધ્ય વિભાગના સાન્ડું પ્રદેશના લગભગ ૪૩ વીધાં જેટલા એક ખેતરની પેદાશમાંથી ત્યાંના એક કુટુંબનાં જાર માણસ, એક ગાય અથવા બળદ, એક ગધેડું અને બે ભુંડ જેટલાંનો નિભાવ થઈ શકે છે. આમ ત્યાંની ૭૦ વીધાં જેટલી જમીન ૧૯૨ માણસોની બધી જરૂરિયાતો પૂરી પાડે છે, અથવા તો ખેડાતી જમીનના એક ચોરસ માઇલ જેટલા વિસ્તારમાંથી ૩૦૭૨ માણસોનું ભરણપોષણ થાય છે. કોઈ કોઈ રચણે ૫ વીધાંની ઊપજવાળા એક ખેતરમાંથી ૧૦ માણસનું અન્નવસ્ત્ર પૂરતું ધાન તેટલું મળી રહે છે. ચીનમાં આવાં નાનાંનાનાં હગ્ગરો ખેતરો છે. આવાં આ નાનાં ખેતરોએ હગ્ગરો વર્ષથી તેમના માલિકને ખાવા પહેરવાનું પૂરતા પ્રમાણમાં પૂરું પાડ્યું છે. આર્યાયશ્રી પી. સી. રોયના મત મુજબ, એક એકર જેટલી જમીનમાંથી ચીની ખેડૂત દર વર્ષે ૪૫૦થી ૬૦૦ રૂપિયા જેટલી આવક મેળવે છે. આ ઉપરથી સહેલાઈથી સમજી શકાશે કે એક વીધા જેટલી જમીનમાંથી ત્યાંનો ખેડૂત દર વર્ષે ઓછામાં ઓછી રૂ. ૨૫૦ જેટલી આવક મેળવે છે.

ચીની ખેડૂતો ખેતીકામ માટે કેવો અથાગ પરિશ્રમ ઉઠાવે છે તે ઉત્તર ચીનમાં આવેલા ચિદ્લી અને સાન્ડું પ્રદેશના ખેડૂતોના જીવનકોર્ષના વિવરણ ઉપરથી સ્પષ્ટ થઈ જશે. અહીં આપણે સામાન્યતઃ આ બંને પ્રદેશના ખેડૂતોની વાત કરીશું. ખેતીકામ માટે અત્યુત્ક્રાંત આબોહવા આવશ્યક છે. ઉત્તર ચીનના ખેડૂતો આ બાબતમાં ભાગ્યશાળી છે. તદુપરાંત ગ્રેબળ તોફાનો અને અતિવૃષ્ટિની બીક ત્યાં નથી. ત્યાંનો વરસાદ પ્રમાણમાં ઓછો છે, સરાસરી માત્ર ૨૪ ઇંચ જેટલો. જૂનથી સપ્ટેમ્બર વરસાદના માસ ગણાય છે. આ ચાર મહિનામાં જ ધોળાખેરા, લગભગ ૧૭ ઇંચ જેટલો વરસાદ થાય છે. વળી ત્યાંની ઋતુઓ પણ ધડિયાળના ઠાંડા માફક નિયમિત છે. એટલે ત્યાંનો ખેડૂત ક્યારે કેવી આબોહવા થશે તે નિશ્ચિતરૂપે સહેલાઈથી જાણી શકે છે. કે-સમયની અતિવૃષ્ટિથી ત્યાંનો પાક બગડવાની ધારતી તો છે જ નહિ. વળી શિયાળામાં પણ જમીન ભીની

અને પ્રકૃષ્ઠ બાળકશાસ્ત્રિકાઓનાં જૂથ જોવામાં આવે છે. નાની નાની છોકરીઓ રંગીન પટીથી ફેશવેશી ચૂંચી તેમજ ગાંધી સહજ રાતા રંગ લગાવી રસ્તે ઘાટે આમતેજ રમતી માલમ પડે છે. ખાવાનું વેચનારને જોતાં જ તેઓ આનંદથી નાચતાં નાચતાં તેની પાસે દોડી જાય છે અને જ્યાં મળી બેઝોક પૈસાનું ખાવાનું લઈ વહેંચી ખાય છે. છોકરાંને ભણાવવામાં પણ ચીના લોક પૂરતી કાળજી રાખે છે. પ્રાયઃ દરેક ગામમાં નિશાળ હોય છે. નિશાળનું મકાન ઝાકઝમાળ ન હોતાં સાદું પણ દેખાવમાં સુંદર હોય છે. ત્રીજા ત્રુટીમાં સવારે છ વાગ્યાને સુમારે છોકરાછોકરીઓ ટોળાળાંધ ગીત ગાતાં ગાતાં નિશાળે જાય છે. નિશાળમાં બેસવા માટે બેંચ કે પાટલીઓ હોતી નથી. છોકરાં ચર્મસન પર બેસી આનંદથી વિદ્યાભ્યાસ કરે છે.

ચીન દેશનાં બહુ જ થોડાં જોડોનાં લખી વાંચી શકે છે. તેમના આનંદનાં પ્રધાન સાધનોમાં તેમનું મુક્ત કંઠનું હાસ્ય, અમેરિકન સીગારેટ અને લોકોને મોઢેથી દેશપદ્ધેશની વાતો સાંભળતી એટલાં મુખ્ય છે. માટી (બૂગિ) જ ચીનનાં જોડોનાં સાથી અને શિક્ષક છે. યુદ્ધ સમયે થતી દુઃખદુર્દશા સિવાય રાજનીતિ એટલે શું તે તેઓ જાણતા પણ નથી. તેમનામાં નવીન સમાચારો જાણવાની કુતૂહલવૃત્તિ ખૂબ પ્રબળ હોય છે. ચીની જોડોનાં દુઃખી વા દરિદ્ર નથી એમ તો નજ કહી શકાય. પણ તેમનામાં માનસિક મલીનતા અને અવસાદ ખૂબ જ ઓછાં છે. નૈતિક પતન યનાં મલીનતા સંભવે છે અને હતાશ દુઃખ વગેરેને લઈને પોતાનું મનુષ્યત્વ સાચવવું મુશ્કેલ થઈ પડે તેની પરિસ્થિતિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, પણ ચીનનાં જોડોનાં આવું નૈતિક પતન સામાન્યતઃ જોવામાં આવતું નથી. નૈતિક પતનને તેઓ વિનાશજ સમજે છે. તેઓ કાંઈ પણ સંજોગોમાં હળ (ખેતી) છોડી દેતા નથી, ઊલટું મંદ પડી જતા કાર્પને પૂર્ણ મનથી અને ખંતથી સફળ કરવા પ્રયત્ન આદરે છે. ખેતરોમાં કામ કરી કરીને તેઓ આવું કંકોર સત્ય શીખ્યા છે. આ સત્યનું શિક્ષણ તેમની નસેનસમાં વ્યાપી ગયું છે, મંત્રરૂપ થઈ પડ્યું છે. કાંઈ પણ વસ્તુને દુર્બલ્ય તેગને આધાર પરોવાડનારો લાગે છે. અદમ્ય પરિશ્રમ, અસીમ ઉત્સાહ અને પ્રકૃતિ સાથે આખું જ જીવન યુદ્ધ ખેલવું એ આ પ્રાચીન જાતિને મનુષ્યત્વના પ્રદાન કર્યું રાખે છે.

ચીનનાં જોડોનાં ઉપરનાં વર્ણન ઉપરથી મહેજે માલમ પડે છે કે ખેતીકામમાં આધુનિક પાશ્ચાત્ય ખેતીપ્રણાલીનું અવલંબન ન કરતાં તેઓ કેવળ અતિ પરિશ્રમ અને પોતાના અભિરુચિસાધક વ્યાવહારિક જ્ઞાનદ્વારા પોતાના દેશનાં ચાળીસ કરોડ લોકોનાં અન્નવસ્ત્ર પૂરાં પાડે છે. આપણા દેશનાં

ખેડૂતોની માફક તેઓ અદૃષ્ટવાદી કે નિરુત્સાહી નથી. બધાં કામ તેઓ સંપૂર્ણ આશા અને આનંદથી કરે છે. થોડી જમીનમાંથી પુરાતન ખેતીપદ્ધતિનું અવલંબન કરવા છતાંય જે રીતે ચીની ખેડૂતો પાક પકવે છે એ આખી પદ્ધતિ ભારતવાસીઓને જરૂર માર્ગદર્શક થઈ પડે તેવી છે એમ કહીએ તો તેમાં કંઈ જ ખોટું નથી. અલ્પ*

(‘પ્રસ્થાન,’ મહા-શાગણ્ય, ૧૯૯૪)

છોટાલાલ સુથાર

ખેડૂતની અવદશા

હિંદનો ખેડૂતજ નર્યો દેવાદાર છે એમ નથી. હિંદની સરકારને માથે પણ દેવાના કુંગર ખડકાએલા છે. ખેડૂતને માથે ૧૩થી ૧૭ કરોડ રૂપિયાનું દેવું છે, તો હિંદી સરકારને માથે ૧૧ અબજ ૬૪ કરોડનું છે. તેમાંના ૬ અબજ ૭૭ કરોડ દિંદમાં દેવા છે અને ૪ અબજ ૮૭ કરોડ હિંદ બહાર દેવા છે. એમ નહિ ધારવું કે હિંદની સરકારજ ફક્ત દેવાદાર છે, યુરોપિયન રાજ્યોની પ્રજાને માટે પણ અબજો પૌંડના દેવાની ઊંડી ખાઈઓ મૂડીવાદીઓએ ખોદી રાખી છે. દેવાનો દાસ એ કદી સ્વતંત્ર થઈ શકતો નથી એ ભાવનાએ તમામ રાષ્ટ્રો પ્રજાને દેવાના કુંગર તળેજ દબાવી રાખે છે. ખેડૂતની અવદશાનાં અનેક કારણોમાંનું એક કારણ હિંદને માથે અણબજારનો લશ્કરી ખર્ચ પણ છે. આ લશ્કરી ખર્ચ હિંદના ખેડૂતના ગયાવ માટેનો નથી, છતાં ખેડૂતને એ ખોળે ઉઠાવવો પડે છે. ૧૯૬૦થી ૧૯૭૧ મુખીના આંકડા જોતાં ખેડૂતને જોખમે અને દિમાખે, બ્રિટિશ સરકારે ૨૧ અબજ ૨૮ કરોડ રૂપિયાનો ખર્ચ કર્યો છે. આમાં મોટો ભાગ બ્રિટિશ અમલદારોના પગારોનો હોય છે. હિંદને માથે કરેલા કરજનું વ્યાજ છેલ્લાં ૭૧ વરસમાં ૧૦ અબજ ૫૦ કરોડ રૂપિયા ભરાઈ ગયું છે. હિંદનો ખેડૂત પછી કેટલું કમાય તે સરકારના ખાંધીઆઓએ વિચાર્યું જ નથી. શાહુકારનાં ઊંચાં વ્યાજ, મહેસૂલની પારાપાર શોષક નીતિ, લશ્કરી ગંજાવર ખર્ચ, હુડિયામણની ધાતક પદ્ધતિ, અને માથે માથે ‘ગાપા મુવા છીએ’ના ખોટા ખર્ચ : આ ખેડૂતની અવદશાનાં મુખ્ય કારણો છે. ખેડૂતના જગતવા સિવાય એ જાત તોમ નથી, એ ખેડૂત પડે સગળતો થઈ જાય તો જ તરે.

પૃથ્વીના ત્રણ ભાગમાં પાણી છે. એક ભાગમાં ગરવાટ માટે તેમજ છત્રાન-

*

૧ ‘ચીનેર હુયિ એ હુયક પરિવાર’ નામના શ્રી. દેવેન્દ્રનાથ મિત્રના લેખને આધારે (‘પ્રવાસી,’ પૃષ્ઠ ૧૩૪૧).

નિર્વાહ અર્થે પેદાશ કરવા ખેતી માટે પૂરતી જમીન છે. જગતમાં વસતિ ૨ અબજ કરતાં વધારે નથી. જગતના ખેતીવાડીના પાક ભેતાં, કાપડની પેદાશ ગણ્યતાં અને એને વસતિના પ્રમાણ સાથે સરખાવતાં જગતમાંનું એક પણ માણસ જૂખે સૂઈ રહેવું નોંધવું નથી, નાચું ફરી શકવું નોંધવું નથી અને પડી રહેવાની જગા વિના રહી શકવું નોંધવું નથી. છતાં હિંદમાં જ કરોડો જૂખે મરે છે, દગ્ગરો એક ટંકની વાળુ જ કરે છે અને અનેકો જૂખને પરિણામે ચતા કાંસારોગથી પીડાય છે. આ જધાનું મુખ્ય કારણ ધનની વહેંચણી કાગના પ્રમાણમાં થતી નથી એ છે, અને મૂડીદારો તથા મજૂરો પોતાથી ફરજો સગળ્યા નથી એ પણ છે. કાચો માલ પેદા કરનાર જૂખે મરે છે, ભારે કાચાનો વેચનારો દલાલીને ભેરે મોજમજાહ ઉડાવે છે. જીવન માટે અર્થ છે, અર્થ માટે જીવન નથી, એ જીલાયું છે.

હિંદમાં વસતિનો મોટો ભાગ એટલે લગભગ ૮૦ ટકા ખેડૂતો છે, જ્યારે ૨૦ ટકા ખીન્ન વર્ગોના છે. ૮૦ ટકા ઉપર જીવતો વર્ગ ધનવાન, ખાધિપીધે સુખી; અને ૨૦ ટકા વર્ગને જીવાડનારો ૮૦ ટકા જેટલો વર્ગ ખાધિપીધે દુઃખી, કપડેલતે તંગ, આર્થિક સ્થિતિએ અધમ, શરીરે કંગાળ અને સ્વભાવે દુખળો-નિર્જાન થઈ પડ્યો છે. એનું કારણ એ પણ છે કે ખેડૂત વર્ગને પોતે કાણુ છે તેનું ભાન નથી. જગતનો તાત હોવાનો દાવો કરનાર પોતાનું ભાન ખૂદ્યો છે. ઊંચો ત્યાંથી લૂંટાવા, ચુસાવા, હડધૂત થવા જ, અલણ-નિરક્ષર રહેવા જ જાણે ન સમજાયો હોય એમ એ માની ખેડો છે. આ ભાવના એણે કંગાલી દેવી પડશે અને જાણવું નોંધશે, જાણવું પડશે કે જગતમાં એ ગરીબ, કંગાળ, દુખળો રહેવા નથી સમજાયો; નસીબના, કર્મના ખોટા આશ્વાસનના વગળામાં પડી સડવા નથી આવ્યો. એનું ખજ જર-જમીન-જોડમાં નહિ પણ ખેડ-ખાતર-પાણીમાં છે. એનું ધન રૂપીઆ-આના-પાઈ નથી, પણ પશુધન એ એનું ખર્ચ ધન છે. એને તો એમ લાગવું નોંધ્યો કે ‘ધરના જોદા, ધરના જોદા, ધરની નારી લાવે ભાત; ધરનો રૂવો, ધરનું ખેતરખાતર, ના પાકે એ ક્યાંની વાત?’ આજ તો આથી બિલકુલ છે. પશુધન વિહોણો આજનો ખેડૂત દહીં, દૂધ, છાશ વિના ટળવળે છે. પછી એ કાંગડો ન હોય તો કેવો હોય?

આજ જ જ્યારે હિંદના ખેડૂતની આ દશા છે, તો ત્રિરાશીને જ હિસાબે ઇ. ૧૯૪૧માં ૪૦ કરોડ વસતિ થશે, ઇ. ૨૦૦૧માં ૭૦ કરોડ થશે, ત્યારે એનું શું થશે એનો મરવાળો કે ત્રિરાશી કાંઈ મૂકે છે ખરા કે? હિંદના ખેડૂતે-ખાસ કરીને ચરોતરના ખેડૂતે વેળાસર ચેતવાનું છે. ખેતીવાડી ખાતાં એને

માટે ઉપયોગી નથી નીવડ્યાં ને નીવડવાનાં ને નથી. કળશી કઠોળ કે ખેડિયું બાજરી પાકતા વીધામાં ખેડિયું કઠોળ કે ખે ખેડિયાં બાજરી પકવવાના પ્રયોગ ભલે એમની લેખોરેટરિ-પ્રયોગશાળામાં કર્યા હોય (કર્યાં તો નથી જ), તોપણ ખેડૂતે તો તે અનુભવ્યા નથી. એ તો તમાંકુ કેમ રોપાય છે એ જોવા-શીખવા માટે ધર્મજી ખેતીવાડી ખાતાની કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને જતા સાંભળ્યા છે. એટલે ખેડૂત એ ખાતે ઉજળો થાય એ અસંભવિત છે.

હિંદુસ્થાનમાં ખેતીવાડીના પ્રયોગ કરનારી લગભગ ૨૨ સંસ્થાઓ છે. તેનાં જુદાં-જુદાં કેન્દ્રસ્થાન લગભગ ૩૦૦ જેટલાં છે. આ કેન્દ્રસ્થાનોમાં જુદી જુદી રીતે ખેતી સંબંધે પ્રયોગ કરવા તથા સંશોધનો કરવા સાડે લગભગ ૮૦૦ અધિકારીઓ મોટા પગારોએ રોકેલા છે. અને આ પ્રયોગોનો પ્રચાર કરવા સાડે ૨૦ હજાર સરકારી નોકરો રોકાયેલા છે. છતાં ખેતી બગડતી જાય છે, ખેડૂત ભાગતો જ દેખાય છે. ગામડાનો ખેડૂત બેંસ, ગાય કે બળદને જેટલો જલદી પારખી શકે છે એટલો જલદી ભણેલો પારખી શકતો નથી એ અનુભવસિદ્ધ વાત છે. ત્યારે તો રાષ્ટ્રીય સરકારે, ખેડૂતને નામે-એવા સુધારાવધારાને નામે નિભાવવામાં આવતાં આવાં નર્થા ખાતાંને અલીગઢનાં તાળાં મારવાં જોઈએ અને એટલો જ ખર્ચ ખેડૂતોને પશુધન તેમજ રાચરચીત્તાં વસાવવામાં રાહત આપવા માટે કરવો જોઈએ. એ વિના ભાગતો જતો ખેડૂત જોમો રહી શકે એમ નથી જ.

અલગત, નવા ખડક પેદા કરવા કંઈક એ ખાતાએ મદદ કરી હોય, તો તે ખાતાંએ તેથી વધારે નુકશાન પણ કરેલું છે. છંટાલીના જટાટાને બદલે દેશી જટાટાનાં વાવેતર સમજી શકાય તેવાં છે, પણ ૧૬મી સદીમાં મગફળી- (બોંયશિંગ) નું વાવેતર શરૂ થતાં આજ ૭૦ લાખ એકરમાં તેનું વાવેતર થવા લાગ્યું અને ૦થી લેઇને આજ ૪૦ કરોડ રૂપિયાનો પાક બીતરવા લાગ્યો, પણ તે બધાય પરદેશ મારે જ પેદા થાય છે ને? એના પ્રમાણમાં ખાણ ખોદાઈના વાવેતર ઉપર કાળ પડ્યો તે ભૂલી જવાય તેમ નથી. સરકાર આવા આંકડાથી ખેડૂતને સજાવાં લે, પણ તેથી ખેડૂતની દશા વળવાની નથી. એને તો જોણે પકવેલા માકનો ભાવ સારો ઉપજાવે એવી સંસ્થાઓની અને બિપજમાંથી તેને વેપારે લાભ કરાવે એવા કાયદાઓની જરૂર છે. એમ થાય તો જ દેશની દશા વળે. ખરીદ કરવાની શક્તિ વિના કોઈ દેશની આર્થિક સ્થિતિ સારી છે એમ કહેવાય નહિ. આનો પુરાવો લેવા જવું પડે એમ નથી. પરરાષ્ટ્રો પ્રગતી ખરીદ કરવાની શક્તિ ઉપર જ જીવે છે અને એ માટે તો પ્રેસિડન્ટ ફર્ગ્યુસને

રહેવાને લીધે ત્યાં હજી ફેરવવામાં જરા પણ મુશ્કેલી પડતી નથી. ત્યાંના ખેડૂતો ત્યાંની આબોહવાને માફક આવતાં મકાઈ અંને જાજરી જેવાં ધાન્ય ખાસ કરીને ઉત્પન્ન કરે છે. આ ઉપરાંત તેઓ નારપતિ (સફરજન), આલુ જેવાં વિસાવતી ફળ અને મત્તય પ્રદેશનાં મંચુસ્તાન જેવાં ફળો પણ પકવે છે. ઘઉં, ચીની ગદામ અને મીઠાં આલુ વગેરેને પણ વધારાની ફમલ તરીકે નીપજવવામાં આવે છે.

ચીની ખેડૂતો વિદેશી રાસાયણિક ખાતરનો ઉપયોગ નથી કરતા. છતાંય એકની એક જ જમીનમાંથી ચાર હજાર વર્ષથી યથેષ્ટ પરિભાષ્યમાં ધાન્ય ઉત્પન્ન કરતા આવ્યા છે. અમેરિકામાં સંયુક્ત રાજ્યોને એકની એક જ જમીનમાંથી સો વર્ષ સુધી પાક લીધા પછી ખૂબ રાસાયણિક ખાતર નાખવું પડ્યું હતું અને ત્યારે જ તેઓ પહેલાંના જેટલું ધાન્ય ઉત્પન્ન કરી શકવા સક્તિમાન થયા હતા. ચીન દેશના ખેડૂતો ખેતીકાર્ય 'કેટલું' સારી રીતે મગજે છે તેનું આ એક સરસ ઉદાહરણ છે. ખાસ કરીને વારાફરતી કરવામાં આવતું ધાન્યનું ઉત્પાદન, ધાન્ય ઉગાડતી વખતે કરાતાં મિશ્રણ (જેમકે જાજરીમાં કઠોળ), જમીનમાં લીસા ખાતરનો ઉપયોગ અને બધી જાતની નકામી ચીજોમાંથી ખાતર જનાવવાની રીત, આ બધાં ચીની ખેડૂતોની સફળ કાર્યપ્રણાલીના મુખ્ય અંગો છે. તેઓ એની એ જ જમીનમાંથી અનેક પ્રકારનું ધાન્ય ખૂબ દક્ષતાપૂર્વક ઉપજાવે છે. શિયાળામાં ૨૮ ઇંચ જેટલું ખાતર ભરી તેઓ ઘઉં પકવે છે. વસંત ઋતુમાં ઘઉંમાં જાજરી જેવું ધાન્ય વાવે છે. ઘઉં લઈ લીધા બાદ શિમ જાતનું ધાન્ય પકવે છે. જાજરી જેવું ધાન્ય પાક્યા બાદ આ ધાન્ય પાકે છે. આ પ્રમાણે એક જ ખેતરમાં ખાતર નાખીને જુદી જુદી જાતનાં ધાન્ય આબાદ કરીને ચતુર્થ રીતે પકવે છે. ફળ સ્વરૂપે જમીન ખૂબ પોચી રહે છે અને તેથી જમીનમાં રસ પણ ખૂબ જળવાઈ રહે છે. ધાન્યથી લગ્ની પડતાં ખેતરો કુદરતના સુંદર જાગળગીયા જેવાં લાગે છે. શહેરોની પાસેનાં સ્થળોમાં ધાન્ય ઉપરાંત શાક તરકારીની પણ વાડીઓ હોય છે. કુંગળી, બટાટા, કોબીજ, મૂળા વગેરેની ફમલો એક પછી બીજી એમ ખૂબ હોશિયારીપૂર્વક લેવામાં આવે છે.

કેંઈ જાનનું ધાન વાવવાથી જમીનમાંથી જોઈતો કસ ઉપર નીકળી આવશે એ ચીનના ખેડૂતો સારી રીતે જાણે છે. કઠોળ ઉગાડવાથી માટીમાં નાઇટ્રોજનની વૃદ્ધિ થાય છે એ હાલમાં શોધાયું છે. પણ આ શોધ પૂર્વે કેટલાંય વર્ષથી હિંદના તેમજ ચીનના ખેડૂતો આ વૈજ્ઞાનિક તથ્યને જાણતા હતા; એટલું જ નહિ પણ તેનો ઉપયોગ પણ કરતા હતા. વટાણા જેવું કઠોળ હજી લીધું જ

હોય ત્યાં તેને કાપી લેવામાં આવે છે. પછી એક ખાડામાં આ કઠોળના ચર ઉપર ચર ગનાવી તેમને નહેરનાળાંના કાદવથી અથવા ખેતરની નીચેના પડની બીની માટીથી ઢાંકી દેવામાં આવે છે. થોડા થોડા દિવસને અંતરે આ ચરોને ઉત્તરવાળો ફરી ગોઠવવામાં આવે છે. પરિણામે આવાં પડોના બધા ચ અંશ સુરખી રીતે પાછી જઈ મૂલ્યવાન ખાતર ગની જાય છે. આ ઉપરાંત બધી જાતનું ખોરડું (કચરો, પૂંજો) નાના નાના ખાડાઓમાં નાખી તેઓ તેની માથે રાખ અને માટી મેળવે છે. થોડા દિવસ બાદ એ પણ ઉત્તમ પ્રકારના ખાતરનું સ્વરૂપ પામે છે. જીવજંતુનાં મળમૂત્ર વગેરેને કાંઈ જરાયણ જગડવા દેતું નથી. એ જધાનું ખાતર ગનાવી ખેતરોમાં વાપરવામાં આવે છે. ચીની ખેડૂનો દોરઢાંકનાં મળમૂત્ર કેવી રીતે સંગ્રહે છે એ જાણીને આશ્ચર્ય પમાય તેવું છે. એ ગામ વચ્ચેના ચરાની જમીનમાં આજુબાજુથી થોડીથોડી માટી ઉમરડીને નાના ખાડા જેવું ગનાવવામાં આવે છે. આવા ખાડાઓની ધારે ધારે ચરોઈ ધામનાં જડિયાં જમવા દેવામાં આવે છે. મુસાફરો, ગોરાળિયા વગેરે જ્યારે ચરાને રસ્તે થઈ જાય, ગધેડાં, વગેરે જનાવર લઈ પસાર થાય ત્યારે તેઓ પોતાનાં દોરને ચરવા માટે છૂટાં મૂકે એ સહજ છે. પશુઓ ચરતાં ચરતાં આ ખાડાઓમાં મળમૂત્ર ત્યાગ કરે છે. પછી આ મળમૂત્ર મિશ્રિત માટીને ખાડાઓમાં ઉઠાવીને ખાતરરૂપે ખેતરમાં નાખવામાં આવે છે. આ ઉપરથી સમજાયું હશે કે ખેતીકામના મૂળ પાયારૂપ ખાતર ગનાવવામાં લગભગ દરેક મનુષ્યનો દિરસો હોય છે. પરંપરા સહાયવૃત્તિનું આ ઉત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ છે. ખેતીકામની ઉત્તમ માટેની ચીનના ખેડૂનોની આ કાર્યપદ્ધતિ ખરેખર અદ્ભૂત જ છે.†

*

૧. એમના દેશમાં (ચીનમાં) ખાતરનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરે છે એ પૂછ્યું. એણે (મિ. ચેન) કહ્યું. “હા, અમે તો અમારાં નાનાં નાનાં તળાવનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. તે આ રીતે: આ તળાવડાં ને ખાડાઓમાં પાણી સૂકાઈ જવા આવે કે તરત અમે માટીનાં બીનાં પડ પાવડા વડે ઢાંકી લેઈને તે ખેતરમાં પાથરી દઈએ છીએ; એનું બહુ જ સરસ ખાતર બને છે. વળી અમે જંગલો ને પહાડો પરથી સૂકાં પાંદડાં ભેગાં કરીએ છીએ અને તેનું એક ખાસ રીતે ખાતર બનાવીએ છીએ. પાંદડાંનો ચર, તેના પર છાણું વગેરે ને તેના ઉપર તળાવડાંમાંથી કાઢેલી માટી, એમ પાંચ ફૂટ જાયો ઢગલો થાય ત્યાં છગી એક પર એક એમ ચર પાથરી દઈએ છીએ. પછી આખો ઢગલો પર માટીનું જડું લીપણું કરીએ છીએ, જેથી પાણી અંદર પેસી ન જાય. બીજી વસંતઋતુ આવતાં સુધીમાં સુંદર ખાતર તૈયાર થઈ જાય છે.” આ રીત ગામડાંના ખેડૂતોએ લખવા જેવી અવસ્થા છે.

ચીનના ખેડૂતોનાં ઘરનાં ભોંયતળીયાં કાચાં હોય છે. અને તેથી ત્યાંની માટીમાં લૂણો લાગે છે. ચીની ખેડૂતો લગભગ ત્રણ ઇંચ જેટલી લૂણાવાળી જમીન ખોતરી લઈ તેનો ખાતર રૂપે ઉપયોગ કરે છે. પોતાના જ પરિશ્રમ અને બુદ્ધિ દ્વારા જમીનની શક્તિ સાચવી રાખી તેની ઉપયોગિતા વધારનારી કૃષી અશ્વરૂપ ગતિ!

ચીનના ખેડૂતોની સફળરૂપે ખેતી કરવાની રીતનું રહસ્ય તેમનું કુદરતને અનુકૂળ થવા માટે કરવા પડતા દોઢ પરિશ્રમરૂપી શિક્ષણ જ છે. અને આ શિક્ષણ તે ખીજું કંઈ નહિ પણ કોઈ ચીજ કે જેનો ખાવામાં, સળગાવવામાં અથવા ખાતર બનાવવામાં ઉપયોગ થઈ શકતો હોય તેનો કદી બચાડ ન કરતાં તેને ચોખ્ખરૂપે વાપરવા ખૂબ પરિશ્રમ ઉઠાવવામાં કદી પણ પીછેહઠ ન કરતી એટલું જ છે.

ખેતીકામ માટે ચીનના ખેડૂતો જેટલી જહેમત ઉઠાવે છે તેટલી જ જહેમત તેમને ધરસંસ્કારનાં કાર્યો માટે પણ ઉઠાવવી પડે છે. ઉત્તર ચીનમાં મોટાં વૃક્ષ થતાં નથી એમ કહીએ તો ચાલે. મોટાં વૃક્ષની અછતને લીધે તેમને ખાળવાનાં લાકડાંની હંમેશાં તંગી રહે છે. ખનીજ કોલસા અથવા લાકડાના કોલસા વેચાતા લઈ તેનો ઉપયોગ કરવો એ તેમના ગળ બહારની વાત છે. એટલે ખૂબ મહેનત કરીને પણ તેઓ બળતણ માટે લાકડાં ભેગાં કરે છે. દેવધાન જાતના વૃક્ષના આતંઆઠ ફૂટ લાંબા મજબૂત ટુકડાઓને તેઓ વાડ તેમજ ધરનાં છાપરાં બાંધવાના કામમાં વાપરે છે, જ્યારે વૃક્ષનાં મૂળ અને ફળનાં છોતરાંને તેઓ બળતણ તરીકે ઉપયોગમાં લે છે. ગાય બળદને તેઓ મકાઈના સાંકા અને પાંદડાંને કાપી નાખી કરેલા નાના નાના ટુકડાઓ મીરે છે.

ચીનના ખેડૂતો શયનગૃહ ગરમ રાખવા માટે ધરની અંદર એક કાચો ચૂલો તૈયાર કરે છે. આ ચૂલાની ચીમનીની ઈંટો પણ કાચી જ રાખવામાં આવે છે. આવી ચીમની સાધારણતઃ ચારેક વર્ષ આપ્યા બાદ તૂટી ગય છે. તૂટેલા ચૂલાની બધી ઈંટોનો (મેસવાળી ઈંટો મુદ્દાનો) જૂકો કરી ખેતરમાં વાપરવામાં આવે છે. ચૂલાની રાખ પણ ખાતર તરીકે વાપરવામાં આવે છે. મકાઈ અને મટરના છોડના સૂકા ટુકડા તેમજ મૂળનો આ ચૂલાઓમાં બળતણ તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આમ ચીનના ખેડૂતો ધાન્યને કાપીને તેનો ઉપયોગ કરે છે. એટલું જ નહિ, પણ તેને મૂળ સુધ્ધા ઉપાડી લાવીને તેના બધા વિભાગો ઉપયોગમાં લઈ તેનું દરપટક્ષનામ સાર્થક કરે છે. ચીની ખેડૂતો, આગળ કહ્યું તેમ, કોઈ પણ ચીજનો દુર્વ્યથ કરતા નથી. ખાળવાનાં લાકડાં

ભેગાં કરવામાં ખેડૂતોની સ્ત્રીઓ, ગાળક તેમજ ગાળિકાઓ પુરુષોને વચેટ સદાયતા કરે છે. નીલા રંગના માદા પશુ રમ્ય પોશાક પહેરી પહાડ પર્વત અને રસ્તે યા ઘાટે મકાઈ મટરનાં મૂળ તથા હુકડા ઇત્યાદિ ભેગાં કરતાં તેમને અતિ આનંદથી આગતેમ કરતાં પ્રવાસીગણ જોઈ શકે છે.

ચીન દેશના ખેડૂતો માધારણતઃ અન્નાદારી છે. માંસ ગહું જ જુજ પ્રમાણમાં ખાવામાં આવે છે. ઘણાખરા ખેડૂતો દૂધ ખાતા નથી. ઘઉં અને મકાઈનો લોટ યા મેદો તેમનો ખોરાક છે સાથે સાથે તેઓ ખાજરી જેવા અનાજનો ખાશીને ખાય છે. આ ખોરાક સાથે તેઓ લાઘુ, ચટણી વગેરેનો પણ વ્યવહાર કરે છે. પણ તેઓ મીઠું ખાતા નથી. આતું સીધું સાદું ભોજન ખાઈને શરીરસ્વાસ્થ્ય તેઓ સર્વસં રીતે જળવી ગમે છે. સ્ત્રીઓ મુંદર અને લાવણ્યમયી હોય છે. ગાળકો હૃષ્ટપુષ્ટ, મુંદર અને હમેશાં આનંદી માલુમ પડે છે.

ચીન દેશના ખેડૂતોની માફક તેમની સ્ત્રીઓ પણ કૃષ્ણહિષ્ણ હોય છે. સ્ત્રીઓ જન્મમાં જઈ ખાદ્યભાગથી અને ઘરકામને જોઈતી ચીજો ખરીદી લાવે છે. તેઓ નહેર અથવા નદીએ જઈ કપડાં ધુવે છે, ઘંટી ચલાવે છે, ગામના ફવામાંથી સવારસાંજ રવચ્છ પાણી ભરી લાવે છે એટલું જ નહિ, પણ ખેતરોમાં પુરુષોને વિવિધ પ્રકારે મદદ કરે છે અથવા ફળગાગમાંથી નાના પ્રકારનાં ફળ વીણી લાવી તેની યોગ્ય જવસ્થા કરે છે.

ચીન દેશની સ્ત્રીઓ શીવણકામમાં ખૂબ પ્રવીણ છે. જની શકે ત્યાંસુધી તેઓ કપડાંને યોગ્ય રીતે મારી, વારે વારે શીવી પહેરી શકાય ત્યાં સુધી પહેરે છે. કપડાં સંપૂર્ણ ભાવે તૂટી જાય અથવા શીત્લાઈ કરવામાંથી ખાતજ થાય ત્યારે તેમને અગ્નિદેવને અર્પણ કરી જળતણ્ તરીકે વાપરવામાં આવે છે. તેમાંથી ઉત્પન્ન થએલી રાખનો નાશ ન કરતાં ખાતર તરીકે ખેતરમાં વાપરવામાં આવે છે. કેવું અદ્ભૂત જાતિચાતુર્ય!

કંડીમાં ચીનના લોકો ઘર ગરમ રાખવા હમેશાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત રાખતા નથી. કંડીમાં પહેરવાનાં તેમનાં વસ્ત્રો ખૂબ સાદાં હોય છે. સાંચાં આપરકોટ તે પહેરતા નથી. સૂતરાઉ લાંબો ડગલો તેમનો શિયાળાનો પ્રિય પોશાક છે. પહેરેલાં કપડાં ભારે ન હોવાને લીધે તેમને કામકાજ કરવામાં કળી મુશ્કેલી પડતી નથી.

જોકે ચીનના ખેડૂતોને જીવનયાત્રા માટે અનિકઠોર પરિશ્રમ કરવો પડે છે, તથાપિ તેઓ પોતાનાં મંતાનસંતતિને ખૂબ ચત્નપૂર્વક ઉછેરે છે. ગાળકો તરફનો તેમનો વર્તાવ ખૂબ મીઠો હોય છે પ્રત્યેક ગામમાં હૃષ્ટપુષ્ટ, પરિશ્રમી

હમણાં ૩ અગસ્ટ, ૧ કરોડ ને ૨૦ લાખ જેટલાં ડોલર (લગભગ ૬૫ અગસ્ટ રૂપિયા) ખર્ચવા મંજૂર કર્યા છે. આ રકમની વહેંચણી જુદાં જુદાં ખાતાં મારફતે મજૂરોને ને ખેડૂતોને પહોંચાડવામાં કરવાની છે, જેથી એ લોકો કારખાનાંમાં જતોલો માત્ર ખરીદ કરતા થાય. આનો અર્થ એટલો જ થાય છે કે 'આંધળાની દયાએ પરણ્યાનો' દંભ છે. વાત એમ છે કે દેખતીને દીકરો થતો નથી એટલે આંધળાને પરણી વંશવૃદ્ધિ કરવી. તેવી જ રીતે કારખાનાંવાળાના માલના ઉકાર થતા નથી ત્યારે મજૂરોને ને ખેડૂતોને મદદ કરીએ છીએ એમ કહી પોતાનો માત્ર અપાયવાનો ધરાવે છે. પણ જેમ આંધળાને પરણનારનો ધરાવે આંધળા સમજી જાય છે એટલે ધણીના તાજામાં રહેવા-શુભામી ભોગવવા ના પાડે છે, તેમ ખેડૂતોને ને મજૂરોને એ કારખાનદારોનો ધરાવે જણાતાં વધારે વૈતરોં કરવા ના પાડે પણ ખરા.

અમેરિકન પ્રગતી આવક ૧૯૩૭માં ૬ અગસ્ટ ૮૦ કરોડ ડોલરની (લગભગ ૨૧ અગસ્ટ રૂપિયાની) હતી, તે અત્યારે ૫ અગસ્ટ ૬૦ કરોડ ઉપર આવી ગઈ છે. આમાં ઉછાળો લાવવા અમેરિકન કોંગ્રેસ એમ ધારતી નથી કે આવાં અગત્યનાં ફંડ મદદરૂપ થઈ પડે, છતાં તેનો પ્રેસિડેન્ટ હાવવલાળા કરી રહ્યો છે.

ખેતીના આંકડા ઉપર નજર નાખતાં હિંદ કેટલું ગરીબ છે તે જણાવા સિવાય રહી શકતું નથી. આ રજા તે આંકડા :

દેશનું નામ	ખેતીની આવક		ઇતર ધંધાની આવક	
	અગસ્ટ	કરોડ રૂપિયા	અગસ્ટ	કરોડ રૂપિયા
બ્રિટિશન	૦	૮૦	૮	૮
અમેરિકા	૨	૮૮	૧૩	૪૭
કેનેડા	૪	૬૪	૧૦	૪૦
જાપાન	૦	૮૫	૧	૨૦
સ્વીડન	૧	૧૯	૩	૮૪
ગરીબ હિંદ	૦	૬૭	૦	૧૩

ઉપરની પેદાશના આંકડા ઉપરથી નથી દેખાતું કે હિંદની આવક એ દરિયામાં ખસખસના દાણા જેટલી છે? માયાદીક રોજની આવકના આંકડા પણ જોવા જાણવા જેવા છે :

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	રૂ. ૯-૨-૦	જાપાન	રૂ. ૩-૨-૦
ઇંગ્લેન્ડ	,, ૪-૧-૦	હિંદ	,, ૦-૧-૬
ફ્રાન્સ	,, ૩-૮-૦		

આટલી ટૂંકી આવકવાળા દેશ ઉપર સેંકડે ૪૨ ટકા લશ્કરી ખર્ચ ઠાકી ખેડાડવામાં આવ્યો છે; જ્યારે ઇંગ્લેન્ડમાં ૧૪ ટકા, જાપાનમાં ૧૧ ટકા, જર્મનીમાં ૫ ટકા છે. અને એ દેશોના ખેડૂતો હિંદ જોટલા ગરીબ તો નથી જ. ત્યાં સુધી હિંદના ખેડૂતની આવક વધે નહિ અને ગંજાવર ખર્ચ ઓછો થાય નહિ ત્યાં સુધી ખેડૂતની અવદશા જ રહેવાની એમ લાગ્યા વિના નથી રહેવું. પ્રાન્તિક સરકારનો કળજો, મહાસભાના હાથમાં આવ્યા છતાં તેનાં પ્રધાનમંડળ તો ત્યારે જ ખેડૂતોને લાભ આપી શકે કે અત્યારનું લખલુંટ ખર્ચાળુ ધોરણ જલ્દાય, હુંડિયામણનું ધોરણ હાથમાં લેવાય, ભાવની વધઘટનાં ધોરણ હુંડિયામણને આધારે વધઘટ કરી શકાય. આમ થાય તો જ ખેડૂત જીવતો રહી શકે એમ છે.

ઇંગ્લેન્ડે પોતાના સ્વાર્થ માટે કરેલા દેવાનું વ્યાજ અને મૂડી તેને જ માથે નાખી મહાસભા દેશના દેવાના કુંગર ફગાવી દેઇ, ખેડૂતોએ પકવેલા ગાલને મારે લાવે વંચાણુ કરવાની ધરખમ યોજનાઓ યોજે; મહેસૂલની પદ્ધતિ અને દર લેને જલ્દે, ખેડૂત જગતનો તાત છે એમ સમજી એના તરફ ઘૂણાથી નહિ પણ માનથી જુએ અને ખેતીવાડીને લગતાં તમામ ઓખરો તેમ જ મારાં ખીજ પૂરાં પાડવાનું માથે લે, તો જ ખેડૂતની દશા સુધરશે, નહિ તો ખેડૂત ભાગતાં ગામડાં ભાગવા લાગ્યાં છે તે વધુ ભાગશે, શહેરો તૂટશે, અસતોય ફેલાતાં પ્રગ્ન ઉપરનો કાણુ જશે, બૂખંગરો અનેગં કૂલ્ય કરાવે છે તેમ વધુ કરાવશે. અને આલ ફાટે ત્યારે ચીંગડાં નદામાં નીચડે છે તેમ તે વખતે સરકારનાં નમામ હથિયારો ખુદાં ચઇ જશે, પૈસાની ને પ્રતિજ્ઞાની સલામતી નહિ રહેશે. ત્યારે અત્યારથી જ ખેડૂત તરફ સહાનુભૂતિથી જોઇ તેમની ઉન્નતિ તરફ લક્ષ આપવું એ જ સાફ છે. પણ જોટલું રહેલું એ થાય તેટલું દેશ સમસ્તને માટે સાફ છે, નહિ તો ભારતવર્ષનો ખેડૂત તો જધુંચ ચુમાપી બેઠો છે, હવે તો એણે પેટના જલ્યા ગામ જાળવા નીકળી પોતાના ઉદ્ધાર માટે પોતે જ ઝૂમવાનું છે.

કેમ્પ, પૂના

મગનભાઈ ઇન્દિરભાઈ પટેલ

ચર્યાપત્ર

૬. લગ્નવિધિ

એકડોરેટના ભાઈ ઉમેદલાઈ ત્રિભુવનદાસે ફાગણ માસના અંકમાં પાન ૨૦૩થી લગ્નવિધિ નામનો લેખ લખી તેના ઉપર ચર્યાપત્રો આમંત્ર્યાં છે. તેમાં થોડાંધણા સુધારા હું નીચે મુજબ સૂચવું છું.

હાલનું ગુજરાત ગાહ્ય દૃષ્ટિથી મને તેટલું સુધરેલું લાગતું હોય તોપણ તે કુળવાનશાહીના ગોટા આડંગરને લીધે લગ્નવિધિમાં એ લાઇ તરફથી સૂચવાએલા જંધા સુધારાઓ તે સ્વીકારી શકે તેમ લાગતું નથી. પણ સમાજને અનુકૂળ પડે તેવા સુધારાઓ દાખલ કરવામાં આવે તો આ લગ્નવિધિઓને જલદીથી સુધારી શકાય. ગાંધીયુગના ગુજરાતના નવલોદિયા યુવકો પણ જૂના લગ્નવિધિઓ ત્યજી દેવા તૈયાર હોય એમ જણાતું નથી. માટે જે જૂના વિધિ જલદીથી સુધારી શકાય તેમ હોય તેમને નાખૂદ કરી દફનાવવા કડક જંધારણુ ધડતું જોઇએ. આવી રીતે જંધારણુ દ્વારા નવા અને જૂના વિચારો ધરાવતી વ્યક્તિઓનો સાથ મળવાથી દાલના આક્રમક કેટલાક વિધિઓ આપોઆપ અદૃશ્ય થઇ જશે. નવા જંધારણુમાં મારા તરફથી સૂચન થતા સુધારાઓ નીચે મુજબ છે :

ક નવા જંધારણુમાં આપ-લેનો વહેવાર કોઇ પણ સંજોગોમાં સદંતર જંધ કરવો જોઇએ. દાલની કુળવાનશાહી આપવા લેવામાં જ અસ્તિત્વ ભોગવે છે. માટે લગ્નવિધિ જ્યાં આંધાથી શરૂ થાય છે ત્યાંથી માંડીને વર પરણીને ઘેર જાય ત્યાં સુધી કન્યાપક્ષ તરફથી કોઈ પણ જાતની રકમ આપવાની અને વરપક્ષે તે સ્વીકારવાની જંધારણુથી જંધ થવી જોઇએ. કોઇ તેનું ઉલ્લંઘન કરે તો જ્ઞાતિ તરફથી તે માટે તુરત તેને યોગ્ય શાસન કરી ચાલક આપવી જોઇએ. જે આપવા લેવાની પ્રથા ન હોય તો કુળવાનશાહીનું ભૂત સમાજમાં રહે નહિ. જે વધારે લે તે વધારે કુળવાન મણાય છે. આવી રીતે કુળવાનશાહીને દફનાવવાની સાથે જ નીચેના વિધિઓ આપોઆપ નાખૂદ થાય છે : (૧) માટલીનો, (૨) કન્યાદાન ઉપર મંગળદેરા વખતે જે દક્ષિણા અપાય છે તેનો, (૩) સાસુનો પાત્રવ પકડવાનો, (૪) પહેરામણીનો. કુળવાન-અકુળવાનના ભેદ મટી જતાંની સાથે યોગ્ય કન્યા માટે યોગ્ય વર શોધતાં ધણી સુગમતા પડશે. લગ્નનો કોયડો પણ બિકલશે અને સાથે સાથે ઉપર જણાવેલા ચાર વિધિઓ પણ નાખૂદ થશે.

સમાજસુધારામાં રસ લેતા લાઇઓ જંધારણુ દ્વારા આપવા લેવાનો રિવાજ જંધ કરી શકે તેમ છે. જ ગામના ગોળ સિવાય દરેક ગોળનાં પંચ હોય છે, અને તે પંચ ગોળનું જંધારણુ નક્કી કરે છે. એ પંચોના આગેવાનોને વ્યક્તિગત મળીને, આપવા લેવામાં રહેલાં અનિષ્ટો તેમને દાખલા દલીલોથી સમજાવવામાં આવે તો તેઓ પંચના જંધારણુમાં આપવા લેવાની જંધી કરી તેનો સખ્તાઈથી અમલ કરવા કાળજી રાખશે. અને આવી રીતે સાથે સાથે

કુળવાનશાહીને પણ દફનાવી શકાશે.

સ દવે ખીમ વિધિઓ તરફ નજર ફેરવીએ. જંધારણ દ્વારા દરેક વિધિને નાખૂદ કરવા માટે પ્રયાસ કરવામાં આવે તો સમાજ જે સાચો સુધારો માગી રહ્યો છે તે સુધારો દિવસે દિવસે દૂર ખસતો જશે, સમાજ ઝીણી ઝીણી જાખનોમાં રચ્યોપચ્યો રહેશે. માટે વિધિના કેટલાક ગિવાગ્ને તો વ્યક્તિગત કૃત્યોની અપેક્ષા રાખે છે. દાખલા તરીકે, ગણપતિની પૂજનો અને અદશાન્તિનો વિધિ. આ વિધિઓ સમાજની થોડીધણી વ્યક્તિઓ બંધ કરશે તો દેખાદેખી તે આપોઆપ ચાલ્યો જશે. તેમાં શ્રદ્ધા કે અંધશ્રદ્ધાનો સવાલ જ નથી, અમુક ગિવાજ ચાલ્યો આવ્યો છે માટે તે કરવો જ એમ જૂના તેમજ નવા વિચારના પણ માણસો માને છે. માટે સમાજની થોડીધણી વ્યક્તિઓ તે વિધિઓને કૃત્યો દ્વારા નાખૂદ કરી સમાજને પોતાની માથે મહેલાઈથી દોરી શકે છે. આ વિધિઓમાં નીચેના વિધિઓનો ટુંક સમાવેશ કરું છું, જે વ્યક્તિગત કાર્યોની અપેક્ષા રાખે છે: (૧) ગણપતિની પૂજનો, (૨) અદશાન્તિનો, (૩) ખીડી જોળવાનો, (૪) કટાર ઝાલી કરવાનો, (૫) કલવાનો, (૬) વરની પૂજ કરી સંકુટ તોડવાનો, (૭) કન્યાનાં માતાપિતા પાસે પૂજન કરાવવાનો અને (૮) ચોરીમાં કંસારના કાળિયા એક ખીમ તરફ ધરવાનો. આ વિધિઓ સમાજની થોડીધણી વ્યક્તિઓ નહિ કરે તો ખીમઓ પણ તેમને પગલે ચાલી તે કરવાનું છોડી દેશે. તે માટે જંધારણની જરૂર હોય નહિ. જંધારણથી આ નાખૂદ કરવા જઈશું તો તેથી ધારણ કળ પ્રાપ્ત કરી શકાશે નહિ. કારણ કે જ્યારે જંધારણનું ઉત્તંધન કરવામાં આવે ત્યારે તેને શિક્ષા આપવા માટે પણ પગલાં લેવાં જ પડશે, અને ત્યારે સમાજ આવી ઝીણી જાખનોમાં દિવસે દિવસે વધુ રસ લેતો યદ જશે.

જ ખૂંપ નાખી ફૂલ જગાડવાના વિધિ પ્રત્યે જે વિચારો દર્શાવવામાં આવ્યા છે તે સમાજ ઝીલી લેશે કે કેમ તે ચંકાની વાત છે. કારણ કે જંધારણ ધડી જૂના વિચારવાળા માણસોનો સાથ પણ લેવાનો હોય છે. અને જંધારણનો કડક અમલ કરવાનું કામ પણ તેમનું જ છે. જોળના જૂના વિચારના આગેવાન જંધારણમાં જેટલો ભાગ લેત તેનો અમલ કરાવે છે તેટલો ભાગ પુવાનો ભજવતા નથી. માટે જૂના અને નવા વિચારના માણસોને અનુકૂળ પડે તેવો વિધિ જો ખૂંપને બદલે દાખલ કરવામાં આવે તો તે અસ્થાને નહિ જ, ગણાય. ખૂંપને બદલે હાર પહેરવાની પ્રથા ધણે ઠેકાણે દાખલ યદ પણ મદ છે. અને કાળાન્તરે તે કલગીમાં આવી પણ રહેશે. માટે આ વિધિને

હાલમાં તો હારના સ્વરૂપમાં ફેરવવામાં આવે તો આવકારદાયક. યદ્યપિ પડશે એમ મારું માનવું છે.

ચ વરની સાથે જનૈયા જિલકુલ ન જાય તે ઇચ્છવા યોગ્ય છે. પશુ હિંદુ સમાજ કૌટુંબિક લાવનાથી એટલો બધો તરબોળ થઈ ગયોલો છે કે તે વિચારને સમાજ શ્રીલી લેશે નહિ. માટે જેમ જાને તેમ ચોછા જનૈયા વરની સાથે જાય તેવી પ્રથા બંધાવવાથી ધક્કા જોઈએ. તેમજ સમજુ અને મગાજહિતમાં લાગ લેતા માણસોએ જાને ત્યાં સુધી જનમાં નજ જવું તેવો વિચાર રાખવો જોઈએ. જન હાલમાં જે બે દિવસ રહે છે તેને બદલે જન જાય તે દિવસની સાંજ અને બીજા દિવસની બપોર રહે તેવી પ્રથા દાખલ કરવામાં આવે તો સમાજ તેને જલ્દીથી આવકારશે અને કન્યાના બાપને ખર્ચના બોજમાંથી ને બીજી ઉપાધિમાંથી થોડોઘણો બચાવી પેણુ શકશે.

દ સુખપાલ તો હવે નંદિજ જેવી રહી છે, અને તે મોટર નહિ મળી શકવાને કારણે. પશુ મોટરની પ્રથા દાખલ કર્યાથી બિલ્ડો ખર્ચ વધ્યો છે. ગાંધીયુગના ગુજરાતીઓને કેમ જાણે શાથી આ ખર્ચ વધારવાનું પાલવે છે? હાલનો સુવાન વર્ગ પશુ પગે ચાલીને જવાને તૈયાર હોય એમ મને તો જિલકુલ લાગતું નથી. અડધા ગાઉને અંતરે જવું હોય તો પશુ બે ત્રણ કલાકને ભોગે પશુ તાલનની આસા રાખી બેસી રહે છે. તો પછી તેમને પગે ચાલી મોકલવાનું કેમ પાલવશે? તેને બદલે મહેસાણા પ્રાન્તમાં દરેક યાત્રિમાં જેમ 'વરવહેલ' લેઈ જવાનો રિવાજ છે તેવો જ ગિવાજ અને દાખલ કરીને વર કાં તો રથમાં કે ડમણીઆમાં બેસીને જાય એવી પ્રથા દાખલ થયાથી સમાજને અનુકૂળ પડશે. પરંતુ ગાંધીયુગના ગુજરાતીઓ વૈજ્ઞાનિક યુગને પ્રભાવે મોટરને બદલે તેને સ્થાન આપશે કે કેમ તે મને શંકાસ્પદ જણાય છે.

ચ જનીકણીને માંયરામાં બેસી પેસીનાથી ઝમોળાવું તે તો બ્યક્તિની સારીરિક આરોગ્યની અચાનકતા સૂચવે છે. સમાજ તેને માટે કંઈ કરી શકે નહિ. છતાં ત્રણે ઋતુને અનુકૂળ પડે તેવાં કપડાં દાખલ કરી શકાય તેવાં હોય તો તે ખાદીનાં જ છે. માટે વર અને કન્યા ખાદીના લેણાશમાં સજ્જ થઈ માંયરામાં બેસે તો તે હિતાવદ્ ગણાય.

બીજા વિધિઓ જેવા કે અપવાસ કરવો, સ્ત્રોકાનો ગુજરાતીમાં તરજુમો કરી બોલવા, વગેરેને હું આવકાર આપું છું.

ઉપર પ્રમાણે મારી દલીલો રજૂ કરી તમા બંધારણમાં કયા કયા વિધિઓને સ્થાન આપવું અને કયા કયા વિધિઓ બ્યક્તિઓના કૃત્ય ઉપર છોડી દેવા તે

શીખે તો સારી ઊપજ લેઈ શકે. પરંતુ તે જનાવવાની રીત પૂરતી વિગતોથી અને સાદી તથા અમુક શકાય તેવી હાથમાં લખવામાં આવે તો જ ખેડૂતો સહેલાઈથી ફૂલમાંથી અને પાંદડાંમાંથી પાકો માલ જનાવી શકે. વળી જુદી જુદી જાતના સંકરણથી જાતના છોડ જેવા કે (૧) મૂળા અને કોખીજના સંકરણથી જમીનમાં મૂળા અને ઉપર કોખીજ, (૨) જટાટા અને ટામેટાના સંકરણથી જમીનમાં જટાટા ને ઉપર ટામેટા (૩) શેરડી ને જુવારના સંકરણથી નીચેના હાગનો રસ થઈ જોળ ને ટોચે ફૂડાં થઈ જુવાર, (૪) પપનસ ને મોસમીના સંકરણથી ઐઠપકુટ થાય છે એમ લખવામાં આવ્યું છે, પરંતુ આ વર્ણુનંતર છોડનું સંકરણ કેવી રીતે કરવું તે ૨૫૪ રીતે જણાવવામાં આવે તો જ ખેડૂતો તે પ્રમાણે પ્રયોગ કરે; તેમ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી અજ્ઞાન અને વગર સાધનના ખેડૂતો ખર્ચ કરીને શીખવા જનાર નથી. નારંગીની છાલમાંથી અત્તર કાઢવાની રીત, તેના ગરમાંથી ચટણો, શરગત અને જુદી જુદી જાતના ખોરાકો જનાવવાની તથા લીંબુનો મુરખ્ખો, લેમન વગેરે જનાવવાની રીતો ઠીક જણાવવામાં આવી છે. લીંબુ, નારંગી, સંતરાં વગેરે ફળાઉં ઝાડો રોપવા માટે અગાઉથી ખોદવાના ખાડા, તેમનો વચ્ચેનું અંતર, ખાડામાં નાખવાનું ખાતર, છોડ રોપવા, ગોડ પાડવો, પાણી પાવું, વગેરે રીતો સારી રીતે જણાવવામાં આવી છે, તે પ્રમાણે ઝાંડ ઉછેરવામાં આવે તો લાંબા સમય સુધી ઝાંડ સારાં રહે અને જોઈતી આવક આપે. ફળ મોટાં કરવા માટે જુદી જુદી જાતનાં ખાતર, ચૂનો, હાડકાંનો જૂકો, માંસ વગેરેનો ખાતર તરીકે ઉપયોગ કરવા જણાવ્યું છે; તેથી ફળ મોટાં થાય એ નિર્વિવાદ છે, પરંતુ કમોસમમાં ફળ લાવવાની જે રીત જતાવવામાં આવી છે એ તદ્દન શંકાભરેલી છે. એ જાગતમાં તો સરકારી ખેતીવાડી ખાતાએ ખેડૂતો પાસે અનેક અખતરા કરાવ્યા, છતાં નિષ્ફળતા મળી છે. પરંતુ આ પુસ્તકમાં છોડ ઉછેરવાની, ખાતર અને પાણી આપવાની, વગેરે જાગતો જણાવી છે તે પ્રમાણે સારી રીતે માવજત કરવામાં આવે તો કમોસમમાં પણ થોડાં થોડાં ફળ ચાલુ રહે છે. જીવજંતુ ફળઝાડોના નાશ ન કરે તે માટે જે જે ઉપાયો જણાવ્યા છે તે પણ જરૂરનાં છે. તે ઉપાયો ખેડૂતો કરે તો જીવજંતુ ફળાઉં ઝાડોનો નાશ ન જ કરી શકે. ફળાઉં ઝાંડને ઉછેરવા, પાણી પાવા, ખાતર નાખવા, ગોડ પાડવા, મૂળ ખુલાં કરી ઝાંડને આગમ આપવા વગેરે વરસવાર અને માસવાર સમયપત્રક લખવામાં આપ્યું છે, તેથી પણ ઝાંડ ઉછેરવા માટે ખેડૂતોને ઘણું જણવાનું મળી શકે તેમ છે. આવાં પુસ્તકો ખેડૂતો વધારે પ્રમાણમાં વાંચી રસ લેતા થાય તે માટે જોછામાં જોછી કિંમત રાખવામાં આવે એ ઘણું ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

વેણીલાઈ પરેલ

પ્રસંગકથા

પૂણીમાં પુનર્લગ્ન

છીછરેલા કચ્છજરીમાં પણ મૂળે નારના ભાઈ શંકરભાઈ બી. પટેલ હાલ વાંસદામાં ટયુગ વેલનું કામ કરે છે. સત્યાગ્રહસંગ્રામમાં તે જોલગત્રા કરી આગ્યા છે. તેમણે ગઈ સુદિ ૬૬, તા. ૫:૫:૩૮ને રોજ જલાલપુર તાલુકાને પૂણી ગામે એક વિધવા સાથે લગ્ન કર્યું છે. તે બેન આર્યસમાજ કુટુંબનાં છે, કોઈ ગુરુકુલમાં છ વર્ષ સુધી અભ્યાસ કરેલો છે એને પછી પણ અભ્યાસ આહુ રાખેલો છે. લગ્ન કરનાર એ યુગલનું લગ્નજીવન તેમને પોતાને અને સમાજને-કલ્યાણજનક હો!

મલાડમાં લગ્નક્રિયા -

ભાદરણ તાલુકાના વ્હાલજીગામના રહીશ ભાઈ નાગરદાસ ઇ. પટેલ મલાડમાં રહે છે, બાલસાહિત્યના પ્રખ્યાત લેખક છે. તેમનાં પુત્રો બેન કમળાબેન પણ સંસ્કારી છે. એ બેનનો વિવાહ સોજિત્રાના રહીશ, પણ હાલ કંપાલામાં રહેતા ભાઈ મગનભાઈ લલુભાઈ સાથે કરવાનો નિર્ણય થયો. ભાઈ નાગરદાસના કુટુંબીજનોને એ વિવાહ પસંદ ન પડ્યો અને તેથી વિરોધ કર્યો. વિરોધ ઉમરૂપ ધારણ ન કરે એટલા માટે લગ્નક્રિયા મલાડમાં કરવાનો નિર્ણય થયો ને તે પ્રમાણે ગઈ સુદિ ૧૦મ ને સોમવારે લગ્નક્રિયા થઈ. તે દિવસે સાંજના ૨૦ માણસોની જન મલાડ પહોંચી. વ્હાલજીગામથી તે ભાઈ નાગરદાસના પિતા પણ ગયા નહિ. સંધ્યાકાળે જા વાગ્યે આર્યસમાજનાં વિધિએ લગ્નક્રિયા થઈ: વરકન્યાએ પરપર લગ્નમાળા પહેરાવી, લગ્નપ્રતિષ્ઠા પણ વરકન્યા પોતે જ બોલ્યાં. કન્યાએ પહેલેથી છેવટ સુધી ધૂમટો રાખ્યો ન હતો અને સંપૂર્ણ છૂટથી ગાયે હરતાં હરતાં. લગ્નક્રિયા પૂરી થયા પછી દરેક વાગ્યે સૌએ બોજન કર્યું હતું. જન બીજે દિવસે સાંજે જમીને વિદાય થઈ-હતી. આ લગ્નમાં કોઈ પણ જાતની લેવડદેવડ કરવામાં આવી ન હતી. આમ સાદી રીતે આ લગ્નક્રિયા આટોપી લેઈ સમાજને દૃષ્ટાન્ત આપ્યાને કારણે ભાઈ નાગરદાસને ધન્યવાદ થઈ છે. સહુજીમાં આજલગ્ન

હવે લગ્નગાળો આવ્યો છે ને રમઝટ લગ્ન થયા લાગ્યાં છે. આજલગ્ન નિષેધક કાયદો સખ્ત થયા છતાં લોક તે કર્મે જ ગમે છે. આખુંદ તાલુકાના અજરપુર ગામના ભાઈ મોતીભાઈ ત્રિધરભાઈનો યુવ ભાઈ અંબાલાલ ૧૪ વર્ષ ૬ માસની ઉમરનો છે, તેનું લગ્ન સલુજીના ભાઈ મરધાલાલ તુળસીભાઈની પુત્રી બેન સુરજની સાથે થઈ ૧૦ને રોજ થયું. એ બેન સુરજની ઉમર

૭ વર્ષ ૮ માસની છે. અજરપુરાના યુવકમંડળે વિરોધ ઉઠાવ્યા છતાં આ લગ્ન કરવામાં આવ્યું છે. આવાં લગ્ન અટકાવવાં જોઈએ, હવે તો અગાઉથી મનાઈ હુકમ પણ મળે છે. અને છતાં એ લગ્ન ન અટકે તો અપરાધીઓને રાજદરવારે ચઢાવી મુક્ત કરાવવી જોઈએ. અજરપુરાનું યુવકમંડળ પણ આ યાજનની ફરિયાદ કરી શકે, અથવા કમમાં કમ સરકારને ખબર આપે.

“સગીર છોકરીને નહિ પરણાવું”

“અમદાવાદ, બુધવાર. દરિયાપુર જહેવરદાસ ડિસ્પેન્સરી પાસે રહેતા ધાંચી દલસુખરામ મોતીની આશરે ૧૦ વર્ષની છોકરીનાં લગ્ન દરિયાપુર અઠાઈના યોગ પાસે રહેતા ધાંચી કાળિદાસ માધવના છોકરા સાથે શનિવાર ના. ૭મીની રાત્રે ચવાનાં હતાં. આ લગ્નમાં નાતના ગોરને બોલાવવામાં આવ્યો હતો. જ્યારે લગ્ન પહેલાં ગૃહશાન્તિનો વિધિ ચાલતો હતો ત્યારે જ ગોરના જોવામાં તે છોકરી આવતાં, તેમને તે સગીર લાગવાથી છોકરીની ઉમર વિષે પૂછપરછ કરતાં છોકરીને આપે તેની ઉમર આશરે ૧૦ વર્ષની જણાવવાથી ગોરે લગ્નમાં લાગ લેવાની તેમ જ કાંઈ પણ જાતની ક્રિયા નહિ કરાવવાનું જણાવીને તે ચાલી ગયા હતા, એટલે પાછળથી છોકરીને આપે બીજા પ્લાહણને ખોલાવી પોતાની છોકરીનાં લગ્ન કરાવવાથી નાતંગોરે સદરહુ છોકરીના આપ સામે વાંધા દર્શાવી આ સવાલ નાત ભામે મૂક્યો છે” (‘ગુજરાત સમાચાર’, ના. ૧૨:૫:૩૮). યજ્ઞમાનનું હિત ઈચ્છનાર ગોર હોય તો આવા જ હોળો! ખરે જ આ ગોરને દન્યવાદ ઘટે છે. અને બાળલગ્નને મમતે ચઢેલા લોકને તે કહેવું જ શું!

વૃદ્ધલગ્ન સામે મનાઈ હુકમ

જોડાના રહીશ, અને ખંભોળજ ગુજરાતી શાળાના હેડમાસ્ટર લાઇ મોગાલાઇ પ્રભુદાસ પટેલ ૫૧ વર્ષની ઉમરના છે; તેમને પરણ ચઢ્યું એટલે સારસાના લાઇ જગેરલાઇ ઈશ્વરભાઈ પોતાની ૧૫ વર્ષની કુમળી બાળા જેન શાન્તાજીને તેમની સાથે પરણાવવા તૈયાર થઈ ગયા. ગઈ તા. ૭મીએ એ લગ્ન ચવાનું હતું. યુવકોએ વિરોધ જગાવ્યો અને પાટીદાર યુવકમંડળના મંત્રી લાઇ વંશીલાઇ પ્રભુદાસને એ સમાચાર આપ્યા. એમણે એ લગ્ન વિરુદ્ધ મનાઈ હુકમ આપવાની ને પોતાને એ કન્યાના વાલી નીમવાની, કચેરીમાં અરજી કરી. તે પ્રમાણે તા. ૨૯:૪:૩૮ને રોજ મનાઈ હુકમ મળેલો અને તા. ૩:૫:૩૮ને રોજ તેની સુનાવણી માટે કચેરીમાં હાજર રહેવા બંને પક્ષને હુકમ થયેલો. ડિસ્ટ્રીક્ટ કોર્ટમાં એ દિવસે હાજર થઈ કન્યાના પિતાએ તથા

૪૬ વરરાત્રીએ જાહેર કરતું પડ્યું કે એ લગ્ન નહિ કરીએ. અરજદાર તરફથી વકીલ ભાઈ જમિયતરામ પંડ્યા-સેવાભાવે જિભા દતા, લગ્ન કરવાની લાલસાવાળા તરફથી વકીલ ભાઈ અતુરભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ જિભા દતા.

આણંદના વકીલનું લગ્ન

આણંદના ભાઈ ડાહ્યાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ ખી. એ., એલ. એલ. ખી. છે, વકીલ છે, તાલુકા લોકલ એડના પ્રમુખ દતા; આશરે ૪૪ વર્ષની ઉમરના છે. તે આ વર્ષે વિધુર યાદ પડ્યા. પણ તેમને ત્રણ પુત્રો છે, મોટો પુત્ર તે ૧૬ વર્ષની ઉમરનો છે અને દાલ મેટ્રીક ક્લાસમાં આવ્યો છે. પણ વિધુર યાદ એટલે યાદ શું? પરણ્યા વિના ચાલે કંઈ? સ્ત્રી વિધવા યાદ તો ભોગ એના, એનું ગમે તે યાદ! પણ પુરુષને કાંઈ પણ વયે કાંઈ પણ પ્રસંગે વિધુર યાદ સ્ત્રી વિના તે આદ્યું સાંભળ્યું છે ક્યાંય? એટલે ભાઈ ડાહ્યાભાઈએ ફરી લગ્ન કરવાનો ઇરાદો જાહેર કર્યો, અને વરવિક્ષ્ય કરનારી નાતમાં પૈસા વિના મુંઝાતા કન્યાપિતાઓ આવાં લાકડાં સાથે પોતાનાં માંકડાં વળગાડી દેવા તૈયારજ હોય છે! આંગાના વાઘ શંકરભાઈ જાપુજીએ એ મુંઝાગમ્યમાં મોટી કરેલી પોતાની ૨૧ વર્ષની પુત્રી એન કમળાબેનને ગદ્ય સુદિ ૧૦મી રાજ ભાઈ ડાહ્યાભાઈ સાથે પરણાવી મારી! જનમાં ગિજાલ ઉડાવવા પોણોસોએક માણસો ગયા દતા. કન્યાથી વર એવડા કરતાંયે મોટો! આવાં કન્યામાં-ઉમરના તફાવતને લીધે પણ-વરકન્યાના માનસિક મેળ કેમ કરીને મળે?

સમાજ કાયદો જ માગે છે!

નિશાળમાં લગભગ સરખી ઉમરના છોકરાઓને કે છોકરીઓને ધાર્યું કરીને મેળ મળે છે, સમાજમાં પણ સરખી ઉમરનાં માણસોના મેળ મળે છે, એ તો માનસશાસ્ત્રનો કાયદો છે ને સૌ જાણે છે અનુભવે છે. ત્યારે લગ્ન જેવા ગંભીર ને જીવનભરના સંબંધમાં વિષમ ઉમરનાં સ્ત્રીપુરુષને શી રીતે મેળ મળે? એવાં લગ્નનાં વિષમ પરિણામ તો વારંવાર આવે છે. વળી સ્ત્રી કરતાં પુરુષ જેટલે વર્ષે મોટો મોટો હોય, તેટલા વર્ષ એ વહેલો જાય એ તો સ્વાભાવિક છે-સ્ત્રી વહેલી જાય એ તો અપવાદ કહેવાય, પણ સ્વાભાવિક નિયમે તો મોટું હોય તે વહેલું જાય અને ત્યારે આ દિંદુ સમાજમાં એમ વિધવા યાદ પડેલી એ સ્ત્રીની શી અવગતિ! પુરુષો આ સગળતા નથી ત્યારે તો એમજ કહેવું પડે છે કે સમાજ કાયદો જ માગે છે! સરકારે દવે તો કાયદો જ કરવો ઘટે છે કે લગ્ન કરનાર સ્ત્રીપુરુષની ઉમરમાં ૫ વર્ષથી-૫૬ તો ૧૦ વર્ષથી વધારેનો તફાવત નજરે આવે એવો જોડે અને છતાં એવું

કરુણ કયા' લખી છે. ગાંધી સેવાસંઘની ગઈ વાર્ષિક બેઠકને પ્રસંગે ભાઈ મહાદેવભાઈનાં પત્ની બેન દુર્ગાબેન ગએલાં. ત્યાંથી જગન્નાથપુરી છેક જ પાસે, એટલે એમને ત્યાં દર્શન કરવા જવાની ઇચ્છા થઈ. કરતુરગા અને બીજાં પણ જવાનાં હતાં. ગાંધીજીને એ વાતની ખબર થઈ એટલે મહાદેવભાઈને તે, બાળત વ્યવસ્થા કરવા કહ્યું. ત્રણ ત્રણ વાર ટોક્યા એટલે મહાદેવભાઈએ વ્યવસ્થા કરી. સૌ ત્યાં ગયાં. પણ એ મંદિરમાં દરિજનોને પેસવા દેતા નથી, તેથી જ્યાં રહીને તેઓ દર્શન કરી શકે છે, ત્યાં દૂર ઊભાં રહીને જ દર્શન થાય, અંદર ન જવાય એ સૂચના એ બેનોને ન તો ગાંધીજીએ આપેલી, ન તો મહાદેવભાઈએ આપેલી. આથી જોઈએ તો બોલે ભાવે કે જોઈએ તો એ ધર્મ ન સમજવાથી કરતુરગા, દુર્ગાબેન અને બીજાં બેનો મંદિરમાં જઈને દર્શન કરી આવ્યાં. “સોમવારે માંજે મંઘ પાછો આવતાં ગાંધીજીને બધી હડીકતની ખબર પડી. પ્રથમ તો તેઓ હસ્યા. ‘મહાદેવ, આપણે ત્રણેએ તો છેડા ફાડી આપવા પડશે,’” એમ એમણે મહાદેવભાઈને કહ્યું. “પણ એ હાસ્ય તો એમની તીવ્ર વેદના ઢાંકવા માટે હતું.” એવા ધર્મપરાયણ મહાત્માને એથી અતિશય વેદના થાય એ તો છેક જ સ્વાભાવિક છે, પણ એમનાં સ્વજન પણ પ્રોતાના જેવાં જ ધર્મપરાયણ હોઈ જ શકે એમ એમણે માનવું જોઈતું નહોતું.

પુરુષનો સ્ત્રી ઉપર અધિકાર

પણ ગાંધીજી પોતે જ સ્વીકારે છે કે “એ લોકોનું તો અજ્ઞાન જ હતું એ વિષે શંકા નથી. પણ એમને અજ્ઞાન ગ્રામનારા કાણ? આપણે જ ના?” આવાં અજ્ઞાન નારીજન ઉપર આમ આવેશમાં આવી જઈને ‘છેડા ફાડી આપવાની’ વાત બોલી નાખવી એ તે હિંસા કે અહિંસા? એમનાં એ વચ્ચેથી એ બેનોનાં હૃદય કેટલાં ચિરામાં હશે? “આપણો ધર્મ છે કે અહિંસાથી, પ્રેમથી એમને સમજાવવાએ. એમના અજ્ઞાનને ન ફેડવામાં અહિંસા નથી, હિંસા છે; ધર્મ નથી, અધર્મ છે.” આજ સુધી એમનું અજ્ઞાન ન ફેડવાનો હિંસા કરી, અધર્મ કર્યો ને છેક છેવટની ધડીએ તેમની ભૂલ થઈ, ત્યારે રોષે ભરાઈને ‘છેડા ફાડી આપવા’ની વાત કરી એ કેવી ભયંકર હિંસા? હિંદુ નારીના હૃદયમાં એથી કેવી ભયંકર વ્યથા થશે એ વિચારવાનો એ અહિંસાના પૂજારીનો ધર્મ નહોતો? અને વળી બીજી વાત: ગાંધીજી જન્મે પુરુષ અને કરતુરગા સ્ત્રી, માટે જ આટલા અધિકારથી એ બોલી શક્યા ને? કરતુરગાએ જેને ધર્મ માન્યો હોય તે ધર્મ ગાંધીજીને ન સમજાવ્યો હોય ને તેથી ન પાળી શકે તો કરતુરગાથી ‘છેડા ફાડી આપવા’ની વાત થઈ શકવાની હતી? કારણ કે આખરે તો એ

માનવસમાજમાં ને ખાસ કરીને હિંદુસમાજ, નારીદેહે અવતર્યા છે ને? જન્મથી કોઈ હોય નીચ નથી, એમ હમરો વાર. એલનાર ગાંધીજી એ સત્ય આજે ભૂલ્યા અને સ્ત્રીજન પ્રત્યે હિંસા કરી બેઠા, કારણ કે એ તો પુરુષ છે ને! અને સત્યયુગના રામચંદ્રે સતી સીતાને એમના દોષ સિવાય ગર્ભાવસ્થામાં ચે હાંકી મૂક્યાં હતાં, કારણ કે એ પણ અધિકારી પુરુષ હતા ને! સાચે જ સ્ત્રીઓ પુરુષોને એ સત્ય નહિ સમજાવે ત્યાં મુઠી તો એ નથી જ સમજવાના. ત્યારે તો બેનો, સ્ત્રીપુરુષની સમાનતા પુરુષોને શિખવવા તમારે જ બિહુ જોઈશે. ઉત્તિષ્ઠિત જાગ્રત પ્રાપ્યઃ ચરાત્રિવોષતઃ.

“તમે દારૂડીઆ અને સ્વચ્છંદી છો

પતિપરાયણ રહેવાનું હોય ત્યાં મુઠી તો હીક, પણ પતિદેવ જ એ નામને યોગ્ય ન રહે ત્યાં બીજું ચાર્ય શું? અદ્વૈતજી એક પ્રસંગ જાણ્યો છે : “દાઓલ, તા. ૧૩. અત્રેની એક સત્તર અઢાર વર્ષની બાઈ સોનાચો પોતાના ધણી રેવનદાસ ખુશાલભાઈ, જે સંદેશના જાણીતા કુટુંબના પા. કુલાભાઈ બેકરભાઈના ભત્રિજા ચાર્ય છે, તેમને જાહેર નોટીસથી જાણ્યાનું છે કે સદરહુ રેવનદાસ દારૂડીઆ અને સ્વચ્છંદી છે અને તેથી તેમણે સેટલમેન્ટ દસ્તાવેજથી તેમની મિલકત તેમના પુત્રના વાલી તરીકે અમોને સોંપી છે, છતાં તેઓ ધરની મિલકત વેચી રેફરે કરે છે. આવી જાતની જાહેર નોટીસ નીકળતાં અત્રે તેમજ દાઓલ-બોદાલ સત્તાવીસ ગામોમાં અકચાર પેદા થવા પામી છે. અને આ ગામતમાં જાઈએ પોતાના ધણી સામે કાયદેસર ઇલાજ લેવાનું સંભળાય છે” (“યુજરાત સમાચાર,” તા. ૧૫:૫:૭૮). પતિ પતિપણું હોડે તોય પત્નીએ પતિપરાયણતા હોડાય નહિ તો છવાય શી રીતે?

“સાબ્રાશ! બેનો

“કેશોદ, તા. ૧૦. નવાજ સાહેબનો કેમ્પ હાલિમાં કેશોદ છે. આ સમયમાં કેશોદમાં એક એવો જનાવ જતી ગયો છે કે ને જાણુવાથી કેશોદની કેટલીક બેનોની બહાદુરી મારે આપણને માન બિપજે તેવું છે. જાન્યું એવું કે કોઈ એક સેવદે કોઈ એક જાઈની હેડતી કરી. આ જનાવ જનતાંજ આ જાઈઓ જોઈડી થઈ ગઈ. પેલા સેવદો હીક હીક મેથીપાક આપ્યો અને પછી પોતાના જોડણાથી જાંખ્યો. ગમભોજિને પણ આ વાતની જાણ થઈ અને તેથી કેટલાક બેનોએ પણ તે રથજે જઈને સેવદલાઈને જોખરા કર્યા. પછી તો તે માણસ પોતાનું મોં સંજાડવા કરાંક નાસી ગયો છે” (“યુજરાત સમાચાર,” તા. ૧૨:૫:૭૮). ખરે સ્ત્રીઓએ આમ જ પુરુષોનું જાન હેકાણે લાવવું જોઈશે અને સમાજમાં પોતાનું સાચું સ્થાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈશે.

કન્યાકેળવણી

અને કન્યાઓ માત્રી કેળવણી પામશે, ત્યારે જ સ્ત્રીઓ સમાજમાં પોતાનું સાચું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકશે. મહાસભાએ સાત્રી કેળવણીની યોજના ઘડી છે. પણ તેમાંયે કન્યાકેળવણી પ્રત્યેની ઉપેક્ષા પ્રદર્શિત થઈ છે. ડા. ઝાકીર હુસેન સમિતિએ પોતાના નિવેદનમાં ભલામણ કરી છે “કે સાત અને ચૌદ વરસની વચ્ચેનાં છોકરાઓકરીઓને સારુ કેળવણી મફત અને ફરજિયાત હોવી જોઈએ. પણ એક છૂટ રાખી શકાય કે છોકરીઓને બાર વરસ પૂરાં થયે ઉઠાડી લેવાની તેમનાં માળાપોની મરજી હોય તો તેઓ તેમ કરી શકે” (“હરિજનબંધુ” તા. ૧૯:૧૨:૩૭): શા માટે? એ છોકરીઓ છે માટે જ ને? કાંવીમાં પ્રેતભોજન બંધ

કાવીમાં ભાઈ પ્રયાગદાસ જાણુભાઈ પટેલનાં માતૃશ્રી દિવાળીના ગુજરી ગયાં ત્યારે તેમના પુત્ર પ્રયાગદાસને જાણું કરાવવા માટે તેમનાં મર્ગાવદાલાંએ અનેક દયાણુ કર્યું. તેમના સસરા પણ તેમને ત્યાંથી રિસાઈ આપ્યા ગયા. પણ ભાઈ પ્રયાગદાસ અડગ રહ્યા અને અનેક મુસીંગતો વેડીનેય તેમણે પોતાનાં માતૃશ્રી પાછળ પ્રેતભોજન કરાવ્યું નહિ. કાવી ગામમાં આ ભાઈએ જાણું બંધ કરવાની પહેલ કરી છે. સ્થિતિ ધણી સારી હોવા છતાં આ ખર્ચા રિવાજ બંધ કર્યો છે. ત્યાર પછી ભાઈ પુરુષોત્તમ જોરધનભાઈ પટેલે પણ પોતાની સ્ત્રી પાછળ પ્રેતભોજન કરાવ્યું નથી. આ અને ભાઈઓને ખરે જ બંધવાદ ધરે છે.

મહાસભાને વિજય

મહાસભાએ સાત પ્રાન્તમાં પ્રધાનવટાં લીધાં છે અને તે સૌ પ્રાન્તનાં પ્રધાનરંગણ સફળતાપૂર્વક રાજ્યકારભાર ચલાવી રહ્યાં છે, પણ અંગ્રેજ સરકાર તેમને કંઈ કંઈ અટકચાળાં કર્યાં કરે છે. જોરિસાના ગવર્નરને રંગ ઉપર બિતરવું હતું; તે બાથ ત્યારે તેમની ગેરહાજરીમાં તેમને પ્રાન્તની સિવિલ સર્વિસના, પ્રધાનોના તાળાના, એક અંગ્રેજ અમલદારને ગવર્નરની જગાએ કામચલાઉ નીમવામાં આવ્યો. જે અમલદારે પોતાના તાળામાં નોકરી કરતા હોય ને જેના ઉપર તેમની ખદામરજી કદાચ થઈ હોય એવો ગણુસંપોતાની ઉપર ગવર્નર થઈ એસે ત્યારે રાજ્યકારભાર કરવો પ્રધાનોને વિકટ થઈ પડે. જોરિસાના પ્રધાનોએ આ નિમણુંક વિરુદ્ધ પોતાનો વિરોધ - માફક કર્યો. આ તો મંકટ આવી પડ્યું જણી, અંગ્રેજ સરકારે એવી ગોઠવણ કરી દીધી કે ત્યાંના ગવર્નર રંગ ઉપર જવાનું જ માંડી વાળ્યું! ત્યારે, ‘મહાસભાને વિજય’ અપાવવા આવાં અટકચાળાં એ કેન્તીએ શા માટે હશે? અંગ્રેજ અને પુરુષ સત્તાધિકારીઓએ હવે દિલ્હીની સ્ત્રીઓ એનું ધરે!

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવ્રોધત ।

ક્ષુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૮૮૪ }
વર્ષ ૧૫ }

આણંદ

{ અપાઠ
અંક ૯

હરિપુરાની મહાસભા

૭

એક નામ રહી ગયું? હરિપુરા વિષેની મારી લેખમાળાને વિષે મિત્રો તેમજ ખીમ્મજોના અનેક કાગળો મારા પર આવ્યા છે. એમાંના કેટલાકનો સાર એ છે કે મેં દૂધમાંથી પોરા કાઢ્યા છે ને ત્યાંની જે સારી સારી વસ્તુઓ હતી તેની વાત જાણી ખૂંટને કરી નથી. મને લાગે છે આ દીકામાં મને ન્યાય નથી થયો. હું ફરીવાર કહું કે ત્યાં જે અનેક મિત્રો કામ કરતા હતા તેમની સાથે કામ કરવાનો લઢાવો તો મને ન મળ્યો એ ખરું, પણ હું એક સંજ્ઞાવાર પણ એ જૂસી નથી રાકતો કે હું એમનામાંનેજ એક છું અને હું સુજરાતમાં હોત તો મેં એમની હારોહાર કામ કયું હોત. એટલે મારે મારા મિત્રો ને સાથીઓની સ્તુતિનું ગાણું ગાવું ઉચિત નહોતું. અને જ્યાં સદુષ્ટો પોતે કંઈ બારે કે ખાસ મહત્ત્વનું કામ છે એ જૂસી જમને આત્મવિકાસન-પૂર્વક હારોહાર કામ કરી રહેલા હતા ત્યાં મારે કેટલાને વીણી કાઢીને તેમનાં નામ દેવાં? અને મહાસભાએ સંગઠનશક્તિ, સ્વચ્છતા અને સુવ્યવસ્થાનો એક અપૂર્વ ને અદ્વિતીય વિજય ખતાવ્યો એમ કહેવા ઉપરાંત એની ઊજળા બાજુ વિષે વધારે સ્તુતિવચન શું કહી શકાય? પણ એક લાઘવ લખે છે કે “તમે કાનજીભાઈ, કન્યાજીભાઈ, રવિશંકરભાઈ, નરહરિભાઈ અને ખીમ્મ અનેકનાં નામ ન દીધાં એ તો બલે, પણ સ્વ. વિદ્યલભાઈ પટેલની પેલી બન્ધ્ય પ્રતિમા ધડનાર વિખ્યાત શિશુ શ્રી. કરમરકરનું નામ તો તમારે ખાસ દેવું જોઈતું હતું. તેઓ સુજરાતી નથી ને સુજરાત એમનું ઝણી છે. એમના એ મહાકાર્ય માટે સરદારે કે દરબારસાહેબે કે સુભાષભાઈએ એક શબ્દ સરખો કહ્યો નથી.

એ કલાકારે બહુ જ ઓછા વખતમાં પોતાનું કામ પૂરું કરેલું ને પોતાની એ કૃતિની મહાસભાને ભેટ ધરી છે. આ પ્રતિમા સિમેન્ટ કાંકીટની હોઇ હિંદુસ્તાનમાં એ જાતની પહેલી પ્રતિમા છે. એનું વજન ચાર ટન છે, એમણે એ છ દિવસની અંદર ઘડેલી, ને એની કિંમત દસથી પંદર કર્ગર રૂપિયા છે. રાષ્ટ્રને આપેલી એ એક વિરલ ભેટ છે, અને એની ચોગ્ય કદર થવી જોઈતી હતી.” હું આ કાગળ ખુશીથી પ્રગટ કરું છું અને એમ કરીને જે દોષ અમણે રહી ગયેલા તે દૂર કરું છું. મારી ખાતરી છે કે જે કલાકારે કેવળ પ્રેમભાવે એ પ્રતિમા ધરીને રાષ્ટ્રને ભેટ આપી છે તેમને તો કદરનાં વચ્ચોનાની જરૂર નથી જ. એ કૃતિની મૌએ મુક્ત કંઠે પ્રમંશા કરી એના કરતાં મોટી કદર ખીજી શી હોઈ શકે? મને યાદ છે કે દરજારસાહેબે શ્રી. કરમચંદ્રનું નામ દઈને તેમના આભાર માનેલા, પણ એમણે કે કોઈએ આભાર ન માન્યા હોય તોયે એમને મૌએ, શ્રી. નંદ્યાખુ અથવા શ્રી. રામદાસ ગુલાટીની જેમ, પોતાનામાંના જ એક માનેલા એને વિષે તો મને કશી શંકા નથી. નંદ્યાખુ કે ગુલાટી ક્યાં ગુજરાતી છે? આ ગુજરાતી મહારાષ્ટ્રીનો સવાલ નથી. ભારતમાતા અને મહામલા જેટલાં ખીમ સેવકોનાં તેટલાં જ શ્રી. કરમચંદ્રનાં છે, અને શ્રી. કરમચંદ્રે પોતાની પ્રતિભામાંથી નીપજેલી આ કલાકૃતિની ભેટ આપીને જેટલું માન મહાસભાને આપ્યું છે તેટલું જ પોતે મેળવ્યું છે.

એક મુંદર કાગળ : એક કાગળ મારા પર આવ્યો છે તે મારે વાચકો આગળ મૂકવા જ જોઈએ. એમાં આ ચિત્રની જે જાણુ ચીતરેલી છે તે ધ્યાના ધ્યાન બહાર જવાને સંભવ છે, કેમકે એવી સ્થિતિ તો સ્વાભાવિકપણે હોય જ એમ માનવાને આપણે ટેવાઈ ગયા છીએ. એ કાગળ લખનાર છ હરિજન જુવાનો છે. તેઓ લખે છે :

“અમે છયે ભંગી છીએ, પણ હરિપુરામાં ભૂલી ગયેલા કે અમે ભંગી છીએ. વિદુલનગરમાં કોઈને પોતાની કે ખીજની નાતબત શી છે એની પડી નહોતી. અમે ત્યાં માળાના મણકાની પેઠે સહુની સાથે સાથે હળીમળીને રહેતા હતા. જ્યાં ફરવું હોય ત્યાં ફરતા, ને જ્યાં ખાવું હોય ત્યાં ખાતા. રસોડામાં કે હોટલોમાં કે ખીજ કોઈ પણ જગ્યાએ અમને જવાની મનાઈ નહોતી. એવું આખા હિંદુસ્તાનમાં ક્યારે થયું? આખું હિંદુસ્તાન એક વિદુલનગર બની જાય તો કેવું સારું? અમને સૌથી વધારે નવાઈ તો એ લાગી કે અમે ત્યાં પ્રેક્ષક તરીકે ગયેલા ને ત્યાં અમારું ભંગીકામ કરનારાં તે જાણી પણ નાં લાઇએના હતાં. આ જુવાન લાઇએના રોજ પરાંરિયે હાથમાં શુદ્ધ લઈને આવતાં એ દેખાવ જોવા જેવો હતો. ભંગીકામ જેને કરવું હોય તે જ હરે એવી ફટ મૂકવામાં આવે અને ખીજ કોઈ પણ સારા ગણાતા કામના જેટલું જ એવું મહેનતાણું આપવામાં આવે તો અરપૂર્યતા નીકળી

અય અને બધે સફાઈ જળવાય. વિદ્યુલનગરમાં અમે જે જોયું તેથી અમારી તો આંખ લપડી ગઈ. એથી અમને ગર્વ થાય છે. અમે ત્યાં ગયા અને સરદાર, દરબારસાહેબ, કાનજીભાઈ અને બીજાઓએ મદિનાઓ સુધી જે મહેનત કરેલી તેનું પરિણામ જોયું એથી અમને આનંદ થયો.”

આખું દિલ્લિસ્તાન એક વિશાળ વિદ્યલનગર અને એ આ ભાઈઓનું સ્વપ્ન સત્તર ફોજો.

કેટલાક આંકડા અને હકીકતો : સફાઈ જાતાના સ્વયંસેવકોની સેવાની વાત હું કરી ચૂક્યો છું. હવે એમને વિશે કેટલાંક આંકડા ને હકીકતો મને મળેલાં છે તે જાહેર રસપ્રદ છે. સફાઈ સેનામાં કુલ સંખ્યા ૧,૩૬૪—૧૧૦ સ્ત્રીઓ અને ૧,૨૫૪ પુરુષો—હતી. એ જ્યાં ભાઈઓને ગુજરાતની પ્રસિદ્ધ શિક્ષણસંસ્થાઓમાંથી આવેલાં હતાં એટલે એમને આ કામનો અનુભવ હતો. ગુજરાત કારકિર્દીવાડની ૪૦ શિક્ષણસંસ્થાઓએ આ સેનામાં પોતાનો ફાજો આપેલો. કેટલાંક ગામડાંમાં મામસેવકો જન્મને વરયા છે ત્યાં સરસ કામ ચાલી રહેલું છે. એમનું એ કામ ઊગી નીકળ્યું છે એટલે એ ગામડાંમાંથી સારી પેઠે સ્વયંસેવકો આવેલા. એવાં ગામોમાં ખાસ તો મામરા, જોરીઆવી, જોદાસ, રસિકપુરા, જાગલા, વેડછી, વરાડ, પિપોદરા, વરસડા, ગારિયાધાર, સજોસરા ને પાંચનલાવડાનાં નામ ગણાવી શકાય. કુલ ૧,૩૬૪ જન્મમાંથી ૧૧૪ શિક્ષકો અને ૭૧૧ વિદ્યાર્થીઓ હતા. એમાં ૫૫ પાછી ૮ શિક્ષિકાઓ ને ૫૨ વિદ્યાર્થિનીઓ હતી. એમની વય પ્રમાણે સંખ્યા નીચે પ્રમાણે હતી :

વય	સેવક	સેવિકા	કુલ
૧૮ ને ઉપર	૮૨૮	૩૪	૮૬૨
૧૫ થી ૧૭	૩૫૧	૩૨	૩૮૩
૧૪ ને નીચે	૭૫	૪૪	૧૧૯
	<hr/> ૧,૨૫૪	<hr/> ૧૧૦	<hr/> ૧,૩૬૪

આમાં ૫૫ પાછા ૨૦૨ સ્વયંસેવકો અને ૪૨ સેવિકાઓ હરિજન, રાની-પરજ-ઇ-પછાત ગણાતા વર્ગો, જે હવે મહાસભાની અસર તળે આવી રહ્યા છે, તેમાંનાં હતાં.

એમણે જેટલી મુદત લગી સેવા આપી તેનો કોડો નીચે આપ્યો છે :

	સેવક	સેવિકા
૮ અડવાડિયાં ને વધારે	૧૨	—
૭ „ ને ઓછું	૨૦	—
૬ „ „	૨૦	—

૫ અકવાડિયાં ને વધારે	૬૨	—
૪ " "	૯૦	૪૨
૩ " "	૫૩૬	૩૭
૨ " "	૫૦૦	૩૦
૧ " "	૧૧	૧
	<hr/> ૧,૨૫૪	<hr/> ૧૧૦

આ સેનાના કામને નિયમિત પ્રાર્થના ને કવાયત, આંતરિક વ્યવસ્થા, દુકડીઓમાં કામની વહેંચણી વગેરે અનેક વિભાગમાં વહેંચી નાંખવામાં આવ્યું હતું. શ્રી. જુગતરામ દવે અને શ્રી. મામાસાહેબ ફડકેની મદદમાં શ્રી. ચીમનલાલ ભટ્ટ, બગલભાઈ મહેતા, ભાઈલાલ પટેલ, રમણિકલાલ મોદી, શિવાભાઈ પટેલ ને જાણભાઈ કેશવભાઈ જેવા સમર્થ સાથીઓ હતા. આ બધા કસાયેલા સેવકો હતા, ને છેલ્લા ભાઈ રાનીપરજના હોઈ તેમણે એ કામમાંથી આવેલાં મર્વ સેવક સેવિકાઓમાં ભારે ઉત્સાહ રેડ્યો ને ટકાવી રાખ્યો હતો. સર્વ સેવિકાઓને ભેગી રાખવાનો ને એ છાવણીમાં સૌની તબિયતની સંભાળ રાખવાનો ભારે બોલે શ્રીમતી ગંગાબેન વૈદે ઉઠાવ્યો હતો, ને તેમણે એક નાનું દવાખાનું પણ ત્યાં ચલાવ્યું હતું.

એક દિવસ સુભાષજાણુ મને પૂછે, ‘આ બધા સ્વયંસેવકો ને સેવિકાઓને મહેજે એક ઠેકાણે ભેટાં કરી રાકાય ખરાં?’ મેં એમને કહ્યું, એ બધાં સુનંદાં સ્ત્રીપુરુષો છે ને બીજી કેટલીયે અરજીઓ આવેલી તે નામંજૂર કરવી પડી છે. એ સંભળીને એમને સ્નાનંદાશ્ચર્ય થયું. કસાયેલાં સેવક સેવિકાઓની આવડી મોટી સેનાને સારૂ કામ પણ પ્રાંત મગરૂરી કરી શકે. પણ આ ભાઈબેનોએ હરિપુરા પછી હવે ખેસી. જવાનું નથી, પણ સતત કામ કરીને કામ કરવાની શક્તિ તાજી ને તાજી રાખવાની છે, જેથી અહિંસક સેનામાં જોડાવાની હાકલ ગમે તે ક્ષણે આવે તે ક્ષણે તેઓ એને માટે તૈયાર રહી શકે.

પૈસાનો હિસાબ : મારી પાસે કેટલાયે ગલરાટલયાં કાગળો આવેલા છે તેમાં લખ્યું છે કે સ્વાગત સમિતિને ભારે જોટ ખાવી પડે તો ભારે અવ્યવસ્થા થઈ હોવી જોઈએ. અવ્યવસ્થા જરાયે થઈ નથી ને ઇશ્વરકૃપાએ જોટ પણ નહિ આવે. આવડા મોટા વિશાળ અધિવેશનની વ્યવસ્થામાં કંઈક ઝીણીઝીણી ખામીઓ તો રહીજી જાય, અને જે ચીજો શાંતિના સમયમાં સારી રીતે થઈ શકે તે કામની દોડદોડ ને ધમાલમાં કરતાં કંઈક તુટી પણ

રહે. પણ સહુ એટલી તો ધારણુ રાખે કે સ્વાગત સમિતિના કાર્યાલયમાં બહુ જ ચોકસ હિસાબ રખાયો હતો, રોજરોજ અન્વેષકો એ હિસાબ તપાસતા હતા, અને આવક ખર્ચની એકેએક પાઇની હિસાબ ગ્રંથ સમક્ષ રજુ કરવામાં આવશે. એક પત્રલેખક રાયબેર પૂછે છે: “મહાસભાના મંડપમાં જે લાખ માણસ હાજર હતાં એવો અંદાજ શ્રે કરેલો. અને તમે તો કહો છો કે ટિકિટ વેચાણના ફક્ત સાઠ જ હજાર રૂપિયા બિપજ્યા. એટલે કોઇક જગાએ કંઇક ગોટાળો થયેલો હોવો જોઇએ.” આપણી પાસે ચોકસ આંકડા જ પડેલા હોય ત્યાં અનુમાનો કરવામાં શો સાર? આ રહ્યા એ આંકડા:

ટિકિટોની સંખ્યા	દર	કુલ રકમ
૨૪૪	રૂ. ૧૦	રૂ. ૨,૪૪૦
૧,૭૧૯	„ ૫	„ ૮,૫૯૫
૯,૨૬૧	„ ૨	„ ૧૮,૫૨૨
૨૭,૨૬૦	„ ૧	„ ૨૭,૨૬૦
૧૩૬	„ ૨૥	„ ૩૪૦
૧૨,૪૭૧	„ ૦૧	„ ૧,૨૪૭
૧૯ (એક દિવસની)	„ ૫	„ ૯૫
ખરચુરણુ આવક		„ ૧૮૫

• રૂ. ૬૨,૬૬૩

સરવૈયું તૈયાર થશે ત્યારે જોટ નહિ નીકળે. ગાયો હીક હીક કિંમતે વેચી દીધી છે, જોમાંની ધણી તો બારડોલીના ખેડૂતોએ રાખી છે, અને દાણો વગેરે ગરીબ રાનીપર જ લોકોને સસ્તે ભાવે અપાય છે, એટલે જોમને જેટલો આનંદ મજૂરીના દામ મેળવતાં થયેલો તેટલો જ આ સરનો ને ચોખ્ખો દાણો મેળવતાં થાય છે.

એક ખુલાસો : ગાંધીજીની સૂચનાથી મેં હરિપુરાના કાર્યકર્તાઓને લખેલું કે તેઓ લવિખની મહાસભાની ખેડકા કેવી રીતે લરવી, તેમાં કંઈ કંઈ જૂલો ટાળવી વગેરે વિષે પોતાને જે કંઈ કહેવા જેવું લાગે તે લખી મોકલે. વિદુલનગરની યોજના કરનાર ઇન્જનેર શ્રી. રામદાસ ગુલાટીએ એક આંખ ઉઘાડે જોવો કાગળ લખ્યો છે. તેઓ લખે છે :

“હરિપુરામાં ભારે ખરચ થયું તેનું કારણ એ હતું કે દરેક વસ્તુની યોજના બહુ વિશાળ પાયા પર કરવામાં આવી હતી. હવે હું જોઉં છું કે માણસોની સગવડ કરવામાં સંખ્યાની અટકળ ખોટી બંધાઈ હતી. દાખલા તરીકે, મહાસભાના મંડપમાં સવા લાખ માણસ બેસી શકે એવી જગવાઈ કરેલી હતી, પણ સાઠ હજાર માણસ જ આવ્યાં. મસજીત સમિતિને મંડપ પણ બહુ મોટો પડ્યો, ને ત્રીજા ભાગની જગા ખાલી રહેતી હતી. ખેડૂતોના રસોડામાં ત્રણ લાખ માણસને જમાવવાની સગવડ કરી હતી, પણ એક લાખથી વધારે માણસ ત્યાં જમ્યાં નહિ હોય. પાણીની ટાંકી કલાકે ૬૦ હજાર ગેલન પાણી પૂરું પાડે એવડી બનાવેલી. પણ એટલું પાણી દિવસમાં એકબે કલાક જ ભેરતું, બાકીના વખતમાં તો ૪૦થી ૬૦ હજાર ગેલન કરતાં વધારે પાણી ન વજરાતું. આ વિશાળ રચનાને લીધે વધારે સામગ્રી ને વધારે મનુષ્યો જ નહિ પણ સ્વચ્છેવકો પણ વધારે રોકવા પડ્યા.

મારી નમ્ર સૂચના એ છે કે નીચે આપેલી સંખ્યા કરતાં વધારેની સગવડ ન કરવી ભેઝએ :

૨,૦૦૦ પ્રતિનિધિ

૧,૦૦૦ પ્રેક્ષક

૨,૦૦૦ કાર્યકર્તા અને સ્વચ્છેવક.

બાકીના પ્રેક્ષકોની રહેવા ખાવાની સગવડ સ્વાગત સમિતિથી નોખી કરવી ભેઝએ. આથી જગા ને ખરચ બંનેમાં મર્યાદા જળવાશે.”

ગાંધીજી ત્યારે ‘હરિજન’માં લખવા માંડશે ત્યારે તેઓ આને વિષે પોતાના વિચારો જણાવશે. પણ શ્રી. ગુલાટીનો ખુલાસો વિચારવા જેવો તો છે જ.

(સમાપ્ત)

‘પાટીદાર’

(૭) ગુણદોષ

આ લેખમાં આપણે બીજા બે મુદ્દા પર ગુણદોષની દૃષ્ટિએ વિચાર કરીશું :
(૧) નિષ્પક્ષપાતપણું અને (૨) અંગત અને અપ્રાસંગિક ટીકાઓ.

‘પાટીદાર’ના તંત્રીએ પ્રસંગકથા લખવામાં કોઈની ખોટી શરમ કે પક્ષ લીધો અમારી જાણમાં નથી. કોઈનાં વધારે પડતાં વખાણ કે કોઈના સત્કૃત્યને નાનું સ્વરૂપ આપવાનો પ્રયત્ન પણ તેમણે કર્યો હોય એવું અમારી જાણમાં નથી. ચર્ચારૂપક પ્રશ્નોને પૂરતું સ્થાન આપી ચોગ્ય ઊદાહરણ થવા દીધો છે. અંગત વખાણને તો કદી સ્થાન જ નથી આપ્યું; અંગત નિંદાતો બચાવ નથી કર્યો, એનો નિર્ણય તેમણે વાચકો ઉપર છોડી દીધો છે. હા, કદીક કોઈની નનામી ધમકીઓ પ્રગટ કરીને લખનારની કાયરતા ઉપર પ્રહાર કર્યો છે.

જો તો જણીતું છે કે સમાજમાં મામાન્ય ખેડૂતો, કારીગરો અને હલકી ગણાતી સ્ત્રીઓ લોક જોમનો દાખલો લેઈ શકે તેવા શિષ્ટ ગણાતા માણસોને હાથે થતાં અનિષ્ટો ઉપર ‘પાટીદાર’ અંતિ નિર્દયતાથી ધા કરે છે. લોકનેતાઓ, સંસ્થાઓના નાના મોટા કાર્યકર્તાઓ, મોટા હોદ્દો ભોગવતા સરકારી અમલદારો, ગામમદારાજાઓ, સાધુસન્યાસીઓ અને મહતો, શિક્ષકો, એન્જિન્યોરો અને ડબલ એન્જિન્યોરો, વકીલો અને દાક્તરો તેમજ પરદેશ જઈ આવી ખૂબ કમાણી કરતા, અને એવા લોકોની ખબર ‘પાટીદાર’ જાગત રહીને લીધી છે. એમાં પક્ષપાત કર્યો નથી. કોઈની વધુ ટીકા કે કોઈના અનિષ્ટ કાર્ય ઉપર દલીલોનું આગ્રહાન કરી બચાવ કર્યો હોય કે આંખ આડા કાન કર્યા હોય એમ બન્યું નથી. ભરેઆદાર હકીકતને અભાવે ઘણી વખત તોંધ લેવી પડતી મૂકવી પડે છે અથવા વિલંબ કરવો પડે છે. કેટલીક વખત કોઈને બદનામ કરવા કોઈ ઊંધી ખબર મોકલે એમ પણ જો. આથી હકીકતની સત્યતા તો, તે પ્રસંગની નોંધ જતી કરવાતે ભોગે પણ, જોવી જોઈએ. આમ જો કોઈ પ્રસંગ રહી જાય તો તે પક્ષપાત નથી. વળી આખા સમાજનાં બધાં અનિષ્ટો નોંધવા માટે જગ્યા ન જ હોય, અને એવી નોંધનો કંઈ અર્થ પણ નથી. આથી, તરી આવતા પ્રસંગોની પાકે પાચે હકીકત મળે તેની જ નોંધ લેવી એ ‘પાટીદાર’નો નિયમ જણાય છે. કોઈ દુઃખી કનવાના, સધવાના કે વિધવાના આપઘાતની કે તેના ઉપર થયેલા અમાનુષ્ટી પર્તાવની નોંધ હૃદયસ્પર્શી ભાષામાં થતી આપણે જોઈએ છીએ. એના ઉદાહરણ માટે જુઓ વર્ષ ૭, ૫૪ ૮૨ ઉપર ‘હા નિધવા’. એ

શીર્ષકથી પ્રગટ થએલો પત્ર અને તેની નોંધ. વળી ‘કુલખાળા વિધવા’ અને ‘માંડીને કહેજો જે દીકરી કૂવે પડી’ એ શીર્ષકથી અનેક વખત લખાતી નોંધ મૂગી અને અનાથ સ્ત્રીઓની હૃદયવિદારક કથાએ બહાર લાવે છે.

જે જે સુધારા થાય છે તે તે ઉપર યોગ્ય યોગ્યતાનો વિચાર થાય છે અને તે પ્રમાણે ધન્યવાદ આપવામાં આવે છે. દાનની અને ખીન્ન સત્કાર્યોની નોંધ લેવાય છે અને ધન્યવાદ વા આભાર માનવામાં આવે છે. કેવળ ખુશામદમાં ન તણાતાં કે ચુલુચાન ગાનારું વાજું ન બનતાં ઉપકાર, આભાર અને ધન્યવાદ એ બધું પ્રમાણસર અને યોગ્ય માત્રામાં આપવામાં આવે છે. એમાં પણ પક્ષપાત થતો હોય એવું અમારી નજીમાં નથી.

ઘણી વખત સુધારા સાથે કુધારા પણ એક જ પ્રસંગે થતા જોવામાં આવે છે. આવે પ્રસંગે ‘પાટીદાર’ ધન્યવાદ અને ઠપકા બંને યોગ્ય માત્રામાં આપે છે. વળી અભણ અને સામાન્ય વર્ગમાં જે સુધારા થાય તે તેને વધુ ધન્યવાદ આપી પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ. દરેક સત્કાર્ય અને દાનનો પ્રસંગ નોંધાવો જોઈએ અને લોકની સદ્વૃત્તિઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતિનો સૂર પૂરવો જોઈએ. સમાચારને જાણાવે કે ગમે તે કારણે પણ અમને આમાં ‘પાટીદાર’ની કંઈક શિથિલતા જણાય છે. જોગ જુગુપ્સા ઉપજાવે તેવા પ્રસંગની નોંધ લેઈ વાચકના હૃદયમાં તે કાર્ય પ્રત્યે ધૃણા ઉપજાવવી તે લોકશિક્ષણનો હેતુ સારો છે તેમ વ્યક્તિઓનાં કે સમૂહનાં સુધારો, દાન અને ધતર સત્પ્રવૃત્તિઓની નોંધ, તે માટે ઉત્તેજન, ધન્યવાદ અને પ્રાસંગિક સૂચના વાચકના હૃદયમાં શુભ ભાવના ઉત્પન્ન કરશે અને એમ લોકશિક્ષણનો હેતુ સરશે.

અમુક વ્યક્તિ નેતા, અમલદાર, વકીલ કે દાકતર હોવાથી સમાજમાં બીજી રીતે બહુ મોટું સ્થાન ધરાવતો હોય, એટલા જ કારણસર તેણે કરેલા જાહેર દોષની નોંધ લેઈ ટીકા ન ચર્ચ શકે એમ અમે માનતા નથી. એવી રીતે ટીકા ન થાય એ તો પક્ષપાત છે. ‘હજીની ભાષામાં વિવેકથી’ ટીકા થાય તેની અમને ના નથી, પણ પ્રસંગની ગંભીરતા પ્રમાણે ટીકાની માત્રા વધે તો તે પણ અમને અનુગતું લાગતું નથી; જ્યાં સમાજનું નૈતિક અધઃપતન ચર્ચ રહ્યું હોય ત્યાં તો ખાસ એ વિષે આપણે ‘આકરી ભાષા’ એ લેખમાં વિચાર કર્યો છે. એક જાણીતા લોકસેવકે ‘એકલે હાથે શું થાય?’ એમ મનને મનાવી કૌટુંબિક લાગણીને આગળ ધરી પરઠણ અને ધતર અનિષ્ટ સાથે થએલાં લખમાં ભાગ લેવાની નબળાઈ દાખવેલી. એમણે અમને કહેલું કે તેઓ એટલી બધી કડક ટીકાને પાત્ર ન હતા. સમાજસુધારાની બહારનાં ક્ષેત્રમાં એમની

સેવા અમૂલ્ય છે. એ ભાઈએ યાદ રાખવું જોઈએ કે એમના જેવા માણસો પાસેથીજ વિશેષ આશા રાખી શકાય. આથી એમણે આત્મદોષ સ્વીકારી મૂળે મોઢે ટીકા સહન કરી લેવી રહી. એમની ટીકા કરીને પત્રકારે તો પોતાનો ધર્મજ માત્ર જાળવ્યો છે.

અને પત્રકારની આ પવિત્ર ફરજ તેને કેટલે સુધી લેઈ જાય છે તે જુઓ. લોહીનો સંજોગ ધરાવતા પોતાના ભાઈ ડાહ્યાભાઈના જહુપત્ની તેમજ વૃદ્ધ લગ્ન ઉપર કલમનાં કાલિલ જાણુ તેમણે છોડ્યાં હતાં. એમણે એમ ન ક્યું હોત તો પક્ષપાત થાત અને એમનું પત્રકારિત્વ લાજત. આથી એ દુઃખદાયક ફરજ જાળવતાં એમણે પાછી પાતી કરી નથી. ‘સળગતું સળગતું ધર-આંગણે’ અને તે પછીના ફકરાઓ વાંચો (વર્ષ ૧૧, પૃષ્ઠ ૨૮૧થી ૨૮૪), અને વાચકને તેની ખાતરી થવા વિના રહેશે નહિ.

‘નર્મસિંહભાઈને ડાહ્યાભાઈની મિલકત ખાવી છે, માટે વિરોધ કરવા આદેશ’ એવા આક્ષેપના જવાબમાં થી. લક્ષિત્યાએ જણાવ્યું કે નર્મસિંહભાઈના “વતી હું લખી ‘આપું’ કે એમની સાત પેઢી સુધી કોઈ તમારી એક પાછને પણ અડે નહિ.” પણ એ તો ભાઈ ડાહ્યાભાઈના પક્ષનું જહાનુંજ હતું એટલે એની તો જરૂર ન હતી. અનેક પ્રકારની પિનંતીઓ એણે ગઇ, છતાં ઉવટે જન્મે ભાઈઓ વચ્ચે કાનમાં યાગેશી વાતચીતને કોઈ ચૂંક કારણે એ લગ્ન બંધ રહ્યું અને ચાંદાના રૂપીઆ પાછા અપાયા. પણ “ડાહ્યાભાઈનાં પત્નીએ ધડાકે ક્યો ને આખરે નિર્જળ ડાહ્યાભાઈએ તે સ્વીકારવા પડ્યા. હા નિર્જળતા! આખરે લગ્ન કરવાનો એમણે નિર્ણય કર્યો.” આથી નીચેનાં દર્દીઓ પણ સત્ય વચન જાહેરમાં મૂકતાં એમને સંકાય ન થયો! “અર્થમાં સૌને મહાત કરવાનો એમનો ઉત્સાહ ભારે છે; મંડળો જાંધી મોરચા બાંધવામાં પણ શૂર છે. પણ . . . ધરમાં એમનું જહુ ચલણ નથી. . . પણ આવે વિકટ પ્રસંગે પણ આમ ‘જી લખ્યે’ થઇ જશે એમ તો મેં કહ્યેલુંજ નહિ!” પછી તેમના હૃદયમાંથી ના કહેવા જેવાં વચનો નીકળી પડ્યાં: “ડાહ્યાભાઈ, તમારી ને કન્યાની ઉમર વચ્ચે ૩૦ વર્ષનો ફેર છે. કંઈક અકસ્માત બની જાય તો જુદી વાત છે, નહિ તો કુદરતી રીતે તો તમે ૩૦ વર્ષ વહેતા જવાના અને એ કન્યાને ૩૦ વર્ષનું વૈધવ્ય આપી જવાના!” વાચકને તેઓ કહે છે: “નાના ભાઈને આ વેણુ સંભળાવતી વખતે મને કેટલું દર્દ થયું હશે એ તો હૃદયજ જાણે. પણ ધર્મ સમજીને કહેવાં પડ્યાં. ડાહ્યાભાઈ એથી પણ કંઈક જોગળ્યા ખરા, પણ પ્રમળ પત્નીને ધડાકે એ નિર્જળ પતિએ આખરે કોઈ

કુમળી કન્યાનો ભવ જાળવો જ પડ્યો!” આવાં જીર્ણ લગ્નને તેમણે ‘નન્દીલગ્ન’ કહ્યાં છે. ‘જાળખેડાવાળ’ના તંત્રીશ્રી હીક જ કહે છે કે: “મોટી ઉમરે થતાં આવાં લગ્નને ‘પાટીદાર’ના વિદ્વાન તંત્રી શ્રી. નરસિંહભાઈ પટેલ વ્યાજબી રીતે ‘નન્દીલગ્ન’ કહે છે” (મે-જૂન, ૧૯૩૮, પૃષ્ઠ ૩૭). પણ ભાઈ ડાહ્યાભાઈનું આ લગ્ન તો ઘરડપણમાં આકરી કરવા દાસી લાવવા માટે થયેલું એટલે તેને ‘દાસીલગ્ન’ પણ કહ્યું છે.

આ નીતિની પત્રકારો કેવી નોંધ લે છે તે જુઓ: “ભાઈ નરસિંહભાઈએ ‘પાટીદાર’ના છેલ્લા અંકમાં ‘પ્રસંગકથા’માં તેમના સગા ભાઈ ડાહ્યાભાઈનાં પ્રથમ પત્નીના આગ્રહને લીધે એ પત્નીનો હયાતીમાં થયેલા જીર્ણ લગ્નની કથા વર્ણવી, તે અટકાવવા પોતે તથા અન્ય સહાયકોએ શું શું કર્યું તથા છેવટે તેમની સાથે સામાજિક સંબંધ પણ છોડ્યો, વગેરે દિલ પીગળાવનારી હકીકત પ્રગટ કરી પત્રકાર તરીકે પોતાની ફરજ જાળવવામાં લોહીનો સંબંધ જાળુએ રાખી ર્દલરી ભાષામાં પોતાનું હૃદય કાલવી દીધું છે તે માટે તેમને ખરે જ શાખાશી ઘટે છે. x x x આ જઘા પ્રસંગમાં શ્રી. નરસિંહભાઈનું વર્તન તેમના નીડર હૃદયને તથા સમાજ સામે જળવો કરનારને શોભતું હતું. પોતાના મત પ્રમાણે વર્તનારને અમારાં હજારો વંદન છે” (‘નવચુનરાત’, તા. ૧૬ : ૩ : ૩૪).

હવે ‘અંગત અને અપ્રાસંગિક’ એ મુદ્દા ઉપર વિચાર કરીએ. આ શબ્દો વાપરનારાઓ વિચારદોષમાં પડેલા છે એમ અમારું માનવું છે. કોઈ પણ સારા વા નરસા પ્રસંગની નોંધ લેવી એટલે શું? નામકામ અને હકીકત સાથે તે પ્રસંગને રજુ કરવો અને સાથે તંત્રીએ પોતાના પત્રના ખ્યેષ અનુસાર ટીકા લખવી, એટલો જ એનો અર્થ છે. ‘પાટીદાર’ની પ્રસંગકથા આ પ્રમાણે લખાતી આવી છે. જો કોઈનોય અંગત પ્રસંગ ગમે તેવા જનાય માટે, અને ગમે તેટલી સાચી હકીકત માટે પણ લેવામાં ના આવે તો તો પ્રસંગકથા ખંધ કરવી રહી. નામ અને કામની જગાએ ખાલી રાખી નોંધ લખાય તો તેનો અર્થ નથી. અનિષ્ટ દિવાજ કે વર્તન એ કોઈનો છજરો નથી કે એને અંગત ગણી એની સામે કક્ષમ ન ઉપાડી શકાય. સત્તાધારી રાજમહારાજઓની બ્રજતા-આહે તેટલી અંગત હોવા છતાં પણ-પત્રકારો અને તેટલી સ્પષ્ટતાથી રજુ કરી ટીકા કરે છે. આપખૂદ તંત્ર તેને દયાવી ચુંગળાવી મારવા પ્રયત્ન પણ કરે છે.

સમાજને વ્યવસ્થિત રાખવા, જીવતો રાખવા માટે તો ધર્મના નિયમો પ્રવર્તે છે. પાપ જેવી જો કોઈ વસ્તુ હોય તો તે આ નિયમોના લંગને જ કહેવામાં આવે છે. આ અર્થમાં પાપ વ્યક્તિને વહેતું કે મોડું, પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ જેટલું

નુકશાન પહોંચાડે છે—કહો કે સગ્ન કરે છે તેટલું જ અને તેવી જ રીતે સમાજને પણ નુકશાન પહોંચાડે છે; કારણ કે સમાજ વ્યક્તિઓનો બનેલો છે. એ યાદ રાખવાની જરૂર છે કે પાપની અંતિમ સગ્ન મરણ છે, ચાહે વ્યક્તિનું, ચાહે સમાજનું. આથી પાપનું ભાન થતાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું; નહીં પાપ ન કરતાં એટલેથી નવજીવન ધડવું એ જ એક માર્ગ છે. આપણી સામાજિક અનિષ્ટ પ્રયાઓમાં કેટલીક અચાર્યપદ છે; તેને જાણુ ઉપર રાખીએ, પણ ખીજી અનેક અનિષ્ટ પ્રયાઓનું આચરણ કેવળ પાપરૂપ છે. એનો જવાબ નથી તો ઢાંક-પીછોડો શા માટે? વળી આવાં પાપ કરનાર જ્યારે જાહેર વ્યક્તિ હોય છે, ત્યારે તો તે પોતાનાં કૃત્ય માટે વધુ જવાબદાર છે. તેમનાં એ અંગત પાપ જેટલાં અંગત છે તેટલાં જાહેર પણ છે. કારણકે લોકસમાજ તેને દૃષ્ટાન્તરૂપ ગણે છે અને તેથી તેઓ પાપને જ કર્તાવ્ય માની વધારે શ્રદ્ધાથી વળગે છે. વળી એ જાણીતા લોકો જો કુરિવાજો સાથે ચાલુ જમાનાનાં અનિષ્ટોને ભેળવી દે છે તો તે નવાં અનિષ્ટો સાથે તે તે કુરિવાજ દદ ધાય છે. આમ, યતું આપણે ડગલે ને પગલે ભેદએ છીએ.

એટલે સામાજિક અપરાધની ગોંઠ જેટલી અંગત છે તેટલી જાહેર પણ છે. એમ કહેનાર પણ મળી આવશે—અને અમે નો જોયા છે—કે: ‘મારી પત્ની મારો અંગત માલ છે, હું એનું ચાહું તે કરી શકું—મારે મારું, બારણે તાણું મારી પૂરી રાખું, કંડે જાંધીને લટકાવું, કૂવામાં દીંગાણું કે મારી નાખું.’ આમ કરનારને શું કોઈ વારી જ ના શકે? કેટલાંક વર્ષ પહેલાં એક રૂપવતી અને ગુણિમત્ત સ્ત્રીની અહીં (દારેસલામમાં) ઉપર કંઠી તેવી સ્થિતિ થઈ હતી. ઘરમાં આખો દિવસ પૂરી રાખ્યાથી તે ગોંડા જેવી થઈ ગઈ હતી. તેના ધણી મનાતા એ પતિએ તેનું નાક કાપી ખાટલાને પાથે જાંધી છરી વતી નિર્દય ધા કરેલા! પરિણામે સવારે તે મૃત્યુ પામી. અદાલતમાં પણ તેણે જવાબમાં પતિના હક્કની વાત કરેલી અને ઉમેરેલું કે હિંદુસ્તાનમાં તો આડે માર્ગે જતી સ્ત્રીને નાકકટ્ટી કરવાનો રિવાજ છે! ચારેક માસ પછી આ નર-પિશાચ જ્યારે ફાંસીને લાકડે ચઢ્યો ત્યારે તેને થયું હશે કે ‘મારી અંગત વાતમાં માયું મારવાનો રાજ્યને શો હક્ક હોય શકે?’

જો બારમાં, જાળસગ્ન, વૃદ્ધસગ્ન, બહુપત્નીત્વ, બળાત્કારે વૈધવ્ય અને પછી અત્યાચાર, ત્યજતી વહુદીકરીઓનાં દુઃખ, વગેરે સમાજમાં સર્વેએ નહિ તો શિષ્ટ પુરુષોએ ધિક્કારી કાઢેલાં અનિષ્ટો હોય, તો પછી તેનું આચરણ કરનારની દીકાને અંગત કહેવાની આવશ્યકતા છે ખરી? એ અંગત હોય તેથી

શું થઈ ગયું? આ દીકાઓને રોકવી એજ ખરું જેતાં સમાજને અવનતિમાં ધકેલવા જેવું છે. વેપાર ચાલવા નોકરીની ખાનગી દફતરો, હુન્નરકળાની ખૂબીઓ, ગૃહજીવન, મિલકત અને તેની વ્યવસ્થા, વગેરે માણસના જીવનમાં અંગત તો ઘણુંયે હોય છે. દીકાકારો એમ તો નહિજ કહી શકે કે આવી અંગત વાતોને ‘પ્રસંગિક્ષા’માં ભેળવવામાં આવે છે. એટલે અંગત પાપની દીકા કરવામાં અપ્રાસંગિક ક્યાં લખાય છે તે અમને સમજતું નથી.

દારેસલામ

હાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ

—*—

પરિત્યક્તા

(જગતમાં એએલી)

‘કાણુ છે એ?’

‘એ તો હું’

‘ક્યાં જવું છે? અત્યારે આટલી રાતે!’

‘ભાઈ, ... ગામ તરફનો રસ્તો ખતાવશો?’

‘કેમ નહિ, આવો ખેસો. આ જાણું થમનેજ જવાય છે.’

અને આ ભક્ષા ભાઈ માટે પેલી રસ્તો પૂછનાર વ્યક્તિને ખરેખર માન ઉપજ્યું. એ વ્યક્તિ હતી એક નવયૌવના.

આવી ભયંકર કાળરાત્રીએ આમ તે અચાનક એકલવાયો પંથ ખેડી રહી હતી. હિંદુ સમાજમાં સ્ત્રીઓ માટે આવું સાહસ નવાઈ ભયું ને હીણપત ભયું ગણાય છે. સમાજ કહે છે: ‘સ્ત્રી એટલે ડરતું છેલું સ્વરૂપ!’, અને પેલી નવયૌવના પેલા ભક્ષા ભાઈ સાથે ગઈ. ક્યાં ગઈ? એક ભયંકર પ્રપંચના પંજમાં! કાળના મુખમાં!

નરપ્રકૃતિ નારીપ્રકૃતિને સારી રીતે સમજી ગઈ છે. નારીપ્રકૃતિને કંઈ વસ્તુ ગમે છે ને કંઈ વસ્તુ તરફ તેને આકર્ષણ છે તે અંશરૂપે પુરુષથી ભાગ્યેજ અનુપયુગ હોય છે. અને નારીજનિ પણ જાતીય વિકૃતિ હાથે કરી વહોરી લેતી આવી છે. તે કેમ? તેને ડગલે ને પગલે પુરુષે પાંગળી બનાવી છે. જનપથે અનુપયુગે સ્ત્રીએ તેમાં સંમતિ દર્શાવી છે.

રસ્તો ખતાવવાના એક નજીવા ઉપકારને પણ નારીહૃદય મહાઉપકારમાં ગણે છે. રસ્તો ખતાવનાર પુરુષપ્રકૃતિ તેમાં સ્ત્રીની નિર્જાળતા અને પોતાની શ્રેષ્ઠતા નીરખે છે.

તે નવયૌવનાના પવિત્ર યૌવનને પેલે પુરુષે પતિત કર્યું.

અને એ કારમી કુદરત જગતનાં સંતાન વિનાનાં ગાતાપિતાને નિઃસંતાન ટળવળાવે છે તે ગરીબોને ઘેર એકસામટાંજ ધકેલે છે! તેમ આ રાક્ષસના એક જ સમયને સંસર્ગે પેલી નવયૌવનાને ગર્ભ રહ્યો! ન રહ્યો હોત તો? તેની નિંદા જગત નજ કરત. કારણ કે તેની આંધેનાં ફટલાંયે સમાજમાં એ પંથે, એ જ વિનાશમાર્ગે વિચરી રહ્યાં છે.

પેલી નવયૌવનાની પિછાણ આપું? તેની જ્ઞાતિ જાણવાથી શો ફાયદો? જાણીનેય જગત તેનો-શો ઉદ્ધાર કરવા તૈયાર છે? અને ત્યારે તેમ કરી તે જિયારીના કલકિત ધતિહાસમાં વધુ કલક કેમ ચઢાવું?

પણ તે નવયૌવના કુમારિકા નહોતી. આ સંસારનાવને ક્ષેમ હંકારવા, તેમાં ભેદથી સગવડો મેળવવા, સાગર પારની ભૂમિમાં આજીવિકાનાં સાધનો શોધતો હતો તેનો પતિ.

તેને પ્રથમથી જ પત્ની સાથે વિસંવાદ હતો. આ જગતનાં માનવી સૌન્દર્યનાંજ પિપાસુ છે! સૌન્દર્યહીણ માનવીયે સૌન્દર્યને શોધે છે! તેનો તેમ કરવાનો હક ખરો?

પણ આ સમાજ-આપણો હિંદુ સમાજ-એટલે ‘પાપનો પહેલો અવતાર.’ ત્યારે ખીન્ને અવતાર કેવેક ધરી?

કુળના ચાંદ મેળવવા એ કાંઈ બળરુ વસ્તુ નથી. તેમ હોત તો આપણે ત્યાં વાંઢાવું નામ નિશાન હોત કે કેમ તે રાંકાભણું ગણાત.

કોઈક દહે છે હમણાં હમણાં વેચાય છે. પણ આટલી કોઈ રખે માની લે કે જમાનો સુધર્યો છે. ધણા કહે છે. ‘કન્યાઓની છત યમ છે.’ એ તો પૂછી જુઓ જિયારા વાંઢાઓને, તેઓ જ તેનો પ્રત્યુત્તર આપી શકે.

પેલી નવયૌવનાનો પતિ એક જીવતી જગતી પત્નીએ ખીજી વખત ઘોડે ચઢવા આગ્યો! પણ તે આગ્યો ત્યારે ઉપરની પ્રતનાથી તે અપરિચિત હતો, તેના જવાબમાં તો પત્નીની અરમ્મિકતા અને સૌન્દર્યની બિણપ જ હતી.

અને અંતે કોઈ દૈયાહીણા કન્યાપિતાએ પોતાની વઢાલસોઇ પુત્રીનો હાથ આ વઢધેલાને આપ્યો!

‘કાણુ પડયું?’

‘કાણુ જાણે!’

‘એ તો પેલી રાંડ, કમારજી સદાચ એવી જ રહી.’ સામેથી આવનારે નવા આવનારની રાંકા ઉકેલી.

‘કાણુ છે એ?’

તે જરૂર પાડ્યા વગર રહેતી નથી. ધરમંદિર કેવી ગોઠવણીથી શોભે છે! જરૂર તેમનામાં કળાનું કુદરતી જ્ઞાન પુરુષો કરતાં વિશેષ છે. જ્યાં પવિત્રતા ત્યાં ઈશ્વરનો સુવાસ.

તેનું શારીરિક ધડતર નિર્બળ છે, પણ તેથી તેના વિચારો કંઈ નિર્બળ હોતા નથી. તેનામાં ધણા સદ્ગુણો હોય છે. તેના કાર્યમાં શાન્તિ, ધીરજ તેમજ સુંદરતા ધણી હોય છે. આવા ગુણોથી તે જરૂર સમાજમાં શોભે છે.

પ્રાચીન યુગનો ઇતિહાસ તપાસો. સ્ત્રીને કેટલી સન્માનતા હતી, સમાજમાં તેનું સ્થાન કેવું હતું! ધણી વખત સ્ત્રીઓ યુદ્ધમાં જતી. તેની ચાંસાકાં ને ચંચળતા પુરુષવર્ગને શ્રુતન આપતી, ને પરિણામે ધણા વખત યુદ્ધમાં જીત થતી. આ જાતની હોશિયારી પુરુષોને કાંઈ રીતે ઉતારી નાખે છે એમ કહેવાનો અહીં અર્થ નથી.

પડદામાં રહી સ્ત્રી કંઈ મહત્ત્વનું કાર્ય કરી શકશે? સંસ્કારી બની શકશે? પછી ક્યાંથી તેમને સ્વતંત્રતા ભોગવવાની યોગ્યતા આવે? આ રિવાજથી ધણા ડોક્ટરો કહે છે કે સ્ત્રીને સ્વયંરાગ જલદીથી થાય છે. આમ તો સ્ત્રી વધુ ગુલામ નિર્બળ બનશે. એક તો પ્રજા પોતે ગુલામ તે ઉપરાંત પુરુષોએ સ્ત્રીઓને વિશેષ ગુલામ બનાવી. ધણા કહેશે કે ‘સ્ત્રીની બુદ્ધિ પાનીએ!’ આવું કહેવું તે બૂલભરેલું છે. કારણ કે સ્ત્રીની બુદ્ધિ જેટલી ચંચળ છે તેટલી જ તીક્ષ્ણ છે. ધણી સ્ત્રીઓ મેંજિસ્ટ્રેટ, ડોક્ટર તથા રાજકીય નેતા બને છે. ત્યારે પડદાની રીત કાઢી નાખી આજની યુવતીઓને સાફ શિક્ષણ આપી સુસંસ્કારી બનાવવી ઘટે.

પુરુષ સ્ત્રીને સ્થૂળ રીતે રિજવશે, પણ સ્ત્રી તો પુરુષને પોતાનું હૃદય અર્પણ કરી તૃપ્ત કરશે. સ્ત્રીઓ પુરુષોની ઉત્તેજક શક્તિ છે. તેમનામાં પુરુષ કરતાં આધ્યાત્મિક વિકાસ વધારે થયો છે, તો પછી તેમના હક્ક સિદ્ધ કરવા તે લાયક જ છે. જગતના પ્રખર બુદ્ધિશાળી પુરુષોને જન્મ આપનાર સ્ત્રીઓની સમાજમાં આજની આવી કલુષિત દશા! જગતના રાજકીય વિપ્લવ માટે માતાઓ જ કારણરૂપ છે. તેઓ પોતાના પ્રાણ રેડી કેવા સારા સંસ્કારી વીર બનાવે છે, ને છેવટે તે વીરલાઓને પોતાના દેશને ખાતર અર્પણ કરે છે. કેટલી ઉચ્ચ ત્યાગવૃત્તિ! પુરુષ પોતાના સ્થૂળ પૈસામાં રચ્યોપચ્યો રહી પોતાનાં પુત્રપુત્રીઓ માટે પૂરતી ફળવણી આપવા જેટલું ધ્યાન નહિ આપે, તો આ કારણથી પુરુષ કંઈ રીતે સ્ત્રી જેટલો દેશને ઉપકારી યશે? ભવિષ્યની પ્રજાને ચેતન આપી જાગ્રત કરનાર માતાઓના ત્યાગની સીમા જ નથી.

ત્રેમની વેદી ઉપર ઓળોનો ભોગ સાસ્ત્રિક છે, જ્યારે પુરુષોનો ભોગ સ્વાર્થી છે. પુરુષસમાજ કહેશે કે સ્ત્રી પતંગીઆની માફક મોઢથી મુગ્ધ થઇ પુરુષોને નમે છે, અને એમ કહી પુરુષ સ્ત્રીને સંરખું માન આપતો નથી. પુરુષોનો સંયમ કેટલો સંકુચિત! સ્ત્રીઓની શીલવૃત્તિ એનાથી વિશેષ છે. જેમ પુરુષ સંયમથી શોભે છે, તેમ સ્ત્રી શીલથી શોભે છે. સ્ત્રીઓનું શીલ લૂંટનાર પુરુષ જ છે. પુરુષની જેટલી સ્ત્રીમાં પશુવૃત્તિ નથી. સ્ત્રીઓને દૂષિત કરનાર પુરુષો જ છે. સ્ત્રીઓ પુરુષોના સંયમ ઉપર આક્રમણ નથી કરતી.

પુરુષોએ જાણી નોંધને સ્ત્રીઓના શિક્ષણ ઉપર આક્રમણ કર્યાં છે, કારણ કે તેમને ખીક છે કે તેઓ કદાચ તેમના કરતાં આગળ આવશે. પણ સ્ત્રીઓમાં દ્વેષભુક્તિ ને ઇર્ષ્યા પુરુષો કરતાં ઘણી ઓછી છે. સ્ત્રીઓ ભાવના ઉપર, જીવે છે ને તેથી જ તે ભાવનાઓને ઉચ્ચ જનાવં છે. દરેક સ્ત્રી પોતાના જાળક, પતિ ને વડોલના જન્મા પહેલાં કંઈ નહિ લે. કદાચ કાંઈ દિવસ અચાનક કાંઈ ગહેમાન આવી ચડે તો પછી જે કંઈ દૂકડો તેમના નસીબમાં રહ્યો હોય તે લેઈ સંતુષ્ટ રહીને જૂળ સહન કરશે. સંતતિ માટે સ્ત્રીઓ કેટલું દુઃખ સહન કરે છે? જન્મ આપતી વખતની તેમની વેદના ઉપર નજર નાખો. પણ પુરુષને તેની ક્યાં પડી છે? તેમને મન સ્ત્રી તે ગિચાઈ પશુપ્રાણી જ છે! દરેક ક્ષણે પુરુષ તેને દુઃખ આપવા પાછી પાની નહિ કરે. આજ કારણથી સ્ત્રીઓના માનસ ને વ્યક્તિવિકાસ માટે સ્થાન રહ્યું નથી. સ્ત્રી પોતાનું શરીર, હૃદય તથા આત્મા સર્વ પુરુષને અર્પણ કરે છે! તો શા માટે પુરુષે તેને સમાજમાં સમાન સ્થાન ન આપી જીવનરૂપી ફૂલની સુગંધી લેવા માટે તૈયાર થવું ન જોઈએ?

સ્ત્રી લગ્નપ્રતીમાં જ્યારથી જોડાય છે, ત્યારથી તે પોતાના પતિ માટે ઉચ્ચ ને સાસ્ત્રિક વિચારો સેવે છે ને એમ મુમજે છે કે પતિ તે તેનો અમૂલ્ય જીવનસાથી છે. પુરુષ તેને મન જીવનનું સુકાન ને સ્ત્રીપુરુષની જીવનહોડી છે. સુકાન ને હોડી ચારી, તો જીવનરૂપી મુસાફરી ઘણી સરળ ને સુંદર બને છે. જાનેમાંથી એકનો અભાવ ને અપૂર્ણતા હોય તો પછીથી કેવું નિઃસ્વાદ જીવન! ક્યાંથી જીવનમાં રસ રહેશે?

આમ વહુ સાસુના અનેક અત્યાચારો હેઠળ ઈંદાતી જાય છે. કેટલીક વહુઓએ પોતાના પતિને તેની પોતાની આંખે પોતાની દુઃખદ સ્થિતિ બતાવી હોવાથી જાને અલગ રહેવાનું પસંદ કરે છે, પણ અલગ રહેવામાં પતિની શક્તિ ન હોય તો તેમ ન બની શકે. એટલે વહુઓએ સાસુના અને સમાજના અમાનુષી જાંઘનોમાંથી મુક્ત થવા ‘માડીને કહેજો જે દીકરી દૂવે પડી!’ એ મુત્તનું શરણું લેવું પડે છે!

કેટલીક વહુઓ પોતાનાં માતાપિતાની આજરૂ માટે સાસુના અત્યાચારો મૂળે મોંઘે સહન કરી દુઃખદ સ્થિતિમાં જ પોતાનું જીવન વિતાવે છે. આપણામાં ‘સાસુવહુને બને નહિ,’ એવી કહેવત યથા ગણ છે અને તેની સાચાઈ માટે આજે પણ સાસુની નીતિ ટેકા આપે છે.

મહાન પુરુષો કહે છે અને કહી ગયા છે કે સ્ત્રી વિના પુરુષ સુખી નથી. તે પ્રમાણે પુત્ર પુત્રવધૂ વિના સુખી ક્યાંથી થવાનો હતો? પુત્રવધૂ ઉપરના અત્યાચારો ફક્ત વહુને એકલીને જ નહિ, પણ પોતાનાં હિતેચ્છુ પુત્રને પણ હાનિકર્તા છે તે સાસુએ જાને આંખો ખુલી રાખી જોવાની જરૂર છે. પોતાના પુત્રને આદર્શ નીતિમય જીવન જીવી કુળને સાચી કુલીનતાની શ્રેણીએ પહોંચાડવામાં પુત્રવધૂ સિવાય બીજું કાંઈ ટેકારૂં નથી. પુત્રહિતૈષી માતાઓએ પુત્રવધૂ ઉપરનું અત્યાચારી સાસુપદ અણગું કરી સ્નેહી માતાપદને સ્વીકારી વહુને પુત્રીતુલ્ય માનવી એ યોગ્ય અને ઇષ્ટ છે. નિર્દય અંકુશો ઉડાવી લેવાય અને ઘરકામમાં સાસુ ભાગીદાર બને તો સાસુવહુ વચ્ચે પુત્રીમાતાના શુદ્ધ સ્નેહનું નૈમર્ગિક વહેણું વહે અને તેજ વહેણથી વહુ બાળઉછેર, ગૃહસંસ્કાર વગેરે દિપયોગી વિષયોનું જ્ઞાન ધરાવી સૌન્દર્ય સાથે બુદ્ધિનો વિકાસ કરી આદર્શ નીતિમય જીવન જીવી બતાવી વીર અને નીતિવાન સંતાનો સમાજને ચંદ્રો ધરશે. ખરેખર આજે સમાજની તેવાં જ સંતાનોની જરૂર છે.

પોતાના જીવનસાથીને સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી થનાર યુવક પ્રજામત કેળવી વહુને સ્વતંત્ર થવાના સાચા હક્કને આગળ લાવી તેની સ્વતંત્રતા માટે પોતાથી બનતો ફાળો આપે.

મોખ્યાસા (કેન્યા)

મોહનભાઈ ગિરધરભાઈ પટેલ

સમાજસુધારણાનાં અર્ગોને

પુખ્ત પણા હિંદુ સમાજમાં જે ઘણા જુલમી સડાઓ રહેલા છે, તે સડાઓને આશંકાવવા માટે સમાજસુધારકો, લેખકો, સામાજિક પત્રો બનતે પ્રયત્ન તનતોડ

મહેનત કરી રહ્યાં છે. સમાજને અગ્રિમતિના દૂર પાશમાંથી મુક્ત કરવા મથતા એ પ્રત્યેક અંગ પાસેથી સમાજ શી શી આશાઓ રાખી શકે તે વિચારીએ.

આર્થિક દૃષ્ટિએ જોતાં હાલને કટોકટીને પ્રસંગે ધણા મધ્યમ વર્ગના સમાજસુધારકો પોતાની પ્રિય વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી સમાજના ઉદ્ધારનું મહાકાર્કિન કામ પોતાના તનમનને ભોગે કરી રહ્યા છે. સમાજસુધારકોએ સમાજને અનિષ્ટ વસ્તુનો ત્યાગ કરવા પોતાના દૃષ્ટાન્તથી સમાજની દરેક વ્યક્તિને પ્રેરવી ધરે. જેવી રીતે બુદ્ધિહીન જળનો ઉપયોગ યોગ્ય રીતે થતો ન હોવાથી તે જળ નકામું છે, તેવી જ રીતે અમલમાં મૂક્યા સિવાયનું સૂત્ર શિષ્યામણુ તરીકે આપવું તે પણ નકામું છે, તે સમાજસુધારકોએ ન ભૂલવું જોઈએ. પોતાની મહેનતનો હેતુ જરૂર હાલના માટે પોતાની જાતને અપ્રામાણિક ન બનાવતાં પ્રત્યેક સુધારકે પોતાનું દૃષ્ટિબિંદુ આગળ રાખી હાથેા ખેસાડવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મધ્યમ વર્ગના સુધારક કરતાં ધનિક વર્ગના સુધારક સારી રીતે બહાર આવી શકે છે, અને કોઈ ધનવાન સુધારક જનતા ધારે તેા જલદીથી સુધારક બની શકે છે. આ વર્ગના સુધારકોએ પોતાની યોગ્યતા મુજબ સમાજને યોગ્ય મદદ આપી પોતાની ફરજ અદા કરવાનો આશય રાખવો જોઈએ.

હાલના વખતમાં ધણા જણ પોતાના વિચારો લેખો દ્વારા પત્રોમાં છપાવી સમાજની આગળ મૂકે છે; અને તેની અસર સમાજ ઉપર કંઈક રીતે થાય છે. કોઈ પણ માણસના વિચારો તે નજીવી વસ્તુઓ નહિ, પણ તે માણસના સિદ્ધાન્તો કહી શકાય. સિદ્ધાન્તો એટલે કોઈ પણ રીતે જીવન પર્્યંત જીવને જોખમે સાચવી રાખી વખત આવ્યે કોઈ પણ જાતનો ભય રાખ્યા સિવાય અમલમાં મૂકવાનાં મુત્રો. પોતાના વિચારોને અમલમાં મૂકી જીવનમાં રચાન આપવા કોઈક લાગ્યશાળી જ સમર્થ છે. કોઈએક લેખક પોતાના લેખોમાં વરવિક્રય, કન્ધાવિક્રય, ઉત્તરક્રિયા અને ક્રન્નેડાં ન કરવા માટે, તેથી થતી હાનિઓનું પ્રકાશન કરી, લેખ દ્વારા ચીતરી સમાજનો સડો દૂર કરવા પ્રયત્ન કરે; પણ તે જ લેખક જો વખત આવ્યે, પોતાનાં લખાણો જૂલી જગ્યાથી અગર કોઈ પણ જાતના ખીન્ન ડરથી વરવિક્રય, વગેરે અનિષ્ટો આચરે તો તે લેખકને સમાજ-ધમારતનો ચણનાર નહિ પણ જોદનાર કહેવામાં કોઈ પણ જાતનો વાધો કે દોષ નથી અથવા ધાર્મિક દૃષ્ટિએ જોતાં પાપ નથી. માટે લેખક પોતાના પ્રગટ કરેલા વિચારો પોતાના હૃદયના ઊંડાણમાં-કાળાન્તરે પણ ન ખૂંસાય એવી રીતે કાતરી રાખવા જોઈએ; કોઈની સ્મરણશક્તિને હાનિ પહોંચી હોય તો શાહીથી ચોકએ અક્ષરે પોતાની નોંધપોથીના પાના ઉપર

લખી પોતાની જનતી જહેમતે સાચવી ગ્રામવામાં કોઈ પણ જાતની શરમ યા દીલ ગ્રામની નહિ. અને લેખકજીઓએ ભૂલવું ન જોઈએ કે જે માણસ જોલે કાંઈ અને કરે કાંઈ તો તે માણસ સમાજનો વિશ્વાસ ગુમાવી બેસે; અને સાથેસાથ સમાજસુધારણાના સાચા હિમાયતીઓને પણ પોતાનું કામ આગળ ધપાવવામાં વાંધો આવે, કારણકે કોઈ એક ધર્મનો માણસ પોતાની ફરજ અદા કરતાં ભૂલ કરે તો તે ભૂલનો ભોગ તેને પોતાને જ નહિ પણ તે ધર્મને પણ થોડો ઘણો આપવો પડે છે. માટે સમાજસુધારણામાં ફાળો આપતા લેખકોએ વિશ્વાસઘાતી ન જનવું જોઈએ.

સામાજિક પત્રો આપણા સમાજને ઉત્તરિતો પંચ દેખાડે છે. તે પંચ વિચરતાં તેના કાયદા સ્પષ્ટ રીતે તરી આવતા દેખાશે. કેટલાક માણસો કેટલાંક સામાજિક પત્રોને વખોડી કાઢે છે, કારણ કે એ પત્રો સમાજમાં જનતી હાનિજનક બાબતો ઉપર પ્રકાશ પાડી ઉધારી પાડે છે. આમ કરવાથી જે માણસે તેવું આચરણ કર્યું હોય તે માણસને સાધારણ રીતે ખોટું તો લાગેજ; કારણ કે તેવાં લખાણથી સમાજમાં પોતાનાં માન ધટી જાય. સમાજમાં પોતાના પાપને ખુલાં પાડી સમાજને સુમાર્ગ જતાવનાર પત્રને એવાં પાપ કરનાર વગેરે કાઢવામાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત કર્યું માને છે; અને લલિપ્યમાં એવાં પાપ કરવાની આશા રાખતા કેટલાક લોકો તેના પક્ષમાં લખી જઈ પત્રને તોડી પાડવા અને હલકું પાડવા મથે છે. આમ છતાં જરા સમાજસુધારક પત્રે સમાજમાં ચતાં અનિષ્ટ કામો ઉપર પ્રકાશ પાડી આંધળા સમાજની લાકડી જનવું જોઈએ. જે પત્ર આવી તક જતી કરી પાપ કરનાર પાસે બિલકું માંડી માગવા પ્રેરાય તે પત્રના કરતાં વધારે સમાજદ્રોહી કાણ હોઈ શકે?

મહેળાવ

રાવજીભાઈ નાનુભાઈ પટેલ

અનુકરણીય લગ્નખર્ચ

આ શરે ત્રણસો વર્ષ ઉપર મેવાડ દેશમાંથી મેવાડા વણિક ઝાતિનાં કુટુંબોનાં મુખ્ય માણસો સોજિત્રા ગામમાં આવીને વસ્યા. ગુજરાત અને ચરોતરમાં વીસા મેવાડા ઝાતિના વાણિયાનું મૂળ રહેકાણુ સોજિત્રા હતું અને છે. આ ગામમાં જેમ જેમ તેમની વસ્તી વધતી ચાલી તેમ તેમ નિર્વાહ અને વેપાર અર્થે નર્મદા અને સાંજરમતી વચ્ચેનાં જુદાં જુદાં ચોસડ ગામોમાં તેઓ જઈ વસ્યા. ત્યાં તેઓ પોતાનો ધંધો ચલાવે છે, પરંતુ લગ્નપ્રસંગે તેઓ દર ત્રીજે વર્ષે વૈશાખ માસમાં સોજિત્રામાં ભેગા થયા છે. તેમનાં લગ્ન સોજિત્રામાં જ થાય છે.

તેમનામાં ઘણાનાં ઘર પ્રથમથી જ ત્યાં હતી, તે હાલ પણ ચાલુ છે. જે કેટલાક લોકોએ વેચી દીધેલાં, તેઓ લગ્નચર્યા વખતે આવે છે ત્યારે જરૂરી-આત પ્રમાણે પંદર વીસ દિવસ કે એકાદ માસ માટે ભાડે ધર રાખે છે.

ગમે ત્યાં રહેતા હોય ત્યાંથી લગ્ન વખતે તેઓ ખુદા સોજીત્રામાં કુટુંબ સાથે આવીને રહે છે. લગ્નવાળાને ત્યાં, માત્ર લગ્નપ્રસંગે, લગ્નવિધિમાં હાજરી આપે છે. પરંતુ આપવાની રીત હોતી નથી. પદ્માનો રિવાજ ફક્ત રૂ. ૧૮૧ છે. પાટીદારોની કે દેખાવ કરનારી બીજી જ્ઞાતિઓની માફક જથ્થાબંધ લોકોને જમવા જમાવવા પાછળ પૈસા ખર્ચવાના હોતા નથી.

પૈસાપાત્ર માણસો પણ લગ્નમાં પચાસથી બસો સુધી ખર્ચ કરીને ચલાવી શકે છે.

ત્રણ કે ચાર લગ્નપ્રસંગો એક જ કુટુંબમાં સાથે સાથે અને એક જ દિવસે રાખી શકાય છે અને થોડા ખર્ચમાં પૈસાપાત્ર માણસો પણ પતાવી શકે છે. લગ્નની એક જ મિતિએ દસ દસ લગ્ન હોઈ શકે છે. સંવત ૧૯૮૮માં એક જ મિતિનાં એ છસો ઘરની જ્ઞાતિમાં ૪૪ લગ્ન હતાં.

આ કામમાં લગ્નપ્રસંગ સોજીત્રા ગામમાં જ કરવા પડે છે. મરણ, સીમંત, અને એવા બીજા પ્રકારના ખર્ચ કરવા કાંઈની ઇચ્છા હોય તો જ્યાં રહેતા હોય ત્યાં કરી શકે છે.

જ્યાં રહેતા હોય ત્યાં લગ્ન પછીનું જમણું કરવું હોય તો તે પણ કરી શકે છે અને જ્ઞાતિના લોકોને આમંત્રી શકે છે, અગર તો સોજીત્રામાં લગ્નચર્યાના વખતમાં છસો ઘરની તમાગ જ્ઞાતિને જમવા નોતરી શકે છે. પણ આ કંઈ ફરજિયાત નથી.

પાટીદારની વરતી પ્રમાણમાં વધારે છે. તેઓ મોટે ભાગે ખેતી ઉપર નિર્વાહ કરનારા છે, ગરીબાઈ ધણી છે, દેવામાં હૂબેલા હોય છે, છતાં દીકરીના અને ગામડાંમાં દીકરાદીકરીના જાને લગ્નપ્રસંગે ગરીબમાં ગરીબ પાટીદારને પણ કમીમાં કમી પાંચસોથી એક હજાર સુધી ખર્ચ કરવો પડે છે. જ્યારે વીસા મેવાડા વણિક કામના લોકો પૈસાદાર છે, કેટલાક તો લક્ષાધિપતિ છે, છતાં સો, બસો અને વધારેમાં વધારે પાંચસો રૂપિયામાં લગ્નખર્ચ પતાવી નાખે છે. પચાસ રૂપિયામાં પણ સારી રીતે ચલાવવા ધારે તો આ લોકો ચલાવી શકે છે.

પાટીદારની માફક ધામધૂમ હોતી નથી, દોડદોડ અને હેડફ્રેડ હોતી નથી, ખોટો ખર્ચ કે ખોટી મોટાઈના દેખાવ હોતો નથી. તદ્દન સાદાઈથી તમાગ વિધિ કરવામાં આવે છે.

લગ્નને દિવસે જમણુનો વ્યવહાર હોતો જ નથી, માત્ર ખહારથી આવેલા મહેમાન જ જમે છે.

હું મારા જે મિત્રને ત્યાં લગ્નપ્રસંગ માટે ગયો હતો ત્યાં જમનાર પુરુષ અને સ્ત્રી મહેમાન દશ દશથી વધારે નહોતાં. રસોઈની ધમાલ નહિ. મહેમાન સ્ત્રીઓ અને ઘરની સ્ત્રીઓ એક જીખના સહકારથી રસોઈ, વ્યવસ્થા, વગેરેનું કામ કરે. ઘરના માણસો અને સ્ત્રીઓ પણ જમવા સાથે બેસે.

મારા આ મિત્ર મારા પૈસાપાત્ર છે. એક ભાઈ વડોદરામાં વકીલાત કરે છે. એક ભાઈ જર્મની જઈ આવી કોલ્કાપુર રાજરામ કોલેજમાં પ્રેફેસર અને વાઇસ પિન્સીપાલ છે. છતાં આવી સાદાઈથી લગ્નવિધિ અને ખર્ચ થાય છે. તેમની મારા ઉપરની કંકાત્રીનો નમુનો નીચે પ્રમાણે છે, ને ઉપરથી ડટલાં લગ્ન અને વિધિ એકી વખતે થઈ શકે છે, તેનો દાખલો પૂરો પડે છે:

મુદ્દા મહાશય,

વિ. વિ. કે અમારે ત્યાં નીચે પ્રમાણે શુભ પ્રસંગો સોજીત્રા મુકામે નિરધાર્યા છે.

૧. ચિ. દામોદરદાસના પુત્ર ચિ. સરદાચંદ્રનાં શુભલગ્ન સંવત ૧૯૯૪ના વૈશાખ સુદ ૧૦ ને સોમવાર, તા. ૯ મે ૧૯૩૮ને રોજ સાંજે ૭ વાગ્યે.

૨. ચિ. ભાઈ સાકરલાલની પુત્રી ચિ. સરલાબેનનાં શુભલગ્ન સંવત ૧૯૯૪ના વૈશાખ સુદ ૧૦ ને સોમવાર, તા. ૯ મે ૧૯૩૮ને રોજ સાંજે ૭ વાગ્યે.

૩. ચિ. ભાઈ દામોદરદાસની પુત્રી ચિ. જસુમતીબેનનાં શુભલગ્ન સંવત ૧૯૯૪ના વૈશાખ સુદ ૧૧ ને મંગળવાર, તા. ૧૦ મે ૧૯૩૮ને રોજ.

૪. ચિ. ભાઈ સાકરલાલના પુત્ર ચિ. કેસરીકુમારને નિશાળે બેસાડવાનું મુદ્દત સંવત ૧૯૯૪ના વૈશાખ સુદ ૧૨ ને શુક્રવાર, તા. ૧૧ મે સને ૧૯૩૮ને રોજ સવારમાં ૬થી ૯ વાગ્યે.

ઉપર પ્રમાણેના માંગલિક પ્રસંગોમાં આપ સહકુટુંબ સહપરિવાર સોજીત્રા પધારી આભારી કરજો. તા. ૨૪-૪-૩૮.

લી. રતેહાધીન

શા. વ્રજલાલ જેઠાલાલના

જયજીનેંદ્ર વાંચજો.

પાટીદાર આ અનુકરણીય દાખલો લેઈ હજી લગ્નના ખર્ચમાંથી ખુવાર થતો ક્યારે જાયશે? રિવાજમાં ક્યારે ફેરફાર કરશે?

પ્રભુ સર્વને સદ્બુદ્ધિ આપે.

વડોદરા, ડાહી નજીક

વકીલ હાથીભાઈ અમથાભાઈ પટેલ

.. યુવકો સમાજસુધારામાં કેવી રીતે ભાગ લેઈ શકે?

યુવકો સમાજસુધારામાં ભાગ લેઈ શકે એ જોટલું સહેલું છે તેટલું વિષમ પેશ છે. યુવક એટલે જ એમ ગાની રકાષ કે તે ધાર્યું કરી શકે, પાર પાડી શકે. તેથી જ યુવકો માટે સમાજસુધારામાં ભાગ લેવાનું ઘણું સહેલું છે. પણ સમાજસુધારામાં ભાગ લેવો એ એક પ્રકારનો સેવાધર્મ છે; અને સેવાધર્મ એટલે તંત્રચારની ધાર ઉપર ચાલવું અને સર્વસ્વ અર્પણ કરવું. એ યુવકોને માટે મુશ્કેલ તો શું, અશક્ય પણ છે. આજના મોજલા યુવકોને માટે એ તદ્દન અમ્ભવિત છે. આજની નિષ્ક્રિયતા સમાજમાંથી ટાળવી જોઈએ, તે કઈ રીતે ટળે અને આજનાં યુવકયુવતીઓ સમાજસુધારામાં કઈ રીતે કેટલો ભાગ લેઈ શકે તે માર્ગ શોધવો જોઈએ.

જિંદગીમાં પ્રવેશ કરતા યુવકને સમાજસુધારામાં ભાગ લેવાની ધગશ હોય છે, ધાર્યું પાર પાડવાની ઇચ્છા હોય છે. નિશ્ચય કરવો અને તેને વળગી રહેવું એ તેને મન સહેલ છે, કદાચ એવા નિશ્ચય માટે ખુવાર થવાને અને આવી પડે તે સહન કરવાને તે તૈયાર હોય છે, પણ રૂઢિના આક્રમણ આગળ તે નરમ થઈ જાય છે, પરિસ્થિતિ તેને ગિરુપાય બનાવી દે છે. એટલે સમાજસુધારામાં કયો યુવક કેટલો ભાગ લેઈ શકે તે એની પરિસ્થિતિ ઉપર આધાર રાખે છે. યુવકો એમ ચાર પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં હોય છે:

૧. કુટુંબમાં માતા, પિતા, કાકા, દાદા વગેરે દયાત હોય, એ અને એવાં બીજાં સરચક કુટુંબીઓ વચ્ચે રહેવાનું હોય. અને જ્યાં બાળપણ કે ડરપું એ જ કાર્ય કરવાનું હોય, બીજી કોઈ પણ જાગૃતમાં માથું મારવાનું જ ન હોય તેવો યુવક સમાજસુધારામાં શો ભાગ લઈ શકે? આવા એક પ્રકારના યુવક.

૨. માતા, પિતા અને વડીલો દયાત હોય, પણ યુવકનું જ ચલણ હોય. કમીવું, કુટુંબસંભાળ અને કાર્યવ્યવહાર એ સર્વ એ યુવકને માથે જ હોય ત્યાં એવો યુવક જરૂર સમાજસુધારામાં અગત્યનો ભાગ લઈ શકે.

૩. વડીલોથી સરચક કુટુંબમાં પણ અને તેમનું જગ્યાં હોવા છતાં પણ જે યુવક પોતે કુટુંબમાં સગાન હિસ્સો આપતો હોય તેવો યુવક શું સમાજના હિતને ખાતર પણ વડીલોને દુલખીને નહિ, પણ સમજાવીને પોતે સમાજસુધારામાં ભાગ ને લઈ શકે?

૪. જે યુવકને ગાયે વડીલ નથી, હોય તોપણ જે પોતે સ્વતંત્ર છે, જ્યાં વડીલોનું જગ્યાં નથી, સમાજ તંત્રનો ડરને જોને પોતાની જવાબદારીએ બંધવવાની હોય તેવો યુવક જરૂર સમાજસુધારામાં સંપૂર્ણ ભાગ લેઈ શકે.

૪૧૦ યુવકો સમાજસુધારામાં કેવી રીતે ભાગ લેઈ શકે ?

આ ચારમાંથી કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં હોવા છતાં હરકોઈ યુવક સમાજ-સુધારામાં જરૂર ભાગ લેઈ શકે છે. લેઈ શકે છે એટલું જ નહિ પણ આદર્શ બની સમાજને દેરી શકે છે. એને માટે યુવકમાં બે બાબતની જરૂર છે : (૧) સારાસારનો વિચાર અને તેનો નિર્ણય, (૨) એવા નિર્ણયને અમલમાં મૂકવાનો નિશ્ચય. સામાજિક બાબતોની દરેક બાબતમાં અને ખાસ કરીને જ્યાં પોતાને હિસ્સો આપવાનો છે તેવી બાબતોમાં દરેક યુવકે તે બાબતનો વિચાર કરવો જોઈએ. પોતાના એ કાર્યથી સામાન્ય રીતે સમાજને કેટલો લાભ છે તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. સમાજના બળ પુરુષોની કે વિદ્યવંતોની દલીલ-બાજીથી નહિ, પણ પોતાની બુદ્ધિથી જ તેનો નિર્ણય કરવો જોઈએ; અને એ નિર્ણયને વળગી રહેવું જોઈએ. સમાજના રૂઢિચુસ્તોના કે કુટુંબીઓના વિરોધથી કેટલું સહન કરવું પડશે એ એ નિર્ણયની સાથે જ ગણી લેવું જોઈએ. પછી પોતે કેરેલા નિર્ણયનો દૃઢપણે પૂરેપૂરો અમલ કરવો જોઈએ. તેમ કરતાં જ સહન કરવું પડે તે સહન કરી લેવું જોઈએ. યુવક એટલું તો જરૂર કરી શકે.

તે ઉપરાંત એક બાબતની યુવકમાં ખાસ જરૂર છે : હૃદયબળ. યુવક માનતો હોય કે આ અનિષ્ટ છે અને તે કાર્ય કરવા યોગ્ય નથી, છતાં પોતે તે પ્રમાણે વર્તી શકતો નથી; પોતાની નિર્ગળતાએ એ અનિષ્ટ કાર્યો પોતાની નજર આગળ, પોતાની જ જવાબદારી હેઠળ, બંધે પોતાને જ હાથે મૂક સંભવિત થવા દે છે. આમ થવાનું કારણ એક જ છે : માત્ર હૃદયબળની ઊણપ. આજનાં ધણાંજણાં સામાજિક રૂઢિકાર્યો એવી મૂક સંભવિત જ ધાંધ છે.

વળી યુવકે સમાજમાં રૂઢિથી ચાલતાં ભય, વહેમ અને અર્થશૂન્યતા સમજી લેવાં જોઈએ. ‘એમ ક્યાં સિવાય ન જ ચાલે’ એવું જ્યાં કહેવાતું હોય ત્યાં તે કેટલું કારણભૂત છે, અર્થકારક છે તે જોવું જોઈએ. માત્ર ખાલી કારણો અને હેતુસિવાય કહેવાતું ‘આમ થવું જ જોઈએ,’ એનાથી અંગાઈ જવું ન જોઈએ. એમ શા માટે કહેવાય છે, તેમાં કયો ઉદ્દેશ રહેલો છે, અને એમાં મૂળભૂત કારણો શાં છે તે જોવું જોઈએ. એવાં કયાં કારણો કે હેતુ ન હોય તો માત્ર કહેવાવા ઉપરથી જ તેને સ્વીકારી લેવું ન જોઈએ. યુવકને મન આં સહેલ છે, કારણ કે એવું તો એ દરેક બાબતમાં એ જોતો જ હોય છે. તો હૃદયબળની જ ખામી હોય છે. ધરનાં વૃદ્ધ ગાજી કહેશે કે ‘ભાઈ, ખૂટ પહેરીને ધરમાં ન આવાય,’ તો તેને આજનો યુવક એણું જ માનવાનો છે? તેવું જ સમાજની રૂઢિઓમાં. દાખલા તરીકે ‘બાપનું બારમું કરવું જ જોઈએ, નહિ તો માત પેઢીની આંગણ જાય,’ એવું કહેવાતું હોય ત્યાં પણ યુવકે વિચાર કરવો જોઈએ.

કે બાપનું બારમું કરવાની સમાજને શો ફાયદો છે? અને આખરે ક્યાં જાય છે? આખરે તો સત્યને અને નીતિને માર્ગે જતી જ નથી.

યુવકે સામાજિક રૂઢિચુસ્તના ફરજિઆતપણાનો કે એ રીતે થતા યજ્ઞાત્કારનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. સમાજની કાંઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ; તેની શક્તિ ઉપગ્રંત પણ, રૂઢિસાધક કાર્યો શા માટે કરાવવાં જોઈએ? યુવકે આ બાબતનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. એવા યજ્ઞાત્કારનો તો જરૂર સામનો કરવો જોઈએ, અને એ ફરજિઆતપણું સમાજમાંથી સદાને માટે દૂર કરવું જોઈએ. જે સમાજ અને તેની પ્રથાઓ વ્યક્તિનું દ્વિત સાચવતાં ન હોય અને દ્વિત તો નહિ, પણ ઊલટું તેવી વ્યક્તિની શક્તિઓનો નાશ કરતાં હોય, તેવા સમાજને અને તેની પ્રથાઓને સાથ શા માટે આપવો જોઈએ? યુવકે આ જોઈ શકશે?

પણ યુવકોમાં આ બધાની આશા રાખવામાં એક ભય છે. યુવકોમાં કેટલાક યુવકોનું માનસ આજે મોજશોખ અને વિલાસ તરફ દોરાયેલું છે. નાટક-સીનેમા જોવામાં અને નૌવેલો વાંચવામાં જ એમની પ્રવૃત્તિ આવી રહે છે; શહેરોમાં ફરવું, હોટેલોમાં જઈ સ્વાદ કરવા, એ એમનું મુખ્ય કાર્ય થઈ પડ્યું છે; અને વેવલા પ્રેમની રસકથાઓ કરવી એ જ એનું લક્ષ્ય હોય છે. આવા યુવકોને સમાજની કે દેશની-કશાની પડી હોતી નથી, તેનો વિચાર સરખોય હોતો નથી. એ યુવકો સમાજસુધારામાં સાથ આપે એવી આશા જ કેમ રખાય? એવાઓ તો મોટી ઉમરે જ્યારે પોતાને ત્યાં કાંઈ પ્રસંગ આવે છે ત્યારે જ આ સામાજિક રૂઢિઓ મામે જળડી જોડે છે!

જેનું યુવકોનું તેનું જ યુવતીઓનું પણ. યુવતીઓ ધારે તો યુવકો કરતાં વધુ લાગ લેઈ શકે. ખરી રીતે તો સમાજમાં પુરુષવર્ગ કરતાં સ્ત્રીવર્ગ જ સમાજની રૂઢિઓને વધુ પોષે છે. એટલે સ્ત્રીવર્ગ જ સમાજસુધારા માટે વધુ ધ્યાન આપવું જોઈએ. સ્ત્રીઓનાં હૃદય કામળ હોય છે, તેમને લાગણીની અસર તરત થાય છે, તેથી તેઓ પોતાની દૃઢી દૃષ્ટિને લીધે ન કરવાનાં સામાજિક કાર્યો કરવા ઉત્સુક થાય છે. એમ થતું અટકે તેટલા માટે સ્ત્રીવર્ગને માટે કેળવણીની ખાસ જરૂર છે. એ કેળવણી તે આજની કહેવાતી કેળવણી નહિ, પણ કર્તવ્યો વિષેનું સાચું જ્ઞાન થાય તેવી કેળવણી હોવી જોઈએ. ધણી વાર જોવામાં આવે છે કે હાઈ સ્કૂલમાં ને કોલેજમાં કેળવણી પામેલી યુવતી કાળી માડી પહેરી, લાંબો ધૂમટો તાણી, દેખાવને ખાતર પણ શોકનાં જેસણાંમાં રડવા બેસી જાય છે. ત્યારે એમ કહી શકાય કે આજની કેળવણી આ રૂઢિઓ ઉપર ઠરી અસર કરતી નથી. આજની યુવતી આવતી કાલે સ્ત્રીસમાજની

૪૧૨ યુવકો સમાજસુધારામાં કેવી રીતે લાગ લેઈ શકે?

અમણી જનશે, સામાજિક રૂઢિઓમાં ફરતીકારવતી જનશે; આજની યુવતી આપવિતીની ભદ્રીમાંથી પસાર થઈ આવતી કાલે સાસુપદે વિરાજી ધુરંડશે; આજની યુવતી માતાપિતાનાં દુઃખો જોઈ કુમારિકા મટી બીજે ઘેર વહુ બની પતિ, સાસુ, સસરાને સંતોષવા ખાતર જાપને ચૂસવાને વિકરશે, અને દીકરાની વહુને મેણાં મારી રૂઝાવશે. ત્યારે કહેવું જોઈએ કે હજી યુવતીઓ કેટલીયે સદીઓ પાછળ છે.

રોવું ફૂટવું, કાણુમાકણુ કરવી, વેવાઈની આખ્યા લીધાની કુચલી કરવી અને મેણાં મારવાં, બીજાનાં ખર્ચો જોઈ તેની હરિફાઈમાં કુટુંબીઓને ખર્ચના ખાડામાં ઉતારવાં, વગેરે જાણતો યુવતીઓએ વિચારપૂર્વક ત્યાગ તો કરવો જ જોઈએ. પોતાને ત્યાં આવતે દરેક પ્રસંગે સક્રિય પ્રમાણે અને ઓછામાં ઓછે ખર્ચે એ કાર્યનો ઉકેલ કરવો જોઈએ. ડાળદગામ દેખાડવા માટે નહિ, પણ પ્રસંગના હેતુ અને ખર્ચ તરફ જ દષ્ટિ રાખી તે ઉકેલવાં જોઈએ. એટલું ફરજીને યુવતીઓ વિચાર કરશે?

યુવકયુવતીઓ આ બધું બીજાને કહી જતાવી કે રીકા કરીને સમાજ-સુધારાને કશો સાથ નહિ આપી શકે. સાચા સુધારા માટે તો પોતાની ફરજો અને વર્તણૂક તપાસવાં જોઈશે, અને સમાજસુધારાની દરેક જાણતમાં અથવા સામાજિક રિવાજોમાં પોતાની વર્તણૂકથી જ ધડો આપવો પડશે. તો જ તેની અસર થશે, અને સમાજસુધારામાં કંઈકે કાંઈ થઈ શકશે. ખારમાંનું પીકિટિંગ કરવું સહેલું છે, પણ જ્યારે પોતાને ત્યાં જ એવો પ્રસંગ આવે ત્યારે અદશ્ય થઈ જવાનું કેટલાયે યુવકો માટે બન્યું છે, એટલે પીકિટિંગ કરવું નિષ્ફળ જાય એમાં નવાઈ નથી. સમાજનાં યુવકયુવતીઓ સમાજનાં દૂષણો તરફ નજર કરે, તેનો વિચાર કરે, સારાસારનો નિર્ણય કરે, કદેક્ષા નિર્ણય પ્રમાણે નિશ્ચય કરે અને તેનો અમલ કરે, તેમ કરીને સમાજને સુધારે અને દોરે. એવું તેઓ કરતાં યાવ તે માટે સમાજમાં તે સમજાવવાની પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ રહેવી જોઈએ. લેખો, ભાષણો, વર્તમાનપત્રો દ્વારા આ પ્રવૃત્તિ ચાલુ રહેવી જોઈએ. ગામે ગામ સુધારકમંડળો હોવાં જોઈએ, જેથી આવી પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ રહે. તે સાથે એ મંડળો ગામની સામાજિક જાણતો તરફ નજર રાખે, જે કોઈ યુવક આવા સમાજસુધારામાં પગ મૂકવા ઇચ્છતો હોય તેને આશ્વાસન આપે, ઉત્તેજન આપે, હિમત આપે, જેથી હરકોઈ યુવક સમાજસુધારા કરતાં પાછો ન પડે.

ખેડૂતની અવદશા

અંગ્રેજી અગલમાં હિંદુઓનું જન્મવું, જીવવું અને મરવું એ ત્રણેય અવસ્થા પારકા માટે હોય છે. એવી જ રીતે હિંદનો ખેડૂત જન્મે છે કરજમાં, જીવે છે કરજમાં અને મરે છે પણ કરજમાં જ. જન્મ્યો ત્યારથી જ આપદાદાનું ચાલવું આવવું દેવું હોય છે અને જન્મ્યા પછી એની ઉપજ ઉપર સુધરેલા લાંબેલા સુશિક્ષિત લૂંટારુઓની લૂંટ ચાલુ જ હોય છે. એટલે ખેડૂતનું જીવન તેનાં બાળબચ્ચાં ગાટે નથી હોતું, પણ પારકાં માટે જ હોય છે. પરાંપકારથી જીવવું એ સમજપૂર્વકનો ત્યાગ આનંદજનક હોય છે, પણ અનિચ્છાએ ગરીબી મોગવરી એ કંગાલિયત જીવેલું હોય છે એ જાણવાની જરૂર છે?

ખેડૂતને ગળે ઉતરે એવું લખાણ લખવાનો પ્રયાસ તો છે જ, પણ આર્થિક દૃષ્ટિએ આંકડાની પદ્ધતિ પરિસ્થિતિનું જ્ઞાન કરાવવા પૂરતી ખોટી તો નથી જ. હમણાં જ સુભાષબાબુએ સિખામણ આપી છે કે હિંદના દરેક જણે આનંદ-રાષ્ટ્રીય બનાવો ઉપર ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. કાષ્ટ પણ વસ્તુના મુકાબલા વગર સારા નરસાની કસોટી થતી નથી, એ દૃષ્ટિએ ખેડૂતની અવદશા આંકડાથી સમજાવવા ગારો છગદો છે. ખેતીપ્રધાન દેશમાં ભૂખમરો એ કાઢને પણ ચોંકાવનારી બિના તો ખરી, પણ તેનાં કારણો ખોળવાં જોઈએ છે. અન્ય દેશોમાં વરતી ઝાઢી હોવાથી અને તેથી જમીનની સરેરાસ માણસદીક મોટી હોવાથી તે ગુજરાત ઉપરાંત વધુ પેદા કરી જાય છે, પણ હિંદમાં તેમ નથી.

હિંદમાં—બ્રિટિશ હિંદમાં તો ખેડૂત દીક ૫ એકર, યુનાઇટેડ કિંગડમમાં ૫૫ એકર, અમેરિકામાં ૧૫૭ એકર, કેનેડામાં ૧૯૮ એકર અને ઝમ્બીયામાં ૨૧ એકર જમીન આવે છે. ખેડૂત દીક અને બળદની જોડ દીક દર હજે લગભગ ૪૦ વીધાં જમીન જોઈએ, પણ હિંદના ખેડૂત ગાટે એમ નથી. છતાં આટલી ટૂંકી જમીનમાંય આ ખેતીપ્રધાન દેશમાં, ઉદ્યોગધધાને અકાવે ને બેકારીને પ્રકાવે ખેતી ઉપર આધાર રાખનારાના ટકા વધે જ જાય છે: ૧૮૯૧માં ૬૧ ટકા, ૧૯૦૧માં ૬૬ ટકા, ૧૯૧૧માં ૭૨ ટકા અને છેવટે ૧૯૨૧માં વધીને ૭૩ ટકા થયા છે. આ જોઈને ખેડૂતને માથે જ છે. આમ ખેડૂત દરેક રીતે પિલાનો જાય છે.

ખેતીનાં ઝાળરો ઘટ્યાં. કોસ ગયા ને પંપ આગ્યા. હળલાકડાં ગયાં ને લોખંડે તેની જગા લીધી. અનોરાં વાવેતરમાંથી એકાંગી વાવેતરો થવા લાગ્યાં. બળદગાડીની ને એકાતી જગાએ મોટર ગાડીઓ અને બસોએ કાગ ચલાવવા માંડ્યું. એટલે ઉત્પન્ન ઘટ્યું અને ખર્ચ વધ્યો. ખાવળનાં લાકડાંની જગાએ

કાલસાએ ઘર ધાલ્યું. એરંડીઆને બદલે કેરોસીન ને વિજળી આવ્યાં. ઘંટી ને ખાંચણીઆને બદલે ચક્કીઓ અને હલારો દાખલ થયાં અને કૂવાના પાણીને બદલે ઘેર ચક્કીઓ ફરવા લાગી, એટલે શારીરિક કસરત ગઇ. શરીર નિર્ગળ બન્યાં. જળવાન જેડૂત, ગરીબ દુર્ગળ બન્યો. જે વસ્તુઓ એને પોતાની પેદાશમાંથી મફત અગર બદલામાં મળતી હતી, તે વસ્તુઓ ખરીદવા એને પોતાનો માલ સસ્તો વેચવો પડે છે અને જોઇતી જરૂરી ચીજોના ભાવ એને મોં માગ્યા આપવા પડે છે.

એટલે ગામડાંમાં, જેડૂતજગતમાં, આપ-લેનું સુંઢલિયું ચલણ હતું તે ગયું અને તેને બદલે નગદ-નારાયણિયું ચલણ ચાલવા માંડ્યું. પરિણામે જમીનની અને જેડૂતની અવદશા થઇ. એણે પકવેલા માલ માટે એના હાથમાં જાગર ન હોવાથી દલાલો દાખલ થયા અને એમની નફાખોરીને કારણે જેડૂતનો નફો ગયો. પાકની પેદાશ પ્રમાણે કાચા માલના ભાવ મળતા હોત અને ખીજી ચીજો દાખલ થઇ હોત તો જેડૂતની અવદશા કદાચ ઓછી થાત ખરી. પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તેને તો કરજ માટે, મહેસુલ માટે, વિવાહ-વરસી જેવા અવસર માટે માલ સસ્તો વેચવો જ રહ્યો અને અન્ય વસ્તુઓ તેને મોઢે ભાવે ખરીદવી જ રહી. આથી એને પારાવાર ખુવાર થવું પડે છે.

ઉપરાંત એકાંગી વાવેતરે તેને ઘણું જ નુકશાન પહોંચાડ્યું છે. કાદરાના વાવેતરમાં તલ, શેરિયાં, તુવેર વગેરે પાકવું વાવેતર થતું હતું; કળશી કાદરા થાય તો પાછળથી તલ, શેરિયાં, તુવેર, રાતડીઓ વગેરે મળી વીધે બેડીઉં પડતું. જાજરીના વાવેતર ભેગું ગવાર, મક, મગ, ચાંદ વગેરે વત્તાતું. આને માટે, કાદરા કે જાજરી માટે કરવી પડતી હોય એટલી જ ખેડ કરવી પડતી ને વાવેતર માટેનો ખર્ચ પણ એટલો જ આવતો. પણ ન્યારથી ખેડતે અનેરાં વાવેતરોને બદલે એકાંગી વાવેતરની પદ્ધતિ દાખલ કરી છે ત્યારથી તેની આવક ઘટી છે. એને ખાધખોરાકી માટે કેટલીક વસ્તુઓ બહારથી ખરીદવી પડે છે: જેમ કે, તમાકુ વાળાને ખાધખોરાકી માટે તમામ દાણો ખરીદવો જ રહ્યો, કપાસ વાળાને પણ તેમ જ થયું. આથી તો કારતક-માંગશરમાં જ ચરોતરમાં કાનપુરની જાજરીનાં ગાડાં ફરવા લાગ્યાં. નડિયાદ આશુદેની દાળને બદલે કાનપુરની દાળ ખવાવા લાગી. જળદની જેડ માટે ખેતરનું ખડ પૂરતું હતું. કૂવાના પાણીએ જે પાક ઊતરતો હતો તેને બદલે પંપના પાણીએ ઓછો ઊતરવા લાગ્યો. જળદની જેડી ને કૂવાના પાણીમાં રોકડની જરૂર નહોતી, પણ પંપવાળાને ચુકવવા રોકડ નાણાં ઊભાં કરવાં રહ્યાં. આથી જેડૂત

લાગતો નય છે. ખીજા દેશોમાં વિશાળ જમીન એટલે લાંબે ચાસે મોટા હળે ખેડ કરવી પોવાય, પણ હિંદમાં દુકડા જમીનોમાં લોખંડી હળો નકામાં છે. ખીજા દેશો પ્રમાણે આ દેશમાં ખેતી કરવી એમ કહેવું એ ખેતીકારની દૃષ્ટિએ અસાધ્ય છે. જમીન, આબોહવા, ખીજ, ખેડખાતર, પાણી, પરિસ્થિતિ વગેરે અન્ય દેશના કરતાં આ દેશમાં ભિન્ન છે, તો પછી પ્રયાઓ પણ ભિન્ન હોવી જ જોઈએ. એ ભેદ સમજીને જો ખેડૂત વેળાસર એટલે તો જ એ પોતાની હસ્તી જગતમાં ટકાવી રાખશે.

ખેતીવાડીનાં દેશી ઓખરોમાં લુદાર, સુધાર, કુંભાર, ચમાર, મોચી, કાળી, વાઘરી, તમામ સાથે સદકાર સાધવો પડતો હતો. દેશાવરના તૈયાર માલમાં આ લોકોને એકખીમની ગરજ રહી નહિ, તેથી ખેડૂતોને નાણાં જિભાં કરવા સારૂ કરજના ખોળ તજે જવું પડ્યું. ખેડૂતોએ જિભા થવાનો સીધો ને સારો માર્ગ તો એ છે કે તેમણે ખોળેલું ખોળવું. શહેરો વાળા કહે છે કે 'ગામડામાં પાછા ફરે અને સુખી થાઓ.' તેમ તમે જૂનું ખોળો અને સુખી થાઓ, એ સિવાય છૂટકો નથી.

ગામડાં શહેરો બન્ને, વિજળીનો ઝગઝગાટ થશે, ધમકે ખેડું લાવનાર નારીઓ ચક્રીએ પાણી ભરશે, ધંટીને બદલે ચક્રીએ દળાશે અને ખાંચણી-આને બદલે હક્કર ચોખા હડશે, એટલે ગામડાના ખેડૂતોની સ્ત્રીઓ આળસુ એટલી બનશે અને નમાલો નિર્જળ પરિવાર વધારશે. અમે એમ નથી કહેવા માગતા કે સ્ત્રીઓને ગુલામીમાં સડાવવી! અમે તો 'સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય'ના પૂરા દિમાયતી છીએજ, પણ 'સ્વમ્મહંતા'ના નહિજ. સ્ત્રીપુરુષનાં કાર્યક્ષેત્ર જુદાં છે. સ્ત્રી સર્જનહાર છે, પુરુષ કર્તાદર્તા છે. સ્ત્રી શુદ્ધશક્તિ છે, પુરુષ રાજ છે. કામની વહેંચણી દરેકની જુદી છે. સરીરજીવાણ્ય એકનાં જુદાં છે, જે કસરત પુરુષને લાભદાયી હોય છે તેજ કસરત સ્ત્રીને નુકસાનકારક પણ હોય છે. એટલે કાર્યભેદ પણ રહેવાનો જ. પણ ઉપરની વસ્તુઓ દાખલ થશે એટલે ખેતીના કામમાં મદદરૂપ થતી સ્ત્રીઓ નિરુપયોગી થતાં તેમના કામના પૈસા ખેડૂતે જિભા કરવા જ પડશે.

આમ ખેડૂત ચારે બાજુથી નવયુગનાં પર્યાયોગમાં સપડાતો નય છે. એમાંથી એણે છૂટકાનો યત્ન કરવાનો છે. તે ખીજાઓ ઉપર આધાર રાખીને નહિ, પણ પોતાના પગ ઉપર જિભો રહીને જ ટટાર થશે. વાહનને માટે મોટર બસોથી ખેડૂતની અથગીસમની આવક ઉપર મોટા કાપ પડ્યો છે, તે તરફ મરકારે લક્ષ આપવું પડશે. રેતાળ રસ્તામાં ન્યાં ગાડાં, એક્રા, ડમણીઆં

મોંઘ તેમજ માણસોની સહનતા કરવામાં ઉપયોગી થતાં હતાં, તેટલે અંશે તેમને નવારાશ વળતે રાજ મળતી હતી તે અર્થ થઈ ગઈ, કારણ કે મોટર ગેસે તેની જગ્યા લીધી. જે પૈસા ખેડૂતના ઘરમાં જતાં હતા, ગામમાં જ રહેતા હતાં, તે પૈસા પેટ્રોલ ને મોટરગસના વપરાશથી પરદેશ જવા લાગ્યા. પરિણામે ખેડૂત કંગાલ બનતો જાય છે, મજૂરો ભૂખે મરતાં ચાલે છે અને પરદેશોના લોક હિંદનાં ખેડૂતોને અને મજૂરોને ભોગે માતખર થતા જાય છે.

અવદશાનાં અનેક કારણો ખેડૂત વાયકવર્ગ આગળ મૂક્યા બાદ એમાંથી છૂટવાનાં માર્ગો તરફ ખેડૂતજગતનું ધ્યાન જરૂર ખેંચવાનો હું જ. ત્યાં સુધી જમીન સારી રીતે ખેડાણવાળી થતી નથી ત્યાં સુધી વાવેતર માટે કયું હોય છતાં ખરાબ પાકતું નથી, તેવી જ રીતે અવદશાનાં કારણોથી વાયકવર્ગની મનોવૃત્તિ બદલ કરવી (ખેડવી જ) જ રહી.

નસીબને પનારે પડેલે ખેડૂતે નસીબ શું છે તે જ સમજવું પડશે. નસીબનો આધાર લેઈ ખેડી રહેવાથી, ભગવાન કરે તે ખર્ચ એમ કહી કપાળે હાથ દેવાથી, સર્વ ઈશ્વરાધીન છે એવી માન્યતાથી, કર્મમાં લખેલું છે તે બનવાનું છે એવી શ્રદ્ધાથી, આણુ સ્થિતિમાં સડવા સર્જાયેલા છીએ એવી શુદ્ધાત્મી મનોવૃત્તિથી જ, ગઈ કાલનો જગતનો તાત આજ લિખારી બનતો જાય છે. અને જો આ માને છે કે નસીબ એક ધર્મિંગ છે, અજ્ઞાનને છૂટવાનું સાધન છે, ગરીબોને નિયોજવાની ચાવી છે, બોળી જનતાને ભોગવવાનું હથિયાર છે, ધર્મના ઝોડા નીચે ઇજવાનો મોર્મ છે, નીચો જિયાનો ખેરાક છે, તેઓ જો નસીબધારી શ્રમજીવિઓને જોખમે અને હિંમ્મતે તાગડધિના કરે કરે છે. છતાં નથી એમને ધર્મ ખાતો, નથી એમને ભગવાન પૂજતો, નથી એમને નસીબ ખાતું! એવું રહસ્ય ખેડૂતોએ સમજવાનું છે. શ્રમજીવિઓને પગ તળે કચરાતા રાખવા, તેમને માટે પસાંતિ ઉતારી ધંતોપાર્જન કરવા, તેમણે જોએ કરેલો જાડિ, તેનું જ નામ તેઓએ ભગવાન-ઈશ્વર-પરમેશ્વર-બ્રહ્મ-અનાયોના નાથ-એમ પાડેલું છે. ખેડૂતને વળગેલાંને ચૂસતાં અનેક ભૂતોમાંનું મોટામાં મોટું ભૂત નસીબ-કર્મ-ઈશ્વરનું તેમની પાછળ લગાડી દેવામાં આવ્યું છે. કાંઈએ લૂંટી લીધું તો 'નસીબમાં નહોતું' તે ગયું, એવી ભાવના ખેડૂતે છોડી દેવી પડશે. જગતનાં માનવી તરીકે શારીરિક શ્રમ કરવા છતાં જ ગોનાંસિક શ્રમજીવિઓ પેડે જીવવાનો તેને પણ અધિકાર છે જ એ એણે જાણવું પડશે. એ જાણ થતાં જ તેનું નિવારણ આપોઆપ જાડી આવશે. પાણીને ગમે તેટલું રોકો, પણ તે જવાનો માર્ગ ખોળશે જ ખોળશે. ત્યાં સુધી જ એ જાણાયેલું રહેશે, ત્યાં

સુધી તેની સપાટી કરતાં જંધ. જોયો દેશે અને આવશે નહિ હોયં. આવી જ રીતે ખેડૂતો માટે, શ્રમજીવીઓ માટે જોયા યુવામીના જંધ જાંધી દીધા છે, શિક્ષણરૂપી આવરણને જંધ કરી દીધો છે. એટલે અજાનાવરણમાં રાખીને એ ૮૦-૮૫ ટકા વર્ગને જેટલો દયાવાય તેટલો દયાવવો, નીચોવાય તેટલો નીચોવવો અને ઉપલે લૂંટાફૂં વર્ગે લાડી વાડી ને ગાડીમાં મસ્ત જની મહેલાતોમાં મોજો માણતી! પણ આ વીસમી સદીમાં ઉપલો વર્ગ નહિ એને અને ખેડૂતોને અવદશામાંથી નહિ ઉગારવા દે તો તેઓ યાદ રાખે કે તેમના દિવસો ભરાઈ ગયા છે. કારણ કે બોદલા લાકડા ઉપર બોજો વધતો જાય છે. અનહદ બોજો વધવાને કારણે ખેડે સમાજને પારાવાર નુકશાન થવાનું છે, માટે હજી વળતને ઝોળખી સાધનસંપન્ન લોકોએ ખેડૂતોની વહારે ધાવાની જરૂર છે.

કેમ્પ, પૂના

મગનલાલ ઈશ્વરલાલ પટેલ

જાણવાબેગ

૧૩. જાણલગ્નપ્રતિજ્ઞક કાયદો

ધ્વં. સ. ૧૯૨૯માં જાણલગ્ન પ્રતિજ્ઞક કાયદો કરવામાં આવ્યો, તેને સને ૧૯૨૯નો ૧૯મો કાયદો કહેવામાં આવે છે. (સામાન્ય રીતે આ કાયદો 'સારડા' કાયદાને નામે ઝોળખાય છે.) એ કાયદો સને ૧૯૩૦ના એપ્રિલ માસની પહેલી તારીખથી અમલમાં આવેલો છે. એ કાયદાની કેટલીક કલમોમાં આશુ શાલમાં સુધારોવધારો કરવામાં આવ્યો છે, તેને સને ૧૯૩૯નો સુધારેલો કાયદો કહેવામાં આવે છે. અમે અત્રે એ કાયદાની જંધી કલમો, સુધારાવધારા સાથેની, પ્રગટ કરીએ છીએ :

૧ (૧) આ કાયદાને સને ૧૯૨૯નો જાણલગ્નપ્રતિજ્ઞક કાયદો કહેવો.
(૨) એ કાયદો સિટિશ, બ્રહ્મચિસ્તાન અને સંતાલ પરગણા સહિત આખા સિટિશ હિન્દને લાગુ પડશે.

(અ) આ કાયદો હિંદુસ્તાનમાં ગમે તે જગ્યાએ વસતા કોઈ પણ સિટિશ પ્રજાજન અગર સિટિશ રાજ્યના નોકરને લાગુ પાડવામાં આવશે.

(બા) આ કાયદો સિટિશ રાજ્યની પ્રજાનો કોઈ પણ પ્રજાજન જે હિંદુસ્તાનનો વતની હશે અને હિંદુસ્તાનમાં ગમે તે જગ્યાએ વસતો હશે તેને લાગુ પાડવામાં આવશે.^૧

* —————

૧ અર્થાત્, સિટિશ રેયતમાંનો કોઈ માણસ દેશી રાજ્યની હદમાં જઈ અગર હિંદુસ્તાનના કોઈ પણ પ્રાંતમાં આ ગુન્દો કરે તેને પણ આ કાયદો લાગુ પાડી શકારો.

(૩) એ કાયદો તા. ૧લી એપ્રિલ ૧૯૩૦થી અમલમાં આવશે.

૨ (અ) આ કાયદો મુજબ 'બાળક'નો અર્થ જે વ્યક્તિ પુરુષ હોય તો ૧૮ વર્ષની નીચેની, અને સ્ત્રી હોય તો ૧૪ વર્ષની નીચેની ઉંમરની તે, એવો થાય છે.

(આ) 'બાળક' એટલે જે લગ્નમાં કરાર કરનાર (૧૨ અથવા કન્યા) જેમાંથી એક વ્યક્તિ 'બાળક' હોય તે લગ્ન.

(ઇ) 'કરાર કરનાર વ્યક્તિ' એટલે લગ્નસંબંધથી જોડાતી અથવા જોડાવા માગતી જે વ્યક્તિમાંની ગમે તે એક.

(હ) 'સગીર' એટલે ૧૮ વર્ષની નીચેની ઉંમરની (સ્ત્રી અથવા પુરુષ) કોઈ પણ વ્યક્તિ.

૩. ૧૮ વર્ષથી વધારે ઉંમરનો અને ૨૧ વર્ષથી ઓછી ઉંમરનો પુરુષ 'બાળક' હશે તો તેને રૂ. ૧૦૦૦ સુધીના દંડની સજા થશે.

૪. ૨૧ વર્ષથી વધારે ઉંમરનો પુરુષ 'બાળક' હશે તો તેને એક મહિના સુધીની સાદી કેદની અથવા રૂ. ૧૦૦૦ સુધીના દંડની અથવા બંને પ્રકારની સજા થશે.

૫. જે કોઈ 'બાળક' હશે, તેનો વિધિ કરે અથવા કરાવે, તેને એક મહિના સુધીની સાદી કેદની અથવા બંને પ્રકારની સજા થશે. પરંતુ એ લગ્ન 'બાળક' નથી એમ માનવાનું તેને કારણ હોય, એમ તે સાબીત કરે તો તેની સજા નહિ થાય.

૬. (૧) એક સગીર (અથવા ૧૨ વર્ષથી ઓછી) ઉંમરની વ્યક્તિ ત્યારે 'બાળક' હશે ત્યારે એવી વ્યક્તિ જે માણસના કથમમાં માળાપ-તરીકે, વાલી તરીકે અથવા બીજા કોઈ પણ કાયદેસર અથવા ગેરકાયદે હકની રૂએ હોય, તે માણસ એવું લગ્ન થાય તે માટે કોઈ કાર્ય કરે, અથવા એવા લગ્નનો વિધિ કરવાની પરવાનગી આપે, અથવા એવા લગ્નનો વિધિ થતો અટકાવવા બેરકારીયા નિષ્ફળ ગય, તો તેને એક મહિના સુધીની સાદી કેદની, અથવા રૂ. ૧૦૦૦ સુધીના દંડની અથવા બંને પ્રકારની સજા થશે.

પરંતુ કોઈ પણ સગીર કેદની સજા કરી શકાશે નહિ.

(૨) આ કલમના ઉપયોગાર્થે-જિલ્લું સાબીત ન થાય ત્યાં સુધી, એમ માની લેવામાં આવશે કે જે સગીરે 'બાળક' કહ્યું હોય, તો તેનો કથમને ધરાવનાર માણસ એવું લગ્ન અટકાવવામાં બેરકારીયા નિષ્ફળ નીવડ્યો છે.

૭. સને ૧૮૯૭ના 'જનરલ ક્લોઝીઝ એક્ટ'ની ૨૫મી કલમમાં અથવા 'ઇન્ડિઅન પીનલ કોડ'ની ૬૪મી કલમમાં આ વિષે કોઈ પણ વિધાન હોય

તે છતાં, આ કાયદાની ઉછ કલમની રૂએ અપરાધીને સજા કરનાર કોર્ટ એવો હુકમ નહિ કરી શકે કે અપરાધી દોષ ન આપે તો તેના બદલામાં અમુક વંચત સુધી કેદની સજા બોગવે.

૮. સને ૧૮૯૮ના 'ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડ'ની ૧૯૦મી કલમમાં આ વિષે કાંઈ પણ વિધાન હોય છતાં, આ કાયદાની રૂએ યતા ગુના ધ્યાનમાં લેવાની, અગર તેમની તપાસ કરવાની, સત્તા પ્રેસીડેન્સી મેજિસ્ટ્રેટ અથવા ફર્ટ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટની કોર્ટ સિવાય બીજી કોઈ કોર્ટને મહેશે નહિ.

૯. આ કાયદાની રૂએ યતા કોઈ પણ અપરાધ વિષે, જે લગનના સંબંધમાં એ અપરાધ થયો હોય તે લગન થયાની તારીખથી એક વર્ષની અંદર ફરિયાદ નહિ થાય તો કોઈ પણ કોર્ટ તેની ચોક્કસ કરી શકશે નહિ.

૧૦. આ કાયદાની રૂએ યતા ગુનાની ચોક્કસી કરનાર કોર્ટ સને ૧૮૯૮ના 'ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડ'ની કલમ નં. ૨, ૩માં જણાવ્યા મુજબ ફરિયાદ કાઢી નહિ નાખે તો કાં તો એજ કોડની કલમ નં. ૨૦૨ મુજબ જાતે તપાસ કરશે અથવા પોતાના હાથ નીચેના પહેલા વર્ગના કોઈ મેજિસ્ટ્રેટને એવી તપાસ કરવાનો હુકમ કરશે.

૧૧ (૧) આ કાયદાની રૂએ યતા ગુનાની, તે બાબતની ફરિયાદ મળેથી, કોર્ટ ચોક્કસી કરે તે વખતે ફરિયાદીની તપાસ લીધા પછી અને આરોપીની હાજરી માટે ફરજ પાડનારો વિધિ કર્યા પહેલાં, કોઈ પણ વખતે, સને ૧૯૩૮ના 'ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડ'ની ૨૫૦મી કલમ મુજબ આરોપીને કાંઈ પણ બદલો આપવાનો ફરિયાદી સામે હુકમ થાય તો તેની ખાત્રી તરિક્કે રૂ. ૧૦૦ સુધીની રકમનું જામીન સાથેનું અગર જામીન વિનાનું, બોન્ડ આપવાની કોર્ટ ફરિયાદીને ફરજ પાડશે અને એવી ફરજ પાડવાનાં કારણો દફતરે નોંધાશે. આવી જામીનગીરી કોર્ટે કરાવેલા યોગ્ય સમયમાં નહિ આપવામાં આવે તો ફરિયાદ કાઢી નાખવામાં આવશે.

(૨) આ કલમ મુજબ લીધેલું બોન્ડ સને ૧૮૯૮ના 'ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડ'ની રૂએ લીધેલું બોન્ડ જણાશે અને તે માટે એ 'કોડ'ના ૪૨મા પ્રકરણમાં જણાવેલા વિધિ લાગુ પડશે.

૧૨ (૧) કોઈ ફરિયાદી તરફથી અગર બીજી રીતે-મળેલી ખબર મુજબ, કોર્ટને સંતોષપૂર્વક ખાત્રી થાય કે આ કાયદાના ઉલ્લંઘનરૂપે 'બાળલગ્ન' કરવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે, અગર તેવી ગોઠવણ થવાની તૈયારી થઈ રહી છે, તો કોર્ટ આ કાયદાની કલમ ૩, ૪, ૫ અને ૬માં જણાવેલા કોઈ પણ માણસોને એવું લગ્ન કરતા અટકાવવા માટે મનાઈ હુકમ કાઢી શકશે.

(૨) જેની સામે મનાઈ હુકમ કાઢવાનો હોય તેને અગાઉથી કોર્ટ તરફથી નોટીસ આપવામાં આવે અને તેને એ મનાઈ હુકમ કાઢવાની વિરુદ્ધ પોતાની દલીલ રજુ કરવાની તક આપવામાં આવે, તે સિવાય કોર્ટ તરફથી ઉપર જણાવ્યા મુજબનો મનાઈ હુકમ કાઢી શકશે નહિ.

(૩) કોર્ટે પોતાની મુન્મશીથી અગર જેના ઉપર મનાઈ હુકમ કાઢવામાં આવ્યો હોય તેની અરજી ઉપરથી, ઉપર મુજબના મનાઈ હુકમમાં તે કોર્ટ યોગ્ય ફેરફાર કરી શકશે અગર તે મનાઈ હુકમ પાછો ખેંચી લેઈ શકશે.

(૪) આવી અરજી મળેથી, તે અરજદારને પોતે જાતે અગર પોતાના વકીલ મારફત કોર્ટમાં દાખર થવાની વહેલી તક કોર્ટ તરફથી આપવામાં આવશે. તે જો તેની અરજી મંજૂર થીતે અગર તેમાંનો કેટલોક ભાગના નામંજૂર કરવામાં આવશે તો તે નામંજૂર કરવાનાં લેખી ઠાવણા કોર્ટ દફતરે નોંધશે.

(૫) જે કોઈ ગણ્યુમ, ઉપર મુજબનો મનાઈ હુકમ તેના ઉપર કાઢવામાં આવ્યો છે એમ જાણવા છતાં, તે મનાઈ હુકમનો ભંગ કરશે, તે ત્રણ માસ સુધીની સાદી અગર મખત કેદની અગર રૂ. ૧૦૦૦ સુધીના દંડની શિક્ષાને પાત્ર થશે અગર જામે પ્રકારની શિક્ષાને પાત્ર થશે.^૧

(‘ન્યોતિધર’, તા. ૪:૬:૧૯૩૮-સંપાદિત)

૧૪. હરિજનો અને સાર્વજનિક નિશાળો

મુખ્ય મરકારે નીચેનું જાહેરનામું પ્રસિદ્ધ કર્યું છે:

અત્યારના નિયમો અનુસાર સાર્વજનિક સંસ્થાઓના વહીવટ તથા ચાલતી અને સાર્વજનિક પૈસામાંથી નહતી સર્વે નિશાળો સર્વ વર્ગોના અને કોમોના વિદ્યાર્થીઓને માટે કસા બેદલાવ વિના ખુલી છે. મરકારી નિશાળોમાં આ નિયમનો કડકાઈથી અમલ થાય છે. (યુનિસિપાલિટી કે લોકલ બોર્ડ જેવી) કોઈ પણ સ્થાનિક સત્તાને તેની કોઈ પણ નિશાળમાં, કોઈ બાળકને તેની નાતને કે કોમને કારણે, દાખલ કરવાની ના પાડવાની છૂટ નથી. આ નિયમના ભંગને માટે, કોઈ પણ સ્થાનિક સત્તાને અપાનાર કેળવણી માટેની મરકારી મદદની રકમમાંથી સગ્ન તરીકે ઘટાડો થઈ શકે એમ છે. પણ અનુભવથી જણાયું છે કે હરિજનોનાં બાળકો સામેના પ્રતિબંધો દૂર કરનારા નિયમોનું

૧ સને ૧૯૨૯ના ૧૯મા કાયદા ઉપરાંત સને ૧૯૩૮નાં ૭મા તથા ૧૯મા કાયદાનો, એટલે કેક ઉઘી સુધારેલી ૪૯મોનો પણ આમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

હમેશાં પાલન ચતું નથી. એમ જોવામાં આવ્યું છે કે હરિજન વિદ્યાર્થીઓને કેટલીક સ્થાનિક સત્તાઓ તરફથી આપતી નિશાળોમાં પ્રવેશની સીધી ના પાડવામાં આવે છે અથવા તેમને નિશાળે આવતાં રોકવામાં આવે છે. સરકારની પ્રસિદ્ધ નીતિ એ છે કે જે શિક્ષણસંસ્થાઓને સાર્વજનિક નાણાંમાંથી મદદ મળતી હોય તેમાં હરિજનોની સામે તેમની નાતને કારણે કશો ભેદભાવ રખાવો ન જોઈએ. એટલે, સ્થાનિક સત્તાઓ પાસે આ નીતિનો કડક અમલ કરાવવાના હેતુથી, સરકારે ૧૯૨૩ના મુંબઈના પ્રાથમિક કેળવણીના કાયદાની રૂએ એવી મતલબના એક નિયમનો ખરડો પ્રસિદ્ધ કર્યો છે કે જે નિશાળમાં કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને તેની નાતને કે કોમને કારણે પ્રવેશની ના પાડવામાં આવે તે નિશાળને માટે તે સ્થાનિક સત્તાને બિલકુલ પૈસાની મદદ આપવામાં નહિ આવે. વળી આ નિયમના ખરડામાં એમ પણ જણાવેલું છે કે કોઈ નિશાળમાં હરિજન વિદ્યાર્થીઓ ખરેખર હાજરી આપતા નહિ હોય તો એમ માની લેવામાં આવશે કે એવા વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવાની ના પાડવામાં આવે છે. એવા કોઈ વિદ્યાર્થી એ નિશાળના મકાનથી એક માઇલની અંદર રહેતા નથી એમ એ નિશાળનો વહીવટ કરનારું મંડળ કેળવણી ખાતાના ડિરેક્ટરને સંતોષ થાય એવી રીતે પુરવાર કરી બતાવે, અથવા તો એ નિશાળમાં એવા વિદ્યાર્થીઓ ન હોવાનાં બીજા કંઈ સંતોષકારક કારણ આપે તો તેને આ નિયમમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવશે.

(‘હરિજનબંધુ,’ તા. ૧૨:૬:૧૯૩૮)

૧૫. ખેડૂત ભાઈઓને

હવે તમાકુનાં ધર નાળવાનો વખત આવ્યો છે. કેટલાક ખેડૂતોએ તો ધર નાખ્યાં પણ દરો. ખેડૂતો ગમે તેવું બી ના વાપરતાં હિતમ જતનું બી વાવતા થાય તે ઇચ્છવાળો છે. આણું સાલે આણુંદ તાણુકા ઉવલપમેન્ટ એસોસિયેશન તંરકથી સારામાં સારી જતનું ‘ફળીયા તમાકુનું’ બી તેમજ તમાકુ નં. ૬નું શુદ્ધ બી પોતાની દેખરેખ નીચે તૈયાર કરાવી રાખ્યું છે. વધારે ખેડૂત ભાઈઓ તેનો લાભ લે, તેથી તેની કિંમત, શેરના ફક્ત. આર આના જેવી નજીવી રાખવામાં આવી છે. તો જે ભાઈઓને તમાકુનું બી જોઈતું હોય તેઓએ આણુંદ તાણુકા ઉવલપમેન્ટ એસોસિયેશનના એગ્રીકલ્ચરલ ઓવરસીયરને આણુંદ મળવું અગર લખવું.

આણુંદ તાણુકા ઉવલપમેન્ટ એસોસિયેશનના સર્વે. સભાસદ ભાઈઓને ખજર આપવામાં આવે છે કે સદર એસોસિયેશનની વાર્ષિક સાધારણ સભા

તા. ૩:૭:૧૯૩૮ ને વાર રવિને રાજ જાણના એ વાગ્યે આણુંદ તાલુકા કચેરીમાં મળશે, તો તેમાં પધારવા તેઓ તરફી લેશે. તા. ૧૬:૬:૧૯૩૮

D. S. Patel,

મંત્રી, આણુંદ તાલુકા ડેવલપમેન્ટ એસેશિયેશન

ગ્રંથપરિચય

૫૮. આપણા આર્થિક પ્રશ્ન [એક સમાલોચના], જમનાદાસ ભગ-
વાનદાસ સ્મારક ગ્રંથ-૧૮: લેખક-છગલાલ નયુભાઈ ભેપી; પૃષ્ઠ ૨૦ +
૨૭૧, કિંમત એક રૂપિયો. અંગ્રેજી રાજ્યના વહીવટી આપણા દેશની અનેક
પ્રકારે અવનતિ થઈ છે, તેવીજ રીતે આર્થિક પ્રકારે પણ અવનતિ થઈ છે.
આપણને હવે અંગ્રેજોની ગુલામી કડવા લાગી છે અને તેથી આપણી અવદશાનું
ભાન હવે આપણને આવવા લાગ્યું છે. એ ભાન કરાવતું સાહિત્ય પણ પ્રકટ
થવા લાગ્યું છે. આપણી આર્થિક અવદશા કેવી ભયંકર છે, તેનું ભાન આ
પુસ્તક અમ્મી રીતે કરાવે છે. એક વાર સોનાની યાળાઓમાં જમનાર
હિંદ ઉપર અંગ્રેજ સરકાર આવી પડી અને તેણે દેશના ઉદ્યોગ તોડી
પાડવાના ને એ રીતે દેશની કડો ભાગી નાખવાના પ્રયત્ન શરૂ કરી દીધા.
એક વાર ઢાકાનું મલમલ જગદ્વિખ્યાત હતું. તે “ન્યારે ટ્રેડિંગનમાં જતું
ત્યારે અંગ્રેજ લોકો તેના પર મુઝ થઈ ગયા હતા. એ હિંદી મલમલને
રોકવા માટે ઇંગ્લંડમાં સરકારે કાયદો કાઢી એવું જાહેર કરમાન કાઢ્યું હતું.
કે હિંદી મલમલ જે કાંઈ વાપરશે તેને અમુક માસની જેલની શિક્ષા થશે”
(પૃષ્ઠ ૫૮). આથી આ દેશના ઉદ્યોગ ભાગવા માંડ્યા. પરિણામે ઈ. સ.
૧૯૧૧માં હિંદની કુલ વસતિના ૫૬ ટકા ઉદ્યોગમાં હતા, તેના ૧૯૨૧માં
૪૬ અને ૧૯૩૧માં ૪૪ ટકા થઈ ગયા (૫૭). આમ ઉદ્યોગોમાંથી
નીકળી ગયેલા લોક કહે શું? ખિચારા ખેતીમાં પડવા લાગ્યા. “પરિણામે
૧૮૮૧માં વસતિના ૬૧જ ટકા હિંદીઓ ખેતી પર ગુજરે કરતા તે
૧૯૩૧માં વધીને ૭૩ ટકા ખેતી પર જવવા લાગ્યા છે” (૧૮૪). પણ
ખેતી તો ખોટનોજ ધંધો છે, કશું ન સૂઝે ત્યારે ખેતી કરે એ અવદશા આજે
ખેતીની થઈ પડી છે. “અત્યારે જે ખેતી, પૂરતો રાટલો ૭૦ ટકા વસતિને
નથી આપી શકતી તે ધરતીમાતા પરથી ૨૦ ટકા વસતિનો બોળે ઘટાડી,
આ માણસોએ ખેતી સિવાયના બીજા ઉપધંધા, ગૃહઉદ્યોગ યા મોટા હુન્નર-
ઉદ્યોગ ધંધામાં પડી જવું જોઈએ” (૪૬). પણ ક્યો ઉદ્યોગ સરકારની

કૃપાએ દેશમાં કરી રાકાય એમ છે? “૩ ઘેર કાંતી પીંછને ગામડામાં વણી ખાદી તૈયાર કરીએ તો ચાર આને વાર ખાદી મળે છે, તો ગ્રામપાનીક કાપક દોઢ ને એ આને વાર મળે છે” (૫૮). એવી સ્થિતિમાં એ ગૃહઉદ્યોગ કે બીજો ઉદ્યોગ ચાલી શકેજ શી રીતે? આમ આપણે ચારે બાજુથી કેવા અંતરાધ મેદા છીએ, તેની વાતો આંકડા આપી આપીને આ પુસ્તકમાં વીમતવાર બતાવી છે. આમાંથી નીકળવાનો એક જ માર્ગ : બધાં કાંકાં મારવાં દોડી સ્વચ્છાન્યપ્રાપ્તિ કરવી. એ વિના જીવતા રહેવાનો બીજો ઉપાય છે જ નહિ.

૫૯. જપજી [ગુરુ નાનકરેવકૃત], જમનાદાસ ભગવાનદાસ સ્મારક ગ્રંથ - ૧૯ : અનુવાદક - મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ; પૃષ્ઠ ૧૧ + ૭૨ + ૪૮, ગુરુ નાનકરેવની જળિ, દિગ્ગત નવ આંના. અનુવાદક શીખ ધર્મના ગંભીર અભ્યાસક છે. એ ધર્મના ‘સુખમની’ ગ્રંથનો એમનો અનુવાદ પ્રકટ થયા પછી આ બીજા ગ્રંથનો પણ અનુવાદ છે. ગ્રંથની રાક્ષાતમાં એમણે ૭૨ પૃષ્ઠમાં ગ્રંથનો પરિચય આપ્યો છે, એમાં એમનો એ ધર્મનો ગંભીર અભ્યાસ તરી બાવે છે. અનુવાદમાં મોગ્ય લાગ્યું છે, ત્યાં વિવરણ આપ્યું છે; પણ અનુવાદમાંના કેટલાક શબ્દો સમજવા કંઠે પડે એવા છે, ત્યાં ટીપમાં અર્થ આપ્યા હોત અથવા ગ્રંથને અતે સૂચિ મૂકીને એવા અર્થ આપ્યા હોય તો સરળ થાત. બધા સેશ્વર ધર્મોની પેઠે શીખ ધર્મ પણ ‘ઈશ્વર છે’ એ વાત માનવા માટે શ્રદ્ધાનો જ આશ્રય લેવા સૂચવે છે અને આ અનુવાદમાં પણ ‘ઈશ્વર છે’ એ વિષય ઉપર માંધીજીના વિચારો પરિશિષ્ટમાં આપ્યા છે, તેમાં એ પણ જણાવે છે કે હું “કશુલ કહું છું કે, બુદ્ધિથી તેમને (ઈશ્વરના અસ્તિત્વ વિષે) વિશ્વાસ બેસાડી આપવા મારી પાસે દલીલ નથી. શ્રદ્ધાશક્તિ બુદ્ધિશક્તિથી અર છે” (પૃષ્ઠ ૪૭). પણ હવે આ વિજ્ઞાનયુગમાં માત્ર શ્રદ્ધા ઉપર ચાલવું એ અસકય-વત્ છે. પં. જવાહરલાલ કહે છે : “ધર્મના પ્રદેશમાં બૌદ્ધિક ગુલામી મનોદશા તેના અનુયાયીઓ ઉપર લાદવામાં આવતી હતી, જ્યારે વિજ્ઞાનની પદ્ધતિથી બુદ્ધિ અને વિચારશક્તિ માટે સ્વતંત્રતાનો નવો પ્રદેશ બિઘડ્યો હતો. આ બે વચ્ચે કદી મેળ મળી શકે નહિ. વિજ્ઞાન માણસોનાં મનની બારીઓને બંધ કરી આંધળી શ્રદ્ધાને કદી ઉત્તેજન ન આપી શકે. વિજ્ઞાને તો આસમાન ઉપર નજર નાખી તેને પોતાના અંકુશમાં લાવવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ. એજ પ્રમાણે એણે નિર્લક્ષ્યતાથી દેજખની આંધમાં પણ ડોકિયું કરવું જોઈએ... ધર્મે વિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ ધારણ કરી સ્વત્વદર્શન માટે બુદ્ધિશાળી પ્રયોગ કરવા જોઈએ અને ધર્મને નામે આજ સુધી અર્થ વગરની જે ચર્ચાઓ ચાલી આવી છે તે પડતી મૂકવી જોઈએ” (‘મુંબઈ સમાચાર,’ તા. ૧૩ : ૬ : ૩૮).

ઉપરના બંને પુસ્તકોના પ્રકાશક—નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ.
 યોગ્યશાસ્ત્ર (શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યકૃત): સંપાદક તથા પ્રકાશક: જોપાલદાસ
 જીવાભાઈ પટેલ, મંત્રી, શ્રી જૈન સાહિત્ય પ્રકાશન સમિતિ, અમદાવાદ;
 પૃષ્ઠ ૬૪+૨૮૮, કિંમત એક રૂપિયો. પુસ્તકનું નામ મહેજ બ્રામક છે. યોગ્ય-
 શાસ્ત્ર સ્વાભાવિક રીતે પતંજલિયોગ સૂચવે છે, જ્યારે આ પુસ્તક તો જૈન
 કર્મકાણ્ડ, કંઈક અંશે તત્ત્વજ્ઞાન અને તેને માટે ઉપયોગી યમનિયમાદિની
 ચર્ચા કરે છે. યોગનો પ્રચલિત અર્થ આત્મા ને પરમાત્માના જોડાણનું સાધન
 વા રસ્તો છે, જ્યારે હેમચંદ્રાચાર્ય તેનો જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર એવો અર્થ
 કરે છે અને એ દૃષ્ટિબિંદુથી સમગ્ર પુસ્તક રચાયેલું છે. ઉપોદ્ધાતમાં એકગર
 કર્યા પ્રમાણે તેમાં કંઈયે નવીન નથી, બધું જૈનશાસ્ત્રનાં પુસ્તકોમાંથી ભેગું
 કર્યું છે. ઉપોદ્ધાતમાં તેનો બચાવ કરવામાં આવે છે કે કોઈ પુસ્તક કંઈયે
 નવીન આપતું નથી. પણ એ ભૂલતું ન જોઈએ કે દરેક પુસ્તક નવું દૃષ્ટિથી,
 નવીભાવનાથી, અને અને નવી રીતે એક ને એક વસ્તુ રજૂ કરે છે. સાધારણ
 જૂની ધરડના માણ્યને એ કદાચ ઉપયોગી થાય, પણ તકનો મહેજ ઉપયોગ
 કરનારને તે રુચે એમ નથી, નીતિનો ઉપદેશ વા અમલ ખીક દર્શાવી ન થઈ
 શકે, જ્યારે આ પુસ્તકમાં તો ‘હિંસા કરનાર સાતમું નરક પ્રાપ્ત કરે છે,’
 ‘બલિયારી કે ચોરનો ઉપાય થઈ શકે,’ પણ જુકું બોલનારનો તો ઉપાય નથી’
 એવાં વાક્યો આવે છે, જે નિરાશાજનક છે. વળી નીતિથી ચાલનારને સ્વર્ગની
 લાલચ આપે છે. એ સ્વર્ગ પણ ભોગનાં સર્વ સાધનથી સંપન્ન છે એમ
 દર્શાવે છે. સ્ત્રીને તો યૌ તદ્દન નીચી ઉતારી પાડે છે ને તેને સર્વ દોષનું અને
 દુઃખનું મૂળ ગણે છે, જે ઇષ્ટ નથી. જૈન ધર્મે આપણને અહિંસાનો નવો જ
 રસ્તો સુઝાડ્યો છે, પણ તેમાં અહિંસાનો અતિરેક થાય છે. મધ, માખણ,
 બટાટા ન ખરાય, કારણ કે તેથી જંતુઓનો નાશ થાય. ધરતું કામ, કડીઆનું
 કામ, લાકડાં કાપવાનું કામ, ગાડાં બનાવવાનું કામ વગેરે વર્જ્ય ગણાયું છે;
 કારણકે તે હિંસક છે; તો જૈનમૂર્તિ કે મંદિર ઘડાવવામાં તથા તેનું અર્ચન-
 પૂજન કરવામાં ઘણા જીવોની હિંસા થાય, એ વાત શા માટે સ્ત્રીકાર્ય નથી?
 એમાં અપવાદ શા માટે? અહિંસાનો સિદ્ધાન્ત સંપૂર્ણપણે પાળતો જૈન તો ન
 જીવી શકે કે ન મરી શકે. તીર્થંકરની શક્તિઓનું ગુણગાન પણ ઘણું અતિ-
 શયોક્તિભર્યું ને અસંભવિત લાગે છે. છતાંયે આ પુસ્તક, ગૃહસ્થાશ્રમીનો પણ
 યોગ સાધનામાં અધિકાર છે અને આ જમાનામાં પણ મોક્ષ સંભવિત છે,
 એ બે મુખ્ય સિદ્ધાન્તના પ્રતિપાદન માટે ઉપયોગી લેખી શકાય, અને એ
 મોક્ષ માટે નીતિની જે જરૂરિયાત દર્શાવી છે તે પણ યોગ્ય લેખાય. ઈશ્વરભાઈ

પ્રસંગકથા

પાટીદાર ભગિનીસમાજનાં મંત્રીનું અવસાન

પાટીદાર ભગિનીસમાજનાં મંત્રી જેન મણિજેન ગયા (જેક) માસમાં સુદિ ૧૧ સુને રાજ ક્ષયરાગને પરિણામે વડોદરામાં ગુજરી ગયાં, તેની સખેદ નોંધ લેવી પડે છે. પાટીદાર મંડળના પ્રમુખ ભાઈ મગનભાઈનાં એ જેન પુત્રી થાય. ૨૫ વર્ષની ઉમરે ભરજુવાનીમાં એ આશાભર્યાં જેન આશ્વતાં થયાં!

અનેકપત્ની લગ્ન

હિંદુ સમાજમાં અનેકપત્ની લગ્ન તો બહુ પ્રાચીન કાળથી થતાં આવ્યાં છે. પણ દુઃખનો વિષય તો એ છે કે આ સુધરેલા ગણ્યતા નવજુગમાં ભણેલાં સ્ત્રીપુરુષો એવાં લગ્ન કરે છે. પોતાની પ્રથમ વારની પ્રાકૃત પત્નીને તરછોડીને ભણેલા યુવકો નવી ચકચકિત સ્ત્રીઓને પરણી જોડે છે. અને વધારે દુઃખનો વિષય તો એ છે કે એવી ભણેલી સ્ત્રીઓ પતંગિયાંની પેઠે એવા નવજુવકો ઉપર મોહમુદ્દ બનીને પોતાની એક બેનનો ભવ બાળવા તૈયાર થાય છે. આમ સ્ત્રીઓ જ સ્વર્ગતિનું રક્ષણ કરવાને બદલે તેનું ભક્ષણ કરવા તૈયાર થાય છે!

શ્રી ચાર્યસમાજ દર્શન મમ—૧

પણ જે લગ્ન વિવર્ણ હોય છે અને પ્રતિબંધ હોય છે તે લગ્ન હિંદુ વિધિ પ્રમાણે કર્યાં હોય તો કાપદેસર ગણ્યતાં નથી. એ સ્થિતિમાં કેટલાક શીખ વિધિએ એવાં લગ્ન કરે છે. પણ શીખ લોકોએ એવાં સગવડીયાં લગ્ન સામે વિરોધ ઉઠાવ્યો. ત્યારે હાલ જ પસાર થયેલો આર્યલગ્નનો કાયદો એવા લોકની વહારે ધાયો! સ્વામી દયાનંદ તો અનેકપત્ની કે અનેકપતિ લગ્નની સ્પષ્ટ રીતે વિરુદ્ધ છે, પણ આ નવા આર્યલગ્નના કાયદામાં એવાં લગ્નનો વિરોધ કરતી કોઈ કલમ દાખલ કરવામાં નથી આવી, એટલે એવા લોક એ લગ્નવિધિનું સંરક્ષણ લે છે. હાલમાં જ અહ્મદાબાદમાં શ્રી લાલનપ્રસાદ સિંહ, એમ. એ., ડી. ડી., નામે એક રાજપુત યુવકે પોતાનાં એક પત્ની જીવતાં છતાં શ્રી મનો-રમાબેન નામે નાગર યુવતી સાથે આર્ય લગ્નવિધિએ લગ્ન કર્યું છે. બંને જણ વિલાયત સુધી ભણી આવ્યાં છે. એ લગ્નના જલસામાં “શ્રી ચિંતામણી, સર. તેજ બહાદુર સમુ, એન. શ્રી. પી. સમુ, ન્યાયમૂર્તિ યુ. એસ. બાળપાઈ, પ્રો. અમરનાથ ઝા, શ્રીયુત અને શ્રીમતી ભોળાનાથ, ડો. ભદ્રાચાર્ય વગેરે અહ્મદાબાદનાં અનેક આગેવાન સ્ત્રીપુરુષોએ હાજરી આપી સહકાર આપ્યો એ ખરેખર આપણને દુઃખ ઉપજાવે એવી હકીકત છે”- (‘સ્ત્રીશક્તિ,’ તા. ૫:૬:૩૮). હજી આપણા દેશનાં અગ્રેસર સ્ત્રીપુરુષોને આવાં લગ્ન

નથી. વરવધૂ વચ્ચે ૧૦ વર્ષથી વધારે ઉમરનો તફાવત ન હોવો જોઈએ, એવા કાયદાનો ખરડો કોઈ સલામતે વડી ધારાસભામાં માવવો જોઈએ.

લોકસેવકને ઘેર લગ્ન

.રાજકીય ક્ષેત્રનું વાતાવરણ જેમ જેમ ગરમ થતું જાય છે, અન્ય ક્ષેત્રોનું - ખાસ કરીને સામાજિક ક્ષેત્રનું - વાતાવરણ તેમ તેમ ઓગળી જતું ને કંકુ પડતું જાય છે એ તો ગમે તેને પણ દેખાયા વિના નહિ રહે. જીવનમાં સર્વ અગ્રીમોએકરસ છે અને એકને નિર્જાળ રાખ્યો કે કચ્છે સળગા અંગ પણ આખરે તો નિર્જાળ પડવાનું છે. એવી રીતે સ્વરાજ્ય આવવાનું નથી ને આવશે તો ભોગવવા ગોચ થવાનું કે રહેવાનું નથી એ આપણે કદાપિ ન બૂલવું જોઈએ. મહાત્મજીના ભાઈ શામળભાઈ ખડેચરભાઈ પટેલ આર્યસમાજ છે અને રાજકીય સેવાના જૂના જોગી છે, જાને સત્યાગ્રહ સંભાગમાં જોલ ભોગવી આવેલા. તેમના મોટા ભાઈ ઈશ્વરભાઈનાં પુત્રી બેન ઈશ્વરબાઈનાં લગ્ન જાકરોલના ભાઈ અંબાલાલ સાથે ગયા વૈશાખ વદિ ૧૧સને રોજ મહાત્મજીમાં આર્યસમાજ વિધિએ થયાં. લગ્નના સર્વ રીતે કર્તાક્રિયતા ભાઈ શામળભાઈ જ હતા, માટે જ આ પ્રસંગકથા લખવી પડી છે. લગ્નમંડપમાં શુદ્ધ ખાદીનું નામનિશાન ન હતું, વિશ્વાયતી નહિ તો મીલનું કાપડ હશે. લગ્નને દિવસે સવારે ત્રીશક માણસની જન ત્યાં ગઇ હતી. ભાઈ શામળભાઈએ 'તે શુભ પ્રસંગે સદકુટુંબ મિત્રમંડળ સહિત પધારવા' આશરે ૩૫૦ કંકોનીઓ મોકલેલી તેને અનુસરીને જે આવેલા, તેમાં ગાંધીસંપ્રદાયના કેટલાક મુખ્ય કાર્યકર્તાઓ ખ્યાન ખેંચતા હતા - એમાંના કોઈ કોઈ સંહકુટુંબ પણ હતા. જાપોરે સાદું ભોજન આપવામાં આવેલું, તેમાં જાને પક્ષનાં મળી જમનાર આશરે ૨૦૦ જણ હતાં. લગ્નક્રિયા પછી રાતના ભોજનમાં આશરે ૩૫૦ જમનાર હતાં, એ મિષ્ટ ભોજનનો અંગે ગજી પત્રાણાં તેરેક વાનીઓથી ઘીચોઘીચ ભરાયાં હતાં. એ પ્રસંગે ભાઈ શામળભાઈએ જુદી જુદી સંસ્થાઓમાં રૂ. ૮૦ દાનમાં આપ્યા. આ ગંધી વસ્તુ-રિચિતિ વિચારતાં એકંદર ખર્ચ કેટલું હશે તે કળી શકાય. ભાઈ શામળભાઈએ જે કંકોનીઓ લખેલી, તેથી રૂ. ૩૦૦ ચાંદાના આગ્યા હશે, એ રકમ હિસાબમાં જમા જાણુએ પડે. છતાં વખતે દેવું કરવું પડ્યું હશે. સમાજસેવક દેશની પરાધીન દશામાં પોતાની આજુબાજુનાં ગરીબ લાકખેનને આવો દાખલો આપે અને તેમાં સત્યાગ્રહી મિત્રો તેમને સાથ આપે, ત્યારે તેઓ સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરી દેશને સ્વાધીન કરશે ત્યારે તેઓ શું શું નહિ કરે? ગાંધીજીની સ્વરાજ્યભાવના આવી હશે? બેશક આ લગ્નપ્રસંગની આટલી ઉધાર જાણુ જણાવ્યા પછી તેની

સળી કરીને ખશી જવાની વૃત્તિ

આટઆટલી ફરિયાદો થાય છે, છતાં લોક જાળવતો કર્યે જ જાય છે. એ વિષેની ખાતમી ભાષ વેણીભાષ તરફ તેમજ અહીં પણ આવ્યે જાય છે. પણ એ હકીકતો આપનાર ભાષાએ ફરિયાદો સાંળિત કરવાનાં સાધનો તથા કચેરીમાં તે પૂરવાર કરનાર સાક્ષીઓનાં નામ આપવાનું કહેવામાં આવે છે, ત્યારે તેઓ ખશી જાય છે. ગયા અંકની પ્રસંગકથામાં ‘સલુણમાં જાળવતો’ યથાની હકીકત તોંધી છે. તે જાળવતોમાં પણ ઉપર પ્રમાણેની હકીકતો માંગેલી, પણ ખાતમી આપનારે જવાબ સુદાં આપ્યો નથી. ખીજી રીતે પણ જોખમી હકીકતો મળતી નથી. આ સ્થિતિમાં ફરિયાદો નથી થઈ શકતી એ ખેદનો વિષય છે. આપણા લોકની સળી કરીને ખશી જવાની અને અંગૂઠે કમાડ ઠેલવાની વૃત્તિ ક્યારે જશે? સૌમ્યથી પ્રકટ થવાની તે આપણી નિર્જનતાઓનો નાશ કરવાની વૃત્તિ આપણામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી આપણી ઉન્નતિ નથી જ. કાનમ-વાકળમાં સ્ત્રીકેળવણી

સરકારી યુનિવર્સિટીને લણતરે આપણી અવનતિ કરી છે, એ તો હવે સાંળિત થઈ ચૂક્યું છે, દેશના અનેક વિદ્વાનોએ પણ એ હકીકત સ્વીકારી છે. અને માટે તો એ યુનિવર્સિટીનાં પરિણામોની હું ‘પાટીદાર’માં ‘ભાગ્યે જ તોંધ લેઉં છું. પણ એની શાળાકેલેનેમાં લણનારની કેળવણીની ભૂળ ઉઘડી છે એ તેજસ્વિ છે. કાનમ-વાકળ એ પ્રકારની એ સ્ત્રીકેળવણીમાં પછાત છે અને તેથી ત્યાંનાં એક જેન વિષે ‘તોંધ લેવી છટ લાગે છે : વાકળના (તા. પાદરાના) સાધી ગાદના ભાષ લક્ષ્મીદાસ-લલુભાઈ પટેલ વડોદરામાં વકીલાત કરે છે. તેમનાં પુત્રી જેન સચિતાબેન આ વર્ષે મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષામાં પાસ થયાં છે. કાનમ-વાકળના આખા પ્રદેશમાં એ પરીક્ષા પાસ કરનાર પાટીદાર જેન એ પ્રથમજ છે. એ જેન કોલેજમાં આગળ અભ્યાસ કરવા હંગે છે એમ જાણવામાં આવ્યું છે અને એ વાત સાચી હોય તો ભાષ લક્ષ્મીદાસ પોતાની એ કુમારિકાને એ પ્રકારની સર્વ વ્યવસ્થા કરી આપશે એમ સકારણ માનું છું. અભ્યાસ કરનાર એ જેનને અને તે પ્રકારની અનુકૂળતા કરી આપનાર તેમના પિતાને ખરે જ ધન્યવાદ ધરે છે. અંગ્રેજ કેળવણીએ ‘ખીજું’ કંઈ નહિ તો આપણને જાગૃત કર્યા છે અને આપણી પરાધીનતાનું લાન કરાવ્યું છે. “એ ઘોલ ચોડી દીધી!

“કાંકથ (કુંડલા), તા. ૨૧. કાંકથ ગામમાં એક બ્રાહ્મણ જેને ધોરી માર્ગે એક સોનીના છોકરાને ખરાખર પાઠ લણાવી દીધો છે. એ સોનીનો છોકરો જરા વઢેલ છે. તેણે રસ્તે જતી એક બ્રાહ્મણ યુવતીનું કાંકુ આલી તેની પાસે અયોગ્ય

માગણી કરી. યુવતીએ છોકરાનું કાંઠું સામેથી પકડી લેઈ તેને ઊભો રાખ્યો અને થડાથડ બે ઘોસ લગાવી દીધી! યુવતી તરફથી આમ સીધો મેથીપાક મળતાં સોનીનો છોકરો નાશી ગયો. પાછળથી જાણતા પતિએ પણ એ છોકરાની ખરાબર ખગર લીધી હતી” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૨૪ : ૫ : ૧૯૩૮).

“અપલધી નવાળ્યો

“અમરેલી, તા. ૨૬. અમરેલીમાં ગુંડાઓ અને નિર્લજ્જ જનતા જતા યુવાનોનું જોર હમણાં વધ્યું જણાય છે. થોડા દિવસ પહેલાં અત્રેની હાઈ સ્કૂલના એક શિક્ષકે એક વિદ્યાર્થીની સાથે અડપલું કરતાં તે વિદ્યાર્થીનીએ એકદમ પોતાના પગમાંથી અપલ કાઢીને થોડી દીધી હતી! આવી રીતે અપમાન થઈ ગયાથી પેલા ભાઈ રસ્તે પડી ગયા અને નવા યુગની નારીને છેડવાનું ભયંકર કૃત્રિમ આખતા ગયા” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૨૮ : ૫ : ૧૯૩૮). આગ શિક્ષકજી વિદ્યાર્થીનીના શીક્ષનો નાશ કરવા-વાડજ ગિલડાં ગળવા તૈયાર થાય ત્યારે તો પછી કહેવાનું જ કેને? અને ત્યારે એનોએ શીલરક્ષણને હેતુએ - આત્મરક્ષણને હેતુએ એવા અધમેને સ્વાદ અપાડવો એમાં કંઈ ખોટું નથી. સીમ્મતિ ઉપર માલકીપણના ભોગવટાનો હક કરનાર પુરુષજનિને એથી ભડે અપમાન લાગે, પણ હું તો એવી શ્રી વીરંગનાઓને નમસ્કાર કરું છું.

“ધર્મશાળા ખુલ્લી મુકાઈ

“અંભાતના વતની લેઉઆ પાટીદાર જાનિના રા. મગનલાલ હરગોવિંદલાસનાં વિધવા પત્ની જાઈ વિજયેરે એક ધર્મશાળા જાંધાઈ તે યાત્રાળુઓ માટે ખુલ્લી મુકાઈ છે. આ ધર્મશાળા ખુલ્લી મૂકવાની ક્રિયા અમદાવાદની એશિયાટીક વીમા કંપનીના મેનેજર મિ. ચંદ્રશંકર જી. ત્રિવેદીને દાથે એક ભવ્ય મેળાવડા સમક્ષ ચાલુ અકબાડિયામાં કરવામાં આવી હતી. પ્રમુખે પોતાના ભાષણમાં એ જાઈએ આજ મુખીમાં આશરે એક લાખ રૂપિયાની જુદાં જુદાં ધાર્મિક ખાતાંમાં કરેલી સંખ્યાવતો માટે તેમનાં વળાણ કર્યાં હતાં.” (‘એકાવર્તમાન, તા. ૮ : ૬ : ૩૮). ખરેજ એ જેનો આવાં મોટાં દાન માટે ધન્યવાદ ધટે છે.

પ્રેતભોજન બંધ

(૧) એડના ભાઈ સુનીભાઈ મુનલાસનાં માતૃશ્રી ગયા વૈશાખમાં ગુજરી ગયાં. ભાઈ સુનીભાઈએ તેમની પાછળ કાળુમાંકણ જાંધ રાખી હતી, પ્રેતભોજન જમાડયું નહોતું અને સંજાંધીએ તરફથી ખારસોના રૂપિયા આવેલા તે પણ પાછા વાળેલા. (૨) આણંદ તાલુકાના ભરોડાના ભાઈ લલુભાઈ ગયા વૈશાખમાં અપુત્ર ગુજરી ગયા. તેમના જમાઈ તે એડના ભાઈ જમનાદાસ દાદાભાઈ

પટેલે તેમની પાછળ પ્રેતભોજન જમાંડ્યું નહોતું ને તેમના સ્મરણાર્થે શાળા વગેરે સંસ્થાઓમાં રૂ. ૭૦૦ને આશરેનું દાન કર્યું. આ ભાઈઓને ધન્યવાદ ઘટે છે.

“રૂ. ૫૦૦નું ટ્રસ્ટ ફંડ

“નડીઆદના વતની અને કરજશુભાં વકીલાત કરતા શ્રી. ઝવેરભાઈ દિશોરભાઈ પટેલે પોતાના કાકા સ્વ. શ્રી. મધુરભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલના સ્મરણાર્થે રૂ. ૫૦૦નું ટ્રસ્ટ ફંડ ખેડા જિલ્લા હરિજન સેવક સંઘને આપ્યું છે. તેના વ્યાજનો ઉપયોગ હરિજન જાળકાને સ્લેટ, પેન તેમજ શ્રી વગેરે આપવામાં કરવાનો છે” (‘ખેડાવર્તમાન’, તા. ૮:૬:૩૮). હરિજન ભાઈઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ રાખનાર આ ભાઈ ઝવેરભાઈને ધન્યવાદ ઘટે છે. દો, દો, દાન દો. ‘એ ધનના ધણી ધર્મ તમારો.’

ભ્રમશોધન

ગયા વૈશાખના ‘પાટીદાર’માં પૃષ્ઠ ૩૩૨ ઉપર ‘બળવાના અનેક પ્રસંગ’ ત્રિપે પ્રસંગકથા છે. જુદે જુદે એ સ્થળેથી એકજ પ્રકારની હકીકત મળેલી, તેજ ઉતારી તેમાં જણાવેલું, કે “સોશ્વનાના પટેલ જુગલભાઈ શિવાભાઈ ધર્મજના પટેલ લાલાજી તુળશીભાઈની પુત્રી બેન કમળા સાથે લગ્ન કરવા આવનાર છે. કન્યાની ઉંમર કરતાં વરની ઉંમર ત્રણ ગણી એટલે કે ૪૫થી ૫૦ સુધીની છે.” પણ ભાઈ જુગલભાઈ પોતેજ મને લખી જણાવે છે કે “મારી ઉંમર વર્ષ ૩૪ પૂર્ણ થઈ ૩૫નું વર્ષ ચાલે છે.” ‘પાટીદાર’ની એ ભૂલભરી હકીકતથી એ ભાઈને જે કંઈ માનહાનિ થઈ હોય તેને માટે ક્ષમા માગું છું. કોઈ બેનનો નનામો પત્ર

અહુણ જ ‘કોઈ રાત્રીકણી પુત્રીતુલ્ય એક બેન’નો લાંબો પત્ર મળ્યો છે. પત્રમાં એ બેને પોતાનું સ્પષ્ટ નામકામ આપ્યું નથી. બીડેલો કાગળ પણ રસ્તેમાં નાખ્યો છે, એટલે કંઈ પોસ્ટ ઓફીસમાંથી ઉપજો તે પણ નળી સકાતું નથી. પત્રમાં મારા ‘લગ્નપ્રપંચ’ પુસ્તકની ખૂબ પ્રશંસા કરી છે અને પોતાની તથા પોતાના પતિની ઉત્તર જાવનાઓ વર્ણવી છે. એ આખો પત્ર ‘પાટીદાર’માં છપાય એમ એ બેન ઇચ્છે છે. પણ મારી જાણ મારે પહેલે જ કોઈ-કે બેન પોતાનું નામકામ મને જણાવે નહિ તેના લેખ કે પત્ર ‘પાટીદાર’માં લેઈ શકું નહિ. માટે ‘પાટીદાર’નો આ અંક તે બેનના હાથમાં જાય અને આ પ્રસંગકથા એમના વાંચકમાં આવે તો તે મારી જાણ મારે તો પોતાનું નામકામ મને જરૂર મોકલે, જેથી એ પત્ર ‘પાટીદાર’માં છાપવાની વ્યવસ્થા થઈ શકે.

પાટીદાર

અતિષ્ઠત જાગૃત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ક્ષુરંસ્ય ધારા નિશિતા, દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૯૪ }
વર્ષ ૧૫ }

આણંદ

{ શ્રાવણ
અંક ૧૦

ધારાળાના ગૌર: રવિશંકર મહારાજ

[ચરિત્ર પ્રદેશના જે ભાઈઓએ વા બેનોએ અભ્યાસની ખાસ નિપુણતા મેળવી હોય અથવા સેવાનાં કાર્યોમાં ખાસ ખ્યાતિ મેળવી હોય તેમના જીવનપ્રસંગોની 'ચરિત્ર'માં નોંધ લેવાનો વહીવટ રાખ્યો છે. તે ધારણે ચરિત્રના અજ્ઞાત-હવે પ્રસિદ્ધ મહેસા-તંપરેલી શ્રી. રવિશંકર મહારાજ, જેમના અસાધારણ ત્યાગ, સેવા, અને પરિશ્રમને પ્રતાપે ધારાળા જેવી પછાત અને ગુનેગાર મણાતી કામોમાં પણ પકડા આપ્યો છે, તેમના જીવનના કેટલાક પ્રસંગો 'કુલછાણ,' તા. ૪ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૩૮ના અંકમાંથી નીચે હતાયાં છે. — મોતીભાઈ ન. અમીન]

* * *

ખેડા જિલ્લામાં મહી નદીના વળંભર કાંઠા ઉપર જહાદુર ધારાળાઓની વસતિ રહે છે. જહાદુર પણ ચોર, ડાકુ અને ખૂતી; એમને સરકારી નેલો, કટકા કે કાંસીઓ વસ નથી કરી શક્યાં. પોલીસ ખાતાં એને પૂરાં ન પડ્યાં.

મહેમદાવાદનો એક પાઠશાળા: ધર્મે શિક્ષક, સંસ્કારે જૂનવાણી, અંગ્રેજીથી અભ્યુત્થાપ્યો; દુનિયા ને સુકલકડી, ગામડિયો ને ગમારમાં ખપે તેવો. નાગ એનું રવિશંકર. શર્યાઓની અહલ્યાઓ કરનાર ગાંધીજીને એ સાંપડ્યો. સૌ ગાંધીશિષ્યોથી નોંખે માર્ગે એના પગની અંકે પડી.

૧૯૧૪નો એ રવિશંકર જામણો, આજના એ રવિશંકર મહારાજ. જાળ-શુદ્ધિ, ચોર, ડાકુ ને ગળાકાપુ ધારાળાઓના એ દાદા અને પરમેશ્વર. ગુનેગાર કામના એ ગુરુ અને મુક્તિદાતા.

વડોદરાની અને જિલ્લાની પોલીસ આજે ગુનો ન પકડાય ત્યારે રવિશંકર મહારાજનું રાજ્ય મહે છે. કાંસીને માંચડેથી એ અપરાધીઓને ઉગારે છે. પોલીસને એ સુખે સૂતા આપે છે.

૨

સૌ એમને મા'રાજ કહે. એમને એ નામ તોછડું લાગ્યું. અમે એમને દાદા કહેતા અને હતા પણ અમારા દાદાજી. જેલમાં અમે 'જાળા' તરીકે ખપતા. અને અમને સાચવવા મુખિયેદારે દાદાને અમારી વચ્ચે અમારી સંભાળ માટે મૂકેલા.

રોજ રાતે બેરેક ગંધ યાચ અને અમે સૌ 'જાળા'ઓ દાદાની આસપાસ પાંટળાઈ વળીએ અને પછી દાદાજીની વાતો ચાલે. દાદાને વાતો કહેવા માટે થોડું બીજે ક્યાંય જવું પડે એમ હતું! તેમની પાસે તો પોતાના જ અનુભવોનો મોટો ભંડાર હતો. રોજ એમાંથી નવી નવી વાનગીઓ આપ્યા કરે.

મેં એક દિવસ દાદાને કહ્યું: 'આ ગંધ અનુભવો તમે લખી રાખ્યા છે? એમ યાચ તો ધણીને માર્ગદર્શક થઈ પડે એવા છે.'

'વાત સાચી. પણ મને લખવાનું કાલે નહિ. હું તો એક ચિટ્ટી લખવા કરતાં બે ચાર ગાઉ ચાલીને મોઢે મગાચાર આપી આવું.' દાદાએ જવાબ આપ્યો.

દાદાએ પોતાનું મદાપર્વ શરૂ કર્યું. અમે સૌ વિસ્મયચિત્તે એનું શ્રવણ કરતા. હું એ પ્રમગે જોલમાં કાગળ ઉપર ઉતારતો ગયો. એનું દળ તો એક નાનકડા ઇતિહાસ જેટલું બન્યું. હું હરખાતો હતો. આ એક વ્યક્તિનો ઇતિહાસ એક સમૂહની તવારીખ જેવો જનશે અને લોકસેવકોને એ માર્ગદર્શક બનશે. પણ જેલસત્તાવાળાઓને એમાં સંપૂર્ણ રાજદ્રોહની ગંધ આવી અને છૂટતી વખતે એ નોંધ મને ન મૂળી. પરિણામે એ જીવતા જીવનનું સાહિત્ય ઉધધઓનો નારનો થતો હતો.

પણ એ પ્રસંગોમાંથી રમરણ ઉપર જે જે જડાઈ ગયા છે એ છૂટક છૂટક મારી અધૂરી ભાષામાં ઉતારવા પ્રયાસ કરે છું.

૩

ગાંધીજી આફ્રિકેથી હિંદ પાછા ફર્યા અને બેચાર વર્ષમાં તો એમનું નામ દેશને ખૂણે ખૂણે ગામડાંઓમાં પ્રસરી ગયું. કોઈ પ્રખર રાજકીય આગેવાન તરીકે નહિ, પણ એક સાધુચરિત મહાત્મા તરીકે.

દાદાએ પણ બાપુજીનાં એક મહાત્મા તરીકે નામ અને પ્રશંસા સાંભળ્યાં. ધારાવાના બેતણ જુવાનડા મિત્રોને લેઈ દાદા મહાત્માજીનાં દર્શન કરવા અમદાવાદ આવ્યા.

ઝોરડીમાં પેમતાંજ સામે એક વ્યક્તિ બેઠેલી હતી. રુઆબદાર, પ્રભાવશાળી, સફેદ ખાદીનાં ઊંજળાં દૂધ જેવાં કપડાં, નાકની દાંડલી ઉપર ચશ્માં અને સામે ટપાલનો મોટો દગલો.

એને મહાત્મા ગાંધી ધારી એમને જાણ્યામાં પેસતાં જ પ્રણામ કરી દાદા અને એમના મિત્રો એમનાથી થોડે દૂર જઈને બેઠા.

બોલે તો શું? ક્યાંય સુધી એમના સામું જોતા બેઠા રહ્યા.

થોડી વારે શહેરના થોડા આગેવાન શહેરીઓ ગાંધીજીને મળવા આવ્યા. જોરડીમાં પેઠા. એક ખૂણામાં એક સુકલકડી દેહ 'નવજીવન' માટે પોતાના પુરુષાર્થનું નવનીત - આત્માનો નીચોડ કામળ ઉપર ઉતારી રહ્યો હતો. શહેરીઓ એમને નમન કરી એની પાસે બેઠા.

'એલા ભારી થઈ. મહાત્માજી તો જોલ્યા, આ નહિ.' દાદાને ભૂલ સમજાઈ. અને મોહું ફેરવાને પ્રણામ કરી એની પાસે બેઠા.

દાદાએ 'નવજીવન' વાંચ્યું શરૂ કર્યું. અને ખરેખર ત્યારથી તેમનું નવજીવન શરૂ થયું. ત્યાર પહેલાં દાદા ચુસ્ત આર્થસમાજ હતા. નાની બેઠ હતી, યજમાનો હતા.

એમણે ગામમાં રેવિયા શરૂ કર્યા. ખાદીનું કામ શરૂ કર્યું. પ્રમુખોપાત્ત ફરવા પણ માંડ્યું. એક વાર કસ્તુરબા સાથે કેાઇ ગામમાં ફરવા ગએલા. કસ્તુરબાને તો એ ગામમાં ખાદીઉત્પત્તિનું કામ કેવું થઈ શકે તેમ છે એ જોવું હતું. ગામ ઘણું સારું હતું અને કામનો ઘણો અવકાશ હતો. કસ્તુરબાએ દાદાને કહ્યું: 'કેમ મારી સાથે અહીં રહેશો ને?'

દાદાએ ત્યારે ઘર છોડ્યું ન હતું; એમણે અસકિત ખતાવી.

આજે પણ આ પ્રમુખનો ઉલ્લેખ કરતાં દાદા કહે છે: 'મને ના પાડવા જદલ આજે પણ શરમ આવે છે. જો મેં એ દિવસે જાતી ઇચ્છાને માન આપી ત્યાં કામ શરૂ કર્યું હોત તો ગામમાં કામ ખીલી નીકળત.'

૪

એક જહારવટીઆએ આ પ્રદેશમાં (બેઠા જિલ્લામાં) કાળો કેર વર્તાવ્યો. કાઠીઆવાડના જોગી જેવા જહારવટીઆમાં અને અહીંનામાં ફેર. કાઠીઆવાડના જહારવટીઆ ન્યાયને માટે, હક્કને માટે જહારવટાં ખેડતા. ચારિત્ર્યશુદ્ધિ એ એમનો પાયો ગણાતો. પણ આ તો મહાચોર - લૂંટારો. એકાદ ખૂન કર્યા પછી અમર્યાએ કાંસી તો મળવાની જ હતી એટલે નીકળ્યો જહારવટે.

લોકો ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારી ગયા.

દાદાએ નિર્બુધ કર્યો. આને કેઈ હિસાબે મળીને સમજાવવો જોઈએ.

એક દિવસ રાત્રે દાદા એક ગામથી જીંજે ગામ જવા નીકળ્યા. અધારીઆના દિવસ. એક ઘાટી ઝાડી. ચારે બાજુ રમશાનની શાન્તિ છવાઈ ગએલી.

દાદા ઉતાવળી ગતિએ આજ્ઞા જતા હતા, તેવામાં અચાનક એમની છાતી ઉપર એક પંખે પડ્યો અને દાદાને પાછા ધકેલવા લાગ્યો.

‘પણ તું છે કોણ એ તો કે?’ દાદાએ શાન્તિથી પ્રશ્ન પૂછ્યો.

એ હતો બાળુના ગામનો એક ધારાળો જુવાન. રસ્તામાં બહારવટીઆનો પડાવ પડ્યો હતો. દાદા જન્ય નો જનધીજ મારી નાખે. દાદાને એ રસ્તે જતા રોકવા માટે એણે એની છાતી ઉપર હાથ મૂકી પ્રયત્ન કર્યો. દાદાએ એને સમજાવી બહારવટીઆનો પતો મેળવી બહારવટીઆની દશ સાંધી. મહી નદીનાં ઊંડાં કાતરોમાં વ્યવસ્થિત લડાયક લશ્કરની છાવણી પેઠે કડક વ્યવસ્થા અને ચોકી હતાં. અધુન પટાની બહારવટીઆની પાસે પહોંચ્યા. પોતાના જ ભાઈઓ ઉપર ત્રાસ ન ફેલાવવા ખૂબ મનાવ્યો. બહારવટીઆએ દલીલ કરી:

‘પણ હું તો આપણા ભક્ષા માટે કંઈ છું. સરકાર મામે ગાંધીજીએ લડાઈ માંડી છે. અમારેય એમને સાથ દેવો જોઈએ ને? અમે એને ઠવરાવવાનો આ માર્ગ લીધો છે.’

‘અરે ભક્ષા માણુમ! પણ તું સરકારને ઠવરાવવા જતાં આપણા માણુસોની ખો જોભાવજ એનું કાંઈ? ગાંધીજીનો મારગ સાવ નોખો. અને આ તારાં બારવટાંથી તો સામું ગાંધીજીનું કામ અધરું ચલાવું.’

આ રીતે એને ખૂબ સમજાવ્યો. ગાંધીજીને મળવાની બહારવટીઆએ ઠગ્ઠા દર્શાવી. મુલાકાત ગોઠવી, પણ દરમિયાન બાપુજી પકડાઈ ગયા અને બહારવટીઆ મળી ન શક્યા. બહારવટીઆએ ત્યાર પછી ધાડ પાડીને વણકરોને ત્યાંથી ખાદીના તાકા લૂંટી એની ખાદીની ટોપીઓ સીવરાવી અને એની વહેંચણી કરેલી અને ત્યાર બાદ તે એક રમખાણમાં માર્યો ગયો.

બાપુજી બહારવટીઆને મળી તો ન શક્યા; પણ જેલમાં જતાં જતાં દાદાને આ કામમાં કામ કરવાની સલાહ આપતા ગયા. અને ત્યાર બાદ દાદાએ પણ ચોરલુંટારાના વર્ગમાં અદ્ભુત કામ કર્યું.

૫

દાદાની રિયતિ હમેશાં પરિત્રાજક જેવી જ રહી છે. જ્યાં લોકો મુશ્કેલીમાં આવ્યા એટલે દાદા હાજર જ છે, પછી ગમે તેવું કામ હોય. એક વખત દુષ્કાળ જેવી રિયતિ હતી. ગિયારણુના ભાવ ખૂબ વધી ગયા. એમાં વેપારીઓ પોતાનો અમર્યાદ નફો ચડાવવા લાગ્યા. ખેડૂતોની આંખો ચાર ચવા લાગી. દાદાએ તુરત બે ગધેડાં ઉપાડ્યાં. સહેરમાં ગયા, લાગવગવાળા મોટા વેપારીઓ માથે સોદો કર્યો. બે ગધેડાં ઉપર ચણા ભરી ગામડામાં આવ્યા અને સસ્તે

ભાવે ગિયારણુ વહેંચ્યું. એ યદ્ય રહ્યું એટલે બીજું લેઈ આવ્યા. આગ ૨૫૦ મણુ જેટલું ગિયારણુ ગામડાંમાં વહેંચ્યું. લોકોમાં મા'ગજ! મા'ગજ! યદ્ય રહ્યું.

૬

દાદા એક ગામડામાં બેઠા હતા. ત્યાંથી કાર્યક્ષેત્ર ફેરવવાનું થયું. થેલી લેઈને ઊપડ્યા. એ તો ઊડતું પંખી, હીલું લાગે ત્યાં બેસે, નહિ તો ઊડ્યા કરે. જ્યાં લોકોને જરૂરિયાત હોય, મુશ્કેલી હોય, દુઃખ હોય ત્યાં બેસે, લોકોનું દુઃખ પોતાનું કરી લે.

આલતાં આલતાં રાત્રે એક ગામડામાં વિસામો કર્યો. ચોરા ઉપર ઉતારો કર્યો. એમની લોકોમાં ભણી જવાની કળા તો અજ્ઞ છે. ગમે તેવા અજ્ઞપણા સમૂહમાં પણ દાદા પ્રવેશ કરે એટલે જાણે જુગજૂના કોઈ મત્સીતા આમ્મજન મળ્યા.

અહીં પણ એમની પાસે ગામના દીક દીક લોકો ભેગા થઈને બેઠા હતા. વાતો આલતી હતી. ત્યાં તો દુગાંગ દુગાંગ દુગાંગ... ઢોલ ટીપાણો. થોડીવારે ફરી ટીપાણો. 'આ વળી આટલી મોટી રાતે શું?' દાદાએ પૂછ્યું.

'હાજરીનો ઢોલ'

'હાજરી શેની?'

'આ અમારું ગામ આખું ચોર થયું છે. જધાયની અત્યારે હાજરી નોંધાશે. દિવસમાં ત્રણ વાર હાજરી કરાવવાની. નાનાં ધાયણાં છોકરાં જાડીને કોઈ માણુહ જાકી નહ રહે. સૌ અંધ બેળા થાશે.'

'અને ગામ ગમતરે જાયું હોય ત્યારે?'

'ત્યારે પરવાનગી મેળવવાની, મુખીપટેલનાં ખીસાં ભરવાનાં, એમ ને એમ પરવાનગી મળે નહિ.'

દાદા તો તાલુખીમાં ફૂળી ગયા: 'આખું ગામ ચોર? પાંચ વર્ષનું છોકરું તેય ચોર? આખું ગામ જલમાં જ કે બીજું કંઈ?'

ધીરે ધીરે આખું ગામ ચોરામાં આવીને બેઠું. ડાસાડોસીઓ, જુવાન સ્ત્રીપુરુષો અને છોકરાં જધાંની મુખીએ હાજરી પુરી. ૪૦૦ માણુસની વસતિમાં ૩૫૦ની હાજરી!

દાદાને તો 'અઠે હી દારકાં' થઈ.

તેમણે લોકોને પૂછ્યું: 'શું કામ આ હાજરીનું સાલ પેકું?'

'જાણુ, કોઈ અજ્ઞવીતરાઈ કર્યા વિના રહે નહ ને! અંને જોડને વાંકે આખા ગામ ઉપર દંડ.'

'અને આ લાકડું નીકળી જાય તો?'

‘તો તો તમે અમારા પરમેશ્વર.’

‘પણ ચોરી છૂંટ કાંઈ થાવું ન જોઈએ.’

‘ન થાય. અમારું વચન ન ભાંગ.’

‘તમારો જામીન ચાઉં. પણ પછી મારેજ મરવું ન પડે, હાં.’

‘એમાં ન કહેવું પડે, મારાજ.’

દાદાએ બધી હકીકત મેળવી. સીધા વડોદરા ઊપડ્યા. પોલીસ અમલદારોની સારી ઝોળખ હતી. ત્યાર પહેલાં પણ દાદાને આ ચોરછૂંટારાના વર્ગમાં કામ કરવા એમણે વિનંતી કરેલી.

દાદા એમની પાસે પહોંચ્યા. પોતાની જામીનગીરી ઉપર આ એક ગામની હાજરી કાઢી નાખવાની માગણી કરી.

‘ભારે પડી જશે, હાં.’

‘વાંધો નહિ. અખતરો કરવા દો. એ સફળ થશે તો ગધાય માણસોની હાજરી જશે. તમારે એવું ખર્ચ કેટલું છે! અને લોકોનું પતન કેટલું છે!

પોલીસ અમલદારે એ ગામની હાજરી રદ કરી. દાદા હુકમ મેળવી ગામ પાછા આપ્યા. લોકોએ ઉત્સવ માણ્યો.

ધીરે ધીરે કરતાં પાંચ હજાર જેટલા માણસો ઉપરથી આ રીતે હાજરીની ધૂંસરી દઢાવી. આ પાંચે હજારના મનમાં દાદા પોતેજ પરમેશ્વર છે.

૭

પણ આ જવાબદારી ઝોઢી ન હતી. હાજરી નીકળ્યા પછી એક પણ ચોરી થાય એની જવાબદારી દાદાની હતી. અને એ કસોટીમાંથી પણ દાદાને પસાર થવું પડ્યું.

એક કોષ્ટ સોદાગર ગધેડાં ઉપર તલના કોથળા લાદીને ચાલ્યો જતો હતો. ધાગળા ચોરીની કળામાં ભારે નિપુણ હતા. સોદાગરનું ધ્યાન ચૂકવી ચાલતા ગધેડા ઉપરથી થોડી ગુણે ઊપડી ગયો.

સોદાગરે ગામમાં આવી ફેજદાર પાસે ફરીઆદ નોંધાવી. દાદાને પણ ખબર પડી.

બધાને સમજાવવાના પ્રયાસ કર્યા. ત્રણ ચાર દિવસ સુધી નામચીન ચોરને ત્યાં ફરી વળ્યા. કોષ્ટએ જવાબ ન આપ્યો. દાદા પાસે બીજો માર્ગ ન રહ્યો. બધાને એકઠા કર્યા. પોતાની જવાબદારીનો ખ્યાલ આપ્યો અને જ્યાં સુધી ચોરી કરનાર ભાઈ એનો સ્વીકાર કરી ચોરીનો માલ પાછો ન આપે ત્યાં સુધી અનશન વ્રતની જાહેરાત કરી.

લોકો હેખત ખાઈ ગયા. એક સિવજીના મંદિરમાં દાદા શાન્તિથી ઉપવાસ ખેંચવા લાગ્યા. એક, બે, ત્રણ, ચાર, સાત, આઠ ઉપવાસ થઈ ગયા છે. ભક્તજનો દાદાને શાતા ઉપખવવા પ્રયાસ કરે છે.

એક દિવસ મોડી રાત્રે અધારામાં બે જણાએ છુકાની ખાંધી દાદાની ઝોરડીમાં પ્રવેશ કર્યો. દાદા એકલા સૂતા હતા.

‘એક જણે દાદાનો અંશુકો હલાવ્યો. દાદા બેઠા થયા. ‘કેમ બાઈ?’

એક જણુ આગળ આવ્યો. દાદાના હાથમાં રૂ. ૫૦ની થોડકી મૂકી.

‘શેના બાઈ?’

‘આ પેલા તલ ઘોરાખો છે ને? એના. તમે અમારે આંગણે ઉપવાસ કરો તો અમને ધણહણ લાગે. તલ તો ચોરીને ખેતરમાં દાટ્યા’તા. બીજે દિ વરસાદ પડ્યો અને બધાય પલંગી ગયા. એટલે સાવ નકામા ગયા. પણ આ એની કિંમતના રૂ. ૫૦ અને આ દૂધની ટણુડી. કરો પારણ.’

‘બાઈ, મારે રૂપીઆનું કામ નથી, ગાણુસનું કામ છે. રૂપીઆ તો જેને કહ્યું એ આમ દેવાં તૈયાર થાય. મારે તો ગામમાં ચોરી ન જોઈએ. જોઈ ચોરી કરી હોય એ મોઢું જતાવે. આપણા ગામને ભેળું કરી એમની પાસે ખૂલ રેવીકારે અને કરી ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લે. એ વિના ઉપવાસ ન છૂટે.’

બન્ને જણા નિરાશ થયા.

નવમો દિવસ, દસમો દિવસ; રાત પડી. કરી બે છુકાનીદારે પ્રવેશ કર્યો. એક જણાએ છુકાનું હોડયું. દાદાના પગમાં પડ્યો, ‘મા’રાજ! માફ કરો. નિરાતિ ઊંધ આવતા નથી. આ તમારા ચરણમાં માયું મૂકું છું. મારવો ઉગારવો તમારા હાથમાં છે.’

દાદાએ દોત્રો કર્યો. જુવાનને ઝોળખ્યો, ‘તારો વાળ વાંકો નહિ થાવો દેઉં. પણ કલે ગામનું પંચ ભેળું કરી એની રૂબરૂમાં એકરાર કરવાનો.’

‘મા’રાજ, આટલાથી માફી આપો તો?’

‘ના, એ ન જાને.’

બીજે દિવસે ગામપંચ મળ્યું. ચોરી કરનારે એકરાર કર્યો. દાદાએ પારણ કયું. સોદાગરને પૂરતી કિંમત મળી.

૯

એક વખત કાઈ વેપારીની દુકાનમાંથી ઘીના રૂપા ચોરાયાં. એક વખત કાઈના ઘરમાંથી માંડવી ચોરાણી. આમ છૂટક છૂટક ચોરીઓ થઈ. અને ઘણી વાર દાદાને ત્રણ, ચાર, દસ, પંદર ઉપવાસ કરવા પડેલા. એક વખત તો

એક ગામમાં આઠ ઉપવાસ કર્યા. આઠમે દિવસે ચોર આવ્યાને કબુલાત કરી ગયા. પોરણું કરીને કોઈ અગત્યને કારણે જાનુના ગામમાં ગયા, ત્યાં પણ ચોરી થઈ હોવાથી બીજે જ દિવસે પાછા ઉપવાસ શરૂ કરવા પડ્યા અને સાતમે દિવસે એનું પરિણામ આવ્યું.

રાજ્યનો નિયમ છે કે ચોરીના કામમાં પોલીસ સિવાય કોઈ ચોરલા માલનો કબજો લેઈ ન શકે. ચોરીને પ્રસંગે ફોજદારે તપાસ કરવામાં બાકી ન રાખી, પણ પત્તો ન ખાધો. અતે દાદાના તપનો તાપ ચોર જીરવી ન શક્યા અને દાદા પાસે કબુલાત કરી ચોરીનો માલ દાદાને ચરણે ધર્જો. ફોજદારને તો પોતાની આખર ગઈ હોય એવું લાગ્યું. અને દાદા ઉપર ફોજદારીનો કેસ કરવાની પણ તૈયારી કરેલી.

૯

એક ગામમાં કોઈ ખૂન થયું હતું. ગામ ભારે ખટપટી. એ જગર પક્ષ પડી ગયોલા. ગામના પોલીસાઓએ વિરોધી પક્ષ ઉપર આળ જોઢાડી એમને કોર્ટમાં ધકેલ્યા. જુદી જુબાનીઓ પડી. ૭ જણાને ફાંસીની સજા ફરમાવાઈ. દાદા એ વખતે નાશિક જેલમાં. એ સમાચાર સાંભળ્યા અને દાદા સડક થઈ ગયા! નસીબનેજો થોડા જ વખતમાં મુદત પુરી થઈ અને છૂટા થયા. સીધા આ ગામમાં આવ્યા. જાંધી તપાસ કરી. સાચી હકીકત જાણી લીધી. સજા પામેલા સાતે ભાઈઓ નિર્દોષ છે એની ખાતરી કરી લીધી. સીધા વડોદરા પહોંચ્યા. અમલદારોને મળ્યા, સાચી હકીકત જણાવી. ફરી કેસ ચાલ્યો. સાતે જણા નિર્દોષ છૂટ્યા!

ફાંસીની સજા પામેલા એ સાતે ભાઈઓ માટે તો દાંદા ભગવાન હયા. અને પેલા પોલીસાઓનો આખો પાસો ઉઘો પડ્યો એટલે એમને મન તો દાંદા કાળે હયા.

દાદા એ ગામમાં દાખલ થયા. અને પોલીસાનો રાય ફાટી નીકળ્યો. નાનાં નાનાં છોકરાંને ચડાવ્યાં. દાદા જગરમાંથી નીકળ્યા. પાછળ છોકરાંનું ટાળું ધૂળ ઉડાડતું જાય, પથરા ફેંકતું જાય, ગાજોનો વરસાદ વરસાવતું જાય. છોકરાંઓને શું સમજાવવાં? હસતા હસતા દાદા-આગળ ચાલ્યા.

એક ધારાળાને ત્યાં જઈ દાદાએ ઉતારો કર્યો. રાતે બેઠાં ધારાળા દાદા પાસે એકઠા મળ્યા. દાદા ઉપરના વીતકની જાણને જગર પડી. એક જુવાનનું લોહી તપી આવ્યું.

‘મા’રાજ એક વાર, એક થોડીક વાર રજા આપેને તો જાણતી ગળાડી મયડી નાખીએ.’

‘અરે ગાંડીઆ એવું બોલાય નહ.’ દાદાએ એને શાન્ત પાડવા પ્રયત્ન કર્યો.

‘પણ મા’રાજ! અમમાય તે ભોતના મોઢામાં તો ઝોરાણાતા. તમે અમને જિવાયા અને તમારે માથે ડોડી એકના માણસ માગ કાઢી જાય? એક વાર હા પાડો એટલી વાર છે. તમે જોતા રા’ ને બધાયની ડોડી મચડી નાખીએ.’

‘આપણાથી એવું નાચાય ભાઈ. ડોડી મરડ્યે શો કાયદો ચાલાનો અલ્યા તને? અને એમાં એનેય શો કાયદો ચાલાનો? એને રીહ ચડે તે ગાળો ના ચાલે? સમજશે એટલે એની મેળે ટાઢા પડી જશે.’

જુવાને ગાંડ માંડ શાન્ત પડ્યો. દિસક, ચોર, લૂંટારા ઉપર દાદાની આ અસર.

૧૦

‘બોલો, ગૂજરાત પોતાનો કેટલો કાળો આપશે?’ જાપુએ પૂછ્યું.

‘જેટલો થાશે એટલો તો કરશું જ ના?’ અબ્બાસજાપુએ જવાબ દીધો.

‘થાશે એટલો નહિ. રકમ નક્કી કરો. અને ઝોછો રહે એટલો ધરમાંથી પૂરો કરો.’ જાપુ, હસી પડ્યા.

ગૂજરાત મારે રકમ મુકરર થઈ. અબ્બાસજાપુએ જાપુજનું અનુકરણ કર્યું, સૌ કાર્યકર્તાઓને બોલાવી સૌને મુકરર રકમ સોંપી આપી.

દાદાને બોલાવી અબ્બાસજાપુએ પૂછ્યું. ‘બોલો કેટલા રૂપીઆ એકકા કરી આપશો?’

‘પૈસાનું કામ મારું નહિ. બે પાંચ આંટા મારવા હોય તો મારી આવું. બાકી ગામડાંમાં વસતિને બાવા ધાન નથી, એમાં પૈસા કેાની પાસે માગું?’

‘ના, ના. પાંચ હજાર તો એકકા કરી આવવા જ જોરો’ હુકમ થયો.

દાદા વિચારમાં પડ્યા. કોઈ દિવસ પાછનું પણ ઉધરાણું કર્યું નથી. પૈસા સિવાય જેટલાં થઈ શકે એટલાં જ કામ કર્યા છે અને શોધ્યાં છે. જાપુનું વાકય મદદે આવ્યું. ‘ઝોછો રહે એ ધરમાંથી પૂરો કરો.’ દાદા સીધા ઘેર આવ્યા.

પત્નીને બોલાવ્યાં, વાત કરી. અને ધરથી માલગિલકત બધું જો કાળામાં આપી દઈએ તો રા. પાંચેક હજાર થઈ જાય તો થઈ જાય એમ જણાવ્યું.

પણ પુત્રોની માતા એકાએક આ કેમ સ્વીકારે?

‘તમારે બાવા થાવું છે. છોકરાંને બાવા નથી થાવું.’ સહચરીએ સીધો જવાબ દીધો.

દાદાની મુશ્કેલી વધી. ધડીભર ગૌન સેવી, હોડા ઊતરી બધું માપી લીધું. ગણતરી કરી લીધી અને પછી ધીરથી બોલ્યા.

‘જુઓ, મારે રા. ૫૦૦૦ એકકા કરવા છે. મને એકકા કરવા કાલે નહિ.

મારું જે ગણાવું હોય એ મારે એમાં આપી દેવું જોઈએ. પણ મને અત્યારે ખબર પડે છે કે આ કંઈ મારું છે નહિ.'

'હું એવું કંઈ કહેતી નથી. પણ જે છે એ છૂંટાવી દેવું નથી. છોકરાંનો પણ વિચાર રાખવો જોઈએ ને?' પત્ની બોલ્યાં.

'ત્યારે મારી પાસે જે માર્ગ છે. તમારી પાસે જે પક્ષ છે. એક પક્ષમાં હું છું, અને બીજા પક્ષમાં ધરત્યાર, હૈયાંછોકરાં વગેરે છે. તમે પસંદ કરી લો.'

પત્ની માટે ધર્મસંકટ બિહુ થયું. એમાંથી એક પણ ગળે બિતરે એમ હતું નહિ. બોલી શકે એમ હતું નહિ. પતિભક્ત નારી વત્સલતાભરી માતા પાસે હારી ગયાં.

દાદાએ ધરને સલામ કરી. રાષ્ટ્રને તિલક ફાળામાં પાંચ હજારને જદલે એક મહામૂલું રત્ન મળ્યું.

કોઈ ઇશ્વરભક્તના જીવનને આપણી નજરે માપવાનો આપણો અધિકાર નથી. વુકારાગ એના ધર, પત્નીજાળક તરફ બેઠરકાર રહે, ધરમાં ખાવાના માંસા હોય, છતાં ઇશ્વરધ્યાનમાંથી ચલિત નહોતા થતા.

૧૧

દાદાને મન લોકસેવા એ પ્રભુસેવા છે. અને એ સેવામાં તન્મય થએલા દાદા દેહધર્મ પ્રત્યે કેટલા બેઠરકાર રહ્યા છે એ થોડા પ્રસંગો રજૂ કરવા જેવા છે. બીતાં બીતાં લખું છું કે એમને આપણી નજરે—સારાસારને વિવેકે માપવા નહિ. સહજ સ્વાભાવિકતા સિવાય એનું અનુકરણ કરવા નહિ, પણ એમના જીવનની મહત્તા માપવા.

દાદાએ જોડા સીવડાવ્યા. નવેનવા જોડા કોઈ બિપારી ગયું. જાળેટમાં આવા ખર્ચને રચાન ન હતું. કાચમ માટે દાદાએ પગરખાં છોડ્યાં. દાદાના સ્વભાવમાં વેદીઆપણાનો કે ગંભીરતાનો ભાર નથી. એક દિવસ બૂલમાં ને બૂલમાં મેં કહ્યું: 'દાદા જોડા પહેરી લો.' દાદા કહે: 'હું જોડા કાઢતોજ નથી, રાત અને દિવસ પગમાંજ રાખું છું.'

* * *

દાદા હાથમાં દંડ રાખતા. અમદાવાદ ગયા હશે. દંડ હાથમાં અને એક ઘોડાગાડીવાળા સાથે સહેજ બોલવું થયું. ચુસ્સો આવ્યો. હાથમાં દંડ હતો, ઉપયોગ કરી લેવાની વૃત્તિ થઈ આવી. દંડને તિલાંજલિ આપી.

* * *

દાદાનું માનવું છે કે જેની સેવા કરતા હોઈએ જોણે આપણું ખર્ચ

ઉપાડનું જોઈએ. દાદા ગામડાંમાં જાય, ધારાળાને ત્યાં ધામો નાંખે. ધારાળાને બહુ ખર્ચ પોપાય તો નહિ, એટલે દાદા એકજ વખત જમે. અને તે ખીચડી. ખીચું કંઈ નહિ. દરરોજ જપોરે જે ગામમાં હોય ત્યાં એક શેર ખીચડી રાંધી લે.

કોઈ કોઈ યજમાન દાદાને ઘી આપે. એક દિવસ એક ધારાળાના ઘરમાં ઘી નહિ. બિચારે વેપારીને ત્યાં જઈ દેહું કરીને ઘી લેઈ આવ્યો. આવા ત્રીજા યજમાન ઉપર આ ભાર વધુ લાગ્યાથી દાદાએ કાપમનું ઘી છોડ્યું.

* * *

દાદા પાસે એક પાણીનો લોટો અને દોરી હતી. એક દિવસ કોઈ ચોરી ગયું. કોઈ યજમાને ખીચનું દોરીલોટો આપ્યાં. એ પૂછુ કોઈ ચોરી ગયું. આવી ચોરી કરવાનું મન થાય એવી ચીજ મારે રાખવી શા માટે? તેમણે દોરીલોટો છોડ્યાં. અને પરિણામે એક જપોરે જન્મતી વખતે પાણી પીતા તે ખીજે દિવસે જપોરે. જન્મવામાં માત્ર ખીચડી, લીધું શાક નહિ, ઘી નહિ, દૂધ નહિ. ધધિરી નિયમમાંથી તો કોઈ મુક્ત ન હોઈ શકે. લયકર કોન્સ્ટી-પેશન-બંધકાશનો રોગ થયો છે.

* * *

દાદાને મેં પૂછ્યું : ‘દાદા જીની રાખો ખરા?’

‘હવે,’ દાદાએ કહ્યું, ‘જીનીની શી જરૂર? ભગવાને મળ્લનો વોટરમુક કોટ આપ્યો છે ને? વરસાદ આવે એટલે પહેરણ કાઢી ચેલીમાં નાખું. ધોતિયું છો પકળે. અને શરીર ઉપરથી તો પાણી રડી પડે. શરીર લૂંછએ એટલે હતા એવા ને એવા.’

: ‘દાદા, તમારું પરચુરણ ખર્ચ કેટલું આવે?’ મેં એક દિવસ પૂછ્યું.

‘મારે ખાવાનું તો કંઈ ખર્ચ નહિ. બાર ગાસમાં એક માસ એક ગામમાં રિયર બેસી મારાં લુગડાં પૂરવું કાંતી લઉં. બાકી મેં એક વાર દિસાણ રાખેલો. ટપાલ હળમત સાથુ બધું યદને બાર મહિનામાં સાત આના ખર્ચ.’

૧૨

‘આ બધા કામ પછી, તમારા આટલા વર્ષના પ્રયત્નો પછી, રૂપ૪ જોઈ ચકાય એવું પરિણામ શું કહી ચકાય, દાદા?’

દાદા કહે : ‘જોકે મોંઘે કાષ્ઠ રાખી નથી. રાખવાની ઉપયોગિતા પણ શી છે? પણ પરિણામમાં તો એટલું ખરું કે ન્યાં પહેલાં સેંકડો ચોરી, લૂંટ, ખૂન, મારામારીના કેસ જનતા ત્યાં આજે વરસમાં ગણ્યાગાંડ્યા કેસ

નોંધાય છે. હું પહેલાં એમને ઘેર જતો ત્યારે મારા ખાવા માટે તેઓને જમ્મરમાંથી લાવીને આપવું પડતું. આજે ઘરમાંથી મારા ખાવા પુરતું તેઓ આપી શકે છે.’

‘દાદા, આ દેશમાં આટલી જમી ચોરી છે એનું કારણ શું છે? અને તમારા ઉપવાસની એમના ઉપર શી અસર છે?’ મેં એક-દિવસ પૂછ્યું.

દાદા કહે: ‘પહેલાં તો હું કાંઈ ચોરી કરે એ સાંખીજ શકતો નહિ. ત્રાશું કરીને એમને ચોરી કરતા અટકાવવા માટે ઉપવાસ નહોતો કરતો. પણ મનેજ એટલો આંચકો લાગતો કે એ સિવાય બીજો માર્ગ સૂઝતો નહિ. ઉપવાસથી ચોરી બંધ થઈ છે એમ ન કહી શકાય. લોકોએ ચોરી બંધ કરી છે એનું કારણ તો તેમને મળેલ કેળવણી-સંસ્કાર છે.

‘અને આજે કાંઈ ચોરી કરે તો મને પહેલાં જોટલું લાગી નથી આવતું. હું ગામડે ગામડું રખણો છું. રાત અને દિવસ એ લોકોની વચ્ચે એમને ઘેર બીતાપી છે. એમના ઘરની-જીવનની ક્ષીણમાં ક્ષીણી વીગતથી વાકેફ થયો છું અને આજે મારે-કહેવું: જોઈએ કે તેઓ ચોરી કરે છે એમાં એમનો દોષ નથી.

‘એક તો અહીં વસતિ બહુ ધીમ અને જમણ દીક જમીન બહુ ઓછી. એમાંયે ખાસ ધારાળા પાસે તો જમીન નહિ જેવીજ. ત્યારે એ ગુજરાન કરે શેના ઉપર? એ લોકો દુઝણું રાખે છે, પણ એનેયે ખવડાવવા જોઈએ ને? એટલે એ લોકો પાટીદારની જમીન વાવવા રાખે. અને વાવવામાં આ લોકોં કેટલીક વાર જમીનની ઉપજ કરતાં પણ વધુ ગણેત આપતા હોય છે. આ સાંકળીને તમને આશ્ચર્ય થશે, પણ આ હકીકત છે. આ જમીન તેઓ ચોરી કરવાજ રાખે છે. જો ચોડીધણી ખેડ હોય તો સીમમાંથી ચોરીને ખડ અને બીજી વસ્તુ લાવવી હોય તો એનો પરવાનો મળી જાય. કાંઈ શંકા પણ ન લાવે. ખેડ ન હોય અને સીમમાંથી ભારે જાંધીને લાવે તો તુરત પંકડાઈ જવાય. આટલે કારણે એ લોકો વધુ ગણેત આપીને ખેડ કરે.

‘અને આજે એમની પાસે બીજે કાંઈ ઉદ્યોગ નથી. નથી એમનામાં સંસ્કાર, નથી નવા ઉદ્યોગ શોધવાની બુદ્ધિ કે આવડત, એટલે ચોરી એજ એમનો મહાઉદ્યોગ. જાળકને પણ નાનપણથી એનીજ તાલીમ મળે અને એમાં કેટલાક તો ભારે નિપુણ હોય છે.’

(‘ચરિત્ર’, એપ્રિલ ૧૯૩૮)

સમાજનાં કલંક

“લલ્લુ ભગત, આ છોકરાને મૂકી આવો ને.” અંસલ મારના ત્રાસથી બાળક આખો મહોલો ગમ્મતી મૂકતો. પાડોશીઓની મગદૂર ન હતી કે મારનારને સલાહ આપવા જાય. ‘જૂઝાથી જૂત નાસે’ એમ સૌ કાંઈ માનતું. પણ નિર્દોષ બાળકના દુઃખથી કેવું હૃદય ન પીગળે? અને તેથી લોકો ગામમાં સજ્જન ગણાતા લલ્લુભગતને તે બાળકને ક્યાંક મેલી આવી દુઃખમાંથી મુક્ત કરવાનું કહેતા.

“બાપજી! નમો નારાયણ!” લલ્લુભગત મહારોજના પગમાં પડતાં બોલ્યાં. સાથે આણેલો છોકરો ત્રણેક વર્ષનો હતો. મહાત્માની દાઢી મૂંછ અને બર્જૂત લગાવેલા દેહ જોઈ તે ધરધરી ઊંકચો.

“નમો નારાયણ...” મહાત્મા ભગતના નમસ્કારનો પાછો પ્રત્યુત્તર આપે તે પહેલાં પાસે ધમ્માક કરતો અવાજ થયો. સમાધિમાંથી મુનિ જાગે ને જુઓ તેમ ત્યારેજ મહાત્માએ જોયું કે કોઈ દુઃખી છુવ નીચે પડ્યો હતો. “બેટા, ગભરાઈશ નહિ. તારે તો અહીં રહેવાનું છે.” ભગતે નીચે પડેલા બાળકને બોળામાં લેતાં કહ્યું:

• “બાપજી! આ દુઃખી છુવને આરાધો આપો.”

“કાણુ છે એ?” મહાત્માએ પૂછ્યું. લોકોની તેમના ઉપર સારી શ્રદ્ધા હતી; તેમની સાદાઈ જ તેમના આકર્ષણ માટે બસ હતી. નારાયણદેવનું મંદિર એટલે ધર્મનો એક રથના મહાત્માના ઓરડામાં તો દુનિયા ન માને તેટલી સાદાઈ. લંગોટી અને તુંબીપાત્ર એજ એમનાં સાધન. પોતાનું કામ જાતે કરે. મંદિરમાં બેઠે મહાદા જીડે, પણ તેમનો બોરાક સાદો.

લલ્લુભગતે બાળકનો ઇતિહાસ જણાવ્યો. વિધ્યુદત્ત મહાત્માએ બાળકનો હાથ જોવા માંડ્યો. હાથમાંની આંડી ઉભી રેખાઓની મૂળી બાપા સમજતા મહાત્માનાં મુખ ઉપર હિસાંદની આછી રેખાઓ ચમકતી હતી. તેમને ‘બાળકનું ભાગ્ય મોટું’ લાગ્યું. પણ એમ ભાખેલાં ભવિષ્ય કેટલાં સાચાં પડ્યાં છે? કદાચ સાચાં પડતાં હોય તોપણ ભવિષ્યને જનરૂપ છતાં વ્યક્તિઓએ પોતાનો વિકાસ કેટલો સાધ્યો છે? આમ છે તો ય કાણુ ભવિષ્ય જાણવા નથી ઇચ્છતું?

ધર્મની ગાદીને અવિચળ રાખવા પોતાની પાછળ કોઈ વ્યક્તિ જોઈશે તો ખરી ને? આમ ગાની વિધ્યુદત્ત મહાત્માએ બાળકને પોતાના હાથ નીચે ઉછેરી કેળવણી આપવા ધારી. ભગતને તો પોતાનું કામ સફળ થયું લાગ્યું. બાળક દુઃખમાંથી છૂટ્યો તેટલું જ તેમને તો બસ હતું. છેવટે ભગત બાળકને મૂકી આવ્યા ને બાળકે ચીસો પાડવા માંડી. એ ચીસ જે કુલખાનામાંથી

તે આવ્યો હતો તેના જેવી નિર્દય અને ક્રુષ્ણ ન હતી, પણ દરદી ડોક્ટરની વાદકાપથી દુઃખી ચીસ પાડે, પરંતુ તેની પાછળ આશીર્વાદ હોય તેવી હતી. રડતા બાળકને તેનો આત્મા કહી રહ્યો હતો: 'રડ નહિ, આજથી તું દુઃખી મટી સુખી થયો છે.' અને બાળક સુખે ને આનંદે આંખ બંધ કરી પડ્યો રહ્યો.

* * *

ગામડાની વાત હતી. વલ્લભ કરીને ખેડૂત હતો. ૨૭ વર્ષનો થયો, પણ એકેય બાળક તેની અભાગી સ્ત્રીના બોળામાં રમતું ન હતું. સ્ત્રીની ઉંમર ૨૩ વર્ષની હતી. વલ્લભને પિતા ન હતા. માતા હતી ઘરડી અને સંસારથી થાકેલી. પણ થાકે પછે તે આ લોકમાંથી સ્વર્ગલોકની જાત્રા કરવા નહોતી ઇચ્છતી. તેને તો થાક ઉતારીને નિરાંતે જવું હતું. અને એ થાક ત્યારે જ ઊતરે, ત્યારે તેનો દીકરો વલ્લભ પોતાના જતા પહેલાં દીકરાનો બાપ થાય. ૧૮ વર્ષનો છોકરો આજે દીકરાનો બાપ થાય છે, ૧૨ કે ૧૪ વર્ષની છોકરી શરમ મૂકીને મા યષ્ઠ બેસે છે! આવા વખતમાં ૨૭ વર્ષનો વલ્લભ બે ચાર છોકરાનો નહિ, તો એકેય છોકરાનો બાપ ન હોય તે ડોસીતું દુઃખ આપું? 'વહ જ ખરાબ પગલાંની, નહિ તો મારો દીકરો તો દેવ જેવો છે.' વરને વરની મા વખાણે તેમ ડોસી દીકરાને વખાણતી હતી. વખત કાઢની વાટ જુએ છે? એમ માની ડોસીએ દીકરાને માટે બીજી આણવાનો વિચાર કર્યો. એમની નાતમાં નાતરું કરવાનો વાંધો ન હતો. એકાદ બે છોકરાં થયાં હોય તેવી રાંડેલી મળે તો સાઈ કે પછી અવિશ્વાસનું કારણ નહિ. તપાસ કરી, બહુ દૂર નહિ પણ દશેક ગાઉ ઉપર એક સ્ત્રી હતી. રાંડેલી નહિ, પણ તેને ઘણી જોડે કાવતું ન હતું. લોકો કહેતા કે લાવવામાં વાંધો નથી. ડોસીએ ઘરડે ઘડપણ સાદસ કરવાની હિંમત કરી. વલ્લભ તો ગમે તેટલો મોટો હોય, પણ વડીલ આગળ એને શું બોલવાનું? મોટાં કહે એ ખરું. અને કદાચ ખોટું હોય તોપણ વડીલોના આશીર્વાદ આગળ ખોટું તે જ ખરું થઈ જાય, એવો તેનો વિશ્વાસ હતો. દીકરો ૫૦ વર્ષનો હોય પણ વડીલ આગળ તો બાળક જ! અંધશ્રદ્ધા અને વડીલશાહીનું આ પ્રદર્શન! આવનાર સ્ત્રીને ત્રણેક વર્ષનો એક છોકરો હતો. પણ તેને પોતાની પહેલાં નહિ તો સાથે સ્વર્ગમાં લેઈ જવાની ડોસીમાં હિંમત હતી.

ગામમાંથી મર્દ ગણાતા દશેક માણસ માથે રાત વેડી ગયા અને તે સ્ત્રીને છોકરો સાથે ઉઠાવી લાવ્યા. પછી તો ડોસીને નવી વહ સાચી. જૂની વહ ઉપર દુઃખનાં વાદળ ચઢી આવ્યાં. ન છૂટકે તેને છૂટાછેડા લેવા પડ્યા. કચવાતે મને, બળતે હૃદયે, આંસુ પાડતી આંખે અને લચડતે પછે દશ દશ વર્ષથી નેને

પોતાનું ઘર માન્યું હતું, જેને પોતાનો માણસ માન્યો હતો તે મૂકી પિયરમાં ગયું. 'દીકરીના કરગમાં સુખ નહિ તે આપણે શું કરીએ?' માખાપે કહ્યું. લોકો વાતો કરતા: 'એય શું કરે જિયારો! દશ દશ વર્ષ થયાં પણ સારો દિવસ ન દોઠો, પછી ક્યાં સુધી વાટ જુએ? ખરું કહું, દરેક પરણે સારી આશાએ.' જ્યાંએ તેના લાગ્યો દોષ કાઢ્યો ભૂડો આ હિંદુ સંસાર!

ખરાબ પગલાંની વહુ ગઈ, સારાં પગલાંની આવી. હવે ફક્ત દુઃખ રહ્યું ડોસીને પેલા નાના છોકરાનું. સવાર પડે ને છોકરા ઉપર મારતી ઝડીએ પડે. જાળક ચીસોચીસ પાડે, પણ તેનું કાણ સાંભળે? "આ મોટો તારો છોકરો ન જોયો હોય તો, વાંક હોય તે કહેવુંય પડે. મારા ઘરમાં એમ ગમે તેમ નહિ ચાલે." ભૂલેચૂકે માતૃપ્રેમે ઉભરાતા હૃદયથી એની માતા ડોસીને કંઈ કહેતી તો ઉપરનો જવાબ મળતો. જિયારી નવી આવેલી સ્ત્રી કેને કહે? પહેલાંનો સંસાર સાંભર્યો. ગરીબ પણ કંઈક વગરનું ઘર યાદ આવ્યું. પણ પોતાનું દુઃખ કેને કહે? લલુભગતને લોકો કહેતા કે આ છોકરાને ક્યાંક મૂકી આવો.

"ભગત!" ભગત પોતાના ખંડમાં માળા ફેરવતા બેઠા હતા ત્યાં કોઈ અજાણ્યો આવ્યો. ભગત એટલે ભગવાનનું માણસ, નાની વહુઓ પણ તેમની લાજ કાઢતી નહિ. સ્ત્રી પાસે ગઈ. ભગતે જોયું જોયું.

"તમારે પગે પડું. મારા છોકરાને આ કસાઈના ઘરમાંથી છાડાવો. ભગવાન તમારું ભણું કરશે." સ્ત્રીએ આશીર્વાદ આપ્યો.

લલુભગતને ડોસીની વહુની ને તેના દીકરાની દુઃખા આવી. "જેના હું લેઈ જઈશ." ભગતે વિષ્ણુદત્ત ગદાત્માને ત્યાં એ દીકરાને લેઈ જવાનો વિચાર કરી જવાગ આપ્યો.

"જલ્દી દિવસ ન કાઢશો, નહિ તો મારો છોકરો જીવતો નહિ રહે."

"સારું."

"અને હું અહીં આવી હતી તે કાઢી કહેશો નહિ." જવાબની ગાહ જોયા વિના સ્ત્રી ચાલતી ગઈ.

ગામમાં વાત ચાલી કે ભગત તેને વિષ્ણુદત્તના મંદિરમાં મૂકી આવ્યા. વાત સાંભળી લોકો કંઈ કંઈ બોલ્યા: 'છૂટ્યો જિયારો. એ-ઘરનું જવાકાળ છે.' પોતાનો જાળક જીવતો રહ્યો એ વિચારે તેની માતાને આનંદ થયો.

* * *

આજે નવી વહુને આવ્યાં ત્રણ ત્રણ વર્ષ થયાં, પણ ડોસીનો યાદ ન જાયો. વલ્લભ દીકરાનો તો શું પણ દીકરીનોય આપ ન થયો. 'મારો વંશ

નહિ રહે? ડોસીને તો આ પ્રશ્નજ મૂંઝવી રહ્યો હતો. કુદરતની ધારણા ભલે તેને હાય ધસતી કાઢવાની હોય, પણ ડોસીએ તો દીકરાનો દીકરો જોઈને જ જવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. લખ્યા લેખ ગિથ્યા ન થાય? મત્યવાનનો લેખ ગિથ્યા કરનાર પણ એક સ્ત્રી જ હતી એમ જાણી ડોસી પોતાનું સ્વપ્ન સફળ કરવા મથતી હોય તો કોણ જાણે? વલ્લભને પણ પોતાનું લાગ્યું રૂક્યું હોય એમ લાગ્યું. તેણે ખાનગી રીતે ઘણા ય જાવાઓની અને છુવાઓની બાધા રાખી હતી, પણ એમાંનું કંઈ નહિ. બાધાથી બધું જ મેળવાય એમ લોકો માને છે. સમાજમાં લાંચરુશ્વત જળવાન છે! દેવનેય લાંચથી ન દેવાવાય? ‘ખુશામંદ ખુદાને પ્યારી છે.’ પરમેશ્વરને પોતાના જેવો માની ‘પરમેશ્વરને ઘેર કંઈ પાશેર માટીની ખોટ છે? પણ આપણા દરમમાં નહિ એટલે શું?’ એમ માની વલ્લભે તો સતોષ માન્યો. પણ જમાનાનાં બાધેલ, જમનેય જૂલાવે તેવાં અને લખ્યા લેખને ગિથ્યા કરવા તૈયાર થએલાં ડોસી ‘લાંચપગ. માલી ખેસી રહે એવાં ન હતાં. એક છોકરો થએલો છે એટલે આ સ્ત્રીને છોકરું તો થવું જ જોઈએ એમ ડોસીને અડઝ શ્રદ્ધા હતી. હવે છેવટનો એક જ ઉપાય, આંખ આડા કાન કરવા! ‘નાતરે આવેલીને વળી પાપપુણ્ય શું? બધાંને ઘેર શું થાય છે? આ જમાનામાં કોણ સતી છે?’ વંશવૃદ્ધિમાં ઘેલાં જનેલાં ડોસીએ નવું નીતિશાસ્ત્ર રચી કાઢ્યું. સમાજમાં વંશવૃદ્ધિ માટે શા શા ઉપાય નથી લેવાતા? નિર્જળ, ભારરૂપ અને દુરાચારી પુત્ર પણ માળાપને મરણ પાછળ મોક્ષ અપાવનાર લાગે છે. આવી વંશવૃદ્ધિની કિંમત શી? તેમને ત્રીજી પેઢીએ તો કોઈ ઓળખતું નથી. ‘જનની જાણજે ભક્તજન કાં દાતા કાં શર, નહિ તો રહેજે વાંઝણી, મત શુભાવે નૂર.’ લોકો ઉપરનો દૂંઢો ગાય છે. પણ અમલમાં મૂકે છે?

“લાભી! માની જાઓ ને.” હિન્દુ સમાજમાં લાભી એટલે અધી. પત્ની લાભી થઈ એટલે મર્યાદા ન હોય. સમાજની આ નીતિ! આણુક્યનીતિને આંટી ખવરાવે એવી આપણા સમાજની નીતિ કોણ સમજે?

“હમણાં ડોસીને ખૂબ પાડીશ.” આવા ખરાબ માણસોને ઘરમાં પેસવા દેવાતા હતા તેજ તેને ખિચારીને તો નહોતું ગમેતું. પણ તેને ક્યાં ખચર હતી કે તેમાં કાની સંમતિ હતી?

“ડોસી તો જાણે છે. તેમના કહેવાથી તો હું અહીં આવ્યો છું.” આવનારે પોતાનો પક્ષ સજળ હતો તે જણાવ્યું.

“નીકળ જહાઝ નહિ તો . . .” એક અજાણની વિકરાળ મૂર્તિ સામે

પાપી કેટલો વખત ટકે? ધીરે પગલે તે જહાર નીકળી ગયો.

“આ મોટી સતીની પૂંછડી!” ડોસીને પોતાનો રહ્યો સહ્યો ઉપાય નિષ્ફળ જતાં મુખેથી બોલી જવાયું.

ડોસીની છેવટની આશા પણ નિરાશામાં પલટાઈ ગઈ. અને તે દિવસથી તે માંદગીના ગિજાનામાં પટકાઈ પડી. ‘આહ, તારો થાક અહીં’ કિતરવાનો નથી.’ જમના દૂનો જાણે તેના કાનમાં કહેતા હોય એમ તેને વારંવાર ભણકારા વાગવા લાગ્યા. મરતી વખતે ડોસીને કાઠએ કહ્યું કે તમારી જૂની વહુએ તો બીજાનું ઘર માંડ્યું અને છોકરાની મા પણ થઈ. ‘રાંડે મારા દીકરાનું ઘર ના માંડ્યું.’ મરતાં મરતા છેવટે ડોસી બોલી. પણ આટલેય વર્ષે તેને ન સમજાયું કે પોતાનો દીકરોજ ઘર માંડવા લાયક ન હતો. અને આજે પણ સમાજ આ સ્થિતિમાં ક્યારે પુરુષને નાલાયક માને છે? તેણે તો હમેશાં સ્ત્રીને જ નાલાયક માની છે. સમાજના જાતીય અજ્ઞાનનો આ નમુનો!

લોકો વાંતો કરતા કે ડોસી જૂત થઈને મહોલામાં રાતે મોટેથી ખૂંચે પાડતી : ‘મારા દીકરાનો વંશ ના રહ્યો?’

* * *

નાગાયણુદેવ મંદિરના ઢંગ આંજો ફરી ગયા હતા. વિષ્ણુદત્ત મહાત્મા આજ ત્યાં ન હતા. તેમની ઓરડીનું અને સાદાઈનું નામનિશાન ન હતું. એ માદી ઉપર તો શંભુપ્રસાદ કરીને બાપીસેક વર્ષનો નવજુવાન મહારાજ હતા. વિષ્ણુદત્ત મહાત્મા એને પાંચ વર્ષનો મૂકીને, દેવલોકમાંથી તેડું આપ્યું તે, આદવા ગયા. પણ તે હવે અનાથ ન હતો, મંદિરના માદીનો વારસ હતો. લોકો દ્રુટીઓએ પોતાનો સ્વાર્થ સાધ્યો અને શંભુપ્રસાદને સ્વચ્છંદી ગનાયો. તેની વિલાસવૃત્તિ સારી રીતે વિકસી. આ માદી બીજા ધર્મની માદીઓની માફક સંસારીની ન હતી, પણ સમાજમાં જાને છે એમ અંદરજાનેથી સંસારી હોય તો વાંધો નહિ. શંભુપ્રસાદ પોતે પણ પોતાના સમોવડીઆમાં સ્પષ્ટ કહેતા : ‘તમારી સાથે સંસારમાં રહેવાનું અને અમે કંઈ મહાત્મા થઈ ગયા છીએ તે સંન્યાસીજીવન માળી રાકીએ? વિધવાઓને જેમ ફરજિયાત વૈધવ્ય પાળવું પડે તેમ અમારે પણ . . . , ને વિધવાઓ પણ જેમ અંદરજાનેથી . . . તેમ અમે પણ . . . .’ અંધ ભાષિક ભક્તો ધર્મગુરુને નામે પગમાં પડે અને ધર્મ પાળ્યાનું અભિમાન લે. એ તો માદી ઉપર હોય તેને પરમેશ્વર માને. ગુરુના હોય જોવા એ તો પાપમાં પડવા જેવું માની ભક્તો, જોયું ન જોયું કરતા.

“મહારાજે તો હવે હદ ઓળંગી.” એક ભક્તે કહ્યું.

“કહે છે કે એ તો એની લાલી છે.” બીજાએ મહારાજના જવાબનું સાંભળેલું વાક્ય કહ્યું : “મહારાજને વળી લાઇ શા ને લાલી શી?”

“એની મા કાણ એજ વિચાર કરોને, બિલે લાયકે નાશી આવેલી.”

“લઘુભગત એને મહારાજ પાસે લાવ્યા. ન જોયું નાત, જાત કે ઘર. પછી તે શાના સારા નીકળે?” એક લકને માતાના સંસ્કારની અસર જણાવી. પણ કોને વિચારવું હતું કે મંદિરમાં નાનપણમાં મળેલી કેળવણીનું એ કૃણ હતું? અને છતાં એજ લકનો તેના પગમાં પડતાં અચકાતા નથી.

આજે શંભુપ્રસાદ ઉઘાડે છેગે મંદિરમાં સ્ત્રી રાખે છે. પરણીને નહિ, રખાત હોય તેમ. છતાં કાણ બોલી શકે? હિન્દુ સમાજ' ધર્મનાં આવાં ધર્તિગ પોષે તો પારકે પૈસે મલીદા ઉઘાવનાર શા માટે ચૂકે? શંભુપ્રસાદ તો કહે છે કે ‘દુનિયા ઝુકતી હૈ, ઝુકાને વાલા આદિયે.’

“નેરૂ, તા. પાદરા

ઈશ્વર પંડલીકર

‘પાટીદાર’

(૮) ગુણદોષ—આહુ

ગયા આસોમાં વસોમાં એક ‘પાખંડ્યસ’ યએલો. તે યંત્ર અટકાવવા વસોના યુવકોને પાનો ચઢાવવા માટે ‘પાટીદાર’ના ભાદરવાના અંકમાં પ્રસંગકથા પ્રગટ થઇ હતી. “કાંક કહેવતો મહારાજ ... કથા કરે છે, લોકોને બાધાઓ આપે છે, માદણિયાં મંત્રી આપે છે ને જમણુ ઠોકે છે. યજ્ઞની તૈયારીઓ આલી રહી છે. ... યજ્ઞ યજ્ઞ અને ગામના ચાર પાંચ હજાર રૂપિયાની ધૂળ થઇ જશે. આવા પાખંડ્યસ અટકાવનાર કોઇ યુવકો વસોમાં છે કે હવે બધા યુવકો અકાળવૃદ્ધ થઇ ગયા છે?” આ ટીકાના સંબંધથી વસોના બધા યુવકોની તો ખજાર નથી પણ કોઇ કોઇ યુવકોનાં લોહી તપી ગયાં. આંખો રાતી થઇ! પણ કોના ઉપર? પેલા ‘પૂજ્યપાદ’ મહારાજ ઉપર નહિ, પણ ઉપરની પ્રમંગકથાના જ લેખક ઉપર! અને આવા યુવકોનું ‘ગર્વમયુ’ પ્રતિનિધિત્વ લેઇ લાઇ ચી. સુ. અમીને ‘પાટીદાર’ના લેખકોની અને તેના તંત્રીની ખજાર લેઇ નાખી. જુવાન જોધ જેવા યુવકોને અકાળવૃદ્ધ, ગામના અતિથિ ‘પૂજ્યપાદ’ને ‘કા’ક કહેવાતો મહારાજ અને જેના ધૂમાડાના વમળમાં જેસી પ્રાચીનકાળે મોટા મહર્ષિઓ સ્વર્ગે જતા એવા પવિત્ર યજ્ઞને ‘પાખંડ્યસ’ કહેવામાં આવે તો કોનું લોહી તપી ન ઉઠે!

ઉપરના પ્રસંગથી કેટલાક બિદાપોહ થયો અને કેટલાંક ચર્ચાપત્ર પ્રગટ થયાં. જે વિરાધી પક્ષોએ પોતપોતાનાં મંતવ્યો પ્રસિદ્ધ કર્યાં. આવી પરિસ્થિતિમાં જાને પક્ષોની દલીલો ધ્યાનમાં લેઈ સ્વતંત્ર અને નિષ્પક્ષપાતપણે આ લેખમાળા લખાવી શકે થઈ. આ લેખમાં આપણે આ ચર્ચાપત્રનું મૂળ કારણ - ધર્મને નામે સાલતા વહેમ, પાળાંડ અને દંભ તરફ 'પાટીદાર'ની નીતિ સંબંધે ટૂંકમાં ચર્ચા કરીશું.

“... ભૂતકાળમાં કંઈ જ પ્રયત્ન કર્યો વિના આવા પ્રસંગે પીકેટીંગ કે સત્યાગ્રહ જેવાં આકર્ષક પરલાં લેવાનું અમે ઉત્તર કે ચોગ્ય નથી માનતા. ... અમે આવી બાબતમાં લોકમત કેળવવા પ્રયત્ન કરીશું.” આથી “કોઈ અમને ‘અકાળ વૃદ્ધ’ કે કંઈ કહે તો અમને અન્યાય થયો ગણીએ છીએ -” (આસો, પૃ. ૫૪૫થી). ભાઈ ચિમનભાઈના આ શબ્દો સાથે અમે સંપૂર્ણ સંગત થઈએ છીએ. અમારે માત્ર એટલું જ જોવાનું રહે છે કે ઉક્ત યદ્ય અટકાવવાં નહિ, તો તેની સામે લોકમત કેળવવા વસોના યુવકોએ ક્યા સૌમ્ય ઉપાયો લીધા. આ ઉપાયો જો એ જ અંકમાં પૃષ્ઠ ૫૫૬થી ૫૬૦ ઉપર પ્રગટ થએલી વિનંતીઓ જ હોય - અને એમ જ છે - તો તો શ્રી. નરસિંહભાઈ પોતાના શબ્દો પાછા ખેંચી લે છતાંય અમારે નવેમરથી વસોના બધા નહિ તો ‘કેટલાક યુવકો’ને અકાળવૃદ્ધ કહેવા પડે છે. ભૂતકાળમાં પ્રયત્ન નથી થયા એ અમને કબુત્ત છે અને આ વખતે લોકમત કેળવવા જે કંઈ થાય તે શરૂઆત છે તેનું અમને જ્ઞાન છે. ‘શરૂઆત’નો અર્થ એવો તો ન જ થાય કે દૈન્યવૃત્તિથી આવી શરૂઆતેલી નિર્માલ્ય વિનંતીઓ કરવી. જે વિનંતીઓમાં ગામની મરીયાદ, લોકનો ડોળ અને કર્તવ્યપાકલ્પની લાંબી યાદી આપ્યા પછી આ પ્રમાણે ઉપસંહાર કર્યો છે : “ટૂંકમાં, આપે જો સંસારિક જીવનનો ત્યાગ ખરા જ્ઞાન પૂર્વક કરેલો હશે તો આપને જણાશે કે અમે અમારાં અજ્ઞાન અને ડોળને લઈને આપે ત્યાગ કરેલી વસ્તુઓ તરફ અમે આપને ખેંચી રહ્યા છીએ. તેમાંથી આપ અમને જાણવો અને તમે પણ જાણો. ... બધું આપ સમજતા જ હશે એમ માની આ બાબતમાં ચોગ્ય તે કરવા વિનંતિ કરી છે. તેમ કરવામાં આપનું તેમ જ લોકોનું ભય છે એ સમજી તેમ કરવા પ્રભુ આપને પ્રેરણા આપો!” આવી વિનંતીઓ પછી અમને યુવક શબ્દ ખૂબ જ ખૂંચે છે; અને ત્યારે તો થાય છે કે વસોના બધા નહિ તો ‘કેટલાક યુવકો’ તો જરૂર અકાળવૃદ્ધ છે. આ તો એવી વાત થઈ કે દેવદાસીઓ અને પૂજારીઓની દેહબ્રદ્ધતાની ચોંકાવનારી દકીકત જાણુવા છતાં પુત્રીનો પિતા મંદિરમાં જઈ પોતાની પુત્રી દેવને ચરણે ધરી એટલે કે પરાક્ષ રીતે પૂજારીઓને હવાલે કરે અને પૂજારીઓ

પાસે આશા રાખે: “જાંપણ, તમે તો ભગવાનના ચરણ મુઘી પહોંચેલા છો. જ્ઞાની છો, પંડિત છો. તમે અમને એવો ઉપદેશ આપો કે અમે અમારી પુત્રીઓ દેવને ચરણે ધરીએ, છતાં ન તો તેઓ બ્રહ્મ થાય કે ન તો આપ. આપનામાં એવો ઉપદેશ ભર્યો ના હોય તો પ્રભુ આપને એના ઉપદેશની પ્રેરણા આપો. આપ જો સાચા પૂજારી હશે તો તમને એવી પ્રેરણા જરૂર થશે અને ત્યારે અમારી અજ્ઞાનતાથી અમે આપને બ્રહ્મ કરી રહ્યા છીએ, તેમાંથી આપ ભગદશે અને અમને પંચ ભગદશે. એ આશાએ અમે અમારી પુત્રીઓ દેવનાં બ્રહ્મ મંદિરોમાં આપીએ છીએ.” અફસોસ! પ્રાચીનકાળે યજ્ઞ ગમે તેટલા મંગલદાયક હશે, વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિએ જોતાં વરસાદ લાવનારા હશે, યજ્ઞ કરનારા ઋષિઓ ગમે તેટલા તપસ્વી અને ત્રિકાળદર્શી હશે, પણ આજે તો લૌકિક ક્રિયાકાણ્ડથી યતા યજ્ઞની કોઈ રીતે જરૂર નથી એ વાત સ્વામી રામતીર્થ અને વિવેકાનંદ જેવા આધુનિક મહર્ષિઓએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી છે. જેમ દેવદાસી સ્વીકારનારા પૂજારીઓ તેમ યજ્ઞ કરાવનારા ધૂર્ત અને ધધાર્યા મહારાજો મૂઢ, અજ્ઞાન અને અંધ લોકસમાજને ઘૂસી રહ્યા છે. પોતાને સુધારક અને યુવક કહેવડાવતા યુવાનો આવી વિનંતીઓ ધડે તો તેમને દેવદાસીના જૂનવાણી વૃદ્ધ વડીલો સાથેજ સરખાવી શકાય.

વસોમાં કંઈ યજ્ઞની પ્રથમ શરૂઆત ન હતી. ભાદરણ, ધર્મજ, નાર અને કરગસદમાં જે યજ્ઞ તેની પુનરાવૃત્તિથી ધૂર્તતાના અને પાખંડના પુરાવા મળી રહ્યા હતા, અથવા થોડીક તપાસથી ગળી રહેત. આને બદલે મહારાજને સામેથી કહેવું કે, “અમારા પૈસા વડે તમે જે કંઈ કરી રહ્યા છો તે અંધ કરવાનો તમેજ અમને ઉપદેશ આપો.” આ તે કંઈ જનવા જોગ છે? આના જેવી આત્મવંચના બીજી કંઈ હોઈ શકે? ભલા, સાધુને જો સાચેજ આ પસંદ ના હોય, અને તે ધૂતવા નહિ પણ નિઃસ્વાર્થ ઉપદેશ આપવાનું આવેલો હોય, તો પછી બીજાં ગામેમાં અને તે પ્રમાણે વસોમાં એકધારી લીલા કરેજ શા માટે?

આપણા દેશમાં ધર્મને નામે પાખંડની ખોટ નથી. ઝોઝાવત્તા પ્રમાણમાં તો જગતના જવા ધર્મોમાં પોપલીલા જોવામાં આવે છે. પણ આપણે તો આપણીજ વાત કરવી રહી. આપણાં મંદિરોમાં, હવેલીઓમાં અને ગાદીવાળા મહારાજોમાં બ્રહ્મતાનો પાર નથી. કોર્ટોમાં પણ તે પૂરવાર થઈ ચૂકેલી છે; અનેક ચોંકાવનારી હકીકતો મહાર આપેલી છે. આમ છતાં આપણે આ વાતોને નવી ગણીએ, સુધારાના કામની ‘શરૂઆત’ ગણીએ, તેના જેવું ‘બીજું’ કંઈ દુર્ભાગ્ય

હોઈ શકે? સુધારામાં અધીરાઈ નહિ ચાલે, સહિષ્ણુતા રાખવી જ પડશે એ અમે ભૂલી ગયા નથી. સોએ સો ટકા લોકમત કેળવવા એટલી અમને આશા કે ધીરજ નથી. એટલે કાયદો દ્વારામાં આવતાં લોકમત કેળવવા સાથે કાયદાનો અંગેલ પણુ કરવો જ પડશે. અધીરાઈ ન રાખવાનો અમારો અર્થ એટલો જ છે કે સંગઠનમાં પ્રવર્તી રહેલાં અન્યાય, ત્રાસ અને દુઃખ જોઈને આપણે આપઘાત કરવાનો વિચાર ન કરીએ. સહિષ્ણુતાનો પણુ અમારો અર્થ એટલો જ છે કે જોવાં આવરણુ કરનાર તરફ આવેશમાં આવી ન તો જાણો દહએ કે ન તો હિંસા કરીએ. આજે જ આખો સમાજ સુધરી જાય એવું ન જાને એ સમજી લઈએ. આમ સમજવા સાથે આપણે સ્થિતિશીલ બેસી ન રહીએ; પ્રયત્નશીલ રહીએ. સામાજિક કુરિવાજોના અને ધાર્મિક વહેમ, દંભ અને પાંખડના નિવારણુ માટે વ્યક્તિ પોતાના જીવનથી શરૂઆત કરે અને જેઓ લોકમત કેળવવા માટે વર્તમાનપત્રો, ભાષણો, શિક્ષણ અને સરકારી કાયદા દ્વારા પ્રયત્ન કરતા હોય તેમના તરફ સહાનુભૂતિ રાખે તો તે વ્યક્તિ અધીરાઈ વિના સહિષ્ણુતાથી પ્રયત્નશીલ છે એમ કહી શકાય. અફસોસની વાત એ છે કે આવી પ્રયત્નશીલ વ્યક્તિઓ આપણા સમાજમાં ભાગ્યે જ જોવા મળે છે. મોટે ભાગે તો સ્થિતિશીલ લોકો તરફથી લોકમત કેળવવાનાં સાધનોને મૂંઝવણાવવાના જ વધુ પ્રયત્ન થાય છે. યાત્રિને નૈતિક, આર્થિક અને સામાજિક અવગતિમાં ધકેલનારા પ્રસંગો ઉપર ટીકા કરવી એ પત્રકારની પવિત્ર ફરજ છે, એ તેનો હક છે. આમ ન કરવું અને તેમ ન કરવું એવો પત્રકારને ઉપદેશ આપવો એ તેનું હક ઉપર ત્રાપ મારવા જેવું છે. હા, જો તે ફાજદારી કે દિવાની ગુનો કરી રહ્યો હોય તો તેના ઉપર કેસ ચલાવી શકાય છે. ટીકાથી લોક ઉરકેરાય એ વાત નવી નથી. સુધારા માટે ઘડાએલા સરકારી કાયદાઓ સામે પણુ વિરોધ અને ઉરકેરાટ ક્યાં નથી?

અમે આ પ્રશ્નમાં 'પાટીદાર'ની નીતિને ટેકા આપીએ છીએ. અલગત તેની ભાષા ઘણી વખત છેક જ જાડી હોય છે તેમાં સુધારો થાય તો સારું.

ખીજા પણુ ફેટલાક ધાર્મિક પ્રસંગો 'પાટીદાર'માં નોંધાયા છે તે જાધાને વીગતવાર ચર્ચવાની હવે જરૂર નથી. માન થોડાક નમુના આપીએ, છીએ. આશ્વિનમાં એક વખત વ્રજસીવિવાહ થયેલો. આમ તો બધાં મંદિરોમાં દર વરસે થાય છે, પણ ઉક્ત પ્રસંગમાં પુત્રીનો લગ્ન એટલી જ ધમાલ અને ખર્ચ થયેલો. ઠાકોરજી તરફથી આવેલા જનમાં આવેલા અને ખર્ચ ઉપાડનારે વ્રજસીના પિતા જની ઠાકોરજીને મોટી પહેરામણી આપેલી. આ પ્રસંગ ઉપર 'પાટીદાર'માં ટીકા થયેલી (વર્ષ. ૨, પૃષ્ઠ ૭૯). ભાદરવમાં

પુરુષોત્તમ ભગવાનની પોષલીલા જાણીતી છે. ‘રાસલીલામાં ચપલું તોફાન’ અને તે પછીનાં ફરારમાં એ લીલા ઉપર ટીકા પ્રસિદ્ધ થઈ છે (વર્ષ ૧૦, પૃષ્ઠ ૮૯-૯૦). ‘અહણુ નિગિતે કન્યાદાન-પત્નીદાન!’ (વર્ષ ૧૦, પૃષ્ઠ ૫૬૯), નડીઆદમાં સંતરામનો મેળો, શેઠ માકુલાઈએ પાલીતાણાની જાત્રા કાઢીને કરેલો દશ લાખ રૂપીઆનો ધુમાડો- આવા પ્રસંગો ઉપર ‘પાટીદાર’ની પ્રસંગકથામાં કંઈક ટીકા થઈ છે. અમે એ ટીકા સાથે સહમત છીએ. સનાતન ધર્મને (અર્થે જોતાં પુરાતન ધર્મને) જીવતો રાખવા જેઓ ઇચ્છે છે તેમણે જાણી લેવું ઘટે છે કે એમાં દાખલ થયેલાં અનિષ્ટ તત્ત્વોનો નાશ કરી તેની નવેસર પુનરુત્થના કરવી જોઈશે. તોજ તેમનો એ વહાલો ધર્મ જીવતો રહેશે. એને સનાતન કહે એ જીવતો નહિ રહે, આન્તરિક્ષ બ્રહ્માથીજ એનો નાશ થશે. ઉદ્ધામવાદીઓનું જેર વધતાં જીર્ણ થયેલી એ બ્રહ્મ ધર્મસંસ્થાઓ નવરચના પામવાને બદલે તેમને-સમાજવાદીઓને-હાથે તેનો સમૂળો નાશ થશે.

એક વિશેષ પ્રસંગ નોંધવાની અત્રે જરૂર જણાય છે. પૂજ્ય મોતીભાઈ સાહેબે પોતાનાં માતૃશ્રી હરખાયાના ઓધનના એકમાં પડેલા રૂપીઆ તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે તેમના મૃત્યુ પછી પોતાને હાથે ગોસાંઈજી મહારાજને અર્પણ કર્યા, એ પ્રસંગની સાંખી નોંધ ‘પાટીદાર’ના વર્ષ ૮, પૃષ્ઠ ૨૩૬થી ૨૩૮ ઉપર પ્રગટ થઈ હતી. પૂજ્ય મોતીભાઈ તરફથી એનો જવાબ પણ એજ વર્ષના પૃષ્ઠ ૩૧૬-૩૨૨ ઉપર પ્રગટ થયેલો. સુંદર પણ સ્વાભાવિક ભાષામાં જોરદાર દલીલોથી જાને લેખ લખાયા છે. એકમાં માતા કરતાંય અંતરાત્માને મોટો ગણવા આગ્રહ હતો. ખીજમાં પોતાના કૃત્યનો ખ્યાલ હતો; પોતાની એ નિર્જાતા નહોતી, પણ પ્રામાણિકપણે પોતાને એજ લાગેલું. શ્રીનાથજીમાં રાજ યતા સેંકડોના રાજબોગથી યતા અપચય અને ગાદીના મહારાજની બ્રહ્મા જાણીતાં છે. પૂજ્ય મોતીભાઈને એની ખબર હતી અને છે. ખરેખર આ બહુ કસોટીનો પ્રસંગ છે. એમાં મુખ્યત્વે ‘લાગણીનો પ્રશ્ન’ છે. એ પ્રશ્ન ઉપર અમે એક જુદા લેખમાં ખૂબ લિહાપોહ કર્યો છે (વર્ષ ૧૪, પૃષ્ઠ ૪૮૧થી). આવા પ્રશ્નોમાં અમને લાગે છે કે અંગત ખુલાસો મેળવીને સતોષ માન્યો હોત અને આખી ચર્ચા ‘પાટીદાર’માં પ્રગટ ન થઈ હોત તો સારું. આગળ ક્યાં તેવાં ધર્મને નામે ચાલતાં ધર્તિગો ઉપરજ નોંધ લખાય તો ઓછું નથી. એક ગાણુસે સુધારક હોવા છતાં ગંગાસ્નાન કેમ કર્યું, કે એકાદશી કે શનિવાર કેમ કર્યો તેના ઉપર ટીકા કરવા કરતાં કલમનું સમગ્ર જળ, અને માસિકની અમૂલ્ય જગા ધર્મને નામે ચાલતાં ધર્તિગો વિરુદ્ધ વપરાય એ વધારે જરૂરું છે. ધાર્મિક વિષયોમાં આપજનોની લાગણીનો સવાલ ‘બહુ નાજુક છે. થોડા

વખત ઉપર ધાર્મિક વહેમ ઉપર લેખ લખનાર એક ગિતનો હમણાંજ પત્ર મળ્યો છે કે તેમનાં માતૃશ્રી ગંગાપૂજન કરાવવાનો આગ્રહ લેઈ એકાં છે અને પોને હવે મુંઝાય છે. એ ભાષને અમારો 'લાગણીનો પ્રશ્ન', એ લેખ તે વારે મલાલ લાગેલો. હવે એજ લખે છે કે કદાચ સિદ્ધાન્ત કરતાં લાગણી ચઢી જાય. એમણે આખરી નિર્ણય કેવો કર્યો તે અમને હજુ ખબર નથી.

ધાર્મિક પ્રશ્નમાં 'પાટીદાર'ના તંત્રીની એક રીતે તારીફ કર્યા વિના અમે રહી શકતા નથી, એટલે-એ કરીનેજ આ લેખ પૂરો કરીશું. ધાર્મિક પ્રશ્નોમાં અમે અગાઉ કહ્યું તેમ ધર્મને નામે ચાલતાં ધર્તિંગો ઉપરજ તેમણે પ્રહારો કર્યા છે. કદીક સમાજશાસ્ત્રના વિષયમાં રામાયણ, મહાભારત, ઇત્યાદિ પૌરાણિક ઇતિહાસોમાંથી સ્ત્રીઓને થયેલા અન્યાયોની નોંધ પોતાના મંતવ્યના સમર્થન માટે લીધી છે. પરંતુ પોતે નાસ્તિક હોવા છતાં 'પાટીદાર'ને કદી નાસ્તિક-મતપ્રચારક બનાવ્યું નથી. ઇશ્વરના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કે ઇનકાર માટે તેમણે 'પાટીદાર'માં ચર્ચા કરી નથી, આસ્તિકવાદીઓ હોવાને લીધેજ તેમની કદી ટીકા કરી નથી, એ સાફજ ક્યું છે. પત્રકારે પોતાની વિશિષ્ટ માન્યતાઓમાં તટસ્થ રહેવુંજ જોઈએ એમ નથી. પણ ઇશ્વરનો ઇનકાર એ અતિ ચર્ચાર્પક વસ્તુ છે એટલે તેને સમાજના શિક્ષણ માટે નીકળતા ગાસિકમાં સ્થાન ન મળે તેજ ચોગ્ય છે. 'ઇશ્વરનો ઇનકાર' વિષે જુદું પુસ્તક એમણે લખ્યું છે એ જાસ છે. નાસ્તિકતાના પ્રચાર માટે 'પાટીદાર'માં ચર્ચા કે નોંધ નથી આવતી અને ન આવે એજ ઠીક છે એમ અમારું માનવું છે.

છુકોખા (પૂર્વ આફ્રિકા) . ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ

વિચિત્ર વહેમો

હિંદુ સંસારમાં એમને વહેમનાં આવરણો નજરે ચઢે છે. આ વહેમો એટલા તો વિચિત્ર હોય છે કે તે ગાનવાને સમજી વિચારશીલ માણસ તૈયાર ન થાય. તોપણ અફસોસની વાત છે-કે આ વહેમોને આજના જૂનવાણી વર્ગથી માંડી શિક્ષિત યુવાનોએ માને છે-પાલે છે! આ છે આધુનિક શિક્ષણની નિષ્ફળતા.

આ સ્થિતિ છેક આજની નથી, તેમ કોઈ ધાર્મિક મંત્ર્યો માંહેની પણ નથી. એટલે એક રીતે તે અક્ષમ્ય છે.

અજ્ઞાનને લીધે આ વહેમોને અક્ષત રાખવામાં આવ્યા છે. તેમાં પરિવર્તન લાવવાની અનિવાર્ય જરૂર છે. આજ પહેલાં અનેક વખત અનેક સુધારકોએ જોરજોરથી આ વસ્તુ આપણી સમક્ષ રજૂ કરી છે, તેમાં છુપાએલી ભયંકરતા

સ્પષ્ટ સમજતી છે. તોયણ આ જડતામાંથી, આ અજ્ઞાનતામાંથી, આ અધ-
કારમાંથી આપણે છૂટવા પામ્યા નથી!

આ વહેમોનો બચાવ કરતાં ઘણા, તે કાલઘરત હોવાથી, તેમાં કંઈક
તથ્ય તો હોતું જ નોંધએ એમ માને છે; ઘણા આ વહેમોના લાંબા બહોળા
ફેલાવાને પ્રમાણ તરીકે સ્વીકારે છે; અને ઘણા તે વિષે પોતાના અનુભવો
રજૂ કરે છે!

હવે આપણે તે વહેમોમાંથી અમુકને તપાસીએ :

કોઈ શુભ હેતુ વ્યક્ત કરતાં, પરગામ જતાં અને કોઈ વખત સાંધારણ
પ્રસંગોમાં નો છીંક સાંભળવામાં આવે તો તેને બંધકર અપશુકન માનવામાં
આવે છે અને કોઈ વખત નિશ્ચિત કરેલું કાર્ય ઘણાં છીંકઅદ્વાળુઓ મુલતવી
ગણે છે! આ તો આપણે ત્યાં એક સામાન્ય પ્રથા થઈ પડી છે. મુધારક
માનસતા વિદ્વાનો પણ આમાં ફસાએલા નજરે ચડે છે! ન્યાં મુધારકો જ આ
નળગાઇ નાપ્યે અન્નપ્યે જતાવતા હોય, ત્યાં જિયારા અશિક્ષિત જૂનંવાણી
વર્ગનો શો દોષ?

અને છીંકથીયે બંધકર માન્યતા છે શુકન-અપશુકનની! તેની સંપૂર્ણ
માહી કરવી અત્રે પાલવે તેમ નથી, તેમ કરતાં એક 'શુકનકોશ' તૈયાર થઈ
જાય! ઘર બહાર નીકળતાં અમુક સામે મળે તો શુભ, અમુક મળે તો અશુભ.
વિચિત્રતા તો એ છે કે જિયારી વિધવાને પણ અપશુકનિયાળ ગણવામાં
આવી છે!

તેથી જ એક અંધ માન્યતા છે: પુરુષની કાળી ને સ્ત્રીની જમણી આંખ
ફરકતાં, કોઈ મહા ઉદ્ધકાપાત થવાનો હોય, જાણે ધરતીકંપનો આંચકો
લાગવાનો હોય, એવી અચૂક માન્યતા આજેય પ્રવર્તે છે. અને તેથી વિરુદ્ધ
ફરકતી આંખ માટે કંઈ કંઈ શુભ આગાહી માનવામાં આવે છે!

દોરા, ધાગા, ઇત્યાદિ વહેમોનાં દોંગધર્તિઓ તો હવે હદ આજગી ગયાં
છે. ઘણુંબધું આવા વહેમોને સમાજ પોષે છે, તેનું મુખ્ય કારણ અધાનુકરણ-
વૃત્તિ છે. દેખાદેખી આ વહેમો રૂઢ ચતા જાય છે. અને 'કાગનું બેસવું ને
તાંડનું પડવું,' એ કહેવત પ્રમાણે કોઈ કોઈ વખત જનતું હોવાથી આ
વહેમોને ઉત્તેજન મળે છે, તેથી જ આ વહેમોને પ્રમાણયુક્ત ગણવામાં આવે છે.

આજના સંક્રાન્તિકાળમાંયે જ્યારે આવા વહેમોને આપણે પોષાતા
નોંધએ છીએ ત્યારે આપણી દયાજનક સ્થિતિ માટે ખરેખર ગ્તાનિ આપ્યા
સિવાય રહેતી નથી. ઘણા મુધારક લાઇઓ પોતે મુધરી ગયાનો દંભ કરી

પોતાને ઘેર વહેમોને જ્યે.ક. પોણે છે! પોતાનાં પુત્રની 'દૈવી રક્ષા' - જાધા રાખે છે! બચાવમાં 'સ્ત્રીની હડ રહી જોટલે શું કરીએ?' એવો જવાબ આપે છે! પુત્રનો પિતા સનિવારે હજમન નહિ કરાવે!

'જાધા' સિવાયના ઉપર જણાવ્યા તે જાધા વહેમો એકંદરે ખર્ચાળ નથી, જોટલે તે માત્ર મૂર્ખાઈનું પ્રદર્શન કરાવે છે જોટલું જ. ઉપરથી આમ લાગે છે, કારણ કે ઉપરથી એ વહેમ પાળના-ને કશુંય આર્થિક નુકસાન જણાતું નથી. વાસ્તવિક રીતે તેમ નથી. વ્યાપારી જગતમાં તો આ વહેમોએ દાટ વાળ્યો હશે જ. 'જમણી ને ડાળી નાડી' અર્થાત્ જાસોસ્થાસનું માપ કાઢનાર વેપારીઓ જેણે જેવા હશે તે તો જાણતા જ હશે. છીંક સાંભળતાં, અપશુકન થતાં 'ને આંખ ફરકતાં' શુભ-અશુભ સાચવનારને મહાર્થિતામાં ડૂબેલાના ને આર્થિક નુકસાન પામેલાના સ્વાનુભાવો મેં તો સાંભળ્યા છે!

આ વહેમોથી નીંપજતું 'ખીજું' અનિષ્ટ પરિણામ એ છે કે વહેમથી માનવી ખીકાય ને જાપલો જની જન્ય છે!

બળિયા, અજગડા, શીતળા ને ઝોરી, એ તો ધરધરના ભયંકર દેવ! મનુષ્યસ્વભાવ ભયભીત પ્રદેશમાં વિહાર કરે છે ત્યારે તેની ભાવના ને કંઈપના કપાં ને કેવી દોડે છે. તે કંઈપણું મુસ્કેલ છે. માનવીએ આ ભયંકર કંઈપના જોટલે સુધી પ્રેરી છે કે તેમાંથી તેણે જીભત્સ મંત્રો, મૂઠ્ઠા, વશીકરણવિદ્યા, ને અમ્લયજ પમાડે તેવાં વૈજ્ઞાનિક મૃત્યુકિરણો સુધી આજનો માનવી પહોંચ્યો છે. ફેરે છે માત્ર સંસ્કૃતિનો ને સમ્પત્તાનો.

આપણે હિંદુઓ જ વહેમી છીએ તેવું નથી. સંસ્કૃતિનો ફાંકો રાખતા આજના સુધરેલા યુરોપને અમેરિકાથી લેઈ જવાન સુદ્ધાં વહેમી છે! ભાવાર્થ કે માનવસ્વભાવની સ્વાર્થવૃત્તિ અમર્યાદ છે. જ્યારે જ્યારે જે વહેમો પ્રચારમાં આવી છે, ત્યારે ત્યારે તે સ્વાર્થી માનવપ્રકૃતિએ શોધ્યા છે અને જિત્યારી અધ-શ્રદ્ધાળુ ધર્માન્ધ પ્રગ્તએ તેને પંપાણી પોષ્યા છે! આ માનવસ્વભાવ સચરાચર છે.

હજુ તે કેવા ને કેટલા કંઈપનાતરંગો દોડાવશે તે કહી શકાય નહિ. પણ તાંત્રિક પ્રયોગોને જગત જ્યાં સુધી સ્વીકારવા તૈયાર છે ત્યાં સુધી સ્થિતિ અટકાવી શકાય તેમ નથી. તાંત્રિક પ્રયોગોમાં શું સત્ય છે તે તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ શોધ્યું નથી, તેની સિદ્ધિ કોઈએ જાણી નથી. તેનો બાહ્ય સ્વીકાર ઘણા કરે છે અને કરશે! પણ 'જોટલું' તો ચોક્કસ છે કે આ પ્રયોગો માનવસંસ્કૃતિના વિષાતક છે, સામાજિક ઉન્નતિના શત્રુ છે. એ ધર્મને નામે અધર્મને અને સત્યને નામે અસત્યને ફેલાવનારા વ્યવસ્થિત પ્રયાસો છે. આ 'ભયંકર' પ્રયત્નોથી

માનવસમાજે દૂર રહેવું જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ તેથી બુદ્ધિનો હાસ થતો એટલાવી નિર્ભય બનવું જોઈએ.

કોઈ એક કુમળું બાળક બળિયાના પ્રસિદ્ધ ચએલા રોગમાં સપડાયું હોય, તેનાં અંગેઅંગમાં વ્યથા થતી હોય, તોપણ આજના અધઞ્ચક્ષુ ધર્માન્ધો કોઈ પણ સારા ચિકિત્સકની દવા ન કરાવતાં માત્ર બળિયાની બાધા રાખે છે! પરિણામે પરાધીન ભારતનાં કેટલાંયે લોકોએ અકાળ અવસાન પામતાં હશે!

બળિયાના રોગીએ કોઈ પણ વૈદ્ય-ડોક્ટરની દવા લેવાનો નિષેધ છે! આને ભક્તિ કહેવી કે ગાંડપણ?

અને વળી એવાં જ ભૂતાદિનાં દોષધર્તિઓ. એકંદરે આ બધા વહેમમાંથી નીપજતાં પરિણામોથી કોઈ અનુભવું નથી. આમ છએક લખનારને અસભ્ય ગણવામાં આવે છે! જ્યારે તે જ સભ્યતાને નામે સમાજે કેટકેટલાં અનિષ્ટો પાળ્યાં છે-પાળે છે તે જુઓ. નગર, ટોક, ભૂત, ડાકણ, ઝંડ, દેવી, ઇલાહિને નામે કેટલાયે ભૂવાઓ રોજગાર ચલાવે છે! વર્ણવ્યવસ્થાને સંપૂર્ણ પાળતી કહેવાતી ઉચ્ચ કોમો આવા અધર્મના પંથમાં સદકારથી ભંગે છે. માત્ર અધઞ્ચક્ષુનું જ આ પરિણામ. કેટલીક વાતો હાસ્યજનક હોય છે અને કેટલીક તો કેવળ છેનર્મપ્રેરી હોય છે. પણ આ બધું વહેમી લોકોને સમજાવું નથી.

આપણે સમાજ હજી એટલો તો અધકારમાં છે કે તેને સ્વચ્છ વાતાવરણનું ભાન પણ નથી. કુસંસ્કારથી જડાએલી કેટલાયે પ્રકારની અધઞ્ચક્ષુ, કેટલાયે વહેમો તે માને છે. ખરું કારણ આપણી અજ્ઞાનતા છે. આપણને ધુનારાઓએ મૂર્ખ બનાવ્યા છે. અને એમ આપણે પૈસા સાથે બુદ્ધિનો દુરુપયોગ કરીએ છીએ. આજના સંક્રાન્તિકાળમાંયે આપણે તે જ જડતાને પોષીએ તો આપણી ઉન્નતિની આશા શી રાખી શકાય?

અને વધુ અજ્ઞાનથી તો એ છે કે કેટલાક યુવાનો આ વહેમોને જાણે તે ખરા જ હોય તેમ તેમને શાસ્ત્રીય બતાવવા મંડી પડે છે! કેટલાક બહારથી વહેમોને ધિક્કારી હૃદયથી સ્વીકારે છે! અને કેટલાક આપણા કૂવામાં કૂદી પડવા જેવું અધાનુકરણ કરે છે!

આવા અનેક વહેમોની કમવાર સમાલોચના કરવી અશક્ય હોઈ દૃકમાં જ આપણે વહેમોનું સિંહાવલોકન કરીએ: વહેમો સમાજને તેમ જ વ્યક્તિને નુકસાન કરે છે, એટલું જ નહિ. પણ વહેમથી સ્ત્રીઓ, જે સંસારની મુખ્ય શક્તિ છે તે માયકાંગલી, નિરતેજ ને બીકણ બની જાય છે. ખરેખર સ્ત્રીઓ જ જ્યારે

એની બને ત્યારે ભાવી સંતાનો ઉપર તેની કેવી અસર થાય? એ તો સ્વાભાવિક છે કે સુધાગ્રનો ખરો સૂર સ્ત્રી છે.

વહેમોથી આપણે આર્થિક, શારીરિક તેમજ માનસિક અધોગતિ ત્રહારી લેણીએ છીએ. અનેક પ્રદોષભર્યાં અંગનું દૂદી પડીએ છીએ. સુધારકો અનેક વાર આ પ્રશ્નને ઝીણવટથી ચર્ચી ગયા છે, પણ હજુ આ દિશામાં પ્રચાર કરવાની અનિવાર્ય જરૂર છે. દરેક ભાઈએ જ આ સંગ્રહને આચારમાં મૂકે તો આ વહેમોની જડ ઉખેડી શકાય.

ઉત્તરસંડા

રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

—*—

કંઠુપાણીનો નહિ, પણ નક્કર ચાંદો.

વસંતપંચમીથી ભડળી નોમ સુધી દરેક હિંદુનાં—અને તે કામ સાથે ધરેભો રાખતી ઇતર કોમોનાં—હૃદયમન કંઠાતરીને દર્શને અચ્છતાં રાખનાર ‘ચાંદો’ એ ‘સેટ’ની ચિનગારી છે.

ખાંણી દિવાળીએ, ડાહી નાતાલે, અને ચાંદો લગ્નસરામાં—ખાસ કરીને મધ્યમ વર્ગને ગિંદુયુક્ત ચિતા સમાન લાગે છે.

ચાંદો એ સામાજિક લેણદેણ હોવા છતાં ઘણી વાર મોટાઓને ખુશ કરવા નાનાઓનું નજરાણું—ખાંડણી હોય છે. પહેલાં ચાંદો લગ્નખર્ચ ઉકેલવામાં પુરત તરીકે વપરાતો, હાલમાં તો સ્વચાળ જતાવત્ત લગ્ન કરનાર મોટી ચાંદાની રકમે કુલાય છે. ઘણી વાર થીમતો ગરીબોનો ચાંદો ઉપકાર કરતા હોય તેમ સ્વીકારે છે; પણ તે ગરીબને ત્યાં ટાણે પગલાં પાડતા નથી, તો ચાંદા તો ક્યાંથી જ કરે? લેનેમેં લક્કડ આર દેનેમેં પત્થર!

ફેટલાક શેડો સેવકોને કામથી નીચોવી પ્રસંગે પોતાના મોભાને અયોગ્ય રકમ લખાવે છે; પરંતુ તે રકમ અખાત્રીને લખાવી હોય તો દિવાળી ઉપર પણ આપે તો નસીબ!

ચાંદાની ખીદ ફેટલાક કંઠાતરીને કાળોત્રી સંગળ વાંચતા જ નથી, તો ફેટલાક બને તો એ અરસામાં બહારગામ જતા રહે છે. ફેટલાક લગ્નપ્રસંગને ખાસ જૂહી જઈ સીનેમામાં જઈ બેસે છે. માસિક ત્રીસની આવકે પાશ્વિક પચીસ રૂપિયા ચાંદો કરવાનો આવે ત્યારે બિચારો શ્રમજીવી કરે પણ શું? જાણ્યાં લગ્ન અને પહેંચ્યા આશીર્વાદ, એમ મનમાં જ સંગળ તે ધરને ખૂણે બેસી રહેવામાં મોભો—આખરે માની લે ને!

આંહાનું પ્રમાણ પણ અધેલીથી રૂપિઆ અને એ રૂપિઆ ચઢી ગયું છે, એટલે કેટલાક નૈતિક સમાજજન્ય વાળા પણ આંહો કરવામાં પીછેહઠ કરે છે. કાકા, મામા, પાડોશી, જાતિજન, ઝોળજીતા, સરઘંધારી, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિને મર્યાદિત આવક આંહાની રકમ ક્યાંથી પૂરી પાડી શકે? મંગલ મહોર જેવા સ્વસ્તિક કુમકુમના આંહાને જણે એ કે ચાર નક્કર રૌપ્ય સિક્કા ખીરસામાંથી નીકળવા આવે મંદીને સમયે દરેક ત્રેવડવાળાને આનાકાનીને હિંડોળે ચલાવે જ!

આંહો શ્રીમતોને નથી નડતો, ગરીબોને તો તે સ્પર્શી શકતો જ નથી. પણ મધ્યમ વર્ગને આજરૂ-અસ્મિતા અને સહકાર માટે પજવતો એ લગ્નગાળાની સુવર્ણચાળીની લોહમેખ જેવો મંગલમાં ક્યવાટ ઉપજવે એવો આંખપાટા જેવો છે. વંદ્યોડાના ટકા અને શ્રીફળ અને લગ્નની 'પ્રવીણલાઇ, પાવલી મૂકા,' જેવી સ્તબ્ધદક્ષિણા જેવો તે આકરો લાગે છે. અત્યાગની આર્થિક સંકટ-માથળા જમાનામાં 'આંહો'ની રકમ કાન્તિ કે નાશ થું નથી માગતી? છતાં જ્યાં ક્ષેત્રમાં કાન્તિકારો નીકળ્યા છે અને આજ ક્ષેત્રમાં કેમ કાઇ નથી દેખાતું?

આંહોને ચાર ચંદ્રવા નીચે પાડે એવો ધારો હાલમાં 'લગ્નમેટ'નો થવા માંડ્યો છે. પશ્ચિમને અને ઇસાઇ તેમજ પારસીને અનુકૂળે લોકો પરણતાં વચ્ચેથી શક્તિ ઉપરાંત મેટમાં, જીવનમાં નિરુપયોગી હોય એવાં-ચક્રચક્રતાં પુરતક, પાત્ર કે મુધરેલાં રમકડાં આપે છે. લોકેષજ્ઞ, અરે સ્વમંથ ડિમડિમ, ઓ જ આ મેટ આપવાનો હેતુ સાધારણ રીતે ગાલમ પડે છે. બાલુલાઇ એટરી આપે તો રમગૌરી, રેકર્ડ આપે. આ જોઇ સતુલાઇ 'સંતતિનિયમન'નાં સાધનો આપે અને અરવિંદા અઓ મેટ આપે! ફોટોકેમ, અતરશીશી, ધરેણીની ખાલી પેટી, રકાળીપાલા, રસેલી વાંટી કે ખોટાં લોલકિયાં લગ્નમાં મેટનાં આકર્ષણો ગણાય છે! કદાચ આંહાના ક્ષેત્રમાં એ જ્યાં કાન્તિકારો કહેવડાવાનાં શોખીનો હશે!

ધણી વાર મેટ લેનાર મેટ આપનારને તેની ચાંક મેટને લીધે જાહેર સમાજમાં હલકો પાડે છે. મેટની લેણદેણ-વિનિગયને અલાવે પણ કેટલાક પક્ષો વચ્ચે સુપરવિંદે ક્યવાટ થાય છે અને તે ચિરંજીવ રહે છે, ગળ ઉપરાંત 'વાહવાહ' કહેવડાવી 'નામે નાયક થવા' મથતો ફૂલજી મેટનાં નાણાં દિવાળી સુધીમાં પણ ચૂકવી શકતો નથી. ધણી વાર લગ્નનંદમાં મેટની કિંમત ચોરીમાં અમૂલ્ય બની જાય છે, અને છેવટે વજારે નંખાઇ કટાઇ જાય છે! સોનું, રૂપું, એવી સંગીન ધાતુની મેટ આપવાની આપણી આર્થિક અશક્તિ પરદેશના કુટકળ માલગાળાને ખટાવે છે! તો આવી લાક્ષણિક લગ્નમેટ શા માટે? ઉપર્યુકન આંહાના અને મેટના વિવાજની તાર્કિક તુલનાએ એક જ તારવણી નીકળે છે કે:

ભર્ગ ભર્ગ ઉપવીત ધરનાર જનને કે પ્રજાતામાં પાદ પાડતાં વરવધૂને હાર્દિક હૃદયની એક જ આશિષની જરૂર છે કે 'શુભ' લવણ.'

('પ્રજાજંધુ,' તા. ૧૨:૬:૩૮) બળવંત ગૌ. સંઘવી

નોંધ: આ લેખ ઉપર જેને યોગ્ય ચર્ચા કરવી હોય તે લખી મોકલે.
તંત્રી

જાણવાબેગ

૧૬. ખેતી, દોરઉછેર, ડેરી ને ઓલાદસુધારણાનું સંશોધન

જાહેર સંખ્યાવત કુંડામાંથી મળેલી મદદ: ગૃહસત્તીવ ઓન. શ્રી. મુનશી આ. યોજનાના અમલ અને જોષતા કુંડ મેળવવામાં ખાસ રૂસ લઈ રહ્યા છે. આ ત્રણે સંસ્થાઓ માટે પૂરતાં કુંડ જાહેર સંખ્યાવતોમાંથી, મેળવવામાં મુંજાઈ સરકાર સફળ થઈ છે. મુંજાઈની વેપારી આલમમાં ખ્યાતિ મેળવનાર સ્વર્ગસ્થ શ્રી. મનસુખલાલ જનલાલ દેસાઈ વીસ લાખથી વધુ રકમ જાહેર સંખ્યાવત માટે મૂકી ગયા હતા. એમ જણાય છે કે સ્વર્ગસ્થનાં વિધવા શ્રીમતી હીરાવંતીબાઈ મનસુખલાલને દોરઉછેર માટે સંસ્થા સ્થાપવા આ કુંડમાંથી મારી જેવી રકમ આપવાની વિનંતી કરવામાં આવી હતી અને તેમણે પણ મુંજાઈ સરકારને ત્રણે નવ લાખની ઉદાર બેટ ધરી છે. આ સંસ્થાને સ્વર્ગસ્થ મનસુખલાલનું નામ આપવામાં આવશે અને ખેડા જિલ્લામાં આવેલા આણંદ શહેર પાસે તે ખોલવામાં આવશે. આ સંસ્થાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ખેતીવાડી માટે એક ટેકનીકલ શાળા સ્થાપી ખેતીવાડીનું વિજ્ઞાન અને પ્રયાગો વિશે, જગીયાઓ, દોરઉછેર, ડેરીઉછોગ, અને ગ્રામ-સુખાકારી અને -ખીલવણીનું જ્ઞાન આપવાનો છે. ખેતીવાડી અને ગ્રામજીવનના વ્યવહાર પ્રશ્નોનો માર્ગ દાઢવા દોરઉછેર, ડેરી, અને ખેતીવાડીને લગતું સંશોધનકાર્ય, પણ શાળામાં ચલાવવામાં આવશે.

દુધાળાં દોરોની ઓલાદ સુધારવા શેઠ ગોએંકાની સંખ્યાવત: મુંજાઈના ખીમ્મ એક શાહસોદાગર શેઠ મુંગલાલ ગોએંકાએ દુધાળી માયની ઉત્તમ ઓલાદવાળા ધણોની ખીલવણી માટે તેમજ તેમની સંખ્યા વધારી દિલ્હરમાં તેના ફેલાવા માટે એક સંસ્થા સ્થાપવા છ લાખ રૂપીઆ આપ્યા છે. ઉત્તમ આળલા, મારા જળદો અને વધુ દૂધ દેતી ગાયોની ઓલાદ વધારી દિલ્હરમાં તેમને પૂરું પાડવાનો પ્રયાસ પણ આ સંસ્થા કરશે. દોરની ઓલાદ

અને તેમની ખોરાકીને લગતું સંશોધનકાર્ય અને અખતરાઓ પણ આ સંસ્થામાં થાય એવી આ દાનવીરની ઇચ્છા છે.

આ જાને સંસ્થાઓ એકજ સ્થળે સ્થાપવામાં આવશે. સરદારશ્રી વલ્લભલાલ પટેલ, ગૃહસચિવ એનં. શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી, શ્રીમતી હીરાવંતી મનસુખલાલ, શ્રી. મગનદાસ ખી. મહેતા, અને શ્રી. વાડીલાલ કુંગરશી સ્વર્ગસ્થ શ્રી. મનસુખલાલ જગનલાલના ધર્માદા કુંડના હાલ દ્રુટીઓ છે.

સરકાર સમક્ષ યોજનાઓ : આ જાને સંસ્થાઓની યોજનાના સ્વીકાર અને અમલ માટે મુખ્ય સરકાર સમક્ષ તે ધરવામાં આવી છે. આ સંસ્થાઓ માટે હજારેક એકર જમીનની જરૂર પડશે.

એમ જણાય છે કે યોજનાના અગલ માટે દોરોની ઝોલાદસુધારણા અને ડેરીનાં છારોડી અને મુરત ખાતેનાં સરકારી મથકો બંધ કરી તેમને આ સંસ્થાઓ સાથે ભેળવી દેવાની જરૂર પડશે. જમીનો, સાધનો, મિલકત અને, વ્યવસ્થા તેમજ આ સંસ્થાઓ ઉપરનો અંકુશ સરકારી અને બીજાંસરકારી સંબોના જાનેલા એક સંયુક્ત વ્યવસ્થાપક બોર્ડને સોંપવામાં આવશે.

૫૦ શિષ્યવૃત્તિઓ : હાલની યોજના મુજબ આ સંસ્થાઓમાં તાલીમ લેતા આશરે પચાસેક જેટલા દિંદુ યુવાનોને શિષ્યવૃત્તિઓ આપવામાં આવશે. હિંદના તમામ ભાગોમાંથી આવતા વિદ્યાર્થીઓને તેમાં દાખલ કરવામાં આવશે. પાછળથી જરૂર પડે દિંદુ ન હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવાની પરવાનગી મેળવવા હાઇ કોર્ટને અરજી કરવાની દ્રુટીઓને સત્તા અપાઈ છે.

જેટલું યુવાનો માટે 'ટૂંકા' અભ્યાસક્રમ ગોઠવવામાં આવ્યો છે. દર સત્રે સો સો વિદ્યાર્થીઓની ટુકડીઓને તાલીમ અપાશે, એટલે દર વર્ષે ૧૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ મળશે. આ ઉપરાંત પોસ્ટ ગ્રેન્ટ્યુએટો માટે પણ દોર-ઉછેર, ડેરી, દોરની ઝોલાદસુધારણા અને ખોરાકના સંશોધન માટે ખાસ અભ્યાસક્રમની જોગવાઈ કરવામાં આવશે.

સરકારે જો આ યોજનાનો સ્વીકાર કરે તો અને અત્યારે તે વિષે કોઈ જાતની શંકા રખાતી નથી તો બેએક વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ માટે 'ડેન્માર્ક' પણ મોકલવામાં આવશે. 'ડેન્માર્ક' એકજ એવો દેશ છે, જ્યાં દોરઉછેરનો ઉદ્યોગ પરિપૂર્ણ જાયો છે, એટલે ત્યાંના અનુભવ અનેક રીતે ઉપયોગી નીવડવાનો સંભવ છે.

આ સંસ્થાઓ જ્યારે અસ્તિત્વમાં આવશે ત્યારે હિંદભરમાં તે પહેલીજ હશે; જોકે, દિલ્હીમાં લૉર્ડ લિન્સીથોના આશ્રમ નીચે આવી સંસ્થા બંધાવાની વાતો સંભળાય છે.

સંસ્કૃત અભ્યાસ માટે: શેક મુંગલાલ ગોચેકાએ એન. શ્રી. કે. એમ. મુનશીને એક કેળવણીસંસ્થા ખોલવા બીજા બે લાખ રૂપીઆ આપ્યા છે. એમ જણાય છે કે સંસ્કૃત, હિંદી, ગુજરાતી અને તેની સાથે સંકળાયેલી અન્ય ભાષાઓના અને સાહિત્યના અભ્યાસ માટે સંસ્થા ખોલવાની ગૃહસચિવે એક યોજના ઘડી કાઢી છે. ઉપર જણાવેલી ભાષાઓના પ્રચાર અને ફેલાવા માટે સંસ્થા કામ કરશે. આ સંસ્થા સંસ્કૃત ભાષાનું સંશોધન પણ કરશે. આ માટે વધુ ફંડની જોગવાઈ થઈ રહ્યાનું જણાવાય છે.

(‘જન્મભૂમિ’, તા. ૩:૭:૧૯૭૮)

પત્ર

૪. સાત ગામના ભાઈઓને

પ્રિય ભાઈ!

વિ. વિ. આપણું કન્યા આપવા લેવાનું ક્ષેત્ર દિવસે દિવસે ટૂંકું થતું જતું હોવાથી કન્યાઓ આપવામાં ઘણી મુશ્કેલ સ્થિતિમાં આપણે મુકાયા છીએ. તો એનો કંઈ રસ્તો કાઢવા આપણા સાત ગામના ભાઈઓને વડતાલ મુકામે એકઠા કરી વિચાર કરવા મને કેટલાક અગ્રગણ્ય યાત્રિજીઓ અને વડીલોએ આશા કરવાથી આપને વિનંતી કરું છું કે:

૧. એકઠા થવાની જરૂર છે કે કેમ?

૨. વડતાલ એકઠા કરવા કંઈ અડચણ છે કે કેમ?

૩. દિવાળીની આજુબાજુના દિવસોમાં એકત્ર થવા આપ હચ્છો છો કે કેમ?

આ ત્રણ બાબત સંબંધી આપનો ચોક્કસ વિચાર મને જણાવવા તરફી દેશો તો આગળની તર્જવીજ કરું.

આશા રાખું છું કે આ કામમાં દરેક દરેક ભાઈની સંમતિ અને સલાહ જોઈએ અને વ્યક્તિગત પત્ર લખી હકીકત મંગાવવાનું કામ મુશ્કેલ હોવાથી આપ આપના ગામના-આપના સંબંધીઓ, સ્નેહીઓ અને યાત્રિજીઓમાં રસ લેનારને આ ગોઠવેલી પત્રિકા પહોંચાડી મદદ કરી આભારી કરશો. બનતા સુધી તા. ૧૫:૭:૭૮ સુધીમાં આપનો અભિપ્રાય મને લખી મોકલવા કૃપા કરશો એમ આશા છે, જે જ વિનંતી.

લી. આપનો

તા. ૧:૭:૭૮

યાત્રિસેવક,

ભાદરજી

અજભાઈ વાઘજીભાઈ

નોંધ: 'બનતા-સુધી તા. ૧૫:૭:૩૮ સુધીમાં' અભિપ્રાય મોકલવાની
લાઇ મગલભાઈની વિનંતી છે અને તે મુદત વીતી ગઈ છે, છતાં હજી સૌ
ભાઈઓ પોતાનો અભિપ્રાય વેળાસર તેમને લખી મોકલે તો નિર્ણય ઉપર
આવવાનું તેમને વધારે અનુકૂળ થાય. —તંત્રી

અર્થાપત્ર

૭. લગ્નવિધિ

ભાઈ મગનભાઈએ ચૈત્રના 'પારીદાર'માં આગમના અંકના 'લગ્નવિધિ'ના
લેખ ઉપર જે 'જરા વધારે ખુલાસો' કર્યો છે, તે વિષય મારે કંઈક કહેવાનું છે.

લગ્નપટ્ટીકું: 'સામાજિક' વાંધો છે કે નહિ તે જાણવા 'લાઇન ક્લીઅર'
માગવાં લગ્નપટ્ટીકું મોકલવામાં આવે છે, એમ ભાઈ મગનભાઈનું માનવું છે.
પણ સામાજિક વાંધો હોય તેવાં લગ્ન, જે સમૂહમાં રૂઢિને માન મળે છે તેમાં,
ભાઈએ જ જોડાય છે. અને સામાજિક વાંધો છતાં જો કદાચ લગ્ન જોડાય તો
લગ્નપટ્ટીકાનો દિવસ આવે ત્યાં સુધી સમાજ ઠડો થઈ ખેંચી રહે એમ માનવામાં
કંઈક ખૂબ થતી લાગે છે. અને માની લો, કે સામાજિક વાંધાની 'લાઇન
ક્લીઅર' માટે બ્રાહ્મણને મોકલવામાં આવે છે, તો તે 'લાઇન ક્લીઅર'નો
જવાબ પણ પૈસાનો ટાડો નથી લાવતું—લેઈ જતું? પછી આધુનિક સંગઠનોમાં
બ્રાહ્મણને મોકલવાની કેટલે જરૂરિયાત છે?

અહર્યાન્ટિ: આકાશના ગ્રહમંડળનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ પ્રાચીન કાળથી જ
વિદ્વાનો કરતા આવ્યા છે. અને દુરંબીનની મોઢ થયા બાદ, ગુરુત્વાકર્ષણના
જ્ઞાનની સિદ્ધિ થયા પછી તો એ ગ્રહોનું અંતર અને અસરોનું જ્ઞાન પણ
પ્રાપ્ત થયું છે. એ ગ્રહમંડળની અસર પૃથ્વી ઉપર, જીવજંતુ ઉપર તથા માનવી
ઉપર પણ થાય છે. જેમ પૃથ્વી અચળ ભૂમિ—Terra Firma—નથી તેમ
જો ગ્રહો પણ અચળ નથી, તેમ જ તેમની અસર પણ અચળ નથી. તે અસર
વખતો વખત બદલાતી હોય છે, તેનું પ્રમાણ બજોળના કોઈ સારા પુસ્તક
ઉપરથી મળી શકશે. અહર્યાન્ટિ વખતે આ ગ્રહોને શાન્તિ આપવાની હોય
છે, નહિ કે 'ધરના ગ્રહો'ને શાન્તિ આપવાનો આ વિધિનો ઉદ્દેશ છે. આ
વિધિ ઉત્પન્ન થયો હશે ત્યારે ભાઈ મગનભાઈ વર્ણવે છે તે પ્રમાણે, સમાજની
દૌરુબિધ રિયતિ હોય એમ મારું માનવું નથી. તેમણે જે રિયતિનો ચિતાર
આપ્યો છે તે હાલની દૌરુબિધ પરિરિયતિનો છે, ન્યારે વિધિ ધણા જ પ્રાચીન

સંગયથી ઉદ્ભવ્યો છે. 'તેને (ધરને) જાહેરે ગ્રહોની શાન્તિ કરવાનો રિવાજ પડી ગયો છે,' એમ ભાઈ મગનભાઈ કહે છે, એટલે એ એટલું તો માને છે જ કે અત્યારે ગૃહશાન્તિ નહિ પણ ગ્રહશાન્તિ જ થાય છે. તો એ ભાઈ બતાવશે કે ક્યારે ને કેવી રીતે 'ગૃહશાન્તિ'માંથી 'ગ્રહશાન્તિ' થઈ ગઈ છે?

ગણપતિ : જડ ને ચેતન ગણ્યો પતિ (ગણ + દશ) ગણેશ અથવા ગણપતિ. 'એ દષ્ટિએ પૂજન થતું હોય તો ઠીક છે,' એમ ભાઈ મગનભાઈ માને છે. પણ પૂજનમાં ગાનનાર તથા વિધિઓને અનુસરનાર દાસના સમાજનું માનસ પ્રતીક વિનાનું પૂજન કરી સતોષાય એટલું કેળવાયું નથી. એટલે જો ભાઈ મગનભાઈ પૂજનની વિરુદ્ધ ન હોય તો 'જીતો ઉપર રંગના આડા અવળા હાથ મરાવી' જે પ્રતીક તૈયાર કરવામાં આવે તેની જ પૂજને 'ઠીક છે' એમ કહેવું જોઈએ.

ભાઈ મગનભાઈએ જૂના વિધિઓ માટે નવી ને તેમ બાવનાસંકુચિત ભૂમિકા લીધી છે. અમુક કુટુંબ કે અમુક સમાજ માટે એ વિધિઓ નહોતા ઉદ્ભવ્યા. દિંદના ખીજ ધણી સમાજોમાં તેનાં થોડાં ધણાં તરવેા હજી જોવામાં આવે છે, એટલે જ્યારે તે ઉદ્ભવ્યા હશે ત્યારે તે આખા સમુદાય માટે ઉદ્ભવેલા, પણ પાછળથી દરેક સમાજે પોતાને અનુકૂળ ફેરફાર કર્યા હોય એમ માફ માનવું છે.

કમ્પાસા (ઉગાણા)

ઉમેદભાઈ ત્રિભુવનદાસ પટેલ

૮. પાટીદાર યુવક મંડળના સંચાલકોનું પક્ષપાતી વલણ

પાટીદાર યુવક મંડળ તરફથી ચાલતી સમાજસુધારાની પ્રવૃત્તિઓમાં મુખ્ય પ્રવૃત્તિ જાળલગ્નની જાદી ચંટકાવવી એ છે. પાટીદાર યુવક મંડળ હમેશાં એકપક્ષી નિર્ણય તો ન જ કરે, એવી સૌની માન્યતા છે. પણ લીંબાસીમાં થએલ જાળલગ્ન સામે તેમણે કેસ કરીને પાટીદાર યુવક મંડળના સંચાલકો પક્ષપાતી છે, એવું સાબિત કરી આપ્યું છે.

હકીકત એવી છે કે લીંબાસીમાં જાળલગ્ન થવાનાં છે, એવી ખબર પાટીદાર યુવક મંડળના મંત્રી વેણીભાઈને મળી, એટલે તેમણે ખતેને નોટીસ આપી કે જાળલગ્ન થતું જાંધ નહિ કરે તો શારદા ખીજ મુજબ કાયદેસર પગલાં લેવામાં આવશે. આથી તા. ૧૨-૫-૩૭ના રોજ લીંબાસીના ભાઈઓ વેણીભાઈને નરસંડા મળ્યા. તેમને લીંબાસી ગામની પરિસ્થિતિથી વાકેફ થઈ, ગામડાના લોકોની સ્થિતિ "કાશીના કરવત જેવી છે." આ હકીકત છ ગામના

ગણાતા કુળવાન લોકો નહિ સમજે. એસક લીંબાસીના ભાઈઓએ જાળલગ્ન કરી શારદા એકટનો ભંગ કર્યો છે, તેના માટે કાયદેસર સગ્ન પણ ચવી જોઈએ. ભાઈ વેણીભાઈએ તે ભાઈઓને કહ્યું કે જ્યારે આવી પરિસ્થિતિ છે, તો કેમ નહિ કરે. પણ ખીજી વ્યક્તિઓ તરફથી જ્યારે ફરિયાદ નહિ કરવાનું કારણ પૂછવામાં આવ્યું ત્યારે તેમણે લીંબાસીના જાળલગ્ન સંબંધી તા. ૨૨-૫-૩૭ના રોજ નીચે મુજબનો પત્ર ગને લખ્યો.

“લીંબાસીના જાળલગ્નોની મેં નોટીસો આપેલી, ત્યારબાદ આજરભાઈનો કાગળ અને વલ્લવભાઈ જાતે આવી મને રૂબરૂમાં લિંબાસી ગામના લોકોની લગ્ન સંબંધી સ્થિતિ સમજાવી ગયેલા. તેથી મેં તેમને ફરિયાદ નહિ કરે એમ કહેલું; પરંતુ તે સંબંધમાં પાટીદાર મંડળ તરફથી શ્રી. નરસીભાઈ તરફથી મને (વેણીભાઈને) પત્ર ગળ્યો છે કે “ફરિયાદ કરવાના નથી એ મોટી ભૂલ છે. જો ફરિયાદ થશે તોજ એ લોક કુળવાનોમાં કન્યા આપતા અટકશે. કુળવાનોમાં કન્યા દે છે, તેથીજ એ કોઈ ગોળમાં લગ્નતા નથી, ને એમના છાકરા પરણતા નથી, માટે પૈસા આપી જાળલગ્ન કરવાં પડે છે. આવા લોક ઉપર તો પ્રથમ ફરિયાદ કરવી જોઈએ, એ નહિ કરે તો કુળવાનશાહી પોષવાનો ને કન્યાવિક્રય તથા જાળલગ્નને ઉત્તેજન આપવાનો દોષ કરશે.”

લીંબાસીના ભાઈઓને તા. ૧૨-૫-૩૭ના રોજ ખાત્રી મળેલી કે ફરિયાદ નહિ કરવામાં આવે એટલે તેમણે તા. ૧૮-૫-૩૭ના રોજ લગ્ન કરી દીધું. લગ્ન થઈ ગયા જાદ તા. ૨૨-૫-૩૭ના રોજ લખેલો ઉપર મુજબનો પત્ર મળ્યો. લગ્ન થતા પહેલાં જાજર આપી હોત તો લગ્ન અટકાવી શકાત. એટલે એક વખત વચન આપ્યા પછી ફરિયાદ કરવી એ પાટીદાર યુવક મંડળના મંત્રીને શોભતું નથી. શ્રી. નરસીભાઈ વેણીભાઈને ઉપરના પત્રમાં લખે છે, તે જરાય ચોગ્ય નથી. કુળવાન કુળહીનની વાત એક બાબતે મૂકો, પણ લીંબાસીના લોકોએ ગોળમાં લગ્નવાનો ઘણોય પ્રયત્ન કર્યો, છતાં કોઈ ગોળ સાથે લગ્નવાનું જની શક્યું નથી. કોઈ ગોળમાં લગ્નવાની વાત કરે તો કન્યાઓ આપો, ત્યારપછી ગોળમાં લજો. પોતાના ગોળની કન્યાઓ લીંબાસી ગામને આપવા કોઈ ગાગ તૈયાર નથી. છ ગામ કહો કે ૨૭ ગામ કહો, તેની સ્થિતિ કેવી છે, એ કોઈથી અજાણ્યું નથી. અંદર અંદર નાનાં વર્તુળ એવાં થતાં જાય છે, કે અમુક ગામ વગર કન્યાની લેવડદેવડ થતી નથી. હવે આ ચયેલ જાળલગ્ન સંબંધી ફરિયાદ કરવી કે કેમ તેનો નિર્ણય કાર્પવાહક સમિતિ બેલાવીને કરવો એવું હતું. કાર્પવાહક મંડળ પણ આખરી નિર્ણય ન કરી

શકવાથી પૂ. ગાંધીજીની સલાહ આ જાળતમાં લેવી એવું હતું. આ કાર્યવાહક મંડળમાં 'લી'જાસીના કેસ સાથે આણંદનો કેસ પણ ચર્ચાગો હતો, છતાં લી'જાસીનો કેસ મહાત્માજીના નિર્ણય માટે મોકલ્યો, અને આણંદનો કેસ મોકલ્યો નથી. આ પક્ષપાત નહિ તો જીજ્ઞુ' શું? આવાજ એક મિત્રાલના કેસમાં ફક્ત વર કન્યાના પિતાઓને જ લેવામાં આવ્યા છે, જ્યારે લી'જાસીના કેસમાં બે જાળલગ્ન માટે બે વરના બે પિતાની સાથે કન્યા પક્ષનાં માતાપિતાને સામેલ રાખવાથી કુલ છ જણને આરોપી ઠરાવી ઉપરના હિસાબે કેટલાં પક્ષપાત કર્યો છે, એ દેખાઇ આવે છે.

પૂજ્ય ગાંધીજીએ આ જાળતમાં નીચે પ્રમાણે જવાબ આપ્યો છે.

“૧. કોઈને નવ વરસની જાળા સાથે વિવાહ કરવાની સંગતિ તો ન જ આપી શકાય, એવું કોઈએ ક્યું હોય તો તેના ઉપર કામ ન ચલાવીએ એ તોખી વસ્તુ છે, એ અનિવાર્ય પણ હોય.

“૨. જ્યાં જ્યાં સંભવે ત્યાં ત્યાં શારદા ઍક્ટનો અમલ પણ કરવો જોઈએ.

“૩. જે ઠીક સ્થિતિ લી'જાસી વગેરેની વર્ણવી તેવી સ્થિતિવાળાઓનો વિવાહ અનિવાર્ય ગણી ચલાવીએ, તો પણ એ જાળાની સાથે સંયોગ તો અસંભવિત હોવો જોઈએ, એટલે એ ઉમર લાયક ન થાય ત્યાં લગી સાસરે ન જઈ શકે. કદાચ નિર્વાહ ખાતર સાસરે જવું અનિવાર્ય ગણાવું હોય તો સ્ત્રીની સાથે રાખન ન જ થાય, રપર્ટ સરખોય ન જ થાય. આ નિયમનો અપવાદ કોઈ પણ સંજોગોમાં હું કદીપી શકતો નથી.”

“૪. સાચો ઉપાય તો એ છે કે જાતજાતના વાડાઓ અને ગામે તોડવાં જોઈએ. એમાં પહેલ પ્રતિષ્ઠિત માણસોએ કરવી જોઈએ, એટલે કે ઇચ્છાપૂર્વક પોતાની દીકરીને પરણાતિમાં આપવી ને આપવા સાફ ઉછેરવી. આમ કરવામાં ધર્મ કે સંયમનો ભંગ છે, એમ માનવું મિથ્યા ભ્રમ છે. વાડાની જદાર જવામાં અધર્મ છે, એમ માનવું ભ્રમ છે. એ વાડામાં રહેવાને ખાતર જાળકીનાં લગ્ન કરવાં એ તો અધર્મ છે, પાપ છે અને અધમતા છે.”

ઉપરના પત્રમાં રચાનિક પરિસ્થિતિ નહિ જાણવાને કારણે પૂજ્ય ગાંધીજી છેવટનો નિર્ણય આપી શક્યા નથી, છતાં ઉપરના ત્રીજા પેરેગ્રાફમાં લી'જાસી માટે જે ઠરાવ આપ્યો છે, તે મુજબ પણ ન્યાય આપ્યો નથી.

એટલે મને એમ લાગે છે કે લી'જાસીના જાળલગ્ન સામે ફરિયાદ ન કરી હોત તો હીક થાત. ફરિયાદ નહિ કરવામાં આવે એવી ખાત્રી આપ્યા પછી લગ્ન થયું છે, એ પણ ફરિયાદ નહિ કરવા માટે સખળ કારણ હતું.

આ બાળલગ્ન માટે ફરિયાદ કરી એનું મને દુઃખ થતું નથી, પણ આણુંદ મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રમુખ શ્રી. કરસનદાસના પુત્રનું બાળલગ્ન થયેલું છતાં ફરિયાદ ન કરી, તેનું વધારે દુઃખ છે. કાર્યવાહક મંડળ આગળ આ બાળલગ્ન સંબંધી અર્ચા કરવામાં આવી હતી. ત્યારે એમ કહેવામાં આવ્યું કે ઘરમાં દસ વરસથી કોઈ સ્ત્રી નથી, અને રોટલાનું દુઃખ છે. કન્યાની સગવડ યદ્ય એટલે લગ્ન કરવું પડ્યું છે. આ બાળલગ્નમાં હોકરાની ઉમર ૧૫ વરસની છે અને કન્યાની ઉમર ૧૬-૧૭ વરસની છે, એટલે બાળલગ્ન ઉપરાંત કળેકુ પણ છે. આ બાળલગ્ન સામે ફરિયાદ નહિ કરવાને કોઈ પણ જાતનું સળગ કારણ નહોતું. વરના પિતાશ્રી કરસનદાસભાઈને રોટલાના દુઃખના નિવારણ માટે આ બાળલગ્ન કરવું પડ્યું છે. તેના કરતાં જો કોઈ વિધવા સાથે પુનર્લગ્ન કરી રોટલાનું દુઃખ મટાડ્યું હોત તો તે બની શકે તેવું હતું. આ અનિવાર્ય ગણાય નહિ.

ઉપરની હકીકત ઉપરથી મને પોતાને સ્પષ્ટ લાગ્યું છે કે પારીદાર યુવક મંડળ પક્ષપાતી હોવાનું સાબીત કરી આપ્યું છે.

લીંબાસી, તા. માતર.

ઈશ્વરભાઈ જીવાભાઈ

ગ્રંથપરિચય

૬૧. હિમાલયનો પ્રવાસ, ચોથી આવૃત્તિ: પૃષ્ઠ ૨૪+૩૧૪, કિંમત આર. આના. આ પુસ્તકનો પરિચય આ માસિકના સં. ૧૯૯૦ના આવણના અંકમાં પૃષ્ઠ ૪૭૦ ઉપર આમ આપ્યો છે: “સં. ૧૯૮૧થી શરૂ કરીને લેખક ધીરે ધીરે આજે હિમાલયના પોતાના પ્રવાસનું વર્ણન કરી રહે છે. અને એ ધીરે ધીરે લખાએલું વર્ણન બહુ દૃઢ ભાવે લખાયું છે. એમની અવલોકન શક્તિનો લાલ આપણને હામ હામ મળ્યો જાય છે. જાત્રા કર્યે હેતુએ કેવી રીતે કરવી એ વિષેની લેખકની ભાવનાનું છેલ્લું પ્રકરણ ‘ફલશ્રુતિ’ ખાસ વાંચવા જેવું છે. ‘જે કોઈ પ્રવાસરસિક ભાષ્યને આ પુસ્તક વાંચશે તે સૌ એમણે કોઈ ને કોઈ ક્ષણ પામશેજ એમાં સંશય નથી.” આ આવૃત્તિની શરૂઆતમાં ‘જીવનની તાજગી’ રૂપે ગ્રંથનો પરિચય આપ્યો છે તેમાં પૃષ્ઠ ૪ નીચે ‘આર્ષ’ શબ્દનો ધાતુ ‘અર્=ખેડવું’ આપ્યો છે. મારી પાસેના સર્વ સંસ્કૃત શબ્દકોષોમાં એ શબ્દનો ધાતુ ‘ઋ=જવું’ આપ્યો છે અને ઈર્ ધાતુ તો કોઈ કોષમાં દેખાતો જ નથી! ગ્રંથમાં લેખકે પોતાના પ્રવાસમાર્ગનો નક્કો આપ્યો હોત તો ગ્રંથ વધારે રસિક જનત.

૬૨. લોકમાતા [ભારતની નદીઓ], બીજી આવૃત્તિ : પૃષ્ઠ ૧૨૪, જે જાણીઓ, કિંમત આઠ આના. આ પુસ્તકનો પરિચય આ માસિકના સં. ૧૯૯૦ના શ્રાવણના અંકમાં પૃષ્ઠ ૪૬૬ ઉપર આગ આપ્યો છે : “ભારતની નદીઓનાં દર્શન કરીને લેખકને કેવી લાગણી જાગેલી તેનું આમાં સુંદર ચિત્ર છે. લેખક દક્ષિણવાસી હોવા છતાં સુંદર ગુજરાતી ભાષા લખી શકે છે. પણ આટલા દિવસ સુધી જે ગુજરાતની નદીઓએ એમને અમૃતપાન કરાવ્યું છે, તેમણે એમના હૃદયમાં જહ્નુ ભરિમિ જગાડી દેખાતી નથી. પ્રકૃતિભક્તોને નદી-માતા પ્રત્યે શ્રદ્ધાભક્તિ જાગે એવું આ પુસ્તક છે. ‘જોગનો જોધ’ વર્ણવતાં ‘ચિડાગેલા’ સાથી પ્રત્યે કંઈક વધારે સહનશીલતા દાખવી હોત તો ‘લયાનક રમણિયતા’ (પૃ. ૧૦૨) જોાછી ન થાત?”

ઉપરનાં જાને પુસ્તકના લેખક—દત્તાત્રેય ગાલકૃષ્ણ કાલેલકર, જાને પુસ્તકમાં લેખકે પોતાની અતિશ્રદ્ધા પ્રદર્શિત કરી છે, અનેક રથે પોતાની કાલ્પનિક શ્રીલ-સુશીથી અકલ્પ્ય લાવનાઓ આરોપી છે (‘હિમાલયનો પ્રવાસ,’ પૃ. ૧૩૪, ૧૫૭ વગેરે). લેખનમાં લેખકને લાઘવ વિશે જરાયે શ્રદ્ધા નથી, મનમાં જેટલું આવે છે એટલું કાગળ ઉપર મૂકી દે છે. છતાં હાસ્યરસની જમાવટ એમનામાં મારી છે.

૬૩. ચીનનો અવાજ [ડિકિન્સનના ‘અમર’ પત્રો], જમનાદાસ ભગ-વાનદાસ સ્મારકમાળા—૬ : અનુવાદક—ચન્દ્રશંકર પ્રાણશંકર શુક્લ; પૃષ્ઠ ૮+૧૦૧, કિંમત આઠ આના. યુરોપે એશિયાની—એટલે ચીનની પણ—પ્રગતી શારીરિક અને માનસિક શક્તિનો અને સંસ્કૃતિનો કેમ નાશ કર્યો છે અને તેમાં કેટલે જાધે અંગે દિસાવળનો ને જાગળનો ઉપયોગ કર્યો છે તે આ પુસ્તકમાંના આઠ કાલ્પનિક પત્રો વાંચવાથી સારી રીતે સમજાશે. દીનબંધુ એપ્પુસ અંગ્રેજ છે, છતાં દિદીઓ ઉપરનો અંગ્રેજનો જુલમ ન સહેવાયાથી એમણે પોતાના જાતભાઈઓ—અંગ્રેજો—વિરુદ્ધ દિલને પક્ષે અવાજ ઉઠાવ્યો છે; ખરાબર તેવી જ રીતે થી. લોવેઝ ડિકિન્સન પોતે અંગ્રેજ છે, છતાં ચીનનાં ઉપરનો યુરોપિયનોનો અને ખાસ કરીને અંગ્રેજનો જુલમ ન સહેવાયાથી એમણે પોતાના જાતભાઈઓ—અંગ્રેજો વિરુદ્ધ એશિયાને—ખાસ કરીને ચીનને—પક્ષે અવાજ ઉઠાવવા Letters from John Chinaman નામે પુસ્તક લખી તેમાં આ આઠ પત્રો લખ્યા છે. જેમ શ્રી. એપ્પુસે દિલની, તેમ શ્રી. ડિકિન્સને ચીનની પ્રાચીન સંસ્કૃતિને પચાવી લીધી છે. યુરોપની ચક્રચકિત કેળવણી પામીને ત્યાંની સ્વાર્થમય ને દિસાત્મક સંસ્કૃતિ સ્વીકારી અભિમાન લેનારા આપણા છીછરા ભણેલાઓ પૂર્વની સંસ્કૃતિ સમજવા માટે આ પુસ્તકના વિચારો

પચાવવા જરૂર પ્રયત્ન કરવો થયે. સૌ પૂર્વજનોએ પંચ પુસ્તક વાંચવું થયે. ભાષાન્તરની ભાષા સરળ સુંદર ને સંસ્કારી છે.

ઉપરનાં ત્રણ પુસ્તકના પ્રકાશક—નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ.

૬૪. આપણા દેશની સ્થિતિ (સરકારની ગંધીમાંથી છુટ્તો નિબંધ) :
કે. વિષ્ણુશાસ્ત્રી ચિપ્પૂલુકરના મરાઠી ઉપરથી અનુવાદક—ડૉ. સાકરલાલ તુ.
યાસિક; પ્રકાશક—મેતેજર, ચિત્રશાળા પ્રેસ, ૧૦૨૬ સદાશિવ પેક, પૂના ૨;
પૃષ્ઠ ૫+૧૧૨, કિંમત આઠ આના. હોમમાન્ય ટિળકની પેઠે વિષ્ણુશાસ્ત્રી કડક
ટીકાકાર હતા. આ નિબંધમાં પણ હિંદુસ્થાનમાંની ઓટિશ રાજ્યનીતિ સામે
કડક ટીકાઓ છે. જોકે એમાંના વિચારો કરતાં આજે ગાંધીયુગના વિચારો
બહુ આગળ વધી ગયા છે, છતાં તે કાળે—ઈ. સ. ૧૮૮૦-૮૧માં—નિબંધના
વિચારો કડક ગણાતા. સરકાર તે વખતે તો કંઈ બોલેલી નહિ, પણ ૧૯૦૬માં
જંગમંગને પરિણામે આખા દેશમાં દેશભક્તિનું ને રાજપ્રોહનું જે પ્રચંડ
મોજું ઊઠેલું, તેથી સરકાર બડકેલી ને ત્યારે અનેક પુસ્તકોની સાથે આ પંચ
પુસ્તકને જમ કરેલું. હાલની મહાસભાની સરકારે અનેક પુસ્તકોની સાથે આ
પંચ પુસ્તક ઉપરની ગંધી ઉઠાવી લીધી છે. સૌએ વાંચવા જેવા આ નિબંધ છે.
અનુવાદની ગુજરાતી ભાષા ઉપર મૂળ મરાઠી ભાષાની અસર સ્પષ્ટ રીતે રહી
ગઈ છે અને વળી પુસ્તકની છપાઈ પણ સારી નથી, ચિત્રશાળા પ્રેસને શોભા
અપાવે એવી તો નથી જ.

૬૫. ઉપર બહાર, મહારાષ્ટ્રના અજોડ નાટકકાર આચાર્ય પ્રહલાદ
કેશવ અત્રિના મરાઠી 'ધરાળાહેર'નો ગૂજરાતી અવતાર: અનુવાદક—મૂળશંકર
પાધ્યા; પ્રકાશક—અમૃતલાલ નાનાલાલ પાધ્યા, અત્રે અંધમાળા કાર્યાલય,
૩૭૪, વેતાળ પેક, પૂના ૨; પૃષ્ઠ ૮+૧૦૭, બે હંખિ, કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦.
મૂળ મરાઠી નાટક લોકપ્રિય બનેલું છે અને ગુજરાતી અનુવાદ થોડે થોડે
સુરતના 'પ્રતાપ' સાપ્તાહિક પત્રમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો. ગયે વર્ષે સુરત કોલેજમાં
સ્નેહસંમેલને અંગે આ નાટક ભજવાયેલું એ જ એની સફળતા છે. હિંદુ
સમાજમાં ઓઝો પ્રત્યે કેવા અન્યાય અને પુરુષની કામવાસનાને પરિણામે
કેવા પ્રપંચ પ્રવર્તી રહ્યા છે એનું આ ત્રણ ચંકના નાટકમાં સુરેખ ને ધાટીકું
ચિત્ર આપ્યું છે. નવજુગની ભાવનાને અનુસરી સૌ સ્વતંત્ર રીતે પોતાનો
ઉદરનિર્વાહ કરવા ધર બહાર નીકળે તો આધુનિક બ્રજ પુરુષસમાજની
પ્રપંચગળમાં તે કેમ ફસાઈ પડે છે, સેવાનું પ્રદર્શન કરનાર તથા મ્યુનિસિ-
પાલીટીના અને એવી બીજી સંસ્થાઓના સભ્યો પોતાના હાથ નીચે નોકરી

કરતી શિક્ષિકાઓને કેમ ફસાવે છે, એનું સાચું ચિત્ર આમાં છે. આખા કુટુંબના અન્યાયથી ને જુલમથી ત્રાસીને ઉંચર બહાર નીકળી મળેલી સ્ત્રી પોતાના બાળકને કદાપિ ખૂલતી નથી, તેને જ કારણે પાછી, કુટુંબથી સ્વતંત્ર રીતે પણ, પતિથી ઘર માંડી બાળકને સોડમાં લેઈ બેસે છે. એ નારીસહજ સ્વભાવનું સુંદર ચિત્ર આમાં છે. નાટક એકંદરે કરુણારસિક છે. ગુજરાતી ભાષા સારી છે.

૬૬. બાળવિધવા, સ્ત્રીશક્તિ મંથમાળા ૬૯: લેખક-ચંપકલાલ જગન-લાલ મોદી; પ્રકાશક-ઈશ્વરલાલ એમ. વીમાવાળા, દેશબંધુ મુદ્રણાલય, કેળાપીઠ, સુરત; પૃષ્ઠ ૨૭, કિંમત ૦-૨-૦. હિંદુ સમાજે વિધવાની-બાળવિધવાની પણ-રિયતિ અસહ્ય બનાવી મૂકી છે. કાષ્ઠ વિધવાને પુનર્લગ્ન કરવાની છત્છા ન હોય, છતાંયે તેને સાસરિયાં તો શું પણ ભાઈભોજનપ્રયે પોતાના ત્રાસથી તેને પુનર્લગ્ન કરવા ધકેલે છે. આ રિયતિનો ચિતાર આ નાનકડી વાર્તામાં આપ્યો છે. વાર્તામાં શરૂઆતથી જ કામોદીપક વાતાવરણ મૂક્યું છે તેને બદલે સંયમી વાતાવરણ મૂક્યું હોત તો વધારે ઇષ્ટ થાત.

૬૭. લલ્લિ, માંડીવ કુમારમાળા-૧૧: લેખક-શ્રી 'રામ'; પ્રગટકર્તા-માંડીવ સાહિત્ય મંદિર, હવાડિયો ચક્રો, સુરત; પૃષ્ઠ ૧૨૨, કિંમત ૦-૧૦-૦. ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ વિષયની આ જાતની કુમારકથા પહેલી જ લખાય છે એમ પ્રકાશકના નિવેદનમાં જે નજીયાપાયું છે તે સાચું છે. અને એથી જ આ કુમારકથા આવકારપાત્ર છે. એકબીજાની સાથે ટહેવાથી જાતજીવનમાં જે ગિરતા બંધાય છે અને એ ગિરતાને પરિણામે જે ટોળાઓ બંધાઈ જાય છે, એ ટોળાઓ ઘણી વખત ગમ્મતને ખાતર અને ઘણી વાર એકબીજાને હેઠા ઉતારી પાડવા શું કરે છે એ પ્રસંગોનાં ત્રણનો સારાં છે. કાષ્ઠ બીજી જ રીતે આ પાત્રોની ગૂંથણી થાય, અને જાતજીવનને લગતા કાષ્ઠ જોવા જ વિષયમાં જે આવી કથા ઉતારવામાં આવે તો તે શોષી જોડે અને ગુજરાતી સાહિત્યમાં આજે જે જાતની કથાઓની જીજ્ઞાસ છે તે એનાથી પૂરાય. આ વિષયમાં હજી ઘણું જ થોડું આપણે ત્યાં લખાયું છે. બાફી આ કુમારકથા કિશોરો અને કુમારોને વાંચવી ગમે એવી છે. અને એમાં એમને મળે પણ આપશે. સો. ભા.

૬૮. અક્ષરમાળા: સંપાદક-નાગરદાસ ધ. પટેલ, ચિત્રકાર-જગમોહન મિસ્ત્રી, બાલવિનોદ કાર્યાલય, મલાડ; પૃ. ૧૦, કિંમત ૦-૫-૦. રૂપે, રંગે અને દેખાવે સોપડી સારી છે અને એ રીતે બાળકોને તે ગમી જાય એવી છે. બાફી શિક્ષણની દૃષ્ટિએ તે બાળકોને આશીર્વાદ રૂપ થશે કે કેમ એ શંકા છે.

ખાળકા હોશિહોશો આ ચોપડીનાં ચિત્રો ઉપરથી અક્ષરો સીધી જશે અને તેને તે આવડી જશે એમ માની શકાતું નથી. ચિત્રો બતાવીને ખાળકોને અક્ષરોનો પરિચય આપવો એ જ ખરી રીતે સાફ નથી. સીધી રીતે ખાળકોને અક્ષરપરિચય મેળવી શકાતું હોય તો એને લંગરનો 'લ' કહી અક્ષરપરિચય આપવાની કંઈ જરૂર? મંદબુદ્ધિ ખાળકોને માટે કાંઈ આવી લલામણ કરે તો તે સમજી શકાય તેમ છે. પણ તેમ તો નથી જ. સંપાદક અને ચિત્રકારે આ ચોપડીની પાછળ સારો એવો શ્રમ લીધો છે, પણ વિવિધ રંગોમાં ચિત્રો આપવા જતાં ક્યાંક એવાં કદંગાં છપાઈ ગયાં છે કે મોટાંનેય તે જાણખવાં મુશ્કેલ થઈ પડે છે, તો પછી ખાળકોને માટે શું? દાખલા તરીકે જુઓ કબૂતર, ઢેલ, નારંગી, બિલાડો, મોર, લુકંડ, રીછ, વાંદરો, સિંહ, વગેરેનાં ચિત્રો. ખાડી ખાળકોને જાતજાતનાં ગ્રામી, પંખી, ફૂલ વગેરેની ચિત્રાવલિઓ એવાં માટે છપાય એ હમ્મશા જોગ છે અને આવકારપાત્ર છે. સો. ભા.

*

૨૦. શ્રી ગોહિલવાડી લેઉઆ જ્ઞાતિ વિદ્યાધી^૯ આશ્રમ, ભાવ-
નગર: પત્રિકા નં. ૨૭, માર્ચ ૧૯૩૮.

—

પ્રસંગકથા

હિંદુ એકપત્ની વિવાહબીલ

“શેક ગેવિંદલાલ શિવલાલ મોતીલાલ કાઉન્સિલ ઓફ સ્ટેટમાં નીચેનું બીલ રજૂ કરવાના છે: કોઈ હિંદુએ પોતાની પત્નીની હયાતીમાં બીજી સ્ત્રી સાથે કરેલું લગ્ન નિષિદ્ધ ઠરાવવાની ને ગેરકાયદેસર જાહેર કરવાની જરૂર છે, તેથી નીચે પ્રમાણે કાયદો કરવામાં આવે છે: (૧) (ક) આ કાયદો ૧૯૩૮નો હિંદુ એકપત્નીવિવાહનો કાયદો કહેવાશે. (ख) તે આખા બ્રિટિશ હિંદને લાગુ પડે છે, અને જે તારીખે ગવર્નર જનરલની સંમતિ મળે તે દિવસથી તે અમલમાં આવશે. (૨) આ કાયદાથી વિરોધી અથવા વિસંગત એવો હિંદુ કાયદાનો કે રૂઢિનો કોઈ નિયમ હોય તે છતાં, પોતાની પત્નીની હયાતીમાં કોઈ હિંદુએ બીજી સ્ત્રી સાથે કરેલું લગ્ન રદ ગણાશે, અને એવા લગ્નને હિંદી ફોજદારી કાયદાની ૪૯૪મી અને ૪૯૫મી કલમ લાગુ પડશે. ત્યાં કાયદા કે રૂઢિ પડે, હિંદુએ કરેલા લગ્નમાં લગ્નવિચ્છેદની છૂટ હોય અને ગોપ્ય સત્તા-ધિકારીએ છૂટાછેડા આપ્યા હોય ત્યાં આ કલમ લાગુ પડશે નહિ. (૩) કોઈ હિંદુ ધર્માન્તર કરશે તે પછી પણ આ કાયદાની કલમો તેને લાગુ પડશે.

“ઉદ્દેશો ને કારણો : હિંદુ ધારાસંસ્કૃતિઓ અને સમાજો અનેકપત્નીવિવાહ વિશે અણગમો બતાવ્યો છે, છતાં હિંદુ કાયદો પુરુષોને તેમની ઝોંક કે વધારે પત્ની જીવતી હોય તોપણ, ગમે તેટલી સ્ત્રીઓ પરણતાં અટકાવતો નથી. હિંદુ કાયદા પ્રમાણે પુરુષોને અપાઓલી છૂટનો દુરુપયોગ થયાના ઘણા શૂંડા દાખલા ગયાં થોડાંક વરસમાં જાણવામાં આવ્યા છે. આવી બધી વધતી અટકાવવા માટે, હિંદુઓમાં અનેકપત્નીવિવાહ પર અંકુશ મૂકવો એ ઇચ્છવા ભોગ છે” (‘હરિજનમંધુ’ તા. ૧૦:૭:’૩૮).

મુંબઈ ધારાસભામાં શ્રીમતી લીલાવતી મુનશી અને મદ્રાસ ધારાસભામાં શ્રીમતી રાધાબાઈ સુજારાયન પણ આવું જ બીજા રજૂ કરવાનાં છે.

હિંદુ સ્ત્રીઓને લગ્નવિચ્છેદનો હક આપનારું બીલ

“ડૉ. દેશમુખ વડી ધારાસભામાં નીચેનું બીલ રજૂ કરવાના છે :

“હિંદુ સ્ત્રીઓને અમુક સંજોગોમાં લગ્નવિચ્છેદનો હક આપવાની જરૂર છે, તેથી નીચે પ્રમાણે કાયદો કરવામાં આવે છે :

“આ કાયદાને ૧૯૩૮નો હિંદુ સ્ત્રીઓને લગ્નવિચ્છેદનો હક આપનારો કાયદો કહેવામાં આવશે. તે આખા (સિટિસ) હિંદને લાગુ પડશે. તે ... તારીખથી અમલમાં આવશે.

“લગ્નવિચ્છેદનો હક : ગમે તેવો બિલટો રિવાજ કે કાયદો હોય તોપણ, નીચેના સંજોગોમાં વિવાહિત હિંદુ સ્ત્રીને લગ્નવિચ્છેદ માગવાનો હક રહેશે : જો તેના પતિમાં લગ્ન પછી ગમે ત્યારે, ન મરી શકે એવી નિર્વીર્યતા (નપુંસકત્વ) આવી જાય; અથવા, જો તેના પતિ ધર્મ જાહેર; અથવા, જો તેના પતિ પ્રથમ લગ્ન કાયમ હોય તે દરમિયાન, બીજી સ્ત્રી પરણે; અથવા, જો તેના પતિએ સતત ત્રણ વર્ષ સુધી તેના ત્યાગ કર્યો હોય.

“ખોચો અને ઉદ્દેશો : હિંદુસ્તાનમાં એવા દાખલા ઘણી વાર જાને છે, જેમાં પતિએ બિલા કરેલા સંજોગોમાં પત્નીનું જીવન અસહ્ય બની જાય છે. હિંદુ પત્ની એ વ્યક્તિત્વ ધરાવનાર મનુષ્ય છે એમ સ્વીકારીને આ બીલનું ખોચ એમાંના કેટલાક સંજોગો દૂર કરવાનું છે” (‘હરિજનમંધુ’ તા. ૧૦:૭:’૩૮).

મુંબઈ ધારાસભામાં શ્રી. ભોગીલાલ લાલા પણ આવું જ બીલ રજૂ કરવાના છે.

લગ્નવિચ્છેદના બીલમાં ખામીઓ

લગ્નવિચ્છેદના કારણમાં હજી બીજાં પણ ઉમેરવાં જોઈએ : (૧) પતિ સાધુસંન્યાસી થઈ જાય, (૨) પત્ની તરફ નિર્વિર્યતાથી વર્તતો હોય, (૩)

પત્નીનો કે તેનાં બાળકોનો નિર્વાહ કરવા અશક્ત હોય, (૪) રક્તપિત્ત કે એવા કાંઈ ભયંકર ને એવી રોગથી પીડાનો હોય, અથવા (૫) બળિયાર કે સૃષ્ટિકર્મ વિરુદ્ધ ગુનો કરવાની ટેવવાળો હોય. કારણ કે આ સંજોગોમાં પણ તેવા પતિ સાથેનું પત્નીનું લગ્નજીવન અસહ્ય થઈ પડે છે. આમાંનાં અથવા ઉપરના બીજામાં જણાવેલાં કાંઈ કારણો લગ્ન વખતે હોય છતાં તે છુપાવીને લગ્ન કર્યું હોય તોપણ સ્ત્રીને લગ્નવિચ્છેદનો હક મળવો જોઈએ.

પુરુષને ન્યાય

સ્ત્રીને લગ્નવિચ્છેદનો હક આપવામાં આવે અને તેવો હક પુરુષને ન હોય તો તેને પણ અન્યાય થાય. કારણ કે અનેક પ્રસંગે ઉપરમાંનાં કેટલાંક દૂષણવાળી સ્ત્રી હોય તો તેના પતિનું પણ લગ્નજીવન અસહ્ય બની જાય. માટે, ઉપરમાંનું કાંઈ કારણ સ્ત્રીને લાયક પડતું હોય તેવે પ્રસંગે પુરુષને પણ લગ્નવિચ્છેદનો અધિકાર મળવો જોઈએ. આજ સુધી પુરુષમતિએ સ્ત્રીમતિ પ્રત્યે અન્યાય આચર્યો છે, એજ કારણે હવે પુરુષમતિ પ્રત્યે અન્યાય આચરવા ઘટે એ વિચારસરણી અધમ છે. પણ આજે પુરુષગૃહ સંસ્થા છે, એટલે સ્ત્રીને લગ્નવિચ્છેદ પછી પોતાનું ઘર નથી કે જીવનવ્યવહાર ચલાવવા તેની પાસે ધન નથી. એટલા માટે પુરુષ લગ્નવિચ્છેદ કરે તો સ્ત્રી પુનર્લગ્ન કરી બીજા પુરુષને આશ્રયે નથી અથવા પોતાનાં જીવનવ્યવહારનાં સાધન પ્રાપ્ત કરે ત્યાં સુધી પુરુષની શક્તિ પ્રમાણે સ્ત્રીનો જીવનવ્યવહાર ચલાવવાની ફરજ પુરુષને માથે નાખવી જોઈએ.

ગણરાવાનું કંઈ કારણ નથી

આદ્ય કાયદા થાય તો પ્રાચીન હિંદુસમાજ સહેજે ખળભળી ઊઠે. પણ એમ ગણરાવાનું કંઈ કારણ નથી. સમાજના નીતિનિયમ કંઈ કુદરતી નથી કે સનાતન નથી. નદી સ્વાભાવિક રીતે પોતાનો માર્ગ શોધી લે છે, વારંવાર પોતેજ બદલે છે કે માનવી નહેરો કાઢી બદલે છે. વનમાં કે ખેતરમાં માણસ અનુકૂળતાએ પગથી કાઢે છે, વારંવાર પોતેજ બદલે છે કે સરકાર યોગ્ય માર્ગો બનાવે છે. તેમજ સમાજ પોતાના નીતિનિયમો બાંધે છે, વારંવાર પોતેજ બદલે છે કે સરકાર કાયદા કરીને બદલે છે. અને તેથી જુગજુગનાં સ્મૃતિકારોએ જે સ્મૃતિઓ રચી છે, તેમાં અનેક પ્રકારના ફેરફાર જોઈએ છીએ. ત્યારે હવે આજના જુગમાં એ નીતિનિયમો નજરે આવે કંઈ નથી, તેમાં યોગ્ય ફેરફાર થવાજ જોઈએ અને એમ નવીન સ્મૃતિ રચાવીજ જોઈએ. સંસારમાં કશુંય સ્થિર કે અચળ નથી, જે ચલિત છે તેજ જીવે છે. વહેતી નદીનું જળ સ્વચ્છ રહે છે, ભરાઈ રહેલાં તળાવનું કે ખાઓચિવાનું પાણી ગંધારીને ગંધાઈ જાય છે.

માનવસમાજે પણ વહેતા રહેવું જોઈએ. ગયાં કેટલાંક સૈકાંથી હિંદુ સમાજ આત્મોચ્ચિયાના પાણી જેવો સ્થિર થઈ ગયાથી તે ગંધાઈ બિડવો છે. માટે એ આત્મોચ્ચિયાના બંધ તોડી તેનું પાણી વહેવું કરવામાંજ આપણી મુક્તિ છે. એવા વહનથી આપણે ગભરાઈ બિડવાનું કશુંય કારણ નથી.

પાટીદાર કોમમાં પ્રશંસનીય લગ્ન

“કરજીયુ, તા. ૧૫. ઉપલા ગોળની કન્યા નીચલા ગોળમાં ઉતારવા પ્રયત્ન કરવો, એ પ્રકારના પાટીદાર પરિવર્તમાં દરજ્જા સાહેબ ગોપાળદાસને હસ્તે મુકાએલા ઠરાવને માન આપવું એક અનુકરણીય અને નોંધનીય લગ્ન પાટીદાર કોમમાં હમણાં વડોદરા મુકામે થઈ ગયું. અને લગ્નપ્રસંગમાં વડોદરા રાજ્ય પ્રજામંડળના આગેવાનો શ્રી. પ્રાણલાલ મુનશી, શ્રી. સુનીલાલ શાહ, વગેરેએ હાજરી આપી વરધોડીઆને શુભાશિષ્ય પાઠવ્યા. વરનું નામ છે રાવજીભાઈ ધર્મદાસ, કન્યાનું નામ છે જેન અંદ્રમણીબેન. અંદ્રમણીના પિતા નરોત્તમભાઈ ભાઈ મોજીવાના છે, ભાઈ રાવજીભાઈના પિતા કંડારીના છે. પાટીદાર કોમમાં આ પહેલાં વીરસદ-કરગસદ તેમજ દરાપુરા-વીરસદનાં લગ્ન થયાં છે. પરંતુ આ લગ્ન જેન અંદ્રમણીના માળાપની પૂરી સંમતિથી થયાં છે, એમને પોતાને ઘેર થયાં છે. આ લગ્નથી ચરોતર તથા કાનગનું લગ્નસંધાન થયું છે. ભાઈ રાવજીભાઈને પોતાના ગણાતા ગોળમાંથી કન્યા મળતી હતી, પરંતુ તેમણે ગોળ તોડીને અને જૂની રૂઢિએને તોડીને આ લગ્ન કર્યું છે. કન્યાના પિતા નરોત્તમભાઈ ગાયકવાડી રાજ્યના સિકારખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર છે” (‘સંદેશ,’ તા. ૧૫ : ૭ : ૩૮).

સુધારકનું જૂની રૂઢિએ લગ્ન

સાધીના ભાઈ ખુશાલભાઈ કાળિદાસ પટેલ મોભા રોડની વાકળ એ. વી. સ્કૂલના સ્થાપક, મંત્રી ને શિક્ષક છે; ત્યાંની બ્યાયામશાળા, છાત્રાલય, પુસ્તકાલય વગેરે સંસ્થાઓના મંત્રી છે; ઉત્સાહી સમાજસેવક ને સુધારક છે. તેમનું લગ્ન ગયા જેઠ સુદ ૧૨સને રાજ સિંગર થયું, તે કેવળ જૂની રૂઢિએ થયું. પોણા-સોળેક માણસની જાન બે દિવસ રહી; જાનમાં મોટર ને વાજાં હતાં; વડીપાપક, ગાયાંમાટલાં, વગેરે સૌ અળાગ લેવાયા. સાધીના ભાઈ વલ્લભભાઈ મૂળજીભાઈ પટેલ, જે હાંલ ધણું કરીને વડોદરા રાજ્યમાં પુસ્તકાલયપ્રચારક છે, તેમણે અને ભાઈ રામભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ, જે એ શાળાના છાત્રાલયના ગૃહપતિ ને બ્યાયામશિક્ષક છે, તેમણે પંચ આ લગ્નમાં નિગંતે બાગલીધો. વધારે તે એ કે પોતાના રોહીસંબંધીઓ ઉપરાંત પોતાની શાળાના વિદ્યાર્થીઓ

પાસેથી મળેલો ચાંદો પણ સ્વીકાર્યો! વિદ્યાર્થીઓને આજથી આ સંસ્કાર!
જૂની પ્રજાલીના લોક તો આમજ કરતા આવ્યા છે, પણ સમાજશિક્ષકજ આમ
કૃત્યીલામાં આવે ને વિદ્યાર્થીઓને કશુંય સાફ ન રીખવે તો તો નિરાશાજ!
ગોરને પ્રતાપે બાળલગ્ન અટક્યું

ઝોડના એક ભાઈ કરજણ તાલુકાના હાંડોદ ગામની શાળાના હેડ માસ્તર
છે. તેમની ઉંમર ૪૫ વર્ષને આશરે છે. સમાજને અન્યાયે તેમને આજ સુધી
કન્યા નહિ મળેલી, એટલે તેમને લગ્ન કરવાની ઇચ્છા તો સ્વાભાવિક રીતેજ
થાય. છતાંયે તેમને ચોગ્ગ કોઈ ઉંમર લાયક કન્યા ન મળી, એટલે જે કોઈ
મળે તેની સાથે લગ્ન કરી લેવાની પણ તેમણે ઉત્કંઠા બતાવી. અને ચરોતરના
કોઈ ગામનો પાટીદાર પોતાની ૧૨ વર્ષની કન્યા તેમને દેવા તૈયાર થયો. ગમે
તે કારણે એમ કહ્યું કે કન્યાને હાંડોદ લેઈ જઈ ત્યાં લગ્નવિધિ કરવો. આથી
કન્યાને લેઈને તેનો પિતા કરજણ ગયો, કારણકે હાંડોદ જવાને એ સ્ટેશન
અનુકૂળ છે. હાંડોદના ગોર દલપતરામ જદુરામ લગ્નવિધિ કરે એમ પંચું ગોઠવ્યું.
પણ કોઈક રીતે એ ગોરને ખજાર પડી ગઈ કે કન્યાની ઉંમર કાયદા વિરુદ્ધ
૧૨ વર્ષની છે, એટલે એમણે એ લગ્નવિધિ કરાવવાની ધસીને ના પાડી.
કદાપિ ફરિયાદ થાય ને હંડ થાય તો તે ભરવા અગાઉથીજ રૂ. ૨૦૦ અનામત
મૂકવા પણ લગ્નપક્ષ તૈયાર થયો, પણ ગોરે તો કાયદા વિરુદ્ધનું એ બાળલગ્ન
કરવા ધસીનેજ ના પાડી. આમ ગોરને પ્રતાપે એ બાળલગ્ન અટક્યું. ધન્ય
છે એ ગોર દલપતરામને! દેશના જ્યાં ગોર દલપતરામ જેવા હોય તો પળવારમાં
બાળલગ્નની જદી જળી જાય.

હીંબાસીમાં બાળલગ્ન કરનારને સજા

એ વિષે ગયા અંકમાં પૃષ્ઠ ૪૨૯ ઉપર પ્રસંગકથા લખી છે. આ અંકમાં
પૃષ્ઠ ૪૬૫થી એ ફરિયાદ સંબંધે ભાઈ ઈશ્વરભાઈ જીવાભાઈનું ‘પાટીદાર યુવક
મંડળના સંચાલકોનું પક્ષપાતી વલણ’ વિષે ચર્ચાપત્ર છપાયું છે. તે સંબંધે
મારે ખુલાસો કરવાનો હોય નહિ, પણ તેમાં મારે વિષે ઉલ્લેખ છે એટલેજ
એ વિષે કંઈક લખું છું. એ ચર્ચાપત્રમાં જણાવ્યું છે કે “શ્રી. નરસીભાઈ
તરફથી મને (વેળીભાઈને) પત્ર મળ્યો છે. કે ‘ફરિયાદ કરવાના નથી એ
મોટી ભૂલ છે. જો ફરિયાદ થશે તોજ એ લોક કુળવાનોમાં કન્યા આપતા
અટકશે. કુળવાનોમાં કન્યા દે છે, તેથીજ એ કોઈ ગોળમાં ભળતા નથી,
ને એમના હોકરા પરણતા નથી, માટે પૈસા આપી બાળલગ્ન કરવાં પડે છે.
આવા લોક ઉપર તો પ્રથમ ફરિયાદ કરવી જોઈએ, એ નહિ કરે તો કુળવાનશાહી

પોષવાનો ને કન્યાવિક્રય તથા જાળસગ્નને ઉત્તેજન આપવાનો દોષ કરશે.” આ વાત માત્રીજ છે, પણ એ ભાઈ લખે છે કે “શ્રી. નરસીભાઈ વેણીભાઈને ઉપરના પત્રમાં લખે છે, તે જરાય મોઝય નથી. કુળવાન કુળહીનની વાત જાણ્યોએ મૂકો.” શા માટે? કુળવાનમાં. ખપવા કુળવાન ગણ્યતાં ગામના ‘ટેટના હીરા’ મોટી રકમે ખરીદી લાવે, પણ ત્યાંથી, તો તેમને કન્યા ગણે નહિ. સરખામાં કન્યા દે નહિ, એટલે જો પણ એમને દે નહિ. પરિણામે પેલાં સરખાં વખાનાં માર્યાં ગોળ ખાંધે, તોય તેમાં આવાં ભણે નહિ ને ગાંગકુ રહી જાય. આવાં ફેટલાંય ગાંગકુ ગામ છે, તેમને ગમે ત્યાંથી પૈસા આપીનેય કન્યા લાવવી પડે છે. એણે પૈસા આપવા પડે માટે જાળસગ્ન પણ કરવાં પડે છે. લીંબાસીનું જાળસગ્ન પણ આવુંજ.

હજીયે ગોળમાં ભણો

એ ભાઈ લખે છે કે “લીંબાસીના લોકોએ ગોળમાં ભળવાનો ઘણોય પ્રયત્ન કર્યો, છતાં કોઈ ગોળ સાથે ભળવાનું જની શક્યું નથી. કોઈ ગોળમાં ભળવાની વાત કરે તો કન્યાઓ આપો, ત્યારપછી ગોળમાં ભણો. પોતાના ગોળની કન્યાઓ લીંબાસી ગામને આપવા કોઈ ગામ તૈયાર નથી.” આ વાત છેકજ સ્વાભાવિક છે. જે ગોળને લીંબાસીને પોતાના ગોળમાં લેવાની ખાસ ગરજ ન હોય તે ગોળ લીંબાસીને કન્યા આપવાની શરૂઆત નજ કરે; કારણ કે એમ શરૂઆત કર્યા પછી પણ લીંબાસી ગોળમાં પોતાની કન્યા ન આપતાં ‘ટેટના હીરા’જ ખોળવા જાય તો શું કરવું? અને લીંબાસી એમ ન કરે તેની ખાતરી શી? માટે એ ખાતરી લેવા સાફ તો ગમે તે ગોળ લીંબાસી પાસે એમ કન્યાની શરૂઆત કરવાની માગણી કરવાનોજ. અને એમ શરૂઆત કરીને ફેટલાંક ગામ પોતાને અનુકૂળ પડતા ગોળમાં દાખલ થવાના દાખલા છે પણ ખરા. માટે લીંબાસીએ પોતાનાં સંમોવડીયાં ગામનાં ગોળમાં દાખલ થવું હોય તો તે ગોળને ખાત્રી આપવા તે માગે તે કરવુંજ ધટે. અને તોજ તેનો માર્ગ સરળ થવાનો છે. માટે હજીયે ગોળમાં ભણો. ગાંધીજીની અનુકૂળ શરત સ્વીકારવી ને બીજી તરફોડવી એ તે કંઈ ઘટ છે? અને એ તો કાયદો તે કાયદોજ

લીંબાસીને કે એવા કોઈ ગામને ગમે તેવી મુશ્કેલ પરિસ્થિતિ હોય, પણ તેનો કાયદામાં કોઈ અપવાદ નથી રાખ્યો. અને ત્યારે તો કાયદો તે કાયદોજ. અહુણજ એવો એક પ્રસંગ જાની ગયો: પશ્ચિમ ખાનદેશમાં જાળસગ્ન કર્યા માટે રામરત્ન સદાશિવ મારવાડી અને બાનાબાઈ શુલાળચંદ

મારવાડી વિરુદ્ધ ફરિયાદ મંડાઇ. જને આરોપીઓએ “પોતાનો યુનો કબુલ્યો હતો. પણ વિદ્વાન મેન્જિસ્ટ્રેટ... જણાવ્યું હતું કે મારવાડી કામની સંસારી હાલત અને રિવાજ તરફ જોતાં એ લગ્ન હદાપણુલર્થાં હતાં અને તે સગીરાના સરસ લાલમાં કરવામાં આવ્યાં હતાં. ... લગ્ન ધર્મ અને નીતિરીતિની રૂએ જોતાં સંપૂર્ણ હતાં અને આરોપીઓને તેમાં લગ્ન કરવાની તેમની કામ તરફથી પરવાનગી હતી. મેન્જિસ્ટ્રેટ તેથી તેમને ચેતવણી આપી છોડી દીધાં હતાં. આની સામે સેસન્સ જડજો... રેકર્ડ્સ ક્યું. ... નામદાર એવેલેટ કોર્ટ... જણાવ્યું કે... આરોપીઓએ... જાળલગ્નના કાયદાની એ કલમનો ખુલ્લો ભંગ કર્યો છે. મેન્જિસ્ટ્રેટ જે જોવાનું હતું તે એજ હતું કે કાયદાની એ કલમનો ભંગ થયો છે કે નહિ, અને નહિ કે ધર્મ અને નીતિની રૂએ લગ્ન જરાબર હતાં. ધારા બાંધનારાઓએ એ જાળલગ્નનો કાયદો ધારાપોથીમાં મેલવાનું સામાજિક લાભ માટેજ હતું અને તેથી મેન્જિસ્ટ્રેટ જે મત જાંખ્યો છે તે બૂલભર્યો છે. ... અમે તેટલા માટે પહેલાં આરોપીને રૂ. ૧૦૦નો અને બીજા આરોપીને રૂ. ૫૦નો દંડ કરીએ છીએ અને દંડ નહિ ભરે તો દરેકને સાત દિવસના સખ્ત કેદની સજા ફરમાવીએ છીએ” (‘મુંબઈ સમાચર,’ તા. ૮:૭:૩૮). આમ ‘સામાજિક લાભ માટેજ’ કરેલા કાયદા તો પાળ્યેજ આપણને લાભ છે એ આપણે સમજવુંજ રહ્યું.

અને હવે તો લીંબાસી જાળલગ્ન નહિજ કરે

ભાઈ ઇશ્વરભાઈ લખે છે કે ફરિયાદ યશેજ એવી “લગ્ન થતા પહેલાં જાગર આપી હોત તો લગ્ન અટકાવી શકાત.” અને માનો કે એવી જાગર આપ્યા વિના ફરિયાદ તો થઈ જ, જાળલગ્ન કરનારને સજા પણ થઈ. એટલે હવે તો એમણે જાણી લીધું હશે કે જાળલગ્ન વિરુદ્ધ ફરિયાદો યશેજ. ત્યારે એ ભાઈ પોતે લખે છે એમ હવે તો લીંબાસીના લોક જાળલગ્ન કરવા તૈયાર યશે તો જ એ અને એમના મતના ભાઈઓ એ જાળલગ્ન અટકાવી શકશે. ત્યારે આ ફરિયાદથી એ લાભ તો મોટો થયો કે હવે લીંબાસી ગામ જાળલગ્નમુક્ત યશે. ડબ્લ ટ્રેન્યુએટ અધિકારીને ઘેર ત્રેતસોજન

ડોક્ટર પાસેના અજરપુરામાં અગાશી ઉપર ભાગી રાતે એક જાળા સાથે વૃદ્ધાવસ્થામાં લગ્ન કરી નાખનાર ધર્મજના ભાઈ અંબાલાલ કાળિદાસ પટેલ, બી. એ., એલએલ. બી., એમને કાણુ ન જોળખે? વડોદરા રાજ્યમાં એક વાર નાયબ સુબા અને હવે ત્યાંના નોંધણી, જારખણી વગેરે ખાતાંના અગલદાર છે, એટલે એ રાજ્યમાં તો એમને સૌ જોળખે. તેમના વૃદ્ધ પિતાશ્રી કાળિદાસ એકદ

મામ ઉપર ગુજરી ગયા. અને એવા વૃદ્ધ આટલી ઉમરે જગતની માયામાંથી છૂટે એના જેવો ખીજો આનંદ કયો? એ આનંદ વ્યક્ત કરવા તેમના સુપુત્રે લાઘ અંબાલાલે તેમની પાછળ લાંબું પહોળું પ્રેતભોજન જમાડ્યું: આખા ધર્મજના પાટીદારને લાડુ જમાડ્યા; સોળગાને દિવસે-ચોગ્રાસી કરી બહુભોજન જમાડ્યું, તે પ્રસંગે પણ કુટુંબીજનોને ને સગાંસંજમ્મીઓને લાડુ જમાડ્યા! પિતા ગુજરી ગયા ત્યારથી રોજ પુત્ર અંબાલાલે ભાગેભે જઈ ધાર્મિક, પણ ખરી રીતે તો વહેમી, ગણાનું શ્રાદ્ધ સગાવીને તેમને માટે સ્વર્ગનાં દ્વાર ખુલાં કરાવેલાં! દુઃખની વાત એટલીજ હતી કે વડોદરામાં કોઈ આનંદપ્રસંગમાં વૌકાઈ જવાયાને કારણે લાઘ અંબાલાલથી મૃત્યુસમયે પિતાનું મુખ ન જોઈ શકાયું, પણ મૃત્યુ પછી તેમનું જીવન સફળ કરી પિતાને ધન્ય કર્યો. ધન્ય કાળિદાસ, ધન્ય અંબાલાલ! મુનિવર્મિટ્ટીના ભણેલા, સારી અમલદારી ઉપર ચઢેલા અને ધનસમર્થ લોક નવજુમની પ્રભને આવું સુંદર દષ્ટાન્ત ન આપે તો ખીજા કોની ગગદુર! આ પ્રસંગે લાઘ અંબાલાલે પંદરસોક રૂપિયાનું પશ્ચી ક્યું-ના, લાડુ કર્યો; ત્યારે એમણે કેટલી રકમ ધર્માદા કરીને ધર્મજના કે સમસ્ત સમાજના ઉપર ઉપકાર કર્યો તે કોઈ જણાવરી તો ઉપકાર સાથે પ્રસંગકથામાં ગોંધ લેઈશ.

પ્રેતભોજનને કારણે ચાંગામાં કુસંધ

ચાંગામાં જે બેરિસ્ટર છે: એક લાઘ અંબાલાલ લાઘલાલભાઈ પટેલ મોખ્યાસાગાં વફીલાત કરે છે અને ખીજા લાઘ સુનીલાઈ લાઘલાલભાઈ પટેલ કંપાલામાં વફીલાત કરે છે, અને આ લાઘ સુનીલાઈ તો દોઢેક વર્ષ ઉપર પોતાની કન્યા જાળવર સાથે પરણાવી આ માસિકને પાને ચઢ્યા હતા. લગભગ તેજ અરસામાં લાઘ અંબાલાલે પોતાના પિતા પાછળ પ્રેતભોજન નહિ કરવાને સંકલ્પે પિતાની દયાતીમાંજ રૂ. ૨૦૦૦ ગામની ધર્માદા સંરચાઓમાં દાન આપ્યા હતા. લાઘ સુનીલાઈ લાઘલાલભાઈનાં દાદી, એટલે લાઘલાલભાઈ અમથાલાઈનાં માતૃશ્રી અને સુનીલાઈએ જાળવરને કન્યા આપી તેમાં તેમને પ્રોત્સાહન આપનાર તેમનાં પિત્રાઈ કાકા અને વડોદરાના જડજ લાઘ ચતુરભાઈ નાથાલાઈ પટેલના પિતા તેવામાં ગુજરી ગયા, તેમની પાછળ પ્રેતભોજન તે વેળાએ તો ન જમાડ્યાં. થોડાજ સમયમાં વડોદરા રેસિડેન્સીના એક નિવૃત્ત અમલદાર ને ચાંગાના રહીશ લાઘ તુળસીલાઈ લક્ષ્મીદાસ પટેલના કુટુંબનાં ૧૧ ધરાંગે, પ્રેતભોજન ન કરવાનો લેખી ઠરાવ કર્યો. પણ જાણે આ ઠરાવ ખૂંચે હોય તેમ લાઘ સુનીલાઈના પિતા-લાઘલાલભાઈ અમથાલાઈ અને

ચતુરભાષ નાચાલાષના કુડુંખીઓ પોતાને ઘેર ગાકી રહેલાં પ્રેતભોજન કરવા નીકળ્યા. કેટલોક વિરોધ છતાં ગામલોક તરફથી તેમને પ્રેતભોજનની પરવાનગી મળી, તેમણે પ્રેતભોજન જમાડ્યાં. પ્રેતભોજન ન કરવાની પ્રતિજ્ઞાવાળા દઢ રહ્યા ને પ્રેતભોજન ન જમ્યા. આથી પ્રેતભોજન કરનાર પક્ષ તેમના ઉપર ચિદામો, પ્રતિજ્ઞા કરનારના પક્ષમાં ફાટફૂટ પડાવી. આથી પરિણામે આખા ગામમાં કુસંપ ને કલેશ જામી ગયો છે. જ્યાં સુધી આપણી આવી સ્થિતિ છે ત્યાં સુધી જગતની કોઈ શક્તિ આપણો ઉદ્ધાર કરી શકનાર નથી એ આપણે ક્યારે સમજીશું? ફંડને નામે થતા ફંદ!

લોકની ધાર્મિક શ્રદ્ધાનો લાભ લેષ તેમને ધૂતવાનો ધંધો કરનારા હિંદમાં તો ધણા પ મળ્યા આવે છે, પણ દરિયાપાર આફ્રિકામાં પણ એવા ધુતારા પહોંચી જાય છે અને ધાર્મિક ફંડને નામે સ્વાર્થી ફંદ રચે છે એ બહુ ખેદની વાત છે. મોમ્બાસાથી પ્રગટ થતા 'કેન્યા ડેલી મેસ'ના તા. ૧:૬:૦૮ના અંકમાં કંપાલાથી શ્રી. સનાતન ધર્મ મંડળના સેક્રેટરી ભાષ સી. કે. જોષી, ઓધરાની શ્રી. ગોવર્ધન ગૌશાળા સાર્વજનિક હૃવદયા સંસ્થાને નામે ફંડ ઉધરાવનાર ધુતારા માળી કાનજી હરિભાઈએ સ્વાર્થી હેતુએ ફંડ ઉધરાવ્યાની ને કંપાલામાં તેલું પોકળ ફૂટી જતાં પૈસા મૂકી નાશી ગયાંની હકીકત આપી છે. આવા લોક ફંડ ઉધરાવવાની કળાને લીધે સારા પૈસા ખેંદા કરીને દેશમાં જતા રહે છે. મારે આવા લોકથી સૌએ ચેતવું ધટે. અને આફ્રિકાના ભાષઓએ તો પાકી ખાતરી વિના એવાને કંઈ આપવું નહિ. કોઈ સ્થાનિક સંસ્થાની કે વ્યક્તિની મારફત જ ફંડની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. હિંદની સંસ્થાઓએ પણ ફંડ મારે માણસ મોકલતાં વર્તમાનપત્રોમાં તે વિષે જાહેર વિનંતી કરવી ધટે ને મોકલેલા માણસને આધારભૂત પ્રમાણપત્રો આપવાં ધટે.

૬૧.

વિસ્મરણશોધન

ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૪૩૦ ઉપર 'કાનમ-વાકળમાં સ્ક્રિકળવણી' વિષેની પ્રસંગકથામાં જણાવ્યું છે કે "સાધી ગામનાં... જેન સવિતાબેન આ વર્ષે મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષામાં પાસ થયાં છે. કાનમ-વાકળના આખા પ્રદેશમાં એ પરીક્ષા પાસ કરનાર પાટીદાર બેન એ પ્રથમ જ છે." પણ જે જ પરીક્ષા તો શું, જી. એ.ની પરીક્ષા આપી સ્નાતિકા થનાર પ્રથમ બેન તો સિનોરનાં બેન ભક્તિબેન ગોરધનભાઈ અમીન છે. એ પ્રસંગકથા લખતા પહેલાં બહુ વખતથી આ હકીકત હું જાણતો હતો, પણ કોણ જાણે કેમ એ પ્રસંગકથા લખતી વખતે જ એ વાત હું વીસરી ગયો!

શ્રી વિદુલ કન્યાકેળવણી મંડળ

મંડળ સભાચાર: શ્રી. નારણભાઈ અને શ્રી. હરિલાલની દેખરેખ નીચે શાળાના મકાનનું બાંધકામ ચાલી રહ્યું છે. આવતા કાર્તિક કે માગશર માસમાં મકાન પૂરું થવા વકરી છે. વિજ્ઞાનું 'શીટિંગ' છાત્રાલયના મકાનમાં થઈ ગયું છે, અને પાણી માટે ટાંકી પણ અસ્થાય છે; વિજ્ઞાનો પંપ ને મોટર વગેરે સાધનો આવી ગયાં છે, પરંતુ વિજ્ઞાની કંપની તરફથી હજી સુધી વિજ્ઞાના નાર અહીં આપ્યા નહિ હોવાથી કામ ઢીલમાં પડ્યું છે.

વિદ્યાલય અને સંતરામની વચ્ચે નવ એકર જમીન છે, તે વિદ્યાલયને સરકારી રહે મેળવી આપવા માટે સરકાર સાથે પત્રવ્યવહાર ચાલે છે. દિવાળી સુધીમાં તે જમીન મળી જશે નો મંડળ પાસેનું જે બંડોળ શિક્ષકમાં છે તે બધું જમીન લેવામાં વપરાઈ જશે. એટલે પછી વિદ્યાલય તેમજ બીજું સાલુ પ્રવૃત્તિઓ માટે નાણાં નહિ રહે. આમ લેવાથી નાણાં તાત્કાલિક મેળવી લેવાની અનિવાર્ય જરૂર જણી થઈ છે. વિદ્યાલયમાં બાળુની વિદ્યાર્થિનીઓનાં પાલકોને મંડળનાં સલામત્ત થવા અને મોતાની સાબરમતી દરેક પાલકે બળબે બીજા સલામત્ત કરી આપવા માટે વિનંતી કરવામાં આવી છે. એનો ઠીક ઠીક ઉત્તર મળતો જાય છે. દાતાઓ, કન્યાકેળવણીની આ સંસ્થામાં દાન દેજો.

વિદ્યાલય સભાચાર: ઉનાળાની રમઝો પૂરી થતાં તા. ૧૧:૬:'૩૮થી નવા વર્ષનું કામ શરૂ થઈ ગયું છે. નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ પહેલીથી સાતમી ઊણી સુધીના વર્ગો ચાલે છે. હજી સંગીતશિક્ષક મેળવી શકાઈ નથી ન મેળવવા પ્રયત્ન ચાલુ છે. શાળામાં વિદ્યાર્થિનીઓની સંખ્યા ૧૭૦ છે, તેમાંથી ૧૩૭ છાત્રાલયમાં રહે છે.

ગૌરીવતના તહેવારોમાં શાળા ૧૧-૧૫થી ૨-૦ સુધી ચાલી હતી. તા. ૧૩:૭:'૩૮ને દિવસે મોટી વિદ્યાર્થિનીઓ શેઠી તરફ તથા નાની વિદ્યાર્થિનીઓ કુમ્ભનાથ તરફ ફરવા મઠ હતી.

જ્યોતિસંઘ વાળાં શ્રીમતી મૃદુલાબેન, સુરત વાળાં શ્રીમતી જ્યોત્સ્નાબેન શુક્લ, તેમજ અગદાવાદની મુનિસીપલ શાળાઓનાં સુપરવાઇઝર તથા શ્રી. ઇંદુમતીબેન ચિમનલાલ શેઠ વિદ્યાલયની મુલાકાતે આવ્યાં હતાં.

વિદુલ કન્યાકેળવણી મંડળ,
નડીઆદ, તા. ૨૦:૪:'૩૮

શરદ્ધેન મજસુદાર
રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ
મંત્રીઓ

૬૩

લેટ

શ્રી. ચતુરભાઈ ભાઈલાલભાઈ-પટેલ, મોગરી

જે વિદ્યાર્થિનીઓને શિષ્યવૃત્તિ માટે

રૂ. ૨૦૦-૦-૦

,, યુનીલાલ આઈ. પટેલ, મલાકા

૧૦૦-૦-૦

,, શામળભાઈ જલેચરભાઈ પટેલ, બોરસદ

ચિ. ઇન્દ્રજાળાનાં લગ્નપ્રસંગે

૧૧-૦-૦

,, વિમળાબેન પટેલ, કીકુયુ, દા: શ્રી. નરસિંહભાઈ (શી. ૫=)

૩-૫-૦

,, ડાહ્યાભાઈ મયુરભાઈ પટેલ, ભાદરવ

૨-૦-૦

,, દલમુખરામ એ. જોષી, રાજકોટ

૨-૦-૦

,, મંગળદાસ ત્રિભુવનદાસ પટેલ, ભરૂચ

૨-૦-૦

૩૨૦-૫-૦

સભાસદ લવાજમ

શ્રી. મોહાગચંદ યુનીલાલ શાહ, અગાસ

૧૦૦-૦-૦

,, દિમાભાઈ હીરાભાઈ અમીન, જમશેદપુર

૧૦૦-૦-૦

,, ગોવર્ધનભાઈ જાપુજીભાઈ પટેલ, આણંદ

૧૨-૦-૦

,, શિવાભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ, ભરૂચ

૧૨-૦-૦

,, સોમાભાઈ હગનભાઈ પટેલ, સુભાવ

૧૨-૦-૦

,, હીરાભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ, નડિયાદ

૧૨-૦-૦

૨૪૮-૦-૦

ગયા વૈશાખ માસની પત્રિકા નં. ૧માં સ્વીકારાએલા રૂ. ૫૬૮-૫-૦

૨૮૨૬૬-૫-૦

કુલ રૂ. ૨૮૮૬૭-૧૦-૦

ઉપરાન્ત નીચે મુજબ યુસ્તકો બેટ મળ્યા છે:

શ્રી. જેઠાલાલ ગાંધી તરફથી કૃપાલાનીના લેખે

,, નગીનદાસ પારેખ ,, સત્તાવન

,, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ,, નામાનાં મૃતતરવે

,, નરહરિ પરીખ ,, નવલગ્રન્થાવલિ.

આ પત્રિકા આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મયુરભાઈ પટેલે

શ્રી. શરદાબેન મજસુદાર માટે છાપી, તા. ૧૮:૭:૩૮

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરણિવોધત ।

શુરસ્ય ધારો નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૪,
વર્ષ ૧૫

આણંદ

{ ભાદરવો
અંક ૧૧

પાપની પળોમાં

“ના ના, હવે મારીજ નાખવા દેતો!”

“અરે, પણ શ્રવતા શ્રવને તે કેંઈ ગગાય?”

“હવે શ્રવતો ને ધીવતો! હજાર દોઢ હજાર રૂપિયા નકામો ખર્ચો નાખવા તેના કરતાં આ એક મિનિટ કાળજી કઠણ ક્યું એટલે કામ પતી ગયું!”

“પણ . . . હજાર દોઢ હજાર રૂપિયા ખર્ચવા શું કામ? છોડી ક્યારે એવું કહે છે?”

“અરે, છોડી ભણે ન કહે; પણ છોડી આપણે-ધેર જમી એટલે શું ક્યાં વગર આવશે?”

“આંધાના પૈમા આપવાના, માટલીના આપવાનાં, ખાવા કરવાનાં, પેઠણ ભરવી પડે, જાન જમાડવી પડે; આં જમી લપ કંઈ થોડી છે? સહેજે હજાર દોઢ હજાર રૂપિયા થઈ જાય!”

“હજાર દોઢ હજાર રૂપિયા તે કંઈ એમ ને એમ આવે છે? જોને બ્યાળે મૂક્યા હોય તો વરસે દહાડે સોએકં રૂપિયા આવે, એમાથી બેઠાં બેઠાં ખવાય.”

“આ તો હજાર દોઢ હજાર રૂપિયા ખર્ચીનેય આપણને શા લાભ? છોડી કામ કરશે તો પારકા ધરનું, ધર હિલોડું રાખશે તો ધીજાનું! એમાં આપણે નાહકના શા સારૂ હેગન થવું?”

“પણ આ જધું ખર્ચ ન કરીએ તો?”

“ખર્ચ ન કરીએ તો લોકમાં જોડું દેખાય. એના કરતાં આ એકજ વાત પકડી હોય તો જધું દુઃખ જાય; આં હમણાં અરીષ્ટ ખવડાવું છું અને છોડીને રામરામ પૂઠોચાડું છું. લોકને કહીશું કે છોડીને ન્યુમોનિયા થયો તે મરી ગયું.”

વડોદરા

; શંકરભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

‘પાટીદાર’

૯. ઉપસંહાર

૧. આજના સંક્રાન્તિકાળમાં સાતિને લગતાં સામાજિક માસિકાની નીતિ સ્પષ્ટ છે. સાતિની દરેક રીતે ઉન્નતિ-ચાય એવો તેનો પ્રયત્ન હોય. સાતિની સંકુચિત ભાવનાને ખતે એટલી વિશાળ કરવાનો તેનો પ્રયત્ન હોય. આ દૃષ્ટિએ સમાજની સુવ્યવસ્થાને ગ્રહણે અન્નદાયે તોડનારા અને તેને આર્થિક અવદશામાં ધક્કેલનારા કુરિવાળે ઉપર, તેનું નૈતિક અધઃપતન લાવનારા ધાર્મિક વહેમો ઉપર અને સાતિને સંકુચિત બનાવતી મર્યાદાઓને વધારે મર્યાદિત કરતી પ્રવૃત્તિઓ ઉપર આખે પત્રે મુકાદલમે પ્રહાર કરવા જોઈએ. એ પ્રહારો કરવામાં ન હોય પક્ષાપક્ષી, ન હોય જુદી હકીકત કે ન હોય વ્યક્તિ અથવા સમાજ ઉપર અંગત રોષ. પત્રકારની પવિત્ર ફરજથી તે લખાવું હોય અને લોકશિક્ષણ તેનો હેતુ હોય; ખેતી, ઉદ્યોગ, વેપાર વગેરે જે તે સાતિને સ્પર્શતા વિષયો ઉપર અભ્યાસપૂર્ણ લેખોને તેમાં સ્થાન મળવું હોય.

૨. પાટીદારના રિવાજો અને પ્રથાઓ ધતર સાતિઓ કરતાં કંઈક જુદાં છે. ધતર સાતિઓ સગવડ પ્રમાણે રિવાજો પાળે છે, સગવડ પ્રમાણે તેમાં ફેરફાર કરે છે અને શક્તિ પ્રમાણે ખર્ચે છે. પાટીદારના સ્વભાવમાં જ આ વસ્તુ નથી. આથી દુઃખી થયા છતાં તે તેને પકડી રહ્યો છે. ઉપલક્ષ્ય જોતાં કેળવણી, સંસ્કાર, આબાદી જણાવે છે; પણ સમગ્ર સાતિનો તરસાળો કાઢતાં તે નિરક્ષર, દરિદ્ર અને કુપ્રથાઓથી ઢાંચે કરીને દુઃખી ચતી અચાન અને મિથ્યાભિમાની પ્રભુ છે. આવી આ સાતિને પોતાના ઉત્કર્ષ માટે પોતાના મંડળોની અને માસિક પત્રની અનિવાર્ય જરૂર છે.

૩. સાતિના સામાજિક, આર્થિક અને આધ્યાત્મિક જીવનને સ્પર્શતા તમામ વિષયો ઉપર ‘પાટીદાર’માં લેખો, વાર્તાઓ, ચર્ચાપત્રો, જાણપ્રાણેગ હકીકતો, પુસ્તકોનાં વિવેચનો અને પ્રાસંગિક ગોંધ લખાવાં જોઈએ. ‘પાટીદાર’માં સામાજિક કુરિવાળે ઉપર વિશેષ લખાવું છે. આર્થિક અને આધ્યાત્મિક અવદશા ઉપર પણ તેટલો જ વિચાર થવો ઘટે છે. ખેતી અને ઉદ્યોગ ઉપર પણ ખૂબ લખાવું જોઈએ. કેવળ નિગંધાત્મક ન લખાતાં દરેક અંકમાં એક વાર્તાને સ્થાન મળે તે પણ ઇષ્ટ છે.

૪. કહે છે કે ‘પાટીદાર’ની ભાષા આકરી છે. ન્યાયાધીશ જોસેફ આર્નોલ્ડના શબ્દો અમે ફરીથી પાઠ કરીએ છીએ: “અનિષ્ટ અને જંગલી રિવાજોને ઉઘાડા પાડવા અને ધિક્કારી કાઢવા, નૈનિક પવિત્રતાને અને સામાજિક પ્રગતિને

જે રૂઢિચઢાળ અનુકૂળ નથી તેમના ઉપર પ્રદાર કરવા, એ પત્રકારનો અત્યંત આવશ્યક ધર્મ છે." આપણા દેશમાં અખ્યારોના હક્કને લોક દનુ ગણતા નથી એટલે તેઓ તંત્રીઓને પોતાની પવિત્ર ફરજ જાનવતાં રોકવા કે પત્રને ગૂંજળાવી મારી નાખવા પ્રયત્ન કરે છે. આ સ્થિતિ અસહ્ય છે. આ સ્થિતિ ધ્યાનમાં લેઈ અમારે કહેવું પડે છે કે શ્રી. નરસિંહભાઈ વિના ખીજે કાંઈ આ રીતે 'પાટીદાર' ચલાવી શકત કે કેમ તેની અમને શંકા છે. આકરી ભાષામાં તેમણે રજુ કરેલી અનેક સત્ય હકીકતો, ચમ્પટપ્રયોગો અને પ્રહારાત્મક ટીકાઓ પ્રત્યે અણગમો બિમો થયો છે. અમારા મત પ્રમાણે પહેલા ફકરામાં જતાં વંદી નીતિ પ્રત્યે દષ્ટિ રાખીને જો અને જ્યાં સુધી લખાશે તો અને ત્યાં સુધી કોઈને બ લય રાખવાની જરૂર નથી. અને એમ વર્તનાર તંત્રીને તો બય હોય જ રેતો?

૫. આ આકરી ભાષા જેમને માટે લખાય તેમને તો તે નજ ગમે. આથી તેઓ હકીકતને જુદી ક્ષી વગોવે છે, અસત્યનો અને અવિવેકનો દોષ આપે છે; એટલું જ નહિ પણ લણી વખત તો તેમને તેમાં અક્ષીક્ષતા દેખાય છે. પ્રસંગો અંગત અને અપ્રસ્તુત હોય છે એવી પણ ફરિયાદ થાય છે.

અમને આ મોટો બિહાપોહતો વિષય નથી જણાતો, પણ અનાયાસે બિહાપોહ થયો છે ત્યારે તેના ઉપર વિચાર કરવાની જરૂર બિમી થઈ છે. અમને એમાં દષ્ટિદોષ, વિચારદોષ જણાય છે. 'પાટીદાર' ઇરાદાપૂર્વક જુઠાણ ચલાવે છે કે તપાસ કર્યા વિના લખે છે એમ અમે માનના નથી. પ્રામાણિક મતભેદ ધરાવવા દરેક સ્વતંત્ર છે, પણ લાગણીઓ ઉરકેરાય છે માટે ટીકાઓ ન લખાવી જોઈએ એ માન્યતા બૂલભરેલી છે. ટીકાઓ અનિવાર્ય છે. કડક ટીકાઓ અસહિષ્ણુતાથી લખાય છે એ માન્યતા પણ બૂલભરેલી છે. પત્રકાર પોતાની પવિત્ર ફરજ સમજીને લોકશિક્ષણના શુભ હેતુથી હંડે મગજે આકરી ભાષામાં ટીકાઓ લખે છે. ચરતરની ભાષા મઠી છે એટલે ટીકા ધારવા કરતાં પણ આકરી જની જાણ છે. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે તેમાં સુધારો થાય અને તે ગાંધીજીના જેવી સાદી સાંસ્કારિક અને જનાં મર્મવેધક જાને એવો પ્રયાસ થાય.

૬. 'પાટીદાર'ની નીતિ પક્ષપાત ગહિત છે તેની નોંધ લેતાં અમને આનંદ થાય છે. ટીકાઓમાં તેણે એકસરખી કક્ષમ ચલાવી છે. તંત્રીશ્રીએ પોતાના જ ભાષના લગ્નપ્રસંગે લખેલી પ્રસંગિકતા તેનો સચોટ પુરાવો છે.

સામાજિક ગુનાં માટે સરકારે કરેલી સજાઓ, પત્રકારે કરેલી ટીકાઓ, કે જાહેર સંસ્થાઓએ કરેલા કરાવો કોઈના અંગત જીવનમાં માથું મારનારા

કે અપ્રાસંગિક છે એમ કહેવું એ છેક જ ભૂલભરેલું છે. જેમ સરકાર કાયદાથી અક્તિઓના આચરણની સીમા બાંધે છે અને ગેરકાયદેસર વર્તણૂક માટે કેસ ચલાવી સજા કરે છે તેમ સમાજમાં સર્વાનુમતે નહિ તો શિષ્ટ પુરુષોને બહુમતે જે અનિષ્ટ છે, પાપ છે તેના ઉપર મહાજનોને, જાહેર સંસ્થાઓને અને પત્રકારોને ટીકા કરવાનો હક છે.

૭. આ હક ધર્મને નામે ચાલતાં ધર્તિંગ, વહેમ, દંભ અને અધઘ્ઘાં સુધી પહોંચે છે. આ વિષયમાં ‘પાટીદાર’ની નીતિ પ્રશંસનીય છે. ‘પાટીદાર’ના તંત્રીએ માત્ર આ ધર્તિંગો વગેરે ઉપર જ પ્રકારો કર્યો છે. પોતાના પત્રમાં પોતાના અંગત વિચારો જણાવવા તેઓ છૂટા છે, છતાં અંગત વિચારોને—નાસ્તિકતાને—એમાં ભેળવ્યાં નથી. કલમનો આવો સંયમ થોડા પત્રકારોમાં હોય છે. તેમનું આવું વર્તન ‘પાટીદાર’ સોફામાં અપ્રિય થઈ પડશે એવું ભયથી હશે એમ અમે માનતા નથી, પણ મૂળે અચાર્યપદ અને અનોકને મતે શંકાસ્પદ વિષયને યાતિપત્રમાં અર્થવો એ અપ્રસ્તુત ગણાય એ જ કારણ છે.

૮. વિચારોમાં તો ઘણાંયે યુવકો સુધારાનું માનસ ધરાવે છે. તેઓ તે પ્રમાણે વર્તી શકતા નથી એ તેમની નિર્જાળતા ભલે ગણાય, પણ તેઓ ટીકાપાત્ર થતા નથી. પણ જ્યારે એ જ સિદ્ધાન્તો માણસ કલમ ચલાવી લેખ રૂપે કે વક્તા જની ભાષણ રૂપે રજૂ કરે ત્યારે તેની પાસે તેવા વર્તનની આશા જરૂર રાખી શકાય. વિચાર, વાણી અને વર્તન, ત્રણેની એકરૂપતા એ જ સાચું જીવન છે. જળાણની અને વર્તનની એકવાક્યતા ન રહે તો તેથી સમાજની પ્રગતિ અટકે, એટલું જ નહિ પણ તે પાછી પડે. મતભેદના પ્રશ્નોની અહીં વાત નથી. પણ જોને ગાંઠે ભેમત નથી એવાં કુરિવાજો પ્રત્યે આપણું વર્તન સુધારક હોવું જોઈએ.

૯. ‘પાટીદાર’ યાતિમાસિક છે, છતાં તેમાં નાતની સંકુચિત ભાવના નથી. તેમાં આવતા લેખો હિંદુ સમાજશાસ્ત્રના અંબ્યાસથી ભરેલા હોય છે. આથી જ ઘણા પાટીદારેતર પણ તેને વાંચવામાં રસ લે છે. એ જ નીતિએ ધણુ જરા મોટા પાયા ઉપર હિંદુ સમાજનું માસિક પ્રગટ થાય એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે. શ્રી. નરસિંહભાઈએ પણ એ ઇચ્છા સેવેલી. પણ દમના વ્યાધિને લીધે અને વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે એકલે હાથે એ કાર્ય ગાંઠે લેઈ શકેલા નહિ અને એ કામ ઉપાડવા લાગે એવો કાષ્ઠ સાથી મળેલો નહિ.

‘પાટીદાર’ની વિશાળ ભાવના પ્રસંગકથામાંથી લીધેલા નીચેનાં શ્લોકોમાં વ્યક્ત થાય છે : “ ‘પાટીદાર’ માસિકે રાષ્ટ્રીય એકતામાં ખીલીરૂપ થવા કદાપિ

એક પણ શબ્દ લખ્યો હોય તો જતાવો. નાતજાતના ખાડા પુરાય ને રાષ્ટ્રીય મેદાન સપાટ થાય એવી એની નીતિ છે. એટલા માટે એણે અનેક સુધારાની ભાવનાને પોષી છે. એણે વિવર્ણુ લંગન કરનારને, અને એ રીતે નાતજાતને તોડનારને, અભિનંદન આપ્યાં છે. એણે નાતની શાળાની કે બોર્ડિંગ હાઉસની ભાવનાને વખોડી કાઢી છે. એ તો એમ માને છે કે આન્તર રાષ્ટ્રીય ભાવનાના માર્ગ સાફ કરનારી રાષ્ટ્રીય ભાવના પુણ્યરૂપ છે અને રાષ્ટ્રીય ભાવનાના માર્ગ સાફ કરનાર સાતિ-પરિષદો અને -પત્રો પણ પુણ્યરૂપ છે. સ્વાર્થભાવનાને પોષનારી રાષ્ટ્રીયભાવના અને સાતિભાવના પાપરૂપ છે. પાટીદાર ‘પાટીદાર’ મટી હિન્દુ અને હિન્દુ ‘હિન્દુ’ મટી મનુષ્ય થાય એજ આ પત્રની ભાવના છે” (વર્ષ ૯, પૃષ્ઠ ૧૪૨). પાટીદાર સાતિમાસિક છે, પણ આ દૃષ્ટિએ તેનો પ્રયાસ સાતિને સાતિમાંથી જહાર કાઢી વિશાળ જનાવવાનો છે.

૧૦. ‘પાટીદાર’ની નીતિ બીજાં માસિકો માટે આદર્શ છે. સ્વીકૃતિવા સિદ્ધાન્તોને વળગી રહેવામાં ‘પાટીદાર’ હમેશ દૃઢ રહ્યું છે. એકજ દાખલો આપું : ‘પાટીદાર’ સંતતિનિરોધ માટે કૃત્રિમ ઉપાયોની વિરુદ્ધ છે. એવા ઉપાયો માટે દવાઓની જાહેરખબરો છાપવા ‘પાટીદાર’ ઉપર અનેક પત્રો આવે છે, છતાં સિદ્ધાન્તને ખાતર પૈશાનો લોભ જતો કરીને પણ એવી જાહેરખબરો એ લેતું નથી. અમે જોયું છે કે દારૂબંધી માટે દેશભરમાં પીકેટિંગ સાક્ષતું હતું ત્યારે પણ કેટલાંક રાષ્ટ્રીય પત્રોમાં વિલાયતી દારૂની જાહેરખબરો પ્રકટ થતી. અમે માનીએ છીએ કે શરીખાઈને બોગે પણ પત્રોએ આવી જાહેરાતો ન લેવી જોઈએ.

૧૧. સ્ત્રીઓમાં સામાજિક જાગૃતિ લાવવા ‘પાટીદાર’ ઠીક ઠીક પ્રયત્નો કરી રહ્યું છે. એમને પ્રોત્સાહન આપવા એમના તરફથી આવતા લેખોને તે પ્રથમ સ્થાન આપે છે. ઇનામી નિર્જાતની યોજનાઓ પણ એવાજ હેતુથી યોજાય છે. સ્ત્રીજાગૃતિ માટે તેણે જાડી ધગસ જતાવી છે.

૧૨. કેટલાક પ્રશ્નો ધણા ઉઠાવે છે, જેનું સમાધાન કરવા પ્રયત્ન કરી આ ઉપસંહાર પુરો કરીશું. પ્રશ્નો આ છે : “લગભગ પંદર વર્ષથી ‘પાટીદાર’ પ્રગટ થાય છે. નાતનાં દુષણો ચીતરી તેને ખરાબ દેખાડે છે. પણ જતાવો તો ખરા નાતે પ્રગતિ કેટલી કરી? કયો સુધારો સકય જન્યો છે? જારમાં ખંધ રહ્યાં? જાળલગ્ન અટક્યાં? અલગલગ અટક્યાં છે-તો તે શારદા એકટને લીધે- લોકમાનસ ગદલાયું નથી. વિધવાઓની દશ સુધરી? વિધવાવિવાહ વધ્યા? ગોળ તુટ્યા? વૃદ્ધલગ્ન જેવાં અયોગ્ય લગ્ન અટક્યાં? અસલ રિયનિમાં સ્ત્રીઓને

છૂટાછેડાની છૂટ મળી? કયો સુધારો થયો? જિલ્લું લંચેલાં છોકરાછોકરીઓના ભવાડા વધ્યા છે. ખીજી જ્ઞાતિઓ આગળ પાટીદાર હલકો પડે છે. ત્યારે ‘પાટીદાર’ની શી જરૂર છે?”

દા કે ના એટલા જ અસરોમાં આ પ્રશ્નોના જવાબ આપવાના હોય, તો અમારે એ બધા ય પ્રશ્નોના જવાબ પ્રશ્નકારને અનુકૂળ આપવા પડે. પણ જરા આગળ વધીને અમારે કહેવું જોઈએ કે એક માસિક પત્રના પ્રયત્નથી જ આ બધા સુધારા થઈ જવા જોઈએ અને જ્ઞાતિમાં સ્વર્ગ સ્થપાવું જોઈએ એવી આશા રાખવા એટલા અમે મૂર્ખ નથી. લોકની અત્યંત જડ વૃત્તિઓ સામે કાયદાનો અમલ (દા. ત. ચારદા એક્ટ) મફત થતાં પણ વર્ષો જાય છે, તો એક માસિકના પ્રયત્નમાત્રથી અગાઉદીનના બહુધ કાનસની જેમ બધા સુધારા થઈ જાય એમ કેમ જાને? પરિવર્તનમાં આવા સામાજિક માસિકનો ફાળો અવશ્ય હશે, પણ સંપૂર્ણ પરિવર્તન તો કેળવણીથી અને કાયદાના અમલથી જ શક્ય જાનશે. સમગ્ર જ્ઞાતિનો અને હિંદુ સમાજનો વિચાર કરતાં ‘પાટીદાર’નો અવાજ કેટલે પહોંચતો હશે? લોકસમાજના દર ટકા તો નિરક્ષર છે. બાકી રહેલા બણેલામાંથી એટલા જ ટકા (દર ટકા) બંધકે એવીયે વિશેષ એવું જ માનસ ધરાવે છે. એ લોકોને ‘પાટીદાર’નો અવાજ પહોંચે છે ખરો? હરગીજ નહિ. અહીં પૂર્વ આફ્રિકામાં તો લગભગ સોએ સો ટકા પાટીદારો લખી વાંચી જાણે છે, પણ દિલ્લીગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે એમાંથી પાંચ ટકા પણ ‘પાટીદાર’ વાંચે છે કે કેમ તેની અમને શંકા છે. તેઓ સિદ્ધાન્ત તરફ સિદ્ધાન્તને સ્વીકારે છે, પણ અમલી કાર્ય જાતી શકે તેમ નથી એમ સ્પષ્ટ કહે છે. આજ સ્થિતિ—કદાચ કંઈક હળવે અંશે—દેશમાં વસતા બણેલા વર્ગની છે. આ સ્થિતિમાં જ્ઞાતિનું પરિવર્તન કરી નાખવાનું ‘પાટીદાર’નું શું ગનું?

ત્યારે ‘પાટીદાર’ શા માટે જીવવું?

કેળવણી, સાચી કેળવણી જ આપણામાં રહેલી જડતાઓનું ઉચ્છેદન કરી શકશે. કેળવણીનાં અનેક ક્ષેત્રો આ યુગમાં યોગ્યતાં છે. એમાં સૌથી મહત્ત્વનું અને અન્ય દેશોમાં ખૂબ પ્રચાર પામેલું ક્ષેત્ર તે વર્તમાનપત્ર છે. આપણે ત્યાં શાળાપાઠશાળાઓમાં પણ આપણા સમાજશાસ્ત્રનો અભ્યાસ છેક જ જોણ પ્રમાણમાં કરાવવામાં આવે-છે. એ દિશામાં પ્રબળ વેગથી કાર્ય કરે તેવાં વર્તમાનપત્રો પણ જોઈતાં છે. કારણ કે નિરક્ષરતાને લીધે તે પોષાતાં નથી. આવી સ્થિતિમાં જે પત્રો એ દિશામાં કાર્ય કરી રહ્યાં છે તે અમૂલ્ય હોઈ

અત્યંત આવશ્યક છે. એમના પ્રયત્નથી કોઈ પ્રત્યક્ષ સુપરિણામ ભલે ન આવતું દેખાતું હોય, પણ ઊગતાં જાળકો ઉપર તેની અસર થયા વિના રહેશે નહિ. રીંદાં થઈ ગયેલાં જૂનાં માનસ ઉપર ભલે તેની અસર ન થાય, પણ થોડાંક ઊગતાં જાળકોને નવસમાજના વિધાતા ધડવાનું એ તે જળ આપશે, પ્રેરણા આપશે, તો એાછું નથી. સાચી દિશાએ લોકમત ફેળવવાનો 'પાટીદાર'નો અર્ખંડ અને અવિરત પ્રયત્ન છે; પરિણામ ગમે તે આવ્યું હોય અને આવે, પણ 'પાટીદાર'ના છવનગી વચાર્થતા માટે એટલું જાસ છે. સમાજમાં પ્રવર્તતા અન્યાયો—ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ પ્રત્યેના અન્યાયો—'પાટીદાર' અત્યંત કરુણ ભાષામાં ગાય છે અને પીડકો ઉપર કલગનાં તારાં તીર છોડે છે. આમ કરી તે માનવહૃદયમાં રહેલી કામળ સામર્થ્યોમાં ઝલુઝલાટ ઉપજાવે છે અને અન્યાયો, કુપ્રયાઓ, પીડકો પ્રત્યે ધૃષ્ટા અને રોષ ઉપજાવે છે. આજે કેટલાક પ્રેતભોજનમાં ભાગ ન લેવાનો નિશ્ચય કરે છે, તેમને વૃદ્ધલગ્ન પ્રત્યે ધૃષ્ટા બીપુજે છે, વિધવાઓ અને ત્યજાયેલીઓને દુઃખે અંતરમાં લાલ ઊંઘે છે; આ બધું ભાવિ પરિવર્તનનાં સચક ચિહ્ન રૂપ છે. આજે નહિ તો કાલે મુવકો મોટા પાયા ઉપર કાર્ય કરશેજ. એ કાર્યનાં બીજ 'પાટીદાર' રોપી રહ્યું છે.

આ લેખમાળામાં જે પ્રશ્નોના જવાબો ન સમાતા હોય, તે પ્રશ્નોનું પણ એમાંથીજ સમાધાન ગણી રહેશે એવી આશા છે. વર્તમાનપત્રો જવારે આ જગાનામાં એક સત્તાધારી અને જાહેર શિક્ષક રૂપ થઈ પડ્યાં છે ત્યારે આપણી જ્ઞાતિના આ નાનકડા માસિક પત્ર ઉપર જાણે અન્યથા, દીર્ઘ વિચારને અભાવે અથવા કહો કે ટાલની બીજ જાણતું અજ્ઞાન હોવાથી જે આક્ષેપો, જે ટીકાઓ, જે પ્રહારો થતા અમારા જોવામાં આવ્યા તે જવાબે ધ્યાનમાં લેઈ અમે અમારા તટસ્થ વિચારો આ લેખમાળામાં મૂક્યા છે. એના કમનસીબ લેખકની સાથે આ લેખમાળા પણ અનેક રથજે અચડાઈ-હપ્તે હપ્તે લખાઈ છે, તેથી તેમાં ક્ષતિઓ હોવાનો સંભવ છે; છતાં વાચકો તે ક્ષમ્ય ગણશે એવી આશા સાથે આ લેખમાળા પૂરી કરીએ છીએ.

છુકોખા, પૂર્વ આફ્રિકા

ડાહ્યાલાઈ મનોરભાઈ પટેલ

આપણું દામ્પત્યજીવન

લગ્ન એટલે સ્ત્રી અને પુરુષની પરસ્પર સંયુક્ત યત્નની વૃત્તિનું તાદરશ્ય સ્વરૂપ. અને તે દ્વારાજ ગૃહસ્થાશ્રમના અનેક ધર્મોનું પાલન થાય છે. લગ્ન મનુષ્યકૃત છે; તેને ધર્મ, ઈશ્વર, સ્વર્ગ કે નરક સાથે કશોય સંબંધ નથી. કારણ કે સ્ત્રી અને પુરુષમાં કુદરતે સ્થાપન કરેલા માનસિક તંતુઓના વિકાસને યથાવત્ સંતૃપ્ત કરી - નિયમિત કરી - સમાજના, દેશના અને રાષ્ટ્રના વિકાસ અર્થે ભુદ્ધિપૂર્વક કર્તવ્યપાલન કરવું એજ લગ્નજીવનનો સાચો ઉદ્દેશ છે. અને તેની ઉપરજ સંવનન, પ્રજનન, સંરક્ષણ, પોષણ અને શિક્ષણનો આધાર છે. વાતસલ્ય, સ્નેહ અને ગૃહસ્થાશ્રમ તેનાં બીજાં સ્વરૂપ છે. એના સમર્થનમાં 'લગ્નપ્રપંચ' નામક ગ્રંથમાં અનેક સિદ્ધાન્તો રજૂ થાય છે.

આજનું આપણું લગ્નજીવન ખૂબજ સંકુચિત બની ગયું છે. અમુક ગામ, અમુક કુટુંબ કે અમુકજ જાળમાં કન્યાની આપ-લેની રૂઢિ પ્રવર્તે છે. અને આનું સીધું પરિણામ કન્નેડાંમાં નીપજે એ સ્વભાવિક છે. કન્નેડાનો સામાન્ય અર્થ વયદેરની દૃષ્ટિએજ ગણાય છે, પણ તે એક ભ્રમ છે. વયમાં ઝાઝો દેર ન હોય છતાં આચારવિચાર, સંસ્કાર, ગુણદોષ, કળા, સ્વભાવ, વગેરેનાં અનેક કન્નેડાં ઘેરઘેર મળી આવેશે. આની જો સરાસરી કાઢવામાં આવે તો બહુમતિ કન્નેડાંની જ નીકળે. કાષ્ટકજ દંપતી એવાં હશે, જેમના વિચારો, સંસ્કારો વગેરે સમાન હોય. અને તે સમાનતા પણ અકસ્માત રૂપેજ આવેલી હોય છે. એટલે તેને આદર્શલગ્નનું પરિણામ ગણી છાતી કુઝાવી ગૌરવ લેવાનું કંઈયે કારણ નથી.

સમાજનો ખરો આધાર નવલોહીઆળાં યુવકયુવતીઓ ઉપર છે. પણ એ યુવકયુવતીઓ આપણા રૂઢિપૂજક લગ્નની મર્યાદાને લીધે, લગ્ન થવા બાદ એવી પરિસ્થિતિમાં જરૂરપાછ જાય છે કે તેમની સર્વ શક્તિઓ કુદિત બની જાય છે. તેમણે સેવેલા મનોરથો, આદર્શો, મનોરાજ્યનાં સુખદ સ્વપ્નો એકદમ રૂઢિલગ્નના પાપથી આદર્ય થઈ જાય છે. અને તેનું સીધું પરિણામ સમાજ અને રાષ્ટ્ર ઉપર થાય છે. એ સમાજ કે રાષ્ટ્ર કાષ્ટ પણ કાળે ઉન્નતિ સાધી શકે નથી, સારું પરિણામ તો શું પણ ચાલુ રિયતિ પણ સંભાળી શકતો નથી.

આજના આવા સંકુચિત લગ્નજીવનથી કેળવણી પામેલો યુવક પોતાના નેટલીજ કેળવણી પામેલી છેલ્લામાં છેલ્લી ઢગની પત્ની ઇચ્છતો હોય, ત્યારે તેને કોર્મે આમજીવનની, પતિદેવને પ્રભુ માની પગ ઘોષ પીનારી, પત્ની મળે છે.

કાલેજના ભણતરનો રામીઓ નુલીએટ કે ગરસ્તીયાંદ્રની કુસુમ જોળનારને ધર્મવેવલું, અભણ, મુંઝુ પ્રાણી ગણી રહે છે.

ખીજી ખાજુએ પિતાને ઘેર ખૂબજ આનંદથી કાડકાડમાં ઊછરેલી યુવતીને લગ્ન પછી કંદુરુ અને રેદિયાળ કે મુંઝવિત વૃત્તિનો પતિ મળે છે, અને તેણે એ વાતાવરણમાં કૌમાર્યનો અભિલાષિત ચનગનાટ ભૂલી જવો પડે છે. સાસુનાથુંદના કંકાસ એના કાનને જહેરા જનાવી મૂકે છે. સાસરામાં એના વિચાર, વર્તન, ફેળવણી કે સરકારેથી તદ્દન વિરુદ્ધજ વર્તવાની મને કે કમને પણ ફરજ પડે છે. આપણાં સરકારી મનાતાં લગ્નોનું આ પરિણામ, એ સ્થિતિમાં સમાજ કઇ ઉન્નતિ ફેળવી શકે? કઇ પ્રેમ ઉન્નત કે આદર્શ ભાવનાવાળી જની શકે? આપણી સ્થિતિ કઇ રીતે સુધરે? શો શો સુધારો કરવાથી કાયદો ચાય? શું શું ત્યાગ કરવા જેવું છે? જીવનવ્યવહારમાં શું શું નવું ઉમેરવાથી સમાજને કે રાષ્ટ્રને કાયદો ચાય અને તે કેવી રીતે પ્રેરકવતું? આ સૌ વિષયોનો અભ્યાસ તો શું પણ વિચાર કરવાનોય સગવડ નથી. વહેલી સવારથી તે મોડી રાત સુધીનો આપણો કાર્યક્રમ ગોડવાઇ ગયો છે. વર્ષોથી એકજ દંભે આપણે વર્તી રહ્યા છીએ અને તેજ ધટમાળ રોજ ને રોજ આદ્યોજ કરે છે, ત્યાં આપણી ઉન્નતિનો વિચાર સરખોયે કરવાને ક્યાંથી સમય હોય? આપણા સમાજની સ્ત્રીઓ મોટે ભાગે જ્ઞાનહીન છે. પોતાની ફરજોનું, પોતાના જીવનને અલૌકિક જનાવવાના માર્ગોનું સ્વપ્ન સરખું પણ તેમને સાંપડ્યું નથી. અને આનું મૂળભૂત કારણ પુરુષસમાજે રચેલી માયામળ છે. એમની આસપાસનું વાતાવરણજ એવું જનાવી દીધું છે કે ઉન્નતિ જેવી વસ્તુની હસ્તીનો ખર્ચો પણ ન આવે તો તે ઉન્નતિ ક્યારે થશે એ વિકટ પ્રશ્નનો જવાબજ શો હોઇ શકે?

જાળપણથીજ માંડીને આપણે એની જળાયુથીમાં ગુલામી મૂકી છે. વનમાં વિહરનાર પક્ષીને જન્મતાંની સાથેજ પિંજરમાં પૂરી દેઇ ત્યાંજ તેને ઉછેરવામાં આવે તો પછી એ પક્ષીને ઊડતાં-શી રીતે આવડે? નજ આવડે. આજના સ્ત્રીસમાજની સ્થિતિ શેશવકાંજથી પિંજરમાં પૂરી મોટા કરેલા પક્ષી જેવી છે. 'અચરે અચરે રામ' બોલ્યા વિના તેની પાસે જીવે છિપાયજ નથી. પુરુષ-સમાજની નિષ્કુર, સંકુચિત અને ફૂર મનોવૃત્તિનું સાચું સ્વરૂપ એ આજની સ્ત્રી.

દુનિયાના ઇતિહાસ તરફ દષ્ટિ કરતાં આપણે જોઇ શકીશું કે કોઇ પણ દેશની આઝાદી અકરમાતરેયે તેના જોળામાં આવી પડી નથી. તેને માટે તો હજારો વર્ષ સુધી અનેક પાતનાઓ બોગવવી પડી છે. આજના યુગપુરુષ ગાંધીજી તરફ દષ્ટિ કરતાં જોઇ શકીશું કે હિન્દની આઝાદી માટે કેટલાંય વર્ષો સુધી એ

ભયંકર તપશ્ચર્યા તપ્યા છે, એમણે અનેક પ્રયોગો કર્યા છે. હજારો દેશબંધુઓએ ને જોનારો જોઈ, લાકી, પાંદુંક અને દંડની પાતનાઓ વેડી છે. છતાં આઝાદી દેશ આવી નથી. પંડિત જ્વાહરલાલનો આત્મભોગ અનોખો છે. સમસ્ત જીવનના મોજશોખો રાષ્ટ્રને માટે ભસ્મીભૂત કર્યા, છતાં તેમના પત્ની સફળ થયા નથી. અને હિંદી હિટ્લર વીર વલ્લભભાઈ ચોપાસે કલાક રાષ્ટ્રના વિચારો કરવા છતાંયે તેને આઝાદ જનાવી શક્યા નથી. એ સૌના માર્ગમાં દેશ અનેક મુશ્કેલીઓ ઊભી છે, જે રાષ્ટ્રની સ્વતંત્રતાના માર્ગની રૂકાવટ કરે છે. ખીચન પણ દેશોની તરફ મીટ માંડતાં જોઈ શકાશે કે કરોડો માણસોએ લોહી રેખ્યા છતાં તેમને આઝાદી પ્રાપ્ત થઈ નથી. ત્યાં તો નવલોહીઆળાં અનેક યુવકયુવતીઓ સૈનિક તરીકે દાખલ થવાની અરજ પણ પેતાના લોહીથી લખે છે. મોગની આટલી જાંઘી ઉત્તમ ભાવનાંને પરિણામેજ તેમના પ્રયત્નો સફળ નિવડે છે, તો હજારો વર્ષોથી ગુલામગીરીમાં સડતી હિન્દુ નારી આઝાદ જનવાનો, પુરુષ સમોવડી જની ભાવિના યુગસૃષ્ટિઓ ધડવાનો વિચાર ધરને અંધારે ખૂણે જોસી કરે તેનું પરિણામ શૂન્ય સિવાય બીજું શું આવે? એ તો દીવા જેવી વાત છે. આઝાદી કે સ્વતંત્રતા માટે તો ગોચ્ય શિક્ષણની, જ્વલંત દિશાસૂચનની જરૂર છે. અખંડ ઉત્સાહ, અખૂટ વૈર, અનુષ્ઠાન સાહસ, અદ્વિતીય શૌર્ય, પ્રજાના આત્મશ્રદ્ધા, પ્રખર ચિંતનની અગત્ય છે.

આજની નારીને ઘરકુકડી, ગુલામી અને જીવિજાન વિનાની જીવો રાજધામાં પુરુષસમાજનો પ્રપંચ છે. કારણ કે તેને આઝાપાલક, ગાડરિયા પ્રવાહમાં ધસડાતા પરાધીન જીવનમાંજ મેંઝા માણતી ગુલામી જોઈએ છે. તેને પોતાની સેવા માટે આજની નારી, એ એક કલામર, બોળું, પંચવત્કામ કરનાર મેઢું મળી ગયું છે. એટલે તેની જીવિ જીલે, તેની ઉન્નતિ થાય, તે સ્વતંત્રપણે વિચાર કરતી થાય તો તેની સેવાથી ગણતાં અનેક મુખો ઝોઝાં થાય; એ લાલ જતો કરવા આજનો પુરુષ તૈયાર નથી અને તેથીજ સ્ત્રીશિક્ષણ, સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય, સમાનરક્તની આડે તે હાથ દેઈ ઊભો છે. માત્ર રાંધણકળા, સાંસ્કૃતી અને જાણપ્રાસીદાની કેળવણીમાંજ સ્ત્રીને તેના જીવનનું દિત સમજવી રહ્યો છે. આજની નારીએ આ રિયતિ સમજ લેવી જોઈએ અને પોતાનું શ્રેય પોતાની મેળેજ જાળવી લેવું ધરે. આજનો પુરુષ તેને ઉન્નતિના માર્ગ જતાવે એ વાત આદરસુમન્ય છે.

સ્ત્રીની સેવા, ભક્તિ અને પગથપી ઉપર રાચી રહેલે પુરુષે સમજ લેવું જોઈએ કે આજની યુવતી એ આવતી કાલનાં યુવકયુવતીની માતા છે. અને એજ યુવકયુવતીઓ રાષ્ટ્રની કે સમાજની અનેરી આશા છે. તો આવતી કાલનાં

એ યુવકયુવતીઓમાં સંસ્કાર રેડવા પણ આજની નારીને સ્વતંત્રતાની અને શિક્ષણની જરૂર છે. તંદુરસ્ત, કેળવણી ને સંસ્કારી માતા પોતાના સોદાગબર્ષા ઉત્સાહમાં તંદુરસ્ત અને અનેક આશાઓએ ભર્ષા બાળકને ઉછેરે, તેનામાં નવજીવન રેડી સમાજને કે રાષ્ટ્રને માટે તેને તૈયાર કરે એના જેવું ભાવનામય જગતમાં ખીજું નથી. એવા માતૃત્વને માદાર કન્વું એ જ દામ્પત્યનો આદર્શ છે.

શિષ્ટ, સંસ્કારયુક્ત અને ભાવનાશાળી દામ્પત્યજીવન એ જ નૂતન યુગની ઉધાનાં કિરણ છે. અને એ ઉધાને ફૂલેલી, પાંગરેલી, સુવાસિત બનાવી, ચરુણું આફ્રીન આપવું એ જ ઉન્નતિની સાચી કર્તવ્યપરાયણતા છે. એ ભાવના જેટલે અંશે પૂરી થાય તેટલે અંશે સમાજની અને દેશની અસૌકિકતા યશે. જગજગનની માતાઓ જેવા ભાવ સેવે એવા જ ભાવો આવતી કાલની પ્રજામાં ઊતરે. રોહણ, સહાયતા, શુદ્ધિ, સાદસ, ધૈર્ય અથવા મુરતી, નિરાશા, કરુણા કે શોક. વગેરે જે જે શુભદ્રોષો માતાઓમાં હોય તેવી જ વારસદાર ભાવિ પ્રજાને. સ્ત્રીઓનું—જગજગનની માતાઓનું—આદર્શ મહત્ત્વ છે. સમાજની સંકુચિત મનોદશા ભલે તેને ન માને, પણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે જ્યાં સુધી માતૃત્વ આદર્શ ન હોય ત્યાં સુધી પ્રજા આદર્શ જનવાની નથી જ. વીર પુરુષોનાં દૃષ્ટાન્તો યાદ કરીએ. નેપોલીયન બોનાપાર્ટ, વોશિંગ્ટન, બિસ્માર્ક, લેનીન, ટ્રોટ્સ્કી, લિયો ટોલ્સ્ટોય, શિવાજી, સિકંદર, અતાપ, ગાંધીજી, જવાહર કે ખીજા અનેક વીરોનાં જીવનને મહાન જનાવનાર તેમની માતાઓ જ હતી. અને તેનો સાફ સાફ એકરાર એ વીરોએ જાતે જ કર્યો છે. આવા માતૃત્વની અવગણના એટલે હૃદયની મલિન વૃત્તિ કે ખીજું કંઈ?

આજનો યુગપુરુષ સગળવું છે કે “જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓ અભણ, અસંસ્કારી અને અજણા હશે ત્યાં સુધી સમાજનો પક્ષાઘાત મટવાનો નથી. જો એ ધાતુઓ બરાબર તપાસ્યા વિના એકરસ થતી નથી તેમ સ્ત્રી અને પુરુષ બન્ને પૂર્ણ કેળવણી પામ્યા વિના સારી પ્રજા નિર્મળવી શકતાં નથી. અને તેથી જ આપણે સમાજમાં અર્ધવિકાસ અને પશુવૃત્તિ ભ્રેષ્ઠ શક્તિઓ છીએ.” ભાવિ સમાજને સુદૃઢ, સંસ્કારી અને મહાન જનાવના પૂર્ણ પ્રેમભાવયુક્ત, વિશુદ્ધ અને જ્ઞાની દામ્પત્યની જરૂર છે અને તેમાંયે સ્ત્રીજાતિની કેળવણીની અને ઉન્નતિની ખાસ આવશ્યકતા છે. એ સ્થિતિ જ્યાં સુધી નહિ આવે, તે માટે શુદ્ધિપૂર્વક સક્રિય યત્નો અત્યારથી જ નહિ થાય ત્યાં સુધી રાષ્ટ્ર, પ્રજા કે સમાજની ઉન્નતિ નથી જ એ વાત નિર્વિવાદ છે.

સમાજનાં નવલોહીઆળાં યુવકયુવતી, તમે શું શું કરશો? સુજેવું કિં વહુના?

વડોદરા

વજીસાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ

પાપનાં શિખર

અપાઠની એ અંધારી અમાવાસ્યા હતી. વાદળોને જોયે તારા સંતાપ્યા હતા. તિમિરને ગાઢ ઝનાવતી નિશા પસાર થઈ રહી હતી. અને એના મોહપાશથી જગત નિદ્રાના ઘેનમાં પડ્યું હતું. નિશા ન સર્જી હોત તો? પ્રાણી આરામ વિના અટવાઈ મરત, પણ નિશાએ તો સંસારને આગમેય આપ્યો ને પાપેય આપ્યું. જગતનાં લગભગ અર્ધાં પાપ નિશાના સામ્રાજ્યમાં નથી જનતાં? અને તેમાંય તિમિરના સર્જનથી તો પાપને પોપણુ મળ્યું. પાપને નિશાએ પોપણું. અને તિમિરે પોપણું.

‘પુષ્પા! પુષ્પા!’ નિદ્રાની કે જાગૃતિની અવસ્થા જાણવા મટેજ આ ઉચ્ચારણુ હતું. નિદ્રાના ઘેનમાં પડેલી પુષ્પાએ એ ધીમે અવાજ ન સાંભળ્યો. તેનાં નૃનક્રકાગં ધીમેથી શ્વાસ લેઈ રહ્યાં હતાં. જાત્રી કરનારને સંતોષ થયો. ત્રિષપમાં અંધ જનેલો માનવ પાપને શિખરે પહોંચવાની તૈયારીમાં હતો. એક જ પગથિયું બાકી હતું. અને તેમાંય વાતાવરણુ ઉત્તેજન આપતું હતું.

જસ થઈ ચૂક્યું. એકને પાપે એ માનવ બ્રહ્મ થયાં. પુષ્પા જાગે ને સાવધ થાય તે પહેલાં તે બ્રહ્મ થઈ ચૂકી હતી. ‘ગજજ થયો!’ પુષ્પા વધુ ન બોલી શકી, ન હાલી શકી. તેને મૂર્છા આવી ગઈ. વાદળોમાંથી પાણી ટપકવા લાગ્યું, જોણે કુદરતનું એ રુદન ન હોય! અને રુદનનાય પડ્યા રૂપ વાદળોએ ગર્જના કરી. પૃથ્વીનો પ્રત્યક્ષાળ હોય તેમ વાદળોના આક્રમણથી વરમાદ તૂટી પડ્યો. નિદ્રાના ઘેનમાં પડેલું જગત સળવળ્યું. પણ પાપના ઘેનમાં પડેલી પુષ્પા જાગી ત્યારે તો વાદળોંય નહોતાં ને વરસાદેય નહોતો, નહોતું એ પાપમય નિશાનું સામ્રાજ્ય, પણ ત્યારે તો સૂર્યભગવાને સામ્રાજ્યનો દંડ હાથમાં લીધો હતો.

એના ઘરમાં એ, એની ગાંદી મા અને દુરાચારી પિતા, એમ ત્રણ જ જણ હતાં, પુષ્પા તો અત્યાર સુધી પોતાના કાકા સાથે વિદેશમાં રહેતી હતી, એટલે એને સદ્ભાગ્યે એ સંસ્કારી જની શકી હતી. એમ પુત્રી પારકે ઘેર ક્યાં સુધી રહે? પુષ્પાએ યૌવનને આંગણે પગ મૂક્યો એટલે કાકાએ તેને સ્વદેશમાં પિતૃશ્રદ્ધે મોકલી, યોગ્ય સાથી સાથે જીવન જોડવા અને સંસારમાં પ્રયાણ કરવા. પણ એના જીવનમાં શું લખ્યું હતું તે કોને ખબર?

પુષ્પા ઘેર આવી અને ગાંડપણમાંય માતા પુત્રીને દર્શને મુખી થઈ. પણ દુરાચારી પિતાને પુષ્પા એ પુત્રી અને પોતે તેનો પિતા એનું જાન ન રહ્યું. એકાન્ત, નિશા અને તેમાંય અધિકારના આશ્રયથી તેનું બ્રહ્મ માનસ કૃત્યમાં

પરિણમ્યું. આમ પુષ્પાને તો પિતૃગૃહ પાપગૃહ બની રહ્યું. અને આજના સમાજમાં પાપી પિતાનાં પાપ પુત્રી કેને કહે?

‘મંગળા, કુટુંબનું નાક કપાય તેવું થયું છે.’ સવિતાએ ખાનગી વાત શરૂ કરી.

‘એના ઢંગ જ કહી આપે છે.’ મંગળાએ પોતે જાણતી હોય તેમ જણાવ્યું.

‘આજની છોકરીઓએ તો લાજ નેવે મૂકી. અત્રે તેમાંય બહાર રખડેલાં, તેમની તો વાત કહેવા જેવી નથી.’ સવિતાએ આજની છોકરીઓનું, તેમાંય પરદેશ ફરનાર છોકરીઓનું, ગાનસ વર્ણવ્યું.

‘આ સુધર્મા કહેવાય! બાનજ ન મળે. બીજી હોય તો આટલી હદ સુધી આવવા દે? પોતાનામાં આવડત હોય તો ઘરનાંય શું જાણતાં હતાં.’ મંગળાએ સમાજની નીતિ જણાવી. પાપ કરે તેમાં સમાજને વાંધો નથી, પણ પકડાઇ મળે તેમાંજ વાંધો છે.

‘જાપ તો નફદ અને મા ગાંડી, પછી કેને કહેવાનું?’ સવિતાએ તેની સ્થિતિ જતાવી.

‘એક ઉપાય છે. હું એમને કહીશ. તુંય ઘરમાં કહેજે ને.’

‘ખરું છે. નહિ તો એના ઘરનું તો જાણ્યું જે થવાનું હોય તે થાય, પણ આ તો કુટુંબમાંય કોઇ કન્યા ન આપે!’ સવિતાએ કુટુંબની લવિષ્યની કસૌતી જનક સ્થિતિ જતાવી. પાપ અનિષ્ટ છે એમ માની યોગાકેજ પાપ નહિ કરતા હોય, પણ સમાજ શું કહેશે, એ જાંકેજ ઘણો ભાગ પાપ આવરતો અટકે છે. તેથીજ અનિષ્ટ કૃત્ય કરવા છતાં લોકો તેને છુપાવવાનું શીખ્યા. અને તેમાંય કન્યા મેળવવા માટે અમુક, સમાજમાં સારા દેખાવા માટે અમુક, એમ આગર એટલે સારા કાર્યના ભાગ પાડ્યા. આથી સમાજમાં ખોટી મોટાઇ વધી. આત્માના અવાજને ઓળખવો અને તેને તાબે રાખવું એનું નામ જારી માણસાઇ. પણ આજે એમાંનું શું છે?

જોતાંજ પુષ્પાનાં શરીરના ઢંગ જદલાએલા લાગતા હતા. નિર્દોષ અને હસમુખ વદન નિસ્તેજ અને ફિક્કું લાગતું હતું. તે કુમારી હોવા છતાં તેની સ્થિતિ જુદી હતી. એ સગર્ભા નહિ પણ કુગર્ભા બની હતી. તેની માનસિક મનોવેદના તેના રચૂલ શરીરને ક્ષીણ કરતી હતી. કુટુંબી જનોને આ સ્થિતિ અસહ્ય થઇ પડી. જ્યાં અધારી રાતે અધારા ખૂણામાં એકલાં થયાં, ઉપાય શોધીને આવેલી આક્રમકમાંથી મુક્ત થવા. પુષ્પા પારકે પાપે લગતી, ગભરાતી અને કંપતી આવી.

‘જોકરી! તે તારૂં તો તારૂં પણ આખા કુટુંબનું નાક ઢાપ્યું. અમારે સમાજમાં મોઢું દેખાડવા જેવું ન રાખ્યું!’ અધ્યક્ષ ગણાતા એક કુટુંબીએ કહ્યું.

પુષ્પા શું બોલે? તેના શરીરનો દેખાવ પાપની સાક્ષી પૂરતો હતો. આજની ન્યાયપદ્ધતિ તો સાક્ષી શોધે. સાક્ષી વિના ઘૂંટનાર છટકી જાય અને ઘૂંટનાર બિલટો શિક્ષા ભોગવે. પુષ્પા ઘૂંટાઈ નહોતી? અને છતાંય શિક્ષા તેના કપાળમાં લગાઈ હતી.

‘તારા શરીરના ઢંગ જો. આટલું જ ભાન ન રહ્યું? કોઈને કહેવું તો હતું! પાપ કરતાં શરમ નથી આવતી અને પછી શાની શરમ?’ બીજે સભ્યે વ્યાવહારિક ડહાપણુ બતાવ્યું. સમાજમાં દૂષિત ગણાતી કેટલીય અજ્ઞાઓ કાને પાગે એ રિયતિ ભોગવે છે તે સગાને જાણવાની દરકાર કરી છે? પણ સમાજ એટલે પુરુષે. પછી પુરુષો પોતાના દોષ ઉધાડે કે ઢાંકે? એટલે પુરુષસમાજ પોતાના દોષ ઉપર ઢાંકપિછોડો કરી સ્ત્રીઓને અન્યાય કરતો આવ્યો છે. આથી એકદલથુ સત્તા ભોગવતો પુરુષસમાજ સ્ત્રીઓને ઠક્ક આપવા માગતો નથી, એટલે કચડાતે સ્ત્રીસમાજે તો પુરુષસમાજની એ સત્તા તોડેજ છટકો.

‘હવે કંઈ ઉપાય થાય એમ રહ્યું નથી.’ આવા અનુભવથી પીઠ થએલાં એક વૃદ્ધ ડોસીમાએ અંતિમ અભિપ્રાય આપ્યો. સ્ત્રીજાતિયે સ્ત્રીનું દુઃખ નહિ સમજતી હોય? ગુલામને પોતાની અસહ્ય સ્થિતિનું ભાન હોય તો ગુલામી કરે? હિંદનો દરેક માનવી પોતાની ગુલામી દરમિયાન સમજે તો હિંદને પરાધીન રહેવું પડે? આમ કેટલીયે સદીઓના ગુલામી માનસથી ટેવાએલી સ્ત્રીજાતિ પોતાનેજ અન્યાય કરી રહી છે.

‘તો તો છેવટે એકજ ઉપાય. જે ઘૂંટડા ગટગટાવી જાય!’ સ્ત્રીઓના આવા મરણથી ટેવાઈ ગયેલા એક સભ્યે ઉપાય સૂચવ્યો. સ્ત્રીનું મરણ સાંભળી ‘સ્ત્રીઅવતારમાંથી છૂટી,’ એમ સમાજ ક્યાં નથી કહેતો?

‘લે આંખ મીંચી પી જા.’ પૌત્રી જેવી પુષ્પાને અરીણનું પાણી આપતાં ડોસીને સંદેશ પણ ક્ષોભ ન થયો. જાણે દરદીને ઔષધ ન આપતાં હોય! અને કહેવાતી પોલી આળસનું એ ઔષધજ હતું ને! પુષ્પાનો સંસ્કારી આત્મા કળકળી રહ્યો હતો, પણ દંબી સમાજ સમુખ એણે આત્માનો સૂર ન કાઢ્યો. એ કળકળતા આત્માને શાન્ત કરવા તેણે એરનું પાણી પેટમાં રેડ્યું. ખૂતી કુટુંબી-જાતેની આળસ રહ્યાનો સતોષ થયો. સમાજમાં આવા ખૂતીઓ તો કેટલાય છે!

પુષ્પા મોત પી નિધુર સમાજમાંથી છૂટી ગાની પયારીમાં સૂતી. એરનું જોર વ્યાપી ગયું હતું. મોંઢે શીણના શીસોટા આવ્યે જતા હતા. મળામાંથી

ધરૂં ધરૂં અવાજ છૂટતો હતો. નિર્દોષ છવનની આ અતિગ પળો હતી. તેનો સંસ્કારી આત્મા અન્યાય સહન કરવા ન માગતો હોય તેમ તેણે દેહ તજ્યો ન હતો, ત્યાં તો કૂકડે સૂર્યભગવાનના પધારવાની છડી પોકારી. પાપને નિશાના સામ્રાજ્યમાં આટોપી લેવાનું ધારતા કુટુંબીજનો આવ્યા, પુષ્પાના દેહને અગ્નિસંસ્કાર કરવા. પતનની વળી અવધિ હોતી હશે? શ્વાસ લેતી પુષ્પાના દેહને સ્મશાનભૂમિ ઉપર સુદાજ્યો. પાપને શિખરે પહોંચેલો સમાજ તેના દેહમાંથી આત્મા મુક્ત થાય તેટલો વિલંબ સહે તેમ ન હતો. ચિતામાંથી જ્વાળા નીકળી અને આત્મા તેમાં થઈ અલોપ થયો.

‘મારી પુષ્પા! મારી પુષ્પા!’ ગાંડી માતાએ તો ઘણી ખૂમો પાડી, પણ સમાજ ગરો ન હતો કે તે સાંભળે! પિતાના પાપનું નિવારણ પુત્રીના જલિદાનથી થયું. આગ પાપના પાયાથી ચ્છેલી આગરની ઇમારત કેટલો વખત ટકે?

પુષ્પા નિર્દોષ હતી અને સમાજના પાપનો ભોગ થઈ એમ દંભી સમાજ માનશે? કોણ કહી શકશે કે પુષ્પા નિર્દોષ નહોતી?

નેદ્રા, તા. પાદરા

ઈશ્વર પેટલીકર

રસોઈમાં માટીનાં વાસણ વાપરે

હિંદની સુવ્યવસ્થિતતાને આરે ભોલેલી સંસ્કૃતિના પ્રતીક સમાં મોહન-જે-ડેરાનાં ખંડિયેરો સિંધમાં ત્યારે હાથ આવ્યાં ત્યારે એમાંથી જડેલી વસ્તુઓમાં વિવિધ પ્રકારની ઉપયોગિતાનાં માટીનાં વાસણો સેંકડોની સંખ્યામાં બોદી કાઢવામાં આવ્યાં હતાં. આ વાસણોમાંનાં કેટલાંક ચીનાઈ માટીનાં એટલે કે કાચને મળતી આવતી માટીનાં જેવી માટીનાં, સારી રીતે પકવેલાં નકસીદાર વાસણો હતાં. અને કેટલાંક દેશી સાદી માટીનાં ખાસ ચમકદાર નહિ એવાં, પણ સારી રીતે પકવેલાં રાંધવાના ઉપયોગનાં વાસણો હતાં. મોહન-જે-ડેરાનો કાળ આજથી ૪૫૦૦થી ૫૦૦૦ વર્ષનો જૂનો ગણાવવામાં આવે છે અને તેમાં તે વખતે પણ સંપૂર્ણ ગટરપદ્ધતિ, સ્વચ્છતા અને હવાપ્રકાશની દૃષ્ટિએ લગભગ સંપૂર્ણ એવાં ઘરો વગેરે બધું મળેલું છે. એ ઉપરથી એટલું તો વિધાન થઈ શકે અને એ કરવામાં પણ આવ્યું છે કે મોહન-જે-ડેરાનો કાળ હિંદી સંસ્કૃતિના મધ્યાહ્નકાળની બહુ જ નજીક હોવો જોઈએ.

હિંદ ત્યારે હજારો વર્ષ પહેલાં આખાદ અને ગૌદિક વિકાસમાં સમસ્ત દુનિયાનું સિરોમણિ હતું ત્યારે હિંદી ધનવાનોના વૈભવની જગતભરમાં ધખ્યાં થતી. હલકી ધાતુઓમાં ત્રાંશું અને કાંચું, અને બાકી સોનું અને રૂપું જ

હિંદી અમીરોના ઘરમાં દેખાતું અને આજે જેની જોડ નથી એવાં મહામૂલ્યાં રત્નો, ગાલીચા, ફરસજાંધી, સુખાસનો વગેરેમાં એ લોકો રાચતા.

પણ એ જાણું છતાં એ અમીરોનું ભોજન તો માટીનાં જ વાસણોમાં રંધાતું! ધાતુઓની તે દિવસે એ લોકોને ખજર નહોતી એમ નથી. જ્યાં ધાતુનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ ત્યાં તેઓ જરૂર કરતા. કાટજ - ચંદે નહિ તેવો સત્રાદ્ અશોકના સમયનો લોકસ્થંભ હજી આજે પણ હિંદી કારીગરોની શક્તિના પુરાવા સમો દુનિયાના વિદ્વાનમાં વિદ્વાન ધાતુશાસ્ત્રીઓને દંગે બનાવતો ખડો છે. એ જ હિંદી ધાતુવિશારદોની સિદ્ધિ કેટલે સુધી પહોંચી હતી, એનો પણ પુરાવો છે. છતાં રસોઈ માટે હિંદીઓએ માટીનાં જ વાસણોનો આગ્રહ કેમ સેવ્યો હશે?

ધણા ધણા વૈજ્ઞાનિકોએ જુદે જુદે સમયે ધાતુનાં વાસણો કરતાં માટીનાં વાસણોના ચઢિયાતા ગુણોની પ્રશંસા કરી છે. ધણી ધણી સંસ્થાઓએ વૈજ્ઞાનિક શોધખોળો કરીને ધાતુનાં વાસણોથી માનવશરીરને કેટલું નુકસાન થાય છે તેના પુરાવાઓ રજૂ કર્યા છે. હિંદભરમાંથી અનેક સ્થળોમાંથી ધાતુનાં વાસણમાં રંધાએલી વસ્તુઓ અમુક સમય પડી રહ્યા પડી ખાધાથી કે એવા જ બીજા કારણથી સેંકડો લોકો રોગગ્રસ્ત થઈ ગયાંના અને બેમાન બની ગયાના કે મરી ગયાના ચોંકાવનારા સમાચારો અખબારોને પાને ચઢ્યા છે. આ જાણું એકત્રીતે વિચારતાં જરૂર એટલું કદપી લેખ શકાય તેમ છે કે પ્રાચીન હિંદમાં ધાતુનાં વાસણો કરતાં માટીનાં વાસણો વધુ આરોગ્ય જણનારાં અને એ દૃષ્ટિએ ચઢિયાતાં હોવાની ખાત્રી હોવાને લીધે જ્ઞાનપૂર્વક એનો જ ઉપયોગ સ્વીકારાયો હશે.

જસતનાં પતરાંનાં પીયો અને એવા પ્રકારનાં બીજાં પાત્રો તૈયાર થવા માંડ્યાં અને ગાડાં ભરીને ગામડાંમાં જવા લાગ્યાં તે પહેલાં શહેરોમાં અને ગામડાંઓમાં અનાજના કે બીજાં વસ્તુઓના સંગ્રહ માટે માટીનાં જ પાત્રો, કોડીઓનો વપરાશ હતો એ તો આપણા જમાનાની પણ સાંભરણની વાત છે. હજી સુધી ઘણાંય ઘરોમાં અનાજની માટીની કોડીઓ, અધાણાંની પક્રેલી માટીની ગરણીઓ વગેરે મોજૂદ છે. પરંતુ સંસ્કારિતાના અને સગવડના ખોટા ખ્યાલોને પરિણામે એ બધી ‘જૂનવાણી’ વસ્તુઓનો નાશ થવા લાગ્યો છે અને તેની જગ્યાએ સ્પષ્ટ રીતે નુકસાન કરનારી ધાતુઓનાં પાત્રો વપરાવા લાગ્યાં છે. તદ્દન ગરીબ હોય તે માટીનાં ‘હાંડલાં’ વાપરે એવી એક માન્યતા ફેશનેબલ ગંણાતા અને તદ્દન મધ્યમ વર્ગના લોકોમાં બંધાઈ ગઈ છે. બીજું

એક કારણ ધાતુનાં વાસણો તૂટી ફૂટી ન ગય તે લાભાનું રહેલું છે, જે માટીનાં વાસણો છોડાવીને ધાતુનાં વાસણો તરફ પક્ષપાત દેળે છે.

માટીનાં વાસણોનો શારીરિક દષ્ટિએ તો ચોક્કસ ફાયદો છેજ, પરંતુ દેશની આર્થિક દષ્ટિએ પણ ગામડાંનો એ ગૃહઉદ્યોગ ખીલવા દેવાનું જરૂરી અને ફાયદાકારક છે. કાચનાં વાસણો પ્યાલા, રકાળી અને ગરણીઓ વગેરે બહુ પરદેશથી આયાત થતાં અને બીજાં વાસણો ધાતુનાં વપરાવા લાગતાં, ગામડાંનો કુંભાર જે ધરતીને ખોળેથી સમૃદ્ધિ ઉભેચતો તે પૂરેપૂરો જમીનદોસ્ત બની ગયો છે. એનો ચાકડો સંસ્કૃતિ ચક્રની અવળી ગતિને લીધે ઊભો રહી ગયો છે અને એનો ધધો ભૂલાતો જાય છે. એ સ્થિતિ દૂર કરવા ખાતર અને પ્રજનનું આરોગ્ય વધારવા ખાતર પણ માટીનાં વાસણો વાપરવાનું ફરી ચાલું થવું જોઈએ.

આરોગ્યની દષ્ટિએ કલાઈ કરેલાં પિત્તગનાં કે તાંબાના વાસણો આજ સુધી નુકસાનકારક મનાતાં નહોતાં. હજી પણ લાખો ઘરોમાં એજ વાસણો રસોઈ માટે વપરાય છે. એશ્યુમિનિયમ ધાતુ શોષાઈ ત્યાર પછી હેલાં દમખાર વર્ષથી એનો ઉપયોગ પણ રસોઈમાં થવા લાગ્યો છે ખરો; પરંતુ વૈજ્ઞાનિક શોધખોળો એમ જણાવે છે કે કલાઈમાં સીસાનું જે તરવ છે તેથી શરીરને ખૂબ નુકસાન થાય છે અને કલાઈ વગરનાં વાસણોનું નુકસાન તો જાણીતુંજ છે. ખોરાકમાં એર પ્રસરતાં એની તાત્કાલિક અસર ઊલટી, બેહોશી વગેરેમાંજ થાય છે એવું કંઈ નથી. શરીરની અંદરના અવયવો ઉપર થોડે થોડે કરતાં એની અસર થાય છેજ અને પરિણામે માનવજીવન ઉપર એની કાયમી અસર અમુક સમયે વર્તાવા માંડે છે. વજન-ઓછું થવું, હુંકું આયુષ્ય, ચામડીની પીળાશ અને ખરબચડાપણું, આંખોની તેજહીનતા, વગેરેમાંનું ધણું ધાતુનાં વાસણોમાંની રસોઈને આભારી છે.

જેઝોરના ઇન્ડિઅન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ સાયન્સના બાયોકેમિસ્ટ્રીના પ્રોફેસર ડૉ. સુબ્રહ્મણ્યમ્, મી. આર. વી. લક્ષ્મીરતને લખેલી “આરોગ્ય માટે માટીનાં વાસણો” નામની પુસ્તિકાના આમુખમાં લખતાં જણાવે છે કે “હિંદનાં જુદા જુદા ભાગોમાં જુદે જુદે નામે ઓળખાતા ધણાય, રોગો, ખોરાક રાંધવાના અગર અંત્રદવાના ઉપયોગ માટે ધાતુનાં વાસણો વાપરવાની પદ્ધતિનેજ સીધો કે આડકતરી રીતે આભારી છે એવી સાબિતી વધુ ને વધુ પ્રમાણમાં મળતીજ જાય છે. જ્યાં વધારે પડતા અમ્લ (acidic) અને ક્ષારોવાળા ખોરાકો રાંધાય છે તેવા ભાગોમાં-દાખલા તરીકે દક્ષિણ હિંદમાં-તો ધાતુનાં વાસણોને લીધે ખોરાકનાં તરવોમાં થતાં જગાડ અને તેને લીધે તણિયત ઉપરની માડી અસરો

ભય વધારેમાં વધારે રહેતો છે.”

ડૉ. મુક્તલક્ષ્મી એમ પણ કહે છે કે “એસિડિક ખોરાકો સરતાં ધાતુનાં વાસણોને તો તરત જગાડે છે, પણ મોટે ભાગે આખા દિંદમાં રસોઈનાં વાસણોની અંદર વાપરવામાં આવતી કલાઈ પણ એસિડ સામે ટકી શકતી નથી. કલાઈમાં મધ્યમ પ્રકારનું એર તો છેજ, પણ ઘણી વાર ૯૦ ટકા સુધી એમાં સીસું હોવાને લીધે એ ભયંકર બને છે.”

આવી રીતે એ જ ઇન્ટરીટ્યુટના પ્રો. મુકરજીએ ધાતુનાં વાસણો ઉપર પ્રયોગો કર્યા પછી એવો જ અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો છે કે ધાતુનાં વાસણોને બદલે માટીનાં વાસણમાં રાંધવું એ અનેક દરજ્જે વધારે તંદુરસ્તી બક્ષનારું છે.

આ રીતે વૈજ્ઞાનિક શોધખોળો સંસ્કૃતિએ ચલાવેલી ફેશન અને પાછળથી થઈ પડેલી ધરગત્યુ ટેવને ખૂબ નુકસાનકારક ગણાવે છે, ત્યારે માટીનાં વાસણોનો ઉપયોગ દિંદમાં વધતો જાય એવા પ્રયત્નો થાય તો તેથી દેશને બેવડો લાભ થવાનો છે : તંદુરસ્તીનો અને ગ્રામઉદ્યોગને જીવંતો બનાવવાનો. પરંતુ ધાતુનાં વામણે આપણા મગજ ઉપર એવું સ્થાન જમાવ્યું છે કે માટીનાં વાસણની વાત જલદી ગળે ઊતરે તેમ નથી, છતાં એ તંદુરસ્તી પ્રપ્ત લાભકારક નીવડવાના છે એ તો ખરું જ છે.

(‘શુજાત સમાચાર’ તા. ૪:૨:’૩૮)

ડૉ. અંબાલાલ પી. એચ.ડી.નું ખેદજનક અવસાન

ગયા જૂન માસની ૧લી તારીખે જિંજનમાં (હિંગાણા) ચરોતરના ડૉ. અંબાલાલ પટેલનું ત્રીસ વર્ષની નાની ઉંમરે ન્યુમોનીઆથી અવસાન થયું. સદ્ગતના સાચા સ્નેહીઓને, જે તેમને સારા પ્રમાણમાં જાણખી ચક્રા હતા, તેમને આ સમાચાર જાણતાં અતદદ દુઃખ થયું કે ચરોતરની આ મહાવિદ્વાન વ્યક્તિ સમાજમાં પોતાના પ્રભાવની અને જ્ઞાનની છાપ પાડ્યા સિવાય અકાળે ચાલી ગઈ.

જગતમાં કોઈ કોઈ સાચે જ મહાન વ્યક્તિઓ કીર્તિ કે યશનો પ્રકાશ તોયા વિના રહી નથી શકે. વિવિધ પ્રકારની હજારો વિદ્યાગણા અને મુશ્કેલીઓ વટાવી સ્વાસ્થ્યથી જની દિમતભેર પ્રગતિનું નામ દેવારે રાખનાર વ્યક્તિઓ જવલે જ હોય છે. આવી વ્યક્તિઓની પંક્તિમાં સ્વ. અંબાલાલનું સ્થાન ગણી શકાય તેમ છે.

ચરોતરના કેટલાયે પ્રગતિશીલ યુવકોને સદ્ગત અંબાલાલના જીવનમાંથી

કંઈ કંઈ પ્રોત્સાહન અને આશાનાં કિરણો મળી આવશે એ ઉદ્દેશથી આ દુકંડો ગોંધી આપવા પ્રેરાયો છું.

વાચકને સ્વાભાવિક પ્રશ્ન ઉદ્ભવશે કે આવી તે આ વળી કોણ વ્યક્તિ હતી, જેને વિષે હજુ સુધી કંઈ સાંભળ્યું કે જાણ્યું પણ નથી. આના જવાબમાં એટલું જ કહેવું જસ છે કે પૈંસાદાર કે કહેવાતા કુળવાન બાપના દીકરા, કોઈ પણ ગતની ઝાઝી છત ન હોવા છતાં, સમાજમાં સંકેતે ઝોળખાય છે, અને કોઈ કોઈને તો પરાણે ઝોળખવા પડે છે. પરંતુ સાચા જ્ઞાનથી ધનવાન અને સદ્ગુણી મુવક અંધકારમાં જ રહી જાય છે.

આજથી 'સગભગ ત્રીસ વર્ષ' ઉપર સદ્ગત અંબાલાલ ડાહ્યાભાઈ પટેલનો જન્મ ભાદરણમાં તેમના મામાને ત્યાં થયો હતો. સદ્ગતે જન્મતો પ્રકાશ જોયો તે પહેલાં તો તેમના પિતા આ જન્મ છોડી ચાલ્યા ગયા હતા. આ કારણે પોતાના ધર્મજ ગામમાં નહિ રહેતાં ભાદરણમાં પોતાનાં વિધવા માતૃશ્રી સાથે મોસાળમાં રહી તેમણે મેટ્રીક સુધીનો અભ્યાસ કર્યો હતો.

વિદ્યાર્થી તરીકે તેમની કારકિર્દી ઘણી વિચિત્ર અને પ્રસાવશાળી હતી. તેના પુરાવો હજુ પણ ભાદરણની ગુજરાતી અને અંગ્રેજી શાળાના શિક્ષકો સદ્ગતનાં ગુણગાન ગાતા ગાતા આપી શકે તેમ છે. વર્ગમાં હમેશાં પહેલે નંબરે પાસ થતા. ૧૩ વર્ષની નાજુક ઉંમરે ચરોતરમાં મહાભારત ઉપર નિર્ણીત થયેલા હરીદ્રાઈ નિબંધમાં પહેલું પારિતોષિક મેળવ્યું હતું. તેમના શિક્ષકો તેમની અભ્નેષ અને અગ્રાધ માનસિક શક્તિ જોઈ ચારંવાર તેમને મણિત, સંસ્કૃત વગેરે વિષયો વર્ગના ગ્રીન્ન વિદ્યાર્થીઓને શીખવવાનું કામ સોંપતા. અંગ્રેજી પાંચમું ધોરણ ઉત્તીર્ણ થઈ તેઓ મેટ્રીકની પરીક્ષામાં બેઠા હતા અને શાળામાં ગુજરાતી, સંસ્કૃત અને અંગ્રેજીમાં પ્રથમ આવ્યા હતા. આ ઉમર દરમિયાન ભાદરણના સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનો તેમણે ખૂબ અભ્યાસ કર્યો હતો. સદ્ગતને કોઈ કોઈ તો તેમનામાં છુપાએલી કવિત્વશક્તિને લીધે 'જુગત્ત' કવિ તરીકે સંખોધતા. મૂળે યાદશક્તિ અતિતીક્ષ્ણ અને તેમાં વળી સતત અધ્યયનનું મિશ્રણ, આ હિસાબે ૧૭ વર્ષના વયમાં તેમણે જ્ઞાન રૂપી ધનનો ધણો સારો સંચય કર્યો હતો.

સદ્ગત મને કહેતા કે મેટ્રીક પાસ કર્યા પછી કોલેજમાં જઈ ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવવાની તેમની બારે ઉત્કંઠા હતી. ઝાઝી માનસિક શક્તિ ધરાવનારા પોતાના સહાધ્યાયી જ્યારે કોલેજમાં જવા તૈયાર થયા ત્યારે તેમના દુઃખનો પાર ન રહ્યો. ગરીબાઈનો તીક્ષ્ણ ધા આ વખતે તેમને એટલો જધો સાદ્યો કે તે

તથા દિવસ સુધી એર જેવડાં આંમુમાંજ પરિણમ્યો.

- કોલેજમાં જવાનું નહિ ગળ્યાથી તેઓ છટાલા કન્યાશુરુકુલમાં અધ્યાપક તરીકે જોડાયા. શિક્ષક તરીકે તેમણે સંગીન રીતે કાર્ય કર્યું હતું, જેની છાપ કાર્યકર્તાઓ અને વિદ્યાર્થીઓ ઉપરથી જૂંસાઇ નથી.

પાટીદાર સમાજના બ્રહ્મ રીતરિવાજો અને રૂઢિઓ પ્રત્યે તેમને અનહદ ધૂણા હતી. તેમને ગમે તેમ પરણી પડવું નહોતું. આવા કંઈ કંઈ વિચારોને લીધે તેમણે સમાજથી સહેજ પણ ડાયાં સિવાય આન્તરજાતીય ક્રાન્તિકારી લગ્ન કર્યું. લગ્નની પોતાની જાંચા પ્રકારની ભાવના હોવાને કારણે આ લગ્ન એક સંસ્કારી, મુશીલ અને કેળવણી પામેલી પરજાતિની કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું.

લગ્ન પછી અનિવાર્ય સંજોગોને લીધે પતિપત્ની બન્ને આશુવિકા અર્થે દિદથી જિંમ્મ ઇન્ડિઅન સ્કૂલમાં શિક્ષક અને શિક્ષિકા તરીકે નીમણુંક લેઈ ૧૯૨૮માં જિંમ્મ (ઉગાદરા) આવ્યાં.

સમાજના સંઘર્ષોથી વિખુટા પડેલા સ્વ. અંબાલાલ કોઈની પણ હાંક કે મદદ સિવાય પોતાના જ્ઞાનદીપકની જ્યોત વધુ અધ્યયનથી ભપકવાળી બનાવતા ગયા. આફ્રિકા જેવા દેશમાં જ્યાં અધ્યયન માટે અનુકૂળ વાતાવરણની અપેક્ષા ન રાખી શકાય તેવા દેશમાં પણ અભ્યાસ પાછળ રાતદિવસ તનનોડ મહેનત કરી જ્ઞાનનો સંચય કરતા ગયા. કોલેજમાં જવાની જે ઇચ્છા હિંદમાં આર્થિક સંજોગોને લીધે પાર ન પાડી શક્યા તે ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા ૧૯૩૨માં તેઓ વધુ અભ્યાસ અર્થે ફ્રાન્સ ગયા. જીજ્ઞાસા પેસાની કે મદદની તેમને લેશ માત્ર ઇચ્છા નહોતી. જે કંઈ થોડી ઘણી રકમ પતિપત્નીએ પોતાના પગારમાંથી ખચાવી હતી તે લેઈ તેઓ ગયા હતા. દોઢ વર્ષ તેઓ ફ્રાન્સમાં રહ્યા ત્યાં સુધીનું તેમનું જર્નલ તેમનાં પત્ની જેન વીરમતીએ જો પોતાના પગારમાંથી ખચાવી મોકલેતાં. લગ્નની સ્વ. અંબાલાલની પસંદગી કેવા જાંચા પ્રકારની હતી તે તેમનાં પત્ની પોતાના પતિ માટેની જ્ઞાનની ધગસ અને ભાવના કેવી સેવી રહ્યાં હતાં તે પૂરાંતો આપી શકે તેમ છે.

હિંદની યુનિવર્સિટીના મેટ્રીક પાસ થએલા વિદ્યાર્થીને ફ્રાન્સની યુનિવર્સિટીની પી. એચ.ડી. પરીક્ષાને માટે પરવાનગી મેળવવી એ સહેલી વાત નહોતી. કોલેજના વિશ્વવિખ્યાત અધ્યાપકો ઉપર પોતાના જ્ઞાનની અને વ્યક્તિત્વની સચોટ છાપ પાડી સફળત એ હીમ્મો માટે મંજૂરી મેળવી શક્યા હતા. પી. એચ.ડી. માટે તેમના નિબંધ (Thesis) 'Contribution of the Rishis' ઉપર વાદ-વિવાદ અને પ્રશ્નોની પરંપરા પાંચ કલાક સુધી ચાલી, તે વખતે મદદને પોતાના

વિશાળ જ્ઞાનથી એકત્ર થયેલા વિદ્વાનોને અને અધ્યાપકોને મુગ્ધ કરી નાખ્યા હતા. અને ત્યાર બાદ અધ્યાપકોએ અને પરીક્ષકોએ તેમનો નિર્ગંધ ઉચ્ચ કોટીનો ઠરાવી તેમને પી. એચ.ડી.ની ડીગ્રી આપી હતી.

ક્રાન્સથી પાછા આવ્યા બાદ તેઓ માડાગારકરમાં માઝુંગા શહેરની ઇંડીઅન સ્કૂલની શાળાના હેડ માસ્તર તરીકે નિમણૂક હતા. ત્યાં બારેક માસ કામ કરી જિજ્ઞા પાછા આવ્યા.

આટલેથી તેમની જ્ઞાનતૃષ્ણા પૂરી થઈ નહોતી. ભાષાશાસ્ત્રનો વિષય તેમને ઘણો પ્રિય હતો. તેઓ ફ્રેંચ, જર્મન, ગ્રીક, લેટીન, અરબી, પર્શિયન, હિન્દી, સંસ્કૃત, વગેરે ભાષાઓના ધણા સારા અભ્યાસી હતા. તેમણે શબ્દશાસ્ત્ર (Philology) વિષય ઉપર ઘણો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો હતો. આ શોખને લીધે તાજેતરમાં તેઓ દક્ષિણ આફ્રિકાની પ્રિટોરિયા યુનિવર્સિટીની એમ. એ. ડીગ્રી માટે Philologyનો ખાસ અભ્યાસ કરી રહ્યા હતા. આ ડીગ્રી માટે તેમણે 'Devanagari, a World Script' (દેવનાગરી એ જગત્-લિપિ) એ નામનો એક સુંદર અને મનનીય નિર્ગંધ તૈયાર કરી આ જુલાઈની ૨૮મીએ થનારી પરીક્ષામાં બેસવાના હતા. પરીક્ષા માટેની શી પાંચ અપાઈ ચૂકી હતી. પરંતુ આ ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થતા પહેલાં ઈશ્વરે એમને ઉપાડી લીધા. શબ્દગત મને કહેતા હતા કે આ નિર્ગંધ કંઈ ડીગ્રીના મોહને વશ થઈ નથી લખ્યો, પરંતુ ખાલી હૃદય અંદરની ભૂખ તૃપ્ત કરવા જ લખ્યો છે. અને તેની એક એક લીટી-પાછળ લોહીનાં ગળ્ળે ટીપાંની આકૃતિ આપી છે. શબ્દગતનો ઉપર-જણાવેલો Thesisનો મોડો વહેલો જનતાની સમક્ષ જુણ મારે હાથમાં કે પુસ્તકરૂપે બહાર પડશે.

અભ્યાસની આવી જલદ લગની લાગ્યાથી અને તે માટે અનહદ પરિશ્રમ કર્યાથી તેમનું સરીર એવું જર્જરિત થઈ ગયું હતું કે તે વધુ બાર-સહી લે તેમ નહોતું.

જગ્યાને અભાવે આ નોંધમાં કેટલાયે તેમના જીવનના વિવિધ પ્રસંગો કે અનુભવ આલેખી શકાશે નહિ. આ કારણથી તેમના આવેલા પત્રોમાંથી ખાલી એક જ સુંદર વિચાર તેમના જ શબ્દોમાં વાચક આગળ મૂકું છું.

સ્કૂલ લક્ષ્મી પ્રત્યે તેમને કેટલો ઓછો આદર હતો તે તેમના આ શબ્દો જણાવશે : “આજે પેસાને જોતાં મને તેના ઉપર જંગલે પ્રેમ નથી થતો. લક્ષ્મી વિષ્ણુની દાસી રહે. લોકસંમદના હેતુને ‘ન્યા’ સુધી તે ‘પૂર્ણ’ કરે ત્યાં સુધી જ વંદનીય છે. વિષ્ણુથી છટાછેડા લીધેલી લક્ષ્મી આજની દુનિયામાં

ગમે ત્યાં વેશ્યાવૃત્તિ કરે છે અને અન્ય પાસે કરાવી રહી છે. વિચારની ઉચ્ચ ભૂમિકામાં વિહરનાર માટે ઉચ્ચતમ આદર્શની પ્રાપ્તિ પાછળ જે જીવન ખર્ચાં નાખવા માગે છે તેને માટે દેશ અને કાળ, સમય અને સ્થિતિનાં દ્વિવિધ બંધનો તોડી જે સગૃહજીવનના કેન્દ્રને વીંધવા માગે છે તેને માટે લક્ષ્મી જરા પણ આદરને પાત્ર રહેતી નથી.”

આવા સાચા વિદ્વાન, સદ્ગુણી અને ઉચ્ચ સંસ્કૃતિ પામેલા ત્રીસ વર્ષના યુવકના અવસાનથી સમસ્ત સમાજને કેટલી બારે ખોટ પડી છે તે વાચક સહેજે સમજી શકશે.

ખેદની વાત છે કે સમાજ આવી વિરલ વ્યક્તિને ન ઓળખી શક્યો કે ન કદર કરી શક્યો. જો સમાજ આવી વ્યક્તિઓને ઓળખે અથવા તેમના જીવનગાંથી કંઈક અર્હેણ કરવા તત્પર થાય તો સમાજમાં જરૂર નવચેતન પ્રગટે.

નંકરે (કન્યા)

જશભાઈ મોતીભાઈ પટેલ

સ્નેહલગ્નનો કરુણ અંત

(૧)

લગ્ન પછી સાતમે દિવસે પરણેતર સામે દાગીનાની ચોરીનો આરોપ મૂકી સર્ચ વોરંટનો હુકમ મેળવવા મેદાનની પોલીસ કોર્ટમાં આમ્રાનો એક યુવાન વકીલ હાજર થયો હતો. આ અરજી મેન્જિસ્ટ્રેટ મી. ડી. એન. ડી. ખંડાલાવાળા સમક્ષ રજુ કરતાં જણાવ્યું હતું કે ઉતાવળે લગ્ન કરનારને પાછળથી પરતાવું પડે છે.

એમ જણાય છે કે આમ્રાના યુવાન વકીલ શ્રી. કૃષ્ણલાલે પોતાની અરજમાં જણાવ્યું હતું કે મારી પરણેતર, જેની સાથે ગઈ તા. ૧૧મી જુલાઈએ લગ્ન થયાં હતાં, તે ગઈ કાલે જે હોટેલમાં તેઓ ઊતર્યા હતાં ત્યાંથી દાગીના, રોકડ, વગેરે લેઈ નાશી ગઈ હતી અને હવે મળેલી ખબર મુજબ તેણી પંચજ નેશનલ હોટેલમાં રહે છે. જો તેણી સામે જરૂરીયું વોરંટ નહિ કાઢવામાં આવે તો તેણી નાશી જવા સંભવ છે. મેન્જિસ્ટ્રેટના સલાહના જવાબમાં ફરીઆદીએ જણાવ્યું કે ૧૧મી જુલાઈએ તેણી સાથે દિલ્હીમાં લગ્ન થયાં હતાં.

મેન્જિસ્ટ્રેટ : તમે મુંબઈમાં શા માટે આવ્યાં હતાં ?

ફરિયાદી : અમે મુંબઈ તથા નાસિક જોવા આવ્યાં હતાં.

મેજિસ્ટ્રેટ : તમે છોકરીના બાપની સંમતિ લીધી હતી કે?

ફરિયાદી : છોકરીના બાપ મરી ગયો છે, પણ તેણીની માં શીઆલકોટ ખાતે ગામડામાં રહે છે. છોકરી પુખ્ત ઉમરની હોવાથી તેણીની સંમતિની જરૂર નથી. આ લગ્ન દિલ્હી આર્થસમાજમાં થયાં હતાં.

મેજિસ્ટ્રેટના વધુ સવાલના જવાબમાં ફરિયાદીએ જણાવ્યું કે તેણી સાથે પહેલી ઝોળખાણુ લાહોર ખાતે પંદરેક દિવસ ઉપર થઇ હતી.

મેજિસ્ટ્રેટ : હિતાવળે લગ્ન કરી પરતાવા જેવું થયું. નાશી જવાનું કારણ શું?

ફરિયાદી : તેણીએ રૂ. ૧૦૦ની કિંમતની સાડી માગી. મેં તે અપાવવા ના પાડી. આથી તે ગુસ્સે થઇ. હું હોટેલમાંથી રાત્રે ૮ વાગ્યે બહાર ગયો અને એક કલાક પછી પાછો આવ્યો ત્યારે તે ગુમ થયેલી જણાઈ હતી, એટલું જ નહિ પણ મારી રોકડ રકમ તથા દાગીના પણ તેણી સાથે લેઇ ગઇ હતી. પાછળથી તપાસ કરતાં ગોલમ પડ્યું હતું કે તેણી પંગજ નેશનલ હોટેલમાં ઊતરી હતી.

મેજિસ્ટ્રેટના વધુ સવાલના જવાબમાં ફરિયાદીએ જણાવ્યું કે અલ્લાહાબાદ યુનિવર્સિટીના લીગલ પ્રેક્ટીસનરની પરીક્ષા મેં પાસ કરી છે.

મેજિસ્ટ્રેટ જણાવ્યું કે આખા દેશમાં ફાજદારી કાયદો તો એક સરખો છે તે તમે જાણો છો. તેણી સામે દાગીનાની ચોરીનો આરોપ ટંકી શકતો નથી. આ તો ઘરમંસારી કનિયો છે.

મેજિસ્ટ્રેટ ફરિયાદ કાઢી નાખતાં જણાવ્યું કે આ તો ઘરમંસારી અધડો છે.

('મુંબઇ સમાચાર', તા. ૨૧:૭:૭૮)

(૨)

સ્નેહલગ્નનાં બનાવોમાં કાંઈ કાંઈ બનાવ કેવા ભયંકર પરિણામ લાવનારાં નીવડે છે અને એકબીજાને નગરે જોતાં મોહાન્ધ બની લગ્ન કરવા લલચાય છે, એને પરિણામે 'હિતાવળા સો બાવરા' એ કહેતી પ્રમાણે એકબીજાનાં સ્વભાવથી પરિચિત પૂરેપૂરાં જન્યા સિવાય સ્નેહલગ્ન કરવાનું પરિણામ કેવું કરણી રીતે આવે છે તે નીચેના બનાવથી દીવા જેવું ચોકખું દેખાઇ આવશે.

પંદર દિવસથી ઝોળખાણુમાં આવતાં અલ્લાહાબાદ યુનિવર્સિટીના એક વકીલે લાહોર ખાતે આર્થસમાજની આગેવાની હેડળ વસંતકુંવર નામની એક છોકરી સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં અને આ લગ્ન પછી તેઓ નાશીક અને મુંબઇ ફરવા ગાટે આવી લાગ્યાં અને અને મુંબઇની એક હોટેલમાં ઊતર્યાં હતાં, જ્યાં એક સાંજે વસંતકુંવરે સાડી માગતાં ધણીએ તેવી રૂ. ૧૦૦ની કિંમતની

સાડી અપાવવા ના પાડતાં ધણીના બહાર ગયા પછી 'વસંતકુંવર' તે હોટેલ છોડી પંજાબ નેશનલ હોટેલમાં જઈ રહી હતી. અને તે પછી તેણીના ધણી શ્રી. કૃષ્ણલાલે આ બનાવને અંગ્રે મેદાનની પોલીસ કોર્ટમાં વડા પ્રેસીડન્સી મેજિસ્ટ્રેટ મી. ખંડાલાવાળા સમક્ષ ફરિયાદ માંડતાં આ નવપરિણીત યુગલના ધરસંસારના રમુજ કજીઆ વિષે અર્થ નીકળતાં કોર્ટમાં ભારે હસાહસ ફેલાઈ હતી, જે પછી ઉપલી ફરિયાદ મેજિસ્ટ્રેટ કાઢી નાખી હતી.

નવપરિણીત યુગલના પ્રેમની શરૂઆતમાં જ સાડીને અંગે વાંધો પડતાં તેઓનો સંસાર ખારો બન્યો હતો અને ગઈ કાલે તે પોતાની ધણીઆણીને ઉપલી હોટેલમાં લેઈ ગયો હતો. તેઓ વચ્ચે તકરાર થઈ હતી અને તે બાદ રૂમમાંથી બંને જણ બહાર નીકળ્યાં હતાં અને ક્રીઅર રોડના રસ્તા ઉપર બંને જણ વચ્ચે બોલાચાલી થતી હતી અને વસંતકુંવર પોતાના ધણીને ગારતી હતી, તિવામાં એમ કહેવાય છે કે શ્રી. કૃષ્ણલાલ મુનશી એકાએક ફૂટપાથ ઉપર બેસી ગયો હતો અને ધણીઆણી તેને મારતી હતી. આ બનાવ પોલીસ સિપાઈની નજરે પડતાં તે ત્યાં દોડી ગયો હતો અને બંને ધણીધણીઆણીને ધમ્મ થયેલી હોવાથી તેમને સારવાર માટે હોસ્પિટલમાં ખસેડ્યાં હતાં. શ્રી. કૃષ્ણલાલ ગ્રામ્તા ઉર્ફે મુનશી હોસ્પિટલમાં જતાં રસ્તામાં મરણ પામ્યો હતો.

એમ કહેવાય છે કે શ્રી. કૃષ્ણલાલે કાંઈ પાઉડર ખાંધો હતો. પોલીસની તપાસમાં મરનારની ટ્રંકમાંથી પાઉડરનું પડીકું મળી આવ્યું હતું. આ બનાવ સંબંધે ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર ટેલરે વસંતકુંવરની ધરપકડ કરી હતી.

તેણીને મેદાનની પોલીસ કોર્ટમાં વડા પ્રેસીડન્સી મેજિસ્ટ્રેટ મી. ખંડાલાવાળા સમક્ષ હાજર કરી પોલીસની વધુ તપાસ માટે સાત દિવસ પોલીસના કચ્છમાં રાખવા અરજ કરતાં જણાવ્યું હતું કે વસંતકુંવર અને મરનાર પંજાબ અમૃતસર હોટેલમાં તા. ૧૭મીએ જીતયાં હતાં. તા. ૧૮મીએ તેણી મરનારથી જુદી પડી પંજાબ નેશનલ હોટેલમાં રહેવા ગઈ હતી. તે બાદ તેણી સામે રૂ. ૩૫૦ રોકડા અને દાગીના સંબંધે ફરિયાદ નોંધાવી હતી. તે પછી ક્રીઅર રોડ ઉપર બંને જણ લાકડીઓથી મારામારી કરતાં હતાં. આ પછી કૃષ્ણલાલ મરણ પામ્યો હતો. મરનારના મરણનું કારણ નહિ જાણવાથી મરનારની હોજરીનો લાગ કમીશ્નર એનેલાઈઝર ઉપર મોકલાવી આપ્યો છે.

વસંતકુંવરને પોલીસના ગાંનવા મુજબ પોલીસના કચ્છમાં રાખવા મેજિસ્ટ્રેટ હુકમ આપ્યો હતો.

(૩)

શ્રી. કૃષ્ણલાલ ગુપ્તા નામના આગ્રાના એક વકીલ, જેનું ગયે શનિવારે બપોર પછી ફીઅર રોડ ઉપર રસ્તા ઉપર તેની પત્ની વસંતકુંવર સાથે મારા-મારી દરમ્યાન, એમ કહેવાય છે કે એકાએક તે ફૂટપાથ ઉપર ખેસી ગયા પછી, ગરણ નીપજ્યું હતું, તેની લાશ ઉપર આજે કોરોનરે જ્યુરી ભરી હતી.

આજે મરનારની લાશ ઝોળખાવતાં વસંતકુંવરે જણાવ્યું કે હું દાલ પોલિસના કચ્છામાં છું. મરનાર મને નમાડી મુંબઈ લાવ્યો હતો. મરનાર સાથે મારાં લગ્ન થયાં નહોતાં. મરનાર સાથે તેણી કેવા સંજોગોમાં આવી હતી તે વિષે કોરોનરના સવાલના જવાબમાં વસંતકુંવરે જણાવ્યું કે ફરીદપુર રોડમાં મારો જન્મ થયો હતો. મારાં માતાપ મરી ગયાં હતાં, તે પછી આર્ય-સમાજ વાળા મારા વાલી જન્યાં હતા અને મને લાહોરમાં આર્યસમાજ સ્કૂલમાં લખુવા મૂકી હતી. સમાજવાળાઓએ મને મરનાર ગુપ્તાને સોંપી હતી. મેં મને દિલ્હી લેઈ ગયો હતો અને ત્યાંથી અમે મુંબઈ આવ્યાં હતાં.

મુંબઈની એક હોટેલમાં તા. ૧૮મી જુલાઈની રાત્રે મરનાર અને તેના મિત્રોએ દારૂ પીધો હતો અને તેઓ મને અનીતિનું જીવન ગાળવા કહેતાં મને તેમની સાથે ઝગડો થયો હતો. હું ત્યાંથી આલી નીકળી અને ખીજી હોટેલમાં રહેવા ગઈ હતી. હું રહેતી હતી ત્યાં તા. ૨૫મીની બપોરે મરનાર આવ્યો અને મને તેની સાથે જવાનું કહ્યું હતું. મરનાર પાસે આકુ હતું. મેં જવા ના પાડતાં તે આકુ સાથે ધસી આવ્યો અને મારી આંગળી ઉપર એક ધા કર્યો. તે પછી તે નીચે ઊતરવા મંજો. હું તેની પાછળ ઊતરી. તે નીચે ઊતરી પંજળ અમૃતસર હોટેલમાં ગયો અને લાકડી લેઈ આવ્યો અને મને ફટકો માર્યો. મેં લાકડી ખૂંચવી લીધી અને વળતો ફટકો માર્યો; એટલામાં તે જમીન ઉપર પડી ગયો. પોલિસે આવી પહોંચી અમને બંનેને ટેકસીમાં બેસાડ્યાં. મરનાર ક્યારે ગરણ પામ્યો તે મને ખબર નથી.

આદ જ્યુરીની તપાસ મુલતવી રહી હતી.

પોલિસે કૃષ્ણલાલના રૂમની તપાસ લેતાં વ્યાધ્યર્થ, સનંદ, ડાયરીઓ (કાગળો), એક પાઉડરનો ડબ્બો, વગેરે ચીજો મળી આવી હતી. સનંદ ઉપર 'શ્રી. કૃષ્ણ ગુપ્તા' નામ લખેલું છે, જ્યાં અગાઉનું નામ 'શ્રી. કૃષ્ણલાલ મુનસી' નામ છે. વળી તેની ડાયરીમાં લખ્યાં પ્રમાણે 'સ્વામી કૃષ્ણાનંદ બી. એ., એલ.એલ.બી.'નું નામ જોવામાં આવે છે. ડાયરીમાં ગુજરાતી લખેલો લખેલાં જોવામાં આવે છે.

મરનારનું ગરણ શાથી નીપજ્યું તે જણાયું નથી. મરનાર સાથે વસંતકુંવરને

મારામારી ચાલતી હતી, તે વખતે તેણે કંઈ પાઉડર ખાધેલો કહેવાય છે જે જનાવ ખીચા ફેટલાકાંએ ભેગેલો. પણ કહેવાય છે મરનાર આવા સંભોગોમાં સાથી મરણ પામ્યો તે ચોક્કસ કહી શકાયું નથી.

(‘મુંબઈ સમાચાર,’ તા. ૨૮:૭:૩૮)

(૪)

શ્રી. કૃષ્ણલાલ ગુપ્તા નામનો આગ્રાનો એક વકીલ જે થોડુંક ઉપર પોતાની પત્ની સાથે મુંબઈ ખાતે આવ્યો હતો, અને પોતાની ધણીઆણી વચ્ચે મારામારી દરમિયાન તે એકાએક મરણ પામ્યો હતો, તેને લગતા જનાવ ઉપર જ્યુરીએ આપેલા પોસ્ટમોર્ટમ રિપોર્ટના આધારે એવું જાણવા અભિપ્રાય પછી પડે પડ્યો હતો.

અમારા વાંચનારાઓને યાદ હશે કે ગઈ તા. ૧૪મીએ મરનાર શ્રી. કૃષ્ણલાલ ગુપ્તા વસંતકુંવર નામની એક સુવતી સાથે મુંબઈ આવી એક હોટેલમાં જીનરો હતો અને ગઈ તા. ૧૮મીએ ગુપ્તાને છોડી વસંતકુંવર ખીજી હોટેલમાં આવી ગઈ હતી. તે પછી મરનાર વસંતકુંવરને તેડવા માટે તે હોટેલમાં ગયો હતો અને જાને વચ્ચે કંઈ મારામારી થઈ હતી. રસ્તા ઉપર આ મારામારી ચાલતી હતી તેવામાં ગુપ્તાએ કંઈ સફેદ પદાર્થ ખાધો હતો, તે પછી એકાએક તે જમીન ઉપર ટૂટી પડ્યો હતો. તે પછી તેને હોસ્પિટલમાં ખસેડતાં રસ્તામાં તેનું મરણ નીપજ્યું હતું.

મરનારની લાય ઉપર કોરોનરે આજે જ્યુરીની વધુ તપાસ હાથ ધરી હતી. મુનીર અહમદ ફતેહદીન નામના ડૉલેજના એક વિદ્યાર્થીએ જુજાની આપતાં જણાવ્યું કે હું પંજાબ નેશનલ હોટેલમાં રહું છું. વસંતકુંવર મારી સામેની રૂમમાં રહેતી હતી. ગઈ તા. ૨૪મીને દિને જયોરે મરનાર તથા વસંતકુંવરને મેં દાદરે બિતરતાં જોયાં. વસંતકુંવર ખૂબો પાડતી હતી કે ‘કાંઈ જચાવો, કાંઈ જચાવો!’ તે પછી હું નીચે બિતરી આવ્યો તો મરનાર તથા વસંતકુંવર જાને ફૂટપાથ ઉપર લડતાં હતાં, એકબીજાને તમાચા મારતાં હતાં. એટલામાં ટાળું જમા થયું. તેટલામાં મરનાર હોટેલમાં જઈ કંઈ ખાતો ખાતો પાછો આવ્યો. તેના હાથમાં લાકડી હતી અને મોંઢા ઉપર સફેદ પાઉડર જેવું લાગેલું હતું. મરનારે વસંતકુંવરને લાકડીથી ઝપાટવા માંડી એટલે તેણીએ લાકડી ખૂંચવી લેઈ તેને મારવા માંડ્યો. તેટલામાં મરનાર જમીન ઉપર ખેસી ગયો. પોલીસ આવી પહોંચતાં આ જાલેને ટેક્સીમાં બેસાડી હોસ્પિટલમાં ખસેડવામાં આવ્યાં.

પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર મી. ટેલરે જુજાની આપતાં જણાવ્યું કે મને આ જનાવની ખબર પડતાં હું ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને મરનારનું મોં તથા હોઠ

કોઈ ચીજથી દાઝેલાં જેવાં હતાં. સફેદ પાઉડર તેના હોઠ ઉપર ચોંટેલો હતો. મરનારના રૂમની ઝડતી લેતાં ટ્રામની એક ટીકીટમાં વીંટાળેલો તથા એક ગ્રાસમાં કેટલોક સફેદ પાઉડર મળ્યો હતો, જે કેમીકલ એનેલાઈઝર ઉપર મોકલવામાં આવ્યો હતો.

કેમીકલ એનેલાઈઝરની તપાસમાં માલમ પડ્યું હતું કે મજકુર પાઉડર પોટાશિયમ સાઇનાઇડ હતો. જુગાની ઉપરથી જ્યુરીએ અભિપ્રાય આપ્યો કે મરનારે આપઘાત કર્યો હતો.

વસંતકુંવર અને મરનાર વચ્ચે થયેલી ઝપાઝપીને અંગે વસંતકુંવરની પોલીસે ધરપકડ કરી હતી, પણ મરનારનું કોઈના મારથી મજા નીપજ્યું ન હતું એવો ડોક્ટરી અભિપ્રાય હોવાથી વસંતકુંવરને લાહોરથી મુંબઈ લેઈ આવ્યા પછી મરનારની દયાતી ગાદ વસંતકુંવરનું શું થાય એ સવાલ ઊભો થાય છે. આથી કોરોનરે આ સંબંધમાં વસંતકુંવરને કેટલાક સવાલો મૂક્યા હતા. વસંતકુંવરે જણાવ્યું કે મુંબઈમાં તેનું કોઈ સંબંધી નહોતું.

કોરોનર : ત્યારે હવે તું ક્યાં જવા માગે છે ?

જ : મારી મરજીમાં આવે ત્યાં.

સ : પંજાબ જવું છે કે કોઈ આશ્રમમાં ?

જ : મારે પંજાબ પણ જવું નથી, તેમ આશ્રમમાં પણ નહિ.

સ : તારી પાસે કંઈ પૈસાટકા છે ?

અને તપાસ કરનાર અમલદારે જણાવ્યું હતું કે હાલ તેણી પોલીસના કબજામાં હતી ત્યારે નેશનલ હોટેલના માલિક તરફથી તેની ખાવાપીવાની વ્યવસ્થા થતી હતી. તેની પાસે કંઈ પૈસાટકા નથી.

કોરોનરે વસંતકુંવરના ધારાશાસ્ત્રીને જણાવ્યું કે બાઈ હોટેલમાં તો નિગ્રાહાર છે. એ ઉમરદાયક છે એટલે ગમે ત્યાં જવાની એને છૂટ છે, પણ મુંબઈ શહેર એવું છે કે ત્યાં રૂસાવાના પ્રસંગો ઘણા જનવા સંભવ છે.

કોરોનર : જો કોઈ સફેદ કપડાંવાળો હિસ્તાદ મળી જશે તો તેણીનું જીવન બધું ધૂળધાણી કરી નાખશે, માટે તેણીને રેરક્યુ હોમ અથવા કોઈ આશ્રમમાં મોકલવી ઠીક થઈ પડશે.

મી. આલવા : જની ગએલા જનાલોને પરિણામે તેણીનું મન હાલમાં અસ્થિર છે અને વળી તેણી પોલીસના કબજામાં છે, તથા તેણીનો છૂટકારો થયા પછી અને તેણી જરા સાન્ત જન્યા પછી તે વિષે વિચાર થઈ શકશે.

('મુંબઈ સમાચાર,' તા. ૮:૮:૭૮)

મારી નિરાશા

‘પાટીદાર’ના ગયા અંકમાં પૃષ્ઠ ૪૬૩ ઉપર ‘સાત ગામના લાઇઓને’ એ નામે મારી પત્રિકા છપાઇ છે, એ સંબંધે મારે નિરાશા માથે જણાવવું પડે છે, કે :

મોટાં કુળવાન ગણાતાં જાર. ગામેમાંનાં પાંચ છ ગામેને જીજ્ઞાસાત ગામેવાળા કન્યા આપવા નહિ હોવાથી અને તે ગામેમાં કન્યાઓની અછત થતી હોવાથી તેમજ તેમની કન્યાઓ મોટાં સાત ગામેમાં આપવા માટે મોં માગી પરકુલ આપવાથી કદંગી સ્થિતિમાં મૂકાએલાં એ પાંચ છ ગામ આ સાત ગામેમાંથી છૂટાં પડી ગયાં. આ વાતને કેટલાંક વરસ થઇ ગયાં.

હવે આ જે સાત ગામે અલગ પડી ગયાં તેમની કન્યાઓ તે પાંચ છ ગામમાં કોઇ કોઇ વાર જતી, તે પણ તે ગામ છૂટાં પડ્યાને દારણે અટકી પડી અને સાત ગામેમાંજ આપવાનું રહ્યું. તેમાં પોતાનું ગામ પાદ કરતાં છ ગામેમાંજ આપવાની દરજ આવી પડી.

આ સાત ગામેવાળાઓને છૂટાં પડી ગએલાં એ પાંચ છ ગામેના આગેવાનો પોતાનો ગોળ છોડી, આગળ પડતા કહેવડાવવા, કન્યાઓ આપે છે; તે ઉપરાંત અદેશરનાં જીજ્ઞાસાત ગામે, કાનગ, વાઙળ, દરકોશી, વગેરેની કન્યાઓ આવે છે. તેથી આ સાત ગામમાં કન્યાઓની સંખ્યા વધી પડી. કેટલીક કન્યાઓ તો વીસ વરસની ઉગર વટાવી ગઇ છતાં વર શોધ્યો મળતો નથી; અને લાગતગ તથા ખટપટ કરીને કન્યા આપવા પ્રયત્ન કરવા પડે, એ સ્થિતિમાં વરના ગાપ માયા વગરની પરકુલ માગે! આમ સાત ગામેનું ક્ષેત્ર (કન્યા આપવા પૂરતું) ઘણુંજ સાંકડું થઇ ગયું અને ભારે મુશ્કેલી ઉભી થઇ. આ વાત ઝાલા મમજુ લાઇઓના મનમાં રમી રહ્યા છતાં કોઇ ઉપાય શોધવા પ્રયત્ન થયો નથી.

થોડાક દિવસ ઉપર હું નડિયાદ મીસનના દવાખાનામાં ગયો ત્યારે નડિયાદના અગ્રગણ્ય દેસાઇ કુટુંબના શ્રીમાન્ ગોપાળદાસ વિહારીદાસ દેસાઇએ અને વસો ત્રાળા શ્રીમાન્ દરજાર ગોપાળદાસ અંબાઇદાસ દેસાઇએ સાત ગામેના લાઇઓને, વિચાર કરી રસતો કાઢવા, એકઠા કરવાની તજવીજ કરવા મને સુપ્રત કરી, જે વખતે ભાદરજના રા. રા. તુલસીભાઇ જકોરભાઇ અમીન પણ હાજર હતા.

મારા મનમાં આ વાત કેટલાક વખતથી ઘોળાતી હતી, તેમાં આ આગેવાનોનો સાથ મળ્યો જણી રાજ થયો અને તે કામ ઉપાડી લેવા વિચાર કર્યો. દરજાર ગોપાળદાસે અને નડિયાદના રા. રા. જયભાઇ મકનદાસે

આ સભા વડતાલ ભરવામાં આવે તો સ્વાગતની જાંધી જવાળાદારી અને ખર્ચ પોતે ઉપાડી લેવા કબુલ કર્યું.

તરત જ ભાદરવે આવી મેં પત્રિકાઓ પરપ છપાવી, જે 'પાટીદાર'ના ગયા અંકમાં પૃષ્ઠ ૪૬૩ ઉપર પ્રસિદ્ધ થઈ છે. સાત ગામેના ઘેર તથા જહાર-ગામ રહેતા વિચારકો, આવેવાનો, સુધારકો, વગેરેને ટપાલ માર્ગે અને કેટલીકને ખાસ માણસ મારફતે તે મોકલી સહીઓ લેવામાં આવી. તે પત્રિકાઓ તા. ૧:૭:૭૩થી રવાના કરી. તા. ૧૫:૭:૭૩ સુધીમાં જવાળા મોકલવા વિનંતી કરી. પણ તા. ૫:૮:૭૩ સુધીમાં જે ગણવામાં આવેલી પત્રિકાઓના અભિપ્રાય આપ્યા કે વડતાલમાં એકત્ર થવાની જરૂર છે, અને દિવાળીમાં અથવા તે પહેલાંના દિવસમાં એકઠા થવા સાનુકૂળ છે.

પણ ક્યાં પરપ પત્રિકાઓ અને ક્યાં રપ જવાળા? હવે મને મારો વિચાર અમલમાં મૂકવામાં ભારેમાં ભારે નિરાશા સંપડી છે કે એકઠા થવા સંભવ નથી, એકઠા થવા ઇચ્છા નથી; અને ચાલતું રમસીઉં ગાડું ચાલે એમ જ ધણીખરા હાથ છે. પ્રભુ આ ભાઈઓને સફળતા આપી વિનાશને પથે જતા અટકાવી તેમને સન્માર્ગે લેઈ જવા પ્રેરણા કરે.

ભાદરવે, તા. ૫:૮:૧૯૭૮ મજભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ

નળુવાળેગ

૧૭. હરિજનોને સમાન હક

: મુંબઈ સરકારે નીચે પ્રમાણે નહેરુનામું પ્રસિદ્ધ કર્યું છે: *

સરકારને એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે હરિજનોને કેટલીકવાર ભાડાનાં વાહનોમાં અને મોટરોમાં બેસવા દેવામાં આવતા નથી, અને કેટલીકવાર તેમને સમજાવીને ભાડાનાં વાહનોમાં દાખલ થતાં આડકતરી રીતે રોકવામાં આવે છે.

આ સંજોગમાં, મુંબઈ સરકારની જહારનાં નહેરુ સ્થળોમાં ભાડે અપાતી કે ભાડે ફરતી મોટરોનું નિયંત્રણ કરવા માટેના નિયમોમાંના ૩૪મા તરફ પ્રજાનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે. આ નિયમમાં જણાવેલું છે કે કોઈ પણ હાંકનાર કે માલિક કે માલિકની નોકરી કરતો માણસ કોઈ પણ માણસને તેની ગાતને કે કોઈને કારણે તેને ટિકિટ વેચવાની ના નહિ પાડી શકે, અથવા તો જેની પાસે ટિકિટ હોય તેને ખાલી જગાએ બેસવા દેવાની ના નહિ પાડી શકે. એ જ નિયમોમાંના ૪૫મા નિયમ પ્રમાણે જિલ્લા પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટને એવી સત્તા આપવામાં આવેલી છે કે કોઈ પણ ભાડાનું વાહન હાંકનાર માલિક

કે તેનો નોકર આ નિયમનો અથવા એ નિયમની રૂએ કાઢેલાં હુકમોનો જરા પણ ભંગ કરે તો તે હાંકનાર કે માલિકનો પરવાનો તહકૂબ કરવો કે રદ કરવો.

સરકારે એવા હુકમો કાઢેલા છે કે ભાડાનાં વાહનોમાં ને મોટરોમાં હરિજનોની સામે કશો ભેદભાવ રાખવાની મનાઈ કરનારા ને નિયમો છે તેનું જરાજર પાલન થાય તેની તકેદારી જિલ્લા પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટોએ રાખવી, અને એ નિયમોના ભંગના ને દાખલા તેમના ધ્યાન ઉપર લાવવામાં આવે તેમાં સખત પગલાં લેવાં.

સરકારને એમ પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે કેટલીક હોટેલો હરિજનોને જમાડવાની ના પાડે છે. સરકાર ઇચ્છે છે કે આહારવિહારનાં સાર્વજનિક સ્થળોમાં નાતને કે કોમને કારણે એવાં કશો ભેદભાવ ન રખાવોં જોઈએ. હવે એક નવો નિયમ કરવામાં આવેલો છે તેના તરફ પ્રગતિ ધ્યાન જેવધામાં આવે છે. એ નિયમ એવો છે કે પરવાનો લેછોને સાર્વજનિક આહારવિહારનું સ્થાન અલાવનાર કોઈ પણ માણસ કોઈ પણ હરિજનને, તે હરિજન હોવાને કારણે, પોતાના સ્થાનમાં પેસવા દેવાની ના નહિ પાડી શકે. ૧૯૦૨ના મુંબઈ શહેરના પોલીસ કાયદાની કલમ ૨૨ (૧) (અ)ની રૂએ મુંબઈ શહેરના પોલીસ કમિશનરે અને — મુંબઈ શહેર સિવાયના જાગોમાં ૧૮૯૦ના મુંબઈ જિલ્લા પોલીસ કાયદાની કલમ ૩૯ — કની રૂએ જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટોએ સાર્વજનિક આહારવિહારનાં સ્થળો અલાવવાની ગાળતમાં કરેલા નિયમોમાં આ નિયમ દાખલ કરવાનો સરકારે ઠરાવ કરેલો છે. આ નિયમના ભંગને સાર આ નિયમો પ્રમાણે આપેલા પરવાના, પરવાના આપનાર અધિકારી રદ કરશે.

(‘હરિજનગંધુ,’ તા. ૩૧:૭:૧૯૩૮).

૧૮. અસમાન લગ્નો અને અનેકપત્ની વિવાહ અટકાવવાની જોગવાઈ

મુંબઈ ધારાસભાની પૂનામાં શરૂ થનારી આગામી બેઠકમાં થીમતી લીલાવતી મુનશી તરફથી અસમાન લગ્નોની અટકાયત કરનારું તેમ જ અનેકપત્ની વિવાહની અટકાયત કરનારું, એમ બે બીલો રજૂ થનાર છે. એ બંને બીલોને લગતી વિગતો નીચે મુજબ છે. પહેલા બીલનો હેતુ ૪૫ વરસથી મોટી ઉમરના પુરુષોને ૧૮ વરસથી નાની ઉમરની છોકરીની સાથે લગ્ન કરતાં અટકાવવાનો છે.

આ બીલનાં કારણો અને ઉદ્દેશોમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે આ ઈલાકામાં ૪૫ વરસથી મોટી ઉમરના પુરુષોનાં સમીર ઉમરની છોકરીઓ સાથેના લગ્નો રિવાજ ધણો પ્રચલિત છે. અને આવાં અસમાન લગ્નો સામે લાંબા વખતથી પ્રગમત અમત થયો છે. આથી આ બીલ એવાં અસમાન લગ્નોને સખપાત્ર અને ‘કોબીએલ’ યુનો ઠરાવવા માટે ચોજવામાં આવ્યું છે.

આવી જાતના કાયદાઓ મદદરૂપ, વડોદરા અને કાઠાહ જેવાં દેશી રાજ્યોએ સ્વીકાર્યા છે.

આ 'ખીલમાં' આવાં અસમાન લગ્ન કરનાર વરરાજાને, કન્યાનાં વાલીને, લગ્નનો વિધિ કરાવનાર શાસ્ત્રીને તેમજ તેવાં લગ્નમાં મદદ કરનારાઓને સજા કરવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. ખીલમાં અસમાન લગ્નની વ્યાખ્યા ૪૫ વરસથી વધુ ઉંમરના પુરુષનાં ૧૮ વરસથી નાની ઉંમરની છોકરી સાથેનાં લગ્ન તરીકે કરવામાં આવી છે.

શારદા એક્ટમાં રહી ગયેલી છટકાચારીઓ બંધ કરવાની આ ખીલમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

આવાં અસમાન લગ્નો માટેની સજા એક વરસની કેદ અથવા તો રૂ. ૧૦૦૦નો દંડ અથવા બંને સજા કરવાની જોગવાઈ આ ખીલમાં કરવામાં આવી છે.

ખોળ ખીલનો હેતુ હિંદુઓને એક કરતાં વધુ પત્નીઓ કરતાં અટકાવનારો કાયદો કરવાને લગતો ખરડો રજૂ કરવાનો છે.

આ ખરડાનાં કારણો અને ઉદ્દેશોમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે હવે વખત આવી પહોંચ્યો છે, જ્યારે હિંદુસમાજે સમયની સાથે આગળ વધવું જરૂર છે. હિંદુ સમાજ હવે આવી જાતનો ખરડો દાખલ કરવા માટે પૂરતો આગળ વધ્યો છે. જો સ્ત્રીઓનો દરજ્જો પુરુષોના દરજ્જાના જેટલોજ વધારવો હોય તો એક કરતાં વધુ પત્નીઓ કરવાનો રિવાજ નાબૂદ કરવો જ જોઈએ.

(‘જન્મભૂમિ,’ તા. ૭:૮:૭૮)

૧૯. વિદ્યાર્થીને સ્કોલર્શીપ

આજુદ, ચકલાસી વગેરે ૨૭ ગામોના ગોળને પત્રે, એ ગોળનાં ગામોના જે વિદ્યાર્થીઓ મુંબઈ યુનિવર્સિટીના મેટ્રિકની પરીક્ષામાં પાસ થયા હોય તે પૈકી જે વિદ્યાર્થી અગર વિદ્યાર્થિની સૌથી વધારે માર્ક્સ મેળવે અને કોલેજમાં અભ્યાસ આગળ ચાલુ રાખે તેને વાર્ષિક રૂ. ૧૨૦ સ્કોલર્શીપ આપવાનો ઠરાવ કર્યો છે. તે ઠરાવ અનુસાર એ ગોળના જે વિદ્યાર્થીઓ અગર વિદ્યાર્થિનીઓ ગાંધી મેટ્રિકની પરીક્ષામાં સૌથી વધુ માર્ક્સ મેળવ્યા હોય અને કોલેજમાં અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો હોય તેને ઉપરની સ્કોલર્શીપ આપવાની છે. માટે તેવા વિદ્યાર્થીઓ અગર વિદ્યાર્થિનીઓ ‘વકીલ અંબાલાલ લાલુભાઈ પટેલ, ડૉ. ચોસ્ટની બાબુભાઈ, નડીઆદ,’ એ સરનામે તા. ૩૦ સપ્ટેમ્બર પહેલાં પોતાની અરજી મોકલી આપવી. ત્યાં પછીની અરજી કરનારનો સ્કોલર્શીપ ઉપર હક રહેશે નહિ.

ચર્ચાપત્ર

૯. પાટીદાર મંડળના સંચાલકોનું પક્ષપાતી વલણ - ૨

‘પાટીદાર’ના ગયા અંકમાં પૃષ્ઠ ૪૬૫ ઉપર ઉપરના વિષય સંબંધે જે ચર્ચાપત્ર છપાયું છે તે વિષે હું નીચે પ્રમાણેની હકીકત જણાવું છું:

આણંદના પા. કરસનદાસ ભાઈજીભાઈના બાળકગ્ન બાળતમાં મીટીંગ બોલાવવા અને જે પ્રશ્ન સંબંધી પુનઃ વિચાર કરવા મેં ત્રણ ચાર વખત, નીચે પ્રમાણે પત્રો લખ્યા, અને તે સંબંધી કંઈજ દાદ મળી નહિ, એટલે હું પણ મંડળના સંચાલકોના અયોક્ષ વલણથી કંટાળી ગયો છું.

પ્રથમ કાર્યવાહક મંડળની સભા તા. ૩૦:૧૧:’૩૭ના રોજ મળી હતી. અરે બૂલ થઈ, તે અગાઉ મળી હતી, ત્યારે પૂ. ગાંધીજીનો લીંબાસી વાળાં બાળકગ્નો ઉપર મત મંગાવવાનો ઠરાવ થયો હતો.

(૧) ત્યાર બાદ ૩૦:૧૧:’૩૭ના રોજ પૂજ્ય ગાંધીજીના જવાબ ઉપર નિર્ણય કરવા મંડળની સભા મળી હતી, અને તેમાં મેં સખ્ત વિરોધ કર્યો હતો કે, “ભણે તમે લીંબાસીવાળાં બાળકગ્નો સામે ફરિયાદો મોકલો; પણ આણંદના પા. કરસનદાસ ભાઈજીભાઈ ઉપર તો બે વખત મોકલો; એટલે કે લીંબાસીવાળાંની સરખામણીમાં આણંદના ગૃહસ્થ ઉપર તો જરૂર ફરિયાદ કરવી જ જોઈએ. અને મિનિટબુક વાંચવામાં આવી, અને તેમાં પા. કરસનદાસના ઉપર ફરિયાદ ન કરવી, એવો આગલી મીટીંગમાં થયેલો - કહેવાતો - ઠરાવ નીકળ્યો નહિ. એટલે કારોબારીની સહાના પ્રમુખ સાહેબે તુરત જ મિનિટબુકમાં ઉમેરાયું કે આગલી મીટીંગમાં તેમના ઉપર ફરિયાદ ન કરવી એવો ઠરાવ થઈ ગયો છે; એટલે મારી ચર્ચા કાનૂન બહાર છે. આ મારો પહેલો પ્રયાસ.

(૨) તા. ૩૦:૧૧:’૩૭ની મીટીંગ મળી તેજ દિવસે મેં મંડળના પ્રમુખ સાહેબ શ. મગનભાઈ શંકરભાઈ ઉપર બધી હકીકત લખી મોકલી, કારણકે તેઓશ્રી ઉપલી મીટીંગ વખતે હાજર નહોતા. તેમનો તા. ૪:૧૨:’૩૭નો જવાબ આ સાથે આપેલો જોવા બીજો છે.

“શ્રી. ચતુરભાઈ કાલીદાસ પટેલ, આણંદ

“વડોદરાથી લિ. મગનભાઈ શંકરભાઈના ઘડીત. જત તમારો તારીખ ૩૦:૧૧:’૩૭નો પત્ર મળ્યો.

“તમે જે હકીકત લખી તે જણી. એ બધી હકીકત મંત્રી ઉપર મોકલી આપો અને તે હવે પછીની મીટીંગમાં એ વસ્તુ રજુ કરે અને એના વિષે જે કરવું ઘટે તે યોગ્ય તે થઈ શકશે એજ.

“મગનભાઈ પટેલ”

આ મારો ખીજો પ્રયાસ.

(૩), છેલ્લે રા. વેણીભાઈની સૂચનાથી મેં આ જાગત તા. ૧૧:૪:૭૮ના રોજ ખીજો વિરોધદર્શક પત્ર રા. શિવાભાઈ રણછોડભાઈ ઉપર લખ્યો, અને ફરિયાદ કરવાની મુદત વીતી ગય, તે પહેલાં આ જાગત ફરી ઉપસાવવા મીટીંગ બોલાવવા વિનંતિ કરી, જેનો જવાબ તા. ૧૩:૪:૭૮નો આ સાથે સામેલ છે.

“ભાઈશ્રી ચતુરભાઈ પટેલ,

“તમારો મારા ઉપરનો પત્ર મને ગમ્ય કાલે મળ્યો છે. જવાબમાં જણાવવાનું કે પાટીદાર મંડળની પરિષદ નજીકમાં ભરાવાની હોવાથી કારોગારી મંડળ બોલાવી શકાય તેમ નથી, તેમજ તમારા પત્ર સિવાય કોઈનો પત્ર નથી. એટલે વધારે માણસોની સહીઓથી રીક્રીઝીશન આવે તો જ તાત્કાલિક સભા બોલાવાય. એટલે પરિષદ વળતે કારોગારીમાં કારોગારી મંડળ રજા આપે તો તમે ત્યાં જો જાગત ચર્ચાઓ એવી આશા છે.

“હજી પરિષદની તારીખો નક્કી થઈ શકી નથી. તમારી જરૂર તો એકાદ અડવાડિયા પહેલાં પડશે. એટલે ત્રણેક દિવસમાં તારીખો નક્કી થશે, એટલે તમને જણાવીશ. પછી ઓડ જવાનું થશે. તમારું સરનામું હવે મને આપતા રહેશો.

“શિવાભાઈ ર. પટેલ,

“મંત્રી, પાટીદાર મંડળ.”

આ મારો ત્રીજો પ્રયાસ.

મંડળનો કારોગાર રા. ભાઈ ઇશ્વરભાઈએ ‘પક્ષપાતી’ હોવાનું આરોપણ કયું છે, એ સીધી અને સાદી ભાષા છે. નહિ તો આ જંધારણીય જમાનામાં agentના ઉપર કયું કામ છે, અને કયું કામ order of order કરાવવું એની સત્તાવાળી પદ્ધતિઓ હોય, તેવી કાર્પવાહીમાં, એ તો પક્ષપાત નહિ; પણ સુસજ્જનોનો વિવેકવિચાર કહેવાય; જલ્દે આલાકી કહેવાય!

તા. ૬. મારો એથો પ્રયાસ વડોદરાના સરનામે રા. મગનભાઈની સૂચના અનુસાર મંત્રીજી ઉપર લખેલો હરિપુરા મહાસભા પહેલાંનો પત્ર હતો. જે રા. મગનભાઈએ મને મોંઢોમોંઢ કહેલું કે મેં તમારો પત્ર મંત્રીજી ઉપર રવાના કર્યો છે. પરંતુ તે પણ મીટીંગ વળતે બોવાઈ ગયો હશે એમ જાહેર થયું.

ચતુરભાઈ કાળિદાસ

૧૦. પાટીદાર મંડળના સંચાલકોનું પક્ષપાતી વલણ—૩

‘પાટીદાર’ના આવજીના અંકના પૃષ્ઠ ૪૬પથી ‘પાટીદાર યુવક મંડળના સંચાલકોનું પક્ષપાતી વલણ’ એ ઉપર લીંબાસીના ભાઈ ઇશ્વરભાઈ જીવાભાઈએ

લાંબુ ચર્યાપત્ર આપ્યું છે. એટલા લંગાણમાં ઉતરવાનું હું કંઈ કારણ જોતો નથી, પણ એના મુખ્ય મુદ્દાઓના જવાબ આપુ છું:

૧. જે બાળલગ્નની વિરુદ્ધ ફરિયાદ ર્થાથી જનસભાજ ઉપર વધારે જરૂરી અસર થાય એવાંજ બાળલગ્ન વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવી એવો ગંડળનો સામાન્ય નિયમ છે. બાકી બાળલગ્નો તો એટલાં જ્યાં થાય છે કે તેને પહોંચી પણ ન સકાય, એવી સ્થિતિ છે,

૨. આજુદના ભાષ કસનદાસે પોતાના દીકરાનું બાળલગ્ન કરેલું, તેમાં વરનીજ ઉમર કાયદાથી કંઈક નાની છે. અને તેથી એ બાળલગ્ન વિરુદ્ધ ફરિયાદ ન કરવામાં આવે તો એવા બાળલગ્નનું અનુકરણ ચલાવે જરામ સંભવ નથી. આમ માનીને કાર્યવાહક ગંડળે તેમની વિરુદ્ધ ફરિયાદ નહિ કરવાનું ઠરાવેલું.

૩. લીંબાસીના જે બે ભાઈઓએ બાળલગ્નો કરેલાં તેમાં વરકન્યા બંનેની ઉમર કાયદાથી નાની હતી. અને કન્યાઓની ઉમર તો એટલી જ્યાં નાની હતી કે તેમના વિરુદ્ધ કેસ કંડવોજ જોઈએ એમ રરતે જનારને પણ લાગે. તેમાંયે એક કન્યાની ઉમર તો આઠજ વર્ષની હતી, એટલે એ લગ્ન જો વડોદરા રાજ્યમાં થયું હોત તો એ લગ્નજ ફેડ મળ્યાત! વળી ચર્યાપત્રમાં એમણે આ બાળલગ્ન કરવાનાં જે કારણો દર્શાવેલાં છે એ કારણોએ જો ફરિયાદ ન માંડી હોત તો લીંબાસી અને તેના જેવાં જ્યાં ગામોના પાટીદારોને નાની કન્યાઓ સાથે લગ્ન કરવાની પરવાનગી આપ્યા જેવું થાત. આ લગ્ન વિરુદ્ધ ફરિયાદ કર્યાથી મંડળ એમ આશા રાખે છે કે આવાં બાળલગ્ન એવા ભાષઓ દ્વેષી નહિજ કરે.

૪. ચર્યાપત્રી છેવટમાં જણાવે છે કે કસનદાસ ભાષએ રોટલાને દુઃખે પોતાના દીકરાનું બાળલગ્ન કર્યું, “તેના કરતાં જો કાંઈ વિધવા સાથે પુનર્લગ્ન કરી રોટલાનું દુઃખ મટાડ્યું હોત તો તે જની ચકે તેવું હતું.” આ અનિવાર્ય મળ્યા નહિ.” પણ કસનદાસભાષની દલીલ તો એજ છે કે પોતાને ઘરમાં જોરમાયું લાવીને ઝગડો ધાલવો નહોતો, તેથીજ વિધવા કે કન્યા સાથે એમણે લગ્ન કર્યું નહોતું. પણ લીંબાસીના ભાષઓ પોતાનું કુળાધિમાન છોડીને અને એ રીતે મોટાં ગામોમાં કન્યા આપવનો મોહ છોડીને પોતાના સરખાં કે સહેજ નમતાં ગામોના ગોળમાં દાખલ થઈ ગયા હોત તો પોતાના દીકરાઓ માટે પૈસા આપીનેય કન્યા મેળવવા આવાં ફાંફાં મારવાં ન પડ્યાં હોત અને આવાં બાળલગ્નનાં જોખમ વહોરવાં ન પડ્યાં હોત. આવી એમની કુપ્રથા તોડવાને માટે પણ એમના ઉપર ફરિયાદ કરવી ઈચ્છ હતી.

આ જ્યાં વસ્તુસ્થિતિ ઉપર વિચાર કરીને કાર્યવાહક મંડળે પોતાનો કસવ

કર્ચો હતો. પણ એ ઠરાવથી લીંગાસીના લાઈઓને અથવા તેમના જેવા માનસ વાળાને ઠરાવમાં પક્ષપાતી વલણ લાગ્યું હોય તો તેનો ઉપાય નથી.

આ ઠરાવ ફરવયા માટે કાર્યવાહક મંડળના એક મંત્રી લાઇ ચતુરભાઈ કાળિદાસ પટેલે મને કામગીરી લખેલો. ઉપરનો ઠરાવ યથો તે સભામાં તે લાઇ હાજર હતા, અને એમણે ચર્ચામાં સારી રીતે ભાગ લીધા પછીજ ઠરાવ યથો હતો; છતાં ફરી મીટિંગ બોલાવવાને નહું શું કારણ ઉપસ્થિત થયું હતું તે તેમણે પોતાના કામગીરીમાં જણાવ્યું નહોતું. તેમજ તેમના મિત્રાચ બીજા કોઈના પણ એ પ્રમાણે કામગીરી નહોતો. એટલે મેં તેમને જવાબ આપેલો કે ફરી જાસ સભા બોલાવવાને માટે રેક્રીઝીશનની જરૂર છે. પણ ત્યાર પછી તેમણે કે કોઈએ રેક્રીઝીશન મોકલ્યું નથી. એટલે મારાથી સભા બોલાવી શકાઈ નથી. વળી સભા બોલાવવાનો એમને આમદ્દ હોજર તો તે પણ એક મંત્રી હતા અને પ્રમુખશ્રીને મળીને તેમણે સભા બોલાવવાની વ્યવસ્થા કરવી જોઈતી હતી.

શિવાભાઈ ર. પટેલ

મંત્રી, પાટીદાર મંડળ

૧૧. પાટીદાર મંડળના સંચાલકોનું પક્ષપાતી વલણ-૪

મયા આવણુ મામના 'પાટીદાર'ના અંકમાં ૫૪ ૪૬૫ ઉપર 'પાટીદાર મુવક મંડળના સંચાલકોનું પક્ષપાતી વલણ' એ મથાળાના અર્થાપત્રનો નીચે મુજબ જવાબ આપું છું:

લીંગાસીના જાળલગ્નનો કેસ મારી પાસે આવ્યો તેજ વખતે આણુંદના જાળલગ્નનો કેસ પણ મારી પાસે આવેલો; પરંતુ ફરિયાદ માંડ્યા જેટલી દકીકત, પુરાવા અને સર્ટીફિકેટો મારી પાસે આવેલાં નહિ. તે દરમિયાન જને કેસવાળા મારી ઉપર સદરહુ કેસોની ફરિયાદ નહિ કરવા ઘણાં દજાણુ લાવેલા. આણુંદના કેસમાં મને લાગેલું કે આ કેસ આણુંદ મ્યુનીસિપાલિટીના પ્રમુખનો છે, તે કેસ ન કરવો એ યોગ્ય નથી; તેથી મેં કહેલું કે ફરિયાદ ન કરવી એ મારાથી જનશે નહિ અને પાટીદાર મંડળના કાર્યવાહક મંડળ ઠરાવ કરી મને ના પાડે નહિ ત્યાં સુધી મારાથી ફરિયાદ નહિ કરવાનું જનશે નહિ. હું હમેશાં એવા વિચારનો છું કે હંમરો જાળલગ્ન થાય છે તે બધાં જાળલગ્નોની ફરીઆદો કરવાનું પહોંચી શકાય નહિ. જેમને પગાણુ કન્યા ગળે છે. તેમના ઉપર ફરીઆદ ન થાય તો સાફ. તેથી લીંગાસીના કેસના સંબંધમાં મેં તેમને કહેલું કે લીંગાસી મામના સંજોગ જોતાં મારાથી જનશે તો ફરીઆદ નહિ કરે. પરંતુ મેં તે જાળલગ્ન સંબંધે નોટીસો આપી વર્તમાનપત્રોમાં

અજર આપેલી, તે ઉપરથી પાટીદાર મંડળના જોક સભ્ય શ્રી. નરસિંહભાઈએ મને લખેલું કે લીંબાસીની ફરીઆદ કરવાના છે કે કેમ? તે ફરીઆદ નહિ કરવાના મેં મારા વિચારે જણાવેલા, તેના જવાબમાં તેમણે મને જણાવેલું કે તમે જ્યાં સુધી આવી ફરીઆદો નહિ કરો ત્યાં સુધી તે સમેવડીયાં ગામોમાં કન્યા આપતા નહિ થાય ને તેથી બાળલગ્ન કરતા નહિ અટકે. આથી મેં લીંબાસી શ્રી. ઈશ્વરભાઈને તે કાગળની નકલ સાથે લખ્યું કે, મારી આ સ્થિતિ છે, માટે આપ પાટીદાર મંડળના કાર્યવાહક મંડળને આપની હકીકત જણાવો. કાર્યવાહક મંડળ આગ્રા કરશે તે મુજબ હું વર્તીશ.

આથી આજુદે અને લીંબાસી અને કેસોની અરજીઓ કાર્યવાહક મંડળ પાસે ગઇ. કાર્યવાહક મંડળે મીટીંગ બોલાવી. બંનેની હકીકત કાર્યવાહક મંડળે સાંભળી. આ વખતે શ્રી ઈશ્વરભાઈ હાજર હતા, તેમણે પણ પોતાની દલીલો ફરીઆદ નહિ કરવા માટે રજુ કરી. આજુદની ફરીઆદ ન કરવી એમ હતું. લીંબાસીની ફરીઆદ માટે મદદાત્મા ગાંધીજીના અભિપ્રાય માટે મોકલવા હતું અને તે કામ શ્રી. રાવજીભાઈ મણિભાઈને સોંપાયું. તેમણે જવાબપક્ષની દલીલો સાથે લખ્યું અને તે સંબંધમાં મદદાત્માજીનો અભિપ્રાય આપ્યો. તે અભિપ્રાય ધ્યાનમાં રાખી હેવટનો ઠરાવ કરવાને ફરીથી કાર્યવાહક મંડળની મીટીંગ બોલાવી. તેમાં એ અભિપ્રાય રજુ થયો અને ઘણી ચર્ચા ચાલી. ૯ સભ્યો હાજર હતા, તે પૈકી ફક્ત શ્રી ભગવાનદાસ કાશીભાઈએ ફરીઆદ નહિ કરવા અભિપ્રાય આપ્યો, બાકીના ૮ સભ્યોએ ફરીઆદ કરવાની તરફેણમાં મત આપ્યો. આ વખતે પણ ઈશ્વરભાઈ વગેરે લીંબાસીના ભાઈઓ હાજર હતા. તેમણે પોતાની દલીલો રજુ કરી, છતાં ફરીઆદ કરવી એમ હતું. મારે તો કાર્યવાહક મંડળની આગ્રા મુજબ વર્તવું જોઈએ, એથી જ મેં ફરીઆદ કરી હતી; મેં કોઈ મતનું પક્ષપાતી વલણ લીધું નથી.

ત્રણી તેજ ચર્યાપત્રમાં ભાઈ ઈશ્વરભાઈ જણાવે છે કે લીંબાસીના બંને કેસોમાં કન્યાની માતાઓને પણ આરોપીમાં લીધી છે, પરંતુ મિત્રાલના કેસમાં કન્યાની માતાને આરોપીમાં લીધી નથી, એ પણ પક્ષપાત્ કર્યો છે. તેના જવાબમાં જણાવું છું કે લીંબાસીના કેસમાં કન્યાની માતા અને પિતા અને વરના પિતા, એ રીતે ત્રણ તોહોમતદારોનાં નામ લખ્યાં છે, પણ વરની માતાનું નામ તોહોમતદારમાં લીધું નથી. પરંતુ મિત્રાલના કેસમાં ફરીઆદ અરજીમાં વરની માતા, પિતા આફ્રિકા હોવાથી વાલી તરીકે દાદા, અને કન્યાની માતા તથા પિતા, એ રીતે ૪ જણને આરોપી ગણી ખેડાના ડિ.

મેંછિરટ્ટેને ફરીઆદ આપેલી. તેની પ્રાથગિક તપાસ થઈ ત્યાર બાદ વર અને કન્યા બંનેની માતાનાં નામ ડિસ્ટ્રિક્ટ મેંછિરટ્ટે કમી કર્યા હતાં. આ બાબતની ખાત્રી શ્રી. ઇશ્વરભાઈ મારી પાસે ફરીઆદ અરજી છે તે ઉપરથી અગર ડિસ્ટ્રિક્ટ મેંછિરટ્ટેની કોર્ટમાંથી કરી લેશે. મારું અંતઃકરણ જેમને પરાણે કન્યાઓ મળે છે તેમને બને તેટલી રાહત આપવી એમ માની ભાઈ ઇશ્વરભાઈના દયાળુથી લીંબાસીના કેસમાં વરની માતાનું નામ તો તોહોમતદારમાં લીધેલું નહિ.

ખરી રીતે તો થી. ઇશ્વરભાઈ આ બંને કેસોની બધી સ્થિતિ જાણે છે, છતાં પોતેજ આ ચર્ચાપત્ર લખવામાં પક્ષપાત કર્યો છે, તેથી દિલગીર છું.

નરસંડા

વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ

ગ્રંથપરિચય

૬૯. સંકટની શોધમાં, ગાંડીવ કુમારમાળા-૧૨ : લખનાર-બીમભાઈ દેસાઈ; પૃષ્ઠ ૧૬૭, કિંમત ૧-૨-૦. આ કલ્પનાકથામાં ગુજરાતી યુવકે સંકટની શોધમાં આફ્રિકા જઈ કેટલાં ભયંકર સાહસ બેડમાં તેનાં રામાયક વર્ણન છે. પણ એ કલ્પનાઓમાં આફ્રિકાની ભૂગોળ વિષે પણ કલ્પનાઓ જ કરી લેખકે પોતાનું અજ્ઞાન પ્રકટ કર્યું છે: (૧) કાન્તિપ્રમાદનું સરનામું અનંત પાસે આમ લખાવ્યું છે: 'ઉગાંડા, મોઝામ્બા, પૂર્વઆફ્રિકા' (પૃષ્ઠ ૧૧)! ક્યાં મોઝામ્બા ને ક્યાં ઉગાંડા! (૨) નુડમગર્ગ (પૃષ્ઠ ૧૪) નામે કોઈ સ્ટેશન આખી ઉગાંડા રેલવેમાં નથી. (૩) 'મોઝામ્બાની પશ્ચિમે લગલગ સાડાનળ્યસો' જેટલેજ દૂર ઉગાંડા (પૃ. ૧૫)? લગલગ ૭૦૦ માઇલ થાય. (૪) અમુક સ્ટેશનેથી 'બેચ જણ કિસમુ તરફ ઉપડતી, વિક્ટોરિયા ન્યાઝાની હદ પર ઉબેલી, સ્ટીમરમાં ચડી બેઠા' (પૃ. ૬૬). કિસમુથી તો સ્ટીમર ઉપડે, પણ અમુક સ્ટેશનેથી કિસમુ તરફ સ્ટીમર કેવી! (૫) અને પછી 'કિસમુ આગળ સ્ટીમરે લંગર નાખ્યું' (પૃ. ૬૭)! (૬) 'આન્ગાથી ટેબારોર' (પૃ. ૬૮) નહિ, પણ 'આન્ગાથી ટેબોરા' બેઠા. (૭) 'ઉગાન્ડાના સ્ટેશન પર' (પૃ. ૯૫), એનો અર્થ શો? ઉગાંડા કોઈ ગામ કે શહેર નથી, પણ પ્રદેશ છે. એમ તો કોઈ 'કચ્છના કે કાઠિયાવાડના સ્ટેશન પર' પણ લખી શકે! આમ લેખકે આફ્રિકાની ભૂગોળનું છેકજ અજ્ઞાન પ્રદર્શિત કર્યું છે! વળી રેલવેના કંઈ પણ અનુભવ વિતાના અનંતને એકદમ સ્ટેશન માસ્તર જનાવી દીધો છે (પૃ. ૩૦). અને વળી સ્ટેશન ઉપર કોઈ પોર્ટર પણ નહિ (પૃ. ૩૧). સવારે આવેલી ગાડીમાંથી

પાણી લેવાનું બૂલી ગયેલા, તેનું જ્ઞાન છેક રાતે જન્મવા બેઠા ત્યારે જ આવ્યું. ત્યાં સુધી 'તેઓએ ગર્યાં હાંક્યાં' (પૃ. ૩૨), આખો દિવસ પાણી પીવાની તરસ પણ કાઢીને લાગી નહિ! આરખોએ કે હિંદીઓએ મોટાં શહેરોમાં ફૂવા ખોદાવ્યા છે, છતાંયે ત્યાંનાં નિર્જન જંગલોમાં લેખક ફૂવા (પૃ. ૩૩, ૯૧) હોવાનું જણાવે છે! આખી ઉગાણડા રેલ્વે વિયુવૃત્તની પાસે પાસે જાય છે; છતાં મોખ્યાસા દ્વીપ છોડીને પહેલે જ સ્ટેશને જતાં ૧૯૨ શીટ જેટલે જાયે જાય છે, અને છેક ૭૩૯૦ શીટ જાયે જઈ ચિકટોરિયા ન્યાંઝા સરોવરે આવતાં સમુદ્રસપાટીથી ૩૭૫૯ ફીટ જેટલે જાયે હોય છે. આ સ્થિતિમાં આખી રેલવેના પ્રદેશમાં આરે માસ ઠંડી પડે છે, છતાં લેખક જણાવે છે કે જે સ્ટેશને અનંત સ્ટેશન માસ્તર હતો ત્યાં 'ચોમેરથી જીની લૂતરસતી હતી.' ત્યાંના 'જેવી ગરમી જગતના ખીન્ન કોઈ લાગોમાં લાગે જ હશે' (પૃ. ૪૫). અનંત અને 'અસ્વારિસ પ્રવાસમાં કોઈ મનૂર પણ લેતા નહિ, ત્યારે તંબુ (પૃ. ૬૯) વગેરે સાથેનો અસખાળ ઉચકતું કાણુ? અધારી લાંબી શુક્રમાં કેટલુંય આલ્યા પછી અનંતને શુક્રમાં જ નદી મળી આવે (પૃ. ૧૩૦), એ કેટલું આશ્ચર્ય! આમ લેખક ગમે તેવી વાતો ગમે તેમ જાંટયે જ ગયા છે! સંકટ કે સાહસ તો કોઈ સાધ્યને માટે હોય, પણ જાણે એ જ સાધ્ય હોય તેમ ખીન્ન કંઈ પણ સાધ્ય વિના જ લેખક 'સંકટની શોધમાં' સાહસ ખેડાવ્યાં છે! આમાંથી યુવકો શી પ્રેરણા પામે? જ્ઞાના કરતાં તો ચિકટોરિયા ન્યાંઝા સરોવરને શોધનાર કર્નલ રપેકની કે મુવપ્રદેશમાં અથવા એવરેસ્ટ ઉપર પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરનાર વીરોની સંત્ય ઘટનાકથા લખી હોત તો લાભ યાત. અતે લેખક પૂછે છે: 'આ ચોપડી તમને ગમી? ગમી હોય તો એને વિષે તમારા પાંચેક મિત્રોને વાત કરજો અને. તો પંદરને.' ઉત્તરમાં જણાવું કે 'ગમે ન ગમી, કાઢીને એ વિષે વાત ન કરૂં. મોંઘી કિંમતને માટે તો ખાસ.'

૭૦. જોતીઓ સરદાર, ગાંડીવ કુમારમાળા - ૧૩ : લખનાર - શ્રી. વસંત શુક્લ; ૫૪ ૧૮ + ૨૧૨. કિંમત દોઢ રૂપિયો, પૃષ્ઠ ઉપર જોતીઆ સરદારનું ચિત્ર આપ્યું છે. ગૂજરાતની ભૂમિ ચૌર્યાથી તથા વીરતાથી વર્ણિત નથી એ પૂરવાર કરતો ભાઈ મગનલાલ બાપુજી બ્રહ્મભટ્ટે 'ગૂજરાતનું શૂરાતન અને વીર રસનું સાહિત્ય' નામનો નિબંધ પુસ્તકમાં આપ્યો છે. પંચમહાલ જિલ્લાના જોતીઆ નામને બીડે અમલદારોના અમાનુષી અત્યાચાર સામે માથું ઉઠાવું કરી, જહારવટું લેઈ સરકારને તોળા પોકારાવી તેની આ વાર્તા છે. જોતીઆનું ચૌર્ય, નીતિપ્રેમ તથા ઉદારતા ખીન્ન મસદૂર જહારવટિયા જેવાં જ છે. કુમારોને

વાંચવાયોગ્ય આ પુસ્તક છે. ભાખાની જરાજર કાળજી રાખી, જોડણીની ભૂલો માટે શુદ્ધિપત્ર આપ્યું હોત તો ઠીક ચાત. કાન્તા

ઉપરનાં જાને પુસ્તકોના પ્રગટકર્તા-ગાંધીય સાહિત્ય મંદિર, હવાડિયો ચકલો સુરત.

૭૨. લહેરી લુંટારો, વીસમી સદી અંચમાલા-૪: લેખક-ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી, પૃષ્ઠ ૧૮૧, જે ચિત્રો, કિંમત ૧૨ આના. આ ડિટેક્ટિવ વાર્તા છે. વાર્તાનું મુખ્ય પાત્ર 'લહેરી લુંટારો' એક સિદ્ધાન્તવાદી ખદમાશ છે. યુગનું પ્રતિબિંબ સાહિત્યમાં પડે છે અને તે પ્રમાણે આ લુંટારો પણ ચુસ્ત અદ્વિસક છે. ભારેમાં ભારે લૂંટ ચલાવવા છતાં કોઈનું કદી ખૂન કરતો નથી. તેનો ખીજો સિદ્ધાન્ત 'મારવો તો મીર, ફફાર તો નહિજ' તે છે. લુંટારો પીક પાછળ ઘા કરનારો નથી. આગળથી ચેતવણી મોકલાવ્યા બાદ લૂંટ ચલાવે છે, એટલે અમુક અંશે તેની લૂંટ પ્રામાણિક છે. ખીજા એક ઉમદા ખદમાશને ઉમેરી વાર્તાને ઠીક ઠીક રસિક બનાવી છે. ડિટેક્ટિવ વાર્તામાં રહેલો જોષ્ઠ્ય તેવો સંપૂર્ણ ભેદ અંત સુધી આ વાર્તામાં નથી જળવાઈ રહેતો; પણ સાથે સાથે અવારુતાવિક્તાના તત્ત્વથી અમુક અંશે વાર્તા મુક્ત પણ છે. ડિટેક્ટિવ વાર્તા તરીકે ગૂંજરાતી સાહિત્યમાં કંઈક સ્થાન પ્રાપ્ત કરે તેવું પુસ્તક છે.

૭૩. વસંતકુમારી યાને પ્રોફેસરની પત્ની, વીસમી સદી અંચમાલા-૫: લેખક-મોહલો મારતર; પૃષ્ઠ ૧૨૨, મૂલ્ય ૭ આના. આ પુસ્તકને તેના મુખપૃષ્ઠ ઉપર 'એક રસભરી નવલકથા' તરીકે જોળખાવ્યું છે. આગાડીમાં મુસાફરી કરતાં 'સૂઝા જહોતેરી,' 'મડાપચીસી' કે ખીજી સુવાર્તાઓનાં ઘણાં રસિક વાચકો મળી આવે છે; અને તે પ્રમાણે આ 'એક રસભરી નવલકથા'નાં રસિક વાચકો જરૂર મળી આવે. છાપવાની કળા નીકળ્યા પછી ભારેમાં ભારે તુકરાન એ થયું છે કે કચરપટ્ટીમાં નાખવા જેવાં પુસ્તકોનો જોજો જગત ઉપર ખૂબ વધી ગયો છે. સૌને જે કાંઈ મનમાં આવે તે લખીને ભારે સેવા કરી હોય તેવી શાન્તિ અનુભવે છે. આ લેખકે પણ પોતાના નવરાશના સમયનો સદુપયોગ કરી સમાજસેવા કર્યા જેટલી મહાત્મસિ મેળવી છે. વાર્તાનું વસ્તુ કોલેજમાં ભણેલી અર્ધદગ્ધ વ્યક્તિઓની પ્રણયકથા છે.

ઉપરના જાને પુસ્તકોના પ્રકાશક-નવીરાશની કાર્યાલય, ૩૫ હમામ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ; ખૂસેલર-વર્ધમાન એન્ડ સન્સ, પાયધુની દ્રામ જંકશન, મુંબઈ ૩. કાન્તા

૭૩. ફળવાડીની ખીલવણી; (૭૪) ફુલવાડીની ખીલવણી: અને પુસ્તકના લેખક અને પ્રકાશક-અખાલાલ મોતીભાઈ પટેલ, ખી. એચ., એફ. આર. એચ. એસ., પટેલ ફાર્મ અને નર્સરી, ઉદવાડા સ્ટેશન; દરેકનાં પૃષ્ઠ ૧૪૬, દરેકની કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦. સદરહુ પુસ્તકોમાં લેખકે ફુલઝાડ અને ફળઝાડ માટે જમીનની પસંદગી કરવા સંબંધે તથા ખાતરના પ્રકાર અને ક્યું ક્યું ખાતર કયા કયા ફુલ- અને ફળ-ઝાડને માફક આવે છે અને તે ખાતરો સરતાં પડે તેવું બતાવવામાં આવ્યું છે; વળી લેખક ખી. એચ., એફ. આર. એચ. એસ.ની સ્થિતિશીલી ધરાવે છે, છતાં અગ્નિષ્યાં વિલાયતી મોંઘાં ખાતરો નહિ વાપરવા બલાગણ્ય કરી પોતાનો અનુભવ નિખાલસતાથી જણાવી ખેડૂતો ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. ફળઝાડોની વૃદ્ધિ કરવાના સંબંધમાં (૧) ગુટી બાંધવાની રીત, (૨) લાખની રીત, (૩) કટકાની રીત, (૪) આંખ ચડાવવાની રીત અને (૫) કલમ કરવાની રીત સાધારણ માણસો પણ કરી શકે તેવી રીતે જણાવવામાં આવ્યું છે. ફુલઝાડોની ફેરવણી, ઝાડપાનની છાંટણી, કુંડામાં ઝાડપાન ઉછેરવાનાં દારણો અને રીત, કુંડાના ઝાડની ફેરવણી, વગેરે યોગ્ય રીતે જણાવવામાં આવ્યું છે. શુભાખ ઉછેરવા માટે જમીનની પસંદગી, તેને માફક ખાતર, છાંટણી, પાણી પાવું, વગેરે શુભાખની જાતવાર બતાવવામાં આવ્યું છે. ઉષ્ણ, મસી, વગેરે જંતુઓ અને હાશીઆ રોગના ઉપાયો પણ યોગ્ય રીતે જણાવવામાં આવ્યા છે. ચંપા, મોગરા, વેત્ર અને વિલાયતી ફુલો વગેરેની જાતોનું વર્ણન પણ સારી રીતે કરવામાં આવ્યું છે. જંગલાઓ પાછળના જમીનના માટે જમીનનું લેવલિંગ, જમીનના રસ્તા બનાવવાની રીત, ફુલઝાડ, ફળઝાડ, શાકભાજી, વેલો, વગેરે કષ્ટ કષ્ટ જગ્યાએ રોપવું અને જમીનના રસ્તા ઉપરની કમાનો ફરતી વાડ કરવી, વગેરે એક સાધારણ માણસ જંગલ પાછળ સુંદર જમીનો, ખીજા નિષ્ખ્યાતની મદદ વગર સદરહુ પુસ્તક વાંચવાથી, બનાવી શકે તેવી રીતે જણાવવામાં આવ્યું છે. એકંદરે ફુલવાડીની અને ફળવાડીની ખીલવણીનાં આ પુસ્તક સામાન્ય ખેડૂતો વાંચે તો તેમાંથી (૧) જમીનના પ્રકાર, (૨) ફળઝાડના ઉછેરની રીત, (૩) ફળઝાડની છાંટણી, (૪) ઝોડ પાડવો, (૫) ખાતરના પ્રકાર, (૬) કષ્ટ મોસમમાં કયાં ઝાડપાનને ક્યું ખાતર આપવું, (૬) પાણી કેટલું અને ક્યારે પાવું. (૭) ઉષ્ણ, મસી અને ખીજા જંતુઓ ઝાડપાનને નુકસાન કરે તેનો કષ્ટ રીતે બચાવ કરવો, વગેરે ઘણું શીખવાનું અને જાણવાનું મળે તેવાં આ પુસ્તક હોવાથી દરેક ખેડૂતે વાંચવાં જોઈએ અને ખાગાયત ખેતી કરનાર ખેડૂતોએ તો અવશ્ય વાંચવાં જોઈએ. આવાં પુસ્તકોનો ખેડૂતોમાં પ્રચાર કરવાની ઘણી જરૂર છે, પરંતુ દરેક પુસ્તકની કિંમત રૂ.

૦-૧૨-૦ પ્રમાણમાં વધારે ગણાય. આવા આર્થિક તંગીના વખતમાં આટલી મોંઘી કિંમતે સામાન્ય ખેડૂત આ પુસ્તકો ખરીદી શકે નહિ, માટે આવાં પુસ્તકોનો લાભ સામાન્ય ખેડૂન લેઈ શકે તે માટે કમાણીની દૃષ્ટિ છોડી દેઈ, પડતર કિંમતે પુસ્તકો વેચાય એમ જનતુ કરવા લેખકને લાલામથ કરું છું.

વેણીલાંઈ

—*—

પ્રસંગકથા

ડૉ. અંબાલાલ પટેલનું અવસાન

ધર્મજના લાઈ અંબાલાલ ડાહ્યાલાઈ પટેલનું અવસાન ઉગાદામાં જિજ્ઞાસામાં ગઈ તા. ૧:૬:૭૩ને રોજ થયું. તે સમાચાર મને મોડા મળ્યા અને તેથી આ અંકમાં તે વિષે પ્રસંગકથા લખવાનો હતો, પણ તેવામાં તેમના મિત્ર લાઈ જશલાઈ મોતીલાઈ પટેલનો લેખ નકુરથી આવ્યો તે આ અંકમાં પૃષ્ઠ ૪૯૮થી છપાયો છે. એ લેખ ઉપરથી તેમની જ્ઞાનપિપાસા અને પ્રતિભા જણાઈ આવશે. હું તેમના કંઈક પરિચયમાં આવેલો. એ લેખમાં જણાવ્યું જ છે કે “કોલેજમાં જવાનું નહિ જન્યાથા તેઓ છટોલા કન્યાશુરુકુલના અધ્યાપક તરીકે જોડાયા.” ત્યાં તેમને એક ખ્રિસ્તી બેન સાથે પરિચય થયો. તે બેને દિંદુ ધર્મ સ્વીકાર્યો અને પોતાનું નામ ‘વીરમતી’ રાખ્યું. લાઈ અંબાલાલે પછી એ બેન વીરમતી સાથે સુરતમાં લગ્ન કર્યું, પણ ખેડોનો વિષય એ બન્નેને તેમના જે મિત્રે એ લગ્નની કંકાની છપાવી તે મિત્ર જ છેવટની ઘડીએ ફસડી ગયા ને લગ્નક્રિયા વળતે હાજર ન રહ્યા! માડામારકરથી અહીં આવ્યા પછી એમણે ‘વૈદિક સંસ્કૃતિ’ નામે નાનકડું પુસ્તક લખ્યું. પછીથી આક્રિકે ગયા પછી અમદાવાદમાં નવી નીકળનારી કોલેજમાં ફ્રેન્ચ ભાષાના પ્રોફેસરની જગા મેળવવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા, પણ દુરતજ તે વિચાર માંડી વાળી વધારે અભ્યાસ કરવા એમણે ફરી ફ્રાન્સ જવાનો નિર્ણય કર્યો. પણ છેવટે તે આત્મ્યા ગયા અને સમાજે એ વળુવિકર્યું ફૂલ ખોલ્યું. લલાં બેન વીરમતી હજી જિંજમમાં જ છે, એમને હું શા શબ્દોમાં આશ્વાસન આપી શકું?

‘પાટીદાર કોમમાં પ્રશંસનીય લગ્ન’

‘પાટીદાર કોમમાં પ્રશંસનીય લગ્ન’ વિષે ગયા અંકમાં પૃષ્ઠ ૪૭૫ ઉપર પ્રસંગકથા છે. તા. ૧૫:૭:૭૩ના ‘સંદેશ’માં એ હકીકત વાંચી અને બીજે જ દિવસે ‘પ્રસંગકથા’ છાપખાનામાં આપવાની, એટલે એને વિષે આમ કે તેમ ગોંધ લખ્યા વિના ‘સંદેશ’માં આવેલી હકીકતનો ઉતારો કરી લીધો. ત્યાર

પછી તપાસ કરતાં કંઈક વિપરીતજ વાત જણાઈ: એ લગ્નમાં કન્યા જેનું ચંદ્રમણિ ને પોતાના પિતા ભાઈ નરોત્તમદાસ નરસિંહભાઈ પટેલનાં ઔરસ નહિ, પણ અનૌરસ પુત્રી છે. એથી વધારે જાડી ને ગંદી વાતો અહીં જણાવવી ગમતી નથી. ભાઈ નરોત્તમદાસ સોજીત્રાના છે, એમ ‘સદેશ’માં જણાવ્યું છે; સોજીત્રામાં તેમને વિષે તપાસ કરતાં, ત્યાં તો કોઈ એમને ઓળખતું જ નથી. ભાઈ નરોત્તમદાસને ખાનગી પત્ર લખી એ ગધા વિષે હકીકત પૂછી, પણ તેમણે તો કંઈ જવાબજ નથી આપ્યો. એટલે ‘સદેશ’ના ખબરપત્રીએ એમ ને લખ્યું છે કે “ઉપસા ગોળની કન્યા નીચલા ગોળમાં હિતારવા પ્રવત્ન કરવો,” એ રીતે “આ લગ્નથી ચરોતર તથા કાનમનું લગ્નસંધાન થયું છે,” એ માવ જોડી ગય છે, જે કે તેમ થાય તો મને તો ખૂબ આનંદ થાય. અને મને કાનમથી ચરોતર હિતારતું ગણાતું હોય, એમ કંઠારીના એ. “ભાઈ રાવજીભાઈને પોતાના ગણાતા ગોળમાંથી કન્યા મળતી હતી. પરંતુ ગોળ તોડીને અને જૂની રૂઢિઓને તોડીને આ લગ્ન કર્યું છે,” તે જણે ભાઈ રાવજીભાઈએ ધાડ મારી હોય એમ જે એ ખબરપત્રી લખે છે તે તો છેક દંભ છે. આ કંઈ ‘પાટીદાર કેમમાં પ્રસંગનીય લગ્ન’ નથી; અને ભાઈ રાવજીભાઈએ અંદરની હકીકતો જાણ્યા વિના આ લગ્ન કર્યું હોય તો એ જરૂર હેતરાયા છે, પણ જાણું જાણ્યા છતાં આ લગ્ન કર્યું હોય તો એક અનૌરસ કન્યાનો સ્વીકાર કર્યા માટે તેમને જરૂર ધન્યવાદ થતે છે.

કુળાભિમાનનું હીણું પરિણામ

મેં ઉપર જણાવ્યું છે જ કે ચરોતર તથા કાનમનું લગ્નસંધાન થાય, એટલે કે ચરોતરના પાટીદારો પોતાની કન્યાઓ કાનમ વગેરે પ્રદેશોમાં આપતા “થાય તો મને તો ખૂબ આનંદ થાય.” પણ ચરોતરના કુળવાનોને એમ કરવા જતાં તેમનું મિથ્યા કુળાભિમાન કાંડું પકડીને અટકાવી દેઈ જિભા રાખે છે. જાકી આમ તો એ કુળહીન ગણાતા પ્રદેશોમાં કુળાભિમાન ચરોતર કરતાં જે કેટલીક વખતે રૂપેયજીવિદ્ધાએ સાચા કુલીન વર મળી શકે એમ છે. પણ ચરોતરના કુળાભિમાનને કારણે વિષમ પરિણામ આવ્યું છે: ચરોતરમાં જ કુળવાન ને મોટાં ગણાતાં ગામોએ પોતે કુળહીન ગણી નાખેલાં નાનાં ગામોને કન્યા આપવી બંધ કરી, જોકે એ ગામોની કન્યાઓ લેવી તો ચાલુ રાખી. આમ પોતાની કન્યાઓ ચાલી જાય છતાં પોતાને મળે નહિ, એથી વાંદા મરવું પડે એ દુઃખે નાનાં ગામોએ આત્મવક્ષણને અર્થે મોટાં ગામોનો જાદિષ્કાર કરી પોતાના ગોળ બાંધવા માંડ્યા. આમ ગોળ બાંધતાં બંધાતાં અને જાદિષ્કાર થતાં થતાં છેવટે બાર ગામોનો જાદિષ્કાર ચોક્કસ-ગોળ રહ્યો.

તેમાંયે પાછાં કુળહીન ગણાતાં પાંચ છ ગામોને પણ એજ અનુભવ થયો. અને તેમણે કુળવાન મનાતાં સાત ગામોનો બહિષ્કાર થયો. દુઃખ તો એ છે કે પોતાના ગોળ જાંખ્યા છતાં એમાંના પોતાને કુળવાન માનતા લોકોએ પેલાં સાત ગામને કન્યાઓ આપવી ચાલુ રાખી, એ સાત ગામ તો પોતાના ગોળ બહાર ને તેમાંયે અમુક કુટુંબો બહાર કન્યાઓ આપે નહિ. પરિણામ એ થયું કે તેમાં કન્યાઓની સંખ્યા વધી; વરની અછત થઇ ગઇ, વળી તેથી પરિણામ એ થયું કે વરવિક્રયના બાવ ચઢી ગયા, લણેલાઓ પણ પોતાના લગ્નતરની કે વિલાયત લાવેલા જવાની કિંમત તેમાં ઊમેરતા થયા!

‘મારી નિરાશા’

આ સ્થિતિમાં એ સાત ગામના લોક મૂંઝાયા લાગ્યા, પણ શું કરવું એ કાંઈને મૂંઝે નહિ. કેટલાક સમજુ ભાઈઓ ઘરેલો શોધવાના પ્રયત્ન કરે છે. એવો એક પ્રયત્ન ભાદરજીના ભાઈ વ્રજભાઈ વાઘજીભાઈએ કર્યો: મૂંઝાણેલા સાત ગામના ભાઈઓ વડતાલ એકઠા થઇને કંઈક માર્ગ કાઢે તો સાફ, એટલા માટે અભિપ્રાયો મેળવતા સાફ આશરે ૫૦૦ જણ ઉપર જાહેરો પત્ર એમણે મોકલ્યો, જે ગયા અંકમાં પૃષ્ઠ ૪૬૩ ઉપર છપાયો છે. પણ જણે કાંઈને મૂંઝવણ નથી એમ માત્ર પરીશેક જણે તેનો ઉત્તર વાળ્યો. આથી ભાઈ વ્રજભાઈ નિરાશ થયા, તેમનો ‘મારી નિરાશા’ એ લેખ આ અંકમાં પૃષ્ઠ ૫૦૮થી છપાયો છે. તે પાંચવાથી તેમની નિરાશાનું સંવિસ્તર કારણ સમજાશે. સાચી વાત આમ છે: પાટીદાર સમાજના શરીર ઉપર કુલાભિમાનનું ભયંકર ગુમકું થયું છે, તેનું ઝેર વ્યાપતું વ્યાપતું છેક ટોચે સાત ગામમાં આવી દ્યું છે. ત્યાંજ નરતર મૂક્યા વિના એ ગુમકું ફાટવાનું નથી ને સમસ્ત ગુમકું નષ્ટ થવાનું નથી. એ લોક એક જાણુથી નીચેના ગોળમાંથી કન્યા લાવી કન્યાસંખ્યા વધારતા જાય છે ને જીજ્ઞાસુથી લગ્નક્ષેત્ર સંક્રાંતિની ખૂબ મારતા જાય છે! ત્યારે એ સાત ગામના લોક નીચેના ગોળમાંથી પેસાજ માટે કન્યા લાવતા નહિ અટકે અને સાથે સાથે ત્યાંના યોગ્ય વરને પોતાની કન્યા દેતા નહિ થાય ત્યાં સુધી આ પરિસ્થિતિનો કાંઈ ઉકેલજ નથી; પછી વડતાલ મળે કે કાશી મળે, દિવાળી ઉપર મળે કે સમાજની મૃત્યુહોળી પછી મળે!

મહેસુલી રાહત

“અમદાવાદ, ગુરુવાર, ખેડૂતોને સાંચ અને તગાવીમાં મોટી રકમની રાહત આપવાને અંગે એક પરિપત્ર મહાસભાવાદી સરકાર તરફથી જિલ્લાઓના કલેક્ટરોને તાજેતરમાં મોકલવામાં આવ્યાના બારોસાપાત્ર સમાચાર મળ્યા છે. એ

પરિપત્રમાં કલેક્ટરોને એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે જે ખેડૂતોનું તા. ૩૧મી ઓગસ્ટ સુધીમાં તગાવી લેણું વસુલ આવ્યું નથી તે ખેડૂતો પાસેથી તા. ૩૧મી પછી તગાવી લેણું વસુલ લેવાનું આવતી સાલ ઉપર મુલતવી રાખવું. આ સાથે સાંચની જાગતમાં કલેક્ટરોને એવી સૂચના કરવામાં આવી છે કે ચોમાસામાં સાંચનાં હુકમનામાં વસુલ કરવાં નહિ, તેમજ નાના ખાતેદારોને રાહત આપવા માટેના કાનુનનો અમલ હોય ત્યાં સુધી ગણોતીઆની રચાવર મિલકત જમ્ત કરીને વસુલાત કરવી નહિ. એમ જણાય છે કે કલેક્ટરોને એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું છે જે ઇનામદારોને લેણું રેવન્યુ કોડની કલમ ૮૮ મુજબ છૂટછાટ આપવામાં આવી છે તેમને પણ આ લાગુ પાડવામાં આવે છે. મહાસભાવાદી સરકારના આ ફરમાનને પરિણામે ખેડૂતોને ભારે રાહત મળશે અને ચોમાસામાં દાડમારીઓ સહન કરવાની રહેશે નહિ” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૧૯:૮:૩૮).

હરિજનોને સમાન હક

‘હરિજનોને સમાન હક’ આપવાનું જે જાહેરનામું મહાસભાવાદી સરકારે પ્રસિદ્ધ કર્યું છે તે આ અંકમાં પૃષ્ઠ ૫૦૯થી છાપ્યું છે. તેમાં હરિજનોને મોટરોમાં બેસનાં અટકાવનાર મોટરવાળાના પરવાના લેણું લેવાનો જે હુકમ કર્યો છે તે મોગ્ય જ થયું છે. એટલુંજ નહિ પણ સરકારી મદદ, પામતી ધર્મશાળાઓ, પુસ્તકાલયો અને સરકારી પરવાના ધરાવતી નાટકશાળાઓ વગેરે સર્વ સાંસ્કૃતિક સંસ્થાઓનો હરિજનોને સવર્ણોની પેઠે ઉપયોગ કરવાનો સમાન હક મળવો જ જોઈએ, અસ્પૃશ્યતાનાં એમની વિરુદ્ધનાં સર્વે બંધનો તૂટવાં જ જોઈએ.

હોટેલપ્રવેશ અને સહભોજન

જે જાહેરનામાના બીજા ભાગમાં હરિજનોને હોટેલ પ્રવેશ કરતાં અટકાવનાર હોટેલોના પરવાના રદ કરવાનો હુકમ છે. આ હુકમ મને ખૂબ જોઈએ છે. અસ્પૃશ્યોની માથે બોજન કરવામાં હું પાપ નથી જ સમજતો, સ. ૧૯૦૧થી મારા રસોડામાંથી એ બેદ ટળી ગયો છે, છેલ્લાં પાંચ છ વર્ષમાં કેટલાય હરિજન શિક્ષકો મારા રસોડામાં બેસીને જમ્યા છે. પણ કાયદાએ મારા એકલાનો નહિ, પણ સમસ્ત હિંદુ પ્રાંતનો વિચાર કરવો ઘટે. હિંદુઓમાં સ્પર્શસ્પર્શના અશ્ર કરતાં રાટીવહેવારનો આકરો છે અને રાટીવહેવારના કરતાં ગેટીવહેવારનો વધારે આકરો છે. અને મહાસભાની દાવની પ્રતિજ્ઞા સ્પર્શસ્પર્શના બેદ તોડવાની છે, નહિ કે રાટીવહેવારના અને ગેટીવહેવારના બેદ તોડવાની. આ સ્થિતિમાં

હરિજનોને પગલે પગલે સમાનતા આપતા જઈએ તો રસ્તો સરળ થાય. હજી જ્યાં સ્પર્શસ્પર્શના ભેદ યજ્ઞગર તૂટ્યા નથી, ત્યાં રોડીવહેવારના ભેદ તોડવા પ્રયત્ન કરીએ તો સ્થિતિ વિષમ થઈ પડે.

જાહેરનામાની અપૂર્ણતા

વળી હિંદુ હોટેલોમાં હરિજનોએ ખીજા સવર્ણોને સુગ ન ચડે એવેજ વેશે જવા વિષે એ જાહેરનામામાં કંઈક સૂચનાઓ નથી. એ તો સારું થયું કે અમદાવાદમાં ‘ગદાગુજરાત દલિત (હરિજન) સમાજ’ના પ્રમુખ શ્રી. મૂળદાસ ભૂધરદાસજી વૈરંગે એવું સૂચનાપત્ર કાઢીને હોટેલમાં જતા હરિજનોને ચેતવ્યાં છે અને સ્વચ્છતા, વર્તન, વિનય, વગેરે વિષે સૂચનાઓ કરી છે. પણ આ સૂચનાઓ તો ખાનગી છે, એ કંઈ સરકારી નિયમો નથી. એ ખાનગી સૂચનાઓને અવગણી કાંઈ લાંબીલાઈ મળતો રોપલો લેઇને કે બહાર મૂકીને પણ હોટેલમાં પેસે તો ગંદકીભર્યાં એ લાઇને પેસતાં હોટેલનો માલિક અટકાવી શકે? અટકાવે તો આ જાહેરનામા પ્રમાણે એનો પરવાનો ન જાય? કેટલાક માને છે કે હોટેલો તો રાગનાં ઘર છે, તે હરિજનોના પ્રવેશથી બંધ થાય તો પાપ જાય. પણ હોટેલો ને લાયકર હોય તો એને સીધે કાયદે બંધ કરવી ધટે, આગ આડકતરા ઉપાય શા માટે? અને આની હોટેલો નિરર્થક હોય, વખતે લાયકર પણ હોય; છતાં જમવાની વીંશીઓ વિના તો આ જમાનામાં ચાલે એમ છેજ નહિ, કારણકે રહેરોમાં કામધંધો કરવા અનેકને એકલા રહેવું પડે છે, તેમણે વીંશી વિના ખાવું ક્યાં? અને એમની સાથે ગમે તેવા મંદા હરિજન જમવા બેસે એ તેમને પાલવે પણ? કેમ? ત્યારે સ્વચ્છતા, અવરજા, સુજનતા વગેરેના નિયમો હિંદુઓને જાહેરનામું પૂર્ણ કરવું જોઈતું હતું, જેથી હિંદુ સવર્ણોના બિહાષોહ કંઈક કમી થાય.

મહાત્માજીની દલીલો

તા. ૭:૮:૩૮ના ‘હરિજનજયંત્રી’માં મહાત્માજી ‘હિંદુ હોટેલ ને હરિજન’ વિષે લેખ લખતાં જણાવે છે કે વીંશીવાળાઓ “કૌંમેસવાળા હોય—ને હોવા જોઈએ—તો તેઓ અસ્પૃશ્યતાને અધર્મ માનતા હોવા જોઈએ. અને જો તેમ હોય તો એ સ્પષ્ટ છે કે તેઓ હડતાળ પાડીને અધર્મ આચરી રહ્યા છે.” વીંશીવાળાઓ કૌંમેસવાળા ‘હોવા જોઈએ’ એમ શા માટે માની લેવું? અને અસ્પૃશ્યતાને અધર્મ માનનારા રોડીવહેવારના ને બેડીવહેવારના ભેદને પણ અધર્મ માનતા હોવા જોઈએ એમ પણ શા માટે માની લેવું? અને ત્યારે રોડી-વહેવારની ફરજ પાડનાર જાહેરનામાને પરિણામે તેઓ હડતાલ પાડે તોય શું એમ કહેવાય કે “એ સ્પષ્ટ છે કે તેઓ હડતાળ પાડીને અધર્મ આચરી રહ્યા છે”?

આભડછેટ

મહાત્માજી કહે છે કે “અખા ભગને જ આપણને શીખવ્યું છે કે ‘આભડછેટ અદેકરું અંગ’ છે, ને અદેકરું અંગ તો કાપી નાંખેજ લાલ હોય.” જોકે ઘણાને કાથેપગે છઠ્ઠી આંગળી હોય છે તે અદેકરુંજ અંગ છે, તે ‘કાપી નાંખેજ લાલ હોય,’ એમ તેઓ માનતા નથી; છતાં લાલ હોય તોયે અખા ભગને આભડછેટમાં અરપૃથ્થતાનો જ સમાવેશ કર્યો છે, રોટીવહેવારનો અને ખેડીવહેવારનો નહિજ. “આજ તો એમરે હિંદુઓ અનેક જગ્યાએ ભોજન કરે છે. ત્યાં તેઓને ધર્મ નથી નડતો.” કારણકે ધર્મથી જેની સાથે જમવાને તેઓ નિષિદ્ધ માને છે તેમની સાથે તેઓ ક્યાંય નથી જમતા. અને આજે અનેક પ્લાસ્ટિક, વાણિયા સાથે પણ ખેસીને નથી જમતા, વીંશીમાં પણ. “ધરાની હોટેલોમાં તેઓ જાય છે. અંગ્રેજી હોટેલોમાં છૂટથી જાય છે. ત્યાં હરિજનોને કશા પ્રકારની અડચણ નથી આવતી.” કારણકે ધરાની અને અંગ્રેજી હોટેલોમાં જનાર એવા બાધ માનતા નથી, માટેજ જેઓ બાધ માને છે તેમને પણ એવા બાધ છોડીને હરિજનો સાથે ખેસીને જમવાનો કાયદાથી જળાત્કાર કરવો? તમે કહેશો કે એ તો ધર્મને નામે વહેમ છે. ખરું, પણ કોઈ ને કોઈ વહેમથી જગતમાં કોણ મુક્ત છે? દાંડનિષેધના સરઘસમાં દાંડના રાક્ષસનું પૂતળું બાળ્યું એ મૂર્તિને માનવાનો વહેમ નહિ? મારા જેવા નારિતક તો કહે છેજ કે આરિતકો ધ્વિરને માને છે એ પણ વહેમ છે. માટે ધ્વિરનો વહેમ કાઢી નાખવા ને સૌને નારિતક જનાવવા કાયદાથી જળાત્કાર કરવાનો મને શો અધિકાર છે? ઉપદેશથી ને પ્રચારથી યાજ એટલું તો પ્રથમ કરવું જોઈએ. મંદિરપ્રવેશ

મહાત્માજી કહે છે: “હરિજન પોતાની જાત જતાવ્યા લિલક કરી, ગાળા પહેરી, સાફ વેશે વીંશીઓમાં જાય તેને કોણ અટકાવે? તેની જાત કંઈ રીતે ગણી શકાય? એવી રીતે ઘણા હરિજનો વીંશીઓમાં જાય છે એમાં શંકા નથી. ત્યારે શું માત્ર સરકારે પોતાના કાયદાનો અમલ કર્યો તો હુકમ કાઢ્યો એજ ગુનાને સાફ હડતાળ? જેઓ અરપૃથ્થતાને ધર્મ માનનારા છે તેઓ જો ખરેખર પોતાનો ધર્મ પાળવા ઇચ્છે તો તેઓએ વીંશીઓમાં જવાનું બંધ કરવું જોઈએ.” સાચેજ અનેક હરિજનો વેશ છુપાવીને વીંશીઓમાં જાય છે; અને સરકારે કાયદો કર્યો એ ગુનાને સાફ નહિ, પણ હરિજનો પ્રકટ વેશે વીંશીઓમાં જાય તોયે હડતાળ તો પડે. વળી મહાત્માજી દલીલ વિરતારીએ: અનેક હરિજનો જાત છુપાવીને, મહાત્માજીએ જતાવ્યું એમ ભગતવેશે અનેક મંદિરમાં દર્શન કરી આવે છે; ત્યારે તો હરિજનોને મંદિરપ્રવેશના અધિકાર

આપવાનું જાહેરનામું આજે જ પ્રસિદ્ધ કરી નાખવું ઘટે. પછી મહાત્માજી કહી શકશે કે 'જેઓ અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ માનનારા છે તેઓ જો ખરેખર પોતાનો ધર્મ પાળવા ઇચ્છે તો તેઓએ' મંદિરોમાં 'જવાનું' બંધ કરવું જોઈએ'!

આત્મપરીક્ષણ

અસ્પૃશ્યતાનિવારણને પ્રશ્નજે લોકમાં ખૂબ પ્રચાર કર્યો હતો. વીંશીપ્રવેશ - સહભોજન - સંબંધે આપણે કંઈયે પ્રચાર નથી જ કર્યો. પ્રથમથી મહાત્માજીની સૂચના છે કે જે મહાસભાવાદીઓ નોકર રાખી શકે છે તેમણે હરિજન નોકર રાખવો. કેટલાએ રાખ્યા? અને આ તો વળી સહભોજનનો પ્રશ્ન છે, ત્યારે તો જે મહાસભાવાદીઓ રસોઇયા રાખી શકતા હોય તેમણે હરિજન રસોઇયા રાખવા ઘટે. પૂર્વપ્રચાર માટે કેટલાએ રાખ્યા? કોઇ પણ સમિતિમાં રખાતા હોય ત્યાં હરિજન નોકર કે રસોઇયા રાખ્યા છે? જાહેર હરિજનસહભોજન યોજવામાં જોઈએ, હરિજનો પાસે વીંશીઓ બોલાવી તેમાં આપણે મહાસભાવાદીઓએ જમવા જવું જોઈએ. ટેડ હરિજનને લાગી હરિજનનો સ્પર્શ ને તેની સાથે સહભોજન કરતા કરવું જોઈએ. આવો કે કોઇ પણ પ્રકારનો પૂર્વપ્રચાર કર્યા વિના જ જૂના રિવાજોના હિંદુઓ ઉપર સત્તાને બળે બળાટકાર કરવો જો તે અહિંસા છે? જાહેરનામાનું તરવ કેવળ સાચું છે, પણ મહાસભા સરકાર કાલે જ જાણે બીડી જવાની હોય તેમ પ્રગ્નને સુધારી નાખવાની આટલી ઉતાવળ શી? જોયી તો વર્ગવિમુક્ત યાં. અને જોયી જ અમાનહિંસાને અધ્યાનિસ્તાનની ગાદી ઢોડવી પડી હતી. કેટલાક સુધારા એકે સપાટે ન કરીએ તો સ્થિતિ વણસે, કેટલાક સુધારા એકદમ કરીએ તો વણસે. આ સુધારા બીજા પ્રકારનો છે, માટે ધીરે ધીરે પગલાં માંડીએ. કેટલીક વખત થડ કાપ્યે ડાળાં સાથે આખું ઝાડ તૂટી પડે; પણ કેટલીક વાર, ઝાડ એવું જ હોય કે થડ કાપતાં આખું ઝાડ કાપનાર ઉપર પડી તેને દોષી દે; અને ત્યાં તો સલામત માર્ગ એ જ છે કે પ્રથમ ડાળાં કાપી પછી જ થડ કાપવું.

અસમાન લગ્નો અટકાવવાનું બીલ

આ અંકના પૃષ્ઠ ૫૧૦ ઉપર અસમાનલગ્નો અટકાવવાના શ્રીમતી લીલાવતી મુનશીના બીલ વિષે હકીકત જાણી છે. "બીલમાં અસમાન લગ્નની વ્યાખ્યા ૪૫ વરસથી વધુ ઉંમરના પુરુષનાં ૧૮ વર્ષથી નાની ઉંમરની છોકરી સાથેનાં લગ્ન તરીકે કરવામાં આવી છે." ત્યારે તો ૧૪ વર્ષની કન્યા સાથે ૪૪ વરસના પુરુષનું અને ૧૯ વર્ષની કન્યા સાથે ૭૦ કે તેથી વે મોટા પુરુષનું લગ્ન તે અસમાન નહિ ગણાય. એમ જ ને? અરે, ખરી રીતે વરકન્યા વચ્ચેની

ઉમરમાં ૧૦થી વધારે વર્ષનો તફાવત હોય તે બંધા. અસમાન લગ્ન ગણવાં નોંધ્યે; પછી ૭૦ વર્ષના યુવકને લગ્ન કરવું હોય તો તે ૬૦ વર્ષની જુવાન કન્યા કે વિધવા શોધી કાઢે! બેન લીલાવતી, સ્ત્રીહિતમાં હજીયે આવાં પોલાં કેમ રહો છો?

પીજમાં પ્રેતભોજન બંધ

પીજના ભાષ્ટ સનાભાષ્ટ ઉત્તમભાષ્ટ પટેલ અંકલેશ્વરની વૅકેશનલ ટ્રેનિંગ સ્કૂલમાં શિક્ષક છે. તેમનાં પત્ની તા. ૭:૭:૩૮ને રોજ ગુજરી ગયાં. એ ભાષ્ટએ પીજ જઈને રોવાફૂટવાનું ને કાણુમાકણુ બંધ રાખવાની વ્યવસ્થા કરી. પ્રેતભોજન નહિ કરવાની વ્યવસ્થા કરી તે અંકલેશ્વર ગયા. પાછળથી વૃદ્ધ રૂઢિચુસ્ત પિતાએ પ્રેતભોજનની તૈયારી કરવા માંડી, તે વાત જાણી ભાષ્ટ સનાભાષ્ટ પીજ ગયા. પિતાને સમગ્રવવા ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે ન સમજ્યા; એટલે ભાષ્ટ સનાભાષ્ટએ પૅકિટિંગ સુદ્ધાંની તૈયારી બતાવી. પિતા મંભીર રિયતિ સમજી ગયા ને એમ પ્રેતભોજન બંધ રહ્યું. એ ભાષ્ટએ પત્નીના પુણ્યાર્થે પીજની શાળાના વિદ્યાર્થીઓને રૂ. ૧૦-૧૫ કપડાં પુરતકા માટે અને વિનાસવાજમે બેનેને 'પારીદાર' આપવાના ફંડમાં રૂ. ૫ આપ્યા છે. વળી શામના સાર્વજનિક હિત માટે રૂ. ૪૦-૫૦ ખર્ચવા નિર્ણય કર્યો છે. સમાજની સામે યજ્ઞને અનિષ્ટ રૂઢિ બંધ કરનાર આ હૃદયગણિયા શિક્ષકભાષ્ટને ધન્યવાદ ધરો છે. વસોમાં દાન

“વસો ગામમાં સંરકારી દવાખાનાંની સાથે એક પ્રસૂતિગૃહ સ્થપાય અને તેને પોદાનાં, પત્ની કુનીયાનું નામ જોડાય તે સરતે, મુંબઈમાં વેપાર અર્થે રહેતા શ્રી. ઉમેદભાષ્ટ ઝવેરભાષ્ટ પટેલે રૂ. ૧૨૦૦૦ આપવાનું સ્વીકાર્યું છે; તે માટે ભાષ્ટ ઉમેદભાષ્ટને અને ખાસ કરીને તેમનાં પત્ની કુનીયાને અમે ખાસ અભિનંદન આપીએ છીએ. ઉપરની રકમમાં વસો સુધરાઈ રૂ. ૪૦૦૦ અને વડોદરા પ્રાન્તપંચાયત બીજા રૂ. ૪૦૦૦ આપશે, એટલે રૂ. ૨૦૦૦૦ની આ રકમમાં પીજ રૂ. ૨૦૦૦૦ સરકાર ઉમેરી, રૂ. ૪૦૦૦૦માં વસો પ્રસૂતિગૃહનું મકાન શંકાવશે ને તેનો કાંચગને માટે નિભાવ પણ કરશે” (‘ખેડા વર્તમાન,’ તા. ૨૦:૭:૩૮). “ધંધાર્થે અમલવાદમાં રહેતાં વસોના વતની શ્રીયુત દાદુભાષ્ટ મૂળજીભાષ્ટ અમીને પોતાનાં પત્ની ગંગાબાનું નામ મકાન સાથે જોડાય તેવી સરતે વસોમાં કન્યાશાળાના મકાન માટે રૂ. ૫૦૦૦ આપવાનું જાહેર થયું છે” (‘અરોતર,’ ઓગસ્ટ ૩૮). જાને દાતાઓને ધન્યવાદ!

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય ઘરાન્નિવોધત ।

શુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયાં દુર્ગમ્પથસ્તત્ કંવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૪
વર્ષ ૧૫

આણંદ

આસો
અંક ૧૨

શારદાનો- માળાપુ

શારદાએ કહ્યું : “જા, હું જાળવર્ગમાં પાસ થઈ છું. મારું જેને પહેલી ચોપડી મંગાવવા પાંચ પૈસા માગ્યા છે.”

“તે જ નહિ મળે. એમ કંઈ ચોપડીઓના પૈસા વગસી જતા નથી!” શારદાની જાણે કહ્યું.

“જાપુ, શારદા ઘણા વખતથી મોંઘી છે. એને તાવ જિતરતો જ નથી. આપણે એને શહેરમાં દાકતરને જતાવવો લેઈ જઈશું?” શારદાના ભાઈએ પોતાના જાપાને કહ્યું.

“અરે, એ તો એમ ને એમ મરી જશે. દાકતરને પૈસા ક્યાંથી આપવા?” શારદાના જાપાએ કહ્યું.

“મારી નિશાળમાંથી આજે જધનિ જાગમાં ફર્યા લેઈ જવાનાં છે. એને ઘેરથી નાસ્તો લેતાં આવવા જેને જણાવ્યું છે. જા, હું મને નાસ્તો કરી આપીશ?” શારદાએ પોતાની જાને કહ્યું.

“જ જા હવે નાસ્તાવાળી! તારી-જેનને કંઈ કામધંધો છે? આ જધનિ લેઈ આસ્યાં જાગમાં! જાઓ જાગમાં જવું હોય તો, નહિ તો પડો ઘરામાં! એમ નાસ્તો નહિ મળે.” શારદાની જાણે કહ્યું.

“જાપુ, આપણા ગામમાં શુજરાતી જદા ધોરણ સુધીની કન્યાશાળા છે. શારદાએ જ ધોરણ તો પૂર્ણ કરી દીધાં હવે એને નડિયાદ વિદ્યાલય કન્યાવિદ્યાલયમાં

મૂકીએ તો? ત્યાં બહુ ખર્ચ નથી આવતું: વર્ષે સો રૂપિયા આવે છે. શારદા એએક વર્ષ ત્યાં રહે તો એને ઘણો લાભ થાય.” શારદાના ભાઈએ પોતાના બાપાને આજીજી કરી.

“હવે લાભ ને બાલ! એવા બગે રૂપિયા લાવવા ક્યાંથી?” શારદાના બાપાએ જવાબ આપ્યો.

૫

વાગ્ન વાગતાં હતાં. દોલ ઢળુકતા હતાં ખામે મોટો મંડપ બાંધ્યો હતો. સો દોલસો ગ્રનૈયા જમતા હતા. પચીસ પચાસ નોતગિયા પણ આવેલા હતા. ટુટુ બીજોનો અને વસવાયાનો તો પાર નહોતો. ઘીની વાદીઓ ઠલવાતી હતી. લૂગડાંજમ્બસોનો ઝાકઝમાળ પણ કંઈ જોઈ નહોતો.

મેં પૂછ્યું: “આ બધું શું છે?”
કોઈ કહે: “એ તો શારદાનું લગ્ન છે.”

૬

મને થયું: “આ જ્યાં પૈમા આવ્યા ક્યાંથી? શારદાનાં માળાપ પાસે તો પૈમા હતાજ નહિ!”

૫૩૦૨૧

શંકરભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

—*—

સુધારાનો અનર્થ

સુધારાનો અનર્થ યતો આપણે રાંચ જોઈએ છીએ. સુધારાને વખોડનાગજોની નજરે સુધારાને નામે પોતાતો કોઈ દોષ જોવામા આવે એટલે જસ, એ દોષ માથે મથળા સુધારા અને સુધારકાની એ જગર લેઈ નાખે છે. વિધવા-વિવાહમાં ક્યાક જો બેમાથી એકની એવકાઈ જોવામાં આવે, કોઈ ભાર્વનારાળી માળાપે કેળવણી આપવા મોટી કરલી દીકરી કમનસીબે કુમારે ચઢી જાય, અથવા પરણ્યા પછી તેમનાં લગ્નજીવન સુખી ન હોય તો એ વિધવાવિવાહ કરતાગના કે મોળાપના પછી ભોગ મળ્યા સમજવા. આ તો કંઈક ઠીક છે, કારણ કે દોષ જોવામાં આવે એટલે લોકો ચાત કર્યા વિના ન રહે. સુધારકાના ધૈર્યની જોમાં કમોટી છે. એથી જલદું દોષ વિના ટીકાજો ન સંભવે એમ નથી. કોઈ જારમું ન કરનાર યુવકે કોઈ વખત મિત્રોને મિજબાની આપી હોય, લગ્નમાં નાત ન જમાડનારે કોઈ વખત (અહીં ‘કોઈ વખત’ એટલે જે તે પ્રમંગ પછી તરત નહિ, પણ જીવનમાં ગમે તે વખતે કદીક) મિત્રોને

અને આમજનોને મિજગાની આપી હોય નો તેની ટીકા થયા વિના રહેવાની જ નહિ. આ સ્થિતિ અસહ્ય છતાં સુધારકે તે સહી લેવી પડે તેમ છે.

આથી જિલ્લદુ' જેને સુધારો ન કહી શકાય પણ કેવળ સ્વચ્છંદતા જ કહેવાય, તેને પણ સુધારો અને સુધારકનાં કાર્ય કહી વખોડવામાં આવે છે. જેમ ધૂમટો ખરાબ છે તેમ સ્ત્રી કે પુરુષ માટે લગ્નજનો અજ્ઞાત પણ ખરાબ છે. ખરું કહીએ તો લગ્ન-મર્યાદા (મંરૂન હો) એ તો માનવીમાં રહેલો જિઓ ગુણ છે, એ તેનું અપણું મનાયું છે. સુધારાને નામે ધૂમટાને ત્યજનાર આ ગુણ ન ધરાવે તો તે કેવળ સ્વચ્છંદતાને પોષે છે. એને સુધારો ન કહેવાય. ધૂમટાને પકડી રાખનારાઓ આની નિંદા કરે એ બ્યાજખી છે, પણ તેથી સુધારાને દોષ દેઇ શકાશે નહિ તેમજ ધૂમટો બ્યાજખી ઠરશે નહિ. ધૂમટો એ જ'મલી રિવાજ છે, એમ ગાંધીજીએ આત્મકથામાં એક સ્થળે કહ્યું છે. ધૂમટો ત્યજવો એ સુધારો છે, પણ વર્તનની સ્વચ્છંદતામાં જોવામાં આવેલો લગ્નજનો અજ્ઞાત એ સુધારાનો અનર્થ છે. ધૂમટાના દિમાયતીઓ આ અનર્થને આધારે ધૂમટાનો ખસાવ કરે એ બર્થ છે. ખીજ તરફ સુધારકે વધુ સાવધાન થવાની જરૂર છે. તે જેમ ધૂમટાનો વિરોધ કરે છે તેમજ અને તેટલાજ જળાપૂર્વક તેણે સુધારાને નામે પોષાતી સ્વચ્છંદતાનો પણ વિરોધ કરવો જોઇએ. અજ્ઞાત, સ્ત્રીપુરુષનાં સેવાનાં સદ્કાર્યોમાં લોકને ખોટી શંકાઓ અને વાતો કરવાની ટેવ પડેલી હોય છે; પોતાની સ્થિતિ માટે સાવધન રહેનાં સ્ત્રીપુરુષોએ એની પરવા કરવી જોઇએ નહિ. •

આવું જ કંઈક ફેશનમાં પડેલાં સ્ત્રીપુરુષો વિષે જોવામાં આવે છે. ગામડાંના લોકને મન તો એ સુધરેલાં ગણાય. એમના લવાડા, એમનું સ્વચ્છંદીપણું, એમનું પોશ આ ગામડીઓને ત્રાસ અને ઘૂણા ઉપજાવે છે. એ લોકો જૂનીને સ્થળે નવી નાજુક વસ્તુઓને વસાવે છે, લગ્નને જાહેર નાટકનાં હલકાં ગાયન લલકારે છે, સાદાં અને જડાં કપડાંને જાહેર જારીક અને ફેન્સી કપડાં પહેરે છે, હુકાને જાહેર સફેદ સીગારેટ પીએ છે અને સુધારો જ્યાં ધરેણાં ઓછાં કરવા માગે છે ત્યાં આ લોકો નાજુક અને ફેન્સી ધડાવે છે. નવાંધની વાત તો એ છે કે આવા લોક પોતાને સુધારક કહેવડાવે છે અને સુધારકમાં ખપાવે છે. ગામડાંનાં ધરેણાંમાં ઘડાઇ જુજ હોય છે અને નગર માલ વધારે હોય છે. સરખા લાવમાં વેચતાં એના હબ્બી હપ દકા નાણાં સારી રીતે જીપજે છે. એથી જિલ્લદુ' નવાં ધરેણાંમાં ત્રાંબુ, મીનાકારી અને ઘડાઇના જિયા દરને લીધે વેચવા જતાં ૫૦ દકા માંડ જડે છે. આવા જ લોક જે સુધારાનાં ગીત ગાનાર

હોય છે તો જૂના રિવાજોને પકડી રાખનારો લોકોને સ્વાભાવિક રીતે સુધારામાં જોખમ જણાય છે. તેમને સુધારાની સમગ્ર વાત જ સ્વર્ગ ઉપજાવે છે. આનંદની વાત છે કે ગાંધીયુગમાં આ સ્થિતિ કંઈક હળવી થઈ છે, છતાં તે નાણુદ નથી થઈ.

સુધારાને નામે નવાં દૂષણો લાવનારને કોઈ સુધારક કહેવાની ભૂલ ન કરે. સામાજિક કુરિયાજોથી જાણે અજાણે પોતાનું અદિત કરી રહેલા લોક એક બાજુ, અને પશ્ચિમનું અંધ અનુકરણ કરી સ્વચ્છંદી જનતા લોક બીજી બાજુ. એ બે વર્ગની વચ્ચે સાદું અને પવિત્ર જીવન ગાળતાં અને સુધારક માનસ ધગવતાં સ્ત્રીપુરુષો છે અને એજ સુધારાનો સાચો દાખલો પાડી શકે તેમ છે. જેમ કુધારો તેમ સુધારાને નામે સ્વચ્છંદતા અથવા વિપથગામી જીવન બંને નિષ્ઠ છે, ત્યાજ્ય છે. એને સુધારો ગણી સાચે સાચા સુધારાને પણ વખોડવો એ સુધારાનો અનર્થ છે.

સુધારો સૃષ્ટિના મંડાણ સાથેજ જિતરી આવ્યો છે. યુગે યુગે સમાજના સાદુપુરુષોને સમાજજીવનમાં જે જે ફેરફારો કરવા યોગ્ય લાગ્યા તે તે ફેરફારો એજ સુધારો. મનુષ્યે સમાજની વ્યવસ્થાના અનેક નિયમો ધરાયા. એની વિરુદ્ધ વર્તનારા, એનો વિરોધ કરનારા તે વખતે નહોતા એમ ન હતું. શિક્ષાચારથી વિરુદ્ધ વર્તન એ પાપ અને તેની સજા તે નરક. આજે આપણે માનીએ છીએ કે આ યુગને અનુકૂળ નિયમો આપણે ધરીએ તેનાથી વિરુદ્ધ વર્તનાર સમાજનો દોષ કરે છે, તેની વ્યવસ્થાને જગાડે છે અને તેટલે અંશે નરક બિભુ કરે છે. મનુષ્યે ગાંધીયુગમાં દેશ ન જણાવે, ન દારૂમાં. પણ પછીના યુગમાં એ ગદાપાપ મનાયું. પારાવાર દિસા સામે ભગવાન જુદે અદિસાનો ખોધ આવ્યો. તે કાળે એ મોટો સુધારો હતો અને તેનો વિરોધ કરનાર ઓછા ન હતા. આજે પણ જંગાળમાં પશુવશ જઈ કરવા ભગીરથ પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે.

સામાજિક સુધારાનું પણ આગળ છે. એ કાળે જે નિષિદ્ધ હતું તે આજે પ્રિદિત મનાય છે; જે પ્રિદિત હતું તે આજે નિષિદ્ધ ગનાય છે. કેટલાક વિષયો ચર્ચાના ને ઝપડાના છે. સુધારક નવેસર વિચાર કરી પ્રિદિત અને નિષિદ્ધ નક્કી કરશે. સ્પર્શસ્પર્શ વિષે ગમે તેટલો બિદાપોદ થયા છતાં દયાનંદે, વિવેકાનંદે અને રામતાર્થે અસ્પૃશ્યતાનો વિરોધ કરેલો અને ગાંધીજી તેને માટે પોતાની કાયા ધમી રહ્યા છે. વિધવાવિવાહ ક્યારેય નિષિદ્ધ હતો એવા આધાર મળતો નથી. આજેયે હિંદુસમાજમાં વિધવાવિવાહનું પ્રમાણ ઓછું નથી. એજ જતાવે છે કે એ નિષિદ્ધ ન હતો, નથી; માત્ર કુસીન વિધવા માટે એ જળાતકારે નિષિદ્ધ રહ્યો છે. જાગલગ આજ સુધી સામાન્ય દતાં, પણ હવે લોકશિક્ષણને અને કાયદાને જળે ઝપાટાબંધ એનો નાશ થવા લાગ્યો છે.

નવા કુધારાઓને સુધારા તરીકે વર્ણવવા એ સુધારાનો અનર્થ છે. એ ગમે તે દિશામાંથી આવતા હોય, હજીસેા વર્ગ લાવતો હોય કે અભણ, તેનો વિરોધ કુરિવાળોના જેટલો જ થવો જોઈએ. જૂનવાણી લોકને એમ તો નજીક લાગવું જોઈએ કે એ સુધારાને નામે પોષાય છે. એમને એ સ્પષ્ટ સમજાવું જોઈએ કે એ પણ કુધારો છે અને સુધારાને એની સાથે કરી લેવા દેવા નથી.

આમ છતાં દૂધમાં માત્ર પોરાજ જેવાની જેમને ટેવ હોય તેમને પહોંચી વળવાનો અત્રે ઉદ્દેશ નથી. જ્ઞાતિભોજન ન આપનાર જિંદગીમાં કદીક પીંજી ત્રીજી પ્રસંગો વખતે મિત્રોને ભોજન આપે તો તે દોષપાત્ર નથી, છતાં તેની ટીકા થાય તો તેનો જવાબ આપવો વ્યર્થ છે. આપણે જીવનમાંથી ઉત્સવો નાખુંદ કરવા નથી, 'પણ' આપણે તો તેને આપણી રીતિ પ્રમાણે સાદા અને મરજીઆત બનાવવા છે. ઉત્સવો માનવજીવનમાં ઉદ્ધાસ લાવે છે. એ એવાં ન હોવા જોઈએ કે તેની તૈયારીમાં માંડી અંત સુધી એ ઉગ્ગર, શ્રમ અને ત્રાસ આપનારા હોય; યજ્ઞગાન અને મહેમાન સૌને સુગ્રેષો આનંદ મળે તો જ ઉત્સવ સાર્થક થાય. આજે આપણાં લગ્નમાં અને પીંજી ઉત્સવોમાં આથી ઊંડડી રીતિ છે. ઉત્સવ અને પર્વ વિના સમાજજીવન નથી. તે વિના સમાજજીવન અને તેથી વ્યક્તિજીવન અસહ્ય છે. પણ આ ઉત્સવોના અનર્થો (ફરજિઆત જ્ઞાતિભોજન) જ આજે સમાજને પ્રાણુધાતક થઈ પડ્યા છે. આપણો વિરોધ આ અનર્થો પ્રત્યે છે.

સુધારામાં દોષ જેવામાં આવે અને તેથી પછી તે વ્યક્તિગત પ્રસંગ નિંદા અને તેથી ગણરાવાની જરૂર નથી. એ અનિવાર્ય છે. કન્યાવિદ્યાલયમાં એકાદ કમનસીબ બનાવ બનવા પામે તેથી તે સંસ્થા કે કન્યાકેળવણી તંત્ર નિંદા કરવાની વાત કરીએ તો તે મૂર્ખાઈ છે, કેવળ સામાજિક આપઘાત છે. સહશિક્ષણની મંરંથા માટે પણ આમ જ સમજવું. દોષનિવારણ માટે વિશેષ જાગૃતિ રાજ્યમાં આવે તો ઉત્પત્તિ જ છે. કાંઈ પુનર્વિવાહ નિષ્ફળ નિવડે, લગ્નક્ષેત્ર (ગોળ) બહાર જનાર કોઈકને પરતાવાનો વખત આવે, જાળકો જળીઆ નીકળવા છતાં જાધા ન રાજનારને જાળક બોલાવો વખત આવે, તેથી સુધારાને વખોડવો તે અજ્ઞાન છે. એથી આપણી રીતિ સુધરવાની નથી. સુધારકે આમ વખોડાવા છતાં સાવધાનીથી પ્રસ્થાન કરવું જોઈશે.

સુધારાના અનેક અનર્થો સામે સાચે સુધારકે ચોતાની પ્રતિષ્ઠા બેસાડવી જોઈશે. આજનો હજીસેા વર્ગ આ અનર્થોથી પર નથી. પશ્ચિમની સભ્યતાના કેટલાક વિકૃત અંગેને જ આપણા યુવકોએ જીવનમાં ઉતાર્યા છે; આથી તેમનું

સ્વાભાવિક જીવન હોમાઈ ગયું છે. દાખલા તરીકે: સીનેમાની ઊંચા પ્રકારની ફિલ્મો જોવી બધે વિદિત હોય, પણ આજે તો યુવકોને સીનેમાની ઘેલછા લાગી છે અને વિશેષે તો હલકી અભિરુચિ પોષાય તેવીની. ઘરમાં ફરતાં માથેનને સાંભળતાં 'તુમીને મુઝકો પ્રેમ શિખાયા' એ ઉકિત ગાતાં મેં કેટલાંય બાળકોને જોયાં છે. આ વિષય ફિલ્મ અને સેન્સર બોર્ડને લગતો અને બહુ ચર્ચાસ્પદ હોઈ અત્રે અપ્રસ્તુત છે. મારે બતાવવાનું એ છે કે આજના સમાજજીવનમાં સામાન્ય જાણીતી જાગૃતોમાં પણ અનર્થોનો પ્રવેશ થઈ રહ્યો છે અને તે સુધારાને નામે. આથી તેનો વિરોધ થવો ઘટે છે.

જેમ વડીલો પ્રત્યેની લાગણીનો પ્રશ્ન સુધારાના વેગને હળવો કરે છે તેમજ આ કહેવાતા સુધારાયુક્ત નવા જમાનાની કેટલીક બદીઓથી ભરેલું સ્વચ્છંદી જીવન ગાળતાં યુવકયુવતીઓ પણ સુધારાના વેગને રૂંધી રહ્યાં છે. એથી સમાજની એકંદર પ્રગતિ અટકી પડી છે. સુધારકે અથવા આજની સ્થિતિમાં કહો કે રાષ્ટ્રીય સરકાર-મહાસભાની સરકારે એનો બગીરથ વિરોધ કરવાનો છે. કેવળ રાજકીય અને આર્થિકજ નહિ પણ સામાજિક વિકાસ અને ઉન્નતિ માટે પણ તેમણે પ્રયાસ કરવાનો છે. તે માટે તપાસસમિતિઓ નીમી પાકી યોજનાઓ ધડવી જોઈશે. સ્વાધીનતા એટલે સર્વાંગવિકાસ.

બુકોબા (પૂર્વ આફ્રિકા)

ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ ખેટલ

—*—

કાનગના પાટીદાર બંધુઓને

શુ જ શતબ્દી મનોહર ભૂમિમાં ચરોતર, વાકળ અને કાનગ, આ ત્રણ કુદરતી મુખ્ય ભાગો આવેલા છે. ચરોતર અને વાકળ કરતાં કાનગના પાટીદાર જમીન જાગીરમાં સમૃદ્ધ છે. છતાંયે ચરોતર અને વાકળ કરતાં એકંદરે કાનગમાં બેકારીએ વધુ પ્રમાણમાં પગપેસારો કરેલો જણાય છે.

કાનગના પાટીદારો જાતમહેનત વડે પોતાની જમીનમાંથી દર વર્ષે અદ્યત્ત કપાસ પકવે છે, છતાંયે નાણાંબીક દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે. તેનું કારણ તે એમ દયાવે છે કે બાવની મંદીને લીધે ખેતીમાંથી કંઈ પાલવતું નથી.

અલગત, એમનું કહેવું અત્યારના સંજોગોમાં કંઈક અંશે ખરું લાગે છે. પરંતુ બાવની મંદી તો છેલ્લાં પાંચ સાત વર્ષથી જ આવી છે. તે પહેલાંનાં વર્ષોમાં ખેડૂતોએ ૩૦૦થી ૪૦૦ સુધીના ભાવે લીધા છે, એમ તે પોતે જ કબુલ કરે છે. છતાં દરેક ખેડૂતને માથે હજારોનાં દેવાં લદાઈ રહ્યાં છે એ પણ આશ્ચર્યકારક ઘટના છે!

આં પાટીદારોની અત્યારની વિષમ સ્થિતિ દરિયાવર ધવાનું કારણ તેમના વિસાગ અને બીનાજડી ખર્ચ છે એમ મારી ગાન્યના છે.

કાનમના પાટીદારો લગ્ન પાછળ લખલુંટ ખર્ચ કરે છે. ચરોતરનાં ગામોમાં જેમ કુળવાનશાહી માનસ ધરાવનાર લોક કન્યાના પિતા પાસે અદગક દ્રવ્યની ઇચ્છાઓ રાખે છે, તેમ આ પ્રદેશમાં કન્યાના પિતાઓ છોકરાના પિતા પાસે મોં માગ્યા દામ મેળવે છે. આમ કન્યાવિક્રયની અનિષ્ટ જાદી કાનમમાં મળ્યુત નમી મળેલી છે અને તેને લીધે છોકરાના બાપને લગ્નરો ઉપરની રકમો ચુકવવી પડે છે. ખરેખર પાટીદારો આંવેં પ્રસંગે તેમ કન્યામાં પીછેહઠ નથી જ કરતા.

અત્યારની કદંબી પરિસ્થિતિમાં પણ પુત્રોને પરણાવ્યા પોતે પોતાની ફરજ બજાવી છે એમ સતોષ મેળવનાર આ પ્રદેશના પાટીદારો પાછળની સ્થિતિનો જરા પણ ખ્યાલ કરતા નથી અને પોતાની જમીનમગીરોને ગીરો યા બેચાણુ કરીને પણ પોતાના પુત્રોને પરણાવવા તત્પર જાતે છે. છેવટે પોતે લેણદારોની ચૂસણુનીતિમાં સંપડાઈ જરાજ દશાને પાત્ર જાતે છે.

હુનંદો રૂપિયા આપી પુત્રોને પરણાવનાર માળાપો લગ્ન વખતે બીજાં પણ ખોટાં ખર્ચ કરતાં અચક્ષતા નથી. તેંવ પ્રસંગે વાળાં, મોટરો, ઘોડાજગી કે ઘોડાકાં, છત્યાદિ ખોટા હાક કરવામાં નાણાં જરબાદ કરે છે.

કેટલીક વખતે તો કન્યાનાં માળાપ પણ છોકરાનાં માળાપ પાસે ઉપર જળાવંસો લાપકો કરવા માટે આગ્રહપૂર્વક શરત કળુજ કરાવે છે અને જો તે પ્રમાણે કરવામાં ન આવે તો લગ્ન વખતે અણસમજી માળાપ હરેક રીતે વિઘ્ન નાખી હિરાન પણ કરે છે.

ઘણા અણસમજી મુત્રાનો પોતાના લગ્ન માટે મોટર, વાળાં કે ઘોડાજગી પોતાનાં માળાપ પાસે ફરજિયાત મંગાવે છે, તે સિવાય પરણવા ન જવાની ગાંડી દઢ પણ પકડે છે અને માળાપોને નકામા ખર્ચના બોમ્બમાં ઉતારે છે.

ઉપર કહ્યું તેમ પૈસા ખર્ચી છોકરાઓને પરણાવનાર દેવાદાર જાતે છે, એટલું જ નહિ પણ કન્યાની પાછળ પૈસા ખર્ચી જાણનાર પણ વધારે પડતો ખર્ચ કરે છે. પોતાની સ્થિતિ અનુસાર સગો ન બોળનાં, પોતે પોતાના માતિ-બંધુઓ કરતાં ઉંચો છે એવી મોટાઇની ખોટી માન્યતા ધરાવનાર લોક કુળવાન છોકરો બોળી લાવે છે ને તેને પોતાની કન્યા ઉપરાંત મનમાની પરઠણા આપે છે.

આમ કન્યાવિક્રય કરનાર તથા ન કરનાર, જાને દેવાના દાસ જાતે છે અને પોતાની તેમજ પોતાનાં સંતાનોની સ્થિતિ વિષમ જનાવે છે.

કાનમના પાટીદારો લગ્નમાં જ આવેો વધુ પડેો ખર્ચ કરે છે એમ નથી, પ્રેતભોજનમાં પણ તે બેઠક ખર્ચ કરતાં તે અચકાતા નથી. કાનમમાં પ્રેતભોજનની ખરાબ પ્રણાલિકા ઘણી જ સજ્જત થઈ રહી છે. પ્રેતભોજન ન કરવું એવી સલાહને તે નિરંકારપૂર્વક હસી કાઢે છે. માળાપ પાછળ આંખા ગામને કે અમુક રીતે ભોજન આપવું જ જોઈએ એમ તે માને છે. જો તે પ્રમાણે ખર્ચ ન કરે તો પોતાના મોહાની બિચુપ તેમને લાગે છે.

કાનમમાં તો પ્રેતભોજનના હિમાયતીઓ, ન કરનાર પાસે કુલાવીને કે દમદારી આપીને પણ ફરગિયાત પ્રેતભોજન કરાવે છે. આવે પ્રસંગે પ્રેતભોજન ન કરનારને પણ પોતાની મરજી વિરુદ્ધ કરવું પડે છે. તેની પાસે સાધન ન હોય તો મિલકત વેડીને પણ ભોજન આપવું પડે છે.

કેટલાક લાઇઓ પોતાની વાહવાહ કહેવડાવવા માટે દેવાદાર જનીને પણ પ્રેતભોજન ધામધૂમથી આપે છે. પણ તે સમજતા નથી કે આ તો આખી જિંદગીનું દુઃખ પોતે બિચું કરે છે. ખાનાર તો બે દિવસ વાહવાહ કરશે, પછી તો આપણી દુઃખદ સ્થિતિ જોઈ ઉપરથી ડામ દેવા પણ ચૂકશે નહિ. અરે! કેટલાક વિપ્રસતોપી માણસો તો આપણે કપરા સંજોગોમાં આવી પડીએ તેવી સુકિતપ્રયુક્તિઓ બીની કરતાં પણ અચકાતા નથી.

કાનમ પ્રદેશમાં જાળલગ્ન અને પ્રેતભોજન પાછળ વધારે પ્રમાણમાં ખર્ચ કરવાનો આદિ મોહ જણાય છે, તેનું કારણ માત્ર એ જ કે ત્યાં કેળવણીની બિચુપ વધુ પ્રમાણમાં છે.

ચરોતર અને વાકળ કરતાં કાનમમાં કેળવણી ઘણી જ ઝોછી છે. આ પ્રદેશમાં ચરોતર જેવી એક પણ શિક્ષણસંસ્થા દષ્ટિગોચર થતી નથી. આમ હોવાનું કારણ એ જ કે કાનમના પાટીદારો પાસે જમીનનું પ્રમાણ વધારે છે તેઓ પોતાનું ઇવન ખેતી ઉપર જ નિભાવી રાખવાની લાવના મજબૂત રાખે છે.

પોતાનાં જાળકોને પ્રાથમિક શિક્ષણ મળે એટલાથી જ તે સંતોષ માને છે. બચ્ચી કેળવણી તરફ તે સદા દુર્લક્ષ જ આપે છે. તેમનું કહેવું એમ હોય છે કે જમીન ઘણી છે, ખેતી કરશે; વધારે બાળીને આપણે ક્યાં નોકરી મેળવવી છે? આમ તે સદા સંતોષ પામી બચ્ચી કેળવણીથી પોતાનાં જાળકોને ત્રિમુખ રાખે છે. નોકરી કરવા માટે જ વિશેષ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવું એ તેમની ગંભીર ભૂલભરી માન્યતા છે.

ચરોતરની માફક કાનમના પાટીદારો પોતાનાં જાળકોને પરદેશગમન કરાવતા નથી, પોતાની આંખથી જાળકોને દૂર કરવા તેમને રુચતું નથી. પરિણામે તેમની બુદ્ધિનો જોઈતો વિકાસ થતો નથી.

કાનગનાં પાટીદાર બાધુઓને હું વિશ્વસિ કરું છું, કે “તમે જે જૂના રીતરિવાજોને વળગી રહ્યા છો તેને નિષાંજલિ આપો અને આધુનિક રીતરિવાજોને અપનાવવા તત્પર બનો. લગ્નોના બેહુદા ખર્ચ ઘટાડીને ઘણીજ સાદાઈથી લગ્નો કરો અને પ્રેતભોજનની ખૂરાજ બદોને સદાને માટે દફનાવી દો.

“તમે સર્વ બાધુઓ લગ્ન અને પ્રેતભોજન પાછળ જેટલાં નાણાં ખર્ચો છો, તેનાથી નીમે ભાગનાં પણ નાણાં તમે તમારાં બાળકોની કેળવણી પાછળ ખર્ચશો તો ભવિષ્યની પ્રગતિ તમે આશીર્વાદરૂપ થઈ પડશે. અને તમારા પ્રદેશમાં ધીમે ધીમે શિક્ષણનો સુંદર સંસ્કારો પથ રચાવી શકશો.

“જ્યાં સુધી તમે ચાલુ સમયને ઝોળખશો નહિ ત્યાં સુધી તમે તમારું અને તમારી પ્રગતિ બાવી આદર્શભય બનાવી શકશો નહિ. માટે તમે જંગો, ચેતન મેળવો, દીર્ઘદષ્ટિ રાખો અને આધુનિક રિવાજોને માન આપતાં શીખો.

“જેમ ચરોતરમાં દિનપ્રતિદિન આધુનિક રીતરિવાજોને યુવાનોએ અપનાવવા માંડ્યા છે, તેવી જ રીતે તમે પણ સંગઠન કરી જૂના ને હાનિજનક રિવાજોને તિર્જાંજલિ આપો તથા નવા ને દિતજનક રીતરિવાજો પોષી તેનું વિશાળ વૃક્ષ બનાવો અને તેની શીતળ છાયામાં બેસી સુખી બનો. એ જ પ્રાર્થના.”

ધાવટ (તા. કરજણ)

રણછોડભાઈ ઝવેરભાઈ ખેડેલ

—*—

રિવાજ

આપણા હિંદુ સમાજમાં ‘રિવાજ’ને નામે કેટલો જુદામ ચાલી ચલ્યો છે? રિવાજ એટલે ધારો. અને રૂઢ થયેલા ધારો એટલે રૂઢિ. કેટલાયે પ્રકારના રિવાજો આપણે ત્યાં રૂઢ થયેલા છે. હવે તો તેમાં તાત્કાલિક પરિવર્તન કરવાની જરૂર છે.

વિરુદ્ધ પક્ષ કહે તેવી દલીલોથી બચાવ કરે, તોપણ આજે પ્રવર્તી રહેલી અધાધૂધી ગતાવે છે કે આ રિવાજો આદર્શભટ્થ થઈ પતિત બની ચૂક્યા છે. ઉત્ક્રાન્તિકાળનો એક સ્વાભાવિક નિયમ છે કે પરિવર્તન નિયમિત ક્રમસ્વરૂપે બદલે જ જાય, પછી ભલે તે પરિવર્તન વાસ્તવિક ન પણ હોય. ત્યારે આ રૂઢ થયેલા રિવાજો કેમ ન બદલાય?

‘આપણા વડવાઓ આગ કરતા હતા, અને તેમજ આપણે કરવું જોઈએ.’ આવું આપણે વિરુદ્ધ પક્ષે સાંભળીએ છીએ. તેઓએ જાણવું ધટે કે આપણા વડવાઓએ આજનાં વૈજ્ઞાનિક સાધનો ક્યાં જોયાં હતાં? તેઓ તો અંગરખાં

અઢાવતા હતા, તમે અંગરખાં પહેરવા તૈયાર છો? આ હવું અને તેજ રહે, એ દલીલ નકામી છે તેજજ અજ્ઞાનતાનો નમુનો છે. આપણી રિથિતિ સુધારવા આપણે આગેદૂત કરવી જ જોઈશે. તેમાં અનેક વિદ્નો, વિદ્યાર્થી આવશે. અને તે બધાં ધૈર્યથી મદન કરી આપણે પ્રસ્થાન કરવાનું છે. તે માટે અત્રે આપણે કેટલાક રૂઢિમત્ત થએલા રિવાજો તપાસીએ:

કાંઈ પણ સામાજિક કર્મકાણ્ડ, ધાર્મિક વિધિ, ઇત્યાદિમાં જૂના રિવાજો પરિવર્તન માગે છેજ. અલગત, તે સુધારાને ચે મર્યાદા હોય તેમાં નુકસાન નથી. આપણે ત્યાં વિવાહ, જારમું અને જોવા શુભ કે અશુભ પ્રસંગોમાં તરેહવાર ને વિચિત્ર રિવાજો છે, જેવા કે: કુટુંબને જમાડવાનો રિવાજ, સાસુસસરાએ જમાઈને આપવાનો રિવાજ, સાળાએ અનેપીને આપવાનો રિવાજ, માગાએ ભાણાભાણીને આપવાનો રિવાજ, વગેરે.

ઉપર જણાવ્યા તે સિવાય પણ કેટલાયે પ્રકારના હાનિજનક રિવાજો મોજૂદ છે, અને તે પણ આ ગાંધીયુગમાં!

આ બધામાં 'આપવાનો' અર્થ લક્ષ્મી આપવાનો છે, અર્થાત્ પૈસા આપીને પ્રેમ ખરીદવાનો નુસખો!

આ રિવાજોએ કેટલોયે ઝટ વાળ્યો છે! નિર્ધન કુટુંબો તોળાહ પોકારે છે! જેમને ખાવાના ચે સાંસા છે તેમને કવી રિથિતિમાંથી પચાર થવું પડતું હશે?

કુટુંબને જમાડવાનો રિવાજ, વસવાયાને આપવાનો રિવાજ, પ્લાહણોને દક્ષિણા-દેવાનો રિવાજ, જો બધાં થોડીધણી મરામત માગે છે. તેમાં અપવાદ છે. પણ આપણી કૌટુંબિક લાવના તો છેકજ વિષય જની ગછ છે.

એક રીતે, આ બધા રિવાજો પોતાની મર્યાદામાં રહે ત્યાં સુધી તો ઠીક છે. પણ જો સરસ્વાતમાં આદર્શથી રચાયા, પછી આદર્શને ચૂકી ભ્રષ્ટ થઈ ગયા છે. દિનપ્રતિદિન તેમાં નૂતનત્વ ઉમેરાતુંજ જાય છે!

પ્રથમ મનુભગવાને પણ કંઈક એટલે ત્રાય જેવું ચોપણું જાનવર, જમાઈએ કન્યાના પિતાને આપવા દરાવ્યું. કાળે કાળે તેનું અંતિમ ધ્યેય રાક્ષસી કન્યાચિકપમાં પરિણમ્યું છે! આપણા હિંદુ સંસારમાં મનુ જેવા એક નહિ પણ હજારો મનુઓ થઈ ગયા છે અને તે દરેકે કંઈ ને કંઈ નવું ઉમેર્યું છે! આજની પ્રચલિત રૂઢિઓ પણ આનેજ આભારી છે.

હવે આપણે જેવા રૂઢ થએલા ને અનિષ્ટ પરિણામ ઉપજાવતા કેટલાક રિવાજો તપાસીએ:

સાંહો: આ પ્રથા કાંઈ અકારણ હસ્તીમાં આવી હોય તેમ લાગતું નથી.

તેનો શુભ હેતુ અત્યારે તો જાણ્યો નથી, એટલું જ નહિ પણ તે રિવાજ એટલો તો ભયંકર બન્યો છે કે તેને માટે કેટલાંયે હૃદયો ધારમી કંગાલિયત, હૃદયદ્રાવક વિચારવેદનાં, આર્થિક સંકેડાગણ, વગેરે અનુભવે છે, અને તેને આદર્શને જ નામે! આદર્શની કેવી દૂર મસ્કરી!

એકંદરે ચાંહાનો રિવાજ રૂઢ થઈ ગયો છે. આપણું ને લેવું એ વ્યાવહારિક સંબંધ યોગ્ય છે, પણ વ્યષ્ટિ-સમષ્ટિની સમતુલા આજે આ જમાનામાં તો અસંભવિત છે.

‘આપણું’ ને ‘લેવું,’ એ બેઉ ભિન્ન છે. સમર્પક પ્રેમભાવનાના દૈવી આદર્શથી અર્પે તેજ અહણ કરવા યોગ્ય; વ્યયિત વસ્તુ સમર્પક શુદ્ધ ભાવથી આપે, તો જ તે અહવા યોગ્ય. આજે આ પવિત્ર ભાવનાઓ અસ્ત પામી છે ને જ્યાં ત્યાં સ્વાર્થી માનસ નજરે છે! મરજિયાત જેવું કશું રહ્યું નથી, બધું જ ફરજિયાત; કેમ જાણે કાયદો જ ના હોય!

બધા વિધિમાં ચાંહાવિધિ એ વધુ અગત્યનો આપણી સમક્ષ છે. આ ચાંહા આપનાર વ્યક્તિઓમાં પણ ભેદ સમાયો છે. કૌટુંબિક સંબંધીઓ અને અન્ય સ્નેહીસંબંધીઓ, એમ બે ભાગ છે. મુખ્યત્વે કૌટુંબિક સંબંધીઓ હિંમતીના વ્યવહાર ગ્રાણે છે, પણ સ્નેહીઓ અને તેમાંયે ખાસ કરી ‘મામા’ તો જાદલા વગર એક વેડ રૂપે ચાંહા કરે છે! એની સ્થિતિ સારી હોય તો તો કીક છે, પણ નિર્ધન અને ખાસ કરીને કુળવાન મામાઓ બિચારા કડવો અનુભવ અનુભવે છે! વાસ્તવિકતાને નામે આ કેવો અત્યાચાર! અને તે પણ એક આદર્શ રિવાજને નામે! હવે ચાજના આ વિકરાળ જમાનામાં ‘મામા’એ તો નિવૃત્તિ લેવી જ ઘટે.

ધણા પૂછે છે કે જેમની સ્થિતિ સારી ન હોય, તે શા માટે ગમ્મ ઉપરાંત દોડે છે? આમ પૂછવું સહેલું છે, પણ સામાજિક વિટમ્બણ્યો એ એવી તો જંગમ હોય છે કે તેમાંથી છૂટવું અસંભવિત નહિ તો અશક્ય તો બને જ છે. અર્ધસુધારકો કહે છે: પૈસા ખૂટતાં આ પ્રયાઓ આપોઆપ બંધ થઈ જશે. આ લોકોએ જાણવું ઘટે કે આજનાં પ્રેનબોજનો સહિસહામત અભંગ ઊભાં છે, અને ત્યારે આ પ્રયાઓ ને તેના સંયોજકો કંટાળશે?

માતાપિતાએ પુત્રીને આપવાનો રિવાજ: આપણા દિંદુ સંસારમાં પુત્રીને વારસાહક આપવામાં આવતો નથી, પણ જાદલામાં આડકતરી રીતે પુત્રીને, જે સંધન માતાપિતાઓ હોય તો, વારસાહક કરતાં વિશેષ મળી રહે છે! અને હલકી જ્ઞાતિનાં માખાપોને જાદ કરતાં લગભગ સાગ્રયે સમાજમાં

કારણકે એમાં શ્રમ છીનવી લેવાતો નથી. પણ નળ, ચક્કી ને હક્કરે તો સામાન્ય રીતે માનવોના અને ખાસ કરીને સ્ત્રીસમાજના પ્રાણજ હરી લીધા છે, તે વડોદરા રાજ્યની ફાટ'ને પગથિયે વકીલાત કરનારાને તેમજ ખુશામતની ખુરશી શોભાવનારાને શી રીતે સમજાવી શકાય? બહુમતીના વિરોધને ઠોકરે મારવો અને નળ લાવવા, એટલે શ્રમજીવીઓને મદત મળતાં સાધવો છીનવો લેખને તેમને ફોગટ મળતી વસ્તુઓ માટે મૂડી રોકીને તેના વ્યાજની ભરપાઈ કરવા શ્રમજીવીઓએ પૈસો પેદા કરવા રહ્યો, એમજ ને?

નળ, ચક્કી, હક્કર, આ ત્રણ વસ્તુઓ માટે આજ દૂવા, દૂધ ને વાવને લીધે તેમજ ઘરમાં ઘંટી અને ખાંચણીઓ હોવાને સગળે સાંધારણ જન-સમાજને પૈસો ખર્ચવો પડતો નથી. તેઓને ખાર માસે રૂ. ૧૦ પાણીના, રૂ. ૧૨ દળામણના, રૂ. ૮ ખંડામણના મળી રૂ. ૩૦ રોકડા, મૂળના પૈતા જેવા કમાવા પડશે, અથવા તેમની પેદાશમાંથી એટલા ઓછા યથે. એટલે ગામના મૂલીજાર લોકો માટે બહુજન સમાજે આંતરડાં તોડીને કમાવું અથવા પેટે પાટા ખાંધી કાંસારોગના ભોગ યદ્દ નળ, ચક્કી, હક્કરના પૈમા ઊભા કરવા, એમજ ને?

દળાણાં મારી પાસે પડેલા આંકડા પ્રમાણે પેટલાદ તાલુકાના ભડકદ ગામને લેખએ: ત્યાં આરાગથી રહેતાં કુટુંબ ૬૩૧ ૬૩૧ ૬૩૧ છે, જેમ તેમ ગુજરાન ચલાવતાં કુટુંબો ૩૦ ૬૩૧ ૬૩૧ છે અને ગુજરાન પણ નહિ ચલાવી શકે એવાં ૬૪ ૬૩૧ ૬૩૧ છે. હવે આ ગામમાં કોઈ નળની વાત કરે તો ૬ ૬૩૧ પાલવે, પણ ૬૪ ૬૩૧ ન પાલવે એ ઉધાણું હોવા છતાં કોઈ નળ, ચક્કી, હક્કરની ચોજના આફે તો હું તો એને સુધારાને નામે ગામને ગરદન મારવાના અકસીર ડિગિયાતો ઉપયોગ કરે છે એમજ કહીશ.

વસો-ધર્મજમાં બહુ બહુ તો એશઆરાગથી જીવતો વર્ગ ૧૦ ૬૩૧ વધારે નહિ હોય (કોઈ આંકડા આપશે તો આભાર માનીશ). આવા વર્ગનાં બેરાં પાણીનાં બેઠાં વાળી ન લે, હક્કરકે ઘડા જેમ્થીયે ન શકે, તો સાંજેલું તો ઉપાડી ચાનાંજ શકે! ત્યારે તેમને માટે નળ, ચક્કી, હક્કરની જરૂર ખરી, ખરી ને ખરીજ. પણ જે નેવું ૬૩૧ પાણી ભરવું, દળાણું અને ખાંડવું કે છાંવું એ તો નર્ચો બેસ છે; શારીરિક જાંધો મજબુત રાખવાની, સુવાણીની પીડામાંથી મુક્ત રહેવાની અને પ્રસૂતિને વખતે સુરક્ષિતપણે જાળકતો જન્મ આપવાની નૈસર્ગિક સરળતા છે અને એને માટે એક પાઈ પણ પડે નહિ, એમનું શું? નળના ખાંધિયા આગો વિચાર શાન્ત મગજે કદી કરે છે ખરા કે?

નળની આવશ્યકતા જતાવવામાં કેટલાક સ્વાર્થસાધુઓ આંકડાની નળ પાથરે છે, પણ અમારી દૃષ્ટિએ તો આંકડાની જરૂર નથી. બે રૂપીઆ પડના હોય તોય નળ ન જોઈએ. ગાંધડામાં જ્યાં ગટરોનું સાધન નહિ ત્યાં નળ, ચક્કી, દલર, આ ત્રણે ચીજો જોગ જોગ દાખલ થશે તેમ તેમ ગંદકી, જિગારી ને ડાકટરો વધશે અને એ જધાંને માટે જનસમાજને - શ્રમજીવીઓને રોકડું નાણું કમાવું પડશે. આ કમાઈ માટે કોઈ યોજના ધડાય છે? ખેડૂને પકવેલા માલનો ભાવ જમણે બિપજે એવી ધરખમ યોજના કોઈ આંકે છે? આ તો થશે એમ કે અત્યારે દિંદના દરેક ખેડૂતને માથે રૂ. ૪૨ દેવું છે તેમાં એટલો વધારોજ થશે.

દેશની વસતિના હેઠા આંકડા જોતાં, ૧૮૯૧માં જેતી ઉપર આધાર ગ્રામનારના ૬૧ ટકા હતા, ત્યારે ૧૯૨૧માં ૭૩ ટકા થયા છે. ત્યાર પછી વધ્યા છે, પણ ઘટ્યા નથી. આ દૃષ્ટિએ પણ ગામડાંમાં પાણીના નળ દોષિત ઠંકે છે. એમ કહેવામાં આવે છે કે એ નળ ફરજિયાત નહિ પણ મરજિયાત રહેશે. આ સારો અગારી દલીલ એવી છે કે જો એ 'કે' સ્થાપિત થવાથી ચરણદા વૃટવા લાગ્યા છે તેમ પોંટર-વક્કર બેલાં થવાથી ગામના કૂવા-કૂંઢ ને વાવનાં પાણી ખેંચાઈ જવાનાં. હાથે પાણી ભરનાર પછી જશે ક્યાં? ગામના કૂવા-કૂંઢનાં પાણી જાંઘ કરવાના આડા માર્ગ લેવા, તેમને મળતી મફત મગવડ છીનવી લેવી અને પછી કહેવું કે નળ મરજિયાત છે, ફરજિયાત નથી! એવી દલીલ કરનારની તો અમારે દયાજ ખાવી રહી, કારણ કે એ તો ભણેલાની બૂલો છે.

વસોમાં મારો ભાઈ સુધરાઈમાં સભામદ છે તે એકલો (સભ્ય તરીકે) વિરોધ કરે છે. ધર્મજમાં ઘણા ભાઈઓ વિરોધ કરે છે. તેઓ બાદરજી-સોજીવાના કડવા અનુભવો વર્ણવે છે, 'જતાં વડોદરાના બૂદેવોને કાને એ અવાજ નથી જતો એ નવાઈ લાગે છે! મને લાગે છે ત્યાં સુધી હું કહેતાં કરતો નથી કે નળનો મોહ તો કેટલાક કુળવાન ગણાતા નરદેવોના મગજનો ભ્રમ છે, કારણ કે "જો જો, છોડીને કંઈ કહેતા! જોને તો મોટે ગામ નાખવી છે!" મારી સાથે રહેતા ૨૭ ગોળના એક ભાઈના કહેવા પ્રમાણે મારું અનુમાન ખરું છે. એમના ગોળમાં નદીનાં પાણી ભરવાનાં હોય ત્યાં છોડીઓ નાખતા પહેલાં કન્યાનો ખાપ વિચાર કરે છે, તેમ તો જ ગામના પાટીદારોનું થવા નથી બેઠું ને, કે "કૂવે, કૂંઢએ, વાવે પાણી ભરવા મારી છોડીને નાખતા ના." "નળ જો જો, નળ!" મારો આક્ષેપ પાટીદાર ને તેમાંય જોજોનાં બેરાંથી શેક્યો પાપડ લાગી ચકાતો નથી તેવાઓ માટે 'નળની ભલામણ' કરવા યાગતનો છે.

ખાકી જેમનાં જૈરાં ધમકે એટું લાવતાં હોય, પેરાડીએ કૂંદએ જમ્મ મીઠા પાણીનાં પાણીઆરાં ભરી દેતાં હોય તેમને નળ-જોષતાજ નથી, તો ઉપરના વર્ગને જોષએ છે એની કાણુ ના પાડી શકે એમ છે? અને તેટલા માટે ગામને ગળે નળ બાંધવા એ ક્યાંનો ન્યાય?

પહેલાં ગામડાની વસતિના પ્રમાણમાં બેકાખાજી લોકોના ટકા લો, શ્રમ-જીવીઓના ટકા ગણો ને પછી મક્કન મળતા માલને એકત્રિત કરી પૈસા પડાવી તેમને ગળે બાંધવાનો યત્ન કરો કે જે તેમનો ટેકા હોય. પૈસાને જોરે સાધારણ વિરોધને ન જણુકારતાં જે ગામડામાં નળ દાખલ થશે તો લાવી સ્ત્રીઓના શાપ એમજ વરસશે કે “એમનું ‘ઉહેદિયું’ કેમ ન ગયું કે વારસામાં નિર્માલ્ય બાળકો જન્મવાવાનું હતસાજ્ય અમારે માથે મારી, નૈસર્ગિક વ્યાયામશાળાઓને તાળાં માર્યાં ને છીનવી લીધી!” ત્યારેજ ખરું જ્ઞાન થવાનું છે. સુધારાની ટોચ ઉપર બેસીને આ લખાણુ લખું છું, છતાં મને નળ, ચક્કી, હલર, એમાં ગામડાનો સુધારો દેખાતો નથી, પણ તેમને લૂંટવાનો ધંધો દેખાય છે ને તેમ ધનેજ નહિ પરંતુ મને અને તને પણ! એકલો પૈસાનોજ સત્તાલ હોત તો હું વિરોધ ન કરત, પણ પૈસા સાથે સ્ત્રીઓનાં બૂપણુ છીનવી લેવાય છે એ સામે મારો વાંધો છે.

ધંદી, પાણી, ને ખાણીઆં પાછળ સ્ત્રીઓનો જેટલો વખત-જન્ય છે તેટલો વખત સ્ત્રીઓ શામાં ગાળશે? એ ત્રણ સાધનોના ઉપયોગ કરતાં તેમનાં શરીર ઘાટીલાં, મજબુત રહે છે તે નિર્માલ્ય, માટીના ઢેપા જેવાં થઈ જશે એની શીકર છે કંઈ? ગહારગામ રહેતા દરેકને અનુભવ હશે કે ધરમાં ઘાટી જોષએ. રાગા વગર તો ચાલેજ નહિ, પછી લાલેને લાખડો રૂપીઆ શાર પગાર લાવતો હોય! આવા વિદેશવાસી લોકો ન્યારે વતને જન્ય ત્યારે તેમને પડતી અડચણો દૂર કરવા માટે પાણીના નળ, ચક્કી ને હલરો દાખલ કરાતાં હોય તો એ તો મરવા પહેલાં ધોર ખોદી મૂકવા જેવું થાય છે. ગહુજન સમાજ, જે શ્રમ ઉપરજ શ્રેયે છે, જે શ્રમ એજ એમની મૂડી છે, ખચન છે, એ એમની પાસેથી છીનવી લેવાનો ગંભીર આરોપ મૂકતાં હું જરાય અચકાતો નથી, પછી એ કુળવાનનો કટકા હોય કે ગામની પાછલી પરવાડનો સાધારણ પાટીદાર હોય કે ઇતર વર્ગનો નગીરો હોય!

ગોટા કૂવા ઉપર પાણીનો પંપ મુકાયો કે ગામના બીજા કૂવા, કૂંદ કે વાવનાં પાણી જેવાવા વગર રહેતાં નથી, એના દાખલા મારી પાસે મોજુદ છે. ન્યાં સુધી આપણે ગામડાં ને તેમની આર્થિક સ્થિતિ ગમ્મગપણે સુધારી ન શકીએ,

તેમની પેદાશમાં—કમાણીમાં ઓછે દર—ઓછી ગહેનતે વધારે ન કરાવી શકીએ, તેમના દેવામાં દર વરસે કેંઈ ને કેંઈ કપાત થાય એમ ન કરીએ, તેમને પૂરતી કેળવણી મળે એવો પ્રયત્ન ન કરીએ, ત્યાં સુધી તેમને મફત મળતાં સાધન છીનવી લેઈ તેને ગદસે 'એકાબાઉ'ઓ માટે પેસા કાઢા કરવા તેમને ફરજ પાડવી ને મફત ગળતી વસ્તુ વેચાતી લેવા ફરજ પાડવી એના જેવું પાપ અને સામાજિક યુનો બીજો કયો છે તે કાંઈ નળાશાસ્ત્રી જતાવી શકશે ખરે કે? સ્વાતંત્ર્યયુગના જમાનામાં—વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યના પ્રચળ વાતાવરણમાં આખાય આમને 'વોટર વર્ક્સ'ની મુલાખી નીચે લાવવાની ભુદ્ધિ ગામડાંમાં સહે છે જ કેમ તે સમજવું કઠણ છે. સો ધરના ગામડામાં પણ નળ, ચક્કી, હલર, વીજળી જોવાને હું વસો-ધર્મજના પાટીદારે કરતાંયે ઉતાવળીઓ છું; પણ આજની કંગાલ દશામાં નહિ. એ ગામમાં કાંઈ ભૂખ્યું ન સૂતું હોય, ઉત્પન્ન કરેલો માલ મોં માગે દામે જિંચકાઈ જતો હોય, સોએ સો ટકા વર્ગ વાંચી જાણે એવો હોય, માથે પાઈનું દેવું ન હોય ને પાણી, ઘંટી, ખાંચણીઆ જેવી કસરતોને જાંઘ કરી બીજી કસરતોના અખાડા ઉધાડવા ભરપૂર નાણાંની રેલમછેલ હોય અથવા સ્ત્રીઓને અંગકસરત મળે એવી યોજનાઓ ધડવાને માટે જોષતાં સાધન હોય તો જરૂર જમાં વાનાં પાલવે. પણ પાશોગમાં પંડેલી જ પૂણીના વાંધા હોય ત્યાં ગને લાગે છે કે નળની યોજના એ તો દેડકાના પ્રાણ લેતી વખતે કાગડને હસવું આવે એના જેવી છે.

સ્ત્રીઓના સમાન હક માટે કાંઈ શંકા ન લાવે. સ્ત્રીપુરુષનું શરીરજંધારણ સમાન નથી. સ્ત્રી અને પુરુષનાં શરીરજંધારણ જુદા જુદા ક્ષેત્રમાં વિચરવા માટે છે. તેમના પોતાના ક્ષેત્રમાં તેમને જરાયે ગુલામી ન હોવી જોઈએ. પુરુષ જેટલો પોતાના ક્ષેત્રમાં સ્વતંત્રતા ઇચ્છે છે તેટલો સ્ત્રીને તેના પોતાના ક્ષેત્રમાં મળવી જ જોઈએ. જાકી સમાનતાનો—સ્વતંત્રતાનો અર્થ સ્વચ્છંદતામાં પ્રવર્તતો હોય તો તે અમને માન્ય નથી. કાંઈ પણ યુગમાં, કાંઈ પણ જંધારણમાં કાર્યક્ષેત્રના વિભાગ (Division of Labour) તો પડવાના જ પડવાના, એ ન્યાયે એ ગૃહરાણી જ નહિ પણ સામ્રાજી હોવી જોઈએ; પુરુષે તેમાં કળલ કરવી નહિ અને એના ક્ષેત્રમાં વિચારવાનો એને પુરુષ જેટલો જ હક હોવો જોઈએ. ત્યાં પુરુષ જઈ શકતો હોય ત્યાં સ્ત્રીની હિંમત હોય તોય ન જઈ શકે એ યોગ્ય નથી. ઓટલે જવાગમાં હું સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય ઉપર તરાવ મારું છું, સ્ત્રીને રસોડામાં જ ગૂંજળાવી મારી નાખવા માંડું છું, એમ કોઈ દલીલ કરવા હિંમત ન કરે. જેમ કૂવા ઉપર કામ કરનાર કાસીઓ 'એ...રામ આવે'

કરી માળાના મણકા ગણે ને ઓઢાણમાંનો માણસ તેટલો જ વખત વરતને હિંદોજે બસે જોશે, પણ છટકું લેનાં ઊંચોનીચો થાય; નેગ સ્ત્રીઓ એમના બ્યવસાય માટે પાણી, ઘંટી, ખાંચણીઓ કરે તેમાં નવાઈ કે ઉપકાર નથી. ટેનીસ, ક્રિકેટ કે હોકી રમનારી સ્ત્રીઓનાં જાળકો સાથે નિયમિત પાણી, ઘંટી, ખાંચણીઓ કરનારનાં જાળકોને સરખાવે તો આંખો આગળ સાચી સ્થિતિ તરી આવશે. સ્ત્રી આટો જાંધે તો પુરુષ વણે ને એક ચઢવે નો ખીજી ઉતારે એમાં સમાનતા નથી. પુરુષને ઉધાડે છોડે કરવા ચરવા જોઈએ ને સ્ત્રીને ધૂમટો લાગ દાદી (રાખીને નાદિ) આગ્રવું પડે, એ સમાજવાળાએ સ્ત્રી-સ્વાતંત્ર્ય, સમાનતા માટે નળની ભક્તમણની દલીલ ન જ કરવી. મારી-સામે પડેલી પત્રિકાઓમાં એક પણ દલીલ મને એમ માનવાને કારણ નથી આપતી કે નળની આવશ્યકતા માટે જરા પણ ટેકા આપવો. દલીલોને એમાં રચાન જ નથી.

ખર્ચના આંકડા ઉપર મારામારી કરવા કરતાં વસો-ધર્મજના નળ વિગેધક લોકોની ફરજ છે કે તેઓ તેવો જ વિરોધ ઉપલા અધિકારી વર્ગ સાથે કરના રહે અને 'વોટર વર્ક્સ' નાખ્યા પછી ગામના કૂવા, કૂંધ, વાવનાં પાણી નહિ જોંચાઈ જાય તેની જોળાધરી પહેલી માગે.

ગામડાંમાં નળ એટલે આરોગ્યનો કદો શત્રુ, થેડ થેડ પાણીનાં ખામોચિયાં ને મચ્છનો ઉપદ્રવ. તેમ છતાં કદાચ મોટી ગટરો ન ખાય તોય એ ઉપર વર્ણવેલાં કાંલોને માટે જ નળનો વિચાર પણ ગામડાના લોકોમાં ન આવવા દેવા જોઈએ. પણ પાંચ દશ હજાર કે અઢાર હજાર પરકણુ માગનારાનાં ગામમાં નળ ન હોય તો કદાચ 'યર'ને બદલે 'નળ'ને પૂછનારો પાછો જાય એવા એવા કંઈકે જો 'નળ'ની યોજના યોજાવી હોય તો હવે તેવો વર્ગ સમજે કે તેમના દિવસો ભરાતા જાય છે. નહિ સમજે તો તેઓ પોતાના પગ ઉપર ભલે ઘા કરે, પણ ખીજનઓની મુરકેલીઓ ન વધારે એ જ એમણે ગામભાઈ તરીકે નહિ તો સુશિક્ષિત તરીકે તો જરૂર જોવાનું છે. રક્ષકને બદલે ભક્ષક તો તેઓ ન જ જાને એવી દમ્ભા ગામલોક રાખે, એ પૂરવી એમની ફરજ છે જ. એમાં જ એમનું અર્ગ એમના બાઈઓનું તેમ જ સમસ્ત સમાજનું હિત સચવાએલું છે.

વિચારવા યોગ્ય વાતો

‘પાટીદાર યુવક મંડળ’માં આધેડ ઉંમરના લાઇઓ રાખવા નહિ થઈ શકવાથી ‘પાટીદાર મંડળ’ નામ રાખવામાં આવ્યું. પાટીદાર મંડળ થયા પછી શી શી કાર્યવાહી થઈ તે જાણવામાં આવ્યું નથી. સુધારાનું કામ આગળ વધે છે કે પાછળ પડે છે, તેનો તરસાળો કાઢવો જોઈએ. પાટીદાર મંડળ હસ્તીમાં આવ્યા પછી આપણે આગળ વધી શકતા ન હોઈએ તો ફરીથી પાટીદાર યુવક મંડળ હસ્તીમાં આવવું જોઈએ. મોટર અને ઍરોપ્લેનના જમાનામાં ‘ગશિયું’ ગાડું કામમાં આવી શકે નહિ. સુધારાની ધગશ આધેડ લાઇઓ કરતાં યુવકયુવતીઓમાં વિશેષ રહે છે અને રહેવાની જ. શહેર શહેર અને ગામે ગામ તનમનથી અને ધગશથી કામ કરનાર હસ હસ પાંચ પાંચ યુવકયુવતીઓ શોધી કાઢી તેમને સુધારાને કામે લગાડવાની પેરવી આપણું મધ્યસ્થ પાટીદાર મંડળ અગર પાટીદાર યુવક મંડળ અગર પાટીદાર યુવતી મંડળ કરે તો કામ સહેલાઈથી આગળ ધપી શકે. હસવું અને હોટ કાકેવો એ જ ને સાથે ન જ ને. કેટલોક વખત સ્વાર્થને કારણે મૂંઝીને કેડ કસવી જોઈએ. મંડળોની કાર્યવાહક સમિતિ થોડા દિવસ ફાજલ પાડી દરેક તાલુકાનાં મુખ્ય ગામોમાં તાલુકા મંડળો ઊભાં કરે, અને તાલુકા મંડળો દરેક ગામે આવાં મંડળો સ્થાપવાની પેરવી કરે. મંડળો સ્થાપી દરેક મંડળ મુખ્ય મંડળે જનાવેલા નિયમો અને આજ્ઞાઓ અનુસાર કામ સતત જારી રાખે અને દર માસે ‘કેટલું’ કામ કર્યું તેની વાહી તાલુકા મંડળો ગારફતે મધ્યસ્થ મંડળને મોકલે. આ કાર્યવાહી ઉપર મધ્યસ્થ મંડળ તાલુકા મંડળોનું ધ્યાન દેરે—ટીકાઓ કરી, ઊણપ જતાવી તેમજ કામનાં વખાણુ કરી; અને તાલુકા મંડળો તેજ પ્રમાણે ગામ મંડળોનું ધ્યાન દેરે તો મારા ધારવા પ્રમાણે સુધારામાં આપણે આગળ વધી શકીએ. સાક્ષીની આખરે ન્યારે આપણાં મંડળોના સભાસદો ભેગા મળે ત્યારે નફોતોટોનો દિસાજ નીકળે અને ન્યાં વધતા હોઈએ તેની નોંધ લેઈએ અને પાછળ પડતા હોઈએ ત્યાં ઊણપો જતાવી આગળ વધવા માટે પ્રેરણા આપતા રહીએ તો કામ સરળ થઈ જાય. આ કામને માટે દરેક મંડળના સભાસદો દરરોજ માત્ર એક એક કલાક કામ કરે તોપણ ઘણું કામ કરી શકે; હાં, જરૂર પડે વધારે કલાક કામ આપે તો ઘણું સારું. સમાજ સુધારો એ પણ સ્વરાજ્યનું એક નાનું સૂનું અંગ નથી.

આ જાગતમાં એક વાત ખાસ ધ્યાન રાખવા જેવી એ છે કે ધગશવાળા કાર્યકરો આપમેળે ઊર્મિથી જદાર આવે અને આપણે એમની જ ઇચ્છાથી

એમને મંડળોના પ્રમુખો, મંત્રીઓ અને કાર્યવાહક સમિતિના સભાસદો નીમીએ.

દરેક ગ્રામનાં મંડળો વાર્ષિક એક એક આનાના સભાસદ બનાવે: અને તે બંદોબસ્તમાંથી પત્રિકાઓ પઞ્ચેરનો ખર્ચ કરે. મધ્યસ્થ મંડળો એક એક ભંડોળ-સમિતિ નામે અને કોપાધ્યક્ષ એવાં ભાષાંગેનોને ચૂંટે કે ભંડોળ એકઠું કરવામાં જનતા ઉપર જેનો પ્રભાવ અને શરમ પડતાં હોય. આ સમિતિ ઉધરાણું કરી ભંડોળ એકઠું કરે અને ગોચી વિચારી સુધારા વધારા પાછળ ખર્ચ કરવા માટે કાર્યવાહક સમિતિને જ્યારે જ્યારે જોઈએ ત્યારે ત્યારે તેમાંથી પૈસા આપે.

દરે સુધારા વધારાની જાગત વિચારીએ:

પાટીદારોની જનતા, દરેક જાતિની વસતિના આંકડા, તેમને એકમેકના સંસર્ગમાં લાવવાના પ્રયત્નો, જમ્યા એક કુટુંબ જની રહે. તેવા પ્રયત્નો, પાટીદારોની જસો વરસ પહેલાંની, સો વરસ પહેલાંની, પચાસ વરસ પહેલાંની અને દાસની સરખામણી-કદ કદ જાગતોમાં આગળ વધ્યા તેમજ કદ કદ જાગતોમાં પાછળ પડ્યા તેનો તરસાણો કાઢી સમાજ આગળ મૂકવો.

લગ્નના પહેલાંના તથા દાસના રિવાજો-ક્યાં ક્યાં આપણે આગળ વધ્યા; ક્યાં ક્યાં પાછળ પડ્યા તેનો તરસાણો, કેવાં લગ્નથી આપણે મુખી થઈએ તે જાગત ચર્ચા અને નિર્ણય. ખર્ચાળ લગ્નથી આપણે આગળ વધીએ કે ખીન-ખર્ચાળથી તે વિષે ચર્ચા, કુળવાનસાહી કેમ જાંધાઈ, તે આપણને ફાયદો કરે કે કે ગેરફાયદો-ગેરફાયદો કરતો હોય તો તેને તોડવાના પ્રયત્નો ધીરજથી, મીઠાશથી કે તલવારની ધારે કરવા તે વિષે ચર્ચા અને નિર્ણય.

તેજ પ્રમાણે મરણ સંજો રિવાજો, પહેલાંના અને દાસના; મરણ પાછળનાં ખર્ચોથી થતી પાપમાલી, કુટુંબકેળવણીમાં આવતી અગવડો, બેદાખાલિ ચવાની દાનત પંચેર ઉપર ચર્ચાને અતિ પાટીદાર સમાજમાં એક પણ મરણાન્દ (?) જમણવારોથી ન ઉજવાય તેવો જદોખસ્ત કરવા 'દેહ પાટીદાર અગર કાર્ય સાધીશ'ની પ્રતિજ્ઞાથી મંચળાચરણ.

ખીન રીતરિવાજો, પહેલાંના અને દાસના; ખરાગ રિવાજો ક્યા ક્યા છે અને તેને જાડે સારા રિવાજો કેવા હોવા જોઈએ તેની સમાજને માહિતી.

વ્યવસાયો, પહેલાંના અને દાસના; કાદો નાખવા જેવા ક્યા ક્યા અને નવા દાખલ કરવા જેવા ક્યા ક્યા-ફાયદાની, તનમનની કેળવણીની અને દીર્ઘાયુની દૃષ્ટિએ.

આ સિવાય ઉદારતા-જખીલાઈ, કરકસર-ઉડાઉપણું, કાર્યદક્ષતા-બોધાપણું, બોળપણું-વિચક્ષણતા, પ્રામાણિકતા-ચોટાઈ, ક્રોધ-શાન્તિ, દેવ-

શુદ્ધિ-લલાઇ, દંભ-નિખાલસંતા, 'વગેરે જે આપણા ગુણુદોષો તેના ઉપર ચર્ચા, બિહાપોહ અને દોરવણી.

હવે ચોક્કસ દીવા જેવી વિચારવા ગોચર વાત ઝેંટલી કે આંખે બંધવા નહિ જાગીએ, સૂતા નહિ ઉઠીએ, ઉઠ્યા નહિ આલીએ, આસ્થા નહિ દોડીએ, દોડ્યા નહિ બોડીએ અને માયકાંગલા જની જાયલાના જેવી વાતો કરીશું તો આંખણથી કંઈ નહિ થાય. હાથ ઉપર લીધેલા કામને તનમનથી; હોંશથી, હિમંશથી, બિર્ગિથી; ધમશથી સતત વળગી રમીશું તો મને તો એવું એક પણ કામ નથી દેખાતું, જે આપણે ન કરી શકીએ. નેપોલીઅનના શબ્દકોષમાં નકાર હોય તો જ પાટીદારની પ્રતિષ્ઠામાં બિજુપ હોય, માટે વીરાંગનાના વીર-જ્વલાળો, જાદાર મેદાને પડે અને પ્રતિષ્ઠાઓ લે છે:

દ્વાય સાધયામિ દેહં વા પાતયામિ

અજમેર, તા. ૨૫-૮-૩૮

શંકરભાઈ ઝવેરભાઈ પંડેલ

—*—

નિરાશ થવાની જરૂર નથી!

ગયા 'પાટીદાર'ના અંકમાં જાહેરજનના શ્રી. મજભાઈ વાઘજીભાઈ 'મારી નિરાશા' નામના લખાણમાં પોતાનું દુઃખ વ્યક્ત કરી નિરાશ થયા છે. શ્રી. મજભાઈએ એમ નિરાશ થવાની કાંઈ જરૂર નથી. તેમની યોજના પ્રમાણે તેમણે લખેલા પત્રો પૈકી ઘણાના જવાબ મળ્યા હોત, અને તે પ્રમાણે કાંઈ પણ રચણે બેગા થઈ ભાવી હિતનો નિર્ણય કર્યો હોત, તો પાટીદારનું કલ્યાણ થાત. પણ જે સમાજમાં શ્રી. મજભાઈ જન્મ્યા છે અને જે સમાજનો લાભ તેમણે આજ દિન સુધી લીધો છે, તે સમાજ એટલો જણો મુંવાળો કે સરળ નથી, એ શ્રી. મજભાઈ પોતે ક્યાં નથી જાણતા? જેને માટે એ નિરાશ થાય છે, તે પૈકીના જ તે પોતે છે. છતાં તેમના જેવાનો અંતર ચક્ષુ ખૂલે એવી ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય, તો એ ક્ષણ ધન્ય કેહેવાંય. અને એ માટે નિરાશ થવાનું ન હોય. શ્રી. મજભાઈએ જે ઉદ્ગારો કાઢ્યા છે, અને જે પ્રવર્તન કર્યો છે, તેને હું સાચા દિલના માનું છું. અને તેમ હોય, તો નિરાશ થવાને જાહે તે પ્રવર્તન સફળ શી રીતે થાય, તેના જ વિચાર કરવાનો રહે છે. પ્રત્યાષાતી વિચારોથી જકડાએલો સમાજ આમ વિનવણીઓથી જાગતો નથી, તેમ તેને બાંડવાથી પણ સજવળતો નથી. તેને જગાડવાના અને તે પ્રત્યાષાતી

વિચારોમાંથી તેને મુક્ત કરવાના બે રસ્તા છે:

૧. સમાજને હિતકારી વિચારો માટે તૈયાર કરી એકસામટો પક્ષો આપવાનો.
૨. પ્રત્યાઘાતી વિચારો સામે વ્યક્તિગત જાંડ કરવાનો.

(૧) જ્યારે સમાજમાં માત્રી કેળવણીનો ફેલાવો હોય, તે કેળવણીથી સમાજ પોતાનું આત્મનિરીક્ષણ કરી શકે એવી શક્તિ તેણે મેળવી હોય, મિથ્યાભિમાન ગળી જઈ તેને નમ્રતા અને સ્વભાન પ્રાપ્ત થયાં હોય, વ્યક્તિ પોતાના સ્વાર્થ જાતરે સમાજને અધોગતિમાં હડસેલી દેવાની નીચ વૃત્તિનો ત્યાગ કરતાં શીખી હોય, ત્યારે સમાજ સમષ્ટિ રૂપે પોતાના જીવનકલ્યાણનું ભાષ્ય રચવા પ્રયત્ન આદરે છે. પણ હાલની પરિસ્થિતિ તેથી બિચ્છટીજ છે. જે કેળવણી પાટીદાર સમાજના લજ્જેલાઓને મળેલી છે, તેથી તેઓ વધુ મિથ્યાભિમાની બન્યા છે, વધુ સ્વાર્થી બન્યા છે અને તેઓએ પોતાને મળેલી કેળવણીનો ઉપયોગ પોતાની મતને મોટી માનવા મનાવવામાં જ કર્યો છે, એમ આપણે જાણી શકીએ છીએ. કાષ્ટ વિરલ અપવાદ હશે, પણ ત્યારે વિરોધીઓના જળ નીચે તે જવાઈ ગયા હશે. એટલે આવી દશામાં સમષ્ટિના પ્રયત્નથી 'કોમન' કલ્યાણ થાય એવી આશા નિરાશાને ઉત્પન્ન કરાવે, એ સ્વાભાવિક છે. ત્યારે બીજી રીત તપાસીએ.

(૨) બીજી રીત પ્રત્યાઘાતી વિચારો સામે વ્યક્તિગત જાંડ ઉઠાવવાની છે. આપણે આપણો દીકરો પૈસાને કારણે કે અન્ય કારણે ગમે ત્યાં પરજીવાઈએ તેમાં કુળદીનતા આડે આવતી નથી, ફક્ત દીકરીને પરજીવવામાં નાના મોટા કુળનો કે ગામનો વિચાર કરવાનો હોય છે.

કુળનો વિચાર - ખ્યાલ સ્વમાનની ભાવનામાંથી બિલો થયો છે. વળી બીજી માન્યતા એ હોય છે કે દીકરીને કુળવાનને ઘેર દેવાથી તે સુખી થાય છે. એટલે દીકરી દેવામાં બે મૂળ વસ્તુઓનો વિચાર કરવાનો રહ્યો. એક દીકરીનાં માળાપોતું સ્વમાન, અને બીજું દીકરીનું સુખ. આ બે વસ્તુઓ સચવાય તો તેમાં 'જીવ' દિલ સમાઈ જાય. એટલે કે પોતાની સાથેના સંજોગ પ્રેમથી વધાવી લે એવાને ત્યાં દીકરીના બાપે પોતાની દીકરી દેવી. વધારે પૈસા મેળવવાની આશાથી કે ફક્ત પોતાને ઘેર ઉચ્ચ કુટુંબની કન્યા આવે છે, એવી ભાવનાથી પ્રેરાએલાને ઘેર પોતાની દીકરી આપવી નહિ. પૈસા આગળ ધરી તેના દગલા અગર અન્ય લાલચ પાછળ પોતાની કન્યાને રાખી જે કન્યા આવે છે, તે ગુલામી મનોદશા વાળો અકુલીન ગણાય. એમાં દીનતા છે.

બીજી વાત દીકરીના સુખની વાત. અને એમાં તો દીકરીની સંમતિની

વાત છે. દીકરીનું હૈયું દરખાસ અને તેની આંખ કરે, એવા લાયક છોકરા સાથે તેની સામાન્ય રિયતિ, તેના કુટુંબની સુસંસ્કારિતા, વગેરે જોઈ દીકરી દેવી. આમ દરેક ગૃહસ્થ સ્વમાન અને દીકરીનું સુખ, એ બે મુંદા સાચવે નો ખસ છે. પણ પૈસાને અને કુળ શોધનારાં દીકરીનાં માખાપ જેવાં મૂખ્યાં અને કુળહીન બીજાં કાણ હોઈ શકે? પછી પરિણામ આવે છે, કે વરવિક્રય કરીને કુળવાન બનનારા માખાપોને કન્યાવિક્રય કરી પૈસા મેળવવામાં કુળનો ઉપયોગ કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થાય છે. એ તો સ્વાભાવિક પરિણામ છે. અને જાણે છે તેઓ સમજી શકશે કે મોટાં ગણતાં છ ગામમાં કુળવાન ગણાની કેટલીક વ્યક્તિઓએ તેવી સરૂઆત કરી દીધી છે પણ ખંરી.

આ વિષયમાં વધુ ઘણવાની હાલ તુરત જરૂર નથી. મારું કહેવું તો એ છે કે શ્રી. મજલાઈ જેવા વયોવૃદ્ધ કે યુવાન, જેઓને આ પ્રત્યાધાતી-સમાજનો પ્રતિબંધ ન મળતો હોય, તેમણે સર્વેએ તેની સામે બંડ કરવું. પંદર વીસ વરસ ઉપર પાટીદાર યુવકોએ ત્રણ દિવસને ગદલે બે દિવસ જાનમાં રહેવાનું બંડ શરૂ કર્યું. સગાજો તે મમયે માન્યું નહોતું. તે તો તેવા વ્રતધારીઓને ગાળો લાડતા હતા. પણ હવે શું જુઓ છો? જાણે ત્રીજા દિવસની જાનનું સ્વપ્ન હોય, તેમ યષ્ઠ મથું છે. ખારમાંની પણ એજ દશા થોડાંક વરસોમાં આપણે જોઈશું. તેવી જ રીતે ગોળ તોડવાની સરૂઆત થવી જોઈએ. એને માટે બે સુવર્ણ મંત્રો છે.

૧. જ્યાં આપણી દીકરી પરણાવવાને તૈયાર ન હોઈએ, ત્યાંથી આપણા દીકરા માટે કન્યા લાવવી નહિ.

૨. દિનપ્રતિદિન સમાજના હિતની ખાતર પણ પોતાથી ઊતરતા મનાતા ગોળમાં પોતાની કન્યાને, તેનું હિત યાચ તેવું પાત્રસ્થળ જોઈને, પરણાવવી.

આ બે મુદ્દાઓ સમાજ કબુલ ન કરે, તો તેની રજા લેવાની રાહ જોવી નહિ. હું માનું છું, કે હાલનું પાટીદાર મંડળ તેવાં બંડને વધાવી લેશે. જેની ઇચ્છા સમાજની કૂર ધંટીમાં પિસાતાં પોતાની જાતને અને બાળકોને બચાવવાની હોય, તેમણે પાટીદાર મંડળમાં જોડાઈને આગળ ધપવું. શ્રી. મજલાઈ અને તેમના જેવા અન્ય વિચારકોને હું આગ્રહથી આપું છું. તેમાં જ તેમનું અને પાટીદાર સમાજનું કલ્યાણ છે. પ્રભુ તેમને તેવું આત્મચળ આપે!

૫. નિરાશામાં આશા

પૂન્યશ્રી મુગલાધ

જાળને વિકસિત કરવા વડતાલ મુકામે બેગા થવા 'સાત મામના પાટીદારોને' વિનંતી કરતી આપની પત્રિકા શ્રાવણ માસના 'પાટીદાર'ના અંકમાં પૃષ્ઠ ૪૬૩ ઉપર વાંચી હતી. ત્યારે સાહસિક, બુદ્ધિમાન અને કોઈ પણ કાર્યમાં આગળ પડી કાર્ય કરવાની આપની ધમકા જોઈ ધણો આનંદ થયો હતો અને એ વિષયમાં કંઈક થશે એવી આશા રાખી હતી. પણ બાદરવા માસના પૃષ્ઠ ૫૦૮ ઉપર 'મારી નિરાશા'નો આપનો લેખ વાંચ્યો ત્યારે એ આશાઓ પતાંના જંગલોની માફક તૂટી પડી અને ખેદ થયો.

આપણા કાર્યમાં ખીમઓ સાથે આપે તો જ આપણું કાર્ય થાય એવો નિયમ નથી. આપણે આપણી શક્તિ, આપણી બુદ્ધિ, આપણી આત્મશ્રદ્ધા ઉપર ઝૂક્યે જ છુટકો. હિન્દી કોંગ્રેસની શરૂઆતમાં માન દેખાવ ખાતર જાદારથી માણસો બોલાવી બેસાડવા પડ્યા. આજે કરોડો માણસો એની પ્રવૃત્તિમાં રસ લેઈ રહ્યા છે એ શું જતાવે છે? 'મારી નિરાશા'નો પત્ર પ્રગટ કરી 'સમાજ સાથે આપનો નથી, તો આપણે શું? આપણે બનવું' બધું કરીએ છીએ' એમ બોલીને શાન્ત બેસી રહેવાથી કોઈ પણ રીતે આપણી દુરજ ઓછી થતી નથી, કર્તવ્યપરાયણતા ઘટતી નથી. અનેક નિરાશાઓમાં આશાનું તરત નજર સમક્ષ રાખી આપણા ચલો સિદ્ધ થાય ત્યાં સુધી ચાલુ રાખવા, લોકમત ફેળવાય તેવું પ્રચાર કાર્ય હમેશાં ચાલુ રાખવું એ જ આપણી દુરજ, આપણો પુરુષાર્થ, આપણી સિદ્ધિનો સાચો રાહ.

'પાટીદાર' માસિકનું જ ઉદાહરણ લેઈએ: તેના શેશવકાગમાં તેને મારે કોઈનેય રસ નહોતો, કોઈનેય તે વાંચવાની પડી નહોતી. પણ શ્રી. નરસિંહભાઈના અનેક પ્રયત્નોએ તેને પ્રાણ આપી, એને ચેતનવંતું બનાવી જાતિપ્રિય-સમાજપ્રિય-વનાર્યું છે. અને આજે લગભગ ઘેરે ઘેર રસપૂર્વક વંચાઈ રહ્યું છે.

આપનું જીવન પણ શ્રી. નરસિંહભાઈના જીવનની માફક અનેક વિવિધતાભરી પ્રવૃત્તિઓથી વ્યક્ત થયેલું છે. જીવનની અનેક મુશ્કેલીઓ ભરી પંગિરિયતિમાંથી પસાર થઈ રાજ્યને અને મામને તેમજ જાતિને લાભ આપ્યો છે. કર્તવ્યપરાયણતા અને અખંડ ઉત્સાહ જેવાં તરતો જેના જીવનમાં જીવતાં જનતાં પડ્યાં હોય, તે વ્યક્તિ કોઈ પણ કામ હાથમાં લે તો પાર ઉતારે જ એમાં

શંકાને સ્થાન નથી. આપના આ કાર્યમાં કંઈ મુશ્કેલ પરિસ્થિતિએ આપને નિરાશ કર્યા ને સમજાવું નથી. હું આશા રાખું છું કે એક નહિ તો બીજી રીતે પણ આપે એ કાર્યની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખી જ હશે.

કુલીન પાટીદાર સમાજનું એર દિનપ્રતિદિન વધતું જાય છે. સાપને દૂધ પાવાથી પણ એર જ વધે. આજનો કુલીન સમાજ એરી સાપ થઈ ગયો છે અને નિરાંતર એર વધાર્યો જાય છે. પોતાની પ્રગતિ યાવ એવું એક પણ કાર્ય કરવા આજે એ તૈયાર નથી. એ તો પડ્યો પડ્યો શિકાર આજે ફૂંકાડે મારી, ગળી જઈ તેનો નાશ જ કરે છે. સુપુત્રિમાં પડ્યા ગ્રહેવા છતાં પણ જો શિકાર મળતો હોય તો તે આજનો ત્યાગ શા માટે કરે? ગમે તેટલી હાડછેડ કરવામાં આવે તોપણ શા માટે તે જાગે? દેડકાં ગળી સુપુત્રિમાં પડેલા એરી સાપ અને કુલીન સમાજમાં ઝાંઝો ફેર નથી. એટલે એને સુપુત્ર અવસ્થામાંથી જગાડી, કોઈને પણ દંશ ન દે એવી નિર્જન જગોએ ખસેડવો ઘટે, ન ખસે તો તેનો નાશ કરવો ઘટે, અને નાશ ન થાય તો તેની સમીપ કોઈ શિકાર ન જાય તેવો પ્રયત્ન થવો ઘટે. એ સિવાય કશાંત્રનો બીજો માર્ગ નથી.

આજનો કુલીન સમાજ એ પુરુષસમાજ છે. એ કુલીનતા પુરુષોએ સર્જેલી સુંદર સૃષ્ટિ નથી, પણ પોતાની જ બેનદીકરી કે વહુઓનાં બિનાં આંસુથી અને કકળતા લોહીથી ચણેલી ઇમારત છે. એની દીવાલની ઝીંકે એક છંટમાં અનેક સ્ત્રીજીવનનાં કકળતાં લોહી અને હૃદયની ગંભીર વ્યથાઓ ભર્યા છે. પોતાની પુત્રીને માથે ઝખ્ખી ગ્રહેલાં અનેક વાદળોના વાનાવરણને ફેડવાની આજનો પુરુષને તમજા નથી. એની કુલીનતા એટલે નારીજીવનનો નિયોડ અને માતૃહૃદયની મૃત્યુસાથે ઉપર રંગરાગ. એ કુલીનતા એટલે દીકરીઓનાં દિલ અને વહુઓનાં વાતસલ્યભર્યાં હૃદય ઉપર તાણવનૃત્ય. કુલીનતાનો કિલ્લો એટલે અનેક ગભરૂ બેનદીકરીઓને રૂપીઆના ખજાણાટ, વાજિત્રોના સૂરની મિલાવટ અને દેવોના સાક્ષવના આડંબર નીચે આહુતિ આપવાની કૂર શ્મશાનભૂમિ. એ શ્મશાનભૂમિને રંગરાગથી વિભૂષિત કરી, આનંદિત બનાવી પ્રતિવર્ષે અનેક અણુઅણુ યુવતીઓની આહુતિઓ અપાય છે. એમના જ આત્મભોગથી આજની કુલીનતા પોષાઈ છે—ઉછેરાઈ છે અને તેમને જ કારણે એ કુલીન સમાજને પરકણુ, દાખાં, આંધા અને બીજાં અનેક સુખભોગનાં સાધનો સાંપડ્યાં છે.

જેના રક્તથી કુલીનતા જન્મી, જેના લોહીથી એ પોષાઈ, જેનાં દૂધાં આંસુથી એ ટપી, જેમના આપધાનોથી એ સચવાઈ રહી, જેમનાં અકાળ મૃત્યુથી જ એ ઉછેરાઈ છે, એ નારીજીવનની—માતૃહૃદયની ગંભીર, ન્યાયી અને

નિષ્પક્ષપાન સમરપાઓનો ઉકેલ કરી તેમના ગુણોનું મૂલ્યાંકન કરવા, તેમનાં દુઃખોનો વિચાર સ્વપ્ને એ કરવા આજે કાંઈ માડીગયો રંગરાગના અને સત્તાના કેદમાંથી ગંગાને જોવા પણ તૈયાર નથી! આનું જ નામ સાચી કુલીનતા! આનું જ નામ માતૃપુત્ર! આનું જ નામ દેવીપૂજન!

બીજાં કાર્યોમાં આગેવાની, રાજ્યની ખુરશી લેવા પહેલ, બાપજો કરવામાં ભયકાદાર, સલાસદ જનવામાં સૌથી આગળ; આગર ખાતર આલમ રખડે, પેસા ખાતર પરદેશ વેહે; પણ પોતાના જ ઘરનું દુઃખ દેડવાનો, પોતાની સગવડ બધારવાની પ્રસંગ આવે ત્યારે ઉઠી! બીડ પડે પણ ઉઠી ન બેડે એ તો નાશની નિશાની અને પાપનું પ્રથમ પગથિયું કે બીજું કંઈ? આ સૌ રિયતિ આપ સમંજ સકો તેમ છે. અને તેથી જ આપની પ્રગટ થએલી નિરાશામાં એતન-ચિજુગારી મૂકવાનો મારો નમ્ર યત્ન નિષ્ફળ નહિ જાય એવી અખંડ આશા છે. આજે ઉપર જોયું તેમ આજનો પુરુષસમાજ આ વાત સ્વીકારવા તૈયાર નહિ હોય. હું છું છું છું કે આ પ્રશ્ન પુરુષો માથે લેવા તૈયાર ન હોય તો જે સ્ત્રીગતિને એ કુલાકુલની ભઠ્ઠીમાં સિદ્ધાંત જયું પડે છે તેમને માટે આ પ્રશ્ન અતિઆવશ્યક છે. દારણ કે એ સંકુચિત ગોળએકાએ જ ભયંકર દારરમાનો રચી નારીહવનની દૂર ગરકરી કરી છે. પુરુષસમાજ આગળ આ પ્રશ્ન ધરવો એ ગઈભને સાકર ખવડાવવા સમાન છે. મારી આપને નમ્ર વિનંતી છે કે આ પ્રશ્ન સ્ત્રીગતિના ઉદ્ધારનો છે એટલે તે પ્રશ્નનો ઉકેલ સ્ત્રીગતિ જ કરી શકે એવા કાર્યક્રમ આપ ગોઠવો. આજની સ્ત્રી કર્તવ્યપરાયણ જાની છે, એને દિશાસૂચનની જ જરૂર છે. આપ એ દિશાસૂચન માટે અખંડ ઉત્સાહ ફેળવી, જ્વલંત પ્રચારકાર્યની રૂપરેખા દોરી કર્તવ્યપરાયણ જનાય ત્યાં સુધીના કાર્યક્રમનો વ્યવસ્થા ગોઠવો, તો જ સમાજમાંથી 'કુલીનતાનો રાક્ષસ' નષ્ટ થશે.

આપ આપની અનુભવી બુદ્ધિ, ચક્તિ અને સમરત હવનનો સેવાભાવનો ઉપયોગ આપણી જ બેનહીકરીઓનાં દુઃખી હૃદય ઉપર બેઠેલી એ કુલીનતાની ઇમારતના પાયા જડમૂળથી જ ઉખેડી નાખવામાં કરો. એમના આશીર્વાદ અનેક વર્ષો સુધી સુવાસ આપી અમરત્વ અર્પશે. એશક 'રાજગિર'નો કે 'રાગરત્ન'નો દૃશ્ય તેથી નહિ મળે, પણ એ આશિષ અમૃત્ય દશે, અલૌકિક દશે.

પ્રભુ આપનાં કાર્યોમાં જળ આપે એ જ અભ્યર્થના.

રતિદત્ત જામત પ્રમ્મ વરાણિવોધત।

વડોદરા,

વસ્તુભાઈ બાઈસાલભાઈ પટેલ

તા. ૬ : ૯ : '૩૮

(ભાદરજી)

૬. કૌભોંડવતની પ્રતિમા

કુમારી કમળાબેન,

અમારા માહ જ્ઞાસના 'પાટીદાર'માં 'છ ગામવાળાની ભયંકર ભૂત' વિષે તમારો લખેલો લેખ મારા એક મિત્ર દ્વારા વાંચવાનો લાભ થોડાક વખત ઉપર મને મળ્યો. તમોએ તેમાં છ ગામના વડોલ વર્ગને સીધો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે તમારી વહાલી પુત્રીઓની દયાજનક સ્થિતિ સુધારવાને તમારે તેમને ઉત્તરિને શિખરે ચઢાવવાને કેવાં પગલાં લેશો. એક બાબત તમે એ પ્રશ્ન પૂછો છો અને બીજી બાબત તે પ્રશ્નનો જવાબ મળે તે પહેલાં પ્રતિજ્ઞા કરો છો કે "જ્યાં સુધી મારા ગામની કન્યાઓની-મારી બેનોની-આવી કલુષાજનક સ્થિતિ છે ત્યાં સુધી મારે મારા વિવાહ સંબંધે મનમાં સંકલ્પ સરખો પણ ન કરવો. મારી બેનોના સુખને મારે મારા સુખનો કુંભોગ આપુ છું." તમારો આખો લેખ વાંચ્યા પછીથી, તમોએ પૂછેલા પ્રશ્ન બાજતમાં તમારો પ્રતિજ્ઞા બાજતમાં મારા વિચારો લખી જણાવવાનું મને રહ્યું અને તે નીચે મુજબ છે.

આખી પાટીદાર કોમ એક પિતાની પ્રજા છે. દિનપ્રતિદિન તેણે વિગદરૂપ ધારણ કર્યું. જેમ જેમ તેની સંખ્યા વધતી ગઈ તેમ તેમ તે પોતાના વતનથી દૂર કમાવા અર્થે જતી ગઈ. આખરે તેમનો કુટુંબકબીલો એટલો બધો વધ્યો કે તેમને જૂનાં સગાંવહાલાંના સાથ વગર ચાલવા લાગ્યું. તેઓ જ્યાં વસ્યા ત્યાં તેમણે કાયમનું ઘાણું નાખ્યું. સંબંધ પણ પોતાનાથી નજીક વસતા આજુ-બાજુના ગામોમાં બાંધવા માંડ્યા, ક્રિયાજન્ય પણ ત્યાંજ કરવા લાગ્યા. અને આખરે તેઓ પોતાને ત્યાંના જ વતની કહેવડાવવા લાગ્યા. જ્યાં તેમણે કન્યાઓની આપ લે વધુ પ્રમાણમાં કરી તે ગોળના તેઓ ગણાવા લાગ્યા. વધે જતાં તે ગોળ મજબુત બન્યા, બંધારણ બંધાયાં અને બંધારણ તોડનારને પંચ તરફથી શિક્ષા થવા લાગી. આવી રીતે અત્યારે ગણાતાં છ ગામ, બાર ગામ, સત્તાવીસ ગામ, દશકોશી, કાનમ વગેરે વગેરે ગોળ બંધાયા.

જોકે ગોળ બંધાયા, પરંતુ છ ગામની અગર તો બાર ગામની ગદાર વસતા બીજાઓને પોતાના અસહ જન્મસ્થાનનું સ્મરણ બૂંસાયું નહિ અને તેથી તેઓમાંના કોઈ કોઈ પોતાની અસહ જન્મભૂમિમાં કન્યા આપી અભિમાન લેવા લાગ્યા. વળી કંઈક અંશે છ ગામવાળા વિદ્વામાં ને ધનમાં બીજાઓ કરતાં આગળ પણ વધ્યા. સૌ પોતાની પુત્રીઓને સુખી ઘરમાં પરણાવી સુખી

જોવા ઇચ્છે, અને જોવી ઇચ્છાયી પણ કેટલાક પોતાના ગોળ વહાર નીકળી પોતાની કન્યાઓ છ ગામમાં આપવા લાગ્યા. સરસ્વાતમાં છ ગામવાળાઓ ખીન્ન ગોળામાં આવેલાન ગણાતાં કુટુંબોમાં પોતાની પુત્રીઓ આપતા હતા, ધીમે ધીમે તેમને આપવી વધે કરી, પણ તેમની કન્યાઓ લેવી ચાહુ રાખી. આનું પરિણામ આજની - કુળવાનસાદી. જેમ જેમ ખીન્ન ગોળવાળા પોતાના ગંધારણને તોડીને છ ગામમાં પોતાની કન્યાઓ આપતા ગયા તેમ તેમ છ ગામવાળાને લાગતું ગયું કે ગંધારણ તોડીને તથા તેથી થતી શિક્ષા ભોગવીને પણ તેઓ પોતાની કન્યાઓ આપણને આપી અભિમાન લે છે તો જરૂર તેમના આગળ છ ગામવાળાની કિંમત વધારે છે. અને આખરે પરિણામ એ આવ્યું કે છ ગામવાળાઓ કુળવાનસાદીને શિખરે પહોંચ્યા અને ગાકીનાને તે શિખર ઉપર જોવાને બોલી ડોક કરી ગરદન દુખાડવી રહી. અત્યારે તેનું પરિણામ એટલે સુધી પહોંચ્યું કે કન્યાઓ આપવા જતી વખતે રૂપીઆની ટગલીઓ કરવી પડે છે. કેટલીક વખત તો જો એક ત્રાજવામાં રૂપીઆ મૂકવામાં આવે અને બીજા ત્રાજવામાં વિવાહ દરેકા યુવકને બેચાડવામાં આવે તો રૂપીઆનું ત્રાજવું નર્મ! કાંઈ પૂછ્યું કે આવડી મોટી રકમ શા માટે અને શાની લેવામાં આવે છે. મને તો જોમ લાગે છે કે એક ત્રાજવામાં છ ગામના યુવકની કુળવાનસાદી અને બીજા ત્રાજવામાં કન્યાના કુળની કુળહીનતા મુકાય છે. પછીથી ત્રાજવું બિચું કરવામાં આવે છે. જેટલા પ્રમાણમાં કન્યાનું ત્રાજવું બિચું જાય તેટલા પ્રમાણમાં ધન મૂકી ત્રાજવાની દાંડી સરખી કરવામાં આવે છે. આવી રીતે કન્યાપદને સરખી દાંડીએ કરીને સમાન સાથે સંબંધ બાંધવો એવા વિચારના આપણા છ ગામના મુરખીઓ પરણી લેખને સામાને તે સંબંધ પૂરતોજ સમાન જતાવી કન્યા લે છે. જ્યાં સુધી પોતાની જાતને ખીન્ન કરતાં હલકા માનનારા છે ત્યાં સુધી કુળવાનસાદી ટકી રહેવાની અને તે ધોરણ ઉપર રચાએલી તે કુળવાનસાદીને ઉભેડી ચકવાની કાંઈની પણ તાકાત હોય એવું અત્યારે ગામનું નથી.

કુળવાનસાદીને ટકાવી રાખનાર અનેક કારણોમાં પ્રત્યેક પણ એક કારણ મનાય. અત્યારે છોડરા કરતાં છોડીઓનું જન્મપ્રમાણ વધારે છે એવું મારું માનવું છે. પરંતુ જો તમારા લેખ પ્રમાણે હું કબુલ માઉં કે છોડરા અને છોડરીઓનું જન્મપ્રમાણ સરખું છે, તો પછી કન્યાઓની રિયલિટ અત્યારે ખરાબ થાયી? સરખા પ્રમાણમાં યુવક અને યુવતીઓ હોવા છતાં કન્યાઓને માટે મોઝ વર શોધવામાં મુશ્કેલીઓ પડે છે તેનું કારણ એજ કે આપણા

મુરખીઓ પોતાના પુત્રોને માટે જ ગામની ગહારથી પરદાને લોભે કન્યાઓ લાવે છે, એટલે જેટલા યુવકો ગામડેથી કન્યાઓ લાવે છે તેટલા યુવકોની જ ગામમાં ખોટ પડે છે, અને તેથી અત્યારે કુંવારા યુવકો કરતાં કુંવારી કન્યાઓ વધારે છે. જ્યારે આવી સ્થિતિ હોય ત્યારે, શું પરિણામ નીપજે? જ્યારે જાનરમાં વસ્તુ થોડી હોય અને ખરીદનાર વધારે હોય ત્યારે શું થાય? વસ્તુની કિંમત વેપારી મનઢાવતી ઉપગમી શકે: આવું જ જન્યું જ ગામના યુવકોની જાન્યતમાં. યુવકોની કિંમત વધી અને કન્યાઓની કિંમત ઘટી. જ્યારે કુંવારા યુવકોનું અને કુંવારી યુવતીઓનું પ્રમાણ આવું વિષમ હોય ત્યારે તો એમ જ અને કે કેટલીક યુવતીઓએ મને કે કમને કુંવારી રહેવું પડે અમરતો કોઈ સંધવા ઉપર શોક થવા પરજીવું પડે. અત્યારે જાનવા પણ એમ જ બેઠું છે. કેટલાક મુરખીઓ વરને અભાવે પોતાની કન્યાઓને શોક ઉપર આપે છે. જ ગામમાં યુવક કરતાં યુવતીઓનું પ્રમાણ વધારે હોવાથી યુવકોની કિંમત વધી, જ્યારે જીમ એજોમાંથી કન્યાઓ જ ગામમાં આવ્યાથી તેમને ત્યાં કન્યાઓનું પ્રમાણ યુવકો કરતાં ઓછું થયું અને આથી ત્યાં કન્યાઓની કિંમત વધી. પરિણામે જ્યાં યુવકોની કિંમત વધી ત્યાં વરવિક્રય થવા લાગ્યા અને જ્યાં કન્યાઓની કિંમત વધી ત્યાં કન્યાવિક્રય થવા લાગ્યા. આથી જ ગામમાં 'હોડીઓ ગધેડે ગવાય' છે અને ગામડાંમાં 'હોડરા ગધેડે ગવાય' છે!

આ સ્થિતિમાં માનો કે તમારી પ્રતિજ્ઞાથી જ ગામના પાપાણુહૃદય મુરખીઓનાં દિલ પીગળ્યાં અને તેથી તેમનો હૃદયપેલોટો થયો તોપણ શું? અત્યારે યુવકો કરતાં યુવતીઓનું જ પ્રમાણ વધી ગયું છે તે કદાચ પણ હલાજથી સરખું થશે? અત્યાર સુધીનું પ્રમાણ તો કોઈ પણ દિસાએ સરખું થાય જ નહિ. જો પ્રમાણ સરખું થાય જ નહિ તો પછી કન્યાઓની સ્થિતિ સુધરે કેવી રીતે? જ્યારે કન્યાઓની સ્થિતિ સુધરે નહિ ત્યારે તમારી પ્રતિજ્ઞા જીવનભરની જ થઈ પડે! પરંતુ તમારી પ્રતિજ્ઞા વાચતાં તો એવું માલમ પડે છે કે તમે આખી જિંદગી કુંવારું રહેવા ઇચ્છતાં નથી. તમે તો તમારી બેનોની સ્થિતિ સુધરે તો લગ્નમંડાથી જોડવા ઇચ્છો છો. તમે જો તમારા લેખમાં એવો આંકડો પણ જતાઓ નથી કે અમુક સંખ્યામાં મારા ગામની કન્યાઓ પરણી ગયે એટલે બેનોની દશા સુધરી ગણાય.

તમે જરૂર જાણતાં હશો કે ધણીખરા કુળવાનો ધણે ભાગે વ્યવહારકુશળ હોય છે. તેઓ ચોર ને ચોટ બેસી ધરનું ખાઈને ભાંજગડ કરનારા પણુ હોય છે. તેઓનો મુખ્ય ધંધો રહેલે બેસીને છુકા પીવાનો અને ભાંજોડ.

કરવાનો હોય છે. કુળવાનો મોટા પ્રમાણમાં બેડાખાઉ હોય છે. બેડાખાઉ માણસોની (જાપદાદા તરફથી વારસામાં આવેલી) મિલકત આવી રીતે ક્યાં સુધી પહોંચે? જ્યારે ધન ખૂટે ત્યારે તેમણે ધનપ્રાપ્તિ માટે શું કરવું? કાં તો કમાવું અથવા તો દેવું કરવું. આટલી મોટી ઉંમરે તેમને કમાવું પાસવે નહિ, એટલે તેમણે બીજાને રસ્તો ધોળા ઉપર કાણું કરવાનો અહમ્મ કર્યો. દેવોં પશુ પુષ્કળ વધ્યાં. બીજા ગાજુ કન્યાઓનું પ્રમાણ વધ્યું, એટલે તેમને પોતાના છોકરાની પરફળ ઉપજવવાનું સ્કુધું. જેમ જેમ દેવોં વધ્યાં તેમ તેમ દેવોંના પ્રમાણમાંજ પરફળનું પ્રમાણ વધ્યું.

છ ગામમાં પહેલાં પરફળમાં રૂ. ૩૦૧ લેવાનો રિવાજ હતો, પરંતુ આત્યારે તો છ ગામવાળાને સરખાજ કુળમાં કન્યા આપવા જતાં ફાળીયાની કાયળાઓ કાલવવી પડે છે. આ જાંધો પ્રતાપ ગામડાંની કન્યાઓની છે. તેમના શુભ આગમનથી તમારી આવી રિયતિ યદ્ય પડે. આપણા મુરબીઓ કદાચ માનતા દશે કે અમે અમારી કુળવાનશાહીની કિંમત લેણે છીએ, તો આજથી પચીસ વર્ષ પહેલાં તે કિંમત લેવાનું કેમ સંજોગું નહિ! મારું તો માનવું છે કે તેમને તેમની કુળવાનશાહીની કિંમત નથી ઉપજતી, પરંતુ પુરોહી અજતને લીધે તેમને તેમની આપ્ત સેરીના લાવ જીવજો છે. જો આત્યારના ગોળ ના હોત અને પાટીદારની કન્યા પાટીદારમાં ગમે ત્યાં પરણાવવામાં આવતી હોત તો જરૂર તેમને ખજાર પડત કે કેટલી પરફળ તેમની કુળવાનશાહીની જીવજો છે! પરંતુ ગોળ એટલા મજબુત જાંધાયા છે કે એક પિતાની પ્રજા હોવા છતાં ઊંચનીચના બેદ પડી ગયા છે. અને જ્યાં સુધી બીજા ગોળની કન્યાઓ છ ગામમાં આવશે ત્યાં સુધી કુળવાનશાહીની ભવંકર ઇમારતનો એક કાંકરો પશુ ખરી સજવાનો નથી. જે કુળવાનો બેડાખાઉ હોવાથી પેસે તંગી ભોગવી રહ્યા છે તેઓ શું પરફળ લેવાની મૂકી દેશે? શું તેઓ વરવિક્રય કરવાનો મૂકી દેઈ પોતાના તથા પોતાની પ્રજાના ધનાધિકાર ઉપર છરી મૂકવા તૈયાર થશે? જે કુળવાનો દેવાના દરિયામાં ફળી રહ્યા છે તેમની પાસેથી હૃદયપક્ષ્ડાની જે આચા રાખી તમે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે આચા તમારી ફળીજૂત થશે! તેમની પાસેથી આચા રાખવી કેવળ વ્યર્થ છે, આકાશના પુષ્પ સમાન છે. તેમની કન્યાઓની આથી મેં ખરાજ દયા યાય, તોપણ તેમનો હૃદયપક્ષ્ડો કાઈ દિવસ યાય એવું મને તો લાગતું નથી. કદાચ ગળવામાંકયા કુળવાનો, જેઓ પેસે ટકે સુખી હોય, તેઓ કદાચ તમારી પ્રતિજ્ઞા તરફ જુએ, મરીખ જિજારી કન્યાઓની દયાજનક દયા તરફ દષ્ટિ કરે, પરંતુ જાધા તો નજ જુએ. અને

ન્યાં સુધી જ ગામના પાટીદારો જેમ પોતાની કન્યાઓ જ ગામ જુદાર આપતા નથી તેમ પોતાના બધા પુત્રો જ ગામ બહાર ના પરણાવવાનો નિશ્ચય ના કરે ત્યાં સુધી તે પ્રશ્નો કોઈ દિવસ ઉકેલ આવેજ નહિ. આ બધું બનવું મુશ્કેલ છે. મને પોતાને લાગે છે કે તમે પ્રતિજ્ઞા કરવામાં ઉતાવળ કરી છે. જો કન્યાઓની દશા સુધરેજ નહિ તો પછી તમારે આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાળીને પોતાની જોતોની સેવાજ કરવાની રહી.

ખરેખર તમારી પ્રતિજ્ઞાથી ઓટલાં તો કચલ કરું છું જ કે જ ગામની કન્યાઓની દશા જોઈને તમારું હૃદય કંકળી ઉઠ્યું છે, તેમના દુઃખમાં તમે ભાગીદારી નંધાવી રહ્યાં છો. પણ આ પાપાણુહૃદય પિતાઓના હૃદયપથટા કરાવવાની ગણતરીમાં તમારી ભૂલ થઈ છે. મને તમારો આ પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય તેવું લાગે છે. તમે તેમનો હૃદયપથટો કરાવો તેમના કરતાં તેમના પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરો તો તેમના હૃદયમાં દયાનાં અંકુરો જાગશે એવું લાગે છે. તમને કદાચ લાગશે કે તેમના કયા પાપનું મારે પ્રાયશ્ચિત કરવું અને તેનું કેવી જાતનું પ્રાયશ્ચિત કરવું?

શું એક પિતાની પાટીદાર કોમ હોવા છતાં તેમાં જાંચનીચના ભેદ ગણવા એ પાપ નથી? એક જાપને જે પુત્રો હોય, તેમાંનો એક પોતાના ગામમાં રહેતો હોય અને બીજો આફ્રિકા રહેતો હોય. ત્યારે શું જન્મભૂમિમાં રહેનારને કુલીન અને જહારદેશ જનારને કુલહીન ગણશે? અત્યારે આ ગણતરી ગણાતી નથી, તો પછી પહેલાં કેટલાંક વર્ષો ઉપર આથી વિરુદ્ધ ગણતરી ગણી કુલીન અને કુલહીનનું ધોરણ બંધાયું છે તે આપણા મુરખીઓની ભૂલ થઈ નથી? શું તે ભૂલ સુધારવાને અત્યારના યુવકોએ અને યુવતીઓએ પ્રયત્ન ના કરવો જોઈએ? શું જેમની કન્યા લાવવી તેમના પુત્રોને કન્યા ના આપવી? ન આપવામાં તેમના પુત્રોને અન્યાય થતો નથી? ખરેખર તે અધોર પાપ છે. આપણા અન્યાયી મુરખીઓની દશા ભાગીરથના વડવાઓના જેવી નહિ થાય? ભાગીરથે જેમ તેમ કરીને ભાગીરથીને સ્વર્ગમાંથી મૃત્યુલોકમાં આણી, પોતાના પિતૃઓને શાપમાંથી મુક્ત કર્યા, તેમ અત્યારનાં યુવકયુવતીઓએ પોતાના પિતૃઓની ભૂલને સુધારી લેવા પ્રયત્ન કરી તેમને તેમના દોષમાંથી મુક્તિ અપાવવી ના જોઈએ?

આ દોષનું પ્રાયશ્ચિત તેમની માફી માગે ના થઈ શકે, પરંતુ તેમને આપણા સરખા કુળવાન ગણીને સ્વતંત્ર યુવતીઓએ તે ગામોમાંથી પોતાને યોગ્ય યુવક પસંદ કરી તેની સાથે સગનગ્રયીથી જોડાવું. આથી યુવતીઓ સમાજની બે પ્રકારની સેવા કરી શકશે: એક તો તેમના (કુળહીનો) પ્રત્યે થએલા અત્યાર

સુધીના અન્યાયનું પ્રાયશ્ચિત્ત થાય અને ખીજું અત્યારે કન્યાઓ આપવામાં જે મુશ્કેલી ઉપરિધન યથા છે તે મુશ્કેલીમાંથી પોતાના વડીલોને કાઢવાનો માર્ગ દેખાડાય. આથી પારીદાર કેમ વિશાળ અને અને વિશાળ જનતાં વરવિક્રય અને કન્યાવિક્રય રૂપી મહાપાપો જે આપણા મુરખીઓ કરી રહ્યા છે તેમાંથી તેમને બચાવી શકાય.

જે મુરખીઓ પોતાના પુત્રોને પગલુને લોભે ગામડે પરણાવી પોતાની જ પુત્રીઓનું જીવન દુઃખો દશામાં મૂકી રહ્યા છે તે વડીલો પાસેથી સ્ત્રીઓની રિયતિ સુધારવા અને સમાજને ઉન્નતિને શિખરે ચઢાવવા તેઓ કંઈક કરશે, કંઈક કરશે, એવી આશા રાખી તેમના મોં સામે તાકી રહેવું તે કેવળ નિર્વર્થક છે. સમાજને શિખરે ચઢવા સ્ત્રીજનતિનો પોતાનો જ પુરુષાર્થ કામમાં લાગશે. જો પુરુષવર્ગ કંઈ કરે તેમ હોત તો તેમની પુત્રીઓની છેક આટલી દેડાડી દશા યથા હ્યાં સુધી તેઓ બેસી રહ્યા હોત? તમે જાતે જ વિચાર કરો કે તેમણે પોતાની જ ફેટલી ઉન્નતિ કરી છે? અને કરવા પ્રયત્ન પણ ફેટલો કર્યો છે? ત્યારે તેમણે પોતાની ઉન્નતિ કરવા કંઈ ક્યું નથી તો તે પોતાની પુત્રીઓને માટે શું કરવાના છે? તેમની પાસે કાંઈ પણ જનતની આશા રાખવી વ્યર્થ છે. જો સ્ત્રીઓ પોતાની ઉન્નતિ હમ્મજી હોય તો તેમણે જાતે જ કેડ દસવી પડશે, જામની કન્યાઓએ પોતાના વડીલો સામે બંધારણીય જળવો જગાડવો પડશે; ત્યારે જ આ મુશ્કેલીનો કંઈક અંત આવશે.

હું આશા રાખું છું કે તમે કૌમારવન ધારણ કરીને પાપાણુલુદ્ધ પિનાઓનો ક્યારે હૃદયપડો થાય અને તમારી બેબોની દશા ક્યારે સુધરે તે જીવનપર્યંત જોવા કરો, તેના કરતાં અન્યાયી મુરખીઓના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને જામની કન્યાઓનાં માર્ગદર્શક બનો.

સખાવાડ, નડિયાદ

રાવજીભાઈ મુળજીભાઈ પટેલ

ચર્યાપત્ર

૧૨. બેડા જિલ્લા બેડાં ધ્યાન આપશે કે?

આ તે ફરજિયાત કે મરજિયાત?

થોડાક દિવસ ઉપર પેપરમાં વાંચવામાં આવ્યું કે બેતીને નુકશાન કરતાં રાજનો નાથ કરવા માટે આજુબં તાલુકા બેડાંમાંડો બેડા જિલ્લા ડિસ્ટ્રિક્ટ બેડાં પાસે કંઈક મદદ માગી હતી, તે જાણત એ બેડાં હરાવ્યું કે ફરજિયાત

કામ કરવાનાં હોય ત્યાં સુધી આવાં મરજિયાત કામમાં મદદ મળી શકશે નહિ.

ખરેખર મને જણાવતાં દિલગીરી યાવ છે કે બોર્ડના અધિકારીઓને ખેડૂતોને પડતાં દુઃખનો ખ્યાલ ક્યાંથી હોય! અને કદાચ હોય તો અહિંસાના સિદ્ધાન્તોને પણ કેમ અગમ્યા કરાય! વળી તે દરખાસ્તને સર્વે રોમ્બરેઓ વધાવી લેછે સર્વાનુમતે મંજૂર કરી. હું એમ પૂછું છું કે ખેડૂતોને પડતી દુઃખની ઝડીઓનો, અણધારી આફતોનો ખ્યાલ બોર્ડે કદી કર્યો છે? એમના દુઃખનો ખ્યાલ એ બોર્ડને કે બોર્ડની ખુરશી શોભાવતા અમલદારોને ક્યાંથી આવે? એક બાજુ દિમ, બીજી બાજુ કુદરત અને ત્રીજી બાજુ આવાં પ્રાણીઓ ખેડૂતની અને ખેતીની પાપમાલી કરે છે. છતાં આવી આવી અનેક મુશ્કેલીઓ અને હાડમારીઓ સહન કરતો ગિયારો ખેડૂત હમેશાં જગતની ભાવબીની સેવા કરવા ખડેપગે ઊભો જ હોય છે, તો પછી તેના માર્ગમાં અંતરાયરૂપ વિદ્યોનો નાશ કરવો ઉચિત નથી? બોર્ડ પાસે જે સાધન છે, સત્તા છે તે સાધન, સત્તા અને અધિકાર ખેડૂતની હાડમારીઓ દૂર કરવામાં, તેનો માર્ગ સરળ કરવામાં, તેની ધગશને ઉત્તેજન આપવામાં સદાયજૂન નાજ નીવડવાનાં હોય તો પછી તેથી મનાતી પ્રજાકીય સંસ્થાઓ કેવો માટે? શા માટે? ગરીબ ખેડૂતના પૈસાથી પોષાતી ને નબતી, તેમના જ ઉદ્ધારાર્થે ઉચિત સાધવાના સાધનરૂપ ગણાતી પ્રજાકીય સંસ્થાઓએ ખેડૂતના પ્રશ્નને, શ્રમજીવીઓની હાડમારીઓને, કુદરતી સંકેતોને દહાવવાના પ્રયાસોને અપ્રસ્થાન આપવું ધટે છે. અને આવી અગિયાર્થ જરૂરીઆતને માટે મરજિયાત કે ફરજિયાતનો પ્રશ્ન શોભે જ નહિ, તેને માટે આવી 'સંકેતો' જ ઉઠાવવી ધટે નહિ. રાઝનિવારણનો પ્રશ્ન પણ આત્યારે તો ખેડૂત આલમને ખરેખર મૂંઝવણરૂપ થઈ પડ્યો છે. અને આવા અંતરાયોને દૂર કરવા માટે બને તેટલા બધાય પ્રયાસો કર્યા સિવાય છૂટકો જ નથી. અને સાચું તો એ જ કે જિલ્લાબોર્ડ જેવી પ્રજાકીય અને અપૂર્વ સત્તા ધરાવતી સંસ્થાએ જ ખાસ કરીને આ પ્રશ્નને ઉપાડી લેવો જોઈએ અને ખેડૂત આલમને આવી મુશ્કેલીઓથી મુક્ત કરવી જોઈએ. તો પછી કોઈ સંસ્થા રાઝનિવારણનો પ્રશ્ન હાથ લેવા ઉત્સુક હોય અને તેને માટે તેની અમુક પ્રમાણમાં તૈયારી પણ હોય તો તેને ઉત્તેજન આપવું એ પ્રજાકીય સંસ્થાઓની પહેલી જ ફરજ છે, એમ સૌ કોઈ કણ્ઠ કરશે.

આ બાબત કદાચ એમ બન્યું હોય કે સેન્ટ્રલ બોર્ડના હુકમના શિસ્ત-પાલન અનુસાર આ બોર્ડ આ બાબત ડેવેલપમેન્ટ એસોશીએશનને સહકાર આપવાનું ઉચિત ન ધાર્યું હોય, છતાં પણ ખેડૂત જનતાના સામાન્ય હિત

ખાતર પબ્લુ ગિલ્દાબોર્ડે સેન્ટ્રલ બોર્ડને આ ખાતર રહેસીઅસ રેફરન્સ કરી તે ખાતર મંજૂરી મેળવી લેવી ઘટે છે.

આશા છે કે આપણી કોંગ્રેસવાદી ગિલ્દાબોર્ડ આ પ્રશ્નને ફરી હાથ ઉપર લેઈ પોતાથી જનતા મદદ કરી ખેડૂતસંસ્થાઓની કાર્યશક્તિને અને ધગશને મદદર ઉત્તેજન આપશે.

બેરીઆવી

યુરુષોત્તમ ભાઈલાલભાઈ પટેલ

—*—

જાણવાબેગ

૨૦. ખૂંટી કલમ વિષે સૂચના

આંગનાનાં જાડોને સુધારવાની યોજના

‘દેશી આંગા જે તદ્દન ફળતા નથી અગર જેનું ફળ તદ્દન નાનું થઈ ગયું છે, તે જાડ ખેડૂતોને ભારરૂપ થઈ પડે છે. એવા આંગનાનાં જાડોને ખૂંટી કલમ કરી સુધારવા માટે આખું તાલુકા ખેડૂતમંડળ તરફથી છેલ્લાં ત્રણમાસ વર્ષથી યોજના હાથ ધરવામાં આવી છે. ચાલુ માસે પણ તેવાં જાડોને ખૂંટી કલમો કરવાનું શરૂ કર્યું છે.

ખૂંટી કલમો ખાસ કરીને શ્રાવણ માસમાં થઈ શકે છે. ખૂંટી કલમોને ૬૨ ઝાડ દીઠ ફળ ૩૫.૦-૪-૦ રાખવામાં આવ્યો છે અને જાડોનો ખર્ચ એસોસિએશન તરફથી આપવામાં આવે છે. ખૂંટી કલમ કદાચ નિષ્ફળ જાય તોપણ આંગનાના જાડને તુક્યાન થવું નથી. પરંતુ ખૂંટી કલમ કર્યા પાદ તેની સંભાળ ખાસ રાખવી જોઈએ. ચાલુ માસે જે ભાઈઓએ આંગાને ખૂંટી કલમો કરાવી છે તેઓએ આંગાની માવજત નીચે મુજબ કરવી, જેથી ખૂંટીઓનું ફલવાનું પ્રમાણ ધારુંજ સાફ આવશે:

(૧) આંગાના થડને ઉધઈ લાગે નહિ તે દરરોજ જોવું. કલમથી નીચેના ભાગને દીકાગાળી, ઝોનાગેર અને દિવેલનું મિશ્રણ લગાડવું, જેથી થડ ઉપર ઉધઈ લાગે નહિ.

(૨) કલમોની ઉપર તડો આવે નહિ તેટલા માટે ચારે જાનુ ઇંધા કરવો. આંગાને ગોળ ફરતાં ખરસાંડીનાં વાડોલાં કર્યાં દોષ તો ધણાં માર્યાં. જે તડો અગર ગરમ પવન આવે તો મારેલી ખૂંટીઓ મુકાઈ જવા સંભવ છે.

(૩) વરસાદ ના આવે તો ખૂંટીઓને દરરોજ દિવસમાં ત્રણ વખત

બપોરના પાણી છાંટવું. કલમ ફૂટ્યા પછી જંતુઓ તે કુગળી ફૂંકાને અને પાનને ખાય નહિ તે ખાસ તપાસતા રહેવું.

(૪) કલમ વીસ દિવસે ફૂટે છે. જરોજર ફૂટ્યા બાદ એટલે લગભગ બે માસ પછી ઝાડ ઉપરનાં ડાળાં ધીમે ધીમે આછાં કરવાં. જેમ ઝાડનાં ડાળાં આછાં કરશે, તેમ કલમ વધતી જશે. છેવટે થડ ઉપરનાં બધાં ડાળાં કાપ્યા બાદ થડ પશુ કરવતી વડે કાપવું. ડાળાં અને થડ કાપવામાં ખાસ સંભાળ રાખવી, જેથી ડાળ કલમ ઉપર આવી પડે નહિ, નહિ તો ફૂટેલી કલમો ફાંસાદ પડવા સંભવ છે. પાંચ છ માસ પછી ખૂંટી મારેલા ભાગ ઉપર લગભગ અરધો ફૂટ ઊંચાઈ રાખી થડ કાપવું.

(૫) જે કલમો ફૂટે તેને થડ સાથે અગર ટેકા સાથે બાંધવાં, જેથી કલમ સીધી ફૂટી ઊંચી જાય.

આવી રીતે ખૂંટી મારેલી કલમોને લગભગ ચારપાંચ વર્ષે ફળ આપે છે. વધુ મહિતી માટે મંડળના ઓવર્સીઅરને લખવું અથવા મળવું.

કાન્તિલાલ એન. પંડ્યા,
ખેતીવારી ઓવર્સીઅર,
તા. ડે. એ., આણંદ

લગવાનદાસ પટેલ,
ઓનરરી સેક્રેટરી,
તા. ડે. એ., આણંદ

નાતનું સરવૈયું

આ માસે વિક્રમ સંવતનું ૧૯૯૪મું વર્ષ પૂરું થાય છે અને સાથેજ આ માસિક પત્રનું ૧૫મું વર્ષ પૂરું થાય છે. ત્યારે રવૈયા પ્રમાણે નાતનું સરવૈયું કાઢી જોઈએ. એથી, આ વર્ષમાં નાત ફેટલી વધી, ફેટલી પાછી પડી, એના જમાઉધારના તરસાળા જડે.

છેલ્લાં ફેટલાંક વર્ષથી યુવકોનું સંગઠિત બળ તૂટ્યાથી સામાજિક પ્રગતિ અટકી પડી છે, પ્રેતભોજન સામે પણ સંગઠિત બળથી વિરોધ થઈ શકતો નથી અને આ વર્ષે પણ પ્રેતભોજન ચમે ગયાં છે. એમ તો અનેક ચર્ચા હશે. પણ દિલ્લે બટકે એવાં એક ખેતો ઉલ્લેખ કરીએ: સ. ૧૯૨૮માં ધર્મજનાં એક પ્રેતભોજન ચયું, ત્યારે “જમણું દિવસે રોટપ વિદ્યાર્થીઓએ જમણુંમાં ભાગ ન લીધો, અને ઘણાએ તો લાંઘણુ પણ કર્યું”. આ વિદ્યાર્થીઓને ધન્યવાદ થયે છે.” જે ધર્મજના વિદ્યાર્થીઓએ અત્રા ‘સુદં. સત્યામહ’ માટે ગાંધીજીના ઉપર પ્રમાણેના ધન્યવાદ લીધા, તેજ ધર્મજનાં આજે દસ વર્ષ પછી ત્યાંના

થવાનો ભય લાગે ને ઠેકાણે આવે તો કોણ જાણે!

સુબનાં કળેડાંલગ્નની તો મળ્યતી કોણ કાઢી શકે? પણ ઉમરનાં કળેડાં-લગ્ન તો આ વર્ષે પણ થયાં હશે. છતાં એવાં કળેડાં લગ્ન અટકાવવાનો પ્રયત્ન આ વર્ષે પણ પાટીદાર મંડળના મંત્રી ભાઈ વેણીભાઈએ કર્યો છે: ઝોડના રહીશ અને ખંબોળજી સુજરાતી શાળાના હેડ મારતર ભાઈ સોમાભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ ૫૧ વર્ષની ઉંમરે સારસાના ભાઈ જવેરભાઈ ઈશ્વરભાઈનાં ૧૫ વર્ષનાં કુમળી કન્યા સાથે લગ્ન કરવા નીકળ્યા. ભાઈ વેણીભાઈએ એ લગ્ન વિરુદ્ધ મનાઈ હુકમ મેળવવા અને પોતાને કન્યાના વાલી નીમવા કચેરીમાં અરજી કરી. તે પ્રમાણે તા. ૨૬:૪: '૩૮ને રોજ મનાઈ હુકમ નીકળ્યો. સુનાવણીને રોજ, તા. ૩:૫: '૩૮ને રોજ, વરરામજી અને કન્યાપિતાએ કચેરીમાં હાજર રહી જાહેર કરવું પડ્યું કે એ લગ્ન અમે નહિ કરીએ. ઝોડના ખીમ્મ એક ભાઈ કરજણ તાલુકાના હાંડોદ ગામની શાળાના હેડ મારતર છે. તે ૪૫ વર્ષની ઉંમરે અરોતરના કોઈ ગામની ૧૨ વર્ષની કન્યાને પરણવા તૈયાર થયા. કન્યાપિતા પોતાની કન્યાને લેઈ હાંડોદ ગયા. લગ્નવિધિની તૈયારી થઈ, પણ ગોરેજ એ જાળલગ્ન કરાવવાની ના પાડી ને તેથી એ જાળલગ્ન અટકી પડ્યું. ખરેજ એ ગોરેજે ધન્યવાદ ધરે છે.

પણ આ વર્ષેય જાળલગ્ન તો થયાં છે. અજરપુરા, આમોદ, કરમસદ, પાણેયા, પાળજ, બેરીઆવી, બેટારી, મિત્રાલ, લીંખાસી, હેરજ વગેરે ગામોમાં જાળલગ્ન થવાની ખબર મળતાં, ફેટલાકને પાટીદાર મંડળના મંત્રી ભાઈ વેણીભાઈએ અંગાઉયા નોટીસો આપી ચતાં જાળલગ્ન અટકાવેલાં, છતાં જે જાળલગ્ન થયાં તેમના ઉપર કચેરીમાં ફરિયાદ કરી તેમને સજા કરાવી છે. આ ત્રિષે ભાઈ વેણીભાઈ સદાનુમત રહી આ સુંદર કાર્ય કરી રહ્યા છે. તેમને એ માટે જરૂર ધન્યવાદ ધરે છે.

લગ્નની ધામધૂમ અને ખર્ચ જોખાં થવાની આ વિકટ સમયમાં જાહુજ જરૂર છે. લોકસેવકોએ પોતાને ઘેર પ્રસંગ આવ્યે આજુબાજુના ભાઈઓને દાખલો આપવા ધામધૂમ અને ખર્ચ જોખાં કરવાં જોઈએ. પણ એ લોકસેવકો પણ ખીમ્મને શાબ્દિક ઉપદેશ આપવા છતાં પોતાને ઘેર પ્રસંગ આવ્યે પહોળા થઈ બેસે છે! મલાતજનના ભાઈ શામળભાઈ જહેવરભાઈ પટેલે પોતાની લગ્નિજ્ઞતા લગ્નપ્રસંગમાં, મોભારોડની વાકળ એ. વી. રફલના સ્થાપક મંત્રી ને શિક્ષક તે સાધીના ભાઈ ખુશાલભાઈ કાળિદાસ પટેલે પોતાને લગ્નપ્રસંગે અને વરણામાના ભાઈ ચિમળભાઈ હરિભાઈ અમીને ત્યાંના ભાઈ ભાઈલાલભાઈ જોગલાઈ અમીનના પુત્રના જાળલગ્નપ્રસંગમાં ખૂબ ધામધૂમ કરેલી. આવા સમાજનેતાઓ

પોતાના શાળિક ઉપદેશથી સમાજ ઉપર શી-અસર પાડી શકે?

પરંતુ આ વર્ષે સાદાથી પણ લગ્ન થયાં છે. બાલકુમારના બાપ નાગરદાસ ઇ. પટેલ મલાડમાં રહે છે. તેમણે પોતાનાં પુત્રી બેન કમળાબેનનું લગ્ન સોજીયાના, પણ દાલ કંપાલામાં રહેતા બાપ મગનલાલ લલુભાઈ સાથે કર્યું. લગ્નવિધિ બાલકુમારમાં નહિ, પણ મલાડમાં છેક જ સાદાથી કરાવ્યો. ૨૦ માણસની જન એક દિવસ રહી પાછી ફરેલી. એ લગ્નમાં કંઈ પણ લેવડદેવડ થયેલી નહિ. આવા મુંદર અને સાદા લગ્નથી સમાજ ઉપર સારો દાખલો બેસાડવા માટે એ લાખજોને ધન્યવાદ ઘટે છે.

છિરેલા કણ્ઠરીમાં પણ મૂળે નારના બાપ શંકરભાઈ બી. પટેલ જલાલપુર તાલુકાના પુણી ગામનાં એક વિધવા બેન સાથે પુનર્લગ્ન કર્યું.

બે બેનોએ પિતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પોતાનાં લગ્ન પોતાની મેળે કરી લીધાં છે—સ્વયંવર કરી લીધાં છે : (૧) કરમસદના પણ દાલ નૈરોબીમાં રહેતા બાપ પુરુષોત્તમ મોતીભાઈ કરમસદદરનાં પુત્રી બેન સુભદ્રાબેને અમદાવાદમાં ત્યાંના સમાજવાદી કાર્યકર્તા બાઈ ભોમીલાલ ગાંધી સાથે લગ્ન કર્યાં છે. બાઈ ભોમીલાલ ગાંધી નાતે વાણિયા હોવાથી આ લગ્ન આંતરજાતીય પણ કહી શકાય. બેન સુભદ્રાબેનના કાકાનાં પુત્રી બેન શાન્તાબેને પણ બે વર્ષ ઉપર અમદાવાદમાં બાઈ ચંદ્રવદન શુક્લ સાથે આંતરજાતીય લગ્ન કર્યું હતું. (૨) મુંજદના પ્રખ્યાત ડૉ. પુરુષોત્તમદાસ ટી. પટેલનાં પુત્રી સરલાબેને પિતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ ધર્મજના હાઈ મલિયાલ તુલસીદાસ પટેલ સાથે મુંજદમાં લગ્ન કર્યાં હતાં. આ બેને લગ્નમાં તો સાદાઈ હોયજ, એમાં નવાઈ નથી.

આમ હવે પાટીદાર બેનો પણ દિમત દાખવી જાડ કરતી થઈ છે. બેસક એ જાડમાં કલ્યાણરૂપિ હોવી જ જોઈએ, તે વિના પોતાનો ને સમાજનો નાશ જ છે. અને છતાં દિમત કેળવવાની તો જરૂર છેજ. સંદેશરનાં સત્તર અઢાર વર્ષનાં બેન સોનાબેને પોતાના દાડડીઆ ને સ્વચ્છંદી પતિ રેવનદાસ ખુશાલ-બાઈ પટેલને ધરની ગિલકન રેંદેરે નહિ કરવાની નોટીસ આપી છે. બેસક આવી નૈતિક દિમત સ્ત્રીઓમાં આવે એ ખાસ જરૂરું છે,

કુળવાનશાહીને પરિજ્ઞામે કુળવાન ગામોમાં કન્યાઓ દેવાનું ક્ષેત્ર જાડ સંકડાઈ ગયું છે અને તેથી કન્યાઓની સ્થિતિ અતિકરણ થતી જાય છે. એ સ્થિતિ જોઈ બાદરજનાં બેન કમળાબેન નારાયણભાઈ પટેલે, કુળવાનશાહી વડી કન્યાઓની દયા સુધરે નહિ ત્યાં સુધી કૌમારવ્રત પાળવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. હવે કન્યાકેળવણી વધતી જાય છે અને તેમને જો સાચી કેળવણી મળશે તો પોતાના પિતાઓ પોતાની સ્થિતિ નહિ સુધારે તો તેની વાટ જોવા વિના

પોતે જ ખંડ કરીને પોતાની ઉન્નતિના માર્ગ શોધી લેશે. કુળવાનો એ વાત સમજે.

એ જ ભાદરણના ભાઈ મજભાઈ વાઘજીભાઈ ધટેલે, કુળવાનો સમજીને એ વિષે કંઈ માર્ગ કાઢે એટલા માટે તેમને વડતાલ એકઠા થવા વિશે પત્રિકા કાઢી મોકલી. પણ જાદુ આશાજનક હિતર ન મળ્યાથી ભાઈ મજભાઈને નિરાશા ઊપજી છે. આ વાત સ્પષ્ટ કહે છે કે હજી કુળવાનોને સાચી સ્થિતિ સમજી કદવાળુમાર્ગ શોધવાની પડી નથી. પણ ભાઈ મજભાઈએ અને તેમના જેવા ખીજા ભાઈઓએ તો વારંવાર પ્રયત્નો કરવાનું પડ્યું, નિરાશ થયે પાલવશે નહિ જ.

અને આપણું 'પાટીદારમંડળ' અને 'પાટીદાર ભગિનીસમાજ' તો આજે મરવાની આળસે જ છવતાં જ રહ્યાં છે. બે વર્ષ ઉપર કઠિારમાં પરિષદ ભર્યા પછી તેના કાર્યકર્તાઓ સોડ તાણીને મૂતા છે. ભીંગિના દિવસોમાં, ખીજું કંઈ કામ ન હોવાથી, મંડળો રથપાય એની ખીજી શી દશા હોય! વળી આવતા કાર્તિકમાં એડમાં પરિષદ ભરાવાની છે, તેમાં કેાણુ જાણે શા રે મોર મરુશે? અથવા એ દ્વિસાત્રાક શબ્દ ન વાપરીએ તો કહીએ કે કેાણુ જાણે શાંય ધોળકાં ધોળાશે!

પણ આપણે સદ્ભાગ્યે આજે આપણા ઉપર મહાસભાવાદી સરકાર રાજ્ય કરે છે, તેણે સમાજની ઉન્નતિ અર્થે કાયદા કરવા માંડ્યા છે: હિંદુ સ્ત્રીને છૂટાછેડા કરવાના હક, હિંદુ સ્ત્રીને વારસાહક, એકપત્ની લગ્ન, અસમાન લગ્ન ઉપર પ્રતિબંધ, હરિજનોને સમાનતાના હક અને એવા ખીજા સામાજિક કાયદા કરવા તેણે ધાર્યા છે. અને ત્યારે પણ જોવો, આપણો માનવસમાજ કાયદાની લાતો વિના સીધો ચાલવાનો નથી એમ જ ને?

અને આપણી આર્થિક અવદશાનું તો કહેવું જ શું? સારે નરસે પ્રસંગે ગમે તેવા જમણુવારોના જલસા કરીએ, મમે તેટલાં બિજળાં કપડાં પહેરીને ફરાર કરીએ, પણ સમગ્ર નાતની તો આર્થિક અવદશા જ ધીરે ધીરે થયા કરે છે. નાત એકંદરે તો ખેડૂત, અને ખેડૂતની અવદશાનો તે કંઈ પાર છે? આ વર્ષે વરસાદ તો કંઈક ઠીક છે, પણ છેવટનો એક વરસાદ ન પડે તો ખેડૂતને સંકટ આવી પડે અને જો શિયાળામાં હિમ પડ્યું તો તો અર્થ જ રહ્યું! પણ ખેડૂતની સ્થિતિ કંઈક ઠેકાણે રાખવા માટે પણ આજની મહાસભાવાદી સરકાર કંઈક કરી રહી છે: તેણે મહેસુલમાં ને ખેડૂતના કરજમાં રાહત આપવાની, સત્યામદમાં જસ યગેલી જમીનો ને તે ખેડૂતને પાછી આપવાની, ખેતીને મેલાંડતાં રાજનો નાશ કરવાની, દારૂ પીવાતો બંધ કરવાની અને એવી ખીજા યોજનાઓ કરી છે. જોકે વડોદરા રાજ્યમાં ધનીઆવીનાં હરણો તો સ્વચ્છંદે એ રાજ્યના ખેડૂતોની ખેતી બેલાડયે જ જાય છે.

પણ માગ્યા વિના તે માગે ન પીરસે. ખેડૂતનાં દુઃખ સરકારને જાહેર કરવાં અને ખેડૂતોએ પોતે જિમાં કરેલાં પોતાનાં દુઃખ ફેડવાના પ્રયત્ન કરવા ખેડા જિલ્લામાં 'ખેડૂતમંડળ' રચવાયું છે, પણ તેણે આખા વર્ષમાં કશુંય ક્યું દેખાતું નથી. હવે એણે 'ખેડૂતપત્રિકા' ઢાઢી પ્રચારકાર્ય કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. શું પરિણામ આવે છે તે જોઈએ.

ખંભાતના વનની લેડિઆ પાટીદાર ભાઈ ગગનલાલ હરજોવિંદાસનાં વિધવા પત્ની બેન જીવકારે એક ધર્મશાળા જાંધવીને યાત્રાળુ મારે ખુશી મુખી છે. આ બેને આજ સુધીમાં આશરે એક લાખ રૂપિયાનું જુદાં જુદાં ધાર્મિક ખાતામાં દાન આપ્યું છે. ભાદરજીના રહીય, પણ મુંગલમાં વેપાર કરતા એક ભાઈએ, પોતાનું નામ પ્રકટ ન કરવાની છત્તા દર્શાવીને, નડિયાદ વિદ્વલ કન્યાવિદ્યાલયને, તેના વિદ્યાલયનું મકાન ખાંધવા માટે રૂ. ૨૫૦૦૦નું દાન આપ્યું છે. વળી તેજ સંરચામાં પાણીની કાયમી સગવડ કરવાને નડિયાદના રહીય, જામનામર રાજ્યના રેવેન્યુ દિવાન, ભાઈ ગોકુળભાઈ બાપુજીભાઈ દેસાઈએ પોતાનાં માતૃશ્રી લાડખાઈજાના રમરણ્યર્થે રૂ. ૨૦૦૦નું દાન આપ્યું છે. વસો ગામમાં સરકારી દવાખાનાની સાથે એક પ્રસૂતિગૃહ રચવાય અને તેને પોતાનાં પત્ની કુનીયાનું નામ જોડાય એ સરતે, ત્યાંના રહીય અને મુંગલમાં વેપાર અર્થે રહેતા ભાઈ ઉમેદભાઈ અવેરભાઈ પટેલે રૂ. ૧૨૦૦૦ આપવાનું સ્વીકાર્યું છે. વળી ત્યાંના જ રહીય અને ધંધા અર્થે અમદાવાદમાં રહેતા ભાઈ દાદુભાઈ મૂળજીભાઈ અમીને પોતાનાં પત્ની ગંગાબાઈનું નામ મકાન સાથે જોડાય એવી સરતે વસોમાં કન્યાશાળાના મકાન માટે રૂ. ૫૦૦૦ આપવાનું જાહેર ક્યું છે. ચિત્રકળા પ્રદર્શનને સદાયતા કરવા વીરસદના ભાઈ ભાઈલાલભાઈ દાજીભાઈ અમીને ચરોતર જ્યેષ્ઠકેશન સોસાયટીને રૂ. ૧૦૦૦ આપવાનું જાહેર ક્યું છે. ભાદરજી ઉદ્યોગાલયના ચક્રઆતના અર્ચ માટે ત્યાંના રહીય ભાઈ ગગનભાઈ ચંદરભાઈ પટેલે રૂ. ૬૦૦ આપ્યા છે. નડિયાદના રહીય અને કરજીજીમાં વડીલાત કરતા ભાઈ જવેરભાઈ કિશોરભાઈ પટેલે હરિજન બાળકોને સ્લેટ, પેન, શી વગેરે આપવા માટે ખેડા જિલ્લા હરિજન સંઘને રૂ. ૫૦૦નું દરદરકંડ આપ્યું છે.

ખાસ ફંડમાંથી બેનોને વિનાસવાજીમ તથા પાટીદાર ભગિનીમગાજના ફંડમાંથી બેનોને જોઈ લવાજીમે તેમજ સામાન્ય ફંડમાંથી વિદ્યાર્થીઓને ને ગુજરાતી શાળાના સિક્કોને રૂ. ૧૧માં 'પાટીદાર' આપવાની મોજના આગ્રુ રહી છે.

આ વર્ષનું આપણી નાતનું આ સરવૈયું. વાચક વિચારી લે કે આપણે કેટલું આગળ વધ્યા, કેટલું પાછળ પડ્યા. અને એ વિચારી આવતે વર્ષે કેંકે તે આગળ વધવાનો નિશ્ચય કરીએ જ.

પ્રસંગકથા

નડીઆદ કરમસદમાં થએલું બાળલગ્ન

નડીઆદના ભાઈ પુરુષોત્તમ અંગાલાલ દેસાઈનાં પંદરેક વર્ષનાં દીકરી બેન વિમળાબેનનું બાળલગ્ન કરમસદના ભાઈ આશાભાઈ શંકરભાઈ પટેલનાં ૧૧-૧૨ વર્ષના દીકરા ભાઈ મનુભાઈ સાથે નડીઆદમાં તા. ૩:૫:૧૯૩૮ને રોજ કરવામાં આવ્યું હતું. તે બાળલગ્ન કરી શારદા એક્ટનો ભંગ કર્યા બદલ ફરિયાદ કેમ ના કરવી તે માટે યોગ્ય ખુલાસો કરવા વરકન્યાના પિતા, કન્યાનાં માતા તથા વિધિ કરાવનાર ગોર નટવરલાલ પુરુષોત્તમને ગુજરાત પારીદાર મંડળના મંત્રી ભાઈ વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલે નોટીસો આપી છે. વળી નડીઆદના ભાઈ મણિભાઈ ઉદે ગોરધનભાઈ નાનાભાઈ પટેલના ૧૬ વરસના દીકરા ભાઈ મનુભાઈનું બાળલગ્ન કરમસદના ભાઈ શિવાભાઈ જવેરભાઈ પટેલનાં દીકરી બેન વિમળાબેન સાથે તા. ૬:૧૨:૩૭ને રોજ કરમસદમાં કરવામાં આવ્યું હતું. તે બાળલગ્ન કરી શારદા એક્ટનો ભંગ કર્યા બદલ ફરિયાદ કેમ ના કરવી તે માટે યોગ્ય ખુલાસો કરવા વરકન્યાના પિતા અને કન્યાનાં માતા બેન મણિબેન તથા વિધિ કરાવનાર કરમસદના ગોર રામસંકર મુગટરામને પણ તેમણે નોટીસો આપી છે.

બાળલગ્ન અટકાવવાના ઉપાય

બાળલગ્ન કર્યા બદલ આટઆટલી ફરિયાદો થાય છે અને તેમાં એવાં બાળલગ્ન કરનારા દંડાય છે છતાં લોક બાળલગ્ન કર્યે જ નય છે. તેઓ પોતાનાં બાળકોનું હિત હજી સમજતા નથી. ફરિયાદ કરવામાં પણ અનેક મુશ્કેલીઓ નડે છે, કારણ કે તેમાં અનેક હકીકતો સાબિત કરવી પડે છે. પ્રથમ તો લગ્ન થયું છે કે નહિ તે જ સાબિત કરવું પડે છે. એને માટે લગ્નની કંડોનીઓ પુરાવામાં મુકાય તોય કેટલાંક ઉસ્તાદ માગ્યા દલીલ કરે છે કે તે તિથિએ લગ્ન બધે રાખ્યાં હતાં. માટે તે કંડોની રદ કરી હતી. આવી ફરિયાદોમાં સેવાભાવે ફરિયાદ કરનારને સરકારે અનુકૂળતા કરી આપવી ઘટે અને જન્મમરણની જેમ નોંધ રખાય છે તેમજ લગ્નની પણ નોંધ સરકારી દફતરે રાખવાની યોજના કરવી ઘટે. વળી બાળલગ્ન કરાવનાર ગોરને જો કેદની સગ્ન કરવાનું કરાવવામાં આવે તો અનેક બાળલગ્ન અટકી પડે. વળી થનાર લગ્નનાં વરકન્યાની, જન્મમરણના પત્રકમાં નોંધાએલી ઉંમર રજુ કરવાની ફરજ પાડવામાં આવે અને તેમાં વરકન્યા કાયદાની દૃષ્ટિએ બાળક નથી એવી ખાત્રી થયેજ તેમને લગ્ન કરવાની પરવાનગી આપવામાં

આવે એવું કુશવવામાં આવે તો લગભગ ગધાં જાળસગ્ન અટકી જાય. પણ જાળસગ્ન એકવારે અટકાવી દેવાનો એકમાત્ર સફળ માર્ગ તો એ જ છે કે કાયદે કુરેલાં જાળસગ્નને કાયદેથી જ રદગાતલ ગણવાં, તેમને 'લગ્ન જ ન ગણવાં. જપ્ત થએલી જમીનો પાછી આવે છે!

સ. ૧૯૩૦ના અને સ. ૧૯૩૨ના અત્યાગ્રહસંક્રામમાં ભાગ લેનાર અનેક ખેડૂતોની જમીનો તે વખતની સરકારે જમ્મ કરીને દેશદોહીઓને વેચી દીધી હતી. હવે તો મહાસભાની સરકાર આગળા ઉપર ગાળ્ય કરે છે, તેણે એ જમીનો પોતે ખરીદી લેઈ તે દેશપ્રેમી ખેડૂતોને પાછી આપવાનો સંકલ્પ કર્યો છે. જમીન ખરીદનારને સરકારે સમગ્રની જોયા પણ એનાં જેવી જમીનો પાણીને મૂલે પચાવી પડેલાં તે એમ કંઈ પાછી આપે? વાતા વાવરાની દિશા પણ એ લોક ન સમજ્યા, ત્યારે હાલ સરકાર કાયદો કરવા તૈયાર થઈ છે, એટલે કાયદાને જોરે એ જમીનો વેચેલી કિંમતે ખરીદી લેશે અને હવે થોડા જ વખતમાં એ જમીનો ખેડૂતોને પાછી મળશે. ખેસક અત્યારના કળમદારોએ એ જમીનો સુધારવા જે કંઈ ખર્ચ કર્યો હશે ને તેમને સરકાર મળેરે આપશે અને વળી ખરીદકિંમત ઉપર ચાર આના લેણે વ્યાજ આપશે એવું લાગે છે. વ્યાજ તો નજ આપવું ઘટે, કારણ કે તેમણે સરતી કિંમતે ખરીદેલી એ જમીનમાંથી એટલી ગંધી પેદાશ ખાધી હશે કે તેમને ઘણું વે વ્યાજ મળ્યું હશે.

ગણોતખીલ

જમીનદારો પોતાની જમીનો ખેડૂતોને સાંચે આપી ખેડાવે છે, તે સાંચ ખેડૂતોને ગણુ ભારે પડે છે, જાર મહિના સંખ્ત મજૂરી કર્યા છતાંયે તેના ઘરમાં ખાવાનો દાણો રહેતો નથી. જમીનદારો પૂછશે કે એવો ખોટનો ધંધો ત્યારે ખેડૂતો કરે છે શું કરવા? પણ ખેડૂત ખેતી ન કરે તો જીનું કરેય શું? આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે આજે જાળકાને અંગ્રેજી વાણાપીને ગ્રેન્યુએટ કરવાં તેય આખરે તો ખોટનો ધંધો છે, અને છતાંયે આપણે શુદ્ધિશાળી ગણુતારાં લોક ભણાવ્યે જઈએ છીએ ને વળી વિલાયત ભણવા મોકલીને એથીયે ભારે ખોટનો ધંધો કરીએ છીએ! ત્યારે ગિચારો ખેડૂત ખેતી ન કરે તો કરે શું? આ સ્થિતિમાં ખેડૂતની ખોટ ઓછી કરવા આજે મહાસભાની સરકાર ગણોત ઉપર અંકુશ મૂકવાનો કાયદો કરી - જમીનદારો ઉપર અંકુશ મૂકવાનો કાયદો કરવાનું વિચારી રહી છે. પણ એ કાયદો નહેરાવાળી ૩૩ કે તેથી વધારે એકરના જમીનના અને સામાન્ય ૧૦૦ કે એથી વધારે એકરના જમીનના માલેકોને જ લાગુ કરવાનો હોય એવું લાગે છે. પણ એવા મોટા જમીનદારો દેશમાં છે કેટલા? તેમના ગણોતિયા ૨૧,૧૧૦ છે, ત્યારે કુલ ગણોતિયા ખેડૂત તો ૨૨,૯૧,૪૧૫ છે! એટલે

એ કાયદાનો લાભ ગણુ થોડા જ ખેડૂતોને - એક ટકા કરતાં પણ ઓછા ખેડૂતોને - મળશે. ત્યારે કાયદો તો સૌ જમીનદારોને લાગુ પાડના જોઈએ. પછી જે જમીનદારોને પોતાની જમીન એમ ખેડવા ખેડૂતને આપવી ન પાડવું તે પોતે ખેડી લે. વળી જમીનદારોની જમીનો ખેડૂત સુધારવાના પ્રયત્ન કરીને વધારે લાભ ઉકાવવા પ્રયત્ન કરે, એટલા માટે તે જમીનો તે ખેડૂતો પાસેથી અમુક વર્ષ સુધી પાછી ન લેઈ શકે અને છતાં સાંચ પણ ન વધારી શકે એવો કાયદો પણ થવો જોઈએ. વધારે સાંચ લેવા બીજા ખેડૂતને આપવાની દાનતથી ન ખેડૂતો પાસેથી, પોતે ખેડવી છે એવે જલાને, તે જમીનો લેઈ લેનાર જમીનદારો ઉપર એવો અંકુશ મૂકવો કે તે ખેડૂતે જેટલાં વર્ષ તે જમીન ખેડી હોય તેટલાં વર્ષ તો જમીનદારે તે જમીન પોતે ખેડવી જ જોઈએ.

ખેડ તેની જમીન

પણ સૌથી સાચો કાયદો તો એવો જોઈએ કે જે ખેડ તેની જ જમીન. એથી આજસુ જમીનદારોનો ખેડખાઉ વર્ગ નાબુદ થશે ને તેઓ કામ કરશે એટલે દેશના જનજાળનો ને તેથી ધનજાળનો થતો અપચય અટકશે. વળી ખેડૂત સમજતો થશે કે મારા અગતો લાભ મને જ મળવાનો છે, એટલે એ મન મૂકીને શ્રમ કરતો થશે. એ કાયદો આજે જ કરવો આકરો લાગતો હોય તો એમ કરવું કે દરેક પ્રદેશમાં જમીનની પેદાશ પ્રમાણે દરેક કુટુંબના નિર્વાહ માટે જમીનનું કંઈ નક્કી કરવું. માત્ર કે અમુક પ્રદેશમાં એક કુટુંબના નિર્વાહ માટે ૧૫ વીધાં જમીનની જરૂર છે, તો એથી ઓછી જમીનને એકત્ર કરી ૧૫ વીધાંની પાટી બનાવવી. ૧૫ વીધાંની પાટીના ફરી વિભાગ ન પડવા દેવા અને નવી ખરીદીને એથી મોટી પાટી થવા ન દેવી. મોટા જમીનદારોની જમીનના ટૂકડા ૧૫ વીધાંની પાટી સુધી થવા દેવા, પણ એથી નાના ન થવા દેવા. આમ ધીરે ધીરે જ્યાં ખેડૂતોને ખેડવાની જમીન મળી રહેશે અને જમીનદારોનો વર્ગ નીકળી જશે. જતે દિવસે કરાવવું તો એવું કે ખેડ તેની જ જમીન.

ખેડૂતનાં ખર્ચ ઉપર અંકુશ

ખેડૂતને આસમાની સુવ્રતાની સંકેતો તો છે જ, પણ તેમાંથી પોતે કુલબુદ્ધિ વેડા કરીને લાભમરણને પ્રસંગે ખોટાં ખર્ચ કરી પોતાની ઉપર દેવાના કુંગર ખડકે છે અને પછી એ દેવાના કુંગર નીચે એ એવો તો દખાય છે કે તેમાંથી તે ને તેના વંશજો નીકળવા પામતા નથી. પાટીદારોની આ અવદશા આજે જાણીતી છે. પોતે પોતાની અને પોતાના વંશજોની ઉપર કૃપા કરીને આવાં ખર્ચ ઉપર એ અંકુશ ન મૂકે તો સરકારે પોતાની એ પ્રજા ઉપર કૃપા કરીને તેમના ઉપર કાયદાથી અંકુશ મૂકવો ઘટે. પાટીદારોમાં આજે વરવિક્રયની

કિંમત બહુ વધી ગઇ છે ને ફેટલેક પ્રસંગે તો વરપિતાઓ પોતાને મળેલી પરંજી કરતાં પણ આગર વધારવા મોટા આંકડો દેખાડે છે। ત્યારે સરકારે એવું કરાવવું ઘટે કે દન્યાપિતા જેટલી પરંજી વરપિતાને આપે તેથી અર્ધી સરકારને પણ તેણે આપવી, અને વરપિતાએ જે પરંજી દન્યાપિતા પાસેથી લીધી હોય તેમાંથી અર્ધી સરકારને તેણે આપી દેવી. આથી પરંજીના ભાવ તુરત ઊતરી જશે. વળી લગ્નમરજીને પ્રસંગે પ્રમનગન મોટા મોટા વરા કરીને દેશ-ધનનો અપવ્યય કરે છે તેના ઉપર પણ સરકારે અંકુશ મૂકવો ઘટે. લગ્નના જમણમાં પચીસેક પગાવળીને ગાદ કરીને સર્વે પગાવળી ઉપર ચાર આના અને મરજીના જમણમાં સર્વે પગાવળી ઉપર બે આના કર લેવાનો કરાવવો. આ સૌમાંથી જે ઉત્પન્ન થાય તે પ્રમનનાં ગાળકોની કેળવણી ઉપર ખર્ચાય. આમ દારૂનિષેધથી સરકારને જતી ખોટ વસુલ થશે. વળી દારૂની પેદાશમાંથી સરકાર કેળવણી આપે છે એવું દેવાતું કલંક બંધ થશે ને કહેવાશે કે પ્રમનના લગ્નમરજીની પેદાશમાંથી પ્રમનનાં ગાળકો ભણે છે.

પ્રૌઢકેળવણી

વળી આજે દેશમાં અક્ષરજ્ઞાનની એવી સ્થિતિ છે કે આખા દેશમાં સેંકડે નવદશ ટકા વસતિ અક્ષરજ્ઞાન પામેલી છે. 'જનસમાજનું' અજ્ઞાન ટાળવાને માટે અક્ષરજ્ઞાનનો ખૂબ પ્રચાર કરવો જોઈશે. આજની મહાસભાની સરકારે તેને માટે ખર્ચ કરવું કરાવ્યું છે, પણ લોકજીભોડોએ હજી તેનો લાભ લેવાતું શરૂ શરૂ કર્યું નથી. કગમાં કગ લોકજીભોડોની ન્યાં ન્યાં શાળાઓ હાલ છે, ત્યાં ત્યાં એ શાળાઓનાં શિક્ષકોને કંધક મહેનતાણું આપીને રાત્રીવર્ગો કાઢવા ઘટે. ગામમાંથી 'કાંઈ ભણેલી' જેન રથીકારે તો તેને પણ યોગ્ય પગાર આપી તેમની દ્વારા સ્ત્રીવર્ગ ચલાવવા, એ વર્ગોમાં ગામની સ્ત્રીઓ ધરકામથી પરવારી પાછલે પહોર એક બે કલાક એ સ્ત્રીવર્ગમાં ભયં. એ વર્ગોમાં પ્રૌઢ પુરુષો અને સ્ત્રીઓ અક્ષરજ્ઞાન ઉપગંત બીજું ઘણુંક જ્ઞાન પામે. વળી એવાં ગામે યોગ્ય પુરતકા વાંચવા માટે સ્ત્રીપુરુષોને ગળી શકે એવી પણ યોજના થવી ઘટે. જોકે સર્વત્ર મફત અને ફરજિયાત કેળવણી નહિ થાય ત્યાં સુધી અક્ષરજ્ઞાનનો અડપભેર પ્રચાર થવો અશક્ય છે, છતાંયે સંજોગો અનુસાર જેટલું થાય એટલું કરી છૂટવું એ તો આપણો ધર્મ રહ્યો.

દારૂનિષેધ

મોટે ભાગે પાટીદાર જેહૂતો તો દારૂ નથી પીતા, પણ બીજા અનેક જેહૂતો અને મજૂરો પીએ છે. એથી તન-મન-ધનનો નાશ થાય છે એ હવે સમજાવવા જેવી વાત રહી નથી. મહાસભાની સરકારે દારૂના-દુગુણનો નાશ

કરવાનું ખીજું ઝડપ્યું છે અને આ ઇલાકાનાં અનેક રથજોને દારૂનિષેધનો, કાયદો લાગુ કર્યો છે. અમદાવાદ અને ખીજાં રથજોએ એ કાયદો સફળ થયો છે. ને તેથી લોકજીવનને જલ્દી લાભ થયો છે. ગુજરાતના પાંચ જિલ્લામાંથી ખેડા જિલ્લા સિવાય બાકીના ચારેય જિલ્લામાં કોઈ ને કોઈ રથજોએ કાયદાનો લાભ લેવા માંડ્યો છે; ત્યારે ખેડા જિલ્લાએ એ કાયદો પોતાને લાગુ કરવા કેમ ઇચ્છ્યું નથી એ સમજાતું નથી. શું ખેડા જિલ્લામાં કોઈ દારૂ પીતા જ નથી, અથવા પીતા હોય તો એ એવા રીદા દારૂડિયા થઈ ગયા છે કે તે કાયદાના જાપનેય ન ગઈ? છે શું? જિલ્લાના અગ્રેસર કાર્યકર્તા કંઈ વિચારશે?

મહાસભાવાદી સરકાર એટલે જાણે ધરની સરકાર!

મહાસભાવાદી સરકારે પ્રજાહિતના કાયદા કરવા માંડ્યા છે અને એ રીતે લોકને રાહત આપવા માંડી છે. તે ઉપરથી ફેટલાક લોક એમ સમજતા થયા છે કે મહાસભાવાદી સરકાર એટલે જાણે ધરની સરકાર! જેમણે મહાસભાના સંકટસમયમાં—સત્યાગ્રહસંગ્રામના સમયમાં—મહાસભાને સહાય થવા એક તથ્યજન્ય તોડયું નહોતું, જે ફેટલાક તો મહાસભાનો માર્ગ વિકટ કરવાને તેમાં ખીંકા ઠોકતા હતા, તે આજે મહાસભાવાદી જતી જઈ નજીવી જાણતોમાં પણ આ સરકારને અરજીઓ કરે છે: “સાહેબ, આજે સવારે મારામાંનું અમુક ફૂતર મારા છોકરાને કડયું, મુખીને ને પોલીસને ફૂતરાં વચ્ચે ન રાખ્યા માટે સજા કરો.” “સાહેબ, મારા છોકરાને પરીક્ષામાં નાપાસ કર્યો, એ પરીક્ષકને જરતરફ કરો.” આ સિવાય પ્રધાનોને જાણે ખીજું કામ જ નહિ હોય! લોકોએ સમજાવ્યું નોંધ્યું કે આજે પ્રધાનો પોતાનો વિકટ માર્ગ મુશ્કેલીએ કાપી રહ્યા છે, તેમનો માર્ગ આવી નકામી અરજીઓ કરીને વધારે વિકટ કરવો ન ધટે. અને પ્રધાનોએ પણ આવી નકામી અરજીઓને, ફાઇલે કરી તે ફાઇલો દળદાર ન કરતાં, કચરાના ખાડાને સ્વાધીન કરવી ધટે.

સંતપુરુષને ગાળ!

માનવીમાં અનેક નિર્જાળતા વસી રહી છે, પણ તે અનુકૂળ સંજોગો આવ્યે જ પ્રકટ થાય છે. મહાસભાને પ્રજાનો જળવાન ટેકો મળ્યો અને તેથી દેશના સાત પ્રાન્તનાં પ્રધાનવટાં લેઈ શકી. પણ એ પ્રધાનો પ્રજાને નાના નાના લાભ આપવામાં પણ તે પરિણામે અગ્રેજ સરકારે આપેલું જવાબદારી તોડવાનું મહાસભાનું ઋત ચૂક્યા. વળી સાથે માનવીમાં વસી રહેલી નિર્જાળતા પણ પ્રકટ થઈ. સત્તાની અભિલાષા અને તેનો સ્વાર્થલાભ લેવાની હીનવૃત્તિ પણ ઠેક ઉપરથી નીચે સુધી ઝગમગ થઈ. એ હીનવૃત્તિ આપણી રાજ્ય કરવાની

નાલાયકી સાબિત કરે છે, પણ અનુભવે તેનાં કડવાં ફળ ચાખ્યા પછી એ હીનવૃત્તિ ધરાશે નહીં, એવી આશા રાખીએ. પણ એ હીનવૃત્તિ ત્યારે અતિમ સીમાએ પહોંચે ત્યારે તો જાહું ભયંકર પરિણામ આવે મધ્ય પ્રાન્તોમાં એ વિભાગ : મદારાષ્ટ્ર અને મહાકોશલ. મદારાષ્ટ્રવાસી કો. જારે એ પ્રાન્તોના મુખ્ય પ્રધાન બન્યા, પણ તેમને એ હીનવૃત્તિને પરિણામે મહાકોશલના પ્રધાનો સોંપે બન્યું નહિ. પરિણામે એમણે એવું વર્તન ચલાવ્યું કે મહાસભા મહાસભિતિએ તેમને મુખ્યપ્રધાન પદથી ઉતારી પાછા ને તેમને સ્થાને મહાકોશલવાસીને મૂક્યા. એ નિર્ણય ફેરવવા મદારાષ્ટ્રીઓએ મહાત્માજીને વિનવ્યા, પણ તેમણે તે ઠગવને યોગ્ય માન્યો. આથી મદારાષ્ટ્રીઓ શુરસે યદ્ય ગયા છે. પછી પ્રસંગ એવો બન્યો કે વર્ધાઆશ્રમમાં કાકા કાલેલકર વગેરે ૭ મદારાષ્ટ્રીઓએ એક દિવસ નીરો પીધો, તેથી તેમને કોલેરા લાગ્યો ને તેમાંના ત્રણનાં મરણ થયાં. આ જાણી પણ દોષ મહાત્માજી ઉપર ઢોળાને 'વિવિધવૃત્ત' વગેરે કેટલાક મદારાષ્ટ્રીય વર્તમાનપત્રોએ તેમને 'ખૂની' અને તેથી જ હલકટ શબ્દોથી ગાળો ભાંડવી શરૂ કરી દીધી છે. ક્યાં જગદ્વંદ્ધ એ સંતપુરુષ અને ક્યાં હીનવૃત્તિ આ માનવીઓ! કાકા કાલેલકર વગેરેએ આશ્રમવાસી યદ્યને નીરો પીધો જ શું કરવા એ તો એ કોઈ પૂછતા જ નથી! પ્રજા ઉપર રાજ્ય કરવાની અને તેમને ઉન્નત માર્ગે દોરવાની આ આપણી યોગ્યતા?

શ્રી ગંગારામ ખન્નાના ખુનનો પ્રયત્ન

અમદાવાદની હિંદુ સભાના મંત્રી શ્રી ગંગારામ ખૂન સુંદર સમાજસેવા કરી રહ્યા છે. તેમણે અનેક નિરાધાર સ્ત્રીઓની સેવા કરી છે, મુસલમાનોને હાથે સપડાઈ ગયેલી હિંદુ સ્ત્રીઓને અને એક મુસલમાન સ્ત્રીને પણ જાચી છે. બ્રહ્માનસ મુસલમાનો આથી એમને ભયંકર રાત્રુ માર્નવા લાગ્યા ને તેમને પોતાના બ્રહ્માર્ગમાંથી કાંટાડપ ગાની ખસેડવા વિચારવા લાગ્યા. એવી એક હિંદુ સ્ત્રીને બ્રહ્મ કરનાર મુસલમાન ઉપર કચેરીમાં કેસ ચાલતો હતો, તે પ્રસંગે એ કચેરીમાં જતા હતા ત્યારે અમદાવાદમાં ધોળે દિવસે મુસ્લીમ લીગના એક સભ્યે તેમનું ખુન કરવા તેમના ઉપર ધા ઉપર ધા કર્યા. લોક ધસી આવ્યા, તે મુસલમાન પકડાઈ ગયો, પણ લાઇ ગંગારામ ધવાયા ને તેમને દવાખાનામાં લેઈ જવા પડ્યા. હવે તેમને એવું સાફ થયું છે, કે તે દવાખાનામાંથી ઘેર આવી શક્યા છે. પણ ખેદની વાત એ છે કે મુસ્લીમ લીગે કે કોઈ મુસ્લીમ આગેવાને આ અપકૃત્ય માટે જાહેર દિલગીરી દર્શાવી નથી. મુસલમાનોનું માનસ કેવું છે તે એ વાત સ્પષ્ટ પ્રકટ કરે છે. મહાસભાની કોઈ સમિતિએ કે અગ્રેમરે પણ આને

વિષે એક શબ્દ ઉચ્ચાર્યો નથી. હિંદુઓના સંકટને એમ અવગણ્યે ને મુસલમાનોને 'ભાઈબાપા' કહે' હિંદુ-મુસ્લીમ ઐક્ય સંધાશે એમ ને મહાસલા માનતી હોય તો એ તો ઝાંઝવાનું જળ સગળજે! અને સાચી વાત તો એ છે કે હિંદુઓ પોતેજ શરીરે ને આત્માએ બળવાન નહિ બને ત્યાં સુધી સમસ્ત વિશ્વમાં એમનું રક્ષણ કરનાર કોઈ નથી, ના નથી જ. અમદાવાદની હિંદુ પ્રજાએ સરઘસને આકારે દવાખાનામાંથી શ્રી. ખત્તાને ઘેર આણી જે આનંદ વ્યક્ત કર્યો છે તે સાબિત કરે છે કે હિંદુઓમાં હજી જીવનનળ છે જ. સર્કસની કૂરતા.

આપણે હિંદુઓ એક પ્રકારે દયાળુ ગણાઈએ; દિસાવૃત્તિથી કપીએ, પણ જેમાં લોહી પડે એવી પ્રકટ. દિસાવૃત્તિયા જ. જાકી આપણા સામાજિક આચારોમાં તો આપણે દિસાચી લક્ષણ યદ્દ રહ્યા છીએ, તે આપણી સ્ત્રીમતિ અને ખાસ કરીને વિધવામતિ પ્રત્યેના આપણા આચારનું પૃથક્કરણ કર્યું તુરત સમજાશે. પરંતુ પ્રસંગે ગાપને કપાળે આપણે ચાંદા કરીએ ને ગળે ફૂલમાળા ચઢાવીએ, પણ પછી તેની સાથે એવો વ્યવહાર રાખીએ કે તે રિવાજ રિવાજને મરે. ગાપને આમ રિવાજી રિવાજીને મારનાર આપણે હિંદુઓ પોતાને અ-દ્વિસક કહીએ ને તેનો એક ઝટકે પ્રાણ લેનાર મુસલમાનને દ્વિસક કહીએ! સર્કસના જેલ જોવામાં આપણે ખડુ આનંદ માનીએ છીએ. પણ તેમાં જેલ કરતાં પ્રાણીઓને ને જાળકોને કેપી કૂરતાથી તેના માલેકો જેલ શિખવે છે ન કેવો ખોરાક આપે છે તે આપણે કદી વિચારીએ છીએ? તેમને જેલ શિખવવામાં માલેકો અતિશય કૂરતા વાપરે છે અને તે પ્રાણીઓ અને જાળકો જીવતાં રહી શકે ને માલેકોને કમાવી શકે એટલે જ ખોરાક આપે છે. આ હું પ્રત્યક્ષ અનુભવથી લખું છું. કોઈ કહેશે કે આપણે તો પૈસા આપીને સર્કસના જેલ જોઈએ છીએ, એ કૂરતાનું પાપ હોય તો તેના માલેકને લાગે. પણ આપણુ જોનાર જ ન હોઈએ તો એ કૂર ધધો તેના માલેકો કરે જ શા માટે? ગાંસ ખાનાર ન હોય તો સમાજમાં ખાટકી હોય જ શાનો?

સાર્વજનિક શાળાઓ અને હરિજન વિદ્યાર્થીઓ.

જેઝાજિલા લોકલખોડના રૂઢ અંશમિનિસ્ટ્રેટીવ ઝોશીસર તરફથી આ ગતલખનું પરિપત્ર દરેક શાળા તરફ મોકલ્યું છે: "હાલમાં હીરેકટર ઓફ ઇન્ફર્મેશન તરફથી સૂચીપત્ર બહાર પડેલું છે તે ઉપરથી સર્વે શિક્ષકોને ખબર આપવામાં આવે છે કે સરકારે માન્ય કરેલી શાળાઓમાં હરિજન વિદ્યાર્થીઓ નહિ હોય તો એમ માનવાને કારણુ રહેશે કે શિક્ષકો આડકતરી રીતે અગર ગામના માણસોને પડખે રહી આ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરતા નથી.

મોટે તાકીદે આપવામાં આવે છે કે ગામમાં અને ગામથી એક માઈલની અંદર દરિજનનિવાસ હોય ત્યાં જઈ, જરૂર પડ્યે રૂઢ સ્ત્રીડીના મેચરો અથવા ગામના અગ્રગણ્ય ગૃહસ્થો સાથે જઈ, તે લોકોને સમજાવી જતી થકે તેટલા વિદ્યાર્થીઓં નિશાળમાં ભણવા આવે તેવી વ્યવસ્થા કરવી. તે બાઈઓને જણાવવું કે તેમનાં બાળકો પાસેથી શી લેવાની નથી; પણ નિયમિત દાનર રહેશે તો માસિક સ્કોલર્શીપ આપવા જોડેં જોડવણ કરી છે તે મળશે. તે ઉપરાંત નાણુંની સમજ હશે તો પાકચપુરતકે પણ આપવા જોડવણ થશે. સગળ જેમ જાને તેમ વધુ દરિજનોનાં બાળકો શાળામાં આવતાં થાય તેવી જોડવણ કરવી. ગામલોક તરફથી સીધી કે આડકતરી રીતે ખલેલ કરવામાં આવે તો તેમને ખબર આપવી કે મહેંબાન ડીરેક્ટર સાહેબના દુકમ મુજબ તેમને ગામેથી શાળા દોરેણે મોટે ઉઠાડી લેવામાં આવશે. શાળાઓમાં દાખલ થંઓણાં બાળકોને સર્વજ્ઞ કોમના વિદ્યાર્થીઓથી જુદા બેસાડવામાં આવે છે તે ઇચ્છવાનું નથી. સગળ બધા વિદ્યાર્થીઓને તેમના નંગર મુજબ સાથેજ બેસાડવા. છતાં માહુમ પડશે કે તે જુદા બેસાડે છે તો તે વર્ગશિક્ષક તેમજ હેડ માસ્ટર શિક્ષાને પાત્ર થશે. જે શાળામાં દરિજન વિદ્યાર્થી, ગામમાં તે લોકોની વસતિ હોવા છતાં, નહિ હોય તે શાળાઓના શિક્ષકોએ દરિજન બાળકો દાખલ કરવા કોઈ પણ જાતનો પ્રેરણ કર્યો નથી તેમ માની લેવામાં આવશે.” આ પરિપત્રને આધારે, હાલમાં જે પણ શાળાઓ, ગામલોકે ખલેલ કર્યાં, બંધ કરવાના દુકમ છટકા છે એવા સમાચાર મળ્યા છે.

લેખક લોકોનેના

ગયા અંકમાં ‘પાટીદાર’ વિષેના લેખમાં બાઈ ડાહ્યાબાઈએ લખ્યું છે કે: “‘પાટીદાર’માં સામાજિક કુટિવાને ઉપર વિશેષ લખાયું છે. આર્થિક અને આધ્યાત્મિક અવસ્થા ઉપર પણ તેટલોજ વિચાર થયો છે. ખેતી અને ઉદ્યોગ ઉપર પણ ખૂબ લખાવું જોઈએ. કેવળ નિબંધાત્મક ન લખતાં દરેક અંકમાં એક વાર્તાને સ્થાન મળે તે પણ ઇષ્ટ છે.” આ સૂચના કેવળ વ્યાજબી છે. યુવાન લેખકલેખિકાઓમાં આજકાલ શિયલતા આવી ગઈ છે, આ આખા વર્ષમાં બેનોના બેજ લેખો છપાયા છે, એ દુઃખની વાત છે. તેમણે જાણવું જોઈએ કે પ્રગતિયુગ તો જુવાનિયાના હાથમાં છે. મોટે શિયલતા છોડી સમાજની ઉન્નતિને અર્થે લેખકો, જોઈએ તો બંડખોર પણ, કલમ ચલાવે, સૌ સમજેકસ્યાણુંના પોતપોતાના વિષય ઉપર લખે અને એ રીતે સમાજસેવા કરે એવી આશા રાખું છું.

શ્રી વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળ

મંડળ સમાચાર

તા. ૪:૯:'૩૮ને રાજ વ્યવસ્થાપક સમિતિની સભા ગળી હતી. તેમાં શ્રી. રાવજીભાઈ મ. પટેલ, શ્રી. દેસાઈભાઈ નાથાભાઈ પટેલ, શ્રી ભોળીલાલ ચૌધરી ને શ્રી. શરદ્ભેન મજમુદાર, એ ચારની એક સમિતિ વિદ્યાલય માટે નાણાં એકઠાં કરવાની યોજના ઘડી કાઢવા માટે; અને શ્રી. દાદાભાઈ પુરુષોત્તમદાસ અમીન, શ્રી. ભીખાભાઈ કુબેરભાઈ પટેલ શ્રી. દેસાઈભાઈ નાથાભાઈ પટેલ, શ્રી. સુભદ્રાબેન ગીમનલાલ શ્રોફ અને શ્રી. શરદ્ભેન મજમુદાર, એ પાંચની બીજી સમિતિ વિદ્યાલયની સાતમી એણીનું સાળાન્ત પ્રમાણપત્ર કેવું આપવું, વગેરે નક્કી કરી આગામી સભામાં તેની યોજના રજુ કરવા માટે નીમવામાં આવી છે. શિક્ષકોની આકરિમક રમઝો વર્ષે ૧૫ દિવસની હતી તે વધારીને ૨૦ દિવસની કરવામાં આવી છે.

જે જમીન સરકારી રાહે મેળવવાના છે તેને માટે સરકારે નોટીસો કાઢી દીધી છે. મંડળ પાસે હાલ જે જમીન છે તેની મહેસુલમાફી માટે સરકાર સાથે પત્રવ્યવહાર શરૂ થયે એક વર્ષ થયું છે. છતાં હજુ એ ગાળતમાં સરકારના છેવટના નિર્ણયની કશી ખબર મળી નથી.

વિદ્યાલય સમાચાર

તા. ૧લી ઓગસ્ટે ટિપ્પકન્યાંતી બિજવવામાં આવી હતી. તે દિવસે શ્રી. ચંદુલાલ ડોક્ટરે વિદ્યાર્થિનીઓને લોકમાન્ય ટિપ્પકના છવનરહસ્ય અને કાર્ય-દક્ષતા સમગ્રમાં દર્શાવ્યાં.

શીતળાસાતમી, કૃષ્ણજન્મંતી અને પારણાના દિવસોમાં રજા પાડી ખાસ કાર્યક્રમ બિજવ્યો હતો; તેમજ પ્રવેશક, પહેલી, બીજી, ત્રીજી ને ચોથી એણીની બેનો શિક્ષકો સાથે વડતાલમાં એક દિવસ ગાળી આવી હતી; તેજ પ્રમાણે પાંચમી એણીની બેનો ડભાણ અને છઠ્ઠી એણીની બેનો અલિંદ્રા ગામે જઈ આવી હતી.

ગાંધી જયંતી: તા. ૨૧મી સપ્ટેમ્બરથી બીજી ઓક્ટોબર સુધી ગાંધી-જયંતીના દિવસો છે, એમાંથી વિદ્યાલયે રેડિયોગાનરસનો દિવસ ખામ સ્ત્રોદિન તરીકે બિજવવાનો નક્કી કર્યો છે.

મુલાકાતો: વિદ્યાલયની મુલાકાત લેનારમાં શ્રી. ચંદુલાલ ડોક્ટર અને દિ. જા. અંબાશંકર મલજી એ મુખ્ય હતા.

વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળ,

નડીઆદ, તા. ૧૮:૯:'૩૮

શરદ્ભેન મજમુદાર,

રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ,

મંત્રીઓ

ફેડ

લેટ		
દિ. જા. અંબાશંકર મલછ	ભરૂચ	૫૦-૦-૦
શ્રી. સોમાભાઈ ગોવર્ધનભાઈ અમીન	ઉંઝા	૨૫-૦-૦
સદ્ગન ડો. અંબાલાલ ડાભાભાઈ પટેલના પુણ્યાર્થે		
તેમનાં પત્ની જેન વીરમતી તરફથી, ગિરમ (શિ. ૨૦=)		૧૩-૪-૦
શ્રી. ખંડુભાઈ દયાભાઈના પુણ્યાર્થે	નવસારી	૫-૦-૦
„ લાલજીભાઈ અમરસી સોની	બાવળા	૫-૦-૦
„ હરિલાલ હરજીવનદાગ મોદી	તેળાણા	૩-૦-૦
		૧૦૧-૪-૦

સભાસદ લવાજમ

શ્રી. નાગિદામ મંગળભાઈ પટેલ	કમ્પાલા	૧૦૦-૦-૦
„ છોટાભાઈ લલુભાઈ	„	૧૦૦-૦-૦
„ છીશુભાઈ કેશવજી	રંગુન	૧૨-૦-૦
„ જસભાઈ જ. પટેલ	સુરત	૧૨-૧-૦
„ ડાભાભાઈ ફકીરભાઈ પટેલ	કોલિન્દીની	૧૨-૦-૦
„ નરોત્તમદાસ નિકમદાસ „	ભરૂચ	૧૨-૦-૦
„ પરમાનંદ જ્ઞાનજી માંધી	અમદાવાદ	૧૨-૦-૦
„ મણિભાઈ ધોરીભાઈ પટેલ	ગોળામા	૧૨-૦-૦
„ મણિભાઈ શંકરભાઈ „	કોલિન્દીની	૧૨-૦-૦
„ મૂળજીભાઈ બી. પટેલ	ભરૂચ	૧૨-૦-૦
„ હરિભાઈ રેવનદાગ પટેલ	ધર્મજી	૧૨-૦-૦
		૩૦૮-૦-૦

કુલ રૂ. ૪૦૮-૪-૦
ગયા શ્રાવણ માસની પત્રિકા નં. ૨માં રૂપીકારાએલા ૨૮૮૬૭-૧૦-૦

કુલ રૂ. ૨૯૨૭૬-૧૪-૦
ઉપરાંત કલકત્તાના શ્રી. ત્રંબકલાલ માણેકલાલ શુક્લ તરફથી 'માહિત્ય-
ભિખ્યુ અખંડાનંદજી'ની ગાર નકલો અને સામરજીના શ્રી. પુરુષોત્તમ નાથા-
પટેલ તરફથી સુરજ મળ્યું ૨ તથા આદું શેર ૫ મળ્યાં છ.

આ પત્રિકા આજુબંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીલાલ મથુરભાઈ પટેલે
શ્રી. શરદાબેન મજમુદાર માટે છાપી, તા. ૧૯:૯:૩૮

પાટીદાર

સંવત ૧૯૯૪

વર્ષ ૧૫

લેખસૂચિ

લેખ

લેખક

પૃષ્ઠ

અનુકરણીય લગ્નખર્ચ	ભાઈ હાથીભાઈ અમયાભાઈ	પટેલ	૪૦૬
અનુભવનવનીત	„ મ. ગો. ધ્રુવ	„	૧૬૩
અધ્યક્ષ	„ રાવજીભાઈ સોમાભાઈ	„	૧૫૫
ડૉ. અંબાલાલનું અવસાન	„ જશભાઈ મોતીભાઈ	„	૪૬૮
આજનો ખેડૂત આવતી			
કાલનો ખેડાર	„ મંગાદાસ કેશુરભાઈ	„	૨૨૨
આપણું દામ્પત્યજીવન	„ વજુભાઈ ભાઈલાલભાઈ	„	૪૮૮
કંઠપાણીનો નહિ, પણ નક્કર ચાંદો	„ બળવંત ગૌ. સંઘવી	„	૪૫૯
કાનમના પાટીદાર બધુઓને	„ રણછોડભાઈ ઝવેરભાઈ	પટેલ	૫૩૪
કાળચક્રના પલટા	„ ઉમેદભાઈ ત્રિલુવનદાસ	„	૧૧૮

લેખસૂચિ

કુમારકુમારિકાગોને

કુળવાન પાટીદાર સમાજને

જેડાનિહા જેડૂતમંગળ :

પ્રમુખનું લાપણુ

કરાવો

જાધારણુ

જેડૂતની અવદશા

લાઇ મળિજાલ જ. દિવેદી ૫૧
" ચંદુલાલ ચતુરભાઇ પટેલ ૨૧૫

" કાળિદાસ કદવાણુભાઇ " ૧૬
મંત્રીગો ૨૧

મંત્રી ૭૨

લાઇ પુરુષોત્તમ મંગળભાઇ પટેલ ૨૬૯

" મગનભાઇ કૃષ્ણભાઇ " ૨૧૮,

૩૧૩, ૩૬૬, ૪૧૩

" મથુરભાઇ મગનભાઇ અમીન ૧૭૫

" પુરુષોત્તમ નારણુભાઇ પટેલ ૧૨૦

" દાથીભાઇ અમયાભાઇ " ૧૭૪

" 'પાટીદાર'મંદિર ૮૧, ૧૩૪, ૧૮૧,

૨૨૮, ૨૭૬, ૩૨૩,

૨૭૫, ૪૨૨, ૪૬૮, ૫૧૭

લાઇ સુરેન્દ્ર જીવરાજ પટેલ ૭૪

વિવિધ ૩૪, ૭૬, ૧૨૩,

૧૭૬, ૨૨૭, ૨૭૩,

૩૭૦, ૪૬૪, ૫૧૨, ૫૬૦

લાઇ છોટાલાલ સુથાર ૩૫૬

જેન કમળાબેન નારાયણુભાઇ પટેલ ૧૪૫

" રાવજીભાઇ સોમાભાઇ " ૧૧૪

" કૃષ્ણ પેટલીકર ૩૦૧

વિવિધ ૧૩૬, ૧૭૬, ૨૭૪

૩૧૮, ૩૭૪, ૪૧૮

૪૬૧, ૫૦૬, ૫૬૨

ચીનમાં જેતી અને જેડૂતો

જામવાળાની લયંકર જૂલ

છટાછેડા

'છેક જ વહ્યેલો!'

જાણવાળેગ

ન્યોતિસંધનું પ્રદર્શન

શ્રી. દાદાભાઇ અમીનને માનપત્ર

ધારાળાનોગાર : રવિશંકર મહારાજ

નાતનું સરવૈયું

નાતવરા ને વરસોડા

'ન્યોતિધર્મ'

'ચરોતર'

'પાટીદાર'મંદિર

'નવલઅંધાવલિ'

નિરાશ ચરાની જરૂર નથી!
પત્ર

ભાઈ રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ ૫૪૯
વિવિધ ૨૬, ૨૭૧,
૩૧૭, ૪૬૩, ૫૫૨

પરિત્યક્તા
પાકની ફેરબદલી
'પાટીદાર'

ભાઈ રાવજીભાઈ સોમાભાઈ ,, ૩૯૬
ભાઈ શંકરભાઈ જી. પટેલ ૨૨૪
,, ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ ૧૦૬,
૧૬૪, ૧૯૫,
૨૫૧, ૩૦૧, ૩૪૫,
૩૯૧, ૪૫૦, ૪૮૨

પાપનાં શિખર
પાપની પળોમાં
પુત્રવધૂની પરતંત્રતા
પ્રચલિત વિવાહપદ્ધતિ
પ્રદર્શન અને ગાંધીજી
પ્રસંગકથા
પ્રિય ભાઈબેન
બાળસગનથી નીપજતાં અનિષ્ટ
બાળસગનો વિદ્યાર્થી
બાળસગપ્રતિજ્ઞાધક નિબંધ
અને સુધારો

,, ઈશ્વર પેટલીકર ૪૯૨
,, શંકરભાઈ સોમાભાઈ પટેલ ૪૮૧
,, મોહનભાઈ ગિરધરભાઈ ,, ૪૦૨
,, રાવજીભાઈ સોમાભાઈ ,, ૧૦
,, 'હરિજનનંધુ' ૨૨૬
'પાટીદાર' મંદિર દરેક અંકનો અન્તે ૧
ભાઈ મણિલાલ અંબાલાલ પટેલ ૭૦
'પ્રભુમિત્ર કેસરી' ૧૧૦

લક્ષ્મીભોજન
મારી નિરાશા
યુવકો સમાજસુધારણામાં
કેવી રીતે ભાગ લે?

ભાઈ મણિલાલ ગોકળભાઈ પટેલ ૨૧૨
,, રાવજીભાઈ સોમાભાઈ ,, ૨૬૨
,, વજ્રભાઈ વાધજીભાઈ ,, ૫૦૮
,, હોટાભાઈ સોમાભાઈ ,, ૪૦૯
,, જરાભાઈ ડાહ્યાભાઈ ,, ૧૬૯, ૧૯૯
,, રણુજીભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ ૨૬૫
,, રણુમિત્ર ગોકળભાઈ પટેલ ૫૯, ૯૭
,, શંકરભાઈ પ્રભુદાસ ,, ૩૫૧
,, 'ગુજરાત સમાચાર' ૪૯૫
ભાઈ રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ ૫૩૭
,, હિમેશભાઈ ત્રિભુવનદાસ ,, ૧૪૮

સોમનાં માટીનાં વાસણ વાપરો
રિવાજ
લગ્ન અને વંશવૃદ્ધિ

લગ્નજીવન સુખી કેમ થયે ?	ભાઈ ઉમેદભાઈ ત્રિભુવનેદાસ	પટેલ	૧૬
લગ્ન ને સ્ત્રીપુરુષ			૩૫૩
લગ્નવિધિ			૨૦૩
„ ને વ્યવહાર સંગ્રહે એક			
	મુચના		
વસો-ધર્મજમાં નળ	„ આચારભાઈ નરસિંહભાઈ	„	૪૬
વિચારવા યોગ્ય વાતો	„ મગનભાઈ ઇશ્વરભાઈ	„	૫૪૦
વિચિત્ર વહેમો	„ શંકરભાઈ ઝવેરભાઈ	„	૫૪૭
ચારદાનાં માળાપ	„ રાવજીભાઈ સોમાભાઈ	„	૪૫૫
મગર્જી સ્ત્રીને સલાહ	„ શંકરભાઈ સોમાભાઈ	„	૫૨૬
સમાજનાં કલંક	„ નિ. વિ. પંડિત		૧૫૨
સમાજની હોળી	„ ઇશ્વર પેટલીકર		૪૪૫
સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન	„ રાવજીભાઈ સોમાભાઈ	પટેલ	૫૪
સમાજસુધારણાનાં અંગોને	જેન	વિમળાજેન શાહ	૨
સમાજહિતેચ્છુ ભાઈઓને	ભાઈ રાવજીભાઈ નાનુભાઈ	પટેલ	૪૦૪
સમાનતા	„ મણિભાઈ જોષ્ઠદાસ	„	૨૫૫
સાત ગામના પંચના આગેવાનોને	„ ઉમેદભાઈ ત્રિભુવનેદાસ	„	૩૧૦
સુખી થવું છે ?	„ મણિભાઈ જાણુભાઈ	„	૩૫૬
સુધારાનો અનર્થ	„ રાવજીભાઈ લલુભાઈ	„	૧૫૦
સુવાવડ	„ ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ	„	૫૩૦
સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય	„ રાવજીભાઈ લલુભાઈ	„	૧૧૩
સ્નેહલગ્નનો કરુણ અંત	„ ચંદુલાલ ચતુરભાઈ	„	૩૬૬
હરિપુરાની મહાસભા	„ ‘મુંજાઈ સમાચાર’		૫૦૨
	ભાઈ મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ	૨૪૧, ૨૮૬,	
		૩૩૭, ૩૮૫	

લેખકસૂચિ

લેખક	લેખ	પૃષ્ઠ
એન કમળાએન નારાયણભાઈ પટેલ	ગામવાળાની ભયંકર ભૂલ	૧૪૫
„ વિમળાએન શાહ	સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન	૨
ભાઈ આશાભાઈ નરસિંહભાઈ	સગ્નવિધિ ને વ્યવહારસંબંધે એક સૂચના	૪૯
„ ધર્મવર પેટલીકર	‘હેકજ વહધેલો!’	૩૦૫
	પાપનાં શિખર	૪૯૨
	સમાજનાં ઠક્ક	૪૪૫
„ ઉમેદભાઈ ત્રિભુવનદાસ પટેલ	કાળચક્રના પલટા	૧૧૮
	લગ્ન અને વંશવૃદ્ધિ	૧૪૮
	લગ્નજીવન સુખી કેમ થઈ શકે?	૬૬
	લગ્ન ને સ્ત્રીપુરુષ	૩૫૩
	લગ્નવિધિ	૨૦૩
	સમાનતા	૩૧૦
„ કાળિદાસ કલ્યાણભાઈ	એકાગ્રિજ્ઞા એકૂતમંડળ : પ્રમુખનું ભાષણ	૧૬

ખેડાગિલ્લા ખેડૂતમંડળ	હરિવો .	૨૧
ભાઈ મ. ગો. ધ્રુવ	જંધારણ	૭૨
„ ગંગાદાસ કેશુરભાઈ પટેલ	અનુભવનવનીત	૧૯૩
‘ગુજરાત સમાચાર’	આજનો ખેડૂત આવતી કાલનો ખેડાર	૨૨૨
ભાઈ ચક્રલાલ ચતુરભાઈ પટેલ	રસોઈમાં માટીનાં વામણ વાપરો	૪૯૫
‘ચરોતર’	કુળવાન પાટીદાર સમાજને	૨૧૫
	સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય	૩૯૯
ભાઈ છોટલાલ સુચાર	શ્રી દાદાભાઈ અમીનને માનપત્ર	૨૫૮
„ છોટાભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	ધારાળાનો ગોરઃ રવિશંકર મહાગળ	૪૩૩
„	ચીનમાં ખેતી અને ખેડૂતો	૩૫૯
„	યુવકો સમાજ/સુધારણામાં	
„	કેવી રીતે ભાગ લે?	૪૦૯
„ જશભાઈ ડાહ્યાભાઈ	„	૧૬૯, ૧૯૯
„ જશભાઈ મોતીભાઈ	„ ડૉ. અંગાલાલનું અવસાન	૪૯૮
‘ન્યોતિધર્મ’	ન્યોતિસંઘનું પ્રદર્શન	૮
ભાઈ ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ	‘પાટીદાર’	૧૦૬, ૧૬૪, ૧૯૫, ૨૫૧, ૩૦૧, ૩૪૫, ૩૯૧, ૪૫૦, ૪૮૨
„	સુધારાનો અનર્થ	૫૩૦
‘નવલ્લખ્યાવલિ’	નાતવરા ને વરધોડો	૧૫૯
ભાઈ નિ વિ પડિત	સગર્ભી સ્ત્રીને સલાહ	૧૫૨
‘પાટીદાર’ મંદિર	મંથપરિચય	૮૧, ૧૩૪, ૧૮૧, ૨૨૮, ૨૭૯, ૩૨૩, ૩૭૫, ૪૨૨ ૪૬૮, ૫૦૭,
	નાતનું સરવૈયું	૫૬૩
	પ્રસંગકથા .. દરેક અંકને અન્તે	૧
	પ્રિય ભાઈબેન	૧
ભાઈ પુરુષોત્તમ નારણભાઈ પટેલ	ખેતીનો ધધો ઉત્તમ કેમ?	૧૨૦
„ પુરુષોત્તમ મંગળભાઈ	„ ખેડૂતની અવદશા	૨૬૯
‘અન્નમિત્ર કેસરી’	આજવાળનો વિદ્યાર્થી	૧૧૦

ભાઈ જળવંત ગૌ. સંઘવી	કંકુ પાણીનો નહિ, પણ નક્કર ચાંદો	૪૫૬
મગનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ	ખેડૂતની, અવદશા ૨૧૮, ૩૧૩ ૩૬૬, ૪૧૩	
	વસો-ધર્મજમાં નળ	૫૪૦
મણિલાલ અંગાલાલ	જાળલગ્નથી નીપજતાં અનિષ્ટ	૭૦૦
મણિલાલ ગોકળભાઈ	જાળલગ્નપ્રતિબંધક નિબંધ અને સુધારો	૨૧૨
	સમાજહિતેચ્છુ ભાઈઓને	૨૫૫
મણિલાલ જ. દિવેદી	કુમારકુમારિકાઓને	૫૧
મણિભાઈ ગાયુભાઈ પટેલ	સાત ગામના પંચના આગેવાનોને	૩૫૬
મથુરભાઈ મગનભાઈ અમીન	ખેડૂતની ગરીબાઈ ક્યારે મટે?	૧૭૫
મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ	હરિપુરાની મહાસભા ૨૪૧, ૨૮૯, ૩૩૭, ૩૮૫	
‘મુંબઈ સમાચાર’	રોહલગ્નનો કરુણ અન્ત	૫૦૨
મોહનભાઈ ગિરધરભાઈ પટેલ	પુત્રવધૂની પરતંવ્રતા	૪૦૨
રણુછોડભાઈ અવેરભાઈ	કાનગના પાટીદાર બંધુઓને	૫૩૪
રણુછોડભાઈ ડાહ્યાભાઈ	યુવકો મગાજસુધારણામાં	
	કેવી રીતે ભાગ લે?	૨૭૫
રાવજીભાઈ નાનુભાઈ	સમાજસુધારણાનાં અંગેને	૪૦૪
રાવજીભાઈ મણિભાઈ	નિરાશ યત્રાની જરૂર નથી!	૫૪૯
રાવજીભાઈ લલુભાઈ	સુખી યવુ છે?	૧૫૦
	સુવાવડ	૧૧૩
રાવજીભાઈ સોમાલાઈ	અંધશ્રદ્ધા	૧૫૫
	છટાછેડા	૧૧૪
	પરિત્યક્તા	૩૯૬
	પ્રચલિત વિવાહપદ્ધતિ	૧૦
	લક્ષ્મીમોજન	૨૬૨
	ત્રિનાજ	૫૩૭
	વિચિત્ર વહેમો	૪૫૫
	સમાજની હોળી	૫૪
રણુમિત્ર ગોકળભાઈ	યુવકો સમાજ સુધારણામાં	
	કેવી રીતે ભાગ લે?	૫૬, ૯૭
વિવિધ	અર્ચાપત્ર ૩૪, ૭૯, ૧૨૩, ૧૭૬ ૨૨૭,	

ચાહતાં થીજો, નહિ કે કુળની દૃષ્ટિએ. કુળની દૃષ્ટિ સંકુચિત છે, પણ જીવનની દૃષ્ટિ અપરિમિત છે.

કુળવાન યવાના વિચારોથી દૃઢ વ્યક્તિત્વનો વિકાસ કરવાની શક્તિ પણ નથી આવતી. પછી કાર્યસ્વતંત્રતા તો ક્યાંથીજ આવે? સમાજની દરેક વ્યક્તિને સ્વતંત્ર વિચારોને ને સ્વતંત્ર કાર્યને અમલમાં મૂકવાનો હક્ક છે. પછીથી સમાજને પંથે ચાલવાની રીત જરૂર?

યુવકસમાજમાં સ્વતંત્ર વિચારોને અજાણે, મહાન બુદ્ધિ હોવા છતાં, તેઓ અનિશ્ચિત રહી વિલંબમાં અને વિચારમાંજ કીમતી વર્ષો ગુમાવે છે. શું માનવજીવન અને મનુષ્યની શક્તિઓ એટલી ગંધી સસ્તી છે કે કુળ જાંધવામાં સ્વાર્થી મહત્વાકાંક્ષાને વશ થઈ જીવનને ખર્ચી નાખે છે? મહાન શક્તિ ધરાવનાર આશાજનક તરુણને પોતાની શક્તિની પ્રતીતિ હોય, પરંતુ પોતે કુળને લીધે તથા ખોટા ખર્ચના કરજના બોળ તળે જાડુ દગાઈ મળેલો હોવાથી અથવા મુક્ત ન થઈ શકાય એવી રીતે બીજી સ્વચ્છિન શૃંગારોથી જાંધાઈ મળેલો હોવાથી તે પોતાની શક્તિ લાભદાયક રીતે વાપરવાની સંધિ મેળવી શકતો ન હોય અને પોતાની મહત્વાકાંક્ષા પાર પાડી શકતો ન હોય તેના કરતાં વિશેષ શોકજનક બીજું શું હોઈ શકે! પોતે સ્વતંત્ર માનવી હોવાને બદલે તે પોતાની સામાજિક ગૂંચવણ ભરેલી સ્થિતિનો ગુલામ બની જાય છે. તમારી જાતને સ્વતંત્ર રાખો, તમારા પુરુષત્વને કે તમારા સ્ત્રીત્વને ખટ કરે એવી સર્વ પ્રકારની સાંસારિક ગૂંચવણોથી દૂર રહો. ગૂંચવણ ગમે તે પ્રકારની હોય, પરંતુ તે એક જાનની કેદ છે અને તે ઐત્તિક હોવાથી કાંઈ ઓછી ભયંકર નથી. જો તમારું મરિતજી અગાધિન, તમારું મન બોળરહિત, તમારા હાથ અને તમારી સર્વ શક્તિઓ મુક્ત હશે તો તમે થોડે દ્રવ્ય અથવા કદાચ કિંચિત્ દ્રવ્ય વિના પણ મહાન કાર્ય કરી શકશો. પરંતુ જો તમે સમાજના રિવાજો પાળવાથી કરજના બોળ નીચે કચડાતા હો, તો તમારી દરજ્જા પ્રમાણે કામ કરવાને સ્વતંત્ર નહિ રહો. તમે કુળના આ ભાર નીચે હશો અને જેમની સાથે તમે ગૂંચવણ ભરેલો સંજોગ જાંધ્યો હશે, તેમને લીધે તમે આમથી તેમ કચડાતા હશો તો તમે વિશેષ કાર્ય કરી શકશો નહિ, કેમકે એવા સંજોગોમાં તમે સ્વતંત્ર મનુષ્ય નથી, પરંતુ જાદુ મનુષ્ય - ગુલામ - છો.

જૌતિક પદાર્થોની પ્રાપ્તિ અથવા અપ્રાપ્તિ સાથે કુળને ભલે સંજોગ હોય, પણ આત્માની અવનતિ કે ઉન્નતિને કંઈ તે સાથે જામ સંજોગ નથી. તેનો સંજોગ અંદર રહેલા ભાવો સાથે છે.

જીવનમાં સૌથી મહત્વની જાળનોમાં એકે જાળત એ છે કે નાની નાની વસ્તુઓમાં ઘણું જળ રહેલું છે, અને તેને જોટલું મહત્વ આપીએ તેટલું ઓછું છે; એક વિના દશ કે સો બની શકતા નથી, ત્યારે હલકા કુટુંબના મનુષ્યને ધિક્કારવો એ મૂર્ખતાભરેલું અને અયોગ્ય કૃત્ય છે. એક એકલો માણસે ક્ષુદ્રકે અને વિસાત વિનાનો દશે, પરંતુ જ્યારે એક એક કરીને ઘણા માણસો એકત્ર થાય છે ત્યારે તેઓ ઘણા જળવાન બને છે.

સમાજને પૂરતું શિક્ષણ મળશે એટલે તેનું ભુદ્ધિજળ વધશે. જુગર્ટ કહે છે કે “સમર્થ ભુદ્ધિ મદાન કાર્યનો પ્રારંભ કરે છે, પણ માત્ર પરિશ્રમજન્ય તેને પાર પાર પાડે છે.” સખ્ત પરિશ્રમમાંજ હમેશાં વિશ્રાન્તિ અને પ્રોત્સાહન રહેલાં હોય છે.

પાટીદાર સમાજના કહેવાતા ને કહેવડાવતા કુળવાનને ત્યાંજ મડો હોય છે. પછીથી મામુલી જેવી સ્થિતિવાળામાં કેવી રીતે સુધારાની જગૃતિ આવે? પહેલાં કહેવાતા કુળવાન સુધરશે તો મધ્યમ વર્ગના તેમના ભાઈઓ તો જરૂર સુધરશે. તેમાંજ કુળવાનોનું શ્રેય ને જીવનનું સાધ્ય ગણાશે. સમાજમાં દરેક વ્યક્તિ સ્વતંત્ર છે. સા માટે તેની સ્વતંત્રતા કચડી નાખવામાં આવે છે? સ્વતંત્રતાનો ઉપભોગ જીવનના વિકાસ ઉપર આધાર રાખે છે, નહિ કે કુળના વિચારોથી.

લગ્નના ખોટા રિવાજોથી અથવા જીભ ઘણા કુરિવાજોથી કુળ શોભતું નથી. મરણ પાછળ ધામધૂમ કરી આપું ગામ જમાડવામાં લોક મહત્તા સમજે છે. કેટલી અધમતા! સમાજને જ્યારે પૂરતું શિક્ષણ પણ નથી મળી રહેતું, ત્યારે કહેવાતા કુળવાન પૈસાના ધુમાડા કરી પોતે ‘અદમ્’ સેવે છે. આપણા કુરિવાજો સાધારણ કુટુંબનાં મનુષ્યોનું લોહી ચૂસી લે છે. કુળવાન યવામાં દીકરીને લગ્નપ્રસંગે પોતાનું છાપડું વેચવા તત્પર થનાર પોતાનાં જાળકોની કેળવણી પાછળ એક પાઈ પણ ન ખર્ચે. તે સમજે છે કે તેનું કુળ છાપડું વેચવાથી હમેશાં ટકી રહેશે. મારા જેવા ઘણા યુવકોને કેળવણી અધુરી મળી હશે. કારણ એક જ છે કે રાક્ષસી રિવાજોના મોદમાં પડી પૈસા ઉડાવવામાં આવે છે. પછી શાનો જાળકોને જીવનમાં રસ રહે? તો આવા રાક્ષસરૂપી રિવાજોને નાશુદ્ધ કરી નાખવા એ જનસમાજનું ને ખાસ કરીને યુવકોનું કર્તવ્ય છે.

સમાજ, હવે સુધર, સુધર ને જસ સુધર!